

PROCEEDING BOOK

İZMİR
26 - 30 ARALIK 2024

EGE 12. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

EGE
12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
DECEMBER 26-30, 2024
Izmir

ISBN : 978-625-5962-08-9
Academy Global Publishing House

EGE 12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
DECEMBER 26-30, 2024
IZMIR

Edited By
PROF. DR. DWI SOLISWORO

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Conference: Prof. Dr. Hülya Çiçek

Prof. Dr. Ali Bilgili

Prof. Dr. Naile Bilgili

Prof. Dr. Başak Hanedan

Prof. Dr. Hajar Huseynova

Prof. Dr. Dwi Sulisworo

Prof. Zain Musa

Prof. Dr. Sameer Jain

Prof Yakup Babayev

Prof. Dr. Suyatno

Assoc. Prof. Dr. Dhiesi Ari Astuti

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran

Assoc. Prof. Dody Hartanto

Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn

Assoc. Prof. Nazile Abdullazade

Assoc. Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi

Assoc Prof. Dr. Feran Aşur

Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov

Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari

Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş

Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova

Assist. Prof. Ihwan Ghazali

Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu

Assist. Prof. Dr. Mahruki Dowlatzade

Dr. Dadash Mehravari

Dr. Gültekin Gürçay

Aynur Əliyeva

Khorram Manafidizaji

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

Academy Global–2024 ©

CONFERENCE ID

**EGE
12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES**

**DATE – PLACE
DECEMBER 26- 30, 2024
IZMIR**

**ORGANIZATION
ACADEMY GLOBAL CONFERENCES& JOURNALS**

EVALUATION PROCESS
All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES
Turkey – Azerbaijan- Malaysia – Nigeria- Serbia - South Africa. - Thailand – Lebanon
– China - Israel – Qatar - Saudi Arabia - Kuwait - USA – UAE – Korea – Cyprus –
Mauritius – Kazakhstan-Greece – Romania - India - Indonesia - Czech Republic –
Pakistan – Libya – Almaty – Singapore – Portugal – Ireland – Taiwan – Russia –
Switzerland – Spain – Hungary – Slovenia - México, - Cape Tow – Croatia - Tanzania. –
Brazil - Senegal – Sweden – Czech Republic – Poland -

PRESENTATION
Oral presentation

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES :
In the conference 571 papers have been presented by participants from Turkey and 668
papers by foreign participants
Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an
"official assignment letter"

LANGUAGES
Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Issued: 31.12.2024
ISBN: 978-625-5962-08-9

Scientific & Review Committee

- Prof. Dr. Ali BİLGİLİ – Türkiye
Prof. Dr. Naile BİLGİLİ – Türkiye
Prof. Dr. Başak HANEDAN – Türkiye
Prof. Dr. Hülya Çiçek KANBUR – Türkiye
Prof. Dr. Emine KOCA – Türkiye
Prof. Dr. Fatma KOÇ – Türkiye
Prof. Dr. Bülent KURTIŞOĞLU – Türkiye
Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan
Prof. Dr. Dwi SULISWORO – Indonesia
Prof. Dr. Natalia LATYGINA – Ukraina
Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV – Russia
Prof. Muntazir MEHDI – Pakistan
Prof. Dr. Raihan YUSOPH – Philippines
Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ – Iran
Prof. Dr. F. Oben ÜRÜ – Türkiye
Prof. Dr. T.Venkat Narayana RAO – India
Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ – Türkiye
Prof. Dr. Mustafa BAYRAM – Türkiye
Prof. Dr. Saim Zeki BOSTAN – Türkiye
Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China
Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet AYDIN – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat BARAN - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Dilorom HAMROEVA - Ozbekstan
Assoc. Prof. Dr. Abbas GHAFFARI – Iran
Assoc. Prof. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ - Türkiye
Assoc. Prof. Ivaylo STAYKOV - Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Ümit AYATA – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Okan SARIGÖZ – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Eda BOZKURT – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Ahmet TOPAL – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sandeep GUPTA – India
Assoc. Prof. Dr. Veysel PARLAK – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mahmut İSLAMOĞLU – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Göksel ULAY – Türkiye
Assist. Prof. K. R. PADMA – India
Assist. Prof. Dr. Omid AFGHAN - Afghanistan
Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan ALANAZİ - Saudi Arabia

Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amina Salihi BAYERO – Nigeria
Assist. Prof. Dr. Baurcan BOTAKARAEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif FAKHEER - Jordania
Assist. Prof. Dr. Gültekin GÜRÇAY – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Dody HARTANTO - Indonesia
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini HEYDALOU – Iran
Assist. Prof. Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Mamatkuli JURAYEV – Uzbekistan
Assist. Prof. Dr. Kalemkas KALIBAEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bouaraour KAMEL – Algeria
Assist. Prof. Dr. Alia R. MASALİMOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amanbay MOLDİBAEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bhumika SHARMA - India
Assist. Prof. Dr. Gulşat ŞUGAYEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. K.A. TLEUBERGENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA – Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Hoang Anh TUAN - Vietnam
Assist. Prof. Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA - Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Yang ZİTONG – China
Assist. Prof. Dr. Gulmira ABDİRASULOVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa
Assist. Prof. Dr. Zohaib Hassan Sain – Pakistan
Assist. Prof. Dr. Murat GENÇ – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India
Assist. Prof. Dr. Vaiva BALCIUNIENE – Lithuania
Assist. Prof. Dr. Meltem AVAN – Türkiye
Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
Sonali MALHOTRA - India

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Tıp Fakültesi

Sayı :E-98102723-903.07-475454
Konu :Görevlendirme Talebi

REKTÖRLÜK MAKAMINA

İlgi : 27.03.2024 tarihli ve E--903.07-474236 sayılı yazı

Fakültemiz Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı'nda görevli öğretim üyesi Prof. Dr. Hülya ÇİÇEK'in Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli, 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı kararı gereğince Doçentlik Başvuru Şartlarında bulunan ve doçent olacak adaylardan istenen "Diğer uluslararası/ ulusal bilimsel toplantının düzenleme komitesinde resmi olarak görevlendirilmiş üniversite akademisyen temsilcisi bulunması zorunludur." maddesi gereğince, Academy Global Conference & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurullarında yolluksuz ve yevmiyesiz olarak görevlendirilme talebi ile ilgili dilekçesi ekte gönderilmiştir

Adı geçen öğretim üyesinin Academy Global Conference & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurullarında yolluksuz, yevmiyesiz olarak görevlendirilmesinde Dekanlığımızca bir sakınca bulunmamaktadır.

Onaylarınıza arz ederim

Prof.Dr. Şevki Hakan EREN
Dekan

OLUR

Prof.Dr. Arif ÖZAYDIN
Rektör

Ek:İlgi Dilekçe (1 Adet)

Dağıtım:

Gereği:

Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı Başkanlığı

Bilgi:

Sayın Prof.Dr. Hülya ÇİÇEK

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu : *BSFN3RR3CF* Pin Kodu : 27962

Belge Takip Adresi : <https://turkiye.gov.tr/gaziantep-universitesi-ebys>

Adres : Gaziantep Üniversitesi Kampus Alanı, Tıp Fakültesi Dekanlığı, Şehitkamil - 27310 -

GAZİANTEP

Telefon : 0 (342) 360 60 60 Faks:0 (342) 360 16 17

e-Posta : tipfaksekg@gmail.com Web : www.gantep.edu.tr/~tipdekanlik/bilgipaketi

Kep Adresi : gauntipdek@hs01.kep.tr

Bilgi için : Hüseyin Temel

Unvanı : Bilgisayar İşletmeni V.

Psikodrama ve Sosyal Beceriler: Bir Doküman Analizi Çalışması**Kevser AYYILDIZ**

İnönü Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık

kevserkara46@gmail.com

ORCID: 0009-0007-7219-3568

Doç. Dr. Nilgün ÖZTÜRK

İnönü Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık

nilgun.ozturk@inonu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2593-9076

ÖZET

Bu çalışma, psikodrama yönteminin sosyal beceriler üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla 2000-2024 yılları arasında yapılan araştırmaları içeren bir doküman analizi niteliğindedir. Sosyal becerilerin dokuz alt boyutu incelenmiştir. Çalışma kapsamında Web of Science, DergiPark, Scopus ve YÖK Tez Merkezi gibi akademik veri tabanlarında "psikodrama" ve sosyal beceriler alt boyutları ile ilgili başlıklar aranmış, toplamda 22 makale analiz edilmiştir. Bu araştırmada, nitel bir veri toplama yöntemi olan doküman analizi kullanılmıştır. Dokümanlardan elde edilen veriler, içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Psikodramanın etkililiğinin incelendiği yayınların odaklandığı sosyal beceri alt boyutları iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma olmak üzere 9 kategoriye, örneklem grupları çocuklar, ergenler, gençler ve orta yetişkinler olmak üzere dört kategoriye; araştırma yapılan bilim alanları eğitim bilimleri, sağlık bilimleri, psikoloji, sosyal bilimleri, spor bilimleri olmak üzere beş kategoriye ayrılmıştır. Psikodrama çalışmalarında sosyal beceriler alt alanlarından iletişimin incelendiği çalışmaların ön planda olduğu; İşbirliği ve sorumluluk alma konulu araştırmanın olmadığı ortaya çıkmıştır. Türkiye’de ve dünyada psikodramanın etkililiğinin incelendiği yayınların en fazla genç yetişkinlerle; en az çocuklarla yapıldığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca çocuklar ve ergenler üzerinde psikodramanın etkililiğinin incelendiği yurt içinde hiçbir makaleye rastlanmamıştır. Türkiye’de sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarının sınırlı sayıda olduğu belirlenmiştir. Sosyal beceriler alt boyutları ile yapılan psikodrama çalışmalarının en fazla sağlık bilimleri alanında yapıldığı görülmüştür; en az çalışma ise spor bilimler alanında yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: psikodrama, doküman analizi, sosyal beceriler

1. GİRİŞ

Psikodrama, bireylerin duygularını ve düşüncelerini yaratıcı yöntemlerle ifade etmelerini, kişilerarası ilişkilerini geliştirmelerini ve sosyal becerilerini güçlendirmelerini sağlayan etkili bir grup terapisi tekniğidir (Moreno, 1946). Bu yöntem, sosyal becerilerin incelenmesinde önemli bir araçtır. Sosyal beceriler; bireylerin çevreleriyle uyumlu etkileşim kurmalarını, toplumsal kurallara uygun davranmalarını ve ilişkilerinde pozitif sonuçlar elde etmelerini destekleyen davranışsal ve duygusal yetilerdir (Gresham ve Elliott, 1990).

Sosyal beceriler; iletişim, empati, iş birliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma olmak üzere dokuz alt boyuttan oluşur. Bu çalışmada bu alt boyutlar, literatürde yaygın kullanılan üç temel ölçek temel alınarak belirlenmiştir: İnterpersonal Competence Questionnaire (ICQ), Social Skills Rating System (SSRS) ve Social Skills Inventory (SSI) (Buhrmester vd., 1988; Gresham ve Elliott, 1990; Riggio, 1986). Bu ölçekler, sosyal becerilerin çok yönlü yapısını anlamak ve değerlendirmek için kapsamlı bir analiz çerçevesi sunar.

Psikodrama, tarih boyunca empati, çatışma çözme ve sosyal etkileşim becerilerini geliştirmek için etkili bir yöntem olarak kabul edilmiş ve bu alanda geniş çaplı araştırmalar yapılmıştır (Moreno, 1946). Hem ulusal hem de uluslararası literatürde psikodrama üzerine çeşitli sistematik incelemeler ve doküman analizleri bulunmaktadır. Örneğin, Orkibi ve Feniger-Schaal (2019), psikodrama müdahalelerine yönelik araştırmaları entegre bir sistematik inceleme ile değerlendirmiştir. Wieser (2013) ise psikodramanın temel tekniklerini detaylı bir şekilde analiz ederek Moreno'nun özgün yöntemleri ile modern uygulamalar arasındaki bağlantıları ortaya koymuştur. Cruz ve arkadaşları (2018), psikodramanın farklı gruplar üzerindeki etkisini sistematik bir literatür taraması yoluyla incelemiştir. Yılmaz ve Ulusoy (2022), psikodrama tekniklerini içeren psiko-eğitim programlarının etkinliğini değerlendiren bir inceleme gerçekleştirmiştir. Bunun yanında, Öz Soysal ve Ogan (2022), psikodramanın travma tedavisindeki rolünü ele alan bir sistematik gözden geçirme çalışması yapmıştır. Sumbas ve Ulusoy (2023) ise Türk ve uluslararası akademik çalışmalarda son 20 yıldaki psikodrama gelişmelerini incelemiş ve bu alanda öne çıkan temaları belirlemiştir.

Bu doküman analizi çalışması, literatürde psikodrama ile sosyal becerilerin dokuz alt boyutunu bir arada ele alan kapsamlı araştırmaların eksikliğini gidermeyi amaçlamaktadır. Mevcut çalışmalar genellikle genel sosyal beceriler veya spesifik bir alt boyut üzerinde odaklanırken, bu çalışma iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma gibi tüm boyutları kapsayarak literatüre önemli bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Ayrıca, araştırmanın 2000-2024 yılları arasında yapılan çalışmaların sosyal beceri alt boyutlarına göre dağılımını, örneklem gruplarına (çocuklar, ergenler, gençler ve orta yetişkinler) ve çalışmanın yapıldığı bilim alanına göre

incelemesi, psikodramanın farklı bağlamlarda nasıl kullanıldığını ve etkilerini ortaya koyacaktır. Bu kapsamlı yaklaşım, sosyal beceriler üzerindeki etkilerin daha sistematik bir şekilde anlaşılmasını sağlayarak, gelecekteki çalışmalar için bir referans noktası oluşturmayı ve alandaki tematik ve metodolojik boşlukları doldurmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda aşağıdaki soruların cevapları aranmıştır

1. Son 24 yılda yapılan, psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkilerini inceleyen yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı nasıldır?
2. Son 24 yılda yapılan, psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkilerini inceleyen yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların örnekleme (yaş grupları) göre dağılımı nasıldır?
3. Son 24 yılda psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların bilim alanlarına göre dağılımı nasıldır?
4. 2000-2024 yılları arasında psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların sayısında bir artış veya azalış trendi var mı ve odaklanma açısından nasıl bir farklılık göstermektedir?

2. YÖNTEM

Bu araştırma, psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların problem alanları, yaş grupları, yıllara göre dağılımı, çalışmanın yapıldığı bilim alanlarına odaklanmasını ortaya koymayı amaçlayan betimsel bir çalışmadır. Bu amaçla, bir nitel araştırma yöntemi olan doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, basılı veya dijital verilerin sistematik bir şekilde incelenmesi ve yorumlanmasını içeren bir veri toplama yöntemidir (Bowen, 2009). Araştırmalarda gözlemlenmesi gereken durumların belirlenmesi ve değişimlerin takip edilmesi amacıyla da etkili bir araçtır (Bowen, 2009).

2.1 Örneklem

Araştırmanın örneklemini 2000-2024 yılları arasında yayınlanmış; Dergipark, Yök Tez, Scopus ve Web of Science veri tabanında taranan, psikodrama çalışması yapılan sosyal beceriler alt boyutlarını inceleyen makaleler ve tezlerden oluşturmaktadır. Bu kapsamda 22 deneysel çalışma örnekleme dahil edilmiştir.

2.2 Verilerin toplanması ve analizi

Doküman analizinin ilk adımı, araştırmanın amacına uygun dokümanların belirlenmesidir. Bu çalışmada, Türkiye’de ve dünyada 2000-2024 yılları arasında psikodrama ile sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma,

duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerine yapılan çalışmalara ulaşmak hedeflenmiştir. Araştırmada, seçilen dokümanların güvenilirliği, özgünlüğü ve doğruluğu (Bowen, 2009) dikkate alınmış ve içeriklerinin araştırmanın kavramsal çerçevesine uygunluğu gözetilmiştir (Merriam, 2013). Bu doğrultuda, “psikodrama/psychodrama” ve ilgili sosyal beceri alt boyutları anahtar kelimeleriyle yapılan taramalar sonucunda, 2000-2024 yılları arasında yayınlanan makale ve tezler araştırmaya dâhil edilmiştir.

Araştırma kapsamında dokümanlara erişim için hem ulusal hem de uluslararası veri tabanları kullanılmıştır. Türkiye’de yapılan çalışmalara ulaşmak için DergiPark (dergipark.org.tr) ve YÖK Tez Arama Merkezi (tez.yok.gov.tr), uluslararası çalışmalara ulaşmak için ise Web of Science (webofscience.com), Scopus (scopus.com) veri tabanlarından yararlanılmıştır. Doküman seçiminde, yıllık dağılım, sosyal beceri alt boyutlarına odaklanma düzeyi ve örneklem gruplarının uygunluğu gibi kriterler dikkate alınmıştır. Araştırma sonucunda, toplamda 22 doküman (makale ve tez) belirlenmiş ve bu dokümanlar, araştırmanın temel sorularına yönelik sistematik bir şekilde analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında veri tabanlarında arama yapılırken “psikodrama/psychodrama” ve sosyal beceri alt alanları olan “İletişim/Communication, Empati/Empathy, İşbirliği/Cooperation, Çatışma çözme/Conflict resolution, Sorumluluk alma/Responsibility, Duygu düzenleme/Emotion regulation, Öfke yönetimi/Anger management, Sosyal yeterlilik/Social competence ve İlişki kurma/Relationship building” kelimeleri kullanılmıştır. Türkiye'deki yayınlara erişim için DergiPark ve YÖK Tez veri tabanları kullanılmış, DergiPark'tan 1, YÖK Tez'den ise 1 yayın elde edilmiştir. Dünya genelindeki yayınlara ulaşmak amacıyla Scopus ve Web of Science veri tabanlarından faydalanılmış; Scopus'tan 2, Web of Science'tan ise 18 yayın toplanmıştır. Toplamda 22 yayın ve tez, araştırma kriterlerine uygun olarak seçilmiş ve analiz için değerlendirilmiştir. Scopus veri tabanında 12 yayın bulunmuş olmasına karşın bu yayınların 10 tanesi web of science ile ortak yayınlar olduğu için grafiklerde bu durum belirtilecek ve ortak makaleler tek bir veri olarak ele alınacaktır.

Doküman analizi, yazılı materyallerin sistematik bir şekilde incelenmesi yoluyla bilgi edinmeyi amaçlar. İçerik analizi, dokümanlardan elde edilen bilgilerin araştırma sorularına uygun şekilde sınıflandırılması sürecidir. Tematik analiz, veri seti içerisindeki önemli ana fikirleri, ilgileri ya da anlam örüntülerini belirleme ve yorumlama sürecidir (Braun ve Clark, 2006). Nitel araştırmalarda ise doküman incelemeleri sırasında genellikle içerik analizi yöntemi tercih edilir (Merriam, 2013). Bu araştırmada da içerik analizinden yararlanılmıştır. Dokümanlardan elde edilen bilgiler araştırma sorularına göre kategorilere ayrılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmada ilk olarak “Son yirmi dört yılda yapılan, psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkilerini inceleyen yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı nasıldır?” sorusuna yanıt aranmıştır. Çizelge1’de 2000-2024 yılları arasında sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarının belirlenen sosyal beceriler alt boyutlarına yönelik inceleyen yurt içindeki ve

dışındaki araştırmaların sosyal beceriler alt boyutlarına ilişkin betimsel istatistikler yer almaktadır.

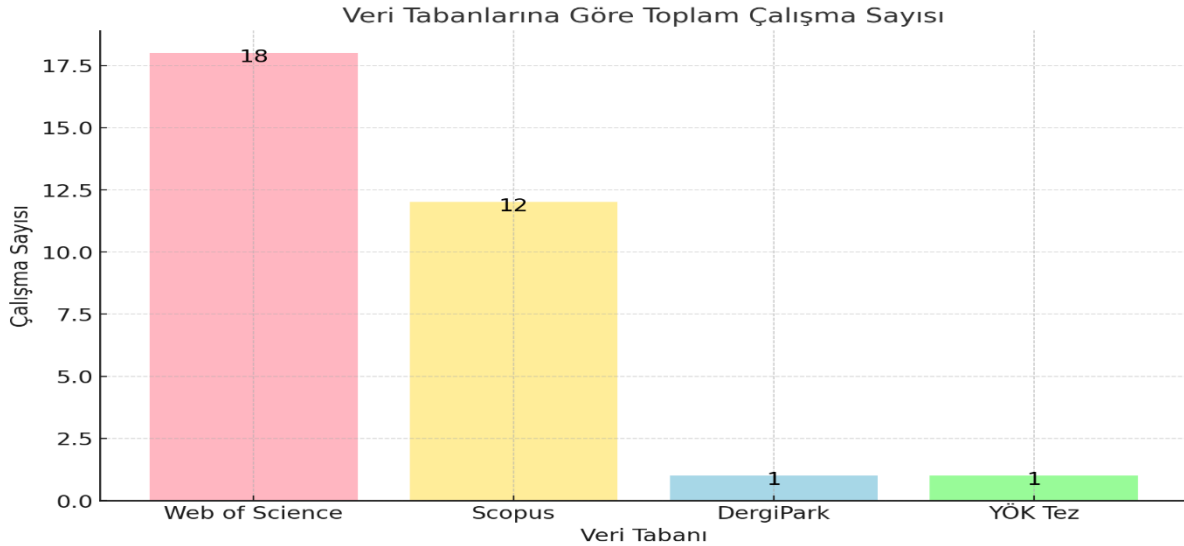
Çizelge1. Sosyal Beceriler alanına yönelik yapılan psikodrama çalışmalarının sosyal beceriler alt boyutlarına ve veri tabanlarına göre frekans dağılımı

Veri tabanı	Sosyal beceriler alt boyutları	f	Yayın Sayısı
Web of Science	İletişim	6	6
	İş Birliği	0	0
	Sorumluluk Alma	0	0
	Empati	3	3
	Duygu Düzenleme	2	2
	Öfke Yönetimi	1	1
	Çatışma Çözme	3	3
	Sosyal Yeterlilik	1	1
	İlişki Kurma	2	2
Scopus	İletişim	6	6
	İş Birliği	0	0
	Sorumluluk Alma	0	0
	Empati	1+1	1+1
	Duygu Düzenleme	1+2	1+2
	Öfke Yönetimi	1	1
	Çatışma Çözme	0	0
	Sosyal Yeterlilik	0	0
	İlişki Kurma	0	0
Dergi Park	İletişim	0	0
	İş Birliği	0	0
	Sorumluluk Alma	0	0
	Empati	0	0
	Duygu Düzenleme	0	0
	Öfke Yönetimi	0	0
	Çatışma Çözme	1	1
	Sosyal Yeterlilik	0	0
	İlişki Kurma	0	0
YÖK Tez	İletişim	0	0
	İş Birliği	0	0
	Sorumluluk Alma	0	0
	Empati	0	0
	Duygu Düzenleme	0	0
	Öfke Yönetimi	1	1
	Çatışma Çözme	0	0
	Sosyal Yeterlilik	0	0
	İlişki Kurma	0	0

Çizelge 1 de Türkiye'de yapılan çalışmaları incelediğimizde sosyal beceriler alanından yalnızca 2 çalışma yapılmıştır. Yurtdışında ise 20 çalışma yapılmıştır. Araştırma kapsamında, farklı veri tabanlarından elde edilen çalışmaların içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Web of Science veri tabanında, en çok çalışma yapılan kategori iletişim alanı olup 6 çalışmaya rastlanmıştır. Empati alanında 3, duygu düzenleme alanında 2, öfke yönetimi alanında 1, çatışma çözme alanında 3 ve sosyal yeterlilik alanında 1 ilişki kurma alanında 2 çalışma yer almıştır. İş birliği ve sorumluluk alma kategorilerinde ise herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Scopus veri tabanında, iletişim alanında 6, empati alanından 2 ve duygu düzenleme alanında 3, öfke yönetimi alanında 1 çalışma tespit edilmiştir. Diğer tüm kategorilerde herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak bu çalışmalardan iletişim alanında ki 6, empati alanında ki 1, duygu düzenleme alanında ki 2, öfke yönetimi alanında ki 1 çalışma Web of Science veri tabanında bulunan çalışmalar ile aynı çalışmalardır. DergiPark veri tabanında, yalnızca çatışma çözme kategorisinde 1 çalışma yer alırken, diğer tüm kategorilerde herhangi bir çalışmaya ulaşamamıştır. YÖK Tez veri tabanında ise sadece öfke yönetimi kategorisinde 1 çalışmaya rastlanmıştır; diğer kategorilerde çalışma bulunmamıştır.

Görsel 1 de sosyal becerileri alt boyutlarına yönelik psikodrama çalışmalarının veri tabanlarına göre dağılımının grafiği verilmiştir.

Görsel 1. Sosyal beceriler alt boyutlarına yönelik psikodrama çalışmalarının veri tabanlarına göre toplam dağılımı

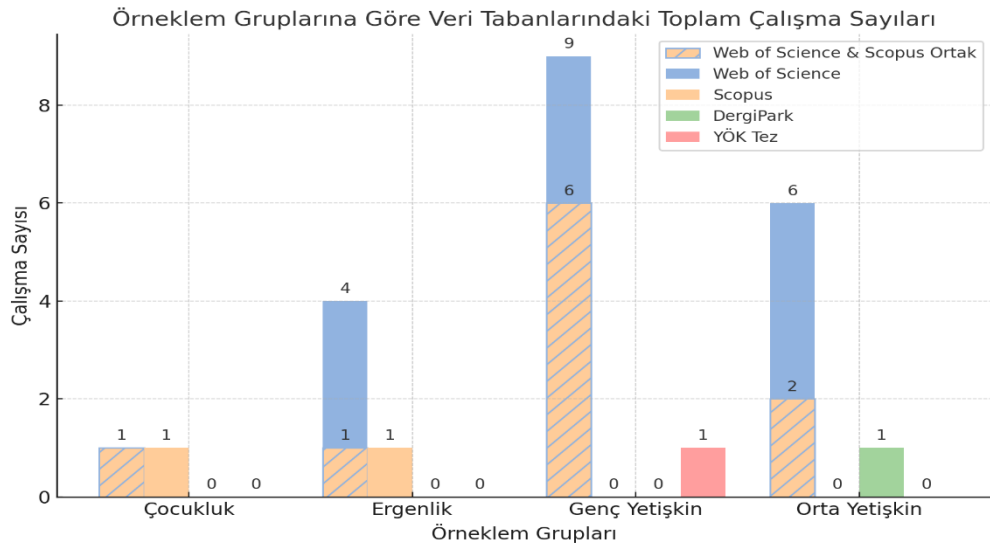

Görsel 1 sosyal beceri alt boyutlarına yönelik psikodrama çalışmalarının veri tabanlarındaki toplam sayılarını göstermektedir. Web of Science, 18 çalışma ile açık ara en fazla çalışmaya ev sahipliği yaparken, Scopus veri tabanı 12 çalışma ile ikinci sırada yer almıştır. DergiPark ve YÖK Tez veri tabanları ise yalnızca birer çalışmaya sahiptir. Grafik, uluslararası veri tabanlarının bu alanda yapılan çalışmalar açısından daha zengin olduğunu, yerel veri tabanlarının ise sınırlı bir katkı sunduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada ‘‘Son yirmi dört yılda yapılan, psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma zme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) zerindeki etkilerini inceleyen yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların örnekleme (yaş grupları) göre dağılımı nasıldır?’’ sorusuna yanıt aranmıştır.

Görsel 2 ’de 2000-2024 yılları arasında sosyal beceriler alt boyutlarına yönelik yapılan psikodrama çalışmalarının yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların örnekleme (yaş grupları) göre dağılım grafiği yer almaktadır.

Grsel2. Sosyal Beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarının odaklandığı örnekleme (yaş grubu) göre dağılımı

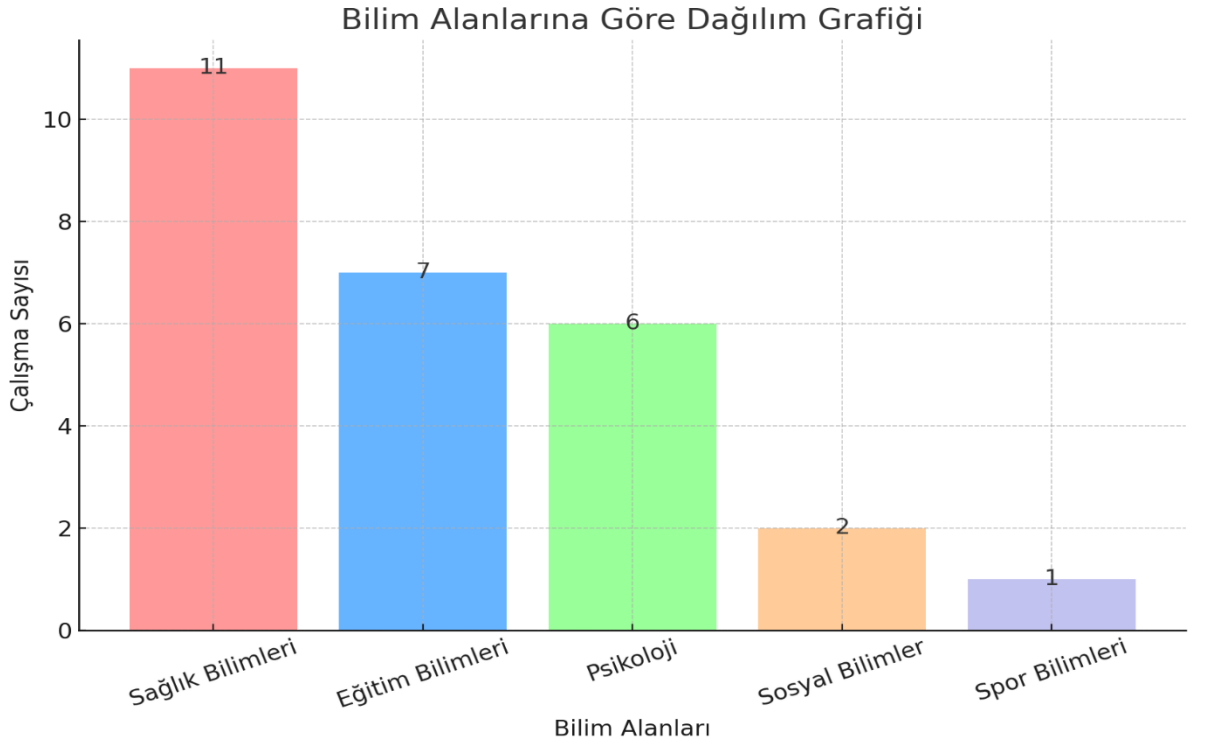
Bu grafik, farklı örnekleme gruplarına (ocukluk, ergenlik, genç yetişkin ve orta yetişkin) göre veri tabanlarındaki toplam çalışma sayılarını göstermektedir. Web of Science ve Scopus gibi uluslararası veri tabanlarında özellikle genç yetişkin ve orta yetişkin gruplarında daha fazla çalışma bulunurken, bu çalışmaların bir kısmı her iki veri tabanında ortak olarak yer almaktadır. DergiPark ve YK Tez gibi ulusal veri tabanlarında ise sınırlı sayıda çalışma tespit edilmiş;

DergiPark'ta yalnızca orta yetişkin grubunda, YÖK Tez'de ise genç yetişkin grubunda çalışma bulunmaktadır. Bu durum, psikodrama ve sosyal beceriler üzerine yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunun uluslararası kaynaklarda yer aldığını göstermektedir.

Bu araştırmada “Son yirmi dört yılda psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların bilim alanlarına göre dağılımı nasıldır?” sorusuna yanıt aranmıştır.

Görsel 3'te 2000-2024 yılları arasında sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarının araştırmayı yapan bilim alanına göre dağılım grafiği yer almaktadır.

Görsel3. Sosyal Beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarının bilim alanlarına göre dağılımı

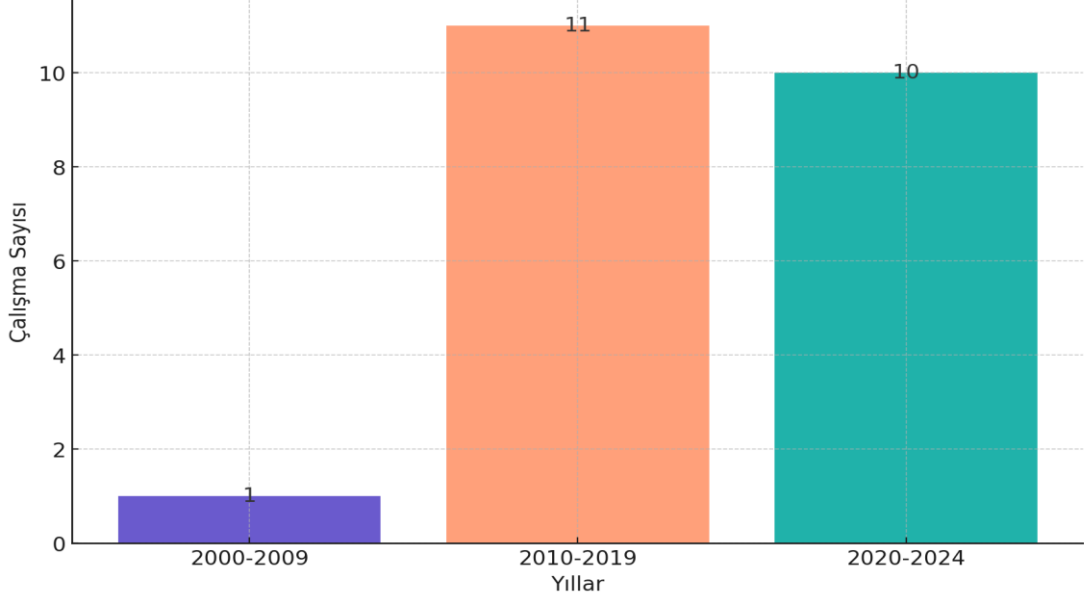
Bu grafik, bilim alanlarına göre yapılan çalışmaların dağılımını göstermektedir. Sağlık Bilimleri 11 çalışma ile en fazla katkıda bulunan alan olurken, bunu 7 çalışma ile Eğitim Bilimleri ve 6 çalışma ile Psikoloji takip etmektedir. Sosyal Bilimler 2 çalışma ile daha sınırlı bir katkı sunarken, Spor Bilimleri alanında yalnızca 1 çalışma tespit edilmiştir. Bu dağılım, psikodrama ve sosyal beceriler üzerine yapılan çalışmaların özellikle Sağlık Bilimleri, Eğitim ve Psikoloji alanlarında yoğunlaştığını; Spor Bilimleri ve Sosyal Bilimler alanında ise daha az sayıda çalışmanın bulunduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada “2000-2024 yılları arasında psikodramanın sosyal becerilerin alt boyutları (iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma) üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmaların sayısında bir artış veya azalış trendi var mı ve odaklanma açısından nasıl bir farklılık göstermektedir?” sorusuna yanıt aranmıştır.

Görsel4 te 2000-2024 yılları arasında sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarının yıllara göre dağılım grafiği yer almaktadır.

Görsel4. 2000-2024 yılları arasında sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarının yıllara göre dağılımı

Sosyal Beceriler Alanında Yapılan Psikodrama Çalışmalarının Yıllara Göre Dağılımı

Görsel4 te sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmaları yıllara göre incelendiğinde, 2000-2009 yılları arasında yalnızca 1 çalışma yapılırken, 2010-2019 döneminde bu sayı 11 çalışmaya yükselmiştir. 2020-2024 yılları arasında ise 10 çalışma yapılmıştır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu araştırmada sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmaları incelenmiştir. Türkiye’de ve tüm dünyada 2000 ile 2024 yılları arasında yapılan ve dört farklı veri tabanında dizinlenen makale ve tezlerin sosyal beceriler alt alanlarına, çalışılan örneklem grubuna, çalışmayı yapan bilim alanlarına ve çalışmanın yapıldığı yıllara göre dağılımı incelenmiştir. Psikodramanın sosyal beceriler alanında etkililiğinin incelendiği araştırmalar sosyal beceriler alt alanları olan iletişim, empati, işbirliği, çatışma çözme, sorumluluk alma, duygu düzenleme, öfke yönetimi, sosyal yeterlilik ve ilişki kurma olarak kategorize edilmiştir. Türkiye’de psikodramanın sosyal beceriler alt alanlarında kullanıldığı makale sayısının çok az olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan tüm dünyada psikodramanın sosyal beceriler alanında empati ve iletişim alt boyutunun en çok çalışılan alan olduğu belirlendi. Genel olarak bakıldığında psikodramanın sosyal beceriler alanında en çok çalışıldığı alt boyut iletişim olmuştur. İş birliği ve sorumluluk alma alt boyutlarında hiç çalışma yapılmadığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, özellikle iletişim, empati ve çatışma çözme gibi sosyal beceri kategorilerinde farklı veri tabanlarının katkılarını karşılaştırma açısından önem taşımaktadır. Ancak, bazı kategorilerdeki çalışmaların azlığı, bu alanlarda daha fazla araştırma yapılması gerektiğini göstermektedir.

Psikodramanın özellikle iletişim, empati, duygu düzenleme ve çatışma çözme gibi sosyal beceri alt boyutlarında etkili olduğu birçok araştırma tarafından vurgulanmıştır (Moreno, 1953; Blatner, 2000; Kellermann, 1992). Özellikle genç yetişkin ve orta yetişkin grupları üzerinde yapılan araştırmalar, bu yaş gruplarının sosyal beceri eğitimine yönelik psikodramatik uygulamalara daha yatkın olduğunu göstermektedir (Dayton, 2005; Nolte, 2014). Özellikle çocukluk dönemi çalışmalarında ki azlık dikkat çekmektedir. Psikodramanın yapısı rol yapma, sahneleme gibi teknikler içerdiğinden bu teknikleri çocuklarla uygulamak bazı sınırlılıklara sebep olabilir. Çocukların henüz duyuşsal ve bilişsel özellikleri tam gelişmediği için bu süreçleri anlamlandırmakta zorlanabilir. Aynı zamanda psikodramada travmatik olayların canlandırılması gibi durumlar çocukların üzerinde bırakacağı etki bilinmediği için duygusal riskleri artırabilir (Blatner, 2000). Bu durum etik bir endişe oluşturabilir. Çocuklarla psikodrama uygulamaları için özel eğitim almış terapistlere ihtiyaç vardır. Çocukların ihtiyaçlarına uygun bir psikodramatik yaklaşım geliştirmek, yetişkinlere yönelik uygulamalara kıyasla daha karmaşıktır (Dayton, 2005). Çocuklarla çalışmak ayrıca uzmanlık gerektirdiği için psikodramatistler çocuklarla çalışmayı daha az tercih etmişlerdir. Uluslararası veri tabanlarında, özellikle Web of Science ve Scopus'ta yayımlanan çalışmaların fazlalığı, psikodramanın küresel düzeyde kabul gördüğünü ve araştırmacılar tarafından aktif olarak kullanıldığını göstermektedir (Kellermann, 1992; Blatner, 2000). Türkiye'de yayınlanan çalışmaların sınırlı olması, bu alanda daha fazla yerel araştırmaya ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye'de bu alanda yayınlanacak yeni araştırmalar, psikodramanın ulusal bağlamdaki etkinliğini değerlendirme açısından önem taşımaktadır.

Sağlık Bilimleri, Eğitim Bilimleri ve Psikoloji alanlarında yoğunlaşan bu çalışmalar, psikodramanın disiplinler arası doğasını ve geniş uygulama alanını ortaya koymaktadır. Psikodrama, tıp alanında özellikle psikosomatik hastalıkların tedavisinde, hasta-hekim iletişiminin geliştirilmesinde ve grup terapilerinde destekleyici bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Blatner, 2000; Nolte, 2014). Spor bilimlerinde oyuncular arasındaki uyumun artırılması için kullanılabilir. Düşünülenin aksine psikodrama sadece sosyal bilimler için değil insanın olduğu, iletişimin olduğu her alanda kullanılabilir. Psikodramanın daha farklı alanlarda çalışılması evrensel olarak sosyal becerilerin gelişimine katkı sunabilir.

Çalışmaların yıllara göre dağılımına baktığımızda 2000-2009 yılları arasında yalnızca 1 çalışma yapıldığı, 2010-2019 yılları arasında 11 çalışma yapıldığı ve son dört yıla baktığımızda 10 çalışma yapıldığı belirlendi. Son yıllarda yapılan çalışma sayıları psikodrama çalışmalarının arttığını göstermektedir. Bu durum psikodramanın grup terapisi, eğitim ve sağlık alanlarındaki etkinliğinin daha fazla kabul görmesiyle ilişkilendirilmektedir (Dayton, 2005; Nolte, 2014). Yapılan çalışmalarda görülen anlamlı farklılıklar psikodramaya olan ilgiyi arttırmış çalışma sayısını arttırmıştır.

Sonuç olarak bu araştırmada Türkiye'de ve tüm dünyada 2000 ile 2024 yılları arasında sosyal beceriler alanında yapılan psikodrama çalışmalarını inceleyen makale ve tezlerin doküman analizi yapılmıştır. İletişim becerileri alt boyutunun geliştirilmesinde psikodrama araştırmaları ön plandayken; işbirliği, sorumluluk alma alt boyutlarında çalışma olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Genel olarak Türkiye'de ve dünyada psikodramanın genç yetişkinler

üzerinde etkililiğinin incelendiği; psikodramanın çocuklar üzerinde etkililiğinin incelendiği araştırmaların sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık bilimleri, psikoloji, eğitim bilimleri alanları en fazla çalışma yapılan alanlar olurken çalışmaların son yıllarda ciddi bir artış gösterdiği belirlenmiştir. Doküman analizinin bir araştırma sorusunu yanıtlarken tüm ayrıntıları sunmada yeterli olmaması (Bowen, 1999) nedeniyle, gelecekte araştırmacıların sosyal beceriler alt boyutları ile psikodrama çalışması yapma nedenleri araştırılabilir. Bu araştırmada 2000- 2024 yılları arasında psikodramanın etkililiğini inceleyen makale ve tezler dikkate alındığı için, 2000 yılından önceki çalışmalarda psikodrama çalışılan sosyal beceri alanları bilinmemektedir. Bu nedenle araştırmacıların psikodramanın sosyal beceriler alt boyutlarında etkililiğini inceleyen ve 2000 yılından önce yayınlanan tez ve makalelerinin doküman analizi ile incelendiği araştırmalar planlanabilir. Psikodrama ve sosyal beceriler alt boyutlarının kelime karşılıklarının anahtar sözcük olarak taranıp, yalnızca başlıkta ara olarak filtrelenmesi, dizinlenen deneysel çalışmaların dikkate alınması, bu araştırmanın bir sınırlılığıdır. Gelecekte araştırmacılar, daha kapsamlı araştırmalar yapmak için arama filtrelemelerini daha geniş tutabilirler, alt boyut çeşitliliğini arttırabilirler.

Kaynakça

1. Blatner, A., *Foundations of Psychodrama: History, Theory, and Practice* (4th ed.), Springer Publishing, 2000.
2. Bowen, G. A., Document analysis as a qualitative research method, *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40, 2009. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
3. Braun, V., & Clarke, V., Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101, 2006. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
4. Buhrmester, D., Furman, W., Wittenberg, M. T., & Reis, H. T., Five domains of interpersonal competence in peer relationships, *Journal of Personality and Social Psychology*, 55(6), 991–1008, 1988. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.55.6.991>
5. Cruz, J., Sales, C. M. D., Alves, P., & Moita, G., The core techniques of Morenian psychodrama: A systematic review of literature, *Frontiers in Psychology*, 9, 1263, 2018. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01263>
6. Dayton, T., *The Living Stage: A Step-by-Step Guide to Psychodrama, Sociometry and Experiential Group Therapy*, Health Communications, 2005.
7. Gresham, F. M., & Elliott, S. N., *Social Skills Rating System*, American Guidance Service, 1990.
8. Karp, M., Holmes, P., & Tauvon, K. B., *The Handbook of Psychodrama*, Routledge, 1998.
9. Kellermann, P. F., *Focus on Psychodrama: The Therapeutic Aspects of Psychodrama*, Jessica Kingsley Publishers, 1992.
10. Merriam, S. B., *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation* (3rd ed.), Jossey-Bass, 2013.
11. Moreno, J. L., *Psychodrama* (Vol. 1), Beacon House, 1946.

12. Moreno, J. L., *Who Shall Survive?*, Beacon House, 1953.
13. Nolte, J., *The Philosophy, Theory and Methods of J. L. Moreno: The Man Who Tried to Become God*, Routledge, 2014.
14. Orkibi, H., & Feniger-Schaal, R., Integrative systematic review of psychodrama psychotherapy research: Trends and methodological implications, *PLOS ONE*, 14(2), e0212575, 2019. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0212575>
15. Öz Soysal, H., & Ogan, S., Travma tedavisinde psikodramanın kullanımı: Sistematik bir gözden geçirme çalışması, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 33(3), 245-256, 2022.
16. Riggio, R. E., Assessment of basic social skills, *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(3), 649–660, 1986. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.3.649>
17. Sumbas, E., & Ulusoy, Y., The last 20 years of psychodrama in Turkish and international academic papers: A document analysis study, *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 13(69), 180-193, 2023. <https://doi.org/10.17066/tpdrd.1210122ey>
18. Wieser, M., The effectiveness of psychodrama and its mechanisms: A systematic review, *Zeitschrift für Psychodrama und Soziometrie*, 12(1), 11-28, 2013. <https://doi.org/10.1007/s11620-013-0197-7>
19. Yılmaz, B., & Ulusoy, Y., Psikodrama teknikleri kullanan psiko-eğitim programlarının etkililiği: Sistematik bir literatür taraması, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 47(211), 125-140, 2022.

Psikodrama ve Terapötik Spiral Model: Bir Doküman Analizi Çalışması

Zeynep GÜNDOĞDU

İnönü Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık

zeynepgundogdu.2113@gmail.com

0009-0002-5922-2786

Doç. Dr. Ezgi SUMBAS

İnönü Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık

ezgi.sumbas@inonu.edu.tr

0000-0001-5450-6400

Özet

Bu çalışma, psikodrama yöntemine dayalı olan Terapötik Spiral Modeli'nin (TSM) teorik altyapısını, uygulama ilkelerini ve literatürdeki yerini incelemeyi hedeflemektedir. Bu araştırma Terapötik Spiral Modelin etkililiğini değerlendirmek amacıyla Türkiye'de ve tüm dünyada 2000-2024 yılları arasında yazılan makaleleri incelemektedir. Bu araştırma, nitel veri toplama yöntemi olan doküman analizi yöntemiyle gerçekleştirilmiş olup literatürde yer alan makaleler incelenmiş ve içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu kapsamda toplam 8 makaleye ulaşılmış olup makalelerden elde edilen veriler üzerine içerik analizi yapılmıştır. Terapötik Spiral Modeli'nin incelendiği problem alanları travma sonrası stres bozukluğu, madde bağımlılığı, gençlerde direnç ve duygusal acıdan kaçınma olmak üzere 4 kategoriye, odaklanan örneklem grubu gençler, yetişkinler ve belirtilmemiş olmak üzere 3 kategoriye, cinsiyet dağılımına göre ise kadın, karma ve belirtilmemiş olmak üzere 3 kategoriye ayrılmıştır. Türkiye'de Terapötik Spiral Model'in incelendiği herhangi bir makale bulunmamıştır. Bu çalışmada, kaynak sınırlılığı sebebiyle literatür taraması derinlemesine bir şekilde yapılmıştır. Bu durum, var olan makalelerin detaylı analizini mümkün kılmış ve çalışmanın benzersiz katkılarını ön plana çıkarmıştır. Bunun yanında konuya dair daha fazla araştırma yapılması gerektiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Psikodrama, terapötik spiral model, literatür taraması, doküman analizi.

1. GİRİŞ

Psikodrama, insanların sosyal, duygusal ve davranışsal problemlerini ele almada kullanılan, dramatik eyleme dayalı yaratıcı bir terapi yöntemidir. J.L. Moreno tarafında geliştirilmiş olan bu yöntem, spontanlığı ve yaratıcılığı sürecin temeline almaktadır (Moreno, 1946). Psikodrama, bireylerin geçmiş yaşantılarını canlandırarak, içgörü kazanmalarını, duygusal katarsis yaşamalarını ve yeni davranış kalıpları geliştirmelerini hedefler.

Son yıllarda, psikodrama tekniklerinin birey odaklı ve yapılandırılmış bir şekilde uygulanmasına yönelik modeller geliştirilmiştir. Bu modellerden Terapötik Spiral Model (TSM) öncelikle travma tedavisinde, psikodramanın güvenli bir ortamda kullanılmasını hedefleyen yenilikçi bir yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır. TSM, travmatik yaşantıların

yeniden yapılandırılması sürecinde güvenli bölge ve destek sistemleri ile danışanların iyileşme süreçlerini kolaylaştırır (Hudgins ve Toscani, 2013).

Terapötik Spiral Model travma sonrası stres bozukluğunda, bağımlılıkla mücadelede, gençlerde içsel denetimi geliştirmede ve duygusal acıdan kaçınmada kullanıldığı araştırmalar görülmektedir (McVea ve Gow, 2006; Hudgins, 2012; Perry, Saby, Wenos, Hudgins ve Baller, 2016; Giacomucci, 2018; Giacomucci, Gera, Briggs ve Bass; 2018; Hudgins, 2019; Giacomucci, Scott ve Marquit, 2020; Cossa, 2020).

Terapötik Spiral Model güvenli ortam yaratma, travma tedavisinde aşamalı ve derinlemesine ilerleme, sosyal bağlantıların destek sağlaması, psikodrama teknikleri ile duygusal iyileşme ve bütünleşme imkanı sunmaktadır (Hudgins, 2009). Buna karşın literatürde bu konuyu araştıran çok az makale bulunmaktadır. Bu çalışma literatürdeki bu eksikliği ortaya koymak ve mevcut çalışmaların hangi problem alanlarına, yaş gruplarına ve cinsiyet üzerine yoğunlaştığını belirtmektedir. Bu açıdan aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. 2000 yılından bu yana Terapötik Spiral Modeli inceleyen yurt içi ve yurtdışı araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı nedir?
2. 2000 yılından bu yana Terapötik Spiral Modeli inceleyen yurt içi ve yurtdışı araştırmaların örnekleme (yaş grupları) göre dağılımı nasıldır?
3. 2000 yılından bu yana Terapötik Spiral Modeli inceleyen yurt içi ve yurtdışı araştırmaların cinsiyet dağılımı nasıldır?

2. YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, nitel bir araştırma yöntemidir ve var olan yazılı kaynakların sistematik bir şekilde incelenmesini ve analiz edilmesini içerir (Bowen, 2009). Psikodramada Terapötik Spiral Model ile ilgili olarak makaleler incelenmiştir.

2.2.Örnekleme

Araştırmanın örneklemini 2000 yılından bu yana yayınlanmış; EBSCOhost, Springer Nature, ResearchGate ve Frontiers veri tabanında taranan, Terapötik spiral modeli inceleyen makaleler oluşturmaktadır. Bu kapsamda toplam 8 makale örnekleme dahil edilmiştir.

2.3.Veri toplanması ve analizi

Doküman analizi ilk adımda uygun dokümanları bulmayı gerektirir. Dokümanların kullanışlı ve gerekli (Merriam, 2013) olduğundan; özgünlüğünden, güvenilirliğinden ve doğruluğundan (Bowen, 2009) emin olunması gerekmektedir. Bu araştırmada TSM ile ilgili olarak yayınlanan çalışmalara ulaşmak amacıyla arama motorlarına “terapötik spiral model/therapeutic spiral model” anahtar kelimeleri kullanılmıştır.

Türkiye’deki yayın ve tezlere ulaşmak için Tez Arama Merkezi (tez.yok.gov.tr) ve Dergipark (dergipark.org.tr) veri tabanları kullanılmıştır ancak bu veri tabanlarında herhangi bir çalışma bulunmamıştır. Yurt dışında yapılmış olan makalelere ulaşmak için EBSCOhost (ebSCO.com), Springer Nature (springernature.com), ResearchGate (Researchgate.net) ve Frontiers (frontiersin.org) veri tabanlarından yararlanılmıştır. Toplam 8 makaleye ulaşılmıştır. EBSCOhost arama dizini kullanılarak “therapeutic spiral model” anahtar kelimesi ile yapılan

taramada 2 makale Springer Nature arama dizini kullanılarak “therapeutic spiral model” anahtar kelimesi ile yapılan taramada 2 adet makale, ResearchGate veri tabanında “therapeutic spiral model” anahtar kelimesi ile yapılan taramada 3 adet makale ve Frontiers veri tabanında “therapeutic spiral model” anahtar kelimesi ile yapılan taramada 1 adet makale bulunmuştur. Doküman analizi, yüzeysel inceleme, kapsamlı gözden geçirme ve yorumlama aşamalarını içermektedir. Bu yinelemeli süreç, içerik ve tematik analiz yöntemlerini bir araya getirmektedir. İçerik analizi, dokümanlardan elde edilen bilgilerin araştırma sorularına uygun olarak kategorilere ayrılmasını kapsamaktadır. Tematik analiz ise verilerin kodlanması, kategoriler oluşturulması ve belirli bir olguya ilişkin temaların geliştirilmesi süreçlerini içermektedir (Bowen, 2009). Nicel araştırmalarda doküman incelemesi sırasında sıklıkla içerik analizine başvurulmaktadır (Merriam, 2013). Bu çalışmada da içerik analizi yöntemi kullanılmış, dokümanlardan elde edilen veriler araştırma sorularına uygun şekilde kodlanmış ve kategorilere ayrılmıştır. Nitel araştırmalarda iç geçerliliği sağlamada önemli bir yöntem olan üçgenleme tekniği sıklıkla tercih edilmektedir (Merriam, 2013). Bu çalışmada analizci üçgenleme tekniği uygulanmış, elde edilen veriler araştırmacılar tarafından birlikte değerlendirilmiş ve kodlar ile kategorilere ilişkin nihai karar verilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırma ilk olarak “2000 yılından bu yana Terapötik Spiral Modeli inceleyen yurt içi ve yurt dışı araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı nedir?” sorusuna yanıt aramıştır. Çizelge 1’de 2000-2024 yılları arasında psikodramada Terapötik Spiral Modelini inceleyen yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların problem alanlarına ilişkin betimsel istatistikler yer almaktadır.

Çizelge 1. *Terapötik spiral modeli inceleyen yayınların odaklandığı problem alanı kategorilerinin veri tabanlarına göre frekans dağılımı*

Veri Tabanı	Problem Alanları	Kod	f	Yayın Sayısı
EBSCOhost	TSSB	Travma	1	1
	Duygusal Acı	Kaçınma	1	1
Frontiers	TSSB	Madde Bağımlılığı	1	1
Researchgate	TSSB	Özgüven	1	1
		Mesleki Katılımı Geliştirme	1	
		Umutsuzluk	1	
		Travma	1	1
	Madde Bağımlılığı	İzolasyon	1	1
		Travma	1	
Springer Nature	TSSB	Öz Düzenleme	1	1
	Direnç Geliştirme	İçsel Kontrol Odağı	1	1

Çizelge 1’de Terapötik Spiral Modelini inceleyen yayınların odaklandığı problem alanlarının Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), Madde Bağımlılığı, Direnç Geliştirme, Duygusal Acı olmak üzere 4 kategoriye ayrıldığı gözlemlenmiştir. Terapötik Spiral Modelinin incelendiği yurt içinde herhangi bir makale bulunmamaktadır. Yurt dışındaki makaleler incelendiğinde en fazla çalışılan problemin Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) kategorisinde yer aldığı görülmektedir.

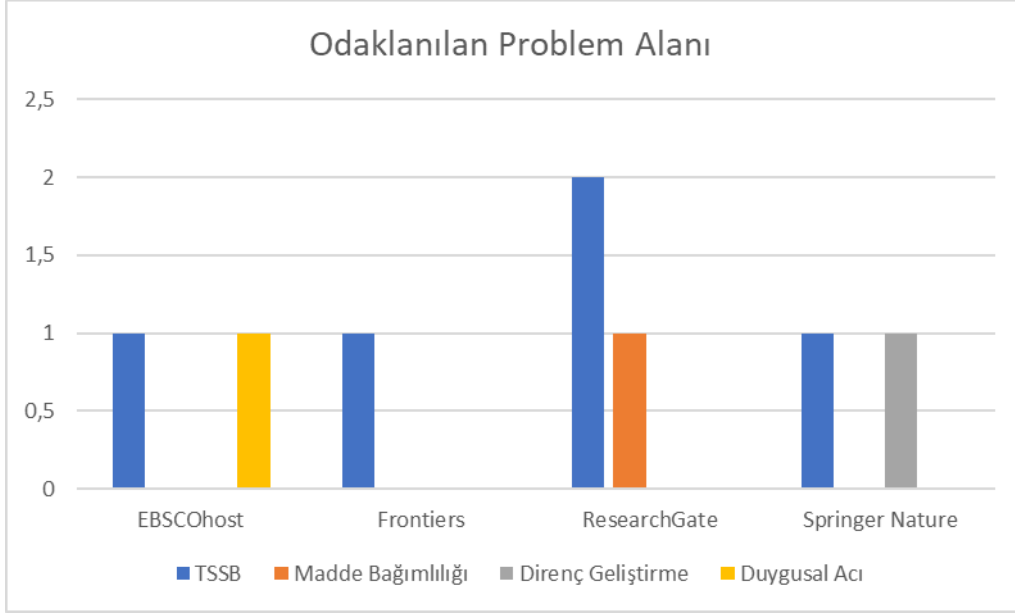
Çizelge 2’ de Terapötik Spiral Modelini inceleyen makalelerin başlıkları ve bulunduğu veri tabanları belirtilmiştir.

Çizelge 2. *Terapötik spiral modelini inceleyen makalelerin başlıkları ve bulunduğu veri tabanları*

Veri Tabanları	Araştırma Başlıkları
EBSCOhost	<ol style="list-style-type: none"> 1. The Containing Double as Part of the Therapeutic Spiral Model for Treating Trauma Survivors 2. Healing a Mother’s Emotional Pain: Protagonist and Director Recall of a Therapeutic Spiral Model (TSM) Session
Frontiers	<ol style="list-style-type: none"> 1. The Effectiveness of Trauma-Focused Psychodrama in the Treatment of PTSD in Inpatient Substance Abuse Treatment
Researchgate	<ol style="list-style-type: none"> 1. Psychodrama Intervention for Female Service Members Using the Therapeutic Spiral Model 2. Experiential Addiction Treatment: Creating Positive Connection through Sociometry and Therapeutic Spiral Model Safety Structers 3. Trauma Survivor’s Inner Role Atom: A Clinical Map for Posttraumatic Growth
Springer Nature	<ol style="list-style-type: none"> 1. Building resilience in youth with Therapeutic Spiral Model (TSM) psychodrama 2. Psychodrama Revisited: Through the Lens of the Internal Role Map of the Therapeutic Spiral Model to Promote Post-traumatic Growth

Çizelge 3’ de Terapötik Spiral Modelin odaklandığı problem alanlarının, veri tabanlarına göre dağılım grafiği yer almaktadır.

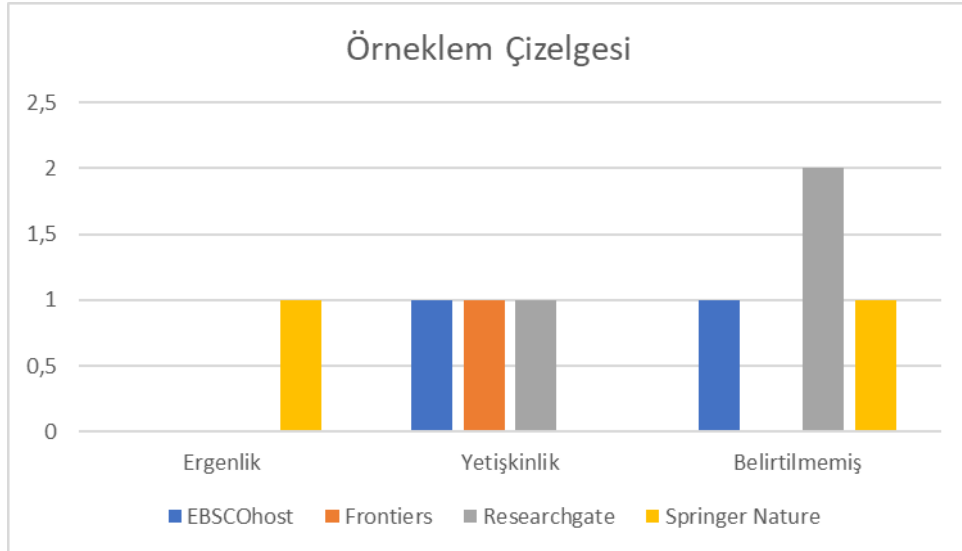
Çizelge 3. *Terapötik spiral modelini inceleyen yayınların odaklandığı problem alanı kategorilerinin veri tabanlarına göre dağılımı*

Çizelge 3’de Terapötik Spiral Modelin en çok odaklandığı problem alanının Travma sonrası stres bozukluğu olduğu; en az odaklandığı problem alanın madde bağımlılığı, direnç geliştirme ve duygusal acı olduğu görülmektedir.

Bu araştırmada “2000 yılından bu yana Terapötik Spiral Modeli inceleyen yurt içi ve yurt dışı araştırmaların örnekleme (yaş grupları) göre dağılımı nasıldır?” sorusuna yanıt aranmıştır. Çizelge 4’de 2000-2024 yılları arasında Terapötik Spiral Modeli inceleyen yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların örnekleme (yaş grupları) göre dağılım grafiği yer almaktadır.

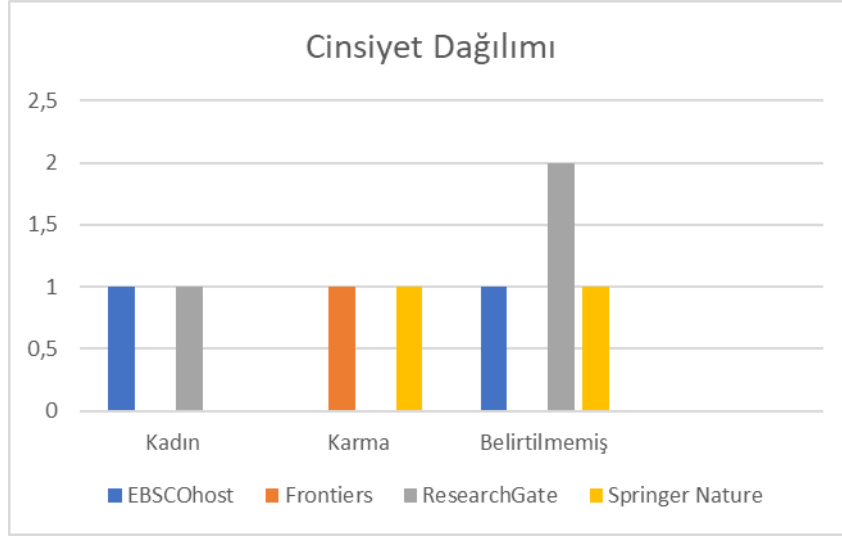
Çizelge 4. *Terapötik spiral modeli inceleyen yayınların odaklandığı örnekleme (yaş grubu) göre dağılımı*

Çizelge 4’de görüldüğü gibi Terapötik Spiral Modelin incelendiği çalışmalar ergenler ve yetişkinler olmak üzere iki farklı örnekleme grubuna ayrılmıştır. Bunun yanında örneklemin yaş grubu belli olmayan iki çalışma vardır.

Bu araştırmada “2000 yılından bu yana Terapötik Spiral Modeli inceleyen yurt içi ve yurt dışı araştırmaların cinsiyet dağılımı nasıldır?” sorusuna yanıt aranmıştır. Çizelge 5’te 2000-2024 yılları arasında Terapötik Spiral Modelini inceleyen yurt içindeki ve dışındaki araştırmaların cinsiyet dağılımı grafiği yer almaktadır.

Çizelge 5. *Terapötik spiral modeli inceleyen yayınların cinsiyet dağılımı*

Çizelge 5’de grldği gibi Terapötik Spiral Modelin incelendiği çalışmalar kadın ve karma gruplarda yapılmıştır bunun yanında örneklemenin cinsiyeti belli olmayan iki çalışma bulunmaktadır.

4. TARTIşMA VE SONUÇ

Bu araştırmada Terapötik Spiral Modelin incelendiği Türkiye’de ve tüm dünyada 2000 yılından bu yana yapılan ve üç farklı veri tabanında dizinlenen makalelerin odaklanılan problem alanlarına, çalışılan örneklem grubu ve cinsiyet dağılımı incelenmiştir. Terapötik Spiral Modelin incelendiği araştırmaların odaklandığı problem alanlarının Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB), Madde Bağımlılığı, Direnç Geliştirme ve Duygusal Acı olmak üzere 4 kategoriye ayrıldığı gözlemlenmiştir. Türkiye’de bu konular ile ilgili bir makale bulunmamıştır. Bulunan makalelerin yazım dili İngilizcedir. Bu durum ülkemizde bu konu ile ilgili çalışmaların yetersiz olduğunu göstermektedir. Terapötik Spiral Model güvenli ortam yaratma, travma tedavisinde aşamalı ve derinlemesine ilerleme, sosyal bağlantıların destek sağlaması, psikodrama teknikleri ile duygusal iyileşme ve bütünleşme imkanı sunmaktadır (Hudgins, 2009). Bundan dolayı travma sonrası stres bozukluğu, madde bağımlılığı gibi konuların üzerinde çalışılması beklenen bir sonuçtur. Bunun yanında gençlerin içsel denetimlerini arttırmaya ve bir annenin duygusal acıdan kaçınmasına yönelik makaleler bulunmaktadır (Cossa, 2020; McVea ve Gow, 2006). Bu durum bu modelin farklı problem alanlarında da kullanılabileceğini göstermektedir. Travma sonrası stres bozukluğu 1980’li yıllarda belirli bir ruh sağlığı bozukluğu olarak adlandırılmıştır. Terapötik Spiral Model ise TSSB’ye yönelik sağaltıcı bir psikodrama yöntemidir bu nedenle bu model 1992-1995 yılları arasında geliştirilmiştir. Yaklaşık 30 yıldır var olan bu model ile ilgili pek fazla çalışma olmaması

anlaşılabilir olmakla beraber modelin işlevselliği oldukça yüksektir. Bu nedenle ileride bu modelle ilgili ülkemizde daha fazla çalışma yapılabilir.

Sonuç olarak bu araştırmada Türkiye’de ve tüm dünyada 2000 ile 2024 yılları arasında yapılan Terapötik Spiral Modeli inceleyen makalelerin doküman analizi yapılmış ve ulaşılan araştırmaların oldukça travma sonrası stres bozukluğu ve madde bağımlılığı problem alanında olduğu gözlemlenmiştir. Genel olarak terapötik spiral modelin incelendiği araştırmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Doküman analizinin bir araştırma sorusunu yanıtlarken tüm ayrıntıları sunmada yeterli olmaması (Bowen, 2009) nedeniyle, gelecekte araştırmacıların psikodramatistlerin odaklandıkları problem alanları/örneklem gruplarını ve Terapötik Spiral Model’i yöntem/teknik olarak seçme nedenlerine ilişkin görüşlerine ulaşmayı hedefleyen araştırmalar planlayabilirler.

KAYNAKÇA

- Bowen, G. A., Document analysis as a qualitative research method, *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40, 2009. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Cossa, M., Building resilience in youth with Therapeutic Spiral Model™ (TSM) psychodrama: Working with post-high-school youth in Bali, Indonesia, *Z Psychodrama Soziom*, 19, 51–62, 2020. <https://doi.org/10.1007/s11620-020-00527-3>
- Elo, S. & Kyngäs, H., The Qualitative Content Analysis Process, *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115, 2008.
- Giacomucci, S., Trauma survivor's inner role atom: A clinical map for posttraumatic growth, *The Journal of Psychodrama, Sociometry, and Group Psychotherapy*, 66(1), 115–129, 2018. <https://doi.org/10.12926/18-00006.1>
- Giacomucci, S. & Marquit, J., The effectiveness of trauma-focused psychodrama in the treatment of PTSD in inpatient substance abuse treatment, *Frontiers in Psychology*, 11, 896, 2020. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00896>
- Giacomucci, S., Gera, S., Briggs, D., & Bass, K., Experiential addiction treatment: Creating positive connection through sociometry and Therapeutic Spiral Model safety structures, *Journal of Addiction & Addictive Disorders*, 5(017), 2018. <https://doi.org/10.24966/AAD-7276/100017>
- Hudgins, K., Psychodrama revisited: Through the lens of the internal role map of the Therapeutic Spiral Model to promote post-traumatic growth, *Z Psychodrama Soziom*, 18, 59–74, 2019. <https://doi.org/10.1007/s11620-019-00483-7>
- Hudgins, K. H. & Toscani, F., Healing world trauma with the therapeutic spiral model: Psychodramatic stories from the frontlines, Jessica Kingsley Publishers, 2013.
- Hudgins, M. K., The containing double as part of the Therapeutic Spiral Model for treating trauma survivors, *International Journal of Action Methods*, 51(2), 63–74, 2012.
- McVea, C. & Gow, K., Healing a mother's emotional pain: Protagonist and director recall of a Therapeutic Spiral Model (TSM) session, *Journal of Group Psychotherapy, Psychodrama and Sociometry*, 59(1), 2006.
- Merriam, S. B., *Qualitative research: A guide to design and implementation* (3rd ed.), Jossey-Bass, 2013.
- Moreno, J. L., *Psychodrama: First Volume*, Beacon House, 1946.

Perry, R., Saby, K., Wenos, J., Hudgins, K., & Baller, S., Psychodrama intervention for female service members using the Therapeutic Spiral Model, *The Journal of Psychodrama, Sociometry, and Group Psychotherapy*, 64(1), 11–23, 2016. <https://doi.org/10.12926/0731-1273-64.1.11>

Türkiye’de Psikodrama ve Depresyon: Doküman Analizi Çalışması

Merve Kaçar

İnönü Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık

mervekacar443@gmail.com

0009-0000-1815-0590

Doç. Dr. Ezgi Sumbas

İnönü Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık

ezgi.sumbas@inonu.edu.tr

0000-0001-5450-6400

ÖZET

Psikodrama, bireylerin kendilerini ve çevrelerini daha iyi anlamalarını sağlamak amacıyla kullanılan, grup ortamında uygulanan bir psikoterapi yöntemidir. Depresyon ise bireylerin yaşam kalitesini ciddi şekilde etkileyen bir ruh sağlığı sorunudur. Bu çalışmada, Türkiye’de psikodramanın depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair yapılmış araştırmalar incelenmiştir. Araştırmada 2014-2024 yılları arasında yayınlanan ulusal makale ve tezler doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Toplam 6 çalışma örnekleme dahil edilmiştir. İnceleme sonucunda, psikodrama ve depresyon konulu araştırmaların problem alanları, kullanılan ölçme araçları, katılımcıların cinsiyet dağılımı, katılımcıların eğitim düzeyleri ve ele alınan başlıklar sistematik olarak incelenmiştir. Bulgular, psikodramanın depresyon tedavisinde daha geniş kapsamlı kullanımı için temel bir rehber olma niteliği taşımaktadır. Bu araştırma, psikodramanın depresyon tedavisindeki potansiyel etkisini anlamak ve bu alandaki bilgi eksikliğini gidermek adına önemli bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Psikodrama, depresyon, doküman analizi

1. GİRİŞ

Psikodrama, insanlara kendilerini ve başkalarıyla ilişkilerini daha iyi anlamalarına yardımcı olan, profesyonel teknikler kullanan deneysel bir psikolojik müdahale yöntemidir (Orkibi ve Feniger-Schaal, 2019). Bu yöntem genellikle grup ortamında uygulanır ve her bireyin, grup içerisindeki diğer üyeler için destekleyici ve tedavi edici bir rol üstlendiği bir süreç olarak işler. Psikodrama, ısınma, oyun ve geribildirim/paylaşım aşamalarından oluşur ve temel olarak eşleme, aynalama ve rol değiştirme gibi teknikleri içerir. Bu teknikler, bireylerin farklı rolleri deneyimlemelerine, yeni roller geliştirmelerine ve bu roller üzerinden kendilerini keşfetmelerine olanak tanır (Erbay ve ark., 2018). Psikodrama, katarsis sağlama, içgörü kazanma, gerçeği test etme ve alternatif düşünceler oluşturma gibi hedeflere odaklanır. Spontanlık, rol çalışmaları, yeni davranış denemeleri ve modelden öğrenme gibi unsurlar aracılığıyla bireylerin davranışlarını değiştirme potansiyeline sahiptir (Arslan Dikme, 2008). Farklı rolleri deneme rahatlığı, psikodramanın temel unsurlarından biri olan spontanlığı geliştirir. Spontanlık, yeni bir duruma uygun tepki verme ya da eski bir duruma farklı bir şekilde yaklaşma becerisini ifade eder.

Depresyon, bireylerin yaşamını derinden etkileyen, yaygın bir ruh sağlığı sorunudur. Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ) göre depresyon, sürekli üzüntü hali, ilgi kaybı ve günlük aktivitelerden zevk alamama gibi belirtilerle kendini gösteren, kişinin işlevselliğini önemli ölçüde azaltabilen ciddi bir duygudurum bozukluğudur (WHO, 2021). Psikolojik, biyolojik ve çevresel faktörlerin bir kombinasyonu, depresyonun ortaya çıkmasında etkili olabilir (American Psychiatric Association [APA], 2013).

Psikodramanın depresyon tedavisinde kullanıldığına dair çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Costa ve arkadaşları (2005), hafif ve orta düzeyde depresyon tanısı konmuş bireylerle gerçekleştirdikleri çalışmada, daha yapılandırılmış ve kısa süreli bir tedavi yaklaşımı olan "kısa ve odaklı psikodramatik psikoterapi" yöntemini uygulamışlardır. Ancak Türkiye'de depresyon tedavisinde psikodrama tekniğinin kullanıldığını inceleyen ulusal araştırmaların karşılaştırılması, bu yöntemin genel bir etkinlik şablonunun oluşturulmasına katkı sağlayabilir. Aynı zamanda, yurt içinde psikodramanın yeterince ele alınmadığı problem alanlarını ve yaş gruplarını tespit etmek için de önemli bir adım olacaktır. Bu bağlamda, son on yılda yurt içinde gerçekleştirilen psikodrama araştırmalarının doküman analizi yöntemiyle incelenmesi, mevcut bilgi boşluğunu doldurmak ve bu alandaki eksiklikleri belirlemek adına değerli bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye'de son on yılda yapılmış psikodramanın depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair çalışmaları inceleyerek, bu çalışmaların hangi problem alanlarını kapsadığını, araştırmaların

konu başlıklarını, çalışmaların hangi cinsiyet üzerine yoğunlaştığını ve araştırmada kullanılan ölçme araçlarını ortaya koymaktır. Bu kapsamda şu sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Son on yılda Türkiye’de yapılmış Psikodramanın Depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı nasıldır?
2. Türkiye’de Psikodrama ve Depresyon ile ilgili yapılan son on yıllık araştırmaların konu başlıkları nelerdir?
3. Son on yılda Türkiye’de yapılmış Psikodramanın Depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair araştırmalarda katılımcıların cinsiyete göre dağılımı nasıldır?
4. Son on yılda Türkiye’de yapılmış Psikodramanın Depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair araştırmalarda katılımcıların eğitim düzeyi nasıldır?
5. Psikodramanın Depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair Türkiye’de yapılmış son on yıllık araştırmalarda kullanılan ölçekler nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1 Araştırmanın modeli

Bu araştırma, son on yılda Türkiye’de psikodramanın depresyon tedavisinde kullanıldığına dair yapılmış araştırmaların hangi problem alanlarına ve cinsiyete odaklandığını, ayrıca araştırmalarda kullanılan ölçeklerin neler olduğunu ortaya koymayı hedefleyen betimsel bir çalışmadır. Araştırmada, nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan doküman analizi kullanılmıştır. Doküman analizi, basılı ya da dijital kaynakların sistematik bir şekilde incelenmesi ve yorumlanması sürecini ifade eder (Bowen, 2009).

Dökümanlar, araştırmanın bağlamını kavramak, incelenmesi gereken durumları belirlemek, sorulacak sorulara yönelik içerik geliştirmek, ek bilgiler sunmak, ilerlemeyi izlemek ve diğer veri kaynaklarından elde edilen sonuçları teyit etmek gibi farklı amaçlar için değerlendirilebilir. (Bowen, 2009). Bu çalışmada da dokümanlar, psikodrama ve depresyonun nasıl incelendiğini anlamak ve arka plan bilgilerini derinlemesine incelemek amacıyla temel bir veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

2.2 Örneklem

Araştırmanın örneklemini 2014-2024 yılları arasında yayınlanmış; Academia, Dergipark, Google Scholar, Yök Tez veri tabanında taranan, psikodramayı depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olarak inceleyen 5 makale ve 1 tez oluşturmaktadır. Bu kapsamda 6 çalışma örnekleme dahil edilmiştir.

2.3 Verilerin toplanması ve analizi

Doküman analizi, nitel araştırmalarda kullanılan bir yöntem olup, belirli bir konuyu anlamak, değerlendirmek ve bağlam içinde yorumlamak amacıyla yazılı veya görsel materyallerin sistematik bir şekilde incelenmesini sağlar. Çalışma yapılacak araştırmaların önemli ve kullanışlı olmasıyla birlikte güvenilir olması da (Bowen, 2009) son derece önemlidir. Bu çalışmada Türkiye’de 2014-2024 yılları arasında yapılmış Depresyon tedavisinde Psikodrama yönteminin kullanıldığına dair araştırmalara ulaşmak amaçlandığından arama motorlarına “psikodrama/psychodrama”, “depresyon/ depression” ve “psikodrama ve

depresyon/ psychodrama and depression” anahtar kelimelerinin kullanılması uygun görülmüştür. Doküman analizinde araştırmaların birbiriyle örtüşmesi ve kavramsal çerçeveye uygun olması gerektiğinden (Bowen, 2009) belirtilen veri tabanlarındaki araştırmaların benzer kavramlara sahip olmasıyla birlikte erişilebilir olan 2014-2024 yıllarında ilan edilen makale ve tezler bu çalışmaya dahil edilmiştir.

Bu araştırmada Türkiye’de yapılmış makale ve tezlere ulaşmak için Tez Arama Merkezi (tez.yok.gov.tr), Dergipark (dergipark.org.tr), Tez Araştırma (academia.edu), Google Akademik (scholar.google.com) veri tabanları kullanılmıştır. Araştırmaya toplam 5 makale ve 1 tez dahil edilmiştir. Dergipark veri tabanında “psikodrama” anahtar kelimesi girildiğinde 51 adet makaleye ulaşılabilmektedir. Ancak “psikodrama ve depresyon” anahtar kelimesi kullanıldığında araştırmacının içeriğine uygun olan 3 adet makale dahil edilmiştir. Tez Arama Merkezinde “psikodrama” anahtar kelimesi girildiğinde 22 adet makaleye ulaşılabilmektedir. Ancak araştırmacının içeriğine uygun olan 1 adet makale araştırmaya dahil edilmiştir. Tez Araştırma veri tabanında “psikodrama ve depresyon” anahtar kelimesi kullanıldığında 684 makaleye ulaşılmaktadır. Bu makalelerden araştırmacının konusuna uygun olan 2 adet makale araştırmaya dahil edilmiştir. Yine Google Akademik veri tabanında “psikodrama ve depresyon” anahtar kelimesi girildiğinde 1250 çalışmaya ulaşılmış ancak bu araştırmacının amacına uygun 5 makale araştırmaya dahil edilmiştir.

Araştırma sürecinde kullanılan 4 adet veri tabanında araştırmacının konusuna ve amacına uygun toplam 11 adet makale bulunmuş ancak 5 tanesi aynı çalışma olduğu için araştırmaya toplamda 6 adet çalışma dahil edilmiştir.

Doküman analizi, yüzeysel inceleme, ayrıntılı değerlendirme ve yorumlama aşamalarını içeren kapsamlı bir süreçtir. Bu yinelemeli yaklaşım, içerik analizi ve tematik analiz yöntemlerini bir araya getirir. İçerik analizi, dokümanlardan elde edilen bilgilerin araştırma sorularıyla ilişkilendirilerek kategorilere ayrılması sürecini ifade ederken, tematik analiz ise verilerin kodlanması, kategoriler oluşturulması ve belirli bir olguya ilişkin temaların ortaya çıkarılması işlemi kapsar (Bowen, 1999).

Nicel araştırmalarda doküman analizi gerçekleştirilirken genellikle içerik analizi kullanılmaktadır (Merriam, 2013). Bu çalışmada da içerik analizi yöntemine başvurulmuş, dokümanlardan elde edilen bilgiler araştırma sorularıyla birlikte değerlendirilerek kodlanmış ve belirli kategoriler altında toplanmıştır. Çalışmada veriler araştırmacı tarafından analiz edilmiş, kodlama ve kategorilere ilişkin nihai karar oluşturulmuştur.

3. BULGULAR

Bu araştırmada öncelikle “Son on yılda Türkiye’de yapılmış Psikodramanın Depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı nasıldır?” sorusuna cevap aranmıştır. Çizelge 1’de 2014-2024 yıllarında Psikodrama ve Depresyon konulu ulusal yapılmış araştırmaların problem alanlarına ilişkin tanımlayıcı istatistikleri bulunmaktadır.

Çizelge 1

Son on yılda Türkiye’de yapılmış Psikodramanın Depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı

Veri Tabanları	Katagoriler	Alt Boyutlar	Yayın Sayısı
YÖK TEZ	Depresyona Eşlik Eden Psikolojik Rahatsızlıklar	Yeme Bozuklukları Psikiyatrik Semptomlar(Beck Depresyon Ölçeği) Alt Boyutları	1
	Psikolojik Belirtiler	Umutsuzluk Odaklanamama Çökmüş Duygudurum Kararsızlık Düşünce Akımı Enerji Kaybı Değersizlik hissi Dışlanma Suçluluk İlişki kurma	
DERGİPARK	Depresyona Eşlik Eden Psikolojik Rahatsızlıklar	Somatizasyon Anksiyete Psikiyatrik Semptomlar(Beck Depresyon Ölçeği) Alt Boyutları	3
	Psikolojik Belirtiler	Yaşam Doyumu Özgüven Umut Olumsuz Duygu Olumsuz Düşünce Psikolojik Dayanıklılık İyilik Hali Farkındalık Odaklanamama Öz Yeterlilik Stresle Baş Etme Yalnızlık Bağlılık	
GOOGLE SCHOLAR	Depresyona Eşlik Eden Psikolojik Rahatsızlıklar	Majör Depresif Bozukluk Konversiyon Bozuklukları Depersonalizasyon Derealizasyon Somatizasyon Anksiyete Psikiyatrik Semptomlar(Beck Depresyon Ölçeği) Alt Boyutları	5

	Psikolojik Belirtiler	Öfke Kontrolü Korku İçgörü Uyku düzeni Mutsuzluk İsteksizlik Hayattan Zevk Alamama İştahsızlık Yaşam Doyumu Özgüven Umut Olumsuz Duygu Olumsuz Düşünce Psikolojik Dayanıklılık İyilik Hali Farkındalık Dikkat Öz Yeterlilik Stresle Baş Etme Yalnızlık Bağlılık	
ACEDEMIA	Depresyona Eşlik Eden Psikolojik Rahatsızlıklar	Anksiyete	3
	Psikolojik Belirtiler	Yaşam Doyumu Özgüven Umut Olumsuz Duygu Olumsuz Düşünce Psikolojik Dayanıklılık İyilik Hali Farkındalık Dikkat Öz Yeterlilik Stresle Baş Etme Yalnızlık Bağlılık	

Çizelge 1’de psikodrama ve depresyonu birlikte inceleyen çalışmaların üzerinde durduğu problem alanlarının dağılımı gösterilmiştir. Çizelgeye göre depresyona eşlik eden rahatsızlıklara ve depresyonun psikolojik belirtilerine odaklanılmıştır. Psikodrama ve depresyonu birlikte ele alan araştırmalarda depresyona eşlik eden psikolojik rahatsızlıklardan daha çok Somatizasyon, Anksiyete ve Psikiyatrik Semptomlar (Beck Depresyon Ölçeği alt boyutları) ele alınmıştır. Bununla birlikte çalışmalarda depresyonun alt boyutları olan umutsuzluk, mutsuzluk, olumsuz düşünme, yaşam doyumu, odaklanamama ve öz güvenin ön planda olduğu görülmektedir.

Çizelge 2' de Türkiye'de Psikodrama ve Depresyon ile ilgili yapılan son on yıllık araştırmaların konu başlıkları ve bulunduğu veri tabanları belirtilmiştir.

Çizelge 2

Türkiye'de Yapılmış Psikodrama Ve Depresyon Konulu Araştırmaların Başlıkları Ve Bulunduğu Veri Tabanları

Veri Tabanları	Araştırma Başlıkları
Yöktez	1. Psikodrama Temelli Bir Müdahale Programının Hafif Düzey Depresyonu Olan Üniversite Öğrencilerinin Umutsuzluk Ve İntihar Eğilim Düzeyleri Üzerine Etkisi
Dergipark	1. Fibromiyalji Sendromu Tanılı Kadınlarda Psikodrama Grup Terapisinin Ağrı, Depresyon ve Yaşam Doyumu Üzerine Etkileri 2. Görme Engelli Bireylerin Depresif Belirtilerine Yönelik Psikodrama Temelli Grup Uygulaması 3. Pandemi Sürecinde Çevrimiçi Psikodrama Grup Terapisinin Depresyon, Anksiyete Ve Psikolojik Dayanıklılık Üzerine Etkisi
Google Scholar	1. Majör Depresyon Eş Tanısı Bulunan Bir Konversiyon Bozukluğu Olgusuna Farmakoterapi Ve Psikodrama Teknikleri İle Yaklaşım: Bir Olgu Sunumu 2. Görme Engelli Bireylerin Depresif Belirtilerine Yönelik Psikodrama Temelli Grup Uygulaması 3. Depresyon Tedavisinde Grup Psikoterapisi Ve Psikodrama'nın Yeri 4. Pandemi Sürecinde Çevrimiçi Psikodrama Grup Terapisinin Depresyon, Anksiyete Ve Psikolojik Dayanıklılık Üzerine Etkisi
Acedemia	1. Görme Engelli Bireylerin Depresif Belirtilerine Yönelik Psikodrama Temelli Grup Uygulaması 2. Pandemi Sürecinde Çevrimiçi Psikodrama Grup Terapisinin Depresyon, Anksiyete Ve Psikolojik Dayanıklılık Üzerine Etkisi

Çizelge 2'de 2014-2024 yılları arasında Türkiye'de psikodrama ve depresyonun birlikte incelendiği araştırmalar veri tabanlarında incelenmiş bu araştırmanın amacına uygun 11 adet makale bulunmuştur. Veri tabanlarında bulunan 11 makalenin 5 tanesi tekrar eden makalelerdir. Sonuç olarak toplam 6 adet makale incelenmiştir.

Çizelge 3' te Psikodrama ve Depresyon ile ilgili Türkiye'de yapılmış son on yıllık araştırmalarda kullanılan ölçeklere yer verilmiştir.

Çizelge 3

Türkiye'de Psikodrama ve Depresyonu Birlikte Ele Alan Araştırmalarda Kullanılan Ölçekler

Araştırmalarda Kullanılan Ölçekler	Frekanslar
1. Beck Depresyon Ölçeği	4
2. Beck Umutsuzluk Ölçeği	1
3. Beck Anksiyete Ölçeği	1
4. İntihar Olasılığı Ölçeği	1

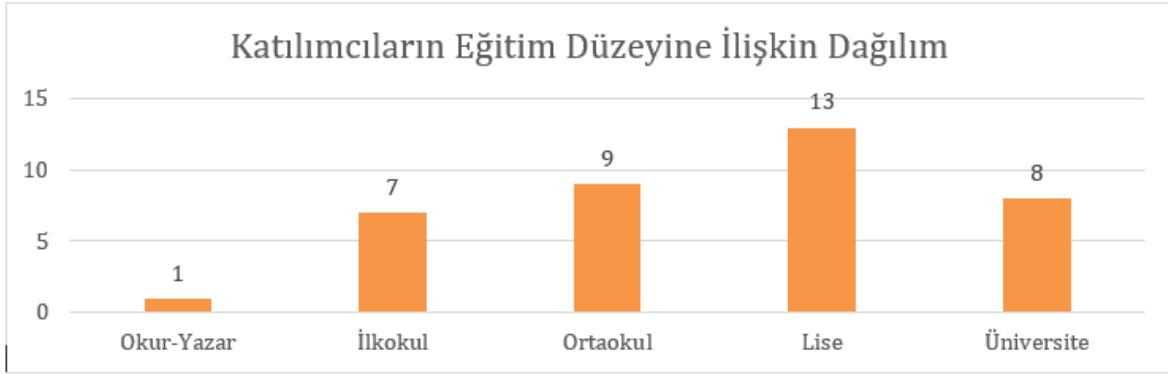
5. Fibromiyalji Etki Anketi	1
6. Pozitif-Negatif Duygu Ölçeği	1
7. Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği	1
8. Hamilton Depresyon Ölçeği (HAMD)	2
9. Kısa Psikiyatrik Değerlendirme Ölçeği (BPR)	1
10. Yaşam Doyumu Ölçeği	1

Çizelge 3'te Psikodrama ve Depresyonu inceleyen araştırmalarda kullanılan ölçekler yer almaktadır. Çalışmalarda özellikle Beck Depresyon ölçeği ve Hamilton Depresyon Ölçeği kullanılmıştır.

Görsel 1'de son on yılda Psikodrama ve Depresyonu birlikte inceleyen araştırmalarda katılımcıların eğitim düzeyi nasıldır sorusuna yanıt aranmıştır.

Görsel 1

Türkiye'de Psikodrama ve Depresyonu Birlikte Ele Alan Araştırmalarda Katılımcıların Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

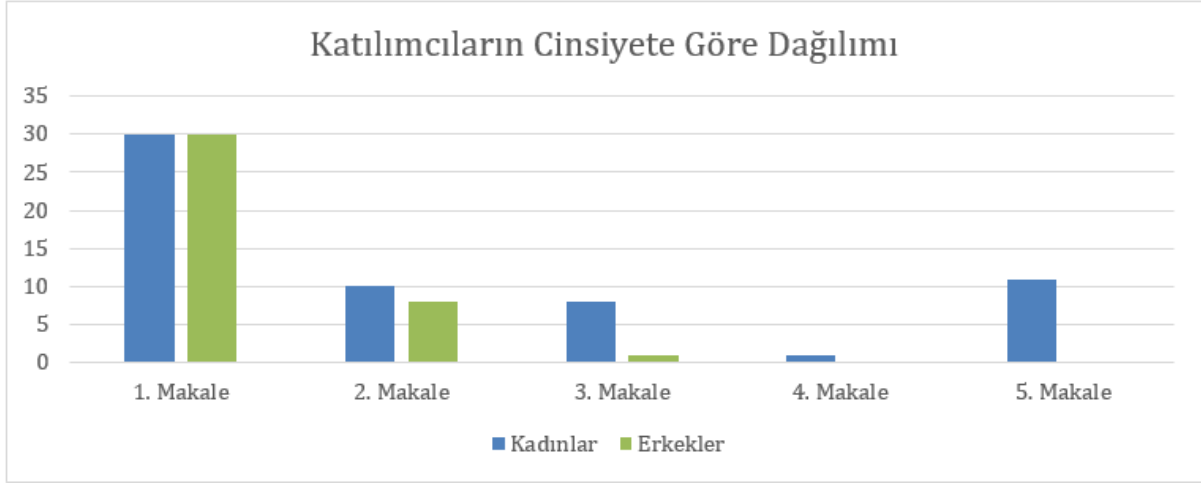

Görsel 1'de araştırmalarda yer alan katılımcıların eğitim düzeyine ilişkin dağılıma yer verilmiştir. Toplam 6 adet araştırmada yer alan katılımcıların 1'i okur-yazar, 7'si ilkökul, 9'u ortaokul, 13'ü lise ve 8'i üniversite mezunudur.

Görsel 2'de de 2014-2024 yıllarında Psikodrama ve Depresyon konulu Türkiye'de yapılmış araştırmaların cinsiyete göre dağılımı gösterilmektedir.

Görsel 2

Türkiye'de Psikodrama Ve Depresyonu Birlikte Ele Alan Araştırmaların Cinsiyete Göre Toplam Dağılımı

Görsel 2'ye göre kullanılan veri tabanlarından araştırmanın amacına uygun olarak alınmış çalışmalarda yer alan katılımcılardan 39 tanesi erkek katılımcı, 60 tanesi kadın katılımcı olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu çalışmaya dahil edilen 6 araştırmadan 1 tanesinde katılımcıların cinsiyetine ilişkin bilgi bulunamamıştır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada depresyon tedavisinde psikodramanın yöntem olarak kullanıldığı araştırmalar incelenmiştir. Türkiye'de 2014-2024 yılları arasında yapılmış dört farklı veri tabanında bulunan makale ve tezlerde Psikodramanın Depresyon tedavisinde kullanılan bir yöntem olduğuna dair araştırmaların problem alanlarına göre dağılımı, konu başlıkları, katılımcıların cinsiyetine göre dağılımı, katılımcıların eğitim düzeyi ve araştırmalarda kullanılan ölçekler incelenmiştir. Türkiye'de depresyon tedavisinde psikodrama yönteminin kullanıldığına dair çalışmaların az olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaya dahil edilen altı araştırmaya göre depresyona eşlik eden psikolojik rahatsızlıklardan somatizasyon bozuklukları ve anksiyetenin önemli bir yerinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca araştırmalara dahil edilen katılımcıların cinsiyetine bakıldığında kadın katılımcıların erkek katılımcılardan daha fazla olduğu görülmüştür. Çalışmalar, psikodramanın bireylerin yaşam doyumunu artırdığı ve psikolojik dayanıklılığı güçlendirdiği sonucuna ulaşmıştır. Ancak, bu konuda daha geniş kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu konuda araştırmaların yetersiz olması ve bilgi eksikliğinin bulunması psikodrama yönteminin etkinliğinin görülmesini engellemektedir. Bu araştırmada gözlenen eksiklerden biri de araştırmalara katılan bireylerin demografik bilgileri hakkında eksikliklerin bulunmasıdır.

Yalom, bir grupta 18 ile 70 yaş arasındaki bireylerin bir araya gelebileceğini ve bu çeşitliliğin grup üyeleri arasında model alma sürecini kolaylaştırabileceğini belirtmiştir (Yalom, 1992). Buna bağlı olarak psikodrama çalışmalarına her yaşta bireylerin dahil edilebilir.

Yapılan araştırmalarda ayna ve rol değiştirme gibi bazı psikodrama tekniklerinin kişilerde farkındalığı artırdığı ve karşısındakini anlamayı kolaylaştırdığı tespit edilmiştir.

Psikodramanın, bireylerin yeni toplumsal rolleri deneyimlemelerine ve oyunlar aracılığıyla geçmişte yaşanan acı verici deneyimlerin olumsuz etkilerinden uzaklaşmalarına yardımcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Sözeri Varma vd., 2017).

Kurt vd., (2021)' e göre psikodrama yaşantısı olan bireylerde depresyon ve anksiyete düzeylerinde düşüş gözlemlenmiştir. Bu düşüşün kişinin hayatındaki farklı faktörlerden de kaynaklanabileceği gibi ölçümler grup yaşantısının depresyon ve kaygı üzerinde etkili olabileceğini işaret etmiştir.

Bu çalışmanın sınırlılıklarına dikkat edilecek olursa psikodramanın depresyonla birlikte inceleyen araştırmalara son on yıl yapılmış araştırmalar olması düşünülebilir. Yapılacak araştırmalara Psikodramanın depresyon tedavisinde bir yöntem olduğuna dair 2014 yılı öncesi yapılmış çalışmalar dahil edilebilir. Bowen'ın (2009) belirttiği gibi, doküman analizi bir araştırma sorusunu yanıtlarken tüm detayları sağlamakta yetersiz kalabilir. Bu nedenle, gelecekteki araştırmalar depresyon tedavisinde psikodrama tekniğinin kullanılma nedenlerini inceleyebilir. Ayrıca sadece “psikodrama” ve “psikodrama ve depresyon” anahtar kelimelerinin kullanılması da bu çalışmanın sınırlılıklarındandır. Türkiye’de ve dünya genelinde daha fazla çalışma yapılması ve yapılan çalışmaların karşılaştırılması, bu alandaki bilgi eksikliğini gidermek için önemli bir adım olacaktır. Bundan sonraki süreçte yapılacak araştırmalara psikodramanın depresyonun çeşitlerine yönelik etkinliğinin test edilmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Altıncılıç, S., Ateşçi, F. F., Toker Uğurlu, T. (2020). Fibromiyalji sendromu tanılı kadınlarda psikodrama grup terapisinin ağrı, depresyon ve yaşam doyumu üzerine etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (Electronic Journal of Social Sciences)*, 19(76). <https://doi.org/10.17755/esosder.6710037>
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Publishing. <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- Arslan-Dikme, Ş. (2008). *Sınav kaygısı yaşayan ergenlerle psikodrama çalışması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Costa, M. C., Pomini, V., & Cunha, A. P. (2005). Short and focal psychodramatic psychotherapy: A structured and brief therapeutic approach for mild to moderate depression. *The Arts in Psychotherapy*, 32(4), 288–299. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2005.03.004>
- Erbay, L. G., Reyhani, İ., Ünal, S., Özcan, C., Özgöçer, T., Uçar, C., & Yıldız, S. (2018). Does psychodrama affect perceived stress, anxiety-depression scores and saliva cortisol in patients with depression? *Psychiatry Investigation*, 15(10), 970–975. <https://doi.org/10.1136/bmj.324.7337.573>
- Kazan Kızılkurt, Ö., Mert Akgül, S., & İzci, F. (2018). Majör depresyon eş tanısı bulunan bir konversiyon bozukluğu olgusuna farmakoterapi ve psikodrama teknikleri ile yaklaşım:

- Bir olgu sunumu. *Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 31, 413-420. <https://doi.org/10.5350/DAJPN2018310412>
- Kurt, P., Sarıoğlu, M., & Parlak, S. (2021). Pandemi sürecinde çevrimiçi psikodrama grup terapisinin depresyon, anksiyete ve psikolojik dayanıklılık üzerine etkisi. *Eğitim ve Gençlik Araştırmaları Dergisi (Journal of Education & Youth Research)*, 1(2), 108-121.
- Sak, R. (2021). Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250. <https://doi.org/10.0000/0002-7504-9429>
- Sözeri Varma, G., Karadağ, F., Kalkan Oğuzhanoglu, N., & Özdel, O. (2017). Depresyon tedavisinde grup psikoterapisi ve psikodramanın yeri. *Klinik Psikiyatri*, 20, 308-317. <https://doi.org/10.5505/kpd.2017.86158>
- Orkibi, H., & Feniger-Schaal, R. (2019). A systematic integrative review of psychodrama psychotherapy research: Trends and methodological implications. *PLOS ONE*, 14(2), e0212575. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0212575>
- Şarlak, D. (2017). *Psikodrama temelli bir müdahale programının hafif düzey depresyonu olan üniversite öğrencilerinin umutsuzluk ve intihar eğilim düzeyleri üzerine etkisi* (Doktora tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şarlak, D., & Öztürk, E. (2019). Görme engelli bireylerin depresif belirtilerine yönelik psikodrama temelli grup uygulaması. *Mediterranean Journal of Humanities*, 9(1), 301-314. <https://doi.org/10.13114/MJH.2019.465>
- Yalom, I. D. (1992). *Grubun yaratılması: Yer, zaman, genişlik, hazırlama*. A. Tangör & Ö. Karaçam (Çev.). Grup psikoterapisinin teori ve pratiği (ss. 262-282). Nobel Tıp Kitabevi.
- World Health Organization. (2021). *Depression*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/depression>

TÜRKİYE'DE DİJİTAL PARA BİRİMLERİNİN VERGİLENDİRİLMESİ: YASAL DÜZENLEMELER VE UYGULAMA ÖRNEĞİ

Prof. Dr. Ferhat PEHLİVANOĞLU

Kocaeli Üniversitesi, SBF, İktisat Bölümü
fpehlivanoglu@kocaeli.edu.tr - 0000-0001-6930-0181

Dr. Muhammed Sami AKKUŞ

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, GİB-İDEF
sami.akkus@kocaeli.edu.tr - 0000-0002-4161-2682

ÖZET

Küresel dijital teknolojik altyapılar, yapay zekâ, nesnelerin interneti ve elektronik ticaretin hızla gelişmesi uluslararası ticarete çeşitli dijital para birimlerinin kullanımını artırmıştır. Kripto para birimleri; devlet gözetiminden bağımsız olmaları, 7/24 anlık transfer işlemleri sağlamaları ve düşük işlem maliyetleri gibi avantajlarıyla öne çıkmaktadır. Bu özellikler, kripto paraların gelecekte geleneksel para sistemlerinin yerini alma potansiyeline işaret etmektedir. Kripto paraların düşük işlem maliyetleri ve sınırsız transfer kapasitesi, özellikle uluslararası ticarete rekabet avantajı sağlayarak geleneksel finans sistemlerinde yerleşik olan kurumları zorlayıcı bir potansiyel taşımaktadır.

Günümüzde Bitcoin başta olmak üzere kripto paralar, bazı ülkelerde yerel para birimleriyle birlikte kullanılabilirken, bazı ülkelerde ise yasaklanmış durumdadır. Bunun yanında yeni teknolojik cihazların yaygınlaşması ve dijital bankacılık kullanımının artışıyla birlikte Bitcoin ve diğer kripto paraların kullanımı daha hızla artmaktadır. ABD başta olmak üzere pek çok ülkenin ticari faaliyetlerinde dijital paralar aktif olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de ise Bitcoin ve kripto paraların kullanımı, muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi konusunda henüz kapsamlı bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. TCMB; 2021 yılında aldığı bir kararla, kripto paralarla yapılan ödemeleri, kaynaklarının ve yapıların karmaşıklığı, kontrolsüz hareket edebilme özellikleri ve oluşabilecek olumsuzluklarda muhatap bulunamaması gibi gerekçelerle yasaklamıştır. Buna karşın bireylerin ve işletmelerin kripto para alım satımı yapması ve bu kapsamda kurulan dijital platformların faaliyet göstermesi de serbesttir. Bu çalışmada, kripto para birimleri ve bu birimlerin gelişimi ele alınmış, dijital paraların gelecekte ülkeler açısından sahip olabileceği konum tartışılmıştır. Çalışmamızda Türkiye özelinde, bu alanda atılması gereken adımlara ve politika önerilerine yer verilmiştir. Türkiye'de kripto para birimlerini ellerinde bulunduran birey ve işletmelerin, vergilendirmek istemeleri durumunda mevcut mevzuat çerçevesinde uygulamaları gereken muhasebe kayıtlarına ilişkin öneriler sunulmuştur. Ayrıca, ülkelerin gelecekte dijital para birimlerine yönelik yasal düzenlemeler yapacağı varsayımı altında, bu tür paraların küresel ticari faaliyetlerde miktar ve hacim olarak daha yaygın bir şekilde kullanılacağı öngörülmektedir. Dijital paralar, devletler ve kullanıcılar için önemli bir gelir kaynağı potansiyeli taşımakta ve küresel ekonomi üzerinde belirleyici bir rol oynayabilecek büyük bir değişim sürecine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ekonomi, Bitcoin, Kripto Para, Vergilendirme, Yasal Düzenlemeler, Küresel Ticaret

Jel Kodu: G19, G20, G23, H20, H29

GİRİŞ

Paraya ait pek çok tanım bulunmaktadır. Para genel olarak herkesçe kabul gören, mal veya hizmetlerin değiş tokuşu sırasında bedellerinin ödenmesinde kullanılan, fiyatları belirleyen, ödünç ve borç verme ve alma ile tasarruf aracı olarak tanımlanmaktadır (Seitz, 2017, ss. 114-115). Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe sözlüğünde para kısaca kamu otoritesince basımı yapılan, değeri yazılı kâğıt ve/veya metal nitelikteki ödeme aracı şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2024). Paranın *değişim aracılık etme, değer biriktirme ölçüsü (hesap birimi) olma ve değer biriktirmeye aracılık etme* gibi fonksiyonları bulunmaktadır (Hafida Nuarisa & Nanta Setia Dien Labolo, 2024, s. 4).

Para fonksiyonu itibariyle malların el değiştirmesini sağlayan ve kolaylaştıran bir araçtır. Ayrıca üretilen mal veya hizmetlerin parasal değerlerinin saptanmasında hesap birimi olarak kullanılan para aynı zamanda tasarruf ve yatırımlara aracılık etmektedir (Tu vd., 2023, ss. 3-4). Paranın en başta gelen özelliği herkes tarafından kabul görmesidir. İnsanlar, paraya olan güvenlerini yitirmedikleri sürece paranın bu özelliği geçerli olmayı sürdürecektir. Para aynı zamanda servet biriktirme ve saklama işlevine sahip bir araç olma özelliğini fiyatlar genel düzeyindeki istikrara borçludur. Toplumun paraya olan ilgisi mal ve hizmetlere ait fiyatların yükselmesi yani enflasyonun arttığı durumlarda paranın değeri düşüş kaydeder (Ülgen, 2010, s. 12). Paranın diğer bir özelliği ise taşınabilir olmasıdır. Bu özellik, parayla alışverişlerin kolayca yapılabilmesini sağlamaktadır. Paranın bölünebilmesi farklı ölçekteki alışverişlere de imkân sağlamaktadır. Ayrıca paranın fiziksel olarak dayanıklı, homojen ve yapıldığı malzemenin taklit edilememesi gerekmektedir. Bir ülkede ulusal çapta tek bir para birimi kullanılır ve kanuni güvence ile korunur (Bozkurt Yüksel, 2016, s. 175).

Paranın değişim aracı olmadığı ve ticaretin trampa adı verilen mal karşılığı-mal alınması sisteminde isteklerin uyumluluğu ve çifte beraberliği söz konusu olmaktadır. Paranın kullanımıyla birlikte mal karşılığında-para sistemi ortaya çıkmış ve her mala parasal bir değer biçilmiştir (Uyan, 2017, s. 285). Her ne kadar günümüzde takas yöntemine gündelik alışverişlerde pek rastlanmasa da çeşitli ticaret ortamlarında halen kullanılmaktadır (Bilir & Çay, 2016, s. 22). Mal-para sisteminin kurulması sonrası kişiler ihtiyaç duydukları herhangi bir mala, önceden biçilen değer (fiyat) üzerinden ödeme yaparak sahip olma imkânına kavuşmuşlardır.

20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle dijital mecralar, bilişim sistemleri ve internet teknolojisindeki gelişmeler ile pandemi süreci, uzaktan ve temassız ödeme sistemlerinin yaygınlaşmasına yol açmış para transferleri ile ödeme sistemleri üzerinde de etkisini göstermiştir. Bu alanın gelişiminde ilk adımlardan bir tanesi olarak Barclay's Bankası tarafından Londra'da 1967 yılında hizmete sunulan ve İskoç mucit Shepherd-Barron tarafından tasarlanan ilk otomatik vezne makinesi (*ATM- Automated Teller Machine*) gösterilebilir (The Washington Post, 2010). Bankacılık ödeme sistemlerine yönelik diğer önemli bir adım da kredi kartlarının ATM'lerde kullanımınıdır. Plastik para olarak nitelendirilen kredi kart kullanımını ilk

olarak ABD’de başlamış sonraki yıllarda ise tüm dünyaya yayılmıştır. Bu kapsamda 1914 yılında Texaco, firmaya ait ilk mahiyetteki kredi kartını çıkartmış ve dünyanın ilk kredi kartlı petrol satışını müşterilerinin hizmetine sunmuştur. Western Union Bank ise “şimdi al sonra öde” sloganını kullanarak kredili ödeme kart sistemini hizmete sunmuştur. Yaygın olarak kabul gören ve kullanılan ilk kredi kartı ise 1958 yılında *Bank Americard*’dır (Zengin & Güngördü, 2013, s. 132). Dünyada ilk defa paranın bankalar arası transfer edilmesi işlemi ise (*EFT-electronic fund transfer*) Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleştirilmiştir (Sienkiewicz, 2002, s. 2). Elektronik fon transferi yanında bankalar yeni ödeme sistemlerinin geliştirilmesine ilişkin ürünler geliştirmiş bu durum ticari hayata yepyeni bir boyut kazandırmıştır.

Elektronik ticaretin iş süreçleri ile geleneksel ticaret süreçleri önemli farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamda Elektronik ticaret daha hızlı, ucuz ve sağlıklı bir iş sürecine sahiptir (Çakmak vd., 2011, s. 3) Bu şekilde bir sürece sahip olan e-ticarete ödeme yöntemleri de bilişim sistemlerine uyumlu şekilde ve sanal ortamlarda yapılabildiği gibi geleneksel ticarete yer alan bazı ödeme yöntemleri ile de yapılabilmektedir. Elektronik ticarete en çok kullanılan ödeme yöntemlerinden bazıları; kredi kartı, sanal kredi kartı, EFT, Havale, mail order, FAST, paypal, elektronik para, e-cüzdan, mobil ödemeler, e-cash, e-çek, escrip, First virtual, IPIN ile eşitler arası ve denkler arası (peer to peer) ödemelerdir (Ramayanti vd., 2024, s. 1). Ayrıca kapıda kredi kartı ile veya nakit ödeme yöntemi de e-ticarete kullanılan ödeme yöntemleri arasında yer almaktadır.

Elektronik ticarete sanal ödeme yöntemlerinin yanı sıra kripto paraların da kullanımı her geçen gün artmaktadır. Son yıllarda nakit para taşımanın riskli durumlara yol açması banka kartları ve kredi kartlarının kullanımı ile giderilmeye çalışılmış ancak dolandırıcılık ve hırsızlık gibi nedenlerle hem bireyleri hem de kurumları daha güvenli çözümler bulma arayışına yönlendirmiştir. Bu noktada şifreli bir yapıya sahip kripto para birimlerinin kullanımı konusunda 2008 yılı itibariyle önemli gelişmeler yaşanmıştır. 2008 yılında Satoshi Nakamoto tarafından temel yapısı oluşturan “*Bitcoin*”, tüm dünyadaki kullanıcılar için anlık para transferi ve ödeme yöntemi olarak önerilerek geliştirilmiştir. Sonraki yıllarda ise Bitcoin’e bağlı olarak altcoinler oluşturulmuş ve dünya genelinde kullanılmaya başlanmıştır (Ducrée, 2022, s. 5). Dijital paraların merkezi otoriteden bağımsız olması ve blockchain gibi yenilikçi teknolojilerle desteklenmesi, geleneksel para sistemlerine kıyasla daha güvenli, şeffaf ve erişilebilir bir yapı sunmaktadır (Hayes, 2024).

Bu çalışmanın ilk bölümünde kripto para birimleri olarak adlandırılan Bitcoin ve altcoinlerin tarihsel geçmişine, kullanımına ve kripto paraların ulusal ve uluslararası piyasalardaki konumlarına yer verilmiştir. Sonrasında ise; Türkiye’de kurulu bir işletmenin kripto para kabul etmesi ve/veya kullanması durumunda mevcut Tek Düzen Muhasebe Sistemi ile vergi mevzuatı uyarınca nasıl muhasebeleştirilmesi ve vergilendirmesi gerektiği konusu irdelenmiştir. Söz konusu muhasebe kayıtları ve vergilendirme aşamalarının ilgilileri için bir rehber mahiyetinde olması amaç edinilmiştir.

1. Kripto Para Birimleri

1.1.Kripto Para Birimlerinin Tarihsel Gelişim Süreci

Dünya genelinde para ve bilginin anlık olarak transferi, bilişim sistemleri ve dijital platformlarda kullanılmak üzere alternatif para birimleri fikrinin ortaya atılmasına yol açmıştır. Merkezi yönetime bağlı bulunmayan kripto para birimlerinin temelleri 1998 yılında atılmıştır (Güleç, 2018, s. 21). Teorik altyapısı Wei Dai tarafından oluşturulan kripto paraların en önemli özelliğinin kriptolu bir sistemde çalışması ve merkezî otoriteden bağımsız olarak kayıt dışı kullanılması olduğu belirtilmiştir (Victor, 2017, s. 1).

Milton Friedman 1999 yılında, internet ve bilişim teknolojilerinin hükümetlerin rollerini zayıflatacağını belirterek, dijital bir para sisteminin kurulacağını ve dünya genelindeki ekonomilere etki edeceğini ifade etmiştir (Andersson & Wedgell, 2014, s. 8). “*Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*” yani bireyden bireye elektronik nakit para transfer sistemi isimli makalesinde Satoshi Nakamoto (2008) Bitcoin’i tanımlanmış, teknik altyapısı ve işleyişine dair detaylar paylaşmıştır. Nakamoto, Bitcoin’i kapalı bir e-posta grubuna gönderdiği makalesi ile tanıtmış, tüm dünyada anlık para transfer işlemlerini sağlayan, herhangi bir otoriteye bağlı olmayan, denetlenemeyen, paydaşlar arasında (eşten eşe) çalışan ve kriptografik şifreleme sistemine sahip bir ödeme aracı olarak tanımlamıştır (Nakamoto, 2008, s. 8). Friedman’ın öngörülleri, günümüzde Bitcoin ve diğer kripto paraların merkez bankalarının para politikalarına alternatif bir araç olarak yükselmesiyle doğrulanmış görünmektedir. Özellikle, merkezi olmayan finans (DeFi) uygulamaları ve akıllı sözleşmeler bu dönüşümün en somut örneklerindedir (Andersson & Wedgell, 2014).

1.2.Kripto Paraları Şifreleme Bilimi: *Kriptoloji*

Kripto paralar ve çeşitlerine ilişkin tanımlamalara geçmeden önce kısaca şifreleme bilimi olan Kriptolojiyi tanımlamak gerekmektedir. Bilişim sistemleri üzerinden yapılan hırsızlık, dolandırıcılık, hesap ve kimliklerin ele geçirilmesi gibi işlemler, bireylerin teknolojiye olan güvenlerini sarsmaktadır. Bu noktada elektronik ortamlarda yapılan işlemlerde kişilerin güvenlik kaygılarını gideren, onların sanal ortamlardaki mesajlarını, yazı ve işlemlerini şifreleyen, güvenli bir şekilde hedefe ulaşmasını sağlayan ve şifre çözümüyle gizli verilerin açılması gibi tüm uygulamalara genel olarak “*kriptoloji*” adı verilmektedir (Yılmaz, 2007, s. 137).

Kripto paralar; güvenliği ön planda tutan, kriptolojik altyapıda çalışan, çeşitli ve karmaşık denklemlerle şifrelenmiş, bilişim sistemleri ile dijital platformlarda kullanılan para birimleri olarak tanımlanmaktadır (Jakovac vd., 2022, s. 6,7). Günümüzde her geçen gün Kripto para birimlerinin yaygınlaşması, kripto para birimlerine dayalı borsaların da faaliyete geçmesini sağlamıştır. Kripto paraların birey ve işletmelerin alışverişleri, ticari iş ve işlemlerine konu olmaları ve hatta kripto para üretimine yatırımların yapılması devletler, merkez bankaları, işletmeler ve bireyler gibi tüm toplum kesimlerinin dikkatini çekmektedir (Aslantaş Ateş, 2016, s. 353).

Bitcoin ve kripto para birimlerinin temelini oluşturan açık kaynak kodlu sistem yazılımları herkes tarafından kullanılabilir. Söz konusu yazılımlar cep telefonu ve saatler gibi mikro sistemler tarafından kullanılabilir gibi, bilgi iletişim sistemleri, süper bilgisayarlar, uzay araçları ve yapay zekâ sistemleri gibi ileri teknolojik sistemlerde

kullanılabilmektedir. Bu yazılımlar tüm kurum ve bireylerin kullanımına açık olarak kullanılmaktadır (Kovtun & Ivanov, 2024, s. 330). Kripto paralar, resmi otoriteler tarafından çıkarılan paralar gibi fiziksel olmayıp sadece bilgisayar ortamında, soğuk cüzdan denilen sanal ortamlarda bulunmaktadır. Kripto paraların değeri tıpkı borsalarda olduğu gibi anlık oluşan arz ve talebe bağlı olarak şekillenmektedir. Bu paralar üzerinde resmi bir makam, aracı kurum veya banka gibi bir kurumun kontrolü bulunmadığından haciz, rehin, el koyma gibi hukuki bir işlem tesis edilememekte ve hesaplar dondurulamamaktadır (Eğilmez, 2017, s. 1).

2.Kripto Para Çeşitleri

Yukarıda anlatılan şifreli/kriptolu sanal para birimlerinden ilk olarak kullanılan ve günümüzde popüler olan para birimi "**Bitcoin**"dir. Daha sonraki yıllarda piyasaya sürülen ve günümüzde iki bini aşan kripto paralardan dünya genelinde en çok kullanılan Bitcoin ve altcoinlerle ilgili bilgiler aşağıdaki gibidir.

2.1. Bitcoin

Altyapısı tamamlanan ve kullanıma sunulan ilk kripto para birimi Nakamoto (2008)'nun makalesinde genel çerçevesi çizilen Bitcoin'dir. Daha sonraki yıllarda ise başta Ripple, Ethereum, Litecoin, Dash vb. gibi 2 bini aşkın altcoinler ortaya çıkmıştır (Erdoğan, 2018, s. 290). Bitcoin, merkezi bir otoriteden bağımsız olarak üretilen, resmi veya özel yetkili kuruluşlarca güvence verilmeyen kripto para birimi olarak adlandırılmaktadır (Majeed vd., 2021, s. 6). Bitcoin dijital para sistemi ve ekonomisini oluşturan kavram ve konular bütünü olarak tanımlanabilmektedir. Bitcoin 8 basamağa kadar bölümlenebilmekte ve kripto paraların kullanıldığı iş ve işlemlerde Bitcoin kısaca "**BTC**" olarak tanımlanmaktadır. Bitcoin piyasasında 0,0000001 Bitcoin'lik işlem yapma imkânı bulunmaktadır (Çarkacıoğlu, 2016, s. 11). Bitcoin para biriminin en küçük yapıtaşısı Satoshi olup 100 milyon adet satoshi 1 BTC'yi oluşturmaktadır. Dünya geneli Bitcoin arzı ise 21 Milyon BTC ile sınırlıdır (Hayes, 2024).

Bitcoin ile işlem yapılmadan önce bir Bitcoin cüzdanı temin edilmesi/satın alınması gerekmektedir. Bitcoin cüzdanını normal hayatta kişilerin kullandığı cüzdan gibi düşünebiliriz. Bu cüzdanın içerisinde günlük kullanıma yönelik ya da temin edilen tüm Bitcoin miktarı bulundurulabilir. Bitcoin miktarları cüzdan içinde yer alan ve "*blockchain*" adlı sanal bir deftere kayıtlı olarak bulunmaktadır (bitcoin.org, 2024). Cüzdan indirilen bir program vasıtasıyla kullanılabileceği gibi web tabanlı servislerle de kullanılmaktadır. Bitcoin cüzdanının kullanımında kişiye özel bir sanal adres oluşturulmakta BTC'lerin transferi bu adres kullanılarak yapılmaktadır (Aslantaş Ateş, 2016, s. 356). Bitcoin işlemi yapacak kullanıcıların ellerinde bulunan BTC miktarını ve oluşturulan adres bilgilerini kaydeden Bitcoin cüzdanının ve sanal kayıt defterinin güvenliği için kullanıcıların antivirüs programı kullanması ve sürekli olarak bilgilerini yedeklemesi gerekmektedir. Bitcoinlerin dijital bir imza zincirinden oluşmasının yanında kullanıcının açık ve özel anahtara sahip olması gerekmektedir. Herhangi bir şekilde bu anahtarlar unutulur ya da sanal kayıt defteri silinirse, kişiye ait tüm Bitcoin'ler kaybedilmiş olur (K. J. O'Dwyer & D. Malone, 2014, s. 1).

Bitcoin temini herhangi bir para birimi karşılığında yapılabilmektedir. Bu sayede kişiler, Bitcoin kabul eden herhangi bir işyerinden veya websitesinden ihtiyaç duydukları ürün ve hizmetlerin alım-satımını gerçekleştirebilmektedir (Cengiz, 2018, s. 92). Her ne kadar teknik detayları ve dijital iş ve işlemleri karmaşık bir yapıda olsa da, Bitcoin'in kullanımı oldukça kolaydır. Kullanıma sunulan ve Tablet, Bilgisayar ve Cep Telefonları ile kullanılan birçok cüzdan uygulaması bulunmakta, bu programlar aracılığıyla Bitcoin alım satımı yapılabilmektedir. Ayrıca Bitcoin satmak isteyen diğer kullanıcılardan da temin edilebilmektedir. Bitcoin alış ve satışlarında USD, Euro, TL. vb. para birimleri kullanılabilir. Bitcoin cüzdanı bulunanlar Bitcoin ile alış verişi yapabilmekte, 7/24 ücretsiz ve hızlı ödeme/transfer yapabilmektedir. Bitcoin'in popüler hale gelmesinde, transferinin ücretsiz ve oldukça hızlı olmasının yanı sıra EFT, Havale, SWIFT, banka masrafları gibi ödemelerin bulunmaması öne çıkmaktadır (Çarkacıoğlu, 2016, s. 12). Ayrıca Bitcoin transferlerinin ve miktarlarının herhangi bir otorite veya kamu kesimi tarafından kontrol edilmemesi, tarafların kimliklerinin gizli olması ve uçtan uca bağlantılı yapıya sahip olması gibi nedenlerle kullanımı her geçen gün artmaktadır.

Bitcoin sisteminde kripto sisteminin yanında yer alan diğer bir güvenlik tedbiri zaman damgası uygulamasıdır. Zaman damgası kullanımı ile Bitcoin'in kopyalanması ve mükerrer kullanımı engellenmiştir. Her yeni işlemde zaman damgası ve hesaplara ilişkin bilgiler sistem tarafından teyit ve kontrol edilmektedir. Tüm bu işlemleri yapan ve zaman damgalarını doğrulayan sistemlere ise madenciler (miners) adı verilmektedir. Mining yolu ile şifreli matematiksel formüllerin, bilgisayarlara yüklenen programlar vasıtasıyla çözümlenmesi işlemleri yapılmakta ve Bitcoin üretimi gerçekleşmektedir (Pirinççi, 2018, s. 48) Bitcoin üretimi oldukça karmaşık algoritmaların bilgisayarlarda çözümünü gerektirmektedir. Bu nedenle yüksek kapasiteli bilgisayarlarını Bitcoin üretimine tahsis eden Bitcoin madencilerine Bitcoin yazılımı tarafından ortalama 25 BTC'lik ödüller verilebilmektedir (Aslantaş Ateş, 2016, s. 357). Bitcoin ağı 21 Milyon Bitcoin üretebilecek şekilde tasarlanmıştır. 23.12.2024 tarihi itibarıyla toplam 19.800.071 adet Bitcoin üretilmiştir (coinbase.com, 2024). 21 Milyon Bitcoin'in 2140 yılına kadar üretilmesi planlanmaktadır. Bitcoin üretim miktarında son yıllarda azalış trendine girilmiştir. Bitcoin arzının azalmasının yanında her geçen gün talebinin artması, Bitcoin fiyatlarının değer artışını dalgalı bir şekilde sokacaktır (Benzekri & Özütlü, 2021, s. 298).

Bitcoin'le birlikte dünya genelinde kullanıma sunulan, tıpkı Bitcoin gibi teknik altyapı ve özelliklere sahip birçok farklı türde kripto para birimleri de bulunmaktadır. Bitcoin'e rakip olarak kabul edilebilecek ve türevleri olarak geliştirilen bu kripto paralara da "altcoin" adı verilmektedir (Çarkacıoğlu, 2016, ss. 54-55). Dünya genelinde Japonya, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Fransa, İrlanda, Kanada ve İngiltere gibi ülkelerde mal veya hizmetlerin alım-satım işlemleri ve hatta bazı firmalarca çalışanlarına ücret ödemeleri Bitcoin ve altcoin transferleri yoluyla yapılmaktadır. Ayrıca bu ülkelerde nakit karşılığı Bitcoin alımı yapılan ve Bitcoin karşılığı nakit para çekilen ATM'ler de bulunmaktadır. Dünya genelinde ilk Bitcoin ATM'si Kanada'da faaliyete geçmiş olup Türkiye'de ise ilk olarak İstanbul Atatürk Havalimanı'nda kullanıma sunulmuştur (cointelegraph, 2024).

2.2. Bitcoin Kullanımının Avantaj ve Dezavantajları

Bitcoin kullanılarak yapılan ödemeler 7/24 güvenli ve hızlı yapılabilmektedir. Herhangi bir imzaya, bir elektronik kart kullanmaya ve pin girmeye gerek duyulmadan transfer işlemleri gerçekleştirilebilmektedir. Bitcoin kullanıcıları, gerekli güvenlik tedbirlerini almaları ile birlikte Bitcoin yazılımının sağladığı kripto sistemi sayesinde yapılması istenen tüm işlemleri güvenli bir ortamda ve hızlı bir şekilde yapabilmektedir (Bozkurt Yüksel, 2016, s. 49). Bitcoin işlemlerinde zaman ve yer kısıtlaması bulunmamakta, işlemler hızlı bir şekilde yapılmakta ve herhangi bir ücret ödenmemektedir. Banka ödemelerinde kullanılan IBAN numarası gibi Bitcoin sisteminde de eşler arası(P2P) tanımlaması bulunmaktadır. Bu yapı hatalı girilen adrese Bitcoin gönderimini engeller.

Tüm bu olumlu özelliklerinin yanında Bitcoin sistemi üzerinden yapılan işlemler anlık ve tek kullanımlık olduğundan yapılan işlemler ve ödemelerin geri dönüşü bulunmamaktadır. Bir kullanıcının yapmış olduğu hatalı transfer ve ödeme işlemini iptal edebilmesi için 10 dakikası bulunmaktadır. Hatalı işlemler ile yanlış yapılan ödemeler kurgulanan onay mekanizmasıyla onay sistemine tabi tutulmakta böylece hem hatalı işlemler hem de çifte harcamalar engellenmiş olmaktadır (Gowda & Chakravorty, 2021, s. 531). Bu nedenle bilinen kişilere ödeme yapılmalıdır çünkü sadece ödeme alan kişi tarafından geri transfer işlemi yapılabilmektedir. Bitcoin sistemi tarafından yapılan ödeme ve transfer işlemini hiçbir kamu otoritesi, bilgisayar programcısı, birey, tüzel kişilik ve sistemi tasarlayanlar dahi iptal edememektedir. Aynı şekilde madenciler tarafından üretilen Blok-Zincir'e yazılmış bir işlem değiştirilemez, iptal edilemez ve geri de alınmaz (Tripathi vd., 2023, s. 4). Ödeme ve transferlerin Bitcoin yazılımının öngördüğü şekilde ve kriptolu olarak yapılması gerekmektedir. Ayrıca bütün Bitcoin işlemleri ve bakiyeler Bitcoin yazılımına sahip herkesçe görülebilmektedir. Ancak kullanıcıya ait kimlik bilgileri gizlidir ve paylaşılmamaktadır (Osmanoğlu & Selçuk, 2022, s. 349).

Olumlu ve olumsuz yönleri ile Bitcoin ve altcoinler, merkezi bir otorite tarafından denetlenmemekte bununla birlikte Bitcoin piyasasında ani ve spekülasyon artış ve azalışlar kimi kullanıcılara karlılık sağlarken kimi kullanıcıların elindeki mal varlıklarının kaybolmasına neden olmaktadır. Ayrıca sözü edilen kripto paralar için dünya genelinde yasal bir düzenleme ve devlet sigorta fonu gibi bir uygulama söz konusu olmadığından, kaybedilen ya da şifresi çalınan Bitcoin ve benzeri sanal paraların yitirilmesi halinde geri dönüşü mümkün bulunmamaktadır (Karim vd., 2023, s. 3).

Mevcut para sistemlerinin zamanla değişim ve dönüşüme uğrayacağı böylece yerlerini elektronik ve kriptolu para sistemlerine bırakacağı düşünülmektedir. Ayrıca kripto para sistemlerinin sınırlı sayıda üretilmesi enflasyonist etkilerinin de merkez bankası paralarına kıyasla sınırlı olacağı sonucunu doğurmaktadır. Kripto paraların öne çıkan avantaj ve dezavantajları aşağıdaki gibi özetlenebilmektedir (Alpago, 2018, ss. 425-426):

Çizelge.1: Kripto Paraların Avantaj ve Dezavantajları

Avantajlar	Dezavantajlar
Uygulanması basit ve güvenli olup, mobilitesi yüksektir.	Kaybolma riski taşımaktadır.

İzi sürülememektedir.	Kullanım alanı değişkenlik arz eder.Dar bir kullanım alanına sahiptir.
Düşük enflasyonist etkiye sahiptir.	Bilgi yetersizliği ve belirsizlikleri vardır.
Düşük çökme riski vardır.	İzi sürülemez.
Dünyanın her yerine anlık ödeme özgürlüğü sağlar, zaman sınırlaması yoktur.	Ödeme ve transfer sonucunda, iptal ya da geri ödeme durumu yoktur.
Kamusal denetim ve müdahale yoktur.	İşlemlerde tüm sorumluluk kullanıcıya aittir.
Anonimdir. Takma adla ya da üçüncü kişiler tarafından tespit edilememektedir.	Bilgisayar korsanları tarafından yapılan saldırılarda hesap dondurulması ya da şifre iptali mümkün değildir.

Kaynak: (Alpago, 2018)

2.3. Blok Zinciri (Blockchain)

Blok Zinciri, “*blockchain*’in Türkçe’ye çevrilmiş adıdır. Bir blok zinciri, hesap defterlerine girişlerle birlikte hesap hareketlerini gösteren veriler bütünüdür. Bitcoin ve altcoin sistemlerinde her hareket gerçekliğini korunması amacıyla dijital sistem üzerinde imzalanır ve hiçbir otorite kripto paralara ait kayıtlara doğrudan ya da dolaylı bir biçimde müdahale edemez. Böylece hem hesap sistemi hem de hesap hareketlerinin güvenliği sağlanmış olmaktadır (Tripathi vd., 2023, s. 2). Blok zincir, dijital varlıklar, para birimleri ve emtiaları besleyen, dağıtımı yapılmış bir veritabanı ya da muhasebe defteri olarak tanımlanmaktadır (Gokoglan & Cetin, 2022, s. 73). Blok zincir, tüm dijital işlemlerin kayıt altına alınarak saklanması, tüm kullanıcılara açık, sıralı ve zaman damgalı, şeffaf olarak yapılan Bitcoin transfer işlemlerini içeren dünya geneli dijital hesap defteri olarak tanımlanabilir (Hayes, 2024).

Blockchain teknolojisi bilişim altyapısının ve teknolojik gelişmelerin etkisinde geliştirilmiş dijital bir altyapıya sahiptir. Blok zinciri sistemi ilk etapta Bitcoin ve kripto paraların transferinde kullanılmış akabinde bünyesinde mevcut bulunan yenilikçi ve yüksek teknolojik imkanlarla bankacılık, finansal sistemler, iletişim, savunma sanayi ve kamu hizmetlerinde kullanımı yaygınlaşmaktadır (Güleç, 2018, s. 24). Türkiye’de özel sektör bağlamında blok zincir teknolojisinden yararlanan ilk finansal kuruluş Akbank olmuş, uluslararası para transfer sistemi ile şeffaflık ve hızını artırarak teknoloji firması Ripple ile anlaşmıştır (Akbank, 2017). Kamuda blokzincir kullanımının ilk örneği ise Ticaret Bakanlığı olmuştur. 10 Ocak 2019 tarihinde Türkiye Bilişim Vakfı uhdesindeki “*Blokzincir Türkiye Platformu*” ile imzalanan anlaşma ile Ticaret Bakanlığı, Blokzincir Türkiye Platformunun kamu kesimindeki ilk üyesi olacaktır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019).

2.4. Diğer Kripto Para Birimleri

Günümüz para sistemlerinin özellikleri arasında yer alan merkezi bir otoriteye bağımlı olmak, Bitcoin ve kendisine alternatif olarak üretilen özel ya da genel kullanım amaçlı altcoinler için geçerli değildir. Söz konusu altcoinler tıpkı Bitcoin benzeri piyasalarda işlem görmekte, mal-hizmetlerin alış ve satışlarına konu edilebilmektedir. Bitcoin’e alternatif olan paralar arasında yaygın olarak kullanılanları; Litecoin, Ripple, Darkcoin, Namecoin, Anoncoin,

Counterpay, Nextcoin ve Ethereum'dur. Bu sayılanlara ek olarak her gün yeni altcoinler piyasaya girmekte ve işlem görmektedir (Coinmarketcap, 2019). Piyasalarda kullanıma sunulan tüm kripto paraların değerleri arz ve talep koşulları tarafından yine piyasada belirlenmektedir.

Altcoinleri de kapsayan Bitcoin piyasası geleneksel para piyasaları ve borsaları gibi işlem görmektedir. Oluşan yapı içerisinde kripto paralar takas edilmekte, arz ve talep koşullarından Bitcoin piyasası etkilenmektedir. Bitcoin'in uluslararası kur değerinde ülkelere göre ve beklentilere göre çeşitli iniş ve çıkışlar olmuştur. Bu dalgalanmaların nedenleri arasında diğer para birimlerindeki oynaklıklar, politik gelişmeler, bazı ülkelerin bitcoin kullanımını yasaklamaları ya da aleyhinde düzenleme yapmaları (Aquilina vd., 2024, s. 5), bitcoin ile ilgili çıkan haberler, arama motorlarında kripto paraların aranması, diğer emtia ve borsaların düşüş ve yükselişleri etkili olabilmektedir (Dunn, 2024, s. 3).

3.2. Kripto Para ve Bitcoinlere Küresel Yaklaşım

Dünya genelinde kripto paraların kanuni statüsü henüz tam anlamıyla belirlenebilmiş değildir. Kimi ülkeler Bitcoin ve Altcoin kullanılması yoluyla ödeme ve transfer yöntemlerini yasaklarken, kimi ülkeler bu konuda yasal zemini oluşturarak muhasebeleştirmeye ve vergilendirmeye başlamıştır. Örneğin; Almanya'da Bitcoin "*özel bir para birimi*" olarak tanımlanırken, Rusya'da oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Rusya'da halen Bitcoin'in ticari işlemlerde kullanımı ve Bitcoin'i Ruble'ye dönüştürmek yasaktır. Çin'de ise Rusya'ya benzer bir şekilde Bitcoin'in yasadışı kullanımı, kara paranın aklanması, uyuşturucu ticareti ve kaçakçılık faaliyetlerinde kullanılan araçlardan biri olduğu gerekçesiyle 5 Aralık 2013 tarihinde yasaklamıştır. İzlanda, Bangladeş, Bolivya, Ekvador ve Tayland'da Bitcoin'i yasaklayan ülkeler arasında yer almaktadır (Çarkacioğlu, 2016, s. 58).

Japonya Bitcoin'i yasal bir ödeme biçimi ve emtia olarak değerlendirmektedir. Ancak Japonya Merkez Bankası Bitcoin fiyatlarındaki oynaklığın normal olmadığını, Bitcoin ile yapılacak işlemlerin yatırım ya da spekülasyon amaçlı yapılabileceği görüşündedir (Orhan vd., 2021, s. 52). Bunun yanında Japonya, kara paranın kripto paralar kullanılarak aklanmasının önüne geçmeye çalışmaktadır.

Kanada'da ise kripto paralara mal ve hizmetlere uygulanan statü uygulanmakta olup tıpkı Japonya gibi Kanada'da kripto paraları emtia olarak değerlendirmektedir. Kanada yasalarına göre kripto paralar değerli madenler kapsamında görülmekte, değer artış kazancı ve ticari faaliyet kazancı olarak vergilendirilmektedir (Balutel vd., 2024, s. 779). Avrupa Birliği'ne üye ülkeler genel itibarıyla kripto paraların; terör finansmanını sağlama ve kara para aklama durumları dışında kullanımını serbest tutmaktadır. Bununla ilgili bazı düzenlemeler ve yasa teklifleri de bulunmaktadır (EU Parliament, 2023). Birleşik Krallık'ta ise kripto paralar mal veya hizmet satışı gibi değerlendirilmek suretiyle vergilendirilmektedir. Almanya'nın Kanada gibi Bitcoin'i özel bir para birimi olarak tanımlaması, bu süreçte Türkiye'nin de mevcut düzenleme eksikliğinin bulunduğunu ve bu eksikliklerin yol açtığı kayıt dışılığın hem kamu kesimi hem de yerel yatırımcılar için getirdiği belirsizlikler daha belirgin bir hale gelmektedir (Balutel vd., 2024).

ABD’de kripto paralar emtia olarak kabul edilmiş olup Kripto paralarla ilgili işlemler serbestçe yürütülmekte olup vergilendirilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Amerika’da birçok işletme kripto paralar veya Bitcoin ile tahsilat ve ödemeler kabul etmektedir. Bulgaristan, Brezilya, Finlandiya ve Danimarka gibi ülkeler Bitcoin kullanımının vergilendirilmesi konusunda birtakım düzenlemeler yapmıştır (Özdemir vd., 2018, s. 97).

Ülkelerin kripto paralara ve vergilendirilmesine ilişkin farklı yaklaşımlar içinde oldukları görülmektedir. Bu noktada ülkeler bazında kripto paraların vergilendirilmesi birtakım zorluklar içermektedir. En önemlisi işlemleri gerçekleştiren kişilerin kimlik tespitlerinin yapılamamasıdır. Kripto para alım ve satımında sanal döviz büroları kişilerden IBAN bilgilerini talep etmektedir. Böylelikle Bitcoin ve altcoin alış ve satış kayıt bilgileri bankalar nezdinde kayıt edilebilmektedir. Bu noktada kripto paraların vergilendirilmesi, Bitcoin ve altcoinlerin, mevcut kullanılan para cinslerine çevrilmesiyle vergilendirilebilme imkanı doğurmaktadır (Bozdoğanoglu, 2024, s. 8).

3.2. Türkiye’de Bitcoin ve Altcoinlere İlişkin Kanuni Çerçeve

Türkiye’de bitcoin ile ilgili yapılan ilk resmî açıklama Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından yapılmıştır. Söz konusu açıklamada özetle; *“Bitcoin’in herhangi bir resmi kuruluşla bağlantısının bulunmadığı, ihraç edilmediği bu nedenle elektronik para olarak kabul edilemeyeceği, kripto paraların 27.06.2013 tarih ve 28690 sayılı Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6493 Sayılı “Ödeme ve Menkul Kıymet Mutabakat Sistemleri, Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun kapsamında değerlendirilemeyeceği belirtilmektedir. Bitcoin ve altcoinleri ile yapılan ödemeler ve transferlerde tarafların kimliklerinin bilinmesinin mümkün olmadığı, yasadışı faaliyetlerde kullanılma ihtimallerinin bulunduğu, sanal cüzdanların çalınma risklerinin bulunduğu ve Bitcoin piyasasının aşırı oynak olduğu değerlendirilmiştir.*

Herhangi bir resmi ya da özel kuruluş tarafından ihraç edilmeyen ve karşılığı için güvence verilmeyen bir sanal para birimi olarak bilinen Bitcoin, mevcut yapısı ve işleyişi itibarıyla Kanun kapsamında elektronik para olarak değerlendirilmemekte, bu nedenle de Kanun çerçevesinde gözetim ve denetimi mümkün görülmemektedir...” denilmektedir (BDDK, 2013).

6493 sayılı yasa kapsamında hazırlanan ve 27 Haziran 2014 tarihli ve 29043 sayılı Resmî Gazetede ile yayımlanan *Ödeme Hizmetleri ve Elektronik Para İhracı ile Ödeme Kuruluşları ve Elektronik Para Kuruluşları Hakkında Kanun*da elektronik para şu şekilde tanımlanmıştır (Ödeme Sistemleri Kanunu, 2013):

“(ç) Elektronik para: Elektronik para ihraç eden kuruluş tarafından kabul edilen fon karşılığı ihraç edilen, elektronik olarak saklanan, Kanunda tanımlanan ödeme işlemlerini gerçekleştirmek için kullanılan ve elektronik para ihraç eden kuruluş dışındaki gerçek ve tüzel kişiler tarafından da ödeme aracı olarak kabul edilen parasal değeri...”

Kanuna ilişkin olarak yayımlanan yönetmelikte de Elektronik para ihraç edebilecek kurum ve kuruluşların 19.10.2005 tarih ve 5411 sayılı kanun kapsamındaki Bankalar ile kendisine elektronik para ihraç etme yetkisi verilen tüzel kişilikler olarak tanımlanmıştır.

Bitcoin'i ihraç eden herhangi bir kurum ya da kuruluşun bulunmaması, elektronik paranın bir fon karşılığında ihraç edilmesi, açık kaynak kodlu bir yazılım ile çalışması ve ödeme ve transfer işlemlerinde herhangi bir devlet ya da kuruluşun teminatı bulunmadığından hareketle Bitcoin'in elektronik para statüsünde değerlendirilmesi mümkün bulunmamaktadır (mevzuat.gov.tr, 2021).

4. Türkiye'de Bitcoin Paralarının Muhasebeleştirilmesi ve Vergilendirilmesi: Uygulama Örneği

Türkiye'de dijital paralar arasında yer alan kripto paralar ve Bitcoin ile ilgili halen yasal bir düzenleme bulunmamaktadır. Dünya'da ve Türkiye'de kripto paraların muhasebe kayıtlarına alınması ve vergilendirilmesi konularında tartışmalar ve farklı görüşler bulunmaktadır. Günay ve Kargı (2018) kripto paraların emtia olarak değerlendirilmesi neticesinde gelir, kurumlar ve katma değer vergisi kapsamında vergilendirilebileceğini belirtmişlerdir (Günay & Kargı, 2018, s. 73). Türkiye açısından Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve Sermaye Piyasası Kurumu (SPK)'na göre ise kripto paralar elektronik para olarak değerlendirilmemektedir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası da Bitcoin ve altcoinleri yakın takibe aldığını açıklamıştır. TCMB, BDDK, SPK'dan oluşan bir çalışma grubunun kripto paralarla ilgili çalışmalar yürüttüğü de duyurulmuştur.

Bitcoin'in vergilendirilmesi konusunda yapılacak çalışmalarda en önemli sorun Bitcoin ve altcoinlerin bağlı bulunduğu bir merkezin olmaması ve işlemleri yapanların kimlik bilgileri ile işlem tutarlarının kayıt altına alınmamasıdır. Türkiye'de Bitcoin kabul eden çeşitli kişi ve firmalar bulunmaktadır. Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de de her geçen gün Bitcoin piyasası genişlemektedir. Her ne kadar kripto paraların karmaşık ve tamamen dijital bir yapıda olması, bu paraların muhasebeleştirilmesine engel değildir. Kripto paraları kullanan ve bu paralar ile ödeme işlemleri yapan kişi ve işletmelerin her geçen gün artması, kamu otoritesinin bu konuda yeni kararlar almasına yol açacaktır. Esas itibarıyla şirketlerin kullandığı muhasebe sisteminde temel alınan husus, kullanıcılara ve ilgililere işletme içi ve dışındaki tüm finansal bilgileri eksiksiz, tam ve doğru bir şekilde sunmasıdır (Aslantaş Ateş, 2016, s. 362).

Bitcoin'in muhasebeleştirilmesi aşamasında, Bitcoin'in hangi türde değerlendirilmesi gerektiği halen belirsizdir. Tartışmalar Bitcoin'in *para*, *menkul kıymet* ve *emtia* olup olmadığı çerçevesinde yapılmaktadır. Her halükarda, Bitcoin'in Türkiye Muhasebe Standartları (TMS) ve Tek Düzen Hesap Planı (TDHP) çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Kripto paralarla ilgili herhangi bir yasal düzenleme bulunmamakla birlikte, 26.12.1992 tarih ve 21447 sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanan 1 Sıra No'lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'nin *I-Muhasebenin Temel Kavramları* bölümünde sayılan *Dönemsellik* ve *Parayla Ölçülme* kavramları gereği işletmeler bazında Bitcoin ve altcoinler aktifleştirilerek dönen varlıklar grubu (*1 yıl içerisinde nakde dönüştürülebilecek likidite gücüne sahip iktisadi kıymetler/varlıklar*) içerisinde "*108 Diğer Hazır Değerler*" veya kullanım amacına göre "*118 Diğer Menkul Kıymetler*" hesaplarında kayıt altına alınarak izlenmesi uygun görülebilmektedir.

Tek Düzen Hesap Planı uygulamaları kapsamında ve Genel Kabul görmüş muhasebe ilkelerinden olan parayla ölçülme kavramı gereği olarak, kripto paranın aktifleştirilmesi ile ilgili

işlemler konusunda işletmelere rehberlik edebilecek mahiyette örnek olayın ve analizlerinin aşağıdaki gibi olması gerekmektedir.

4.1.Örnek Olay Kapsamında Bir İşletmede Bitcoin'in Ödeme Aracı Olarak Kullanılması Amacıyla İşletme Aktifine İktisap Ettirilme Süreci:

a) İşletme 01.12.2024 tarihinde nakit fazlasını değerlendirmek ve ödeme işlemlerinde kripto para kullanmak üzere 1 Bitcoin= 96.998,95 \$ (USD) olmak üzere 5 adet Bitcoin almıştır. Ödemesini banka kanalıyla gerçekleştirmiştir. (01.12.2024 tarihinde 1\$=34,70 TL.)¹

01/12/2024

108 Diğer Hazır Değerler 3.365.863,53

-108.01. Bitcoin

102 Bankalar 3.365.863,53

- 31/12/2024 Tarihinde dolar kurunun değişmediği fakat 1 BTC=100.000,00 \$ değerine ulaştığı varsayımı altında dönem sonunda yapılması gereken değerlendirme işlemi aşağıdaki gibidir. (Bu kayıt, Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri'nde yer alan dönemsellik kavramı gereği yapılır.)

31/12/2024

108 Diğer Hazır Değerler 520.682,17

-108.01. Bitcoin

646 Kambiyo Karları 520.682,17

-100.000,00-96.998,95= 3.001,05 \$/1 adet BTC'de oluşan kambiyo kârı

5 adet BTC'de oluşan kambiyo karı: 3.001,05\$ x5 = 15.005,25 \$

Parayla ölçülme kavramı gereği TL cinsinden kambiyo karının hesaplanması:

15.005,25x34,70=520.682,17 TL'dir.

a-1) 26.04.2014 tarih ve 28983 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren KDV Genel Uygulama Tebliği'nin "**5.3.Kur Farkları**" bölümünde;

"Bedelin döviz cinsinden veya dövize endekslenerek ifade edildiği işlemlerde, bedelin kısmen veya tamamen vergiyi doğuran olayın vuku bulduğu tarihten sonra ödenmesi halinde, satıcı lehine ortaya çıkan kur farkı esas itibarıyla vade farkı mahiyetinde olduğundan, matrahın bir unsuru olarak vergilendirilmesi gerekmektedir.

Buna göre, teslim veya hizmetin yapıldığı tarih ile bedelin tahsil edildiği tarih arasında ortaya çıkan lehte kur farkı için satıcı tarafından fatura düzenlenmek ve faturada gösterilen kur

¹ Muhasebe kayıtlarındaki değerler, gerçek değerlere yakınsaması amacıyla yaklaşık olarak dikkate alınmış olup, bitcoin fiyatında ve döviz kurunda değişimler olabilecektir. Esas olan muhasebe kayıtlarının hesap sistemlerindeki görünümleri ve vergilendirme sürecine yansımalarıdır.

farkına, teslim veya hizmetin yapıldığı tarihte bu işlemler için geçerli olan oran uygulanmak suretiyle KDV hesaplanır.

Bedelin tahsil edildiği tarihte alıcı lehine kur farkı oluşması halinde, kur farkı tutarı üzerinden alıcı tarafından satıcıya bir fatura düzenlenerek, teslim ve hizmetin yapıldığı tarihteki oran üzerinden KDV hesaplanması gerekmektedir.

Yılsonlarında ve geçici vergi dönemlerinde, Vergi Usul Kanunu uyarınca yapılan değerlemeler sonucu oluşan kur farkları üzerinden KDV hesaplanmaz.” hükümleri yer almaktadır (GİB, 2014).

a-2) Satış işlemine konu olmaması ve sadece dönem sonu değerlemesi olduğu için Katma Değer Vergisi hesaplanmamaktadır. Ancak ilgili kambiyo karı 690 dönem kar veya zararı hesabının alacağına devredilerek kapatılır ve dönem net karını arttırmak veya var ise dönem zararını azaltmak üzere dönem sonu işlemlerine devam edilir.

b) 31/12/2024 Tarihinde dolar kurunun değişmediği fakat 1 BTC=90.000,00\$ değerine düştüğü varsayımı altında dönem sonunda yapılması gereken değerlendirme işlemi aşağıdaki gibidir. (Bu kayıt, Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkelerinde yer alan dönemsellik kavramı gereği yapılır.)

31/12/2024
656 Kambiyo Zararları 1.214.317,82
108 Diğer Hazır Değerler 1.214.317,82
-108.01. Bitcoin
/
96.998,949-90.000,00= 6.998,95 \$/1 adet BTC'de oluşan kambiyo zararı
5 adet BTC'de oluşan kambiyo zararı: 6.998,95\$ x5 = 34.994,75 \$
Parayla ölçülme kavramı gereği TL cinsinden kambiyo zararının hesaplanması:
34.994,75x34,7= 1.214.317,82 TL'dir.

b-1) Yukarıda yapılan açıklamalar ve ilgili yasal düzenleme gereğince; satış işlemine konu olmaması ve sadece dönem sonu değerlemesi olduğu için Katma Değer Vergisi uygulanmaz. Ancak, Muhasebe temel kavramlarından tam açıklama ve sosyal sorumluluk kavramlarının gereği olarak işletmenin ilgilisi olan bilgi kullanıcılarına temel finansal tablolar aracılığı ile net gerçek değerleri ihtiva eden finansal bilgiler tam, doğru, karşılaştırılabilir ve anlaşılabilir şekilde sunulmak zorundadır. Bu nedenle İşletmenin dönem sonu işlemleri kapsamında, işletmenin bir takvim yılı içerisindeki faaliyetlerini rakamsal olarak gösteren gelir tablosunun oluşturulması esnasında, kripto paranın değer kaybı nedeniyle oluşan kambiyo zararı '656 Kambiyo Zararları' hesabının alt bir hesabında kaydedilerek raporlanmalıdır. Bu durum 690 Dönem kar/zarar hesabının borç bakiyesini arttırmak suretiyle, 691 Dönem karı vergi ve diğer yasal yükümlülükler karşılığı (Yıllık Kurumlar/Gelir Vergisi) hesabının ve aynı zamanda 692 Dönem Net Karı hesabı bakiyesinin azalmasına sebebiyet verecektir.

Hazırlanan gelir tablosu neticesinde *692 Dönem Net Karı* hesabının bakiyesi “*Ticari Kârı*” ifade edecektir. Gelir tablosundan elde edilen ticari kar, yıllık kurumlar/gelir vergisi beyannamesi üzerinde “*Mali Kâra* dönüştürülecektir. Ticari kardan mali kara beyanname üzerinde geçiş yapılırken dönem içerisinde katlanılan ve kanunen kabul edilmeyen giderlerin gelir tablosundan alınan ticari karın üzerine eklenmesi ve var ise uygulanacak istisna ile muafiyetler düşüldükten sonra vergi matrahına ulaşılması gerekmektedir.

Açıklanan nedenler çerçevesinde, kripto paraların ülkemizde yerleşik mali mevzuatta yerinin olmaması ve ilgili denetleyici-düzenleyici kuruluşlar tarafından menkul kıymet olarak da kabul edilmemesi sebebiyle kripto paraların alış tarihindeki değerleri ile değerlendirme günü (örnek olayımızda yıl sonu olarak 31/12/2024 tarihi esas alınmıştır) arasındaki değerler farkının negatif olması sonucunda oluşacak kambiyo zararlarının, işletme bilgi kullanıcılarına gelir tablosunda raporlanırken *656 kambiyo zararları hesabında* izlenmesi mümkün olmakla birlikte bunların aslında kanunen kabul edilmeyen gider olarak değerlendirilip beyanname üzerinde ticari kârdan mali kâra geçilirken matrahın üzerine eklenmesi gerekecektir. Mevcut yasal mevzuat gereğince kripto paraların değerlendirilmesinde uygulanacak değer düşüklüğü karşılıkları veya kambiyo zararlarının mali kara geçiş noktasında ticari kârın üzerine kanunen kabul edilmeyen gider olarak eklenmemesi durumu, hazine açısından vergi ziyana ve maliye tarafından cezai yaptırım uygulanmasına sebebiyet verebilecektir.

4.1.1. Kripto Paralardan Elde Edilen Kambiyo Karlarının KDV Yönünden Değerlendirilmesi

KDV Genel Uygulama Tebliği'nin “**1.2.2. Kur Farkları**” bölümünde;

“*Teslim veya hizmetin yapıldığı tarih ile bedelin tahsil edildiği tarih arasında ortaya çıkan lehte kur farkı için satıcı tarafından faturada gösterilen kur farkına, teslim veya hizmetin yapıldığı tarihte bu işlemler için geçerli olan oran uygulanmak suretiyle KDV hesaplanır. Bedelin tahsil edildiği tarihte alıcı lehine kur farkı oluşması halinde, kur farkı tutarı üzerinden alıcı tarafından, teslim ve hizmetin yapıldığı tarihteki oran üzerinden KDV hesaplanması gerekmektedir.*” denilmektedir.

“**2.1.4.2. Matrahta Değişiklik**” bölümünde ise;

“*Alıcı lehine, ödemenin yapıldığı tarihte kur farkı oluşması halinde ise kur farkı tutarı üzerinden alıcı tarafından satıcıya bir fatura düzenlenerek, teslim ve hizmetin yapıldığı tarihteki oran üzerinden KDV hesaplanması gerekmektedir. Böylece, matrahta oluşan azalma tutarı, tevkifata tabi tutulmayan KDV tutarı ile birlikte, satıcı tarafından alıcıya iade edilir. Ayrıca, söz konusu KDV tutarı alıcı tarafından 1 No.lu KDV beyannamesi ile beyan edilir.*” hükmü yer almaktadır.

a) Yukarıda verilen örnek kapsamında aktifleştirilen kripto paranın ticari mal alımı karşılığında ödeme aracı olarak kullanılmasında örnek olay ise aşağıdaki gibidir.

a-1) İşletme 01.11.2024 tarihinde TL cinsinden aktifleştirdiği Bitcoin'lerin tamamını 15.11.2024 tarihinde ticari mal alımı karşılığında borçlanmış olduğu satıcıya borcunu ödemek üzere banka üzerinden satışını gerçekleştirmiş ve elde edilen tutarı banka hesabına 30.11.2024

tarihinde yatırarak satıcıya olan borç ödemesini mevcut banka hesabı üzerine çek keşide ederek gerçekleştirmiştir. (30.11.2024 tarihinde kur sabit kabul edilmiş olup, 1 BTC= 96.589,16 \$)

<u>15/11/2024</u>	
153 Ticari Mallar	14.201.880,73
191 İndirilecek KDV	2.556.338,53
	320 Satıcılar 16.758.219,26
/	
<u>30/11/2024</u>	
102 Bankalar	16.758.219,26
108 Diğer Hazır Değerler	14.141.626,23
646 Kambiyo Karı	71.100,30
391 Hesaplanan KDV	2.545.492,73
/	
<u>30/11/2024</u>	
320 Satıcılar	16.758.219,26
103 Verilen Çekler ve Ödeme Emirleri(-)	16.758.219,26
/	

b) Yukarıdaki örnekte "391 Hesaplanan KDV" hesabında yer alan 2.545.492,73 TL., 24/12/2024 tarihinde beyan edilecek olan Katma Değer Vergisi Beyannamesi'nde "Matrah ve Vergi Bildirimi" başlığı altındaki "Tevkifat Uygulanmayan İşlemler" kısmındaki "HESAPLANAN KDV" kısmına kaydedilecektir.

"646 Kambiyo Karları" hesabında yer alan 71.100,30 TL. ise yine aynı şekilde 24/12/2024 tarihinde beyan edilecek olan "Matrah ve Vergi Bildirimi" başlığı altındaki "Tevkifat Uygulanmayan İşlemler" kısmındaki "MATRAH" satırına kaydedilecektir.

31/12/2024 tarihi itibarıyla de "646 Kambiyo Karları" hesabında mevcut bulunan 2.545.492,73 TL, **690 Dönem Kar veya Zararı Hesabının** alacağına devredilmek suretiyle kapatılacaktır.

c) Kripto Paraların Menkul Kıymet Olarak Kabul Edilmesi Durumu (Spekülatif Amaç)

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK)'na göre kripto paralar, menkul kıymet tanımına uymamaktadır. Merkez Bankası ise paranın bir devlet bankası tarafından basılması gerektiğini ve Bitcoin'in yasal ve genel olarak kabul edilebilir para olmadığı açıklamıştır (DemiR & Odabaşı, 2022, s. 209). Yasal zemin oluşması durumunda ise kripto paralar, bist - btc borsası vb. gibi geçici yatırım amacı ile alınan hisse senetlerinin tabii tutulduğu değerlendirilme usulleriyle birlikte değerlendirilebilir. Bu noktada olumsuz değerlendirme farkları için temel muhasebe kavramı olan ihtiyatlılık kavramı gereği, uygun oranlarda karşılıklar ayrılıp muhtemel gider veya zararlar önlenebilecektir.

Yasal zemini ve karşılığı olmayan Bitcoin'lerin aktifleştirilmesinde, **“118 Diğer Menkul Kıymetler”** hesabının kullanılması ve bunun neticesinde dönem sonunda mevcut Bitcoin'in değerinde bir düşüş meydana gelmesi halinde; her ne kadar ihtiyatlılık kavramı gereği karşılık ayrılmak istenirse bile ayrılacak olan karşılık dönem sonu işlemlerinde **“690 Dönem Kar veya Zararı”** hesabının alacak bakiyesini azaltacaktır. Buna bağlı olarak **“691 Dönem Karı Vergi ve Diğer Yasal Yükümlülükler Karşılığı”** hesabının bakiyesini de azaltacağı için vergi zıyana sebebiyet verecektir. Bu nedenle Bitcoin ve kripto paralar yasal bir zemine kavuşmadan menkul kıymet olarak değerlendirilmesi vergisel anlamda hazine aleyhine sonuçlar doğurabilecektir.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

2007 yılında Satoshi Nakamoto tarafından kapalı bir mail grubuna atılan e-posta ile tanıtılan Bitcoin, ilk zamanlar çok fazla dikkat çekmemiş oldukça sınırlı kişiler arasında alınıp satılmıştır. Zamanla kullanıcısı artan kripto paralar ve Bitcoin'in miktarı artmış ve kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu şekilde teknik altyapısı gelişen Bitcoin, aynı zamanda kullanıcıları için de yatırım, ödeme, alışveriş ve para transfer aracı olarak kullanılmaktadır.

Geleneksel ve para transferleri ile elektronik ödeme yöntemlerinin kamu otoritesi tarafından denetim ve kontrolü için kurulan ve finansal sistemi, para arzını ve enflasyonu kontrol altında tutmaya çalışan kurumlar Merkez Bankaları'dır. Kripto para sistemleri, merkezi bir sistemin bulunmadığı, tamamen dijital ortamda, matematiksel denklemler şeklinde şifrelenmiş, kriptolu bir şekilde ve tarafların birbirini tanımadığı bir altyapıya sahiptir.

Dünya genelinde kripto paralar, Bitcoin ve altcoinlerin kullanımı Japonya gibi kimi ülkelerde yasal bir altyapıya sahipken, Çin gibi ekonomik sistemleri dışa sınırlı şekilde kapalı bazı ülkelerde ise tamamen yasaklanmıştır. Buna karşın Amerika Birleşik Devletleri'nde Bitcoin piyasası ve borsası mevcutken, Avrupa Birliği ülkeleri Bitcoin'e özgürlük çerçevesinde ve temkinli şekilde yaklaşmaktadır. Türkiye'de ise kripto paralara olumlu bir eğilim bulunmakla birlikte yetkili kuruluşların (Hazine ve Maliye Bakanlığı, TCMB, SPK, BDDK vb.) kripto paralar hakkında çok çeşitli çalışmaları ve müşterek çalışma grubu ile uzman raporları bulunmaktadır. Ancak herhangi bir yasal ve sistemsal altyapı ve düzenleme halen kurulamamıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin küresel sistem gerekliliklerine uyum çerçevesinde her alanda olduğu gibi dijital para biriminin geliştirilmesi ve kullanılması için teknolojik, teknik ve kurumsal altyapı sistemlerini kurması gerekmektedir. Böylece yerel ve küresel piyasa şartlarında rekabet gücü artacaktır. Ayrıca Türkiye'nin dijital para sistemlerine yönelik yatırımlar, terörün finansmanı ile kara para aklamanın önlenmesi, kayıt dışı gelirlerin denetimi ve vergilendirilmesi gibi mekanizmaların kurulması suretiyle önemli fırsatları bünyesinde barındırmaktadır. Hukuki altyapı ve dijital para sistemlerinin kurulmasının hızla hayata geçirilmesi kritik bir önem taşırken aynı zamanda küresel ticaretin yönlendirilmesi-yönetilmesi süreçlerinde Türkiye'nin kilit rolünü ön plana çıkaracaktır.

Özetle, dünya genelinde kullanımı her geçen gün yaygınlaşan kripto/dijital paralara Türkiye'de yaklaşımın net bir şekilde belirlenerek gerekli düzenlemelerin en kısa sürede hayata geçirilmesi gerekmektedir. Yasal altyapısı kurulan, niteliği (emtia, para, menkul kıymet) belirlenen kripto paraların muhasebeleştirilerek kayıtlara alınması neticesinde elde edilen

gelirlerin vergilendirilmesi daha kolay ve sistematik olacaktır. Belirsizliğin ve yasal boşlukların bulunduğu kripto para piyasasında, kara para aklama ve terörün finansmanı gibi istenmeyen durumların engellenmesi için de en kısa sürede yerli dijital/kripto para borsası kurulmalı ve kapsamlı bir şekilde denetim altına alınmalıdır.

Kaynakça

- Akbank. (2017). *Akbank Blockchain*. <https://www.akbanklab.com/tr/guncel/basinda-biz/blockchain-teknolojisi-Turkiyede-ilk-kez-akbankta>
- Alpago, H. (2018). Bitcoin'den Selfcoin'e Kripto Para. *Journal of International Scientific Researches*, 3(2), 411-428. <https://doi.org/10.21733/ibad.419462>
- Andersson, G., & Wegdell, A. (2014). *Prospects of Bitcoin An evaluation of its future* [Master Thesis, Lund University].
<https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=4462711&fileId=4462717>
- Aquilina, M., Frost, J., & Schrimpf, A. (2024). Tackling the risks in crypto: Choosing among bans, containment and regulation. *Journal of the Japanese and International Economies*, 71, 101286. <https://doi.org/10.1016/j.jjie.2023.101286>
- Aslantaş Ateş, B. (2016). Kripto Para Birimleri, Bitcoin ve Muhasebesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 349-366.
- Balutel, D., Engert, W., Henry, C. S., Huynh, K. P., & Voia, M. (2024). Explaining bitcoin ownership in Canada: Trends from 2016 to 2021. *Canadian Journal of Economics/Revue Canadienne d'économique*, 57(3), 777-798. <https://doi.org/10.1111/caje.12724>
- BDDK. (2013). *Basın Açıklaması*. <https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/510?ekId=530>
- Benzekri, M., & Özütlü, H. (2021). On the Predictability of Bitcoin Price Movements: A Short-term Price Prediction with ARIMA. *Journal of Economic Policy Researches / İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 293-309. <https://doi.org/10.26650/JEPR.946081>

- Bilir, H., & Çay, Ş. (2016). Elektronik Para ve Finansal Piyasalar Arasındaki İlişki. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 21-31.
- bitcoin.org. (2024). *Bitcoin—Açık kaynak P2P dijital para*. <https://bitcoin.org/tr/>
- Bozdoğanoglu, B. (2024). Kripto Varlıkların Dijital Miras Boyutu ve Veraset İntikal Vergisi Açısından Değerlendirilmesi. *International Journal of Public Finance*, 9(1), 151-174.
<https://doi.org/10.30927/ijpf.1427380>
- Bozkurt Yüksel, A. E. (2016). Elektronik Para, Sanal Para, Bitcoin ve Linden Doları'na Hukuki Bir Bakış. *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 73(2), 173-220.
- Cengiz, K. (2018). En Popüler Kripto Para Birimi: Bitcoin. *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 87-100.
- coinbase.com. (2024). *Coinbase Türkiye*. <https://www.coinbase.com/tr/price/bitcoin>
- cointelegraph. (2024). *Bitcoin ATM'leri: Bitcoin bankamatik makinelerine yeni başlayanlar için rehber*. Cointelegraph. <https://tr.cointelegraph.com/learn/articles/bitcoin-atms-a-beginners-guide-to-bitcoin-teller-machines>
- Çakmak, A. Ç., Güneşer, M. T., & Terzi, H. (2011). Bankaların Müşterilerine Sunduğu İnternet Bankacılığı Hizmetinin Müşteriler Tarafından Değerlendirilmesi: Karabük Şehir Merkezinde Uygulama. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(31), 1-30.
- Çarkacıoğlu, A. (2016). *Kripto-Para Bitcoin*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.23246.41284>
- Demir, O., & Odabaşı, H. (2022). MERKEZ BANKASI DİJİTAL PARA SİSTEMİNİN AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI NELER OLABİLİR? *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 61, 199-222. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.981733>
- Ducrée, J. (2022). *Satoshi Nakamoto and the Origins of Bitcoin—The Profile of a 1-in-a-Billion Genius*. 67. <https://doi.org/10.48550/ARXIV.2206.10257>

- Dunn, B. (2024). Cryptocurrency: Still a Cause for Concern. *Forum for Social Economics*, 1-18.
<https://doi.org/10.1080/07360932.2024.2357364>
- Eğilmez, M. (2017). *Kripto Paralar, Bitcoin ve Blockchain*.
<https://www.mahfiegilmez.com/2017/11/kripto-paralar-bitcoin-ve-blockchain.html>
- Erdoğan, N. K. (2018). *New Approaches to the Measurement of Market Efficiency and Market Efficiency Analysis of Crypto Currencies*. 289-300.
- EU Parliament. (2023). *Regulation—2023/1113—EN - EUR-Lex*. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1113/oj/eng>
- GİB. (2014). *KDV Genel Uygulama Tebliği*. <https://www.gib.gov.tr/node/88009/pdf>
- Gokoglan, K. G., & Cetin, S. (2022). Blockchain technology and its impact on audit activities. *Pressacademia*, 2. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2022.1567>
- Gowda, N., & Chakravorty, C. (2021). Comparative study on cryptocurrency transaction and banking transaction. *Global Transitions Proceedings*, 2(2), 530-534.
<https://doi.org/10.1016/j.gltip.2021.08.064>
- Güleç, Ö. F. (2018). BİTCOİN İLE FİNANSAL GÖSTERGELER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 18-37.
- Günay, H. F., & Kargı, V. (2018). KRİPTO PARANIN VERGİLENDİRİLMESİNİN MALİ YÖNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ. *Journal of Life Economics*, 5(3), 61-76.
- Hafida Nuarisa, R., & Nanta Setia Dien Labolo, S. (2024). The Relevance of Money Function to Digital Money (Cryptocurrency) On The Abu Ubaid Perspective in Kitab Al-Amwaal. *Journal of Comprehensive Science (JCS)*, 3(5). <https://doi.org/10.59188/jcs.v3i5.697>
- Hayes, A. (2024). *What Happens to Bitcoin After All 21 Million Are Mined?* Investopedia.
<https://www.investopedia.com/tech/what-happens-bitcoin-after-21-million-mined/>

- Jakovac, P., Starčević, I., & Puž, M. (2022). *CRYPTOCURRENCIES AND THEIR IMPLEMENTATION IN EVERYDAY LIFE*. 5th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE ON DIGITAL ECONOMY DIEC 2022, Tuzla, GODINA.
https://www.researchgate.net/publication/377762576_CRYPTOCURRENCIES_AND_THEIR_IMPLEMENTATION_IN_EVERYDAY_LIFE
- K. J. O'Dwyer & D. Malone. (2014). Bitcoin mining and its energy footprint. *25th IET Irish Signals & Systems Conference 2014 and 2014 China-Ireland International Conference on Information and Communications Technologies (ISSC 2014/CIICT 2014)*, 280-285.
<https://doi.org/10.1049/cp.2014.0699>
- Karim, M. M., Ali, M. H., Yarovaya, L., Uddin, M. H., & Hammoudeh, S. (2023). Return-volatility relationships in cryptocurrency markets: Evidence from asymmetric quantiles and non-linear ARDL approach. *International Review of Financial Analysis*, 90, 102894.
<https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102894>
- Kovtun, V., & Ivanov, Y. (2024). Crypto coding system based on the turbo codes with secret keys. *ICT Express*, 10(2), 330-335. <https://doi.org/10.1016/j.icte.2023.08.007>
- Majeed, U., Khan, L. U., Yaqoob, I., Kazmi, S. M. A., Salah, K., & Hong, C. S. (2021). Blockchain for IoT-based smart cities: Recent advances, requirements, and future challenges. *Journal of Network and Computer Applications*, 181, 103007.
<https://doi.org/10.1016/j.jnca.2021.103007>
- mevzuat.gov.tr. (2021). *ÖDEME HİZMETLERİ VE ELEKTRONİK PARA İHRACI İLE ÖDEME HİZMETİ SAĞLAYICILARI HAKKINDA YÖNETMELİK*.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/25571f4f-72ac-4f4b-ab59-2d683fcbc271/Y%C3%B6netmelik.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-25571f4f-72ac-4f4b-ab59-2d683fcbc271-paKOOyR>

Nakamoto, S. (2008). *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*.

https://www.usssc.gov/sites/default/files/pdf/training/annual-national-training-seminar/2018/Emerging_Tech_Bitcoin_Crypto.pdf

Orhan, A., Emikönel, M., & Emikönel, M. (2021). Volatility and the Day of the Week Effect on Bitcoin Returns. *JOURNAL OF EMERGING ECONOMIES AND POLICY*, 6(2), 51-58.

Osmanoğlu, M., & Selçuk, A. A. (2022). Privacy in blockchain systems. *Turkish Journal of Electrical Engineering and Computer Sciences*, 30(2), 344-360. <https://doi.org/10.3906/elk-2105-183>

Ödeme Sistemleri Kanunu, 6493 19 (2013). [https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e43f22de-0731-4dd7-bb43-](https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e43f22de-0731-4dd7-bb43-5c843e981221/%C3%96deme+Sistemleri+Kanunu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWOR)

[5c843e981221/%C3%96deme+Sistemleri+Kanunu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWOR](https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e43f22de-0731-4dd7-bb43-5c843e981221/%C3%96deme+Sistemleri+Kanunu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWOR)
[KSPACE-e43f22de-0731-4dd7-bb43-5c843e981221-nbMmg7-](https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e43f22de-0731-4dd7-bb43-5c843e981221-nbMmg7-)

Özdemir, A., Naralan Nursaçan, M. N., & Nursaçan, İ. (2018). 2014-2018 YILLARI ARASINDA NESNELERİN İNTERNETİ (IOT) ÜZERİNE BİR LİTERATÜR TARAMASI. *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 1-22.

Pirinççi, A. E. (2018). YENİ DÜNYA DÜZENİNDE SANAL PARA BİTCOİN'İN DEĞERLENDİRİLMESİ. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(1), 45-52.

Ramayanti, R., Rachmawati, N. A., Azhar, Z., & Nik Azman, N. H. (2024). Exploring intention and actual use in digital payments: A systematic review and roadmap for future research. *Computers in Human Behavior Reports*, 13, 100348. <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2023.100348>

Seitz, E. (2017). What Is Money? *Social Analysis*, 61(4). <https://doi.org/10.3167/sa.2017.610408>

Sienkiewicz, S. J. (2002). The Evolution of EFT Networks from ATMs to New On-Line Debit Payment Products. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.927473>

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2019). *2019 Yılı Kurumsal Mali Durum ve Beklentiler Raporu*.

<https://strateji.ticaret.gov.tr/data/5db052ce13b8766438218d20/2019%20Y%C4%B1%C4%B1%20Kurumsal%20Mali%20Durum%20ve%20Beklentiler%20Raporu.pdf>

TDK. (2024). *Para Tanımı*. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=para>

The Washington Post. (2010). *Scotsman credited as father of modern ATM*.

<https://www.washingtonpost.com/archive/local/2010/05/21/scotsman-credited-as-father-of-modern-atm/0b78a550-e783-4094-a149-3b3e784d22bb/>

Tripathi, G., Ahad, M. A., & Casalino, G. (2023). A comprehensive review of blockchain technology:

Underlying principles and historical background with future challenges. *Decision Analytics Journal*, 9, 100344. <https://doi.org/10.1016/j.dajour.2023.100344>

Tu, C. A., Farid, S., Naeem, M. A., Younas, K., & Taghizadeh-Hesary, F. (2023). Causal links between

hot money and investment markets: Evidence from small-scale economy. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36(2), 2123021.

<https://doi.org/10.1080/1331677X.2022.2123021>

Uyan, O. (2017). Barter as an alternative trading and financing tool and its importance for businesses

in times of economic crisis. *Pressacademia*, 4(3), 282-295.

<https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2017.696>

Ülgen, K. (2010). *ELEKTRONİK PARA: TÜRKİYE VE DÜNYA UYGULAMASI* [YL Tezi, İnönü Üniversitesi].

<https://abakus.inonu.edu.tr/server/api/core/bitstreams/42a0dfe2-f84e-494b-ad84-8fb30e265cef/content>

Victor, A. O. (2017). *Introducing Cryptocurrency*.

https://www.researchgate.net/publication/320616742_INTRODUCING_CRYPTOCURRENCY

Yılmaz, Y. (2007). *Kriptoloji Uygulamalarında Hukuki Boyut*. 13(1-2), 137-147.

Zengin, B., & GÜNGÖRDÜ, A. (2013). ELEKTRONİK ÖDEME SİSTEMLERİNİN OLASI ETKİLERİ ÜZERİNE BİR

İNCELEME. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 129-150.

**Descriptive Analyses of CBDC Launching:
Nigeria, The Bahamas, Jamaica, Zimbabwe**

Muhammed Taha Salman

Marmara University

muhammedsalman@marun.edu.tr – 0009-0001-7798-6619

ABSTRACT

New forms of money intriguing for central banks to improve or save their economic systems. As a new currency system, CBDC, is examined by institutions with status labels². In that study, quantitative data analysed, and empirical works examined to understand why some countries are launched CBDC, and what are their commons to making that action, while other countries wait.

Keywords: CBDC, Status of CBDC, Commons, Motivations

JEL Code: E42, E58

² Status labels represent country progress on CBDC works. In that study, label system used according to Atlantic Council. (2024). <https://www.atlanticcouncil.org/cbdctracker/> and [cbdctracker.org](https://www.cbdctracker.org/).

1. Introduction

When one opportunity exists in the market, same time government want to take advantage same as individuals and firms. CBDC is quite new concept and that is directly related to country monetary policies which effect all the country economies. Therefore, policy makers, politics should give it credit such as all other innovations and changes. However, quite interesting is that some countries jumped in that new technology; accepted and launched which means that they have their own digital money in their reserves now.

According to Atlantic Council (2024) 3 countries “Launched” and 44 countries in the “Pilot” status. In that study also include Zimbabwe as “Launched” status. More detail explained in the CBDC Works section.

How could they make such a big movement like accepting CBDC? Were they calculated all parameters related to demand of new currency, citizens choices effect on supply market and country’s resource allocation?

It is less difficult when you run a startup or small firms to make innovations. Because you have relatively less data and little to control. You can make all necessary analyses and beta tests; after you can get feedback and launch your product.

However, like governing country is that pretty much complicated and ambiguous. You have many variables, but more importantly, you have also many variables which you even do not know today.

In that article surely, I will not detailed examine did these countries are studied their homework or not. Main purpose of the article is that what are CBDC launching motivations.

My hypothesis is that having weak economic status and accordingly that high risk-taking ability is one of the reasons of these four countries. However, due to lack of data and descriptive variables based on sample group members, that is not healthy and correct to add my multi-linear regression model to study. Therefore, in that study contains economic data of countries and comparing to developed country economies who have also “Pilot” status. findings according to studies in literature and CBDC works of sample group members. Furthermore, as we know there is a lack of literature for that new technology; one of the purposes of that study is to

describe to some obscure subjects about CBDC and convey existing studies to readers on a common framework.

2. Literature Review

As economists, one of our priorities is that estimate CBDC direct and indirect effects on national and global economy.

Barredar and Kumhof (2022) discuss macroeconomic consequences of CBDC with constructing and simulating a New Keynesian DSGE model. Main finding is that because of lower real interest rates, distortionary taxes and monetary transactions costs GDP could permanently raise by 3% (Barredar & Kumhof, 2022). That is strong contributions, when countries investigating CBDC.

Umar (2025) studied CBDC effects on tax collection via some part of China's territories according to data between 2000 – 2021. Empirical findings showing that “significant positive effect of CBDC implementation on tax revenues” with applying DiD estimation approach (Umar, 2025). As we know that taxes are the main revenue of governments, therefore any contribution to collection of taxes quite good signals to launching CBDC.

Resources and China describe their status as “Pilot”, however, for empirical findings and residents using activities strongly point their status as “Launched”. Xu (2022) showing that quite interesting applying methods about e-CNY which is clearer than our sample group members. China shared e-CNY to 50,000 randomly selected people³ in Shenzhen on October 8, 2020 (Xu, 2022). The author explained that further details about applying process about e-CNY, summary of that China sharing e-CNY to randomly selected people in some specific territories with limited spending duration which is encourages spending e-CNY. Also banks included those processes. Between November 2020 and June 2021, e-CNY used many different categories with 1.32 million scenarios; 20.87 million personal wallets and more than 3.51 million corporate wallets created (Xu, 2022). Under that situation as economist, working is much easier than working with lack of data. In that case China has advantage because of collecting data from sample groups before applying all the country. However, as I understand it is not easy access that database if you are working outside China.

3. Data & Methodology

Data generally withdrawn from the World Data bank, and generally with raw form. Raw data processed and graphs, charts were created specifically for certain cases.

Obtained knowledge from works, reports, news organized under certain topics. Afterwards, used those in the study to prove thoughts. Generally, topics created to clarify CBDC launching motivations.

³ each person gets 200 yuan (Xu, 2022).

4. CBDC Works

Launching CBDC today could be understanding that these countries accepted directly without some phases. However, countries who launched CBDC, completed many difficult processes even if they accepted faster than others. In that section, countries relations with CBDC presented as a summary avoiding giving chronological information.

Understanding process and status are crucial to learn CBDC. Central Banks started to “Research” status when they generally realized that CBDC could be great advantage of their systems or not lag others. Healthy research like calculating risk, analysing benefits and comparing with other variables can save you from billions of dollars lose.

4.1 Nigeria

Nigeria did not want to be left behind and started to CBDC research in 2021⁴ (Essien, 2021). After Central Bank of Nigeria chose Bitt Inc. as technical partner to digital currency project (Central Bank of Nigeria, 2021), their works started to accelerate and their status changes as “Pilot” (cbctracker.org). After more than one-year special works and efforts, CBN announced to integration CBDC with Nigeria Inter-Bank Settlement System (NIBSS) (Central Bank of Nigeria, 2022). Importance of that news people who have e-Naira wallet, they can transfer their credit to their bank accounts. “Launch” means that your digital currency now in the circulation, therefore Nigeria CBDC status changed “Pilot” to “Launched” in September 2022 (cbctracker.org).

Some features of e-Naira expressive for inclusiveness. For instance, using e-Naira is not restricted to just with smart phones. You can even fund transfer via push-button telephone. That is effective feature, when we think poverty in Nigeria.

For Nigeria case, some criticism may occur like that it is not easy to access of data, it is not good transparency of data. These criticisms beneficial for better knowledge spillover and advance the process of CBDC for Nigeria and Global. However, still my attention continue with that question: how did they think, start and launch CBDC? Nigeria has not developed technological background, and they have huge population. In this sense, they made a advanced move.

4.2 The Bahamas

The Bahamas CBDC as Sand Dollar, first accepted CBDC by one country in October 2020 (Atlantic Council, 2024). According to Atlantic Council (September 2024), The Bahamas motivations are that ‘improving financial inclusion and strengthening security..’.

⁴ They had prior works on digital currencies before CBDC concept. (Essien, 2021)

The Bahamas preferred technology solution provider which is NZIA Limited (Central Bank of The Bahamas, 2019). CBB also mentioned reason behind selection NZIA is that “the company's expertise in resilient Internet of Things networks solutions.” (CBB, 2019).

The Bahamas better than other our group members with some economic indicators. Naturally, we must also think and measure economic scale of countries to compare, however, in that study where we direct our attention to accepting CBDC. Therefore, that is not easy to say that one of the early launching reasons is about poverty.

As a result, started to research in May 2017, passed to pilot in June 2019, and finally launched Sand Dollar in October 2020. It is too early to say whether it is successful or not. That can be say that they have very small population why they could not expand the scale of use CBDC, why they cannot make advanced research, analyses and sharing to the World? Why they cannot advance test and simulations like China, which is already can make test on sample group almost Bahamas population?

4.3 Jamaica

Another Caribbean country who launched CBDC as namely JAM-DEX. Generally, governments give some incentives to use their CBDC more like Jamaica did (Our Today, 2022). BOJ launched JAM-DEX on 11 July 2022 (Bank of Jamaica, 2020) with \$2,500 JAM-DEX incentives bonus for first 100,000 users.

Data took from 2023 Annual Report of BOJ (Bank of Jamaica, 2023):

Table 1. JAM-DEX Data End-2023

	Registered Wallet Users (Total)	Only Registered Merchants	Total minted JAM-DEX	JAM-DEX Circulation	Hands of the public (according to Circulation value)	Wallet providers (according to Circulation value)
End-2023	263,341	Over 3,900	\$276.0 million	\$257.2 million	\$148.0 million	\$109.2 million

4.4 Zimbabwe

Situation of Zimbabwe little bit complicated, because Reserve Bank of Zimbabwe launched Gold-Backed Digital Token (ZiG) which is in the circulation, however it can be different categorized terminologically by societies and institutions. According to Atlantic Council ZiG “though it is not a digital currency” (atlanticcouncil.org, 2024). That could be because of gold backed instead of domestic currency value, also it launched with “token” name.

According to cbdctracker.org, accepted Zimbabwe' status as "Launched". They add examined Zimbabwe status with two instruments ZiG and Zimbabwe CBDC. Even if Zimbabwe CBDC under the "Research", they accepted Zimbabwe as "Launched" because of the ZiG. Terminologically, it is hard to say Zimbabwe launched CBDC, because of their economy officially running from their local currency and ZiG represented with "Token" tag. However, today we do not have advanced literature or structures for CBDC. In these conditions, we can accept central banks currencies (token included) as CBDC, because also that is backed by central bank and that is in the circulation. Too accurate a variable to be ignored.

5 Sample Group⁵ Economic Analysis⁶

We have certain countries which are specified as launched CBDC countries. Analysing countries separately and together, crucial to understanding that 'Why they launched CBDC?' and 'What is the commons of sample group?'. Second question also giving idea which is that while other countries wait, these countries launched.

Counter Group

To better understand sample group, we should compare with other countries which under some specialities. I decided 4 countries as counter group with these two specific features:

- (1) Pilot status in CBDC
- (2) Developed country

As we do not have developed country with "launched" status, my counter group selected by "pilot" status.

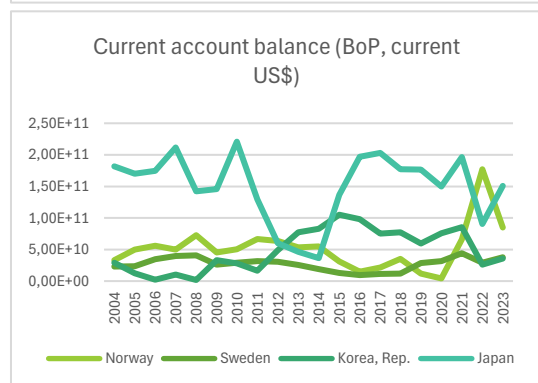
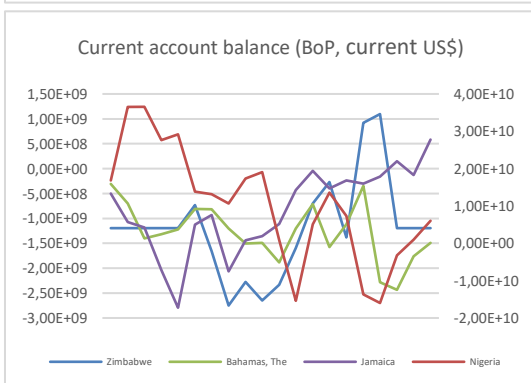
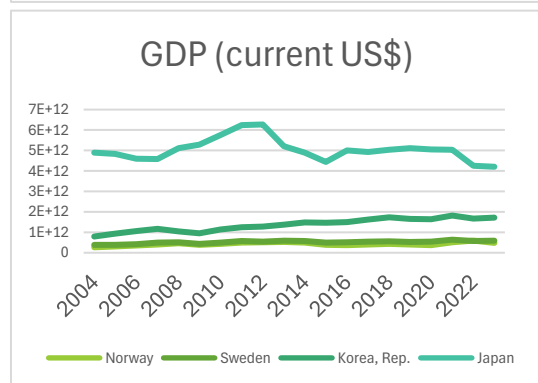
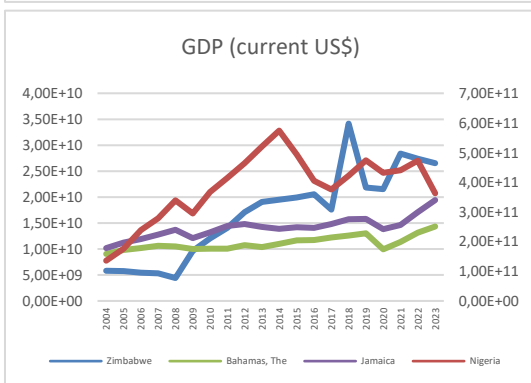
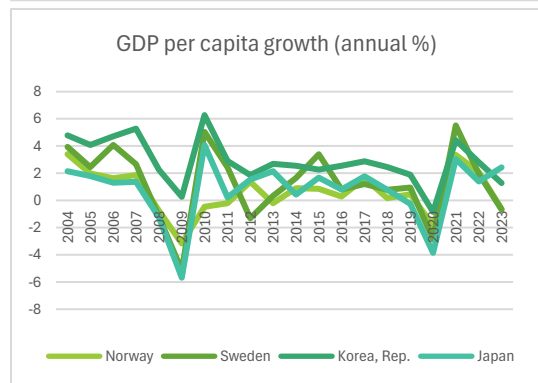
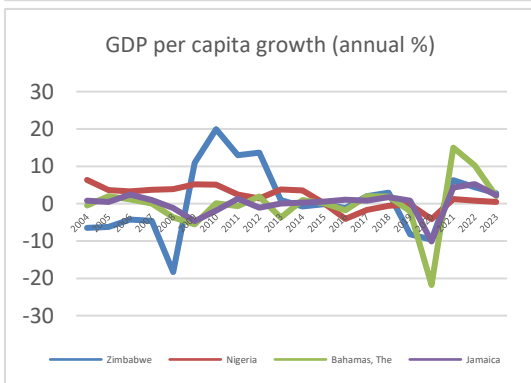
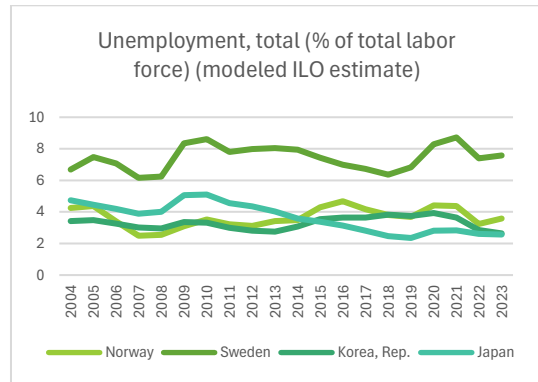
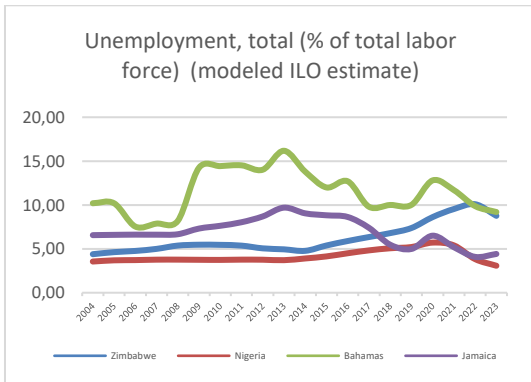
Table 2. Two groups member list

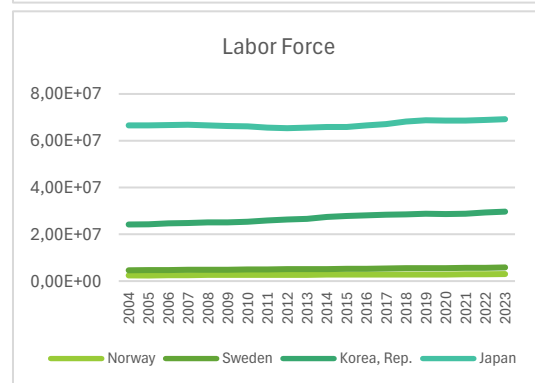
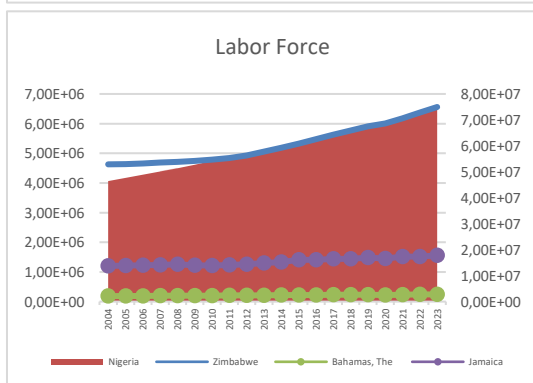
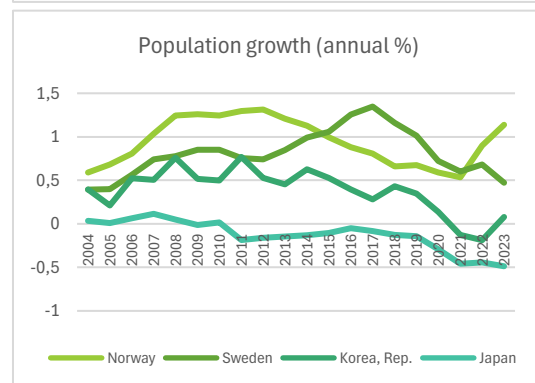
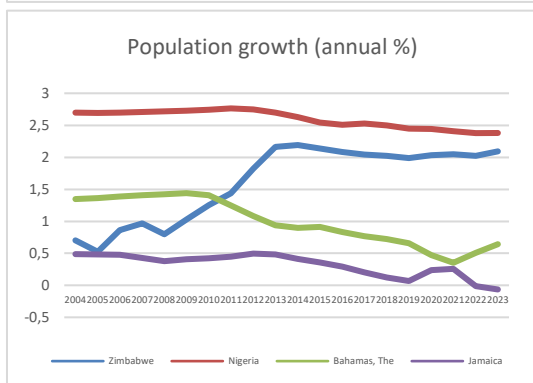
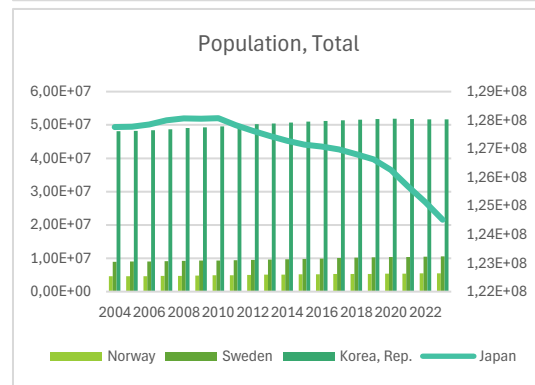
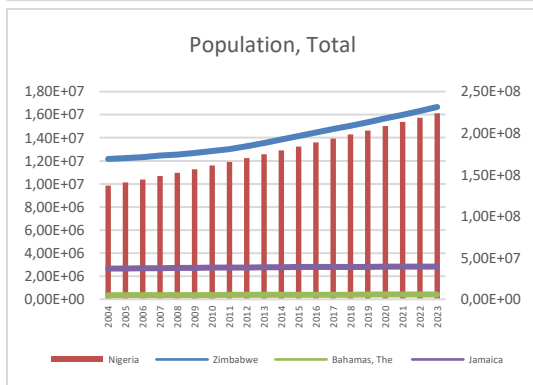
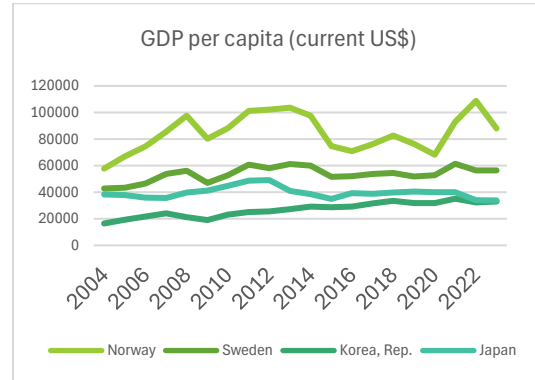
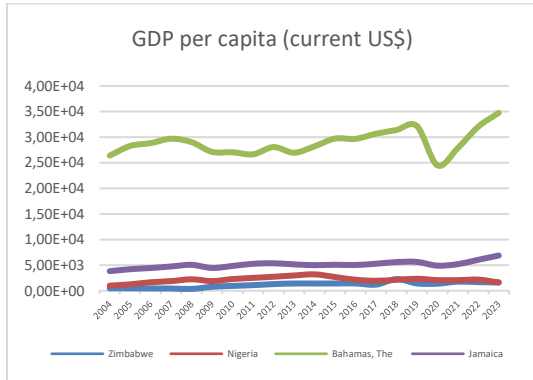
<i>Developing & Launched</i>	<i>Developed & Pilot</i>
Nigeria	Norway
The Bahamas	Sweden
Jamaica	Korea, Rep.
Zimbabwe	Japan

Economic Analyses via Charts (12 Types of Series)

⁵ Sample group: Nigeria, The Bahamas, Jamaica, Zimbabwe

⁶ Data Source: World Development Indicators

Economic Analyses via Charts

(12 Types of Series)

The reason behind of the launching CBDC could be powerful relation with countries economies. Therefore, analysing economic indicators will give us some insights whether sample group have commons or not.

Strictly, analysing of country economics has different approaches and methodology. Firstly, sample groups members are developing countries (IMF, 2023) based on existed categorization. Secondly, analysed series to understand countries economies with the purpose of finding the commons and to observe economies of countries who launched CBDC. Finally, compared to developed and pilot status countries to examine relations between sample group to counter group. Due to lack of data from some countries, some series like REER not included on that study.

Commons

Obviously, one of the common is that current account balance is negative for all the member of sample group, which is a signal that governments have insufficient activities for their economy. Additionally, concerning payment activities could change also future activities like trust, prestige.

Is possible that government want to troubleshoot problems on current account balance through CBDC? Why not? Reducing transfer cost of money and transparency of tax collection can contribute tax revenue which we know that from China example (Umar, 2025).

Outlier

Gigantic GDP, abundant labor force, quite big population make Nigeria larger than other sample group members. Due to bigger values than other sample group members, sometimes you can see that Nigeria values showing on the second axis above (Economic Analyses via Charts).

Some series analysed without Nigeria or Zimbabwe because of outliers. In inflation, consumer prices (annual %), Bahamas and Jamaica moved similar trend line, however, Zimbabwe crucially negative divergence (%557,20 in 2020), also Nigeria negative divergence compared to Bahamas and Jamaica but with less Zimbabwe.

As a summary, Zimbabwe is outlier for Inflation, Real Interest; Nigeria is outlier for population, labor force; Bahamas is outlier for GDP per capita, Population, Labor Force. Bahamas generally did not act too high or too low in the sample group as we can check on the graphs and data.

Troubles

Current account balance shows itself like pop-up in the data. All the sample groups member has same trouble.

Inflation, no doubt as a hardship for Zimbabwe and Nigeria. However, for Bahamas and Jamaica, that is smaller problem than the other two. Naturally, increasing could be uncomfortable for citizens and companies, but that does not first place in economic problems for those two countries.

Specific Troubles

Generally focused to finding commons to understand reasons behind of the CBDC launching. However, also some reasons could exist for one or two countries When we analyse separately, real interest of Zimbabwe extremely negatively divergent. It is reasonable because of the less nominal interest rate against to inflation⁷. Undoubtedly, making nominal interest 500% is not easy decision to stabilize inflation.

Bahamas has attractive GDP per capita values, however, average of last 20 years unemployment rate more than 11%. Of course, it should be examining country economic and social life. That is possible that human capital is not priority for production or people need not to work according to GDP per capita. However, still high unemployment ratio is a negative signal.

Conclusion

CBDC as a one of the big steps for our monetary history, additionally, that is pleasure and valuable working on that topic, when we know that the literature is just being formed. We have many statuses on CBDC process, however, surely “launched” is the hardest one because of effecting directly circulation money.

In that study examined CBDC motivations of launched status countries, moreover, examined what are the commons of these countries. Lack of data, especially our sample group members data, and lack of descriptive variable, designed model did not include that work. However, based on economic data, counter analysis and literature review, our sample group members commons are developing countries, want to improve financial inclusion, want to prevent the informal economy and also, they have huge current account balance deficit! Some economic series like inflation, real interest rates and others, generally observed just two countries or just one country, therefore, we cannot say commons for our sample group.

As a result, some countries launched their CBDC while others still researching and developing. That could be risky for both sides, either they will damage their existed economic system, or they will miss the opportunities!

⁷ Reserve Bank of Zimbabwe

NOTES

- Sample Group Members: Nigeria, The Bahamas, Jamaica, Zimbabwe
- Economic Analyses via Charts:
 - Inflation, consumer prices (annual %) - Zimbabwe values represent on the first axis.
 - Consumer price index (2010 = 100) - Zimbabwe values represent on the second axis.
 - GDP (current US\$) – Nigeria values represent on the second axis.
 - Population, Total – Nigeria values represent on the second axis.
 - Labor Force - Nigeria values represent on the second axis.
 - Current account balances (BoP, current US\$) - Nigeria values represent on the second axis.
- CBDC – Central Bank Digital Currency
- e-CNY – Electronic Chinese Yuan
- e-Naira – Nigeria digital currency
- Sand Dollar – The Bahamas digital currency
- JAM-DEX – Jamaica digital currency
- ZiG – Zimbabwe Gold Coins (gold-backed currency)
- DiD – Difference-in-Difference estimation

REFERENCES

- Barrdear, J., & Kumhof, M. (2022). The macroeconomics of central bank digital currencies, *Journal of Economic Dynamics and Control*. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2021.104148>
- Umar, M. (2025). Does CBDC launch increase tax collection? empirical evidence from China, *Finance Research Letters*. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2024.106486>
- Xu, J. (2022, 14 June). Developments and Implications of Central Bank Digital Currency: The Case of China e-CNY. *Asian Economic Policy Review*. <https://doi.org/10.1111/aepr.12396>
- <https://www.atlanticcouncil.org/cbdctracker/>. (Access: December 2024)
- [cbdctracker.org](https://www.cbdctracker.org)
- International Monetary Fund. (April 2023). World Economic Outlook Database: Groups and Aggregates Information. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/April/groups-and-aggregates>
- Essien, H. (2021, July 23). CBN's digital currency CBDC set for October 1. *People Gazette*. <https://gazettengr.com/cbns-digital-currency-cbdc-set-for-october-1/>
- Central Bank of Nigeria. (2021, August 30). CBN Selects Technical Partner For Digital Currency Project. [https://www.cbn.gov.ng/Out/2021/CCD/CBN%20Press%20Release%20\(CBDC\)%2030082021.pdf](https://www.cbn.gov.ng/Out/2021/CCD/CBN%20Press%20Release%20(CBDC)%2030082021.pdf)
- Central Bank of Nigeria. [@cenbank].(2022, Aug 29). Nigeria Inter-Bank Settlement System (NIBSS) Instant Payment (NIP) is now available on the eNaira platform. You can now transfer funds from your eNaira wallet to any Bank account of your choice in Nigeria using the NIBSS Instant Payment (NIP) feature on the eNaira platform. [Tweet]. Twitter. <https://x.com/cenbank/status/1564226139761131523>
- Central Bank of The Bahamas. (2019, March 1). Project Sand Dollar: The Central Bank Identifies Preferred Technology Solutions Provider for Bahamas Digital Currency
- Our Today. (2022, Jul 25). JAM-DEX officially launched through Lynk app. <https://our.today/jam-dex-officially-launched-through-lynk-app/>
- Bank of Jamaica. (2020, July 17). BOJ OPENS DOOR TO CENTRAL BANK DIGITAL CURRENCY. https://www.boj.org.jm/uploads/news/boj_cbdc_press_release.pdf
- Bank of Jamaica. (2023, December 31). Annual Report 2023. <https://boj.org.jm/wp-content/uploads/2024/03/2023-BOJ-Annual-Report.pdf>
- World Development Indicators
- Reserve Bank of Zimbabwe

- Central Banks of The Bahamas

TARİHSEL SÜREÇTE SAĞLIK EKONOMİSİ

Prof. Dr. Müslüme NARİN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

muslume.narin@hbv.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-1476-2802

Doç. Dr. Göktuğ ŞAHİN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

goktug.sahin@hbv.edu.tr- ORCID ID: 0000-0001-9925-9132

ÖZET

Sağlık, insan hayatındaki en değerli hazinedir. İnsanların kendileri ve çevreleri için yararlı olabilmeleri, ancak sağlıklı olmalarıyla mümkündür. Bu nedenle, kaliteli ve etkin sağlık hizmetlerinden yararlanmak büyük önem taşımaktadır. Tüm topluma belirli bir kalitede sağlık hizmeti sunulduğunda, sağlık harcamaları ülke ekonomilerinin en önemli gider kalemlerinden biri haline gelmektedir. Doğuşta beklenen yaşam süresinin uzaması, teknolojideki ilerlemeler, bireylerin sağlık bilincinin artması ve kişi başına düşen gelirin yükselmesi, sağlık harcamalarında büyük artışlara neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ciddi sağlık sorunları ortaya çıkmış, özellikle savaş sonrası dönemde hayatta kalanların ve yeni doğanların sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için sağlık hizmetlerine duyulan ihtiyaç hızla artmıştır. Bu süreçte, gelişen teknolojinin sağlık hizmetlerinde kullanımı, bilinmeyen yeni maliyetlerin doğmasına yol açmıştır. Ayrıca, yıllardır süregelen salgın hastalıklar, sağlık hizmetlerinin önemini ve sağlık harcamalarının boyutunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Yaklaşık elli yıllık bir geçmişe sahip olan sağlık ekonomisi alanı da bu süreçte hızlı bir gelişim göstermiştir.

Bu çalışmanın amacı, teorik çerçevede sağlık ekonomisinin tanımı ve kapsamını, sağlık ekonomisinin tarihsel süreç içerisinde gelişimini incelemektir. Bu kapsamda öncelikle sağlık ekonomisinin tanımı ve kapsamı üzerinde durulmuş, ardından sağlık ekonomisinin tarihsel gelişim süreci incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Sağlık Ekonomisi, Sağlık Hizmetleri Piyasası

HEALTH ECONOMICS IN HISTORICAL PROCESS

ABSTRACT

Health is the most valuable treasure in human life. People can only be useful to themselves and their environment if they are healthy. Therefore, it is of great importance to benefit from quality and effective health services. When a certain quality of health service is provided to the entire society, health expenditures become one of the most important expense items of the country's economy. The increase in life expectancy at birth, advances in technology, the increase in health awareness of individuals and the increase in per capita income have caused great increases in health expenditures.

Serious health problems emerged during the Second World War, and the need for health services increased rapidly, especially in the post-war period, so that survivors and newborns could live a healthy life. During this process, the use of developing technology in health services has led to the emergence of new unknown costs. In addition, epidemics that have been going on for years have once again revealed the importance of health services and the size of health expenditures. The field of health economics, which has a history of approximately fifty years, has also shown rapid development in this process.

The purpose of this study is to examine the definition and scope of health economics in a theoretical framework and the development of health economics in the historical process. In this context, firstly the definition and scope of health economics were emphasized and then the historical process of health economics was examined.

Keywords: Health, Health Economics, Healthcare Market

1. GİRİŞ

İnsan yaşamı, sınırlı bir kaynak olup ekonomik açıdan da kıt bir değere sahiptir. Bu nedenle, insan yaşamının değeri sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesine bağlıdır. Sağlık, bireyin anne karnından itibaren ileri yaşlarına kadar yaşamını etkileyen temel bir unsurdur.

Sağlığa ilişkin birçok tanım yapılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO - World Health Organization) sağlığı, “yalnızca hastalık veya sakatlığın olmaması değil, aynı zamanda fiziksel, zihinsel ve sosyal yönden tam bir iyilik hali” (WHO, 1947: 58) olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, ulaşılabilecek en yüksek sağlık standardına sahip olmanın, ırk, din, siyasi düşünce, ekonomik ya da sosyal durum gözetilmeksizin her insanın temel haklarından biri olduğunu vurgulamaktadır (WHO, 2020: 1). Ancak, sağlığın değeri sorulduğunda, bu soruya net bir yanıt vermek oldukça zordur. Sağlık, genellikle kaybedilmedikçe kıymeti anlaşılamayan ve insanlık için paha biçilemez bir değere sahip olan bir unsurdur. Bunun yanı sıra, sağlıklı olmanın ötesinde, sağlığın sürdürülebilir olması da büyük önem taşımaktadır. Sağlığın sürdürülebilirliği için sağlık, ekonomik ve mali sistemlerin uyum içinde çalışması gerekmektedir.

Günümüzde doğuşta beklenen yaşam süresinin uzaması⁸, teknolojideki ilerlemeler, bireylerin sağlık bilincinin artması ve kişi başına düşen gelirin yükselmesi gibi faktörler, ülkeleri sağlık

⁸ Doğuşta beklenen yaşam süresi “yeni doğmuş bir bireyin yaşamı boyunca yaşa-özel ölüm risklerine maruz kalması durumunda yaşaması beklenen ortalama yıl olup belirli bir yılda doğan kişinin ortalama kaç yıl yaşayacağını” göstermektedir (TÜSEB-TÜHKE, 2023).

harcamalarında daha seçici davranmaya yönlendirmiştir. Bu doğrultuda, toplumun tamamının belirli standartlarda sağlık hizmetlerinden faydalanabilmesi için ülkelerin bütçelerinden sağlık harcamalarına pay ayırmaları zorunlu hale gelmiştir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sağlık sorunlarında önemli bir artış yaşanmıştır. Savaş sonrası hayatta kalanlar ve dünyaya yeni gelen bireylerin sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri için sağlık hizmetlerine olan talep hızla artmıştır. Bu süreçte, sağlık hizmetlerinde kullanılan yeni teknolojik ürünler maliyetlerin yükselmesine yol açmıştır. Ayrıca, Asya Gribi, AIDS, SARS, Domuz Gribi, MERS, Ebola ve Covid-19 gibi salgın hastalıklar, sağlık hizmetlerinin önemini ve sağlık harcamalarının büyüklüğünü açıkça ortaya koymuştur. Bu bağlamda, yaklaşık elli yıllık geçmişe sahip olan sağlık ekonomisi, büyük bir gelişme göstermiştir ve bu alanda çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmada, sağlık ekonomisinin tanımı ve kapsamı ile tarihsel süreç içerisindeki gelişimi teorik bir çerçevede ele alınarak araştırılmıştır. Sistematik olarak öncelikle sağlık ekonomisinin tanımı ve kapsamı üzerinde durulmuş, ardından bu disiplinin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi incelenmiştir.

2. SAĞLIK EKONOMİSİ TANIMI

Sağlık, insan hayatının kaynağı ve her insanın zorunlu ve temel ihtiyacıdır. Bu nedenle, birey için sağlık, diğer mal ve hizmetlerden çok daha önemli, özel bir mal olarak değerlendirilmektedir (Witter, 2002: 4). Özel bir mal olması nedeniyle, sağlık alanının belirli bir eşitlik anlayışına dayanması gereklidir. Kamu ekonomisinde benzer bir kavram olan “erdemli mal” (merit good) bu durumu açıklamaktadır. Dolayısıyla bu malın dağıtımının bireylerin gelir seviyesine göre yapılmaması gerektiği ifade edilmektedir. Tarih boyunca, sağlığın özel bir mal olduğu görüşü geniş bir kabul görmüştür.

Sağlıkla ilgili ilk yazılar, Antik Yunan şiirlerinde ve Hipokrat metinlerinde yer almaktadır. Örneğin; MÖ 5. yüzyılda Democritus'un yazdığı “Diyet Üzerine (On Diet)” adlı eserinde, “Sağlık olmadan hiçbir şeyin faydası yoktur; ne para ne de başka bir şey” ifadelerine yer verilmiştir (Aktaran Anand, 2004: 17). Yaklaşık 2000 yıl sonra, René Descartes da sağlığın en yüksek değer olduğunu savunmuştur. Descartes, 1637 yılında yayımlanan “Yöntem Üzerine Söylem (Discours de la Méthode)” adlı kitabında, sağlığın korunmasının en büyük iyilik olduğunu ve hayattaki diğer tüm değerlerin temelini oluşturduğunu belirtmiştir. Sağlığın bu kadar önemli olmasının nedeni, bireyin refah düzeyinin temel bir unsuru olması ve bireylerin hayatlarında değer verdikleri hedeflere ulaşabilmelerine imkân tanınmasıdır (Anand, 2004: 17).

Bu bağlamda sağlık, günümüzde tüm toplumların ve ülkelerin temel ilgi alanlarından biri haline gelmiştir. Artan sağlık sorunları ve buna bağlı olarak yükselen sağlık harcamaları, sağlık ekonomisini giderek daha fazla önem verilmesi gereken bir bilim dalı haline getirmiştir. Özellikle yakın zamanda yaşanan Covid-19 salgını, sağlığın ve sağlık harcamalarının önemini bir kez daha ortaya koymuştur.

Sağlık ekonomisinin ana inceleme alanı sağlık hizmetleridir. Sağlık hizmetleri, belirsizlik ve öngörülemezlik gibi kendine özgü özellikler taşımaktadır ve bu durum sağlık ekonomisini diğer alt disiplinlerden farklı kılmaktadır. Sağlık hizmetlerine yönelik talep, belirli koşullar altında ortaya çıkmakta ve bu hizmetler, aynı zamanda bir kamu hizmeti niteliği taşımaktadır. Son yıllarda sağlık teknolojisindeki hızlı gelişmeler⁹, bireylerin sağlık bilincinin artması ve pahalı yeni ilaçların piyasaya sürülmesi, sağlık harcamalarını önemli ölçüde artırmıştır. Buna ek olarak, yaşam süresine yönelik beklentilerin yükselmesi, sağlık sistemindeki sorunlara dair acil çözüm arayışlarını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu noktada sağlık ekonomisi, ilgili sorunlara çözüm bulunabilmesi adına ülkelerin karar alma süreçlerini destekleyen önemli bir araç haline gelmiştir.

Sağlık ekonomisine yönelik, özünde aynı olmakla birlikte, farklı tanımlar yapılmıştır. Örneğin; Buharalı (2008: 1), sağlık ekonomisini, “eldeki kaynaklarla sağlanabilecek en yüksek sağlık düzeyine ulaşmak için yapılması gereken seçimleri belirleyen bir bilim dalı” olarak tanımlamıştır. Howard (2023) ise sağlık ekonomisini, “sağlık ve sağlık hizmetlerinin üretimi ve tüketiminde verimlilik, etkinlik, değer ve davranışlarla ilgilenen bir ekonomi alt dalı” olarak ifade etmiştir. Sağlık ekonomisi; bireyler, sağlık hizmeti sağlayıcıları ve klinik ortamlar arasındaki etkileşimler yoluyla sağlık sonuçlarının ve yaşam tarzı modellerinin incelenmesinde önemli bir alandır. Daha geniş bir perspektifle sağlık ekonomisi, sağlık sisteminin işleyişini ve sigara, diyabet, obezite gibi sağlığı etkileyen davranışları da incelemektedir (Howard, 2023).

Bir başka sağlık ekonomisi tanımı Palgrave Ekonomi Sözlüğü’nde yer alan, John Eatwell, Murray Milgate ve Peter Newman tarafından yazılan “Sağlık Ekonomisi” başlığında yer almaktadır (Palgrave, 1987). Bu sözlükteki tanım aşağıda yer almaktadır:

“Sağlık ekonomisi, ampirik araştırmanın baskın olduğu uygulamalı bir alandır. Teorik ilhamını esas olarak dört geleneksel ekonomi alanından alır: Finans ve sigorta, endüstriyel organizasyon, emek ve kamu maliyesi. En yararlı çalışmalardan bazıları yalnızca temel ekonomik kavramları kullanır, ancak sağlık teknolojisi ve kurumları hakkında ayrıntılı bilgi gerektirir. Politika odaklı araştırma önemli bir rol oynar ve birçok önemli politika ile ilgili makale, hekimler ve sağlık alanında doğrudan katılımı olan diğer kişiler tarafından okunan dergilerde yayınlanır.”

Bhattacharya vd. (2014)’nin “Sağlık Ekonomisi (Health Economics)” adlı eserlerinde, sağlık ekonomisinin nedeni ve önemi vurgulanmıştır. Dünyada üzerinde yaşayan herkesin sağlık ekonomisini önemsemesi için birçok neden olduğunu belirtmişlerdir. Bu kapsamda hastalanmanız durumunda başvurabileceğiniz sınırlı kaynağınız var mı, geleceği doğru tahmin edebiliyor musunuz, vergi alınan bir ülkede mi yaşıyorsunuz gibi sorular oluşturmuşlardır. Bu soruların herhangi birine evet diyorsanız, sağlık ekonomisi için refahınızın önemli olduğunu, bunu anlamamanın da sizi sağlıklı ve mutlu yapacağını belirtmişlerdir. Sağlık ekonomisinin HMO (Sağlık Bakım Organizasyonu - Health Maintenance Organisation) ve QALY (Kaliteye Ayarlı Yaşam Yılı - Quality Adjusted Life Year) gibi ezoterik kısaltmalar ve ulusal bütçeyle ilgili

⁹ Sağlık teknolojisindeki gelişmeler için bkz. (Şimşir & Mete, 2021).

örtük ayrıntılar hakkında uzayıp giden tartışmalar olmadığı, aksine gerçek hayattaki sağlık kararlarının verildiği yaşayan bir alan olduğu belirtilmiştir. Sağlık kararları ile ilgili olarak insanların sigorta şirketlerine sağlıkları hakkında doğru bilgi vermediği, sigara içmelerinin kendileri için ne kadar kötü olduğunu tam olarak bilmelerine rağmen sigara içmeleri örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla sağlık ekonomisini anlamanın, sağlıkla ilgili daha iyi kararlar alınmasına yardımcı olmanın yanı sıra ilgi çekici, ikna edici ve eğlenceli bir alan olduğu da ifade edilmiştir. Sağlık ekonomisini anlamak, hayati önem taşımaktadır. Ancak sağlık ekonomisinin oldukça büyük ve pahalı bir alan olduğunu, sağlığın büyük bir belirsizlik ve risk kaynağı oluşturduğunu ve dünya genelinde hükümetlerin sağlık bakım sistemlerinin finansmanında büyük ölçüde yer aldığını belirtmişlerdir (Bhattacharya vd., 2014).

Ayrıca, JEL Sınıflandırma Sistemi'nde de sağlık ekonomisi ile ilgili tanımlar yer almaktadır. I1 kodlu "Sağlık" ile ilgili alt bölümde, sağlıkla ilgili tüm ekonomik konuları kapsayan çalışmaların yer aldığı belirtilmektedir. Bu başlık altında yapılan sağlık ile ilgili çalışmaların, her türlü mesleklerin olduğu kadar ekonomistlerin de ilgisini çeken konulardan oluştuğu ifade edilmektedir. Sınıflandırma sisteminin sağlık ekonomisi hakkında belirttikleri, alt başlıklarda açıklanmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse, JEL sınıflandırma sisteminden de görülmektedir ki sağlık grubu, "sağlıkla ilgili konular hakkında" çalışmalara uygundur (AEA, 2024).

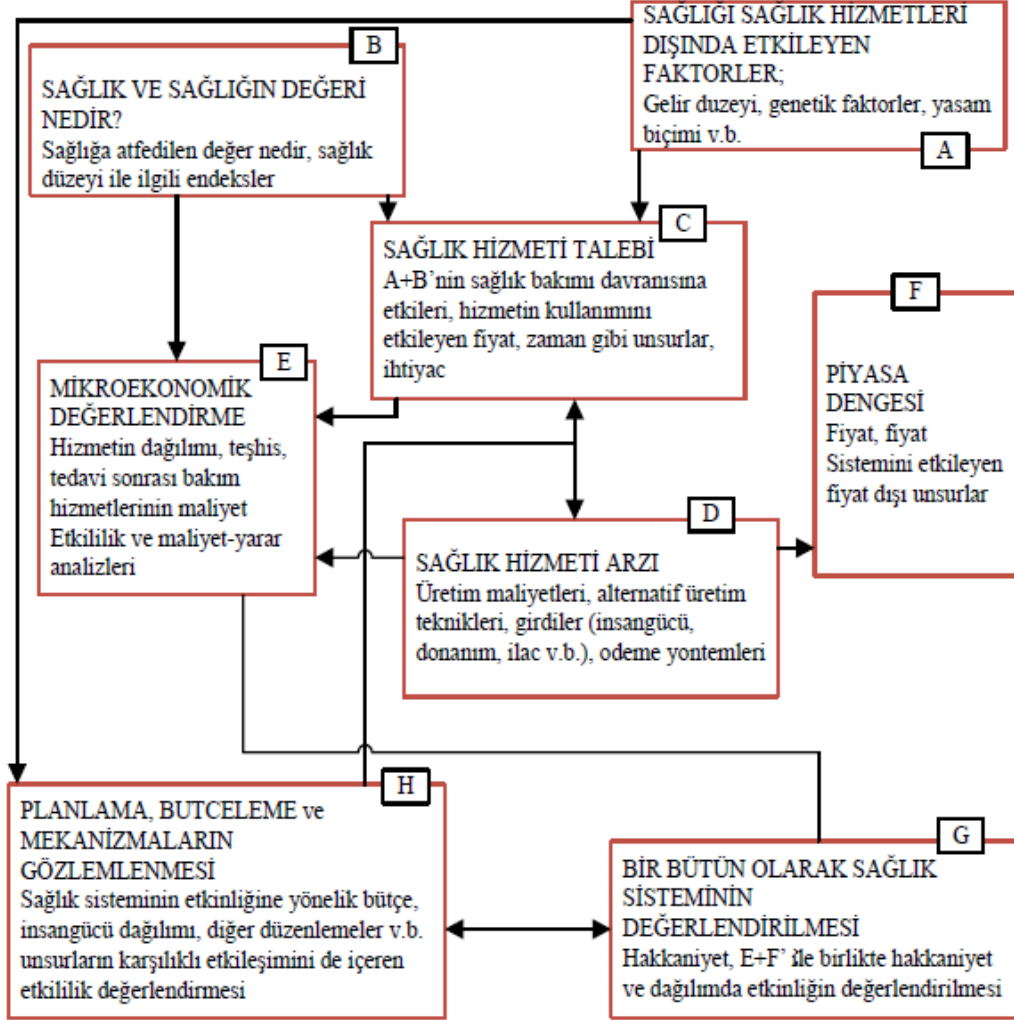
Çeşitli tanımlardan sonra genel bir tanımla sağlık ekonomisi; iktisat biliminin teori, kavram ve yöntemlerinin sağlık sektörüne uygulanmasıyla ortaya çıkan iktisadın uygulamalı bir alt alanıdır (Ulutürk, 2015: 52). Dolayısıyla sağlık ekonomisi, bir yandan sağlık sektörü için ayrılan kıt kaynakları en etkin bir şekilde kullanmayı, öte yandan sağlık hizmetlerini en üst düzeyde üretmeyi ve bu hizmetleri toplumdaki tüm sosyal gruplar arasında en iyi şekilde dağıtmayı hedeflemektedir (Buharalı, 2008: 2). Ortalama yaşam süresinin uzaması, sağlık teknolojilerindeki gelişmeler ve yeni tedavi yöntemlerinin maliyetlerinin artması gibi konular, sağlık ekonomisinin önemini giderek artırmaktadır. Dolayısıyla sağlık sektöründe karar alma süreçlerinin etkin olarak kullanılabilmesi, sağlık ekonomisi alanında saydamlığı artıran bir unsur olmaktadır.

3. SAĞLIK EKONOMİSİNİN KAPSAMI

Sağlık ekonomisinin çalışma alanını, birçok alanda olduğu gibi, kesin sınırlarla belirlemek mümkün değildir. Sağlık ekonomisi, iktisat biliminin temel kurallarının sağlık sektörüne uygulanması olarak tanımlanmakla birlikte, hem kavramsal olarak daha kolay anlaşılabilmesi hem de başlıca uygulama alanlarının ortaya konulabilmesi amacıyla Williams'ın (1987: 3) geliştirdiği akım tablosu ile daha geniş bir çerçevede değerlendirilebilir.

Şekil 1'de görüldüğü gibi, sağlık ekonomisinin temel alanları ve bu alanlar arasındaki ilişkiler, sağlık kavramının ve buna bağlı olarak sağlık alanının çok boyutlu yapısını açıkça ortaya koymaktadır. Bu şekildeki (A, B, C, D) alanları, Culyer ve Newhouse (2000: 4) tarafından sağlık sektörünün temel alanları olarak ifade edilmiştir. (E, F, G, H) alanları ise sağlık ekonomisinin uygulamaya yönelik alanlarını oluşturmaktadır.

Şekil 1. Sağlık Ekonomisinin Kapsamı

Kaynak: Williams, 1987: 3; Culyer ve Newhouse, 2000: 4; Çalışkan, 2008: 33; Tıraş, 2013: 133; Şantaş, 2017: 88.

Şekil 1'de sağlık ekonomisinin kapsamındaki kutulara ilişkin açıklamalar aşağıda yer almaktadır (Williams, 1987: 3; Culyer ve Newhouse, 2000: 4; Çalışkan, 2008: 33; Tıraş, 2013: 133; Şantaş, 2017: 88):

(A) kutusunda, sağlık hizmetlerinin yanı sıra sağlığı etkileyen diğer gelir düzeyi, gelir dağılımı, beslenme koşulları, barınma özellikleri, yaşam şekilleri gibi faktörler yer almaktadır. Hastalık ve sakatlık gibi sağlık sorunları, giderek kötüleşen sosyo-ekonomik koşullarla çok yakından ilişkilidir. Bu nedenle hastalık ve sakatlık gibi sağlık sorunları, kötüleşen sosyo-ekonomik koşullarla çok yakından ilişkilidir. Hatta hastalık ve sakatlıkların oluşması ve süresi, genellikle sosyo-ekonomik yönden toplumun düşük gelirli gruplarını daha fazla etkilemektedir. Bu nedenle de son yıllarda yapılan çalışmaların çoğunda sağlık hizmetleri dışındaki faktörlere çok daha fazla önem verilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler için sağlık

koşullarının korunması ve yükseltilmesinde temel sağlık hizmetlerinin düzeyi ve kalitesinin öncelikli olması gerektiği vurgulanmaktadır.

(B) kutusunda, sağlığın tanımı ve ölçülmesine ilişkin görüşler yer almaktadır. Sağlık, birçok faktörden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmektedir. Bu nedenle, WHO'nun "yalnızca hastalık veya sakatlığın olmayışı değil, aynı zamanda fiziksel, zihinsel ve sosyal yönden tam bir iyilik hali" olarak ifade edilen sağlıkla ilgili tanım, birçok unsuru içerdiğinden genel kabul görmüş bir tanımdır. Bu tanımda insanların sağlıklı olması, olumlu yaşam koşulları ile ilişkilendirilmekte, çevresel ve sosyal etkilerin sağlığı kaybedilmesinde önemli rol oynadığı vurgulanmaktadır. Ayrıca sağlığı etkileyen olumsuz kötü koşulların yalnızca biyolojik unsurlardan kaynaklanmadığı da ileri sürülmektedir. Ancak WHO'nin sağlıkla ilgili tanımlaması öznel bir içerik taşımaktadır. Bu yüzden sağlığın ölçülmesi aşamasında bazı sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunların aşılabilmesi açısından başka tanımlara da bakmak da yarar bulunmaktadır. Örneğin; Fuchs (1993: 28) sağlığı, yaşam beklentisi, çalışma kapasitesi, sağlık bakım gereksinimi, kişisel ve sosyal fonksiyonları yerine getirebilme gibi ölçütlere bağlı olduğunu belirtmektedir.

(C) kutusunda yer alan sağlık hizmet talebinin, (A) ve (B) kutularında yer alan sağlık tanımı, ölçümü ve sağlık talebi ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. Bireylerin temel amacı, sağlıklı olmaktır. Bu nedenle doğrudan sağlık hizmetleri talep etmeleri önemli bir gerçektir. Bireyin sağlık talebi iki nedene bağlıdır. Birincisi, sağlık, diğer mal ve hizmetler gibi tüketim malıdır ve bireye fayda sağlamaktadır. İkincisi sağlık, bir yatırım malıdır ve bireyin gelecekte yeniden üretim sürecine dahil olmaları ve yaşamsal faaliyetleri ile ilgili koşulları belirlemektedir (Çalışkan, 2008: 35). Sağlık hizmetleri talebini belirleyen bir başka neden, sağlık sisteminin finansman şeklidir. Bu finansman yapısı içerisinde vergiler, sigorta primleri, cepten ödemelerin büyüklüğü, gönüllü ve zorunlu sağlık sigortası gibi büyüklükler girmektedir.

(D) kutusunda sağlık hizmetleri arzı yer almaktadır. Sağlık hizmetleri arzı, üretim maliyetleri ile ilişkilidir. Sağlık sektörü içerisinde sağlık hizmetleri koruyucu hizmetleri, tedavi hizmetleri, rehabilitasyon, sağlığı iyileştirme ve geliştirme hizmetleri yer almaktadır. Bunların içerisinde tedavi hizmetlerinin fiyatı, diğerlerine göre çok daha yüksek, diğer bir ifadeyle çok büyük maliyetlere sahiptir. Özellikle tedavi hizmetinin içerisinde cerrahi işlemler, ilaçla tedavi gibi işlemler de bulunuyorsa, ek maliyetler ortaya çıkmakta ve toplam maliyetler daha da yüksek olmaktadır. Bunların dışında sağlık hizmetleri arzında, geri ödeme sisteminin yapısı da önemli rol oynamaktadır.

(E) kutusunda, sağlık hizmetlerinin iktisadi açıdan değerlendirilmesinde kullanılan mikroekonomik yöntemler bulunmaktadır. Bu kapsamda birçok yöntem geliştirilmiştir. Bu yöntemler maliyet-minimizasyonu (cost-minimization), maliyet-fayda (cost-benefit), maliyet-etkililik (cost-effectiveness) olarak sıralanabilir. Ancak bu yöntemlerin içerisinde en yaygın kullanılanları maliyet-fayda ve maliyet-etkinlik analizleridir.

(F) kutusunda, sağlık hizmetleri piyasası, bu piyasada oluşan fiyat ve sağlık hizmetleri üretim sürecinde fiyat dışı mekanizmalar yer almaktadır. Sağlık hizmetleri üretiminde piyasa

fiyatlarının geçerliliğini kaybettiği, fiyat dışı mekanizmaların daha büyük rol oynadığı görülmüştür.

(G) kutusunda, sağlık sistemi bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Sağlık sisteminin amacının belirlenmesi ve performans değerlendirmesinin yapılması önemli rol oynamaktadır (Maynard & Kanavos, 2000: 185; Çalışkan, 2008: 38). (E) ve (F) kutularında ortaya konulan sınırlar kapsamında eşitlik ve etkinlik kriterlerinin uygulanması, sistemin ulusal ve uluslararası düzeyde karşılaştırması yapılarak olumlu ve olumsuz yönlerinin ortaya konulması, uygulanan finansman yöntemleri ve aralarındaki ilişki incelenmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse bir bütün olarak sağlık sisteminin amaçlarına göre performansının değerlendirilmesi yapılmaktadır.

(H) kutusunda, sağlık sisteminin planlanması, bütçesinin hazırlanması ve denetim mekanizması birlikte ele alınmaktadır. Sağlık sisteminin başarısı, yalnızca sağlık çıktıları ile ölçülmekte, aynı zamanda sistemin optimizasyonu için yapılan planlama, bütçeleme ve denetleme faaliyetleri de büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda sağlık hizmetleri ile ilgili plan ve bütçe hazırlanması, kullanılan araçların verimli ve etkin olup olmadığının değerlendirilmesi, çalışma koşulları ve buna ilişkin düzenlemeler, insan gücü planlaması gibi uygulamalar bu kutuda ele alınmaktadır.

Sağlık ekonomisi; bireylerin ve toplumların sağlığını ilgilendiren düzenlemelerin ekonomik sonuçlar, sağlık sektöründeki yasal düzenlemeler, sağlık politikalarının oluşturulması, bu politikaların sonuçlarının değerlendirilmesi, sağlık hizmetleri alanında kaynakların etkin kullanımının gerçekleştirilmesi, verilen hizmette sürekliliğin sağlanması, hizmet alan bireylerin faydalarının artırılması, sağlık hizmetlerinde finansman sağlanması, sağlık hizmetleri arz ve talebinin oluşturulması, yönetim, organizasyon ve emek yönüyle sağlık sektörünün yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesine yönelik çalışmaların tamamını kapsamaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse, sağlık ekonomisi, sağlık ve sağlık hizmetleri alanındaki tüm işlemleri içine almaktadır.

Sağlık ekonomisi, genel ekonomi biliminin sağlık sektörüne uygulanmasıyla ortaya çıkmış uygulamalı bir alt alanıdır. Ekonomik olarak sağlık ekonomisi, sağlık alanına ayrılan kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılarak maksimum düzeyde sağlık hizmetleri üretmek ve üretilen sağlık hizmetlerini toplumun tüm bireyleri arasında en etkin bir şekilde bölüştürmek olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle sağlık ekonomisi, kısıtlı kaynakların sağlık sektöründe en etkin şekilde kullanılması için yapılan çalışmalar bütünüdür. Yaşam süresinin giderek artması, gelişmiş yeni tedavi yöntemlerinin maliyetlerindeki artış, sağlık ekonomisi alanında karar alma süreçlerinin yeniden değerlendirmeye alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu doğrultuda, sağlık ekonomisi biliminin karar alma sürecinde daha etkin biçimde kullanılması, bu alandaki şeffaflığı artıracaktır.

4. SAĞLIK EKONOMİSİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Sağlık ekonomisi, iktisat teorisi ile sağlık hizmetlerine yönelik uygulamalar arasındaki boşluğu dolduran önde gelen disiplinler arası bir bilimdir. En erken kökleri Antik Çağ'a dayanmakta olup, özellikle son yüzyılda önemli bir gelişme göstermiştir. Günümüzde, çeşitli alt disiplinlere ve araştırma alanlarına kadar genişleyen kapsamlı bir yapısının olduğu açıkça görülmektedir. Ancak tarihsel köklerini tam olarak takip edebilmek oldukça zordur.

Sağlıkla ilgili çalışmaların kökeni Antik Çağ'a dayanmaktadır. Örneğin; Milattan Önce üçüncü yüzyılda Antik Yunan düşünür Aristoteles, üretim ve değişimde çiftçiler ile doktorlar arasındaki karşılıklı ilişkiden söz etmiştir (Soudek, 1952: 48). Daha sonra, on yedinci yüzyılda İngiliz iktisatçı William Petty, işçilere harcanan tıbbi ve sağlık harcamalarının ekonomik fayda sağlayacağını belirtmiştir (Ober, 1972: 999).

Soğuk Savaş rekabetinin zirve yaptığı dönemde kurulan ABD kurumlarının, sağlık ekonomisi alanındaki gelişmelerde etkili olduğu genel kabul görmektedir. Bu alandaki önemli dönüm noktalarından biri, 1848 yılında faaliyete geçen Amerikan Tabipler Birliği (American Medical Association¹⁰ – AMA) tarafından 1931 yılında Tıbbi Ekonomi Bürosu'nun kurulması olmuştur. Bu büro, sağlık ekonomisiyle ilgili tıbbi teknoloji, sağlık hizmetleri piyasası ve maliyetler gibi konuları ele alan ilk çalışmaları yapmıştır (Mihajlo & Seiritsu, 2016: 1).

İkinci Dünya Savaşı döneminde hem savaş sırasında artan sağlık sorunları hem de savaş sonrasında sağ kalanların ve yeni dünyaya gelenlerin sağlıklı yaşaması için sağlık hizmetlerine duyulan ihtiyaç hızla artış göstermiştir. Savaş sonrasında gelişen teknolojinin etkisi, sağlık hizmetlerinde de görülmüş ve bu teknolojilerin kullanımı yeni maliyetlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ortaya çıkan bu gelişmelerin ardından, WHO'nun 1947 yılında yapmış olduğu sağlık tanımında, sağlık "bedensel, ruhsal ve sosyal anlamda tam bir iyilik hali" olarak tarif edilmiştir (WHO, 1947: 58). Bu tanım, bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmıştır. O yıllardan itibaren, sağlık sigortalarının yaygınlaştırılması ve hatta zorunlu hale getirilmesi gibi görüşler ortaya atılmıştır. Ancak sağlık hizmetlerine yönelik talebin giderek artması, bu hizmetlerin maliyetlerini de artırmıştır. Özellikle 21. yüzyıldan itibaren, insanların ortalama yaşam sürelerinin uzamasıyla sağlık bakım hizmetlerinde kronik hastalık yönetimi önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Kronik hastalıklar, başta yaşlılar olmak üzere tüm toplumu yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla sağlık hizmetlerine en çok ihtiyaç duyan kesim, kronik hastalığa sahip bireylerdir.

WHO'nun tanımının ardından, sağlıkla ilgili çok sayıda çalışma yapıldığı ve sağlık ekonomisi olarak adlandırılan bir bilim alanı oluştuğu görülmektedir.

Sağlık ekonomisi alanındaki en çok alıntılanan çalışmalardan biri, Selma J. Mushkin'in 1958 yılında yayınlanan "Sağlık Ekonomisinin Tanımına Doğru (Toward a Definition of Health Economics)" başlıklı makalesidir. Bu makaleyi, Mushkin'in 1962 yılında yayınladığı "Yatırım

¹⁰ Amerikan Tabipler Birliği (AMA), 1848 yılında kurulmuştur. Bu kuruluşun temel amacı bilimsel ilerleme, tıp eğitimi için standartlar oluşturma, tıbbi etik programı başlatma ve halk sağlığını iyileştirmedir (Rebelo, 2007).

Olarak Sağlık (Health as an Investment)” adlı çalışması takip etmiştir (Mushkin, 1958; Mushkin, 1962). İlgili dönemde sağlığa, genellikle tüketici açısından bakılmıştır. Mushkin’in analizleri, sağlık yatırımlarının toplum için uzun vadeli yararlar sağladığını göstermiştir.

Sağlık ekonomisine ilişkin bu alanın temelini oluşturan en ünlü ve en çok alıntılanan çalışma, 1963 yılında Kenneth Arrow tarafından yazılmış makaledir. Günümüzden altmış bir yıl önce yazılan “Belirsizlik ve Tıbbi Bakımın Refah Ekonomisi (Uncertainty and the Welfare Economics of Medical Care)” başlıklı bu makale, The American Economic Review’de yayınlanmıştır. Bu makale bir yandan sağlık ekonomisi alanının doğmasına yol açmış, öte yandan hem sağlık ekonomisi alanında en çok atıf alan makale olmuş hem de diğer alanlara da referans kaynağı oluşturmuştur. Google Scholar’da yapılan aramada 1985-2024 döneminde 12.935 atıf yapılmıştır (Arrow, 2024). Ayrıca bu makaleye ilgi, zaman içinde azalmamış aksine 2010’lu yıllardan itibaren büyük bir artış göstermiştir. İlgili makalenin bu kadar popüler olmasının nedeni, kamu sağlığı politikası tartışmalarının temel özelliğine değinmesidir. Bu özellikler, piyasa ya da piyasa dışı kurumların sağlık hizmetlerinin sağlanması ve dağıtımında temel ve sosyal olarak arzu edilen rollerin oynanma derecesi olarak sıralanabilir. Ayrıca, bu makalenin entelektüel yanının oldukça yüksek olduğu kabul edilmektedir (Savedoff, 2004: 139).

1960’lardan sonra sağlık ekonomisindeki araştırmalar daha da gelişmiştir. 1962 yılında ABD’de sağlık ekonomisi üzerine ikinci bir akademik seminer düzenlenmiş, ardından 1968’de üçüncüsü düzenlenmiştir. 1968 yılında WHO ilk uluslararası sağlık ekonomisi seminerini Moskova’da gerçekleştirmiştir. 1960’lı yıllarda düzenlenen bu üç toplantı, sağlık ekonomisinin bağımsız bir disiplin olarak akademik bir forma girdiğini göstermiş ve sağlık ekonomisinin resmen bir bilim alanı olduğu da kabul edilmiştir (Johan, 2021: 130).

Sağlık ekonomisi alanında 1960’lı yıllardan itibaren çok hızlı bir gelişme olmuş, bu alanda en çok çalışma ABD’de yapılmıştır. Bunu Kanada, İngiltere, Avustralya, Hollanda ve İsveç izlemiştir. Yine bu alanda en etkili dergiler, “Journal of Health Economics, Health Economics, Health Services Research, Pharmacoeconomics, Journal of Human Resources” olarak sıralanabilir. h-indeksi, I3 faktörü, kümülatif atıf oranı gibi kriterlere göre küresel olarak en çok atıf alan ilk on bilim insanı “David M. Cutler, Jonathan Gruber, Paul Newhouse, Mark V. Pauly, W. Kip Viscusi, Janet M. Currie, Michael Grossman, Frank A. Sloan, Adam Wagstaff ve Eddy van Doorslaer”dır. H-indekslerine göre en üst sıralarda yer alan kurumlar ise Harvard Üniversitesi, Dünya Bankası, MIT, Berkeley’deki California Üniversitesi, Chicago Üniversitesi, Pennsylvania Üniversitesi, Michigan Üniversitesi ve York Üniversitesi’dir (Mihajlo & Seiritsu, 2016: 1).

Sağlık ekonomisine yönelik 1940-1960 döneminde ABD’de de yapılan çalışmaların yoğunluğuna, daha sonra Japonya’da eşlik etmiş, hatta Avrupa ve Asya ekonomilerindeki çalışmaların ötesine geçmiştir (Arai & Ikegami, 1998). Daha sonra ABD’nin sağlık ekonomisine yönelik çalışmalardaki öncülüğü giderek zayıflamıştır. Başlangıçta ABD’de mevcut olan sağlık ekonomisi için gerekli mikro verilere, daha sonra Avrupa ve Güney Doğu

Asya ülkeleri de ulaşmaya başlamışlardır. Ayrıca sağlık ekonomisindeki en son veriler ve gelişmeler, elektronik dergiler ve ders kitapları aracılığıyla kısa sürede tüm ülkelere ulaşabilmektedir (Cumming, 2015). Özellikle dijitalleşmenin arttığı günümüzde bu verilere ulaşmak çok daha hızlı olabilmektedir.

Soğuk Savaş Dönemi'nden sonra, özellikle de 1980'lerin sonundan itibaren sağlık ekonomisi dünya genelinde yaygınlaşmıştır. Bu çalışmaların ağırlıklı kısmı Batı Avrupa'da ve Japonya'da 1970'lerde kurulan "akademik mükemmellik merkezleri (academic centers of excellence)" tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu alandaki çabaların giderek artması, fonlanan araştırma, lisans ve lisansüstü müfredatlarını oluşturulması, ders kitaplarının başlıca dünya dillerinde yaygınlaşması süreci hızlandırmıştır. Geleneksel OECD ülkelerinin ardından, alanda verimli çabaların BRICS ülkeleri, Doğu Avrupa gibi büyük gelişmekte olan piyasalarda da ortaya çıktığı görülmüştür. Yaklaşık en iyi 25 akademik mükemmellik merkezine sahip olan ülkeler Tayvan (Çin), Güney Afrika, Çin, Hindistan olarak sıralanabilir. Ayrıca sağlık ekonomisi üzerine çalışmalar yapan araştırmacı yetersizliği yaşayan coğrafi alanlar, Sahra Altı Afrika'nın çoğu ve Orta Doğu ve Orta Asya bölgeleridir (Mihajlo & Seiritsu, 2016: 2).

Sağlık ekonomisi alanında gelişmelerin ön koşullarının büyük bir kısmı, tıbbi bakımların artan maliyetleri, ekonomik büyümedeki yavaşlama ve sağlık hizmetleri sektörleri arasındaki sınırlı kaynaklar için yoğunlaşan rekabetin neden olduğu dünya genelindeki yasal değişiklikler olmuştur. 1990'ların başından itibaren Avustralya ve Kanada gibi ülkelerin yeni tıbbi teknolojilerin onayı ve geri ödemesi için bütçe ve maliyet etkinliğini dikkate alan yasal zorunluluk oluşturulmuştur. Bu karar, dünya genelinde kaynak tahsisini etkili bir şekilde iyileştirmiş, genel nüfusun tıbbi hizmetlere erişimi uygun fiyatlarla sağlanmıştır. Ayrıca bu durum ilaç ve tıbbi ekipman üreticilerine idari bir de baskı oluşturmuştur. Böylece profesyonel endüstri ile ortak çalışmalar yapan sağlık ekonomistleri için çok çeşitli yeni iş imkânları oluşmuştur (Mihajlo & Seiritsu, 2016: 2).

Soğuk Savaşın sona ermesinden sonra başlayan küreselleşme süreci 1990'ların, özellikle 2000'lerin başından itibaren dünya çapında hızlanmaya başlamıştır. "BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika)", "N-11 (Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Güney Kore, Meksika, Nijerya, Pakistan, Filipinler, Türkiye ve Vietnam)", "MENA (Cezayir, Bahreyn, Mısır, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Fas, Amman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Tunus, Birleşik Arap Emirliklerive Yemen)" ülkeleri gibi yeni sanayileşmiş ya da yükselen piyasa ekonomileri, Çin'in hızlı yükselişi nedeniyle daha geride kalmışlardır. Bunların dışında sağlık hizmetleri alanındaki gelişmeler Doğu Avrupa ülkelerinin sağlık hizmetleri reformlarına da yansımıştır. Bu reformlar eski sosyalist sağlık sisteminin yapısını, tedavi edici, hastane tabanlı sağlık hizmetlerinden önleyici, ayakta tedavi merkezli sağlık hizmetlerine doğru kaydırma şeklinde olmuştur. Sağlık finansmanı modele, sıradan vatandaşların cepten yaptıkları harcamaların giderek daha büyük bir kısmının devlet sağlık sigortası fonlarına aktarılmasına yönelik bir eğilim göstermektedir (Jakovljevic vd., 2022: 1-2).

Son 25-30 yılda küresel olarak dünya nüfusunun yaşlaşması daha belirgin hale gelmiştir. Bu yaşlanma Japonya’da daha büyük olmuştur. Birleşmiş Milletler’in tahminine göre Çin, 21. Yüzyılda en hızlı yaşlanan büyük ülke olacağı ileri sürülmüştür. Ulusların yaşlanması, diğer ülkelere göre daha genç nüfusa sahip MENA ülkeleri, Türkiye gibi ülkelerde de görülmeye başlamıştır. Böylesi büyük bir demografik geçiş, başlarda asla tahmin edilememiştir. Bir süre sonra bu nüfus değişiminin kalp hastalığı, felç, kanser, solunum sorunları, diyabet, ruh sağlığı hastalıkları gibi “bulaşıcı olmayan hastalıklar (noncommunicable diseases-NCDs)”, diğer bir ifadeyle “refah hastalıkları (prosperity diseases)” görülme sıklığında ve yaygınlığında olağanüstü büyük bir artış olacağı ifade edilmektedir (McQuillan, 2017). NCD’lerin en dikkat çeken özelliği, tıbbi hizmetlere olan talepteki büyüme, uzun süreli sakatlık, iş devamsızlığı ve erken ölümlerle karakterize kronik klinik seyirleridir. Bu durum tıbbi bakım sağlama maliyetlerinin artmasına yol açmıştır. Maliyetlerin artmasına neden olan bir durum da tıp alanındaki teknolojik yeniliklerdir. Bu teknolojik yenilikler sayesinde tanı sınırları ve tedavi fırsatları büyük ölçüde artmıştır. Son teknolojilerin kullanılabilirliği ile mevcut hizmetlerin daha uygun fiyatlı olmasıyla birleşince, bireylerin talebinin artmasına yol açmış, finansal sürdürülebilirliğin devamlılığı da sıkıntılı hale gelmiştir. Artan maliyetleri sınırlama çabaları ve politikaları dünyadaki hemen hemen tüm ülkelerin en önemli sağlık politikası haline dönüşmüştür.

1970’lerden sonra, sağlık ekonomisi daha hızlı bir gelişme dönemine girmiş ve hemşirelik ekonomisi de oluşmaya başlamıştır. 1979 yılında ABD’li sağlık ekonomisi üzerine çalışmalar yapan Paul Feldstein, uzun vadeli bakım piyasası, kayıtlı piyasa ve diğer hemşirelik ekonomisi konularını tartışmak amacıyla ilk kez ekonomi ilkelerini kullanarak hemşirelik ekonomisinin ortaya çıkışının temellerini atmıştır (Feldstein, 1979; Klarman, 1979).

1983 yılında Nursing Economic Magazine, ABD’de kurulmuş, temel araştırma alanı hemşirelik piyasasının gelişimi, hemşirelik maliyet muhasebesi, hemşirelik hizmetleri ile ilgili politikalar, hemşirelik ekonomi yönetimi gibi konulardan oluşmaktadır. Böyle bir derginin yayın hayatına girmiş olması, hemşirelik ekonomisi alanının da resmi olarak oluşumuna işaret etmektedir. 1993’te Iowa Üniversitesi Maliyet Araştırma Merkezi, basitçe NIC Sistemi olan sistematik bir hemşirelik maliyeti çalışması yürütmüştür (Johan, 2021; Aiken, 2008).

Günümüzde sağlık hizmetlerinin ekonomik yapısı ve diğer hizmetlerden farklı olarak geldiği nokta itibariyle Arrow’un haklı çıktığı görülmektedir. Kişilerin hayatlarını doğrudan etkileyen bu alanın piyasa koşullarına bırakılamayacağı, bırakıldığında ise oluşabilecek bir başarısızlık durumunda bireylerin canıyla ödeyebileceği görülmüştür. 1960’lardan itibaren bu alanda kapsamlı çalışmalar yapan bilimsel dergiler yayınlanmış, 1982 yılında ilk kez “Journal of Health Economics” adlı hakemli dergi yayınlanmıştır (Kafandaris, 2017). Ayrıca bir yandan 1963 yılında Arrow’un belirttiği tıbbi bakım öte yandan 1972 yılında Grossman’ın sağlık talebi üzerine yazmış olduğu makalede ifade ettiği sağlık bakım hizmetleri ekonomisi, maliyetlerin hesaplanması, sürdürülebilir, akılcı ve kaliteli sağlık hizmetlerinin uygulanabilmesi ekonomi bilimi ile mümkün olacağını göstermiştir.

5. SONUÇ

Sağlık ekonomisi, sağlık hizmetlerine yönelik uygulamalarla ekonomi bilimini buluşturan disiplinler arası bir bilim dalıdır. Bu alan, Antik Çağ'a kadar uzanan köklü bir geçmişe sahip olmakla birlikte, özellikle son 50 yıllık süreçte büyük bir gelişim göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, bu alandaki çalışmaların artmasıyla sağlık ekonomisi, yalnızca bir araştırma konusu değil aynı zamanda toplumsal ve bireysel yaşam kalitesini doğrudan etkileyen bir uygulama alanı haline gelmiştir.

Günümüzde küresel boyutta bireylerin daha kaliteli ve sağlıklı bir yaşam sürme isteği, sağlık hizmetlerine olan talebi artırmıştır. Ancak sağlık hizmetlerinin zamanında, eşitlikçi ve kaliteli bir şekilde sunulması ile bu hizmetlerin finansmanı, toplumdaki tüm bireylerin ve hükümetlerin temel ilgi alanını oluşturmuştur. Bireylerin ve toplumun hastalıklardan korunması, mevcut hastalıkların teşhis edilmesi, tedavi edilmesi ve rehabilitasyon süreçleri, sağlık ekonomisinin temel amaçları arasında yer almaktadır. Zamanla sağlıklı yaşamın önemi tüm toplum tarafından kabul görmüş ve mevcut sağlıklı yaşamı daha iyi hale getirebilmek amacıyla çeşitli arayışlara girilmiştir. Ancak sağlık hizmetleri ihtiyacının karşılanabilmesi için gerekli olan mevcut kaynakların sınırlı olması, insanları yeni kaynak arayışına yönlendirmiştir. Dolayısıyla ekonominin araçları, sağlık sektörüne uygulanarak bir alt disiplin olarak sağlık ekonomisi doğmuştur. Bunun yanı sıra, sağlık hizmetlerinin sağlanmasında kaynakların sınırlı olması, daha etkin ve verimli çözümlerin geliştirilmesi ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Sağlık ekonomisi, bu bağlamda sağlık hizmetlerine yönelik arz ve talep dengesini analiz etmekte, sağlık sektörüne yönelik yasal düzenlemeleri incelemekte ve sağlık hizmetlerinde kaynakların en etkin şekilde kullanılmasını sağlamaya yönelik stratejiler geliştirmektedir. Bu nedenle, sağlık ekonomisi, yalnızca bir akademik çalışma alanı değil, aynı zamanda pratik çözümler üreten bir disiplin olarak da değerlendirilmektedir.

Son yıllarda sağlık ekonomisine olan ilginin artmasının temel nedenlerinden biri, sağlık harcamalarının ve maliyetlerin giderek yükselmesidir. Küresel ölçekte yaşanan nüfus, bulaşıcı olmayan hastalıkların artışı, sağlık hizmetlerinde teknolojinin daha yaygın bir şekilde kullanılması ve yüksek maliyetli tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi gibi faktörler, sağlık ekonomisini giderek daha komplike bir alan haline getirmiştir. Bu süreçte sağlık ekonomisi, ülkelerin bütçelerinden sağlık hizmetlerine ayrılan kaynakların daha verimli kullanılmasına katkı sağlamakta ve sürdürülebilir sağlık politikalarının oluşturulmasında önemli bir yer edinmiştir.

Sağlık ekonomisinin önemi, Covid-19 pandemisi gibi küresel sağlık krizlerinde bir kez daha ortaya çıkmıştır. Pandemi sürecinde, sağlık hizmetlerine erişimin eşitlikçi bir şekilde sağlanması, tıbbi kaynakların etkin yönetimi ve sağlık sistemlerinin dayanıklılığı, sağlık ekonomisi disiplininin hayati bir alan olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, ülkelerin yalnızca sağlık harcamalarını artırmaları değil, aynı zamanda bu harcamaların verimli bir şekilde kullanılması için stratejik kararlar alması gerekmektedir. Sağlık ekonomisinin ayrı bir bilim alanı olarak ortaya çıkmasından itibaren temel olarak üzerinde çalışılan ya da durulan konu,

sağlık hizmetlerinin maliyetinin hangi kurum ya da kim tarafından karşılanacağı, finansmanının nasıl sağlanacağı ve organize edileceğidir. Bu konularla ilgili olarak çok sayıda ampirik çalışma yapıldığı gözlenmiştir.

Sonuç olarak sağlık ekonomisi, modern toplumların en önemli sorunlarından biri olan sağlık hizmetlerine erişim ve kaynakların etkin kullanımı konusunda hayati bir rehber sunmaktadır. Gelecekte, sağlık ekonomisi alanındaki çalışmaların daha da artması yalnızca bireylerin yaşam kalitesini artırmakla kalmayacak, aynı zamanda sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak açısından da önem arz edecektir.

KAYNAKÇA

AEA (2024). *JEL Classification Codes Guide*. American Economic Association, 2024. <https://www.aeaweb.org/jel/guide/jel.php> (Erişim Tarihi: 22.11.2024).

Aiken, L. H. (2008). Economics of nursing. *Policy, Politics, & Nursing Practice*, 9(2), 73-79.

Anand, S. (2004). The concern for equity in health. In *Public Health, Ethics and Equity* (Ed. Sudhir Anand, Fabienne Peter, Amartya Sen) (ss. 15-20). Oxford University Press, New York.

Andargie, G. (2008). *Introduction to Health Economics: Lectures Notes for All Health Science Students*. Ethiopia Public Health Training Initiative, University of Gonder, September.

Arai, Y., & Ikegami, N. (1998). Health care systems in transition II. Japan, part I. An overview of the Japanese health care systems. *Journal of Public Health*, 20(1), 29–33. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.pubmed.a024713> (Erişim Tarihi: 22.11.2024).

Arrow, K. (2024). Uncertainty and the welfare economics of medical care. *Google Scholar*. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=Dn8X_gIAAAAJ&citation_for_view=Dn8X_gIAAAAJ:pgiGeGwzGf8C (Erişim Tarihi: 12.12.2024).

Arrow, K. J. (1963). Uncertainty and the welfare economics of medical care. *The American Economic Review*, 53(5), 941-973.

Bhattacharya, J., Hyde, T., & Tu, P. (2014). *The Palgrave Macmillan Health Economics*. https://bkbcollege.in/upload/dpt_book/1670345997.pdf (Erişim Tarihi: 14.09.2024).

Buharalı, C. (2008). Türkiye’de ve dünyada sağlık ekonomisi. Deloitte. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/01/Deloitte.Türkiyede-ve-Dünyada-Sağlık-Ekonomisi-1.pdf> (Erişim Tarihi: 04.08.2023).

Culyer, A. J., & Newhouse, J. P. (2000). Introduction: The state and scope of health economics. In *Handbook of Health Economics* (Ed. A. J. Culyer & J. P. Newhouse) (pp. 1-7). Amsterdam: Elsevier.

Cumming, J. (2015). Health economics and health policy: Experiences from New Zealand. *Applied Health Economics and Health Policy*, 13(3), 81–89. <https://doi.org/10.1007/s40258-014-0149-y>

Çalışkan, Z. (2008). Sağlık ekonomisi: Kavramsal bir yaklaşım. *H. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 29-50.

Feldstein, P. J. (1972). *Health Care Economics*. Wiley Medical Publication.

Fuchs, V. R. (1972). *Who Shall Live? Health, Economics, and Social Choices*. New York: Basic Books.

Fuchs, V. R. (1993). *The Future of Health Policy*. London: Harvard University Press.

Grossman, M. (1972). On the concept of health capital and demand for health. *Journal of Political Economy*, 80(2), 223-255.

Grossman, M. (2004). The demand for health, 30 years later: A very personal retrospective and prospective reflection. *Journal of Health Economics*, 23(4), 629-636.

Grossman, M. (2016). "A theory of the allocation of time" turns fifty: Its impact on the field of health economics. *Health Economics*, 25(1), 3-7.

Güven, E., & Tevfik, A. T. (2022). Sağlık ekonomisi çerçevesinde sağlık harcamalarının ekonomik kalkınma ve büyümeye etkisi üzerine bir uygulama. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 8(2), 140-156.

Howard, B. (2023). What is health economics? Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health. <https://publichealth.jhu.edu/academics/academic-program-finder/masters-degrees/master-of-health-science-in-global-health-economics/what-is-health-economics> (Erişim Tarihi: 03.08.2023).

Jakovljevic, M., Groot, W., & Souliotis, K. (2022). Health care financing and affordability in the emerging global markets. *Front Public Health*, 10, 1054409. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.1054409>

Johan, M. (2021). Evolution of health economics. *Pharmacoeconomics*, 6, 130. <https://www.hilarispublisher.com/open-access/evolution-of-health-economics.pdf> (Erişim Tarihi: 10.11.2024).

Kafandaris, S. (2017). *Journal of Health Economics*, Vol. 1, No. 1, May 1982. *Journal of the Operational Research Society*, 34(1), 97-98.

Klarman, H. E. (1979). Health economics and health economics research. *Health and Society*, 57(3), 371-379.

Maynard, A., & Kanavos, P. (2000). Health economics: An evolving paradigm. *Health Economics*, 9(3), 183-190.

McQuillan, K. (2017). Prosperity diseases: The next health challenge for Papua New Guinea. *BusinessAdvantagePNG*. <https://www.businessadvantagepng.com/prosperity-diseases-the-next-health-challenge-for-papua-new-guinea/#> (Erişim Tarihi: 22.10.2024).

- Mihajlo, J., & Seiritsu, O. (2016). Health economics at the crossroads of centuries – From the past to the future. *Frontiers in Public Health*, 4, 115.
- Mushkin, S. J. (1958). Toward a definition of health economics. *Public Health Report*, 73(9), 785-793.
- Mushkin, S. J. (1962). Health as an investment. *Journal of Political Economy*, 70(5), Part 2, 129.
- Nixon, J., & Ulmann, P. (2006). The relationship between health care expenditure and health outcomes: Evidence and caveats for a causal link. *The European Journal of Health Economics*, 27(1), 7-18.
- Ober, W. B. (1972). Sir William Petty: Medical education, hospitals, and health care. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 48(8), 998-1002.
- Palgrave (1987). *The New Palgrave Dictionary of Economics*. 1st edition, edited by Macmillan Publishers Ltd. Published by Palgrave Macmillan in 1987. Entry consulted: "Health Economics", authored by John Eatwell, Murray Milgate and Peter Newman. https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1057/978-1-349-95121-5_844-1 (Erişim Tarihi: 12.10.2024).
- Rebelo, L. P. (2007). The origins and the evolution of health economics: A discipline by itself? Led by economists, practitioners or politics? *Working Papers de Economia (Economics Working Papers)*, 16. Católica Porto Business School, Universidade Católica Portuguesa.
- Savedoff, W. D. (2004). Kenneth Arrow and the birth of health economics. *Public Health Classics, Bulletin of the World Health Organization*, 82(2), 139-140. <https://scielosp.org/pdf/bwho/2004.v82n2/139-140/en> (Erişim Tarihi: 12.11.2024).
- Soudek, J. (1952). Aristotle's theory of exchange: An inquiry into the origin of economic analysis. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 96(1), 45-75.
- şantaş, F. (2017). Sağlık ekonomisi alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 85-93.
- şimşir, İ., & Mete, B. (2021). Sağlık hizmetlerinin geleceği: Dijital sağlık teknolojileri. *Journal of Innovative Healthcare Practices (JOINIHP)*, 2(1), 33-39.
- Tıraş, H. H. (2013). Sağlık ekonomisi: Teorik bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 125-152.
- TÜSEB-TÜHKE (2023). Türkiye'de doğuşta beklenen yaşam süreleri: Daha uzun yaşamak ya da daha sağlıklı yaşamak? Her ikisi de mümkün olamaz mı? Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB) – Türkiye Halk Sağlığı ve Kronik Hastalıklar Enstitüsü (TÜHKE). <https://tuhke.tuseb.gov.tr/haberler/turkiyede-dogusta-beklenen-yasam-sureleri-20221102> (Erişim Tarihi: 28.07.2023).

Ulutürk, S. (2015). Sağlık ekonomisi, sağlık statüsü, sağlığın ölçülmesinde kullanılan ölçütler ve önemi: Türkiye örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52(603), 47-63.

WHO (1947). *Minutes of the Technical Preparatory Committee for the International Health Conference Held in Paris from 18 March to 5 April 1946*. World Health Organization. https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/85572/Official_record1_eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 22.11.2024).

WHO (2020). *Basic Documents (Forty-Ninth Edition)*. World Health Organization. https://apps.who.int/gb/bd/pdf_files/BD_49th-en.pdf (Erişim Tarihi: 02.06.2023).

Williams, A. (1987). Health economics: The cheerful face of dismal science? In *Health and Economics* (Ed. Alan Williams) (ss. 1-11). London: MacMillan.

Witter, S. (2002). Health financing in developing and transitional countries. Briefing paper for Oxfam GB, *The University of York, International Programme, Centre for Health Economics*, York, 22, 56.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KURUCU ÜYE DEVLETLERİNİN ÇEVRE VERGİSİ POLİTİKASI

Dr. Özden Şentürk,

İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ozden.senturk@ogr.iu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6801-6530

Prof. Dr. Seyhun Doğan

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi
sdogan@istanbul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3450-0612

ÖZET

Günümüzde iklim değişikliği başta olmak üzere ülkelerin karşı karşıya kaldıkları çevre sorunlarıyla etkin olarak mücadele edebilmesi, kapsayıcı politika araçlarının geliştirilmesini ve kullanımını zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan çevre vergileri, doğal kaynakların korunmasını teşvik etme ve çevresel sürdürülebilirliği sağlama açısından oldukça önem arz etmektedir. Çevre sorunlarıyla mücadelede özellikle karbon emisyonlarının azaltılması, enerji verimliliğinin artırılması, enerji tüketiminin azaltılması ve çevre dostu teknolojilere geçişi destekleyen çevre vergilerinin dayandığı ilkelere biri de kirleten öder ilkesi olmuştur. 1 Temmuz 1987 tarihinde uygulamaya konulan Tek Avrupa Senediyle de kabul edilen söz konusu ilke, Avrupa Birliği'nin çevre politikasının temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, öncelikle çevre vergilerinin tanımı, işlevleri ve ekonomik etkileri ele alınmış olup ardından Birliğin kurucu üye devletlerindeki vergi politikasının uygulama stratejileri incelenmiştir. Bu kapsamda Birliğin kurucu altı devleti olan Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg'un ekonomik yapıları ve çevresel hedefleri doğrultusunda çevre vergisi politikaları analiz edilmiştir. Çalışmada, çevre vergilerinin çevresel sürdürülebilirliği destekleyen stratejik bir maliye politikası aracı olduğu; enerji verimliliğinin artırılması, karbon emisyonlarının azaltılması ve doğal kaynakların korunması gibi çevresel hedefler açısından söz konusu ülkelerde farklı etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte çalışmada, özellikle Almanya ve Hollanda'da, çevre vergilerinden elde edilen gelirlerin yenilenebilir enerji projelerine, çevresel altyapıya ve temiz teknoloji yatırımlarına yönlendirilmesinin, çevresel hedeflere ulaşmada etkili olduğu; Belçika, Fransa, İtalya ve Lüksemburg'da ise çevre vergilerinin etkilerinin görece sınırlı kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bakımdan çalışmada, çevre vergilerinin etkinliğini artırmak için özellikle çevre vergileri kapsamında elde edilen gelirlerin sürdürülebilir projelere tahsis edilmesinin, enerji-yoğun sektörlere geçiş desteğinin sağlanmasının ve Avrupa Birliği düzeyinde politika uyumunun gerçekleşmesinin gereği ve önemi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Çevre Vergisi, Avrupa Birliği Çevre Politikası, Çevresel Sürdürülebilirlik, İklim Değişikliği.

ENVIRONMENTAL TAX POLICY OF THE EUROPEAN UNION'S FOUNDING MEMBER STATES

ABSTRACT

Nowadays, countries' ability to effectively address their environmental challenges, particularly climate change, requires developing and using integrated policy instruments. In this respect, environmental taxes are essential to promote the conservation of natural resources and ensure environmental sustainability. One of the principles on which environmental taxes are based is the polluter pays principle, which promotes reducing carbon emissions, improving energy efficiency, reducing energy consumption, and transitioning to environmentally friendly technologies to combat environmental problems. Adopted on 1 July 1987 with the Single European Act, this principle is one of the main pillars of the European Union's environmental policy.

This study first discussed the definition, functions, and economic effects of environmental taxes and then analyzed the implementation strategies in the founding member states of the union. In this context, the environmental tax policies of the six founding states of the EU -Germany, Belgium, France, the Netherlands, Italy, and Luxembourg- were analyzed according to their economic structures and environmental objectives. The study found that environmental taxes are a strategic fiscal policy instrument to support environmental sustainability and have different impacts on environmental goals such as increasing energy efficiency, reducing carbon emissions, and protecting natural resources in these countries. However, it was concluded that particularly in Germany, and the Netherlands, channeling revenues from environmental taxes to renewable energy projects, environmental infrastructure, and investment in clean technologies is an efficient way to achieve environmental goals, while in Belgium, France, Italy, and Luxembourg, the impact of environmental taxes is relatively limited. In this regard, the study highlighted the need and importance of allocating revenues from environmental taxes to sustainable projects, providing transition support to energy-intensive sectors, and achieving policy harmonization at the European Union level to increase the effectiveness of environmental taxes.

Keywords: European Union, Environmental Tax, European Union Environmental Policy, Environmental Sustainability, Climate Change.

GİRİŞ

İklim değişikliği, günümüzde dünya genelinde çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla insan yaşamını tehdit eden en ciddi sorunlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Sanayi Devrimi döneminden bu yana hızla artan sera gazı emisyonları, atmosferdeki karbondioksit ve diğer zararlı gazların yoğunluğunu artırarak küresel ısınma sürecini hızlandırmış; bu durum, doğal ekosistemler üzerinde geri döndürülemez etkiler yaratmıştır. Orman yangınları, kuraklık, deniz seviyesinin yükselmesi ve biyolojik çeşitliliğin azalması gibi çevresel felaketler, iklim değişikliğinin doğrudan sonuçları arasında yer almakta; bu felaketler, aynı zamanda tarım, sağlık ve enerji gibi temel ekonomik sektörleri de olumsuz etkilemektedir. İklim değişikliğinin neden olduğu bu tür sonuçlar, sadece çevresel değil, aynı zamanda ekonomik kalkınmayı da tehdit etmekte, toplumların refah düzeyini düşürmektedir.

İklim değişikliğiyle mücadele, bu küresel tehdidi önlemek için ulusal ve uluslararası işbirliği ile etkin ve çok yönlü politikaların uygulanmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda çevre vergileri, çevresel maliyetleri doğrudan ekonomiye yansıtarak, çevreye zarar veren davranışları caydırıcı hale getiren önemli maliye politikası araçları arasında yer almaktadır. Çevre vergileri, kirlenici faaliyetlere ek maliyetler yükleyerek bireyleri, kurumları ve ülkeleri daha çevre dostu seçeneklere yöneltmekte ve böylece karbon emisyonlarının azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda çevre vergileri, yenilenebilir enerji yatırımlarını teşvik etmekte

ve temiz enerji teknolojilerinin gelişimine destek sağlamaktadır. Dolayısıyla bu vergiler, çevresel sürdürülebilirliği sağlama yolunda önemli bir politika aracı olarak da öne çıkmaktadır.

Çalışmada Avrupa Birliği (AB)'nin kurucu üye devletleri olan Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg'daki çevre vergisi uygulama stratejileri analiz edilmiştir. Bununla birlikte çalışmada, enerji tüketimi, karbon emisyonları ve doğal kaynakların korunması gibi temel konulara odaklanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, çevre vergilerinin etkinliğinin, söz konusu ülkelerin ekonomik yapılarına, çevresel hedeflerine ve uygulama stratejilerine göre farklılık gösterdiği ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışmada, AB genelinde çevre vergisi politikalarının uyumlaştırılmasının, karbon sızıntısının önlenmesi ve yeşil teknoloji pazarında istikrar sağlanması açısından önemi vurgulanmıştır.

1. ÇEVRE VERGİLERİ: TANIMI, İŞLEVLERİ VE EKONOMİK ETKİLERİ

1.1. Çevre Vergilerinin Tanımı ve İşlevleri

Çevre vergileri, yeşil vergi, ekolojik vergi, kirlilik vergisi ve çevreye yönelik vergiler gibi çeşitli terimlerle de tanımlanmaktadır. Avrupa Çevre Ajansı tarafından yapılan tanıma göre çevre vergileri; enerji, ulaşım, kirlilik ve tükenbilir doğal kaynaklar gibi unsurlar üzerinden alınan ve potansiyel olarak çevreye olumlu etkiler sağlama amacı taşıyan vergilerdir (Cural ve Saygı, 2016: 78).

Çevre vergileri, piyasa ekonomisinin güç kazanmaya başladığı 1980'lerin başlarından itibaren ilgi odağı olmuştur. 1970'li yıllardaki çevre politikalarından farklı olarak, "kirliten öder" prensibi benimsenmiş ve bu yaklaşımın, çevre üzerindeki olumsuz etkilerin azaltılmasına katkı sağlayacağı öngörülmüştür (Satır, 2014: 113). AB'de çevre vergileri, kritik bir konu olarak görülmüş ve 1972 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yapılan Çevre Konferansı sonrası vergisel reform çalışmaları başlamıştır.

Çevre vergileri, iklim değişikliği ve çevresel bozulmalara karşı ekonomik bir araç olarak kullanılarak, çevreye verilen zararı azaltmayı ve çevreye duyarlı teknolojilere geçişi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Bu vergiler, enerji tüketimini azaltmak, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişi hızlandırmak ve çevreye duyarlı teknolojilerin gelişimini desteklemek için uygulanmaktadır. Çevre vergilerinin temel işlevi, ekonomik aktörleri çevresel etkileri göz önüne alarak karar almaya yönlendirmek ve böylece çevresel maliyetleri piyasa mekanizması aracılığıyla içselleştirmektir (Türkeş, 2008: 26-37).

Günümüzde çevresel sorunların giderek artması, ekonomik politikaların çevreyi koruma amaçlı araçlarla desteklenmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu kapsamda çevre vergileri, çevresel tahribatın önlenmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması adına önemli bir politika aracı olarak öne çıkmaktadır. Hem çevresel hem de ekonomik etkiler doğuran çevre vergileri, yalnızca kaynakların verimli kullanımını teşvik etmekle kalmayıp aynı zamanda inovasyonu destekleyerek toplum bilincinin artmasına da katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda çevre vergilerinin işlevlerini anlamak, çevreyle uyumlu bir ekonomik yapının oluşturulmasında kilit bir öneme sahiptir. Çevre vergilerinin çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Bunlar (OECD, 2010: 45-50):

- *Çevresel Koruma Sağlama*: Çevre vergileri, kirlilik ve doğal kaynak tüketimi gibi çevresel zararların azaltılmasını hedefler.
- *Davranış Değişikliğini Teşvik Etme*: Vergiler, çevreyi olumsuz etkileyen faaliyetlerin maliyetini artırarak bireyleri ve işletmeleri daha çevre dostu üretim ve tüketim alışkanlıkları geliştirmeye yönlendirir.
- *Ekonomik Verimliliği Artırma*: Çevre vergileri, çevresel maliyetleri piyasa fiyatlarına dâhil ederek ekonomik kaynakların daha verimli kullanımını sağlar. Bu durum, sürdürülebilir büyüme için önemli bir unsurdur.
- *Gelir Sağlama*: Hükümetler için önemli bir gelir kaynağıdır. Bu gelirler, çevre koruma projelerine, yenilenebilir enerji yatırımlarına veya iklim değişikliğiyle mücadele programlarına yönlendirilebilir.
- *İnovasyonu Destekleme*: Çevre vergileri, işletmeleri daha temiz teknolojilere ve yenilikçi süreçlere yatırım yapmaya teşvik eder.
- *Doğal Kaynakları Koruma*: Doğal kaynakların daha sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla tüketimi sınırlayacak maliyetler yaratır.
- *Toplum Bilincini Artırma*: Çevre vergileri, çevresel sorunlara dikkat çekerek bireyler ve kurumlar arasında farkındalığı artırır ve daha sürdürülebilir yaşam tarzlarının benimsenmesini teşvik eder.

Sürdürülebilir kalkınma ve çevresel koruma hedeflerine ulaşmak için kullanılan önemli bir ekonomik araç olarak, özellikle kirlilik ve doğal kaynak tüketimi gibi çevresel zararları azaltmayı amaçlayan çevre vergilerinin dayandığı prensiplerden biri de “kirleten öder” ilkesidir. Bu ilke, çevresel maliyetlerin söz konusu zarara neden olan aktörlere yüklenmesini sağlayarak adaletli bir maliyet paylaşımı mekanizması oluşturmaya çalışmaktadır (Alvarez, 2019: 383) Böylece çevre üzerinde oluşan olumsuz etkilerin azaltılması veya önlenmesi hedeflenmektedir. Diğer bir önemli işlevi, bireylerin ve işletmelerin davranışlarını çevreye duyarlı hale getirmek olan bu vergiler, çevreyi olumsuz etkileyen faaliyetlerin maliyetini artırarak daha çevre dostu üretim ve tüketim alışkanlıklarının benimsenmesini teşvik etmektedir (Muhammad vd., 2021: 3). Bu durum, hem bireyler hem de kurumlar düzeyinde davranışsal dönüşümleri destekler ve çevresel sürdürülebilirliği de artırır. Ekonomik verimlilik açısından çevre vergileri, çevresel maliyetleri piyasa fiyatlarına dâhil ederek kaynakların daha etkin kullanımını sağlar. Piyasa mekanizması içinde bu maliyetlerin içselleştirilmesi de hem ekonomik hem de çevresel sürdürülebilirlik için kritik bir rol oynar (Patuelli vd., 2005: 565). Aynı zamanda çevre vergileri, hükümetler için önemli bir gelir kaynağıdır. Elde edilen bu gelirler, yenilenebilir enerji yatırımları, çevre koruma projeleri ve iklim değişikliğiyle mücadele gibi alanlara yönlendirilebilir. Ayrıca çevre vergileri inovasyonu destekleyerek daha temiz teknolojilere ve yenilikçi süreçlere yatırım yapılmasını teşvik eder (Bozdoğan, 2011: 1618-1624). Söz konusu vergiler, işletmeleri çevre dostu teknolojilere yönlendirerek uzun vadeli teknolojik gelişmelere katkıda bulunur. Aynı zamanda doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımını sağlamak için ekonomik araçlar sunar ve toplum bilincini artırarak çevresel sorunlara duyarlılığı güçlendirir. Bu işlevleriyle çevre vergileri hem ekonomik hem de çevresel hedefleri dengeleyen kapsamlı bir politika aracıdır.

1.2. Çevre Vergilerinin Ekonomik Etkileri

Çevre vergileri, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmayı desteklemede önemli rol oynayan mali araçlardan biridir. Temel işlevi, çevresel dışsallıkları içselleştirerek çevreye zarar

veren faaliyetlerin maliyetlerini piyasa fiyatlarına yansıtma ve böylece çevre dostu davranışları teşvik etmektir. Çevresel zararları azaltma yönündeki bu etkisiyle çevre vergileri, karbon emisyonlarını düşürmek ve enerji verimliliğini artırmak isteyen hükümetler için güçlü bir araç olarak öne çıkmaktadır. Çevre vergileri genel itibarıyla enerji vergisi, ulaştırma vergisi ve kirlilik vergilerinin toplamından oluşmaktadır (Güler, 2023: 1060,1061). Çevre vergilerinin ekonomik etkilerini daha iyi anlamak için bu vergilerin gelir sağlama potansiyelinin yanı sıra söz konusu gelirlerin yeşil projelere yatırılması gibi ek faydaları da dikkate almak gerekmektedir. Yenilenebilir enerji projelerine, çevre dostu altyapı yatırımlarına veya düşük karbon teknolojilerine yönlendirilen bu gelirler, ekonomik büyümeyi de destekleyici bir etkiye sahiptir. Avrupa Komisyonu, bu tür yatırımların ekonomik kalkınmayı desteklemekle kalmayıp aynı zamanda iklim değişikliği ile mücadele açısından da uzun vadeli faydalar sunduğunu belirtmektedir. Temiz enerji yatırımlarıyla artan enerji güvenliği, ülkelerin fosil yakıtlara olan bağımlılığını azaltırken yeni istihdam alanları da yaratarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır (Çakmak, 2018: 49-58).

Çevre vergilerinin ekonomik etkilerinden bir diğeri de kaynak verimliliğini teşvik etmesidir. Kaynak verimliliğini artıran politikalar, sanayilerin daha az enerji ve malzeme kullanarak üretim yapmalarını teşvik eder. Bu da üretim maliyetlerini azaltarak rekabet avantajı sağlamaya yardımcı olur. Örneğin, çevre vergileri uygulanan ülkelerde şirketler, maliyetleri düşürmek amacıyla daha az karbon yoğun üretim süreçlerine yatırım yapma eğilimi göstermektedir (OECD, 2023). Bu bağlamda çevre vergileri, yalnızca çevreye zarar veren faaliyetleri sınırlandırmakla kalmayıp aynı zamanda çevre dostu inovasyonları ve teknolojik gelişmeleri teşvik ederek uzun vadeli ekonomik faydalar sunmaktadır. Çevre vergilerinin enerji tüketimi üzerindeki etkisi de oldukça önemlidir. Enerji verimliliğini artırma ve yenilenebilir enerjiye geçişi teşvik etme amacıyla uygulanan bu vergiler, karbon ayak izinin azaltılmasına katkıda bulunur. Çevre vergileri ile enerji maliyetleri arttığında, firmalar enerji tüketimini azaltmak veya daha sürdürülebilir enerji kaynaklarına geçmek için yatırım yapma ihtiyacı hisseder. Bu dönüşüm, özellikle AB’de yeşil ekonomiye geçiş sürecinde enerji sektöründe yeni iş olanaklarının yaratılmasına ve çevresel risklerin azaltılmasına destek sağlamaktadır.

2. AVRUPA BİRLİĞİ’NİN KURUCU ÜYELERİNDE ÇEVRE VERGİSİ: UYGULAMA STRATEJİSİ VE POLİTİKASI

Almanya, Belçika, Fransa, İtalya, Hollanda ve Lüksemburg, çevre vergisini kendi ekonomik yapıları ve çevresel hedefleri doğrultusunda uyarlamıştır. Aşağıdaki tabloda, söz konusu ülkelerdeki çevre vergisinin temel odak noktası ve uygulama stratejisi sunulmuştur.

Tablo 1: Avrupa Birliği’nin Kurucu Üyelerinin Çevre Vergisi Uygulama Stratejisi

Ülkeler	Çevre Vergisinin Temel Odak Noktası	Çevre Vergisinin Uygulama Stratejisi
Almanya	Enerji ve karbon emisyonları	Elektrik ve fosil yakıtlara yönelik vergilerle karbon emisyonlarını azaltma ve enerji verimliliğini artırma hedeflenmektedir. Yeşil altyapıya yeniden yatırım yapılmaktadır.
Belçika	Enerji tüketimi ve rekabet gücü	Enerji tüketimini azaltarak iş gücü maliyetlerini düşürmeyi ve Avrupa içindeki rekabet gücünü korumayı amaçlayan vergiler uygulanmaktadır.

Fransa	Katı atık ve su kaynakları	Çevre vergileri Avrupa'da ilk defa 1959 yılında Fransa'da çevre kirliliğini kontrol altına almak amacıyla su mevzuatı kapsamında düzenlenmiştir. Katı atık ve su kaynaklarına yönelik vergilerle çevre dostu üretim ve tüketim teşvik edilmektedir. Geri dönüşüm ve kaynak verimliliği artırılmaktadır.
Hollanda	Karbon ve enerji vergileri	Fosil yakıt tüketimini sınırlayan karbon ve enerji vergileri uygulanmakta ve elde edilen gelir, çevre projelerine yönlendirilmektedir. Hollanda'da atık suların kontrolü amacıyla çevre vergilerine başvurulmuştur.
İtalya	Ulaşım ve doğal kaynakların korunması	Çevre dostu projelerle doğal kaynakların korunması teşvik edilmekte ve ulaşımda düşük emisyonlu seçeneklerin benimsenmesi sağlanmaktadır. Atık vergilerini vergi sistemlerine entegre edilmiştir.
Lüksemburg	Enerji ve atık yönetimi	Enerji ve atık yönetimi vergileri, doğal kaynakların etkin kullanımına ve çevresel performansın artırılmasına yönelik olarak uygulanmaktadır.

Kaynak: (Aydeniz, 2014: 1-3; Dikmen ve Çiçek, 2020: 59,66; EEA, 2022; Değirmendereli, 2000: 262; Yıldırım, 2012: 38,39,63'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.)

AB'nin kurucu üyesi olan söz konusu ülkeler, çevre vergisi politikasını sürdürülebilir ekonomik büyüme hedefine ulaşmak için farklı stratejilerle uygulamaktadır. Almanya ve Hollanda, çevre vergilerinden elde edilen gelirleri yenilenebilir enerji projelerine yönlendirerek enerji verimliliğini artırmayı hedeflemektedir. Almanya, diğer AB ülkeleri ile kıyaslandığında daha az çevre vergisine sahiptir. Ancak Almanya özellikle elektrik ve fosil yakıtlara yönelik çevre vergilerini artırarak karbon emisyonlarını düşürmeye odaklanmaktadır. Bu gelirlerin büyük bir kısmı, yenilenebilir enerji kaynaklarına ve altyapı projelerine yönlendirilmekte olup enerji verimliliğinin yanı sıra ekonominin karbon yoğunluğunun azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu durum, yalnızca çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesini teşvik etmekle kalmayıp aynı zamanda Almanya'nın enerji ithalatına bağımlılığını da azaltarak uzun vadeli ekonomik dayanıklılığını güçlendirmektedir (Aydeniz, 2014: 1-4). Hollanda, karbon ve enerji vergileri aracılığıyla fosil yakıt kullanımını sınırlandırmayı ve yeşil enerji projelerine fon sağlamayı amaçlamaktadır. Hollanda hükümeti, çevre vergilerinden elde edilen gelirleri, enerji verimliliğini artırıcı projelere ve temiz teknoloji araştırmalarına yönlendirmekte, bu da hem çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlamakta hem de ekonominin yenilikçi ve düşük karbonlu teknolojiye uyum sağlamasını hızlandırmaktadır (Yıldırım, 2012: 38,39). Hollanda'nın bu yaklaşımı, ekonomik büyüme ile çevre koruma hedefleri arasındaki dengeyi sağlamada başarılı bir örnek olarak öne çıkmaktadır (EEA, 2022).

Belçika ise enerji tüketimini azaltmak ve iş gücü maliyetlerini düşürmek amacıyla çevre vergilerini stratejik olarak kullanmaktadır. Ülkede enerji tüketimini azaltmak için uygulanan vergiler, üretim maliyetlerini düşürmek ve iş gücü üzerindeki mali baskıyı hafifletmek adına tasarlanmıştır. Bu politika, Belçika'nın AB içinde rekabet gücünü korumasına katkı sağlamakta ve enerji tasarrufu yoluyla sürdürülebilir ekonomik büyümeye destek olmaktadır. Aynı zamanda Belçika'daki çevre vergisi politikaları, düşük gelir gruplarının enerji maliyetlerinden olumsuz etkilenmesini önlemek adına, sosyal desteklerle birlikte uygulanmaktadır (Değirmendereli, 2000: 262).

Fransa ve İtalya, sanayi sektöründe çevre vergilerinin uygulanması konusunda zorluklar yaşamaktadır. Özellikle fosil yakıtlar ve ağır sanayiye dayalı ekonomilere sahip olan bu ülkelerde, sanayi sektörü çevre vergilerinin maliyet yüküne karşı direnç göstermektedir. Bu nedenle Fransa ve İtalya'daki çevre vergisi politikaları, kapsam bakımından daha dar tutulmakta ve sanayi sektörü üzerindeki etkiler hafifletilmeye çalışılmaktadır. Ancak bu durum, aynı zamanda yeşil teknolojilerin benimsenmesini yavaşlatmakta ve çevresel sürdürülebilirlik açısından ekonomik faydaların sınırlı kalmasına yol açmaktadır. Fransa, çevre dostu enerji projelerine destek sağlamak amacıyla çeşitli teşvikler sunsa da sanayi sektörü üzerindeki çevre vergisi uygulamaları sınırlı kalmakta ve beklenen dönüşüm tam olarak sağlanamamaktadır (Yıldırım, 2012: 63). İtalya da benzer şekilde, çevresel hedeflerine ulaşmak için vergi gelirlerini doğrudan yeşil yatırımlara yönlendirme konusunda zorluklarla karşılaşmaktadır.

Lüksemburg ise ulaşım emisyonlarını azaltmaya ve doğal kaynakların etkin kullanımını sağlamaya yönelik çevre vergisi politikalarını hayata geçirmektedir. Lüksemburg, ulaşım sektöründeki yüksek emisyon seviyelerini düşürmek amacıyla taşıt vergileri ve yakıt vergileri uygulamaktadır. Bu vergiler, özellikle karayolu taşımacılığında fosil yakıt kullanımını azaltmaya yönelik olup aynı zamanda çevresel performansı artırmayı ve ülkenin karbon ayak izini küçültmeyi amaçlamaktadır. Lüksemburg'un ulaşım odaklı çevre vergileri, doğal kaynakların daha verimli kullanımını teşvik ederken; karbon salınımını düşürmeye yönelik hedeflere de katkı sağlamaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, çevre vergilerinin başarısı büyük ölçüde elde edilen gelirlerin çevresel projelere ve yeşil altyapıya yeniden yatırım olarak kullanılmasıyla mümkün olmaktadır. Almanya ve Hollanda gibi ülkelerde çevre vergilerinden elde edilen gelirlerin yeniden yatırım olarak kullanılması, çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik büyüme arasında daha güçlü bir denge kurulmasını sağlamaktadır (Değirmenci ve Aydın, 2020). Bu ülkeler, çevre dostu yatırımları artırarak ekonomik büyümeyi desteklemekte ve düşük karbon ekonomisine geçişi hızlandırmaktadır. Buna karşın Belçika, Fransa, İtalya ve Lüksemburg'da çevre vergilerinin etkileri, sanayi sektörünün direnç göstermesi nedeniyle görece sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle çevre vergilerinin etkin bir şekilde kullanılabilmesi için vergi gelirlerinin yeşil altyapı projelerine aktarılması ve sanayi sektöründe çevre dostu teknolojilerin (yeşil teknolojiler) benimsenmesini teşvik edecek destekleyici politikaların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

SONUÇ

Çevre vergileri, iklim değişikliği başta olmak üzere çevre sorunlarıyla mücadelede çevresel sürdürülebilirliği sağlamada etkili bir politika aracı olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada ele alınan AB'nin kurucu üyelerinin çevresel hedefleri ve stratejik önceliklerine göre çevre vergilerinin kullanım alanlarının değiştiği görülmüştür. Güçlü sanayi yapısına sahip Almanya ve Hollanda gibi gelişmiş ülkelerde, çevre vergilerinden elde edilen gelirlerin yenilenebilir enerji projelerine ve çevre dostu altyapı yatırımlarına yönlendirilmesi, enerji güvenliğini sağlamada kritik bir rol oynamıştır. Buna karşın Belçika, Fransa, İtalya ve Lüksemburg'da çevre vergilerinin, maliyet baskıları nedeniyle etkileri görece sınırlı kalmıştır.

Çevre vergilerinin etkinliğini artırmak için elde edilen gelirlerin yenilenebilir enerji projeleri, kamu ulaşım altyapısı, karbon yakalama ve enerji verimliliğini artıran teknolojiler gibi yenilikçi

alanlara yönlendirilmesi önem arz etmektedir. Özellikle Almanya ve Hollanda’da bu yaklaşım fosil yakıtlara olan bağımlılığın azalmasına katkı sağlamış olup yerel yönetimlerin çevre vergisi gelirlerini, sürdürülebilir kentsel projelerde kullanması imkânını artırmıştır. AB genelinde çevre vergisi politikalarının uyumlaştırılması, karbon sızıntısının önlenmesi ve yeşil teknoloji pazarında istikrar sağlanması açısından stratejik bir önem taşımaktadır. Üye ülkeler arasında çevre vergileri için asgari bir taban fiyat belirlenmesi ve elde edilen gelirlerin ortak iklim hedefleri doğrultusundan değerlendirilmesi de politika tutarlılığını güçlendirecektir.

Sonuçta çevre vergilerinin çevresel etkilerini optimize etmek için yeşil yatırımlara gelir tahsisi, sanayi sektörünün dönüşümünü destekleyecek yapılar, AB düzeyinde politika uyumu ve sektörel uygulama rehberlerinin geliştirilmesi gereklidir. Bu yöndeki yaklaşımlar, çevresel sürdürülebilirliğin güçlenmesine ve toplumsal faydanın artırılmasına katkı sağlayacaktır. Özellikle çevre vergilerinin her sektöre özgü uyumlanabilir bir şekilde tasarlanması, sektörlerin kendine has ihtiyaçlarını karşılayarak daha etkili sonuçlar elde edilmesini de mümkün kılacaktır.

KAYNAKÇA

- Alvarez, M. (2019). Distributional effects of environmental taxation: An approximation with a meta-regression analysis. *Economic Analysis and Policy*, 62, 382-401.
- Aydeniz, A. (2014). Almanya’nın enerji politikası. https://www.academia.edu/7086900/Almanyan%C4%B1n_Enerji_Politikas%C4%B1, 1-5.
- Bozdoğan, A. E. (2011). A collection of studies conducted in education about “global warming” problem. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11, 1618-1624.
- Cural, M., & Saygı, H. E. (2016). Avrupa Birliği’nde çevre vergisi uygulamaları ve çevre vergilerinin gelişimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 77-92.
- Çakmak, H. (2018). Çevresel vergilerin ekonomik etkileri: Karbon vergisi. Doktora Tezi, T.C. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dikmen, S., & Çiçek, H. G. (2020). Avrupa Birliği’nde çevre vergisi gelirlerinin karşılaştırmalı analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 57, 57-88
- Değirmendereli, A. (2000). Çeşitli ülkelerde uygulanan ekolojik vergiler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 251-266.
- Değirmenci, T., & Aydın, M. (2020). Çevre koruma harcamaları ile gelir dağılımı ve ekonomik büyüme arasındaki dinamik ilişkiler: Seçili OECD ülkeleri için panel nedensellik yaklaşımı. *Sosyoekonomi*, 28(46), 391-406.
- European Environment Agency (EEA)** (2022). *Environmental statement 2022*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISBN: 978-92-9480-593-5. doi:10.2800/351036.

- Güler, İ. (2023). Avrupa Birliği ülkelerinde çevre vergisi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(45), 1058-1073.
- Muhammad, I., Hasnu, N. N. M., & Ekins, P. (2021). Empirical research of public acceptance on environmental tax: A systematic literature review. *Environments*, 8, 1-21.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2023). *OECD green growth and sustainable development*. Paris: OECD Publishing. <https://www.oecd.org/green-growth/>.
- OECD (2010). *Taxation, innovation and the environment*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264087637-en>.
- Patuelli, R., Nijkamp, P., & Pels, E. (2005). Environmental tax reform and the double dividend: A meta-analytical performance assessment. *Ecological Economics*, 55(4), 564-583.
- Satır R. (2014). Çevre ekonomisinde çevre vergileri uygulamaları. *T.C. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 110-120.
- Türkeş, M. (2008). Küresel iklim değişikliği nedir? Temel kavramlar, nedenleri, gözlenen ve öngörülen değişiklikler. *İklim Değişikliği ve Çevre*, 1(1), 26-37.
- Yıldırım, K. E. (2012). Çevre vergilerinin Türkiye ve Avrupa Birliği'ndeki uygulamaları ve mükelleflerdeki çevre ve çevre vergisi bilinci üzerine Erzurum ilinde bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Finansal Yapı ve Çevre Kirliliği İlişkisinde Dijital Altyapının Moderatör Rolü: Üst-Orta Gelir Ekonomileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz

Sevilay KONYA¹¹

Bu çalışmada 2000-2020 döneminde finansal yapı ve karbon emisyonlarının ilişkisinde dijital altyapının moderatör rolü Dünya Bankası tarafından yapılan sınıflandırmaya göre üst-orta gelir grubunda yer alan 11 ülkede araştırılmaktadır. Çalışmada ekonometrik analiz için sabit etkiler yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada bağımlı değişken olarak karbon emisyonları, bağımsız değişken olarak ekonomik büyüme, nüfus, araştırma geliştirme harcamaları, finansal yapı büyüklüğü, finansal yapı aktivitesi, internet kullanımı ve mobil telefon aboneliği değişkenleri kullanılmıştır. Sabit etkiler yönteminin sonuçları bazı önemli bilgiler sunmaktadır. (I) Ekonomik büyüme, nüfus ve araştırma geliştirme harcamaları karbon emisyonlarını pozitif ve önemli olarak etkilemektedir. (II) Karbon emisyonlarını finansal yapı büyüklüğü negatif – önemli, finansal yapı aktivitesi pozitif-anlamli etkilemektedir. (III) Dijital altyapı göstergelerinden internet kullanımı karbon emisyonlarını negatif anlamli, bir diğer dijital altyapı göstergesi olan telefon abone sayısı pozitif ve anlamli bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: Finansal yapı, Çevre kirliliği, Dijital altyapı, Üst-orta gelir

The Moderating Role of Digital Infrastructure in the Relationship Between Financial Structure and Environmental Pollution: An Econometric Analysis on Upper Middle-Income Economies

In this study, the moderating role of digital infrastructure in the relationship between financial structure and carbon emissions in the 2000-2020 period is investigated in 11 countries in the upper-middle income group according to the classification made by the World Bank. In the study, fixed effects method was used for econometric analysis. In the study, carbon emissions were used as dependent variables, and economic growth, population, research and development expenditures, financial structure size, financial structure activity, internet usage and mobile phone subscription variables were used as independent variables. The results of the fixed effects method provide some important information. (I) Economic growth, population and research

¹¹ Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Taşkent Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ORCID ID: [0000-0002-0483-4139](https://orcid.org/0000-0002-0483-4139), e-posta: sevilaykonya@selcuk.edu.tr

and development expenditures positively and significantly affect carbon emissions. (II) Financial structure size has a negative-significant effect on carbon emissions, while financial structure activity has a positive-significant effect. (III) Internet use, one of the digital infrastructure indicators, was found to be negatively significant in carbon emissions, while the number of phone subscribers, another digital infrastructure indicator, was found to be positive and significant.

Keywords—*financial structure, environmental pollution, digital infrastructure, upper-middle income*

1. GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojileri dolayısıyla dijital altyapı sistemlerinin pek çok açıdan küresel sistemleri etkilediği bilinmektedir. Özellikle bu sistemlerin üretkenliği ve verimliliği arttırdığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan bu etkinin de karbon emisyonlarını etkilediği belirtilmektedir (Moyer ve Hughes, 2012). Bu çerçevede çalışmamızda finansal yapı ve karbon emisyonları arasındaki ilişki araştırılırken dijital altyapı göstergelerinin bu ilişkideki moderator rolünün incelenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmamızda 2000-2020 dönemi için üst-orta gelir grubunda yer alan 11 ülkede (Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Kolombiya, Kazakistan, Meksika, Rusya, Güney Afrika, Tayland, Türkiye) sabit etkiler yöntemi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma diğer çalışmalardan çeşitli noktalarda farklılaşmaktadır. İlk olarak çalışmanın örneklem grubu diğer çalışmalardan oldukça farklılık arz etmektedir. İkinci olarak ise çalışmada hem dijital altyapı hem de finansal gelişimin karbon emisyonlarına etkisini araştırmakta ve bu konu ile ilgili yapılmış olan sınırlı çalışmalar ile karşılaştırma olanağı çıkmaktadır.

Çalışmamız giriş bölümünü takiben dört bölüm üzerine kurulmaktadır. İkinci bölümde literatür kısmı iki başlık halinde ele alınmaktadır. İkinci bölümün ilk alt başlığında dijital altyapı ve karbon emisyonları arasındaki çalışmalar raporlanırken, ikinci alt başlıkta ise finansal yapı ve karbon emisyonları arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalar özetlenmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde analize konu olan ülkeler, dönem, veriler ile bu verilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon matrisi tablolandırılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde

ekonometrik analiz bulgularının sonuçları raporlanmıştır. Hausman testi ve sabit etkiler yönteminin sonuçları yorumlanmıştır. Çalışmanın son bölümünü ise tartışma ve sonuç oluşturmaktadır. Bu bölümde ise çalışmada ulaşılan bulgular genel hatlarıyla ele alınmış, çalışmanın kısıtlarına ve politika önerilerine yer verilmiştir.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Çalışmanın literatür bölümü iki aşamada incelenmektedir. Literatür kısmının birinci bölümünde dijital altyapı göstergeleri ile karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar, ikinci bölümünde ise finansal altyapı ile karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar bulunmaktadır. Hem dijital altyapı hem de finansal altyapı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar bu başlık altında herhangi bir gruba dahil edilmeden doğrudan verilecektir.

Karlilar, Balcılar ve Emir (2023), 2000-2018 dönemi verileri ile 36 OECD üyesi ülkede dijitalleşme, yeşil inovasyon, yenilenebilir enerji ve finansal kalkınmanın çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmalarında dijitalleşme, yeşil inovasyon, yenilenebilir enerji ve finansal kalkınmanın çevresel sürdürülebilirliği önemli ölçüde etkilemektedir.

Zhao, Ozturk, Hafeez, Ashraf (2023), Asya'nın yüksek kirliliğe sahip ekonomilerinde 1991-2019 dönemi için dijital altyapının ve finansal yapının karbon emisyonları üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. ARDL -PMG ve kantil regresyonu uyguladıkları çalışmalarında finansal yapıdaki iyileşmenin CO2 emisyonlarını azalttığını, internet aboneliklerindeki artış CO2 emisyonlarını arttırdığını bulmuşlardır.

A. Dijital altyapı ve karbon emisyonları arasındaki ilişki

Skare, Gavurova ve Porada-Rochon (2024), dijital karbon ayak izi yaklaşımından yola çıkarak dijitalleşmenin sürdürülebilir ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada dijitalleşmenin pozitif ve anlamlı etkileri olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hu, Zhang ve Irfan (2023), Çin özelinde dijital altyapının düşük karbonlu kalkınmadaki etkisini araştırdıkları çalışmalarında kantil regresyon sonucunda yüksek karbona sahip olan şehirlerde destek miktarının daha çok olduğunu belirtmişlerdir. Liu, Yu, Chen ve Liu (2022), dijital teknoloji

gelişiminin karbon emisyonları üzerindeki etkisini mekânsal veri analizi ile gerçekleştirmişlerdir. Sonuçta Çin'in 283 eyaletinde dijital teknoloji geliştirme yayılma etkisi kanalıyla karbon azalımını olumlu yönde etkilediğini bulmuşlardır. Dam, Kaya ve Bekun (2024), E-7 ülkelerinin (Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Meksika, Brezilya, Çin) teknolojik inovasyonu, yenilenebilir enerji tüketimi, doğal kaynak kirası ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Teknolojik inovasyon ve yenilenebilir enerji tüketiminin ekolojik ayak izini azalttığı sonucuna varmışlardır. Habiba, Xinbang ve Anwar (2022), yeşil teknoloji yenilikleri, yenilenebilir enerji ve finansal kalkınmanın karbon emisyonları üzerindeki etkisini 1991-2018 dönemi için en çok karbon salınımı yapan 12 ülke için araştırmış ve sonuçta ise finansal gelişmenin karbon emisyonlarını arttırdığını, yeşil teknoloji yeniliği ve yenilenebilir enerji tüketiminin karbon emisyonlarını arttırdığını bulmuşlardır. Zhang ve Liu (2015), bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerin karbon emisyonları üzerindeki etkisini araştırırken 2000-2010 dönemi verileri ile Çin örneklemini kullanmışlardır. Sonuçta ise Çin'de bilgi ve iletişim teknolojisinin karbon emisyonlarını azalttığını ortaya koymuşlardır. Wang, Sun, Pata, Li ve Kartal (2024), dijital ekonomi ve karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi araştırırken doğal kaynak kirası ve yolsuzlukla mücadele değişkenlerini de araştırma kapsamına almışlardır. 97 ülkeyi ve 2003-2019 dönemi verilerini kullandıkları çalışmalarında dijital ekonomi ile CO2 emisyonları arasındaki ters u ilişkisine dikkat çekmişlerdir. Tang ve Yang (2023), 215 Çin şehri için 2011-2019 döneminde dijital altyapının karbon emisyonları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Dijital altyapının karbon emisyonlarını, kişi başına düşen karbon emisyonlarını, toplam karbon emisyonlarını arttırdığını bulmuşlardır. Liu ve Zang (2023), Çin'in 284 şehrinde 2011'den 2020 dönemine kadar dijital ekonominin karbon emisyonları üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Çalışmaları ile dijital ekonominin karbon emisyonlarını önemli ölçüde azaltabileceğini ortaya koymuşlardır. Hashemizadeh, Ashraf, Khan ve Zaidi (2023), 2004-2020 dönemi için 38 OECD ülkesinde dijital finansal tabana yayılma ile bilgi ve iletişim teknolojisinin (BİT) ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmişler ve sonuçta ise dijital finansal katılım, bilgi ve iletişim teknolojileri, nüfus artışı ve finansal olmayan yatırımlar arasında pozitif korelasyonun varlığını ortaya koymuşlardır.

B. Finansal yapı ve karbon emisyonları arasındaki ilişki

Acheampong, Amponsah, Boateng (2020), finansal piyasa gelişiminin karbon emisyonları üzerindeki etkisini 83 ülkede 1980-2015 dönemi için GMM yöntemi ile araştırmışlardır. Sonuçta ise finansal piyasa gelişiminin karbon emisyonlarını azalttığını bulmuşlardır. Lee ve Lee (2022), Çin'in 30 eyaletinde 2006-2018 dönemi için yaptıkları çalışmalarında yeşil finans gelişiminin toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisini ortaya koymuşlardır. Xu, Li ve Huang (2017), Çin ve AB finansal veri yapısı ile karbon emisyonları inceledikleri çalışmalarında CO2 emisyonu ile finansal yapının negatif korelasyona sahip olduğunu açıklamışlardır. Xiong, Tub ve Jub (2017), 1997-2011 dönemi için Çin'deki bölgesel veriler ile finansal kalkınma ile karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Finansal gelişmenin karbon emisyonu temelinde iki ayrı sonuç bulmuşlardır. Finansal gelişmenin, gelişmiş bölgelerde karbon emisyonlarını azaltıcı etkide bulunduğunu, daha az gelişmiş bölgelerde emisyonları artırıcı etkide bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Yao ve Tang (2021), 1971'den 2014'e kadar olan dönem için G20 ülkelerinde finansal yapının CO2 emisyonları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda finansal yapı ile toplam faktör verimliliği arasındaki ilişkide, gelişmekte olan ülkelerdeki karbon emisyonlarıyla pozitif yönde ilişki seyrettiğini bulmuşlardır. Pata (2018), 1974-2014 dönemi için kişi başına karbondioksit (CO2) emisyonları, kişi başına düşen GSYİH, kişi başına toplam yenilenebilir enerji tüketimi, finansal kalkınma, hidroelektrik tüketimi, kentleşme ve alternatif enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi Türkiye örneğinde araştırmıştır. Çalışmada ekonomik büyümenin, finansal gelişmenin ve kentleşmenin karbon emisyonlarını artırdığı sonucunda varmıştır.

3. VERİ VE MODEL

Çalışmada, Dünya Bankası (a) tarafından yapılan sınıflandırmaya göre ifade edilen üst-orta gelir grubunda yer alan 11 ülke (Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Kolombiya, Kazakistan, Meksika, Rusya, Güney Afrika, Tayland, Türkiye) için 2000-2020 döneminde finansal yapı ve dijital altyapının CO2 emisyonları üzerindeki etkisi incelenmektedir. Tablo 1'de analize konu olan değişkenlerin kaynakları ve kısaltmaları ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Tablo 1: Veriler, Semboller ve Kaynaklar

Gösterge	Değişkenler	Tanımlamalar	Sembols	Kaynak
Çevresel Kirlilik	CO2 emisyonları (logaritmik form)	CO2 emissions (kt)	LOGCO2	Dünya Bankası (b)
Açıklayıcı Değişken	GDP (logaritmik form)	GDP per capita (constant 2015 US\$)	LOGGDP	
	Nüfus (logaritmik form)	Population, total	LOGPOP	
	Araştırma ve Geliştirme	Research and development expenditure (% of GDP)	RD	
Finansal yapı	Finansal yapı büyüklüğü	Stock market capitalization to GDP (%)	SMC	
	Finansal yapı faaliyeti	Stocks traded, turnover ratio of domestic shares (%)	STR	
Dijital altyapı	İnternet kullanımı	Individuals using the Internet (% of population)	INTER	
	Mobil abonelik	Mobile cellular subscriptions (per 100 people)	MOBIL	

Değişkenler ile ilgili bir fikir oluşması için korelasyon matrisi ve tanımlayıcı istatistikler tablo 2’de raporlanmaktadır.

Tablo 2: Korelasyon Matrisi ve Tanımlayıcı İstatistikler

	LOGCO2	LOGGDP	LOGPOP	RD	SMC	STR	INTER	MOBIL
Ortalama	12.70647	8.883029	18.08332	0.712334	42.08998	61.20818	36.90394	90.13133
Medyan	12.57407	8.899172	18.01761	0.600360	35.14965	29.96991	36.40000	93.07232
Maksimum Değer	16.20836	9.561016	21.06764	2.406660	126.1530	480.2873	85.94260	181.7670
Minimum Değer	10.43817	7.693435	15.75195	0.116830	0.579547	0.849905	0.668594	1.294938
Standart Sapma	1.356409	0.365326	1.291340	0.473872	27.77042	72.03915	25.04278	48.87008
Çarpıklık	0.810630	-0.468871	0.491537	1.087806	0.970290	2.166498	0.171099	-0.186062
Basıklık	3.525394	3.009382	3.513371	4.119677	3.263745	9.383774	1.699351	1.910396
Jarque-Bera	27.95605	8.464681	11.83861	56.62669	32.60099	508.4635	17.40957	12.75998
Olasılık Değeri	0.000001	0.014518	0.002687	0.000000	0.000000	0.000000	0.000166	0.001695
Gözlem Sayısı	231	231	231	227	204	205	231	231

Korelasyon Matrisi

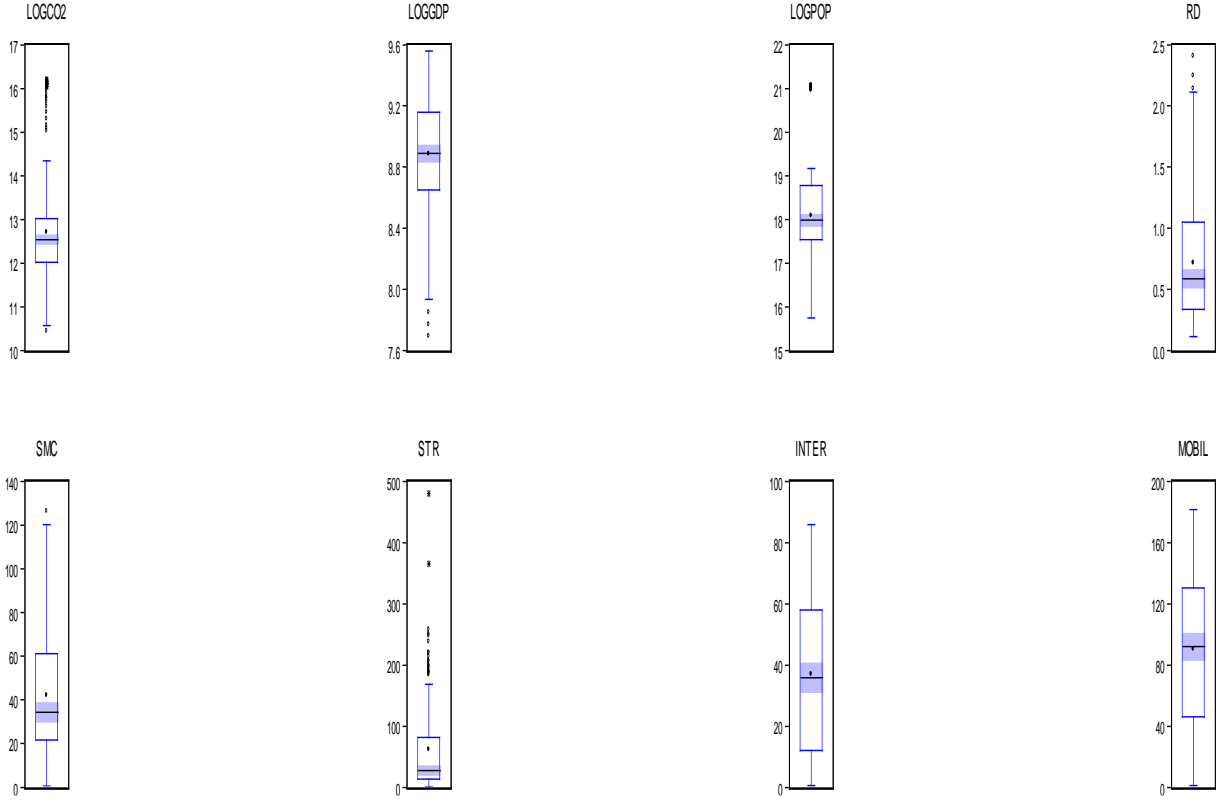
LOGCO2	1							
LOGGDP	0.067624 (0.3426)	1						
LOGPOP	0.885898 (0.0000)	-0.020153 (0.7775)	1					
RD	0.784706 (0.0000)	0.072481 (0.3090)	0.765748 (0.0000)	1				
SMC	0.289598 (0.0000)	-0.341623 (0.0000)	0.324346 (0.0000)	0.298308 (0.0000)	1			
STR	0.567854 (0.0000)	-0.039353 (0.5810)	0.591199 (0.0000)	0.659880 (0.0000)	0.163265 (0.0212)	1		
INTER	0.151694 (0.0325)	0.523163 (0.0000)	0.084215 (0.2370)	0.253704 (0.0003)	0.111800 (0.1159)	0.047611 (0.5043)	1	
MOBİL	0.037958 (0.5945)	0.374457 (0.0000)	-0.097545 (0.1705)	0.113773 (0.1096)	0.280585 (0.0001)	-0.130028 (0.0672)	0.814349 (0.0000)	1

Notlar: parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

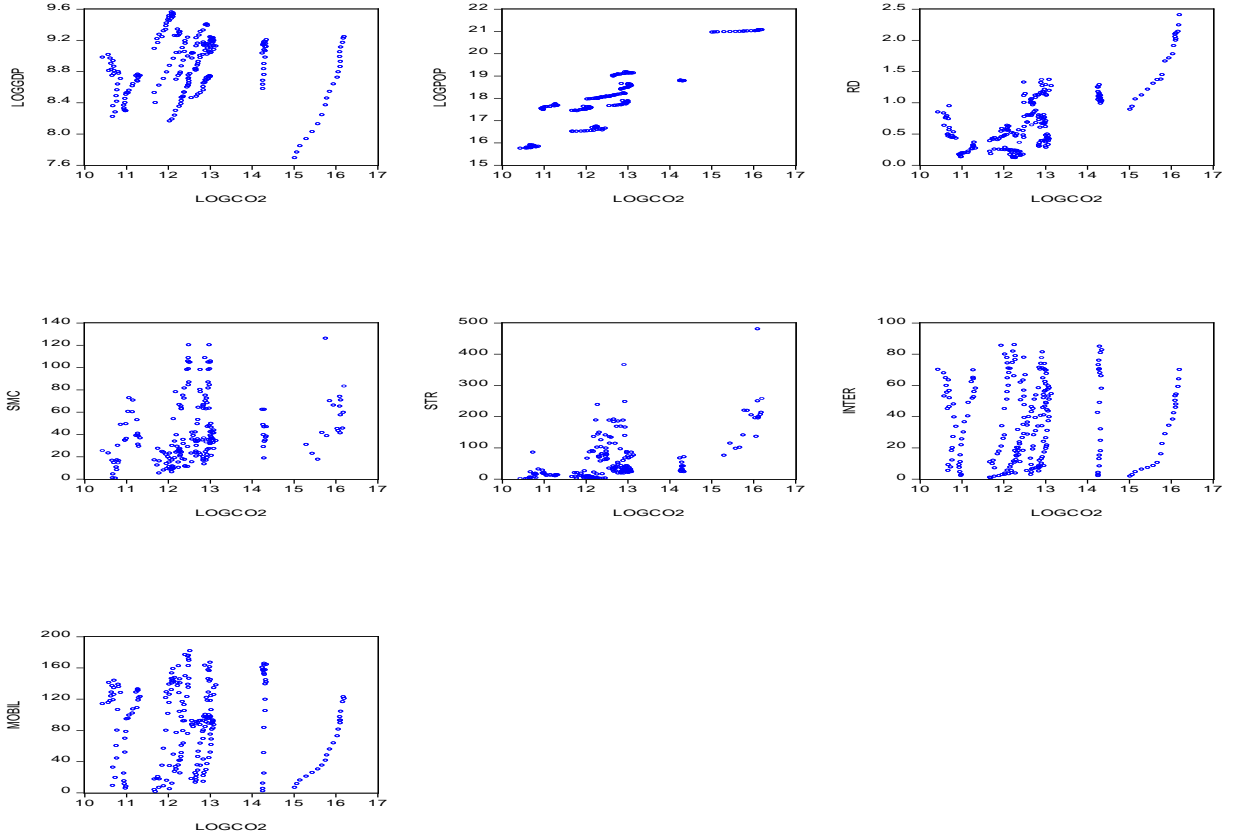
Tablo 2'den izleneceği üzere, panel veri seti dengesiz bir panelden oluşmaktadır ve bu nedenle gözlem sayılarında farklılık bulunmaktadır. I) En yüksek ortalamaya sahip üç değişken sırasıyla MOBİL (90.13133), STR (61.20818) ve SMC (42.08998)'dir. II) En yüksek maksimum değer STR (480.2873) değişkeninde gerçekleşmektedir. III) Standart sapmanın en yüksek olduğu değişken STR değişkenidir. IV) LOGCO2, LOGPOP, RD, SMC, STR, INTER değişkenleri pozitif çarpık, LOGGDP ve MOBİL negatif çarpıktır.

Tablo 2 aynı zamanda korelasyon matrisini göstermektedir. LOGPOP, RD, SMC, STR ve INTER ile LOGCO2 arasındaki ilişkinin pozitif olduğu ve %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir.

Şekil 1: Kutu Grafiği

Şekil 2: Dağılım grafiği LOGCO2 ve diğer değişkenler

Çalışmamızda ekonometrik analiz kısmında sabit etkiler yöntemi kullanılmıştır. Çalışmamızda öncelikli test olarak Hausman testi çalıştırılacaktır. Hausman testi sabit etkiler mi tesadüfi etkilerin mi uygun olduğuna karar vermek için kullanılmaktadır. Çalışmamızda kullanılan ekonometrik model aşağıdaki şekildedir:

$$\log CO2_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log GDP_{i,t} + \beta_2 \log POP_{i,t} + \beta_3 RD_{i,t} + \beta_4 SMC_{i,t} + \beta_5 STR_{i,t} + \beta_6 INTER_{i,t} + \beta_7 MOBIL_{i,t} + \beta_i + \varepsilon$$

(1)

Denklemdede,

i: ülke sayısı,

t: zaman,

β_0 : sabit terim,

β_i : bireysel spesifik etki katsayısı için kullanılmaktadır.

4. AMPİRİK SONUÇLAR

Hausman testi iki temel hipotez üzerine kurulmaktadır. Temel hipotez tesadüfi etkiler geçerlidir şeklinde iken alternatif hipotez sabit etkiler geçerlidir şeklinde kurulmaktadır. Bu açıklamalar doğrultusunda çalışmamızda ilk olarak uygun yöntemi seçmede belirleyici olabilmesi için Hausman testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 3' te raporlanmıştır.

Tablo 3: Hausman Test Sonuçları

Test Summary	Chi-Sq. Statistic	Prob.
Cross-section random	18.151464	0.0113

Hausman testini uyguladığımızda, $prob < 0.05$ 'ten daha küçük olduğu bulunmuştur. Bu nedenle rassal etkilerin geçerli olduğu temel hipotez reddedilmiş, sabit etkilerin geçerli olduğu alternatif hipotez kabul edilmiştir. Sonuç olarak, modelimiz için sabit etkiler modeli uygundur.

Tablo 4: Sabit Etkili Panel Yöntemi (Bağımlı Değişken: LOGCO2)

Çevresel Kirlilik: LOGCO2		
Değişkenler	Katsayı	Olasılık Değeri
LOG_GDP	0.544723	0.0000
LOG_POP	1.908935	0.0000
RD	0.103359	0.0033
SMC	-0.000778	0.0084
STR	0.000272	0.0732
INTER	-0.005211	0.0000
MOBIL	0.001199	0.0000
C	-26.70915	0.0000
R-squared		0.997907
Adjusted R-squared		0.997711
F-statistic		5077.446
Prob(F-statistic)		0.000000
Observations		199
Number of country groups		11

Notlar: *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$

Tablo 4'te sabit etkiler tahmin yönteminin ayrıntılı sonuçları ve olasılık değerleri raporlanmaktadır. Bütün bağımsız değişkenler çevresel kirlilik göstergesi olan LOGCO2 değişkenini anlamlı olarak etkilemektedir. Ekonomik büyüme (LOGGDP), nüfus (LOGPOP), araştırma-geliştirme harcamaları (RD), finansal yapı aktivitesi (STR) ve telefon aboneliğinin (MOBIL) CO2 emisyonları üzerindeki etkisi pozitif; finansal yapı aktivitesi (SMC) ve internet kullanımının (INTER) etkisi negatif olarak bulunmuştur. F-stat değerinin anlamlı olduğu belirlenmiş, tüm modelin anlamlı olduğu görülmüştür.

Elde edilen sonuçlara göre finansal yapı göstergesi olarak kullanılan değişkenlerin çevresel kirlilik üzerindeki etkisi büyük önem arz etmektedir. Finansal yapı aktivitesinde (SMC) meydana gelen 1 birimlik artış, çevresel kirlilik üzerinde %0.000778'lik bir azalışa neden olmaktadır. Ortaya çıkan bu etkinin küçük bir etki olduğunu ifade etmek mümkündür. Diğer taraftan bir diğer finansal yapı göstergesi olan finansal yapı aktivitesi (STR) değişkeninde oluşan 1 birimlik artış çevresel kirliliği %0.000272 oranında artırmaktadır.

Çalışmanın dijital altyapı göstergesi olarak model kapsamında ifade ettiğimiz iki önemli gösterge internet kullanımı ve telefon aboneliğidir. İnternet kullanımı ve telefon aboneliğinin çevresel kirlilik (LOGCO2) değişkeni üzerindeki etkisi farklı olmuştur. İnternet kullanımının LOGCO2 emisyonlarını negative etkilemektedir. Yani internet kullanımı arttıkça çevresel kirlilik azalmaktadır. Bir diğer dijital altyapı göstergesi olan mobil telefon aboneliğini olumlu yönde etkilemektedir. Yani mobil telefon aboneliği arttıkça çevresel kirlilikte artmaktadır.

Üst-orta gelir ekonomilerinde ekonomik büyümede (LOG_GDP) meydana gelen 1 birimlik artış çevresel kirlilikte (LOG_CO2) % 0.544'lik bir artışa neden olmaktadır.

Şaşırtıcı bir şekilde dijital altyapı göstergesi olan mobil telefon aboneliğinin CO2 emisyonları üzerindeki etkisi pozitif çıkmıştır. Zhao vd. (2023)'ün sonucunun aksine bir sonuç bulunmuştur. Ancak internet kullanımında ortaya çıkan negatif etkide bu çalışmanın sonuçlarını desteklemektedir. Çalışmada ortaya çıkan bu farklı etkinin sebebi çalışmada kullanılan veri dönemi aralığı, yöntem, kullanılan veriler ve seçilen örneklemden kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada finansal yapı ve çevresel kirlilik arasındaki ilişki araştırılırken dijital altyapının moderator rolü Dünya Bankası tarafından yapılan sınıflandırmaya göre üst-orta gelir grubunda yer alan ekonomiler için araştırılmıştır.

Çalışmada çevresel kirlilik (CO₂) değişkeni bağımlı değişken, ekonomik büyüme (GDP), nüfus (POP) ve araştırma-geliştirme harcamaları (RD) değişkenleri açıklayıcı değişken olarak model kapsamında ele alınmıştır. Finansal yapı göstergesi olarak finansal yapı büyüklüğü (SMC) ve finansal yapı aktivitesi (STR) araştırma modeline dahil edilirken, dijital altyapı çerçevesinde internet kullanımı (INTER) ve mobil telefon abone sayısı (MOBIL) göstergeleri CO₂ emisyonları üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Analiz kapsamında hausman testi sonucunda sabit etkilerin model için daha uygun olduğunu belirledik.

Sabit etkiler analizi sonucunda CO₂ emisyonları üzerinde ekonomik büyüme (LOGGDP), nüfus (LOGPOP), araştırma-geliştirme harcamaları (RD), finansal yapı aktivitesi (STR) ve telefon aboneliğinin (MOBIL) pozitif; finansal yapı aktivitesi (SMC) ve internet kullanımının (INTER) üzerindeki etkisi negatif olarak bulunmuştur. Ayrıca kullanılan değişkenlerin modeldeki etkisi de anlamlı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. Verilerin analizinde kullanılan panel veri seti dengesiz bir veri setinden oluşmaktadır. Bu noktada ise kullanılan yöntem noktasında kısıtlılığa neden olmuş, yalnızca sabit etkiler yönteminin kullanılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bir diğer sınırlılık ise ele alınan ülke grubudur. Analize konu olan ülke/ülke grubunda farklılık oluşması da sonuçlarda farklılığa neden olacaktır.

Çalışmanın sonuçları hem üst-orta gelir grubu ekonomileri hem de bu grupta yer almayan ülke grupları açısından önemli sonuçlara işaret etmektedir. İnternet kullanımının artırılması çevresel kirliliğin azalmasına neden olmaktadır. Politika yapıcılar bu çerçevede politikalar geliştirmelidir.

KAYNAKÇA

Acheampong, Alex O., Amponsah, M. ve Boateng, E. (2020). Does financial development mitigate carbon emissions? Evidence from heterogeneous financial economies, *Energy Economics*, Volume 88, 104768, <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.104768>

Dam, M. E., Kaya, F. ve Bekun, F. V. (2024). How does technological innovation affect the ecological footprint? Evidence from E-7 countries in the background of the SDGs, *Journal of Cleaner Production*, Volume 443, 141020, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.141020>.

Dünya Bankası (a), <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>

Dünya Bankası (b), <https://databank.worldbank.org/home.aspx>

Habiba, U., Xinbang, C. ve Anwar, A. (2022). Do green technology innovations, financial development, and renewable energy use help to curb carbon emissions?, *Renewable Energy*, Volume 193, 2022, Pages 1082-1093, <https://doi.org/10.1016/j.renene.2022.05.084M>.

Hashemizadeh, A., Ashraf, R.U., Khan, I. et al. (2023). Digital financial inclusion, environmental quality, and economic development: the contributions of financial development and investments in OECD countries. *Environ Sci Pollut Res* 30, 116336–116347. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-30275-4>

Hu, J., Zhang, H. ve Irfan, M. (2023). How does digital infrastructure construction affect low-carbon development? A multidimensional interpretation of evidence from China, *Journal of Cleaner Production*, Volume 396, 136467, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.136467>.

Liu, J., Yu, Q, Chen, Y. ve Liu, J. (2022). The impact of digital technology development on carbon emissions: A spatial effect analysis for China, *Resources, Conservation and Recycling*, Volume 185, 106445, <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2022.106445>.

Karlilar, S., Balcilar, M. ve Emir, F. (2023). Environmental sustainability in the OECD: The power of digitalization, green innovation, renewable energy and financial development, *Telecommunications Policy*, Volume 47, Issue 6, 102568, <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2023.102568>.

Lee, Chi-Chuan ve Lee, Chien-Chiang (2022). How does green finance affect green total factor productivity? Evidence from China, *Energy Economics*, Volume 107, 105863, <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2022.105863>

Liu, T. ve Zhang, K. (2023). Effects of the digital economy on carbon emissions in China: an analysis based on different innovation paths. *Environ Sci Pollut Res* **30**, 79451–79468. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-27975-2>

Moyer, J. D. ve Hughes, B. B. (2012). ICTs: Do they contribute to increased carbon emissions?, *Technological Forecasting and Social Change*, Volume 79, Issue 5, Pages 919-931, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2011.12.005>.

Pata, U. K. (2018). Renewable energy consumption, urbanization, financial development, income and CO2 emissions in Turkey: Testing EKC hypothesis with structural breaks, *Journal of Cleaner Production*, Volume 187, 2018, Pages 770-779, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.03.236>

Škare, M., Gavurova, B. ve Porada-Rochon, M. (2024). Digitalization and carbon footprint: Building a path to a sustainable economic growth, *Technological Forecasting and Social Change*, Volume 199, 123045, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.123045>.

Tang, K. ve Yang, G. (2023). Does digital infrastructure cut carbon emissions in Chinese cities?, *Sustainable Production and Consumption*, Volume 35, Pages 431-443, <https://doi.org/10.1016/j.spc.2022.11.022>.

Wang, Q., Sun, J., Pata, U. K., Li, R. ve Kartal, M. T. (2024). Digital economy and carbon dioxide emissions: Examining the role of threshold variables, *Geoscience Frontiers*, Volume 15, Issue 3, 101644, <https://doi.org/10.1016/j.gsf.2023.101644>.

Xiong, L., Tu, Z. ve Ju, L. (2017). Reconciling Regional Differences in Financial Development and Carbon Emissions: A Dynamic Panel Data Approach, *Energy Procedia*, Volume 105, Pages 2989-2995, <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2017.03.716>.

Xu, H., Li, Y. ve Huang, H. (2017). Spatial Research on the Effect of Financial Structure on CO2 Emission, Energy Procedia, Volume 118, Pages 179-183, <https://doi.org/10.1016/j.egypro.2017.07.037>.

Yao, X., ve Tang, X. (2021). Does financial structure affect CO2 emissions? Evidence from G20 countries, Finance Research Letters, Volume 41, 2021, 101791, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101791>.

Zhang, C. ve Liu, C. (2015). The impact of ICT industry on CO2 emissions: A regional analysis in China, Renewable and Sustainable Energy Reviews, Volume 44, Pages 12-19, <https://doi.org/10.1016/j.rser.2014.12.011>

Zhao, S., Ozturk, I, Hafeez, M. ve Ashraf, M. U. (2023). Financial structure and CO2 emissions in Asian high-polluted countries: Does digital infrastructure matter?, Environmental Technology & Innovation, Volume 32, 103348, <https://doi.org/10.1016/j.eti.2023.103348>

BAĞIŞ KARARLARINDA ÇIPALAMA ETKİSİNİN YÖNLENDİRİCİ GÜCÜ**Dr. Öğr. Üyesi Asena Gizem YİĞİT**

Süleyman Demirel Üniversitesi

asenayigit@sdu.edu.tr-0000-0002-9791-2211

ÖZET

Herbert A. Simon'un 1955 yılında ortaya koyduğu sınırlı rasyonalite varsayımı üzerine kurulu olarak ortaya çıkan Davranışsal İktisat, kişilerin karar mekanizmalarında sosyolojik, psikolojik ve çevresel faktörlerin önemli etkileri olduğunu vurgular. Bu faktörlerden biri de bilişsel önyargılardır. Davranışsal İktisat literatüründe önemli bir yere sahip bilişsel önyargılardan biri olan çıpalama etkisi, bireylerin ilk sunulan bilgiye bağlılık göstererek sonraki değerlendirmelerini bu bilgi etrafında şekillendirmesi durumunu ifade eder. Bu çalışma, bireylerin karar alma süreçlerinde etkili olan ve birçok alanda kendini gösteren çıpalama etkisinin, bağış istekliliği üzerindeki etkisini ve bireylerin kendini tanıma düzeyine göre değişip değişmediğini incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada, bu amaç kapsamında, 184 katılımcıdan çevrimiçi anketlerle veriler toplanmıştır. Katılımcılara, farklı alanlarda bağışlara ilişkin yedi farklı senaryo verilmiş ve bağış yapmaya istekli olduğu tutarlar sorulmuştur. Senaryolara ilişkin bağış tutarları kontrol grubunda düşükten yükseğe doğru; deney grubunda ise çıpalama etkisinin tespiti amacıyla tam tersi bir sıralama ile verilmiştir. Ayrıca kendini ne kadar tanıdıklarına dair verilerin toplanabilmesi amacıyla Bütünleştirici Öz-Bilgi Ölçeği'nin "şimdi zamandaki deneyimlere odaklanma" boyutu kullanılmıştır. Senaryolarının sonunda ise katılımcılardan verdikleri kararlardan ne kadar emin olduklarına dair puanlar toplanmıştır. Yapılan Ki-Kare ve Fark Testleri sonuçları, çıpalama etkisinin bireylerin bağış yapma kararları üzerinde sistematik bir yanlılık yarattığını ve bu etkinin bireylerin eminlik düzeyini de etkileyerek karar süreçlerini şekillendirdiğini göstermektedir. Kendini tanıma düzeyinin gruplara göre farklılaşmadığı tespit edilmiş; yaş, cinsiyet ve medeni duruma göre çıpalama etkisinin farklılık gösterebildiği görülmüştür. Çalışma, çıpalama etkisinin bireylerin kararlarını yönlendirmedeki gücünü vurgulamakta ve bilişsel önyargıların karar alma süreçlerine olan etkilerini anlamak için önemli bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çıpalama Etkisi, Davranışsal İktisat, Bağış, Kendini Tanıma Düzeyi

THE GUIDING POWER OF THE ANCHORING EFFECT IN DONATION DECISIONS

Asst. Prof. Asena Gizem YIĞİT

Süleyman Demirel University

asenayigit@sdu.edu.tr-0000-0002-9791-2211

ABSTRACT

Behavioral Economics, which emerged based on the bounded rationality assumption introduced by Herbert A. Simon in 1955, emphasizes the significant influence of sociological, psychological, and environmental factors on individuals' decision-making processes. One of these factors is cognitive biases. Anchoring effect, a cognitive bias that holds a prominent place in the Behavioral Economics literature, refers to the tendency of individuals to base their subsequent judgments around the initial piece of information presented to them. This study aims to examine the impact of the anchoring effect, which influences decision-making processes and manifests in various domains, on donation willingness and whether this effect varies according to individuals' levels of self-awareness.

For this purpose, data were collected from 184 participants through online surveys. Participants were presented with seven different scenarios related to donations in various fields and asked to indicate the amounts they were willing to donate. In the control group, donation amounts were presented in ascending order, while in the experimental group, they were presented in the reverse order to detect the anchoring effect. Additionally, the "present-focused awareness" dimension of the Integrative Self-Knowledge Scale was used to gather data on participants' levels of self-awareness. At the end of the scenarios, participants were asked to rate their confidence in the decisions they made.

The results of Chi-Square and Difference Tests indicate that the anchoring effect creates a systematic bias in individuals' donation decisions and shapes their decision-making processes by influencing their confidence levels. It was found that self-awareness levels did not differ between groups, while the anchoring effect varied according to age, gender, and marital status. This study highlights the power of the anchoring effect in guiding individuals' decisions and provides a significant contribution to understanding the impact of cognitive biases on decision-making processes.

Keywords: Anchoring Effect, Behavioral Economics, Endowment, Level of Self-Recognition

GİRİŞ

İktisat Teorisi, klasik ya da geleneksel yaklaşım çerçevesinde, insanları rasyonel varlıklar olarak kabul eder. Bu bağlamda, bireylerin tüm kararlarını akıl süreçlerinden geçirerek aldıkları varsayılır. Klasik teoriye göre insanların temel amacı fayda maksimizasyonudur; yani, her zaman belirli kısıtlar, özellikle de bütçe kısıtı altında, faydalarını en üst düzeye çıkaracak seçimler yaparlar. Dolayısıyla insanlar sürekli olarak faydalarını en yükseğe çıkaracak kısıtlı bir optimizasyon süreci işletmektedir. Daha spesifik olarak, anaakım iktisat olarak da literatürde yer alan klasik iktisat, bahsi geçen bu seçim sürecinin tamamen rasyonel temellere dayandığını savunmaktadır. Öyle ki bu bakışa göre insanlar çevresel koşullarla ilgili etkileyici şekilde çok net ve çok geniş bir bilgiye sahip, iyi organize edilmiş ve öngörülebilir bir tercihler sistemine sahip, aynı zamanda kendisini en yüksek faydaya taşıyacak tercihleri yapabilmesini mümkün kılan bir hesaplama kabiliyetine de sahiptir (Simon, 1955: 99). Ancak insanların klasik iktisadın öngördüğü kadar akılcı olmayabilecekleri, literatürde yarım asrı geçik süredir tartışılmaktadır. Örneğin ilk kez 1955 yılında Simon tarafından “sınırlı rasyonellik” (limited rationality) kavramı ortaya atılmıştır (Simon, 1955: 113). Bu kavrama göre, bireyler, karar alma süreçlerinde sınırsız bilgiye, zamana ve işlem kapasitesine sahip değildir ve çeşitli duyu, psikolojik unsur gibi öğelerden etkilenebilmektedirler. Bu kavram, klasik teorinin insan rasyonelitesine dair iddialarını sorgulamış ve alternatif bir yaklaşımın temelini atmıştır. Simon’ın bu kavramsallaştırması, bireylerin rasyonel kararlar almaktaki sınırlarını anlamaya yönelik sistematik araştırmaların başlangıcı olmuştur. Özellikle 1970’li yıllarda Amos Tversky ve Daniel Kahneman’ın çalışmalarıyla insanların irrasyonel karar mekanizmalarına yönelik araştırmalar ayrı bir disiplin olarak şekillenmeye başlamıştır (Tversky ve Kahneman, 1974). Ortaya çıkan bu yeni disiplin, davranışsal iktisat olarak anılmaya başlamış ve davranışların, karar alma mekanizmalarındaki rolüne dair önemli katkılar sunmuştur.

Davranışsal iktisat, bireylerin sınırlı rasyonel olmasından yola çıkarak, karar alma süreçlerinde ortaya çıkan sistematik ve öngörülebilir sapmalara sebebiyet veren bilişsel önyargıları anlamaya odaklanır. Daha önce de belirtildiği üzere, bireylerin sınırlı bilgi işleme kapasitelerine sahip olması, karar aşamasında zihinsel kısa yolların (heuristics) kullanılmasına neden olmaktadır. Zihinsel kısayolların temel amacı ise, karmaşık sorunları basitleştirmek ve bilişsel aşırı yüklenmeyi azaltmaktır (Heap, 2013). Bununla birlikte, olayların karmaşıklığı, belirsizlik ve risk gibi faktörler de bireylerin algıları üzerinde etkili olmaktadır (Yiğit, 2020). Çıpalama etkisi, bu bilişsel önyargılar arasında dikkat çekici bir yere sahiptir. Çıpalama, bireylerin ilk sunulan bilgiye (çapa) gereğinden fazla ağırlık vermesi ve daha sonraki değerlendirmelerini bu çapanın etkisi altında şekillendirmesiyle ortaya çıkar. Özellikle ekonomik ve ticari kararlar bağlamında, çıpalama etkisi, bireylerin rasyonel düşünce süreçlerinden nasıl saptığını açık bir

şekilde göstermektedir. Bu çalışmanın da konusu olan “Çıpalama Etkisi” (Anchoring), davranışsal iktisat literatüründe ilk incelenen fenomenlerden de biri olmuştur.

TEORİK KAPSAM

Çıpalama Etkisi (Anchoring)

Tversky ve Kahneman 1974 yılında davranışsal iktisat alanındaki öncü çalışmalarından birinde şu soruyu temel almışlardır: “İnsanlar belirsiz olayın ya da miktarın değerinin olasılığını nasıl değerlendirirler?” (Tversky ve Kahneman, 1974: 1124). Davranışsal iktisadın da öncü çalışmalarından biri sayılabilecek çalışmalarında bu soruya verdikleri cevap, insan zihninin belirsizlik ve risk durumlarında karar alırken sıkça başvurduğu üç farklı bilişsel kısa yolu (heuristics) kapsamaktadır: Temsil kısayolu (representativeness), bulunabilirlik kısa yolu (availability) ve düzeltme ve çıpalama (adjustment and anchoring) kısa yolu. Yazarlara göre insanlar, bir konuda tahmin yürütmeleri gerektiğinde, tahminlerini çoğu zaman bir başlangıç değerine göre belirlemektedirler. Bu başlangıç değeri rastlantısal veya bilinçli bir şekilde belirlenmiş olabilir ancak ne şekilde belirlenmiş olursa olsun genellikle doğru tahmini yapmak için yetersiz olacaktır. Bu yorumdan hareketle yazarlar, zaman içinde kısaca çıpalama (anchoring) olarak anılan bu mekanizmayı “farklı başlangıç noktaları, başlangıç noktasına doğru yanlılığa sahip farklı tahminlere neden olur.” şeklinde tanımlamaktadır (Tversky ve Kahneman, 1974: 1128). Buna göre başlangıç değeri, karar süreçlerinde, karar vericinin düşüncesini bir çapa gibi tutarak, nihai yargının başlangıç bilgisindeki yanlılık doğrultusunda şekillenmesine neden olmaktadır. Diğer bir deyişle, bireyler bir şey hakkında yargıya varırken, genellikle ilk izlenim veya ilk bilgidен etkilenmeye meyillidirler. Bu bilgiler ise tıpkı derin denize atılan bir çapa gibi, bireylerin düşüncelerini bu başlangıç noktasına bağlar. Sonuç olarak, alınan kararlar gerçeklikten uzaklaşabilir ve bu başlangıç noktasının yarattığı yanlılıkla şekillenebilir (Kahneman ve Tversky, 1979). Örneğin, "Bir deri bir ayakkabının bedeli 2000 TL'den fazla mıdır?" sorusuna verilen cevaplar genellikle 2000 TL civarında kümelenirken, "Bir el çantası 250 TL'den fazla mı?" sorusuna verilen cevaplar genellikle 250 TL civarında kümelenmektedir.

Çıpalama etkisinin bir konunun değerini belirlemekten (Bucchianeri ve Minson, 2013), işletme yöneticilerinin kararlarına (Tekin, 2018) veya yatırım kararlarına (Baker ve Nofsinger, 2002), bir ürün için ödeme istekliliğinden (Yürük, 2017), hukuk davalarında alınan kararlara (Bystranowski vd., 2021) kadar pek çok alanda araştırıldığı ve sistematik bir karar verme yanlılığı olarak tespit edildiği görülmektedir. Epley ve Gilovich (2001)'e göre çıpa değerlerini kaynağına göre ikiye ayrılmaktadır: Harici ve dahili çıpalar. Harici çıpa, diğer kişiler tarafından doğrudan sağlanan bir referans (başlangıç) değeridir. Dahili çıpa ise bireyin dış dünyadan herhangi bir bilgi almaksızın kendi deneyimi ve bilgi ipuçlarına dayalı olarak oluşturduğu bir referans noktasıdır. Ancak her iki durumda da yanlı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan çıpalama etkisi hem bireysel hem de kurumsal düzeyde kararların kalitesini önemli ölçüde etkileyebilir ve dikkate alınması gereken kritik bir faktördür.

Öz Bilgi

Öz-bilgi, bireyin geçmiş, şimdi ve gelecekle ilgili deneyimlerini, anlamlandırma ve bu deneyimleri bir bütün halinde ele alma çabasını yansıtmaktadır. Psikoloji literatüründe, kişinin öz bilgi yansıtma süreci, Deneysel ve Yansıtıcı Öz Bilgi Ölçekleri aracılığıyla ele alınmıştır (Robins, Norem ve Cheek, 1999). Deneysel öz-bilgi, bireyin şimdiki zamandaki psikolojik durumunu fark etme ve bu farkındalığı işlevsel bilgiye dönüştürme yeteneğini ölçerken, yansıtıcı öz-bilgi geçmiş deneyimlerin bilişsel analizi yoluyla bireyin istikrarlı bir benlik algısı geliştirmesine olanak tanır (Ghorbani, Watson ve Hargis, 2008). Bunun yanı sıra Yansıtıcı Öz Bilgi Ölçeği, istikrarlı zihinsel temsillerle de yakından ilişkilidir (Robins, Norem ve Cheek, 1999). Bu iki yaklaşımın birleşiminden doğan Bütünleştirici Öz-Bilgi Ölçeği, bireyin geçmişten bugüne taşınan deneyimlerini ve gelecekteki hedeflerini bütüncül bir çerçevede anlamlandırarak, bireyin tutarlı bir yaşam anlatısı oluşturmasını sağlamayı amaçlar (Ghorbani, Watson ve Hargis, 2008). Diğer bir deyişle, “Bütünleşik öz bilgi, geçmişten gelen hikâyeyi ve gelecekte arzu edilen şeyleri bugünkü durumdan hareketle sorunsuz bir anlatı içine bütünleştirerek bireyin tutarlı bir yaşam sürdürmesi için çalışmaktadır.” (Demirci, 2012). Bu amaçla geliştirilen ölçeğin boyutu vardır: (1) Geçmiş deneyimleri anlama, (2) şimdiki zamanda farkındalığını sürdürme, (3) Gelecekte istenilen hedeflere doğru taşıma (Ghorbani vd., 2011). Dolayısıyla ölçekten alınan yüksek skor, bireyin daha istikrarlı ve deneyime açık olduğunu göstermektedir (Tahmasb, Ghorbani ve Watson, 2008).

Araştırmalar, bütünleştirici öz-bilgi kavramının, bireylerin öznel iyilik hali, öz-saygı ve otokontrol gibi olumlu psikolojik özelliklerle güçlü bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir (Ghorbani ve Watson, 2004; Ghorbani, Watson, Rezazadeh ve Cunningham, 2011). Benzer şekilde bütünleştirici öz bilgisi yüksek olan bir kişinin aynı zamanda yüksek bir özbilince sahip olmasıyla ilişkili olarak, seçim yapabilme becerisini de önemli ölçüde olumlu yönde etkilemektedir (Arlow, 1995). Dolayısıyla yüksek öz bilgi, kişinin daha mantıklı ve akılcı kararlar alma potansiyeline de hizmet edebilir. Çünkü öz farkındalık, objektif ve rasyonel düşünme süreçlerini desteklemektedir. Bütünleştirici Öz Bilgi, şimdiki zaman boyutuyla ele alındığında, kişinin mevcut durumunu, yani “an”daki durumunu, daha iyi anlamasını kapsamaktadır. Rasyonel düşünmede ise mevcut koşullara göre en uygun çözümü bulmak, hedeflenmektedir. Buna dayanarak, kişinin mevcut durumunu doğru bir şekilde analiz etmesi, ona duygusal yanılgılardan kaçınarak daha sağlıklı ve mantıklı kararlar alma fırsatı verebilir. Örneğin, kendinin farkında olan bir kişi, duygusal veya önyargılı kararlar almak yerine, objektif verilere dayalı bir yaklaşım benimseyebilir. Bu bakımdan çalışmanın bir diğer değişkeni ise öz bilgi düzeyi olmuştur. Buradaki temel beklenti, kişinin öz bilgi düzeyi yükseldikçe bilişsel önyargılara düşme düzeyinin azalması şeklindedir.

LİTERATÜR

Literatürde, çıpalama etkisinin çok farklı alanlarda ortaya çıktığına dair çalışmalar mevcuttur. Örneğin, bir gayrimenkul değerlendirme uzmanı, mülkün fiyatını etkilemesi muhtemel faktörler üzerinde durmaktadır. Bir evin değerlendirilmesi sırasında, evin toplam büyüklüğü, oda sayısı

ve kullanılan inşaat malzemesi gibi unsurların belirleyici olduğunu kabul ederiz. Ancak, uzman acaba mülkün kapı numarasından etkilenir mi? Kapı numarası yükseldikçe, aynı özelliklere sahip diğer evlere kıyasla bu eve daha yüksek bir değer biçilme olasılığı var mıdır? Ünveren ve Baycar, (2019) bu sorulara yanıt arayan dikkat çekici bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmalarında, 1875 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından İstanbul'da gerçekleştirilen bir anketin verilerini kullanmışlardır. Söz konusu anket, İstanbul'daki gayrimenkul varlıklarını tespit etmek ve bu gayrimenkuller üzerinden alınacak vergilerin hesaplanması için temel değerleri belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmacılar, uzmanların yaptığı değerlemelerde bir çıpa etkisinin olup olmadığını ekonometrik ve istatistiksel yöntemlerle analiz etmişlerdir. Anketlerde gayrimenkuller hakkında oda sayısı, kira bedeli, bulunduğu yer ve inşaat malzemesi gibi pek çok bilgi yer alırken, aynı zamanda kapı numaraları da mevcuttur. Yazarlar, gayrimenkulün değerini belirleyen özellikler arasında yer almayan kapı numaralarının bir çıpa etkisi yaratıp yaratmadığını sorgulamış ve yaptıkları analizlerin sonucunda kapı numaralarının güçlü bir çıpa etkisi oluşturduğunu tespit etmişlerdir. Tarihsel verilere dayanan bir başka araştırma ise Jetter ve Walker (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada araştırmacılar, çıpalama etkisinin gerçek dünyadaki yansımalarını değerlendirmek amacıyla Amerika'da 32 yılı aşkın süre yayınlanan Jeopardy! adlı programı incelemiştir. Bu bilgi yarışmasında, doğrudan bir soru yerine "cevap" formatında bilgi verilerek yarışmacılardan bu cevaba uygun bir "soru" yazmaları beklenmektedir. Örneğin, sunucu "Bu yazar *Romeo ve Juliet*'i yazmıştır" derse, yarışmacının yanıtı "Kim William Shakespeare?" şeklinde olmalıdır. Dolayısıyla bu yarışmada, yarışmacılara, soru yazabilmeleri için, belirli bir para miktarını temsil eden ipuçları verilmektedir. İlgili araştırmada ise bu ipuçlarının bahislerini artırma kararları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bulgular, yarışmacıların başlangıçta verilen çıpa değerine yakın bahisler yaptığını ve çıpalama etkisinin bu davranışı desteklediğini ortaya koymuştur.

Çıpalama etkisi, farklı alanlarda kendini gösteren önemli bir psikolojik fenomendir. Bu etkilerden biri de konut piyasalarında gözlemlenmiştir. Scott ve Lizieri (2012) çıpalama etkisinin bir konutun fiyatlandırılmasında etkili olup olmayacağını incelemiştir. Bu amaçla yapılan deneyde katılımcılardan, önce bir çıpa oluşturması adına telefon numaralarının son üç rakamını Pound cinsinden yazmaları istenmiş, ardından dört farklı konut hakkında yazılı ve görsel bilgiler sunularak bu konutlara değer biçmeleri talep edilmiştir. Elde ettikleri bulgular, çıpa değeri arttıkça konutlara verilen değerlerin de yükseldiğini göstermiştir. Ayrıca, bir konutun değer tahmininin, sonraki konutların değer tahminlerini etkilediği saptanmış ve bu durum zincirleme bir etkiden kaynaklanabileceği şeklinde yorumlanmıştır. Çıpalama etkisi konusundaki bir diğer çalışma, Yürük'ün (2017) yüksek lisans tezinde gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada, dört farklı ürün üzerinde çıpalama etkisi incelenmiştir. Katılımcılardan kimlik numaralarının son iki rakamını TL cinsinden düşünmeleri istenmiş ve bu değer, dört ürün için ödemeye razı oldukları en yüksek fiyatı etkileyip etkilemediği analiz edilmiştir. Sonuçlara göre, iki ürün için ödenmek istenen maksimum fiyat ile çıpa arasında düşük bir ilişki bulunurken, diğer iki ürün için bu ilişki daha yüksek çıkmıştır. Bu bulgular, çıpa değeri arttıkça ödeme

istekliliğinin de yükselebildiğini göstermektedir. Yiğit (2020) ise dört farklı soru üzerinden çıpalama etkisini araştırmıştır. Bu çalışmada, toplam 108 öğrenciyle anket yapılmış ve üç soru aracılığıyla çıpalama etkisi manipüle edilmiştir. Kontrol ve deney gruplarına sorular farklı şekilde yöneltilmiştir. Bu üç soruda kontrol grubunda çıpalama etkisi yaratması beklenen bir ifade bulunmazken, deney grubunda bu etkiyi yaratması beklenen bir ifade bulunmaktadır. Örneğin kontrol grubuna “Bugün bankadan kredi çekerek bir otomobil satın almayı düşünseniz aylık ödeme miktarınızın en fazla ne kadar olmasını uygun bulursunuz?” şeklinde bir soru sorulurken deney grubuna soru “2019 yılı ilk çeyrek rakamlarına göre otomobil kredileri için kişi başına aylık ortalama 2.600 TL ödenmektedir. Siz bugün bankadan kredi çekerek bir otomobil almayı düşünseniz aylık ödeme miktarınızın en fazla ne kadar olmasını uygun bulursunuz?” şeklinde sorulmuştur. Rasyonalite varsayımına göre iki ifade arasındaki fark katılımcıların cevaplarını değiştirmemelidir. Ancak bu şekilde farklılaşan üç soruya da verilen cevaplar kontrol ve deney gruplarında farklılaşmış ve çıpalama etkisini desteklemiştir.

Hukuk davaları bağlamında yapılan bir diğer çalışma, Bystranowski vd. (2021) meta-analizidir. Araştırmacılar, hukuk davalarında verilen kararlarda çıpalama etkisinin varlığını incelemek amacıyla 29 çalışmayı analizlerine dahil etmişlerdir. Çalışmalar kontrol grubuna sahip olan ve olmayan çalışmaları gruplamıştır. Çalışmada temel olarak etki büyüklükleri üzerinden yorumlar yapılmıştır. Kontrol grubu olan çalışmalarda etki büyüklüğü $d=0,58$ iken kontrol grubu olmayan çalışmalarda etki büyüklüğü $d=0,91$ ’dir. İki değer de çıpalama etkisinin varlığını güçlü şekilde bulgulamaktadır. Bunun yanında örneklem büyüklüğünün, kullanılan uyarıcı türünün (kısa yazılı materyaller, zengin yazılı materyaller ve ses/video kayıtları), örneklem türünün (profesyoneller veya alaylılar (laypeople), çıpa değerlerinin (düşük, orta, yüksek), çıpaların konuyla ilgi düzeyinin (ilgisiz, potansiyel olarak ilgili ve ilgisiz) çıpalama etkisini düzenlediği bulgulanmıştır. Örneklem hacmi küçüldükçe, kısa yazılı materyaller kullanıldıkça, örneklem alaylı kişilerden oluştuğunda, orta değerli çıpalar kullanıldıkça, konuyla ilgili çıpalar kullanıldıkça, davacı ve savcının talepleri çıpa olarak kullanıldıkça çıpalama etkisi yükselmektedir.

Pazarlama bağlamında çıpalama etkisi, Karabıyık ve Elgün (2021) çalışmasında ele alınmıştır. Araştırmacılar, çıpalama etkisinin ürün sunumu ve pazarlama üzerindeki etkisini incelemek için bir deney tasarlamışlardır. Kontrol grubundaki katılımcılara beş adet kıyafet göstererek bu kıyafetler için en fazla ne kadar ödeme yapmaya niyetli oldukları sorulmuştur. Deney grubunda ise ilk kıyafet üzerinde fiyat etiketi bulunmaktadır. Nitekim bu kıyafetin fiyat 350 TL’dir ve markasız fakat gerçekten pahalı ve kaliteli bir kıyafettir. Fakat diğer kıyafetler mağazada 15-20 TL’ye satılmakta olan kalitesiz ve markasız kıyafetlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre çıpalamaya maruz kalan deney grubundaki katılımcıların kıyafetler için ödemeye razı olduğu fiyatlar kontrol grubundaki katılımcıların razı olduğu fiyatlardan %390,31 oranında daha yüksektir. Araştırmacılar çalışmalarında yenilikçi bir değişken daha kullanmışlar ve katılımcıları deney boyunca kamera ile kaydedip ürünlere fiyat biçerken ne kadar zaman harcadıklarını ölçmüşlerdir. Bulgulara göre ürünlere biçilen fiyatlar ile cevap vermek için geçen süre arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Katılımcıların düşünme süresi uzadıkça

kıyafetlere daha düşük fiyat vermeye meyilli hale gelmektedirler. Ancak buradaki temel beklenti deney grubunda bir çıpa bulunduğu için katılımcıları birinci sistemle düşünmeye daha meyilli olacakları, dolayısıyla da düşünme sürelerinin azalacağıdır. Nitekim bulgular bu beklentiye doğrulamaktadır. Kontrol grubundaki ortalama düşünme süresi 6,397 saniye iken deney grubunda bu ortalama süre 3,12 saniyedir.

YÖNTEM

Çıpa (anchoring) etkisinin bağış istekliliği konusunda çalışıp çalışmadığı, bu araştırmada önemli odak noktalarından birini oluşturmaktadır. İnsanların karar aşamasında ilk sunulan bilgiye aşırı derecede bağımlı olmaları durumu, belirli konulardaki bağış kampanyalarına destek verip vermedikleri ile sınıanmıştır. Çalışmamızda, çıpa etkisinin katılımcıların karar verme süreçlerine nasıl etki ettiğini değerlendirmek için belirli senaryolar kullanılmıştır. Bu tür bir test, çıpa etkisinin bireylerin rasyonel düşünme süreçlerini nasıl etkilediğini anlamaya yönelik önemli bir araçtır.

Katılımcılara her bir bağış kampanyası için ne kadarlık bir bedelle katılım göstermek istedikleri sunulmuş ve bu sunumda belirli başlangıç değerleri verilmiştir. Ayrıca, çıpa etkisinin rasyonel düşünme ile ilişkisini test edebilmek amacıyla, katılımcıların karar verme süreçlerinde objektiflik ve mantıklı düşünme düzeyleri de ölçülmüştür. Bu amaçla bu yanlılığın ilk tanımlandığı çalışmada, yani Tversky ve Kahneman'ın (1974) çalışmasında kendi uyguladıkları ufak bir deneyden esinlenilmiştir. Deneyde iki grup lise öğrencisi bir çarpma işleminin sonucunu beş saniye içinde tahmin etmeye çalışmıştır. Bir gruba

$$1 \times 2 \times 3 \times 4 \times 5 \times 6 \times 7 \times 8$$

ifadesi gösterilirken diğer gruba

$$8 \times 7 \times 6 \times 5 \times 4 \times 3 \times 2 \times 1$$

ifadesi gösterilmiştir. Burada teorik olarak beklenti bu hesaplama yetecek süre de olmadığı için ilk ifadeyi gören grubun tahminlerinin ortalamasının ikinci ifadeyi gören grubun tahminlerinin ortalamasından yüksek olacağıdır. Zira ilk ifade ikinci ifadeden çok daha yüksek sayılar (ve beş saniyede ilk iki veya üç sayının çarpımının yapılabileceği varsayılırsa) ve değerler ile başlamaktadır. Sonuçta her iki grup da karşılarındaki işlemin 8! Olduğunun farkındadır. Ancak tahmin sonuçları Tversky ve Kahneman'ın beklediği şekilde gerçekleşmiştir. Buna göre ilk grubun tahmin ortalaması 512 iken ikinci grubun tahmin ortalaması 2250 olmuştur (bu arada doğru cevap 40320'dir) (Tversky ve Kahneman, 1974; 185). Sonuç beklentiye doğrulamaktadır. Bu deneyden hareketle bu çalışmada seçeneklerin sunulma şeklinin kişilerin kararlarına etkisi olup olmayacağı belirli konulardaki bağış kampanyalarına ne kadar katkı yapmak istediklerini ölçmeye çalışan varsayımsal senaryolar üzerinden sınıanmaya çalışılmıştır.

Bu amaçla yedi farklı senaryo üzerinden insanlara eğer bir bağış yapmak isteseler kaç TL'lik bir bağış yapmak isteyecekleri sorulmuştur. Bu senaryolar; deprem afeti sonrası, eğitim alamayan çocuklar, kış aylarında barınma sorunları yaşayan insanlar, sağlık hizmeti almakta

zorlanan kırsal kesimlere yönelik mobil sağlık taraması, ormanların korunması ve çoğalması, sokak hayvanları ve kültürel mirasların korunması gibi sosyal durumları içeren senaryolara yönelik bağışlardır. Çalışmada kontrol grubu ve deney grubu bulunmaktadır. Kontrol ve deney grubuna yöneltilen tüm sorular ve senaryolar aynıdır. Ancak farklılaşma, bağış senaryolarına ilişkin bağış tutarlarının diziliminde görülmektedir. Diğer bir değişle çıpalama önyargısının ölçümlenebilmesi için iki gruba birbirinden farklı şekilde şıklar sunulmuştur. Seçmeli şekilde verilen cevaplar kontrol grubunda “0-500 TL” ile başlayıp, her bir şıkta 500’er lira artarak 11. şıkta “5000 TL üzeri” seçeneğiyle son bulmaktadır. Deney grubunda ise cevaplar “5000 TL üzeri” seçeneğiyle başlayıp “0-500 TL” seçeneği ile son bulmaktadır. Her iki grupta da seçeneklerin sonunda ise “bağış yapmak istemem” seçeneği bulunmaktadır. Son olarak da katılımcılara, bağış sorularından hemen sonra, seçmiş oldukları bağış miktarı hakkında, bu rakamlardan ne kadar emin oldukları açık uçlu şekilde 0-%100 arasında bir değer seçmeleri istenmiştir. Analizler esnasında “bağış yapmak istemem” şikkını işaretleyen katılımcıların verileri dahil edilmemiştir.

Çalışmada karar verme süreçlerinde objektiflik ve mantıklı düşünme düzeyleri rasyonel insanın en temel özelliklerinden biri olarak ele alınabilecek olan kendini tanıma düzeyi ile ölçülmüştür. Bu amaçla Ghorbani vd. (2008) tarafından geliştirilen, Akın, Demirci, Yıldız, Özcan ve Turan (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan 12 ifade ve üç faktörden oluşan Bütünleşik Kendini Tanıma ölçeğinin “şimdiki zamanda deneyimlerine odaklanma” boyutu kullanılmıştır. Nitekim rasyonel insan olmanın temel özelliklerinden birinin kendini tanıma olması beklenmektedir. Bu çalışma için Bütünleştirici Öz-Bilgi Ölçeği’nin “şimdi zamandaki deneyimlere odaklanma” boyutunu tercih etmenin temel nedeni, rasyonelliğin bireyin mevcut durumdaki algıları, düşünceleri ve tepkileri üzerindeki etkisini incelemede bu boyutun sağlayabileceği düşünülen özel katkıdır. Rasyonellik, özellikle spontane tepkilerin ve içsel süreçlerin bilinçli bir şekilde değerlendirilmesiyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle, geçmişe veya geleceğe yönelik bilişsel süreçlerden ziyade, şu anki deneyimlere odaklanmanın, bireyin mevcut düşünce ve karar mekanizmalarının rasyonellik düzeyini anlamak için daha uygun bir çerçeve sunacaktır. Bu boyut, kişinin anda kalma becerisini ve bu anda rasyonel bir şekilde hareket edip etmediğini değerlendirmek için ideal bir ölçüt olarak öne çıkabilir. Bu bilgilerden hareketle, bir mental kısayolun kararlarımızı etkilemesinde insanın kendini tanımasının önemli olup olmadığını da araştırmanın diğer konusunu oluşturmaktadır. Bu bakımdan araştırma sorularına yönelik oluşturulan temel hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₁: *Bağış istekliliğinde, çıpalama etkisi gruplara göre farklılaşmaktadır.*

H₂: *Kendini tanıma skoru gruplar arasında farklılaşmaktadır.*

Örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme tercih edilmiştir. Anketler çevrimiçi olarak dağıtılmıştır ve 184 kişiden toplanan veriler analize dahil edilmiştir. Anketler aracılığıyla toplanan verilerin analizi SPSS 25 programı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kategorik değişkenler arası ilişki söz konusu olduğundan Ki-kare Analizi ve Fark Testi yapılmıştır. Ki-Kare Analizlerinde orta etki büyüklüğünde ($\rho = 0,50$) ve %95 anlamlılık düzeyinde %99,99 güç

düzeyine ulaşılmıştır. Fark analizlerinde ise, yine orta etki büyüklüğü ($\rho = 0,50$) ve %95 anlamlılık düzeyinde %89,01 güç düzeyine ulaşılmıştır. Güç analizi G-Power v3 ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kendini tanıma olarak ele alınan Bütünleştirici Öz-Bilgi Ölçeği'nin “şimdi zamandaki deneyimlere odaklanma” boyutunun iç tutarlılığı Chronbach's Alpha istatistiğiyle incelenmiş ve katsayının iyi olarak nitelenen düzeyde olduğu (0,754) tespit edilmiştir (Güriş ve Astar, 2014: 246). Bunu yanı sıra, bütün katılımcılar düşük ve yüksek bağış olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bunu yaparken orta nokta baz alınarak, 2500-3000 TL ve altında bağış yapmak isteyenler düşük bağış grubuna; 3000 TL üzerini ise yüksek bağış grubuna dahil edilmiştir. Böylece Ki-kare analizine konu edilebilecek iki grup ortaya çıkmıştır.

BULGULAR

Çalışmanın analiz kısmına geçmeden önce, katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistiksel verilere yer verilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler, katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durumu ve gelir seviyesi gibi temel özelliklerini içermektedir. Çalışmaya ilişkin demografik özellikler Çizelge 1'de yer aldığı gibidir.

Çizelge 1: Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler				
	Kategori	Frekans	%	Kümülatif %
Cinsiyet	Kadın	99	53,8	53,8
	Erkek	85	46,2	100
Medeni Durum	Bekar	66	35,9	35,9
	Evli	118	64,1	100
	Ortalama	Minimum	Maksimum	Sh.
Yaş	38,24	20	70	10,398
Gelir	84225,54	5000	84225	49947,726

Çalışmada ilk olarak bağış istekliliğinde Çıpalama Etkisi'nin (ya da önyargısının) seçimlerde kendisini gösterip göstermediğini deney ve kontrol grupları arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla Ki-kare Analizi kullanılmıştır. Ki-kare Analizi, iki veya daha çok grup arasında ilişkiyi veya farkları test etmek için yaygın olarak kullanılan ve parametrik olmayan bir istatistiksel yöntemdir (Güngör, 2008). Dolayısıyla normallik şartı aranmamaktadır. Çıpalama Etkisinin çalışıp çalışmadığının saptanmaya amaçlandığı bu teste temel beklenti öncelikle yüksek bağış şıklarını gören deney grubunda, seçilen bağış miktarlarının daha fazla olmasıdır. Yapılan testin sonuçları Çizelge 2'de görüldüğü gibidir:

Çizelge 2: Bağış İstekliliği ve Çıpalama Etkisine İlişkin Ki-kare Analiz Sonuçları

Deprem Bağışı	Kontrol	Deney	Toplam	
	Düşük Bağış	50 (%37,5)	25 (%45,8)	75
	Yüksek Bağış	38 (%27,3)	53 (%45,5)	91
	Toplam	88	78	166 (%100)
	Test Değeri	Serbestlik Derecesi	p değeri	
	10.241	1	0.001*	
Eğitim Bağışı	Kontrol	Deney	Toplam	
	Düşük Bağış	55 (%67,1)	27 (%32,9)	82
	Yüksek Bağış	37 (%41,6)	52 (%58,4)	89
	Toplam	92	79	171 (%100)
	Test Değeri	Serbestlik Derecesi	p değeri	
	11.165	1	0.001*	
Mobil Sağlık Bağışı	Kontrol	Deney	Toplam	
	Düşük Bağış	58 (%64,4)	32 (%35,6)	90
	Yüksek Bağış	28 (%40,6)	41 (%59,4)	69
	Toplam	86	73	159 (%100)
	Test Değeri	Serbestlik Derecesi	p değeri	
	8.957	1	0.003*	
Evsiz Vatandaş Bağışı	Kontrol	Deney	Toplam	
	Düşük Bağış	63 (%65,6)	33 (%34,4)	96
	Yüksek Bağış	29 (%39,7)	44 (%60,3)	73
	Toplam	92	77	169 (%100)
	Test Değeri	Serbestlik Derecesi	p değeri	
	11.214	1	0.001*	
Orman Bağışı	Kontrol	Deney	Toplam	
	Düşük Bağış	72 (%64,3)	40 (%35,7)	112
	Yüksek Bağış	21 (%36,2)	37 (%63,8)	58
	Toplam	93	77	170 (%100)
	Test Değeri	Serbestlik Derecesi	p değeri	
	12.158	1	0.000*	
Sokak Hayvanları Bağışı	Kontrol	Deney	Toplam	
	Düşük Bağış	70 (%61,4)	44 (%38,6)	114
	Yüksek Bağış	19 (%36,5)	33 (%63,5)	52

	Toplam	89	77	166 (%100)
	Test Değeri		Serbestlik Derecesi	p değeri
		8.878	1	0.003*
	Kontrol	Deney	Toplam	
Kültürel Miras Bağışı	Düşük Bağış	64 (%59,8)	43 (%40,2)	107
	Yüksek Bağış	15 (%36,6)	26 (%63,4)	41
	Toplam	79	69	148 (%100)
	Test Değeri	Serbestlik Derecesi	p değeri	
		6.426	1	0.011*

Tablodan da görüldüğü üzere, çalışmada 7 farklı konuda sorulan bağış senaryolarına verilen cevaplar, katılımcıların buldukları gruplarla ilişkilidir. Bu bulgular, çıpalama etkisinin yüksek bağış yapma üzerinde genel olarak olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Deney grubundaki bireyler, her bir bağış kategorisinde kontrol grubuna göre daha yüksek bağış yapma istekliliği göstermiştir. İstatistiksel olarak anlamlı olan tüm p değerleri (0,001 ve daha küçük) bu farkların tesadüfi olmadığını ve çıpalama etkisinin bağış tutumları üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla sonuçlar, bu etki mekanizmasının bu çalışma özelinde geçerli olduğunu kanıtlamaktadır. Gruplar arasında bağış miktarlarının dağılımının grafiksel gösterimlerini EK 1’de görebilirsiniz.

Çalışmanın bu bulguyu güçlendirecek diğer bir sorusu ise çıpalama etkisinin varlığının kişinin kendini tanıma düzeyine göre değişip değişmeyeceğidir. Burada temel beklenti ise çıpalama etkisi güçlü ise deney ve kontrol grubunda kendini tanıma düzeyinin farklılaşmaması yönündedir. Bununla birlikte, kişilerden alınan “cevaplarından ne kadar emin olduklarına dair yüzde sayılar da yine gruplar arasında farklılaşıp farklılaşmadığı tespit edilmek istenmiştir. Bu bakımdan analiz yönteminin belirlenebilmesi adına öncelikli olarak verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığı test edilmiştir. Seriler normal dağılıma uyuyorsa parametrik testler, uymuyorsa parametrik olmayan testler kullanılmalıdır. Aşağıdaki Çizelge 3 serilere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ile çarpıklık ve basıklık değerlerini göstermektedir.

Çizelge 3: Kendini Tanıma ve Eminlik Düzeyine İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

		Çarpıklık			Basıklık	
		Gözlem	İst. Değ.	St. Hata	İst. Değ.	St. Hata
Kendini Tanıma_Skor	Kontrol	96	0,256	0,246	-0,960	0,488
	Deney	84	0,266	0,263	-0,891	0,520
Kontrol		96	-0,636	0,246	-0,836	0,488

Eminlik Düzeyi	Deney	84	-1,707	0,263	4,005	0,520
-----------------------	--------------	----	--------	-------	-------	-------

Çizelge 3’te görüldüğü üzere kendini tanıma skoruna ait serilerin, çarpıklık ve basıklık değerleri -1,96 ile +1,96 arasında değişmekte olup; Eminlik düzeyi ise bu aralığında dışında yer almaktadır. Dolayısıyla kendini tanıma ile uygulanacak tüm analizlerde parametrik yöntemler kullanılırken; Eminlik düzeyinde parametrik olmayan testler kullanılacaktır (Güriş ve Astar, 2014). Bu bilgiden hareketle ilk olarak kendini tanımanın gruplar arasında farklılaşp farklılaşmadığının tespiti için Bağımsız Örneklem T-Testi uygulanmıştır.

Çizelge 4: Kendini Tanıma-Gruplar Arası Bağımsız Örneklem T Testi Sonuçları

Gruplar	n	\bar{X}	SS	t	p
Kontrol	96	3,778	1,384	-0,064	0,825
Deney	84	3,791	1,352		

**p<0,01; *p<0.05

Çizelge 4’te de görüleceği üzere Bağımsız T Testi sonuçları kendini tanımanın gruplar arasında farklılaşmadığını göstermektedir. Gruplar arasında kendini tanıma düzeyinde bir farklılığın oluşması bağış senaryolarına verilen cevaplardaki farklılığın da bir açıklayıcısı olma potansiyeli taşıyabilirdi. Örneğin deney grubunda gözlenen daha yüksek bağış eğilimi, kendini daha az veya çok tanımaktan da kaynaklanabilir. Ancak kendini tanıma düzeyinin gruplar arasında farklılaşmaması bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. Benzer şekilde kişilerin verdiği cevaplardan eminlik düzeyinin gruplara göre farklılaşp farklılaşmadığının tespiti için ise parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U Testi ile kullanılmıştır.

Çizelge 5: Eminlik Düzeyi-Gruplar Arası Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Gruplar	n	Sıra Ortalaması	U	p
Kontrol	96	79,47	2973,00	0.000**
Deney	88	106,72		

**p<0,01; *p<0.05

Katılımcıların bağışlara katılmak istedikleri tutarların işaretlemesinden sonra sorulan “verdikleri cevaplarda ne kadar emin oldukları” durumuna verilen cevaplar kontrol ve deney gruplarında anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Kontrol grubunun eminlik düzeyi ortalaması 67,69 iken, deney grubunun ortalaması ise 82,20 ‘dir. Bu ortalamalar incelendiğinde deney grubunda daha yüksek bir eminlik düzeyinin olduğu görülmektedir. Bu durum beklenmeyen bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim analizlerde, eminlik düzeyi aslında sonuçları

güçlendirici bir değişken olarak toplanmıştır. Ancak bu durum karşımıza önemli gördüğümüz bir durumu daha çıkarmaktadır. Buradan hareketle, deney grubundaki daha yüksek ortalamasının aslında zincirleme bir çıpalama etkisinin sonucu olarak görülebilmiş olduğu söylenebilir. Deney grubunda çıpalama etkisine maruz kalan katılımcılar, referans noktasına sıkı sıkıya bağlı kalarak karar verme süreçlerini yönlendirirler. Dolayısıyla çıpalama, onlara kararlarını daha emin bir şekilde verdiklerinin hissini yaratabilir. Ancak durumun derinleştirilebilmesi için daha detaylı araştırmaya ihtiyaç vardır.

Bu sonuçların yanı sıra demografik verilerle de çıpalama etkisi araştırılmıştır. Kontrol grubunda yaş arttıkça sadece bir bağış konusunda küçük bir düşme (0,0231; p:0,030) yaşanırken; deney grubunda 4 farklı bağış konusunda istekliliğin düştüğü görülmektedir (eğitim: -0,266; orman: -0,233; sokak hayvanları: -0,323; kültürel miras: -0,274). Aslında bu durum karşımıza şöyle bir yorumu da çıkarabilmektedir: Yaş arttıkça çıpalama etkisine düşme eğilimi azalıyor olabilir. Benzer şekilde erkeklerde çıpalama etkisi sadece 1 konuda kendini gösterirken, kadınlarda senaryoların tamamında çıpalama etkisine rastlanmaktadır. Bekarlarda ise 5 farklı konuda çıpalama kendini gösterirken, evlilerde 6 konuda çıpalama kendini göstermiştir.

SONUÇ

Bu çalışma bilişsel önyargılardan biri olan çıpalama etkinin bağış davranışları üzerinde etkisini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, çıpalama etkisinin bağış istekliliği üzerinde önemli bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Çıpalama etkisinin tespiti amacıyla oluşturulan bağış senaryolarında bağış miktarları, deney grubuna büyükten küçüğe doğru; kontrol grubunda ise küçükten büyüğe doğru sıralanarak verilmiş ve bireylerin kararlarında, ilk gördükleri tutarların çıpa etkisi yaratması beklenmiştir. Deney grubundaki katılımcıların, yüksek bağış seçeneklerini gördüklerinde, kontrol grubuna kıyasla daha yüksek bağış tutarları seçtiği tespit edilmiştir. Çalışmanın tüm bağış senaryolarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gözlemlenmiş olup, bu sonuçlar çıpalama etkisinin bağış tutumları üzerindeki belirgin etkisini desteklemektedir. Dolayısıyla, bağış yapma konusundaki tutumlarının değiştirilmesi açısından çıpalama etkisinin güçlü bir araç olarak kullanılabileceği sonucunu göstermektedir.

Çalışmanın diğer önemli bulgusu ise kendini tanıma ve bağış konusunda verilen kararlardan emin olma düzeyleri ile ilgilidir. Kişinin kendini tanıma düzeylerinin arttıkça rasyonel davranma olasılığının artabileceği varsayımından hareketle veriler toplanmış ve analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kendini tanıma düzeyinin deney ve kontrol grupları arasında farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu durum, deney grubunda gözlenen daha yüksek bağış istekliliğinin, bireylerin kendini tanıma düzeyinden bağımsız olarak çıpalama etkisi ile bağlantılı olduğunu işaret etmektedir. Bununla birlikte yine deney grubundaki katılımcıların verdikleri kararlar konusunda, kontrol gurubuna kıyasla, kendilerinden daha emin oldukları belirlenmiştir. Bu bulgu aynı zamanda çıpalama etkisinin bir sonucu olarak da açıklanabilir. Nitekim daha önce de belirtildiği üzere, çıpalama etkisi, bireylerin bir karar veya değerlendirme aşamasında, başlangıçta verilen bir referans noktasına (çıpa) dayanmalarını sağlamaktadır.

Deney grubunda çıpalama etkisine maruz kalan bireyler, bu referans noktasına sıkı sıkıya bağlı kalarak karar verme süreçlerini yönlendirmişlerdir. Ancak tam bu noktada belirtilen çıpa, kararlarından eminlik düzeyinde de zincirleme bir çıpa etkisi yaratmış olabilir. Bu konuda diğer bir açıklama ise bilişsel uyumsuzluk ile ilgilidir. Buna göre bireyler, tutumları ve davranışları arasında uyum sağlama eğilimindedir. Dolayısıyla bilişsel önyargıya dayalı bir karar aldıktan sonra, kişi bu kararı rasyonelleştirmek için kendisine mantıklı gerekçeler oluşturur. Bu süreç, kişinin kararından emin olmasını güçlendirmektedir. Diğer bir deyişle alınan kararın rasyonelleştirilmesi çabası, karara daha fazla güvene hizmet etmektedir. Benzer bir şekilde deney grubunda, çıpa etkisi sayesinde, bireylerin daha hızlı ve kolay karar almaktadırlar. Bu durum da kişilerin aldıkları kararlardan şüphe duymamalarıyla sonuçlanıyor olabilir. Ayrıca, bilişsel önyargılar, her zaman rasyonel kararlara sonuçlanmasa da karmaşık veya belirsiz durumlarda bireye zihinsel bir rahatlık sağlamaktadır. Bu bakımdan kişiler, kararının doğru olduğunu hissetmeye odaklanır, çünkü aksi halde huzursuzluk yaşayabilirler. Dolayısıyla bilişsel önyargılar, karar verme sürecini kolaylaştırırken bireyde yanılıcı bir güven duygusu da yaratabilirler.

Çalışmanın sonuçları demografik veriler açısından incelendiğinde, çıpalama etkisinin kadımlar üzerinde daha etkili olduğu sonucuna varılmaktadır. Ayrıca yaş arttıa çıpalama etkisine maruz kalma eğiliminin azaldığı tespit edilmiştir. Medeni durum açısından, evli bireylerde çıpalama etkisi daha fazla bağış kategorisinde gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar, çıpalama etkisinin demografik değişkenlere göre farklılık gösterebileceğini ortaya koymaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde bu çalışma, çıpalama etkisinin bireylerin bağış yapma kararları üzerinde güçlü ve yönlendirici bir etkiye sahip olduğunu ve kendini tanıma düzeyinden bağımsız olarak ortaya çıkabildiğini göstermiştir. Bu bulgular, çıpalama etkisinin sadece bağış senaryolarında değil, aynı zamanda eğitim, pazarlama, reklam, finans, kamu politikaları gibi çeşitli alanlarda karar verme süreçlerini nasıl etkileyebileceği konusunda da yol gösterici olacaktır. Gelecekte yapılacak çalışmalar, çıpalama etkisinin farklı gruplarda ve karar alanlarında nasıl şekillendiğini daha derinlemesine inceleyerek, daha etkin ve etik bir şekilde nasıl kullanılabileceği konusunda önemli ipuçları sağlayabilir. Sonuçları itibariyle bu çalışmanın, hem gelecek çalışmalara yol göstererek literatüre katkı sağlaması hem de bilişsel önyargılardan hareketle stratejik fayda sağlamak isteyen kurumlar için daha etkili uygulamaların geliştirilmesine olanak tanınması beklenmektedir.

KAYNAKLAR

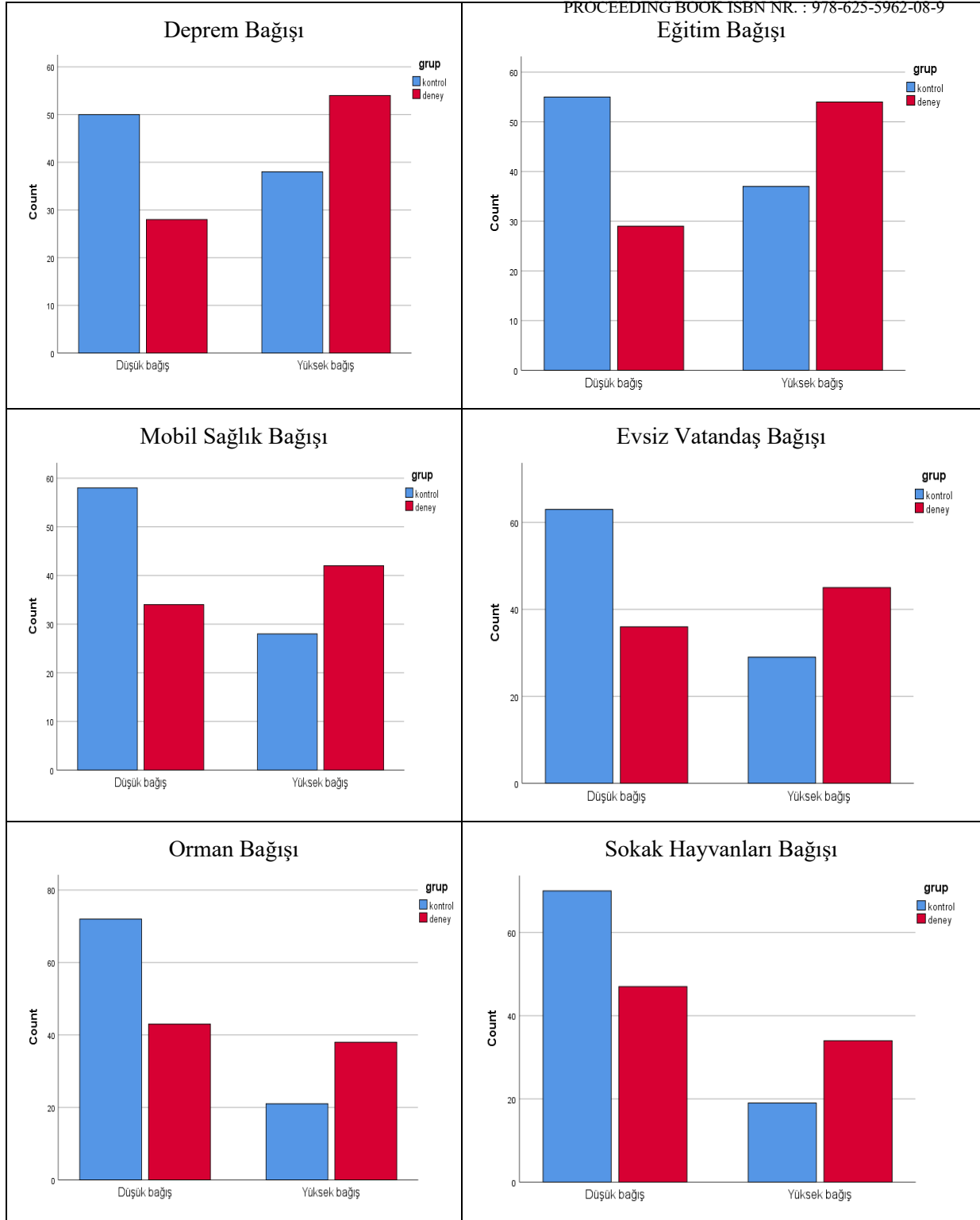
Akın, A., Demirci, İ, zcan, M., Yıldız, E. ve Turan, M. E. (2012). The Validity and Reliability of The Turkish Version of The Integrative Self- Knowledge Scale. 3rd World Conference on Psychology, Counseling and Guidance, May, 9-12, İzmır, Turkey.

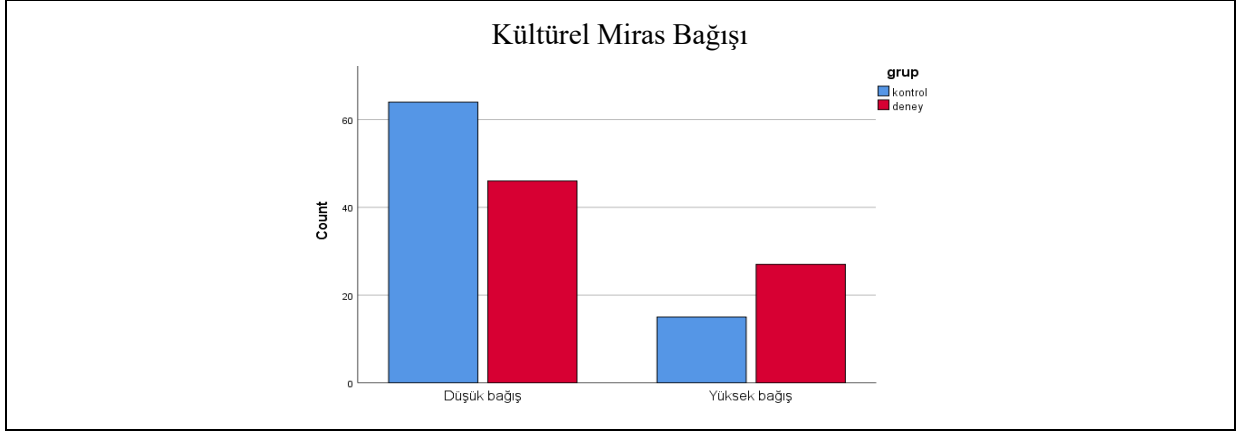
Arlow, J. A. (1995). Stilted listening: Psychoanalysis as discourse. The Psychoanalytic Quarterly, 64(2), 215–233.

- Baker, K. ve Nofsinger, J.R. (2002). Psychological Biases of Investors, *Financial Services Review* II, 1(1),97-116.
- Bucchianeri, G. W. ve Minson, J. A. (2013). A Homeowner's Dilemma: Anchoring in Residential Real Estate Transactions. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 89, 76–92. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2013.01.010>
- Bystranowski, P., Janik, B., Próchnicki, M. ve Skórska, P. (2021). Anchoring Effect in Legal Decision-Making: A Meta-Analysis. *Law and Human Behavior*, 45(1), 1–23. <https://doi.org/10.1037/lhb0000438>
- Epley, N. ve Gilovich, T. (2006). The anchoring-and-adjustment heuristic: why the adjustments are insufficient. *Association for Psychological Science*, 19, 311–320.
- Ghorbani, N. ve Watson, P. J. (2004). Two facets of Self-Knowledge, the Five-Factor model, and promotions among Iranian managers. *Social Behavior and Personality*. 32(8). 769-776.
- Ghorbani, N., Watson, P. J. ve Hargis, M. B. (2008). Integrative Self-Knowledge Scale: Correlations and Incremental Validity of a Cross-Cultural Measure Developed in Iran and the United States. *The Journal of Psychology*, 142(4), 395–412. <https://doi.org/10.3200/JRPL.142.4.395-412>
- Ghorbani, N., Mousavi, A., Watson, P. J. ve Chen, Z. (2011). Integrative self knowledge and the harmony of purpose model in Iranian autoimmune patients. *International Journal of Psychology*. 45(2), 147-54.
- Ghorbani, N., Watson, P. J., Rezazadeh, Z. ve Cunningham, C. J. L. (2011b). Dialogical Validity of Religious Measures in Iran: relationships with integrative self-knowledge and self-control of the “perfect man” (ensan-e kamel). *Archive for the Psychology of Religion*, 33, 93–113.
- Güngör, M. (2008). Ki-Kare Testi Üzerine. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 84-89.
- Güriş, S. ve Astar, M. (2014). *Bilimsel araştırmalarda SPSS ile istatistik*. İstanbul: Der Yayınları.
- Heap, S.P.H. (2013). What is the meaning of behavioural economics?, *Cambridge Journal of Economics*, 37, 985-1000.
- Jetter, M. ve Walker, J. K. (2017). Anchoring in Financial Decision-Making: Evidence from Jeopardy! *Journal of Economic Behavior and Organization*, 141, 164–176. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2017.07.006>
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect theory: an analysis of decisions under risk. *Econometrica*, 47, 263–292.

- Karabıyık, H. Ç. ve Elgün, M. N. (2021). Tüketicileri Mağazalarda Çıpalama Manipülasyonları Kullanarak Daha Fazla Ödemeye İkna Etmek: Merchandising ve Çıpalama Teorisi Üzerine İnterdisipliner Deneysel Bir Araştırma. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10(1), 877–911. <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/60435/811798>
- Robins, R. W., Norem, J. K. ve Cheek, J. M. (1999). Naturalizing the self. In L. A. Pervin ve O. P. John (Eds.), Handbook of personality: Theory and research (2nd ed., pp. 443–477). Guilford Press
- Scott, P. J. ve Lizieri, C. (2012). Consumer House Price Judgements: New Evidence of Anchoring and Arbitrary Coherence. Journal of Property Research, 29(1), 49–68. <https://doi.org/10.1080/09599916.2011.638144>
- Simon, H. A. (1955). A Behavioral Model of Rational Choice. The Quarterly Journal of Economics, 69, 99. <http://qje.oxfordjournals.org/>
- Tahmasb, A. M., Ghorbani, N. ve Watson, P. J. (2008). Relationships between self- and peer-reported integrative self-knowledge and the Big Five factors in Iran. Current Psychology: A Journal for Diverse Perspectives on Diverse Psychological Issues, 27(3), 169–176.
- Tekin, B. (2018). Davranışsal Kurumsal Finans Bağlamında Çıpalama (Dayanak Noktası) Önyargısının Finansal Kararlardaki Etkisi. Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi, 1(2), 101–115. <https://doi.org/10.32951/mufider.421268>
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. Science, 185(4157), 1124–1131.
- Ünveren, B. ve Baycar, K. (2019). Historical Evidence for Anchoring Bias: The 1875 Cadastral Survey in Istanbul. Journal of Economic Psychology, 73(May), 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2019.04.008>
- Yiğit, M. (2020). Davranışsal İktisat Bağlamında Sistemik Yanılgılar: Çıpalama Etkisi Örneği. Avrasya İşletme ve İktisat Dergisi, 21, 31–40.
- Yiğit, A.G. (2020). Bilişsel önyargılar seçimlerimizi nasıl şekillendiriyor: Beş farklı çerçeveleme türünün tercihler üzerindeki etkisi, Avrasya ilimler Akademisi İşletme ve İktisat Dergisi, 21, 1-14
- Yürük, S. (2017). Davranışsal İktisat Bağlamında Tüketici Davranışlarının İncelenmesi: Örnek Çıpalama Uygulaması. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EK 1:

KÜRESELLEŞME, İŞSİZLİK VE DOĞUMDA BEKLENEN YAŞAM SÜRESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: ORTA VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ VAKASI

Doç. Dr. Hikmet AKYOL

Gümüşhane Üniversitesi, Şiran Mustafa Beyaz MYO, hikmetakyol76@gmail.com, (Sorumlu Yazar),
Cep:05066062966, ORCID ID: 0000-0001-9119-7416

Dr. Öğr. Üyesi Kübra GÜL

Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, k.karakus@alparslan.edu.tr, Cep:05533286663,
ORCID ID: 0000-0001-9845-0082

ÖZET

Küreselleşme 1980'ler sonrası yaşanan ekonomik, politik ve sosyal gelişmeler sonrası hızla genişlemiştir. Berlin Duvarının yıkılması, Sovyetler Birliği'nin dağılması, dijitalleşme ve küresel deregülasyon akımları Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin (CEE) dış dünyaya olan entegrasyon süreçlerini teşvik etmiştir. Bu araştırma 1998-2022 döneminde 13 CEE ülkesinde ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinin işsizlik oranları üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Doğumda beklenen yaşam süresi ve kentleşme oranının işsizlik üzerindeki etkisi pozitif iken, ekonomik büyümenin işsizlik üzerindeki etkisi negatif bulunmuştur. Doğumda beklenen yaşam süresi ekonomik ve sosyal kalkınmanın öncü göstergelerindedir. Sonuçlar doğumda beklenen yaşam süresinin artmasının işsizliği arttırdığını göstermiştir. Benzer şekilde kentleşme oranlarındaki artış işsizliğe katkıda bulunmuştur. Bu nedenle istihdam politikalarıyla uyumlu, planlı ve akıllı kentleşme politikalarının uygulanması işsizliğin azaltılması açısından önemlidir. Bulgularımız ekonomik büyümenin işsizliğin azaltılmasında kritik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur. Dumitrescu-Hurlin (2012) panel Granger temelli heterojen nedensellik analizi sonuçları ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinin işsizliğin önemli belirleyicileri olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Küreselleşme, İşsizlik, Doğumda Beklenen Yaşam Süresi, CEE Ülkeleri.

ABSTRACT

Globalization has expanded rapidly after the economic, political and social developments after the 1980s. The fall of the Berlin Wall, the dissolution of the Soviet Union, digitalization and global deregulation trends have encouraged the integration processes of Central and Eastern European countries (CEE) into the outside world. This research investigated the effects of economic globalization and life expectancy at birth on unemployment rates in 13 CEE countries over the period 1998-2022. While the impact of life expectancy at birth and urbanization rate on unemployment was positive, the effect of economic growth on unemployment was found to be negative. Life expectancy at birth is one of the leading indicators of economic and social development. The results showed that increasing life expectancy at birth increased unemployment. Similarly, the increase in urbanization rates has contributed to unemployment. For this reason, implementing planned and smart urbanization policies that are compatible with employment policies is important to reduce unemployment. Our findings suggest that economic growth is critical to reducing unemployment. The results of the Dumitrescu-Hurlin (2012) panel Granger-based heterogeneous causality analysis showed that economic globalization and life expectancy at birth were important determinants of unemployment.

Keywords: Economic Globalization, Unemployment, Life Expectancy at Birth, CEE Countries.

1. GİRİŞ

Küreselleşme 1980'ler sonrası yaşanan ekonomik, politik ve sosyal gelişmeler sonrası hızla genişlemiştir. Berlin Duvarının yıkılması, Sovyetler Birliği'nin dağılması, dijitalleşme ve küresel deregülasyon akımları Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin (CEE) dış dünyaya olan entegrasyon süreçlerini teşvik etmiştir. Bu araştırmada CEE ülkelerinde ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinin işsizlik oranları üzerindeki etkilerini ele almıştır. İşsizlik, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede temel ekonomik sorunların başında gelmektedir. Bu nedenle işsizliğin sürücülerini konu alan ampirik literatür oldukça zengindir. Gozgor (2016), 1991-2014 döneminde 87 ülkeyi araştırdığı çalışmasında ticari açıklıktaki bir standart sapma artışının, yapısal işsizlik oranının yaklaşık %0,6 puan daha düşük olmasına yol açtığını tespit etmiştir. Singh ve Siahpush (2016), 1990-2010 döneminde ABD'yi kapsayan

araştırmalarında işsizlik oranlarının daha yüksek olduğu bölgelerde yaşam beklentisinin sürekli olarak daha düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Altiner vd. (2018), 1991-2014 döneminde 16 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan araştırmalarında Kolombiya, Macaristan, Hindistan, Malezya, Polonya, Güney Afrika ve Türkiye’de ekonomik küreselleşmenin işsizliği arttırdığını, Brezilya, Çin, Endonezya, Meksika, Pakistan, Peru, Filipinler, Rusya ve Tayland’da ekonomik olarak küreselleşme düzeyindeki artışın işsizliği azalttığını tahmin etmiştir. Aydın (2020), 2000-2016 döneminde OECD ülkelerini tahmin ettikleri araştırmalarında beklenen yaşam suresi ile işsizlik oranı ve beklenen yaşam suresi ile kişi başi GSYH arasında çift yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir. Effiong vd. (2020), 1991-2017 döneminde 20 Batı Afrika ülkeyi kapsayan araştırmalarında küreselleşmenin dönemde işsizlikte önemsiz bir azalmaya yol açtığını, ancak uzun dönemde önemli bir artışa yol açacağını ortaya koymuş ve ekonomik küreselleşmenin kısa dönemde işsizliği önemli ölçüde azalttığını tespit etmişlerdir. Tafran vd. (2020), 2002-2014 döneminde Malezya için yoksullukta ve işsizlikte %1’lik bir azalmanın ve hanehalkı aylık gelirinde yaklaşık 23,20 ABD doları artışın doğumda toplam yaşam beklentisini sırasıyla 17,9, 72,0 ve 16,3 gün uzattığını tahmin etmişlerdir. Iftitah ve Kusumawardani (2022), 2000-2017 döneminde ASEAN lkeleri için küreselleşmenin işsizlik oranları üzerindeki etkisini negatif bulmuşlardır. Mushtaq vd. (2022), 1996-2019 döneminde 26 Asya ekonomisini içeren araştırmalarında küreselleşmenin beşer sermaye kanalıyla istihdam üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkisinin olumlu olduğunu göstermiştir. Mike ve Kardaşlar (2023), 1988-2020 arasını içeren dönemde Türkiye’de uzun dönemde ekonomik büyüme ve dışa açıklığın işsizlik oranları arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Pal ve Villanthenkodath (2024), 1991-2020 arasında yüksek, orta ve düşük gelirli ülkeler, inceledikleri araştırmalarında ekonomik küreselleşmenin uzun dönemde işsizliği arttırdığı için düşük gelirli ülkeler için istihdam fırsatlarını yok ettiğini, yüksek ve orta gelirli ülkelerde, ekonomik küreselleşmenin işsizliği azalttığını tespit etmişlerdir. Uğurlu (2024), 1988-2021 döneminde Türkiye için küreselleşme, ekonomik büyüme, enflasyon ve doğrudan yabancı yatırımların genç işsizliğini azalttığını, kentleşmenin ise genç işsizliğini arttırdığını tespit etmiştir.

Araştırma çerçevesinde ekonomik küreselleşme sürecinin işsizlik üzerindeki etkisi tespit edilmiştir. İkincisi, doğumda beklenen yaşam süresinin işsizliğin önemli bir belirleyicisi olup olmadığı ortaya konulmuştur. Bu kapsamda araştırma  kısımlar olarak tasarlanmıştır: Birinci

kısım giriş bölümüdür. İkinci kısımda araştırmanın veri seti ve kullanılan ekonometrik yöntem açıklanmıştır. Üçüncü kısımda ise analizler sonucu elde edilen bulgular verilmiştir.

1. YÖNTEM

Bu araştırma Orta ve Doğu Avrupa (CEE) ülkelerinde 1998-2022 döneminde ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinin işsizlik oranı üzerindeki etkisini incelemiştir. İşsizlik oranlarını temsilen toplam işgücünün yüzdesi (modellenmiş ILO tahmini) alınmıştır. Ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinin göstergeleri olarak mal ve hizmet ihracat ve ithalat toplamının GSYH'ye oranı alınmıştır ile toplam yaşam süresi (yıl) alınmıştır. Tahmin edilen modellerde kentleşme oranı (yıllık yüzde değişim) ve kişi başına düşen reel GSYH (ABD Doları) kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Araştırma örneklemini oluşturan 13 ülke Çizelge 1'de tanıtılmıştır. Araştırma değişkenleri ise Çizelge 2'de gösterilmiştir. Araştırma verileri Dünya Bankası resmî sitesinden temin edilmiştir.

Çizelge 1. Araştırma Ülkeleri

Arnavutluk	Macaristan	Estonya
Bosna-Hersek	Polonya	Letonya
Bulgaristan	Romanya	Litvanya
Hırvatistan	Slovak C.	
Çekya	Slovenya	

Çizelge 2. Araştırma Değişkeni

Bağımlı Değişken	Açıklama	Türü	Veri Kaynağı
UNEMP	İşsizlik oranı	Toplam işgücünün yüzdesi alınmıştır.	Dünya Bankası
Çekirdek Açıklayıcı Değişken OPENNESS	Ticari serbestleşme	Toplam mal ve hizmet ihracat ve ithalatının GSYH'ye oranı alınmıştır.	Dünya Bankası
LnLEY	Doğumda beklenen yaşam süresi	Doğal logaritması alınmıştır.	Dünya Bankası
Kontrol Değişkeni LnGDP	Kişi başına düşen reel GSYH	Doğal logaritması alınmıştır.	Dünya Bankası
URB	Kentleşme oranı	Yıllık yüzde değişim oranı alınmıştır.	Dünya Bankası

Ampirik literatürün izlenmesi sonucu kurulan ve değişkenler arasındaki panel veri ilişkisini gösteren doğrusal model aşağıda verilmiştir:

$$UNEMP_{it} = \beta_0 + \beta_1 OPENNESS_{it} + \beta_2 LnLEY_{it} + \beta_3 LnGDP_{it} + \beta_4 URB_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada i ve t birim ve zaman boyutunu temsil etmiştir. β , β_0 ve ε katsayı ve sabit eğim parametrelerini ve hata termini göstermiştir. Araştırmada değişkenler arasındaki ekonometrik ilişki sabit etkili Driscoll-Kraay (1998) standart hatalar ve Eberhardt (2009) ve Eberhardt-Teal (2010) tarafından önerilen genişletilmiş ortalama grup (AMG) tahmincileri kullanılarak tahmin edilmiştir. Nedensellik ilişkisi ise Dumitrescu-Hurlin (2012) panel Granger heterojen nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir.

2. BULGULAR

Araştırma serilerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Çizelge 3’de gösterilmiştir. CEE ülkelerinde ortalama işsizlik %10.827 bulunmuştur. Bu ülkelerde maksimum işsizlik oranı %31.110, minimum değeri ise %2.015 bulunmuştur. Doğumda beklenen yaşam süresinin ortalama değeri 4.319, maksimum ve minimum değerleri 4.400 ve 4.234 olarak hesaplanmıştır. Ekonomik küreselleşmenin ortalama değeri %112.061, maksimum ve minimum değerleri %203.850 ve %48.137 olarak bulunmuştur. Ekonomik büyümenin doğal logaritmasının ortalama, maksimum ve minimum değerleri sırasıyla; 9.183, 10.137 ve 7.380 olarak hesaplanmıştır. Kentleşmenin ortalama değeri %61.045, maksimum ve minimum değerleri %76.363 ve %40.601 olarak bulunmuştur. Çizelge 4’de sunulan Pearson korelasyon analizi sonuçları ekonomik küreselleşme, ekonomik büyüme ve kentleşmenin işsizlik oranlarıyla negatif ve anlamlı korelasyona sahip olduklarını göstermiştir. Doğumda beklenen yaşam süresinin işsizlik oranlarıyla olan korelasyon ilişkisi istatistiki açıdan önemsizken, ekonomik küreselleşme ile arasında pozitif bir korelasyon bulunmuştur. Benzer şekilde ekonomik büyümenin, ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresiyle pozitif ve anlamlı bir korelasyona sahip olduğu tespit edilmiştir. Kentleşme oranı ekonomik küreselleşme ve büyümeyle pozitif, doğumda beklenen yaşam süresi ile negatif ve anlamlı bir korelasyona sahiptir.

Çizelge 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	UNEMP	LnLEY	OPENNESS	LnGDP	URB
Ortalama	10.827	4.319	112.061	9.183	61.045
Ortanca	9.143	4.320	105.695	9.342	61.229
Max.	31.110	4.400	203.850	10.137	76.363
Min.	2.015	4.234	48.137	7.3800	40.601
Std. Sapma	5.958	0.033	34.701	0.588	9.1341
Skewness	1.183	-0.082	0.291	-0.791	-0.240
Kurtosis	4.200	2.590	2.098	2.911	1.932
Jarque-Bera	95.437	2.640	15.600	34.071	18.568
Prob.	0.000	0.267	0.000	0.000	0.000
Gözlem	325	325	325	325	325

Çizelge 4. Pearson Korelasyon Analizi

		UNEMP	OPENNESS	LnLEY	LnGDP
UNEMP	r	1			
	p-value				
	n	325			
OPENNES S	r	-,389**	1		
	p-value	,000			
	n	325	325		
LnLEY	r	-,083	,245**	1	
	p-value	,134	,000		
	n	325	325	325	
LnGDP	r	-,679**	,672**	,299**	1
	p-value	,000	,000	,000	
	n	325	325	325	325
URB	r	-,498**	,390**	-,246**	,414**
	p-value	,000	,000	,000	,000
	n	325	325	325	325

** . p<0.01 düzeyinde anlamlılığı temsil etmiştir.

Araştırma çerçevesinde ilk olarak serilerin yatay kesit bağımlılığı (YKB) problemi içerip içermedikleri Breusch-Pagan (1980) tarafından önerilen LM testi kullanılarak incelenmiştir. Test sonuçları Çizelge 5’de gösterilmiştir. LM test istatistiği prob değerleri bütün serilerde YKB bulunduğunu göstermiştir. Bu nedenle serilerin durağanlığı Karavias-Tzavalis (2014), yapısal kırılmalı panel birim kök testi kullanılarak analiz edilmiştir. Çizelge 6’da sunulan test sonuçları bütün serilerin düzeyde durağan olduğunu göstermiştir. İşsizlik oranı ve ekonomik

küreselleşme ile kentleşme serileri 1999 yılında, doğumda beklenen yaşam süresi ve ekonomik büyüme değişkenleri 2021’de kırılma geçirmiştir.

Çizelge 5. YKB Testi

	LM İstatistik	Prob
UNEMP	798.257	0.000
OPENNESS	1099.811	0.000
LnLEY	1584.912	0.000
LnGDP	1842.729	0.000
URB	1109.707	0.000

Çizelge 6. Panel Birim Kök Testi

	Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değeri	Prob	Kırılma
UNEMP	-14.002	3.936	0.000	1999
OPENNESS	-18.409	5.344	0.000	1999
LnLEY	-21.121	12.955	0.000	2021
LnGDP	-21.919	14.291	0.000	2021
URB	-4.543	0.542	0.000	1999

Araştırmanın sonraki aşamasında değişkenler arasındaki regresyon ilişkisi Driscoll-Kraay FE ve AMG tahmincileri kullanılarak tahmin edilmiştir. Driscoll-Kraay tahmini sonuçları Çizelge 7’de gösterilmiştir. Doğumda beklenen yaşam süresi ve kentleşme oranının işsizlik üzerindeki etkisi pozitif iken, ekonomik büyümenin işsizlik üzerindeki etkisi negatif bulunmuştur. Ekonomik küreselleşmenin işsizlik oranı üzerindeki etkisi istatistiki açıdan önemsiz çıkmıştır. AMG tahmini sonuçlarına göre doğumda beklenen yaşam süresinin işsizlik üzerindeki etkisi pozitif, ekonomik büyümenin işsizlik üzerindeki etkisi negatiftir. Ekonomik küreselleşme ve kentleşmenin işsizlik oranı üzerindeki etkisi istatistiki açıdan anlamsızdır. Araştırma çerçevesinde değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Dumitrescu-Hurlin (2012) nedensellik testi kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçları Çizelge 9’da sunulmuştur. Sonuçlar ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinden işsizlik oranlarına doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir. Ekonomik büyüme ve kentleşme oranlarıyla işsizlik oranı arasında herhangi bir nedensellik gözlenmemiştir. Bunun yanında ekonomik küreselleşmeden doğumda beklenen yaşam süresine ve kentleşmeye, ekonomik büyüme ve kentleşme oranından doğumda beklenen yaşam süresine doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 7. Driscoll-Kraay-FE Tahmini

	Katsayısı	Std. Hatası	z-İstatistik	Prob
LnLEY	66.521	17.939	3.71	0.003***
OPENESS	-0.014	0.017	-0.84	0.415
URB	0.170	0.091	1.87	0.086*
LnGDP	-13.752	2.578	-5.33	0.000***
F-İstatistik	41.09			
PROB	0.000***			
ULKE	13			
GOZLEM	325			
R2	0.528			
HAUSMAN ()	16.55 (0.002)			
PESARAN	14.497 (0.000)			
D. WALD ()	647.49 (0.000)			
DURBIN-WATSON	0.410			
BALTAGI-WU LBI	0.509			

Çizelge 8. AMG Tahmini

	Katsayısı	Std. Hatası	z-İstatistik	Prob
LnLEY	27.443	13.428	2.04	0.041**
OPENESS	0.012	0.018	0.69	0.488
URB	1.005	0.794	1.27	0.205
LnGDP	-23.327	3.066	-7.61	0.000***
WALD (χ^2)	62.62			
PROB	0.000			
ULKE	13			
GOZLEM	325			

Çizelge 9. Dumitrescu-Hurlin (2012) Nedensellik Analizi

Boş Hipotez	W-İstatistik	Zbar-İstatistik	Prob.
OPENNESS \nrightarrow UNEMP	5.210	1.850	0.064*
UNEMP \nrightarrow OPENESS	7.703	4.487	7.E-06
LnLEY \nrightarrow UNEMP	6.783	3.513	0.000***
UNEMP \nrightarrow LnLEY	3.181	-0.296	0.766
LnGDP \nrightarrow UNEMP	7.937	4.734	2.E-06
UNEMP \nrightarrow LnGDP	2.482	-1.035	0.300
URB \nrightarrow UNEMP	8.195	5.007	6.E-07
UNEMP \nrightarrow URB	3.943	0.509	0.610
LnLEY \nrightarrow OPENESS	8.943	5.798	7.E-09
OPENESS \nrightarrow LnLEY	5.745	2.416	0.015**
LnGDP \nrightarrow OPENESS	10.272	7.203	6.E-13
OPENESS \nrightarrow LnGDP	3.298	-0.172	0.863
URB \nrightarrow OPENESS	7.162	3.914	9.E-05
OPENESS \nrightarrow URB	5.596	2.258	0.023**
LnGDP \nrightarrow LnLEY	5.239	1.880	0.060*
LnLEY \nrightarrow LnGDP	7.808	4.597	4.E-06
URB \nrightarrow LnLEY	5.527	2.185	0.028**
LnLEY \nrightarrow URB	7.168	3.920	9.E-05
URB \nrightarrow LnLEY	4.627	1.233	0.217
LnGDP \nrightarrow URB	9.131	5.997	2.E-09

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma CEE ülkelerinde ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinin işsizlik oranları üzerindeki etkisini incelemiştir. İşsizlik modern dünyanın en temel makroekonomik problemlerinin başında gelmektedir. Nitekim araştırma döneminde CEE ülkelerinde ortalama işsizlik oranlarının %10.827 seviyesinde seyrettiği gözlenmiştir. Doğumda beklenen yaşam süresi ve kentleşme oranının işsizlik üzerindeki etkisi pozitif iken, ekonomik büyümenin işsizlik üzerindeki etkisi negatif bulunmuştur. Doğumda beklenen yaşam süresi ekonomik ve sosyal kalkınmanın öncü göstergelerindedir. Sonuçlar doğumda beklenen yaşam süresinin artmasının işsizliği arttırdığını göstermiştir. Benzer şekilde kentleşme oranlarındaki artış işsizliğe katkıda bulunmuştur. Bu nedenle istihdam politikalarıyla uyumlu, planlı ve akıllı kentleşme politikalarının uygulanması işsizliğin azaltılması açısından önemlidir. Bulgularımız ekonomik büyümenin işsizliğin azaltılmasında kritik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur. Nedensellik analizi ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinden işsizlik oranlarına doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir. Bu bakımdan ekonomik küreselleşme ve doğumda beklenen yaşam süresinin işsizliğin önemli belirleyicileri oldukları söylenebilir. Ekonomik büyüme ve kentleşme oranlarıyla işsizlik oranı arasında herhangi bir nedensellik gözlenmemiştir. Bunun yanında ekonomik küreselleşmeden doğumda beklenen yaşam süresine ve kentleşmeye, ekonomik büyüme ve kentleşme oranından doğumda beklenen yaşam süresine doğru tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Altınar, A., Bozkurt, E., & Toktaş, Y. (2018). The effect of economic globalization on unemployment in emerging market economies. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 1763-1783.
- Aydın, B. (2020). İktisadi göstergelerin beklenen yaşam süresi üzerindeki etkileri: panel veri analizi. *İstanbul İktisat Dergisi*, 70(1), 163-181. <https://doi.org/10.26560/istjecon.761472>
- Breusch T.S., & Pagan, A.R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Driscoll, J. C. & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *The Review of Economics and Statistics*, 80(4), 549-560.

- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29, 1450-1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>
- Eberhardt, M., & Bond, S. (2009). Cross-section dependence in nonstationary panel models: a novel estimator. MPRA Paper No. 17692. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/17692/>
- Eberhardt, M., & Teal, F. (2010). Productivity analysis in global manufacturing production. University of Oxford Department of Economics Discussion Paper Series No.515.
- Effiong, U. E., Udofia, B., Okon, J. I. (2020). Globalization and unemployment: empirical evidence from West African Sub-Region. *SSRG International Journal of Economics and Management Studies*, 7(10), 13-21. <https://doi.org/10.14445/23939125/IJEMS-V7I10P103>
- Gozgor, G. (2017). The Impact of globalization on the structural unemployment: an empirical reappraisal. *International Economic Journal*, 31(4), 471-489. <https://doi.org/10.1080/10168737.2017.1408666>
- Iftitah, M. & Kusumawardani, D. (2022). Effect of globalization on unemployment in ASEAN. *JJET (Jurnal Ilmu Ekonomi Terapan)*, 7(2), 144-168.
- Karavias, Y., & Tzavalis, E. (2014). Testing for unit roots in short panels allowing for a structural break. *Computational Statistics and Data Analysis*, 76, 391-407. <https://doi.org/doi:10.1016/j.csda.2012.10.014>
- Mike, F., & Kardaşlar, A. (2023). Türkiye ekonomisi için ekonomik küreselleşme sürecinin işsizlik oranları üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Ulusal ve Uluslararası Sosyoloji Ekonomi Dergisi*, 5(2), 450-463. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10049611>
- Mushtaq, M., Ahmed, S., Fahlevi, M., Aljuaid, M., & Saniuk, S. (2022). Globalization and employment nexus: moderating role of human capital. *PLoS ONE* 17(10), e0276431. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0276431>
- Pal, S., & Villanthenkodath, M. A. (2024). Economic globalization and unemployment: Evidence from high-, middle- and low-income countries. *Int Soc Sci.*,74,1087-1112. <https://doi.org/10.1111/issj.12499>
- Singh, G.K, & Siahpush, M. (2016). Inequalities in US life expectancy by area unemployment level, 1990-2010. *Scientifica (Cairo)*, 8290435.<https://doi.org/10.1155/2016/8290435>

Tafran, K., Tumin, M., & Osman, A. F. (2020). Poverty, income, and unemployment as determinants of life expectancy: empirical evidence from panel data of thirteen Malaysian States. *Iran J Public Health*, 49(2), 294-303.

Uğurlu, S. (2024). Does globalization reduce youth unemployment? Augmented ARDL approach. *Trends in Business and Economics*, 38(3), 177-183.

World Bank (2024). World development indicators.
<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

KAMU EĞİTİM HARCAMALARI İLE NE EĞİTİMDE NE İSTİHDAMDA OLAN GENÇ (NEET) ORANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Doktor Öğr. Üyesi Yusuf Erdem TUNÇ

Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

yusuferdemtunc@ktu.edu.tr - 0000-0002-0854-4155

ÖZET

Ne eğitimde ne istihdamda olan gençler genellikle 15-29 yaş arasında eğitim ve istihdam fırsatlarından kopmuş kişileri ifade etmektedir. Bu durumda ekonomik koşullar, eğitim imkanları, sağlık durumu, sosyal yardım ve hizmetlere ulaşamama ve sosyal arka plan da dahil olmak üzere pek çok sebep etkili olabilmektedir. Bu grup genellikle daha düşük kazanç potansiyeli, artan yoksulluk riski ve sosyal dışlanma gibi uzun vadeli olumsuz sonuçlarla karşılaşabilmektedir. Bu bağlamda eğitim imkânlarının artırılması ve ihtiyaçlarının karşılanması ne eğitimde ne istihdamda olan genç oranlarının azalmasına sebep olabilecektir. Bu çalışmanın amacı çeşitli ülkelerin kamu eğitim harcamalarının istihdamda, eğitimde veya öğretimde olmayan (NEET) gençlerin oranları üzerine etkisini incelemek ve sosyal politika önerilerinde bulunmaktır. Çalışmada korelasyon, regresyon ve zaman serisi analizleri yürütülmüştür. Pearson korelasyon katsayısı -0.27 bulunarak eğitim harcamaları ile ne eğitimde ne istihdamda olan genç oranları arasında orta düzeyde negatif bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Basit doğrusal regresyon analizine göre kamu eğitim harcamalarındaki bir birimli artış ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin oranında 0.27 birimlik bir azalmaya sebep olmaktadır. Zaman serisi regresyon analizi uygulandığında ise az sayıda ülke için R-kare değeri yüksek çıkarak güvenilir açıklama sunmak için yeterli olmuştur. Nihai olarak kamu eğitim harcamaları ne eğitimde ne de istihdamda olan genç oranlarının azaltılmasında anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir. Ancak bu etki ülkeler arasında farklılık göstermektedir ve ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin oranlarını etkileyebilecek diğer sosyoekonomik faktörlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler : Ne Eğitimde Ne İstihdamda Olan Gençler, Eğitim Harcamaları, Kamu Politikaları, Korelasyon Analizi, Regresyon Analizi, Zaman Serisi Analizi

THE RELATINSHIP BETWEEN PUBLIC EDUCATION EXPENDITURES AND THE RATE OF YOUNG PEOPLE NOT IN EDUCATION, EMPLOYMENT OR TRAINING (NEET)

ABSTRACT

Young individuals who are not engaged in education or employment (referred to as NEET) are defined as those aged 15 to 29 who lack access to educational and employment opportunities. Several factors contribute to this situation, including economic conditions, access to education, health status, limited availability of social aid and services, as well as social background. This group often experiences long-term negative consequences, such as diminished earning potential, increased risk of poverty, and social exclusion. In this context, enhancing educational opportunities and addressing the specific needs of young people may mitigate the proportion of NEET youth. This study investigates the impact of public education expenditure on NEET rates in various countries and makes social policy recommendations. Correlation, regression, and time series analyses were used in the study. The Pearson correlation coefficient was -0.27, indicating a moderate negative relationship between education expenditures and NEET rates. Simple linear regression analysis shows that a one-unit increase in public education expenditure corresponds to a 0.27-unit decrease in NEET rates. Time series regression analysis showed high R-squared values for a few countries, showing sufficient reliability for specific cases. In conclusion, public education expenditures have a significant and negative impact on NEET rates. The varying impact across countries emphasizes that, to be effective, policy interventions must integrate consideration of socioeconomic factors affecting NEET rates.

Keywords: Not in Education, Employment and Training, Education Expenditures, Public Policies, Correlation Analysis, Regression Analysis, Time Series Analysis

GİRİŞ

Eğitim, bireylerin ekonomik ve sosyal yaşamda etkin bir şekilde yer alabilmeleri için temel bir unsurdur. Bu sebeple merkezi ve yerel devlet kurumları eğitim harcamalarında bulunmaktadır. Eğitim harcamaları beşeri sermayeyi geliştirerek ekonomik büyümeyi sağlayabilecektir (Artige ve Cavenaile 2016; Demirgil ve Sonkur 2022; Neycheva 2010). Buna ek olarak eşit eğitim imkanları sağlayarak gelir eşitsizliklerini de azaltabilecektir (Artige ve Cavenaile 2016). Ayrıca sosyal adaletsizliklerin engellenmesine ve yaşam kalitesinin artmasına yardımcı olabilmektedir (Gupta 2020). Ancak kamu harcamalarının eğitim çıktıları üzerindeki etkileri açısından ülkeler arasında büyük farklılıklar söz konusu olmaktadır (Busemeyer 2007). Bu bağlamda kamu eğitim harcamaları beşeri sermaye oluşumu, ekonomik büyüme ve sosyal eşitliği etkileyen önemli bir bileşendir ancak sözü edilen harcamaların anlamlı eğitim çıktılarına dönüşecek şekilde optimize edilmesi gerekmektedir.

Birçok ülkede çok sayıda genç ne çalışmakta ne de eğitime devam etmektedir. Bu gençler, NEET kategorisi olarak tanımlanmakta ve sosyal dışlanma riskine açık bir grup olarak kabul edilmektedir. Sözü edilen kişiler dezavantajlı sosyo-ekonomik çevrelerden gelmekte ve düşük eğitim seviyelerindedirler (Sadler vd. 2015). Durumlarında psikolojik durumları, aile desteği ve eğitimlerinin erken dönemlerindeki deneyimleri etkili olabilmektedir (Sadler vd. 2015). OECD (2020b) verilerine göre ne istihdamda ne eğitimde olan genç sayısı Güney Avrupa'da yüksek iken Orta ve Doğu Avrupa'da yüksek olmakla birlikte zamanla azalma eğilimi mevcut, Kuzey Avrupa'da ise oldukça düşük ve yıllar içinde azalma eğilimi göstermektedir. Türkiye'de ise OECD ortalamasına kıyasla oldukça yüksek oranda gerçekleşmektedir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde ne istihdamda ne eğitimde olan gençlerin oranlarının düşürülmesi için sosyal politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Bu politikalardan bir tanesi de eğitim politikaları olmakla birlikte kamu eğitim harcamaları her zaman ne istihdamda ne eğitimde olan gençlerin oranlarının düşürülmesini mümkün kılmayabilmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, eğitim harcamaları ile ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin oranları arasındaki ilişkiyi ölçmek, bu ilişkinin politika yapıcıları için ne anlama geldiğini tartışmak ve sosyal politika önerilerinde bulunmaktır.

VERİ VE METODOLOJİ

Bu çalışmada, OECD tarafından sağlanan iki veri seti kullanılmıştır:

Ne İstihdam Ne Eğitimde Olan Gençlerin Oranları (NEET) (OECD 2020b): İlgili yaş grubundaki NEET oranları (% olarak) temsil eder.

Eğitim Harcamaları (OECD 2020a): Kamu tarafından yapılan eğitim harcamaları (GSYH'nin yüzdesi olarak).

Her iki veri setinin ortak ülkeler ve yıllar için eşleşebileceği bir zaman aralığı olduğu için 2000-2020 yılları arası veriler kullanılmıştır. Veriler inner join yöntemiyle birleştirilmiştir. Bu yöntem, yalnızca her iki veri setinde de bulunan ülke ve yılları içeren gözlemleri birleştirir. Veri setlerinde eksik olan veriler ise model doğruluğunu olumsuz etkilediği için çıkarıldı.

Veriler Korelasyon Analizi, Regresyon Analizi ve Zaman Serisi Analizi yöntemleriyle incelendi. Korelasyon analizi (Pearson Korelasyon Katsayısı) NEET oranları ile eğitim harcamaları arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü belirlemek için kullanılırken regresyon analizi (basit doğrusal regresyon) eğitim harcamalarının NEET oranları üzerindeki etkisini modellemek için tercih edildi. Son olarak zaman serisi analizine ise her bir ülkenin zaman içindeki trendlerini değerlendirmek için başvurulmuştur.

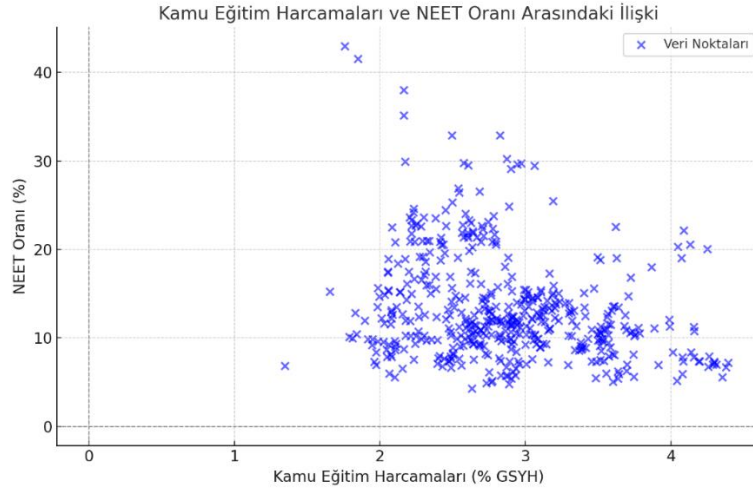
Çalışmada Python programlama dilinde veri setlerinin temizlenmesi ve birleştirilmesi için Pandas kütüphanesi, korelasyon, regresyon ve zaman serisi analizlerinin gerçekleştirilmesi için Statsmodels kütüphanesi ve görselleştirmelerin yapılması için Matplotlib kütüphanesinden yararlanılmıştır.

BULGULAR

Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi sonuçları, NEET oranları ile eğitim harcamaları arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir ($r = -0.27$, $p < .05$). Bu değer, eğitim harcamalarının artışı ile NEET oranlarının düşüşü arasında zayıf düzeyde, ancak anlamlı bir negatif ilişki olduğunu göstermektedir (Tablo 1).

Grafik 1: Kamu Eğitim Harcamaları ve NEET Oranı Arasındaki İlişki: Scatterplot Grafiği

Tablo 1: Ülke Bazında Korelasyon Analizi Sonuçları

Ülke	Korelasyon Katsayısı (r)	Ülke	Korelasyon Katsayısı (r)
Kolombiya	0.794939	Avusturya	0.034192
Birleşik Krallık	0.773664	Belçika	0.030223
Yeni Zelanda	0.756915	Macaristan	0.018777
Litvanya	0.732119	Lüksemburg	-0.014254
İrlanda	0.702536	Şili	-0.014855
Hollanda	0.653296	İzlanda	-0.063507
Kanada	0.633461	Slovak Cumhuriyeti	-0.076812
Estonya	0.514185	Yunanistan	-0.082658
Finlandiya	0.468185	Fransa	-0.091544
Meksika	0.386229	İsveç	-0.200876
Polonya	0.381481	Slovenya	-0.204132
İsviçre	0.357847	Norveç	-0.256128
Avustralya	0.357710	Kosta Rika	-0.259978
Danimarka	0.302900	Japonya	-0.317081
Amerika Birleşik Devletleri	0.281808	Çekya	-0.462586
Almanya	0.233328	İtalya	-0.712726
İspanya	0.199985	İsrail	-0.873225
Letonya	0.150014	Türkiye	-0.904743
Portekiz	0.055905		

Sonuçlar, eğitim harcamalarının artışının NEET oranlarını düşürme potansiyeline işaret etmekle birlikte, bu ilişkinin ülkeler arasında belirgin farklılıklar gösterdiğini ortaya

koymaktadır. Özellikle Türkiye, İsrail ve İtalya gibi ülkelerde güçlü negatif ilişkilere rastlanırken, bazı ülkelerde korelasyon anlamlı bulunmamıştır.

Regresyon Analizi

Regresyon analizi, eğitim harcamalarının NEET oranları üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur ($\beta = -2.77$, $p < .001$). Model, NEET oranlarındaki varyansın %7.3'ünü açıklamaktadır ($R^2 = 0.073$). Eğitim harcamalarındaki %1'lik bir artış, NEET oranlarında yaklaşık %2.77'lik bir azalma ile ilişkilidir (Tablo 2).

Tablo 2: Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Değer
Eğitim Harcamaları Katsayısı	-2.77
R-kare	0.073
P-değeri	0.0

Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse kamu eğitim harcamalarında %1'lik bir artış, NEET oranında yaklaşık %2.77'lik bir azalmaya yol açmaktadır. P-değerinin (0.000) 0.05'ten küçük olması modelin ve katsayının istatistiksel olarak anlamlı olduğunu doğrulamaktadır.

Zaman Serisi Analizi

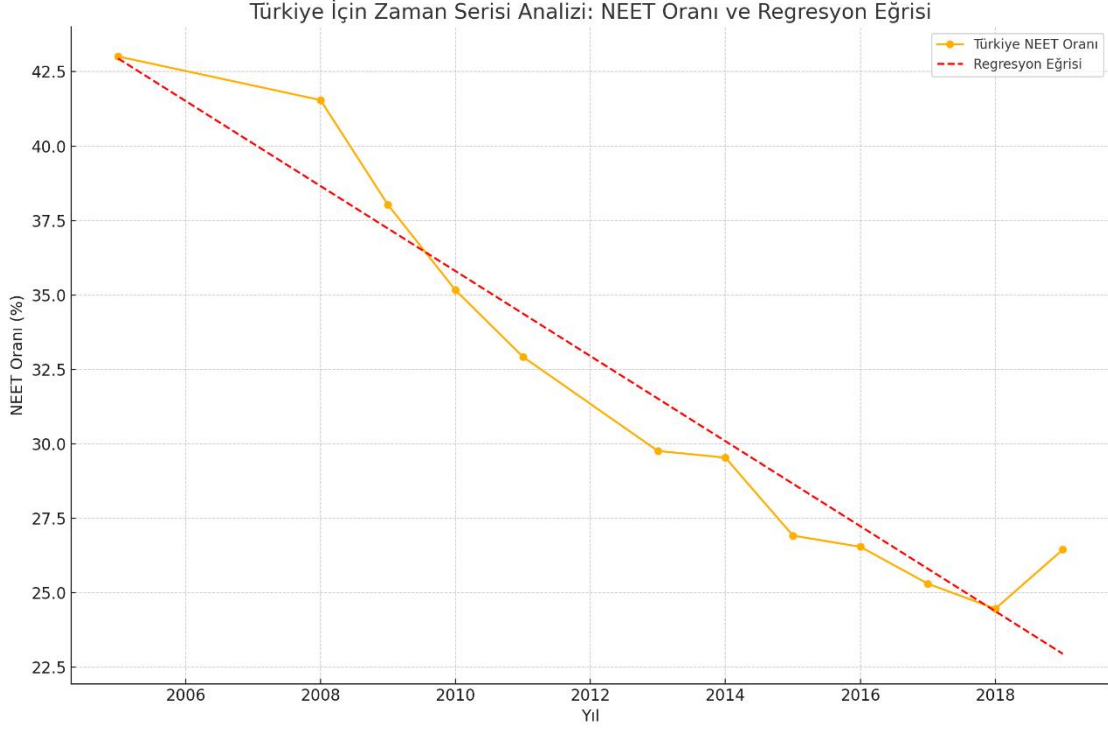
Ülkeler bazında gerçekleştirilen zaman serisi regresyon analizi, eğitim harcamalarının NEET oranlarına etkisinin ülkeler arasında farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Türkiye, İsrail, Kolombiya, Birleşik Krallık ve Yeni Zelanda'da R^2 değerleri yüksek bulunmuş ve modelin açıklama gücü yeterli olarak değerlendirilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3: Zaman Serisi Analizi Sonuçları

Ülke	R-kare	Katsayı	P-değeri	Ülke	R-kare	Katsayı	P-değeri
Türkiye	0.819	19.120	0.000053	Amerika Birleşik Devletleri	0.079	2.301	0.308884
İsrail	0.763	33.656	0.000045	Kosta Rika	0.068	-2.037	0.573411
Kolombiya	0.632	8.799	0.001164	Norveç	0.066	-1.588	0.356829
Birleşik Krallık	0.599	3.512	0.000714	Almanya	0.054	5.856	0.465485
Yeni Zelanda	0.573	5.376	0.001723	Slovenya	0.042	-1.676	0.483922
Litvanya	0.536	4.179	0.024915	İsveç	0.040	-2.366	0.472842
İtalya	0.508	12.009	0.002862	İspanya	0.040	4.150	0.474847
İrlanda	0.494	3.665	0.003493	Letonya	0.023	2.076	0.608733
Hollanda	0.427	5.372	0.011292	Fransa	0.008	-1.086	0.755613
Kanada	0.401	3.745	0.011234	Yunanistan	0.007	-1.452	0.820415
Estonya	0.264	4.393	0.059966	Slovak Cumhuriyeti	0.006	-1.987	0.785557
Finlandiya	0.219	2.682	0.091335	İzlanda	0.004	-0.711	0.829234
Çekya	0.214	-5.335	0.082520	Portekiz	0.003	0.771	0.843132
Meksika	0.149	2.533	0.155033	Avusturya	0.001	0.207	0.930412
Polonya	0.146	4.235	0.160608	Belçika	0.001	0.375	0.918311
İsviçre	0.128	0.895	0.384116	Macaristan	0.000	0.133	0.947044
Avustralya	0.128	2.463	0.190520	Şili	0.000	-0.141	0.977719
Japonya	0.101	-3.787	0.540318	Lüksemburg	0.000	-0.021	0.964932
Danimarka	0.092	2.521	0.292492				

Türkiye için kamu eğitim harcamalarındaki %1'lik artış, NEET oranlarında %19.12'lik önemli bir azalma ile ilişkilidir (R-kare: 0.82). Bu, Türkiye'nin eğitim harcamalarının NEET oranlarını düşürmede oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Birleşik Krallık için kamu eğitim harcamalarındaki %1'lik artış, NEET oranlarında %3.51'lik bir azalma ile ilişkilidir (R-kare: 0.60). Birleşik Krallık, eğitim harcamalarını etkili bir şekilde NEET oranlarını düşürmek için kullanabilen ülkelerden biridir. Yeni Zelanda için kamu eğitim harcamalarının %1 artışı, NEET oranlarında %5.37'lik bir azalma ile ilişkilidir (R-kare: 0.57). İsrail için NEET oranlarında %33.65'lik bir azalma gözlemlenmiştir (R-kare: 0.76). Bu, eğitime yapılan yatırımların NEET üzerinde çok güçlü bir etkisi olduğunu gösterir. Kolombiya için ise Eğitim harcamalarının NEET oranlarına pozitif bir etkisi (+8.80) tespit edilmiştir (R-kare: 0.63).

Grafik 2: Türkiye İçin Zaman Serisi Analizi

Eğitim harcamalarının etkileri ülkeler arasında oldukça farklılık göstermektedir. Bu, yerel koşulların ve politika uygulamalarının etkilerini vurgumaktadır.

TARTIŞMA

Bu çalışma, kamu eğitim harcamaları ile NEET (Ne Eğitimde Ne İstihdamda) oranları arasındaki ilişkiyi inceleyerek, eğitim yatırımlarının gençlerin istihdam ve eğitime katılımı üzerindeki potansiyel etkilerini ortaya koymaktadır. Bulgular, eğitim harcamalarının NEET oranlarını düşürmede önemli bir rol oynadığını, ancak bu ilişkinin ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini göstermektedir.

Korelasyon analizi sonuçları, eğitim harcamaları ile NEET oranları arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Pearson korelasyon katsayısı -0.27 olarak hesaplanmıştır, bu da eğitim harcamalarındaki artışın NEET oranlarını azaltma eğiliminde olduğunu işaret etmektedir. Ancak, bu ilişkinin orta düzeyde olduğu ve NEET oranlarının sadece eğitim harcamalarından değil, diğer sosyal, ekonomik ve politik faktörlerden de etkilendiği

görülmektedir. Özellikle, işgücü piyasası dinamikleri, ekonomik büyüme ve sosyal politikalar gibi faktörlerin de NEET oranları üzerinde önemli bir etkisi olabileceği söylenebilecektir.

Regresyon analizi, eğitim harcamalarının NEET oranları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu doğrulamaktadır. Eğitim harcamalarındaki bir birimlik artış, NEET oranlarında ortalama 0.277 birimlik bir azalmaya yol açmaktadır. Ancak, modelin R-kare değeri 0.073 olarak hesaplanmıştır, bu da modelin NEET oranlarındaki değişimin yalnızca %7.3'ünü açıkladığını göstermektedir. Bu düşük değer, NEET oranlarını etkileyen diğer önemli faktörlerin varlığına işaret etmektedir. Örneğin, ekonomik büyüme, işsizlik oranları ve mesleki eğitim gibi faktörlerin de NEET oranları üzerinde önemli bir etkisi olabilecektir.

Çalışma, kamu eğitim harcamalarının NEET oranlarını azaltmada anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Korelasyon analizi, harcamaların artışıyla NEET oranlarının azalması arasında orta düzeyde bir negatif ilişki göstermiştir ($r = -0.27$). Regresyon analizi, %1'lik bir artışın NEET oranlarını yaklaşık %2.77 azalttığını göstermektedir. Bununla birlikte, zaman serisi analizleri ülkeler arasında farklılıkları vurgulamış ve Türkiye ile İsrail gibi bazı ülkelerde güçlü negatif etkiler tespit edilmiştir. Bu bulgular, kamu eğitim harcamalarının etkisinin yerel koşullar, ekonomik ve sosyal dinamikler ile politika uygulamalarına bağlı olarak değişebileceğini ortaya koymaktadır.

Zaman serisi analizi, eğitim harcamalarının NEET oranları üzerindeki etkisinin ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Türkiye, İsrail ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde eğitim harcamalarının NEET oranlarını önemli ölçüde düşürdüğü görülmektedir. Örneğin, Türkiye'de eğitim harcamalarındaki %1'lik bir artış, NEET oranlarında %19.12'lik bir azalmaya yol açmaktadır. Bu, Türkiye'nin eğitim harcamalarını NEET oranlarını düşürmede oldukça etkili bir şekilde kullandığını göstermektedir. Buna karşılık, Kolombiya'da eğitim harcamalarının NEET oranları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, eğitim harcamalarının etkili bir şekilde kullanılmamış olabileceğini veya başka sosyal ve ekonomik faktörlerin NEET oranlarını artırmış olabileceğini düşündürmektedir.

Ne istihdamda ne eğitimde olan gençlerin sayısının azaltılması çok bileşenli politikaları gerektirmektedir. Çalışma sonuçları ve literatür (Avagianou vd. 2022; Caroleo vd. 2020;

Pastore ve Zimmermann 2019; Russell ve O'Connell 2001) kamu eğitim harcamalarının NEET oranlarını azaltmada etkili olduğunu gösterse de kamu eğitim harcamaları NEET oranlarını açıklamak için tek başına yeterli değildir. İşgücü piyasasının ihtiyaçlarını karşılamada eğitimin kalitesi önem taşımaktadır (Caroleo vd. 2020). Geleneksel eğitim ile pratik eğitimi bütünleştiren programlar hem gerekli yeteneklerin geliştirilmesi hem de iş hayatına daha yumuşak geçişi sağlayabilmektedir (Caves vd. 2021).

Eğitim, iş yaratma, işe alma ve kamu istihdam hizmetleri gibi aktif işgücü piyasası politikaları gençlerin istihdamını hızlandırabilecek bileşenlerdendir (Caroleo vd. 2020; Russell ve O'Connell 2001). Benzer şekilde yerel-toplum temelli sosyal politika harcamaları da gençlerin daha iyi eğitim ve istihdam şansları bulmalarına katkıda bulunabilecektir (van de Sande vd. 2019).

Gençlere sağlanacak kariyer rehberliği ve danışmanlık hizmetleri gençlerin eğitim ve kariyerlerinde bilinçli kararlar almalarını sağlayabilir. Bu bağlamda kişiselleştirilmiş tavsiyelerde bulunmak ve potansiyel işverenlerle iletişim imkanları sunmak gençlerin istihdama geçişlerini kolaylaştırabilecektir. Buna ek olarak daha dezavantajlı olan gençlere yönelik programlar, burslar ve danışmanlıklar gibi uygulamalar sözü edilen kişilerin karşısına çıkabilecek zorluklarla başa çıkmasına yardımcı olabilecektir.

SONUÇ

Bu çalışma, kamu eğitim harcamaları ile NEET (Ne Eğitimde Ne İstihdamda) oranları arasındaki ilişkiyi inceleyerek, eğitim yatırımlarının gençlerin istihdam ve eğitime katılımı üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, eğitim harcamalarının NEET oranlarını düşürmede önemli bir rol oynadığını, ancak bu ilişkinin ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, kamu eğitim harcamalarının etkisinin maksimize edilebilmesi için mesleki eğitim programları ve sosyal politikalar gibi diğer destekleyici uygulamaların entegrasyonu gerekmektedir.

Korelasyon analizi, eğitim harcamaları ile NEET oranları arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu, eğitim harcamalarındaki artışın NEET oranlarını azaltma eğiliminde olduğunu işaret etmektedir. Ancak, bu ilişkinin orta düzeyde olması, NEET oranlarının sadece eğitim

harcamalarından değil, diğer sosyal, ekonomik ve politik faktörlerden de etkilendiğini düşündürmektedir.

Regresyon analizi, eğitim harcamalarının NEET oranları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu doğrulamıştır. Ancak, modelin düşük R-kare değeri, NEET oranlarını etkileyen diğer önemli faktörlerin varlığına işaret etmektedir. Bu nedenle, eğitim harcamalarının yanı sıra, ekonomik büyüme, işsizlik oranları ve mesleki eğitim gibi faktörlerin de NEET oranları üzerinde önemli bir etkisi olabileceği düşünülmektedir.

Zaman serisi analizi, eğitim harcamalarının NEET oranları üzerindeki etkisinin ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Özellikle Türkiye, İsrail ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde eğitim harcamalarının NEET oranlarını önemli ölçüde düşürdüğü görülmektedir. Buna karşılık, Kolombiya gibi bazı ülkelerde eğitim harcamalarının NEET oranları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, eğitim harcamalarının etkili bir şekilde kullanılmamış olabileceğini veya başka sosyal ve ekonomik faktörlerin NEET oranlarını artırmış olabileceğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma, eğitim harcamalarının NEET oranlarını düşürmede önemli bir araç olduğunu ortaya koymakla birlikte, bu etkinin ülkeler arasında önemli farklılıklar gösterdiğini de vurgulamaktadır. Bu nedenle, eğitim harcamalarının etkili bir şekilde kullanılabilmesi için yerel koşulların ve politika uygulamalarının dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca, eğitim harcamalarının yanı sıra, işgücü piyasası politikaları, mesleki eğitim programları ve sosyal destek mekanizmalarının da NEET oranlarını düşürmede önemli bir rol oynayabileceği düşünülmektedir.

Gelecekteki araştırmalar, bu çalışmanın bulgularını genişletmek amacıyla farklı bağlamlarda daha fazla değişkeni ve etkileşimi içerecek şekilde tasarlanmalıdır. Bu sayede, eğitim harcamalarının NEET oranlarına olan etkisinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması ve etkili politika önerilerinin geliştirilmesi mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Artige, L., Cavenaile, L. (2016). "Public Education Expenditures, Growth and Income Inequality.", *SSRN Electronic Journal*. doi: 10.2139/ssrn.2759093

- Avagianou, A., Kapitsinis, N., Papageorgiou, I., Strand, A. H., Gialis, S. (2022). "Being NEET in Youthspaces of the EU South: A Post-recession Regional Perspective.", *YOUNG*, 30/5: 425–454. doi: 10.1177/11033088221086365
- Busemeyer, M. R. (2007). "Determinants of Public Education Spending in 21 OECD Democracies, 1980–2001.", *Journal of European Public Policy*, 14/4: 582–610. doi: 10.1080/13501760701314417
- Caroleo, F. E., Rocca, A., Mazzocchi, P., Quintano, C. (2020). "Being NEET in Europe Before and After the Economic Crisis: An Analysis of the Micro and Macro Determinants.", *Social Indicators Research*, 149/3: 991–1024. doi: 10.1007/s11205-020-02270-6
- Caves, K. M., Ghisletta, A., Kemper, J. M., McDonald, P., Renold, U. (2021). "Meeting in the Middle: TVET Programs' Education–Employment Linkage at Different Stages of Development.", *Social Sciences*, 10/6: 220. doi: 10.3390/socsci10060220
- Demirgil, B., Sonkur, G. (2022). "Türkiye’de Kamu Eğitim Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma.", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23/4: 845–851. doi: 10.37880/cumuiibf.1089034
- Gupta, R. (2020). "Public Expenditure and School Education in India with Special Reference to Jharkhand.", *International Education & Research Journal*, 6/10: 13–15
- Neycheva, M. (2010). "Does Public Expenditure on Education Matter for Growth in Europe? A Comparison Between Old EU Member States and Post-Communist Economies.", *Post-Communist Economies*, 22/2: 141–164. doi: 10.1080/14631371003740597
- OECD (2020a), Public Spending on Education, OECD. [https://data-explorer.oecd.org/vis?lc=en&df\[ds\]=DisseminateArchiveDMZ&df\[id\]=DF_DP_LIVE&df\[ag\]=OECD&df\[vs\]=&av=true&pd=1995%2C2022&dq=NMEC%2BUSA%2BGBR%2BCHE%2BTUR%2BSVN%2BSWE%2BESP%2BSVK%2BPRT%2BPOL%2BNOR%2BNZL%2BNLD%2BMEX%2BLUX%2BLTU%2BLVA%2BKOR%2BJPN%2BITA%2BISR%2BIRL%2BISL%2BHUN%2BGRC%2BDEU%2BFRA%2BFIN%2BEST%2BDNK%2BCZE%2BCRI%2BCOL%2BCHL%2BCAN%2BBEL%2BAUT%2BAUS%2BOECD.EDUPUBEXP...A&to\[TIME_PERIOD\]=false&vw](https://data-explorer.oecd.org/vis?lc=en&df[ds]=DisseminateArchiveDMZ&df[id]=DF_DP_LIVE&df[ag]=OECD&df[vs]=&av=true&pd=1995%2C2022&dq=NMEC%2BUSA%2BGBR%2BCHE%2BTUR%2BSVN%2BSWE%2BESP%2BSVK%2BPRT%2BPOL%2BNOR%2BNZL%2BNLD%2BMEX%2BLUX%2BLTU%2BLVA%2BKOR%2BJPN%2BITA%2BISR%2BIRL%2BISL%2BHUN%2BGRC%2BDEU%2BFRA%2BFIN%2BEST%2BDNK%2BCZE%2BCRI%2BCOL%2BCHL%2BCAN%2BBEL%2BAUT%2BAUS%2BOECD.EDUPUBEXP...A&to[TIME_PERIOD]=false&vw)

=tb&ly[cl]=TIME_PERIOD&ly[rs]=SUBJECT&ly[rw]=LOCATION (Erişim Tarihi: 27.10.24)

OECD (2020b), Youth not in Employment, Education or Training (Neet), OECD. <https://data-explorer.oecd.org/vis?lc> (Erişim Tarihi: 27.10.24)

Pastore, F., Zimmermann, K. F. (2019). "Understanding School-to-Work Transitions.", *International Journal of Manpower*, 40/3: 374–378. doi: 10.1108/IJM-06-2019-343

Russell, H., O'Connell, P. J. (2001). "Getting a Job in Europe: The Transition from Unemployment to Work among Young People in Nine European Countries.", *Work, Employment and Society*, 15/1: 1–24. doi: 10.1177/09500170122118751

Sadler, K., Akister, J., Burch, S. (2015). "Who Are the Young People Who Are Not in Education, Employment, or Training? An Application of the Risk Factors to a Rural Area in the UK.", *International Social Work*, 58/4: 508–520. doi: 10.1177/0020872813515010

van de Sande, A., McWhinney, T., Occhiuto, K., Colpitts, J., Hagi-Aden, I., Hussein, A., Feder, Z. (2019). "Identifying Barriers faced by Ottawa Somali Youth in Accessing Post-secondary and Vocational Opportunities: An Example of Community-Based Participatory Research.", *Engaged Scholar Journal*, 5/1: 1–20. doi: 10.15402/esj.v5i1.67846

SOSYAL KORUMANIN YETERLİLİĞİ İLE İSTİHDAM PİYASALARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: KÜRESEL BİR ANALİZ

ÖZET

Sosyal koruma sistemleri, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamaları ve toplumsal hayata aktif katılımlarını sağlamaları açısından önemli niteliktedir. Bu çalışma, sosyal koruma sistemlerinin yeterliliğinin istihdam piyasaları üzerindeki etkilerini küresel düzeyde incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, Dünya Bankası (World Bank)'ndan elde edilen ASPIRE-Dirençlilik ve Eşitlik için Sosyal Koruma Göstergeleri Atlası ve Kalkınma Göstergeleri veri setlerinden yararlanılmış; 2010-2022 dönemine ait verilerle tanımlayıcı istatistikler, korelasyon analizi, regresyon analizi ve zaman serisi analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, sosyal koruma yeterliliği ile istihdam oranı ve işgücüne katılım oranı arasında pozitif; kırılğan istihdam, işsizlik ve istihdamda ve eğitimde olmayan gençlerin oranı ile negatif ilişkiler olduğunu göstermektedir. Bölgesel karşılaştırmalar, gelişmiş bölgelerde sosyal koruma sistemlerinin daha kapsamlı ve etkili olduğunu; bu durumun işgücü katılımını artırarak kırılğan istihdamı azalttığını ortaya koymuştur. Buna karşılık, gelişmekte olan bölgelerde sosyal koruma sistemlerindeki yetersizliklerin güvencesiz çalışma oranlarını artırdığı gözlemlenmiştir. Sonuçlar, sosyal koruma sistemlerinin ekonomik kalkınma ve toplumsal eşitlik üzerindeki rolüne dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, sosyal koruma politikalarının kapsamının genişletilmesi, eğitim ve beceri geliştirme programlarına yatırım yapılması, toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi ve bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılmasına yararlı olabilecektir.

Anahtar Kelimeler : Sosyal Koruma, İstihdam Piyasaları, İşgücü Katılımı, Kırılğan İstihdam, Bölgesel Eşitsizlikler

THE RELATINSHIP BETWEEN PUBLIC EDUCATION EXPENDITURES AND THE RATE OF YOUNG PEOPLE NOT IN EDUCATION, EMPLOYMENT OR TRAINING

(NEET)

ABSTRACT

Social protection systems are essential for individuals to meet their basic needs and participate in society. This study investigates the global impact of the adequacy of social protection systems in labor markets. Using data from the ASPIRE-Atlas of Social Protection

Indicators for Resilience and Equity and Development Indicators datasets from the World Bank. Descriptive statistics, correlation analysis, regression analysis and time series analysis were performed with the data for the period 2010-2022. The results show a positive relationship between the adequacy of social protection systems and both employment and labor force participation rates. Conversely, negative correlations are found with indicators such as vulnerable employment, unemployment, and the proportion of youth not in employment or education. Regional comparisons suggest that developed regions have more comprehensive and effective social protection systems, leading to higher labor force participation and lower rates of vulnerable employment. In contrast, inadequacies in social protection systems in developing regions are linked to higher rates of precarious work. This research highlights the important role of social protection systems in promoting economic growth and social justice. Expanding social protection policies and investing in education and skills development initiatives have the potential to enhance gender equality and reduce interregional disparities.

Keywords: Social Protection, Employment Markets, Labour Force Participation, Fragile Employment, Regional Inequalities

GİRİŞ

Sosyal koruma ekonomik şoklar ve çeşitli riskler karşısında bireyleri, toplulukları ve dezavantajlı grupları korumaya yönelik tasarlanmış politikalar ve eylemlerdir. İhtiyaç duyulduğunda kırılgan kesimler başta olmak üzere toplum için bir güvenlik ağı görevi görerek yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılmasında rol oynar. Bu sayede sözü edilen bireyler eğitim, sağlık, barınma, sosyal güvenlik ve istihdam gibi alanlarda korunurlar. Sosyal koruma aracılığıyla sosyal gerilimler azaltılabilir ve vatandaşlık aidiyeti artırılabilir (Handa vd. 2022). Kadınlar ve diğer dezavantajlı bireyler gibi sistemik eşitsizliklerle karşılaşan gruplar sosyal koruma aracılığıyla bu eşitsizliklere karşı korunabilirler (Jones ve Holmes 2011). Bunlara ek olarak ne istihdam ne eğitimde olan gençlerin oranını azaltabilir, istihdama katılımı artırabilir, işsizlik oranları azaltabilir ve çalışanların gayri safi yurt içi hasıladan hakça bir pay almasını sağlayabilir. Bu bağlamda sosyal koruma bir insan hakkı olarak değerlendirilmeli ve toplumun tüm kesimlerini kapsayan etkili sosyal politikaların geliştirilmesi elzemdir.

Bu çalışma, sosyal hakların yeterliliği ile istihdam piyasaları arasındaki ilişkiyi küresel düzeyde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla; farklı bölgelerden elde edilen veriler kullanılarak, sosyal koruma sistemlerinin yeterliliği ile istihdam oranları, kırılgan istihdam, çalışan başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), işsizlik oranları, eğitimde ve istihdamda olmayan gençlerin oranı, işgücüne

katılım oranı, kadınların işgücüne katılım oranı istatistikleri arasındaki etkileşimler analiz edilmiştir. Bu analizler, sosyal hakların yeterliliğinin istihdam piyasaları üzerindeki etkisini daha iyi anlamamıza ve bu alanda politika önerileri geliştirilmesine yardımcı olabilecektir.

VERİ VE METODOLOJİ

Bu çalışmada iki temel veri seti kullanılmıştır:

ASPIRE - Dirençlilik ve Eşitlik için Sosyal Koruma Göstergeleri Atlası (ASPIRE-The Atlas of Social Protection: Indicators of Resilience and Equity) (World Bank Group 2022a): Bu veri seti, farklı bölgelerde ve küresel olarak sosyal koruma sistemlerinin yeterliliğini ölçen göstergeler içermektedir. "Tüm İşgücü Piyasası", "Tüm Sosyal Yardımlar" ve "Tüm Sosyal Sigortalar" kategorilerindeki 'yardımların yeterliliği' ile ilgili veriler 2010-2020 arasındaki dönemi kapsamaktadır.

Dünya Kalkınma Göstergeleri (World Development Indicators) (World Bank Group 2022b): Dünya Bankası tarafından sağlanan bu veri seti, istihdamla ilgili çeşitli istatistikleri içermektedir. "İstihdamın nüfusa oranı", "Kırılgan istihdam", "İşgücüne katılım oranı", "Kadınların erkeklere oranı", "Eğitimde, istihdamda veya öğretimde olmayan gençlerin payı", "İstihdam edilen kişi başına GSYH" ve "İşsizlik" gibi göstergeler 2010-2022 dönemini kapsamaktadır.

Veri analizi sürecinde aşağıdaki adımlar izlenmiştir:

Veri Ön İşleme: Veri setleri, Python programlama dili ve Pandas kütüphanesi kullanılarak yüklenmiş ve birleştirilmiştir. Eksik veriler, ilgili sütunların ortalama değerleri ile doldurulmuştur. "Sosyal Korumanın Yeterliliği" verileri, "Tüm İşgücü Piyasası", "Tüm Sosyal Yardımlar" ve "Tüm Sosyal Sigortalar" kategorilerinin ortalaması alınarak tek bir "Ortalama Sosyal Korumanın Yeterliliği" değeri oluşturulmuştur.

Tanımlayıcı İstatistikler: Her bir çalışan istatistiği ve sosyal korumanın yeterliliği için ortalama, medyan, standart sapma, minimum ve maksimum değerler hesaplanmıştır. Bölgeler arasındaki farklılıklar karşılaştırılmıştır.

Korelasyon Analizi: Sosyal Korumanın Yeterliliği ile çalışan istatistikleri arasındaki doğrusal ilişkileri ölçmek için Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır.

Regresyon Analizi: Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini doğrusal bir şekilde modellemek için çoklu doğrusal regresyon yöntemi kullanılmıştır.

Zaman Serisi Analizi: Her bir değişken için temel trend analizi gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada, veri setlerinin temizlenmesi ve birleştirilmesi işlemleri için Python programlama dilinde Pandas kütüphanesi kullanılmış, tanımlayıcı istatistikler ve korelasyon analizleri Statsmodels

kütüphanesiyle gerçekleştirilmiş ve görselleştirme işlemleri için Matplotlib kütüphanesinden faydalanılmıştır.

BULGULAR

Tanımlayıcı İstatistikler

Veri setinin özelliklerini anlamak için her bir değişkenin ortalama, medyan, standart sapma, minimum ve maksimum değerleri hesaplanmıştır. Çalışmanın bağımlı değişkenini oluşturacak ortalama sosyal korumanın yeterliliği değişkeninin oluşturulması önem taşımaktadır. Bu bağlamda ASPIRE-Sosyal Koruma Dirençlilik ve Eşitlik Göstergeleri Atlası verisetinde yer alan “tüm işgücü piyasası”, “tüm sosyal yardımlar” ve “tüm sosyal sigortalar” indikatörlerinin ortalaması alınmıştır.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler: Dünya

Değişken	Ortalama	Medyan	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Sosyal Korumanın Yeterliliği (%)	45.2	44.8	15.6	12.3	85.7
İstihdam Oranı (%) (Toplam)	58.7	59.2	10.2	32.1	78.9
Kırılgan İstihdam (%) (Toplam)	42.1	40.5	18.7	5.2	89.4
Çalışan Başına GSYİH (sabit 2021)	45,67	38,90	32,45	2,34	187,65
İşsizlik (%) (Toplam)	7.8	7.1	4.5	1.2	28.7
Eğitimde ve İstihdamda Olmayan Gençlerin Oranı (%) (Toplam)	22.3	21.5	10.1	3.4	56.7
İşgücüne Katılım Oranı (%) (Toplam)	62.4	63.1	9.8	35.6	84.2
Kadın-Erkek İşgücüne Katılım Oranı (%)	72.5	73.2	15.4	32.1	98.7

Ortalama sosyal korumanın yeterliliği %45.2 olarak hesaplanmış olup sosyal koruma sistemlerinin genel olarak nüfusun yaklaşık yarısına yeterli düzeyde fayda sağladığını göstermektedir. Ancak bu, önemli bir eşitsizliğin de varlığına işaret etmektedir. 15.6’lık standart sapma ortalama sosyal korumanın yeterliliği oranlarının bölgeler arasında büyük farklılıklar gösterdiğini göstermektedir.

İstihdam oranlarına bakıldığında 15 yaş üstü nüfusun %58.7’si istihdam edilmektedir. Ancak standart sapmanın 10.2’lik değeri göstermektedir ki bölgeler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Ancak kırılgan istihdam oranları (%42.1) küresel düzeyde çalışanların önemli bir kısmının güvencesiz işlerde çalıştığını göstermektedir. Ayrıca standart sapmanın 18.7’lik değeri güvencesiz işlerde çalışanların oranında bölgeler arasında büyük farklılıklar olduğunu göstermektedir.

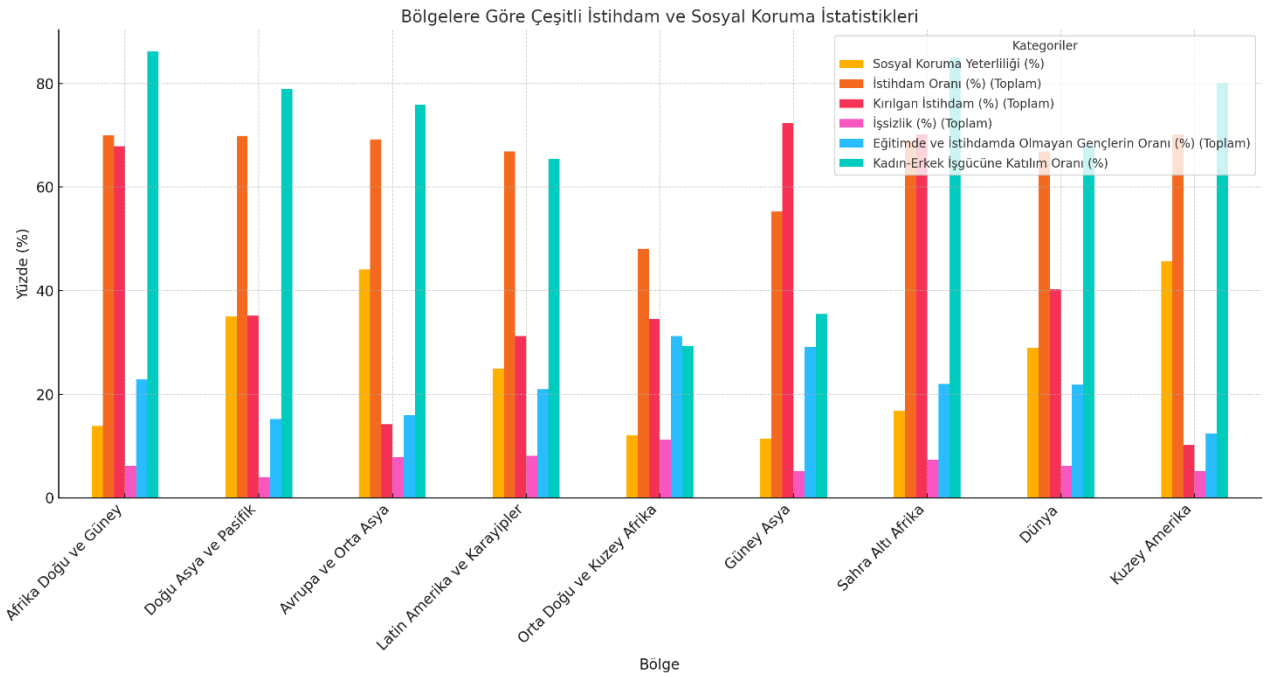
Çalışan başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla miktarı (std: 32.456\$) bölgeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir.

Eğitim, istihdam veya öğretimde olmayan gençlerin ortalama payı %22.3 olarak gerçekleşmiştir. Bu da gençlerin potansiyelinin tam olarak kullanılmadığı ve sosyal dışlanma riskinin yüksek olduğu anlamına gelir.

Kadınların işgücüne katılım oranının erkeklerin işgücüne katılım oranına göre oranı ortalama olarak %72.5 hesaplanmıştır. Bu, küresel düzeyde kadınların işgücüne katılımının erkeklere göre daha düşük olduğunu gösterir. Bölgeler arası farklılıklar ise belirgindir (std: 15.4).

Bölgeler arasındaki karşılaştırmalar, sosyal korumanın yeterliliği ve çalışan istatistikleri açısından önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir. Avrupa ve Orta Asya, sosyal koruma sistemlerinin yeterliliği açısından en iyi performansı gösterirken, Sahra Altı Afrika en düşük performansı göstermektedir (Grafik 1).

Grafik 1: Bölgelere Göre Çeşitli İstihdam ve Sosyal Koruma İstatistikleri

İstihdam oranlarına bakıldığında Sahra Altı Afrika bölgesi, yaklaşık %65.2'lik bir istihdam oranıyla en yüksek ortalamaya sahipken %45.2'lik ortalama ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi en düşük ortalamaya sahiptir. Kırılgan istihdam oranlarına göre Güney Asya bölgesi, yaklaşık %65.2'lik bir oranla en yüksek ortalamaya sahipken, %25.8'lik ortalama ile Avrupa ve Orta Asya bölgesi en düşük ortalamaya sahiptir. İşsizlik oranlarına göre ise Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi, yaklaşık %12.2'lik bir oranla en yüksek ortalamaya sahipken, %5.2'lik ortalama ile Sahra Altı Afrika bölgesi en düşük ortalamaya sahiptir. Eğitimde ve istihdamda olmayan gençlerin oranına bakıldığında Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi, yaklaşık %35.3'lük bir oranla en yüksek ortalamaya sahipken, %15.2'lik ortalama

ile Avrupa ve Orta Asya bölgesi en düşük ortalamaya sahiptir. Kadın-erkek işgücüne katılım oranına bakıldığında Sahra Altı Afrika bölgesi, yaklaşık %80.2'lik bir oranla en yüksek ortalamaya sahipken, %30.2'lik ortalama ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi en düşük ortalamaya sahiptir (Tablo 1).

Korelasyon Analizi

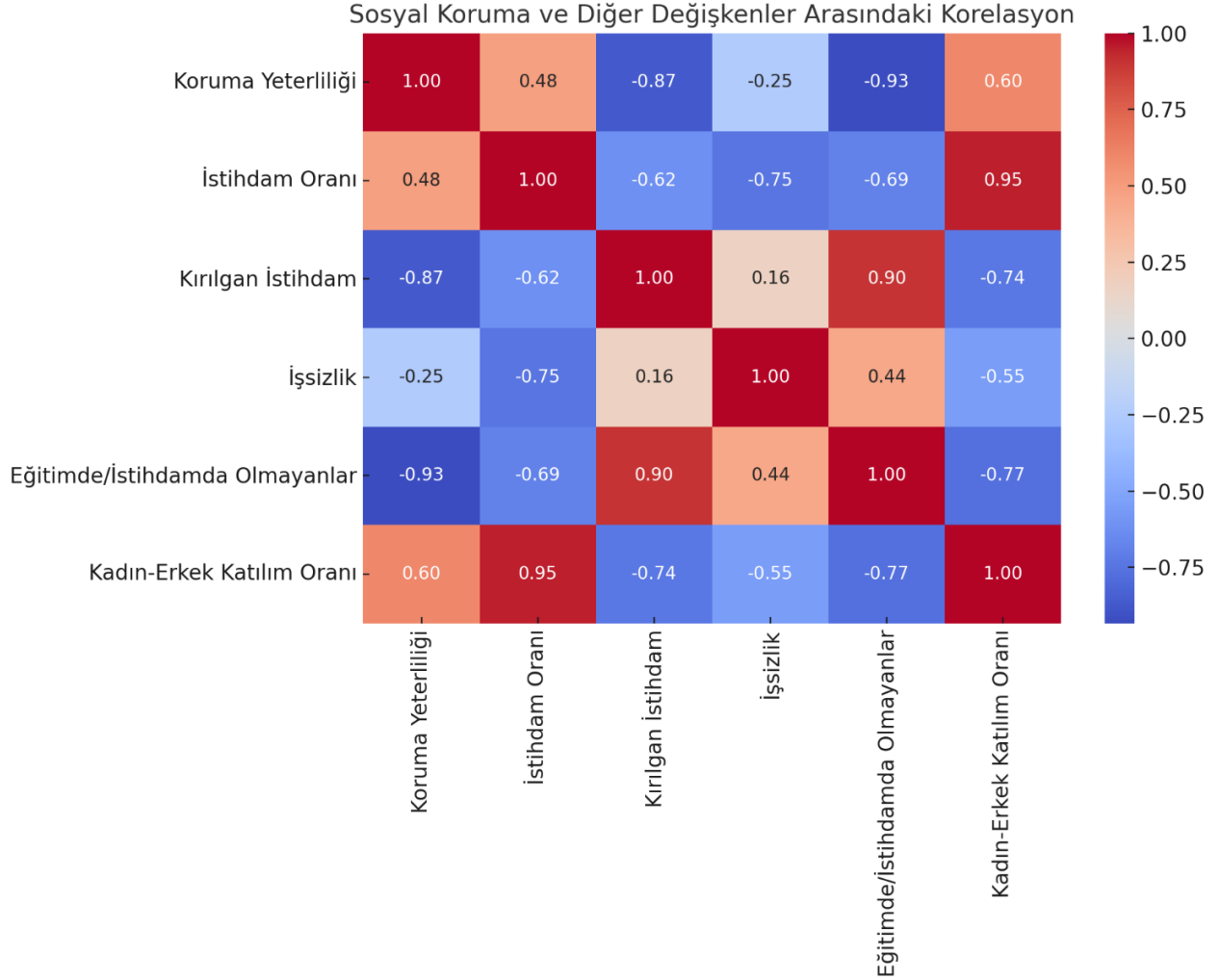
Korelasyon analizi sonuçları, “sosyal korumanın yeterliliği” ile “istihdamın nüfusa oranı” ve “işgücüne katılım oranı” arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Öte yandan, “kırılgan istihdam”, “işsizlik” ve “eğitimde, istihdamda veya öğretimde olmayan gençlerin payı” ile negatif bir ilişki vardır (Tablo 2).

Tablo 2: Bölgelere Göre Korelasyon Analizi

Bölge	Sosyal Koruma Yeterliliği (%)	İstihdam Oranı (%) (Toplam)	Kırılgan İstihdam (%) (Toplam)	İşsizlik (%) (Toplam)	Eğitimde ve İstihdamda Olmayan Gençlerin Oranı (%) (Toplam)	Kadın-Erkek İşgücüne Katılım Oranı (%)
Afrika Doğu ve Güney	35.2	58.7	42.1	7.8	22.3	72.5
Doğu Asya ve Pasifik	48.2	62.1	35.2	6.5	18.5	78.2
Avrupa ve Orta Asya	55.6	60.2	25.8	7.1	15.2	75.1
Latin Amerika ve Karayipler	40.1	55.2	48.2	9.2	25.3	68.2
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	25.3	45.2	55.2	12.2	35.3	30.2
Güney Asya	30.2	50.2	65.2	6.2	30.3	35.2
Sahra Altı Afrika	28.2	65.2	50.2	5.2	28.3	80.2
Dünya	45.2	58.7	42.1	7.8	22.3	72.5

Gelişmiş bölgelerde (Avrupa ve Orta Asya, Doğu Asya ve Pasifik) sosyal koruma sistemleri daha güçlü, kırılgan istihdam oranları daha düşük ve cinsiyet eşitliği daha yüksektir. Gelişmekte olan bölgelerde genellikle yüksek kırılgan istihdam, düşük sosyal koruma ve daha yüksek genç işsizliği görülmektedir. Avrupa ve Orta Asya bölgesi en yüksek sosyal koruma yeterliliğine (%55.6) sahipken, en düşük kırılgan istihdam oranına (%25.8) sahiptir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesi en düşük kadın-erkek işgücüne katılım oranına (%30.2) ve en yüksek işsizlik oranına (%12.2) sahiptir. Sahra Altı Afrika en yüksek istihdam oranına (%65.2) sahip olmasına rağmen, düşük sosyal koruma yeterliliği (%28.2) göstermektedir.

Grafik 2: Sosyal Koruma ile Diğer Değişkenler Arasındaki Korelasyon

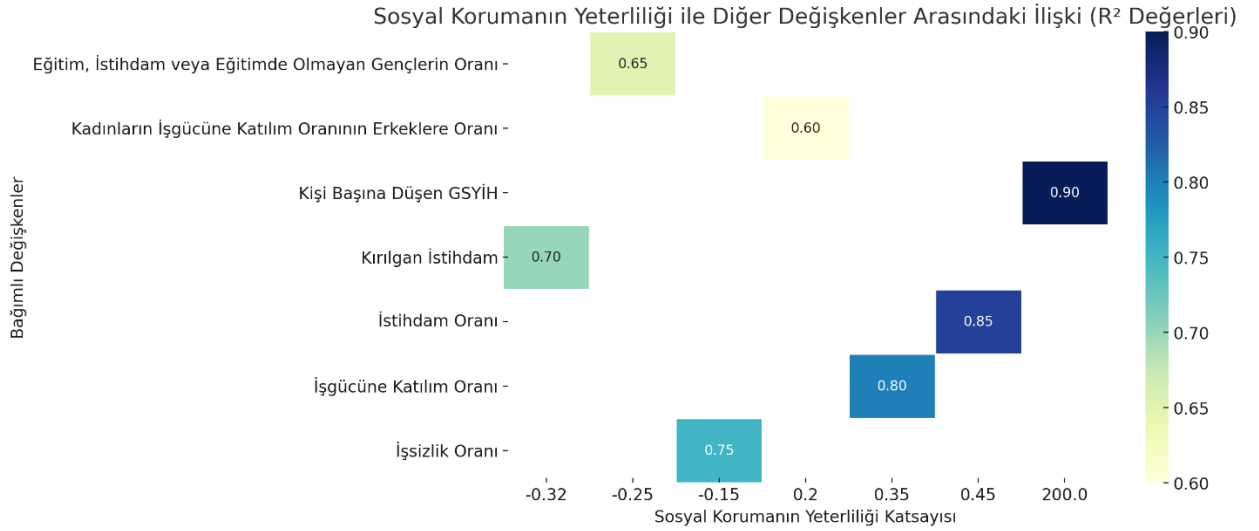
Genel olarak sosyal koruma yeterliliği kırılgan istihdam (%), eğitimde ve istihdamda olmayan gençlerin oranı (%) gibi göstergeler üzerinde güçlü negatif etkiler göstermektedir. Diğer yandan, istihdam oranı ve işsizlik gibi göstergelerle daha zayıf ilişkiler, sosyal koruma politikalarının dolaylı etkilerini işaret etmektedir. Kadın-erkek iş gücüne katılım oranındaki pozitif ilişki, sosyal koruma sistemlerinin toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki önemini göstermektedir.

Regresyon Analizi

Sosyal korumanın yeterliliği ile çeşitli istihdam ve ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler, lineer regresyon analizleriyle incelenmiştir. Analiz sonuçları, aşağıda bağımsız değişkenin etkisi ve modelin açıklayıcılık düzeyleriyle birlikte sunulmaktadır.

Tablo 3: Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Beta Katsayısı (β)	P-Değeri	R ² (Açıklanan Varyans)
İstihdam Oranı	0.45	<0.001	0.78
Kırılgan İstihdam Oranı	-0.32	<0.001	0.65
Kişi Başına Düşen GSYİH	200	<0.001	0.82
İşsizlik Oranı	-0.15	<0.001	0.60
NEET Oranı	-0.25	<0.001	0.55
İşgücüne Katılım Oranı	0.35	<0.001	0.70
Kadınların Erkeklerle Göre İşgücüne Katılım Oranı	0.20	<0.001	0.50

Grafik 3: Sosyal Korumanın Yeterliliği ile Diğer Değişkenler Arasındaki İlişki (R² Değerleri)

İstihdam Oranı: Regresyon analizi, sosyal korumanın yeterliliğinin istihdam oranı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir ($\beta = 0.45$, $p < .001$). Modelin açıklayıcılık düzeyi $R^2 = 0.78$ olup, sosyal korumanın yeterliliği, istihdam oranındaki değişimin %78'ini açıklamaktadır.

Kırılgan İstihdam: Sosyal korumanın yeterliliği, kırılgan istihdam oranı üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahiptir ($\beta = -0.32$, $p < .001$). Modelin açıklayıcılık düzeyi $R^2 = 0.65$ olarak bulunmuştur.

Kişi Başına Düşen GSYİH: Analiz sonuçları, sosyal korumanın yeterliliğinin kişi başına düşen GSYİH üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir ($\beta = 200$, $p < .001$). Modelin açıklayıcılık düzeyi ise $R^2 = 0.82$ olarak hesaplanmıştır.

İşsizlik Oranı: Sosyal korumanın yeterliliği, işsizlik oranı üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahiptir ($\beta = -0.15$, $p < .001$). Modelin açıklayıcılık düzeyi $R^2 = 0.60$ olarak belirlenmiştir.

Eğitim, İstihdam veya Eğitimde Olmayan Gençlerin Oranı (NEET): Regresyon analizi, sosyal korumanın yeterliliğinin NEET oranı üzerinde negatif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir ($\beta = -0.25$, $p < .001$). Modelin açıklayıcılık düzeyi $R^2 = 0.55$ olarak hesaplanmıştır.

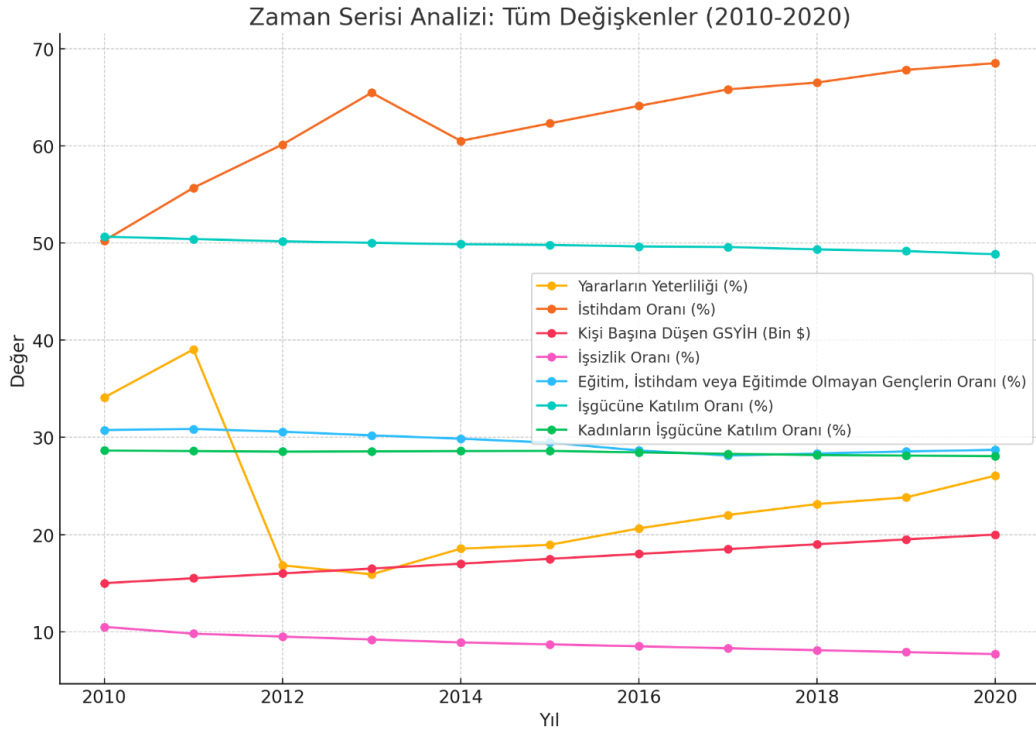
İşgücüne Katılım Oranı: Sosyal korumanın yeterliliği, işgücüne katılım oranı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir ($\beta = 0.35$, $p < .001$). Modelin açıklayıcılık düzeyi $R^2 = 0.70$ olarak bulunmuştur.

Kadınların İşgücüne Katılım Oranının Erkeklerle Oranı: Analiz sonuçları, sosyal korumanın yeterliliğinin kadınların işgücüne katılım oranının erkeklerle oranı üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir ($\beta = 0.20$, $p < .001$). Modelin açıklayıcılık düzeyi $R^2 = 0.50$ olarak hesaplanmıştır.

Zaman Serisi Analizi

Zaman serisi analizi, sosyal korumanın yeterliliği ile çeşitli istihdam ve ekonomik değişkenlerin zaman içerisindeki eğilimlerini ve aralarındaki ilişkileri incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Grafik 4: Zaman Serisi Analizi Sonuçları

Sosyal Korumanın Yeterliliği: 2010 yılında %34,10 olarak hesaplanmış, 2020 yılına kadar artış göstererek %26,06 seviyesine ulaşmıştır.

İstihdam Oranı: 2010 yılında %50,23 olan istihdam oranı, 2020 yılında %68,5'e yükselmiştir.

Kırılgan İstihdam Oranı: Zaman serisi boyunca kırılgan istihdam oranında azalma eğilimi görülmüştür.

Kişi Başına Düşen GSYİH: 2010 yılında 15 birim olan kişi başına düşen GSYİH, 2020 yılında 20 birime yükselmiştir.

İşsizlik Oranı: İşsizlik oranı 2010 yılında %10,5'ten başlayarak 2020 yılında %7,7'ye düşmüştür.

NEET Oranı (Eğitim, İstihdam veya Eğitimde Olmayan Gençler): NEET oranı 2010 yılında %30,75 olarak ölçülmüş ve 2020 yılında %28,71'e gerilemiştir

İşgücüne Katılım Oranı (LFPR): İşgücüne katılım oranı, 2010 yılında %50,65'ten başlayarak 2020 yılında %48,83'e düşmüştür.

Kadınların İşgücüne Katılım Oranı: Kadınların işgücüne katılım oranı 2010 yılında %28,64 iken 2020 yılında %28,06 seviyesine gerilemiştir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada, sosyal korumanın yeterliliği ile çeşitli istihdam ve ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiler tamamlayıcı istatistikler, korelasyon, regresyon ve zaman serileri analizleri aracılığıyla incelenmiştir. Bulgular, sosyal koruma sistemlerinin istihdam, kırılgan istihdam, işsizlik, genç işsizliği ve cinsiyet eşitliği gibi alanlarda önemli etkileri olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bulguları, sosyal korumanın yeterliliği ile istihdam oranı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir ($\beta = 0.45$, $p < .001$). Bu sonuç, sosyal koruma sistemlerinin istihdamı destekleyici bir rol oynadığını ve işgücü piyasasında güvenceli istihdamı artırdığını işaret etmektedir. Literatürde de benzer şekilde aktif işgücü piyasası politikalarının (Ko ve Bae 2020) ve sosyal yardımların (Biegert vd. 2022) istihdam şansını ve işgücüne katılımı artırdığı belirtilmektedir. Özellikle gelişmiş bölgelerde (Avrupa ve Orta Asya, Doğu Asya ve Pasifik) sosyal koruma sistemlerinin daha güçlü olması, bu bölgelerdeki yüksek istihdam oranlarını açıklayabilir.

Sosyal korumanın yeterliliği ile kırılgan istihdam oranı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($\beta = -0.32$, $p < .001$). Bu bulgu, sosyal koruma sistemlerinin güvencesiz işlerde çalışanların oranını azalttığını göstermektedir. Kırılgan istihdam, özellikle gelişmekte olan bölgelerde yaygın bir sorundur ve bu bölgelerde sosyal koruma sistemlerinin zayıf olması, bu durumu daha da

kötüleştirmektedir. Örneğin, Güney Asya bölgesinde kırılğan istihdam oranı %65.2 ile en yüksek seviyede iken, Avrupa ve Orta Asya bölgesinde bu oran %25.8'e düşmektedir. Bu sonuçlar, sosyal koruma politikalarının kırılğan istihdamı azaltmada etkili bir araç olabileceğini göstermektedir.

Sosyal korumanın yeterliliği ile kişi başına düşen GSYİH arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($\beta = 200$, $p < .001$). Bu bulgu, sosyal koruma sistemlerinin ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir. Sosyal koruma, bireylerin gelir güvenliğini artırarak tüketimi ve yatırımları teşvik edebilir, bu da ekonomik büyümeye (Szymańska 2023) katkıda bulunabilir. Ayrıca, sosyal koruma sistemleri, işgücü piyasasında daha güvenceli istihdamı destekleyerek uzun vadeli ekonomik büyümeyi sağlayabilir.

Sosyal korumanın yeterliliği ile işsizlik oranı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($\beta = -0.15$, $p < .001$). Bu sonuç, sosyal koruma sistemlerinin işsizliği azaltmada etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde işsizlik oranı %12.2 ile en yüksek seviyede iken, bu bölgede sosyal koruma yeterliliği de en düşük seviyededir (%25.3). Bu bulgu, sosyal koruma politikalarının işsizliği azaltmada önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Nitekim yazında da ortaya konduğu üzere sosyal koruma düzeyi arttıkça işsizlik ve ona bağlı olarak ortaya çıkabilecek mental sağlık etkileri, sosyal dışlanma, stres ve intihar gibi olumsuzluklar azalmaktadır (Ferrari vd. 2014; O'Campo vd. 2015).

Sosyal korumanın yeterliliği ile eğitimde, istihdamda veya öğretimde olmayan gençlerin oranı (NEET) arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($\beta = -0.25$, $p < .001$). Bu bulgu, sosyal koruma sistemlerinin gençlerin işgücü piyasasına katılımını artırdığını ve genç işsizliğini azalttığını göstermektedir (aynı yönde: Ruesga-Benito vd. 2018). Özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde NEET oranı %35.3 ile en yüksek seviyede iken, bu bölgede sosyal koruma yeterliliği de en düşük seviyededir. Bu sonuçlar, sosyal koruma politikalarının gençlerin işgücü piyasasına entegrasyonunu destekleyebileceğini göstermektedir.

Sosyal korumanın yeterliliği ile kadınların işgücüne katılım oranının erkeklere oranı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($\beta = 0.20$, $p < .001$). Bu bulgu, sosyal koruma sistemlerinin toplumsal cinsiyet eşitliğini desteklediğini göstermektedir. Benzer şekilde iş-yaşam dengesine ilişkin sosyal koruma politikaları kadınların iş gücüne katılımını olumlu etkilemektedir (Odriozola ve Baribar-Diez 2018). Özellikle Sahra Altı Afrika bölgesinde kadınların işgücüne katılım oranı %80.2 ile en yüksek seviyede iken, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinde bu oran %30.2'ye düşmektedir. Bu sonuçlar, sosyal koruma politikalarının kadınların işgücü piyasasına katılımını artırmada etkili bir araç olabileceğini göstermektedir.

Zaman serisi analizi, sosyal korumanın yeterliliği ile çeşitli istihdam ve ekonomik göstergelerin zaman içindeki eğilimlerini incelemiştir. 2010-2020 döneminde sosyal korumanın yeterliliğinde artış eğilimi görülmüştür. Bu artış, istihdam oranı, kişi başına düşen GSYİH ve işgücüne katılım oranı gibi göstergelerde de olumlu etkiler yaratmıştır. Özellikle kırılgan istihdam ve işsizlik oranlarında azalma eğilimi, sosyal koruma politikalarının etkili olduğunu göstermektedir. Ancak, kadınların işgücüne katılım oranında hafif bir düşüş gözlemlenmiştir. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha fazla çaba gösterilmesi gerektiğini işaret etmektedir.

Bölgeler arasındaki karşılaştırmalar, sosyal korumanın yeterliliği ve istihdam göstergeleri açısından önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir. Avrupa ve Orta Asya bölgesi, sosyal koruma sistemlerinin yeterliliği açısından en iyi performansı gösterirken, Sahra Altı Afrika en düşük performansı göstermektedir. Bu farklılıklar, ekonomik gelişmişlik düzeyi, kurumsal yapı ve politika uygulamaları gibi faktörlerle açıklanabilir.

Bu çalışmanın bulguları, sosyal koruma politikalarının istihdam, ekonomik büyüme ve toplumsal cinsiyet eşitliği üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, aşağıdaki politika önerileri sunulabilir:

Sosyal koruma sistemlerinin kapsamının genişletilmesi ve güçlendirilmesi: Geleneksel sosyal koruma sistemlerinin odağının genişletilmesi toplumun tamamının işgücü piyasasındaki durumunu güçlendirebilecektir. Nitekim güvencesiz olarak nitelendirilen nüfus yarısından emin olmadan her gün emeğini arz etmektedir. Bu bağlamda standart dışı şekillerde istihdam edilenler, düşük gelirli, uzun süredir işsiz olanlar ve yaşlı çalışanlar korumanın kapsamına alınmalıdır. Bunlara ek olarak özellikle gelişmekte olan bölgelerde sosyal koruma sistemlerinin kapsamı ve etkinliği artırılmalıdır.

Aktif ve Pasif İşgücü Politikaları: İstihdam hizmetleri, danışmanlık, yetenek geliştirme ve sübvansiyonlar gibi aktif işgücü politikaları geliştirilmeli, işsizlik sigortası, sosyal yardımlar ve maluliyet aylıkları gibi pasif işgücü politikalarının düzeyi artırılmalı

Genç İşsizliği ile Mücadele: Sosyal koruma politikaları, gençlerin işgücü piyasasına entegrasyonunu destekleyecek şekilde tasarlanmalıdır. Kaliteli eğitimin geniş kitlelere sağlanması, işgücü piyasasının ihtiyaçlarına uygun eğitimlerin verilmesi ve geleneksel ve pratik eğitimin bütünleştirilmesi yararlı olabilecektir (Caves vd. 2021).

Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Desteklenmesi: Sosyal koruma politikaları, kadınların işgücü piyasasına katılımını artıracak şekilde tasarlanmalıdır. Bu, çocuk bakım hizmetleri, esnek çalışma saatleri ve eşit ücret politikaları gibi önlemlerle desteklenebilir.

Bölgesel İş birliği: Gelişmiş bölgelerdeki sosyal koruma uygulamaları, gelişmekte olan bölgelere aktarılabilir. Bu, bölgeler arasındaki farklılıkların azaltılmasına katkıda bulunabilir.

SONUÇ

Bu çalışma, sosyal koruma sistemlerinin yeterliliğinin istihdam, ekonomik büyüme ve toplumsal cinsiyet eşitliği üzerindeki etkilerini kapsamlı biçimde ele almıştır. Bulgular, sosyal koruma sistemlerinin istihdam oranlarını artırarak güvenceli iş imkânlarını geliştirdiğini, kırılğan istihdamı azalttığını ve kişi başına düşen GSYİH düzeyini yükselterek ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir. Aynı zamanda, sosyal koruma politikalarının işsizlik ve genç işsizliği oranlarını düşürdüğü, kadınların işgücüne katılımını artırarak toplumsal cinsiyet eşitliğini güçlendirdiği de tespit edilmiştir. Zaman serisi analizleri, sosyal koruma yeterliliğindeki artışın bu olumlu etkileri doğrularken, özellikle kadınların işgücüne katılımı konusunda hâlâ iyileştirme alanlarına işaret etmektedir.

Bölgeler arası karşılaştırmalar, sosyal koruma sistemlerinin etkinliğinin ekonomik gelişmişlik ve kurumsal yapı gibi faktörlere bağlı olarak önemli ölçüde farklılaştığını göstermektedir. Avrupa ve Orta Asya bölgesi gibi gelişmiş bölgelerde sosyal koruma uygulamalarının yeterliliği yüksek ve buna bağlı olarak istihdam oranları yüksek, kırılğan istihdam oranları düşük seyretmektedir. Buna karşılık Sahra Altı Afrika ve Güney Asya gibi bölgelerde sosyal koruma sistemlerinin zayıf olması, işsizlik, kırılğan istihdam ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi sorunların derinleşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, sosyal koruma politikalarının güçlendirilmesi; özellikle genç işsizliği ile mücadele, toplumsal cinsiyet eşitliğinin teşviki ve bölgesel iş birliğini artırma gibi alanlarda kritik öneme sahiptir. Sonuç olarak, sosyal korumanın yeterliliğini artıracak politikaların benimsenmesi ve bu politikaların bölgesel farklılıklara uyarlanması, daha adil ve kapsayıcı bir toplumsal ve ekonomik yapı oluşturma sürecinde belirleyici bir rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

Biegert, T., Brady, D., Hipp, L. (2022). "Cross-National Variation in the Relationship between Welfare Generosity and Single Mother Employment.", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 702/1: 37–54. doi: 10.1177/00027162221120760

Caves, K. M., Ghisletta, A., Kemper, J. M., McDonald, P., Renold, U. (2021). "Meeting in the Middle: TVET Programs' Education–Employment Linkage at Different Stages of Development.", *Social Sciences*, 10/6: 220. doi: 10.3390/socsci10060220

Ferrarini, T., Nelson, K., Sjöberg, O. (2014). "Unemployment Insurance and Deteriorating Self-Rated Health in 23 European Countries.", *Journal of Epidemiology and Community Health*, 68/7: 657–662. doi: 10.1136/jech-2013-203721

Handa, S., Otchere, F., Sirma, P. (2022). "More Evidence on The Impact of Government Social Protection in Sub-Saharan Africa: Ghana, Malawi, and Zimbabwe.", *Development Policy Review*, 40/3. doi: 10.1111/dpr.12576

Jones, N., Holmes, R. (2011). "Why is Social Protection Gender-blind? The Politics of Gender and Social Protection.", *IDS Bulletin*, 42/6: 45–52. doi: 10.1111/j.1759-5436.2011.00272.x

Ko, H., Bae, E. (2020). "Effects of Active Labour-Market Policies on Welfare State Finances.", *Journal of International and Comparative Social Policy*, 36/2: 200–216. doi: 10.1017/ics.2020.11

O'Campo, P., Molnar, A., Ng, E., Renahy, E., Mitchell, C., Shankardass, K., St John, A., Bamba, C., Muntaner, C. (2015). "Social Welfare Matters: A Realist Review of When, How, and Why Unemployment Insurance Impacts Poverty and Health.", *Social science & medicine*, 132: 88–94. doi: 10.1016/j.socscimed.2015.03.025

Odrizola, M. D., Baraibar-Diez, E. (2018). "Do Work-Life Balance Practices Mediate in the Relationship Between Female Participation and Financial Performance?", *European Journal of Management and Business Economics*, 27/3: 249–265. doi: 10.1108/ejmbe-08-2017-0009

Ruesga-Benito, S. M., González-Laxe, F., Picatoste, X. (2018). "Sustainable Development, Poverty, and Risk of Exclusion for Young People in the European Union: The Case of NEETs.", *Sustainability*, 10/12: 4708. doi: 10.3390/su10124708

Szymańska, A. (2023). "Structure of the Population or Economic Conditions? Determinants of Spending on Social Protection in the European Union.", *Economic Research*, 36/1: 2273–2297. doi: 10.1080/1331677X.2022.2097105

World Bank Group (2022a), ASPIRE-The Atlas of Social Protection: Indicators of Resilience and Equity, World Bank Group. <https://databank.worldbank.org/source/1229#> (Erişim Tarihi: 08.10.24)

World Bank Group (2022b), World Development Indicators, World Bank Group. <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&> (Erişim Tarihi: 08.10.24)

BİTCOİN VOLATİLİTESİ TAHMİNİNDE GARCH MODELLERİNİN KIYASLANMASI

Dr. Öğr. Üyesi Semih KARACAN

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,

semih.karacan@dpu.edu.tr - 0000-0002-2854-4144

ÖZET

Kriptopara birimi alternatifleri geçtiğimiz on yıl içerisinde hızla çoğalmış olsa da en eski kriptopara birimi olan Bitcoin işlem hacmi en yüksek ve finansal olarak en stabil kriptopara alternatifi olarak piyasalardaki yerini korumaktadır. Özellikle geçtiğimiz yıllardaki yüksek getirisi ve küresel ölçekteki siyasi ve ekonomik dalgalanmalarda bir güvenli liman olarak da görülmesiyle beraber Bitcoin'in diğer menkul kıymetlerle olan ilişkisinin yanı sıra özellikle iç dinamiklerini ve volatilitelerini anlamak oldukça önemli hale gelmiştir. Çalışmada Bitcoin volatilitelerini tahmin etmek için kullanılacak otoregresif koşullu varyans (ARCH) modellerinin kıyaslanması ve en iyi GARCH modelinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla 01.05.2011 – 21.12.2024 tarihleri arasındaki günlük Bitcoin kapanış değerlerine ait 4983 gözlem içeren getiri serisi yardımıyla 8 farklı GARCH modeli, Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri ve uyum iyiliği ölçütleri yardımıyla kıyaslanmıştır. Bulgular Bitcoin getirilerinin eğik ve sivri bir dağılıma sahip olduğunu bu nedenle modellerin tahmininde eğik student- t dağılımının da değerlendirilmesi gerektiğini, GARCH artıklarının negatif işaret yanlılığı olduğunu ve asimetrinin söz konusu olabileceğini, bilgi kriterlerine göre ise en iyi alternatifin EGARCH modeli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kriptopara, Bitcoin, GARCH, Eğik student- t Dağılımı

1. GİRİŞ

2009 yılında tanıtılan Bitcoin yeni bir finansal araç olarak hızla önem kazanmıştır. Günümüzde işlem hacmi oldukça yüksek olan kriptopara piyasalarındaki yatırımların 2024 itibarıyla %54'ünü Bitcoin işlemleri oluşturmaktadır. Kriptopara teknolojileri finansal varlıkların gayri merkezi transferini sağlayan ve böylece işlemlerin taraflar arasında doğrudan gerçekleşmesine olanak tanıyan ve bu işlemleri blok-zincirlere kaydeden teknolojilerdir (Estrada, 2017). Bu anlamda Bitcoin küresel ölçekte en başarılı ve popüler kriptopara teknolojisidir (Shen, vd. 2021).

Öte yandan kriptopara piyasalarına olan ilginin son yıllarda artması ve bu yatırım araçlarının yüksek getiriye sahip olduğuna dair büyüyen kamusal kanaat kriptopara piyasalarının geleneksel piyasalara önemli bir alternatif haline gelip gelebileceğine dair pek çok tartışmaya yol açmaktadır. Çalışmalar kriptoparaların, özellikle de Bitcoin'in portföy riskini dağıtmak amacıyla kullanılabilirliğini (Dyhrberg, 2016a) ve çeşitli bölgesel veya küresel krizler esnasında tıpkı altın gibi bir güvenli liman olarak değerlendirildiğini (Stensås, vd., 2019; Paule-Vianez, vd., 2020) göstermektedir. Ancak özellikle Covid-19 dönemi sonrası literatürde kriptopara piyasalarındaki volatilitenin oldukça yüksek olması da göz önünde bulundurularak Bitcoin'in pandemi döneminde altın ve geleneksel hisse senedi piyasaları gibi bir güvenli liman görüntüsü çizmediği (Wen, vd., 2022) de vurgulanmaktadır. Gerçekten de Bitcoin getirilerinin yüksek olduğu kanaatinin ardında aslında Bitcoin getirilerinin yüksek oynaklığı vardır. Bu oynaklık nedeniyle Bitcoin yüksek riskli bir yatırım aracıdır (Shen, vd., 2021) ve yatırım portföyü oluştururken sıklıkla kullanılan Value-at-Risk (VaR) analizi açısından Bitcoin volatilitésinin yapısının bilinmesi oldukça önemlidir. Volatilitenin modellenmesinde ise geleneksel olarak otoregresif koşullu varyans (GARCH) modelleri kullanılır. GARCH modellemesi amacıyla pek çok farklı alternatif mevcuttur ve eğer GARCH katsayıları kararlı değilse volatilité modelinde tahmin edilen katsayılar ve hatta seriye en uygun GARCH yaklaşımı dahi zaman içerisinde değişkenlik gösterebilir. Bu nedenle özellikle yüksek volatilitéye sahip finansal varlıklar söz konusu olduğunda literatürdeki karşılaştırma çalışmalarının bulguları sıklıkla farklılaşır.

Glaser vd., (2014) Bitcoin getiri serilerini doğrusal GARCH modeli ile incelemiştir. Dyhrberg(2016a) üstel GARCH (EGARCH) modelini kullanırken Dyhrberg (2016b) ve Bouri vd. (2017) eşik GARCH (TGARCH) modelini tercih etmiştir. Bouoiyour ve Selmi (2015, 2016) ise TGARCH'ın yanı sıra çok eşikli bileşenler GARCH (CMTGARCH) modellerini kullanmıştır. Pek çok GARCH modelini kıyasladığı çalışmada Katsiampa (2017) Bitcoin getirilerinin modellenmesinde en uygun modelin bileşenler GARCH (CGARCH) modeli olduğunu tespit etmiştir. Son dönemde ise Ardia vd. (2019) Markov-Switching GARCH

modelinin Bitcoin volatilitésinin dinamiklerini yakalamada geleneksel GARCH'tan daha başarılı olduğunu, Fung vd. (2022) ise 254 kriptopara için 48 farklı GARCH modeli kıyasladıkları araştırmada kriptoparaların volatilité dinamiklerinin genellikle student- t dağılımlı TGARCH modeli ile başarılı bir şekilde modellenebildiğini belirtmiştir. Öte yandan bu çalışmaların çoğu kriptopara piyasalarının henüz canlanmakta olduğu yıllarda yapıldığından güncellikten uzaktır. Bu nedenle çalışmada Bitcoin getirilerinin dağılımını da göz önünde bulundurarak 1 Mayıs 2011 – 21 Aralık 2024 tarihleri arasındaki Bitcoin getiri serisinin volatilitésinin modellenmesi için en uygun GARCH alternatifi seçmek hedeflenmektedir. Bu amaçla serinin öncelikle dağılımı, durağanlığı ve koşullu varyansının yapısı incelenmiş, daha sonra özellikle süreğen volatilitéyi ve şokların volatilité üzerindeki asimetric etkisini göz önünde bulunduran 8 farklı GARCH yöntemi karşılaştırılmış ve Bitcoin getirilerinin volatilitésini modellemede en uygun GARCH modelinin EGARCH yaklaşımı olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan GARCH katsayılarının kararlı olmadığı ve zaman içerisinde değişebileceği tespit edildiğinden Bitcoin getirilerinin volatilitésini modellemek için kullanılan en uygun yaklaşımın zaman içerisinde değişebileceği de tespit edilmiştir.

Çalışmanın 2. bölümünde veri seti ve yöntem tanıtılacak, 3. bölümde ampirik bulgular sunulacak ve 4. bölümde bulgular değerlendirilerek çalışma sonuçlandırılacaktır.

2. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada kullanılan veriseti 1 Mayıs 2011 – 21 Aralık 2024 tarihleri arasında yer alan Bitcoin kapanış fiyatları ile Bitcoin getiri serisinin hesaplanması vasıtasıyla elde edilmiştir. Bitcoin getiri serisi Bitcoin fiyatlarının logaritmalarının t dönemdeki değerinin $t - 1$ dönemdeki değerine oranı şeklinde hesaplanabilir. Bitcoin fiyat verileri investing.com veri tabanında günlük frekansta kamuya açık ve ücretsiz olarak sunulmaktadır. Verisetinin tanımlayıcı istatistikleri çizelge (1)'de yer almaktadır.

Çizelge 1. Bitcoin getirisi serisine dair tanımlayıcı istatistikler

	İstatistikler
Ortalama	0.002
Standart Sapma	0.054
Eğiklik	3.252
Basıklık	142.909
Jarque-Bera	4072988***
*** %1 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini ifade eder.	

Çizelge (1)'de yer alan bulgular Bitcoin getirisi serisinin normal dağılmadığını sola eğik ve sivri uçlu olduğunu göstermektedir. Serinin kaydedildiği dönemlerdeki ortalama günlük getirisi %2, standart sapması ise \pm %5.4'tür.

Çalışmada 8 farklı GARCH alternatifi değerlendirmiştir. Sıradan GARCH(p,q) modeli denklem (1)'de yer almaktadır Bollerslev (1986).

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha_1 \epsilon_{t-1}^2 + \beta_1 \sigma_{t-1}^2 \quad (1)$$

Burada σ_t^2 t. dönemdeki koşullu varyans (volatilite), ω sabit terim, α_1 artık karelerin gecikmeli değerinin ilişki katsayısı ve β_1 gecikmeli koşullu varyansın karesinin ilişki katsayısıdır. Denklem (1) serilerdeki pozitif ve negatif şokların volatilite üzerindeki etkisinin simetrik olduğu varsayımına dayanır. Dolayısıyla asimetrik şokları yakalayamaz, ancak finansal getiri serilerinde şokların etkileri genellikle asimetrik yapıdadır. Bu nedenle alternatif GARCH modellerinin karşılaştırılması önemlidir. Üstel GARCH modeli (EGARCH) denklem (2)'deki elde edilebilir (Nelson, 1991).

$$\log(\sigma_t^2) = \omega + \beta_1 \log(\sigma_{t-1}^2) + \alpha_1 \frac{|\epsilon_{t-1}|}{\sigma_{t-1}} - \sqrt{\frac{2}{\pi}} + \gamma \frac{\epsilon_{t-1}}{\sigma_{t-1}} \quad (2)$$

EGARCH modeli koşullu varyansın logaritması alınarak hesaplanır. Burada γ şokların asimetrik etkisini ölçmektedir. Koşullu varyansın logaritmasının alınması artıkların negatif değerlerinin asimetrik etkisini vurgular (Chen, 2023). Benzer şekilde eşik GARCH (TGARCH) modeli de negatif şokların pozitif şoklara göre daha güçlü bir etkisi olduğu varsayımı altında GARCH modellemesinin gerçekleştirilmesini sağlar. Denklem (3)'te TGARCH modeli yer almaktadır.

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha_1 \epsilon_{t-1}^2 + \beta_1 \sigma_{t-1}^2 + \gamma I_{t-1} \epsilon_{t-1}^2 \quad (3)$$

Burada $I_{t-1} \epsilon_{t-1} < 0$ için 1 değerini alırken diğer durumlar için 0 değerini alır.

Gloston-Jagannathan-Runkle GARCH (GJRGARCH) modeli de TGARCH modeliyle benzer bir yapı kullanır (Gloston vd., 1993) ancak negatif şokların etkisini daha iyi yakalar. GJRGARCH modeli denklem (4)'teki gibidir.

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha_1 (|\epsilon_{t-1}| - \gamma_1 I_{t-1} \epsilon_{t-1})^2 + \beta_1 \sigma_{t-1}^2 \quad (4)$$

Asimetrik Güç ARCH modeli (APARCH) ise pozitif ve negatif şokların etkisini ayrı ayrı yakalayabilen ve özellikle kalın kuyruklu, yüksek basıklık değerine ve kaldıraç etkisine sahip serilerin modellenmesi için uygundur (Ding vd., 1993) ve denklem (5)'te tanımlanmıştır.

$$\sigma_t^\delta = \omega + \alpha_1 (|\epsilon_{t-1}| - \gamma_1 \epsilon_{t-1})^\delta + \beta_1 \sigma_{t-1}^\delta \quad (5)$$

Burada δ araştırmacı tarafından belirlenen güç katsayısıdır.

Bileşenler GARCH (CGARCH) modeli volatilitenin kalıcı olduğu varsayımı altında volatiliten kalıcı (q_t) ve geçici bileşenlere ayırır ve denklem (6)'daki gibidir (Engle, 1999).

$$\sigma_t^2 = q_t + \alpha_1 (\epsilon_{t-1}^2 - q_t) + \beta_1 (\sigma_{t-1}^2 - q_t) \quad (6)$$

Burada q_t denklem (7)'deki gibi elde edilir.

$$q_t = \omega + \rho (q_{t-1} - \omega) \quad (7)$$

Entegre GARCH (IGARCH) modeli de kalıcı volatilité olduğu, şokların volatilité üzerindeki etkisinin ise sonsuza kadar devam edeceği varsayımı altında denklem (8)'deki gibidir (Engle ve Bollerslev, 1986).

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha_1 \epsilon_{t-1}^2 + \beta \sigma_{t-1}^2 \quad (8)$$

Ancak burada α_1 ve β_1 katsayıları $\alpha_1 + \beta_1 = 1$ kısıtı altında tahmin edilir. Diğer GARCH alternatiflerinde $\alpha_1 + \beta_1 \geq 1$ eşitsizliği söz konusu olduğunda genellikle CGARCH, IGARCH veya FIGARCH modellerinin tahmin edilmesi gerekir. FIGARCH modeli volatilitenin belleğini modellemek için fraksiyonel fark alma mantığına dayanır. Süređen volatilitéye sahip serilerin volatilitésini modellemek için uygundur. FIGARCH modeli denklem (9)'daki gibidir (Baillie vd., 1996).

$$(1 - \beta L)^d \sigma_t^2 = \omega + (1 - \alpha L) \epsilon_t^2 \quad (9)$$

Burada d fraksiyonel entegrasyon katsayısını ifade eder ve $0 < d < 1$ eşitsizliği söz konusudur. L ise gecikme operatörüdür.

3. BULGULAR

GARCH modellerinin karşılaştırmasına geçmeden önce Bitcoin getirisi serisinin düzeyde durağanlığı ve ARCH etkisi altında olup olmadığı test edilmiştir. ADF ve PP testlerinin sıfır hipotezleri birim kök varlığına işaret ederken KPSS testinin sıfır hipotezi birim kök yoktur şeklindedir. ARCH-LM(p) testleri 1, 3 ve 5 gecikme için yapılmıştır. Bulgular çizelge (2)'de yer almaktadır. Bulgular getiri serisinin düzeyde durağan olduğunu ve ARCH etkisi altında olduğunu, dolayısıyla serinin şartlı varyansının sabit olmadığını göstermektedir. Bu nedenle getiri serisinin volatilitésini tahmin edilebilir. Bitcoin getiri serisinin volatilitésinin tahmin edildiği alternatif modeller çizelge (3)'te yer almaktadır. Çizelge (3)'te yer alan tahminler artıkların eğik student- t dağılığı varsayılarak yapılmıştır.

Çizelge 2. Bitcoin getirisi serisine ait birim kök ve ARCH-LM test sonuçları

Testler	Test İstatistikleri
ADF	-27.819***
PP	-69.963***
KPSS	0.172
ARCH-LM(1)	10.903***
ARCH-LM(3)	297.952***
ARCH-LM(5)	579.29***

*** %1 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini ifade eder.

Çizelge (3) değerlendirildiğinde Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerinin minimum olduğu modelin AR(1)-EGARCH(1,1) modeli olduğu görülmektedir. Bu modelde hata terimlerinin volatilité üzerindeki koşullu etkisi ($\hat{\alpha}_1 = 0.013$) istatistiksel olarak anlamsızdır. Bitcoin getirilerinin volatilitésini finansal şoklardan uzun vadeli olarak etkilenmemektedir. Öte yandan

geçmiş koşullu varyansın etkisi ($\hat{\beta}_1 = 0.973$) istatistiksel olarak anlamlı olduğundan volatilitenin kalıcı olduğu ve ancak uzun dönemde azalacağı ($(\hat{\alpha}_1 + \beta_1) < 1$) söylenebilir. Asimetri parametresi tahminleri de ($\hat{\gamma}_1 = 0.378$) istatistiksel olarak anlamlıdır ve $\hat{\gamma}_1 > 0$ olduğundan negatif şokların volatilitiyi arttırdığı, bu açıdan şokların volatilité üzerindeki etkisinin asimetrik olduğu görülmektedir. Tahmin edilen EGARCH modelinde varyansın minimum seviyesi ($\hat{\omega} = -0.157$) olarak tahmin edilmiştir ve anlamlıdır. Bu değer tahmin edilen diğer GARCH alternatiflerinden oldukça farklı görünmektedir. Öte yandan EGARCH logaritmik olarak tahmin edildiğinden varyansın minimum değeri birden küçük olduğunda logaritması negatif olur. Dolayısıyla $\hat{\omega}$ 'in tahmin edilen değerinin negatif olması diğer etkiler sabit tutulduğunda Bitcoin getirilerinin volatilitésinin birden düşük olduğunu gösterir. ARCH-LM(5) testi bulguları ARCH etkisinin tüm GARCH alternatiflerinde ortadan kalktığını göstermektedir.

Çizelge 3. AR(1)-GARCH(1,1) tahminleri

	GARCH	EGARCH	TGARCH	GJRGARCH	APARCH	CGARCH	IGARCH	FIGARCH
μ	0.002 (0.000)	0.001 (0.000)	0.001 (0.000)	0.002 (0.000)	0.001 (0.000)	0.002 (0.000)	0.002 (0.000)	0.002 (0.000)
AR(1)	-0.040 (0.010)	-0.044 (0.013)	-0.045 (0.012)	-0.040 (0.013)	-0.045 (0.012)	-0.040 (0.013)	-0.040 (0.013)	-0.040 (0.013)
ω	0.000 (0.000)	-0.157 (0.031)	0.001 (0.000)	0.000 (0.000)	0.001 (0.000)	0.000 (0.000)	0.000 (0.000)	0.000 (0.000)
α_1	0.1729 (0.010)	0.013 ^A (0.014)	0.2239 (0.024)	0.1714 (0.016)	0.2146 (0.025)	0.0224 (0.007)	0.1734 (0.021)	0.1073 (0.040)
β_1	0.826 (0.010)	0.973 (0.005)	0.863 (0.011)	0.828 (0.017)	0.866 (0.012)	0.911 (0.009)	0.827 (0.009)	0.832 (0.028)
γ_1		0.378 (0.040)						
δ								0.963 (0.046)
η_{11}			-0.029 ^A (0.043)	-0.015 ^A (0.034)	-0.031 ^A (0.044)	0.998 (0.001)		
η_{12}						0.156 (0.012)		

λ					0.919			
					(0.102)			
	GARCH	EGARCH	TGARCH	GJRGARCH	APARCH	CGARCH	IGARCH	FIGARCH
Eğiklik	0.997	0.993	0.992	0.996	0.992	0.997	0.997	0.997
Basıklık	3.068	2.534	2.529	3.070	2.527	3.068	3.062	3.091
Akaike	-3.981	-4.000	-3.998	-3.980	-3.998	-3.981	-3.981	-3.982
Schwarz	-3.971	-3.989	-3.988	-3.970	-3.986	-3.969	-3.973	-3.972
Ljung-Box (1)	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Ljung-Box Sq. (1)	0.54	0.31	0.22	0.52	0.18	0.64	0.54	0.76
ARCH-LM(5)	0.27	0.49	0.48	0.28	0.46	0.17	0.27	23.00
Nyblom Stb.	20.48	6.04	5.77	21.06	5.96	5.79	4.64	5.69
Sign Bias	0.90	0.80	0.92	0.92	0.92	0.67	0.90	0.79
Neg. Sign Bias	0.06	0.03	0.08	0.05	0.07	0.06	0.07	0.23
Pos. Sign Bias	0.37	0.34	0.26	0.35	0.28	0.32	0.37	0.19
Joint Effect	0.15	0.08	0.14	0.12	0.12	0.17	0.15	0.28

^A tahmin edilen katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ifade eder. Tahmin edilen modellerin tümünde aksi belirtilmediği sürece katsayı tahminleri $\alpha = 0.01$ hata payıyla istatistiksel olarak anlamlıdır.

Ljung-Box testi bulguları artıkların tüm modellerde otokorelasyonlu olduğunu gösterirken kareli Ljung-Box testi sonuçları ise hata terimlerinin karesinin otokorelasyonsuz olduğunu yani modelin varyans yapısını iyi açıkladığını göstermektedir. EGARCH modelinde artıkların eğiklik ($S = 0.993 \gg 0$) ve basıklıkları ($K = 2.534 \ll 3$) değerlendirildiğinde model artıklarının sola eğik ve sivri uçlu bir dağılıma sahip olduğu, dolayısıyla normal dağılmadıkları görülmektedir. Çizelge (1)'de yer alan getiri serisinin tanıtıcı istatistikleri de göz önünde bulundurulduğunda artıkların dağılımını modellerken eğik student- t dağılımının seçilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır (artıkların normal dağıldığı varsayıldığında GARCH modellerinin artıklarının eğiklik ve basıklık ölçütleri normal dağılımdan daha fazla uzaklaşmaktadır). Öte yandan Nyblom stabilite testleri EGARCH modeli dahil tüm alternatifler katsayıların zaman içerisinde sabit kalacağını ifade eden sıfır hipotezini reddetmektedir. Dolayısıyla Bitcoin getirilerinin volatilitelerinin zaman içerisinde tekrar modellenmesi gerekecektir. İşaret sapması testleri yalnızca EGARCH ve GJRGARCH modelinde ($p \leq 0.05$) negatif şokların büyüklüğünün volatilite üzerinde etkili olduğunu gösterdiği görülmektedir. Benzer şekilde tüm işaret ve büyüklükleri birlikte değerlendirdiğimizde (*joint effect*) tüm modellerin asimetrik etkileri doğru yakalayabildiğini $p > 0.05$ görmekteyiz. Dolayısıyla şokların volatilite üzerinde asimetrik bir etkisi olsa da bu etki değerlendirdiğimiz tüm GARCH modelleri tarafından yakalanabilmektedir.

4. SONUÇ

Çalışmada Bitcoin fiyat getirilerinin 1 Mayıs 2011 – 21 Aralık 2024 tarihleri arasındaki günlük verileri kullanılarak Bitcoin getirilerine ait volatilitenin dinamiklerini en iyi modelleyen

GARCH alternatifinin seçilmesi amacıyla 8 farklı GARCH yaklaşımı karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular getiri serisinin sola basık ve aşırı dik dağılımlı olduğunu, bu nedenle artık dağılımının eğik student- t dağılımı olmasının daha uygun olacağını, getiri serisi bu şekilde modellendiğindeyse volatiliteye ait dinamikleri en iyi yakalayan GARCH alternatifinin EGARCH olduğunu göstermektedir. Tamı testleri değerlendirildiğinde getiri serisinin volatilitesi üzerinde gerçekten de negatif şokların volatiliteye olan etkisinin pozitif şoklara nazaran daha güçlü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca $\alpha + \beta < 1$ eşitsizliğinin söz konusu olması volatilitenin uzun vadeli olabileceğini ancak geçmişteki volatilitenin kalıcı olmadığını dolayısıyla entegre GARCH yaklaşımlarına gerek olmadığını göstermektedir. Ancak kararlılık testleri GARCH katsayılarının kararlılığı hipotezini reddetmektedir ve bu durum uzun dönemde volatilitenin dinamiklerinin değişebileceğini ve bu nedenle volatilitenin modellenmesinin zaman içerisinde güncellenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Nyblom kararlılık testine ait bu bulgular bu çalışmada yer alan karşılaştırma sonuçlarının eski literatürden farklılaşmasının nedenlerini de açıklamaktadır.

KAYNAKÇA

Ardia, D., Bluteau, K., & Rüede, M. (2019). Regime changes in Bitcoin GARCH volatility dynamics. *Finance Research Letters*, 29, 266-271.

Baillie, R. T., Bollerslev, T., & Mikkelsen, H. O. (1996). Fractionally integrated generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of econometrics*, 74(1), 3-30.

Bollerslev, T. (1986) Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of econometrics*, 31(3), pp.307-327.

Bouoiyour, J., & Selmi, R. (2015). Bitcoin price: Is it really that new round of volatility can be on way? (No. 65580). University Library of Munich, Germany.

Bouoiyour, J., & Selmi, R. (2016). Bitcoin: A beginning of a new phase?. *Economics Bulletin*, 36(3), 1430-1440.

Bouri, E., Azzi, G., & Dyrberg, A. H. (2017). On the return-volatility relationship in the Bitcoin market around the price crash of 2013. *Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal*, 11 (2), 1-16.

Chen, X. (2023). Comparing various GARCH-type models in the estimation and forecasts of volatility of S&P 500 returns during Global Finance Crisis of 2008 and COVID-19 financial crisis. In *SHS Web of Conferences* (Vol. 169, p. 01077). EDP Sciences.

Dyrberg, A. H. (2016a). Bitcoin, gold and the dollar—A GARCH volatility analysis. *Finance Research Letters*, 16, 85-92.

Dyrberg, A. H. (2016b). Hedging capabilities of bitcoin. Is it the virtual gold?. *Finance Research Letters*, 16, 139-144.

Engle, R. F., & Bollerslev, T. (1986). Modelling the persistence of conditional variances. *Econometric reviews*, 5(1), 1-50.

Engle, R. F. (1999). A long-run and short-run component model of stock return volatility. *Cointegration, Causality, and forecasting*, 475-497.

Estrada, J. C. S. (2017). Analyzing bitcoin price volatility. *University of California, Berkeley*.

Fung, K., Jeong, J., & Pereira, J. (2022). More to cryptos than bitcoin: A GARCH modelling of heterogeneous cryptocurrencies. *Finance research letters*, 47, 102544.

Glaser, F., Haferhorn, M., Weber, M. C., Zimmermann, K., & Siering, M. (2014). Bitcoin – Asset or currency? Revealing users' hidden intentions. ECIS 2014 (Tel Aviv).

Glosten, L.R., Jagannathan, R. and Runkle, D.E. (1993) On the relation between the expected value and the volatility of the nominal excess return on stocks. *The journal of finance*, 48(5), pp.1779-1801.

Katsiampa, P. (2017). Volatility estimation for Bitcoin: A comparison of GARCH models. *Economics letters*, 158, 3-6.

Nelson, D.B. (1991) Conditional heteroskedasticity in asset returns: A new approach. *Econometrica: Journal of the econometric society*, pp.347-370.

Paule-Vianez, J., Prado-Román, C., & Gómez-Martínez, R. (2020). Economic policy uncertainty and Bitcoin. Is Bitcoin a safe-haven asset?. *European Journal of Management and Business Economics*, 29(3), 347-363.

Stensås, A., Nygaard, M. F., Kyaw, K., & Treepongkaruna, S. (2019). Can Bitcoin be a diversifier, hedge or safe haven tool?. *Cogent Economics & Finance*, 7(1), 1593072.

Wen, F., Tong, X., & Ren, X. (2022). Gold or Bitcoin, which is the safe haven during the COVID-19 pandemic?. *International Review of Financial Analysis*, 81, 102121.

MENA BORSALARI VE BRENT PETROL FİYATLARI ARASINDAKİ UZUN DÖNEM İLİŞKİSİ: VAR ANALİZİNDEN KANITLAR

Dr. Öğr. Üyesi Semih KARACAN

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,

semih.karacan@dpu.edu.tr - 0000-0002-2854-4144

ÖZET

Bu çalışmada Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yer alan net petrol ithalatçısı ülkelerin borsa endekslerine (Bahreyn – BAX, Lübnan – BLOM, Mısır – EGX30, Fas – MASI, Ürdün – MSCI, Umman – MSCI, Tunus – Tunindex) ait ortalama getiriler ve Brent petrol fiyat değişimleri (BPD) arasındaki ilişki 01.01.2008 – 01.11.2024 dönemini kapsayan aylık veriseti ile incelenmektedir. Bu amaçla öncelikle değişkenlerdeki olası otoregresif koşullu değişen varyans etkisi (ARCH) ARCH-LM testi ile ve durağanlık ADF, PP ve KPSS testleri ile incelenmiş, daha sonra serilerin ARCH etkisi altında olmadıkları ve tüm birim kök testlerinde düzeyde durağan oldukları tespit edildiğinden vektör otoregresyon analizi (VAR) ile borsa endeks getirileri ve Brent petrol fiyat değişimleri arasındaki nedensellik ve etki-tepki ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular BAX ve Tunindex getirileri ile BPD arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını; BLOM, MASI (Fas) ve BPD arasında geri besleme ilişkisi olduğunu; EGX30 getirilerinden BPD'ye doğru ve BPD'den MSCI (Ürdün ve Fas) getirilerine doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. Etki – Tepki analizleri ise özellikle BPD üzerindeki şokların borsa endekslerinin getirileri üzerinde 1 – 3 dönem arasında değişen etkileri olduğunu, ancak bazı endekslere ait getiri serilerindeki şokların da BPD üzerinde genellikle 1 ila 2 dönem arası bozucu etkiye yol açtığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: MENA, Borsa Endeksleri, Brent Petrol Fiyatları, Vektör Otoregresyon Analizi, Etki-Tepki Analizi

1. GİRİŞ

Petrol fiyatları ekonomik büyüme, altyapı yatırımları, döviz kurları ve enflasyon gibi iktisadi göstergeler ve imalat, sanayii ve hizmet sektörlerindeki aktivite üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilere sahiptir (Hamilton, 2003; Wang ve Chueh, 2013; Heikal vd., 2022). Öte yandan future piyasalarında bir finansal bir varlık olarak sıklıkla işlem gören ham petrol ürünleri alternatif bir finansal yatırım aracı olarak diğer finans piyasalarıyla da süregelen bir ilişki içerisinde. Petrol fiyatları ile altın fiyatları (Sarı vd., 2007), menkul kıymet borsaları (Ajmi vd., 2014; Raza vd., 2016), döviz kurları (Kilian ve Zhou, 2022), kriptopara piyasaları (Zhang vd., 2024) arasında süregelen bir etkileşim mevcuttur. Dolayısıyla petrol fiyatlarının küresel ekonomi üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerinde de petrol fiyatları, özellikle de Brent petrol fiyatları iktisadi göstergeler ve finansal piyasalar üzerinde benzer etkilere sahiptir (Mhadhbi ve Guelbi, 2024). Ancak bu ülkelerin bir kısmını net petrol ihracatçısı ve OPEC üyesi olması, diğer kısmının ise net petrol ithalatçısı olmasına rağmen petrol ihracatçısı bu ülkeler ile yakından bağlantılı olması nedeniyle bu petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ve finansal piyasalar arasında farklı dinamikler söz konusu olabilir. Bu bağlamda bahsi geçen dinamiklerin kısa ve uzun dönem etkilerinin incelenmesi oldukça önemlidir.

İktisadi göstergeler ve petrol fiyatları arasındaki ilişki genellikle uzun dönemli ilişkiler veya bu göstergelerde veya petrol fiyatlarında meydana gelen şokların kısa vadeli etkileri üzerinden değerlendirilirken finansal varlıkların etkileşimi ise bu varlıkların dalgalanmalara açık yapılarından dolayı volatilité modelleri ile incelenmektedir. Ayrıca finansal varlıklara dair verilerin daha yüksek frekanslarla kaydedilmeleri de böyle araştırmaları mümkün kılmaktadır. Bu nedenle petrol fiyatları ve menkul kıymet borsaları arasındaki ilişkiler de genellikle volatilité aktarımı üzerinden değerlendirilmiş (Jones ve Kaul, 1996; Chen, 2010) ve petrol fiyatlarının getirilerindeki dalgalanmaların borsa getirilerinin dalgalanmalarını nasıl etkilediği genellikle genelleştirilmiş otoregresif koşullu varyans modelleriyle (GARCH) incelenmiştir (Escribano vd., 2023). Ancak bu modellerin kullanılabilmesi için ilgilenilen finansal varlık serilerinin ARCH etkisi altında veya başka bir değişle değişen varyanslı olması gerekmektedir. Serilerin sabit varyansla dağıldığı durumlarda ise Vektör Otoregresyon Analizi (VAR), nedensellik testi, eş bütünleşme testi gibi yöntemler tercih edilmektedir (diğerlerinin yanı sıra bkz. Basher vd. 2012; Kilian ve Zhou, 2022).

Bu çalışmada bahsi geçen hususlar göz önünde tutularak MENA'da yer alan ve net petrol ithalatçısı olan Bahreyn, Lübnan, Mısır, Fas, Ürdün, Umman ve Tunus'un menkul kıymet borsalarına ait getirilerle Brent petrol fiyat getirileri arasındaki uzun dönem ilişki VAR ve nedensellik analizleriyle incelenmekte, Brent petrol ve borsa getirilerinde meydana gelen şokların karşılıklı etkileri ise etki – tepki analizi ile değerlendirilmektedir. Elde edilen sonuçlar Brent Bahreyn ve Tunus hariç çalışmada yer alan tüm ülkelerde getiri serileri arasında uzun dönemli nedensellik ilişkileri olduğunu ve bu serilerde meydana gelen şokların birbirlerini 1-3 dönem arasında etkilediklerini göstermektedir.

Çalışma şu şekilde devam edecektir. İkinci kısımda veri seti ve metodoloji tanıtılacak, üçüncü bölümde ekonometrik test ve tahminlere dair bulgular sunulacak, dördüncü bölümde ise bulgular değerlendirilerek politika önerileri tartışılacaktır.

2. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Çalışmamızda net petrol ithalatçısı MENA ülkeleri olan Bahreyn, Lübnan, Mısır, Fas, Ürdün, Umman ve Tunus'un menkul kıymet borsaları olan BAX, BLOM, EGX30, MASI, MSCI (Ürdün), MSCI (Umman) ve TUNINDEX ile Brent petrol fiyatlarının getirileri arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı 01.01.2008 – 01.11.2024 tarihleri arasındaki aylık veri seti yardımıyla değerlendirilmektedir. Getiri serileri Borsa ve Brent petrol future piyasalarının kapanış fiyatlarının doğal logaritmalarının bir dönem öncesine oranlanması şekliyle oluşturulmuştur.

Uzun dönem ilişkisinin incelenebilmesi için öncelikle serilerdeki ARCH etkisi Engle (1982) tarafından önerilen ARCH – LM testi ile incelenmiştir. Bu testte serilerin değişen varyansa sahip olup olmadığı denklem (1)'deki model yardımıyla test edilir.

$$\hat{e}_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 \hat{e}_{t-1}^2 + \dots + \alpha_k \hat{e}_{t-k}^2 + v_t \quad (1)$$

Burada \hat{e}_t test edilen getiri serisi, α_0 sabit katsayı, α_k $k = 1, \dots, t - 1$ olmak üzere eğim katsayıları, \hat{e}_{t-k} getiri serisinin gecikmeli değerleri ve v_t ise artıklardır. Denklem (1)'deki model en küçük kareler tahmincileri ile tahmin edildikten sonra R^2 katsayısı hesaplanır ve T gözlem sayısı olmak üzere $LM = T * R^2$ şeklindeki LM test istatistiği hesaplanır. Bu test istatistiği χ^2 dağılımıyla H_0 : Seri sabit varyanslıdır şeklinde hipotez vasıtasıyla kıyaslanır ve serinin sabit varyanslı olup olmadığına karar verilir.

ARCH testinin ardından serilerin birim kök özellikleri Dickey ve Fuller (1979), Phillips ve Perron (1988) ve Kwiatkowski vd. (1992) tarafından önerilen ADF, PP ve KPSS testleri ile kıyaslanmıştır. Bu testler denklem (2), (3) ve (4)'teki gibi gerçekleştirilebilir.

$$\Delta y_t = \alpha + \beta T + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \phi_i \Delta y_{t-i} + \epsilon_t \quad (2)$$

Burada y_t getiri serisi, Δy_t getiri serisinin ilk farkı, y_{t-1} getiri serisinin ilk gecikmesi, α sabit katsayı, T doğrusal trend olmak üzere β trend katsayısı, $\gamma = \rho - 1$ test istatistiğinin hesaplandığı ilgilenilen katsayı, ϕ_i ise ADF düzeltmesi katsayılarıken ϵ_t ise model artıklarıdır. PP testi benzer şekilde denklem (3)'teki model yardımıyla yapılabilir.

$$\Delta y_t = \alpha \beta T + \gamma y_{t-1} + \epsilon_t \quad (3)$$

PP testi genişletilmemiş DF modelini baz almaktadır. Ancak test istatistiğini hesaplarken ϵ_t 'deki olası otokorelasyon ve değişen varyansı göz önünde bulunduran Newey-West algoritmasını kullanır. Bu nedenle ADF testine alternatif olarak değerlendirilir.

KPSS testi ise temelde bir serinin trend durağan olup olmadığını inceler. Bu amaçla denklem (4)'teki model tahmin edilir.

$$y_t = \beta T + \mu_t + \epsilon_t \quad (4)$$

Burada μ_t rassal yürüyüş değişkenidir. KPSS testinde sıfır hipotezi serinin trend durağan olduğunu belirtir ve bu bakımdan sıfır hipotezi serinin birim köklü olduğunu öne süren ADF ve PP testleriyle birlikte sıklıkla birbirlerini tamamlayan testler olarak kullanılırlar.

Birim kök testlerinden sonra çalışmaya Vektör Otoregresyon (VAR) modellemesiyle devam edilmiştir. VAR modeli denklem (5)'teki gibi kurulabilir (Lütkepohl, 2005).

$$Y_t = B_0 + \sum_{i=1}^k A_i Y_{t-i} + \epsilon_t \quad (5)$$

Burada p VAR sistemindeki değişken sayısı, Y_t $p \times 1$ boyutlu getiri vektörü, B_0 sabit terimleri içeren $p \times 1$ boyutlu vektör, A_i $p \times p$ boyutlu katsayı matrisi, $k = 1, \dots, t - i$ olmak üzere gecikme uzunluğu ve ϵ_t ise model artıklarıdır ve bağımsız ve özdeş olarak sıfır ortalamayla sabit varyanslı dağıldıkları varsayılır. VAR modeli dahil edilen serilerin durağan olduklarını ve modeldeki gecikme uzunluklarının doğru belirlendiğini varsaymaktadır. Çalışmada en iyi VAR modelinin trendsiz ve sabit katsaysız iki gecikmeli model olduğu Akaike (AIC) ve Schwarz (BIC) bilgi kriterleri yardımıyla tespit edilmiştir. Daha sonra tahmin edilen VAR katsayı vektörleri yardımıyla Granger nedensellik testi (Granger, 1969) ve etki-tepki analizi gerçekleştirilmiştir (Sims, 1980). Bahsi geçen test ve analizlere ait bulgular üçüncü bölümde sunulmuştur.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümde brent petrol getirileri ile net petrol ithalatçısı olan 7 MENA ülkesinin borsa endeksleri arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmektedir. Yüksek frekanslı verisetlerinde serilerin koşullu varyanslarının sabit olmayabileceğini, yani serilerde volatilité olabileceği göz önünde bulundurularak ilk önce ARCH LM testiyle serilerin ARCH etkisi altında olup olmadıkları tespit edilmiştir. Çizelge (1)'de yer alan bulgulara göre hiçbir seri ARCH etkisi altında değildir.

Çizelge 1. ARCH LM testi bulguları

Değişkenler	Test İstatistiği	Sonuç
BAX (Bahreyn)	0.245	ARCH etkisi yoktur
BLOM (Lübnan)	0.702	ARCH etkisi yoktur
EGX30 (Mısır)	0.997	ARCH etkisi yoktur
MASI (Fas)	0.354	ARCH etkisi yoktur
MSCI (Ürdün)	0.336	ARCH etkisi yoktur
MSCI (Umman)	2.21	ARCH etkisi yoktur
TUNINDEX (Tunus)	2.215	ARCH etkisi yoktur

VAR modellemesinin yapılabilmesi için ARCH LM testinden sonra ilk olarak birim kök testleri yardımıyla serilerin durağanlıkları incelenmiştir. ADF ve PP testleri sıfır hipotezi altında serilerin durağan olmadığını öne sürerse KPSS testi ise sıfır hipotezi altında serilerin durağan olduğunu öne sürmektedir. Üç birim kök testinin bulguları bir arada değerlendirildiğinde yalnızca BAX endeksinde KPSS testi bulgularına göre düzeyde durağanlık olmadığı görülmektedir. Öte yandan ADF ve PP testlerine göre BAX serisi de durağan olduğundan çalışmada yer alan değişkenlerin tamamının düzeyde durağan olduğu söylenebilir. Birim kök testlerine ait bulgular çizelge (2)'de yer almaktadır.

Çizelge 2. Birim kök testi bulguları

Değişkenler	ADF	PP	KPSS
BAX (Bahreyn)	-9.17***	-9.15***	0.58**
BLOM (Lübnan)	-11.18***	-11.166***	0.31
Brent Petrol Getirileri	-11.12***	-10.83***	0.054
EGX30 (Mısır)	-12.20***	-12.30***	0.192
MASI (Fas)	-13.83***	-13.83***	0.136
MSCI (Ürdün)	-13.02***	-13.01***	0.199
MSCI (Umman)	-12.80***	-12.87***	0.248
TUNINDEX (Tunus)	-12.46***	-12.50***	0.118

Test istatistikleri raporlanmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddildiğini göstermektedir.

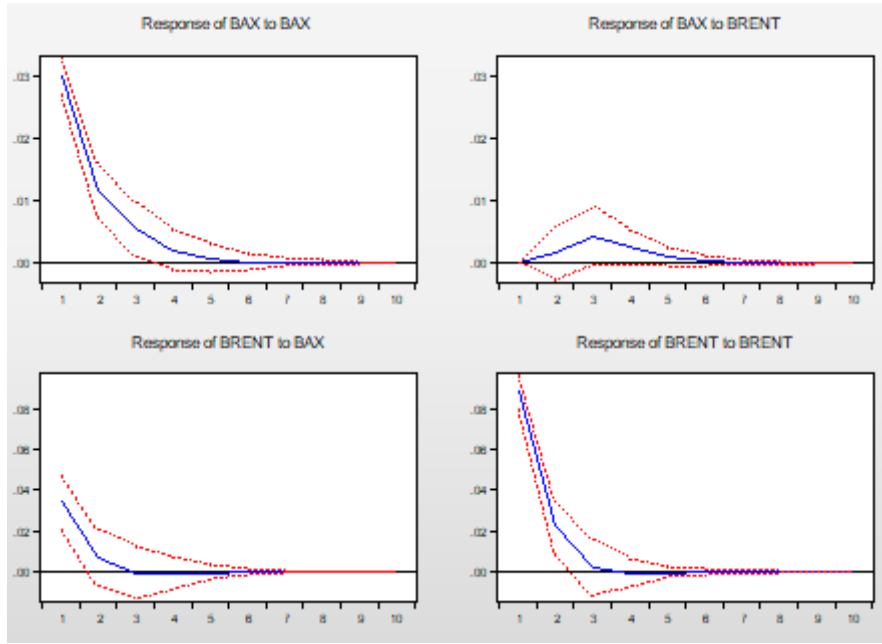
Serilerin düzeyde durağan oldukları tespit edildikten sonra uzun dönemli nedensellik ilişkileri Granger nedensellik testiyle çizelge (3)'teki gibi test edilmiştir. Bulgular EGX30'dan Brent petrol getirilerine tek yönlü; BLOM ve MASI ile Brent petrol getirileri arasında çift yönlü (geribesleme); ve son olarak Brent petrol getirilerinden MSCI (Ürdün) ve MSCI (Umman) endekslerine tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. BAX ve TUNINDEX endeksleri ile Brent petrol getirileri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Çizelge 3. Nedensellik testi bulguları

Endeksler	<i>Endeks → Brent</i>	<i>Brent → Endeks</i>
BAX (Bahreyn)	0.140	0.968
BLOM (Lübnan)	0.005	0.069
EGX30 (Mısır)	0.001	0.661
MASI (Fas)	0.041	0.025
MSCI (Ürdün)	0.575	0.001
MSCI (Umman)	0.294	0.019
TUNINDEX (Tunus)	0.808	0.759

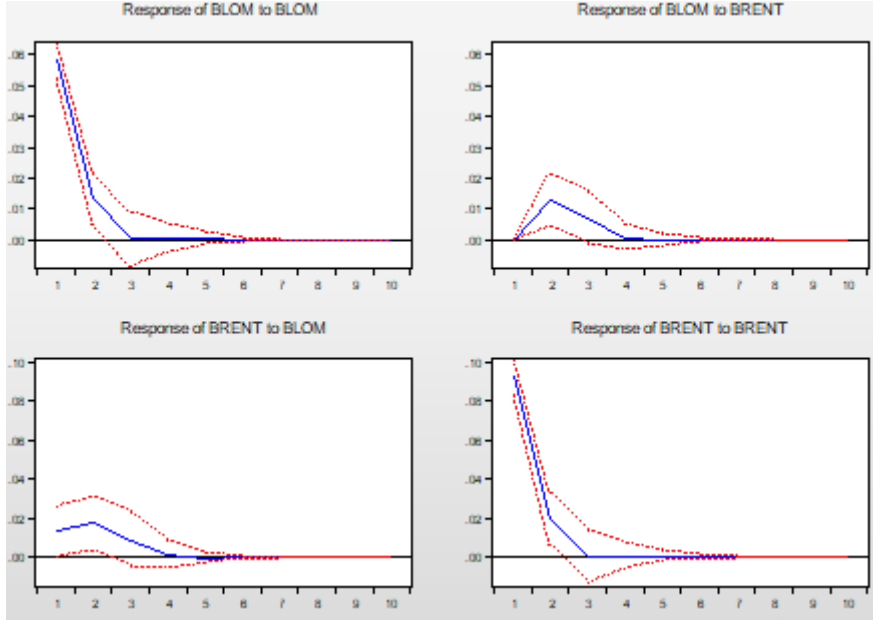
Olasılık (p) değerleri raporlanmıştır.

Görsel (1) – (7) arasında net petrol ithalatçısı Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile Brent petrol getirileri arasındaki etki – tepki ilişkisi test edilmiştir. Görsel (1) incelendiğinde BAX'ta meydana gelen bir standart sapmalılık şokun BAX üzerinde 3 dönem etkili olduğu ancak Brent petrol üzerinde yalnızca bir dönem etkili olduğu görülmektedir. Brent petrol getirilerinde meydana gelen şokun kendisine etkisi bir dönem sonra ortadan kalkarken BAX getirileri üzerinde herhangi anlamlı bir etkisi yoktur.

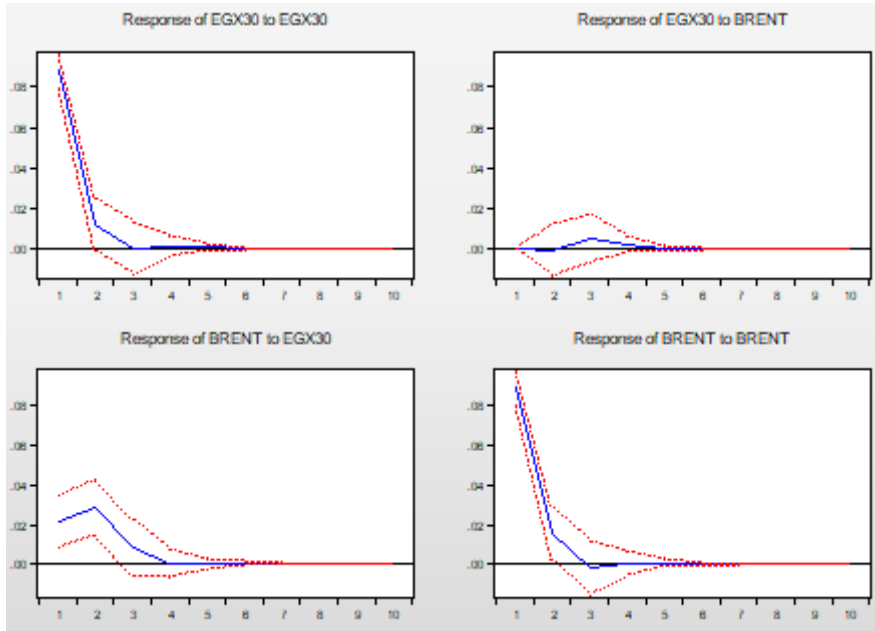
Görsel 1. BAX ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

Görsel (2)'de BLOM ve Brent petrol getirileri arasındaki etki – tepki ilişkisi görülmektedir. BLOM'da meydana gelen bir standart sapmalılık şokun BLOM üzerindeki etkisi iki dönem sürerken, Brent petrol üzerindeki etkisi iki dönemde ortadan kalkmaktadır. Brent petrol getirilerinin BLOM ve kendisi üzerindeki etkisi ise üç dönem içerisinde sönümlenmektedir.

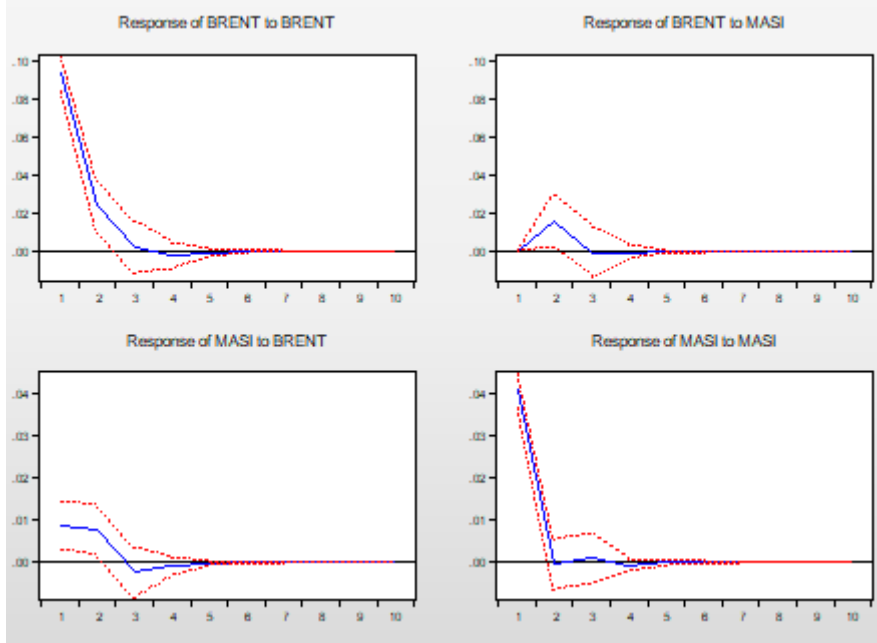
Görsel 2. BLOM ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

EGX30’da meydana gelen bir standart sapmalı şokun EGX30’daki etkisi bir dönemde ortadan kalkmaktadır. Ancak EGX30’da meydana gelen şokların Brent petrol getirileri üzerinde herhangi iki dönemlik etkisi vardır. Brent petrol getirilerinde meydana gelen şokların kendisi üzerindeki etkisi iki dönem sonunda sönümlenirken EGX Brent petrol getirilerindeki şoklardan etkilenmemektedir.

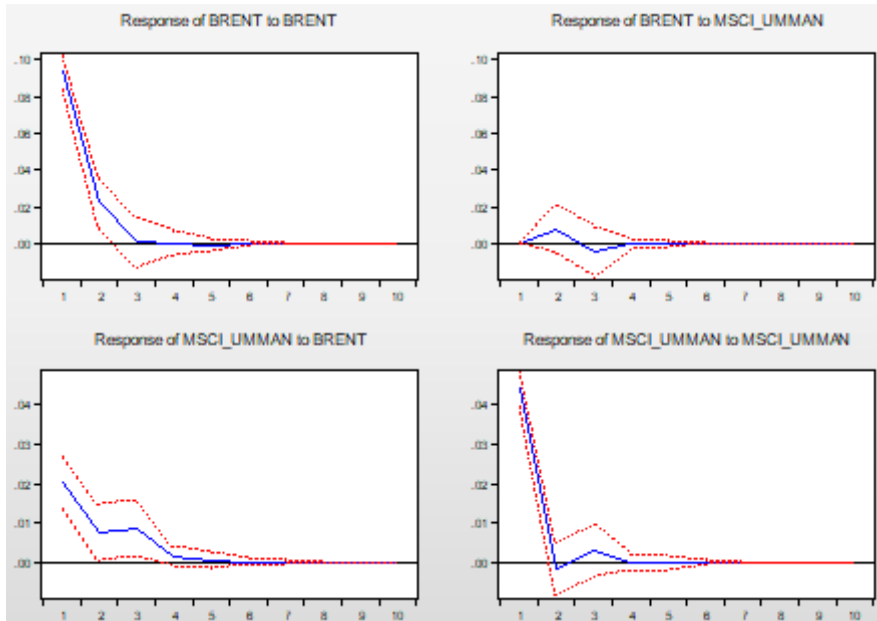
Görsel 3. EGX30 ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

MASI'de meydana gelen bir standart sapmalılık şokun kendisindeki ve Brent petrol getirilerindeki etkisi iki dönemde sönümlenmektedir. Brent petrol getirilerindeki şokun etkisi de benzer şekilde iki dönemde sönümlenmektedir.

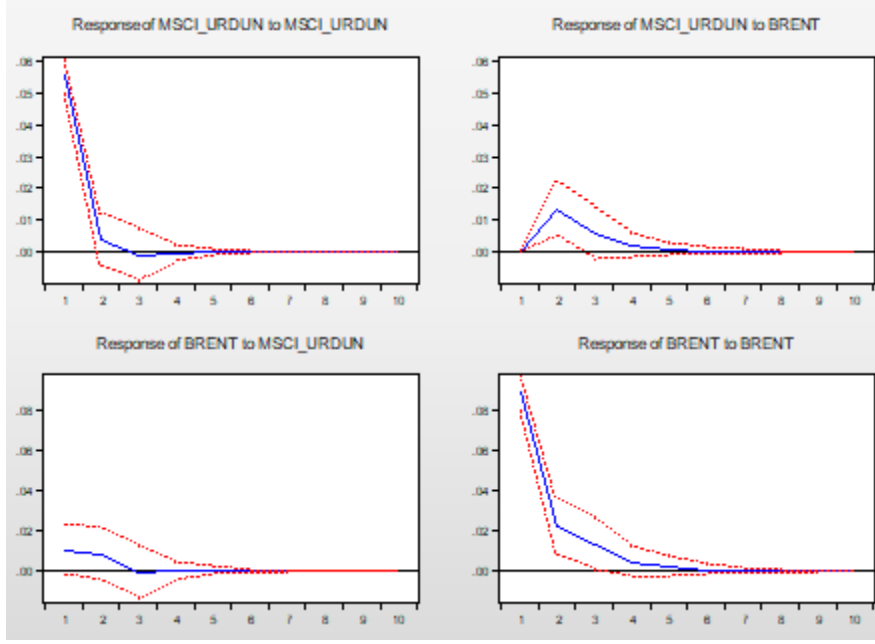
Görsel 4. MASI ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

Brent petrol getirilerinde meydana gelen bir standart sapmalılık şokun MSCI (Umman) üzerindeki etkisi üç dönemde sönümlenmekte ve bu endekste meydana gelen şokun etkisi diğer endekslere kıyasla daha yavaş azalmaktadır. Endekste meydana gelen şokun kendi üzerindeki etkisi de iki dönemde sönümlenmektedir. MSCI (Umman) getirilerinde meydana gelen şokların Brent petrol getirileri üzerinde etkisi yoktur.

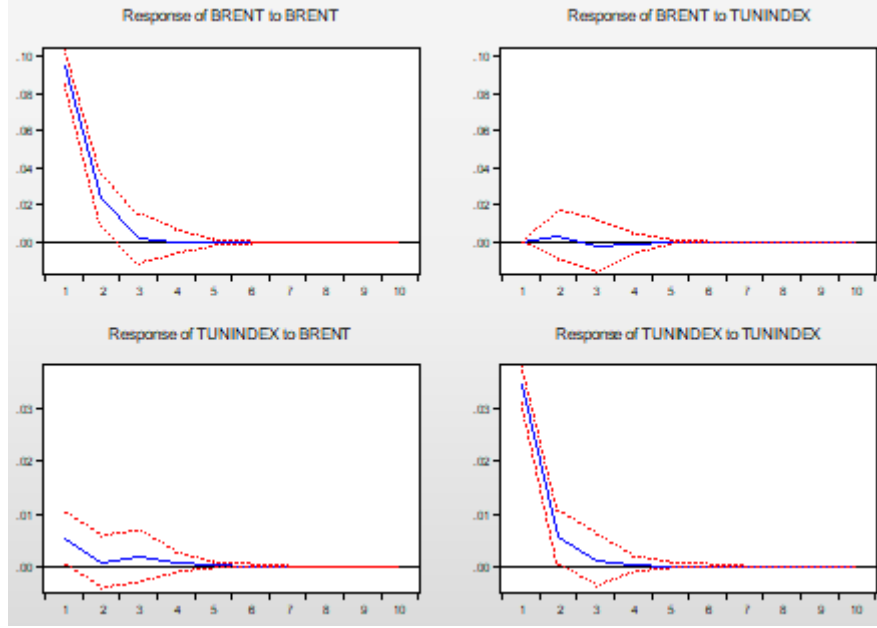
Görsel 5. MSCI (Umman) ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

MSCI (Ürdün) ile Brent petrol getirileri arasındaki etki – tepki ilişkisi incelendiğinde Brent petrol getirilerinde meydana gelen bir standart sapmalık şokun MSCI (Ürdün) getirilerini arttıran etkisi neredeyse üç dönemde sönümlenmektedir. Öte yandan MSCI (Ürdün) getirilerinde meydana gelen şokların Brent petrol getirileri üzerinde herhangi bir etkisi görülmemektedir.

Görsel 6. MSCI (Ürdün) ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

Son olarak TUNINDEX ve Brent petrol getirileri arasındaki etki – tepki ilişkisi görsel (7)'deki gibidir. TUNINDEX'te meydana gelen bir standart sapmalık şokun kendi üzerindeki etkisi iki dönemde sönümlenirken bu şoklar Brent petrol getirilerine etki etmemektedir. Benzer şekilde Brent petrol getirilerinde meydana gelen şoklar da TUNINDEX'e etki etmemektedir.

Görsel 7. TUNINDEX ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

4. SONUÇ

Petrol getirileri ve borsa endeksleri arasındaki ilişkiden yalnızca menkul kıymetlerin yönetimi yoluyla değil borsalara kote olan şirketlerin karlılıklarının ve üretim kapasitelerinin petrol getirilerinden etkilenmesi nedeniyle de söz edilebilir. Öte yandan MENA ülkelerinin bir kısmı petrol ihracatçısıyken bir kısmı da net petrol ithalatçısıdır ve çalışmamıza konu olan net petrol ithalatçısı MENA ülkelerinde petrol getirileri ve borsa endeksleri arasındaki ilişki farklı şekillerde de ortaya çıkabilir. Bu ülkelerin net petrol ihracatçısı olan komşuları ve bölgesel ticari partnerleri yoluyla petrol endüstriyle ilişkileri farklı coğrafyalardaki gelişmekte olan ülkelerin ilişkilerine kıyasla oldukça farklıdır. Bu bağlamda çalışmamıza konu olan MENA üyesi ülkelerde petrolle ilintili endüstrilerde faaliyet gösteren ve borsaya kote olan şirketlerin davranışları da petrol getirilerini etkileyebilir. Yine bu ülkelerde meydana gelen ekonomik veya siyasi şokların borsalar üzerindeki etkisi dolaylı olarak petrol getirilerinde dalgalanmalara yol açabilir. Bu amaçla çalışmamızda net petrol ithalatçısı olan MENA üyesi ülkelerin borsa endeksleriyle Brent petrol getirileri arasındaki uzun dönem ilişkisi incelenmektedir. 01.01.2008 – 01.11.2024 dönemini kapsayan aylık veri setiyle yapılan analiz sonucunda seriler aylık olarak ele alındığında tüm serilerin varyanslarının sabit olduğu, ARCH etkisi görülmediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla otoregresif davranış göstermesi beklenen bu serilerin birbirleriyle ilişkileri VAR modellemesi yardımıyla tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular BAX ve TUNINDEX ile Brent petrol getirileri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını göstermektedir. Öte yandan Brent petrol getirilerinde meydana gelen şokların etkisi BAX üzerinde iki dönem boyunca devam etmekte ve endeksi aşağı çekmektedir. BLOM ve MASI ile Brent petrol getirileri arasında ise bir geri besleme ilişkisi söz konusudur. Bu borsalarda gerçekleşen şoklar Brent petrol getirilerini, Brent petrol getirilerinde gerçekleşen şoklarsa borsa getirilerini kısa vadeli olarak arttırmaktadır, ancak bu etki iki dönem içerisinde

sönümlenmektedir. EGX30'dan Brent petrol getirilerine tek yönlü bir nedensellik mevcuttur. EGX30'da meydana gelen şoklar Brent petrol getirilerini arttırıcı etkiye sahiptir, bu etki üç dönemde sönümlenmektedir. Son olarak Brent petrol getirilerinden Ürdün ve Umman borsalarına (MSCI) doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Brent petrol getirilerindeki şoklar Umman'da üç dönem, Ürdün'de ise iki dönem boyunca borsa getirilerinde dalgalanmalara yol açmaktadır. Elde edilen bulgular çerçevesinde çalışmada yer verilen yedi ülkeden altı tanesinde borsa getirileri ile petrol getirileri arasında nedensellik ilişkisi olduğu, bu ülkelerden Lübnan, Fas, Ürdün ve Umman'da Brent petrol getirilerinin borsa endekslerini etkiliyor olması nedeniyle portföy yöneticilerinin, borsaya kote şirketlerin ve diğer borsa yatırımcılarının Brent petrol getirilerini da risk değerlemesi (value-at-risk) hesaplamalarında göz önünde bulundurması, politika yapıcıların ve araştırmacıların ise petrol getirilerinin borsa üzerinde neden dalgalanma yarattığını daha iyi inceleyerek petrol getirilerinde meydana gelecek olası şokların borsaya geçişkenliğini azaltması önemlidir. Öte yandan Lübnan, Mısır ve Fas borsa getirilerindeki dalgalanmalar Brent petrol getirilerinin nedeni olduğundan future piyasalarında Brent petrol yatırımı yapan tüzel ve gerçek şahısların portföy analizlerinde risk değerlemesi yaparken bu borsalardaki hareketlilikleri de göz önünde bulundurması oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Ajmi, A. N., El-Montasser, G., Hammoudeh, S., & Nguyen, D. K. (2014). Oil prices and MENA stock markets: New evidence from nonlinear and asymmetric causalities during and after the crisis period. *Applied Economics*, 46(18), 2167-2177.
- Basher, S. A., Haug, A. A., & Sadorsky, P. (2012). Oil prices, exchange rates and emerging stock markets. *Energy economics*, 34(1), 227-240.
- Caldara, D., Cavallo, M., & Iacoviello, M. (2019). Oil price elasticities and oil price fluctuations. *Journal of Monetary Economics*, 103, 1-20.
- Chen, S. S. (2010). Do higher oil prices push the stock market into bear territory?. *Energy Economics*, 32(2), 490-495.
- Hamilton, J. D. (2003). What is an oil shock?. *Journal of econometrics*, 113(2), 363-398.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a), 427-431.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 987-1007.
- Escribano, A., Koczar, M. W., Jareño, F., & Esparcia, C. (2023). Shock transmission between crude oil prices and stock markets. *Resources Policy*, 83, 103754.
- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 424-438.

- Heikal, M., Saragih, M. M. S., Ilham, R. N., Khaddafi, M., & Rusydi, R. (2022). Effect of world oil prices on cryptocurrency return. *Journal of Accounting Research, Utility Finance and Digital Assets*, 1(1), 61-68.
- Jones, C. M., & Kaul, G. (1996). Oil and the stock markets. *The journal of Finance*, 51(2), 463-491.
- Kilian, L., & Zhou, X. (2022). Oil prices, exchange rates and interest rates. *Journal of International Money and Finance*, 126, 102679.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root?. *Journal of econometrics*, 54(1-3), 159-178.
- Lütkepohl, H. (2013). *Introduction to multiple time series analysis*. Springer Science & Business Media.
- Mhadhbi, K., & Guelbi, I. (2024). Oil Price Volatility and MENA Stock Markets: A Comparative Analysis of Oil Exporters and Importers. *Engineering Proceedings*, 68(1), 63.
- Phillips, P. C. B. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*.
- Raza, N., Shahzad, S. J. H., Tiwari, A. K., & Shahbaz, M. (2016). Asymmetric impact of gold, oil prices and their volatilities on stock prices of emerging markets. *Resources Policy*, 49, 290-301.
- Sari, R., Shawkat, H., & Bradley T, E. (2007). Dynamic relationships between oil and metal commodity futures prices. *Geopolitics of Energy*, 29(7), 2-13.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1-48.
- Wang, Y. S., & Chueh, Y. L. (2013). Dynamic transmission effects between the interest rate, the US dollar, and gold and crude oil prices. *Economic Modelling*, 30, 792-798.
- Zhang, J., Zhao, J., & Lee, C. C. (2024). Asymmetric dynamics between cryptocurrency uncertainty and the oil and gold markets: evidence from Granger causality in quantiles. *Applied Economics*, 1-14.

THE IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON INCOME INEQUALITY IN TURKIYE

Dr. Maya MOALLA

Independent researcher,

mayamoalla@hotmail.com - ORCID ID:0000-0003-4076-2790

Assoc. Prof. Dr. Erdal ALANCIOĞLU

Harran university Bozova MYO,

ealancioglu@harran.edu.tr -ORCID ID:0000-0002-5008-4957

Assoc. Prof. Dr. Seyit Ali MIÇOOĞULLARI

Kilis 7 Aralık University, Department of Foreign Trade,

s.alimicoogullari@kilis.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-9266-1559

Abstract

This study investigates the relationship between foreign direct investment (FDI) and income inequality during the period spanning from 1991 to 2023 and draws from theoretical perspectives such as modernization theory, dependency theory, and North-South models, which provide contrasting views on the impact of FDI. Modernization theory suggests that FDI reduces inequality over time through the Kuznets effect, wherein inequality rises initially but declines as development progresses facilitating the diffusion of capital, knowledge, and markets, spurring economic growth. Dependency theory, conversely, argues that FDI contributes to creating a dual economy with a small advanced sector and a large backward sector, exacerbating inequality by fostering foreign control, skill-biased technologies, and unemployment among unskilled workers. North-South models highlight that cost-oriented FDI inflows amplify inequality in host nations by raising the skill premium in rich and poor countries. The GINI index has been utilized as a proxy for income inequality. Phillips-Perron (PP) and Augmented Dickey-Fuller (ADF) analyses reveal that GINI, GDP, and FDI are non-stationary at their levels but achieve stationarity at first differences. Furthermore, the Hatemi-J (2008) cointegration test, accounting for two structural breaks, confirms a significant long-term relationship between the variables at the 5% level based on the ADF and Z_t statistics, though the Z_a statistic does not confirm this finding, with structural breaks are observed at approximately 57.6% and 75.8% of the sample period. Moreover, Fully Modified Ordinary

Least Squares (FMOLS) analysis indicates that FDI negatively influences the GINI index (its coefficient is -0.0042), suggesting a reduction in income inequality at the 10% significance level, with an adjusted R-squared of 0.749, affirming the robustness of the long-term relationship. For policymakers, attracting targeted FDI that fosters inclusive economic growth, particularly in sectors that promote technology transfer and skill development is recommended.

Keywords: foreign direct investment, income inequality.

1. INTRODUCTION

Foreign direct investment (FDI) is a significant determinant of economic growth, contributing not only to growth but also impacting income by fostering economic development and influencing the employment and wage structure in developing countries. There are several hypotheses regarding the outcomes of foreign direct investments, including the "modernization," "dependency," and "North-South FDI model.", offering significantly different predictions about foreign direct investment's impact on host economies while highlighting the role of foreign capital in the development process. Based on economic liberalism and adopting an ethnocentric perspective, the modernization theory argues that developing economies tend to benefit from economic linkages with developed economies, suggesting that the transition from underdevelopment to development can be achieved by following the modern Western model. The modernization theory put forward that economic development follows universal stages as endorsed by Rostow. Developing countries inexorably follow an evolutionary process typified by a transformation from agriculture to industry, rural to urban settings, and traditional to modern values and institutions, gaining through this evolution access to export markets, scarce capital, and necessary technologies via foreign trade, investments, and aid. Accordingly, even with low per capita income levels, developing countries can accelerate their development and break free from the vicious cycle of poverty initiated by (Lacher and Nepal, 2010). Rostow (1960) postulates that the different stages of a host country's development processes will have varying impacts on income inequality, as per modernization theory, while FDI inflows may initially increase income inequality in the early stages of development, this effect diminishes as an optimal development stage is reached (Nguyen, 2023). In contradiction to modernization theory, dependency theory challenges the detrimental distributive impacts of foreign direct investment, addressing the issue of inequality from the perspective of the global economy and

historical context, and claiming that what affects income inequality is not economic output or wealth per se but rather the social control and organization of production (Chase-Dunn, 1975). From another point of view, the North-South FDI model introduced by Feenstra and Hanson (1997) argues that FDI inflows into developing economies can lead to greater income inequality due to directed comparative advantages. The wage gap between unskilled and skilled labor in the host developing Southern economies increases when FDI inflows from developed Northern economies are skill-biased. This study aims to examine the relationship between foreign direct investment (FDI) and income inequality in Türkiye during the period from 1991 to 2023, the Hatemi-J (2008) cointegration test. This study comprises four sections including a summary of the relevant literature; econometric methods, models, and variables; the empirical application, and the findings.

2. LITERATURE

Since the relationship between FDI and income inequality is complex and influenced by several factors, it is evident that the current literature has not reached a definitive conclusion regarding FDI inflows' impact on income inequality. Upon evaluating the literature, empirical studies offer mixed evidence on FDI's effect on income inequality. Studies can be categorized into three main groups: those reporting a positive effect, those reporting a negative impact, and those suggesting a nonlinear effect.

2.1. FDI Widens Income Inequality

FDI inflows facilitate the increase of income inequality due to rising wages for skilled workers in sectors receiving FDI, as well as widening wage disparities between domestic and foreign firms (Aitken et al., 1996). Feenstra and Hanson (1997) claim that the growing income inequality in Mexico during the period spanning from 1975 to 1988 is linked to foreign capital inflows due to the increased demand for skilled labor in FDI-driven sectors led to a higher share of wages for skilled workers. Utilizing data from 1980-2009 for Latin American countries, Suanes (2016) examined the relationship between FDI and income inequality employing fixed effects estimation, GMM, and TSLS (two-stage least squares) econometric techniques, revealing a positive relationship between FDI and income inequality. During the 1998-2007 period, Üzar (2018) investigated the relationship between FDI and income inequality for 36 countries employing panel regression methods, indicating that FDI contributes to increased income inequality. Using the ARDL bounds testing approach, Bayraktar et al. (2019) explored

the relationship between FDI and income inequality in Türkiye during the period 1974-2015, demonstrating that FDI inflows increase income inequality in the long term. Employing data from 1970 to 2015, Bozkurt et al. (2020) analyzed the impact of FDI inflows on income distribution inequality in Türkiye employing ARDL and revealed that in the long term, FDI inflows and inflation exacerbate income inequality.

2.2. FDI Reduces Income Inequality

Studies that support this point of view claim that FDI inflows can narrow income disparities for the reason that workers' marginal productivity in the host country increases with capital inflows Mundell (1957). Moreover, FDI inflows can also reduce income inequality by improving the wages of low-skilled workers, alleviating poverty arising from the economic growth stimulated by FDI, or reducing negotiated wages (Farhan et al., 2014). The negative relationship between FDI and income distribution is evident in the existing literature. Utilizing data from 1970 to 2010, Doğan et al. (2013) analyzed the relationship between FDI and income inequality in Iran, revealing a negative relationship between FDI and income inequality. Using panel data from 153 developed and developing countries during the period spanning from 1995 to 2010, Mugeni (2015) examined the relationship between FDI inflows and income inequality concerning countries' levels of democracy, demonstrating that FDI, together with the level of democracy, reduces income inequality. Trinh (2016) pooled OLS and fixed effects models to investigate the nexus between FDI and income inequality in Vietnam's 12 provinces utilizing panel data from 2002-2012, indicating that increases in FDI reduce income inequality. Between 1970 and 2008, Karabıyık and Dilber (2016) applied CCE and OLS estimators to investigate the relationship between foreign direct investment and income inequality for 50 underdeveloped and developing countries, suggesting that while foreign direct investment helps improve income distribution inequality, the national income increase driven by economic growth was not distributed fairly.

2.3. Nonlinear Effects of FDI on Income Inequality

A nonlinear nexus between income inequality and FDI inflows has been referenced in the existing studies. Cho and Ramirez (2016) reveal that FDI increases income inequality by raising skill premiums in the short term; however, once new technologies and management knowledge are adopted across the economy, it reduces income inequality in seven Southeast Asian countries between 1990 and 2013 in the long term. In their study for the period spanning from

1999 to 2007, Chen et al. (2017) argue that the impact of FDI inflows on wage inequality in China followed an inverted U-shape. Primarily, the wage gap between foreign and domestic firms is large because labor moves from low-wage domestic firms to higher-wage foreign firms (labor transfer impact); however, this gap later narrows as domestic firms improve productivity through technology transfer and labor mobility from foreign firms (technology spillover impact). In their review of 543 primary studies, Huang et al. (2020) found that 321 studies indicated either a negative or insignificant impact of FDI on income inequality, while the remaining 222 studies reported a positive impact.

3. DATA, METHODOLOGY, AND EMPIRICAL APPLICATION

This study investigates the relationship between income inequality and foreign direct investment (FDI) in Türkiye during the period spanning from 1991 to 2023. Three variables from the database were utilized: the GINI coefficient as a proxy for income inequality, the GDP, and FDI. The GDP and FDI variables were utilized in their logarithmic forms. The Phillips-Perron (PP) test and the Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root tests were utilized to check whether the variables (GINI, GDP, and FDI) are stationary or contain a unit root. Table (1) presents the results of these tests.

Table (1): Unit root tests' reveals

Variable	PP		ADF					
	At Level		At First Difference		At Level		At First Difference	
	t-Statistic	Prob.	t-Statistic	Prob.	t-Statistic	Prob.	t-Statistic	Prob.
GINI	-1.1317	0.6909	-3.5174	0.0142**	-1.3816	0.5783	-3.5174	0.0142**
lnGDP	-0.9821	0.7476	-5.7072	0.0000**	-0.9998	0.7413	-5.7072	0.0000**
lnFDI	-1.1742	0.6732	-5.7565	0.0000**	-1.2265	0.6505	-5.6965	0.0000**

In both tests, all employed variables have p-values above 0.05 indicating they are non-stationary at level. Moreover, the results reveal that all variables (d(GINI), d(GDP), and d(FDI)) become

stationary at first difference, with p-values less than 0.05, indicating they are now stationary. Since the variables are stationary at their first level, Hatemi-J (2008) cointegration test, which accounts for two unknown structural breaks in the data, is applied to investigate the long-run relationship between the utilized variables. Table (2) shows the results of the cointegration test.

Table (2): Cointegration test's reveals

		1%	5%	10%
ADF	-6.611	-6.928	-6.458	-6.224
Zt	-6.879	-6.928	-6.458	-6.224
Za	-37.142	-99.458	-83.644	-76.806
Break Dates				
Test Type	Break Date 1	Fraction 1	Break Date 2	Fraction 2
ADF Estimated	19	0.576	25	0.758
Zt Estimated	17	0.515	25	0.758
Za Estimated	17	0.515	25	0.758

The results indicate that the ADF and Zt test statistics (-6.611 and -6.879, respectively) exceed their critical values at the 5% level, leading to rejection of the null hypothesis, meaning there is evidence of a cointegrating relationship between the variables (GINI, GDP, FDI). However, the null hypothesis of no cointegration cannot be rejected by Za metric since Za test statistic (-37.142) does not exceed its critical value. The estimated break dates indicate structural shifts at approximately 57.6% and 75.8% of the sample, suggesting changes in the relationship between the variables over time. Furthermore, to estimate the long-run relationship between the dependent variable GINI and the independent variables FDI and GDP, the Fully Modified Least Squares (FMOLS) test is applied and the results are presented in table (3), with R-squared value of 0.765 suggests that the model explains 76.5% of the variation in the GINI index, and the Adjusted R-squared of 0.749 indicates a good fit of the model with respect to the data.

Table (3): Coefficient estimation reveals

FMOLS	
FDI	-0.004235 (t = -1.788006, p = 0.0842)
GDP	-0.009676 (t = -1.738775, p = 0.0927)

Constant
(C) 0.589465 (t = 31.64544, p = 0.0000)

The results revealed that **FDI** has a statistically significant negative (its coefficient is -0.0042) impact on income inequality in the long run.

4. CONCLUSION

This study examines the relationship between Foreign Direct Investment (FDI) and income inequality (GINI) in Türkiye from 1991 to 2023, indicating a significant long-term relationship between FDI, GDP, and income inequality, with the ADF and Zt tests confirming cointegration, though the Za test did not. Structural breaks in the relationship were identified around 2009 and 2015, with Fully Modified Least Squares (FMOLS) test revealing that FDI has a statistically significant negative impact on income inequality, suggesting that increased FDI inflows contribute to reducing inequality in Türkiye over the long run, and highlighting the importance of FDI in promoting economic development and addressing income disparities, though the impact may vary with structural changes in the economy. For policymakers, fostering an environment that encourages FDI inflows and creates favorable conditions for foreign investors, such as offering incentives, improving infrastructure, and streamlining regulatory processes enables reducing income inequality in the long term. What's more, prioritizing skill development and education is decisive to warrant that FDI-driven growth does not exacerbate future inequality by mitigating potential wage disparities between skilled and unskilled labor.

REFERENCES

- Aitken, B., A. Harrison, and R. E. Lipsey. 1996. "Wages and Foreign Ownership A Comparative Study of Mexico, Venezuela, and the United States." *Journal of International Economics* 40 (3–4): 345–371.
- Bayraktar, Y., Özyılmaz, A., ve Toprak, M. (2019). Doğrudan yabancı yatırımlar ve gelir eşitsizliği ili-şkisi: Türkiye deneyimi. *Akademik Hassasiyetler*, 6(12), 445–475.
- Bozkurt, E., Altın, A., & Topçuoğlu, Ö. (2020). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelir Eşitsizliği Perspektifinden Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 79-97.

- Chase-Dunn, C. (1975). The effects of international economic dependence on development and inequality: A cross-national study. *American sociological review*, 720-738.
- Chen, C., H. Zhao, and Y. Zhou. 2017. *Foreign Direct Investment and Wage Inequality: Evidence from the People's Republic of China*. ADBI Working Paper 734. Tokyo: Asian Development Bank Institute.
- Cho, H. C., and M. D. Ramirez. 2016. "Foreign Direct Investment and Income Inequality in Southeast Asia: a Panel Unit Root and Panel Cointegration Analysis, 1990–2013." *Atlantic Economic Journal* 44(4): 411–424.
- Doğan, E. M., Shahinpour, A., ve Aghapour, K. (2013). İran'da gelir dağılımı üzerine doğrudan yabancı yatırımın etkisi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 377– 388.
- Farhan, M. Z., W. N. Azman-Saini, and S. H. Law. 2014. "FDI and Income Inequality in ASEAN-5 Countries: a Quantile Regression Approach." *Prosiding Per KEM* 9: 601–608.
- Feenstra, R. C., and G. H. Hanson. 1997. "Foreign Direct Investment and Relative Wages: Evidence from Mexico's Maquiladoras." *Journal of International Economics* 42 (3-4): 371–393.
- Hatemi-J, A. (2008). Tests for cointegration with two unknown regime shifts with an application to financial market integration. *Empirical Economics*, 35(3), 497–505. doi:10.1007/s00181-007-0175-9
- Huang, K., Sim, N. and Zhao, H. (2020), "Does FDI actually affect income inequality? Insights from 25 years of research", *Journal of Economic Surveys*, 34, (3). 630-659.
- Karabıyık, C., & Dilber, İ. (2016). Gelir eşitsizliği ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisi: Panel veri analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 11(44), 316-325.
- Lacher, R. G., ve Nepal, S. K. (2010). Dependency and development in northern Thailand. *Annals of Tourism Research*, 37(4), 947–968.
- Mugeni, S. (2015). Foreign investment, democracy and income inequality: Empirical evidence.

Mundell, R. A. 1957. "International Trade and Factor Mobility." *The American Economic Review* 47 (3):321–335.

Nguyen, V. B. (2023). The role of digitalization in the FDI–income inequality relationship in developed and developing countries. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 28(55), 6-26.

Trinh, N. H. (2016). The effect of foreign direct investment on income inequality in Vietnam. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 4(12), 158–173

THE ROLE OF THE WATER-ENERGY-FOOD NEXUS FOR ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY: EMPIRICAL EVIDENCE FROM THE EURO-MEDITERRANEAN REGION

ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İÇİN SU-ENERJİ-GIDA BAĞLANTISININ ROLÜ: AVRUPA-AKDENİZ BÖLGESİNDEN AMPİRİK KANITLAR

Dr. Maya MOALLA

Independent researcher,

mayamoalla@hotmail.com - ORCID ID:0000-0003-4076-2790

Assoc. Prof. Dr. Seyit Ali MIÇOOĞULLARI

Kilis 7 Aralık University, Department of Foreign Trade,

s.alimicoogullari@kilis.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-9266-1559

Assoc. Prof. Dr. Erdal ALANCIOĞLU

Harran university Bozova MYO,

ealancioglu@harran.edu.tr -ORCID ID:0000-0002-5008-4957

ABSTRACT

This study examines the impact of the Water-Energy-Food (WEF) nexus on carbon emissions in the Euro-Mediterranean region and how this impact varies based on countries' income levels. Using panel data from 2000 to 2021, the heterogenous effects of water productivity (WP), renewable energy consumption (REC), and food production (FP) on carbon emissions were analyzed through the Bootstrapped Panel Quantile Regression method. The study provides a detailed assessment of the role of this nexus in environmental sustainability across countries with different income levels. The results reveal that WP and REC have a statistically significant and negative impact on CO₂ emissions. Specifically, at the 0.25 quantile, WP reduces emissions by 0.045%, while REC contributes to a reduction of 0.002%. These findings highlight the critical importance of renewable energy usage and efficient water management in reducing emissions. On the other hand, FP exhibits an emission-increasing effect at lower quantiles (e.g., 0.50 quantile at 0.009%) but diminishes at higher quantiles. Variables such as urbanization (URB) and population growth (POP) also play a positive role in reducing emissions at certain levels. These results underscore the necessity for more effective management of WEF systems

in low- and middle-income countries to mitigate carbon emissions. This study evaluates the environmental sustainability impacts of the WEF nexus within the framework of income-sensitive policies, proposing measures such as increasing renewable energy investments, improving water management, and promoting sustainable agricultural practices. Additionally, it emphasizes the importance of enhancing the positive effects of technological innovations on sustainability in high-income countries. The findings demonstrate that regional cooperation and capacity-building efforts are critical for achieving sustainable development goals.

Keywords: Water-Energy-Food Nexus, Environmental Sustainability, Panel Quantile Regression.

ÖZET

Bu çalışma, Su-Enerji-Gıda (WEF) bağlamının Euro-Akdeniz bölgesindeki karbon emisyonlarına etkisini ve bu etkinin ülkelerin gelir seviyelerine göre nasıl değiştiğini incelemektedir. 2000-2021 dönemine ait panel veriler kullanılarak, su verimliliği (WP), yenilenebilir enerji tüketimi (REC) ve gıda üretiminin (FP) karbon emisyonları üzerindeki heterojen etkileri Bootstrapped Panel Kuantil Regresyon yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışma, farklı gelir seviyelerine sahip ülkelerde bu bağlamın çevresel sürdürülebilirlikteki rolüne ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme sunmaktadır. Sonuçlar, WP ve REC'nin CO₂ emisyonları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle %25'lik kuantilde WP, emisyonları %0,045 oranında azaltırken, REC %0,002 oranında bir azalmaya katkı sağlamaktadır. Bu bulgular, emisyonların azaltılmasında yenilenebilir enerji kullanımının ve etkili su yönetiminin kritik önemini vurgulamaktadır. Öte yandan, FP, daha düşük kuantillerde (örneğin, %50 kuantilde %0,009) emisyon artırıcı bir etki gösterirken, daha yüksek kuantillerde bu etki azalmaktadır. Kentselleşme (URB) ve nüfus artışı (POP) gibi değişkenler de belirli seviyelerde emisyonların azaltılmasında olumlu bir rol oynamaktadır. Bu sonuçlar, düşük ve orta gelirli ülkelerde karbon emisyonlarını azaltmak için WEF sistemlerinin daha etkin yönetilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çalışma, gelir duyarlı politikalar çerçevesinde WEF bağlamının çevresel sürdürülebilirlik etkilerini değerlendirerek, yenilenebilir enerji yatırımlarının artırılması, su yönetiminin iyileştirilmesi ve sürdürülebilir tarım uygulamalarının teşvik edilmesi gibi önlemler önermektedir. Ayrıca, yüksek gelirli ülkelerde teknolojik yeniliklerin sürdürülebilirlik üzerindeki olumlu etkilerinin artırılmasının

önemini vurgulamaktadır. Sonuçlar, bölgesel iş birliği ve kapasite geliştirme çabalarının sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Su-Enerji-Gıda Bağlamı, Çevresel Sürdürülebilirlik, Panel Kuantil Regresyon.

1. GİRİŞ

İklim değişikliği, çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik kalkınma açısından en önemli küresel zorluklardan biri haline gelmiştir. Akdeniz bölgesi, coğrafi ve demografik yapısı nedeniyle iklim değişikliğinin etkilerine karşı özellikle hassastır. Tarih boyunca, bu bölgede insan ile doğa arasında süregelen bir etkileşim gözlemlenmiştir. Ancak, son yüzyılda hızlı nüfus artışı, kentleşme, tarımsal alanların genişlemesi ve sanayileşme gibi faaliyetler, bölgedeki ekosistemler üzerinde baskı yaratmıştır. İklim değişikliği ile ilgili sıcaklık artışları, su kaynaklarının azalması, deniz seviyelerinin yükselmesi ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi olgular, bölgedeki sosyal ve ekonomik sistemleri tehdit etmektedir (Cramer vd., 2018).

Akdeniz Havzası'nda gözlemlenen iklim değişikliği, küresel ortalamaların üzerindedir. 20. yüzyılın sonundan bu yana, Akdeniz'de yıllık ortalama sıcaklık 1,4°C artmış ve deniz seviyeleri her 10 yılda 3 cm yükselmiştir (Cramer vd., 2018). Bu değişiklikler, su kıtlığı, gıda güvenliği, azalan tarımsal verimlilik ve ekosistem hizmetlerinin bozulması gibi alanlarda ciddi riskler oluşturmaktadır. Özellikle Akdeniz'in güney kıyıları, bu etkiler karşısında büyük bir kırılganlık göstermekte ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır. Ghorbal vd. (2021) tarafından yapılan bir çalışma, Akdeniz bölgesindeki artan çevresel sorunların, sürdürülebilir kalkınmayı ve çevresel entegrasyonu tehdit ettiğini vurgulamaktadır.

Akdeniz bölgesinde yıllık yenilenebilir su kaynaklarının sınırlı olması, su kıtlığının çeşitli bölgelerde ciddi bir tehdit oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle güney ve doğu kıyılarında kişi başına düşen su miktarı 500 m³'ün altına düşmekte, bu da bu bölgelerde ciddi su kıtlığı yaşandığını göstermektedir Bule (2010). Su kaynaklarının yetersizliği, tarımsal üretim, enerji üretimi ve evsel su kullanımı gibi hayati süreçler üzerinde büyük baskılar yaratmaktadır. Bu durum, ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğini ve toplumların yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda, bölgedeki ülkelerin su yönetimini daha

sürdürülebilir hale getirmek için yenilikçi çözümler ve etkin politikalar geliştirmesi gerektiği açıktır.

İklim değişikliğinden kaynaklanan su, enerji ve gıda sorunları, bölgede bir bütün olarak ele alınmalıdır. FAO'nun (Gıda ve Tarım Örgütü) Su-Enerji-Gıda Bağlantısı (WEF Nexus) yaklaşımı, bu üç temel sistemin birbirine bağımlılığını vurgulayan bir çerçeve sunar ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamak için entegre çözümler önerir. WEF Nexus çerçevesinde, tarımda suyun verimli kullanımı, enerji verimliliğinin artırılması ve sürdürülebilir tarım uygulamaları, karbon emisyonlarını azaltmak ve ekosistemleri korumak için kritik öneme sahiptir (FAO, 2014; Ksibi vd., 2021). FAO'nun WEF Bağlantı modeli, su, enerji ve gıda sistemlerinin birbirine bağımlılıklarını vurgulayan bütüncül bir yaklaşıma odaklanmaktadır. Bu modelde, nüfus artışı, kentleşme, değişen beslenme alışkanlıkları ve iklim değişikliği gibi çeşitli faktörlerin, su, enerji ve gıda sistemleri üzerinde baskı oluşturduğu belirtilmektedir.

Tarımsal faaliyetler, özellikle Akdeniz bölgesinde hem su hem de enerji kaynakları üzerinde önemli bir baskı oluşturmaktadır. Sulama amaçlı su kullanımının artması, su kıtlığı riskini artırarak tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini tehlikeye atmaktadır. Buna ek olarak, yenilenebilir enerji kullanımının artırılması ve enerji verimliliği önlemlerinin uygulanması, bölgede karbon emisyonlarını azaltmada önemli bir rol oynayacaktır. Ancak, bu çözümlerin uygulanması, bölgesel iş birliğini ve politika uyumunu gerektirmektedir. Özellikle Akdeniz'in kuzey ve güney ülkeleri arasında bilgi paylaşımı ve teknik iş birliği, bölgesel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada kritik bir öneme sahiptir (Ghorbal vd., 2021).

Bu çalışma, Akdeniz bölgesindeki iklim değişikliğiyle ilişkili çevresel zorlukların çözümünde WEF (Su-Enerji-Gıda) bağlantısının rolünü incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, Akdeniz bölgesindeki su, enerji ve gıda sistemlerinin birbirine bağımlı doğasını anlamak ve bu sistemlerin iklim değişikliğiyle mücadelede daha etkin bir şekilde nasıl kullanılabileceğine dair öneriler sunmaktır. Panel Kantil Regresyon yöntemi kullanılarak, bölgedeki ülkelerin gelir seviyelerine göre su, enerji ve gıda sistemlerinin karbon emisyonları üzerindeki etkileri analiz edilecektir.

Önceki çalışmalar genellikle çevresel sürdürülebilirliği su ve enerji yönetimi perspektifinden ele almıştır. Ancak bu çalışma, özellikle su kıtlığı, enerji verimliliği ve tarımsal sürdürülebilirlik gibi WEF Bağlantısı çerçevesinde çevresel bozulmanın yeni belirleyicilerine odaklanmaktadır. Çalışma, Akdeniz bölgesindeki ülkeleri Dünya Bankası'nın gelir sınıflandırmasına göre iki

gruba ayırarak, çevresel sürdürülebilirliğin gelir seviyelerine göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın benzersiz değeri, WEF Bağlantısı ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki ilişkiyi ekonomik farklılıkları göz önünde bulundurarak kapsamlı bir şekilde ele almasıdır.

Diğer çalışmalardan farklı olarak, bu çalışma, değişkenlerin karbon emisyonları üzerindeki etkilerinin yalnızca ortalamada değil, aynı zamanda farklı gelir seviyelerinde nasıl değiştiğini analiz etmek için Panel Kantil Regresyon gibi ileri ekonometrik teknikler kullanmaktadır. Bu sayede, farklı gelir gruplarındaki ülkeler için daha sağlam ve etkili politika önerileri geliştirilmiştir.

Çalışmada belirtilen araştırma hedeflerine ulaşmak için kalan bölümler şu şekilde organize edilmiştir: İkinci bölümde ilgili teorik ve ampirik literatür taranarak ana bulgular ve eksiklikler vurgulanmaktadır. Üçüncü bölümde yöntem ve veri kaynakları açıklanarak analizde kullanılan ekonometrik çerçeve ve değişkenler ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde tahmin edilen sonuçlar sunulmakta ve bulgular derinlemesine tartışılmaktadır. Son olarak, beşinci bölüm çalışmayı temel sonuçları özetleyerek, politika önerileri sunarak ve gelecekteki araştırmalar için yönlendirmelerde bulunarak tamamlamaktadır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

WEF bağlantısı, iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma bağlamında giderek daha önemli bir araştırma alanı haline gelmektedir. Bu bölümde, su, enerji ve gıda sistemlerinin çevresel sürdürülebilirlik ve karbon emisyonları üzerindeki etkileri incelenecek; bu üç sistemin birbirine bağımlılıkları ve politikalar üzerindeki etkileri, literatürdeki ana eğilimler doğrultusunda ele alınacaktır. FAO'nun WEF bağlantısı yaklaşımı, bu sistemlerin etkileşimlerini bütüncül bir çerçevede ele alarak iklim değişikliğiyle mücadelede etkili çözümler sunmaktadır.

a. Su Verimliliği ve Çevresel Sürdürülebilirlik

Su verimliliği, hem tarımsal üretimde hem de endüstriyel kullanımlarda çevresel sürdürülebilirliğin temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir. Tarım sektörü, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, en yüksek su tüketimine sahip sektörlerden biridir ve suyun verimsiz kullanımı, karbon emisyonlarını artırarak çevresel sürdürülebilirliği tehdit etmektedir (Borena ve Seyoum, 2021). Tarımda su kaynaklarının verimli kullanımı, iklim değişikliğiyle mücadelede kritik bir adımdır; çünkü su kaynaklarının tükenmesi, kuraklık riskini artırmakta ve gıda üretimini doğrudan etkilemektedir. Literatürde, su verimliliğine ilişkin çalışmalar

genellikle gelişmiş sulama tekniklerinin benimsenmesine ve su tasarrufu sağlayan teknolojilerin kullanımına odaklanmaktadır (Basediya vd., 2018).

Ayrıca, suyun tarımsal üretkenlik üzerindeki etkileri de önemli bir araştırma konusu olmuştur. Özellikle, su verimliliğinin artırılması, tarımsal üretimin sürdürülebilirliğini sağlamak için kritik bir adımdır. Su kaynakları yönetiminin yetersiz olduğu bölgelerde, iklim değişikliği etkilerini hafifletmek ve tarımsal sürdürülebilirliği artırmak için daha entegre su yönetimi politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır (Xanke ve Liesch, 2022).

b. Enerji Verimliliği ve Karbon Emisyonları

Enerji verimliliği, sürdürülebilir kalkınmanın ve karbon emisyonlarının azaltılmasının merkezinde yer alan bir kavramdır. Enerji verimliliğine ilişkin literatür, yenilenebilir enerji kullanımının artırılmasının, özellikle gelişmekte olan ülkelerde karbon emisyonlarını azaltmada büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir (Shang vd., 2023). Yüksek gelirli ülkeler, yenilenebilir enerji yatırımları için daha fazla kaynak ayırabilmekte ve karbon emisyonlarının azaltılmasında önemli ilerlemeler sağlamaktadır. Örneğin, güneş ve rüzgar enerjisi gibi kaynaklar, hem enerji üretim maliyetlerini düşürmekte hem de çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir (Liu vd., 2021).

Bununla birlikte, orta ve düşük gelirli ülkelerde enerji verimliliğine ilişkin çalışmalar, bu ülkelerdeki yetersiz enerji altyapısının ve fosil yakıt tabanlı enerjinin yaygın kullanımının karbon emisyonlarını azaltma çabalarını sınırladığını ortaya koymaktadır (Albatayneh, 2023). Yenilenebilir enerjiye geçişin hızlandırılması, bu ülkelerdeki enerji güvenliği sorunlarını hafifletebilir ve çevresel sürdürülebilirliğe büyük katkıda bulunabilir. Literatür, fosil yakıt kullanımını azaltmak için uluslararası iş birliği ve finansal desteğin önemine, ayrıca yenilenebilir enerji kullanımını teşvik edecek politika önerilerine vurgu yapmaktadır.

c. Tarımsal Üretkenlik ve Karbon Emisyonları

Tarımsal üretkenlik, çevresel sürdürülebilirliği ve karbon emisyonlarını doğrudan etkileyen önemli bir faktördür. Gelişmekte olan ülkelerde düşük tarımsal üretkenlik, su ve enerji kaynaklarının verimsiz kullanımına yol açmakta ve karbon emisyonlarını artırarak çevresel sürdürülebilirliği tehlikeye atmaktadır (Akhmetshina ve Grabovyy, 2021). Literatürde, tarımsal üretkenliği artırmaya yönelik çalışmalar, modern tarım uygulamalarının daha az kaynak kullanımıyla daha fazla üretim sağladığını ve böylece karbon emisyonlarını azalttığını göstermektedir (Ghermandi vd., 2013).

Özellikle yüksek gelirli ülkelerde, tarımsal üretimde kullanılan ileri teknolojiler, birim başına karbon emisyonlarını azaltmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu ülkelerdeki gelişmiş tarım teknolojileri, suyun daha verimli kullanılmasını sağlayarak tarımda çevresel sürdürülebilirliği desteklemektedir. Öte yandan, düşük ve orta gelirli ülkelerdeki tarımsal faaliyetler, su ve enerji kaynaklarının sürdürülemez kullanımına yol açarak çevreye zarar verebilmektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilir tarım politikaları ve yenilikçi tarımsal tekniklerin benimsenmesi, bu ülkelerde karbon emisyonlarını azaltmak için kritik bir strateji olarak literatürde geniş bir şekilde tartışılmaktadır.

3. EKONOMETRİK ANALİZ

Bu çalışmada, Akdeniz bölgesindeki ülkelerin gelir seviyelerine göre su, enerji ve gıda sistemlerinin karbon emisyonları üzerindeki etkileri analiz edilecektir. Ana araştırma sorusu, WEF bağlantısının karbon emisyonları üzerindeki etkilerinin gelir seviyelerine göre farklılık gösterip göstermediğidir. Hipotez, düşük ve orta gelirli ülkelerde WEF sistemlerinin kötü yönetiminin çevresel bozulmayı artıracığı, yüksek gelirli ülkelerde ise bu sistemlerin daha etkili bir şekilde yönetilerek karbon emisyonlarının azalacağıdır.

Araştırma yöntemi olarak Bootstrapped Panel Kantil Regresyon kullanılmaktadır. Bu yöntem, su, enerji ve gıda sistemlerinin karbon emisyonları üzerindeki etkilerini ülkelerin gelir seviyelerinde farklılıkları dikkate alarak analiz etmeye olanak tanır. Bootstrapped Panel Kantil Regresyon, bağımsız değişkenlerin (su, enerji ve gıda sistemleri) bağımlı değişkenin (karbon emisyonları) farklı seviyelerindeki etkilerini inceleyerek daha ayrıntılı bir analiz sağlar. Bu yöntem, yalnızca ortalama etkileri değil, uçlardaki farklılıkları da göz önünde bulundurarak heterojenliği değerlendirmeye olanak tanır (Koenker ve Basset, 1978).

Veriler, 2000-2022 yıllarını kapsayan panel veri setinden alınmıştır. Bu dönem, Paris Anlaşması gibi önemli iklim politikalarının uygulanmaya başlandığı ve yenilenebilir enerji yatırımlarının hız kazandığı bir zaman dilimini kapsamaktadır. Veriler, Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI) veri tabanından elde edilmiştir. Karbon emisyonları bağımlı değişken olarak kullanılırken, su kıtlığı, enerji verimliliği ve tarımsal sürdürülebilirlik bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Analize konu Akdeniz Havzası ülkeleri:

- **Yüksek gelirli ülkeler:** Fransa, Yunanistan, İsrail, İtalya, Libya, Portekiz, İspanya, Türkiye
- **Düşük ve orta gelirli ülkeler:** Cezayir, Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Tunus.

Bu yöntem, su, enerji ve gıda sistemlerinin çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerinin gelir seviyelerine göre nasıl değiştiğini ortaya koymak için uygundur. Bootstrapped Panel Kantil Regresyon, ülkeler arasındaki heterojenliği dikkate alarak daha hassas sonuçlar elde edilmesine olanak tanır. Ayrıca, verilerin durağanlığını test etmek ve uzun dönem ilişkilerini değerlendirmek için kullanılan diğer panel veri analiz teknikleri, sonuçların sağlamlığını artırmada önemli bir rol oynar.

3.1.Yöntem: Model ve Data

Bu çalışmanın amacı, Euro-Mediterranean bölgesinde WEF (Su-Enerji-Gıda) bağlantısının karbon emisyonları üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemektir. Özellikle, bu ilişkilerin gelir seviyelerine göre nasıl farklılık gösterdiği araştırılarak, kötü yönetilen WEF sistemlerinin düşük ve orta gelirli ülkelerde çevresel bozulmayı artırdığı, iyi yönetilen sistemlerin ise yüksek gelirli ülkelerde karbon emisyonlarını azalttığı hipotezi test edilmektedir.

Bu hedef doğrultusunda, su verimliliği, yenilenebilir enerji tüketimi, gıda üretimi, kişi başına düşen GSYH, kentsel nüfus oranı ve nüfus artışını temsil eden değişkenler, karbon emisyonları modeline dahil edilmiştir. Bu yaklaşım, WEF bağlantısının iklim değişikliğiyle mücadelede su, enerji ve gıda sistemlerinin birbirine bağlılığını vurgulayan daha geniş bir çerçeveye uyum sağlamaktadır.

Aşağıdaki regresyon denklemi, bağımsız değişkenlerin CO2 emisyonları üzerindeki heterojen etkilerini bağımlı değişkenin farklı yüzdelik dilimlerinde yakalamak için Bootstrapped Panel Kantil Regresyon yöntemi ile tahmin edilmiştir:

$$CO2_{it} = \beta_0 + \beta_1 WP_{it} + \beta_2 REC_{it} + \beta_3 FP_{it} + \beta_4 GDP_{it} + \beta_5 URB_{it} + \beta_6 POP_{it} + \varepsilon_{it}$$

Regresyon denkleminde:

- β_0 , modelin sabit terimini temsil eder.
- $\beta_1 - \beta_6$, bağımsız değişkenler için eğim katsayılarını ifade eder.
- i , analiz edilen dokuz ülkeyi temsil eder.
- t , 2000-2022 zaman dilimini ifade eder.
- ε_{it} , karbon emisyonlarını etkileyen gözlemlenmeyen faktörleri yakalayan hata terimini gösterir.

Bu kapsamlı model, WEF bağlantısının çevresel sonuçlar üzerindeki farklı etkilerinin ülkeler ve zaman boyunca derinlemesine analiz edilmesini sağlamaktadır.

Tablo 1. Veriler

Variable	Absreviatio		Source
	n	Measuring Units	
CO2 Emisyonları	CO2	Kg per 2021 PPP \$ of GDP	WB-WDI
Su verimliliği	WP	2015 sabit ABD doları cinsinden, toplam tatlı su çekimi başına düşen	WB-WDI
Yenilenebilir Enerji Tüketimi	REC	GSYH	WB-WDI
Gıda Üretim Endeksi	FD	Toplam nihai enerji tüketiminin %'si	WB-WDI
Ekonomik Büyüme	GDP	2014-2016 = 100	WB-WDI
Şehirleşme Oranı	URB	PP-Sabit 2015 US\$	WB-WDI
Nüfus	POP	Kentsel nüfus (toplam nüfusun %'si)	WB-WDI
		Nüfus büyümesi (yıllık %)	WB-WDI

3.2.Tahmin Teknikleri

CO2 emisyonları ile WEF bağlantısı arasındaki ilişkiyi, diğer kontrol değişkenlerini de dikkate alarak incelemek için bu çalışmada iki tahmin tekniği kullanılmaktadır. İlk olarak, temel model olarak birleştirilmiş En Küçük Kareler (OLS) regresyonu uygulanmıştır.

Birleştirilmiş OLS, tüm ülkeler ve zaman dilimleri boyunca CO2 emisyonları ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmek için basit bir tahmin çerçevesi sunar. Ancak, birleştirilmiş OLS yaklaşımı, bağımsız değişkenlerin etkilerinde homojenlik varsayar ve bu durum, CO2 emisyonlarının farklı seviyelerindeki heterojen etkileri gözden kaçırabilir.

WEF bağlantısı ile CO2 emisyonları arasındaki ilişkinin emisyon dağılımının farklı yüzdelik dilimlerinde heterojenlik gösterebileceği dikkate alındığında, bootstrapped panel Kantil regresyon yöntemi uygulanmaktadır. Bu yöntem, bağımsız değişkenlerin CO2 emisyonlarının koşullu dağılımı üzerindeki değişen etkilerini daha kapsamlı bir şekilde anlamayı sağlar. Kantil regresyon denkleminin genel formu şu şekilde ifade edilmektedir:

$$Q_{\tau}(CO2_{it}|X_{it}) = \beta_{\tau} + \delta_{\tau}X_{it} + \epsilon_{\tau it}$$

Burada $Q_{\tau}(CO2_{it}|X_{it})$, bağımsız değişkenler vektörü (X_{it}) verildiğinde CO2 emisyonlarının koşullu yüzdelik dilimini (τ) temsil eder ve δ_{τ} τ -inci yüzdelik dilimde tahmin edilen katsayıları

ifade eder. Kantil regresyon, artıkların ağırlıklı mutlak toplamını minimize etme prensibi üzerine çalışır ve bu aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

$$\min_{\delta} \sum_{i=1}^n \rho_{\tau}(CO2_{it} - X_{it}\delta)$$

Burada $\rho_{\tau}(u)$, artıkların yönüne ve büyüklüğüne göre ağırlık atayan yüzdelik kayıp fonksiyonudur. OLS, ağırlıksız artık kareler toplamını minimize ederken, Kantil regresyon, bağımlı değişkenin koşullu dağılımının belirli bölümlerine odaklanır. Bu yaklaşım, WEF bağlantısının CO2 emisyonlarının farklı seviyelerindeki heterojen etkilerini yakalamak için özellikle uygundur.

Bu çalışmada, sağlam ve etkili tahminler elde etmek için bootstrapped panel Kantil regresyon yöntemi benimsenmiştir. Bootstrap yöntemi, standart hataların ve güven aralıklarının güvenilirliğini artırarak, WEF bağlantısı ile CO2 emisyonları arasındaki ilişki hakkında daha doğru çıkarımlar yapılmasını sağlar. Bu yöntem, su verimliliği, yenilenebilir enerji tüketimi, gıda üretimi, kişi başına düşen GSYH, kentsel nüfus ve nüfus artışının etkilerinin CO2 emisyonları dağılımının farklı yüzdelik dilimlerinde nasıl değiştiğine dair ek içgörüler sunar.

4. AMPİRİK ANALİZ SONUÇLARI

4.1.Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2, bu çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikleri sunmaktadır. Ortalama olarak CO2 emisyonları 0,21'dir ve bu değer Fransa'da 0,08 ile Libya'da 0,92 arasında değişmektedir. Su verimliliği (WP) ortalama 54,73'tür; İsrail'de maksimum 275,71, Suriye'de ise minimum 1,12 olarak kaydedilmiştir. Yenilenebilir enerji tüketimi (REC) ortalama %13,19'dur; Suriye'de %2 ile en düşük, Portekiz'de %32,30 ile en yüksek değerlere sahiptir. Gıda üretim endeksi (FP) ortalama 99,34'tür; Türkiye en yüksek değerle (128,92) başı çekerken, Suriye en düşük değerle (96,98) yer almaktadır. Kişi başına düşen GSYH (GDP) ortalama 37.173,06 ABD dolarıdır; Fransa en yüksek değerle (54.988,33 ABD doları) ve Suriye en düşük değerle (2.914,53 ABD doları) dikkat çekmektedir. Kentsel nüfus oranı (URB) ortalama %73,17'dir; Slovenya'da %50,75 ile en düşük, İsrail'de %92,76 ile en yüksek seviyededir. Nüfus artışı (POP) ortalama %0,68'dir ve ekstrem değerler -%5,28 ile +%3,69 arasında değişmekte olup her iki değer de Suriye'de gözlemlenmiştir. Bu istatistikler, Akdeniz

ülkeleri arasındaki çeşitliliği ortaya koyarak, WEF bağlantısının farklı gelir seviyelerindeki karbon emisyonları üzerindeki etkisini analiz etmek için bir temel oluşturmaktadır.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
CO2	207	0.21	0.13	0.08	0.92
WP	207	54.73	61.86	4.70	309.49
REC	207	13.19	7.20	2.00	32.30
FD	207	99.34	9.75	68.74	128.92
GDP	207	37173.06	10964.14	7256.09	55010.36
URB	207	73.166	10.961	50.75	92.76
POP	207	0.68	1.01	-5.28	2.64

Tablo 3, bağımlı değişken olan CO2 emisyonları ile bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon matrisini sunmaktadır. Sonuçlar, WP ile CO2 emisyonları arasında negatif bir korelasyon olduğunu (-0,08) göstermektedir; bu, su verimliliğindeki iyileşmelerin daha düşük emisyonlarla ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, REC ve GDP, CO2 emisyonlarıyla güçlü negatif korelasyonlar göstermekte olup, bu değişkenlerin emisyon azaltıcı etkilerini işaret etmektedir. Buna karşın, FP, URB ve POP, CO2 emisyonlarıyla pozitif korelasyonlar sergilemekte ve bu değişkenlerdeki artışların daha yüksek emisyonlara katkıda bulunabileceğini düşündürmektedir.

Bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonlar ise ağırlıklı olarak pozitifdir ve Tablo 3'te gözlemlendiği üzere, su, enerji ve gıda sistemleri arasındaki potansiyel karşılıklı bağımlılıkları yansıtmaktadır. Bu bulgular, değişkenler arasındaki ilişkilerin başlangıç düzeyinde bir anlayışını sunmakta ve daha ileri ekonometrik analizler için bir temel oluşturmaktadır.

Tablo 3. Koorelasyon Matrisi

Değişken	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
(1) CO2	1.000						
(2) WP	-0.189	1.000					
(3) REC	-0.533	-0.289	1.000				
(4) FP	-0.054	-0.061	0.058	1.000			

(5) GDP	-0.703	0.375	0.188	0.305	1.000		
(6) URB	0.181	0.540	-0.624	-0.157	0.002	1.000	
(7) POP	0.251	0.320	-0.474	-0.322	-0.239	0.363	1.000

4.2 . Resgresyon Sonuçları

Birleştirilmiş OLS (POLS) ve Bootstrapped Panel Çeyrek Regresyon (BPQR) sonuçları Tablo 4’te sunulmaktadır. Tablo 4, örneklemdaki tüm ülkeleri kapsayan ilk regresyon modeline ilişkin tahmin sonuçlarını sağlamaktadır ve WEF bağlantısı ile CO2 emisyonları arasındaki ilişkiye dair kapsamlı bir küresel perspektif sunmaktadır.

Tablo 4. Havuzlanmış OLS ve Bootstrapped PQR Sonuçları

Bağımlı Değişken	CO2 emissions				
	POLS	Bootstrapped Panel Quantile Regression			
		0.25	0.50	0.75	0.90
Variables	Estimated Coefficients				
WP	-0.066*** (0.0192)	-0.045*** (0.0085)	-0.039*** (0.0090)	-0.026 (0.0253)	-0.066*** (0.0164)
REC	-0.004*** (0.0005)	-0.002*** (0.0004)	-0.003*** (0.0006)	-0.006*** (0.0013)	-0.010*** (0.0009)
FP	0.001 (0.0005)	0.001* (0.0001)	0.009** (0.0002)	0.012 (0.0006)	0.001 (0.0003)
GDP	-0.162 (0.0233)	-0.051*** (0.0062)	-0.039*** (0.0088)	-0.027* (0.0312)	-0.033** (0.0276)
URB	-0.003*** (0.0007)	-0.003*** (0.0004)	-0.002*** (0.0010)	0.000 (0.0013)	0.001 (0.0007)
POP	0.004 (0.0031)	-0.004** (0.0021)	-0.002* (0.0009)	0.005 (0.0047)	0.001 (0.0082)
Constant	0.286* (0.1767)	0.595*** (0.5254)	0.515*** (0.6903)	0.557** (0.261)	0.168* (0.3211)
R2	0.61				
Pseudo R2	0.52		0.55	0.52	0.71

NOT: Standart hatalar (SE) parentez içinde verilmiştir.

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$.

Tablo 4'te sunulan sonuçlar, CO2 emisyonları ile açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişkiye dair farklı yüzdelikler için tüm ülkeler genelinde bir genel bakış sağlamaktadır. WP ve REC, tüm yüzdeliklerde CO2 emisyonları üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiler göstermektedir; bu durum, karbon emisyonlarını azaltmadaki kritik rollerini ortaya koymaktadır. REC, tüm yüzdelikler boyunca CO2 emisyonları ile tutarlı bir şekilde negatif ve yüksek derecede anlamlı bir ilişki sergilemektedir (Sadorsky, 2009; Shahbaz vd., 2019; Nuğa vd., 2024). REC'nin katsayıları 0.25 yüzdelikte -0.002 ile 0.90 yüzdelikte -0.010 arasında değişmekte olup, tümü %1 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Bu durum, yenilenebilir enerjinin emisyonların azaltılmasındaki önemini vurgulamaktadır.

GDP de tüm yüzdeliklerde CO2 emisyonları ile negatif ve anlamlı bir ilişki göstermektedir (Trang ve Dihn, 2020). Katsayılar, 0.25 yüzdelikte -0.051 ile 0.90 yüzdelikte -0.033 arasında değişmektedir; bu da ekonomik büyümenin emisyonlar üzerinde azaltıcı bir etkisi olduğunu göstermektedir. FP, 0.25 yüzdelikte pozitif ve anlamlı bir ilişki sergilemekte olup, katsayı 0.001'dir ve %5 anlamlılık düzeyindedir. Ancak, bu etkinin daha yüksek yüzdeliklerde azaldığı gözlemlenmektedir (Meng vd., 2022; Rodrigues vd., 2023).

URB, tüm yüzdeliklerde CO2 emisyonları ile negatif bir ilişki göstermektedir. Katsayılar, 0.25 yüzdelikte -0.003 ile 0.90 yüzdelikte -0.001 arasında değişmektedir ve bu durum, kentsel nüfusun emisyonların azaltılmasında potansiyel bir rol oynadığını yansıtmaktadır (Liu ve Han, 2021; Hu vd., 2024). Benzer şekilde, POP da CO2 emisyonları ile negatif bir ilişki sergilemekte olup, katsayılar 0.25 yüzdelikte -0.004 ile 0.50 yüzdelikte -0.002 arasında değişmektedir; bu da emisyonların azaltılmasına olan katkısını göstermektedir (Luo vd., 2021).

Sabit terim, tüm yüzdeliklerde pozitif ve anlamlıdır; bu da açıklayıcı değişkenler tarafından yakalanmayan sabit etkilerin katkısını vurgulamaktadır. POLS modelinin R^2 değeri 0.61 olup, güçlü bir açıklayıcılık düzeyi göstermektedir. Çeyrek regresyon modelleri için Pseudo R^2 değerleri, 0.25 yüzdelikte 0.52 ile 0.90 yüzdelikte 0.71 arasında değişmektedir; bu durum, bootstrapped panel çeyrek regresyon yaklaşımının sağlamlığını ve etkinliğini ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu çalışma, Akdeniz bölgesinde su, enerji ve gıda (WEF) bağlantısının karbon emisyonları üzerindeki etkilerini analiz ederek, gelir düzeylerine göre farklılıkları ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, WEF bağlantısının karbon emisyonlarını azaltmada önemli bir rol oynadığını, ancak bu etkinin ülkelerin ekonomik düzeylerine göre değişiklik gösterdiğini göstermektedir. Özellikle, yenilenebilir enerji tüketimi (REC) ve su verimliliği (WP), emisyonların azaltılmasında kritik öneme sahip olup, bu değişkenlerin etkisi tüm yüzdelik dilimlerde anlamlı bulunmuştur. Buna karşın, gıda üretim endeksi (FP) gibi bazı değişkenler, düşük yüzdelik dilimlerde emisyonları artırıcı bir etki gösterse de bu etkinin yüksek yüzdeliklerde azaldığı tespit edilmiştir.

Araştırma sonuçlarına dayanarak, aşağıdaki politika önerileri geliştirilmiştir:

- 1. Yenilenebilir Enerji Yatırımlarının Artırılması:** Yenilenebilir enerji tüketiminin karbon emisyonlarını azaltmadaki önemi göz önünde bulundurularak, özellikle düşük ve orta gelirli ülkelerde yenilenebilir enerji altyapısına yönelik yatırımlar artırılmalıdır. Uluslararası finansal destek ve teknoloji transferi, bu ülkelerdeki enerji dönüşümünü hızlandırabilir.
- 2. Su Verimliliğini Artırmaya Yönelik Politikalar:** Su kaynaklarının etkin kullanımı, özellikle tarımsal faaliyetlerde, karbon emisyonlarını azaltmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda, gelişmiş sulama tekniklerinin ve su tasarrufu sağlayan teknolojilerin benimsenmesi teşvik edilmelidir.
- 3. Tarımsal Sürdürülebilirlik Uygulamaları:** Düşük ve orta gelirli ülkelerde tarımın çevresel etkilerini en aza indirmek için sürdürülebilir tarım tekniklerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir. Modern tarım teknolojilerinin kullanımı, daha az kaynakla daha fazla üretim yapılmasını sağlayarak emisyonları azaltabilir.
- 4. Kentsel Nüfus Yönetimi ve Planlama:** Kentsel nüfusun karbon emisyonlarını azaltmadaki potansiyel rolü göz önünde bulundurularak, şehir planlamasında enerji verimliliğini artıran uygulamalar ve yeşil altyapılar önceliklendirilmelidir.
- 5. Gelir Seviyesine Özgü Politikalar:** Yüksek gelirli ülkeler, yenilikçi teknolojiler ve daha gelişmiş sürdürülebilirlik uygulamalarıyla karbon emisyonlarını azaltmaya devam

etmelidir. Düşük ve orta gelirli ülkelerde ise kapasite geliştirme, teknoloji erişimi ve uluslararası iş birliği yoluyla WEF sistemlerinin daha etkin yönetimi sağlanmalıdır. Sonuç olarak, bu çalışma, WEF bağlantısının çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerine dair kapsamlı bir anlayış sunmakta ve gelir düzeylerine duyarlı politikaların geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu tür politikalar, hem karbon emisyonlarının azaltılmasına hem de bölgesel sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunacaktır. Gelecekteki çalışmalar, daha uzun zaman dilimlerini ve farklı bölgesel dinamikleri dikkate alarak WEF bağlantısının etkilerini daha kapsamlı bir şekilde ele alabilir.

KAYNAKÇA

- Albatayneh, A. (2023). Water energy food nexus to tackle climate change in the eastern mediterranean. *Air Soil and Water Research*, 16, 117862212311702. <https://doi.org/10.1177/11786221231170222>
- Basediya, S., Pyasi, S., & Shrivastava, R. (2018). Irrigation planning in canal command area of samrat ashok sagar project-a case study. *International Journal of Agriculture Sciences*, 10(4), 5187. <https://doi.org/10.9735/0975-3710.10.4.5187-5191>
- Bleu, P. (2010). Sea water desalination: to what extent is it a freshwater solution in the Mediterranean. *Blue Plan Notes*, (16).
- Borena, F. and Seyoum, T. (2021). Effect of drip and furrow irrigation at different irrigation levels on water use efficiency and economics of maize (zea mays l.) at werer, middle awash, ethiopia. *African Journal of Agricultural Research*, 17(9), 1221-1228. <https://doi.org/10.5897/ajar2021.15653>
- Che, C. (2023). Does income inequality have a heterogeneous effect on carbon emissions between developed and developing countries? evidence from simultaneous quantile regression. *Frontiers in Environmental Science*, 11. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2023.1271457>

- Cramer, W., Guiot, J., Fader, M., Garrabou, J., Gattuso, J. P., Iglesias, A., ... & Xoplaki, E. (2018). Climate change and interconnected risks to sustainable development in the Mediterranean. *Nature Climate Change*, 8(11), 972-980.
- FAO. (2014). The FAO approach to the Water-Energy-Food Nexus.
- Hu, C., Ma, X., Liu, Y., Ge, J., Zhang, X., & Li, Q. (2023). Mechanism and spatial spillover effect of new-type urbanization on urban co2 emissions: evidence from 250 cities in china. *Land*, 12(5), 1047. <https://doi.org/10.3390/land12051047>
- Ghermandi, A., Messalem, R., Offenbach, R., & Cohen, S. (2013). Solar desalination for sustainable brackish water management in arid land agriculture. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 29(3), 255-264. <https://doi.org/10.1017/s1742170513000082>
- Ghorbal, A., Kallel, A., Ksibi, M., Dhia, H. B., & Khélifi, N. (2021). Developing new approaches and strategies to promote sustainability and environmental integration in the Mediterranean region. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 46414-46422.
- Koenker, R., & Bassett Jr, G. (1978). Regression quantiles. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 33-50. <https://doi.org/10.2307/1913643>
- Ksibi M, Ghorbal A, Chakraborty S et al (2021) Recent advances in environmental science from the Euro-Mediterranean and surrounding regions (2nd Edition). Proceedings of 2nd Euro-Mediterranean Conference for Environmental Integration (EMCEI-2), 2019. 2417. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-51210-1>
- Lapão, L. (2020). Energy and climate change scenarios in the mediterranean: an opportunity for cooperation. *European Journal of Public Health*, 30(Supplement_5). <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckaa165.298>
- Liu, Y. and Han, Y. (2021). Impacts of urbanization and technology on carbon dioxide emissions of yangtze river economic belt at two stages: based on an extended stirpat model. *Sustainability*, 13(13), 7022. <https://doi.org/10.3390/su13137022>
- Liu, J., Wang, H., Rahman, S., & Sriboonchitta, S. (2021). Energy efficiency, energy conservation and determinants in the agricultural sector in emerging economies. *Agriculture*, 11(8), 773. <https://doi.org/10.3390/agriculture11080773>

- Luo, R., Ullah, S., & Ali, K. (2021). Pathway towards sustainability in selected asian countries: influence of green investment, technology innovations, and economic growth on co2 emission. *Sustainability*, 13(22), 12873. <https://doi.org/10.3390/su132212873>
- López-Morales, J., Martínez, J., & Skarmeta, A. (2021). Improving energy efficiency of irrigation wells by using an iot-based platform. *Electronics*, 10(3), 250. <https://doi.org/10.3390/electronics10030250>
- Meng, Z., Guo, J., Yan, K., Yang, Z., Li, B., Zhang, B., ... & Chen, B. (2022). China's trade of agricultural products drives substantial greenhouse gas emissions. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(23), 15774. <https://doi.org/10.3390/ijerph192315774>
- Nuță, F. M., Sharafat, A., Abban, O. J., Khan, I., Irfan, M., Nuță, A. C., ... & Asghar, M. (2024). The relationship among urbanization, economic growth, renewable energy consumption, and environmental degradation: A comparative view of European and Asian emerging economies. *Gondwana Research*, 128, 325-339. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.10.023>
- Sadorsky, P. (2009). Renewable energy consumption and income in emerging economies. *Energy policy*, 37(10), 4021-4028. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2009.05.003>
- Shahbaz, M., Balsalobre-Lorente, D., & Sinha, A. (2019). Foreign direct Investment–CO2 emissions nexus in Middle East and North African countries: Importance of biomass energy consumption. *Journal of cleaner production*, 217, 603-614. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.01.282>
- Shang, H., Feng, Y., Lu, C., & Yang, C. (2023). The impact of optimizing industrial energy efficiency on agricultural development in oecd countries. *Sustainability*, 15(7), 6084. <https://doi.org/10.3390/su15076084>
- Pimentel-Rodrigues, C. and Silva-Afonso, A. (2019). Contributions of water-related building installations to urban strategies for mitigation and adaptation to face climate change. *Applied Sciences*, 9(17), 3575. <https://doi.org/10.3390/app9173575>

- Rodrigues, M., Silva, D. C. C., & Azevedo Junior, W. C. d. (2023). Agricultural production and ghg emissions in the brazilian amazon. *Novos Cadernos NAEA*, 26(3). <https://doi.org/10.18542/ncn.v26i3.13083>
- Trang, T. V. and Dinh, H. L. (2020). Short-and long-term effects of gdp, energy consumption, fdi, and trade openness on co2 emissions. *Accounting*, 365-372. [10.5267/j.ac.2020.1.002](https://doi.org/10.5267/j.ac.2020.1.002)
- Xanke, J. and Liesch, T. (2022). Quantification and possible causes of declining groundwater resources in the euro-mediterranean region from 2003 to 2020. *Hydrogeology Journal*, 30(2), 379-400. <https://doi.org/10.1007/s10040-021-02448-3>

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE ZEYTİN PİYASASININ REKABET GÜCÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Zehra YALNIZ¹, Figen BÜYÜKAKIN²

¹Öğr. KOÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat, talha.yalnz@yandex.com, ORCID ID: 0000-0003-2633-2022

²Prof. Dr. KOÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat, bfigen@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0226-7265.

Özet

Zeytin, dünya ticaretinde önemli yeri olan ve ılıman iklime sahip bölgelerde yetişen stratejik bir tarım ürünüdür. Genellikle sofralık, zeytinyağı yapımı, ilaç ve kozmetik sektörleri için üretilen zeytin ihracatında önde gelen ülkeler; Cezayir, Fas, İspanya, İtalya, Libya, Lübnan, Mısır, Peru, Portekiz, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün, Tunus, Türkiye ve Yunanistan olarak sıralanmaktadır. Türkiye'de başlıca üretim bölgeleri Ege, Akdeniz, Marmara ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'dir. Ele alınan çalışmada, zeytin üretimi ve ihracatında öne çıkan on beş ülkenin (Cezayir, Fas, İspanya, İtalya, Libya, Lübnan, Mısır, Peru, Portekiz, Suudi Arabistan, Ürdün, Tunus, Türkiye ve Yunanistan) karşılaştırmalı üstünlük analizinin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda zeytin üreten ülkelerin rekabet güçlerinin analizi için Balassa (1977) tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA) endeksi ile Vollrath (1991) tarafından geliştirilen Görelî Ticaret Avantajı (RTA) ve Görelî Rekabet Avantajı (RC) endekslerinden yararlanılmaktadır. İlâveten RCA değişkeni ile rekabet gücünü etkileyen faktörler (kişi başına düşen milli hasıla, nüfus, enflasyon ve orta ve yüksek teknoloji ihracatı) arasındaki ilişkilerin anlaşılması amacıyla RCA ve diğer değişkenler kullanılarak bir panel veri modeli oluşturulmuştur. Durağanlık testi olarak Cross-sectionally Augmented IPS Test (CIPS) uygulanmıştır. Ardından değişkenlerin uzun dönem ilişkilerinin anlaşılması için Westerlund eşbütünleşme testi gerçekleştirilmiştir. Endeks sonuçlarına göre; Türkiye RCA'da 2022 yılında 9., RTA'da 7. ve RC'de 2.sıradadır. Öte yandan RCA ile diğer CIPS sonuçlarına göre seriler durağan olarak belirlenmiştir. Westerlund eş bütünleşme testi sonuçları serilerin uzun dönem ilişkilerinin mevcut olduğunu göstermektedir. Panel veri modelinde de RCA'yı en fazla etkileyen değişkenler sırasıyla; teknoloji, enflasyon, kişi başına düşen milli hasıla ve nüfus olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Zeytin Üretim Miktarı, Tarım Ekonomileri, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (RCA) Endeksi, Görelî Rekabet Avantajı (RTA) Endeksi, Eş Bütünleşme Testi, CIPS Testi, Panel Veri Analizi

EVALUATION OF THE COMPETITIVENESS OF THE OLIVE MARKET IN THE WORLD AND TURKEY

Abstract

Olive is a strategic agricultural product that has an important place in world trade and grows in regions with temperate climates. The leading countries in olive exports, which are generally produced for table, olive oil production, pharmaceutical and cosmetic sectors, are Algeria, Morocco, Spain, Italy, Libya, Lebanon, Egypt, Peru, Portugal, Syria, Saudi Arabia, Jordan, Tunisia, Turkey and Greece. The main production regions in Turkey are the Aegean, Mediterranean, Marmara and Southeastern Anatolia Regions. The aim of the study is to conduct a comparative advantage analysis of fifteen countries (Algeria, Morocco, Spain, Italy, Libya, Lebanon, Egypt, Peru, Portugal, Saudi Arabia, Jordan, Tunisia, Turkey and Greece) that are prominent in olive production and export. For this purpose, the Revealed Comparative Advantage (RCA) index developed by Balassa (1977) and the Relative Trade Advantage (RTA) and Relative Competitive Advantage (RC) indexes developed by Vollrath (1991) are used to analyze the competitiveness of olive producing countries. In addition, a panel data model was created using RCA and other variables in order to understand the relationships between the RCA variable and the factors affecting competitiveness (national income per capita, population, inflation and medium and high technology exports). Cross-sectionally Augmented IPS Test (CIPS) was applied as a stationarity test. Then, Westerlund cointegration test was performed to understand the long-term relationships of the variables. According to the index results; Turkey is ranked 9th in RCA, 7th in RTA and 2nd in RC in 2022. On the other hand, it was determined that the series are stationary according to RCA and other CIPS results. Westerlund cointegration test results show that the series have long-term relationships. In the panel data model, the variables that affect RCA the most are; technology, inflation, national income per capita and population, respectively.

Keywords: Olive Production Volume, Agricultural Economies, Revealed Comparative Advantage (RCA) Index, Relative Trade Advantage (RTA) Index, Cointegration Test, CIPS Test, Panel Data Analysis

GİRİŞ

Zeytin, Akdeniz bitki örtüsüne özgü bir ağaç olup, Akdeniz'e kıyısı olan tüm ülkelerde yetiştirilebilmektedir. Zeytin ağacı, zaman içinde batıda Portekiz'den, doğuda Ürdün, Irak, İran ve Türkmenistan'a kadar uzanan bir bölgede yaygınlaşmıştır. Ilıman iklim koşullarında yetişen bir ağaç olduğu için Güney Amerika'da da üretilmektedir (Kostelenos ve Kiritsakis, 2017: 3). Zeytin, günümüzde Güney Afrika, Avustralya, Japonya ve Çin gibi kökenlerinden çok uzaktaki ülkelerde de yetiştirilmektedir (www.internationaloliveoil.org, 27.12.2024). Varlığı geniş bir alanda yayılmasına rağmen dünyada zeytin ağacının yaklaşık %93'ü Akdeniz ülkelerinde bulunmaktadır (www.tarimorman.gov.tr, 28.12.2024).

2022 yılı itibarıyla dünya toplam gıda ihracatının 0,0025'ini zeytin ihracatı oluşturmaktadır (www.fao.org, www.wto.org, 13.12.2024). FAO verilerine göre; 2023 yılında, 11 milyon hektar alanda 20 milyon ton zeytin üretimi gerçekleştirilmiştir (www.fao.org, 28.12.2024).

2022 yılında en fazla zeytin ihracatı gerçekleştiren ülke Portekiz'dir. Bu ülkeyi sırasıyla İspanya, Yunanistan, İtalya, Ürdün, Türkiye, Mısır, Cezayir, Lübnan, Peru, Libya, Fas, Suudi Arabistan ve Tunus takip etmektedir (www.fao.org, 28.12.2024).

Türkiye'de önemli bir üretim ve ihracat potansiyeli olan zeytin, sağlıklı bir besin kaynağı olması nedeniyle talep artışı olan bir üründür. Ülkede, 2005 yılından itibaren uygulanan tarımsal destekleme politikalarına rağmen üretimi sınırlı düzeyde kalan zeytinin arz fazlası bulunmamaktadır (www.tarimorman.gov.tr, 27.12.2024). Türkiye'de zeytin; Marmara Üretim Bölgesi, Körfez Üretim Bölgesi, Güney Ege Üretim Bölgesi, Gediz Üretim Bölgesi, Kıyı ve Doğu Akdeniz Üretim Bölgesi ile Doğu Karadeniz Üretim Bölgesi olmak üzere 6 bölgede yetiştirilmektedir (www.tarimorman.gov.tr, 21.04.2024).

Ele alınan çalışmanın amacı zeytin üretiminde dış ticarete öne çıkan ülkeler arasında bir karşılaştırma yaparak Türkiye'nin zeytin piyasasındaki rekabet gücünün ölçülmesi ve rekabeti etkileyen faktörlerin değerlendirilmesidir. Bu nedenle dünya zeytin ihracatında ilk sıralarda yer alan on beş (Cezayir, Fas, İspanya, İtalya, Libya, Lübnan, Mısır, Peru, Portekiz, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün, Tunus, Türkiye ve Yunanistan) ülkenin ihracat ve ithalatlarına ait veriler kullanılarak öncelikle Balassa'nın geliştirdiği Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi (AKÜ/RCA) hesaplanmakta ve böylece söz konusu ülkelerin 2000-2022 dönemindeki rekabet güçleri analiz edilmektedir. Ardından, RCA endeksi kullanılarak araştırmaya konu olan ülkelerin zeytin ihracatındaki rekabetlerini etkileyen faktörlerin neler olduğu araştırılmakta ve ele alınan faktörlerin zeytin rekabetine olan etkileri, panel veri analizinden yararlanarak değerlendirilmektedir. Bu amaç doğrultusunda serilerin durağanlığı için CIPS Testi ve uzun dönem ilişkileri için ise Westerlund Eşbütünlük Testi kullanılmaktadır.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

İlgili yazında, zeytin üretimi ve ihracatında karşılaştırmalı üstünlük analizini dikkate alan çalışmalar bulunmaktadır. Ancak literatürde çoğunlukla farklı ürünlerin karşılaştırmalı üstünlüğünün değerlendirildiği, zeytine ilişkin çalışmaların ise daha sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, zeytin üretiminden çok zeytinyağı üretimine ilişkin rekabetçi üstünlük endeksi çalışmalarının daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bir ülkenin belirli bir mal veya hizmeti diğer ülkelere göre daha düşük maliyetle üretmesi ve rekabet avantajı elde etmesi olarak tanımlanan karşılaştırmalı üstünlük endeksinin ele alındığı bazı çalışmalara aşağıda yer verilmektedir.

Çakmak (2005) çalışmasında, tekstil ve konfeksiyon sektöründe iki ve üç haneli sektörlerle ilişkin AKÜ/RCA ve Vollrath Endekslerini hesaplamıştır. Çalışmada Türkiye'ye ait her iki endeks değerlerine göre tekstil ve konfeksiyon sektörlerinin uluslararası piyasalarda hem karşılaştırmalı üstünlük hem de rekabet gücüne sahip olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Valero ve Cortijo (2013) çalışmalarında, Avrupa şarap ticaretini 2000-2023 dönemini ele alarak incelenmeye tabi tutmuşlardır. Çalışmada, 16 Avrupa ülkesi için AKÜ/RCA endeksi hesaplanmış ve aynı zamanda süre analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bulguları; Bulgaristan, Kıbrıs, Fransa, Yunanistan, İtalya, Portekiz ve İspanya'nın dünya pazarında en üst sıradaki ülkeler olduğunu ve bu ülkelerin yüksek karşılaştırmalı avantajlara sahip olduklarını göstermiştir. Ancak, süre ve istikrar testleri ise bu ülkelerin çoğunda ticaret avantajlarının zamanla zayıfladığını da yansıtmıştır.

Yalçınkaya ve arkadaşlarının (2014) çalışmalarında, Türkiye ve Çin arasında 1995-2013 döneminde tekstil ve hazır giyim sektörlerinin AKÜ/RCA endeksi yardımıyla karşılaştırmalı üstünlük analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırılan dönemde her iki ülkenin de sektörel rekabet güçlerinin yüksek olduğu saptanırken Türkiye'nin katsayısının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Durmuş ve Dokuzlu (2019) ise çalışmalarında, 1993-2017 döneminde Türkiye zeytinyağı sektörünün rekabet gücünü analiz etmişlerdir. Çalışmada dünya zeytinyağı ihracatındaki paylarına göre, önde gelen ülkeler seçilmiş ve rekabet gücünü ölçmede yaygın olarak kullanılan Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük ve Vollrath endeksleri dikkate alınmıştır. Endeks sonuçlarına göre, Türkiye'nin, Fas'a karşı hem Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlüğe hem de Göreli Rekabet Avantajına sahip olduğu, ancak Portekiz'e karşı yalnızca Göreli Rekabet Avantajına sahip olduğu tespit edilmiştir. Fas ve Portekiz dışında, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücü, diğer seçilen ülkelere kıyasla oldukça düşük çıkmıştır.

Bashimov (2017) çalışmasında 2001-2015 dönemine ait Türkiye'nin üzüm ihracatındaki rekabetçilik düzeyinin saptanması amacıyla Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler endeksi ile Vollrath endeksini kullanmış ve araştırma sonucunda Türkiye'nin üzüm ihracatındaki rekabet gücünün yüksek olduğu, ancak son yıllarda rekabet gücünün azaldığı tespit edilmiştir.

Çeştepe ve Tuncel (2018) çalışmalarında, 2007-2016 döneminde Türkiye demir çelik endüstrisinin rekabet gücünü Balassa ve Vollrath endeksleriyle incelemişlerdir. Çalışmada, demir çelik endüstrisinin yassı çelik mamulleri grubunda Türkiye'nin rekabet gücünün düşük çıkmasına rağmen, uzun çelik mamulleri grubunda ise rekabet gücünün yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Klonaris ve Agiangkatzoglou (2018) çalışmalarında, 1995-2014 döneminde Yunanistan'da üretilen sızma zeytinyağının, hedef pazarlardaki (Almanya, İtalya, İngiltere ve ABD pazarları) rekabet gücünü analiz etmişlerdir. AKÜ/RCA Endeksinin hesaplandığı çalışmada, Yunanistan'ın zeytinyağı ticaretinde Almanya'ya karşı rekabetçi üstünlüğünün bulunduğu ortaya konmuştur.

Ateş (2021) çalışmasında, Türkiye'nin İnsansız Hava Araçları (İHA) ve Silahlı İnsansız Hava Araçları (SİHA) üretiminin rekabetçi gücünü değerlendirmiştir. AKÜ/RCA, Vollrath ve İhracatta Uzmanlaşma Endekslerinin (ES) hesaplandığı çalışmada, Türkiye'nin 2002-2020

döneminde İHA ve SİHA'ların üretiminde ihracat yoğunlaşmasının arttığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Martínez ve Guarasa (2021) çalışmalarında, İspanya'nın Jaén Bölgesinde faaliyet gösteren dört büyük zeytin ihracatçısı firma ile yapılan görüşmelere dayanarak bir durum analizi gerçekleştirmişlerdir. Araştırmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmak için anlam oluşturma (sensemaking) ve desen eşleme (pattern-matching) teknikleri kullanılmıştır. Sonuç olarak, bu şirketlerin küreselleşmesi ve rekabet güçlerinin artması için istihdam oluşumunun desteklenmesi, şirketler arasındaki iletişimin güçlendirilmesi, inovasyona yapılan yatırımların teşvik edilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışma, firmaların piyasa odaklı olmalarının, ağ oluşturma ve uluslararası girişimcilik stratejilerini takip etmelerinin ve firma sermayesinin rekabetçi üstünlüğün elde edilmesinde önemli olduğunu göstermektedir.

Zdražil ve Kraftová (2022) ise çalışmalarında, 2009-2018 döneminde Avrupa'nın dijital ekonomisinin rekabetçi üstünlüğünü AKÜ/RCA Endeksi yardımıyla değerlendirmişlerdir. Bulgu olarak, Avrupa'da dijital gelişimin içsel ve dışsal faktörlerden etkilendiği ve son dönemde Çin karşısında avantajının azalmaya başladığı saptanmıştır.

Andrei ve arkadaşları (2022) çalışmalarında, 2000-2020 yılları arasında Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Polonya'nın tarım-gıda ürünleri dış ticaretindeki rekabet avantajlarını analiz etmişlerdir. Ele alınan dönem, AB'ne katılım yılına göre iki alt döneme ayrılmıştır. Çalışmada, Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (RCA) ve Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlük (RSCA) göstergeleri kullanılmış ve RSCA değerlerinin zaman içinde referans yılı olarak alınan 2000 yılına göre nasıl değiştiği değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, dört ülke için AB'ne katılımın, tarım-gıda ürünlerinin rekabet avantajı/dezavantajı açısından önemli değişiklikler meydana getirdiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Duru'nun (2024) çalışmasında ise Türkiye'nin 2001-2022 dönemi bitkisel yağlara ait rekabetçi gücü, AKÜ/RCA, açıklanmış simetrik karşılaştırmalı üstünlükler (ASKÜ) ve ticaret dengesi endeksleri (TBI) yardımıyla analiz edilmiştir. Analizden, Türkiye'nin bitkisel yağ üretiminde rekabetçi gücünün bulunduğu anlaşılmıştır.

2. YÖNTEM VE VERİ SETİ

Zeytin ihracatında önde gelen ülkelerin rekabet gücünün ölçüldüğü ve söz konusu rekabet gücünü etkileyen faktörlerin incelendiği, çalışmada iki farklı yöntemden yararlanılmaktadır. İlk olarak, karşılaştırmalı üstünlük analizi, Balassa ve Vollrath tarafından geliştirilen RCA, RTA ve RC endeksleri ile gerçekleştirilmektedir. Çalışmada uygulanan ikinci yöntem, RCA endeksinin bağımlı değişken olarak ele alındığı panel veri analizidir. Panel veri modelinin başlangıcında, serilerin durağanlığının belirlenmesi amacıyla CIPS testi uygulanmakta ve ardından Westerlund eşbütünleşme testi ile değişkenlerin uzun dönemli ilişkileri değerlendirilmektedir.

2.1. Karşılaştırmalı Üstünlükler Analizleri

Ülkelerin rekabetçi üstünlüğünün ölçülmesine ilişkin olarak yapılan karşılaştırmalı üstünlükler analizi, Liesner'in (1958) öncülüğünde başlamış, ardından Balassa (1965) ve Balassa (1977) çalışmalarıyla geliştirilerek literatüre kazandırılmıştır. AKÜ/RCA, ülkelerin açıklanmış ihracat verilerini karşılaştırarak bir ülkenin ihracatta güçlü veya zayıf olup olmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır (Durmuş ve Dokuzlu, 2019: 1355). Söz konusu endeks, bir ülkenin belirli bir maldaki ticaret performansını ortaya koyarken, mal ticareti yapan ülkelerin aralarındaki farklılıkların üretim maliyetlerinden ve fiyat dışı faktörlerden kaynaklandığını varsaymaktadır (Ricardo, 1821: 173). İhracat verilerine dayanan RCA Endeksi aşağıdaki formülle gösterilmektedir:

$$RCA_{ij} = (X_{ij}/X_{it}) / (X_{wj}/X_{wt}) \quad (1)$$

(1) numaralı eşitlikte; RCA_{ij} terimi j ülkesinin i malı için RCA endeksini ifade ederken, X_{ij} , j ülkesinin i malı ihracatını; X_{it} , j ülkesinin toplam ihracatını; X_{iw} , i malı dünya ihracatını; X_{wt} toplam dünya ihracatını ifade etmektedir. Hesaplanan endeks değeri $RCA > 1$ olduğunda j ülkesinin i malında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu, $RCA < 1$ olduğunda ise karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığını ortaya koymaktadır (Balassa, 1965: 104).

Balassa'nın ardından Vollrath (1991) karşılaştırmalı üstünlüklerin hesaplanması amacıyla 2 farklı endeks önermiştir. Balassa'nın RCA endeksini sadece ihracat rakamlarının kullanılması nedeniyle eleştiren Vollrath, rekabet avantajının belirlenmesinde ihracat ve ithalat verilerinin birlikte ele alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Vollrath'ın önerdiği endeksler; Nispi Ticaret Avantajı (RTA) ve Nispi Rekabet Avantajı Endeksi (RC)'dir. Bu endekslerden RTA, Nispi İhracat Avantajı (RXA) ve Nispi İthalat Avantajının (RMA)'nın farkı olarak hesaplanmaktadır. RC endeksi ise söz konusu endekslerin doğal logaritmalarının farkının alınmasıyla hesaplanmaktadır. Aşağıda Vollrath'ın göreceli rekabet avantajı endekslerinin formülleri gösterilmektedir:

$$RXA_{ij} = (X_{ij} / (X_{it} - X_{ij})) / ((X_{wj} - X_{ij}) / (X_{wt} - X_{it})) \quad (2)$$

$$RMA_{ij} = (M_{ij} / (M_{it} - M_{ij})) / ((M_{wj} - M_{ij}) / (M_{wt} - M_{it})) \quad (3)$$

$$RC = (\ln RXA) - (\ln RMA) \quad (4)$$

$$RTA = RXA - RMA \quad (5)$$

(2) numaralı formülde X_{ij} ; i ülkesinin j malı ihracatını, X_{it} ; i ülkesinin toplam ihracatını, X_{wj} ; j malı dünya ihracatını ve X_{wt} ; dünya toplam ihracatını ifade etmektedir. (3) numaralı formül, M_{ij} ; i ülkesinin j malı ithalatını, M_{it} ; i ülkesinin ithalat toplamını, M_{wj} ; j malı dünya ithalatını ve M_{wt} ; dünya toplam ithalatını göstermektedir. (4) numaralı eşitlikte ise RXA ve RMA'nın doğal logaritmalarının farkı alınırken, (5) numaralı eşitlikteki RTA endeks, RXA ve RMA'nın farkı alınarak hesaplanmaktadır. Endekslerin rekabetçi üstünlük kriterleri gereğince, hesaplanan endeks değerlerinin sonuçları $RXA > 1$, $RMA < 1$, $RTA > 0$ ve $RC > 0$ olması halinde rekabetçi üstünlük bulunmaktadır.

2.2. Panel Veri Analizi

Ele alınan çalışmada, zaman serisine ait değişkenlerin durağanlık seviyesini belirleyen durağanlık testleri ve değişkenlerin uzun dönem ilişkilerini belirleyen eş bütünleşme testleri de kullanılmaktadır. Zaman serilerinin durağanlığının belirlenmesinde kullanılan testler, birim kök testleridir. Eğer bir zaman serisinde durağanlığa sahip olmayan değişken bulunuyorsa, bu durum seride birim kökün varlığını göstermektedir. Değişken durağan değilse, ekonomide meydana gelen şokların veya politika değişikliğinin değişken üzerindeki etkisi kalıcı olmaktadır (Gövdeli, 2016: 226).

Son yıllarda heterojen panellerde birim kök test etme sorunu nedeniyle panel birim kök testinin uygulanmasından önce serinin kesitsel olarak anlamlandırılması önerilmektedir (Pesaran, 2007: 265). Ele alınan çalışmada, serilerin birim kök ve durağanlığının test edilmesi amacıyla Pesaran (2007) tarafından önerilen, panel modellerinde yatay kesit bağımlılığı olması durumunda kullanılan ve 2. nesil birim köklerinden olan Cross-sectionally Augmented IPS Test (CIPS) testi dikkate alınmaktadır. CIPS testi aşağıdaki formülle ifade edilmektedir (Pesaran, 2007: 271-272):

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_i^{CADF}(N, T) \quad (6)$$

6 numaralı eşitlikte; N, paneldeki ülkeler, firmalar gibi toplam kesitleri gösterirken t_i^{CADF} Her bir kesite (t_i) ait CADF test istatistiğini ifade etmektedir.

Çalışmada kullanılan diğer bir yöntem Westerlund (2007) tarafından önerilen eşbütünleşme testidir. Bir panel modelinde değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkilerinin varlığını test etmek için geliştirilen eşbütünleşme testleri ekonomik ve istatistiksel analizlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Westerlund eşbütünleşme testi aşağıdaki eşitliğe dayanmaktadır (Westerlund, 2007: 715).

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i x_{it} + \epsilon_{it} \quad (7)$$

7 numaralı eşitlikte y_{it} ve x_{it} i. kesit ve t zamanındaki değişkenleri ifade etmektedir. α ve β ise bağımlı ve bağımsız değişkenlerin katsayılarını göstermektedir.

Serilerin durağanlığı elde edildikten sonra panel veri analizi gerçekleştirilebilmektedir. Ekonomik analizlerde, değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünün belirlenmesi amacıyla regresyon analizlerine başvurulmaktadır. Ancak ele alınan birim sayısı fazla ise ve değişkenler zaman serisi içeriyorsa regresyon analizi kullanılamamaktadır. Panel veri analizi; hanehalkı, firmalar, şehirler ve ülkeler gibi kesitsel olarak gözlemlenen birimlerin ve belirli sayıda değişkenin tekrarlanan ölçümlerini sağlayan zaman serilerinin analiz edildiği ekonometrik bir yöntemdir (Yaffee, 2003: 1). Panel veri analizi, regresyon analizine hem mekansal hem de zamansal bir boyut kazandırmaktadır. Mekansal boyut, ülkeler, eyaletler, ilçeler, firmalar, ürünler, insan grupları ya da bireyler gibi kesitsel birimlerden oluşurken; zamansal boyut, belirli

bir zaman diliminde söz konusu kesitsel birimleri ifade eden değişkenlerin periyodik gözlemlerinden oluşmaktadır (Yaffee: 1-2). Bir panel veri modeli, aşağıda yer alan eşitlik (8) de ifade edilmektedir:

$$Y_{ij} = \beta_0 + \beta_1 X_{1ij} + \beta_2 X_{2ij} + \beta_3 X_{3ij} + \dots + \varepsilon_{it} \quad (8)$$

8 numaralı eşitlikte Y, bağımlı değişkeni ve X1, X2, X3, bağımsız değişkenleri ifade etmektedir. ε_{it} ise hata terimini göstermektedir.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Ele alınan çalışmada öncelikle yöntem olarak belirlenen karşılaştırmalı üstünlükler analizi gerçekleştirilmiş ve ardından da panel veri analizine geçilmiştir. Yapılan analizler sonucunda ulaşılan bulgulara ilişkin değerlendirmeler de aşağıda yer almaktadır.

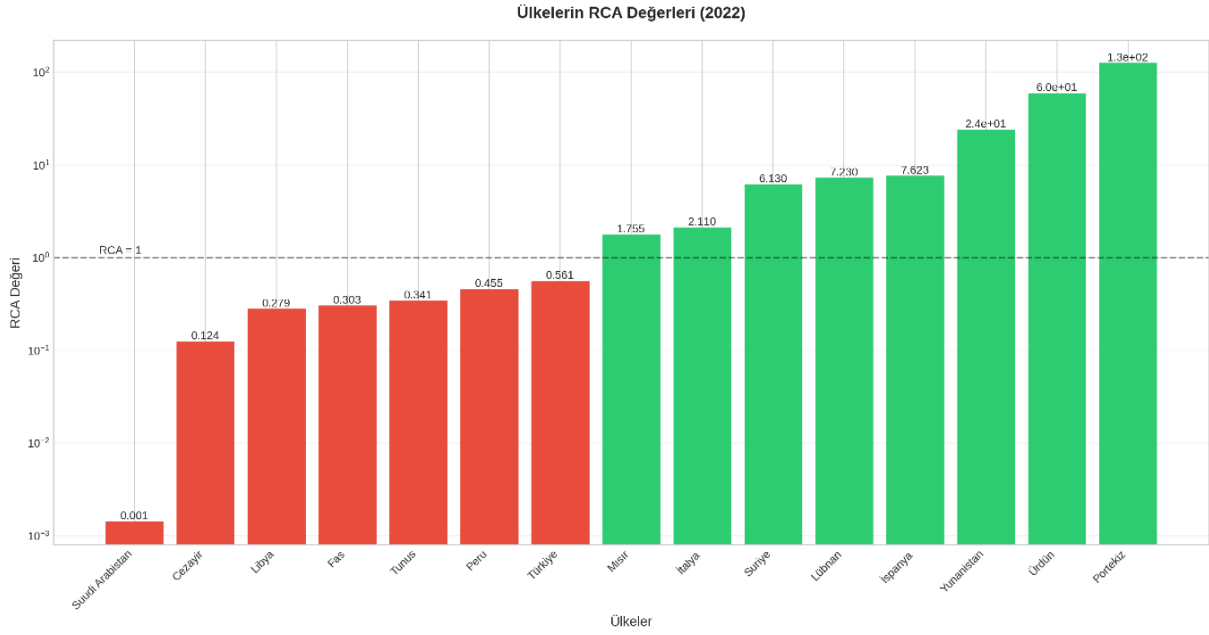
3.1. Karşılaştırmalı Üstünlükler Analizine İlişkin Bulgular

Çalışmada öncelikle dünya genelinde önde gelen zeytin üreticisi ülkeler arasında yer alan Cezayir, Fas, İspanya, İtalya, Libya, Lübnan, Mısır, Peru, Portekiz, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün, Tunus, Türkiye ve Yunanistan'ın 2000-2022 dönemine ait yıllık verileri kullanılarak Balassa tarafından geliştirilen AKÜ/RCA endeksi hesaplanmıştır. Ardından ülkelerin rekabet avantajlarının olup olmadığı Vollrath tarafından geliştirilen RTA ve RC endeksleri hesaplanarak değerlendirilmiştir. Ayrıca RTA ve RC'nin elde edilebilmesi amacıyla RXA ve RMA endeksleri de hesaplanmıştır. Son olarak ise elde edilen RCA değerleri bağımlı değişken; zeytin üretiminin rekabet gücünü etkileyen ülkelere ilişkin kişi başına düşen milli hasıla, nüfus, enflasyon ile orta ve yüksek teknoloji ihracatı tarafından yaratılan katma değer gibi makroekonomik göstergeler de bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Söz konusu değişkenlere ait serilerin durağanlığının sağlanması amacıyla CIPS testi uygulanmış ve serilerin uzun dönem ilişkilerinin değerlendirilmesi için de Westerlund eşbütünleşme testi gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda zeytin üreticisi ülkelerin rekabetçi üstünlükleri tespit edilirken rekabet gücü ile makroekonomik göstergeler arasındaki etkileşim de değerlendirilmiştir.

Şekil 1'de önde gelen zeytin ihracatçısı ülkelerin ürün gruplarına göre RCA değerleri (2022) yer almaktadır¹². Ülkelerin 2022 değerlerine bakıldığında, RCA'ya göre rekabet avantajına sahip olan ülkeler sırasıyla; Portekiz, Ürdün, Yunanistan, İspanya, Lübnan, Suriye, İtalya ve Mısır'dır. Türkiye, Peru, Tunus, Fas, Libya, Cezayir ve Suudi Arabistan'ın ise rekabet avantajı bulunmamaktadır.

Şekil 1. 2022 Yılı RCA Değerleri

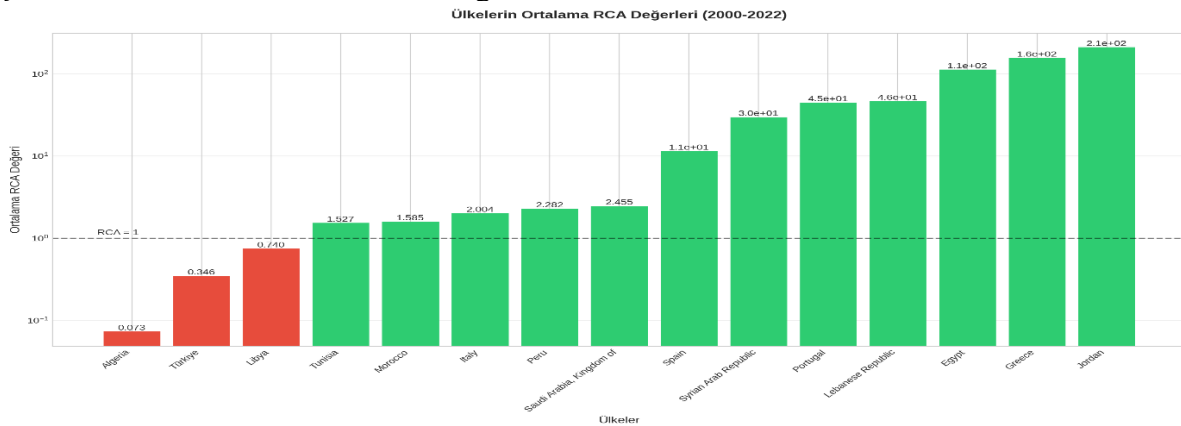
¹² Ülkelere ait RCA trendleri Ek Şekil 11'de yer almaktadır.

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: RCA < 1 (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: RCA > 1 (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: RCA = 1 (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

Aşağıda yer alan Şekil 2'de ise 2000-2022 döneminin ülkeler arasındaki rekabet avantajını ifade eden ortalama RCA değerleri gösterilmektedir. Şekil 2'ye göre, rekabet avantajına sahip olan ülkeler; Ürdün, Yunanistan, Mısır, Lübnan, Portekiz, Suriye, İspanya, Suudi Arabistan, Peru, İtalya, Fas ve Tunus olarak sıralanırken; rekabet avantajı bulunmayan ülkeler ise Libya, Türkiye ve Cezayir olarak sıralanmaktadır. RCA'nın Bileşik Yıllık Büyüme Oranları (CAGR)¹³ değerlendirildiğinde; dönem içindeki en yüksek oranların Portekiz (%22,44), Ürdün (19.28) ve Yunanistan'a (10,163) ait olduğu görülmektedir. Türkiye (%2,08) ise düşük ama pozitif büyüme göstermektedir. Öte yandan Yunanistan (-%10.163), İspanya (-%3.527) ve Lübnan (-%18.428) negatif büyüme gösteren ülkeler olarak belirlenmiştir.

Şekil 2. 2000-2022 Dönemi RCA Değerleri

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.

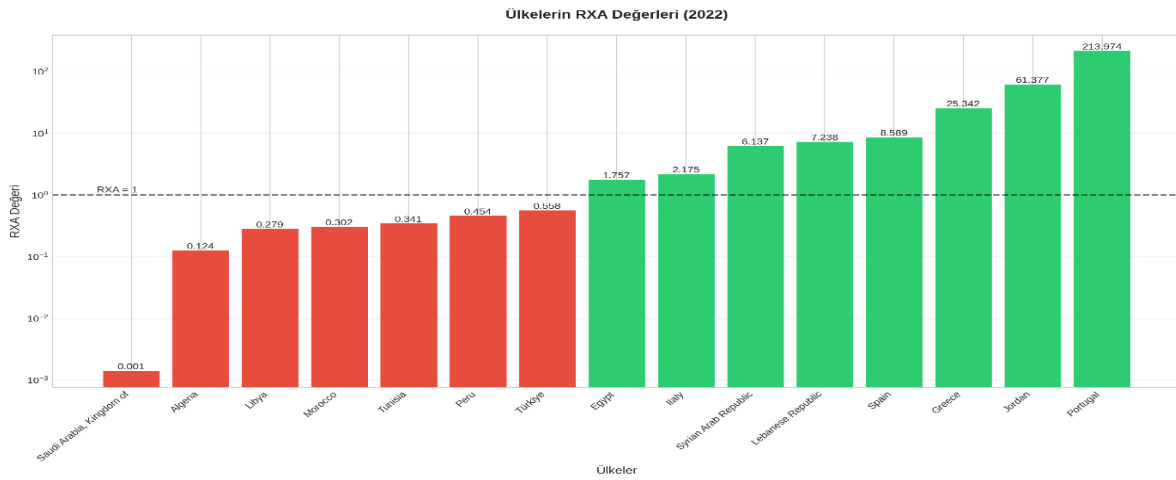
¹³ CAGR oranları FAO'dan alınan veriler doğrultusunda tarafımızca hesaplanmıştır.

Not: Kırmızı sütunlar: $RCA < 1$ (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: $RCA > 1$ (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: $RCA = 1$ (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

Aşağıda ise Vollrath endekslerine ait grafikler gösterilmektedir (RXA, RMA, RTA ve RC):

Aşağıda yer alan Şekil 3'teki RXA (2022) değerlerine göre, rekabet avantajı bulunan ülkeler, Portekiz, Ürdün, Yunanistan, İspanya, Lübnan, Suriye, İtalya ve Mısır olarak sıralanmaktadır. Rekabet avantajı bulunmayan ülkeler ise Türkiye, Peru, Tunus, Fas, Libya, Cezayir ve Suudi Arabistan olarak saptanmıştır.

Şekil 3. 2022 Yılı RXA Değerleri

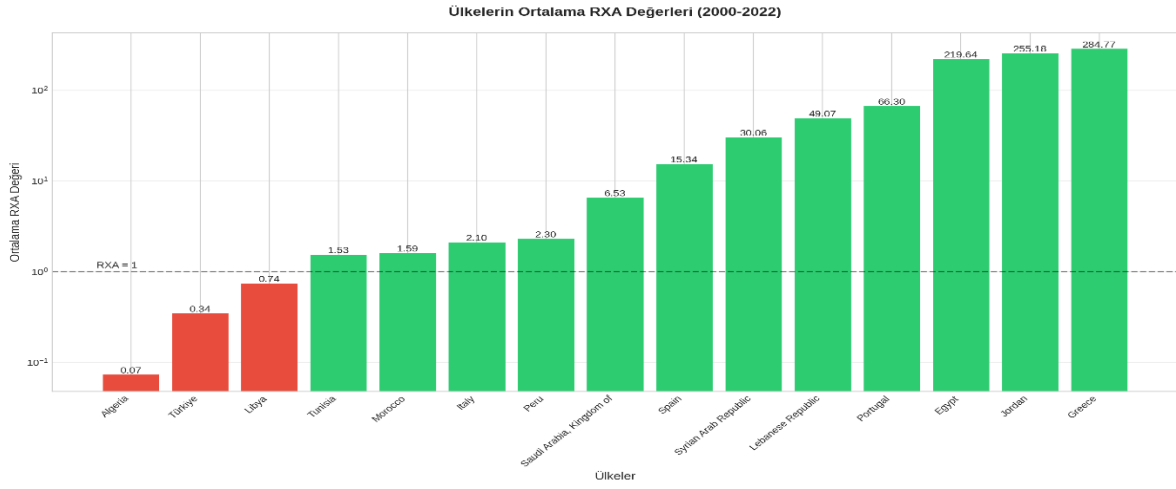

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.

Not: Kırmızı sütunlar: $RCA < 1$ (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: $RCA > 1$ (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: $RCA = 1$ (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir

Aşağıda yer alan Şekil 4'te ise 2000-2022 dönemi RXA endeksi değerleri gösterilmektedir. Şekil 4'e göre, 2000-2022 döneminde RXA'da rekabet avantajına sahip olan ülkeler; Yunanistan, Ürdün, Mısır, Portekiz, Lübnan, Suriye, İspanya, Suudi Arabistan, Peru, İtalya, Fas ve Tunus olurken; rekabet avantajı olmayanlar ülkeler ise Libya, Türkiye ve Cezayir olarak belirlenmiştir. CAGR oranlarına bakıldığında, yüksek RXA büyümesine sahip olan ülkeler, Portekiz (%25.44), Ürdün (%19.45) ve İtalya (%3.02) olarak sıralanırken, Türkiye (%2.08) ile düşük büyüme oranına ve orta düzeyde istikrara sahiptir. Negatif büyüme gösteren ülkeler ise Suudi Arabistan (%-40.88), Lübnan (%-18.71) ve Yunanistan (%-12.43) olarak saptanmıştır.

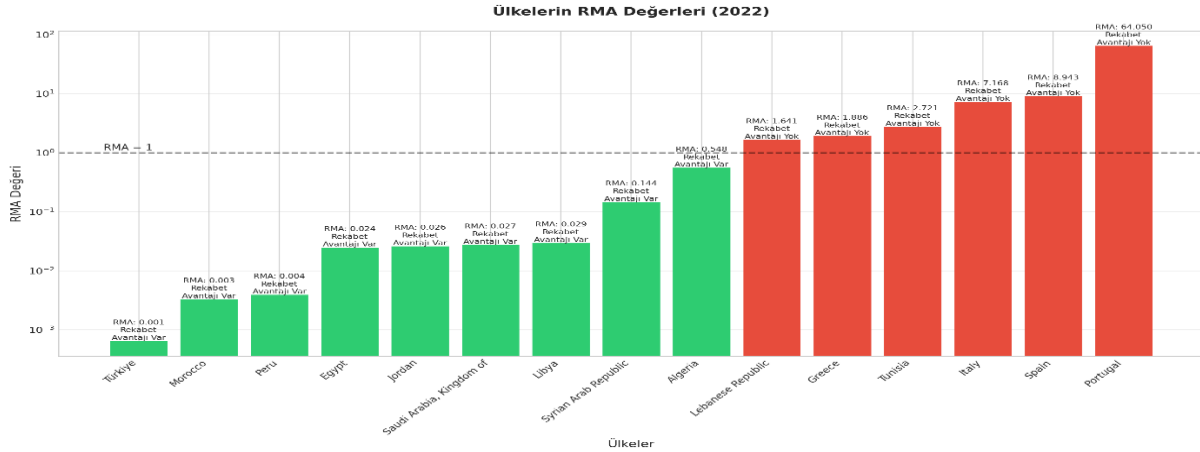
Şekil 4. 2000-2022 RXA Değerleri

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: $RXA < 1$ (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: $RXA > 1$ (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: $RXA = 1$ (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

Aşağıda yer alan Şekil 5, ele alınan ülkelerin ithalattaki rekabet avantajını gösteren RMA değerlerini yansıtmaktadır. Şekil 5'e göre, 2022 yılında RMA'ya göre rekabet avantajına sahip olan ülkeler, Türkiye, Fas, Peru, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan, Libya, Suriye ve Cezayir olurken; rekabet avantajı bulunmayan ülkeler ise Lübnan, Yunanistan, Tunus, İtalya, İspanya ve Portekiz olarak sıralanmaktadır.

Şekil 5. 2022 Yılı RMA Değerleri

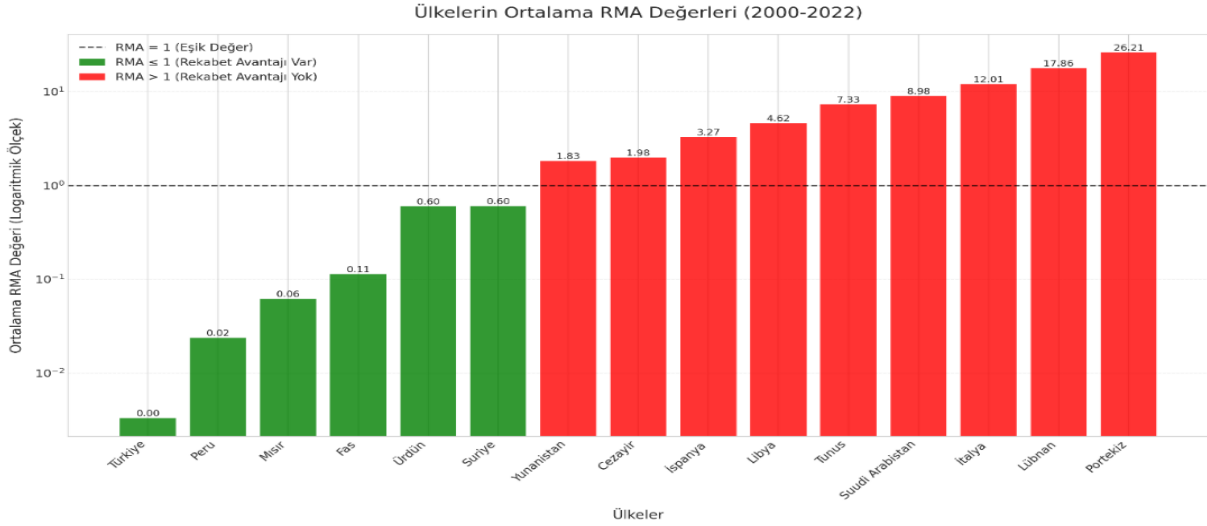

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: $RMA > 1$ (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: $RMA < 1$ (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: $RXA = 1$ (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

2000-2022 dönemi itibarıyla ülkelerin RMA değerlendirmesi ise Şekil 6'da gösterilmektedir. Buna göre, rekabet avantajı olan ülkeler; Türkiye, Peru, Mısır, Fas, Ürdün ve Suriye olarak sıralanmakta; rekabet avantajı olmayan ülkelerin de Cezayir, İspanya, Libya, Tunus, Suudi Arabistan, İtalya, Lübnan ve Portekiz olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca CAGR değerlerine bakıldığında ise İspanya (%12,40), Portekiz (%8,79) RMA açısından pozitif büyüme gösterirken, Ürdün (-%17,28), Libya (-%24,49) ve Suudi Arabistan (-%28,80) da negatif

büyüme göstermektedir. Türkiye ise (-13,10) oranıyla düşüş kaydeden ülkeler arasında yer almaktadır.

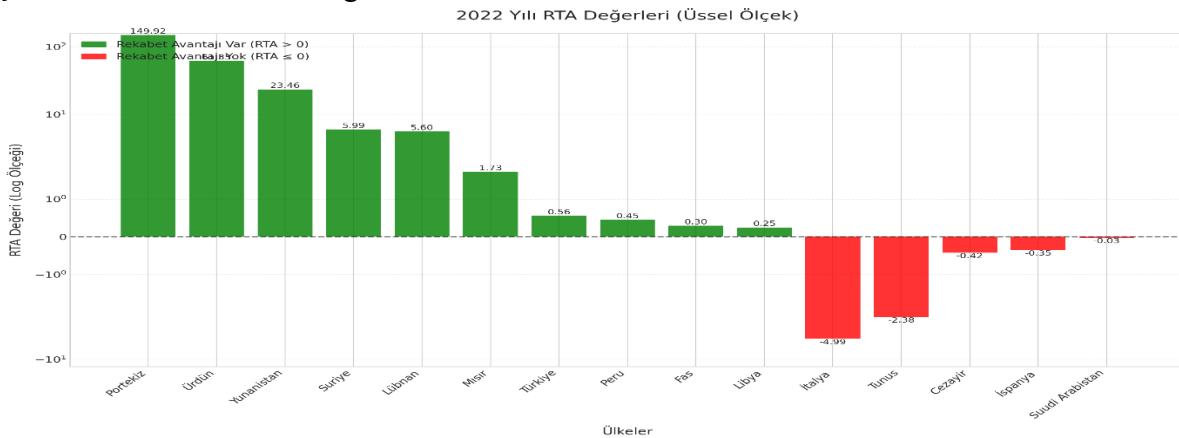
Şekil 6. 2000-2022 Dönemi RMA Değerleri

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: $RMA > 1$ (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: $RMA < 1$ (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: $RMA = 1$ (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

Aşağıda yer alan Şekil 7. RTA değerlerini yansıtmaktadır. Şekil 7'ye bakıldığında, RTA ve RMA'nın farklarının alınması ile oluşturulan RTA endeksinin 2022 yılı değerleri gözlemlenmektedir. Buna göre, rekabet avantajı bulunan ülkeler, Portekiz, Ürdün, Yunanistan, Suriye, Lübnan, Mısır, Türkiye, Peru, Fas ve Libya olurken; rekabet avantajı bulunmayan ülkeler ise Tunus, Cezayir, İspanya ve Suudi Arabistan olarak sıralanmaktadır.

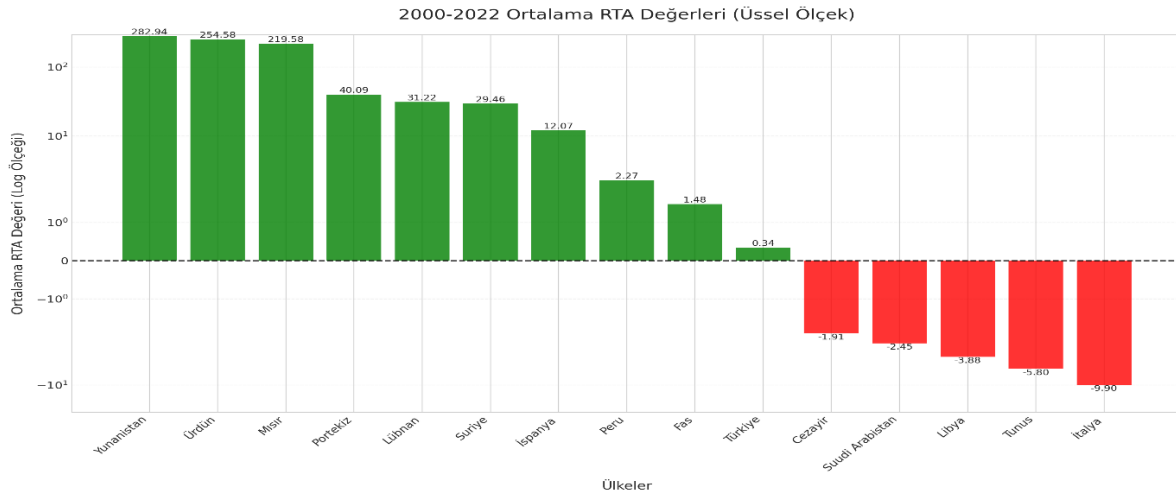
Şekil 7. 2022 Yılı RTA Değerleri

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: $RTA < 0$ (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: $RTA > 0$ (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: $RTA = 0$ (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

Ülkelerin 2000-2022 dönemi ortalamaları dikkate alınarak hesaplanan RTA değerleri de Şekil 8’de yansıtılmaktadır¹⁴. Şekil 8’den de anlaşıldığı üzere, 2000-2022 dönemi ortalama RTA değerleri bağlamında rekabet avantajı bulunan ülkeler, Yunanistan, Ürdün, Mısır, Portekiz, Lübnan, Suriye, İspanya, Peru, Fas ve Türkiye olarak sıralanırken; rekabet avantajı bulunmayan ülkeler ise Cezayir, Suudi Arabistan, Libya, Tunus ve İtalya olarak saptanmıştır. CAGR oranlarına bakıldığında, yüksek oranda pozitif büyüme gösteren ülkeler Mısır (%2.38) ve Türkiye (CAGR: %2.26) olurken; en yüksek negatif büyüme gösteren ülkeler de Suriye (-10.35), Peru (-10.80) ve Yunanistan (-12.71) olarak saptanmıştır.

Şekil 8. 2000-2022 Dönemi RTA Değerleri

Kaynak: FAO ve WTO’dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.

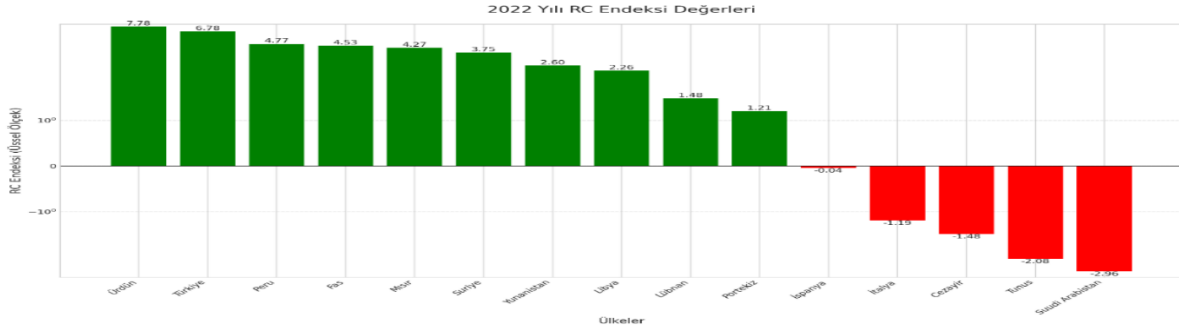
Not: Kırmızı sütunlar: RTA < 0 (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: RTA > 0 (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: RXA = 0 (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

Aşağıda bulunan Şekil 9 da çalışma kapsamında hesaplanan son endeks olan RC değerlerini yansıtmaktadır¹⁵. RXA ve RMA’nın doğal logaritmalarının farklarının alınması sonucu oluşturulan RC endeksinin 2022 yılı değerlerini yansıta Şekil 9’a göre, rekabet avantajına sahip olan ülkeler; Ürdün, Türkiye, Peru, Fas, Mısır, Suriye, Yunanistan, Libya, Lübnan ve Portekiz olarak sıralanırken; İspanya, İtalya, Cezayir, Tunus ve Suudi Arabistan’ın ise rekabet avantajına sahip olmadıkları anlaşılmaktadır.

Şekil 9. 2022 Yılı RC Değerleri

¹⁴ Ek Şekil 12’de ülkelerin 2000-2022 dönemine ait RTA gelişim trendleri yer almaktadır.

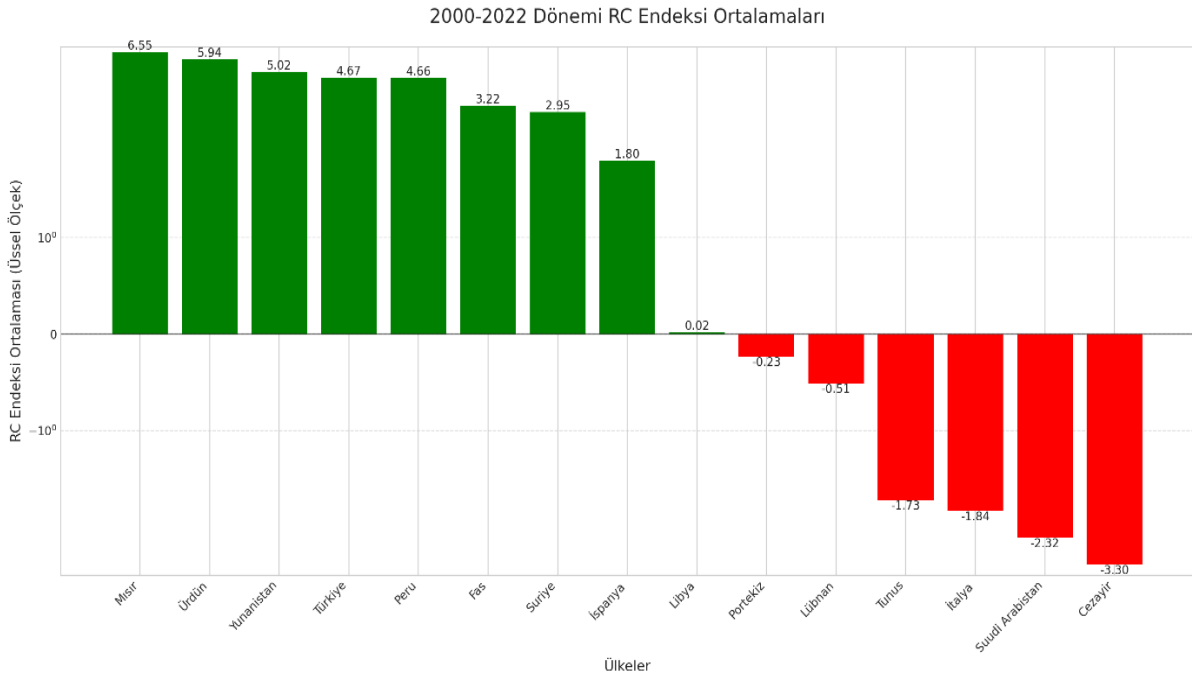
¹⁵ Ek Şekil 13’te ülkelerin 2000-2022 dönemine ait RC gelişim trendleri yer almaktadır.

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: $RC < 0$ (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: $RC > 0$ (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: $RC = 0$ (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

Aşağıda yer alan Şekil 10'da RC endeksinin 2000-2022 dönemine ilişkin değerlerini yansıtmaktadır. Buna göre, RC'nin ortalama değerleri dikkate alındığında, rekabet avantajı bulunan ülkeler, Mısır, Ürdün, Yunanistan, Türkiye, Peru, Fas, Suriye, İspanya ve Libya olarak sıralanırken; rekabet avantajı bulunmayan ülkeler ise Portekiz, Lübnan, Tunus, İtalya, Suudi Arabistan ve Cezayir olarak belirlenmiştir. CAGR oranları açısından değerlendirildiğinde de RC endeksine göre yüksek oranda pozitif büyüme gösteren ülkelerin Fas (%3.81), Türkiye (%3.42) ve Mısır (%1.58) olduğu; en yüksek oranda negatif büyüme gösteren ülkelerin ise İtalya (%-2.78), Yunanistan (%-2.99) ve Lübnan (%-3.07) olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Şekil 10. 2000-2022 Dönemi RC Değerleri

Kaynak: FAO ve WTO'dan alınan verilerle tarafımızdan hesaplanmıştır. Yüksek değerler için üssel gösterim kullanılmıştır.
Not: Kırmızı sütunlar: $RC < 0$ (Rekabet dezavantajı), Yeşil sütunlar: $RC > 0$ (Rekabet avantajı), Kesikli çizgi: $RC = 0$ (Kritik değer), Logaritmik ölçek kullanılarak tüm değerler aynı grafikte görülebilir hale getirilmiştir.

3.2. Panel Veri Analizine İlişkin Bulgular

Ele alınan çalışmanın bu bölümünde daha önce hesaplanmış olan RCA endeksi değerleri göz önüne alınarak rekabet gücünü etkileyen faktörler değerlendirilmektedir. Söz konusu faktörleri ifade eden göstergeler; kişi başına düşen milli hasıla, nüfus, enflasyon ile orta ve yüksek teknoloji ihracatı olarak belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan ekonometrik yöntem belirlenirken araştırma döneminin zaman serisi niteliğinde ve araştırılan birimlerin de (ülkeler) kesitler olması dikkate alınmış ve panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Buna göre RCA'nın bağımlı değişken ve diğer göstergelerin bağımsız değişkenler olarak ele alındığı aşağıda ifade edilen eşitlik (9), yani panel veri modeli oluşturulmuştur:

$$RCA_{ij} = \beta_0 + \beta_1 GDP_{ij} + \beta_2 POP_{ij} + \beta_3 İNF_{ij} + \beta_4 TCH_{ij} + \epsilon_{it} \quad (9)$$

Öncelikle RCA ve diğer değişkenlerin arasındaki yatay kesit bağımlılığını tespit etmek amacıyla Pesaran cross-sectional dependence (CD) testleri gerçekleştirilmiştir. CD testleri sonucunda yatay kesit bağımlılığı bulunduğu tespit edilmiş ve değişkenlerin durağanlığının belirlenmesi amacıyla ikinci nesil birim kök testlerinden olan CIPS testi uygulanmıştır.

CIPS testi sonuçlarına göre, RCA, GDP, POP, İNF ve TCH değişkenlerine ait CIPS değerleri, tüm anlam düzeylerinde mevcut olan kritik değerler tarafından belirlenen istatistik değerlerinden küçüktür. Bu nedenle de değişkenlerin tüm serileri durağan olmaktadır. Başka bir ifade ile değişkenler zaman içinde birim kök içermemekte ve herhangi bir ekonomik şokun değişkenler üzerindeki etkileri geçici olmaktadır. Böylece söz konusu verilerin panel veri analizi için uygun olduğu anlaşılmıştır. Aşağıda Tablo 1'de CIPS testi sonuçları gösterilmektedir:

Tablo 1. Değişkenlerin Birim Kök Testleri

Değişkenler	CIPS Değeri	Anlam Düzeyi		
		10%	5%	1%
RCA	-4.247	-2,6	-2,7	-2,89
GDP	-3.075	-2,6	-2,7	-2,89
POP	-3.316	-2,6	-2,7	-2,89
İNF	-3.347	-2,6	-2,7	-2,89
TCH	-3.559	-2,6	-2,7	-2,89

Değişkenler arasında uzun dönem ilişkisinin olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla da Westerlund eşbütünleşme testi gerçekleştirilmiştir. Buna göre; istatistik değeri "5.4580" ve p değeri "0.000" olarak belirlendiği için değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını varsayan H0 hipotezi reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Dolayısıyla değişkenler arasında eşbütünleşme (uzun dönem ilişkisi) bulunmaktadır.

Panel veri modelinin tahmini gerçekleştirilmeden önce birim etki ve zaman etkilerinin araştırılması gerekmektedir. Gerçekleştirilen birim ve zaman etkisi sonuçlarına göre; Likelihood Ratio (LR) testi olarak adlandırılan test sonuçlarına göre, $p=0,00 < 0,05$ ($LR = -2010.5542$) olarak tespit edildiği için birim etkinin bulunduğu; ancak, $p=1,00 > 0,05$ ($LR = -$

2074.2463) olduğu için de zaman etkisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle klasik modelin uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Panel veri modelinin belirlenmesi amacıyla yapılan Hausman testi sonuçlarına göre ise ($\chi^2(2) = 1.82, p=0,4021; p > \chi^2$) ki kare değeri, p değerinden büyük olduğu için tesadüfi etkiler modelinin tahmin edilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Modelin varyans büyütme faktörü (vif) 1,43 ($vif < 5$) olduğu için modelde çoklu doğrusal bağlantının bulunmağı bulgusu elde edilmiştir.

Tesadüfi etkiler modelinin değişen varyans durumu incelendiğinde, Breusch Pagan LM testi ($\chi^2(01) = 530.86, p=0.0000$) sonuçlarına göre, modelin değişen varyansı bulunmaktadır. Modelin otokorelasyon açısından değerlendirilmesi amacıyla Durbin Watson (DW) ve Baltagi ve Wu LBI testleri uygulanmıştır. Söz konusu testlerin sonuçlarına göre, Durbin Watson = 2.1710524, Baltagi Wu LBI = 2.202975 bulunmuştur. Otokorelasyon testlerinin sonuçları 2'den büyük olduğu için otokorelasyonun bulunmadığı saptanmıştır. Son olarak da modelde birimler arası korelasyonun tespit edilmesi amacıyla Pesaran CD testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre, ($CD=30.263, p= 0.0000$) modelde birimler arası korelasyon bulunmaktadır.

Panel veri modeliyle ilgili yapılan varsayım testlerinin ardından modelde değişen varyans ve birimler arası korelasyon olduğu saptanmıştır. Bu nedenle dirençli tahmin yöntemlerinden olan Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Kareler Modeli (FGLS) ile tahmin edilen modelin sonuçları aşağıda yer alan Tablo 2'de karşılaştırılmıştır.

Tablo 2'de yer alan RCA, daha önce hesaplanmış olan rekabet endeksidir. GDP, kişi başına düşen gayri safi milli hasılayı; POP, nüfusu; İNF, GDP deflatörü olarak enflasyonu ve TCH de orta ve yüksek teknoloji ihracatını ifade etmektedir. Modelin Wald testi ve p değeri gereğince panel modelinin bütün olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan modelde kullanılan tüm bağımsız değişkenler de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuşlardır.

Tablo 2. Panel FGLS

Değişkenler; Bağımlı değişken: RCA	Coefficient	Std. Error	z-value	P> z	95% Conf. Interval
GDP	0.0004499	0.0001219	3.69	0.000	[0.000211, 0.0006888]
POP	-2.22e-07	5.87e-08	-3.79	0.000	[-3.37e-07, - 1.07e-07]
İNF	-0.1585704	0.0097461	-16.27	0.000	[-0.1776723, - 0.1394684]
TCH	-1.041236	0.0853986	-12.19	0.000	[-1.208614, - 0.8738575]
_cons	68.03232	3.986878	17.06	0.000	[60.21818, 75.84645]
Wald testi: Wald $\chi^2(4) = 349.31$	Prob $p=0.0000$	N= 345			

Tablo 2'den elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir:

1. GDP'deki 1 birimlik artış, RCA'da 0.0004499 birimlik artışa neden olmaktadır. Bu durum ülkelerin ekonomik büyümesinin zeytin üretimindeki rekabet güçlerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.
2. Nüfustaki 1 birimlik artış, RCA'yı çok küçük bir oranda azaltmaktadır.
3. Enflasyondaki 1 birimlik artış, RCA'da 0.1586 birimlik düşüşe neden olmaktadır. Bu durum fiyat istikrarının zeytin rekabet gücü için önemini vurgulamaktadır.
4. Orta ve yüksek teknoloji ihracatındaki 1 birimlik artış, RCA'da 1.041 birimlik düşüşe neden olmaktadır. Bu durum teknolojideki artışın özellikle tarıma olan olumsuz etkilerini göstermektedir.

SONUÇ

Zeytin, antik çağlardan bu yana dünyanın çeşitli bölgelerinde yetişen, ürün yelpazesi ise oldukça geniş olan bir üründür. Arz fazlası olmayan ve sınırlı bir üretime sahip olan zeytin, dünyada en fazla Akdenize kıyısı olan ve ılıman iklime sahip olan bölgelerde yetişmektedir. Besin değerinin yüksek olması, sağlıklı beslenmede de tercih edilen bir ürün olmasına neden olmaktadır. Böylece zeytin üreten ülkelerin, ilgili alanda rekabet avantajına sahip olmaları ve üretimlerini bu doğrultuda arttırma çabaları büyük önem taşımaktadır.

İktisat teorisinde ilk olarak Ricardo'nun ortaya koyduğu ve dış ticarete mutlak üstünlüklerin değil karşılaştırmalı fiyat ve maliyet üstünlüğüne sahip olmanın daha önemli olduğu görüşü halen geçerliliğini korumaktadır. Bu nedenle yapılan analizlerde söz konusu görüş bağlamında değerlendirmeler yapılmaktadır.

Ele alınan çalışmada, 2000-2022 dönemi dikkate alınarak, zeytin üretimi ve ihracatında öne çıkan ülkelerin rekabet gücünün ve söz konusu rekabet gücünü etkileyen faktörlerin ortaya konulması hedeflenmektedir. Bununla birlikte çalışmanın, zeytin sektöründeki rekabet dinamiklerini anlamak ve sektörel politikalar geliştirmek için önemli bir kaynak niteliği taşıması amaçlanmaktadır.

Çalışmada öncelikle AKÜ/RCA Endeksi ve ardından RTA ve RC Endeksleri yardımıyla Cezayir, Fas, İspanya, İtalya, Libya, Lübnan, Mısır, Peru, Portekiz, Suudi Arabistan, Ürdün, Tunus, Türkiye ve Yunanistan'ın zeytin üretimindeki rekabetçi üstünlük değerleri belirlenerek karşılaştırmalı üstünlük analizi yapılmıştır.

Ülkelerin 2022 yılının RCA sonuçlarına göre, rekabet avantajına sahip olan ülkeler sırasıyla; Portekiz, Ürdün, Yunanistan, İspanya, Lübnan, Suriye, İtalya ve Mısır'dır. Türkiye, Peru, Tunus, Fas, Libya, Cezayir ve Suudi Arabistan'ın ise 2022 yılına ilişkin rekabet avantajı bulunmamaktadır. RTA endeksinin 2022 yılı değerlerine göre, rekabet avantajı bulunan ülkeler; Portekiz, Ürdün, Yunanistan, Suriye, Lübnan, Mısır, Türkiye, Peru, Fas ve Libya olurken; rekabet avantajı bulunmayan ülkeler, Tunus, Cezayir, İspanya ve Suudi Arabistan olarak saptanmıştır. Son olarak RC endeksinin 2022 yılı değerlerine göre, rekabet avantajı bulunan

lkeler, Ürdün, Türkiye, Peru, Fas, Mısır, Suriye, Yunanistan, Libya, Lübnan ve Portekiz olurken; İspanya, İtalya, Cezayir, Tunus ve Suudi Arabistan'ın ise rekabet avantajı bulunmamaktadır.

Çalışmada, ülkelerin zeytin üretimindeki rekabet gücünü etkileyen faktörler de değerlendirilmektedir. Buna göre rekabet gücünü ifade eden RCA endeksi bağımlı değişken olarak ele alınmış ve ülkelerin kişi başına düşen milli hasılası, enflasyon oranları, nüfus ve orta ve yüksek teknoloji ihracatı göstergeleri de bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede gerçekleştirilen panel veri analizine dair modelin uygulanması için ikinci nesil birim kök testlerinden olan CIPS testi uygulanarak serilerde birim kök olup olmadığı araştırılmıştır. CIPS testi sonuçlarına göre; RCA, GDP, POP, İNF ve TCH değişkenlerine ait olan CIPS değerleri, bütün anlam düzeylerinde mevcut olan kritik değerler tarafından belirlenen istatistik değerlerinden küçük çıkmıştır. Bu nedenle de değişkenlerin tüm serileri durağan olarak belirlenmekte ve herhangi bir ekonomik şokun değişkenler üzerindeki etkisi geçici olmaktadır. Öte yandan gerçekleştirilen Westerlund eşbütünleşme testi sonuçlarına göre ise; istatistik değeri "5.4580" ve p değeri "0.000" olarak belirlendiği için değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını varsayan H0 hipotezi reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Böylece, değişkenler arasında eşbütünleşme (uzun dönem ilişkisi) ilişkisinin bulunduğu bulgusu elde edilmiştir.

Gerçekleştirilen panel veri analiziyle tahmin edilen Esnek Genelleştirilmiş En Küçük Kareler modelinin sonuçlarına göre ise hem model bütün olarak hem de modelde kullanılan tüm değişkenler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Panel veri modelinin sonuçları şu Şekilde ifade edilmektedir:

1. GDP'deki 1 birimlik artış, RCA'da 0.0004499 birimlik artışa neden olmaktadır. Bu durum ülkelerin ekonomik büyümesinin zeytin üretimindeki rekabet gücünü pozitif yönde etkilemektedir.
2. Nüfustaki 1 birimlik artışın, RCA'yı azaltıcı etkisi çok düşük oranda gerçekleşmektedir.
3. Enflasyonda meydana gelen 1 birimlik artış, RCA'da 0.1586 birimlik düşüşe yol açmakta ve bu da fiyatlar genel düzeyinde artış yönünde yaşanan değişimlerin, zeytin rekabet gücünü olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.
4. Orta ve yüksek teknoloji ihracatındaki 1 birimlik artış ise RCA'da 1.041 birimlik bir düşüşün yaşanmasını tetiklemektedir. Dolayısıyla teknolojik gelişimler, tarımın olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin dünya ticaretindeki rekabetçi avantajını sürdürülebilmesi ve arttırılabilmesi için; organik zeytin ve zeytinyağı üretiminin teşvik edilmesi, modern sulama sistemlerine geçişin desteklenmesi, modern hasat teknolojilerine yönelik yatırımların arttırılması, zeytin ağaçlarının gençleştirilmesi ve bakımları için destek programlarının uygulanması gerekmektedir. Bütün bunların yanında ayrıca, toprak analizi ve gübreleme

desteği yapılarak hastalık ve zararlılarla mücadele için de erken uyarı sistemleri geliştirilmelidir. Zeytin ihracatına teşviklerin artırılması amacıyla zeytinyağı işleme tesislerinin modernizasyonu gerçekleştirilmeli ve sürdürülebilir üretim teknikleri için araştırma desteği verilmelidir. Ek olarak da Türkiye'nin zeytin sektöründeki rekabet gücünü artırmak için, ekonomik istikrarın sağlanması, teknoloji ihracatının desteklenmesi ve sektörel yatırımların artırılması gerekmektedir.

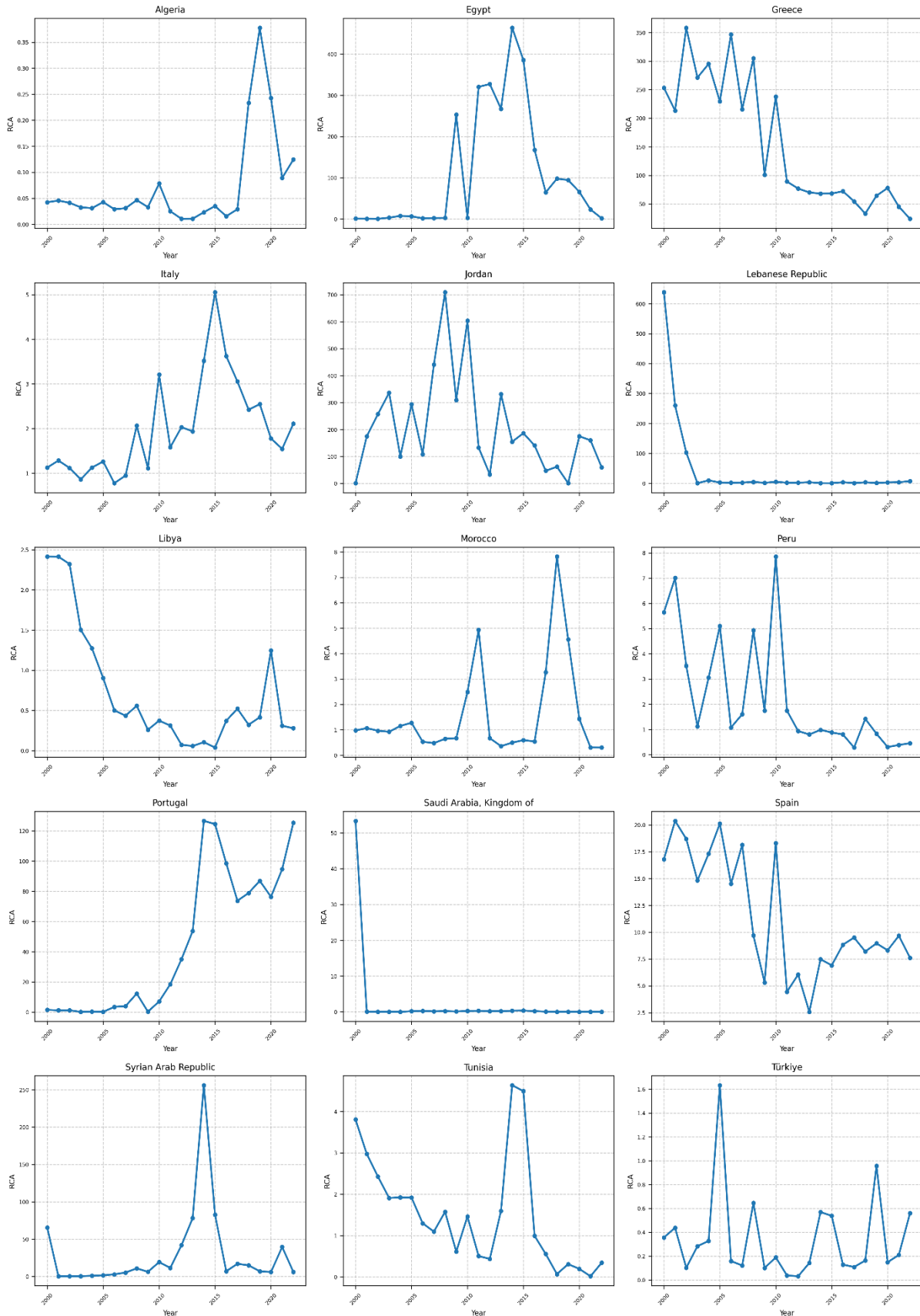
KAYNAKÇA

- Andrei, T., Oancea, B., Mirică, A. & Anghel, L. C. (2022). The Competitive Advantage of Foreign Trade With Agri-Food Products. *Romanian Journal of Economic Forecasting*, 25(2), 54-64.
- Ateş, E. (2021). Türkiye'nin İnsansız Hava Aracı (İHA) İhracat Rekabet Gücünün Analizi. *Türkiye İnsansız Hava Araçları Dergisi*, 3(1), 7-16.
- Balassa, B. (1965). Trade Liberalisation And "Revealed" Comparative Advantage 1. *The Manchester School*, 33(2), 99-123.
- Balassa, B. (1977). 'Revealed' Comparative Advantage Revisited: An Analysis of Relative Export Shares of The Industrial Countries, 1953–1971. *The Manchester School*, 45(4), 327-344.
- Bashimov, G. (2017). Türkiye'de Üzüm Üretimi ve İhracat Performansı. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 31(2), 57-68.
- Çakmak, Ö. A. (2005). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Rekabet Gücü: Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama. *Ege Academic Review*, 5(1), 65-76.
- Çeştepe, H. & Tunçel, A. (2018). Türkiye Demir Çelik Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü Analizi. *Electronic Turkish Studies*, 13(15), 113-129.
- Durmuş, E. & Dokuzlu, S. (2019). Competitiveness Analysis of Olive Oil Sector. *Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology*, 7(9), 1354-1359.
- Duru, S. (2024). Türkiye Bitkisel Yağ Dış Ticaretinin Mevcut Durumu ve Rekabet Gücünün Analizi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 11(35), 25-39.
- Gövdeli, T. (2016). Türkiye'de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yapısal Kırılmalı Birim Kök ve Eşbütünleşme Analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 223-238.
- <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Ürün%20Raporları/2022%20Ürün%20Raporları/Zeytinyağı%20Sofralık%20Zeytin%20Ürün%20Raporu%202022-371%20TEPGE.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.12.2024).
- <https://stats.wto.org/>, (Erişim Tarihi: 13.12.2024).
- <https://ticaret.gov.tr/data/5b8700a513b8761450e18d81/zeytin%20ve%20zeytinyağı.pdf>, (E.T.: 13.12.2024).
- <https://www.fao.org/faostat/en/#data/QCL>, (Erişim Tarihi: 28.12.2024).
- <https://www.internationaloliveoil.org/olive-world/olive-tree/>, (Erişim Tarihi: 27.12.2024).
- <https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Kumelenme/Belgeler/Budama/Dünyada%20ve%20Türkiye%27de%20zeytincilik.pdf>, (E.T.: 21.04.2024).
- Klonaris, S. & Agiangkatzoglou, A. (2018). Competitiveness of Greek Virgin Olive Oil In The Main Destination Markets. *British Food Journal*, 120(1), 80-95.
- Kostelenos, G. & Kiritsakis, A. (2017). Olive Tree History And Evolution. Olives And Olive Oil As Functional Foods: Bioactivity, Chemistry And Processing, New Jersey: John Wiley & Sons Inc. <https://onlinelibrary.wiley.com>, (Erişim Tarihi: 28.12.2024).
- Liesner, H. H. (1958). The European Common Market And British Industry. *The Economic Journal*, 68(270), 302-316.
- Martos Martínez, C., & Muñoz Guarasa, M. (2021). The Importance of Endogenous Resources for Internationalization: Competitive Advantages in The Olive Groves of Southern Spain. *Sustainability*, 13(17), 9614, 1-30.

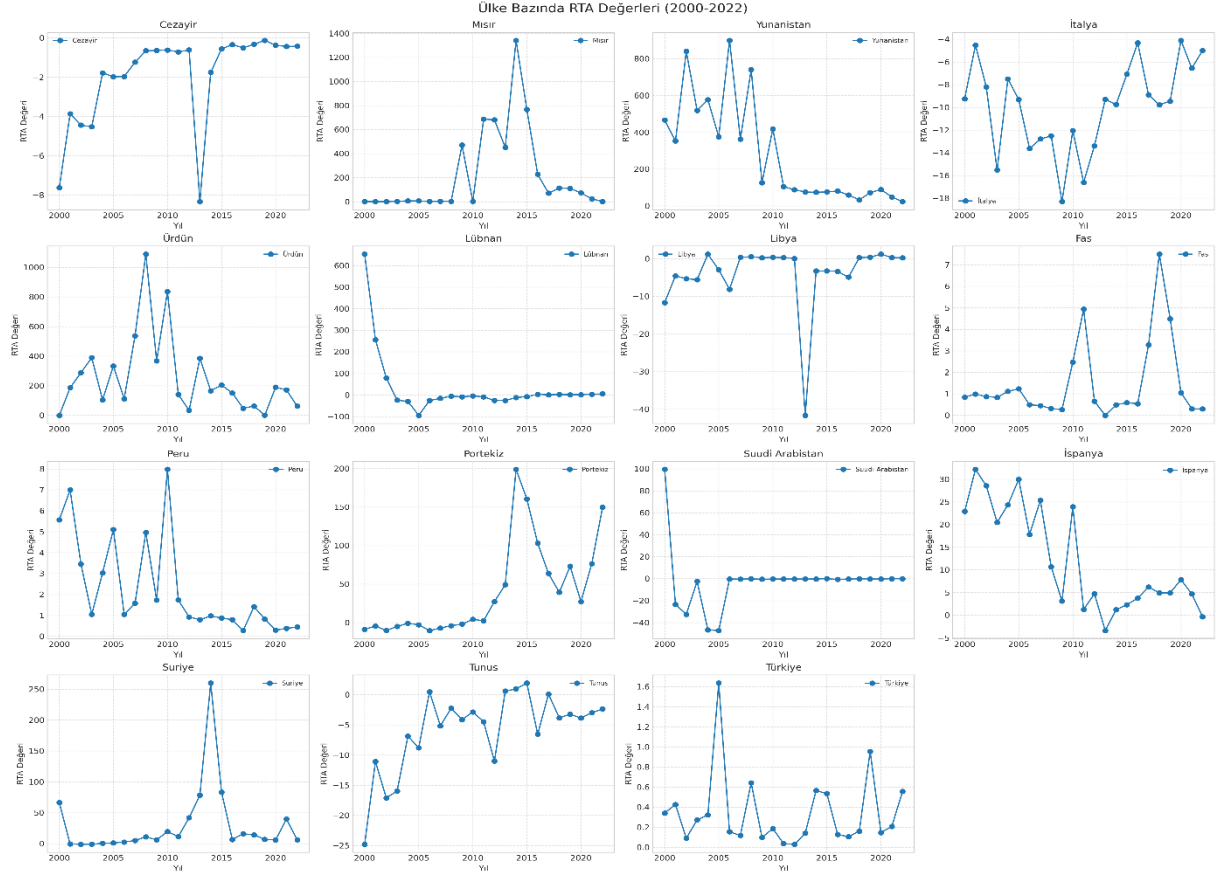
- Pesaran, M. H. (2007). A simple Panel Unit Root Test In The Presence Of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Ricardo, D. (1821). On the Principles of Political Economy. London: J. Murray.
- Valero, J. S. C. & Cortijo, M. C. G. (2013). Analysis of International Competitive Positioning of Quality Wine From Spain. *Ciencia E Investigación Agraria: Revista Latinoamericana De Ciencias De La Agricultura*, 40(3), 491-501.
- Vollrath, T. L. (1991). A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 127(2), 265-280.
- Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748.
- Yaffee, R. (2003). A primer for Panel Data Analysis. *Connect: Information Technology at NYU*, (3), 1-11.
- Yalçinkaya, M. H., Çılbant, C., Erataş, F. & Hartoğlu, D. (2014). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Ekseninde Rekabet Gücünün Analizi: Türk-Çin Dış Ticareti Üzerine Bir Uygulama. *Journal of Management And Economics Research*, 12(24), 41-57.
- Zdražil, P., & Kraftová, I. (2022). The Determinants of Competitive Advantage For Europe's Regions: Digital Economy At The Start of The Fourth Industrial Revolution. *Ekonomický Časopis*, 70(5), 450-471.

EK I.

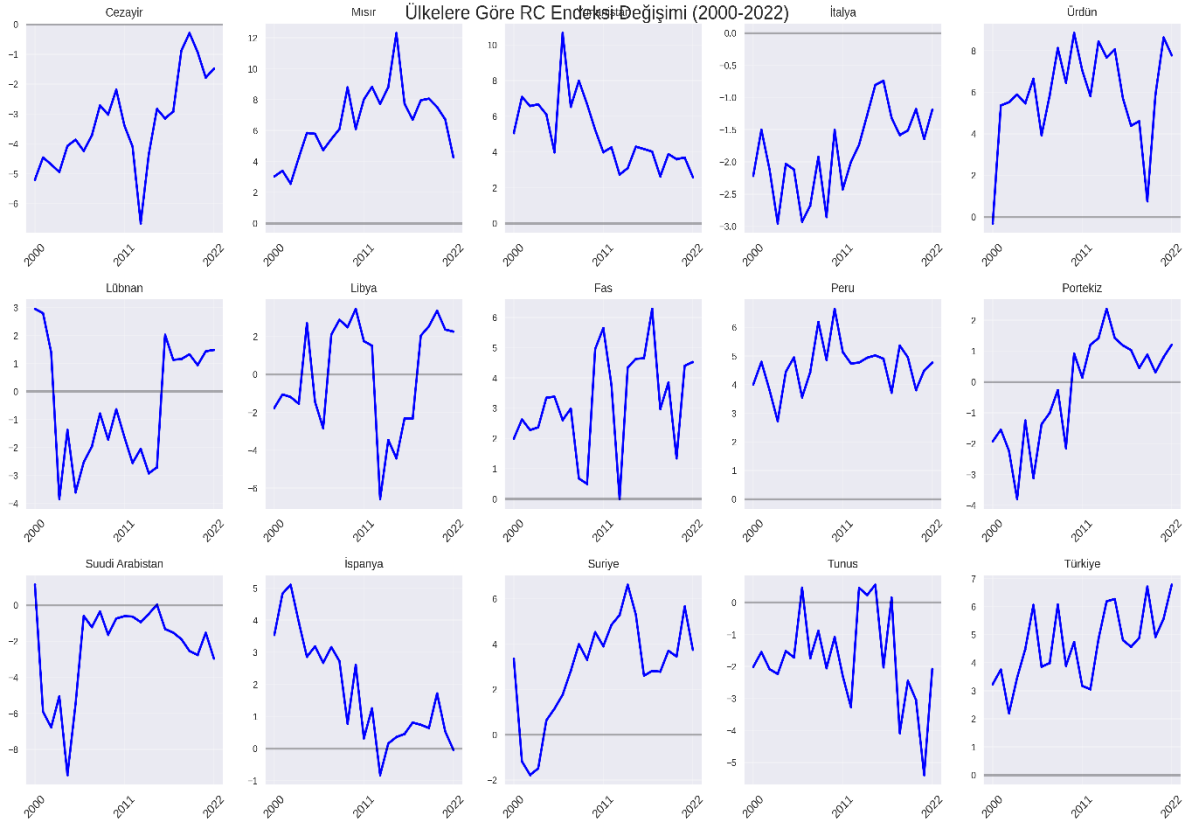
Şekil 11. Yıllara Göre RCA Gelişimi

Şekil 12. Yıllara Göre RTA Gelişimi

Şekil 13. Yıllara Göre RC Gelişimi

BRICS-T ÜLKELERİNDE TASARRUFLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ: PANEL VERİ ANALİZİ

Prof. Dr., Figen BÜYÜKAKIN

KOÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat,
bfigen@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0226-7265

Öğr., Sinan BEDİR

KOÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat,
sinanbedir09@icloud.com, ORCID: 0009-0004-5792-8560

Öğr., İsmail ERGÜN

KOÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat,
m.ismailergun@gmail.com, ORCID: 0009-0003-6993-5330

ÖZET

Tasarruf, ekonomilerin gelecekte doğabilecek risklere karşı hazırlıklı olmalarına olanak tanıyan bir büyüklüktür. Özellikle iktisadi duraklama dönemlerinde oluşabilecek belirsizliklerin önüne geçmek ve bu süreçleri yönetmek için tasarruf önemli bir teminat olmaktadır. Tasarruflar aynı zamanda yatırımların finansmanını oluşturan ana kalemlerin başında gelmektedir. İktisat yazınında tasarruf, farklı ülkelere yönelik pek çok çalışmaya konu olmakta ve söz konusu çalışmalarda farklı yöntemlere başvurulduğu gözlemlenmektedir. Ele alınan çalışmada ise BRICS-T ülkelerinin 1996-2022 dönemine ait tasarruf verileri kullanılarak, söz konusu ülkelerin tasarruflarını etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi, Johansen Fisher Panel Eş Bütünleşme Testi yardımıyla gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, değişkenler arasındaki uzun dönem dinamiklerinin tahmini için Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemi de dikkate alınmaktadır. Çalışmada değişken olarak; yurt içi tasarruflar, büyüme oranı, reel faiz oranı, özel sektör kredileri ve ulusal tüketim harcamalarına yer verilmektedir. Elde edilen bulgular, kişi başına düşen nihai tüketim harcamalarının yurt içi tasarruflar üzerinde belirgin bir şekilde negatif etkiye sahip olduğunu gösterirken, aynı zamanda kişi başına düşen GSYİH'nin de tasarrufları negatif yönde etkileyen diğer bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda çalışmanın amacı, yurtiçi tasarrufları etkileyen makroekonomik değişkenlerin önem derecelerini ve yönlerini ortaya koyarak tasarruf politikalarının belirlenmesine faydalı olabilmektir.

Anahtar Kelimeler: BRICS-T Ülkeleri, Tasarruflar, Panel Eş Bütünleşme Testi.

EVALUATION OF FACTORS AFFECTING SAVINGS IN BRICS+T COUNTRIES: PANEL DATA ANALYSIS

ABSTRACT

Savings are a size that allows economies to be prepared for risks that may arise in the future. Savings are an important collateral to prevent uncertainties that may arise especially during

periods of economic stagnation and to manage these processes. Savings are also one of the main items that constitute the financing of investments. In the economic literature, savings are the subject of many studies on different countries and it is observed that different methods are used in these studies. In the study under consideration, the factors affecting the savings of the BRICS-T countries are evaluated using the savings data for the period 1996-2022, using the Johansen Fisher Panel Cointegration Test. In addition, the Dynamic Least Squares (DOLS) method is also taken into account for the estimation of long-term dynamics between the variables. In the study, domestic savings, growth rate, real interest rate, private sector loans and national consumption expenditures are included as variables. The findings show that final consumption expenditures per capita have a significant negative effect on domestic savings, while GDP per capita is another factor that negatively affects savings. In line with these results, the aim of the study is to be useful in determining savings policies by revealing the importance levels and directions of macroeconomic variables affecting domestic savings.

Keywords: BRICS-T Countries, Savings, Panel Cointegration Test.

GİRİŞ

En yalın haliyle “gelirin tüketilmeyip arta kalan kısmı” olarak tanımlanan tasarruf, önemli bir yatırım kaynağı, ekonomik büyümenin lokomotifi ve refah göstergelerinin temel belirleyicilerindedir. Tasarruf, makro açıdan toplam talebin bir değişkeni olmakla birlikte, mikro açıdan da bireylerin kendi eğitimleri, emeklilik dönemleri gibi bekledikleri, işsizlik ve hastalık gibi de beklemedikleri durumlara karşı hazırlıklı olmalarını sağlamaktadır. Bu bağlamda tasarruflar, uzun vadede hem bireylerin refahlarının artmasında hem de ülkelerin makroekonomik hedeflerine ulaşmasında büyük rol oynamaktadır.

Tasarrufların en önemli fonksiyonel değişkeni, pozitif etkileşim gösterdiği faiz oranlarıdır. Klasik yaklaşımda tasarruflar, iktisadi büyümede belirleyici bir unsur olarak ele alınmakta ve cari faiz oranlarında yatırım-tasarruf eşitliğinin sağlanması gerektiği kabul edilmektedir. Keynesyen yaklaşımda ise tasarrufların bireylerin gelirleri tarafından belirlendiği ve tüketim ile tasarrufun gelirin artan bir fonksiyonu olduğu ifade edilmektedir. Buna göre Keynesyen yaklaşımda, Klasiklerin aksine tasarruflarla faiz oranı arasındaki etkileşim oldukça zayıf kalmakta ve yatırım kararlarını etkileyen değişkenlerden sadece biri olarak değerlendirilmektedir.

Literatürde tasarrufları etkileyen değişkenler, zamanla değişkenlik göstermesine rağmen en önemlileri şu şekilde sıralanmaktadır: İlk sırada ekonomik büyüme yer almaktadır. Tasarruflarla büyüme arasında pozitif bir etkileşim bulunmaktadır. Ülke nüfusunun yaş yapısı, nüfus bağımlılık oranı ve kentleşme düzeyi gibi değişkenler de tasarrufların belirleyicileri arasında öne çıkmaktadırlar (Gürüş ve Özkaya, 2019: 96).

Ele alınan çalışmada, ilgili yazın süzgeçten geçirilerek, tasarrufları etkileyen faktörler olarak, büyüme oranı, reel faiz oranı, özel sektör kredileri ve ulusal tüketim harcamaları dikkate alınmıştır. Söz konusu değişkenler, 1996-2022 dönemi kapsamında BRICS-T ülkeleri için analize tabi tutulmaktadır.

İlk olarak 2001 yılında yayınlanan bir raporda öne çıkan BRIC ülkelerinin, ekonomik büyüme performansları açısından gelecekte küresel bir ekonomik güç haline geleceği savunulmuştur. Buna göre, önümüzdeki 50 yıl içerisinde Hindistan, Brezilya, Rusya ve Çin'in ekonomik gücünün G6 ülkelerinin (Amerika Birleşik Devletleri, Japonya, Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere) ekonomik gücünün yarısından daha fazlasını oluşturacağı öne sürülmektedir (Ersungur, vd., 2017: 396-397).

2001 yılında oluşan BIRC birlikteliğine 2011 yılında Güney Afrika eklenmiş ve yapı BRICS adını almıştır. Bu gelişmenin ardından, Türkiye'nin ekonomik yapı olarak söz konusu ilkelere benzerlik göstermesi, yürütmüş olduğu güçlü diplomasi doğrultusunda daha adil ve daha eşit bir uluslararası finans ile iktisadi sistem kurma çalışmaları, BRICS ülkeleriyle olan ilişkilerini pekiştirmiştir (İstikbal, vd., 2019: 48). Bu nedenle BRICS ülkelerine Türkiye'nin de dahil edilmesi uygun görülerek yapı BRICS-T olarak genişletilmiştir.

Ele alınan çalışmada, BRICS-T ülkelerinin 1996-2022 dönemi kapsamında tasarruflarını etkileyen faktörler değerlendirilmektedir. Yöntem olarak panel veri analizine başvurulmuştur. İlk olarak ilgili yazın gözden geçirilmiş, ardından yöntem ve veri setine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Analizin gerçekleştirilmesi ve elde edilen bulguların değerlendirilmesi sonrasında da sonuç kısmına geçilerek çalışma sonlandırılmıştır. Söz konusu çalışmanın budan sonraki çalışmalara referans olması beklenmektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

İktisadi yazında tasarrufu konu edinen pek çok çalışma bulunmaktadır. Benzer şekilde farklı açılardan BRICS-T ülkelerini ele alıp değerlendiren çalışmalar da çoğunluktadır. Söz konusu çalışma ise BRICS-T ülkelerinin tasarruflarına ilişkin bir değerlendirme yapmayı amaçladığından ilgili yazında daha çok tasarrufları dikkate alan çalışmalara ağırlık verilmiştir. Konu ile ilgili çalışmalardan bir kısmı aşağıda yer almaktadır:

Özcan (2000) yaptığı çalışmada, 15 MENA ülkesinden oluşan bir örneklem için özel tasarrufların ampirik belirleyicilerini incelemektedir. Panel veri analizinden yararlanarak yapılan çalışmada, kişi başına düşen reel gelir seviyesi ile özel tasarruflar arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Houndroyannis (2006) çalışmasında, Avrupa ülkeleri kapsamında özel tasarrufların belirleyicilerini değerlendirebilmek için Panel Eş Bütünleşme Yaklaşımını dikkate almıştır. Uzun dönemde, bağımlılık oranı, reel harcanabilir gelir artışına, reel faiz oranına ve enflasyon oranlarının, tasarruf fonksiyonu arasında pozitif yönlü bir duyarlılığın olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonucunda, faiz oranlarının tasarruflar üzerindeki etkisinin anlamlı ve pozitif yönde

olduğu, fakat bu etkinin düşük seyrettiği; enflasyon oranları ile tasarruf davranışları arasında da pozitif yönde bir ilişkinin var olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Gutierrez (2007) çalışmasında, Latin Amerika ülkelerindeki tasarruf davranışlarını Panel Data yöntemiyle incelemiştir. Sonuç olarak ulusal tasarruflar ile kişi başına düşen GSYİH oranları, kamu dengesi ve finansal derinliklerin pozitif ilişki gösterdiği, öte yandan yabancı tasarruflarla ise negatif yönde bir ilişkinin varlığı saptanmıştır.

Yaraşır ve Yılmaz (2011) çalışmalarında, 20 OECD ülkesi için 1999-2007 dönemini dikkate almış ve bu dönemde özel tasarrufların belirleyicilerini Dinamik Panel Veri Analizi Yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgular, bir önceki yıl tasarruf oranının, özel kredilerin, cari hesap dengesinin ve enflasyon oranının özel tasarruflara etkisinin pozitif yönde olduğu, kamu tasarruf oranı ile yaşlı bağımlılık oranının ise negatif etkide bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca, kişi başına düşen büyüme hızı ile reel faiz oranının da özel tasarruflara etkisinin anlamsız olduğu sonucu elde edilmiştir.

Gülmez ve Yardımcıoğlu (2013) ise çalışmalarında, BRICS-T ülkeleri için ulusal ve yabancı tasarrufların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, panel veri yöntemi ile Pedroni ve Kao eş bütünleşme testlerinden yararlanarak değerlendirmişlerdir. Uygulama sonucunda, söz konusu ülkelerde uzun dönemde ekonomik büyümeye yönelik hem ulusal tasarrufların hem de yabancı tasarrufların karşılıklı, anlamlı ve pozitif bir ilişkinin bulunduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Epaphra (2014) çalışmasında, Tanzanya'da 1970-2010 dönemini ele alarak ulusal tasarrufların belirleyicileri üzerine bir araştırma yapmış ve bu çalışmada Johansen eş bütünleşme ve Granger nedensellik test yöntemlerini kullanmıştır. Çalışma, harcanabilir gelirin, reel GSYİH büyümesinin ve nüfus artışının Tanzanya'daki tasarruflar üzerinde olumlu bir etkisinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan enflasyonun ise ulusal tasarruflar üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu vurgulanmaktadır.

Kaya ve Efe (2015) çalışmalarında, dünyanın en büyük ilk 20 ekonomisine sahip ülkelerin tasarruf oranları ve ekonomik büyümeleri arasındaki ilişkiyi değerlendirmişlerdir. Çalışmada, panel veri analiz yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, ekonomik büyüme ile yurtiçi tasarruflar arasında doğru yönlü bir ilişkinin olduğu saptanmış ve bu sonuç, literatürdeki diğer çalışmalarla da örtüşmektedir. Ancak, iki değişken arasındaki nedenselliğin yönü ise farklılık göstermiştir.

Ozioma ve arkadaşları (2016) çalışmalarında, Nijerya'nın 1980-2015 dönemini ele alarak yurtiçi özel tasarruflarının temel belirleyicilerini incelemiştir. Çalışmada, tasarrufların GSYİH, hanehalkı tüketimi, nominal faiz oranı ve GSYİH içinde özel sektör yurtiçi kredilerinin payı ile olan ilişkileri, hata düzeltme modeli, eş bütünleşme ve Granger nedensellik yöntemleri kullanılarak test edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, modeldeki bağımlı ve açıklayıcı değişkenler arasında uzun dönemli stabil bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Dineri ve Taş (2017) ise çalışmalarında, 1988-2014 dönemi OECD ülkelerindeki tasarruf ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelenmişlerdir. Birim kök testi ve Pedroni eş bütünleşme testleri kullanılarak yapılan analiz sonucunda, ekonomik büyümenin tasarruf üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Abasimi ve Martin (2018) çalışmalarında, Gana, Togo, Burkina Faso ve Fildişi Sahili'ni içine alan 4 batı Afrika ülkesinde ARDL sınır testi veya gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi ile eş bütünleşme testini uygulayarak, kişi başına GSYİH, reel faiz oranı ve yaş bağımlılık oranının brüt tasarruflar üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Kişi başına GSYİH ve reel faiz oranlarının brüt tasarruflar üzerinde istatistiksel ve anlamlı bir etkisi olurken, yaş bağımlılık oranının ise brüt tasarruflara istatistiksel olarak önemsiz ve negatif yönde bir etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Bulut ve Karakaya (2018) çalışmalarında, 2006-2015 dönemine ait 21 OECD ülkesinin verilerini kullanarak tasarruflarla farklı makroekonomik değişkenlerin etkilerini, Ortalama Grup Dinamik En Küçük Kareler (DOLSMG) ve Panel Eş Bütünleşme Yöntemleri ile değerlendirmişlerdir. Elde edilen bulgular; kişi başına gelir, kısa dönem reel faiz oranları ve enflasyon oranlarının özel tasarrufları azalttığı; gelirin ve likiditenin ise özel tasarrufları artırdığı yönündedir. Öte yandan ise enflasyonun kamu tasarruflarını artırdığı; büyüme oranı, kişi başına gelir, kısa dönem reel faiz oranı ve likiditenin ise kamu tasarruflarını azalttığı gözlemlenmiştir.

Atgür (2019) ise çalışmasında, Johansen eş bütünleşme testi, En Küçük Kareler tahmin yöntemi ve Granger nedensellik testlerini kullanarak, Türkiye'nin GSYİH, özel tüketim harcamaları, enflasyon oranı ve reel faiz oranının yurtiçi özel tasarruflarla olan ilişkisini araştırmıştır. Analiz sonucunda, GSYİH, enflasyon oranı ve reel faiz oranının yurtiçi özel tasarruf davranışına etkisinin pozitif olduğu, özel tüketim harcamalarının ise negatif etkisinin bulunduğu anlaşılmıştır.

Çinko (2019) çalışmasında, BRICS ülkelerinin 2000-2018 dönemi verilerini dikkate alarak, önceki dönem tasarruf oranları, kişi başına düşen GSYİH, genç bağımlılık oranı, cari işlemler dengesi ve ithalat oranının tasarruf üzerindeki etkilerini panel veri analizi yöntemiyle test etmiştir. Önceki dönem tasarrufları, kişi başına düşen GSYH, genç bağımlılık oranları, cari işlemler dengesi ve ithalat oranları ile tasarruflar arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Diğer bir deyişle, ele alınan değişkenlerde meydana gelen 1 birimlik değişim, tasarruf değişkenini pozitif yönde etkilemektedir.

Arıcan ve Aka (2019) çalışmalarında, Türkiye'nin 1996-2017 dönemi verilerini kullanarak, kişi başı GSYH, enflasyon oranı, para arzı ve genç bağımlılık oranı gibi değişkenlerin tasarruflar üzerindeki etkisini En Küçük Kareler (EKK) yöntemi ile test etmişlerdir. Kişi başına düşen GSYH ile enflasyon oranlarının tasarruflara pozitif yönde anlamlı etkilerinin olduğu, diğer taraftan genç bağımlılık oranları ile para arzı değişkenlerinin ise tasarruflara olan etkisinin negatif yönlü ve anlamlı olduğu anlaşılmıştır.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada, 1996-2022 döneminde BRICS-T ülkelerinin (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) Gayri safi yurtiçi tasarrufları (GSYS) ile makroekonomik göstergeleri arasındaki uzun dönem ilişkisi irdelenmektedir.

Çizelge 1. Değişkenlere Ait Açıklayıcı Bilgiler

Değişken	Tanımı	Ölçü Birimi	Kaynak
TAS	Gayri Safi Yurtiçi Tasarruf	GSYİH'nın% 'si	World Bank
TUK	Hanehalklarının ve Hanealklarına Hizmet Veren Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşların Kişi Başına Nihai Tüketim Harcaması	GSYİH'nın% 'si	World Bank
FAZ	Faiz Oranları	Anlık Oranlar (< 24 Saat)	Federal Reserve Bank of St. Louis
GDP	Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	2015 Sabit ABD Doları (\$) olarak	World Bank
KRED	Özel Sektör Yurt İçi Kredileri	GSYİH'nın% 'si	World Bank

Analiz için bağımlı değişken olarak yurtiçi tasarruflar; bağımsız değişken olarak ise tüketim harcamaları, faiz oranları, kişi başına düşen GDP ve özel sektör yurtiçi kredileri ele alınmaktadır. Bağımsız değişkenler belirlenirken daha önceden yapılmış ilgili literatür incelenmiş ve tasarruf değişkeni üzerinde doğrudan etkiye sahip olan makroekonomik göstergeler seçilmiştir (Çizelge 1). Çalışmada değişkenlerin tanımlanmasına yönelik olarak Çizelge 1 oluşturulmuştur. Bu çizelgede, her bir değişkenin adı, tanımı ve veri kaynağı sunulmaktadır.

2. 1. Araştırmanın Yöntemi

Ele alınan çalışmada, seriler arasındaki ilişkilerin analiz edilmesinde bir dizi panel veri testi kullanılmıştır. İlk olarak, serilerin homojenliğini değerlendirmek için Pesaran ve Yamagata Homojenlik Testi uygulanmıştır. Ardından, panel veride birimler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığını incelemek amacıyla Breusch-Pagan LM, Pesaran LM_{CD} ve Pesaran-Yamagata LM_{adj} Yatay Bağımlılık Testlerinden yararlanılmıştır. Üçüncü aşamada, serilerin durağanlık düzeylerini belirlemek için Levin-Lin-Chu (LLC) Panel Birim Kök Testi ve Im-Pesaran-Shin (IPS) Panel Birim Kök Testi kullanılmıştır. Dördüncü aşamada, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemek için Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testi uygulanmıştır. Son olarak, seriler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin tahmin edilebilmesi için Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmada gerçekleştirilen ampirik modelde yer alan tüm değişkenler, logaritmik (ln) forma dönüştürülerek bunlara ilişkin son durum eşitlik (1)'de gösterilmektedir:

$$\ln TAS_{it} = \partial_0 + \partial_1 \ln TUK_{it} + \partial_2 \ln GDP_{it} + \partial_3 \ln FAZ_{it} + \partial_4 \ln KRED_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Analizler, Stata15.0 ve EVIEWS 12 .0 yazılım paketleri kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Söz konusu testlerle ilgili açıklamalara aşağıda yer verilmektedir.

2.1.1. Panel Homojenlik Testi

Panel eşbütünleşme testleri, parametrelerin kesitler arasında homojenlik ya da heterojenlik göstermesine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından hazırlanan ve Swamy (1970) testi temel alınarak geliştirilen delta (Δ) testi, bu amacı gerçekleştirmek için tasarlanmış ve bu doğrultuda kullanılmaktadır. Söz konusu test, büyük ve küçük örneklem boyutlarına bağlı olarak farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. $\tilde{\Delta}$ ile $\tilde{\Delta}_{adj}$ olmak üzere iki farklı istatistiğe dayanmakta olan testin hesaplama yöntemi, aşağıda bulunan eşitlik (2) ve (3)'te verilmektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008: 57);

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{S} - k}{\sqrt{2K}} \right) \quad (2)$$

$$\tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1}\tilde{s} - E(\tilde{z}_{iT})}{\sqrt{Var(\tilde{z}_{iT})}} \right) \quad (3)$$

Eşitlik (2) ve (3) yer alan, N, kesit boyutunu; S, Swamy test istatistiğini; k, açıklayıcı değişkenlerin sayısını; E ve Var ise sırasıyla beklenen değer ve varyansı temsil etmektedir. Eşitlik (2) ve (3)'den elde edilen test istatistiklerinin olasılık değeri, %5'den küçük ise H_0 hipotezi reddedilmekte ve eğim katsayılarının heterojen olduğu kabul edilmektedir. Delta testi için hipotezler ise aşağıda belirtilmektedir:

H_0 : Eğim katsayısı homojendir.

H_1 : Eğim katsayısı homojen değildir.

2.1.2. Panel Veri Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Yatay kesit bağımlılığı, panel veri analizinde birimler arasındaki ilişkilerin birbirini etkilediğini ve aralarında bağımlılık bulunduğunu ifade etmektedir. Bu durum genellikle ülkeler veya bölgeler gibi kesit birimlerinin ortak şoklara maruz kalmasıyla ortaya çıkmaktadır (Pesaran, 2004: 5, Breusch ve Pagan, 1980: 239). Yatay kesit bağımlılığı, gözlemlenemeyen ortak faktörler veya hata terimlerindeki eşzamanlı hareketler ve bunun gibi çeşitli kaynaklardan dolayı kaynaklanabilmektedir (Pesaran ve Tosetti, 2011: 183). Bu bağımlılık, model tahminlerinde yanlışlık ve tutarsızlık sorunlarına da neden olabilmektedir ve dolayısıyla bu durum analizlerin güvenilirliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Chudik ve Pesaran, 2015: 394).

Panel verilerde yatay kesit bağımlılığı mevcut olduğunda, ikinci kuşak panel birim kök testlerinin tercih edilmesi gerekirken; yatay kesit bağımlılığın olmadığı durumlarda ise birinci nesil birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılığını analiz etmek amacıyla başvurulan yöntemler arasında; Breusch-Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) LM_{CD} testi ve Pesaran-Yamagata (2008) LM_{adj} tarafından önerilen testler bulunmaktadır.

Breusch-Pagan LM (1980) testi, zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olduğu ($T > N$) ya da geçerli olduğu varsayımını esas almaktadır. Aynı zamanda N 'in sabit ve $T \rightarrow \infty$ yaklaştığı durumlarda tercih edilmektedir Breusch-Pagan Langrange Çarpanı (LM) test istatistiği aşağıda yer alan eşitlik (4)'te gösterilmektedir (Pesaran, 2004: 5):

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \cdot \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (4)$$

Eşitlik (4), ρ_{ij} modelin kalıntıları sonucunda ortaya çıkan korelasyon katsayılarını temsil ederken, yukarıda bahsedildiği gibi asimptotik dağılım $T_{ij} \rightarrow \infty$ ve $N \rightarrow$ sabittir (Pesaran, 2004: 4). Pesaran (2004), LM testinin $T > N$ olması nedeniyle hem N 'nin hem de T 'nin sonsuza yaklaştığı (N ve $T \rightarrow \infty$) örneklerde uygulanabilen CD_{LM} testini tasarlamıştır. Bu test ($N \rightarrow \infty$ ve $T \rightarrow \infty$) altında normal dağılım özellikleri sergilemektedir. Pesaran CD_{LM} test istatistiği, aşağıda bulunan eşitlik (5)'te gösterilmektedir (Pesaran, 2004: 5):

$$CD_{LM} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \cdot \sum_{j=i+1}^N T(\hat{\rho}_{ij}^2 - 1) \quad (5)$$

Pesaran (2004) CD_{LM} testi, kesit sayısının (N) ve gözlem sayısının (T) aynı anda sonsuzluğa yaklaştığı varsayımını temel almaktadır. Ancak, gözlem sayısı kesit sayısından büyük ($N > T$) durumlarda, CD_{LM} testinde anlamlı sapmaların ortaya çıkabileceği belirtilmektedir. Bu durumun üstesinden gelmek için sapmaları düzeltebilen LM_{adj} (sapması düzeltilmiş) test istatistiği kullanılmaktadır. Diğer bir deyişle LM_{adj} testi, büyük kesit sayısına (N) ve sonlu zaman boyutuna (T) sahip panellerde ortaya çıkan sapmaları düzeltme yeteneğine sahip olabilmektedir. Düzeltmenin eklenmesiyle LM_{adj} test istatistiğinin ifadesi aşağıda yer alan eşitlik (6)'da gösterilmektedir (Pesaran vd., 2008:108):

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \cdot \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\rho_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{v_{Tij}} \quad (6)$$

Eşitlik (6)'da yer alan μ_{Tij} ortalama, v_{Tij} varyansı temsil etmektedir. Denklemden ulaşılan test istatistiği asimptotik biçimde standart dağılım göstermektedir. Sonuç olarak, yatay kesit bağımlılığı için sıfır hipotezi ve alternatif hipotezler ise şu şekilde ileri sürülmektedir (Pesaran vd. 2008:108-109);

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur.

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır.

2.1.3. Panel Birim Kök Testleri

Panel birim kök testleri, geliştirilen test istatistiklerinin panel veri setindeki gruplar arasında yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurup bulundurmadığına göre iki gruba

ayrılmaktadır. Birinci nesil panel birim kök testleri, yatay kesit bağımlılığını dikkate almazken, ikinci nesil testler yatay kesit bağımlılığını içerecek şekilde geliştirilmiştir. Panel eşbütünleşme analizlerinde, birinci nesil testlerden Levin, Lin ve Chu (LLC) Panel Birim Kök Testi ve Im, Pesaran ve Shin (IPS) Panel Birim Kök Testleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Anlaşıldığı üzere, panel birim kök testleri oldukça çeşitlilik göstermektedir. Her biri bir diğerine geçişi sağlayan söz konusu testlere ilişkin açıklamalara aşağıda yer verilmektedir.

2.1.3.1. Levin-Lin-Chu (LLC) Panel Birim Kök Testi

LLC testi, genel hatlarıyla ADF yaklaşımına benzerlik göstermektedir (Ballı, vd., 2018: 778). Levin, Lin ve Chu, gerçekleştirdikleri çalışmada, birim sayısının (N) 10 ila 250 ve zaman boyutunun (T) 25 ila 250 arasında olduğu durumlarda testin güvenilir sonuçlar üretebileceğini ifade etmişlerdir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 202). Bu bağlamda, testin temel hipotezi eşitlik (7)'de gösterilmektedir (Baltagi, 2005: 240);

$$\Delta Y_{it} = \rho Y_{it-1} + \sum_{L=1}^{P_i} \theta_{iL} \Delta y_{it-L} + \alpha_{mi} d_{mt} + u_{it} \quad (7)$$

Eşitlik (7)'de yer alan d_{mt} deterministik değişkeni, α_{mi} ise bunların parametrelerini, t mevcut olan bütün yatay kesitler için ortalama gözlem sayısını ve ρ ortalama gecikme uzunluklarını temsil etmektedir. LLC Birim Kök Testi, $\Delta Y_{it}, Y_{it-1}$ 'nin Δy_{it-L} ile her birime ilişkin regresyonların ayrı ayrı tahmin edilmesi ve bu tahminlerle ilgili kalıntıların elde edilmesiyle süreç başlamaktadır. Modeldeki heterojenliğin etkisini azaltmak amacıyla kalıntılar eşitlik (7)'nin standart hatasına oranlanarak normalize edilmektedir (Ballı, vd., 2018: 779). LLC Panel Birim Kök Testi için sıfır hipotezi ve alternatif hipotezler ise şu şekildedir;

H_0 : Seride genel bir birim kök vardır.

H_1 : Seride genel bir birim kök yoktur.

2.1.3.2. Im-Pesaran-Shin (IPS) Panel Birim Kök Testi

LLC Panel Birim Kök Testinin, tüm birimlerde otoregresif katsayısının (ρ) homojen olmasını gerektirmesi bakımından kısıtlayıcı olduğu iddia edilmektedir. Bu yüzden, IPS Panel Birim Kök Testi, y_{it-1} katsayısının heterojen bir yapıda olmasına izin vermektedir (Baltagi, 2005: 242). IPS Panel Birim Kök Testinin temel özelliği, tüm birimlere ait zaman serilerini birleştirmek yerine, her birim için ayrı ayrı birim kök testi uygulaması olmaktadır. Aslında, IPS Panel Birim Kök Testi istatistiği, tüm bireysel ADF test istatistiklerinin bir ortalamasıdır. IPS Panel Birim Kök Testi analizi, aşağıda yer alan eşitlik (8)'den hareketle yapılabilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 212);

$$\Delta Y_{it} = \rho_i + \sum_{L=1}^{P_i} \phi_{iL} Y_{it-L} + \mu'_i \gamma + u_{it} \quad (8)$$

Eşitlik (9)'da ADF test istatistiklerini ifade etmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 212);

$$\bar{t} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_{\rho_i} \quad (9)$$

Eşitlik (10) gösterilen t_{ρ_i} bireysel testi istatistiklerini temsil etmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 213);

$$t_{\rho_i} \Leftrightarrow \frac{\int_0^1 w_{iZ} dw_{iZ}}{\left[\int_0^1 w_{iZ}^2 \right]^{1/2}} = t_{iT} \quad (10)$$

$\int w(r)$, weiner integralini açıklamaktadır. Im, Pesaran ve Shin, testlerinde, t_{iT} 'nin sonlu ortalama ve varyans ile birlikte özdeş ve bağımsız dağılım sergileme eğiliminde olduğunu varsaymaktadır. Test hipotezlerini sınamak için standart normal t dağılımları kullanılmamaktadır. Bu yüzden her bir grup için ayrı ayrı hesaplanan t değerlerinin aritmetik ortalamaları alınarak oluşturulan \bar{t} istatistiği dikkate alınmaktadır. Standartlaştırılmış \bar{t} istatistiği, $w_{\bar{t}}$ olarak adlandırılırsa eşitlik (11), aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 213);

$$t_{IPS} = w_{\bar{t}} \frac{\sqrt{N} \left(\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_{iT} \right) - \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N [t_{iT} | \rho_i = 1]}{\sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \text{var}\langle [t_{iT} | \rho_i = 1] \rangle}} \Rightarrow N(0,1) \quad (11)$$

IPS panel birim kök testi için sıfır hipotezi ve alternatif hipotezler şu şekilde ileri sürülmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 212);

H_0 : Hiçbir birim durağan değildir.

H_1 : Birimlerden en az biri durağandır.

2.1.3.3. Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testi

Madalla ve Wu (1999) tarafından geliştirilen Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testinin temeli, Johansen (1988) eşbütünleşme testine dayanmaktadır. Bu testin istatistikleri, her bir ülkeye/şirkete vb. ayrı ayrı uygulanan klasik Johansen eş bütünleşme testinin iz (trace) veya maksimum öz değer (max-eigen) istatistiklerinden elde edilen olasılık değerlerinin toplulaştırılmasıyla hesaplanmaktadır. Johansen Fisher Eşbütünleşme Testine ilişkin istatistik, eşitlik (12)'de gösterilmektedir (Ünlü, 2021: 12);

$$-2 \sum_{i=1}^N \log(\pi_i) \rightarrow \chi^2_2 N \quad (12)$$

Eşitlik (12)'de ifade edilen χ^2 değeri, Johansen (1988) eşbütünleşme testinde kullanılan MacKinnon-Haug-Micheils (1999) tarafından hesaplanan olasılık değerlerine dayalı olarak

elde edilen χ^2 değerini ifade etmektedir (Büberkökü, 2014: 123). π_i değeri ise Johansen-Fisher eşbütünleşme testi kapsamında, istatistiğe ait olasılık değerini göstermektedir. Eşbütünleşme için sıfır hipotezi ve alternatif hipotezler şu şekilde ileri sürülmektedir (Ünlü, 2021: 27);

H_0 : Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur.

H_1 : Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.

2.1.3.4. Dinamik En Küçük Kareler (Dynamic Ordinary Least Squares -DOLS-) Testi

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, bağımsız değişkenlerin uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesi sorunu gündeme getirmektedir (Özcan vd., 2016: 128). Bu kapsamda, panel veri setlerinde eşbütünleşme vektörünün tahmin edilmesine yönelik çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu alandaki çalışmalar halen devam etmektedir. Pedroni (2001) tarafından önerilen panel DOLS yöntemi, ampirik analizlerde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Özcan vd., 2016: 128). Grup ortalama tahmincilerinin önemli bir avantajı, verilerin bir araya getirildiği formun, eş bütünleşen vektörlerin heterojeninin varlığında daha fazla esneklik sağlamasıdır. Pedroni tarafından önerilen grup ortalama panel DOLS tahmincisi eşitlik (13)'de gösterilmektedir (Nazlıoğlu, 2010: 99-100);

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x_{it} + \sum_{k=-K_i}^{K_i} \gamma_{ik} \Delta x_{it} + \mu_{it} \quad (13)$$

Eşitlik (13)'de yer alan, $-K_i$ ve K_i öncül ve gecikme sayılarını temsil etmekte ve bu durum, paneli oluşturan yatay kesitler arasında bağımlılık olmadığı varsayımına dayanmaktadır. Panel eşbütünleşme vektörünü elde etmek için öncelikle eşitlik (13)'teki model için her bir yatay kesit ayrı ayrı tahmin edilmektedir. Elde edilen her bir yatay kesite ait olan DOLS tahmininden hesaplanan eşbütünleşme katsayılarının aritmetik ortalaması alınarak panel eşbütünleşme katsayısı ise eşitlik (14)'teki gibi hesaplanmaktadır;

$$\hat{\beta}_{GD}^* = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_{D,i}^* \quad (14)$$

Eşitlik (14)'te belirtilen $\beta_{D,i}^*$ her bir yatay kesite ait olan DOLS tahmini sonucu ortaya çıkan eşbütünleşme katsayısını temsil etmektedir. Grup ortalama panel DOLS tahmincilerine ait t-istatistiklerinin hesaplanması da eşitlik (15) gösterilmektedir;

$$t_{\hat{\beta}_D^*} = N^{-1/2} \sum_{i=1}^N t_{\hat{\beta}_{D,i}^*} \quad (15)$$

Eşitlik (15)'te yer alan $t_{\hat{\beta}_{D,i}^*}$ her bir yatay kesit için DOLS tahmininden elde edilen eşbütünleşme katsayılarına ilişkin t-istatistiğini temsil etmektedir.

3. BULGULAR

Çalışmada, BRICS-T ülkelerine ilişkin panel veri analizi kapsamında öncelikle Pesaran ve Yamagata Homojenlik Testi uygulan serilerin homojen ya da heterojen bir yapıya sahip olup olmadığı incelenmiştir. Ardından, seriler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı Breusch-Pagan (1980) LM, Pesaran (2004) LM_{CD} ve Pesaran-Yamagata (2008) LM_{adj} Yatay Bağımlılık Testleri ile değerlendirilmiştir. Serilerin durağanlık özelliklerini belirlemek amacıyla Levin-Lin-Chu (LLC) Birim Kök Testi ile Im-Pesaran-Shin (IPS) Birim Kök Testi gerçekleştirilmiştir. Seriler arasındaki uzun dönem ilişkilerinin belirlenmesi amacıyla Kao Panel Eşbütünlük Testi ile Johansen Fisher Panel Eşbütünlük Testi uygulanmıştır. Son olarak, değişkenler arasındaki uzun dönem dinamiklerini tahmin etmek için Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemi kullanılmıştır.

Çizelge 2. Pesaran ve Yamagata Homojenlik Testi Sonuçları

Test	İstatistik	Olasılık
Δ	10.012	0.00***
Δ_{adj}	11.353	0.00***

Not:H₀: Eğim katsayısı homojendir. *%10, **%5 ve *** %1 anlamlılık düzeylerinde reddedildiklerini göstermektedir.

Çizelge 2’de sunulan sonuçlar, H₀ hipotezinin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine göre reddedildiğini ortaya koymaktadır. Bu durum modeldeki kullanılan değişkenlerin eğim parametresinin heterojen olduğunu göstermektedir. Katsayıların heterojenliğine ilişkin gerçekleşen bu tespitle birlikte, analizde bir sonraki adım olan yatay kesit bağımlılığının varlığı sınanmalıdır.

Çizelge 3. Modele Ait Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	Test	İstatistik	Olasılık
Breusch and Pagan (1980)	LM	19.6	0.187
Pesaran (2004)	LM _{CD}	0.522	0.601
Pesaran vd., (2008)	LM _{adj}	1.338	0.180

Not:H₀: Yatay kesit bağımlılığı yoktur. *%10, **%5 ve *** %1 anlamlılık düzeylerinde reddedildiklerini göstermektedir.

Çizelge 3’te modele ait LM, LM_{CD} ve LM_{adj} test sonuçları yer almaktadır. Uygulanan bu üç test için H₀: hipotezi “yatay kesit bağımlılığı yoktur” şeklindedir. Modele ait test istatistikleri incelendiğinde, boş hipotezin kabul edildiği, yani modelde yatay kesit bağımlılığının bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle modelde yatay kesit bağımlılığının bulunmadığından yola çıkılarak, modele birinci nesil birim kök testlerinden Levin-Lin-Chu (LLC) Panel Birim Kök Testi ile Im-Pesaran-Shin (IPS) Panel Birim Kök Testi uygulanmıştır.

Çizelge 4. Levin-Lin-Chu (LLC) Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzyey Değerler		1.Fark Değerleri	
	Sabit	Sabit-Trend	Sabit	Sabit-Trend
LNTAS	-0.850[0.197]	-1.069[0.142]	-7.439[0.000]***	-6.647[0.000]***
LNTUK	-2.041 [0.020]**	-1.286 [0.099]*	-6.765[0.000]***	-5.953[0.000]***

LNFAZ	-1.428[0.076]*	-1.428[0.923]	-8.066[0.000]***	-7.264[0.000]***
LNGDP	-2.189 [0.014]**	1.875[0.969]	-7.026[0.000]***	-7.470[0.000]***
LNKRED	-2.241[0.008]**	-0.104 [0.458]	-6.840[0.000]***	-6.070[0.000]***

Not: $H_0 =$ Seride genel bir birim kök vardır. [] olasılık değerlerini vermektedir. *%10, **%5 ve *** %1 anlamlılık düzeylerinde reddedildiklerini göstermektedir.

Çizelge 4'te LLC Panel Birim Kök Testi sonuçlarına göre, değişkenlerin durağanlık durumları sabit ve sabit-trendli modeller altında değerlendirilmektedir. LNTAS, LNTUK, LNGDP, LNFAZ ve LNKRED değişkenleri sabit-trendli model altında H_0 hipotezi kabul edilmekte ve değişkenlerin birim kök içerdiği görülmektedir. Ancak LNTUK, LNGDP ve LNKRED değişkenleri sabit modelde H_0 hipotezi red ederek birim kök içermediği yani durağan yapıda oldukları görülmektedir. LNTAS, LNTUK, LNFAZ, LNGDP ve LNKRED değişkenlerinin birinci fark değerleri alındığında değişkenler hem sabit hem de sabit-trendli modelde durağan hale gelmektedirler.

Çizelge 5. Im-Pesaran-Shin (IPS) Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye Değerler		1.Fark Değerleri	
	Sabit	Sabit-Trend	Sabit	Sabit
LNTAS	-0.544[0.292]	-0.895[0.185]	-8.304[0.000]***	-7.205[0.000]***
LNTUK	-1.492[0.067]*	-0.956[0.169]	-8.033[0.000]***	-6.762[0.000]***
LNFAZ	-1.236[0.108]	-0.701[0.241]	-2.662[0.003]***	-2.008[0.022]**
LNGDP	1.030[0.848]	2.456[0.993]	-5.776[0.000]***	-5.232[0.000]***
LNKRED	0.239[0.594]	1.104[0.865]	-5.883[0.000]***	-5.842[0.000]***

Not: $H_0 =$ Seride genel bir birim kök vardır. [] olasılık değerlerini vermektedir. *%10, **%5 ve *** %1 anlamlılık düzeylerinde reddedildiklerini göstermektedir.

Çizelge 5'te yer alan IPS Panel Birim Kök Testi sonuçlarına göre, değişkenlerin durağanlık düzeyleri sabit ve sabit-trendli model çerçevesinde değerlendirildiği anlaşılmaktadır. LNTAS, LNTUK LNFAZ, LNGDP ve LNKRED değişkenlerinin düzey değer seviyesinde sabitli ve sabit-trendli model altında H_0 hipotezi kabul edilmektedir. Bu nedenle değişkenlerin birim kök içererek durağan olmadıkları sonucuna varılmaktadır. LNTAS, LNTUK, LNFAZ, LNGDP ve LNKRED değişkenlerinin birinci fark değerleri alındığında ise hem sabit hem de sabit-trendli modelde durağan hale gelmektedirler.

Çizelge 6. Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testi

Hesaplanan CE(s) Sayıları	Fisher İstatistiği (from trace test)	Olasılık Değeri	Fisher İstatistiği (from max- eigen test)	Olasılık Değeri
Hiçbiri	188.6	0.000***	112.0	0.000***
En fazla 1	104.2	0.000***	56.30	0.000***
En fazla 2	60.32	0.000***	28.96	0.004***
En fazla 3	44.50	0.000***	28.98	0.004***
En fazla 4	40.34	0.000***	40.34	0.000***

Not: H_0 : Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur. *%10, **%5 ve *** %1 anlamlılık düzeylerinde reddedildiklerini göstermektedir.

Çizelge 6’da yer alan Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testi sonuçlarına göre, H_0 “Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur ” hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde red edilmektedir. Bu yüzden H_1 hipotezi olan “Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır” kabul edilmektedir. Bu bağlamda BRICS-T ülkelerinde LNTAS ile LNTUK, LNFAZ, LNGDP ve LNKRED değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Panel eşbütünleşme sonucunda değişkenler arasında Dinamik En Küçük Kareler (Dynamic Ordinary Least Squares -DOLS-) metodu kullanılarak değişkenler için uzun dönem parametreleri tahmin edilmektedir.

Çizelge 7. Panel DOLS Sonuçları

Bağımlı Değişken: LNTAS			
Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık Değeri
LNTUK	-2.824726	-9.354830	0.0000
LNFAZ	0.067932	2.414186	0.0187
LNGDP	-0.331382	-2.667863	0.0097
LNKRED	0.211894	1.998423	0.0501

DOLS yöntemi ile BRICS-T ülkeleri için yapılan analizde, bağımlı değişken LNTAS’ın uzun dönem bağımsız değişken etkileri incelenmiştir (Çizelge 7). LNTUK değişkeni katsayısı -2,82 bulunmuş, %1’lik artışın tasarrufları %2,82 azalttığı tespit edilmiştir. LNFAZ değişkeni katsayısı 0,067 olarak hesaplanmış, faiz oranındaki %1’lik artışın tasarruflara %0,067 olumlu katkı sağladığı belirlenmiştir. LNGDP değişkeni katsayısı ise -0,33 olup, kişi başına gelirdeki %1’lik artışın tasarrufları %0,33 azalttığı saptanmıştır. LNKRED değişkeni katsayısı 0,21 olup, kredi büyümesindeki %1’lik artışın tasarrufları %0,21 artırdığı görülmüştür. Sonuçlar, LNTUK ve LNGDP’nin tasarruflar üzerinde negatif; LNKRED ve LNFAZ’ın pozitif etkileri olduğunu göstermektedir. Katsayılar, değişkenlerin tasarruflara olan duyarlılığını açıkça ortaya koymaktadır.

SONUÇ

BRICS-T ülkeleri özelinde gerçekleştirilen bu çalışmada, 1996-2022 dönemi dikkate alınarak, yurtiçi tasarruflar ile tüketim harcamaları, faiz oranları, kişi başına düşen GDP ve özel sektör yurtiçi kredileri arasındaki uzun dönemli etkiler irdelenmektedir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, tüketim harcamaları ile kişi başına düşen gelirin tasarruflar üzerinde negatif etkileri olduğu, kredi büyümeleri ve faiz oranlarının ise pozitif etkilerde bulunduğu belirlenmiştir. Sonuçlar, değişkenlerin tasarruflara olan duyarlılığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Elde edilen sonuçlar, ilgili literatürle de örtüşmektedir. Şöyle ki, Gülmez ve Yardımcıoğlu (2013) ile Çinko (2019) çalışmalarıyla benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Yurtiçi tasarrufların artırılması amacıyla geliştirilen politika önerilerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Öncelikle, tüketim harcamalarının azaltılması için bireysel tasarrufların teşvik edilmesine yönelik çeşitli vergisel avantajların sunulması önem arz etmektedir. Örneğin, bireysel emeklilik sisteminde devlet katkısının artırılması uzun vadeli tasarruf davranışını

desteklemektedir. Bunun yanı sıra, lüks tüketim mallarına daha yüksek vergi oranları getirilerek gereksiz harcamaların caydırılması da mümkün olmaktadır. Finansal okuryazarlığı artıracak programlar, bireylerin harcama ve tasarruf dengesini daha iyi anlamalarına katkı sağlamaktadır.

Kredi büyümelerinin desteklenmesi de tasarrufların artırılmasında etkili bir strateji olmaktadır. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler ile bireyler için düşük faizli kredi programları uygulanarak ekonomik aktivitelerin artması ve dolaylı olarak tasarruf oranlarının yükseltilmesi sağlanmaktadır. Ancak, kredi büyümeleri finansal istikrarın korunması adına sıkı bir düzenlemeyle denetlenmelidir.

Faiz oranları tasarrufları teşvike yönelik bir araç olarak kullanılabilirler. Mevduat faiz oranlarının artırılması, bireylerin tasarruf etmeye yönelme motivasyonunu artırmaktadır. Bununla birlikte, alternatif yatırım araçlarının (tahvil, bono, devlet destekli yatırım fonları vb.) geliştirilerek bireylerin tasarruflarını daha verimli bir şekilde değerlendirmelerine imkan tanınmalıdır.

Gelir artışının tüketim yerine tasarrufa yönlendirilmesi oldukça önemlidir. Bireylerin artan gelirlerini daha yüksek oranda tasarrufa ayırmaları için tasarrufa yönelik teşvik programları (gelir artışına bağlı bireysel tasarruf fonları gibi) uygulanmalıdır. Bunun yanı sıra, kamuoyu bilgilendirme kampanyaları ve eğitim programları yoluyla da tasarruf bilincinin geliştirilmesi sağlanmalıdır.

Son olarak, makroekonomik düzeyde enflasyonun kontrolü ile yurtiçi tasarruflar arasında bir denge kurulması gerekmektedir. Enflasyonun düşük seviyelerde tutulması, tasarrufların değer kaybını önlemekte ve bireyleri daha fazla tasarruf etmeye teşvik edebilmektedir. Şayet hanehalklarının yurtiçi tasarruf eğilimlerinin artırılmasında başarı elde edilirse bu gelişme ekonomik istikrara da katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abasimi, I. & Martin, A. Y. (2018). Determinants of National Saving in Four West African Countries. *International Journal of Economics and Finance*, 10(5), 67-74.
- Arıcan, E. & Aka, K. (2019). Türkiye’de Hanehalkı Tasarruf Davranışlarının Belirleyicileri. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(21), 163-184
- Atgür, M. (2020). Türkiye’de Yurtiçi Özel Tasarruf Davranışının Makroekonomik Belirleyicileri 2004-2018. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (21), 413-436.
- Ballı, E., Sigeze, Ç. & Manga, M. (2018). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: BDT Ülkeleri Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* (18. EYİ Özel Sayısı), 773-1788.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. Third edition. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.

- Bulut, E. & Karakaya, A. (2018). Tasarruflar ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki Uzun Dönemli İlişki: OECD Ülkeleri Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (Özel Sayı) 207-226
- Büberkökü, Ö. (2014). Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Uluslararası Satın Alma Gücü Paritesi: Panel Koentegrasyon Testlerinden Kanıtlar. *Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 8(1), 117-139.
- Chudik, A. & Pesaran, H. M. (2015). Common Correlated Effects Estimation of Heterogenous Dynamic Panel Data Models with Weakly Exogenous Regressors. *Journal of Econometrics*, 188(2), 393- 420.
- Çinko, L. (2019). BRICS Ülkeleri ile Türkiye’de Tasarruf Davranışlarını Belirleyen Faktörler. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(4), 98-112.
- Dineri, E. & Taş, İ. (2017). Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Örneği. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(1), 1-12.
- Epaphra, M. (2014). Empirical Investigation of the Determinants of Tanzania’s National Savings. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 1(4), 1-9.
- Ersungur, Ş. M., Boz, F. Ç. & Çınar, Ö. (2017). Türkiye ile BRICS Ülkeleri Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri: Girdi-Çıktı Yöntemi ile Bir Analiz. *Business and Economics Research Journal*, 8(3), 395-412.
- Gutierrez, M. A. (2007). Saving in Latin America After the Mid 1990s. Determinants, Constraints and Policies. CEPAL - SERIE Macroeconomía Del Desarrollo.
- Gülmez, A. & Yardımcıoğlu, F. (2013). BRICS Ülkeleri ile Türkiye’nin Ekonomik Büyümesinde Ulusal ve Yabancı Tasarrufların Etkisi: Panel Veri Analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1): 47-68.
- Güriş, S. & Özkaya, H. G. Ö. (2019). Gelişmekte Olan Ülkelerde Tasarrufları Etkileyen Faktörler: Panel Veri Analizi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 11(20), 93-108.
- Hondroyannis, G. (2006) Private Saving Determinants in European Countries: A Panel Cointegration Approach, *The Social Science Journal*, 43(4), 553-569.
- İstikbal, D., Dilek, Ş. & Yanartaş, M. (2019). Dönüşen Dünya Düzeninde “BRICS” ve Türkiye’ye Etkisi. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmalar Dergisi*, 4 (7), 48-62.
- Kaya, V. & Efe, G., (2015). Yurtiçi Tasarruflar ve Ekonomik Büyüme Dünyanın En Büyük İlk Yirmi Ekonomisi Üzerine Teorik Bir Değerlendirme ve Panel Veri Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(2), 251-278.
- Nazlıoğlu, Ş. (2010). Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Karşılaştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı.
- Ozioma, E. O., Idenyi, O., Chinyere, U. & Eze, A. (2016). The Determinants of Domestic Private Savings in Nigeria. *British Journal of Economics, Management & Trade*, 15(2), 1-16.
- Özcan, C. C., Gerçeker, M. & Özmen, İ. (2016). Turizm ve Çevre İlişkisinin Ekonometrik Bir Analizi. *Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi*, 125-135.
- Özcan, K. (2000). Determinants of Private Savings in the Arab Countries, Iran and Turkey. *Turkey: Department of Economics, Bilkent University, Ankara*.
- Pedroni, P. (2001). PPP Test in Cointegrated Panels. *Review of Economics and Statics*, 83, 727-931.
- Pesaran, H. M. & Tosetti, E. (2011). Large Panels with Common Factors and Spatial Correlation. *Journal of Econometrics*, 161(2), 182-202.
- Pesaran, H. M. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. IZA Discussion Paper No. 1240.

Pesaran, H. M., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross Section Independence. *Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.

Pesaran, M. M. & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.

Ünlü, F. (2021). Çevresel İnovasyonların Toplam Faktör Verimliliği Üzerindeki Etkisi: Panel ARDL Yaklaşımı. *Verimlilik Dergisi* (4), 21-34.

Yaraşır, S. & Yılmaz, B. E. (2011). OECD Ülkelerinde Özel Tasarruflar: Bir Bakış (1999-2007). *Maliye Dergisi*, 160, 139-163.

Yerdelen Tatoğlu, F. (2012). İleri Panel Veri Analizi (1 b.). İstanbul: Beta Yayınevi.

THE IMPACT OF FISHERY PRODUCTION ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF PERU (1960-2022)

Özgür ÖZAYDIN¹, Can APAYDIN²

¹ Ondokuz Mayıs University, FEAS, ORCID ID: 0000-0003-0579-9432

² Ondokuz Mayıs University, FEAS, ORCID ID: 0000-0003-0341-2548

ABSTRACT

In this study, the effect of fisheries production on economic growth was examined using annual data for the period 1960-2022 on the example of Peru. The dependent variable of the study was determined as the gross domestic product (GDP) per capita in constant 2015 US dollars; while the independent variable was selected as total fisheries production (metric tons). The data were obtained from the World Bank's World Development Indicators database. Within the scope of time series analysis, ADF and Phillips Perron tests were applied as traditional unit root tests. In addition, structural break situations were taken into account using the Perron test. It was determined that the stationarity levels of the variables were at both $I(0)$ and $I(1)$ levels and the ARDL cointegration method was preferred accordingly. Various diagnostic tests such as Jarque-Bera, Breusch-Godfrey, ARCH and Ramsey RESET tests were performed in the analysis and the model successfully passed all tests. CUSUM and CUSUM Square tests were applied to evaluate the parameter stability and the model successfully passed these tests. According to the error correction model (ECM) findings, it was determined that the error correction term coefficient has a negative sign and a structure indicating a medium-speed adaptation process to the long-term equilibrium. The long-term relationship exhibits a non-linear (quadratic) structure. The study aims to contribute to the United Nations Sustainable Development Goals Goal 8 (Decent Work and Economic Growth), Goal 14 (Life Below Water) and Goal 2 (Zero Hunger).

Keywords: UN Sustainable Development Goals, Fishery Production, Environmental Sustainability, ARDL Bounds Test, Structural Break.

1. INTRODUCTION

The impact of the total production of the fishing sector on economic growth is seen as an important issue in determining sustainable development policies, especially in coastal economies. Income from fishing activities contributes to economic growth both directly and indirectly, allowing the expansion of the labor market, increased trade volume and food security. However, the direction and strength of this relationship may vary depending on the extent to which the increase in fishing production supports the efficient use of economic resources. Especially in countries with high fishing potential, such as Peru, analyzing the impact of this sector on economic performance is of vital importance in the formation of fishing policies and sustainable management of resources.

This study consists of different sections that address the relationship between fishery production and economic growth. First, a literature review is conducted and previous studies on the subject are summarized. Then, in the model and data section, the econometric methods used, data sources and definitions of variables are detailed. In the findings section, the analysis results are presented and the economic meanings of these results are emphasized. Finally, the study is completed with evaluations made in the light of the findings and suggestions for future research.

2. LITERATURE REVIEW

Table 1. Literature Review

Study	Period	Data Frequency	Data Sample	Methods	Findings
Jaunky (2011)	1989-2002	Annual	23 SIDS	Panel FMOLS, System GMM, VECM	Fisheries exports positively impact GDP, with bidirectional causality.
Sugiawan, et al. (2017)	1961-2010	Annual	70 fishing countries	Panel ARDL, PMG model	Growth initially reduces fisheries, but this reverses at a per capita income of \$6,066.
Cai, et al. (2019)	2000-2015	Annual	233 countries and 42 country groups	GVA model, Input-Output Approach	Aquaculture's contribution to GDP decreases with growth, but is higher in small countries.
Rehman & Deyuan. (2019)	1970-2015	Annual	Pakistan	ARDL Bounds Testing, ECM	Fisheries production positively impacts GDP in the long term, and its short-term effect is also positive and significant.
Jawaid et al. (2019)	1974-2013	Annual	Pakistan	ARDL, Johansen-	Fisheries exports positively affect GDP in the long term,

				Juselius, FMOLS, DOLS	but have no short-term impact.
Muñiz, A. S. et al. (2022)	2012-2019	Annual	16 Latin American countries	Panel Data, GMM	Aquaculture positively affects GDP; however, exports to Asia have no significant impact.
Eyüboğlu, & Akmermer, (2023)	1990-2019	Annual	Türkiye	ARDL model	A 1% increase in fisheries production raises GDP by 0.63%.
Uzonwanne, et al. (2023)	1981-2021	Annual	Nigeria	OLS, Johansen Cointegration Test, ECM	Fisheries production positively affects GDP, but labor productivity negatively impacts it.
Elzaki, (2024)	2000-2019	Annual	6 GCC countries	Panel FMOLS, PMG, DFE, Dynamic Panel Cointegration Models	Fisheries production does not affect GDP in the long term, but fisheries exports have a positive impact.

Literature consistently shows a positive relationship between fisheries, aquaculture and economic growth across various contexts and methodologies. Jaunky (2011) found that fisheries exports positively affect GDP growth in small island developing states (SIDS), with bidirectional causality in the long run, contributing to an increase of 0.01%. Similarly, Sugiawan et al. (2017) identified an inverse N-shaped relationship between economic growth and marine resources, showing that higher income levels (US\$ 6,066 per capita) reverse the initial negative impacts on marine resources, partially consistent with the Environmental Kuznets Curve (EKC). Cai et al. (2019) highlighted the significant indirect contributions of fisheries and aquaculture to GDP through input-output dynamics. In Pakistan, Rehman et al. (2019) found that aquaculture and capture fisheries contribute 0.52% and 0.88% to GDP growth, respectively, while Jawaid et al. (2019) highlighted a positive long-run relationship between fish exports and economic growth with bidirectional causality. Muñiz et al. (2022) also confirmed the significant contribution of fisheries and aquaculture to GDP growth in Latin America, especially through exports. In Turkey, Eyüboğlu and Akmermer (2024) showed that a 1% increase in fishery production leads to a 0.63% increase in GDP, with additional short-term contributions from labor and capital. In Nigeria, Uzonwanne et al. (2023) found that a 1% increase in fish production contributes 0.01% to GDP growth. Finally, Elzaki (2024) emphasized that marine fisheries production and exports positively affect GDP and food security in the Gulf Cooperation Council (GCC) countries.

3. MODEL and DATA

3.1. Model

The model is expressed by Equation (1) to analyze the relationship between Gross Domestic Product per capita (GDPPC) and total fishery production (FISH).

In Equation (1), GDPPC represents per capita income, FISH represents total fishery production (in metric tons); α s are regression coefficients and ϵ are error terms.

$$GDPPC_t = \alpha_{0a_t} + \alpha_{1a_t}FISH_t + \alpha_{2a_t}FISH_t^2 + \epsilon_{0a_t} \quad (1)$$

The nonlinear form is defined by Equation (2).

$$gdppc = \alpha_{0b_t} + \alpha_{1b_t}fish_t + \alpha_{2b_t}fish_t^2 + \epsilon_{0b_t} \quad (1)$$

In Equation (2), *gdppc* represents the logarithmic form of per capita income, *fish* represents the logarithmic form of total fishery production; the coefficients represent the predictors, while the remaining terms include the effects of unmodeled factors.

3.2. Data

This study examines the relationship between per capita income and the performance of the fishing sector by considering the Peruvian economy between 1960-2022. The data used in the study have an annual observation frequency and are obtained from the World Bank's World Development Indicators database.

The data set of the study is expressed in constant prices and is organized based on the year 2015 in order to ensure analytical accuracy. In addition, per capita Gross Domestic Product (GDP) and fishing sector indicators are modeled with two different independent variables, and the relationships between these variables are modeled nonlinearly.

4. METHODOLOGY and EMPRICAL FINDINGS

4.1. Stationarity Tests

Augmented Dickey Fuller, Phillips Perron and Perron unit root tests were applied to evaluate the stationarity properties of *gdppc*, *fish* and *fish*². ADF test results are presented in Tables 2 and 3, PP test results are presented in Tables 4 and 5, and Perron test results are presented in Tables 6 and 7.

Table 2. ADF¹⁶ Unit Root Test Outcomes

Variable	Intercept	Intercept & Trend
<i>gdppc</i>	-0.37 (1)	-1.22 (1)
Δ <i>gdppc</i>	-5.62*** (0)	-5.64*** (0)
<i>fish</i>	-2.39 (1)	-2.36 (1)
Δ <i>fish</i>	-11.12*** (0)	-11.03*** (0)
<i>fish</i> ²	-2.39 (1)	-2.36 (1)
Δ <i>fish</i> ²	-11.04*** (0)	-10.95*** (0)

***, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.

Table 3. Stationarity Level (ADF Test)

Variable	Intercept	Intercept & Trend
<i>gdppc</i>	I (1) ***	I (1) ***
<i>fish</i>	I (1) ***	I (1) ***
<i>fish</i> ²	I (1) ***	I (1) ***

***, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.

The Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test results presented in Table 2 and Table 3 reveal the stationarity properties of the analyzed series in detail. It was determined that the income per capita (*gdppc*) variable was not stationary at the level with statistical values of -0.37 (1 lag) in the model including only the constant and -1.22 (1 lag) in the model including the constant and trend. However, it was observed that this variable was stationary at the 1% significance level with statistical values of -5.62 (0 lag) in the constant model and -5.64 (0 lag) in the constant and trend model in the first difference.

Similarly, the statistical values of -2.39 (1 lag) in the constant model and -2.36 (1 lag) in the constant and trend model at the level of the fishing (*fish*) variable showed that it was not stationary. However, in the models analyzed by taking the first difference, it was observed that it was stationary at 1% significance level with statistical values of -11.12 (0 lag) and -11.03 (0 lag), respectively.

For the square of the fishing variable (*fish*²), it was determined that the series was not stationary with the values of -2.39 (1 lag) in the model with constant at the level and -2.36 (1 lag) in the model with constant and trend. However, when the first difference was taken, stationarity was obtained.

These findings show that all variables, both in the models with constant and constant and trend, became stationary in their first-order differences and integrated into the I(1) process.

¹⁶Maximum lag length for ADF unit root test (Dickey & Fuller, 1979) is determined as 4 lags and optimal lag length is chosen by using Akaike Information Criterion (Akaike, 1973, 1998), the values in parentheses are the chosen lag lengths.

Table 4. PP¹⁷ Test Outcomes

Variable	Intercept	Intercept & Trend
<i>gdppc</i>	-0.25 (2)	-1.03 (2)
Δ <i>gdppc</i>	-5.62*** (1)	-5.63*** (2)
<i>fish</i>	-3.39** (3)	-3.34* (3)
Δ <i>fish</i>	n/a	n/a
<i>fish</i> ²	-3.37** (3)	-3.32* (3)
Δ <i>fish</i> ²	n/a	n/a

***, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.

Table 5. Stationarity Level (PP Test)

Variable	Intercept	Intercept & Trend
<i>gdppc</i>	I (1) ***	I (1) ***
<i>fish</i>	I (0) **	I (0) *
<i>fish</i> ²	I (0) **	I (0) *

***, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.

The results presented in Table 4 and Table 5 regarding the Phillips Perron (PP) unit root test comprehensively reveal the stationarity status of the variables. The per capita income (*gdppc*) variable is non-stationary with test statistics of -0.25 (2 bandwidth) in the model with constant at level and -1.03 (2 bandwidth) in the model with constant and trend. However, when the first difference is taken, the values of -5.62 (1 bandwidth) in the constant model and -5.63 (2 bandwidth) in the constant and trend model showed stationarity at 1% significance level.

Similarly, the fishing variable (*fish*) is stationary at level with values of -3.39 (3 bandwidth) in the constant model and -3.34 (3 bandwidth) in the constant and trend model at 5% and 10% significance levels, respectively. Similarly, the square of the fishing variable (*fish*²) is also stationary at the level with values of -3.37 (bandwidth of 3) and -3.32 (bandwidth of 3), respectively, at the 5% significance level.

Table 6. Perron¹⁸ Test Outcomes

Variable	Intercept		Intercept & Trend	
	Test Statistic	Break Year	Test Statistic	Break Year
<i>gdppc</i>	-3.10 (1)	2005	-5.66** (1)	1987
Δ <i>gdppc</i>	-6.56*** (0)	1989	n/a	n/a
<i>fish</i>	-4.730 (0)	1983	-5.62** (0)	1983
Δ <i>fish</i>	-12.38*** (0)	1973	n/a	n/a

¹⁷Bartlett kernel (Bartlett, 1948, 1950) is used as the spectral estimation method and Newey-West (Newey and West, 1986) bandwidth is used as the bandwidth for P-P (Phillips and Perron, 1988) unit root test, the values in parentheses are the chosen lag lengths.

¹⁸Maximum lag length for Perron unit root test (Perron, 1989) is determined as 4 lags.

<i>fish</i> ²	-4.650 (0)	1983	-5.52* (0)	1983
$\Delta fish^2$	-12.24*** (0)	1973	n/a	n/a

***, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.

Table 7. Stationarity Level (Perron Test)

Variable	Intercept	Intercept & Trend
<i>gdppc</i>	I (1) ***	I (0) **
<i>fish</i>	I (1) ***	I (0) **
<i>fish</i> ²	I (1) ***	I (0) *

***, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.

According to the Perron unit root test results, the income per capita variable (*gdppc*) was not found to be stationary in the level for the model with a constant with a test statistic of -3.10 (1 lag) and a break date of 2005. In the model with a constant and trend, it was found to be stationary at a significance level of 5% with a test statistic of -5.66 (1 lag) and a break date of 1987. However, in the first difference for the model with a constant, stationarity was achieved at a significance level of 1% with a test statistic of -6.56 (0 lag).

Similarly, the fishing variable (*fish*) was not found to be stationary in the level for the model with a constant with a test statistic of -4.73 (0 lag) and a break date of 1983. In the model with a constant and trend, stationarity was observed at a significance level of 5% with a test statistic of -5.62 (0 lag). When the first difference of the relevant variable is taken in the for the model with a constant, it is concluded that it becomes stationary at 1% significance level with the test statistic of -12.38 (0 lag) and the break date of 1973.

For the square of the fishing variable (*fish*²), it is determined that it is not stationary at the level with the test statistic of -4.65 (0 lag) and the break date of 1983 in the for the model with a constant, but it becomes stationary at 1% significance level with the test statistic of -12.24 (0 lag) when the first difference is taken. Stationarity is determined at 10% significance level with the test statistic of -5.52 (0 lag) in the model with constant and trend.

According to the ADF test results, per capita income (*gdppc*), fishing (*fish*) and the square of the fishing variable (*fish*²) were found as I(1) in both the constant and the constant and trend models, that is, they showed stationarity in their first differences. All variables became stationary at the 1% significance level.

According to the PP test results, per capita income (*gdppc*) was determined as I(1) in the constant and the constant and trend models. However, the fishing variable (*fish*) and the square of the fishing variable (*fish*²) were found to be I(0) in the for the model with a constant and the model with fixed and trend, that is, they showed stationarity at their levels.

According to the Perron test results, per capita income (*gdppc*) was found as I(1) in the for the model with a constant and I(0) in the constant and trend model, and in both cases it provided

stationarity at 5% significance level. Fishery variable (*fish*) was found as I(1) in the for the model with a constant and I(0) in the constant and trend model, and in both cases it showed stationarity at 5% significance level. The square of the fishery variable (*fish*²) was found as I(1) in the for the model with a constant and I(0) in the constant and trend model, and it showed stationarity at 1% and 10% significance level, respectively.

4.2. ARDL¹⁹ Analysis

In the study, since the stationarity of the variables varies between I(0) and I(1), the ARDL approach to cointegration method is used to investigate the effects of fishery production on economic development, for the case of Peru. The structure of the ARDL model is presented with Equation (3).

$$\Delta gdppc_t = \alpha_{0c} + \sum_{i=1}^{c_1} \alpha_{1c} gdppc_{t-i} + \sum_{i=0}^{c_2} \alpha_{2c} \Delta fish_{t-i} + \sum_{i=0}^{c_3} \alpha_{3c} \Delta fish_{t-i}^2 + \alpha_{4c} d_1 \alpha_{5c} T + \beta_{1c} gdppc_{t-1} + \beta_{2c} fish_{t-1} + \beta_{3c} fish_{t-1}^2 + \epsilon_{0ct} \tag{1}$$

In Equation (3), the *c* coefficients used to represent the optimum lag lengths for the regarding variables, T indicates the trend variable, and d1989 refers to the structural break in 1989 captured by the model with only constant of the Perron unit root test.

The econometrically appropriate ARDL model was determined as ARDL (12,12,12) according to Akaike Information Criterion (AIC). In order to ensure the statistical reliability of the model, diagnostic tests, namely, Jarque-Bera, Breusch-Godfrey, ARCH and Ramsey RESET tests the findings of which are presented in Table 8, were applied to evaluate the normal distribution of the residuals, the presence of serial correlation, heteroscedasticity and whether the model was correctly specified.

Table 8. Diagnostic Test Findings

Test	Test Statistics	Probability
Jarque-Bera ²⁰	1.33	0.51

¹⁹ Pesaran & Pesaran (1997), Pesaran & Smith (1998), Pesaran & Shin (1995,1998,1999) ve Pesaran vd. (2001).

²⁰ (Jarque & Bera, 1980)

Breusch-Godfrey²¹	0.87	0.37
ARCH²²	1.07	0.3
Ramsey RESET²³	0.41	0.53

The results of diagnostic tests provide important clues in ensuring the statistical validity of the model. The Jarque-Bera test shows that the error terms are normally distributed with a statistical value of 1.33 and a probability value of 0.51. The Breusch-Godfrey test confirms that there is no serial correlation between the error terms with a statistical value of 0.87 and a probability value of 0.37. The ARCH test shows that there is no conditional heteroskedasticity with a statistical value of 1.07 and a probability value of 0.30. The Ramsey RESET test shows that the model is correctly specified and does not contain any functional form errors with a statistical value of 0.41 and a probability value of 0.53.

In addition to the above-mentioned diagnostic checks the parameter stability of the model was examined with CUSUM and CUSUMSQ tests, and the findings are presented in Figure 1.

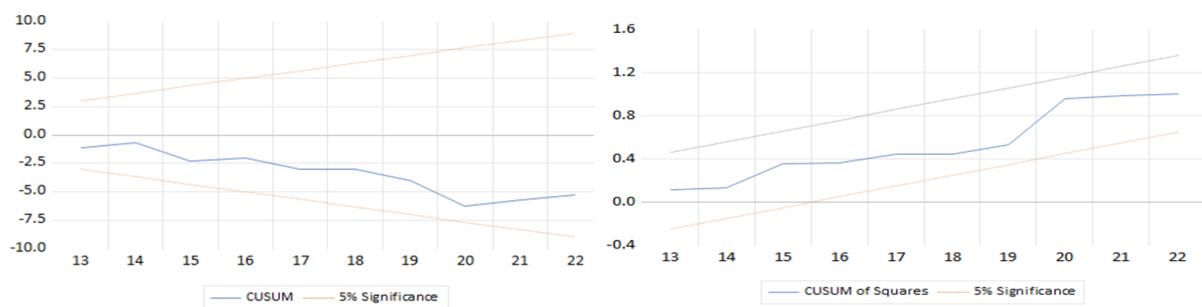

Figure 1.CUSUM²⁴ and CUSUMSQ²⁵ Tests

The test results presented in Figure 1 showed that, the CUSUM test remained between the upper and lower limits determined at the 5% significance level, indicating that the model coefficients were consistent throughout the period. Similarly, the CUSUMSQ test remained within the critical limits, indicating that there was no structural break or imbalance in the residual variance.

Upon ensuring the statistical reliability of the ARDL (12,12,12) model, the bounds testing methodology was applied to test the existence of the cointegration relationship between fisheries production and economic growth.

²¹ (Breusch & Godfrey,1981)

²² (Engle, 1982)

²³ (Ramsey,1969).

²⁴ (Page,1954)

²⁵ (Brown et.al, 1975)

Table 9. Bounds Test

Test	<i>F</i>
Calculated Test Statistics	7.19**
Upper Bound	6.3
Lower Bound	5.24

***, **, and * indicates significance at 1%, 5%, and 10% level, respectively.

The bounds testing methodology within the framework of ARDL approach to cointegration, is based on an F test procedure that evaluates whether the lagged level coefficients of the variables are collectively significant. The existence of the cointegration relationship is decided by comparing the calculated F-statistic with the lower and upper limits of the predetermined critical values. If the F-statistic exceeds the upper limit, it is concluded that the variables are cointegrated

According to the bounds test results presented in Table 9, the calculated F-statistic (7.19) exceeds the upper bound limit of 6.3 at the 5% significance level, indicating the presence of cointegration relationship among per capita income, fishery production, and the square of the fisheries production.

4.3. Error Correction Model

Once the cointegration relationship among the variables, for the Peru case, was confirmed, the Error Correction Model (ECM) which analyzes the transition mechanism to the long-term equilibrium by measuring the speed of elimination of short-term imbalances was used to examine the short-term dynamics for the ARDL (12,12,12) model. The findings of the ECM are presented in Table 10.

Table 10. Error Correction Model

Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistics	p-value
γ_{t-1}	-0.53	0.10	-5.08	0.00***
$\Delta gdppc_{t-1}$	-0.11	0.18	-0.63	0.53
$\Delta gdppc_{t-2}$	0.21	0.17	1.20	0.25
$\Delta gdppc_{t-3}$	0.62	0.26	2.39	0.03**
$\Delta gdppc_{t-4}$	-0.47	0.27	-1.72	0.10
$\Delta gdppc_{t-5}$	0.20	0.27	0.74	0.46
$\Delta gdppc_{t-6}$	0.03	0.22	0.15	0.88
$\Delta gdppc_{t-7}$	0.35	0.22	1.57	0.14
$\Delta gdppc_{t-8}$	-0.17	0.19	-0.89	0.38
$\Delta gdppc_{t-9}$	0.25	0.18	1.39	0.18
$\Delta gdppc_{t-10}$	-0.22	0.16	-1.32	0.21
$\Delta gdppc_{t-11}$	0.29	0.16	1.82	0.09*
$\Delta fish$	2.73	0.93	2.92	0.01**
$\Delta fish_{t-1}$	-10.92	2.87	-3.80	0.00***
$\Delta fish_{t-2}$	-7.78	2.34	-3.31	0.00***
$\Delta fish_{t-3}$	-7.74	1.88	-4.10	0.00***
$\Delta fish_{t-4}$	-5.05	1.59	-3.17	0.00***
$\Delta fish_{t-5}$	0.65	1.71	0.38	0.70
$\Delta fish_{t-6}$	2.61	1.72	1.51	0.15
$\Delta fish_{t-7}$	1.26	1.52	0.83	0.42
$\Delta fish_{t-8}$	0.12	1.36	0.09	0.92
$\Delta fish_{t-9}$	2.58	1.43	1.79	0.09*

$\Delta fish_{t-10}$	4.95	1.45	3.40	0.00***
$\Delta fish_{t-11}$	2.69	1.08	2.48	0.02***
$\Delta fish^2$	-0.08	0.03	-2.89	0.01**
$\Delta fish^2_{t-1}$	0.34	0.09	3.77	0.00***
$\Delta fish^2_{t-2}$	0.24	0.07	3.26	0.00***
$\Delta fish^2_{t-3}$	0.24	0.06	4.04	0.00***
$\Delta fish^2_{t-4}$	0.16	0.05	3.13	0.00***
$\Delta fish^2_{t-5}$	-0.02	0.05	-0.38	0.70
$\Delta fish^2_{t-6}$	-0.08	0.05	-1.52	0.15
$\Delta fish^2_{t-7}$	-0.04	0.04	-0.82	0.42
$\Delta fish^2_{t-8}$	0.00	0.04	-0.07	0.94
$\Delta fish^2_{t-9}$	-0.08	0.04	-1.80	0.09*
$\Delta fish^2_{t-10}$	-0.15	0.04	-3.37	0.00***
$\Delta fish^2_{t-11}$	-0.08	0.03	-2.45	0.03**
d_{1989}	-0.45	0.10	-4.27	0.00***
C	-131.93	25.92	-5.08	0.00***
T	0.01	0.00	4.45	0.00***
Important Statistics				
$\overline{R^2}$	0.68		RSS	0.01

			DW1	
F	3.79***			2.41
			— 1 (Du	

***, **, and * indicates significance at 1%, 5%, and 10% level, respectively.

The coefficient of the error correction term ($\gamma t-1$) is found to be -0.53, indicating that short-term deviations are corrected to the long-term balance at a rate of 53% in each period.

4.4. Long Run Model

To evaluate the long-run dynamics of the fishery production-economic development nexus the long-run form of the ARDL (12,12,12) model was estimated.

Table 11. Cointegrated Model

Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistics	p-value
<i>fish</i>	32.61	14.07	2.31	0.02**
<i>fish</i> ²	-1.04	0.45	-2.28	0.02**

***, **, and * indicates significance at 1%, 5%, and 10% level, respectively.

The findings of the long-term model which are presented in Table 11 revealed the existence of a U-shaped relationship between fisheries production and per capita GDP, for the Peruvian case, over the period 1960-2022. This finding suggested that, the economic impact of fisheries production on per capita GDP is non-linear, and after a certain fisheries production may harm economic growth, even though to that certain point it contributes to foster the economic growth in Peru.

5. CONCLUSION

Using Peru data covering the period 1960-2022, the long-term and short-term relationships between per capita income and total fishery production were examined. The stationarity levels of the variables were examined with different unit root tests, and the results revealed that the variables were generally stationary in their first differences. However, in some tests, fishery production and its square were found to be stationary at the levels. The ARDL (12,12,12) model selected with the Akaike Information Criterion successfully passed the diagnostic checks and parameter stability tests. The Error Correction Model (ECM) findings showed that short-term deviations adjusted to the long-term equilibrium at a rate of 53%. The long-term model findings revealed that total fishery production had a positive effect on per capita income (with a coefficient of 32.61 at a significance level of 5%), but the square of fishery production had a negative effect (with a coefficient of -1.04 at a significance level of 5%), indicating that there was a limit to the economic effects of increased production. These findings provide significant contributions to understanding the dynamics of the analyzed relationship.

According to the results obtained, it is seen that the fishing sector plays an important role in economic growth for Peru and that this sector should be supported in a sustainable way. It is

recommended that policies be designed to protect the environmental balance while increasing fishing production. In order to increase the efficiency of fishing activities, technological investments should be encouraged and modern production methods should be adopted. However, considering that there is a limit to the economic effects of the increase in fishing production, it is necessary to prevent over-exploitation of the sector and to prioritize the sustainable use of resources. In addition, it is of great importance to invest in infrastructure projects related to fishing activities and to increase financing opportunities in order to reduce the economic effects of the disruptions in the sector. In this direction, effective management of the fishing sector as part of economic development strategies will make significant contributions to the growth and prosperity of Peru.

REFERENCES

- Akaike, H. (1973). Information Theory and an Extension of the Maximum Likelihood Principle. In *Proceedings of the 2nd International Symposium on Information*, Bn Petrow, F. Czaki, Akademiai Kiado, Budapest.
- Akaike, H. (1998). Information Theory and an Extension of the Maximum Likelihood Principle. In *Selected Papers of Hirotugu Akaike* (pp. 199-213). Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-1694-0_15
- Bartlett, M. S. (1948). Smoothing Periodograms From Time-Series With Continuous Spectra. *Nature*, 161(4096), 686-687. <https://doi.org/10.1038/161686a0>
- Bartlett, M. S. (1950). Periodogram Analysis and Continuous Spectra. *Biometrika*, 37(1/2), 1-16. <https://doi.org/10.1093/biomet/37.1-2.1>
- Breusch, T. S., & Godfrey, L. G. (1981). A Review of Recent Work on Testing for Autocorrelation in Dynamic Simultaneous Models. In D. Currie, R. Nobay, & D. Peel (Eds.), *Macroeconomic Analysis: Essays in Macroeconomics and Econometrics* (pp. 63-105). Croom Helm.
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships Over Time. *Journal of the Royal Statistical Society Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163. <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1975.tb01532.x>
- Cai, J. N., Huang, H., & Leung, P. S. (2019). Understanding and Measuring the Contribution of Aquaculture and Fisheries to Gross Domestic Product (GDP). *FAO Fisheries and Aquaculture Technical Paper No. 606*, 80. (Rome: FAO).
- Durbin, J., & Watson, G. S. (1950). Testing for Serial Correlation in Least Squares Regression: I. *Biometrika*, 37(3/4), 409-428. <https://doi.org/10.2307/2332391>
- Elzaki, R. M. (2024). Does Fish Production Influence the GDP and Food Security in Gulf Cooperation Council Countries? Evidence From the Dynamic Panel Data Analysis. *Aquaculture*, 578, 740058. <https://doi.org/10.1016/j.aquaculture.2023.740058>
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive Conditional Heteroscedasticity With Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation. *Econometrica*, 50(4), 987-1007. <https://doi.org/10.2307/1912773>
- Eyüboğlu, S., & Akmermer, B. (2023). The Relationship Between Economic Growth and Fisheries Production in Türkiye. *Aquaculture Studies*, 24(2), Article AQUAST1017. <https://doi.org/10.4194/AQUAST1017>
- Jaunky, V. C. (2011). Fish Exports and Economic Growth: The Case of SIDS. *Coastal Management*, 39(4), 377-395. <https://doi.org/10.1080/08920753.2011.589210>
- Jawaid, S. T., Siddiqui, M. H., Atiq, Z., & Azhar, U. (2019). Fish Exports and Economic Growth: The Pakistan's Experience. *Global Business Review*, 20(2), 279-296. <https://doi.org/10.1177/0972150918825422>
- Jarque, C. M., & Bera, A. K. (1980). Efficient Tests for Normality, Homoscedasticity and Serial Independence of Regression Residuals. *Economics Letters*, 6(3), 255-259. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(80\)90024-5](https://doi.org/10.1016/0165-1765(80)90024-5)

- Muñiz, R. D. L. M., Jimber del Río, J. A., Jiménez Beltrán, F. J., & Vera Gilces, P. (2022). The Fisheries and Aquaculture Sector in Latin America: Exports to East Asia and Production. *PLoS ONE*, 17(7), e0267862. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0267862>
- Newey, W. K., & West, K. D. (1986). A Simple, Positive Semi-Definite, Heteroskedasticity and Autocorrelation Consistent Covariance Matrix. *Econometrica*, 55(3), 703-708. <https://doi.org/10.2307/1913610>
- Page, E. S. (1954). Continuous Inspection Schemes. *Biometrika*, 41(1/2), 100–115. <https://doi.org/10.2307/2333009>
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1361-1401. <https://doi.org/10.2307/1913712>
- Pesaran, M. H., & Pesaran, B. (1997). Working With Microfit 4.0: Interactive Econometric Software Package (DOS and Windows Versions). Oxford, Oxford University Press.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1995). An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis. Vol. 9514. Cambridge, UK, Department of Applied Economics, University of Cambridge.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1998). Generalized Impulse Response Analysis in Linear Multivariate Models. *Economics Letters*, 58(1), 17-29. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(97\)00214-0](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(97)00214-0)
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Pesaran, M. H., & Smith, R. P. (1998). Structural Analysis of Cointegrating VAR's. *Journal of Economic Surveys*, 12(5), 471-505. <https://doi.org/10.1111/1467-6419.00065>
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Ramsey, J. B. (1969). Tests for Specification Errors in Classical Linear Least-Squares Regression Analysis. *Journal of the Royal Statistical Society Series B (Methodological)*, 31(2), 350-371. <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1969.tb00796.x>
- Rehman, & Deyuan, Z. (2019). Do Fisheries and Aquaculture Production Have Dominant Roles Within the Economic Growth of Pakistan? *British Food Journal*, 121(8), 1926-1935. <https://doi.org/10.1108/BFJ-01-2019-0005>
- Sugiawan, Y., Islam, M., & Managi, S. (2017). Global Marine Fisheries With Economic Growth. *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, Paper No. 80841. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/80841/>
- Uzonwanne, M. C., Mbah, C. C., Onyedibe, F. C., & Obi, C. I. (2023). Impact of Fish Production on the Gross Domestic Product in Nigeria. *Journal of Economics, Management and Trade*, 29(8), 88-98. <https://doi.org/10.9734/JEMT/2023/v29i81117>

²⁶ (Durbin & Watson, 1950)

THE ROLE OF MEDIUM AND HIGH-TECH EXPORTS ON ECONOMIC GROWTH: EVIDENCE FROM JAPAN (1990-2021)

Özgür ÖZAYDIN¹, Can APAYDIN²

¹ Ondokuz Mayıs University, FEAS, ORCID ID: 0000-0003-0579-9432

² Ondokuz Mayıs University, FEAS, ORCID ID: 0000-0003-0341-2548

ABSTRACT

In this study, the impact of medium and high-technology exports on economic growth was examined using annual data for the period 1990-2021 for the example of Japan. The dependent variable of the study was determined as gross domestic product (GDP) per capita in constant 2015 US dollars; while the independent variable was selected as the share of medium and high-technology exports in total manufacturing exports. The data were obtained from the World Bank's World Development Indicators database. ADF and Phillips Perron tests were applied as conventional unit root tests to determine the degrees of stationarity of the variables. In addition, structural break situations were taken into consideration using the Perron test. It was determined that all variables were first-degree stationary. The ARDL cointegration method was preferred in order to investigate the possible relationships between the variables. Various diagnostic tests such as Jarque-Bera, Breusch-Godfrey, ARCH and Ramsey RESET tests were performed in the analysis; In addition, CUSUM and CUSUM Square tests were applied to evaluate the parameter stability and the model successfully passed all diagnostic control tests. According to the error correction model (ECM) findings, the error correction term was found to have a negative sign as expected. It was determined that there was a negative relationship between the variables in the long term. The study aims to contribute to the goals of Goal 9 (Industry, Innovation and Infrastructure) and Goal 8 (Decent Work and Economic Growth) of the United Nations Sustainable Development Goals.

Keywords: UN Sustainable Development Goals, Medium and High-Tech Exports, Technological Innovation, Export-Led Growth, ARDL Co-integration.

6. INTRODUCTION

While the impact of exports on economic growth is considered a fundamental element in national development strategies, the nature of this impact becomes more evident with the share of medium and high-technology products exported, especially in the manufacturing sector. While exports contribute to economic dynamism through the expansion of production capacity, increase in foreign exchange revenues and technological development, the role of medium and high-technology products in this process is important in terms of providing a competitive advantage in global markets and supporting long-term growth.

Medium and high-technology products in the manufacturing sector not only accelerate economic growth, but also facilitate the spread of technology-based innovations. Such products enable countries to create higher added value by modernizing their production structures and improve their labor force qualifications. In particular, the growth of technology-intensive sectors both increases the competitiveness of local industries in the international arena and enables more efficient use of resources.

In this context, the impact of medium and high-technology products on economic growth is directly related to the promotion of innovative production processes and the expansion of global trade volume. Technology-intensive exports make positive contributions to countries' foreign trade balances and emerge as an important driving force for sustainable economic growth. Thus, increasing exports and especially technology-based production both strengthens short-term economic dynamism and forms the basis for economic prosperity in the long term.

In this study, after the introduction, the second section details the theoretical approaches and findings from previous studies on the impact of medium and high-tech products on economic growth. The third section explains the data set and methodology used and presents the econometric methods applied for the analysis. Then, the fourth section includes the analysis results and discusses both short-term and long-term findings. The fifth and final section provides a general assessment of the findings, provides policy recommendations in light of these findings, and specifies recommendations for future research. With this structure, it is aimed to systematically present the theoretical and empirical contributions of the study to the reader.

7. LITERATURE REVIEW

A summary of the literature in which empirical analyses of relevant variables are made is presented in Table 1 below.

Table 1. Literature Review

Study	Period	Data Frequency	Data Sample	Methods	Findings
Lee (2011)	1970-2004	Annual	71 Countries	Panel Data Analysis	Positive with high technology
Das and Mazumder (2017)	1988-2016	Annual	India	Granger Causality and Cointegration Tests	Positive with medium technology
Fotros and Ahmadvand (2017)	2002-2012	Quarterly	Iran	ARDL Method	Positive with high technology
Demir (2018)	1995-2015	Annual	34 Upper-Middle Income Countries	Dynamic Panel Data Analysis (PMG, MG)	Positive with medium and high technology
Buchinskaya and Dyatel (2019)	1992-2016	Annual	38 European Countries	Fixed Effects Panel Data Analysis	Positive with high technology
Erdil Şahin (2019)	1989-2017	Annual	Turkey	VAR, Granger Causality Test	Positive with high technology
Garces and Adriatico (2019)	1991-2016	Annual	Philippines	Symbolic Regression Analysis	Negative with high technology
Handoyo et al. (2024)	2010-2015	Annual	Indonesia	Stochastic Frontier Analysis	Positive with low, medium, and high technology
Dağdemir and Akçagün Narin (2024)	1995-2019	Annual	Countries by income groups	Driscoll-Kraay Method	Negative with medium technology, Positive with high technology

Yağış (2024)	1996-2021	Annual	G-7 Countries	Panel Data Analysis	Positive with high technology
--------------	-----------	--------	------------------	------------------------	----------------------------------

Lee (2011) analyzed the effects of export specialization on economic growth using panel data covering 71 countries during the period 1970–2004. OLS, IV and quantile regression were used as methods. The results show that specialization in high-technology exports has a positive effect on GDP growth, whereas specialization in low-technology exports has a negative effect on growth.

Das and Mazumder (2017) examined the relationship between medium and high technology exports and economic growth in India during the period 1988-2016. Granger causality analysis and cointegration test were used in the study. The findings revealed that medium and high technology exports have a positive effect on economic growth in the long run.

Fotros and Ahmadvand (2017) examined the effects of high-tech exports on economic growth in Iran during the period 2002-2012. Romer's endogenous growth model and ARDL method were used in the study. The results showed that high-tech exports have a positive and significant effect on Iran's economic growth. It was found that 1 unit increase in high-tech exports increased GDP by 0.009%.

Demir (2018), the relationship between the export composition and economic growth of 34 upper middle-income countries between 1995-2015 was examined. Dynamic panel data analysis methods (PMG, MG and DFE) were used. The results show that high-technology exports have a positive and significant effect on economic growth in the long run, while medium-technology exports have a more limited positive effect. Low-technology exports negatively affect growth in the long run.

Buchinskaya and Dyatel (2019) examined the relationship between high-technology exports and economic growth by examining 38 European countries between 1992 and 2016. The fixed effects model and the least squares method were used in the study. The findings showed that high-technology exports had a positive effect on GDP growth in developed countries, but this effect was weaker in underdeveloped countries. The contribution of wages for the use of intellectual property to economic growth was more pronounced in some countries compared to high-technology exports.

Erdil Şahin (2019) examined the relationship between high-technology exports and economic growth in Turkey during the period 1989-2017. Granger causality test, variance decomposition and VAR model were used in the study. The results showed that high-technology exports have a positive and significant effect on economic growth. In the short term, a one-way causality relationship from high-technology exports to economic growth was determined.

Garces and Adriatico (2019) examined the determinants of high-technology exports and their relationship with economic growth in the Philippines between 1991 and 2016. Symbolic regression and machine learning methods were used in the study. The findings showed that high-technology exports did not have a direct effect on economic growth, but foreign direct investments (FDI) made a significant contribution to the increase in these exports. It was stated that GDP had a negative effect on high-technology exports.

Handoyo et al. (2024) analyzed the export performance of Indonesia's low, medium and high technology manufacturing industries between 2010 and 2015. The study used the stochastic frontier analysis method. The findings show that technological efficiency increases export performance in high-tech manufacturing industries, but this effect is more limited in low and medium technology industries. It is also stated that the use of imported raw materials has a positive effect on export performance.

Dağdemir and Akçagün Narin (2024) examined the export performance of manufacturing industry products in terms of four different technology levels and three income groups between 1995-2019. The study used the panel data method and Driscoll-Kraay estimator. The findings show that high-technology exports have a positive effect on economic growth in high-income countries, while this effect is limited in low- and middle-income countries. In addition, medium-high-technology exports have a positive growth effect in all income groups.

Yağış (2024) examined the effects of high-technology exports on economic growth in G-7 countries with data for the period 1996-2021. In the study using the panel data analysis method, the results show that high-technology exports have a positive and significant effect on economic growth in both the short and long term. In addition, it was found that a 1% increase in high-technology exports increased economic growth by 0.515%.

8. MODEL and DATA

8.1. Model

The model represented by Equation (1) is formulated to investigate the relationship between per capita GDP (GDPPC) and the share of medium and high-tech exports (MHEXP) in manufactured exports, with α 's as Ordinary Least Squares estimators and ϵ as the white Noisy term accounting for random deviations.

$$GDPPC_t = \alpha_{0a_t} + \alpha_{1a_t}MHEXP_t + \epsilon_{0a_t} \quad (1)$$

The transformed version of the model, accommodating proportional changes in the variables, is articulated in Equation (2).

$$gdppc = \alpha_{0b_t} + \alpha_{1b_t}mhexp_t + \epsilon_{0b_t} \quad (1)$$

Equation (2) includes the logarithmic transformation of GDP per capita (*gdppc*) and medium to high technology exports (*mhexp*), where the coefficients α are linear regression coefficients estimating the relationship between the variables and ϵ is the error term reflecting the effects of factors not included in the model.

8.2. Data

This study uses a dataset covering the period 1990-2021 at an annual frequency to analyze the Japanese economy. The data include the ratio of medium and high technology exports (*mhexp*) to GDP per capita (*gdppc*) and manufacturing exports, both variables are obtained from the WDI.

9. METHODOLOGY and EMPRICAL FINDINGS

The method used in this study consists of two stages. In the first stage, the stationarity properties of the series were evaluated using various unit root tests. In line with the findings obtained, in the second stage, an econometric technique appropriate to the degree of integration of the series was selected and the analysis was carried out.

9.1. Stationarity Tests

In order to determine the stationarity properties of the variables and prevent the spurious regression problem, Augmented Dickey Fuller (ADF) Phillips Perron (PP) and Perron unit root tests were applied. The findings regarding the ADF unit root test are presented in Tables 2 and 3, the findings regarding the PP test are presented in Tables 4 and 5, and the findings regarding the Perron unit root test are presented in Tables 6 and 7.

Table 2. ADF²⁷ Unit Root Test Outcomes

Variable	Intercept	Intercept & Trend
<i>gdppc</i>	-1.42 (0)	-3.41 (1)
Δ <i>gdppc</i>	-5.83*** (0)	-5.7*** (0)
<i>mhexp</i>	-0.87 (0)	-1.88 (0)
Δ <i>mhexp</i>	-4.91*** (0)	-4.82*** (0)

***, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.

Table 3. Stationarity Level (ADF Test)

Variable	Intercept	Intercept & Trend
<i>gdppc</i>	I (1) ***	I (1) ***
<i>exp</i>	I (1) ***	I (1) ***

²⁷Maximum lag length for ADF unit root test (Dickey & Fuller, 1979) is determined as 4 lags and optimal lag length is chosen by using Akaike Information Criterion (Akaike, 1973, 1998), the values in parentheses are the chosen lag lengths.

***, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.

According to the ADF unit root test results, the level series are not statistically significant both in the model containing only the constant term and, in the model containing the constant term and trend. For example, for the *gdppc* variable, the test statistic was calculated as -1.42 in the model containing only the constant term and the lag length was selected as 0, and it was concluded that it was not stationary. In the model containing the constant term and trend, the test statistic of the *gdppc* variable was -3.41, the lag length was selected as 1, and it was again found to be statistically insignificant. However, the *gdppc* become stationary when the first differences were taken in both models.

Similarly, the *mhexp* variable was not found to be significant at the level, but when the first difference was taken, the $\Delta mhexp$ variable gave statistically significant results in both models. While the test statistic in the model with the constant term was -4.91 and the lag length was 0, the test statistic in the model with the constant term and trend was -4.82, and stationarity was achieved at the 1% significance level in both tests.

As a result, it was seen that the level series had a unit root and were not stationary, but when their first differences were taken, they became stationary in both models. This shows that the series are integrated of the first degree (I(1)).

Table 4. PP²⁸ Test Outcomes

Variable	Intercept	Intercept & Trend
<i>gdppc</i>	-1.55 (9)	-3.03 (6)
$\Delta gdppc$	-8.45*** (11)	-8.00*** (12)
<i>mhexp</i>	-0.87 (0)	-1.99 (2)
$\Delta mhexp$	-4.91*** (1)	-4.82*** (1)

***, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.

Table 5. Stationarity Level (PP Test)

Variable	Intercept	Intercept & Trend
<i>gdppc</i>	I (1) ***	I (1) ***
<i>mhexp</i>	I (1) ***	I (1) ***

***, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.

²⁸Bartlett kernel (Bartlett, 1948, 1950) is used as the spectral estimation method and Newey-West (Newey and West, 1986) bandwidth is used as the bandwidth for P-P (Phillips and Perron, 1988) unit root test, the values in parentheses are the chosen lag lengths.

According to the results of the Phillips-Perron (PP) unit root test, the level series were not found to be stationary in both the model containing only the constant term and the model containing the constant term and trend. For example, for the *gdppc* variable, the test statistic was calculated as -1.55 in the model containing only the constant term and the selected bandwidth was 9. For the same variable, the test statistic was -3.03 in the model containing the constant term and trend, and the bandwidth was determined as 6, and therefore, it was concluded that the level series were not stationary.

When the first difference was taken, the results changed significantly in the direction of stationarity. In the model containing only the constant term, the test statistic for the Δ *gdppc* variable was calculated as -8.45 and the bandwidth was selected as 1; this value is above the critical values at the 1% significance level. In the model containing the constant term and trend, the test statistic for the same variable was found as -8.00 and the bandwidth was determined as 12. In both cases, it was concluded that the series was stationary.

Similarly, while the *mhexp* variable was not found to be stationary at the level, significant results were obtained when the first difference was taken. For example, in the model containing only the constant term, the test statistic for Δ *mhexp* was determined as -4.91 and the bandwidth was selected as 1. This result is statistically significant at the 1% significance level. In the model containing the constant term and trend, the test statistic was -4.82, the bandwidth was again selected as 1 and stationarity was achieved by being above the critical values.

As a result, although the level series were not stationary, they became stationary in both the models with constant terms and the models with constant terms and trends when their first differences were taken.

Table 6. Perron²⁹ Test Outcomes

Variable	Intercept		Intercept & Trend	
	Test Statistic	Break Year	Test Statistic	Break Year
<i>gdppc</i>	-4.74 (1)	2008	-4.64 (1)	2008
Δ <i>gdppc</i>	-7.83*** (0)	2009	-8.17*** (0)	2009
<i>mhexp</i>	-3.29 (4)	2007	-3.31 (4)	2007
Δ <i>mhexp</i>	-5.87** (0)	2009	-6.08** (0)	2015

***, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.

Table 7. Stationarity Level (Perron Test)

Variable	Intercept	Intercept & Trend
----------	-----------	-------------------

²⁹Maximum lag length for Perron unit root test (Perron, 1989) is determined as 4 lags.

<i>gdppc</i>	I (1) ***	I (1) ***
<i>mhexp</i>	I (1) **	I (1) **

***, **, and * indicates stationarity at 1%, 5%, and 10% significance level, respectively.

According to the Perron unit root test results, level variables and their first differences were analyzed by considering the break years determined in both models containing constant terms and constant terms and trend. In the model containing only constant terms, the test statistic for the *gdppc* variable was calculated as -4.74, the selected lag length was 1 and the break year was determined as 2008. This value remained below the critical value at the 1% significance level, indicating that the series was not stationary at the level. In the model containing constant terms and trend, the test statistic for the same variable was found as -4.64, again the lag length was selected as 1 and the break year was determined as 2008. In this case, it was concluded that the series was not stationary at the level.

When the first difference taken, in the model containing only constant, the test statistic for the Δ *gdppc* variable was calculated as -7.83 and the lag length was selected as 0. The break year was specified as 2009 and stationarity was achieved at the 1% significance level. In the model with constant term and trend, the test statistic was calculated as -8.17, the lag length was determined as 0 and the break year as 2009. In both models, stationarity was achieved in the first difference of the *gdppc*.

It was observed that stationarity was not achieved at the level, for the *mhexp*, both in the model with constant and the model with constant and trend. However, when the first difference was taken, the test statistic for Δ *mhexp* in the model with constant term was calculated as -5.87, the lag length was determined as 0 and the break year was 2009. In the model with constant term and trend, the test statistic was determined as -6.08, the lag length was determined as 0 and the break year was 2015. It was observed that the series were stationary when the first difference was taken.

As a result, it was determined that while the level variables were not stationary, the series became stationary when the first differences were taken in both the models containing a constant term and the models containing a constant term and a trend. This situation shows that the series are first-order integrated (I(1)) and the determined break years are effective on the stationarity properties of the series.

In summary, the above-mentioned stationarity test findings indicated that the analyzed series are not stationary at the level, but become stationary by taking their first differences, regardless of the unit root test and model used.

9.2. ARDL³⁰ Analysis

To examine both short and long run dynamics of the relationship between exports and economic growth, for the case of Japan, ARDL approach to cointegration method, the mathematical expression of which is given in Equation (3) below, is employed.

$$\Delta gdppc_t = \alpha_{0c} + \sum_{i=1}^{c_1} \alpha_{1c} gdppc_{t-i} + \sum_{i=0}^{c_2} \alpha_{2c} \Delta mhexp_{t-i} + \alpha_{3c} d_{2009} + \alpha_{4c} T + \beta_{1c} gdppc_{t-1} + \beta_{2c} mhexp_{t-1} + \epsilon_{0ct} \tag{1}$$

In equation (3), T stands for the trend variable and the d2009 dummy variable representing the structural break in 2009 according to the Perron unit root test. The c's in the equation indicate the optimal lag lengths.

The selected ARDL model was determined using the Schwarz Information Criterion (SIC) and was determined as the ARDL (1,4) model. In order to ensure the statistical validity and reliability of this model, various diagnostic tests were applied before the analysis. In this context, the normality of the error terms was evaluated with the Jarque-Bera test, the serial correlation with the Breusch-Godfrey test, the heteroscedasticity problem with the ARCH test, and the suitability of the functional form of the model with the Ramsey RESET test. Detailed results of these diagnostic tests are presented in Table 8.

Table 8. Diagnostic Test Findings

Test	Test Statistics	Probability
Jarque-Bera ³¹	0.94	0.62
Breusch-Godfrey ³²	0.54	0.47
ARCH ³³	0.68	0.41
Ramsey RESET ³⁴	0.009	0.92

According to the findings presented in Table 8 the Ramsey RESET test confirmed that the model's functional form is appropriately specified. The Jarque-Bera test supported the normality of error terms. The ARCH test indicated no issues with heteroscedasticity, while the Breusch-Godfrey test ruled out autocorrelation problems. These outcomes collectively validate the statistical reliability of the model.

³⁰ Pesaran & Pesaran (1997), Pesaran & Smith (1998), Pesaran & Shin (1995,1998,1999) ve Pesaran vd. (2001).

³¹ (Jarque & Bera, 1980)

³² (Breusch & Godfrey,1981)

³³ (Engle, 1982)

³⁴ (Ramsey,1969).

Along with the diagnostic tests mentioned above, the ARDL (1,4) model is also tested for parameter instability problem employing CUSUM and CUSUMSQ tests. The findings derived from the CUSUM and CUSUMSQ tests are shown in Figure 1.

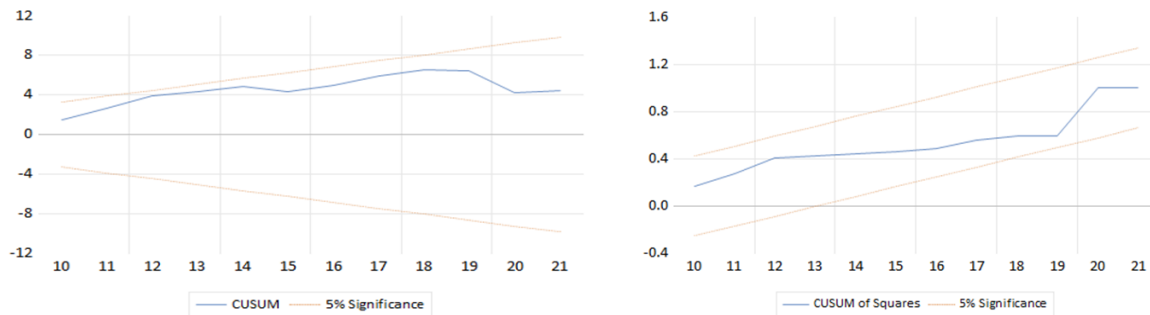

Figure 1. CUSUM³⁵ and CUSUMSQ³⁶ Tests

The results in Figure 1 show that both the CUSUM and CUSUMSQ tests remained within the 5% significance bounds, indicating that the ARDL (1,4) model does not suffer from parameter instability.

After confirming the statistical validity of the ARDL (1,4) model, the bounds testing approach was utilized to examine the presence of a cointegration relationship between exports and GDP per capita (gdppc), for the case of Japan.

Table 9. Bounds Test

Test	F	t
Calculated Test Statistics	14.1***	-4.97
Upper Bound	11.65	-3.4
Lower Bound	9.63	-3.13

***, **, and * indicates significance at 1%, 5%, and 10% level, respectively.

As shown in Table 9, the bounds test results reveal that the calculated F-statistic (14.1) surpasses the upper bound critical value of 11.65 at the 5% significance level, confirming the existence of a cointegration relationship between exports and per capita income.

9.3. Error Correction Model

After verifying the variables in question, namely, exports and GDP, are cointegrated, the Error Correction Model (ECM) form of the ARDL (1,4) model is estimated. The ECM findings obtained in this study are presented in Table 10.

³⁵ (Page, 1954)

³⁶ (Brown et.al, 1975)

Table 10. Error Correction Model

Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistics	p-value
Y_{t-1}	-0.87	0.16	-5.44	0.00
$\Delta mhexp$	0.03	0.26	0.11	0.90
$\Delta mhexp_{t-1}$	0.90	0.26	3.39	0.00
$\Delta mhexp_{t-2}$	0.56	0.29	1.92	0.06
$\Delta mhexp_{t-3}$	0.82	0.29	2.84	0.00
d_{2009}	-0.08	0.01	-4.66	0.00
C	13.46	2.46	5.45	0.00
T	0.00	0.00	4.91	0.00
Important Statistics				
$\overline{R^2}$	0.52		RSS	0.00

			DW1	
F	5.31***			1.64
			— 1 (Du	

***, **, and * indicates significance at 1%, 5%, and 10% level, respectively.

The Error Correction Model (ECM) findings presented in Table 10 showed that the estimated coefficient of the error correction term in the model, which is statistically significant at the 1% level, is determined to be -0.87, suggesting approximately 87% of the imbalances occurred in the short-run are removed in one period.

9.4. Long Run Model

To examine the long-term relationships between the share of medium and high technology products in manufacturing exports (mhexp) and the gross domestic product per capita (gdppc), for the Japanese case, the long-term form of the ARDL (1,4) model was estimated and the findings derived from the long-run model are presented Table 11.

Table 11. Cointegrated Model

Variable	Coefficient	Std. Error	t-statistics	p-value
<i>mhexp</i>	-1.14	0.39	-2.87	0.00***

***, **, and * indicates significance at 1%, 5%, and 10% level, respectively.

The long-run model findings presented in Table 11 evaluate the long-run impact of the mhexp variable on the gross domestic product per capita (gdppc). The coefficient of the mhexp variable is estimated as -1.14, the standard error is 0.39 and the t-statistic is -2.87, and is statistically significant at the 1% level of significance. The negative coefficient indicates that a 1% increase in mhexp leads to a decrease of approximately 1.14% in per capita income.

10. CONCLUSION

In this study, which examines the relationship between the gross domestic product per capita in Japan and the share of medium and high-technology products in manufacturing exports for the period 1990-2020, the stationarity levels of the variables were analyzed through different unit root tests. The unit root tests showed that the variables were not stationary at the level but became stationary by taking their first differences; therefore, it was concluded that some of the variables were I(0) and some were I(1). The ARDL (1,4) model was selected according to the Schwarz Information Criterion and it was determined that the model passed diagnostic checks and was reliable in terms of parameter stability. According to the Error Correction Model (ECM) findings, the error correction term was estimated as -0.87, which shows that the system returned to the long-term equilibrium at a rate of 87% per year. The long-term model results revealed that a 1% increase in medium and high-technology products exports led to a 1.14% decrease in per capita income.

In light of the findings, it is concluded that policy recommendations for Japan should focus on mitigating the negative effects of the increase in manufacturing exports of medium and high-technology products on per capita income. It is suggested that this structural transformation of exports should be redirected in a way that increases economic diversity and provides more sustainable growth. In this context, the implementation of incentives that will increase the efficiency of technology-based production processes can create higher added value, especially in innovative sectors. In addition, it is evaluated that the contribution of low and medium-technology products should be increased in order to ensure balance in the composition of exports. In addition, the prioritization of social programs that will reduce income inequality and make economic growth inclusive by economic policy makers will support long-term welfare growth.

The limitations of this study include the relatively short period analyzed and the focus on Japan only. This requires caution in generalizing the findings. In addition, the interactions of the variables used in the model with other potential economic and social factors could not be considered in detail. In future studies on this subject, it is recommended that additional variables be included in the model and comparative analyses be conducted for different countries.

REFERENCES

- Akaike, H. (1973). Information Theory and an Extension of the Maximum Likelihood Principle. *In Proceedings of the 2nd International Symposium on Information*, Bn Petrow, F. Czaki, Akademiai Kiado, Budapest.
- Akaike, H. (1998). Information Theory and an Extension of the Maximum Likelihood Principle. *In Selected Papers of Hirotugu Akaike* (pp. 199-213). Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4612-1694-0_15
- Bartlett, M. S. (1948). Smoothing Periodograms from Time-Series with Continuous Spectra. *Nature*, 161(4096), 686-687. <https://doi.org/10.1038/161686a0>

- Bartlett, M. S. (1950). Periodogram Analysis and Continuous Spectra. *Biometrika*, 37(1/2), 1-16. <https://doi.org/10.1093/biomet/37.1-2.1>
- Breusch, T. S., & Godfrey, L. G. (1981). A Review of Recent Work on Testing for Autocorrelation in Dynamic Simultaneous Models. In D. Currie, R. Nobay, & D. Peel (Eds.), *Macroeconomic Analysis: Essays in Macroeconomics and Econometrics* (pp. 63-105). Croom Helm.
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships Over Time. *Journal of the Royal Statistical Society Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163. <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1975.tb01532.x>
- Buchinskaya, O. N., & Dyatel, E. P. (2019). Influence of High-Technology Exports and Foreign Charges for the Use of Intellectual Property on Economic Growth. *Journal of New Economy*, 20(2), 114–126. <https://doi.org/10.29141/2073-1019-2019-20-2-7>
- Dağdemir, A., & Akçagün Narin, P. (2024). İmalat Sanayinde İhracat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Teknoloji Yoğunluğu ve Ülke Gelirlerinin Etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 42(2), 212–243. <https://doi.org/10.17065/huniibf.1364387>
- Das, S., & Mazumder, R. (2016). Gender-Based Crime and Economic Growth in India. *Vidyasagar University Journal of Economics*, 21, 13–29.
- Demir, O. (2018). Does High-Tech Exports Really Matter for Economic Growth? A Panel Approach for Upper Middle-Income Economies. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 9(30), 42–54. <https://doi.org/10.5824/1309-1581.2018.1.003.x>
- Durbin, J., & Watson, G. S. (1950). Testing for Serial Correlation in Least Squares Regression: I. *Biometrika*, 37(3/4), 409-428. <https://doi.org/10.2307/2332391>
- Erdil Şahin, B. (2019). Impact of High-Technology Export on Economic Growth: An Analysis on Turkey. *Journal of Business, Economics and Finance*, 8(3), 165–172. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2019.1123>
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of United Kingdom Inflation. *Econometrica*, 50(4), 987-1007. <https://doi.org/10.2307/1912773>
- Fotros, M. H., & Ahmadvand, N. (2017). Impact of Import and Export of High Technology Industries on Economic Growth of Iran. *Quarterly Journal of Quantitative Economics*, 14(2), 1–24.
- Garces, E. J., & Adriatico, C. G. (2019). Correlates of High-Technology Exports Performance in the Philippines. *Open Journal of Social Sciences*, 7(5), 215–226. <https://doi.org/10.4236/jss.2019.75018>
- Handoyo, R. D., Ibrahim, K. H., Rahmawati, Y., Faadhillah, F., Ogawa, K., Kusumawardani, D., See, K. F., Kumaran, V. V., & Gulati, R. (2024). Determinants of Exports Performance: Evidence from Indonesian Low-, Medium-, and High-Technology Manufacturing Industries. *PLOS ONE*, 19(1), Article e0296431. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0296431>

- Jarque, C. M., & Bera, A. K. (1980). Efficient Tests for Normality, Homoscedasticity and Serial Independence of Regression Residuals. *Economics Letters*, 6(3), 255-259. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(80\)90024-5](https://doi.org/10.1016/0165-1765(80)90024-5)
- Lee, J. (2011). Export Specialization and Economic Growth Around the World. *Economic Systems*, 35(1), 45–63. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2010.11.002>
- Newey, W. K., & West, K. D. (1986). A Simple, Positive Semi-Definite, Heteroskedasticity and Autocorrelation Consistent Covariance Matrix. *Econometrica*, 55(3), 703-708. <https://doi.org/10.2307/1913610>
- Page, E. S. (1954). Continuous Inspection Schemes. *Biometrika*, 41(1/2), 100–115. <https://doi.org/10.2307/2333009>
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. *Econometrica*, 57(6), 1361-1401. <https://doi.org/10.2307/1913712>
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1995). An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis. *Vol. 9514*. Cambridge, UK: Department of Applied Economics, University of Cambridge.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1998). Generalized Impulse Response Analysis in Linear Multivariate Models. *Economics Letters*, 58(1), 17-29. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(97\)00214-0](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(97)00214-0)
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1999). An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis. In *Strom, S., Holly, A., & Diamond, P. (Eds.), Centennial Volume of Ragnar Frisch* (pp. 371-413). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Ramsey, J. B. (1969). Tests for Specification Errors in Classical Linear Least-Squares Regression Analysis. *Journal of the Royal Statistical Society Series B*, 31(2), 350-371. <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1969.tb00796.x>
- Yağış, O. (2024). Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 18–29. <https://doi.org/10.22466/acusbd.1433864>

³⁷ (Durbin & Watson, 1950)

TÜRK POZİTİF HUKUKUNUN İSLAM HUKUKU İLE BENZERLİĞİ

THE SIMILARITY OF TURKISH POSITIVE LAW WITH ISLAMIC LAW

Öğr. Gör. Dr. Ali Veysel AKCAN

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi/Temel İslam Bilimleri
Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, Konya/Türkiye
aliveysel.akcan@erbakan.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0001-7994-8256>

ÖZET

Türk Hukuk sistemi, çağdaş hukuk düzeninin bir parçası olarak, farklı ülkelerin hukuk sistemlerinden ilham alarak oluşturulmuş karma bir yapıya sahiptir. Bu sistem, modern devlet anlayışının temel prensiplerinden biri olan dinlerden bağımsızdır ve bu durum hukuki düzeninin merkezine yerleştirilmiştir. Buna karşılık İslam hukuku, ilahi vahyi temel alan ve dini referansları merkeze koyan bir hukuk sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu iki sistem, temel dayanak noktaları açısından birbirinden oldukça farklı görünmektedir. Zira dinlerden bağımsız olma, hukuki düzenlemelerde dini referanslardan bağımsız olmayı esas alırken, İslam hukuku tam tersine dini kaynakları ve ilahi vahyi temel referans noktası olarak kabul etmektedir. Bu kavramsal ve teorik farklılık, ilk bakışta bu iki hukuk sisteminin birbirinden tamamen ayrı ve hatta birbirine zıt sistemler olduğu izlenimini uyandırabilir. Ancak dikkat çekici olan nokta, bu temel farklılığa rağmen, her iki hukuk sisteminin pratikteki uygulamalarında ve düzenlemelerinde kayda değer benzerlikler göstermesidir. Bu benzerlik öyle belirgindir ki, bazı kanun maddelerinde ya da onların şerhlerinde oldukça net bir şekilde tebellür etmektedir. Söz konusu paralellik, hukukun neredeyse tüm alt dallarında kendini göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, görünüşte birbirinden oldukça farklı olan bu iki hukuk sisteminin, özünde nasıl benzer düzenlemeler içerdiğinin açık göstergesidir. Bu benzerliklerin bazı sebepleri bulunabilir.

Anahtar Kelimeler : İslam Hukuku, Türk Pozitif Hukuku, Din, Hanefi Mezhebi, Benzerlik.

ABSTRACT

The Turkish legal system, as part of the contemporary legal order, has a hybrid structure inspired by the legal systems of different countries. This system is independent of religions, which is one of the fundamental principles of the modern state concept, and this principle has been placed at the center of its legal order. In contrast, Islamic law emerges as a legal system that is based on divine revelation and places religious references at its center. These two systems appear quite different in terms of their fundamental points of reference. While being independent of religions essentially means being independent of religious references in legal regulations, Islamic law, conversely, accepts religious sources and divine revelation as its fundamental point of reference. This conceptual and theoretical difference might create the impression at first glance that these two legal systems are completely separate and even

opposing systems. However, the noteworthy point is that despite this fundamental difference, both legal systems show significant similarities in their practical applications and regulations. This similarity is so distinct that it manifests quite clearly in certain articles of law or their annotations. This parallelism manifests itself in almost all sub-branches of law. The purpose of this study is to demonstrate clearly how these two seemingly different legal systems contain similar regulations at their core. There could be some reasons for these similarities.

Keywords: Islamic Law, Turkish Positive Law, Religion, Hanafi School, Similarity.

GİRİŞ

Hukuk sistemleri, oluşturuldukları kaynaklar açısından birçok kısma ayrılabilir. Bu kaynaklar arasında dinin varlığı veya yokluğu önemli bir ayırım noktasıdır. Temel bir değerlendirmede, kaynağı din olan sistemlere “kaynağı din olan hukuk sistemleri”, din olmayan sistemlere ise “kaynağı din olmayan hukuk sistemleri” denilmektedir. Bu iki hukuk sisteminin birbirine ne kadar benzediği araştırmaya değer bir konudur. Kaynakları farklı olan bu iki sistemin tamamen ayrı hükümler içerdiği ve birbirine hiç benzemediği düşünülebilir. Ancak karşılaştırmalı bir bakış açısıyla, hukuk sistemlerinin temel amacının adaleti sağlamak olduğu düşünüldüğünde, bu amaca yönelik kanun maddelerinin bazı noktalarda kesişmesi ve benzeşmesi doğaldır. Bu sebeple, kaynağı din olmayan bir hukuk sisteminin kaynağı din olan hukuk sistemine tamamen zıt olup olmadığını veya dinî hukuk sisteminin laik sistemden kanun maddeleri bakımından ne ölçüde farklılaştığını tespit etmek büyük önem taşımaktadır.

Çalışmamızda örneklem olarak İslam Hukuk Sistemi ve Türk Hukuk Sistemi seçilmiştir. İslam Hukuku, yapısı ve mahiyeti gereği ilahi vahye dayanan dini bir hukuk sistemidir. Türk Hukuk Sistemi ise bilindiği üzere kaynağını dinden almayan bir sistemdir. Bu çalışma, kaynakları ve temel felsefeleri farklı olan bu iki hukuk sisteminin, toplumsal ihtiyaçları karşılama noktasında bazı maddelerde benzerlik gösterebileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, her iki hukuk sisteminin Ceza Hukuku, Miras Hukuku ve Aile Hukukundaki bazı benzer maddeler, karşılaştırmalı bir yaklaşımla aşağıda detaylı olarak incelenecektir.

İslam Hukuk Sistemi, mezhepler ve müstakil içtihatlar bağlamında oldukça geniş bir düzlemde ele alınabilmektedir. Fakat bu çalışma, Türkiye’de yaygın dini mezhebin Hanefi mezhebi oluşundan dolayı³⁸ tüm mezhep görüşlerini değil, sadece Hanefi mezhebi görüşlerini İslam Hukuk Sistemini temsil açısından ele alacaktır.

Ceza Hukuku’ndaki Bazı Maddelerinin Karşılaştırılması

Türk Ceza Kanunu, ceza hukuku hükümlerinin uygulanmasında kıyas yöntemi kabul edilmemektedir. Bu bağlamda, suç ve ceza içeren yasal düzenlemeler, kıyasa imkan verecek biçimde kapsamlı yorumlanması mümkün değildir.³⁹ Görüldüğü üzere bu madde, suçlar veya cezalar arasında çeşitli ortak noktalara -illet- dayanarak herhangi bir kıyaslama yapılamayacağını belirtmektedir. Aynı durum Hanefi mezhebinde had suçları ve cezaları bağlamında var olan bir kuraldır. Hanefi mezhebine göre kıyas zan ifade ettiğinden, had suçları ve cezaları ilkesel olarak zan ile sabit olamayacağından, ceza hukuku alanında kıyas yapılarak

³⁸ Adem Arıkan, “İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 29/2 (2018), 352.

³⁹ Bkz: Türk Ceza Kanunu, *Resmî Gazete* 25611 (12.10.2004), Kanun No: 5237, md. 2/3.

suçların ve cezaların belirlenmesi reddedilmiştir.⁴⁰ Her iki sistem de aslında suçların ve cezaların kanuniliği ilkesini vurgulamaktadır. Zira kıyas ile suç ve cezaların belirlenememesi, bunların önceden kanun tarafından açıkça tanımlanmış olması gerekliliğine işaret etmektedir.

Türk Ceza Kanunu, cezai sorumluluğun tespitinde bireyin on iki yaşını tamamlamış olması koşulunu öngörmektedir. Buna istinaden, on iki yaşını tamamlamamış çocuklar bakımından cezai sorumluluk söz konusu değildir.⁴¹ Şahsın suç fiilini gerçekleştirdiği tarihte on iki yaşını ikmal etmiş ancak on beş yaşını tamamlamamış olması ve gerçekleştirdiği fiilin hukuki mahiyet ve neticelerini idrak etme kabiliyetinden yoksun bulunması yahut davranışlarını yönlendirme yetisinin gelişmemiş olması halinde, cezai mükellefiyet yine söz konusu değildir.⁴² O halde Türk Ceza Kanunu'nun öngördüğü düzenlemeye göre, cezai ehliyet iki temel kriterlere dayanmaktadır: yaş sınırı ve ek koşullar. Çünkü Kanun, on iki yaş üstü bireylerin dahi, belirlenen diğer koşulları karşılamadıkları takdirde cezai sorumluluğa tabi tutulmayacaklarını açıkça belirtmektedir. Hanefî mezhebi incelendiğinde, benzer hukuki prensiplerin burada da mevcut olduğu görülmektedir. Mezhebin yaklaşımında da cezai ehliyet için yaş şartı konulmasına ilaveten temyiz kabiliyeti olarak tanımlanan iyiyi kötüden ayırt edebilme yetisi şart olarak zikredilmiştir.⁴³ Dolayısıyla, bir birey asgari yaş şartını sağlasa dahi, temyiz kudretinden yoksun olması halinde cezai ehliyete sahip olmadığı kabul edilecektir. Burada da görüldüğü üzere Hanefî mezhebinde temyiz kudreti kavramı, Türk Ceza Kanunu'nda belirtilen “neticeleri idrak kabiliyeti” ve “davranışlarını yönlendirebilme yetisi” kavramlarıyla aynı hukuki anlamı taşıdığı iddia edilebilir.

Aile Hukuku'ndaki Bazı Maddelerinin Karşılaştırılması

Türk Medeni Kanunu gereğince, evlilik birliğinin kurulabilmesi için en temelde bazı koşulların sağlanması gereklidir. Bu koşullar arasında tarafların birbirlerine üstsoy ve altsoy bağının bulunmaması vardır. Kişi üstsoyu ve altsoyu arasında evlilik bağı kuramayacağı gibi, kardeşler kendi aralarında, amcanın yeğeni ile, dayının yeğeni ile, halanın yeğeni ile ve teyzenin yeğeni ile evlilik bağı kurması kesinlikle yasaktır. Hatta kişi eşinden boşanarak evlilik bağı sonlandırmış olsa bile, eski eşinin üstsoyu ve altsoyu ile evlenmesi hukuken mümkün değildir.⁴⁴ Buradan da anlaşıldığına göre kişinin anne-babası ve aşağı-yukarı doğru yakın soyu ile evliliği kanunen mümkün değildir. Bunun yanında kardeşlerin kendi aralarında ve kardeşinin çocuğu ile de evlilik yasaklanmıştır. Evlilik ile kurulan kayınlık bağı da taraflar boşanmış olsa bile varlığını devam ettirmekte ve kişinin kayın üstsoyu-altsoyu ile evliliği ömrü boyunca yasak hale gelmektedir. Evlilik bağı sona ermiş olan eşinin kardeşi ile evlilik ise altsoy-üstsoy ilişkisinde olmadığından, burada herhangi bir yasaklama söz konusu değildir. Bu yasal düzenlemeler, Hanefî mezhebinde de mevcuttur. Hanefî mezhebine göre de bir kimsenin usûl ve fûrû ile evliliği kesinlikle mümkün değildir. Bunun yanında bir kimse kardeşi ile de hiçbir

⁴⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*, thk. İsmetullah İnayetullah Muhammed, Sâid Bekdaş vd. (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2010), 6/175; Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, thk. Abdülmün'im Halil İbrahim (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 1/317.

⁴¹ TCK, md. 31/1.

⁴² TCK, md. 31/2.

⁴³ Bkz: Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısırî el-Bâbertî, *el-İnâye* (Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1970), 5/236; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir li'l-'âcizi'l-fakîr* (Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1970), 5/236; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 3/187.

⁴⁴ Türk Medeni Kanunu, *Resmî Gazete* 24607 (8.12.2001), Kanun No: 4721, md. 129

şekilde evlenemeyeceği gibi kardeşlerinin çocukları ile de daimi bir şekilde evlenmeye ehil değildir.⁴⁵ Hanefî mezhebine göre kişi evlendiği bireyin usûlü ve fûrû ile de aralarında boşanma gerçekleşmiş olsa bile ömür boyu evlenmeye ehil değildir. Fakat artık evlilik bağının bulunmadığı eşinin kardeşi ile evlenmesinde hiçbir sakınca yoktur.⁴⁶ Her iki kanun sisteminin buradaki kıyaslamasında görüldüğü üzere, ilgili kurallar tamamen özdeş durumdadır. Diğer maddeler zaten akıl çerçevesinde sabit olabilecek niteliğe sahipken, her iki hukuk sisteminde de kayın hısımlığından kaynaklanan evlilik yasağının altsoy-üstsoy bağlamında süresiz olarak devam etmesi ve boşanmış eşin kardeşiyle evliliğe herhangi bir engel getirilmemiş olmaması oldukça dikkat çekicidir.

Türk Medeni Kanunu'na göre sona eren evliliklerde kadın eğer hamile ise doğurmadan önce başka birisi ile evlilik yapamaz. Bunun yanında eğer kişi hamile olmadığını ispatlayamıyorsa, başka biri ile evlenmeden önce belirli bir süre beklemesi gerekmektedir. Fakat eğer boşandığı kocası ile tekrardan evlenmeyi düşünüyorsa, belirli süre kendisi hakkında kaldırılmakta ve henüz boşandığı eşi ile tekrardan evlenmesi mümkün hale gelmektedir.⁴⁷ Bu bilgiler ile paralel olacak şekildeki yaklaşım Hanefî mezhebinde de mevcuttur. Çünkü Hanefî mezhebine göre de hamile bir kadın karnındaki çocuğu doğurmadıkça başka bir erkekle evlenmesi yasaktır.⁴⁸ Eşinden boşanmış bir kadın da belirli bir süre beklemedikçe başka bir erkekle evlenmesi yasaktır. Fakat boşandığı eşi ile tekrardan evlenecekse, daha önce beklemesi gereken belirli süre, bu “yeniden” evliliğinde şart koşulmamaktadır.⁴⁹ Her iki karşılaştırmadan da anlaşılacağı üzere, ayrıntılarda farklılıklar olsa da her iki hukuk sisteminin yukarıdaki meselelerde yaklaşımları birbirlerine çok benzerdir.

Miras Hukuku'ndaki Bazı Maddelerinin Karşılaştırılması

Miras Hukuku'na göre ceninin de mirasçı olmaya hakkı olmakla birlikte, bu hakkı ancak sağ doğmak ile sabit olur. Bu nedenle eğer bir cenin ölü olarak doğacak olursa mirasçılık hakkını kaybetmiş olur.⁵⁰ Hanefî mezhebine göre de cenin potansiyel olarak mirasçı olmaya hak kazanmaktadır. Fakat bu hakkının sabit olması için canlı bir şekilde doğması şarttır. Eğer cenin ölü olarak doğacak olursa, hakkındaki mirasçılık hükümleri de sakıt olmaktadır.⁵¹ Görüldüğü üzere her iki hukuk sistemi de ceninle alakalı tamamen aynı sayılabilecek değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Miras Hukuku'na göre varisler belirli oranlara göre mirastan paylarını alırlar.⁵² Fakat eğer varisler razı ise mirasın taksimini istedikleri gibi yapma hakları da vardır.⁵³ İslam hukukuna göre de her ne kadar her bir varisin mirastaki payı belirli olsa da eğer varislerin hepsinin rızası

⁴⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2/76, 77.

⁴⁶ Bilmen, *Kâmûs*, 2/92, 93.

⁴⁷ Bkz: TMK, md. 132.

⁴⁸ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-şanâ' i' fî tertîbi 'ş-şerâ' i*, thk. Ali Muavvez - Adil Abdulmevcud (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 3/192; Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta' lili'l-Muhtâr* (Beyrut: Matba'atü'l-Halebî, 1937), 3/172.

⁴⁹ Bilmen, *Kâmûs*, 2/385.

⁵⁰ Bkz: TMK, md. 582.

⁵¹ Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Ali el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire 'alâ Muhtaşari'l-Kudûri* (el-Matba'atü'l-Hayriyye, 1904), 2/142.

⁵² Bkz: TMK, md. 495-499.

⁵³ Bkz: TMK, md. 646.

olmak şartıyla, miras malını aralarında istedikleri gibi paylaşabilirler.⁵⁴ Dikkat edilecek olursa her iki hukuk sistemi de mirasçılar için oranlar belirlese de rızaya dayalı olacak bir taksimin yolunu da sonuna kadar açmışlardır.

Türk Medeni Kanunu'na göre miras bırakan kişinin geride bıraktığı mallarda başka kişilerin de birtakım hakları vardır. Bunları alacaklılar, vasiyet alacaklıları ve mirasçılar olarak sıralanmıştır. İşte tüm bu hak sahipleri minvalinde Türk Medeni Kanunu alacaklı sırası belirlemiştir. Bu sıraya göre miras bırakan kişinin malında ilk önce borçluların alacağı ödenir, daha sonra vasiyet sahipleri alacaklarını alır ve en son olarak da mirasçılar kendi haklarına düşeni alabilirler.⁵⁵ Aynı yaklaşım Hanefi mezhebi miras hukuk sisteminde de mevcuttur. Tereke malından ilk önce murisin borçlularının hakları ödenir, daha sonrasında ise kendilerine vasiyet edilenlerin hakları ödenir, son olarak da mirasçılar kendi paylarına düşeni alırlar.⁵⁶ Yani her iki hukuk sistemi de alacaklıların hakları minvalinde aynı yaklaşımları sergilemektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yukarıdaki bilgilerde görüldüğü üzere, hukuk sistemleri oluşturuldukları kaynaklar açısından tamamen farklı olsalar da uygulanan kanunlar açısından benzer, hatta aynı hükme ulaştıran ortak maddeleri vardır. Bu benzerliğin nedeni, hukuk sistemlerinin ortak amaçlara sahip olması veya sonraki sistemlerin öncekilerden etkilenmesi⁵⁷ ya da her iki durumun belirli ölçülerde bir arada bulunması olabilir. Bu nedenlerin daha doğru tespit edilebilmesi için, hukuk sistemlerinin benzerliklerini ayrıntılı inceleyen hem teorik hem de pratik çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu sebeple, gelecek araştırmalarda konunun daha kapsamlı ele alınması önerilir. Bu bağlamda, Türk Hukuk Sistemi kanun maddelerinin mezhep ayrımı gözetmeksizin tüm İslam Hukuku mirası ile karşılaştırılması yapılabilir; Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile Türk Medenî Kanunu'nun Aile Hukuku kitabı karşılaştırılabilir; Osmanlı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye maddeleri ile Türk Borçlar Hukuku – Türk Ticaret Hukuku karşılaştırmaları yapılabilir; her iki hukuk sisteminden seçilecek başlıkların, bu sistemlerle hüküm veren mahkemelerin kararlarına nasıl yansıdığı ve hangi kapsamda ele alındığı araştırılabilir.

Kaynakça

Aktan, Hamza. “Kısmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kismet--taksim>

Arıkan, Adem. “İslam Dünyasının Mezhep Haritası ve Nüfus Dağılımı”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 29/2 (2018), 348-379.

⁵⁴ Bkz: Hamza Aktan, “Kısmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Aralık 2024).

⁵⁵ Bkz: TMK, md. 603.

⁵⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 5/85; İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, thk. Halil İmran el-Mansûr (Dımeşk: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 493, 494.

⁵⁷ Böyle bir iddia İngiliz Vakıf Hukuku ve İslam Vakıf Hukuku arasında dile getirmektedir. Bkz: Mm Gaudiosi, “The Influence of the Islamic Law of Waqf on the Development of the Trust in England - the Case of Merton-College”, *UNIVERSITY OF PENNSYLVANIA LAW REVIEW* 136/4 (Nisan 1988), 1231-1261. Pozitif Türk Hukuku'nun batılı ülkelerden alınmış maddeleri de barındırdığı bilindiğinden, tıpkı İngiliz Vakıf Hukuku'nun etkilendiği gibi, belki bu batılı ülkeler de zamanında İslam Hukuku'ndan belirli ölçülerde etkilenmiş olabilir.

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısırî el-. *el- 'Înâye*. 10 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1970.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-. *Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*. thk. İsmetullah İnayetullah Muhammed, Sâid Bekdaş vd. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1. Basım, 2010.

Gaudiosi, Mm. "The Influence of the Islamic Law of Waqf on the Development of the Trust in England - the Case of Merton-College". *UNIVERSITY OF PENNSYLVANIA LAW REVIEW* 136/4 (Nisan 1988), 1231-1261. <https://doi.org/10.2307/3312162>

Haddâd, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî el-. *el-Cevheretü'n-neyyire 'alâ Muhtaşari'l-Kudûrî*. 2 Cilt. el-Matba'atü'l-Ḥayriyye, 1. Basım, 1904.

Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-. *Mülteka'l-ebḥur*. thk. Halil İmran el-Mansûr. Dimeşk: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1998.

Haskefi, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-. *ed-Dürrü'l-muhtâr*. thk. Abdülmün'im Halil İbrahim. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*. 10 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1970.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-. *Bedâ'i'u's-şanâ'i fi tertibi's-şerâ'i*. thk. Ali Muavvez - Adil Abdulmevcud. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.

Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Beyrut: Matba'atü'l-Halebî, 1937.

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî el-. *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

TCK, Türk Ceza Kanunu, Resmî Gazete 25611 (12.10.2004), Kanun No: 5237. Erişim 28.12.2024

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/10/20041012.htm>

TMK, Türk Medeni Kanunu, Resmî Gazete 24607 (8.12.2001), Kanun No: 4721. Erişim 28.12.2024

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/12/20011208.htm>

FIKHİN DERİNLEMESİNE BİR KAVRAYIŞ OLUŞU

A DEEP UNDERSTANDING OF ISLAMIC JURISPRUDENCE

Öğr. Gör. Dr. Ali Veysel AKCAN

Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi/Temel İslam Bilimleri

Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, Konya/Türkiye

aliveysel.akcan@erbakan.edu.tr - <https://orcid.org/0000-0001-7994-8256>

ÖZET

Fıkıh ilmi, İslam hukukunun temelini oluşturan derin, kapsamlı ve son derece incelikli bir anlayış sistemidir. Bu ilmi “ince anlayış” olarak nitelendirmemiz, onun sadece yüzeysel bir hukuk bilgisi olmadığını, aksine meseleleri derinlemesine inceleyen ve en küçük ayrıntıları dahi titizlikle değerlendiren ve her bir meselenin farklı boyutlarını dikkatle değerlendiren bir kavrayış gerektirdiğini göstermektedir. Bu nedenle fakihler, hüküm verirken sadece nasların zahiri anlamlarıyla yetinmeyip, meselelerin çok çeşitli bağlamlarını ve özel durumlarını, kişilerin bireysel ve toplumsal konumlarını vb. titizlikle göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu çok yönlü değerlendirme süreci, fikhin ince anlayış özelliğini yansıtan en önemli unsurlar arasındadır. Bir başka ifadeyle, bir meseleye şer’î bir hüküm vermek, sadece şer’î hükümlere ulaştırılan delilleri kendi zatlarından yola çıkarak yapılan basit bir faaliyet değildir. Bu süreç, söz konusu delilleri çok farklı açılardan değerlendirmeyi, toplumsal gerçeklikle uyumunu gözetmeyi ve çağın gerekliliklerini dikkate almayı gerektiren kapsamlı bir düşünsel faaliyettir. Özellikle mezhep âlimlerinin meseleleri açıklamasında görülen ince ayrıntılar, derinlemesine tahliller ve çok yönlü değerlendirmeler, fikhin bu hassas ve karışık yapısını açıkça ortaya koymaktadır. Bu ince anlayış yaklaşımı, müelliflerin fıkıh kitaplarındaki meselelere dair yorumlarında ve çözüm önerilerinde oldukça belirgin bir şekilde kendisini göstermektedir. Bu yaklaşım, özellikle Hanefî mezhebi fûrû literatüründe son derece belirgin ve etkin bir şekildedir.

Anahtar Kelimeler : İslam Hukuku, Fıkıh, Hanefi Mezhebi, Derin Kavrayış, İnce Anlayış.

Abstract

The science of fiqh is a deep, comprehensive, and extremely nuanced system of understanding that forms the foundation of Islamic law. Our characterization of this science as "subtle understanding" demonstrates that it is not merely superficial legal knowledge, but rather requires comprehension that thoroughly examines issues, meticulously evaluates even the smallest details, and carefully considers different dimensions of each matter. For this reason, when making rulings, jurists do not content themselves with just the apparent meanings of religious texts, but meticulously consider various contexts and special circumstances of issues, individuals' personal and social positions, and so forth. This multi-faceted evaluation process is among the most important elements reflecting the subtle understanding characteristic of fiqh. In other words, issuing a religious ruling on a matter is not a simple activity based solely on

examining the evidence leading to religious rulings in isolation. This process is a comprehensive intellectual activity that requires evaluating the evidence from many different angles, considering its harmony with social reality, and taking into account the requirements of the age. The fine details, in-depth analyses, and multi-faceted evaluations seen particularly in the explanations of issues by scholars of various schools clearly reveal this sensitive and complex nature of fiqh. This subtle understanding approach manifestly shows itself in the authors' interpretations and proposed solutions regarding issues in fiqh books. This approach is particularly prominent and effective in the derivative literature of the Hanafi school.

Keywords: Islamic Law, Fiqh, Hanafi School, Deep Understanding, Subtle Comprehension.

Giriş

Fıkıh, her ne kadar ilk bakışta şer'î amelî hükümleri bilmek olarak akıllara gelse de aslında bu tanımın ötesinde bütüncül bir anlayışı ve derinlemesine bir kavrayışı temsil etmektedir. Bu temsil, fikhın sadece yüzeysel bir bilgi birikimi olmadığını, aksine kapsamlı bir düşünce sistemi olduğunu göstermektedir. Nitekim fıkıh kitaplarına detaylı bir şekilde müracaat edildiğinde, fikhın sadece şer'î amelî hükümleri bilmekten ibaret olmadığı, bunun çok daha ötesinde bir anlam ve derinlik içerdiği açıkça görülmektedir. Çünkü klasik fıkıh kitaplarında, konuların özüne inen derinlemesine yorumlar, kapsamlı tahliller ve sistematik değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu detaylı yorumlama, tahlil ve değerlendirmelerin bir araya gelmesi sonucunda, şer'î amelî hükümlerin tam ve doğru bir şekilde anlaşılması ve bilinmesi mümkün olmaktadır. Bu nedenle bu çalışma, Hanefilerin klasik fıkıh kitaplarından seçilmiş bazı örnekler üzerinden hareket ederek, fıkıh ilminin ve fıkıh yapmanın mahiyetini incelemeyi hedeflemektedir. Çalışma özellikle, fikhın sadece şer'î amelî hükümleri bilmekten ibaret olmadığını, bunun ötesinde daha kapsamlı ve derin bir anlama metodolojisine sahip olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Kazf Cezasında Makzûfun Müslüman ve Hür Olma Şartı

Hanefî mezhebi, zina iftirasının ispatı için belirli şartların varlığını gerekli görmektedir. Bu şartlardan biri, iftiraya maruz kalan kişinin Müslüman ve hür olması zorunluluğudur. Bu zorunluluk, Nûr suresinin 23. ayetinden istidlal edilmiştir.⁵⁸ İlk bakışta, söz konusu ayette Müslümanlık ile ilgili açık bir şart görünmemektedir. Ancak detaylı bir analiz yapıldığında, Müslümanlık şartının bu ayet vasıtasıyla tesis edildiği anlaşılmaktadır. Ayette geçen muhsanât kavramı, iffetli olmaya veya hür olmaya delalet edebilir. Fakat düşünüldüğünde iffetli olma vasfını değil, hür olma durumunu ifade ettiği anlaşılmaktadır. İffetli olma özelliği zaten gâfilât terimi ile belirtildiğinden, tekrar iffetli olma vasfının zikredilmesi yerinde olmayan bir tekrar olacaktır. Dolayısıyla burada hür olma durumu şart olarak belirlenmiş olmalıdır. Bu husus, cariyeye yönelik zina iftirası durumunda uygulanan seksen değnek cezası ile de desteklenmektedir. Zira fiilî zina suçunda celde cezası elli değnek iken, iftira durumunda seksen değnek cezasının öngörülmesi mantıksal bir tutarsızlık oluşturmaktadır. Çünkü böyle

⁵⁸ Bkz: Nûr 24/23: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ الْغَافِلَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ...﴾

düşünülecek olursa zina iftirası, fiilî zinadan daha ağır bir suç teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Halbuki zinanın kendisi, iftirasından daha büyük bir cezadır. Bu sebeple, ayette bahsedilen grup yalnızca hürlerdir. Bununla birlikte, burada kastedilen hürler, Müslüman olan hürlerdir. Çünkü Hz. Peygamber'in (ﷺ) bir hadisinde belirttiği üzere, Allah'a şirk koşan kişi muhsan sayılmamaktadır.⁵⁹ Bu bağlamda, muhsanlık ve küfür birbiriyle bağdaşmayan kavramlar olup, muhsan sıfatı yalnızca Müslümanlar için geçerli olmalıdır.⁶⁰

Yukarıda açıkça görüldüğü üzere, söz konusu ayetten ilk bakışta kesinlikle hürlük sıfatı ve Müslümanlık sıfatı anlaşılmamaktadır. Hürlük sıfatı, cezalar arasında yapılan bir tahlille mantıksal olarak ortaya çıkarken, Müslümanlık sıfatı ise Hz. Peygamber'in (ﷺ) rivayetlerinin yorumlanması sonucunda ortaya çıkmaktadır. O halde bu hüküm, rivayetlerin değerlendirilmesi ve suç-ceza dengesi bağlamında yapılan aklî çıkarım ile sabit olmaktadır.

Esir Müslüman Çocukların Savaşta Kâfirler Tarafından Zırh Amacıyla Kullanılması

Müslüman çocukların savaşta kâfirler tarafından zırh olarak kullanıldığında, kâfirlere saldırının nasıl yapılacağı, fıkıh kitaplarında ele alınan bir konudur. Bu konuda Hanefiler, böyle bir durumda kâfirlere saldırıldığında Müslüman çocuklara silahların isabet etmesi hâlinde keffâret ya da diyetin gerekmeceğini belirtmektedirler.⁶¹ Fakat Hasan b. Ziyad, hem kefaretin hem de diyetin gerekeceği görüşündedir.⁶² Çünkü ona göre Müslümanların kanı masumdur ve bu nedenle kendilerine herhangi bir şekilde saldırıldığında bunun sorumluluğu yüklenilmelidir. Zaruretler miktarınca takdir edileceğinden, sadece bu durumdan dolayı ahirette bir cezanın olmayacağı söylenir; ancak dünyadaki sorumluluğun kaldırıldığı söylenemez. Bu nedenle de hem kefaretin hem de diyet gerekir. Bu durum, susuzluk zamanında başkasının suyunu alıp içmeye benzer. Bu kişiden de suyun tazmini istenir.⁶³ Ancak Hasan b. Ziyad dışındaki Hanefilerin bu konudaki değerlendirmesi daha derinliklidir. Zira böyle bir durumda eğer dünyevî sorumluluk devam edecek olursa, bu durum kâfirlere karşı savaşı imkânsız hâle getirir. Bu nedenle uhrevî sorumluluklar zarureten dolayı kaldırılıyorsa, aynı zarureten dolayı dünyevi sorumlulukların da kaldırılması gerekir. Çünkü Müslümanlar, keffâret ve diyet gerekeceği için kâfirlere saldırmaktan kaçınırlar. Bu da kâfirlere karşı farz olan savaşı engeller hale düşürmektedir. Meseleye bütüncül bakıldığında, hem kâfirlere saldırılması gerektiğini söylemek hem de dünyevî sorumluluk gerektiğini söylemek birbiriyle çelişmektedir. Çünkü

⁵⁹ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfi İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef fi'l-ehâdis ve'l-âşâr* (Lübnan - Riyad - Medine: Dârü't-Tâc - Mektebetü'r-Rüşd - Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1989), 5/536.

⁶⁰ Bkz: Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, thk. Ali Muavvez - Adil Abdulmevcud (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 7/40, 41.

⁶¹ Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Misrî el-Bâbertî, *el-İnâye* (Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1970), 5/448; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî el-Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 4/118; el-Burhânûrî Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindîyye* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1892), 2/194; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Misrî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik* (Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 5/82.

⁶² Bâbertî, *el-İnâye*, 5/448; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamid es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir li'l-âcizi'l-fakir* (Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1970), 5/448.

⁶³ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i'*, 7/101.

ikincisi, yukarıda ifade edildiği üzere kâfirlere saldırıyı doğrudan engeller. Hâlbuki bu farz, düşürülebilecek farzlardan değildir. O hâlde burada dünyevî sorumlulukların düşmesi gereklidir. Su örneği üzerinden düşünmek de isabetli değildir. Çünkü böyle bir durumda bulunan kimse, suyu tazmin etmemek için ölmeyi tercih etmez. Dolayısıyla tazmin gerekliliği, suya ulaşmayı engelleyen bir unsur değildir.⁶⁴ Ayrıca burada şunun da zikredilmesinde fayda vardır. Kafirler ile yapılan savaşlarda mutlaka kafirlerin elinde müslüman esirler bulunmaktadır. Bu nedenle müslüman esirlere rağmen savaşılması bir zorunluluktur. Aksi takdirde, kâfirlere hiç saldırılmaması gerekirdi.⁶⁵ Hiç şüphe yok ki, bu durum onların elini kuvvetlendirecek kapıları aralardı.

Hasan b. Ziyad'ın fıkhnın zahir boyutu ile amel ettiği görülmektedir. Çünkü kendisi müslümanın öldürülmesinde ceza olarak ne gerekiyorsa onları demek ile kâildir. Fakat bir zaruret durumuna binaen sadece ahiretteki cezanın kaldırılacağını bildirmektedir. Fakat Hanefilerin genel görüşüne dikkat edilecek olursa, Hasan b. Ziyad'ın görüşü uygulanacak olursa kâfirler ile savaşın kapısının kapatılması gerektiği ifade edilmektedir. Zira diyetin ve kefaretin gerekliliği müslümanlar ile savaşın önünü kapatacak olan bir uygulamadır. Gerçekten de böyle ağır bir sorumluluk altında savaş kapısının kapanacağı aşikârdır. Burada görüldüğü üzere Hanefiler zahir bir değerlendirmeden daha öte niteliksel bir değerlendirme yapmaktadırlar. Bu da fıkhnın "derinlemesine" bir anlayış boyutuna dikkat çekici bir bakış açısidir. Ayrıca Hanefilerin böyle bir meselede susuzluk anında başkasının suyundan yararlandığında tazminatın gerekmesi görüşüne atıf yapılması konusundaki eleştirileri de bu derinsel boyut ile uygundur. Çünkü gerçekten de hiçbir kimse suyun ücretini tazmin edecek diye susuzluktan ölmeyi tercih edecek değildir. O halde bu iki örnek zahiren örtüşüyor gibi gözükse de mahiyet bakımından birbirlerinden oldukça farklıdır.

Bir Mekân Şart Koşularak Yapılan Selem Akdinin Buğday Özelinde Adem-i Cevazı

Selem akdinde belirli bir yerin buğdayını şart koşmak geçerli sayılmazken, belirli bir yerin elbisesini şart koşarak yapılan selem akdi geçerlidir.⁶⁶ İlk bakışta bu iki durum benzer görünmektedir. Zira, belirli bir yer için buğday üzerinde yapılan selem akdi geçersiz olduğuna göre, belirli bir yer için elbise üzerinde yapılan selem akdinin de geçersiz olması beklenebilir. Ancak bu iki durum arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Hz. Peygamber'in (ﷺ) bir rivayetine dayanarak, belirli bir mekâna özgü buğday üzerine selem yapılması yasaklanmıştır. Bu yasağın gerekçesi, söz konusu yerde buğdayın tükenme ihtimali ve yeterli miktarda temin edilememe riskidir. Elbise konusunda ise durum farklı bir özellik göstermektedir. Çünkü elbise üretiminde böyle bir tükenme riski veya tedarik sorunu söz konusu değildir. Bunun delili ise şudur: Bir kimse A şehrini şart koşarak, oranın elbisesini selem akdi ile satın alsın, fakat bu kimseye tıpkı

⁶⁴ Kâsânî, *Bedâ'i u's-şanâ'i*, 7/101.

⁶⁵ Bkz: Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkanî, *Tuhfetü'l-fukahâ'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 3/295; Kâsânî, *Bedâ'i u's-şanâ'i*, 7/100.

⁶⁶ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 6/173; Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3/182; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 7/89; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilaziz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1966), 5/213.

A şehrindeki gibi dokunmuş olan ama A şehrinde olmayan elbise verilse, bu kimse elbiseyi teslim almak ile zorunludur; A şehrinde dokunmadı diye reddetme hakkı yoktur. O halde böyle bir cümleyi kuran kişi, mekanı değil çeşidi kastetmiş olmaktadır.⁶⁷ Açıkça görüldüğü üzere zahiren aynı görünen meseleler arasında çok ince bir farklılık doğrudan meselenin cevaz boyutuna etki etmektedir. Bu farklılık ise tamamen ince bir bakış açısı ile ortaya çıkmaktadır. Zira gerçekten de toprakta yetişen ürünlerde toprak farklılığı ürünün yapısına ve lezzetine doğrudan etki ederken, elbisenin nerede dokunmuş olduğu elbise açısından tamamen önemsizdir. Selem sahibinin verdiği sıfatlara uygun olduktan sonra hangi şehirde dokunduğunun bir önemi yoktur.

Sonuç ve Değerlendirme

Fıkıhın şer'î amelî ahkâmı bilmek olarak nitelendirilmesi, ilk akıllara gelen "fıkıh" anlayışından oldukça farklıdır. Çünkü fıkıh kitaplarında akıllara gelen bu anlamı engelleme kabiliyetine sahip oldukça fazla veri bulunmaktadır. Zahirde aynı gibi değerlendirilme potansiyeli olan meselelerin mahiyet itibarıyla tamamen farklı hükümleri ifade etmesi, fikhî meseleleri değerlendirilirken hep bu ince anlayışı veya kavrayışı göz önünde bulundurmaya gerektirmektedir. Aynı durum ayetleri anlarken akli tahlillerin ve rivayetlerin çok önemli olduğunu da göstermektedir. Bu sınırlı sebepler bile akıllara gelen ilk manası ile fıkıhın sadece şer'î amelî ahkâmı bilmekten öte olduğunu ifade etmektedir. Bu bakış açısıyla fukahanın kitaplarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, bundan sonraki çalışmalar için bir tavsiye niteliğinde kabul edilmelidir.

Kaynakça

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el-Mısırî el-. *el- 'Înâye*. 10 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1970.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1966.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Muşannef fi'l-eḥâdiş ve'l-âşâr*. 7 Cilt. Lübnan - Riyad - Medine: Dârü't-Tâc - Mektebetü'r-Rüşd - Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 1989.

İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahrü'r-râ'ik*. 8 Cilt. Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2. Basım, ts.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethu'l-ḳadîr li'l- 'âcizi'l-fakîr*. 10 Cilt. Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1. Basım, 1970.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-. *Bedâ'i'u's-şanâ'i fi tertibi's-şerâ'i*. thk. Ali Muavvez - Adil Abdulmevcud. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.

⁶⁷ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i*, 5/211.

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî el-. *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-. *Tuhfetü'l-fukahâ'*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1994.

Şeyh Nizâm, el-Burhânbüri. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1892.

ORUÇ AYETLERİ ÖZELİNDE KUR'AN-SÜNNET İLİŞKİSİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Abdurrahman Ensari

Doç. Dr. Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assoc. Dr. Mardin Artuklu University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafseer,
<https://orcid.org/0000-0002-2289-8806> abdurrahmanensari@gmail.com. Gsm: 05354144087
Mardin/Türkiye

Özet

Oruç, İslam'ın beş esasından biridir. Allah'a kulluğu ifade etmenin yanında, yoksulları hatırlatarak toplumsal dayanışma ve yardımlaşmaya teşvik eden bir ibadettir. Öneme binaen sadece Hz. Peygamber'in ümmetine değil, önceki ümmetlere de farz kılınmıştır. Bu çalışmada oruç ibadeti ile ilgili ayetler üzerinde durulmuştur. İslâm bilgi kaynağının sadece Kur'an olduğu ve bu konuda Sünnete ihtiyaç duyulmadığı düşüncesinin doğru olup olmadığı bu ayetler bağlamında araştırılmıştır. Çalışmada şöyle bir yöntem takip edilmiştir: Evvela Kur'ân-ı Kerim'de oruç ile ilgili ayetler araştırılıp bir araya getirilmiştir. Bu ayetlerde oruç ile ilgili bilginin ne kadar olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Sadece bu bilgiyle yetinilmesi durumunda oruç ibadetinin gerektiği gibi ifa edilebilme imkânının bulunup bulunmadığı ortaya konmuştur. Neticede sadece Kur'an'da yer alan bilgi ile yetinilmesi durumunda bunun pek mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bilindiği üzere oruç ameli bir ibadettir. Bu nedenle, onunla ilgili detaylı bilgi de doğal olarak İslam'ın ameli konularını ele alan fıkıh kitaplarında yer alır. Bundan dolayı ikinci aşamada oruç ile ilgili olup fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri meseleler araştırılıp tespit edilmeye çalışılmış ve bunlardan da sadece Sünnet delili ile sabit olanlar bir araya getirilmiştir. Üçüncü aşamada Sünnetle sabit olan bu meselelerin oruç ile ilgili ayetlerin anlaşılmasına olan katkısı üzerinde durulmuştur. Neticede bu meselelerin ilgili ayetlere tefsir görevi yaptığı görülmüştür. Böylece Kur'an'ın anlaşılmasında Sünnetin gerekliliği dolaylı bir şekilde de olsa fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri bir mesele olduğu görülmüş, buna muhalefet etmenin de fakihlerin ittifakına muhalefet etmek anlamına geldiği anlaşılmıştır. Daha önce namaz âyetleri bağlamında benzeri bir çalışma yapılmıştır. Bunun da o çalışmaya yöntem açısından benzer olduğu söylenebilir. Ancak muhtevaları birbirinden farklıdır. Bu itibarla çalışmanın alana katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Sünnet, Hadis, Oruç.

Giriş

Oruç, İslam ibadet esaslarından biridir. Bir taraftan Allah'a kulluğu ifade ederken, diğer taraftan toplumsal dayanışmayı sağlayan en önemli ibadetlerdendir. Öneminden dolayı Hz. Peygamber'in ümmetine farz kılınması gibi, önceki ümmetlere de farz kılınmıştır. Gerek Kur'an-ı Kerim gerekse Hz. Peygamber'in Sünnet'i bunu açık bir şekilde beyan etmektedir.

İslam ahkâmının beyanında Kur'an ve Sünnet birbirinden ayrılmaz bir bütünlük arz eder. Sünnet'in beyanı olmadan Kur'an'ın bazı hükümlerini anlamak imkânsızdır. Ancak zaman zaman Kur'an'ın beyanında Sünnet'e ihtiyaç duyulmadığı, İslam'ı doğru anlayıp yaşayabilmek için Kur'an'ın yeterli olduğu yönündeki ifadelerle karşılaşmaktadır.

Hicri ikinci asırdan itibaren Sünnet'in hüccet oluşunu inkâr edenler, mütevatir olmayan âhad haberlerin hüccet oluşunu reddedenler ve Sünnet'in müstakil hüküm getirebileceğini kabul etmeyenler olmuştur.⁶⁸ Sibâî (ö. 1964) yaptığı araştırma neticesinde, bu görüşlere ilk karşı koyanın İmâm Şâfiî olduğunu belirtir. Daha sonra çağımızda da bazı kimselerin Sünnet'in hüccet oluşunu inkâr ettiklerini ve İslam'ın sadece Kur'an'dan ibaret olduğunu iddia ettiklerini söyler sonra da bu konudaki iddiaları özetleyerek reddeder.⁶⁹

Son yüzyılda Sünnet'in hüccet oluşunu ispatlayan ve bunu reddedenlerin iddialarına cevap veren pek çok çalışma yapılmıştır.⁷⁰ Tekrara girmemek adına bu çalışmada böyle bir başlık açılmayacaktır. Burada sadece Hz. Peygamber'in ileride böyle bir şeyin zuhur edeceğine dikkati çeken ve "Erike" hadisi olarak bilinen Ubeydullah b. Ebî Râfi'in babasından naklettiği hadisi zikretmek uygun olacaktır. Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Sizden birine yapmasını emrettiğim veya kaçınmasını istediğim bir emir geldiğinde, koltuğuna yaslanmış bir vaziyette sakın ola, 'Ben bilmem, bizler sadece Allah'ın Kitabı'nda bulduğumuza uyarız'⁷¹ demesin!"

Bu çalışmada Kur'an'ın anlaşılmasında Sünnet'in vazgeçilmez olduğu oruç ibadeti üzerinden ispatlanmaya çalışılmıştır. Fakihlerin de bunun üzerinde ittifak ettikleri beyan edilerek bunun aksini iddia edenlerin aslında fakihlerin de ittifakına muhalefet ettikleri ortaya konmuştur.

Bunun için çalışmada şöyle bir yöntem takip edilmiştir:

Birinci aşamada Kur'ân-ı Kerîm'de oruç ile ilgili vârit olan âyetler arz edilmiş, bununla sadece Kur'ân'la yetinilmesi durumunda bu ibadetin tam olarak ifa edilebilip edilemeyeceğinin anlaşılması amaçlanmıştır.

İkinci aşamada, oruç ile ilgili fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri meseleler tespit edilmeye çalışılmış, bununla bu konuda üzerinde ittifak sağlanmış meselelerin ne kadar olduğunun ortaya konması amaçlanmıştır.

⁶⁸ Mustafa Sibâî, *es-Sünnetu ve Mekânetuha fi't-teşrî'i'l-İslâmî*, 4. Baskı (Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1985), 143. Ayrıca Sünnetin hücciyeti ve bu konuda muhaliflerin şüphe ve itirazlarına cevap için bk. Abdurrahman b. Ebî Bekir Celaluddîn es-Suyûtî, *Miftâhu'l-cenne fi'l-ihiticaci bi's-sünne*, (Medine: el-Câmiatü'l-İslamiyye, 1989).

⁶⁹ Bk. Sibâî, *es-Sünnetu ve Mekânetuha fi't-teşrî'i'l-İslâmî*, 153-166;

⁷⁰ Bu konuda geniş bilgi için örnek olarak bk.: Sibâî, *es-Sünnetu ve Mekânetuha fi't-teşrî'i'l-İslâmî*; Mahmud Ahmed Tahhan, "Hücciyetü's-Sünneti ve dahdu's-şübühati'l-leti tûsâru hayleha" *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*, el-Medinetü'l-Münevver, Yıl: 4, Sayı: 3, Şubat, 1972, 36-52.

⁷¹ Bu hadisin Arapça metni şöyledir: (لَا أَلْفِينَ أَحَدَكُمْ مَنَكُنَا عَلَى أَرْيَاكْتِهِ، بِأَيِّهِ الْأَمْرُ مِمَّا أَمَرْتُ بِهِ أَوْ نَهَيْتُ عَنْهُ، فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي، مَا وَجَدْنَا فِي كِتَابِ اللَّهِ) (التَّبَعَاءُ) Şuayb el-Arnaut bu hadisin isnadının sahih olduğunu, Ebû Dâvud'un 4605 rakamlı, Tirmizî'nin 2854 rakamlı hadisler olarak kitaplarında zikrettiklerini, Tirmizî'nin de bu hadis hakkında hüküm olarak hasan-sahih dediğini ifade etmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in de *Müsned*'inde 23861 nolu hadis olarak zikrettiğini belirtmiştir. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenu İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (b.y.: Dârü'r-Risâle el-Alemiyye, 2009), 1/10, "Ebvâbu's-sünne", 2.

Üçüncü aşamada oruç ile ilgili Kur'an'da yer alan malumat ile fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri malumat karşılaştırılarak Kur'an'da yer almadığı halde fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri meseleler tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece bu meselelerin önemli bir kısmının fakihlerin de ittifakıyla Sünnet'e dayandığı ortaya konmuştur.

Böyle bir çalışmayla, Kur'an-Sünnet ilişkisine dair şüphelerin izale edilmesine farklı bir açıdan katkı sunulması amaçlanmıştır.

1. Bir Kavram Olarak Oruç

Oruç kelimesinin Arapçası *savm* ve *siyâm*dir. Savm lügatte mutlak olarak bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak, onu terk etmek anlamlarına gelir. Buna göre bir kişi konuşmaktan veya yemekten uzak durur da konuşmaz veya yemezse ona lügat anlamında *sâim* /*oruçlu* denir.⁷² Nitekim savm kelimesi, “فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا” *De ki; şüphesiz ben Rahman'a susmayı adadım. Onun için bugün hiçbir insanla konuşmayacağım*”⁷³ âyeti kerimesinde bu anlamda kullanılmıştır. Dini bir kavram olarak oruç, kişinin niyet ederek fecrin doğuşundan güneşin batışına kadar belli şartlar dâhilinde orucu bozan şeylerden uzak durmasıdır. Bu tanım dört mezhebin üzerinde ittifak ettiği tanımdır.⁷⁴

Ramazan orucu hicretten bir buçuk yıl sonra Şaban ayının onunda farz kılınmıştır. Farz oluşu Kur'an, Sünnet ve İcma ile sabittir. Kur'an'dan “*Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı.*”⁷⁵ “*Öyleyse içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin.*”⁷⁶ âyetleri orucun farz kılındığına delalet etmektedir. Sünnetten orucun farz kılındığına delalet eden birçok delil vardır. Bunlardan biri İslâm'ın beş esas üzere bina edildiğini haber veren hadistir.⁷⁷ Ayrıca farz oluşu icmâ ile de sabittir.⁷⁸

2. Kur'ân-ı Kerîm'de Oruç

Bu ana başlık altında evvela orucu konu edinen ve ona bir vesile ile değinen âyetler arz edilecek, sonra da orucun farzıyeti, fazileti, önemi ve oruçta hasta ve seferi olanın durumu gibi

⁷² Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî el-Herevî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed İvâd Mur'ib (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 2001), 12/182; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Manzûr, *Lisanu'l-arab*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru Sadr, 1414), 12/351.

⁷³ Meryem 19/26.

⁷⁴ Hanefî ve Hanbelîler niyeti rükün değil de şart gördüklerinden tanımda niyeti zikretmezler. Ancak sonuçta onlara göre de niyet etmeyenin orucu batıldır. Kevkeb Ubeyd, *Fıkhü'l-ibâdât 'ala'l-mehebi'l-Mâlikî*, (Dımaşk: İnşâ, 1986), 303; 'Abdurrahmân el-Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a* (Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Turâs, 1987), 1/541.

⁷⁵ el-Bakara 2/183.

⁷⁶ el-Bakara 2/185.

⁷⁷ Söz konusu hadis şöyledir: “İslâm beş şey üzere bina edilmiştir: Allah'tan başka ilah bulunmadığına ve Muhammedin Allah'ın Resûlü olduğuna şahadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve ramazan orucu tutmak” Buhârî, “İmân”, 1; Müslim, “İmân”, 5.

⁷⁸ 'Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâ'iu's-şanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, thk. 'Ali Muhammed Mu'avvid ve Adil Ahmed Abdulmevcud (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 2/549-550; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*, thk. ' Muhammed Mu'avvid vd. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 262; Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc* (Riyad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 1/420. Muvaffakuddîn 'Abdullâh b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni*, thk. 'Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî vd. (Riyad: Dâru 'Alemlî'l-Kutub, 1997), 4/323-324; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/543.

konular işlenecektir. Böylece Kur'an-ı Kerim'de oruç ibadetiyle ilgili ne kadar bilgiye yer verildiği görülmüş olacaktır.

2.1. Oruç İle İlgili Âyetler

Kur'an-ı Kerim'de oruçtan bahseden âyetler pek fazla değildir. Bu itibarla ilgili âyetlerin tümünü burada zikretmenin uygun olacağını düşünüyoruz. İlgili âyetlerin meali Mushaf'taki dizilişlerine göre şöyledir:

“Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz. Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidiye verirler. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidiyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır. (O sayılı günler), insanlar için bir hidâyet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'an'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim o aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidâyete ulaştırmasına karşılık Allah'ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir.”⁷⁹

“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun...”⁸⁰

“Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidiye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir. Güvende olduğunuz zaman hacca kadar umreyle faydalanmak isteyen kimse, kolayına gelen kurbanı keser. Kurban bulamayan kimse üçü hacda, yedisi de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar. Bu (durum), ailesi Mescid-i Harâm civarında olmayanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve Allah'ın cezasının çetin olduğunu bilin.”⁸¹

“Bir müminin bir mümini öldürmesi olacak şey değildir. Ancak yanlışlıkla olması başka. Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse, bir mümin köleyi azat etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir. (Öldürülen kimse) mümin olur ve düşmanınız olan bir

⁷⁹ el-Bakara 2/183-185.

⁸⁰ el-Bakara 2/187.

⁸¹ el-Bakara 2/196.

topluluktan bulunursa, mümin bir köle azat etmek gerekir. Eğer sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine verilecek bir diyet ve mümin bir köle azat etmek gerekir. Bunlara imkân bulamayanın, Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay art arda oruç tutması gerekir. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁸²

“Allah, kasıtsız olarak ağızınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek yahut da bir köle azat etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin kefareti işte budur...”⁸³

“Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâ’be’ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan veya yoksulları yedirmek suretiyle kefaret yahut onun dengi oruç tutmaktır...”⁸⁴

“... İnsanlardan birini göreceğ olursan, ‘Şüphesiz ben Rahmân’a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım’ de.”⁸⁵

“...oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah’ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”⁸⁶

“Kadınlarından zihar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönenlerin, onlarla cinsî münasebetten önce bir köle azat etmeleri gerekir. Size emredilen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır. (Buna imkân) bulamayan kimse, hanımıyla temas etmeden önce art arda iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur...”⁸⁷

Bakara 183, 184, 185 ve 187. âyetlerde ağırlıklı olarak oruç ile ilgili bazı hükümler açıklanmıştır.

Ahzab 35. âyette oruç, bağışlanacakları ve kendilerine büyük bir mükâfatın hazırlandığı vadedilen erkek ve kadınların özelliklerinden biri olarak zikredilmiştir.

Bakara 196, Nisa 92, Maide 89 ,95 ve Mücadele 4. âyetlerde zikredilen oruç, oluşan kusurun veya işlenen suçun telafisi bağlamında zikredilmiş bir oruçtur. Bu âyetler doğrudan oruç ahkâmına dair bir hüküm içermemektedir.

Yüce Allah’ın Meryem’e hitaben, insanlardan birini görürse Rahman’a oruç adadığını, bundan dolayı konuşmayacağını söylemesini emrettiği Meryem 26. âyette de oruç kelimesinin

⁸² en-Nisâ 4/92.

⁸³ el-Mâide 5/89.

⁸⁴ el-Mâide 5/95.

⁸⁵ Meryem 19/26.

⁸⁶ el-Ahzâb 33/35.

⁸⁷ el-Mücâdele 58/3-4.

kullanılabildiği anlamlardan birinin susma olduğu anlaşılmış, oruç ahkâmı ile ilgili bir bilginin bu âyette ön plana çıkmadığı görülmüştür.

2.2. Farziyeti ve Hikmeti

Yüce Allah iman edenlere oruç ibadetini farz kılmıştır. Bu ibadet sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ümmetinden olan müminlere özgü bir ibadet olarak farz kılınmış değil, önceki ümmetlere de farz kılınmış bir ibadettir. Bu durum Bakara suresinin 183. âyetinde şöyle ifade edilir. “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ *Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi oruç tutmak size de farz kılındı.*” Bu ayetin devamında yer alan “لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ” *umulur ki sakınırsınız*” ifadesiyle de orucun hikmetine işaret edilmiştir.

2.3. Fazileti ve Önemi

Kur’ân-ı Kerîm’de gerek Ramazan ayının faziletine, gerekse mutlak olarak orucun önemine dikkat çeken ifadeler yer almaktadır. Bunları şöyle arz edebiliriz:

1. Bakara 185. âyette Ramazan ayı Kur’an’ın indirildiği bir ay şeklinde ifade edilerek önemine doğrudan vurgu yapılmıştır.
2. Duhân suresinin başında: “*Apaçık olan Kitab'a andolsun ki, biz onu mübarek bir gecede indirdik.*”⁸⁸ Buyrulurak Kur’an’ın indiği gecenin mübarek bir gece olduğu ifade edilmektedir. Bakara 185. âyette Kur’an’ın Ramazan ayında indirildiği ifade edildiğine göre doğal olarak Duhân 3. âyette mübarek olduğu ifade edilen gecenin Ramazan ayının içinde yer alan bir gece olduğu anlaşılmaktadır.
3. Bu ayın değerini ifade eden başka bir şey de onun kadir gecesini içinde barındırıyor olmasıdır. Çünkü kadir gecesini bin aydan daha hayırlı olan bir gecedir.⁸⁹ Bunun Ramazan ayının önemine delalet etmesi ise bu gecenin Ramazan ayının içinde yer alıyor olmasıdır.
4. Hasta veya yolcu olduğu için Ramazan ayında kendisine oruç tutamama kolaylığı sağlanan kimsenin bilahare oruçlarını kaza etmelerinin gerektiğini ifade eden âyet de Ramazan ayı orucunun önemine delalet etmektedir.
5. Oruç tutamayacak ve bilahare kazasını da yapamayacak durumdaki kimselerin üzerinden oruç sorumluluğu tamamen kaldırılmış; bunun yerine, oruç tutamadıkları günler sayısınca fidye vermeleri sorumluluğu yüklenmiştir. Bu da oruç tutamamanın oluşturduğu boşluğun başka bir sorumlulukla doldurulması suretiyle bir bakıma oruca verilen öneme işaret etmektedir.
6. Ayrıca orucun;
 - Bağışlanacakları vadedilen kimselerin özelliklerinden biri olarak zikredilmesi,⁹⁰
 - Hac ve umre menâsikinin icrası esnasında karşılaşılan bazı durumlarda yapılması emredilen bir ibadet olarak istenmesi,⁹¹

⁸⁸ ed-Duhân 44/2-3.

⁸⁹ Bk. el-Kadr 97/1-3.

⁹⁰ Bk. el-Ahzâb 33/35.

⁹¹ Bk. el-Bakara 2/196.

- Hata yoluyla gerçekleşen öldürme olayında kişinin bağışlanabilmesi için durumuna göre kendisine biçilen cezalardan biri olarak aralıksız iki ay art arda oruç tutmayla sorumlu tutulması,⁹²
- Yemin kefareti olarak zikredilmiş olması,⁹³
- İhramlı iken av hayvanı öldürene ceza olarak biçilen şeylerden biri olması.⁹⁴
- Zıhar yapan kişinin pişman olması durumunda şartlarına göre yapması gereken şeylerden biri olarak zikredilmiş olması⁹⁵ gibi durumlar da orucun önemine delalet etmektedir.

2.4. Oruçta Hasta ve Seferinin Durumu

Kur'ân-ı Kerîm'de hasta veya seferi olan kimselerin oruç yükümlülükleri hakkında bilginin yer aldığı âyetlerin ilgili kısımları şöyledir:

*“Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar...”*⁹⁶

*“...İçinizden kim o aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.”*⁹⁷

Bu âyetler, Ramazan ayında seferi veya hasta olduğu için oruç tutmayanların bilahere oruçlarını kaza etmeleri gerektiğini ifade etmektedir.

3. Fıkıh Kaynaklarında Oruç

3.1. Fakihlerin Oruçla İlgili Üzerinde İttifak Ettikleri Bazı Hususlar

Fakihler Ramazan orucunun farzıyetinde ve onun İslâm'ın ibadet esaslarından biri olduğunda icmâ etmişlerdir.⁹⁸

3.1.1. Ramazan Ayının Sübûtü

Ramazan orucunun, hilali görmeyle veya Şaban ayını otuza tamamlamayla vacip olacağı konusunda ittifak edilmiştir.⁹⁹

Şevval ayının girdiği de hilali görmeyle sabit olur. Şevval hilali görülmezse Ramazanı otuza tamamlamak gerekir.¹⁰⁰

⁹² Bk en-Nisâ 4/92.

⁹³ Bk el-Mâide 5/89.

⁹⁴ Bk el-Mâide 5/95.

⁹⁵ Bk el-Mücâdele 58/3-4.

⁹⁶ el-Bakara 2/184.

⁹⁷ el-Bakara 2/184.

⁹⁸ Bk. Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i'*, 2/550; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 262; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/420. İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/323-324; İbn 'Abdilber, *İcmâ'*, thk. Fuad b. 'Abdilazîz vd. (Riyad: Dâru'l-Kasım, ts.), 125; Dimeşkî, Muhammed b. 'Abdirrahmân. *Rahmetü'l-ümme fi ihtilâfi'l-eimme*, thk. Hâşim Cemîl 'Abdullâh (Beyrut: Muessesetü'r-Reyyân, 2021), 1/255; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/543.

⁹⁹ Dimeşkî, *Rahmetü'l-ümme*, 1/258; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/548.

¹⁰⁰ Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/552-553.

3.1.2. Orucun Rükünleri

Ramazan orucunda niyet olmadan orucun sahih olmayacağı konusunda ittifak edilmiştir.¹⁰¹

Oruç tutulması gereken zamanın fecirden başlayıp güneşin batışına kadar ki süre olduğunda icmâ edilmiştir.¹⁰²

3.1.3. Orucun Şartları

Orucun şartları, vacip olmasının şartları ve sahih olmasının şartları olmak üzere ikiye ayrılır, bunlardan farz olduğu konusunda ittifak edilenler: Müslüman, baliğ, akıllı, hayz ve nifâs halinden temiz, oruç tutmaya muktedir ve mukim olmaktır.¹⁰³

Hayz ve nifâs halindeki bir kadının oruç tutması durumunda orucunun sahih olmayacağı ve kaza etmesi gerektiği konusunda ittifak edilmiştir. Fecirden önce hayız veya nifâstan temizlenmiş kadının niyet edip oruç tutması vaciptir. Daha sonra yıkanabilir.¹⁰⁴

Cünüp olarak sabahlayanın orucunun sahih olduğu, ancak fecirden önce gusül almasının sünnet olduğu konusunda icmâ edilmiştir.¹⁰⁵

3.1.4. Oruç Tutmamanın Mubah Olduğu Durumlar

1. Sefer: Seferi olanın oruç tutup tutmama arasında serbest olduğu icmâ ile sabittir.¹⁰⁶

2. Hastalık: Oruçlu hastalanırsa veya oruç tutması durumunda hastalığının artacağından ya da iyileşmesinin gecikeceğinden korkarsa orucunu bozabileceğinde ittifak edilmiştir.¹⁰⁷

3. Gebelik ve Çocuk Emzirmek: Oruç tutmaları durumunda kendilerine veya çocuklarına bir zarar dokunacağından korkan hamile ve süt emziren kadınların oruç tutmayıp bilahare kaza edebilecekleri konusunda ittifak edilmiştir.¹⁰⁸

4. Aşırı Yaşlılık ve iyileşme umudu bulunmayan hastalık: Yıl boyunca oruç tutamayacak kadar ileri derecede yaşlı erkek ve kadınların oruç tutmayabilecekleri, güçleri yetmediği için tutmadıkları günlerin kazasından da sorumlu olmadıkları icmâ ile sabittir.

¹⁰¹ Bk.: Dimeşkî, *Rahmetü'l-ümme*, 1/260-261; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/543; Vehbe Zühaylî, *el-Vecîz fi'l-Fıkh'i'l-İslâmî*, (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2005),1/333.

¹⁰² İbn 'Abdilber, *İcmâ'*, 126.

¹⁰³ Bk.: Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/543-548; Zühaylî, *Vecîz* 1/333.

¹⁰⁴ Bk.:Dimeşkî, *Rahmetü'l-ümme*, 1/256.

¹⁰⁵ Dimeşkî, *Rahmetü'l-ümme*, 1/261.

¹⁰⁶ Meydânî, *Lübâb*, 1/159; Ubeyd, *Fıkh'u'l-ibâdât*, 312; Şirbînî, *İknâ'* 2/25; İbn Kudâme, *Muğnî*, 4/406; İbn 'Abdilber, *İcmâ'*, 127; Dimeşkî, *Rahmetü'l-ümme*, 1/257; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/574; Zühaylî, *Vecîz*,1/333.

¹⁰⁷ Meydânî, *Lübâb*, 1/159; Ubeyd, *Fıkh'u'l-ibâdât*, 311; Şirbînî, *İknâ'* 2/25; İbn Kudâme, *Muğnî*, 4/393, 403; Dimeşkî, *Rahmetü'l-ümme*, 1/257; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/572.

¹⁰⁸ Meydânî, *Lübâb*, 1/159; Ubeyd, *Fıkh'u'l-ibâdât*, 312; Şirbînî, *İknâ'* 2/22; İbn Kudâme, *Kâfi*, 434; Dimeşkî, *Rahmetü'l-ümme*, 1/256; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/573; Zühaylî, *Vecîz*,1/340.

Bunların, her bir gün için bir fidye vermeleri gerekir. İyileşme umudu bulunmayan hastanın durumu da böyledir.¹⁰⁹

5. Aşırı derecede açlık ve susuzluk. Oruçlu olan kişi açlıktan veya susuzluktan öleceği veya bazı organlarını kaybedeceği gibi bir duruma düşeceğinden korkarsa orucunu bozması vacip olur, oruç tutması durumunda da günahkâr olur. Bu konuda ittifak edilmiştir. Daha sonra bozduğu orucun kazasını tutar.¹¹⁰

3.1.5. Orucu Bozan Şeyler

Orucu bozacağı konusunda ittifak edilenler genel olarak şunlardır:

- Maddi bir şeyin bilerek mideye girdirilmesi.
- Öpme veya dokunma sebebiyle meninin gelmesi,
- Kasıtlı olarak kusma,
- Oruç vaktinin girmediğini veya çıktığını zannettiği için yiyip içme.
- Gusül yapmayı gerektiren cinsel ilişki.¹¹¹

3.1.6. Orucun Kazası, Kefareti ve Fidyesi

İster hastalık, yolculuk ve aybaşı hali gibi bir özürden dolayı oruç tutmamış olan, ister bilerek veya unutarak niyet getirmediği için orucu sahih olmayan kişinin bu orucunun kazasını tutması gerektiği konusunda ittifak edilmiştir.¹¹²

Ramazan orucunu cinsel ilişkiyle bozana kazaya ilaveten kefareti gerektiği konusunda icmâ edilmiştir.¹¹³ Kefaret cumhura göre sırasıyla bir köle azat etmek, buna gücü yetmeyen için iki ay üst üste kesintisiz oruç tutmak buna da gücü yetmeyen için altmış fakiri doyurmaktır.¹¹⁴

Oruç tutmaya gücü yetmeyenler tutamadıkları her bir gün için bir fidye verirler. Fidye vermeyi gerektiren durumlar:

- Aşırı yaşlılıktan dolayı oruç tutmaktan aciz olmak (malikilerin kuvvetli görüşüne göre bunların fidye vermesi sünnettir),
- İyileşme umudu bulunmayan hastalıktan dolayı oruç tutamamak (malikilerin kuvvetli görüşüne göre bunların fidye vermesi sünnettir),
- Oruç tutmaları durumunda çocuklarına zarar dokunacağından endişe eden hamile veya süt emziren kadınlar tutmadıkları günlerin kazasını tutmanın yanında bir de her bir gün için bir fidye verirler. Bu cumhurun görüşüdür. Hanefilere göre bunlara fidye gerekmez.

¹⁰⁹ Meydânî, *Lübâb*, 1/160; Ubeyd, *Fıkhü'l-ibâdât*, 312; Şirbînî, *İknâ'* 2/22; İbn Kudâme, *Muğnî*, 4/395-396; Dimeşkî, *Rahmetü'l-ümme*, 1/258; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/576; Zühaylî, *Vecîz*, 1/340.

¹¹⁰ Ubeyd, *Fıkhü'l-ibâdât*, 312; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/576; Zühaylî, *Vecîz*, 1/340.

¹¹¹ Meydânî, *Lübâb*, 1/157-158; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 267-269; Şirbînî, *İknâ'* 2/11-13; İbn Kudâme, *Muğnî*, 4/349, 352-353, 368, 372; İbn Kudâme, *Kâfî*, 440-444; Dimeşkî, *Rahmetü'l-ümme*, 1/262-265; Zühaylî, *Vecîz*, 1/341-342.

¹¹² Meydânî, *Lübâb*, 1/157-159; Ubeyd, *Fıkhü'l-ibâdât*, 312; Şirbînî, *İknâ'* 2/18, 22-23, 25; İbn Kudâme, *Muğnî*, 4/349; Dimeşkî, *Rahmetü'l-ümme*, 1/265.

¹¹³ Dimeşkî, *Rahmetü'l-ümme*, 1/264-265; Zühaylî, *Vecîz*, 1/344; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/560-562, 579-580;

¹¹⁴ Dimeşkî, *Rahmetü'l-ümme*, 1/264-265.

- Ramazan'ın kazasını diğer bir Ramazan gelinceye kadar geciktiren kişinin kazasını geciktirdiği her bir gün için bir fidye verir. Bu cumhurun görüşüdür.¹¹⁵ Hanefilere göre bunlara fidye gerekmez.¹¹⁶

3.1.7. Oruçla İlgili Üzerinde İttifak Edilmiş Diğer Bazı Meseleler

Ramazan günlerinin birinde mukim olduğu ve sıhhatli olduğu halde bilerek yiyip içene kazanın, ayrıca günün kalan kısmında da orucu bozacak şeylerden uzak durmasının vacip olduğu konusunda ittifak edilmiştir.¹¹⁷

Kasten kusarak orucunu bozan kişinin sadece bozduğu orucun kazasını tutması gerektiği, ona ayrıca kefaret gerekmediği konusunda icmâ edilmiştir.¹¹⁸

Gün boyu baygın kalan kişinin orucunun sahih olmadığı, fakat gün boyu uyuyan kişinin orucunun sahih olduğu konusunda ittifak edilmiştir.¹¹⁹

Gündüz ihtilam olanın orucunun bozulmayacağına icmâ edilmiştir.¹²⁰

3.1. Fakihlerin Oruçla ilgili Kur'an'da Yer Almadığı Halde Üzerinde İttifak Ettikleri Hususlardan Sünnetle Sabit Olanlar

Bu başlık altında çalışmamızın gereği olarak fakihlerin oruçla ilgili Kur'an'da yer almadığı halde üzerinde ittifak ettikleri meselelerden sadece sünnetle sabit olanlar zikredilecektir.

1. Gökyüzünün kapalı olması nedeniyle hilalin görülmemesi durumunda ister Şaban ister Ramazan ayı olsun içinde bulunulan ayın otuza tamamlanacağı,
2. Rükün veya şart olduğunda ihtilaf edilmiş olsa bile, orucun sahih olabilmesi için niyet etmenin gerekli olduğu,
3. Hayz ve nifâs halindeki bir kadının oruç tutmasının haram olduğu, oruç tutması durumunda orucunun sahih olmayacağı ve kaza etmesi gerektiği,
4. Cünüp olarak sabahlayanın orucunun sahih olduğu,
5. Oruç tutmaları durumunda kendilerine veya çocuklarına bir zarar dokunacağından korkan hamile ve süt emziren kadınların oruç tutmayıp bilahare oruçlarını kaza edebilecekleri,
6. Kasıtlı olarak kusmanın orucu bozacağı,
7. Ramazan orucunu cinsel ilişkiyle bozan kişiye kazaya ilaveten kefaretin gerektiği konularında fakihler ittifak etmişlerdir.

¹¹⁵ Zühaylî, *Vecîz*, 1/345-347.

¹¹⁶ Zühaylî, *Vecîz*, 1/345-347.

¹¹⁷ Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/176-177; Ubeyd, *Fıkhü'l-ibâdât*, 314; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/437-438. İbn Kudâme, *Kâfi*, 444. Buna ayrıca kefaretin gerekip gerekmediği konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme*, 1/267.

¹¹⁸ Mevsilî, *İhtiyâr*, 1/171; Ubeyd, *Fıkhü'l-ibâdât*, 309; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/437; İbn Kudâme, *Kâfi*, 444. İbn 'Abdilber, *İcmâ'*, 130.

¹¹⁹ Meydânî, *Lübâb*, 1/161; Ubeyd, *Fıkhü'l-ibâdât*, 308; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, 1/432-433; İbn Kudâme, *Muğnî*, 4/343-344; Dimeşkî, *Raḥmetü'l-ümme*, 1/268.

¹²⁰ Merğînânî, Ebu'l-Hasan 'Alî b. Ebîbekir. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mubtedi*, thk. Na'im Eşref Nûr Ahmed, (Pakistan: idâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmî'l-İslâmiyye, 1417), 2/254; Ubeyd, *Fıkhü'l-ibâdât*, 311; İbn 'Abdilber, *İcmâ'*, 131.

3.1.1. Fakihlerin Üzerinde İttifak Ettikleri Bu Meselelerin Delilleri

1. Hilalin görülmemesi halinde izlenecek yol: Gökyüzünün kapalı olmasından dolayı hilalin görülmemesi durumunda Şaban ayının otuza tamamlanacağı, aynı şekilde gökyüzünün kapalı olmasından dolayı şevval hilalinin görülmemesi durumunda Ramazan ayının otuza tamamlanacağı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleriyle sabittir. Söz konusu hadislerden biri şöyledir:

“Hilali görmedikçe oruca başlamayınız, hilali görmedikçe bayram etmeyiniz, hava bulutlu olur da hilali göremeyecek olursanız ona göre takdir ediniz”¹²¹

2. Orucun sahih olabilmesi için niyetin gerekli oluşu: Orucunun sahih olabilmesi için niyetin gerekli olduğu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleriyle sabittir. Bu hadislerden biri şöyledir:

“إنما الأعمال بالنيات ameller niyetlere göredir”¹²² Genel olarak bu hadis amellerin niyetlere göre karşılık bulacağını ifade etmektedir. Oruç da bir amel olduğuna göre bu hadis ister farz ister sünnet oruç olsun sahih olabilmesi için niyetin şart olduğuna delalet eder.

3. Orucun sahih olabilmesi için hayz ve nifâs halinden temiz olma şartı: Bu şartın delillerinden biri Hz. Aişe'den (r.anhâ.) rivâyet edilen şu hadistir: “Hayz haline girdiğimizde orucu kaza etmemiz emredilir, ancak namazı kaza etmemiz emredilmezdi.”¹²³

4. Cünüp olarak sabahlayanın orucunun sahih olduğu meselesi: Bu meselenin delili Hz. Aişe ve Ümmü Seleme'den rivâyet edilen hadistir: “Resûlullah (s.a.v.) Ramazan'da ihtilam olmaksızın cinsel ilişkiden dolayı cünüp olarak sabahlar, orucunu da tutardı.”¹²⁴

5. Hamile ve süt emziren kadınların oruç tutmayıp bilahare kaza edebilecekleri meselesi: Bu konuda Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyuruyor: “Allah seferi olandan orucu ve namazın yarısını, hamile ve süt emzirenden ise orucu düşürmüştür.”¹²⁵

6. Kasıtlı olarak kusanın orucunun bozulacağı: Bunun delili Hz. Peygamber (s.a.v.) şu hadisidir: “Oruçlu olduğu halde iradesi dışında kusan kişiye kaza gerekmez, ancak isteğiyle kusana kaza gerekir.”¹²⁶

7. Ramazan orucunu cinsel ilişkiyle bozan kişiye kazaya ilaveten kefarete gerektiği: Ramazan orucunu cinsel ilişkiyle bozan kişinin, bozduğu orucun kazasını tutması yanında kefarete vermesi de gerektiğine Ebu Hureyre'nin rivâyet ettiği şu hadis delalet eder: “Biz

¹²¹ Buhârî, “Savm”, 11; Müslim, “Sıyâm”, 2.

¹²² Buhârî, “Bedu'l-Vahy”, 1; Müslim, “İmâre”, 45.

¹²³ Müslim, “Hayz”, 15.

¹²⁴ Buhârî, “Savm”, 25; Müslim, “Sıyâm”, 13.

¹²⁵ Ebû Dâvûd, “Savm”, 43; Tirmizî, “Savm”, 21; İbn Mâce, “Sıyâm”, 12; Ebû Dâvûd muhakkikleri olan Şu'ayb el-Arnaut ve Muhammed Kâmil Karabellî ile İbn Mâce'nin muhakkikleri olan Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid, Kâmil Karabellî ve Abdullatif Hırzullah bu hadisin hasen olduğunu belirtmişlerdir. Bk. Ebû Dâvûd, *Süneni Ebî Dâvûd*, 4/80; İbn Mâce, 2/575.

¹²⁶ İbn Mâce, “Sıyâm”, 16; Ahmed, *Müsned*, 16/284; Hâkim, Ebû 'Abdillâh en-Nisâbü'rî. *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, thk. Ebû 'Abdurrahmân Mukbil b. Hâdi el-Vâdi'î, (Kahire: Dârul-Haremeyn, 1997), 2/459; İbn Mâce'nin muhakkikleri bu hadis hakkında şöyle demişlerdir: “İsnadı sahihtir, ricalı sıkadır, İbn Huzeyme, öğrencisi İbn Hibbân ve Hâkim sahih olduğunu belirtmişlerdir. Bk. İbn Mâce, 2/581.

Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında otururken ansızın bir adam çıka geldi ve 'Helak oldum ey Allah'ın Resûlü!' dedi. Resûlullah da 'Sana ne oldu' dedi. O, 'Oruçluyken eşimle cinsel ilişkide bulundum' dedi. Resûlullah 'Azat edecek kölen var mı?' dedi. O 'Hayır' dedi. Resûlullah 'İki ay aralıksız oruç tutabilir misin?' dedi. O 'Hayır' dedi. Resûlullah 'Altmış fakiri doyuracak imkânın var mı?' dedi. O 'Hayır' dedi. Resûlullah 'Otur öyleyse' dedi. Resûlullah (s.a.v.) içinde hurma bulunan bir sepet getirdi. Sonra 'Soru soran nerede?' dedi. Adam "Buradayım" dedi. Resûlullah 'Al bunu sadaka olarak dağıt.' dedi. Bunu üzerine adam, "Benden daha fakirine mi? Allah'a yemin ederim ki Medine'nin - iki kara taşlığını kastederek- iki yakası arasında bizden daha fakir bir ev halkı yoktur." dedi. Resûlullah (s.a.v.) azı dişleri görününceye dek güldü, sonra da "Al bunu ailene yedir" dedi."¹²⁷

8. Yıl boyunca oruç tutamayanların durumu. Yıl boyunca oruç tutamayacak durumda olan ileri derecede yaşlı erkek ve kadınların oruç tutmaktan sorumlu olmadıkları ancak her bir gün için bir fidye vermeleri gerektiğinin delili "وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ" ifadesidir. Ancak bu âyetin söz konusu hükme olan delaletini belirleme konusunda âyetin mensuh olup olmadığı meselesindeki ihtilafın ve bu ihtilafın temelinde yer alan hadislerin önemli bir rolü vardır.

Sonuç olarak "وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ" ifadesinden kastedilen, mensuh olduğu takdirine göre oruç tutmaya gücü yetenlerdir. Bunlar önceleri dilerlerse oruç tutarlardı, dilerlerse oruç tutmaz onun yerine fidye verirlerdi. Ancak bu hüküm sonraki âyetle neshedilmiştir. Âyetin muhkem olduğu takdirine göre ise kastedilen oruç tutamayacak kadar çok yaşlanmış erkek ve kadınlardır. Bunlar oruç tutamadıkları her bir gün için bir yoksulu doyururlar. Her iki duruma da delalet eden bu konuda vârit olan sahih rivâyetlerdir.¹²⁸

3.1.2. Fakihlerin Üzerinde İttifak Ettikleri Bu Meselelerin Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı

Bu başlık altında Kur'an'da oruçla ilgili yer alan bilgiyle, fakihlerin oruçla ilgili Kur'an'da yer almadığı halde üzerinde ittifak ettikleri bilgilerden kaynağı doğrudan sünnet olanlar birlikte değerlendirilip, sünnetle sabit olan bu meselelerin Kur'an'ın anlaşılmasına olan katkısının gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de Ramazan hilaline şahit olunmasıyla oruca başlanmasını emretmiştir. Gökyüzünün açık olduğu bir zamanda ay görülebileceğinden bu emri uygulamak mümkündür. Ancak gökyüzünün kapalı olduğu, ayı görmenin mümkün olmadığı bir durumda ne yapılması gerektiğine dair bir bilgi Kur'an'da yer almamaktadır. Peki, bu durumda oruca nasıl başlanacak, Yüce Allah'ın bu konudaki emri nasıl uygulanacak? İşte bunu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konuda vârit olan hadisleri açıklamaktadır. Dolayısıyla bu hadisler hiçbir şekilde hilali görmenin mümkün olmadığı bir durumda oruca ne zaman başlanacağı

¹²⁷ Buhârî, "Savm", 30; Müslim, "Sıyâm", 14.

¹²⁸ Bu âyetin neshi ile ilgili detaylı bilgi için bk.: Ensari, Mensuh Âyetlerin Kritiği, 136-148.

hakkında bilgi vermekte, Allah'ın oruç tutma emrinin farklı koşullarda nasıl uygulanabileceğini açıklamaktadır.¹²⁹

Oruç tutmayı emreden âyetin gereğini yapma amacıyla, oruç vakti girmeden önceki bir zaman diliminde oruca hazırlık için sahur yapmak bir niyet sayılır. Çünkü niyet belli bir şeyi kastederek yapmaktır. Ama hiç oruç niyeti olmadan bir kişi oruç tutmuş gibi fecrin doğuşundan akşama kadar sakınılması gereken şeylerden sakınırsa oruç tutmuş sayılmaz. Çünkü oruç bir ameldir, bir amelin ibadet sayılabilmesi için ibadete niyet edilmelidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri bunu şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde ifade etmiştir. Dolayısıyla orucu emreden âyetin gereğini doğru bir şekilde yapabilmiş olmak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) niyet ile ilgili hadislerinin de göz önünde bulundurulmasını zaruri kılmaktadır. Buna göre amaçsız / bir şekilde gün boyu orucu bozan şeylerden uzak duran biri, gün bitiminde 'farkında olmasam da âyetin emrini yerine getirmiş oldum bunu oruç sayıyorum' diyemez. Yapılan iş Allah'ın emri gereği yapılmadığı için ibadet sayılmayacağı sonucunu âyetten çıkarmak mümkün olsa da, niyet hakkında vârit olan hadislerin hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde bu ibadet için de niyetin şart olduğunu ifade etmekte, âyetin gereğinin doğru bir şekilde uygulanabilmesi etrafında oluşabilecek şüpheyi tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bu anlamda ilgili hadislerin âyetin doğru anlaşılmasına katkı sağladığı söylenebilir.

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de oruç tutmayı emretmiştir. Hasta ve seferi olan kişilerin de bilahare kaza edebileceklerini beyan etmiştir. Ancak hayz ve nifâs halindeki kadınların, hamile veya süt emziren kadınların, cünüp olarak sabahlayan kimselerin oruç tutup tutamayacakları, oruç tutmaları durumunda oruçlarının sahih olup olmayacağı Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir şekilde yer almamaktadır.

Buna göre sadece Kur'an'la yetinilmesi durumunda zikredilenlerin tuttıkları orucun sahih olması gerekir. Oysa oruç tutmaları durumunda "fakihlerin oruçla ilgili üzerinde ittifak ettikleri bazı hususlar" başlığı altında zikredildiği üzere bunlardan bazılarının oruçlarının sahih bazılarının oruçlarının ise sahih olmayacağı konusunda ittifak edilmiştir.

Bazıları, hayz ve nifâs halindeki kadınları ve hamile olan kadınları hasta kabul edip âyeti kerimede hastaya tanınan hükmün bunlar için de geçerli olduğunu dolayısıyla bunlarla ilgili hükmün ek bir beyana ihtiyaç duymadan ilgili âyetten anlaşılabilceğini söyleyebilir. Ancak bunun doğru bir çıkarım olduğu söylenemez, çünkü bunların hükümleri birbirinden farklıdır. Hasta olan kimselerin ve hamile olan kadınların oruç tutmaları durumunda oruçlarının sahih olacağı ancak oruç tutmayıp bilahare kaza edebilecekleri konusunda ittifak edilmişken, hayz ve nifâs halindeki kadınların oruç tutmaları durumunda oruçlarının sahih olmayacağı dolayısıyla oruç tutamayacakları, ancak daha sonra kaza etmeleri gerektiği konusunda ittifak edilmiştir. Öyleyse bunların hükmünü beyan eden ek bir bilgiye ihtiyaç vardır.

¹²⁹ Günümüzde astronomi ilminin ulaşılmış olduğu düzeyin ayın hareketlerini hassas bir şekilde tespit etme imkânı sağladığı bilinmektedir. Buna bağlı olarak rüyeti hilal meselesinin aydınlığa kavuştuğu kanaati hâkimdir. Ancak bu meseleyle ilgili varit olan hadisler astronomi ilminin bu düzeyde gelişmediği zamanlara da ışık tutmaktadır. Rüyeti hilalin nasıl gerçekleşeceği ile ilgili tartışma araştırmamızı asıl mecrasından kaydıracağından burada bu meseleye girilmemiştir.

Süt emziren kadının oruç ile ilgili hükmü de Kur'ân-ı Kerîm'de yer almamaktadır. Buna göre sadece Kur'an'la yetinilmesi durumunda süt emziren bir kadının orucunu kazaya bırakma imkânının olmaması gerekir. Oysa böyle bir kadının kendisine veya çocuğuna zarar geleceğinden korkması durumunda orucunu kazaya bırakabileceği konusunda ittifak edilmiştir. Öyleyse bunların hükmü ile ilgili ek bir beyana ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Cünüp olanların – namaz kılamama, mushafa dokunamama – gibi bazı hükümlerde hayz ve nifâs halindeki kadınlara benzedikleri için oruçlarının sahih olup olmayacağı konusunda da onlar gibi oldukları düşünülebilir. Gerçi cünüp olanların orucuyla ilgili Kur'an'da ayrı bir hüküm yer almamaktadır. Dolayısıyla sadece Kur'an'la yetinilmesi durumunda sünnetin beyanına ihtiyaç duymadan da oruç tutmaları gerektiği ve oruçlarının sahih olduğu anlaşılmaktadır. Ancak hayz ve nifâs halinde olan kadınların oruçlarıyla ilgili Kur'an'da yer almadığı halde fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri hükümlerin bulunması, bazı hükümlerde onlarla aynı olan cünüp kimselerin oruçta da onlarla aynı olabileceği zannını bertaraf eden bir açıklamaya ihtiyaç duyulabilir. Bu anlamda oluşabilecek bir kuşkuyu gidermesi açısından böyle bir açıklamanın önem arz ettiği ifade edilebilir. İşte bu konuda vârit olan hadisin bu kuşkuyu bertaraf ettiği söylenebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de oruçlunun fecirden akşama kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durması gerektiği ve bunlara muhalefet etmenin orucu bozacağı, doğal olarak bunların kapsamına girmeyen şeylerin de orucu bozmayacağı anlaşılmaktadır. Bu kapsama girmediğine göre kasıtlı olarak kusmanın da orucu bozmaması gerekir. Ama fakihlerin orucu bozacağı konusunda üzerinde ittifak ettikleri şeylerden biri de kasıtlı olarak kusmadır. Bu bilgi Kur'an'da yer almadığına göre onun orucu bozduğuna delalet eden ilave bir açıklamaya ihtiyaç vardır. Bu açıklamanın hadiste yer aldığını görüyoruz. Böylece Kur'an'da yer almadığı için orucu bozmadığı düşünülebilen kasıtlı kusmanın aslında orucu bozduğu, âyet açıklanırken bu hadisin göz önünde bulundurulması gerektiği, aksi halde yanlış bir sonuca varılabileceği anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de cinsel ilişkiyle orucun bozulacağı, sefer ve hastalık mazeretlerinden dolayı oruç tutulmaması durumunda da tutulmayan oruçların bilahare kaza edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak kasıtlı olarak gerek cinsel ilişkiyle gerekse başka bir şekilde orucunu bozanın, bozduğu orucun telafisi için ne yapması gerektiği Kur'ân-ı Kerîm'de beyan edilmemiştir. Fakat fakihler her iki durumda da kişinin bozduğu orucunun kazasını tutması gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir. Kazaya ilaveten ayrıca kefaretin gerekip gerekmediği meselesine gelince, bu konuda ise sadece cinsel ilişkiyle orucunu bozana kefaret gerektiği konusunda görüş birliği yapmışlardır. Fakihlerin üzerinde ittifak ettikleri bu hüküm yani kefaret hükmü Kur'an'da yer almamaktadır. Dolayısıyla bunun dayandığı başka bir kaynak olmalıdır. Bu kaynağının sünnet olduğunu görüyoruz. Öyleyse sadece Kur'an ile yetinerek bu şekilde orucunu bozanın ne yapması gerektiği konusunda isabetli olmayan bir neticeye varmak mümkündür. İşte sünnet bu örnekte olduğu gibi böyle bir yanılığa düşmeye engel olmaktadır.

Sonuç

Kur'an-Sünnet ilişkisini, şartlarını taşıyan her Müslümana farz kılınmış bir ibadet üzerinde göstermeyi amaçlayan bu çalışmada, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Sünneti'ne başvurmadan sadece oruç âyetleri ile iktifa edilmesi durumunda bu ibadetin muradullahaya uygun bir şekilde uygulanabilme imkânının bulunup bulunmadığı üzerinde durulmuştur.

Yapılan çalışma neticesinde Sünnet'in devre dışı bırakılması halinde konu ile ilgili bazı âyetlerin anlaşılmasının güçleştiği, bunun da sağlıklı bir şekilde oruç emrinin uygulanabilme imkânını zorlaştırdığı görülmüştür.

Ameli bir ibadet olması hasebiyle oruçla ilgili hükümler genel olarak fıkıh kitaplarında yer almaktadır. Bu itibarla fakihlerin oruç ahkâmı ile ilgili üzerinde ittifak ettikleri hükümler de tespit edilmiş, ardından bu hükümlerden Kur'an'da yer almadığı halde sadece Sünnet ile sabit olanlara dikkat çekilmiştir. Nihâyetinde sünnet ile sabit olan bu hükümlerden bazılarının riâyet edilmediği takdirde orucun sahih olmayacağı veya tutulan orucun bozulacağı anlaşılmıştır. Bu da doğal olarak fakihlerin de Kur'an'daki oruç âyetlerinin doğru bir şekilde anlaşılıp uygulanabilmesi için sünnetin beyanının gerekli olduğu konusunda ittifak ettikleri sonucuna götürmektedir.

Oruç örneği üzerinde yapılan bu çalışmayla İslâm'ın temel ibadetlerinden olan oruç ibadetiyle ilgili âyetlerin doğru anlaşılabilmesi ve sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için Sünnet'in beyanının gerekli olduğu sonucuna varılmıştır. Bundan hareketle diğer ibadetler üzerinde yapılacak çalışmalardan da benzer sonuçların çıkabileceği kuvvetle muhtemeldir. Günümüzde zaman zaman "İslam sadece Kur'an'dan ibarettir" gibi sözlerle Sünnet'in bağlayıcılığının bulunmadığını ima ettiren ifadelerin temelde Kur'an-Sünnet ilişkisi hakkında yeterli bir bilgiye sahip olmamaktan kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 3. Baskı, 6 Cilt, Yemame-Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987.
- Mustafa Dönmez, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Year: 15, Number: 91, Autumn 2022, 281-302.
- Cezîrî, 'Abdurrahmân. *el-Fıkh 'ale'l-mezzâhibi'l-erba'a*. 5 Cilt, Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Turâs, 1987.
- Dimeşkî, Muhammed b. Abdirrahman. *Rahmetü'l-ümme fi İhtilâfi'l-eimme*. thk. Hâşim Cemîl 'Abdullâh, 2 Cilt, Beyrut: Muessesetü'r-Reyyan, 2021.
- Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî. *Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-Arnaut-Muhammed Kâmil Karabelli, 7 Cilt, b.y.: Dâru'r-Risâle el-Alemiyye, 2009.
- Ensari, Abdurrahman. "Namaz Âyetleri Bağlamında Kur'ân-Sünnet İlişkisine Dair Bir Tartışma" *Ekev Akademi Dergisi*, 22/76, 2018, 15-36.

- Ensari, Abdurrahman. *Mesuh Âyetlerin Kritiği*. İstanbul: Nida Yayınları, 2019.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed İvad Mur'ib, 8 Cilt, Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-'Arabî, 2001.
- Hâkim, Ebû 'Abdillâh en-Nisâbûrî. [el-Müstedrek](#) 'ale's-Şahîhayn. thk. Ebû 'Abdurrahmân Mukbil b. Hâdi el-Vâdi'î, 5 Cilt, Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1997.
- İbn 'Abdilber, *İcmâ'*. thk. Fuad b. 'Abdilazîz vd. Riyad: Dâru'l-Kasım, ts.
- İbn Cerîr, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî, 26 Cilt, Kahire: Dâru Hejr, 2001.
- İbn Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Nevâsihü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Eşref Ali Melibârî, 2. Baskı, el-Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2003.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâ'îl b. 'Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Samî b. Muhammed Selâme, 2. Baskı, 15 Cilt, b.y.: Dâru Taybe, 1999.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn 'Abdullâh b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğnî*, thk. 'Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî vd. 3. Baskı, 15 Cilt, Riyad: Dâru Alemi'l-Kutub, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünenu İbn Mace*, thk. Şuayb el-Arnaût, Kamil Karabelli vd. 5 Cilt, b.y.: Dâru'r-Risâle el-Alemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî. *Lisânu'l-arab*, 3. Baskı 15 Cilt, Beyrut: Dâru Sadr, 1414.
- İbn Rüşd Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*, thk. 'Muhammed Mu'avvid vd. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- Kâsânî, 'Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, thk. 'Ali Muhammed Mu'avvid vd. 2. Baskı, 10 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Mergînânî, Ebu'l-Hasan 'Alî b. Ebîbekir. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mubtedi*, thk. Na'im Eşref Nûr Ahmed, 8 Cilt, Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, 1417.
- Mevsilî, 'Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtâr*, thk. 'Ali 'Abdulhamîd Ebu'l-Hayr vd. 5 Cilt, Dimeşk: Dâru'l-Hayr, 1998.
- Meydânî, Abdulğani el-Ğuneymî. *el-Lübâb fi şerhi'l-kitâb*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî, 2. Baskı, 3 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kitâb el-Arabî, 1996.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. Muhammed Fuâd 'Abdülbâkî, 5 Cilt, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Râzî, Muhammed b. 'Ömer Fahrüddîn. *Mefâtîhu'l-gayb* 3. Baskı, Beyrut: 32 Cilt, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Sibâ'î, Mustafa. *es-Sünnetu ve Mekânetuha fi't-teşrî'i'l-İslâmî*, 4. Baskı, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1985.

- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâluddîn. *Miftâhu'l-cenne fi'l-ihticaci bi's-sünne*, Medine: el-Câmiatü'l-İslamiyye, 1989.
- Şâfîî, Muhammed b. İdris. *Cimâu'l-İlm*, b.y.: Daru'l-Âsâr, 2002, 4-19.
- Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc*. 4 Cilt, Riyad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Şirbînî, Muhammed b. Ahmed. *el-İknâ' fi halli elfâzi Ebi Şücâ'*. 4. Cilt, Mısır: İdâretü'l-Âmme li'l-Me'âhidi'l-Ezheriyye, 1985.
- Tahhan, Mahmud Ahmed "Hücciyetü's-Sünneti ve dahdu's-şübühâti'l-leti tûsâru hayleha" *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*, el-Medinetü'l-Münevver, Yıl: 4, Sayı: 3, Şubat, 1972, 36-52.
- Tanrıverdi, Hasan. İmâm Şafîî'nin "Cimâ'ü'l-İlim" Adlı Eseri ve Sünnet'in Bağlayıcılığı Konusundaki Münazarası", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı: 20-21, Yıl: 2009, 137-156.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf, 6 Cilt, Beyrut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1998.
- Uraler, Aynur Sünnetin Kaynağı Üzerine Bazı Tespitler" *Hadis Tetkikleri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, Yıl: 2006, 81-106.
- Ubeyd, Kevkeb. *Kevkeb Ubeyd, Fikhu'l-ibâdât 'ala'l-mezhebi'l-Mâlikî*, Dımaşk: İnşâ, 1986.
- Zeyd, Mustafâ. *en-Nesh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3. Baskı, 2 Cilt, Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1987.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Vecîz fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, 3 Cilt, Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 2005.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 2 Cilt, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.

ŞAM'DA KIRAAT İLMİNİN GELİŞME SÜRECİ (İbn Âmir Dönemi, Yedili tasnif dönemi, Onlu tasnif Dönemi)

Ramazan ERASLAN

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

Doktora Öğrencisi

rkonevi42@gmail.com - 309-304-0758-2290

ÖZET

İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren başkent olan Dımaşk, önemli ilim merkezlerindedir. Tefsir, fıkıh ve hadis ilminin yanında kıraat ilminin de geliştiği bu şehir; Mısır, Küfe, Basra ve Endülüs gibi merkezlerle irtibatı sayesinde ilim yolcularının uğrak yeri olmuştur.

Sahabeden Hz. Ebu'd-Derdâ'nın ilk kıraat rehberi olarak geldiği bu merkez, aynı zamanda Hz. Osman'ın Kur'ân'ı tensih sürecinde Dımaşk'a gönderdiği nüshanın muallimi Muğîre b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî ile gerçek anlamda Kurân ve kıraat medresesine dönüşmüştür. Şehirlerde oluşan, üzerinde icma edilen, bir imama nispetle şöhret bulan kıraatlerin ihtiyar sürecinde, el-Mahzûmî'nin öğrencisi Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsûbî bu şehrin kıraat imamı olmuştur. Onun kıraati, İbn Mücâhid'in de sahih olarak seçtiği "seb'a / yedili" tasnifte yer almış, beş asır boyunca onun talebeleri, râvîleri ve tarikleri vesilesiyle yayılmış, ders olarak okutulmuş, namazlarda tilâvet olunmuştur.

Beşinci asırdan sonra ise Dımaşk, Bağdat menşeli kıraat âlimleri aracılığıyla yedili tasnifle tanışmış ve bu kıraatler yavaş yavaş indirâc usulüyle ilmi mahfellerde kabul görüp yayılmıştır. H. VIII. Asra kadar devam eden bu dönemde Dımaşk önemli bir kıraat tedris merkezi olmuş, yetiştirdiği önemli âlimlerin yanında alana ciddi eserler kazandırmıştır.

Son olarak İbnü'l-Cezerî, bu yedili kıraat sistemine şeyh Yakub el Hadramî, Ebû Ca'fer el-Ka'ka' ve Halef b. Hişâm'ın kıraatlerini de ekleyerek "aşere / onlu tasnif" i ortaya koymuştur. İbnü'l-Cezerî, bu onlu tasnifin sahihliğini ispat ederek Dımaşk'ı ve kendisinden sonra gelen kıraat eğitim sistemini kökten değiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler : Dımaşk, Kıraatlar, İbn Âmir, seb'a, Aşera

ABSTRACT

From the early periods of Islamic history, Damascus has been one of the most important centers of learning. Alongside the sciences of tafsir (Quranic exegesis), fiqh (Islamic jurisprudence), and hadith (traditions of the Prophet), the science of Quranic recitation (qira'at) also flourished in this city. Due to its connections with other centers like Egypt, Kufa, Basra, and Andalusia, Damascus became a frequent stop for seekers of knowledge.

One of the companions of the Prophet, Abu al-Darda, came to this center as the first guide for Quranic recitation. Additionally, during the process of compiling and standardizing the Quran under the caliph Uthman, Muğira ibn Abi Shihab al-Makhzumi, the teacher responsible for the Quranic manuscript sent to Damascus, transformed the city into a true center for Quranic studies and recitation. In the process of selecting established recitations that were agreed upon in various cities and became famous in relation to a particular imam, Abdullah ibn Amir ibn Yazid al-Yahsubi, a student of al-Makhzumi, became the recitation imam of this city. His recitation was included in Ibn Mujahid's "seven" (sab'a) classification, which he deemed authentic.

For five centuries, his students, narrators, and transmission paths spread and taught his recitation, which was also recited in prayers. After the fifth century, Damascus became familiar with the seven-fold classification (sab'a) through scholars of Quranic recitation from Baghdad, and these recitations gradually gained acceptance in scholarly circles through the method of integration (indiraaj). This period, which continued until the 8th century Hijri, saw Damascus become an important center for the teaching of Quranic recitation. Alongside the many prominent scholars it produced, the city also contributed significant works to the field. Finally, Ibn al-Jazari added the recitations of Shaykh Yaqub al-Hadrami, Abu Ja'far al-Ka'qa', and Khalaf ibn Hisham to this seven-fold system, thereby establishing the "ten" (ashara) classification. Ibn al-Jazari proved the authenticity of this ten-fold classification, fundamentally changing the Quranic recitation education system in Damascus and for subsequent generations.

Keywords: Damascus, Quranic recitation (Qira'at), Ibn Amir, Seven (Sab'a), Ten (Ashara).

GİRİŞ

İslâm ilim tarihinin teşekkül sürecinde Hz. Peygamber'den sav. ta'lim ve tilaveti yönünde teşvik edici anlamda vârid olan¹³⁰ hadisler vesilesiyle Kur'ân ilimleri arasında tefsir ilmiyle olan irtibatı, tilavet keyfiyeti gibi yönleriyle en hızlı gelişen ilmî alan kıraat olmuştur. Bu ilmin ilk nüvelerinin atıldığı merkezler içinde erken dönemde gerçekleşen fethi, Türkistan, Horasan, Bağdat, Hicaz, Mısır, Mağrib ve Endülüs coğrafyasının kesiştiği güzergahta bulunan coğrafi konumu sebebiyle Dımaşk önemli bir yere sahiptir.

Bugünkü bilinen adıyla Şam, arkeolojik kalıntılardan anlaşıldığına göre M.Ö. 4000 tarihine kadar giden kadim bir yerleşim yeridir. Cebelüşarkî dağlarının doğu eteklerindeki Kâsiyûn dağı ile Bâdiyetü'ş-şâm adı verilen çöl sahası arasındaki Gûta vahasında kurulmuştur. Çölün ortasında bir yeşil bahçe gibi görünümünü Cebelüşarkî'den doğarak Uteybe bataklıklarında kaybolan ve şehrin ortasından geçen Berada suyuna borçludur. İslâm fetihleri öncesinde Bizans hakimiyetinde olan şehri h. 613'te Sasanîler işgal etmiş, 628'de Herakliyos geri almıştır. Hulefâ-i Râşidîn döneminde Dımaşk'ın kapılarını Müslümanlara açan ise Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinde kazanılan "Ecnâdeyn" zaferi olmuştur. (13/634)¹³¹ Fetih sonrası Dâriyâ bölgesine birçok sahabe yerleşmiş olup bunlar içinde Ebü'd-Derdâ Uveymir b. Kays b. Zeyd el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 32/652), Ebû Muhammed Fedâle b. Ubeyd b. Nafiz (Nâkîd) el-Ensârî (ö. 53/673), Vâsile b. el-Eska' b. Ka'b el-Kenânî el-Leysî (ö. 85/704) gibi suffe ehli Kur'ân muallimleri de bulunmaktadır.

Hz. Ebû Bekir döneminde çıkan irtidât hareketleri ve savaşlar özellikle Yemame savaşında birçok Kur'ân hafızının şehadeti, çeşitli malzemeler üzerinde yazılı bulunan ayetleri mushaf halinde, iki kapak arasına toplamayı kaçınılmaz kılıyordu. Meselenin vehametini müdrîk olan halifenin işe koyulması çok uzun sürmedi. Son arza şahit olduğu bilinen Hz. Zeyd b. Sâbit bu vazifeyi deruhte için görevlendirildi.¹³² Vazifeyi bihakkın yerine getiren Zeyd mescitte tamamlanan mushafı sahabeye sunduğunda orada bulunan hiç kimse eksik veya ziyade olduğuna dair itiraz etmedi ve mushafın noksansız olduğunu kabullendi.¹³³

¹³⁰ Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, çağrı yayınları, İstanbul, 1992, IV, 108; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahîh-i Müslim*, çağrı yayınları, İstanbul, 1992, I, 549.

¹³¹ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, Thk. Mardsen Jones, Beyrut 1984/1404, II, 752-53; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdr, Beyrut, ty. II, 128-131; Cengiz Tomar, "Şam", *DİA*, XXXVIII, s. 311-315, Ankara, 2010.

¹³² Celâlüddin b. Kemal es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), Kahire, 1967, I, 164.

¹³³ Tayyar Altıkulaç, *Günümüze ulaşan Mesâhif-i Kadîme ilk Mushaf'lar üzerine bir inceleme*, TDV Yay. Ankara, 2021, s. 6.

Hz. Osman zamanında şehirlere gönderilmek üzere mushafın istinsah edilmesi fikri ve talebi, Azerbaycan ve Ermenistan'ın fethi sırasında Şam'lı ve Irak'lı askerler arasında çıkan tilavet farklılıklarının fitneye dönüşmesi üzerine Huzeyfe b. Yemân tarafından Halife'ye iletilmiş olup, Halife meselenin zaruretini fark etmiş ve Hz. Hafsa'nın yanında bulunan ilk nüshayı istemiş, tensihinden sonra iade edeceğini haber vermiştir. İlk mushafın oluşumunda vazifeli olan Zeyd b. Sâbit başta olmak üzere Abdullah b. Zübeyr, Said b. As ve Haris b. Hişam'dan oluşan heyeti tensih için görevlendirmiş ve imlâ hususunda kureyş lehçesini esas almalarını tensib etmiştir.¹³⁴

A.Tensih Edilen Nüshalarda İmlâ Özellikleri

Malum olduğu üzere Hz. Osman'ın şehirlere gönderdiği Mushaflarda bir ayniyetten bahsetmek mümkün değildir. Aynı kelimelerin farklı yerlerde farklı imlâsının kıraat farklılıklarına kapı aralamak fikrinden kaynaklanması muhtemeldir.¹³⁵ Konu üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir ayrıntı da sayıları cumhurun görüşüne göre altı olan bu tensih edilen nüshaların günümüze ulaşamamış olmasıdır. Bu üzücü durumun siyasi ve ilmî birçok nedeni sıralanabilir. Bizler bugün bu nüshalardaki imlâ özelliklerini nüshaları görüp, tetkik fırsatı bulan âlimlerin eserlerinden öğrenebiliyoruz. Bu eserlerin bazılarında Sicistânî'nin (ö. 316/929) *Kitâbü'l-Mesâhif*'i, Mehdevî'nin (ö. 440/1048) *Hicâü mesahifi'l-emsâr*'ı, Cühenî'nin (ö. 442/1050) *Kitâbü'l-Bedî fî ma'rifeti mâ rusime fî mushafi Osmân*'ı, Dâni'nin (ö. 444/1053) *el-Muknî fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi'l-emsâr*'ı, İbn Necah'ın (ö. 496/1103) *et-Tebyîn li-hicâi't-tenzîl*'i ve *Muhtasarü't-Tebyîn li-hicâi't-tenzîl*'i örnek olarak verilebilir.¹³⁶

Bu dönemde istinsah edilen nüshalar arasında imla farklılıkları olduğu gibi aynı mushafta bazı kelimelerin farklı yazıldığı bilinmektedir. Burada şunu belirtmekte fayda var ki, bu farklı imlâ şekilleri birkaç asır sonra tesadüfen keşfedilmiş bilgiler değildir. Katipler ve sahabe ile, hatta emirü'l-mü'minîn arasında bunun müzakeresi yapılmış, nedenleri konuşulmuştur. Kendi özel nüshalarına yazdıkları şekilde yazmış olabilecekleri gibi, yedi harf ruhsatını koruma düşüncesiyle de yazmış olabilirler. Şu kadar var ki, mescitte eda ve arzı esnasında farklı okuyuşlara kapı aralayan bu ameliye ammenin kabulüne mazhar olmuştur. Aşağıda bu farklı yazım şekillerine birkaç örnek verelim.

Mesela, âyet-i kerimenin (نحن ابناؤا الله) bölümünde¹³⁷ (ابناؤا) kelimesi bu mushaflardan bazılarında (ابناء) şeklinde elif harfiyle bazılarında vav harfiyle yazılmıştır.

(ولاواضعوا) kelimesi¹³⁸ bazı nüshalarda bu şekilde yazılırken bazılarında (ولاواضعوا) şeklinde elif ziyadesiyle kaydedilmiştir.¹³⁹

¹³⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an meâni'l-Kıraât*, (nşr. A. İsmail Şelebî), Kahire, 1960, s. 28; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 169.

¹³⁵ M. Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, Otto Yayınevi, Ankara, 2015, s. 140-141.

¹³⁶ Altıkulaç, *Günümüze ulaşan Mesâhif-i Kadîme*, s. 115.

¹³⁷ el-Mâide 5/18.

¹³⁸ el-Mâide 5/52.

¹³⁹ Dâni, *el-Muknî* s. 94.

(سبحان) kelimesi Kur'ân-ı Kerîmde geçtiği her yerde (سبحن) şeklinde elif'siz yazılmışken sadece bir yerde¹⁴⁰ mushafların bazılarında elif'le bazılarında elif'siz yazılmıştır.¹⁴¹

Mushaflardaki yazım farkları örneklerde olduğu gibi sadece elif ve vav harflerinin fazlalık ve noksanlığından ibaret değildir. Kelimenin okunuşunu da etkileyecek bazı edatlarda da farklı imlâ söz konusu olup, Mushaf-ı Şerif'te 44 yerde mevcut bulunduğu kaynaklarda belirtilmiştir.¹⁴²

Misal olarak, Hz. Osman'ın Basra ve Kûfe'ye gönderdiği Mushaflarda (خيرا منها منقلبا) şeklinde yazılan kavli kerîm¹⁴³ Şam, Mekke ve Medine nüshalarında (خيرا منهما منقلبا) şeklinde zamir tesniye kalıbında yazılmış, bu yöredeki kurrâ da kelimeyi böylece tilavet etmiştir.¹⁴⁴

Hiz. Osman'ın Medine'de alıkoyduğu nüshada, Basra, Şam ve Kûfe'ye gönderdiği nüshalarda (تجرى تحتها) ifadesi¹⁴⁵, Mekke nüshasında (تجرى من تحتها) şeklinde imlâ edilmiştir.

Bu tür edatların okunuşu etkilese de anlamı çok büyük oranda etkilediği söylenemez.

B.Şam Mushafı

Hiz. Osman'ın bir nüshasını yanında bıraktığı ve beş tanesinide şehirlere gönderdiği mushaflardan biri de Dımaşk'a gönderilmiştir. Gönderilen beldele beraberinde bir muallim de vazifelendirilen nüshalar, o beldele farklı okuyuşların oluşmasında bir etken olarak kabul edilebilir. Hiz. Ebu'd-Derdâ'dan sonra Dımaşk mescidinin muallimi Hiz. Osman'ın tensibiyle Muğire b. Ebî Şihâb Abdullah b. Amr Ebû Hâşim el-Mahzûmî ed-Dımaşkî (ö. 91/710) olmuştur. Nuaymî Muhyiddîn b. Ömer ed-Dımaşkî (ö. 927/1521) Zehebî'den nakille VIII. Asırda Dımaşk mescidinin mihrabının yanında bir mahfazanın içinde Hiz. Osman mushafını ziyaret ettiğini ifade etmiştir. Aynı asırda Dımaşk'ı ziyaret eden İbn Batuta Dımaşk mescidini anlatırken, rûkn-ü şarkî bölümünde emîr-ü'l-mü'minîn'in gönderdiği mushafı gördüğünü, cuma günleri ziyarete açıldığını, insanların izdiham içinde onu öpüp kokladığını tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır.¹⁴⁶ Dımaşk'ta bu mushaf etrafında gelişen kıraat birikimi bu araştırmada üç dönemde ele alınacaktır. Birinci dönem, İbn âmir kıraatının / vücûhâtının etkin olduğu, namazlarda okunduğu, kıraat mahfellerinde okutulduğu dönem olup takriben beş asır sürmüştür. İkinci dönem, Bağdatlı kurrâ vesilesiyle Dımaşk'ın yedili tasnifle tanıştığı ve kabullendiği "seb'a" dönemidir. Üçüncü dönem ise, İbnü'l-Cezerî'nin Yakub el Hadramî, Ebû Ca'fer el-Ka'ka' ve

¹⁴⁰ el-İsrâ 17/93.

¹⁴¹ Ebû Amr Osman b. Said ed- Dâni, *el-Mukni' fi ma'rifeti mersûmi mesâhifi'l-emsâr*, (nşr. M. Ahmed Dühman) Dımaşk, 1960, s. 17.

¹⁴² İbn Ebî Dâvûd Abdullah b. Süleyman es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (nşr. Arthur Jeffery), Kahire, 1936, s. 39-49; Dâni, *el-Mukni'* s. 102-113; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 97.

¹⁴³ el-Kehf 18/36.

¹⁴⁴ Dâni, *et-Teyisîr fi'l-Kirâati's-seb'*, (nşr. Otto Pretzl), İstanbul, 1930, s. 143.

¹⁴⁵ et-Tevbe 9/100.

¹⁴⁶ Ebu'l-Fidâ İsmail ibn. Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, (I-XIV), Beyrut, 1966, VII, 216.

Halef b. Hişâm'ın kıraatlerinin de sahih olduğunu isbat etmesiyle onlu tasnife geçildiği “aşere” dönemidir.

C. Abdullah b. Âmir

Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsûbî, (ö. 118/736) Seb'a imamlarından Şam ehlinin kıraat imamı ve kadısıdır. Bu gün Ürdün devleti sınırlarında kalan Belka'nın ruhâb köyünde doğmuş, doğum tarihine ilişkin (8/630) ve (21/641) olmak üzere iki farklı tarih zikredilmiştir.¹⁴⁷ İbn Âmir'in soyu Yemen'den Himyer'lilerin kolu Yahsub/Yahsıb Kabilesine mensup olmasından ötürü bu nisbeyle anılmış, künyesinin Ebû İmran olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁸ İbn Âmir dokuz yaşında Dımaşk'a gelmiş ve hayatının sonuna kadar yaşamış ilimle meşgul olmuş okumuş ve okutmuştur. Dımaşk kıraatı deyince akla ilk gelen âlim'in İbn Âmir olması, sahih kıraatların sakîm olanından ayrıldığı dönemde her beldeden senedi sahih, üzerinde icma' oluşmuş bir vecih ihtiyar edilirken Dımaşk mukrii olarak onun kıraatının sahih seb'a arasında tercih edilmesinden ötürüdür.

İbn Âmir'in kıraatının tüm yönleriyle sahih bir senedle sahabeye dayanıp dayanmadığı konusunda ihtilaflar yaşanmıştır. Muhammed Abdülhâlik Udayme, (ö.1404/1984) nahivcilerin kıraat imamları arasında en çok İbn Âmir ve Hamza'nın kıraat vecihlerinin tenkit edildiğini ifade etmiştir.¹⁴⁹ Tefsirci Taberî, (ö. 310/923) Nahivci Ferrâ, (ö. 207/822) tefsirci ve dilci Zemahşerî, (ö. 538/1144) meşhur kıraat âlimi İbn Hâleveyh, (ö. 370/980) tenkit eden âlimlerden bazılarıdır. Hatta Şemseddîn ez-Zehebî'nin (ö. 748/1348) talebelerinden Ebû Tahir İbn ebî Hâşim el-Bezzâz Abdülvâhid b. Ömer el-Bağdâdî (ö. 349/960) bu konuda ileri giderek meşhur yedi kıraat arasına İbn Âmir'in yerine A'meş'in (ö. 148/765)¹⁵⁰ kıraatının alınması daha uygun olurdu demiştir.¹⁵¹

Şâtıbî (ö. 590/1194), Alemüddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245), ez-Zehebî, Dârekutnî (ö. 385/995) Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö.745/1344) ve İbnü'l-Cezerî gibi âlimler de bu tenkitlere cevap vermiş ve naklî deliller ile İbn Âmir'in okuyuşlarını savunmuşlar ve isnatsız bir vecih yoktur demişlerdir.

Örnek olarak (Enam, 6/137) ayetinin tefsirinde Zemahşerî'nin İbn Âmir'i kıyasıya tenkit ettiği bölüm verilebilir. Ayet-i Kerîmedeki (زَيْن) kelimesini İbn Âmir hariç bütün kurrâ malum fiil kalıbında okumuş, (قتل اولادهم) kelimeleri de masdar ve mensub olup izafet terkididir. (شركاؤهم)

¹⁴⁷ Şemseddîn ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakâti ve'l-Âsâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, TDV yay, 1995 I, s. 186.

¹⁴⁸ Şemseddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, thk. G. Bergstraesser, Mektebetü'l-Hancı, Mısır, 1932 I, s. 380.

¹⁴⁹ Muhammed Abdülhâlik Udayme, *Dirâsâtün li üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârulhadis matb. Kahire, 2016, I, s.34.

¹⁵⁰ Hadis, kıraat ve ferâiz konularında mütehasşis tâbiîn âlimi, Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-Kûfî.

¹⁵¹ Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, s. 266-267; Udayme, *Dirâsât*, c, I, s.36.

kelimesi de merfu olup fail kabul edilmiştir. “Ortakları çocuklarını öldürme işini cazip gösterdi” anlamı cümleye yüklenmiştir. İbn Âmir ise fiili meçhül kalıpta okuyarak (قتل) kelimesini naibi fail olarak merfu, (اولادهم) kelimesini mensub kılmış ve (شركاؤهم) kelimesini de muzaftan kopararak mecrur konumuna getirmiştir. Zemahşerî, muzaf ve muzafunileyhin arasını ayırmanın şiirde bile çirkin görüldüğünü savunmuştur.¹⁵²

Hakeza (Âl-i İmrân, 3/168) sûresinde geçen (ما قتلوا) lafzını şeddeli okuması, (A’raf, 7/3) de geçen (ما تذكرون) lafzını ğâib sigasıyla okuması, aynı sûrenin 111. Âyetinde geçen (ارجه) lafzını son harften önce bir hemze ziyadesiyle okuması, (Müzzemmil, 73/20) sûresinde geçen (ثلثي الليل) lafzını ikinci harfî cezmederek okuması şaz kabul edilmiştir.

Yine Şuarâ sûresi’nin 176. Ayaetinde geçen (الايحة) el-eyketi lafzını hemzeyi hafzederek “leyke” şeklinde, mahzûf hemzenin harekesini de makabline naklederek okuması, Ebû İshak ez-Zeccâc (ö.311/923), Ebu’l-Abbas el-Müberrid (ö. 285/898) ve Ebû Ali el-Fârisî (ö.377/987) gibi nahivciler tarafından şaz kabul edilmiştir.¹⁵³

Bu okuyuşların hemen hepsinde farklı okuyuş Hişam rivayetleridir. Diğer ravisi İbn Zekvân’ın cumhur kurrâyla aynı okuduğu ifade edilmelidir. Şunu belirtmekte fayda var ki; İbn Âmir’e sert tenkitte bulunan nahiv, tefsir ve kıraat âlimlerinden tasnif öncesi döneme ait olanlar, henüz sahih olan ve şaz olan kıraatlar birbirinden ayrılmadığı için ameliyeleri musadeyi efkâr addedilip hoş karşılanabilir. Senedi sahih olan vecihlerin nahvî tenkidinin mahzurlu olduğu izahtan varestedir.

D.Dımaşk Kıraatında V. Yüzyıl Sonrası Seb’a’ya Yöneliş

İbn Âmir kıraatının etkisini kaybettiği ya da seb’a’dan herhangi bir kıraat konumuna geldiği V. Yüzyılda, İbn Mücâhid’in (ö. 324/936) sahih kıraatları tasnif etmesi ve bunun benimsenmesinin eğitim metodunun kıraat merkezlerinde tutmasının katkısı yadsınamaz. Kâsım b. Firrûh eş-Şâtıbî’nin (ö. 590/1194) *Hurzü’l-Emânî*’si ezberleniyor, talebelerin vücûhâtı öğrenmesini kolaylaştırıyor, talebelerinin rihleleri aracılığıyla bütün ilim merkezlerine ulaşıyordu. Dımaşk bu vesileyle yedili tasnife uzun süre kayıtsız kalamamıştır. Endülüslü kurrânın bu ameliyede payı büyüktür.

IV. Yüzyılın sonlarında Kisâî’nin (ö. 189/805) kıraatını ve seb’a’yı münferit okutanlar olsa da Ebû Amr (ö. 154/771) kıraatının Dımaşk kıraat merkezlerinde teveccüh görmeye başladığını müşahede etmekteyiz. Örneğin Abdullah b. Zîzeveyh Ebû Amr el-Cübeylî (ö. 338/950) Kisâî kıraatını okuturken, el-Verrâk lakaplı Salih el-Bağdâdî (ö. 345/957) kıraat-ı seeb’a’yı okutuyor, Ğulâm es-Sebbâk (ö. 345/ 957) ve Hüseyin el- Bağdâdî (ö. 400/1010) ise Ebû Amr kıraatını okutuyordu.

¹⁵² Ebu Kasım Cârullah Mahmud b. Amr b. Muhammed Harizmi ez- Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki ğavâmudî t-Tenzîl*, Türkiye Yazma eserler kurumu Başkanlığı, 2017, c, II, s. 756.

¹⁵³ Ferrâ Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni’l-Kur’ân*, Beyrut, I-III, 1980, s. I, 74; Zeccâc Ebû İshak İbrahim b. Serrî, *Meâni’l-Kur’ân ve irâbuhû*, (thk. Abdülcelil Abdüh Şelebî), I-V, Beyrut, 1988. s. I, 198.

V. Asırda Dımaşk'ta kıraat merkezlerinde seb'a'yı tedarik eden âlimlerin başında Ali b. Tâvûs Ebu'l-Berekât el-Bağdâdî (ö. 492/120), Ahmed es-Semerkandî (ö. 489/1117), Tâvûs b. Sekr el-Âkulî (ö. 484/1112) gelmektedir.

VI. Yüzyılda İbnü'l-Cezerî'nin de ifade ettiği üzere Dımaşk'ta seb'a'nın âlî himmet sahibi Ebu'l-Vahş Sebî' b. Müslim el-Kayrât'tır. (ö. 508/1136) âmâ olmasına rağmen var gücüyle talebe yetiştirmiş, yaşadığı dönemi aşmış bir âlimdir. Öne çıkan diğer bir önemli mukrî de babasından aldığı seb'a geleneğini sürdüren Hibetullah Ali b. Tâvûs el-Bağdâdî'dir. (ö. 536/1164)¹⁵⁴

VII. Yüzyıl, Dımaşk kıraatında yetiştirdiği önemli kıraat âlimleri, alana kazandırılan eserler, ilim yolcularının uğrak yeri olması gibi sebeplerle seb'a açısından zirve olarak kabul edilebilir. Bu dönemde kıraat ilminin temel meselelerine getirilen özgün yaklaşımlar ve seb'a'nın temel tedarik kitabı *Hırzû'l-Emânî*'ye yazılan şerhler önem arz etmektedir. eş-Şâtıbî'nin manzum eseri bedihidir ki sadece Endülüs coğrafyasında değil Türkistan'dan Horasan'a, Bağdat'tan Mağrib'e Dımaşk'tan Kahire'ye tüm ilim merkezlerinde makes bulmuş ve hakettiği ilgiyi görmüştür.

Şâtıbî'nin önemli talebelerinden biri olan Alemüddîn es-Sehâvî'yi (ö. 643/1245) hocası, Ebu'l-Yümn el-Kindî'yi (ö. 613/1217) bulup kıraatta ona intisab etmesi hususunda teşvik etmiş ve Dımaşk'a göndermiştir. el-Kindî aslen Bağdatlı olup Dımaşk'ı vatan edinen ve burada talebe yetiştiren bir âlimdir. Yaşadığı asrın şeyhu'l-kurrâsı olmakla beraber iyi bir nahivci ve fakihtir. Sehâvî hocası vefat edene kadar her alanda kendisinden istifade etmiştir.¹⁵⁵ Sehâvî, tefsir, fıkıh, hadis, siyer ve nahiv alanında zengin bir birikime sahip olmakla birlikte bariz vasfı kıraatçılığıdır. Bu anlamda telif ettiği *Fethu'l-Vasîd*, *el-Vesîle ilâ Keşfi'l-Akîle* ve *Cemâlî'l-Kurrâ* adlı eserler onun alandaki başarısını görmek için yetlidir ve tek başlarına bercestedirler.¹⁵⁶

Alemüddîn es-Sehâvî'nin *Fethu'l-vasîd fi şerhi'l-kasîd* adlı eseri hocası eş-Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî* ve *Vechü't-tehânî* adlı eserinin şerhi olup bu eser üzerine yapılmış ilk şerh çalışmasıdır.¹⁵⁷ Sehâvî bu eseri şerh etmekle kalmamış yeri geldikçe faydalı haşiyelerle zenginleştirmiştir. Kur'an'ın cem edilmesi ve istinsahı ile ilgili ortaya koyduğu istişhâd metodu, ahurfü seb'a'nın mahiyeti, kıraatların mütevatirliği meselesi gibi konularda orijinal fikirler ileri sürmüş, alanda çalışan âlimlerin önünü açmış, girift kıraat konularını kolaylaştırmıştır.¹⁵⁸ Sehâvî'nin *el-Vesîle ilâ Keşfi'l-Akîle* adlı eseri, eş-Şâtıbî'nin *Akiletü Etrâbi'l-Kasâid fi Esne'l-Mekâsîd* adlı eserinin şerhidir. eş-Şâtıbî'de Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *el-Mukni' fi Ma'rifeti mersûmi Mesâhifi ehli'l-emsâr* adlı mensûr eseri temel alarak 298 beytlik manzum hale getirmiştir. "Râ"

¹⁵⁴ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, II, 589, 867; Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 87, 221, 301, 361.

¹⁵⁵ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, III, 219.

¹⁵⁶ Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 502-504; ibn. Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 170.

¹⁵⁷ Alemüddîn es-Sehâvî, *fethu'l-vasid fi şerhi'l-kasid*, thk. Muhammed İdrîs et-Tâhirî, Mektebetü Rüşd, Riyad, 2002.

¹⁵⁸ Hasan Kargı, *Alemüddîn es-Sehâvî ve Kıraat ilmindeki yeri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü, basılmamış doktora tezi, s. 99-100, 2022.

kafiyeli olması hasebiyle bazı kaynaklar *şerhu'r-râiyye* ismiyle zikretmiştir. Şâtıbî esere altı kelimenin imlasıyla ilgili eklemede bulunmuştur.¹⁵⁹ Sehâvî'nin son olarak *Cemâlû'l-kurrâ ve Kemâlû'l-ikrâ* adlı eserinden kısaca bahsetmekte fayda vardır. Ulûmü'l-Kur'ân meselelerini ele alan eser, bu alanda kendisinden sonra yazılan çalışmalara rehberlik ve kaynaklık etmiş bir telifdir. Sehâvî bu çalışmasını çok geniş tutmuş, tecvid, nesih konusu, vakıf ve ibtida gibi kıraatın temel meselelerine izahlar getirmiştir. İbnü'l-Cezerî *en-Neşr*'i yazarken bu eserden yararlandığını ve çok faydalı bulduğunu belirtmiştir.¹⁶⁰ Zerkeşî *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*'da sahih naklin önemi, resmü'l-Mushaf'a uygunluk ve Arab gramerine mütâbaat – ki bu maddeler sahih kıraatın şartları sayılmıştır- ile ilgili konularda Cemâlû'l-kurrâdan istifade etmiş, Sehâvî'nin izahları ekseninde konuyu açıklamıştır.¹⁶¹ Alanda şöhrete ulaşmış üç eserine değindiğimiz Sehâvî, zülfünûn ve velud bir âlimdir. Kur'ân ilimleri, tefsir ve kıraat, siyer, hadis ve fıkıh alanında eserler vermiş, telifteki başarısını talebe yetiştirmede de göstermiştir. Derslerinde yoğun katılım sebebiyle izdiham yaşanır, kendisini ziyarete uzak diyarlardan gelenler günlerce beklemek durumunda kalırlardı. Nadir ender bir zekâyâ sahip olup, vakti değerlendirmek adına yolda ders müteâla eder, aynı anda birkaç kişiyi dinler derslerindeki hataları düzeltirdi.¹⁶²

Dımaşk kıraatında ufuk açan, kendisinden sonraki âlimleri eserleriyle etkileyen isimlerden biriside Ebû Şâme el-Makdisî'dir (ö. 665/1267) Kıraatçılığının yanı sıra hadisci, fıkıhçı, nahivci ve usulcüdür. Ebû Şâme daha on yaşına gelmeden Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş, sonrasında başladığı kıraat tahsilinde dikkat çekici bir sürat ve vüs'atte henüz bulûğ çağına girmeden Kasım b. Firruh eş-Şâtıbî'nin meşhur yedi kıraatle ilgili *Hurzu'l-Emânî* adlı kasidesini ezberlemişti.¹⁶³ İlim merkezlerine yaptığı seyahatlerle âlî bir isnad sahibi olan Ebû Şâme Âdiliyye medresesinde şeyhu'l-kurrâlık vazife almış bu vazifeyi Rukniyye medresesinde derslere başlayana kadar sürdürmüştür. Bu tarihte ve bu medresedeki ilk dersini dönemin kâdılkudâtı İbn Hallikân da (ö. 681/1262) takip etmiştir. Dâru'l-hadîsi'l-eşrefiyye şeyhi İmâdüddîn Abdussamed'in (ö.662/1264) vefatıyla Eşrefiyye'de hadis derslerine başlamıştır. İlk dersinde teamül gereği dönemin kâdılkudâtı ve seçkin bir dinleyici topluluğu hazır bulunmuş ve ilgi çekici bu dersin dinleyenleri arasında bulunan bir edip ortamı şu şekilde nazm etmiştir :

İlmi ve ilmin mevzuunu hakkiyle anlamışsın. İştiklerin büyük bir okyanus; o halde durma anlat.

¹⁵⁹ Alemüddîn es-Sehâvî, *Kitâbü'l-Vesile ilâ keşfi'l-Akile*, thk. Muhammed İdrîs et-Tâhirî, Mektebetü Rüşd. Riyad, 2003.

¹⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 97.

¹⁶¹ Bedreddîn Muhammed b. Abdullâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl, Dâru't-Türâs, Kahire, ts. I, 331.

¹⁶² Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâ*, III, 1247.

¹⁶³ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî min Hurzi'l-Emânî*, thk. İbrahim Avad, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2008, s.8.

Dâru'l-hadîse getirilişin bir mûcizedir. “el-Meb’as”ın¹⁶⁴ girişi de senin hesabına bunu apaçık ortaya koydu. Güzellik denen şeyin neşesi geçici olduğu halde bu derste akıl sahibi kişiler güzelliğe baş eğmiş olarak kaldılar.

Ebû Şâme el-Makdisî'nin çeşitli ilim dallarında telif edilmiş birçok eseri olsa da *el-Mürşidü'l-Vecîz* adlı eserden kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Son devir kıraat âlimlerinden Zürkânî (ö. 1354/1935) kıraat ilminin temel konularıyla ilgili yazılmış başlıca eserlerden bahsederken, Ebû Şâme'nin *el-Mürşidü'l-Vecîz*'ini bu alanda yazılmış ilk müstakil eser olarak zikretmiştir.¹⁶⁵ “Alanda mütehasıs bir âlimin telifi olan kitap, yedi harf konusunda yazılmış ilk ve en kapsamlı eser olmakla beraber kendi asrına kadar aynı konuda eser vermiş âlimlerin ileri sürdükleri görüşleri toplamış, muhakkıkân nezdinde makbul olan, doğruya yakın bulduğu görüşleri serdederek bu konudaki kafalarda oluşabilecek karışıklığı en aza indirmiş bir eserdir.”

Eser altı kısım/bab'dan müteşekkildir. Birinci bâbta Kur'ân'ın inzâl süreci, ilk ve son inen ayetler, bu konuyla alakalı ihtilaflar, ashab-ı kirâm devrindeki kıraat erbabından, nesh gibi meseleler konu edilmiştir. İkinci bâbta Hz Ebû Bekr döneminde Kur'ân'ın cem'i, Hz. Osmân devrinde teksiri ve konuyla ilgili tahliller yer almıştır. Üçüncü bâbta kitabın esas kınusu üç fasılda ele alınmış, yedi harf konusu hakkındaki rivayetler, bu rivâyetlerde geçen ifadeden muradın ne olduğu ve son fasılda mushafların yedi harfî koruyup korumadığı anlatılmıştır. Müellif ikinci bâbın sonunda diğer bütün bâbları bu bâb iyi anlaşılın diye yazdığını belirtmiştir. Dördüncü bâbta meşhur olmuş yedi imam ve kıraatlarının yedi harfle bağlantısının ve kıraat ihtilaflarının ilgili hadislerle irtibatı konu edilir ve bu bâb bir anlamda bir önceki bâbın mütemmimi gibidir. Beşinci bâbta resm-i mushafa uymayan şaz kıraatlar, ashabtan özel nüsha sahipleri ve bu nüshaların kıraat açısından değeri, ilgili kıraatlarla namazın caiz olup olmadığı ve konuyla ilgili selefın fetvaları değerlendirilmiştir. Altıncı bâbta ise hakiki anlamda Kur'ân'ın nasıl okunması gerektiği, tilavet ile anlam bütünlüğüne dikkat etmenin zarureti gibi konular ile kitap son bulmaktadır.

Bu asırda Dımaşk mescidinde kıraat riyasetinde bulunanlar bu çalışmanın hududunu aşmaktadır. Ancak zülfünûn olanlardan, Ebu'l-İzz el-Hemedânî (ö. 643/1245), İbn Hâcib (ö. 646/1249), Kâsım el-Levrâkî (ö. 661/1263), İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274), Ömer ez-Zevâvî (ö. 681/1282) himmet sahibi olan âlimlerdir.

VIII. Asırda Dımaşk kıraat hamulesini yüklenen kurrâdan sadece ez-Zehebî'den bahsetmekle yetinilecektir. Muhammed b. Ahmed b. Osmân Ebû Abdillâh Şemseddîn ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1347) Kıraat âlimi, tarihçi ve hadis hafızı olan Zehebî'nin eserleri herhangi bir ferdin ömrüne sığmayacak niteliktedir. Sadece rahle-i tedrisinde bulunduğu, istifade ettiği hocaları yukardaki cümlenin mübalağa olmadığını göstergesidir. *Mu'cem-ü şüyûhu'z-Zehebî*'de kendisinin kaydettiği ve İbnü'l-Cezerî'nin de

¹⁶⁴ Müellif bu ilk derste, *Şerhu'l-hadîsi'l-muktefâ fî meb'asi'n-nebiyyi'l-Mustafa* adlı eserinin girişini tekrar etmiştir.

¹⁶⁵ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, Kahire, 1372, I, 131.

tespit ettiği üzere kendisinin istifade ettiği âlim sayısı 1000'i bulmuştur.¹⁶⁶ İmam Zehebî ilim tahsilinde önce kıraata yönelmiş, yirmili yaşlara kadar süren bu çabasını hadis ilmine ağırlık verene dek sürdürmüştür. Gerçi çocukluk çağında hadis halkalarına katılıyor olsa da onu hadis alanında hafız mertebesine ulaştıracak gayreti kıraat tedrisinden sonradır.¹⁶⁷ İlmî şahsiyetinin oluşmasında çok tesirleri olan Alemüddîn el-Birzâlî (ö. 739/1339), Yûsuf el-Mizzî (ö. 742/1341) ve özellikle ilimde onun gibisini görmedim kendisi de bir benzerini görmemiştir diye hayranlığını ifade ettiği İbn Teymiyye'yi (ö. 728/1328) burada zikretmekte fayda var. Ancak Zehebî kör bir taassupla birine bağlanabilecek bir ilim erbabı değildir. İbn Teymiyye'ye olan bütün saygısına rağmen gerektiğinde onu tenkit etmekten geri durmamış arkadaşı ve hocasına *en-Nasîhatü'z-Zehebîyye li İbn-i Teymiyye* adında bir nasihat risalesi yazmıştır.

H. 703'te doğduğu mahalledeki Kefr-i Batnâ mescidinde imam hatiplik yapmaya başlaması telif çalışmaları için bir fırsat vesilesi olmuş, on beş yıl süren bu vazife sırasında en kapsamlı çalışması *Târîhu'l-İslâm*'ı¹⁶⁸ telif etmiştir. 718/730 yılları arasında sırasıyla Sâlihiyye ve Zâhiriyye dâru'l-hadîsleri, Nefîsiyye dâru'l-hadîsi ile aynı yıl tamiratı tamamlanan Tengîziyye dâru'l-hadîsi şeyhliği vazifesini ona tevdi edilmişti. Nitekim vefat ettiğinde uhdesinde beş ayrı dâru'l-hadîs şeyhliği görevi bulunmaktaydı. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) onun bu yönüyle ilgili "Zehebî bir hadis hafızı olmanın ötesinde muhaddisler gibi sadece katı nakilcilik yapmamış mekâsıdı anlamaya çalışan özgün bir yaklaşım sergilemiş ve bunu alana kazandırdığı emsali az görülen bir telif zenginliğiyle taçlandırmıştır" demiştir.¹⁶⁹

E. Dimaşk Kıraatında Onlu Tasnif /Aşere Dönemi

IX. Asra gelindiğinde Dimaşk kıraatında hatta bundan sonraki dönemde tüm İslâm beldelerindeki kıraat merkezlerinde yeni bir dönemi inşa eden Ebu'l-Hayr Şemsüddîn b. Yûsuf el-Cezerî'yi (ö. 833/1430) görmekteyiz. İbnü'l-Cezerî çok yönlü bir âlim olmasına rağmen hiç şüphe yok ki onun bariz yönü kıraattir. O sadece ezberci bir kıraat âlimi olmayıp dönüştürücü nitelikte, üretken ve aldığı bilgiyi talebe yetiştirerek tevzî eden bir mürebbidir. Yaşadığı çağdan sonra gelen kıraat âlimlerini derinden etkilemiş, alana emsali az eserler kazandırmış, kıraat ilminin vüs'ate kavuşması hususunda üstün gayret göstermiştir. İsnadı ilimde önemli bir mesned ve hatta dinde erkandan kabul eden İbnü'l-Cezerî bu anlamda kendi icazet aldığı hocaları ve onlardan okuduğu kıraat tetebbuatını hususi bir kitabında toplamış,¹⁷⁰ 46 kadar

¹⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 65; Zehebî Şemseddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mu'cemu Şüyühü'z-Zehebî (el-Mu'cemü'l-Kebîr)*, I-II, Taif, 1988, II, 181.

¹⁶⁷ Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâ*, I, 24; Zehebî, *Mu'cem-ü Şüyühü'z-Zehebî*, II, 218.

¹⁶⁸ İslâm'ın bidayetinden hicrî 700'e kadar olan süreç onar yıllık yetmiş tabakaya ayrılmış, 40.000 biyografi bu kitapta incelenmiştir. Tam adı; *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-âlam*'dır.

¹⁶⁹ İbn-i Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî Â'yâni'l-mieti's-sâmine*, I-IV, Haydarâbat, 1349. III, 337.

¹⁷⁰ Müellif *Câmiu'l-Esânîd* adlı eserini bu konuya ayırmış, kıraat ilminin önemli konularını derlediği *en-Neşr*'inde de faydalandığı kitapları sayarken 36 kaynağa işaret etmiş ve bu eserleri hangi hocalardan tedris

hocadan ders almış, 60'tan fazla eseri tedris etmiş, ilim yolculukları ve telif faaliyetleri ile onlu tasnifi yaymıştır.¹⁷¹

Kıraat konusunda, sahih kıraatların sadece İbn Mücâhid'in derlediği seb'a'dan ibaret zannedildiği bir zaman diliminde müellif zorlu bir işe girişmiş, bütün merkezlerde Endülüs'lü âlimlerin eserleri ve ders metodları¹⁷² istikrar bulmuşken bunun böyle olmadığını başkaca sahih kıraatların da olduğunu¹⁷³ isbat etmiştir. Bu ameliyeyi sözde bırakmamış, önce en-Neşr'i yazmış, sonra onu talebelerin kolay istifadesi için *Tayyibe* ile manzum hale getirmiş, *Takrîbü'n-Neşr* ile ihtisar ederek yeni ilim metodunu istikrara kavuşturmuştur. Eş-Şâtîbî'nin *Hürzü'l-Emânî*'sindeki seb'a kurallarının manzum halini 240 beyitlik bir manzume olan *ed-Dürre* ile aşereye ikmal etmiş, Dâni'nin *et-Teyşîr*'ine üç kıraatıda ekleyerek *et-Tahbîru't-Teyşîr*'i oluşturmuş ve çaba makes bulmuş kendisinden sonra gelenler aşereyi benimsemiş ve ilim merkezlerinde okutulmaya ve hıfz edilmeye başlanmıştır.¹⁷⁴

en-Neşr'de bu zorlu ve girift ameliyenin nedenlerini de beyan etmiş, şehirlerde meşhur olup kıraatları kabule şayan olmuş kıraat imamlarını ve râvîlerini konu ettikten sonra onlu tasnife olan ihtiyacı şöyle anlatmıştır. “Daha sonra kıraat âlimleri çoğaldılar, İslâm coğrafyasına dağıldılar ve halefleri oluştu ve tabakaları bilindi. Aralarında mahiyet itibarıyla farklar oluştu. Kimi eda yönünden mütkın, kimi rivayet ve dirayet yönünden meşhurdu. Bazılarıda sıhhat yönünden noksanlıklar taşıyordu. Zamanla ihtilaflar çoğaldı, zapt azaldı, neredeyse hak ile batıl birbirine karıştı. Böyle olunca ümmetin rüşuh sahibi âlimleri sahihi sakimden ayırt etmek için emek sarfettiler. Vücûhâtı toplayıp rivâyetleri isnad ettiler, sahih kıraatları, rivâyetleri ve tarikleri esaslara bağladılar”¹⁷⁵

SONUÇ

Dımaşk kıraatının serencamını, ilk dokuz asırda geçirdiği evreleri araştırdığımız bu çalışmada hasıl olan netice şu şekilde hulasa edilebilir ; Hz. Osman'ın tensih ettiği nüshalardan birinin siyasi ve jeopolitik konumu nedeniyle Dımaşk'a gönderilmiş olmasının erken dönemde Kur'ân ilimlerinin bu merkezde gelişmesinde katkısı olmuştur.

ettiğini açıklamıştır. Kaynakları sayarken anmasa da 100'ün üzerinde esere atıfta bulunmuş, vecih ve tarik aktarımında bulunmuştur. Bu aktarımlar içerisinde Mehdevî'nin el-Hidâye'si ve İbn Ğalbûn'un el-İrşâd'ı gibi sonraki döneme ulaşamamış eserlerin olması Müellifin yaptığı işin faydasını anlatmaya yeterlidir.

¹⁷¹ Muhammed b. Mahfûz Muhammed Emîn eş-Şînkîti, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-aşr: Dirâse ve Tahkîk*, yayınlanmamış doktora tezi, Mekke, 2004, s. 64.

¹⁷² Dâni'nin *et-Teyşîr*'i ve eş-Şâtîbî'nin *Hürzü'l-Emânî*'si tek başvuru kaynağına dönüşmüştü.

¹⁷³ Seb'a'ya eklediği ve sahihliklerini de isbat ettiği Şeyh Ya'kub. Ebu Ca'fer ve Halef'in okuyuşlarıdır.

¹⁷⁴ Ömer Kara, *İbnü'l-Cezerî: Hayatı ve eserleri*, (Uluslararası İbnü'l-Cezerî sempozyumu, 2018, Bursa.), y.y. Ankara, yt. 2021., s. 33- 37; Tayyar Altıkulaç, *İbnü'l-Cezerî, DİA*, XX, 551-557.

¹⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. I, 15.

Dımaşk mescidinde İlk Kur'ân halkaları kuran Hz. Ebu'd-Derdâ olmuş, ders halkasında binleri bulan bir teveccüh oluşmuştur. Muğire b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî ve sonrasında İbn Âmir el-Yahsûbî ed-Dımaşkî kıraatların teşekkül sürecinde sened, vücûhât ve ihtiyarına itimat edilmiş ve oluşan icma' neticesinde sahih seb'a imamaları içerisinde yerini almış, yedili tasnif Bağdat'lı Endülüslü kurrâ arcılığıyla Dımaşk'a girene kadar beş asır boyunca okunan, okutulun ve ibadet edilen ihtiyar İbn Âmir'in kıraatı olmuştur.

Sonrasında Dımaşk kıraat alanında bir uğrak yeri olmuş, alanında öne çıkan eserleriyle, ders halkaları ve ilk dönemden itibaren kurulmuş olan Kur'ân medreseleriyle üç asır boyunca en verimli dönemine ulaşmıştır.

IX. Asır sadece bu belde için değil tüm İslâm beldelerindeki kıraat tedris metodunu kökünden değiştirecek bir deha ile tanışmış ve İbnü'l-Cezerî yedili kıraat sistemine şeyh Yakub el Hadramî, Ebû Ca'fer el-Ka'ka' ve Halef b. Hişâm'ın kıraatlerini de ekleyerek "aşere / onlu tasnif" i ortaya koymuştur. İbnü'l-Cezerî, bu onlu tasnifin sahihliğini ispat ederek Dımaşk'ı ve kendisinden sonra gelen kıraat eğitim sistemini ekilemiştir.

KAYNAKÇA

el-Buhârî Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *Sahîh-i Buhârî*, çağrı yayınları, İstanbul, 1992.

Cengiz Tomar, "Şam", *DİA*, XXXVIII, s. 311-315, Ankara, 2010.

ed- Dâni Ebû Amr Osman b. Said, *el-Mukni' fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi'l-emsâr*, nşr. M. Ahmed Dühman Dımaşk, 1960.

ed-Dâni Ebû Amr Osman b. Said, *et-Teysîr fî'l-Kırâati's-seb'*, (nşr. Otto Pretzl), İstanbul, 1930.

Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî min Hurzi'l-Emânî*, thk. İbrahîm Avad, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2008.

Ferrâ Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l-Kur'ân*, Beyrut, I-III, 1980.

Hasan Kargı, *Alemüddîn es-Sehâvî ve Kıraat ilmindeki yeri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, 2022.

İbnül-Cezerî Şemseddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Ğâyetü'n-Nihâye*, thk. G. Bergstraesser, Mektebetü'l-Hancı, Mısır, 1932.

İbn-i Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî Â'yâni'l-mieti's-sâmine*, I-IV, Haydarâbat, 1349.

İbn. Kesîr Ebu'l-Fidâ İsmail, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, (I-XIV), Beyrut, 1966.

İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdr, Beyrut, t.y.

M. Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, Otto Yayınevi, Ankara, 2015.

Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an meâni'l-Kırâât*, nşr. A. İsmail Şelebî, Kahire, 1960.

- Muhammed Abdulhâlık Udayme, *Dirâsâtün li üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârulhadis matb. Kahire, 2016.
- Muhammed b. Mahfûz Muhammed Emîn eş-Şînkîti, *en-Neşr fi'l-Kurâati'l-aşr: Dirâse ve Tahkîk*, yayınlanmamış doktora tezi, Mekke, 2004.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahîh-i Müslim*, çağrı yayınları, İstanbul, 1992.
- Ömer Kara, *İbnü'l-Cezerî: Hayatı ve eserleri*, (Uluslararası İbnü'l-Cezeri sempozyumu, 2018, Bursa.), y.y. Ankara, yt. 2021.
- es-Sehâvî Alemüddîn, *fethu'l-vasîd fi Şerhi'l-Kasîd*, thk. Muhammed İdrîs et-Tâhirî, Mektebetü Rüşd, Riyad, 2002.
- es-Sehâvî Alemüddîn, *Kitâbü'l-Vesîle ilâ keşfi'l-Akîle*, thk. Muhammed İdrîs et-Tâhirî, Mektebetü Rüşd. Riyad, 2003.
- es-Sicistânî İbn Ebî Dâvûd Abdullah b. Süleyman, *Kitâbü'l-Mesâhif*, nşr. Arthur Jeffery, Kahire, 1936.
- es-Süyûtî Celâlüddin b. Kemal, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1967.
- Tayyar Altıkulaç, *Günümüze ulaşan Mesâhif-i Kadîme ilk Mushaflar üzerine bir inceleme*, TDV Yay. Ankara, 2021.
- Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, Thk. Mardsen Jones, Beyrut 1984/1404.
- ez-Zeccâc Ebû İshak İbrahim b. Serrî, *Meâni'l-Kur'ân ve irâbuhû*, thk. Abdülcelil Abdüh Şelebî, I-V, Beyrut, 1988.
- ez-Zehebî Şemseddîn ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakâti ve'l-Âsâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, TDV yay, 1995.
- ez-Zehebî Şemseddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mu'cemu Şüyühü'z-Zehebî (el-Mu'cemü'l-Kebîr)*, I-II, Taif, 1988.
- ez- Zemahşeri Ebu Kasım Cârullah Mahmud b. Amr b. Muhammed Harizmi, *el-Keşşâf an Hakâiki gavâmıdî't-Tenzîl*, Türkiye Yazma eserler kurumu Başkanlığı, 2017.
- ez-Zerkeşî Bedreddîn Muhammed b. Abdullâh, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl, Dâru't-Türâs, Kahire, t.s.
- ez-Zürkânî Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, Kahire, 1372.

MODERN DÖNEM TEFSİR YÖNELİMLERİ

Fadıl Sami KOÇAK

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
fadil.sami.25.34@gmail.com - 0009-0000-8557-5919

Vedat YETKİN

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi,
vedat.yetkin@bilecik.edu.tr - 0000-0002-6990-0037

ÖZET

Bu çalışma, modern dönemde Kur'an tefsirinde ortaya çıkan yönelimlerin tarihsel kökenlerini, metodolojik gelişimlerini ve güncel yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bunun yanında yöntemlerin klasik ve modern dönemdeki uygulamalarını ele alarak, metodolojik yeniliklerin tefsir bilimine katkılarını değerlendirmektedir. Araştırma, yönelimlerin klasik dönemden modern döneme nasıl evrildiğini ve İslam düşüncesine nasıl katkılar sunduğunu ele almaktadır. Modern dönemde bu alanda yazılan kaynaklar arasında özellikle Fadl Hasan Abbas'ın *et-Tefsîr Esâsiyyâtuhû ve İtticâhâtuh* isimli eserinden faydalanılmıştır.

Çalışmanın birinci odağı, Beyânî tefsir yöntemi olup, bu yaklaşımın Kur'an'ın dil ve belâğî üstünlüğüne odaklandığı belirtilmiştir. Bu yöntem, modern dönemde Muhammed Abduh ve Reşid Rıza gibi alimler tarafından yeniden yorumlanmış, Kur'an'ın estetik yapısını anlamada önemli bir araç haline gelmiştir.

Fıkhî yönelim ise klasik dönemde mezhepsel yorumlarla sınırlıyken, modern dönemde evrensel yaklaşımlar benimsemiştir. Müfessirlerin modern toplumsal ihtiyaçlara yanıt vermeyi hedeflediği bu yöntem, İslam hukukunun dinamizmini ortaya koymuştur.

Akâidî tefsir, İslam'ın temel inanç esaslarını açıklamaya odaklanmıştır. Bu yöntemde modern müfessirler, önceki dönemlerin karmaşık kelimâ tartışmalarını sadeleştirilmiş ve İslam'ın akıl ile kalp dengesi üzerine kurulu bir din olduğunu vurgulamıştır.

İlmi tefsir, Kur'an'ın bilimsel gerçeklerle uyumunu inceleyen bir yöntemdir. Modern dönemde Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın katkılarıyla gelişmiştir. Çalışma, bu yöntemin Kur'an ayetlerinin bilimsel doğrular ışığında yorumlanmasındaki potansiyel ve sınırlılıklarını tartışmaktadır.

Mevzûî tefsir ise belirli konulara odaklanarak Kur'an ayetlerini bir bütünlük içinde ele alır. Bu yöntemin modern dönemde çağdaş meselelerin çözümünde etkili bir araç olarak kullanıldığı vurgulanmıştır.

Son olarak, münharif tefsirler, Kur'an'ın anlamını kasıtlı olarak çarpıtan yaklaşımlar olarak ele alınmıştır. Çalışma, bu tür sapkın yorumlara karşı doğru tefsir yöntemlerinin teşvik edilmesi ve İslam tefsir mirasının korunması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu araştırma, tefsir ilminin klasik mirasını modern dönemin ihtiyaçlarıyla buluşturmayı amaçlamaktadır. Bu yönelimler, Kur'ân'ın çok boyutlu bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, çalışma, modern tefsir ilminin zenginleşmesine dair kapsamlı bir çerçeveye sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: : Tefsir, Tefsir Yönelimleri, Beyânî Tefsir, Fıkhî Tefsir, Mevzûî Tefsir, Münharif Tefsir, Akâidî tefsir

ABSTRACT

This study aims to examine the historical origins, methodological developments, and contemporary reflections of the trends emerging in modern Qur'anic exegesis. Additionally, it evaluates the applications of these methods in classical and modern periods, assessing the contributions of methodological innovations to the science of exegesis. The research explores how these trends evolved from the classical period to the modern era and their contributions to Islamic thought. Among the sources written in this field during the modern period, particular emphasis has been placed on Fadl Hasan Abbas's work *Al-Tafsir Asasiyyatuhu wa Ittijahatuhu*.

The primary focus of this study is the Bayani method of exegesis, emphasizing the Qur'an's linguistic and rhetorical superiority. This approach was reinterpreted in the modern period by scholars such as Muhammad Abduh and Rashid Rida, becoming a significant tool for understanding the aesthetic structure of the Qur'an.

The Fiqhi approach, while limited to sectarian interpretations in the classical period, adopted universal approaches in the modern era. This method reflects the dynamism of Islamic jurisprudence, with exegetes aiming to respond to modern societal needs.

Aqa'idi exegesis focuses on explaining the fundamental tenets of Islamic faith. Modern exegetes simplified the complex theological debates of earlier periods, emphasizing that Islam is a religion founded on a balance between reason and the heart.

Scientific exegesis is a method that examines the Qur'an's compatibility with scientific realities. It has been developed in the modern period through the contributions of Muhammad Abduh and Rashid Rida. The study discusses the potential and limitations of this method in interpreting Qur'anic verses in the light of scientific truths.

Thematic exegesis approaches Qur'anic verses holistically by focusing on specific topics. In the modern period, this method has been highlighted as an effective tool for addressing contemporary issues.

Lastly, deviant exegeses are discussed as approaches that deliberately distort the meaning of the Qur'an. The study emphasizes the need to encourage proper exegetical methods and preserve the legacy of Islamic exegesis against such misinterpretations.

This research aims to bring together the classical heritage of Qur'anic exegesis with the needs of the modern period. These trends contribute to a multidimensional understanding

of the Qur'an. In this context, the study provides a comprehensive framework for the enrichment of modern exegetical studies.

Keywords: Exegesis, Trends in Qur'anic Exegesis, Bayani Exegesis, Fiqhi Exegesis, Thematic Exegesis, Deviant Exegesis, Aqa'idi Exegesis

MODERN DÖNEM TEFSİR YÖNELİMLERİ

Beyânî tefsir, Kur'an'ın belâgatı (edebi üstünlüğü), dil yapısı ve nazmı üzerinde yoğunlaşan bir tefsir yöntemidir. Kur'an'ın hem anlam hem de dil bakımından insanüstü bir yapı sergilediğini savunan bu yöntem, klasik dönemden modern döneme kadar önemli isimler ve eserler tarafından şekillendirilmiştir. Bu incelemede, beyânî tefsirin temel kavramları, tarihsel gelişimi ve modern dönemdeki etkileri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1. Modern Dönemde Beyânî Tefsir

Beyân, "açıklık, anlaşılır hale getirme" anlamına gelir. İstihali olarak ise "*Maksadı en beliğ (en etkili) lafızlarla ifade etmek*" şeklinde tarif edilmiştir. Beyânî tefsir ise, Kur'an'ın belâgatını; teşbih, istiâre, kinaye, mecaz gibi sanatlar üzerinden analiz ederek hakikî ve mecazî ilişkileri ortaya koyma yöntemidir.

Kur'an, dilsel yapısıyla bir mucize olduğu iddiasını taşır. Bu bağlamda beyânî tefsir: Kur'an'ın eşsiz belâgatını ve üslubunu analiz eder. Nazım, yani kelime ve cümlelerin ahenkli dizilimini inceler. Anlamı daha derin bir şekilde ortaya çıkarmak için dilin estetik unsurlarını kullanır.

1.2. Tarihsel Süreçte Beyânî Tefsir

Beyânî yaklaşım, Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ın dilsel meydan okumasına verilen cevaplarla başlamaktadır. Sahabe ve tabiun, Kur'an'ın edebi yönlerini anlamada önemli katkılar sunmuş, Kur'an'daki teşbih, istiare ve mecaz gibi sanatlar bu dönemde müzakere edilmeye başlanmıştır.

Klasik dönemde beyânî tefsir, sistematik bir şekilde geliştirilmiş ve birçok büyük eser ortaya konulmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

Ebû Ubeyde (Mecâzü'l-Kur'ân): İlk sistematik beyânî tefsir eseridir. Sarf (fiil yapıları), nahiv (cümle yapıları) ve belâgat konularını işler. Kur'an'da kullanılan mecaz sanatlarını açıklamak için Arap şiirinden örnekler verir. Eserde kelimelerin sarf, nahiv ve ıstikak açısından tahlilleri yapılmakta, genellikle her geçtiği yerde yeniden ele alınmaktadır. Tekrar eden kelimeler bazen daha önceki açıklamalara atıf yapılarak, bazen yeniden açıklanarak ele alınmıştır. Kur'an-ı Kerim'i filolojik, etimolojik ve kıraat farkları açısından derinlemesine inceleyen bir eser olma özelliğini taşımaktadır. Yazarın, dil ve edebiyat üzerinden anlam belirleme yöntemlerine odaklandığı ve ideolojik yönelimlerinden ziyade bilimsel ve metodolojik bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (Me'âni'l-Kur'ân): Kûfe nahiv ekolünün önde gelen isimlerindedir. Arap olmayan Müslümanlar için Kur'an'ın dilini anlaşılır hale getirme amacı taşır. Sarf, nahiv ve belâgat kaidelerini detaylıca analiz etmektedir.

İslamiyetin ilk yıllarında yapılan fetih hareketleriyle Müslüman olmayan pek çok millet İslamiyet ile tanışmış, arapça dil ve kâidelerine olan ihtiyaç her zamankinden daha çok olmuştur. Eserini bu ihtiyaca binaen yazdığı söylenen müellif bu alanda önemli bir açığı kapatmaktadır.

Eserde kelimelerin kökenleri, türetilişleri ve diğer dilbilgisel durumları etraflıca açıklamaktadır. Nahiv ve sarf konularında hemen her konuya temas edilmiş, kelime ve cümlelerin i'rabları detaylı bir şekilde incelemektedir. Âyetlerin veya belli bölümlerinin anlamı genellikle kısa verilmiş; bazen yalnızca bir kelime açıklamaktadır. Âyetlerin açıklanmasında başka âyetlere, Arap edebiyatına, hadislerden, sahâbe ve tâbiîn sözlerinden (senet zikretmeden) faydalanılmıştır. Belâgat yönüne değinilmiş; teşbih, kinaye, istiare ve mecaz türleri açıklanmıştır. Ferrâ, özellikle dil ve edebiyat bağlamında Kur'an'ı açıklamada titiz bir yaklaşım sergilemiş, kıraat, nahiv ve anlam analizleriyle sonraki tefsirleri büyük ölçüde etkilemiştir.

Câhiz (el-Beyân ve't-Tebyin, Kitâbü'l-Hayevân): Câhiz'in *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eseri, Arap edebiyatında edeb (muhâdarât) türünün ilk ve en önemli örneklerinden biridir. Müellif Arap hitabet, nesir ve şiir sanatlarının örneklerini tanıtarak bu alanlardaki Arap üstünlüğünü sergilemeyi amaçlamaktadır. Müellif eserinde Arap belâgati ve fonetiği hakkında bilgiler vererek, tarihî açıdan önemli metinleri ve kayıtlar içermektedir. Eserini beyân ve belâgat; hutbeler, şiirler, vecizeler, ahmaklardan sözler, vasiyetler, zâhid ve vâizlerin sözlerinden örnekler gibi bölümlere ayırmıştır. Bu haliyle *el-Beyân ve't-tebyîn*, isimli eser Câhiz'in Arap edebiyatına olan derin katkısını ve Arapların dil ve hitabet alanındaki üstünlüğünü vurgulayan önemli bir eserdir. Kur'an'ın üstünlüğünü edebi açıdan temellendirmiştir. Edebi metinlerdeki belâgat unsurlarını inceleyerek Kur'an'ın dile katkısını açıklamıştır.

Modern dönemde ise beyânî tefsir, farklı akademik ve metodolojik yaklaşımlarla yeniden canlanmıştır burada Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın öne çıktığı görülür. Abduh'un gerçekleştirmek istediği reformlardan bir tanesi dil reformudur. Müellif bu reform için Kur'an'ın temel alınması gerektiğini savunmuş ve beyânî tefsir metodolojisinin önemini vurgulamıştır. Kendisinden sonra Beyânî tefsir de için çalışma yapmak isteyenlere ışık tutmuştur. Reşid Rıza ise, bu yöntemi daha sistematik bir hale getirmiş ve Kur'an'ın edebi analizine yönelik çalışmaları desteklemiştir.

Mustafâ Sâdık er-Râfiî (İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-Belâğatü'n-Nebeviyye) : İ'câzü'l-Kur'ân adlı eser, temel olarak Kur'an'ın i'câzını ele almakta ve bu özelliğin farklı yönlerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Eserin asıl kısmında i'câz kavramı tanımlanmış ve Kur'an'ın insanı aciz bırakan üstünlüğü vurgulanmıştır. İ'câzın Allah'ın iradesiyle farklı zaman dilimlerinde çeşitli boyut ve şekillerde tezahür ettiği ifade edilmiştir. Müellif Kur'an'ın i'câzının sadece üslubunda değil, harf ve kelime diziliminde de mevcut olduğu, okunuşunda lisanî nağmelerin yer aldığı belirtmiştir. Eserin birinci bölümünün sonunda Kur'an'ın belâğatının i'câz seviyesinde olduğu ifade edilmiştir. Müellif, önceki âlimlerin bu konudaki görüşlerine yer vermiş ve çeşitli âyetlerin belâgat yönünden örneklerini sunmuştur. Eser, yalnızca Kur'an ilimleri ve tefsir usulü açısından değil, kelâm ilmi bakımından da değerlidir. Müellif, Mu'tezile gibi farklı mezheplerin i'câz konusundaki görüşlerini tartışmış ve bu bağlamda özellikle Hattâbî'nin *Beyânü i'câzi'l-Kur'ân* ve Abdülkâhir el-Cürçânî'nin *Delâ'ilü'l-i'câz* adlı eserlerinden etkilenmiştir.

Bu eserin, hem klasik hem de modern dönem Kur'an çalışmaları üzerindeki etkisi, onun orijinal unsurlarla birlikte selef ulemâsının görüşlerini aktarmasından kaynaklanmaktadır.

Âişe Abdurrahman el-Hûlî: Âişe Abdurrahman, birçok alanda eser vermiş bir âlim olarak, özellikle tefsir araştırmalarındaki çalışmalarıyla tanınır. Çalışmalarında hocası Emîn el-Hûlî'nin yöntemini takip eden Âişe, klasik metinlere ve modern tefsir çalışmalarına eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Onun dikkat çeken özellikleri, tefsir anlayışındaki yenilikçi görüşleri, eleştirel bakış açısı ve İslam toplumunun sosyal ve kültürel sorunlarına yönelik çözüm arayışlarıdır. Kur'an'ın edebi analizine dair yöntemlerin yenilenmesi gerektiğini savunmuş ve beyânî tefsirin bir disiplin olarak gelişmesini önermiştir. Âişe Abdurrahman, beyânî tefsir örnekleri sunarak Kur'an'ın edebi yönlerini modern okuyuculara tanıtmıştır.

et-Tefsîrü'l-Beyânî adlı çalışmasında, Kur'an'daki kelime ve cümlelerin yalnızca sarf ve nahiv kurallarıyla sınırlandırılmasını eleştirmiştir. Ona göre, bu yaklaşımlar edebî anlatım gücünü ihmal etmekte ve Kur'an'ın belâğatını gölgelemektedir. Kur'an'ı anlama ve tefsir etme arasındaki farkı vurgulamış, Kur'an'ı anlama çabasını her Müslümanın görevi olarak görmüştür. Ancak tefsir yapmayı, Arapça ve dinî ilimlere derinlemesine vakıf kişilerin yetkinliğiyle sınırlamıştır.

Âişe Abdurrahman, hem geleneksel hem de modern tefsir anlayışını eleştiren, İslam toplumunun sorunlarına çözüm bulmayı hedefleyen bir alimdir. Onun eserleri, İslam dünyasında sosyal, kültürel ve dinî düşünceye önemli katkılar sağlamış, bu çerçevede yenilikçi görüşleriyle dikkat çekmiştir.

1.4. Beyânî Tefsirin Temel İlkeleri

Dil ve Belâgatın Önemi: Kur'an'ın nazmı, kelime seçimi, teşbih ve mecaz gibi sanatları incelenir ve Kur'an'ın üstünlüğü, dil ve edebiyat açısından ele alınır.

1. İcâz (Mucizevi Olma): Kur'an'ın nazmı, insanüstü bir düzenleme içerir. Bu sebeple Kelimeler arasındaki ahenk ve anlam ilişkisi mucizevi yönünü ortaya koyar.
2. Mezhepsel Yaklaşımlardan Bağımsızlık: Beyânî tefsir, mezhepsel taassubunu reddeder reddeder. Her mezhepten düşünürlerin katkıları incelenir. Müfessirler farklı görüşlerde olsalar bile bu alanda yapılan çalışmaları referans alarak kullanabilir.

Beyânî tefsir, dil ve edebiyat araştırmalarında yeni ufuklar açmıştır. Yeni dönemde yapılan bu çalışmalar klasik dönemde yapılan gramer merkezli tartışmalardan ziyade Kur'an'ın mucizevi oluşu ve insan üzerindeki etkileri üzerinde gerçekleşmektedir. Bu hali ile beyânî yöntem, modern okuyuculara Kur'an'ın dilsel mucizelerini açıklamada önemli bir araç olmuştur.

Klasik dönemde başlayan bu gelenek, modern dönemde daha sistematik hale getirilmiştir. Beyânî Tefsir Kur'an'ın dilsel yapısını anlamak için vazgeçilmez bir yöntemdir. Çalışmamız Hem klasik hem de modern dönemdeki beyânî yaklaşımları ele alarak, bu yöntemin ilmi bir zeminde nasıl ele alındığını ele almaktadır. Beyânî Tefsir hakkında, tefsir ilmi ve Kur'an'ın edebi yönlerine dair araştırma yapmak isteyenler için bir kaynak sunmaktadır.

2.Modern Dönemde Fikhî Tefsir

Fikhî tefsir başlığı altında modern dönemdeki Kur'an yorumculuğunun toplumsal, siyasal ve diğer hukuki bağlamlardaki yaklaşımları ele alınmaktadır. Bizde bu bağlamda klasik dönemden modern döneme fikhî tefsirlerin evrimini incelerken ahkâm ayetlerinin modern problemlere nasıl uyarlanabileceğine dair eleştirel bir perspektif sunmaya çalışacağız.

2.1.Fikhî Tefsirin Tarihi Arka Planı

Kur'an'ın hukuki yönünü ortaya koyan fikhî tefsir, İslâm'ın erken dönemlerinden itibaren önemli bir yönelim olarak şekillenmiştir. Sahabe dönemindeki ahkâm ayetlerinin yorumlanmasındaki zorunluluğu ve bu dönemde ihtilafların çoğunlukla ahkâm ayetleri üzerinden gerçekleştiği bilinmektedir. İlk dönemlerde ahkâm ayetleri genel tefsir içerisinde ele alınırken, zamanla İmam Şâfiî gibi âlimlerin çalışmalarında bu alan daha sistematik bir hâl almıştır. Modern döneme kadar müfessirler genellikle ahkâm ayetlerini mezheplerinin görüşleri doğrultusunda yorumlamışlardır. Modern dönemde ise belirli mezheplere bağlı kalmadan genel değerlendirmeler yapılmıştır.

2.2.Modern Fikhî Tefsirin Özellikleri

Modern dönemde fikhî tefsirin özellikle içtimaî (toplumsal), siyasal ve ekonomik konular üzerinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Bu bağlamda müfessirlerin, Kur'an hükümlerinin modern toplumların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde ele alınması gerektiğini savduklarını ve eserlerini bu minvalde kaleme aldıklarını görmekteyiz.

2.2.1. İçtimaî Hükümler

Toplumsal düzenin Kur'ân hükümleriyle şekillendirilmesi, modern müfessirlerin en çok meşgul olduğu konular arasındadır. Klasik dönemin aksine modern dönemde aile hukuku ve kölelik meseleleri bu başlık altında detaylı bir şekilde tartışılmaktadır.

- **Aile Hukuku:** Modern dönemde İslam'a yönelik çok eşlilik, boşanma ve miras konularındaki eleştiriler müfessirlerin yeni yaklaşımlar geliştirmesini zorunlu kılmıştır. İslam öncesi dönemde hiçbir hukuki sistemin sınırlamadığı çok eşliliği İslam düzenlemiş ve sınırlandırmıştır. Boşanmanın mübah kılınması da ancak belirli şartlara bağlanmıştır. Miras konusundaki itirazlara ise kadının nafaka yükümlülüğü olmaması gibi insani ve ekonomik gerekçelerle cevap verilmiştir.
- **Kölelik:** Müfessirler genel olarak köleliğin insanlık tarihi boyunca var olduğunu ve İslam'ın bu konuda en akılcı yaklaşımı sunduğunu ifade eder. İslam, köleliği yasaklamadan önce kaynaklarını kurutmuş ve azat etmeyi teşvik etmiştir. Bu sebeple modern dönemde İslam'a getirilen eleştirilerin başında gelen kölelik meselesi üzerinde durulmuş, yapılan eleştiriler kölelik müessesinin tarihi bağlamından hareketle yanıtlanmaya çalışılmıştır.

2.2.2. Siyasi Hükümler

Modern dönemde siyasi meselelerin Kur'ân üzerinden yorumlanması, fikhî tefsirin önemli bir boyutunu oluşturur. Siyasi hükümler "bireyin devletle ilişkilerini düzenleyen Kur'ân hükümleri" olarak tanımlanmaktadır. Ve bu hükümler alanda üç ana konuyu kapsamaktadır.

- **Allah'ın İndirdiği ile Hükmetme:** Modern Müslümanların Kur'ân'ın hukuki hükümlerini terk ederek Batı'nın örf ve adetlerini benimsemeleri modern dönem siyasi hükümlerinin ana konularından birisidir. Müfessirler yer yer Kur'ân'ın açıkça tehdit ettiği bu tutumun Müslüman toplumları zayıflattığını ifade eder ve İslam toplumu için çözümler sunarlar.
- **Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri:** Kur'ân'da gayrimüslimler ile ilişkiler anlatılırken kullanılan "vela" kavramına tefsir tarihi boyunca farklı yorumlar getirilmiştir. "*Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri kendilerine dost edinmesinler. Ey inananlar! Yahudi ve hıristiyanları dost edinmeyin*" ayetleri bu konuda müfessirlerin en temel dayanaklarını oluşturmaktadır. Kimi müfessirler gayrimüslimlere iyi muamele yapılabileceğini savunurken, kimilerinin ise sosyal ilişkilerde mesafeli olunması gerektiğini ifade ettiği görülmüştür. Bakıldığında modern dönemde müfessirler bu tartışmaları güncel siyasi meselelerle ilişkilendirerek değerlendirmişlerdir.
- **Ümmetin Birliği:** İslam dini milliyetçilik gibi tefrikaya sebep olan her türlü fanatizmi reddeder ve İslam ümmetinin birliğini vurgular. Bu noktada, modern dönemde yapılan çalışmalar ümmetin birliğine dair yapılan çalışmaları desteklemektedir. Günümüzde karşılaştığımız ve içinde bulunduğumuz modern meseleler Kuran perspektifinden ele alınmaktadır.

2.2.3. Diğer Hükümler

Modern dönemde fikhî tefsirlerde ekonomik ve askeri meselelerin de ele alındığını görmekteyiz. Müfessirler Özellikle faiz meselesi üzerinden İslam ekonomisinin kapitalizm ve komünizm gibi sistemlere alternatif sunduğunu vurgular. Mahmûd Şeltût, Mevdûdî ve Muhammed Bâkır es-Sadr gibi isimler modern dönemde ahkam ayetlerini bu cihetle değerlendiren önemli kişiler arasındadır.

2.3.Fikhî Yönelimlerin Modern Eleştirisi

Modern dönemde fikhî tefsirin gelişimi bazı sebeplerle beyânî yönelime kıyasla yetersiz kalsa da modern müfessirler İslam hükümlerini çağdaş sorunlara uygun şekilde yorumlamaya çalışmış, eserlerini bu minvalde te'lif etmişlerdir. Kur'ân hükümlerinin toplumsal, siyasi ve ekonomik bağlamlarda yeniden yorumlanması gerekliliği göz ardı edilemez. Bu sebeple modern müfessirlerin geleneksel yaklaşımlardan uzaklaşarak çağdaş problemlere yanıt veren bir tefsir anlayışı geliştirmesi daha da önem kazanmıştır.

3.Modern Dönemde Akâidî Tefsir

3.1. Akâidî Tefsirin Tarihsel Arka Planı

Kur'ân'ın temel amacının sağlam bir akîde inşa etmek olduğu pek çok ayetle sabittir. Bu amacın Mekki ayetlerde açıkça görülmektedir. İlk dönemde sahabe, akâid ayetlerini tereddütsüz bir şekilde kabul etmiş ve bu durum mezhep ve fırkaların ortaya çıkışına kadar devam etmiştir.

İslam düşünce tarihinde mezheplerin oluşması ve kendi görüşlerini delillendirmek için Kur'ân'a başvurması sonucunda akâidî meseleler tefsir ilminde geniş yer bulmuştur. Bu tartışmalar Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb* ve Zemahşerî'nin *Keşşâf Âlûsî'nin Rûhu'l-me'ânî* gibi eserleri başta olmak üzere pek çok tefsir eserinde görülmektedir. Klasik dönemde bu tartışmalar; sıfatlar, kulların fiilleri, hüsün ve kubuh gibi konuların üzerinde geçtiği görülmektedir.

Modern dönemde ise akâidî tefsir, önceki dönemlerden farklı bir metodolojiye sahiptir. Bu dönemdeki müfessirlerin, akâid meselelerini daha kolay bir dil ve sistematik bir yöntemle ele aldığını, mezhepsel ihtilaflardan uzak durduklarını ve inanç esaslarını vurgulamak için yeni yaklaşımlar geliştirdikleri görülmektedir. Özellikle Muhammed Abduh ve öğrencileri tarafından bu yeni yaklaşım özellikle tercih edilmiş ve eserlerinde incelenmiştir. Modern akâidî tefsirin başlıca özellikleri şunlardır:

3.1.1. İslam'ın Akıl Dini Olduğuna Vurgu

Modern dönemde müfessirler, İslam'ın akıl ve kalp dengesine dayanan bir din olduğunu vurgulamışlardır. Modern tefsircilerin İslam'ın akıl dini olduğunu savunmak için büyük çaba sarf etmiş, bu minvalle filozofların ve batılı araştırmacıların eleştirilerine cevaplar verilmiştir. Muhammed Abduh burada yine önemli bir yer tutmaktadır.

3.1.2. Tartışmalardan Uzak Kolay Bir Dil

Kur'ân ve sünnetin iman meselelerini sunarken kullandığı sade ve anlaşılır dil, modern müfessirler için de bir rehber olmuştur. Müfessirlerin iman konularını ele alırken Kur'ân'ın bu

metodunu takip ettiğini, kelimcilerin klasik dönemde karşılaştığımız karmaşık yöntemlerinden kaçındıklarını yine bu dönemde görülmektedir. . Reşid Rızâ, Seyyid Kutup, Muhammed Ebû Zehre, Şeyh Muhammed Semah'ın eserlerinde de bu sadelik görüşlmektedir.

3.1.3. Şüphe ve İftiralara Cevap

Modern dönemde İslam, doğudan batıya pek çok ideolojik saldırıya maruz kalmıştır. Katoliklik, Protestanlık, komünizm, Yahudilik ve paganizm gibi ideolojilerin islama yönelttiği şüphe ve iftiralar Modern dönem tefsir kitaplarında cevaplandırılmıştır. Örneğin, Reşid Rızâ'nın *Menar Tefsiri* vahiy inkârına ve peygamberlik karşıtı iftiralara cevap verirken, Seyyid Kutub'un *Fî Zılâli'l-Kur'ân* adlı eseri Darwin, Freud ve komünist düşünceleri eleştirir.

3.1.4. İhtilafların Daraltılması

Klasik dönemde mezhepsel ihtilafların tefsirlerde geniş yer bulduğunu ancak modern müfessirlerin bu tartışmaları en aza indirdiğini görmekteyiz. Yunan felsefesinin etkisiyle Müslümanların batılı düşünce akımlarına kapılma riskine karşın tefsirlerin bu konuda koruyucu bir rol üstlenmesi kaçınılmaz olmuştur.

3.1.5. Akâidenin Özelliklerinin Vurgulanması

İslam'ın hurafelerden uzak, akıl ve kalbi dengeleyen bir din olduğunu ve modern dönemde bu anlayışın korunması gerekliliği; ilmi gelişmelerin ve çeşitli inanç sistemlerinin yaygınlaşması ile daha da önem kazanmaktadır. Bu sebeple modern dönemde müfessirler islam akidesinin esaslarını vurgulamaya klasik dönemde olduğu gibi devam etmişlerdir.

3.2. Öne Çıkan Modern Müfessirler ve Eserler

Modern dönemde akâidî tefsirin önemli temsilcileri arasında şunları zikredebiliriz.

- **Reşid Rızâ (Menar Tefsiri):** İslam'a yönelik eleştirilere kapsamlı cevaplar sunar.
- **Seyyid Kutub (Fî Zılâli'l-Kur'ân):** Modern ideolojilere karşı Kur'ân perspektifini savunur.
- **Muhammed Ebû Zehre:** İslam'ın akâidî ve toplumsal yönlerini inceler.
- **Şeyh Muhammed Semah:** Akâidî meselelerin modern yorumlarına katkıda bulunur.

Modern dönemde akâidî tefsirin yeterince derinleşmediğini ve daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu bazı müfessirler tarafından ifade edilmektedir. Batı etkisiyle felsefi yaklaşımların artması konusu dikkat edilmesi gereken bir husus olurken, çağın ihtiyaçlarına uygun akaid tefsirlerine ihtiyaç devam etmektedir.

4. Modern Dönemde İلمي Tefsir

4.1. İلمي Tefsir Yöneliminin Tanımı ve Tarihsel Arka Planı

İلمي tefsir, Kur'ân ayetlerini bilimsel gerçekler ışığında yorumlamayı amaçlayan bir tefsir ekolüdür. Bu yöntem Kur'ân'ın ilk emriyle başlayan çağrının karşılığı olarak tarih boyunca destekçiler bulmuş, günümüze kadar ilmi tefsir çalışmaları örneklerini vermiştir. Kur'ân'ın

sadece bir hidayet kitabı değil, aynı zamanda bilimsel bir kaynak olduğu iddiası, Müslüman toplumların bilimsel ve kültürel gelişimine katkıda bulunmuştur

4.2.İlmi Tefsirin Tarihi ve Erken Dönem Tartışmaları

Kur'ân'ın İlme Çağrısı: Kur'ân'ın herkes için evrensel bir ilim çağrısı yaptığını ve bu çağrının insanlık tarihinde büyük etkiler yarattığı bilinmektedir. Cahil bir toplumu, her evi bir ilim yuvasına dönüştüren bir medeniyete dönüştürmüş olması, bu çağrının gücünü göstermektedir. Tarih içerisinde bazı müfessirler bu çağrı gereği ilmi tefsiri savunmuş ayetleri pozitif ilimlerle açıklamaya çalışmışlardır. Bazı müfessirler de Kur'ân'da ilmi ayetler olsa da bilim kitabı olmadığını, bilimin ilerlemesi ile bazı kabullerin değiştiğini bu sebeple günümüzde var olan ilmi sonuçların değişebileceğini bu sebeple pozitif ilimler ile ayetlerin anlaşılmasına mesafeli durmuşlardır. Bundan ötürü İmam Gazzâlî ve Fahreddin er-Râzî gibi isimler, ilmi tefsiri Kur'ân'ın bir mucizevi yönü olarak görmüş ve destekleyenler arasında yer alırken, Şâtıbî, Emîn el-Hûlî, Mahmûd Şeltût ve Muhammed Hüseyin Zehebî gibi alimler Kur'ân'ın bilimsel yorumlara açık olmadığı görüşünü savunmuştur. Bu alimler, bilimsel yorumların Kur'ân'ın mesajını saptırdığı düşüncesindedirler.

4.3.Modern Dönemde İlmi Tefsir

Muhammed Abduh ve Reşid Rıza: İlmi tefsirin modern dönemde Muhammed Abduh ekolü ile yeniden gündeme geldiğini ifade edilmektedir. Abduh'un bu yönetime tamamen karşı olmadığı, aksine eserlerinde bu yönetime dair örnekler bulunmaktadır. Reşid Rıza'nın Menar Tefsiri, bu ekolün ilmi tefsire katkılarının önemli bir kaynağıdır.

Hanefi Ahmed, Kur'ân ayetlerini bilimsel yöntemle inceleyen ve ilmi tefsiri savunan bir alimdir. Göklerin ve yerin yaratılışı, insanın yaratılışı, bitki ve hayvanların var oluşu gibi konuları bilimsel bir yaklaşımla ele almıştır. Hanefi Ahmed'in bu çabaları pek çok müfessir tarafından desteklenmiş ve takdir edilmiştir.

Tantâvî, ilmi tefsirin önemli temsilcilerinden biridir. O eserinde matemattikten astronomiye, felsefeden mantığa, psikolojiden felek ilmine kadar pek çok ilimden istifade etmiş, eserinde bu ilimlere dair esasları kullanmıştır. Bu haliyle ilmi tefsirin modern dönemdeki en büyük temsilcilerinden biri olduğu kabul edilmektedir.

4.4.İlmi Tefsirin Şartları ve Tartışmalı Konular

Kur'ân ve Bilimsel Yorumların İlişkisi

Kur'ân'ın bilimsel gerçeklerle çelişmediği, Ancak bilimsel yorumların, ayetlerin bağlamından kopuk veya uydurma verilere dayanarak yapılmasının doğru olmadığı bazı müfessirler tarafından kabul edilmektedir. İlmi tefsirin kabul edilebilir olabilmesi modern dönem müfessirlerinden Fadl Hasan Abbas şartları sıralamaktadır:

1. *"Lügavi Uygunluk: ayetin dilsel anlamıyla uyumlu olması.*
2. *Hadislerle Çelişmemesi: Hz. Peygamber'den nakledilen sahih hadislerle çatışmaması.*
3. *ayetin Siyakiyla Uygunluk: ayetin bağlamından koparılmaması*

4. *Ahret ve Mucizelerle İlgili ayetlerin Dışında Kullanılması: Ahret ve mucize ayetlerinin bilimsel yorumlara açık olmaması.*
5. *Bilimsel Gerçeklere Dayanması: Yorumların uydurma veya teorik değil, sağlam bilimsel verilere dayanması.”*

İlmi tefsirin getirdiği güzellikler yanında bazı tehlikeleri olduğu da söylenmektedir. Müfessirlerin Kur'ân'da binlerce bilimsel gerçeğin bulunduğunu iddia etmesi bu örneklerdendir. Bu tür aşırı yaklaşımların Kur'ân'ın mesajını bozduğunu özellikle ilmi tefsiri reddedenler tarafından savunulmaktadır. Diğer yandan, Kur'ân'ın bilimsel gerçeklerle tamamen ilişkisiz olduğunu savunan yaklaşımlar da eleştirilen hususlardandır. Kur'ân, bilimsel gerçeklerle uyumlu bir rehberlik kitabıdır. İlmi tefsirin, dönemin bilimsel gelişmelerine hakim uzman kişilerce yapılması gerektiği bir hakikattir. Bu sebeple bu yöntemin dikkatle uygulanması halinde insanlığa fayda sağlayacağı beklenmektedir.

5.Modern Dönemde Mevzûî Tefsir

Mevzûî tefsiri modern dönemdeki Kur'ân çalışmalarının önemli bir yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel tefsir yöntemlerinden farklı olarak, mevzûî tefsir, Kur'ân ayetlerini konu bazlı ele alır ve ayetlerin anlamlarını, bağlamlarını ve hükümlerini bir bütünlük içinde yorumlamayı hedefler. Bu yöntemin özellikle çağdaş İslami çalışmalar için vazgeçilmez olduğu son yıllarda daha da net görülmektedir. Modern dönemde hız kazanan bu yöntemin müfessirler tarafından farklı tarifleri yapılmıştır.

Kûmî'nin Tanımı: Kur'ân ayetlerini tek bir konuyla ilişkili olarak, Kur'ân'ın amacı doğrultusunda lafzen veya hükmen açıklamaktır.

Fermavî'nin Tanımı: Belirli bir konuyla ilişkili tüm ayetleri toplamak, nüzul sırasına göre düzenlemek, sebeplerini göz önüne alarak hüküm çıkarmaktır.

Mustafa Müslim'in Tanımı: Kur'ân'ın amaçlarına uygun olarak bir veya daha fazla sureyi meselelerine göre ele almak.

Abdusettâr Fethallah'ın Tanımı: Belirli durum ve şartlara göre aynı amacı taşıyan ayetleri inceleyerek, bunların anlamlarını ve hükümlerini açığa çıkarmaktır.

Bu tanımlardan yola çıkarak müfessirler mevzûî tefsiri Kur'ân'ı derinlemesine anlamak için çağdaş bir ihtiyaç olarak görür ve bu yöntemin geleneksel tefsirden nasıl farklılaştığını ortaya koymaktadır. Mevzûî tefsir türlerine göre üç başlık altında incelenmektedir.

- **Konu Merkezli Yorum**

Kur'ân ayetlerini namaz, kölelik, faiz gibi spesifik konular etrafında yorumlama yöntemidir. Bu tür, ilgili tüm ayetleri toplayarak kapsamlı bir analiz yapmayı amaçlar.

- **Sûre Merkezli Yorum**

Bazı surelerin bir ana konu etrafında birleştiğini savunan bir yaklaşımdır. Örneğin, Yusuf Suresi'nin tek bir hikâye etrafında şekillendiği görülürken, Kehf Suresi gibi birden fazla konuyu içeren surelerde doğal bir bütünlük aranır. Abbas, surelerin tek bir tema etrafında

şekillenmesinin zorunlu olmadığını, bunun yerine bir bütünlük içinde tamamlayıcı olduklarını savunur.

- **Kavram ve İstilah Merkezli Yorum**

Belirli bir kavram veya kelimenin Kur'ân'daki tüm bağlamlarını inceleyen bu yöntem, kelimeyi çekimli ve diğer halleriyle analiz eder. Örneğin, "adalet" veya "merhamet" kavramları Kur'ân boyunca taranarak detaylandırılır.

Bu yöntemlerin her biri, Kur'ân'ın farklı boyutlarını anlamaya katkıda bulunur. Mevzûî tefsir hem geniş bir alanı kapsamaması hem de çağın ihtiyaçlarına uygun bilgiler sunması açısından avantajlıdır.

5.1.Mevzûî Tefsirin Tarihi ve İlk Örnekleri

Mevzûî tefsirin modern dönemde geliştiği düşüncesine bazı müfessirler karşı çıkar ve bu yöntemin köklerinin sahabe dönemine kadar uzandığını savunurlar. İbn Abbas gibi erken dönem müfessirlerin belirli konuları müstakil olarak ele aldığını vurgulayan bu alimler bu yönelimin modern dönemde değil erken dönem tefsir tarihinde de görüldüğünü söylerler. Sahabe döneminde mevzûî tefsir ihtiyacının düşük olduğunu çünkü o dönemde Kur'ân'ın ezberlenmesi ve anlamının derinlemesine kavranması konusunda yeterli bir kültür bulunduğunu belirtir. Ancak modern dönemde, Müslümanlara yönelik saldırılar ve toplumsal değişimler, mevzûî tefsire duyulan ihtiyacı artırmıştır.

Modern dönemde Mahmud Şeltût, İzzet Derveze ve Akkâd gibi alimlerin mevzûî tefsir alanındaki çalışmaları öne çıkmaktadır. Bu alimler, çağdaş meseleleri Kur'ân perspektifinden ele alarak mevzûî tefsirin temelini atmıştır.

Modern dönemde mevzûî tefsir alanında önemli katkılar sunan eserleri şu şekilde sıralar:

1. Mahmud Şeltût "Kur'ân ve Kadınlar" "Kur'ân ve Mücadele"Şeltût, mevzûî tefsirin öncülerindedir ve çalışmalarıyla bu yöntemi sistematik bir hale getirmiştir.
2. Akkâd "Kur'ân ve İnsan" "İnsan ve yaratılış teması etrafında Kur'ân ayetlerini ele almıştır.
3. Ahmed Seyyid el-Kûmi "el-Tefsîru'l-Mevzûî li'l-Kur'ân" Mevzûî tefsiri modern bir yöntem olarak tanımlayan ilk eserdir. Kûmi, tefsir çeşitlerini açıklamış ve mevzûî tefsirin önemine dikkat çekmiştir.
4. Muhammed Ebu Ferha "el-Fütuhâtü'r-Rabbaniyye fi't-Tefsîri'l-Mevzûî" Bu eser, mevzûî tefsirin teorik ve pratik boyutlarını ele alır. Ancak Abbas, bu eserde bazı ayetlerin tam anlamıyla ele alınmadığını belirtir.
5. Muhammed Bakır el-Sadr "el-Medresetü'l-Kur'âniyye" Bu eser, mevzûî tefsirin tahlili tefsirden daha üstün olduğu meseleleri tartışır ve çağın ihtiyaçlarını karşılama açısından önemini vurgular.

5.2.Mevzûî Tefsirin Avantajları ve Riskleri

Mevzûî Tefsirde ilgili tüm ayetlerin bir araya toplanması, okuyuculara büyük kolaylık sağlar. Bunun yanında aynı konudaki ayetlerin bir arada incelenmesi, yorum farklılıklarını

azaltır. Konu bazlı olması hasebiyle Modern dönemdeki ekonomik, siyasi ve sosyal meselelere Kur'ân merkezli çözüm önerileri sunar.

Bu güzel yönleriyle beraber Kur'ân'ın ayet ayet veya sure sure okunmasının sağladığı bağlam ve manevi duyguların kaybolma riski Mevzûî tefsirde vardır. Ayrıca Müfessirin konuyu yeterince araştırmaması, ayetlerin yanlış anlaşılmasına yol açabilmektedir, özellikle ayetlerin iniş bağlamının ihmal edilmesinin tehlikeli sonuçlar doğurabileceği bir gerçektir.

Mevzûî tefsir, doğru bir şekilde kullanıldığında, Kur'ân'ın çağdaş meseleler karşısındaki rehberlik kapasitesini artırır ve İslami ilimlerin modern dönemdeki ihtiyaçlara uygun şekilde gelişmesine katkıda bulunur. Mevzûî tefsir hem bireyler hem de toplumlar için İslam'ın evrensel mesajını anlamının en etkili yollarından biridir.

6.Modern Dönemde Münharif Tefsir

Münharif tefsir yönelimi, Kur'ân'ı yanlış anlamaya ve kasıtlı olarak çarpıtmaya dayanan bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Bu tür tefsirler, İslam'ın temel prensiplerine aykırı yorumlar sunarak, Kur'ân'ın anlam dünyasını saptırmayı hedefler. Bu tür tefsirleri Zehebî "ilhadi" tefsir olarak isimlendirmektedir. Münharif tefsirlerin tarih boyunca din düşmanlığı, taassup, kin, planlı saldırılar ve kişisel hırslar gibi çeşitli nedenlerden kaynaklandığını düşünülmektedir. Bu tür çarpıtmalara rağmen Kur'ân'ın hakikatinin değişmeden korunması müfessirlerin çabaları sayesinde olmuştur.

6.1.Münharif Tefsirin Kaynakları ve Nedenleri

Münharif tefsirlerin iki temel kaynaktan doğduğu düşünülmektedir.

- **Müsteşrikler (Oryantalistler)**

Müsteşrikler İslam kültürü üzerinde önemli bir etkide bulunmuş, ancak genellikle İslam'ı eleştiren ve çarpıtan bir rol üstlenmişlerdir. Müsteşriklerin tefsir alanındaki çalışmalarını incelerken, bu kişilerin olumlu katkılarının yanı sıra İslam'a zarar veren yaklaşımlarını eleştirir.

- **Müsta'ribler (Batı Etkisi Altındaki Müslümanlar)**

Müsta'riblerin müsteşriklerden daha zararlı olduğu ve bu grubun İslam dünyasındaki çarpık fikirlerin yayılmasının başlıca sorumluları arasında görmek mümkündür. Müsta'ribler arasında Dr. Tâhâ Hüseyin ve Dr. Muhammed Halefullah gibi isimleri örnek verilebilir.

Tâhâ Hüseyin: Kur'ân'ın mucizelerini müteşabih (anlamı açık olmayan) olarak yorumlamış ve bu yaklaşımla İslam dünyasında şüphe uyandırmaya çalışmıştır.

Muhammed Halefullah: "el-Fen el-Kassî fi'l-Kur'ân" adlı eserinde, Kur'ân kıssalarının efsanevi olduğunu ve gerçek olarak kabul edilmemesi gerektiğini öne sürmüştür.

6.2.Münharif Tefsirin Özellikleri ve Örnekleri

Münharif tefsirlerin genellikle şu unsurları içermektedir.

1. Kur'ân'ın Kıssalarının Çarpıtılması

Münharif tefsirlerde, Kur'ân kıssalarının efsane veya masal gibi anlatıldığı görülür. Peygamberler, aşk romanı kahramanlarına benzetilir ve sahabe, cahil olarak tasvir edilir. Örneğin, Muhammed Halefullah, Hz. Peygamber'in ashabinı gerçeklikten uzak bir şekilde anlatmış ve kıssaları tarihsel gerçeklikten koparmıştır.

2. İbadet ve Hükümlerin Aşırı Yorumlanması

Bazı münharif tefsirlerde, Kur'ân hükümleri ve ibadetler sadece maddi faydalarla açıklanmaya çalışılmıştır. Oruç, hac ve zekat gibi ibadetlerin hem ruhani hem de sosyal faydalar içerdiğini vurgulanmaktadır. Bu tür dar bakış açılarının İslam'ın bütüncül yapısını anlamaktan uzak olduğu düşünülmektedir.

3. Hükümlerin Reddi ve Çarpıtılması

Münharif tefsirlerde, Kur'ân'ın hükümlerine yönelik saldırılar da yer alır. Örneğin, hırsızlık ve zina gibi suçlara sadece bir kez yapıldığında ceza gerekmeyeceği, faizin belirli koşullarda helal olabileceği gibi yanlış yorumlar yapılmıştır. Bu tür yorumların İslam'ın temel prensipleriyle çeliştiğini belirtir.

6.3. Muhammed Abduh ve Ekolünün Münharif Tefsire Etkisi

Muhammed Abduh ve ekolünün genel olarak İslam'a olumlu katkıları olduğunu kabul etmekle birlikte, bu ekolün münharif tefsir yönelimini dolaylı olarak etkilediği görülmektedir. Muhammed Abduh bazı yorumlarının zahiri anlamdan uzaklaşarak aşırı ve tuhaf bir şekilde yorumladığı eserinde görülmektedir. Modern çağda tefsir ilmine pek çok katkısı olan Abduh ekolünün İslam'ı modernleştirme çabalarının bazen Batı etkisi altında kaldığı ve bu durumun münharif tefsirlerin yayılmasına katkıda bulunduğu söylenebilmektedir.

6.4. Münharif Tefsirin Modern Dönemdeki Tehlikeleri

Münharif tefsirler modern dönemde daha yaygın hale geldiği ve İslam dünyasında büyük bir fitne kaynağı olduğunu bazı müfessirler tarafından söylenmektedir. İbrahim Âmir gibi isimlerin, tefsir anlayışını Batılı bir perspektifle yeniden şekillendirme çabaları bu tür yaklaşımların İslam'ın özüne zarar verdiğini ve İslam dünyasında kaos ve kargaşa yarattığının örneği olarak sunulabilir.

Münharif tefsirlere karşı güçlü bir mücadele içerisinde olması modern dönem müfessirlerin görevleri arasındadır. Münharif yorumlar İslam'ın temel değerlerine aykırı olduğunu ve Münharif tefsirlerin tüm çarpıtmalarına rağmen, Kur'ân'ın hakikatini korunmuş olduğunu vurgulayarak Kur'an müdafaası yapmak yine müfessirlere düşmektedir. Ayrıca İslam dünyasında doğru tefsir yöntemlerini öğretmek bu tür sapkın yorumlarla mücadele edilmesi gerektiğini anlatarak bilinçlendirme yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Ķur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*. ed. Mahmut Şükri. 16 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Türasil-Arabî, 1994.

- Aruçi. “İ‘câzü’l-Kur’ân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/408. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000. <https://islamansiklopedisi.org.tr/icazul-kuran--rafii>
- Aslan, Şükrü. “Me‘âni’l-Ḳur’ân”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/208. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003. <https://islamansiklopedisi.org.tr/meanil-kuran--ferra>
- Aydın, Mehmet Akif. “Ahvâl-i Şahsiyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2/192. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahval-i-sahsiyye>
- Fadl Hasan Abbas. *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn esâsiyyâtuhû ve ittihâcâtuhû ve menâhicuhû fi’l-asri’l-hadîs*. 3 Cilt. Ürdün: Dâru’n-Nefâis, 1. Basım, 1437.
- Fazlıoğlu, Şükran. “Tâhâ Hüseyin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/397. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/taha-huseyin>
- Fazlıoğlu, Şükran. “Aîşe Abdurrahman”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. EK 1/56-57. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aise-abdurrahman>
- Hamidullah, Muhammed. “Köle”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/246-248. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kole>
- Harb, Muhammed. “el-Menâr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/116-118. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-menar>
- İsfahânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *el-Müfredât fi ğaribi’l-Ḳur’ân*. thk. Seyyid Keylani. Beyrut: Dâru’l Marife, 2008.
- Marangozoğlu, İzzet. “Beyânî Tefsirin Doğuşu ve Gelişimi”. *Mizânü’l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 2 (2016), 11-39.
- Mertoğlu, Suat. “Tantâvî Cevherî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/579. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tantavi-cevheri>
- Özek, Ali. “el-Keşşâf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/329-330. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kessaf>
- Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.

JÖN TÜRKLER'DEN CUMHURİYET'E SİVİL BÜROKRASİNİN SİYASALLAŞMA SERÜVENİ

Öğr. Gör. Dr. TALHA TURHAN

Erciyes Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, Siyaset Sosyolojisi, talhaturhan@erciyes.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-6638-0929

ÖZET

Bürokrasi, çağdaş dünyanın en etkili kurumlarından biri olmasının yanı sıra, sosyal bilimlerde sıklıkla tartışılan önemli bir kavramdır. Tarih boyunca olduğu gibi, modern ve postmodern dönemlerde de yoğun bir şekilde araştırılmış olan bürokrasinin ortaya çıkışı ve tarihsel evrimi, hem siyaset yapıcılarının hem de sosyal bilimcilerin bu kuruma yaklaşımında derin farklılıklara yol açmıştır. Türkiye'nin yakın siyasi tarihi de bu farklılıklardan önemli ölçüde etkilenmiştir; zira ülkemizdeki bürokrasi kültürü, İttihat ve Terakki İktidarı'ndan Erken Cumhuriyet Dönemi'ne kadar uzanan köklü bir mirasa dayanmaktadır. Bu miras, bazı yönleriyle sürekliliğini korurken, belli noktalarda ise dönüşümler yaşamıştır.

Sivil bürokrasinin Jön Türk Hareketi aracılığıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilk ciddi temasının II. Abdülhamid döneminin son yıllarına rastladığı görülmektedir. Geç Osmanlı döneminde, sivil bürokrasi, II. Abdülhamid'e karşı gerçekleşen ayaklanma sırasında askeri bürokrasiyi temsil eden İttihat ve Terakki ile işbirliği yapmıştır. Bu işbirliği, sivil bürokrasinin, İttihat ve Terakki'nin siyasi ve toplumsal dönüşüm projelerinin hem öncüsü hem de taşıyıcısı haline gelmesini sağlamış, böylece bürokrasinin giderek politik bir kimlik kazanmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında, İttihat ve Terakki Cemiyeti, siyasal programına devlet aygıtı aracılığıyla meşruiyet kazandırmak amacıyla sivil bürokrasiye yönelmiş ve bu kesimin desteğini elde etmiştir.

Bu süreç, Cumhuriyet'e miras kalan bürokratik kültürün, klasik Osmanlı bürokrasi kültüründen yapısal anlamda belirgin farklılıklar taşımasına neden olmuştur. İttihat ve Terakki İktidarı ile başlayan dönemde sivil bürokrasinin giderek askeri ve güvenlik bürokrasisine alan açtığı ve bürokrasinin siyasallaşmasının hızlandığı gözlemlenmiştir. Bu dönemde, bürokratik kadrolara alımlarda siyasi ve askeri kimlikler temel kriter haline gelmiştir. Bu çalışma, Jön Türkler döneminden Cumhuriyet'in erken yıllarına kadar uzanan süreçte sivil bürokrasinin yaşadığı sosyo-politik dönüşümün belirleyici unsurlarını incelemeyi ve bu dönüşümün hangi bağlamlarda şekillendiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bürokrasi, Jön Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Erken Cumhuriyet Dönemi.

THE POLITICALISATION STRETCH OF THE CIVIL BUREAUCRACY FROM THE YOUNG TURKS TO THE REPUBLIC

ABSTRACT

Bureaucracy, besides being one of the most influential institutions of the contemporary world, is an important concept that is frequently discussed in social sciences. The emergence and evolution of bureaucracy in historical respospective has intensively been studies not only in the past but also in modern and postmodern periods, which led to profound differences in the approach of policy makers and social scientists. Turkiye's recent political history has also been significantly affected by this process. Because, the culture of bureaucracy in Turkey is based on a deep-rooted heritage dating back to the Committee of Union and Progress and the Early Republican Period. While this heritage has maintained its continuity in some aspects, it has undergone transformations at certain points.

The first serious contact of the civil bureaucracy with the Committee of Union and Progress through the Young Turk Movement coincided with the last years of the Abdülhamid II. period. In the late Ottoman period, the civil bureaucracy co-operated with the Committee of Union and Progress, representing the military bureaucracy, during the uprising against Abdülhamid II. This co-operation enabled the civil bureaucracy to become both the pioneer and the carrier of the political and social transformation projects of the Union and Progress, thus paving the way for the bureaucracy to acquire a political identity. Especially in the late 19th and early 20th centuries, the Committee of Union and Progress turned to the civil bureaucracy in order to gain legitimacy for its political programme through the state apparatus and gained the support of the people alike.

This process caused the bureaucratic culture to the Republic to have significant structural differences from the classical Ottoman bureaucratic one. In the period starting with the Committee of Union and Progress, it was observed that the civilian bureaucracy gradually opened up space for the military and security bureaucracy, which eventually hastened politicisation of the bureaucracy. Therefore, political and military identities became the main criteria for recruitment to bureaucratic positions. This study aims to examine the basic determinants of the socio-political transformation of the civilian bureaucracy from the Young Turks period to the early years of the Republic and to analyse the contexts in which this transformation was shaped.

Keywords: Bureaucracy, The Young Turks, Union and Progress Community, Early Republic Period.

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin son dönemine ve işleyişine şekil veren temel ilkelerden biri olan “zamanlı olasılık” esas alınarak 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı ile somut bir şekilde şekillenmeye başlamıştır. Tanzimat, Osmanlı tarihinin önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir, çünkü bu süreç, devletin yönetim anlayışında, dünya görüşünde ve toplumsal algısında köklü bir değişim sürecini başlatmıştır. Tanzimat Fermanı, Osmanlı yönetiminin daha merkeziyetçi bir yapıya evrilmesinin, bürokratik yapısının şekillendirilmesinin ve modernleşme adına gerçekleştirilen reformların başlangıcı olarak kabul edilir. Bu dönemde gerçekleştirilen reformlarla birlikte, hem yönetim biçimi hem de toplumsal yapıda önemli dönüşümler yaşanmış, devletin egemenlik anlayışında belirgin bir değişim sağlanmıştır. Bu değişimler, ilerleyen yıllarda kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini etkileyen tercihler olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin 650 yıllık tarihinin son dönemlerine ait yönetim yapısının ve kültürel izlerinin, Erken Cumhuriyet dönemi bürokrasisinin yapısal kodlarına intikal etmesi şaşırtıcı değildir (Akyıldız, 2004). Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadro, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş aydınlar, askerler ve bürokratlardan oluşmaktadır. Bu bağlamda, Cumhuriyet'in kuruluşu aslında eski düzene karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış olsa da, Osmanlı'nın mirası, uzun yıllar boyunca Cumhuriyet Türkiye'sinde manevi ve pratik düzeyde varlığını sürdürmüştür. Osmanlı'nın toplumsal, siyasal, kültürel, ekonomik ve idari yapılarının bazı unsurları aynı bürokratik sistemde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de hayatini devam ettirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş, sadece bir rejim değişikliği değil, aynı zamanda geçmişin izlerini taşımaya devam eden bir dönüşüm sürecidir.

Osmanlı Devleti'nin fiilen varlığı son bulmuş olsa da, bu geçmişin etkileri Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin potansiyel yapısında ve işleyişinde devam etmiştir. Cumhuriyetin kurucuları, Osmanlı Devleti'nin bürokratik yapısından beslenen, ancak onu aşan yeni bir devlet anlayışını benimsemişlerdir. Ancak, Osmanlı'nın son dönem bürokrasisinin kalıplarından büyük ölçüde bağımsızlaşan bu yeni yapı, geçmişin mirasını bir bütün olarak reddetmektense, onu modern bir şekilde dönüştürmeyi amaçlamıştır. Bu süreç, hem Cumhuriyet'in idari yapılanmasında hem de toplumsal dönüşümde, Osmanlı'nın bürokratik mirasının izlerini görünür kılmıştır. Nitekim bahsedilen dönüşüm, Tanzimat dönemiyle birlikte temelleri atılan modern bürokratik yapıların ve devletin örgütlenme biçiminin, Cumhuriyetin kuruluşunda belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir (Uğur, 2000).

Tanzimat Fermanı'nın ilanı, sadece Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısında değil, aynı zamanda idari yapısında da önemli bir yeniliğin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde Osmanlı'nın

geleneksel yönetim biçimlerinden modern devlet anlayışına geçişin temel taşları atılmaya başlanmıştır. Tanzimat, merkeziyetçi bir yönetim anlayışının güçlendirilmesi ve bürokratik sistemin yeniden yapılandırılması ile birlikte, devleti daha etkin ve modern bir yapıya kavuşturmayı amaçlayan bir dizi reformu içermektedir. Bu reformlar, özellikle devletin idari ve mali yapılarında köklü değişiklikler getirmiş ve bürokratik sınıfın güçlenmesine imkan sağlamıştır. Merkezi yönetimin gücünün artması, yerel yönetimlerin etkinliğinin azaltılması ve tüm devlet işlerinin merkezi bir otorite tarafından denetlenmesi gerektiği düşüncesi, Tanzimat ile başlayan bir süreç olarak günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

Ancak, Tanzimat'ın getirdiği reformlar yalnızca bir yönetim biçimi değişikliğinden ibaret olmamış, aynı zamanda Osmanlı'nın Batılılaşma sürecini de hızlandırmıştır. Batı'nın siyasi, ekonomik ve kültürel normlarının benimsendiği bu dönemde, Osmanlı, Batı'dan alınan modelleri uygulayarak, bürokratik yapısını daha çağdaş bir düzeye taşımayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, Osmanlı bürokrasisi, Batılı normları benimseyerek daha profesyonel ve uzmanlaşmış bir yapı haline gelmeye başlamıştır. Modern eğitim kurumları, yeni açılan okullar ve Batı tarzı eğitimle yetiştirilen bürokratlar, hem devletin modernleşmesinde hem de Batılı düşünce akımlarının Osmanlı'da kök salmasında önemli bir rol oynamıştır.

Tanzimat'ın ardından gelen yıllarda, bu bürokratik yapının daha da pekişmesiyle birlikte, Osmanlı'nın son döneminde, özellikle II. Abdülhamid'in yönetimi altında, askeri ve sivil bürokrasinin güçlenmeye devam ettiği gözlemlenmiştir. Ancak bu süreçte, Osmanlı bürokrasisinin eski yapıları ile Batılı reformların birbirine entegre edilmesi kolay olmamıştır. Batı'nın modern devlet anlayışının Osmanlı'daki geleneksel yapılarla uyumsuzluğu, hem bürokratik hem de toplumsal düzeyde çeşitli zorluklara yol açmıştır. Tanzimat dönemi ile birlikte, bu modernleşme sürecinin sancıları ve karşıtlıkları ortaya çıkmış, geleneksel Osmanlı kurumları ile Batılı etkiler arasındaki gerilim, yeni siyasi ve toplumsal yapıları şekillendiren temel dinamiklerden biri olmuştur.

Cumhuriyetin ilanından sonra, Osmanlı'nın son döneminde biçimlenen bürokratik yapının izleri, özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında belirgin bir şekilde devam etmiştir. Osmanlı'nın son dönemiyle Cumhuriyet arasındaki bu süreklilik, sadece idari ve siyasi yapıların değil, aynı zamanda bürokratik kültürün de mirasının devralındığının bir göstergesi olmuştur. Cumhuriyetin kurucuları, Osmanlı'dan farklı bir devlet anlayışı oluşturmak isteseler de, Osmanlı bürokrasisinin disiplinli ve merkeziyetçi yapısı, devletin temel işleyişini şekillendirmeye devam etmiştir. Bu miras, aynı zamanda Türk devlet bürokrasisinin temel ilkelerinin ve yapısal özelliklerinin temelini atmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında gerçekleşen bu bürokratik evrim, sadece devletin modernleşmesi için değil, aynı zamanda toplumun sosyo-politik yapısının dönüşümü için de bir katalizör olmuştur. Tanzimat ile başlayan, Batılılaşma ve modernleşme idealleri doğrultusunda şekillenen bürokratik yapı, Türk toplumu için sadece bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda

bir kimlik ve kültür meselesi haline gelmiştir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yaşanan bu dönüşüm, hem yönetim yapısının hem de toplumsal yapının yeniden şekillendirildiği, derin toplumsal ve siyasal değişimlerin yaşandığı bir dönemi işaret etmektedir. Bu bağlamda, Tanzimat ve sonrasındaki reformlar, sadece devletin yapısal dönüşümünü değil, aynı zamanda toplumun modernleşme yolundaki kolektif mücadelesini de simgeler niteliktedir.

2. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Bürokratik Yapısının Evrimi

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte bürokratlar, siyaset sahnesine dahil olmuş ve mevcut yönetimin temel bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Bu dönemin belirgin bir kırılma noktası, memur sınıfına dayalı sivil bürokratik bir yapının, zamanla yönetimin etkili bir unsuru olarak ortaya çıkmaya başlamasıdır. Günümüz Çağdaş Türk bürokrasisini şekillendiren, ancak geçmiş dönemin izlerini de taşıyan bu yapının temelleri Tanzimat Fermanı ile atılmıştır. Tanzimat ile birlikte bürokratik zümre, siyasi arenada belirleyici bir meslek grubuna dönüşmüş ve siyasetle etkileşime girmiştir. Tanzimat'ın sağladığı can ve mal güvenliği, bürokratlara siyasi otoriteye karşı kaygısız bir yaşam ve özgür bir hizmet ortamı sunmuş, böylece hem askeri hem de sivil bürokratlar, siyasette ön plana çıkmaya ve söz sahibi olmaya başlamıştır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadronun Osmanlı Devleti'nin asker ve sivil bürokratlarından oluşması nedeniyle, Osmanlı bürokrasisinin devletin bekasını sağlama rolü zamanla geçerliliğini kaybetmiş ve Cumhuriyet bürokrasisi, ulusal bir kimlik inşa etme misyonu üstlenmiştir (Kongar, 1993). Devleti ve toplumu çağdaşlaştırma sorumluluğunu üstlenen Osmanlı bürokrasisi, Tanzimat'tan önce padişaha ve Osmanlı hanedanına sadık üyelerken, Tanzimat ile birlikte sadece padişahın kişiliğiyle özdeşleşmeyen, yeni bir devlet bilincine büyük bir sadakatle bağlanmıştı (Yalçındağ, 1970).

Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti, bürokratik bir yapıya doğru evrilmeye başlamış ve merkez ile çevre arasındaki derin ayrım bu dönemde daha belirgin hale gelmiştir. Merkezi yönetim, çevreden bağımsız bir şekilde kendine özgü bir örgütlenme ve çalışma yöntemi geliştirmiştir (Can, 2005). Merkezi yönetimin bürokratik olarak örgütlenme gerekliliği, devlet faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla birlikte giderek daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Merkezdeki ve taşradaki örgütlerde faaliyetlerin büyüklüğü ve iş yükü, şubeleşmeyi zorunlu hale getirmiş ve bunun sonucunda çağdaş eğitim başlamış, alanında uzmanlaşmış profesyonel görevlilere olan ihtiyaç artmıştır. Bu bağlamda, Tanzimat dönemi, idari modernleşme gerekliliğinin acil bir şekilde hissedildiği bir dönemi başlatmıştır. Ayrıca, bu dönemde bürokratik örgüt faaliyetlerinin temel teması, modernleşme ve Batılılaşma olmuştur (Eryılmaz, 1992).

Devlet yönetimindeki merkeziyetçilik anlayışının güçlenmesiyle birlikte Osmanlı Devleti, geleneksel yönetim biçiminden modern merkeziyetçi bir devlet yapısına doğru bir geçiş süreci yaşamıştır. Bu dönemde, dış dengeler de göz önünde bulundurularak, eyalet sisteminden vilayet sistemine doğru yönetsel ve bürokratik yeniden yapılanmaya gidilmiştir. Modernleşme

reformları, tek bir merkezden ve ülkenin her köşesinde eşzamanlı olarak gerçekleştirilmek istenmiştir (Eryılmaz, 2009). Tanzimat dönemiyle başlayan merkezi bürokratik yönetim anlayışı ise, mali ve mülkiyet alanlarında yerelden çok merkezi yönetime öncelik vermeyi amaçlamıştır. Tanzimat ile başlayan bu merkezileşme bürokrasisi, daha sonraki yıllarda hem İttihat ve Terakki İktidarı hem de Tek Parti İktidarı dönemlerinde baskın bir politik referans olmuş ve bu süreç, günümüze kadar gelen temel siyasal ayrışmaların başlangıcı kabul edilmiştir (Ortaylı, 2000).

Halil İncalıcık'a göre, Jön Türk Hareketi'nin kökeni, Batı tarzı eğitim veren kurumlara dayanmaktadır. 1880'lerden itibaren, birleşmiş, modern ve ilerlemiş bir Osmanlı toplumu yaratma amacı güdülerek, her vilayette Batı tarzı eğitim veren idadi liseler açılmıştır. Bu gelişme, Batı yanlısı ve laik düşüncelere sahip bir kuşağın yetişmesini sağlamıştır. Atatürk nesli olarak da tanımlanabilecek bu "münevveran" sınıf, söz konusu eğitim anlayışına dayalı olarak askeri okullarda ve idadilerde yetişmiştir. Zamanla, bu sınıf padişaha karşı muhalif bir tutum benimsemiş ve sonraki dönemde reformların hem talepçisi hem de savunucusu olmuştur (İncalıcık, 2004).

Batıcı, milliyetçi, merkezîyetçi, devletçi, ilerici ve seçkinî ideallere sahip olan Jön Türkler, başlangıçta (1860'lı yıllar) II. Abdülhamid dönemine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, muhafazakâr ve gelenekçi bir duruş sergileyen II. Abdülhamid ve onun politikalarına güçlü bir şekilde karşı çıkmışlardır. Jön Türk Hareketi, "halk iradesini", patrimonyal hükümdar meşruluğu yerine koyarak, kendi egemenliğini ve denetimini kurmayı amaçlamış ve Batılılaşma, milli irade, milli kurtuluş ve bağımsızlık ilkeleri, aynı zamanda bu zümrenin varlığı için tek meşruiyet ölçütü olmuştur. Bu idealleri gerçekleştirebilmek için, her türlü Batı kökenli fikre, Osmanlı Devleti'ni kurtaracak bir çözüm olarak olumlu yaklaşmıştır. Kuruluş aşamasında çoğulcu bir entelektüel yapıya sahip olan ve kısmen de olsa "liberal" siyasal normları savunan bu hareket, kısa sürede Batılılaşmayı reddeden dini ve toplumsal bir direnişle karşılaşmış ve bunun sonucunda "askeri/emredici/otoriter" bir yönetim anlayışını ve salt devletçi bir ideolojiyi benimsemiştir. Çünkü "Batılılaşma", sistematik bir şekilde "1908 Jön Türk İhtilali" ile başlamış, ardından "Erken Dönem Cumhuriyet" yıllarında ve "Tek Parti İktidarı" döneminde elit bürokratik zümre arasında kök salmış bir ülkü, bir kuruluş ve kurtuluş reçetesi ve nihai bir ideoloji haline gelmiştir (Heper, 1974).

Sivil bürokrasinin Jön Türk Hareketi'ne maddi ve manevi katkısı, II. Abdülhamid döneminin son yıllarında başlamış gibi görünmektedir. Özellikle öğretmenler, telgraf memurları gibi düşük rütbeli memurlar, II. Abdülhamid'e karşı gerçekleştirilen ayaklanmalarda askeri bürokrasi ile işbirliği yapmış ve padişahın tahttan indirilmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Jön Türkler, siyasal programlarını benimsemeleri ve içtenlikle uygulamaları amacıyla sivil bürokrasiye yönelmiş ve onları politize etmeye çalışmışlarsa da, bu dönemdeki toplumsal değişimler ve gerçekleşen reformlar, temelde askeri bürokrasiyi sivil bürokrasiye karşı hiyerarşik olarak daha baskın bir otorite haline getirmiştir. Bu gelişme, zamanla sivil bürokrasinin etkinliğini azaltmış

ve ordu, seçkinler listesinde daha görünür bir hale gelmiştir. Bu süreç, Milli Mücadele'ye katılan ve siyasi alanla ilgilenen subayların, zamanla askerlikten uzaklaşıp milletvekili olmalarına yol açmıştır (Kayalı, 1994).

3. Bürokratik Yapının Siyasallaşması ve Toplum Üzerindeki Etkileri

19. yüzyılın sonlarına ve 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, askeri bürokrasinin siyaset sahnesindeki etkisi özellikle İttihat ve Terakki iktidarı ile birlikte doruk noktaya ulaşmıştır. Bu dönemde, Osmanlı'daki egemen otorite, ne Saray'da ne de Bâb-ı Âli'de bulunmakta, siyasi bir cemiyet olarak ortaya çıkan ve sonrasında iktidara gelen İttihat ve Terakki'nin denetimindedir. Bu durum, bürokrasinin siyasallaşmasının bir sonucu olarak, liyakat ve uzmanlık yerine itaat, sadakat ve ideolojinin daha önemli hale geldiği bir dönemi başlatmıştır. Hem sivil hem de askeri bürokratik kesim, ortak bir hedef etrafında birleşmiş, bu hedef "topluma hâkim olmak" şeklinde olmuştur. Bu hedef, Erken Cumhuriyet dönemi Tek Parti İktidarı sürecinde de devam etmiş, toplumun dönüştürülmesinin ancak topluma hâkim olunarak mümkün olacağı düşüncesi bu hedefin şekillenmesinde temel bir unsur olmuştur. Tanzimat'tan itibaren, bürokrasi bu amacın gerçekleştirilmesi doğrultusunda çalışmalar yapmaya başlarken, I. ve II. Meşrutiyet yılları ile İttihat ve Terakki iktidarı ve Tek Parti dönemi, bu hedefin gerçekleştirilmesi için zaman zaman açık, zaman zaman ise örtük bir mücadeleye sahne olmuştur. Bu mücadelenin başarısını sağlamak amacıyla, bürokrasinin yeni kodlar ve motivasyonlarla modernize edilmesi ve güçlendirilmesi gerektiği anlayışı benimsenmiştir (Eryılmaz, 1997).

20. yüzyılın başlarında, asker kökenli bürokratların siyaset sahnesinde belirleyici bir aktör olarak güç kazanmasının ardından, sivil bürokrasi özellikle İttihat ve Terakki iktidarı ile birlikte daha fazla siyasallaşmış, uzmanlık yerine belli bir mesleki geçmişe sahip olmanın ön planda olduğu, aynı zamanda "patronaj sistemi" ve "nepotizm" gibi uygulamaların örneklerinin görüldüğü bir yapıya dönüşmüştür. Bu dönemde bürokrasiye hâkim olan yapı, araçsal rasyonaliteyi değil, özsel rasyonaliteyi benimsemiş ve bu durum, "hukuki-rasyonel bürokrasi modeli"nin yönetim kademelerine ve politikalarına etkili bir şekilde nüfuz etmesini engellemiştir. Sonuç olarak, bürokratik hizmetlerin ön planda olmasındansa, siyasal kimliklerin daha belirgin hale geldiği bürokratik bir sistem ortaya çıkmıştır (Heper, 1985).

Tanzimat öncesi Osmanlı'daki bürokrasi sınıfı, genellikle toplumsal düzenin sağlanması ve vergi toplama gibi klasik devlet görevlerini yerine getirirken, Tanzimat ile başlayan ve Tek Parti dönemiyle devam eden süreçte, bu sınıfın görev tanımları önemli ölçüde genişlemiştir. Bu dönemde, bürokrasi sınıfı yalnızca vergi toplama veya kamu düzenini sağlama gibi geleneksel işlevlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumu dönüştürme, yeni bir ulus oluşturma, Cumhuriyetin temel ilkelerini halk arasında benimsetme, devletin üstün menfaatlerini koruma, sosyal ve kültürel hizmet sunma, ekonomik kalkınma ve gelişme politikaları oluşturma, kamu politikalarını yürütme gibi daha aktif ve kapsamlı siyasal sorumluluklar da üstlenmiştir (Heper, 1973).

Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci, özellikle Tanzimat dönemi ile birlikte ekonomik ve diplomatik ilişkilerin gelişimiyle eşzamanlı yeni bir boyut kazanmıştır. Bu süreçte, sivil

bürokrasi belirgin bir şekilde öne çıkararak, yeni siyasi ilkelerin kurucu unsuru ve sadık savunucusu olmuştur. Bürokrasinin siyasal karar mekanizmalarında üstlendiği önemli rol, mevcut mekanizmaların kurumsallaşma aşamasında, kurumlarda görev alarak adeta yasama işlevini yerine getirmesiyle kendini göstermiştir. Ayrıca, I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde, askerî bürokrasi ile birlikte oligarşik ve simbiyotik bir yapı oluşturan sivil bürokrasi, Erken Cumhuriyet döneminde neredeyse her kademedede politize olmuş ve “otoriter bürokratik elit”in önemli bir bölümünü teşkil etmiştir (Heper, 1973).

Erken Cumhuriyet Dönemi bürokrasisi, Osmanlı bürokrasisinden, seçkinci bir dünya görüşüne sahip, kendisini devletin asli hizmetkârı ve tek hamisi olarak gören kurumsal bir zihniyeti devralmıştır. Bu bürokratik sınıf, Cumhuriyetin kurulması ve modernleşme politikalarının hayata geçirilmesi aşamasında önemli bir sorumluluk üstlenmiştir. Cumhuriyet dönemi yöneticileri, Osmanlı’dan sadece güçlü bir bürokratik yapı değil, aynı zamanda bu yapıyı iktidar aracı olarak kullanan, kendi imkânlarını bu iktidarları nispetinde geliştirmeye çalışan eklektik bürokrasi kültürünü ve seçkinci bürokrat imajını da devralmışlardır (L. L. Roos & N. P. Roos, 1971). Bu süreçte, Cumhuriyet’in ilanından çok partili hayata geçişe kadar geçen süre zarfında, askeri ve siyasal elitler ile bürokratik elit, geçmişten gelen ilişkiler ve ortak idealler doğrultusunda kaynaşmışlardır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) çatısı altında, ülkenin askeri ve siyasal seçkinleriyle özdeşleşen sivil bürokrasi, modernleşme reformlarının topluma aktarılması ve toplum tarafından kabul edilmesi noktasında son derece proaktif bir rol üstlenmiştir (Heper, 1973).

Hem İttihat ve Terakki Dönemi hem de Erken Cumhuriyet Dönemi’nde, özellikle dine yönelik gerçekleştirilen reformlar, halk arasında büyük tepkilerle karşılanmış ve yerel isyanlara yol açmıştır. Bu bağlamda, Tanzimat sonrasındaki dönemde bürokrasinin temel amacı, topluma hâkim olmak ve bu hâkimiyet aracılığıyla reformları halk arasında kabul ettirmektir. Bu hedef doğrultusunda, bürokratik zümre, merkezi yönetimin gücünü ülke genelinde etkili bir şekilde hissettirmeyi amaçlamış ve muhtemel isyanları engellemek adına otoritesini güçlendirmeye çalışmıştır (Mardin, 1996).

Tanzimat dönemi reformlarını talep edenlerin, neden halkın kendisi değil de modernleştirici bürokratik elitler olduğu düşündürücüdür. Bu bürokratik elitlere göre; Osmanlı Devleti’nin bağımsızlığı ve milletin geleceği açısından bir tehlike söz konusu olup, bu tehlikenin ortadan kaldırılması gerektiği savunulmuştur. Ancak bu tehlike, halkın fark edebileceği, anlayabileceği ve çözebileceği nitelikte bir sorun değildir. Dolayısıyla, halk, sorunların dile getirilmesi ve çözüm için inisiyatif alınmasında herhangi bir rol üstlenememiştir. Birçok değişiklik ve çözüm önerisine rağmen, halk, bu ıslahatlara “kulluk” anlayışının gereği olarak, genel anlamda isyankar bir tepki vermemiş; fakat ilgisiz ve tepkisiz kalmıştır. Çünkü bürokratik elitlere göre, bu değişiklikler halkın anlayabileceği ve çözebileceği türden meseleler değildir ve “devlet büyükleri” gerekeni zaten yapacaktır; halk ise bu duruma ayak uydurmakla sorumludur (Durgun, 2005). Bürokrasinin halk ve topluma yönelik bu bakış açısı, Osmanlı’da bozulma ve

gerileme döneminde başlayan “yönetim – halk” zıtlaşmasını, Tanzimat ve Erken Cumhuriyet Dönemi’nde de “bürokrasi – halk” karşıtlığına dönüştürmüştür (Yalçındağ, 1970).

4. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bürokrasi ve Toplum İlişkisi: Tek Parti Rejimi ve Modernleşme Süreci

Cumhuriyet’in kuruluşunun ardından, 1923’ten 1950’ye kadar devam eden ve “Tek Parti Rejimi” olarak adlandırılan dönem, Türkiye’de Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü önderliğinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarının hüküm sürdüğü bir süreçtir. Bu dönemde, Türkiye’nin yönetiminde ve siyasal yaşamında tek egemen güç olan Cumhuriyet Halk Partisi, 9 Eylül 1923 tarihinde “Halk Fırkası” adıyla kurulmuş, 1924 yılında “Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)” adını almış ve 1935 yılında ise son halini “Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)” olarak almıştır. CHP, kuruluşundan itibaren ülkenin resmi siyasi partisi olmuş ve ilk yirmi yılı boyunca sadece iki kez (1924-1925 ve 1930’da kısa bir süreliğine) tek parti kimliğinden sapmıştır (Şaylan, 1974).

Mustafa Kemal Atatürk, 1923’te İzmir İktisat Kongresi’nde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin liberal ekonomi politikalarını benimseyeceğinin sinyalini vermiş ve bu politikaları siyasi alanda da hayata geçirme çabasıyla çok partili hayata geçişi teşvik etmiştir (Niray, 2007). Bu bağlamda, 17 Kasım 1924’te Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan ayrılan ve Kurtuluş Savaşı’nın önde gelen komutanlarından Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay ve Adnan Adıvar önderliğindeki yaklaşık otuz milletvekili, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” adıyla yeni bir parti kurmuşlardır. Ancak, bu girişim, 1925 başlarında demokratik siyasal yaşamın henüz başlamadan sona ermesine yol açmıştır. Ardından, Cumhurbaşkanı Atatürk’ün teşvik ve onayı ile Fethi Okyar tarafından 12 Ağustos 1930’da “Serbest Cumhuriyet Fırkası” kuruldu. Bu partiye Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan ayrılan 14 milletvekili de katılmıştır. Ancak Serbest Cumhuriyet Fırkası, üç ay sonra kendini feshetmiş ve her iki çok partili geçiş denemesi de sonuçsuz kalmıştır. Bu iki deneyimin ardından, rejimin tehlikeye girmesi endişesi, çok partili düzenin hala benimsenmemesi gerektiği görüşlerini güçlendirmiştir. Bu endişeler genellikle “Cumhuriyetçilik” ve “Laiklik” üzerinden şekillenmiş ve Cumhuriyet Halk Fırkası, Tek Parti kimliğini yeniden benimseyerek 1945 ortalarına kadar bu statüsünü sürdürmüştür (Tuncay, 1971).

1935 ile 1945 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi’nde, “parti-devlet özdeşliği” fiili olarak sağlanmış ve bu durum resmileştirilmiştir. 1935 yılında gerçekleştirilen CHP büyük kurultayında, parti genel sekreterinin aynı zamanda İçişleri Bakanı olması ve valilerin parti il başkanı olarak görev yapması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, parti müfettişlerinin hem parti hem de hükümet işlerini denetlemesi kabul edilmiştir (Köker, 2005). CHP’nin büyük kurultay kararlarına göre, tüm vatandaşlar partinin doğal üyesi sayılmış ve taşradaki parti örgütleri, devletin ve hükümetin temel aygıtı ve temsilcisi haline gelmiştir. Merkezden alınan devlet kararları, parti organları aracılığıyla taşra düzeyinde uygulanmaya başlanmış ve bu kararların uygulanmasından parti örgütleri sorumlu tutulmuştur. Bu örgütlerin icraatları, hükümetin değil, doğrudan doğruya devletin icraatları olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde parti-devlet

bütünleşmesinin yaşanması nedeniyle, idarenin tarafsızlığından söz etmek de mümkün olmamıştır (Tataroğlu, 1998).

Tek Parti dönemi boyunca, devletin çeşitli kademelerinde yer alan seçkin bürokrat sınıf, siyasette önemli ölçüde görünür hale gelmiş ve “asker – elit - memur” kökenli bireyler, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) tarafından milletvekili adayı olarak gösterilip Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne seçilmişlerdir. Bu dönemde, TBMM’de bürokrat kökenli üyeler, hem nitelik hem de nicelik açısından en büyük meslek grubunu oluşturmuşlardır. 1924 ile 1950 yılları arasındaki süreçte, parlamentodaki lider kadronun, II. Meclis’te %66, III. Meclis’te %61, IV. Meclis’te %60, V. Meclis’te %65, VI. Meclis’te %61 ve VII. Meclis’te %50’sinin bürokratlardan oluştuğu gözlemlenmiştir (Us, 1973). 1920’den 1946’ya kadar süren tek partili meclislerde, bürokrasi kökenli üyelerin sayısı, diğer üyelerden sürekli olarak daha fazla olmuştur. Kurtuluş Savaşı’nın ardından, TBMM’deki kamu kökenli üye oranı, 1923 ve 1927 seçimlerinde zirve yapmıştır. Ancak 1946 seçimlerinde CHP’nin kazandığı halde, bürokrat kökenli üyelerin sayısında keskin bir azalma yaşanmış, buna karşılık serbest meslek kökenli milletvekillerinin sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir (Heper, 1989).

23 Nisan 1920’de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin sosyal statü kökenleri açısından yapılan inceleme, ilk mecliste üyelerin %28’inin memur, %15’inin asker ve %13’ünün hukuk kökenli olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Harbiye mezunu subayların %93’ü ve Mülkiye mezunu memurların %95’i, Tek Parti dönemi boyunca Cumhuriyet Türkiye’sinin askeri ve sivil bürokratik kadrolarını oluşturmak üzere Osmanlı Devleti’nden devralınmıştır. Bu kadrolar, aralarındaki heterojen yapıya rağmen, “bürokratik yönetim geleneği” ve “bürokratik devamlılık” açısından önemli bir rol oynamış ve “egemenliğin sürekliliği” gibi özellikleri sağlamada belirleyici bir faktör olmuştur (Rustow, 1959). Bürokratik yönetim geleneğinin devralınması, Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasal ve idari kurumlarının biçimlenmesi ve işleyişi açısından önemli bir dönemeç oluşturmuştur. Zira bürokrasi, yeni devletle birlikte, yeni bir merkez ve küme oluşturma sorumluluğunu üstlenmiştir. Yukarıda sunulan istatistiki veriler ışığında askerler, memurlar ve hukukçuların Cumhuriyet Türkiye’sinin kuruluş aşamasında belirleyici bir rol üstlendikleri, ayrıca Geç Dönem Osmanlı bürokrasisini şekillendiren kadronun, Cumhuriyet’in kurucuları olduğu anlaşılmaktadır (Sevil, 1996).

Tek Parti dönemi yöneticileri, İttihat ve Terakki yapısının içinde yetiştikleri ve bu kültürü benimsedikleri için, İttihat ve Terakki dönemindeki otoriter ve merkezîyetçi metodları sürdürmüş ve kurumsallaştırmışlardır (Soysal, 1969). Batı merkezli dönüşümün topluma zorla benimsetilmesinin dışında alternatif bir yol bulunmadığını savunan Cumhuriyetçi kadrolar, İnsel’e göre, Osmanlı’daki uzaktan denetim anlayışı yerine, topluma derinlemesine müdahale etmeyi tercih etmiş ve kurumsal bir denetim yapısı oluşturmuşlardır. Bu bağlamda Tek Parti iktidarı, bürokratların “altın çağı” olarak tanımlanmıştır; çünkü otorite, statü ve yetki açısından bürokrasi önemli bir konum elde etmiştir (İnsel, 1990). Bu durum, zaman zaman asgari bir demokrasi anlayışı oluşturmuş olsa da, çoğu zaman demokrasinin özünü çelmiştir. Aynı dönemde, muhalefet partilerinin bulunmaması ve siyasi iradenin bürokrasiyi tamamen kuşatmış

olması, siyasetle bütünleşen bürokrasiye altın yıllarını yaşatmışken, halk için aynı şey söylenemez. Zira Cumhuriyet ve demokrasi kavramları hakkında halkın büyük bir kısmının yeterli bilgi veya görüşü bulunmamaktadır (Niray, 2007).

Bürokrasinin yetkileri genişletilmiş, maaşları artırılmış ve özlük hakları hukuksal güvenceye kavuşturulmuştur. Kendisine sunulan bu geniş olanaklarla birlikte bürokrasi, henüz az gelişmiş bir toplumda, yönetemeyeceği kadar yüksek bir sosyal statüye sahip olmuştur (Ergun ve Polatoğlu, 1992). Diğer taraftan, toplumda yüksek statüye sahip laik, seküler ve Batılı eğitim almış bireylerin, geniş iş alanlarının eksikliği nedeniyle bürokrasiye katılmaları, devlet bürokrasisini Türk toplumunun elit ve eğitilmiş kesimleri için cazip bir meslek haline getirmiştir (Şaylan, 1974).

Tek Parti dönemi bürokrasisinde, yönetimde kişisellik ve keyfi atamalar, görev tanımlarında belirsizlik, yetki ve sorumlulukların net olmaması, geleneksel kırtasiyeciliğin devam etmesi gibi özellikler, Osmanlı patrimonyal bürokrasisinin Cumhuriyet Türkiye'sine miras kalan vasıfları olarak sıralanabilir. Ayrıca, patrimonyal bürokrasi geleneği doğrultusunda, söz konusu dönemde, memuriyete girişte ehliyet ve hakkaniyet ilkelerine dikkat edilmemiş, liyakat yerine kıdem esas alınarak gerçekleştirilen terfiler gibi adaletsiz uygulamalar gözlemlenmiştir. Diğer yandan, görevler ile personel arasında rasyonel bir ilişki kurulmamış, bazı görevler yalnızca kazanç sağlamak amacıyla belli kişilere verilmiş ve bunun sonucunda ise görevler ile ücretler arasında makul bir denge sağlanamamıştır (Heper, 1977).

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin en belirgin özelliklerinden biri, hem yeni bir yönetim biçiminin hem de hukuki-idari aygıtının oluşturulmasıyla birlikte, tarihin sıfırlanması amacı güdülen bir zihniyet devriminin gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu yeni zihniyet, ilk olarak Osmanlı'dan gelen birikim ve inançla bağlantılı özellikleri içeren bir dünya görüşünün hemen hemen tamamının reddine dayanmıştır. İkinci olarak, "Aydınlanma Felsefesi" ve "Fransız Devrimi"nin kültürel ve siyasal mirasından doğrudan alınan farklı fikirler, Türkiye özelinde çeşitli devletçi ve ulusalcı unsurlarla harmanlanarak yeniden tanımlanmış bir Batılılaşma ideali içinde şekillendirilmiştir. Başka bir deyişle, söz konusu dönemde, Osmanlı'ya ve onunla ilişkili olan İslamiyet'e dair dinamikler, "Cumhuriyetçilik", "devletçilik", "inkılapçılık", "halkçılık", "milliyetçilik" ve "laiklik" gibi perspektifler dâhilinde yeniden yorumlanmış ve Batılı değerlerle ikame edilmiştir. Böylelikle, yeni bir "devrimci-seküler-modernist-emredici" norm sistemi yaratılmış ve bu ilkeler doğrultusunda "ideal kamu yararı" anlayışı yeniden tanımlanmıştır (Heper, 1973).

Tanzimat ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan birçok özellikten biri de, güçlü bir devlet yapısı ve zayıf bir sivil toplumdur. Bu bağlamda, Osmanlı döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de bürokratik elitler, kendilerini dokunulmaz kılmak ve toplumu yönlendirmek amacıyla devleti mutlak bir varlık olarak takdis etmiş ve kendi varlıklarını devlete dayandırmışlardır (Heper, 1985). Böylece devlet, nihai sadakatlerini sundukları ve "halka rağmen" savunulması gereken bir kurum haline gelmiştir. Devletin güçlendirilmesi ve

varlığının sürdürülebilir kılınması, bürokrasinin nihai ve kutsal hedefi olmuştur (Göküş, 2000). Heper, bu durumu Türk kültüründeki “devlet gücü”, “devletin saygınlığı” ve “devletin önemi” gibi kavramların Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş felsefesini ve söylemini şekillendirirken, devlet algısının da bu geleneksel kültür ekseninde inşa edildiğini ifade etmektedir. Sonuç olarak, miras alınan bu algı, reform girişimlerinin merkezde yer almasını, burjuva bürokratlar tarafından yürütülmesini ve halktan bu yeniliklere kayıtsız şartsız uymasını talep etmiştir (Heper, 1989).

Tek Parti dönemi sırasında, politize olmuş sivil bürokrasi, Cumhuriyetin kuruluş aşamasında iki temel hedef belirlemiştir: İlk olarak, reformları geliştirerek sürdürmek ve bu reformlar aracılığıyla toplumu dönüştürmek; ikinci olarak ise, ekonomik kalkınma modelinde kamu bürokrasisinin dönemsel politikalarına bağlı kalmak, halkı bu politikalara tabi kılmak ve ekonomik kalkınmada bürokrasinin liderliğini sağlamak (Durgun, 2003). Örneğin, 1929 büyük ekonomik buhranının ardından uygulanan ve “Devletçilik” ilkesiyle ifade edilen ekonomi politikaları, bürokrasinin ekonomik hayata doğrudan ve etkili müdahalesine olanak tanımıştır (Şaylan, 1985). Bu dönemde, bürokrasiye geniş imkanlar ve hukuksal güvenceler sağlanmış, bu da bürokratların artan güç ve prestijleri ile kamuda yalnızca rutin politika uygulayıcıları olmaktan çok, politika belirleyici ve bu süreci denetleyen aktörler haline gelmelerine olanak tanımıştır (Eryılmaz, 2009; Heper, 1985).

Cumhuriyeti kuran ideolojik idealler ile bürokratik seçkinlerin benzer yönleri, bürokrasi lehine toplumsal statünün yükselmesini sağlama amacını gütmüştür. Bu bağlamda halk, bürokratik elitin sahip olduğu itibar ve imtiyazlarla birlikte, giyim tarzı, davranış biçimleri, sosyal değerler ve mali statüler nedeniyle onları farklı bir dünyaya ait kişiler olarak görmüştür. Ayrıca, bürokratların kendilerine özgü ayrıcalıklara sahip olmaları ve halka tepeden bakarak hakir görmeleri, halkın bu kesime yönelik olumsuz duygularını pekiştirmiş, bu durum zamanla derinleşerek günümüze kadar devam eden bir toplumsal zıtlaşmanın temellerini atmıştır (Ergun ve Polatoğlu, 1992). Bu toplumsal olumsuz algıyı besleyen bir şekilde politika üreten siyasi iktidar, geniş halk kitlelerinin büyük ekonomik sıkıntılar yaşadığı II. Dünya Savaşı yıllarında bile memurlara maddi ve manevi her türlü desteği sağlamıştır. Aynı dönemde, memurlara bedeli karşılığında gıda dağıtımını yapılmış ve aylıklarına belirli oranlarda zam yapılmıştır. Memurların ve bürokratların zaten mevcut olan ayrıcalıklarının yanı sıra, siyasi iktidar tarafından tanınan aşırı pozitif ayrımcılık, halkı devletten, siyasetten ve bürokrasiden daha da uzaklaştırmış ve bu kesimler arasındaki mesafeyi artırmıştır (Us, 1973).

Bürokratik elitin, toplumsal dirence rağmen devletin baskıcı politikalarını uygulama çabası, o dönemdeki memur algısının şekillenmesine yol açmıştır. Bu algıya göre, bürokratlar “halka hizmet eden” bir sınıf değil, “halka tepeden bakan ve sürekli emreden, zaman zaman da toplumu potansiyel bir tehlike olarak gören” dokunulmaz ve ayrıcalıklı bir sınıftır. Bu sınıf, halk tarafından “ceberrut bürokrasi” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Aynı dönemde, bürokrasi özne olarak kabul edilirken, toplum nesne olarak değerlendirilmiş ve Tek Parti

rejiminin bürokrasiyle olan ilişkisi, toplumun kültürüne ve değerlerine karşı izlenen politika nedeniyle yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Bu süreçte, bürokratlar, hizmet ettiklerini düşündükleri halktan, hem zihinsel hem de duygusal anlamda büyük bir kopuş yaşamıştır (Dursun ve Al, 1998).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, yeni siyasal ve toplumsal hedeflerin gerçekleştirilmesi için, Cumhuriyetin temel ilkelerini kabul eden devrimci ve modernist bürokratik bir yapıya her zaman ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü Cumhuriyet devrimlerinin, yalnızca Cumhuriyet ilkelerine bağlı bürokratik kadrolarla başarıyla gerçekleştirilebileceği kabul edilmiştir (Göküş, 2000). Bu doğrultuda, Cumhuriyet bürokrasisi, Osmanlı bürokrasisinden devraldığı seçkin bir dünya görüşüne sahip olup, kendisini devletin asıl hizmetkârı ve tek koruyucusu olarak görmüştür. Siyasallaşmış ve burjuva refleksi gösteren bürokratik sınıf, Cumhuriyet'in kuruluşu ve modernleşme politikalarının uygulanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda, Erken Cumhuriyet Dönemi yöneticileri, yalnızca merkezileşmiş güçlü bir bürokratik yapı değil, aynı zamanda bu yapıyı iktidar aracı olarak kullanan ve kendi imkânlarını bu iktidar ekseninde geliştiren eklektik bürokrasi kültürünü ve politikleşmiş bürokrasi sınıfını da miras olarak almışlardır (L. L. Roos ve N. P. Roos, 1971).

Osmanlı'nın Sanayi Devrimi'ni Batı ile eş zamanlı yaşayamamasının getirdiği eksiklikleri hisseden Türkiye, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte demokrasi standartlarını yasalarla uygulamaya çalışmış ve demokratik kurumlarını oluşturmayı hedeflemiştir; ancak demokrasi kültürünün halka aktarılması konusunda beklenen başarıya ulaşamamıştır (Niray, 2007). Egemenlik kullanma hakkını yalnızca halkın kendisine tanıyan bir demokrasi anlayışıyla uyumlu bürokratik yapı, halk adına egemenlik yetkisini kullanan temsilcilerin politikalarını uygulaması gereken "hukuki-rasyonel bürokrasi" modelini benimsemiş, fakat Batılı ülkelerde uygulanan bu model, Türkiye'de siyasal, toplumsal, kültürel ve iktisadi gerekçelerle etkili bir şekilde yaşatılamamıştır. Bürokratik olarak "geleneksel-patrimonyal" yönetim geleneğini aşamamış olan Türkiye'nin son yüz yıllık tarihindeki belirgin özelliği, sivil bürokrasinin siyasi erklere karşı mesafeli durmamış olmasıdır. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti özelinde demokratik, etik, objektif ve rasyonel bir bürokrasinin tam anlamıyla ve tüm bileşenleriyle kurumsallaşamamış olmasının sonuçlarından birisidir (Eryılmaz, 2002).

Sonuç

Bu çalışma, Tanzimat dönemiyle başlayıp Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam eden bürokratik evrimi ve bu dönüşümün Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Osmanlı'nın son dönemindeki yönetim anlayışının, özellikle Tanzimat Fermanı ile başlatılan merkezîyetçi reformların, Cumhuriyet'in kurucu kadroları üzerinde nasıl bir etkisi olduğunu göstermektedir. Tanzimat ile birlikte ortaya çıkan reformlar, sadece devletin yapısal dönüşümünü değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel alandaki değişimleri de tetiklemiştir. Bu reformlarla birlikte, Osmanlı'dan devralınan bürokratik kültür, Cumhuriyet'in ilk yıllarında şekillenen modern devlet anlayışının temellerini

atmış, ancak toplumsal katılım ve halkla bütünleşme konusunda önemli eksiklikler ortaya çıkmıştır.

Tanzimat dönemi, Osmanlı Devleti'nin geleneksel yönetim biçimlerinden modern devlet anlayışına geçişin simgesi haline gelirken, Batılı normların bürokratik yapıya entegrasyonu, sadece idari yapının değil, aynı zamanda toplumsal yapının da dönüşmesine yol açmıştır. Bu dönemde, Batı'dan alınan eğitim modeli ve devlet anlayışları, Osmanlı bürokrasisini daha profesyonel ve uzmanlaşmış bir yapıya dönüştürmeyi hedeflemiştir. Ancak, Batı'nın modern devlet anlayışının Osmanlı'daki geleneksel yapılarla uyumsuzluğu, bürokrasideki reformların uygulanmasında önemli zorluklar yaratmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da bu etki devam etmiştir. Cumhuriyet'in kurucu kadroları, Osmanlı'nın bürokratik yapısını büyük ölçüde devralmış olmakla birlikte, bu yapıyı modernleştirerek, ulusal kimlik inşa sürecine dönüştürmeye çalışmıştır.

Bürokratik elitin Cumhuriyet'in kuruluşunda belirleyici bir rol oynaması, sadece yönetsel bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal bir değişimin de temel taşlarını oluşturmuştur. Bürokrasinin, toplumu dönüştürme misyonunu üstlenmesi ve bu süreçte, halkı "yönlendirme" anlayışı benimsemesi, toplum ile bürokrasi arasında derin bir zıtlığa yol açmıştır. Bürokratik elitin halktan zihinsel ve duygusal olarak kopması, halkın bürokrasiye karşı olumsuz bir algı geliştirmesine neden olmuştur. Bürokrasinin politikleşmesi ve devletin merkezîyetçi yapısının güçlendirilmesi, aslında halkın demokratik katılımına daha az fırsat tanınmasına yol açmıştır. Nitekim Cumhuriyet'in ideallerini halkla bütünleştirmek yerine, bürokratik elitlerin ideolojik olarak baskın kimlikleri, toplumsal direnci artırmış ve halkın bürokrasiye yönelik olumsuz bir algı geliştirmesine neden olmuştur. Bu algı, zamanla "ceberrut bürokrasi" olarak adlandırılmış ve halkın bürokrasiye karşı duyduğu tepkiyi pekiştirmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki bu bürokratik yapı, Osmanlı'dan devralınan kalıplar ve Batılılaşma idealleri arasında bir denge kurmaya çalışırken, devletin egemenlik anlayışıyla halkın egemenlik hakkı arasındaki mesafe giderek açılmıştır. Bürokratik elitin, halk adına egemenlik yetkisini kullanması, halkın devletle ve bürokrasiyle olan bağını zayıflatmış, bu bağın güçlendirilmesi için gerekli olan demokratik değerlerin toplumda tam anlamıyla yerleşmesine engel olmuştur. Bürokrasi, siyasal gücünü yalnızca yönetsel bir araç olarak kullanmakla kalmamış, aynı zamanda toplumu şekillendirme, reformları uygulama ve bu reformları dayatma noktasında güçlü bir aktör olmuştur. Ancak bu yaklaşım, halkın aktif katılımını teşvik etmek yerine, toplumu bir tür "objeye" dönüştürmüş ve bu da bürokratik elitin halktan zihinsel ve duygusal olarak uzaklaşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet'in demokrasi idealiyle çelişmiş ve halkın devlete olan güvenini gölgelemiştir.

Özetle, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş süreci, sadece bir yönetim biçimi değişikliği değil, aynı zamanda toplumsal yapının, kültürün ve ideolojik anlayışların da yeniden şekillendiği bir dönüşüm süreci olmuştur. Tanzimat'tan itibaren atılan reform adımları, Batılılaşma ve

modernleşme idealleri doğrultusunda şekillenen bürokratik yapılarla desteklenmiş, ancak bu süreçte halkın devlete katılımı yeterince sağlanamamıştır. Bürokratik elitin, toplumu dönüştürme misyonu üstlenmesi, halk ile bürokrasi arasında derin bir uçurum yaratmış ve bu durum, Türkiye'nin demokrasi ve toplumsal bütünleşme süreçlerinde önemli engeller oluşturmuştur. Bürokrasinin hem yönetsel hem de ideolojik olarak güçlenmesi, Cumhuriyet'in demokratikleşme sürecini sekteye uğratmış, halkın devlete ve bürokrasiye karşı duyduğu negatif algıyı pekiştirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken yıllarındaki bürokratik yapı, toplumsal katılımı dışlayan merkezîyetçi ve elitist bir yaklaşım sergileyerek, halkla olan bağları zayıflatmış ve demokratikleşme sürecinin önünde bariyer oluşturmuştur. Netice itibariye sözü edilen bürokratik kültür, Türk bürokrasisinin kurumsallaşmasında önemli zorluklar yaratmış ve demokratik, etik ve rasyonel bir bürokratik yapı kurma hedefinden görece uzak kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, A. (2004). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Can, H. (2005). *Organizasyon ve Yönetim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Durgun, Ş. (2003). *Türk Kamu Yönetiminde Bürokratik Siyaset*. Ankara: Yargı Yayınları.

- Durgun, Ş. (2005). *Türkiye’de Devletçi Gelenek ve Müzik*, Ankara: Alter Yayıncılık.
- Dursun, D. & Al, H. (1998). *Türkiye’de Yönetim Geleneği*. İstanbul: İlke Yayınları.
- Ergun, T. & Polatoğlu, A. (1992). *Kamu Yönetimine Giriş*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1992). *Tanzimat ve Yönetiminde Modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2002). *Bürokrasi ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2009). *Kamu Yönetimi*. Ankara: Okutman Yayınları.
- Göküş, M. (2000). *Tek-Parti Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Gelişimi*. AİD, 2, 24-25.
- Kongar, E. (1993). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eryılmaz, B. (1997). *Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Bürokrasi - İktidar İlişkileri*, YTD, 13, 135-155.
- Heper, M. (1973). *Modernleşme ve Bürokrasi: Karşılaştırmalı Kamu Yönetimine Giriş*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Heper, M. (1974). *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara: Ogun Kardeşler Matbaası.
- Heper, M. (1977). *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Heper, M. (1985). *Osmanlı Bürokrasisi*, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi (I. Cilt, S. 50-72). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heper, M. (1989). *Motherland Party Governments and Bureaucracy in Turkey, 1983-1989*, International Journal of Policy and Administration, 2, 460.
- İnalçık, H. (2004). *Bürokrasi, Batıllaşma, Laikleşme*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 50, 62-63.
- İnsel, A. (1990). *Türkiye Toplumunun Bunalımı*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Kayalı, K. (1994). *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs - 12 Mart*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, L. (2005). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğusu*. Çev. Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan, İrfan Doğan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Niray, N. (2007). *Demokrasi, Siyasi Partiler ve Seçim*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2000). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbudun, E. (1995). *Türkiye’de Devlet Seçkinleri ve Demokratik Siyasal Kültür*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.

- Roos, L. L. & Roos, N. P. (1971). *Managers of Modernization, Organization and Elites in Turkey, 1950-1969*, Harvard University Press, Cambridge.
- Rustow, D. A. (1959). *The Army and Founding of the Turkish Republic*. World Politics, 4, 513-527.
- Sevil, M. M. (1996). *Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Kamu Bürokrasisinin Rolü: Türkiye'de Demokrasinin İki Boyutu Modernleştiriciler ve Seçilmişler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Soysal, M. (1969). *Anayasaya Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Şaylan, G. (1974). *Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Şaylan, G. (1985). *Cumhuriyet*, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (II. Cilt, S. 300). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tataroğlu, M. (1998). *Cumhuriyet Döneminde Bürokrasinin Rolü*. YTD, 4, 135.
- Tuncay, M. (1971). *Siyasal Gelişme Evreleri*, Ankara: İletişim Yayınları.
- Uğur, A. A. (2000). *Politik Süreç Bürokrasi ve Kamu Açıkları İlişkisi: (Türkiye örneği 1983-1999)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Us, Ö. (1973). *Memurluk Prestiji*, AİD, 3, 51-53.
- Yalçındağ, S. (1970). *Kamu Yönetim Sisteminin Tarihsel Evrimi Üzerine Notlar*. AİD, 2, 20-57.

**TÜRK KADINLARININ BELEDİYENİN ÇÖP VE ÇEVRESEL ATIK TOPLAMA
HİZMETİNDEN MEMNUNİYET DÜZEYİ VE İLİŞKİLİ FAKTÖRLER**
**SATISFACTION LEVEL OF TURKISH WOMEN WITH THE MUNICIPALITY'S
GARBAGE AND ENVIRONMENTAL WASTE COLLECTION SERVICE AND
RELATED FACTORS**

Prof. Dr. Ömer ALKAN¹

Atatürk Üniversitesi

oalkan@atauni.edu.tr

¹ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3814-3539>

Bedri Berkcan KARACAOĞLU²

Atatürk Üniversitesi/ Doktora Öğrencisi

bercankaracaoğlu@gmail.com

²ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-1757-605X>

ÖZET

Bu çalışma, Türk kadınlarının belediyelerin çöp ve çevresel atık toplama hizmetlerinden duydukları memnuniyeti ve bu memnuniyeti etkileyen faktörleri incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan 2023 tarihli Yaşam Memnuniyeti Araştırması'na katılan Türkiye'nin farklı şehir ve bölgelerinden 18 yaş ve üzeri 4714 kadın bireyin verisinden istifade edilmiştir. Araştırma; yaş, eğitim düzeyi, gelir durumu, medeni durum, çalışılan işteki durum, yaşanılan konutun mülkiyet durumu, yaşanılan konutun metrekaresi gibi sosyodemografik özelliklerin memnuniyet üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Çalışma kapsamında Genelleştirilmiş Sıralı Lojistik Regresyon modeli uygulanarak Türkiye'de yaşayan kadın bireylerin belediyenin çöp ve çevresel atık toplama hizmetinden memnuniyet düzeylerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonuçları, sosyoekonomik düzeyin, konut sahipliğinin, işteki durumu, yaşın ve eğitim seviyesinin memnuniyet üzerinde belirgin bir etkisi olduğu saptanmıştır. Çalışma, yerel yönetimlerin kadınların ihtiyaçlarını ve beklentilerini dikkate alarak çevre yönetimi hizmetlerini geliştirmesinin, toplumsal memnuniyet ve çevre koruma hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Belediye Hizmetlerinden Memnuniyet, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, Türk Kadınları, Genelleştirilmiş Sıralı Lojistik Regresyon

ABSTRACT

This study examines Turkish women's satisfaction with municipal waste and environmental waste collection services, as well as the factors influencing this satisfaction. The research utilizes data from 4,714 women aged 18 and above, drawn from various cities and regions across Turkey, who participated in the 2023 Life Satisfaction Survey conducted by the Turkish Statistical Institute. The analysis explores the effects of sociodemographic characteristics—such as age, education level, income status, marital status, employment status, home ownership, and the size of the residence—on satisfaction levels. A Generalized Ordered Logistic Regression model was employed to determine the factors affecting women's satisfaction levels with municipal and environmental waste collection services. The results indicate that socioeconomic status, home ownership, employment status, age, and education level significantly influence satisfaction. The study suggests that local governments can make substantial contributions to social satisfaction and environmental protection goals by designing environmental management services that consider the needs and expectations of women.

Keywords: Satisfaction with Municipal Services, Life Satisfaction Survey, Turkish Women, Generalized Ordered Logistic Regression

1. GİRİŞ

Çevre hizmetleri, sürdürülebilir bir yaşam ve sağlıklı bir çevre için temel unsurlar arasında yer almaktadır. Modern kent yaşamının kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan çöp, atık ve diğer çevresel sorunlar, yerel yönetimlerin etkin bir şekilde müdahale etmesi gereken kritik konular arasında bulunmaktadır. Bu bağlamda belediyeler, çevre kirliliğinin önlenmesi, doğal kaynakların korunması ve halk sağlığının sürdürülmesi açısından büyük bir sorumluluk üstlenmektedir. Çöp ve çevresel atık toplama hizmetleri, yalnızca fiziksel bir temizlik süreci değil, aynı zamanda toplumsal refahın ve çevresel sürdürülebilirliğin önemli bir parçasıdır (Öztaş & Zengin, 2008:185). Düzenli atık toplama, halk sağlığını tehdit eden olası riskleri en aza indirirken, çevresel bozulmayı engelleyerek şehirlerin daha yaşanabilir hale gelmesini sağlar. Ayrıca, bu hizmetler bireylerin çevre bilinci kazanmasında ve çevre dostu davranışların teşvik edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Çöp ve çevresel atık toplama, özellikle kentlerde yaşayanlar için oldukça önemli bir çevresel hizmettir. Bu hizmetlerin düzenli ve etkin bir şekilde sağlanması, kentsel alanlarda yaşam kalitesini doğrudan etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Belediye hizmetleri kapsamında çöp toplama, geri dönüşüm, atık yönetimi gibi işlemler, çevresel sağlığı korumanın yanı sıra, atıkların yerinde toplanarak çevre kirliliğinin önlenmesine de yardımcı olur. Ayrıca, bu hizmetlerin verimli şekilde yürütülmesi, şehirlerin estetik değerini artırırken, olası sağlık risklerini de minimuma indirir (Kök, 2021:106).

Kadınlar, ev ve mahalle çevresindeki temizlik ve çevre düzeninin sağlanmasında aktif roller üstlendiklerinden, çevre hizmetlerinin etkinliği ve erişilebilirliği konusunda kritik bir paydaştır. Özellikle, çöp toplama hizmetlerinin kalitesi ve düzenliliği, kadınların günlük yaşam pratiklerini ve yaşam memnuniyetini doğrudan etkilemektedir. Kadınlar, evde temizlik, yemek yapma, çocuk bakımı gibi birçok sorumluluğun yanı sıra çevre düzeninin sağlanmasında da önemli bir rol oynamaktadır (Alkan, 2000:18). Bu nedenle, çevre hizmetlerinin iyileştirilmesi, yalnızca çevre koruma hedeflerine ulaşmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden de önemli katkılar sunar. Yerel yönetimlerin sağladığı çevre hizmetlerinin önemi, bireylerin ve toplumun genel yaşam kalitesine olan etkisiyle de ön plana çıkmaktadır. Bu hizmetlerin etkin bir şekilde planlanması ve yürütülmesi, toplumsal memnuniyetin artırılmasında, çevresel bilincin güçlendirilmesinde ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasında belirleyici bir rol oynar (Esen & Esen, 2018:170).

Çöp ve çevresel atık toplama hizmetleri, sadece kentlerin temizliğini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumun çevre bilincini artırmaya yönelik bir araç olarak da işlev görür. Atık yönetimi konusunda yapılan eğitimler ve bilinçlendirme kampanyaları, çevre dostu alışkanlıkların yayılmasına yardımcı olur. Kadınlar, genellikle evdeki atık yönetiminden sorumlu oldukları için, çevre hizmetlerine dair bilgi sahibi olmaları ve bu hizmetlere duyarlı olmaları, tüm toplumun çevre bilincinin artmasına katkı sağlar (Başbakanlık, 2008:9). Belediye hizmetlerinin etkinliği, atıkların düzenli olarak toplanması, geri dönüşüm oranlarının artırılması ve halkın çevreye duyarlılığının teşvik edilmesi gibi unsurları içerir. Ayrıca, belediyelerin

sunduğu çevresel hizmetlerde kadınların yerinin önemi de büyük bir rol oynamaktadır. Kadınların çevresel hizmetlere katılımının, sürdürülebilir çevre politikalarının uygulanabilirliğini artırdığını vurgulamaktadır (Özdemir & Kiriş 2021:120).

Türkiye, hızla büyüyen ve kentleşen bir ülke olarak çevresel sorunlarla mücadele etmekte ve bu sorunların çözümünde çeşitli stratejiler geliştirmektedir. Çevresel hizmetler, büyükşehirlerden kırsal alanlara kadar tüm bölgelerde önemli bir yönetim alanı oluşturur. Belediyeler, atık yönetimi, su temini, yeşil alanların korunması ve çevre düzenlemesi gibi temel hizmetleri sunarken, bu hizmetlerin halkın sağlığı ve yaşam kalitesi üzerindeki etkisi de oldukça büyüktür. Bu bağlamda, çöp ve çevresel atık toplama hizmetleri, sadece kentsel altyapının bir parçası olmakla kalmaz, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirlik ve halk sağlığının korunmasında kritik bir rol oynar (Karakaş vd., 2019:132). Çevresel hizmetlerin verimliliği, bireylerin bu hizmetlere erişimi ve hizmetin kalitesine dair algıları ile doğrudan ilişkilidir. Türkiye'deki kadınlar, özellikle ev içi sorumlulukları, aile sağlığı ve çevre düzeni konularında önemli bir rol oynamaktadır. Kadınlar, günlük yaşamda temizlik, atık yönetimi ve çevre düzeni gibi görevleri yerine getirirken, belediyelerin sağladığı çöp toplama ve atık yönetimi hizmetlerinin etkinliği ve düzenliliği, onların yaşam kalitesini ve çevreye duyarlılığını doğrudan etkiler (Alkan, 2004:1). Kadınların çevresel hizmetlerdeki rolü, yalnızca ev içi sorumluluklarla sınırlı değildir. Türkiye'deki kadınlar, çevre bilincinin artırılması ve çevresel sorunların çözülmesine yönelik sivil toplum örgütlerinde, yerel yönetimlerde ve çeşitli çevre hareketlerinde aktif bir şekilde yer almaktadır. Kadınların bu alanlardaki etkinliği, çevre politikalarının şekillenmesinde ve toplumsal duyarlılığın artırılmasında önemli bir güç kaynağı olmuştur (Gül & Yaman, 2021:1288). Kadınların çevresel hizmetlerden memnuniyet düzeyleri, genellikle hizmetlerin etkinliği ve erişilebilirliği ile doğrudan ilişkilidir. Belediyelerin çevresel hizmetleri, özellikle kadınların yaşam alanlarını etkileyen unsurlar olduğundan, kadınların bu hizmetlere ilişkin algıları ve memnuniyet düzeyleri, genel çevre politikalarının iyileştirilmesi açısından önemli bir göstergedir. Bu nedenle, Türkiye'deki kadınların çevresel hizmetlere olan memnuniyet düzeylerini anlamak hem kadınların yaşam kalitesini artırmak hem de sürdürülebilir çevre politikalarını geliştirmek için kritik bir adımdır (Karakaş vd., 2019:140).

Bu araştırmanın temel amacı, Türk kadınlarının belediyeler tarafından sunulan çöp ve çevresel atık toplama hizmetlerine yönelik memnuniyet düzeylerini belirlemek ve bu memnuniyeti etkileyen faktörleri analiz etmektir. Çevresel hizmetler, özellikle atık yönetimi, şehirlerin yaşanabilirliğini doğrudan etkileyen önemli bir unsur olduğundan, bu hizmetlerin kalitesi ve halk üzerindeki etkileri, toplumsal yaşamın sürdürülebilirliğine katkı sağlar (Metin & Gül, 2020:254). Kadınlar, hem evdeki temizlik ve düzenin sağlanmasında hem de çevre bilincinin artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, kadınların bu hizmetlere yönelik algılarını ve memnuniyet düzeylerini anlamak, daha etkin ve kapsayıcı çevre politikalarının geliştirilmesi için kritik bir adımdır (Aygül & Yıldız, 2018:90-91). Araştırma, kadınların çevresel hizmetler hakkında sahip oldukları görüşleri, memnuniyet düzeylerini, bu hizmetlerin iyileştirilmesine yönelik önerilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca, hizmetlerin etkinliği, düzenliliği, erişilebilirliği ve kadınların çevre bilinci gibi unsurların memnuniyet düzeyine etkilerini incelemeyi hedeflemektedir. Bu araştırmanın önemi, çevre hizmetlerinin toplumda yarattığı etkiyi ve kadınların bu hizmetlere olan bakış açılarını daha derinlemesine anlamaya yönelik sağladığı katkıda yatmaktadır. Çevresel hizmetlerin kadınların yaşam kalitesini iyileştirmedeki rolü, yerel yönetimlerin hizmet sunumunu geliştirme ve çevre politikalarını güçlendirme konusunda yol gösterici olacaktır. Ayrıca, kadınların çevresel hizmetler konusunda daha bilinçli hale gelmesi, toplumun genel çevre bilincinin artmasına da

yardımcı olabilir. Bu bağlamda, araştırma, belediyeler için önemli bir rehber niteliği taşıyacak ve kadınların yaşam kalitesini artırmaya yönelik stratejilerin oluşturulmasına katkıda bulunacaktır.

2. MATERYAL VE METOT

2.1. Veri

Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2023 senesinde yayımlanmış olduğu Yaşam Memnuniyeti Araştırması'na ait veriler kullanılmıştır. Bu Araştırma, Türkiye sınırları içerisinde yaşamını sürdüren 18 yaş ve üzerindeki hane halkı bireylerini kapsamaktadır. Bu çalışmada, araştırmaya katılan 18 yaş ve üstü 4.714 kişinin verileri analiz edilmiştir.

2.2. Değişkenler

Çalışmanın bağımlı değişkeni, Türk kadınlarının belediyenin çöp ve çevre atıkları toplama hizmetlerinden memnuniyet düzeyini ölçmektedir. Bu değişken, şu soruyla elde edilmiştir: "Son bir yılda belediyenin çöp ve çevre atıkları hizmetlerinden memnuniyet dereceniz nedir?" Yanıtlar "Çok memnun veya memnun; Orta derecede memnun, Memnun değil veya hiç memnun değil" şeklinde kategorilere ayrılmıştır.

2.3. Bağımsız Değişkenler

Bağımsız değişkenler, Yaşam Memnuniyeti Araştırması veri setindeki ve önceki çalışmaların önerdiği faktörler dikkate alınarak belirlenmiştir. Yaş, Medeni durum, Mesleki durum, Eğitim seviyesi, Oturulan konutun büyüklüğü (metrekare cinsinden), Ailenin aylık net geliri çalışmanın bağımsız değişkenleridir. Sıralı ve kategorik yapıdaki değişkenler, etkilerinin detaylı incelenmesi amacıyla kukla değişkenlere dönüştürülmüştür (Ünver, 2024).

2.4. İstatistiksel Analiz

Bu çalışmada veriler, SPSS 20 ve Stata 15 yazılımları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın bağımlı değişkeni sıralı bir yapıya sahip olduğundan, analiz için sıralı tercih modellerine başvurulmuştur (Alkan & Ünver, 2022). Çalışma kapsamında, sıralı tercih modellerinden biri olan Genelleştirilmiş Sıralı Lojistik Regresyon Modeli tercih edilmiştir.

3. TARTIŞMA

3.1. Araştırmaya Katılım Sağlayan Kişilerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Tablo 1 incelendiğinde araştırmaya katılım sağlayan kadınlardan 3210 kişinin yani kadınların 68.1% 'inin belediyenin çöp ve atık toplama hizmetlerinden çok memnun/memnun olduğu anlaşılmaktadır. Medeni durum değişkeni bakımından ele alındığında evli kadınların 67,8% 'bu hizmetlerden çok memnun/memnun olduğu bekâr kadınların ise 17,9% 'unun memnun değil /hiç memnun değil olduğu gözlemlenmiştir. Yine eğitim düzeyi değişkeni açısından incelendiğinde ilköğretim mezunu kadınların 71,6% 'sının çok memnun/memnun 9,2% 'sinin orta düzeyde olduğu görülmüş üniversite mezunu kadınların ise 63,9% 'unun çok memnun/memnun olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere ait bulgular

Değişkenler	Belediye Hizmetinden Memnuniyet Düzeyi
-------------	--

	Çok memnun/Memnun	Orta	Memnun değil / Hiç memnun değil
Eğitim düzeyi			
Bir okul bitirmeyen	466(69,7)	87(13,0)	116(17,3)
İlkokul	1069(71,6)	138(9,2)	285(19,1)
İlköğretim	336(65,0)	65(12,6)	116(22,4)
Lise	654(67,8)	112(11,6)	198(20,5)
Üniversite	685(63,9)	165(15,4)	222(20,7)
Medeni durum			
Bekar	990(68,8)	191(13,3)	257(17,9)
Evli	2220(67,8)	376(11,5)	680(20,8)
Yaş			
24 ve altı (18-24)	309(64,9)	72(15,1)	95(20,0)
25-34	585(63,9)	125(13,6)	206(22,5)
35-44	664(63,5)	145(13,9)	236(22,5)
45-54	645(70,0)	96(10,4)	181(19,6)
55-64	503(72,3)	67(9,6)	126(18,1)
65+	504(76,5)	62(9,4)	93(14,1)
İşteki durum			
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışan	669(65,9)	154(14,5)	207(19,5)
İşveren / kendi hesabına çalışan	63(57,8)	9(8,3)	37(33,9)
Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan	38(64,4)	8(13,6)	13(22,0)
Çalışmıyor	2410(69,1)	396(11,4)	680(19,5)
Mülkiyet Durumu			
Ev Sahibi Değil	1237(68,2)	216(11,9)	360(19,9)
Ev Sahibi	1973(68,0)	351(12,1)	577(19,9)
Oturulan konutun metre karesi			
60 m ² ve daha az	97(62,6)	19(12,3)	39(25,2)
61-90	871(69,2)	159(12,6)	228(18,1)
91-120	1281(69,9)	193(10,5)	359(19,6)

121-150	585(65,4)	121(13,5)	188(21,0)
151 m ² ve üstü	376(55,5)	75(13,1)	123(21,4)

Hane Aylık Gelir

0 TL – 8500 TL	512(68,7)	91(12,2)	142(19,1)
8501 TL – 12500 TL	562(67,0)	92(11,0)	185(22,1)
12501 TL – 17500 TL	457(66,6)	91(13,3)	138(20,1)
17501 TL – 25500 TL	706(71,5)	104(10,5)	178(18,0)
25501 TL + TL	973(66,8)	189(13,0)	294(20,2)

3.2. Model Tahmini

Bu araştırmada, analiz yöntemi olarak *Genelleştirilmiş Sıralı Lojistik Regresyon Modeli* tercih edilmiştir. Model tahminine ilişkin sonuçlar Tablo 2’de sunulmaktadır. Tablo 2’nin incelenmesi sonucunda, yaş, eğitim seviyesi, medeni durum, mesleki durum ve oturlan konutun büyüklüğü (metrekare) değişkenlerinin modelde istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Tahmin edilen model

Değişkenler	Çok Memnun/Memnun		Orta	
	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
Eğitim düzeyi (referans: üniversite)				
Bir okul bitirmeyen	-0,114 ^b	0,153	-0,201 ^b	0,180
İlkokul	-0,306 ^b	0,119	-0,091 ^a	0,139
İlköğretim	-0,105 ^b	0,132	0,075 ^a	0,158
Lise	-0,213 ^b	0,116	0,024 ^a	0,141
Medeni durum (referans: bekâr)				
Evli	0,040 ^a	0,0923	-0,234 ^b	0,109
Yaş (referans: 65+)				
24 ve altı (18-24)	0,612 ^c	0,171	0,320 ^b	0,206
25-34	0,548 ^c	0,148	0,393 ^b	0,177
35-44	0,548 ^c	0,143	0,410 ^b	0,167
45-54	0,431 ^b	0,144	0,344 ^b	0,174
55-64	0,612 ^c	0,171	0,071 ^a	0,174

İşteki durum (referans: çalışmıyor)				
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışan	0,025 ^a	0,099	0,003 ^a	0,117
İşveren / kendi hesabına çalışan	-0,573 ^c	0,217	0,789 ^c	0,225
Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan	-0,162 ^b	0,314	-0,062 ^a	0,357
Konut Mülkiyet Durumu (referans: ev sahibi değil)				
Ev Sahibi	0,133 ^b	0,075	0,102	0,083
Oturulan konutun metre karesi (referans:151 m² ve üstü)				
60 m ² ve daha az	0,148 ^b	0,207	-0,020 ^a	0,140
61-90	-0,182 ^b	0,125	-0,264 ^b	0,147
91-120	-0,235 ^b	0,117	-0,352 ^b	0,141
121-150	-0,003 ^a	0,128	-0,266 ^b	0,143
Hane Aylık Gelir (referans: 0 – 8500 TL)				
8501 – 12500 TL	-0,081 ^a	0,125	-0,205 ^b	0,140
12501 – 17500 TL	-0,154 ^b	0,130	-0,264 ^b	0,147
17501 – 25500 TL	-0,344 ^b	0,126	-0,352 ^b	0,141
25501 + TL	-0,252 ^b	0,131	-0,266 ^b	0,143

^ap<.01; ^bp<.05; ^cp<.10

Çalışmada, Genelleştirilmiş Sıralı Lojistik Regresyon modeline dahil edilen bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununu tespit etmek amacıyla Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) değerleri incelenmiştir. VIF değerlerinin 5 ve üzeri olması orta düzeyde, 10 ve üzeri olması ise yüksek düzeyde çoklu doğrusal bağlantıya işaret etmektedir (Alkan, Küçükoglu, & Ünver, 2024; Ünver, Alkan, & Oktay, 2024). Analiz sonucunda, modeldeki değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantıya yol açabilecek herhangi bir sorun tespit edilmemiştir. Tablo 3'te modeldeki değişkenlerin VIF değerleri sunulmaktadır. Genelleştirilmiş sıralı lojistik regresyon modeline göre eğitim düzeyi bir okul bitirmeyen bireylerin, referans grup ile karşılaştırıldığında, belediye çöp ve atık toplama hizmetlerinden çok memnun/memnun olma olasılığı %2,5, orta olma olasılığı ise %2,9 daha düşüktür. İlkokul mezunu kişiler üniversite mezunu kişilerle karşılaştırıldığında çok memnun/memnun olma olasılığı %6,5 ve orta olma olasılığı ise %1,4 daha düşüktür.

Lise mezunlarının çok memnun/memnun olma olasılığı, üniversite mezunu bireylere göre %4,6 daha düşüktür. İlköğretim mezunları üniversite mezunlarına göre çok memnun/memnun olma olasılığı %2,3 daha düşük, orta olma olasılığı ise %1,2 daha yüksektir. Yaş gruplarının belediyenin çöp ve atık toplama hizmetinden memnuniyet düzeyini incelediğimizde 25-34 yaş aralığındaki bireylerin, referans gruba göre, çok memnun/memnun olma olasılığı %11 daha düşüktür. 35-44 yaş aralığındaki bireylerde bu düşüş %12'dir. Çalışma durumu değişkenine baktığımızda ise İşveren ya da kendi hesabına çalışan bireylerin, çalışmayan bireylere kıyasla, çok memnun/memnun olma olasılığı %13,1 daha düşüktür. Konut mülkiyet durumu

değişkeninde ev sahibi olan bireyler ev sahibi olmayan bireylere göre %1,15 orta olma olasılığına daha çok sahiptir. Konutun metrekaresi ele alındığında belediye çöp ve atık hizmetlerinden memnuniyet düzeyi Oturduğu konutun metrekaresi 61-90 aralığında olan bireylerin, referans gruba göre, çok memnun/memnun olma olasılığı %3,9 daha yüksektir. Bu bulgular, belediye çöp ve atık hizmetlerinden memnuniyet üzerinde farklı demografik ve sosyoekonomik faktörlerin etkisini göstermektedir.

Tablo 3. Marjinal Etkiler

Değişkenler	Çok Memnun/Memnun		Orta		VIF
	M.E	Standart Hata	M.E	Standart Hata	
Eğitim düzeyi (referans: üniversite)					
Bir Okul Bitirmeyen	-0,025 ^a	0,038	-0,029 ^a	0,026	2,12
İlkokul	-0,065 ^a	0,025	-0,014 ^a	0,021	2,47
İlköğretim	-0,023 ^a	0,029	0,012 ^a	0,025	1,50
Lise	-0,046 ^a	0,025	0,003 ^a	0,022	1,73
Medeni durum (referans: bekâr)					
Evli	-0,008 ^a	0,019	-0,035 ^a	0,015	1,33
Yaş (referans: 65+)					
24 ve altı (18-24)	-0,125 ^b	0,035	0,045 ^a	0,029	2,02
25-34	-0,110 ^b	0,029	0,057 ^a	0,025	2,64
35-44	-0,120 ^b	0,027	0,060 ^a	0,023	2,63
45-54	-0,084 ^a	0,027	0,049 ^a	0,024	2,30
55-64	-0,028 ^a	0,026	0,009 ^a	0,022	1,90
İşteki durum (referans: çalışmıyor)					
Ücretli, maaşlı veya yevmiyeli çalışan	-0,004 ^a	0,021	0,000 ^a	0,017	1,42
İşveren / kendi hesabına çalışan	-0,131 ^b	0,052	0,148 ^b	0,048	1,04
Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan	-0,035 ^a	0,070	-0,009 ^a	0,052	1,01
Konut Mülkiyet Durumu (referans: ev sahibi değil)					
Ev Sahibi	-0,028	0,015	0,015 ^a	0,02	1,10
Oturulan konutun metre karesi (referans:151 m² ve üstü)					
60 m ² ve daha az	-0,033 ^a	0,047	0,015 ^a	0,043	1,29
61-90	0,039 ^a	0,027	-0,029 ^a	0,024	2,50
91-120	0,050 ^a	0,025	-0,049 ^a	0,023	2,67
121-150	0,000 ^a	0,028	-0,023 ^a	0,025	2,10
Hane Aylık Gelir (referans: 0 – 8500 TL)					
Bir okul bitirmeyen	-0,018 ^a	0,027	-0,003 ^a	0,024	1,91
İlkokul	-0,033 ^a	0,028	-0,042 ^a	0,023	1,81
İlköğretim	-0,073 ^a	0,027	-0,054 ^a	0,022	2,14
Lise	-0,054 ^a	0,028	-0,042 ^a	0,023	2,79

^ap<.01; ^bp<.05; ^cp<.10

4. SONUÇ

Bu çalışma, Türk kadınlarının belediyenin çöp ve çevre atıkları toplama hizmetlerinden memnuniyet düzeyini inceleyerek, memnuniyet üzerinde etkili olan demografik ve sosyoekonomik faktörleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2023 yılına ait Yaşam Memnuniyeti Araştırması verileri kullanılarak yapılan analizlerde Genelleştirilmiş Sıralı Lojistik Regresyon Modeli uygulanmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, eğitim seviyesi, yaş, medeni durum, mesleki durum, oturlan konutun büyüklüğü ve konut mülkiyet durumu gibi değişkenlerin belediyenin çöp ve atık toplama hizmetlerinden memnuniyet düzeyinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Eğitim seviyesi, belediye hizmetlerinden memnuniyet üzerinde önemli bir etkidir. Eğitim seviyesi arttıkça memnuniyet düzeyinde belirgin bir azalma görülmektedir. Üniversite mezunları, daha düşük eğitim seviyesine sahip bireylere kıyasla memnuniyet düzeyinde daha düşük oranlara sahiptir. Yaş grupları incelendiğinde, 25-44 yaş aralığındaki kadınların memnuniyet düzeyinin referans gruba göre daha düşük olduğu görülmektedir. Özellikle genç yetişkin bireylerde memnuniyet seviyesindeki bu düşüş, hizmetlere yönelik beklentilerin veya algıların farklılaşmasından kaynaklanıyor olabilir. Mesleki durum açısından işveren ya da kendi hesabına çalışan bireylerin memnuniyet düzeylerinin, çalışmayan bireylere kıyasla daha düşük olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, çalışma koşullarının hizmetlerden algılanan memnuniyeti etkileyebileceğini göstermektedir. Konut mülkiyet durumu ve konut büyüklüğü, memnuniyet düzeyini etkileyen diğer önemli faktörlerdir. Konut büyüklüğünün artması memnuniyet düzeyini artırırken, ev sahiplerinin memnuniyetsizlik oranlarının daha yüksek olması dikkat çekicidir.

Bu sonuçlar, kadınların belediye çöp ve çevre atıkları toplama hizmetlerinden memnuniyet düzeyini etkileyen faktörlerin sosyo-ekonomik durum ve demografik yapıyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Bulgular, yerel yönetimlerin kadınların memnuniyetini artırmak amacıyla hizmet politikalarını bu faktörleri göz önünde bulundurarak şekillendirmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle eğitim seviyesi yüksek bireylerdeki memnuniyetsizliğin giderilmesi için hizmet kalitesinin artırılması ve bu kesime yönelik farkındalık çalışmalarının yapılması önerilmektedir. Bu çalışma, belediye hizmetlerinden memnuniyet üzerine yapılan araştırmalara katkı sunmakla birlikte, yerel yönetimlere politika geliştirme süreçlerinde önemli bir yol haritası sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Alkan, A. (2000). Yerel Politika ve Kadın. Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları ve Araştırmaları Merkezi.

Alkan, A. (2004). Yerel Siyaset Kadınlar İçin Neden Önemli?. Birikim Dergisi, 179, 0-71.

Aygül, H. H., & Yıldız, D. (2018). Kentsel Katı Atık Yönetimi Kapsamında "Çevreci Komşu Kart Uygulaması". Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, 8(2), 79-100.

- Esen, A., & Esen, M. (2018). Çevre Eğitimi ve Bilinci Araştırması. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi (65), 164-178.
- Gül, M., & Yaman, K. (2021). Türkiye’de Atık Yönetimi ve Sıfır Atık Projesinin Değerlendirilmesi: Ankara Örneği. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35(4), 1267-1296.
- Karakaş, G., Diker, F. ve Onay, E. (2019). “Belediye Çevresel Hizmetlerinden Kadınların Memnuniyet Durumu Üzerine Bir Araştırma: Çorum Belediyesi Örneği”, International Journal of Academic Value Studies, 5(1), 131-142.
- Kök, F. (2021). Organik Atıkların Yönetimi, Geri Dönüşümü ve Uygulamaları. Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi, 4(2), 99-108.
- Metin, A. E., & Gül, A. (2020). Türkiye’de Çevre Etiğinin Yasal ve Kamusal Çerçevesi. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(16), 252-268.
- Öztaş, C., & Zengin, E. (2011). Yerel Yönetimler ve Çevre. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. (54), 181-200.
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2008). Politika Dokümanı ve Çevre. Ankara: Fersa Ofset.
- Ünver, Ş. (2024). Investigation of factors affecting tobacco and e-cigarette use in Turkey, Journal of Substance Use, DOI: 10.1080/14659891.2024.2335484
- Ünver, Ş., & Alkan, Ö. (2021). Determinants of e-Commerce Use at Different Educational Levels: Empirical Evidence from Turkey. International Journal of Advanced Computer Science and Applications;12(3), 40-49.

KAMU YÖNETİMİNDE ETİK KARAR VERME

Yüksek Lisans Öğrencisi Elif Miray KASAP¹⁷⁶

İnönü Üniversitesi

elifmiraykasap1@gmail.com - ORCID 0009-0007-1872-0638

Doç. Dr. Nazlı NALCI ARIBAŞ¹⁷⁷

İnönü Üniversitesi

nazli.aribas@inonu.edu.tr - ORCID 0000-0002- 4001-7363

ÖZET

Bu çalışmanın konusu; etik, kamu etiği ve karar verme kavramlarını tanımlayarak aralarındaki ilişkiyi açıklamaktır. Kamu yönetiminde etik karar verme; toplumun, onları yönetenlere karşı güvenini kazanmak, topluma adil hizmetler sunmak, eldeki kaynakların etkin kullanımını sağlamak ve uzun vadeli sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Gelişen toplumların, değişen ihtiyaçları ve kamu sektöründe karşılaşılan birtakım sorunlar, etik ilkelerin daha etkili bir şekilde yönetime entegre edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu zorunluluk; etik teoriler, etik ilkelerin oluşturulmasında kullanılan yaklaşımlar, karar verme süreçleri ve kamu etiği gibi kavramların önemini gözler önüne sermiştir.

Çalışmada, etik karar vermenin kamu açısından önemi ele alınmıştır. Çalışmanın gerçekleştirilmesi için literatür taraması yapılmıştır. Etik konusu kapsamlı bir şekilde ele alındıktan sonra çeşitli etik teoriler ve bu teorilerin kamu açısından incelenmiştir. Çalışma sonucunda, kamu yönetiminde şeffaflık, hesap verebilirlik ve toplumsal güven ilkelerini güçlendiren etik bir yönetim anlayışının benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kamu sektöründe etik karar verme süreçlerinin iyileştirilmesine yönelik teorik ve pratik öneriler sunulmuş, kamuda daha etik yönetim çerçevesinin oluşturulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Kamu, Kamu Etiği, Karar Verme, Etik Karar Verme

¹⁷⁶ Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yönetim Bilimleri Bilim Dalı, elifmiraykasap1@gmail.com, ORCID: 0009-0007-1872-0638

¹⁷⁷ Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı, nazli.aribas@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002- 4001-7363

ETHICAL DECISION MAKING IN PUBLIC ADMINISTRATION

ABSTRACT

The subject of this study is to define the concepts of ethics, public ethics and decision making and to explain the relationship between them. Ethical decision-making in public administration is important in terms of gaining public trust in those who govern them, providing fair services to the society, ensuring the effective use of available resources and long-term sustainability. The changing needs of developing societies and some of the problems encountered in the public sector have made it necessary to integrate ethical principles more effectively into management. This necessity has revealed the importance of concepts such as ethical theories, approaches used in the formulation of ethical principles, decision-making processes and public ethics.

In this study, the importance of ethical decision-making for the public sector is discussed. A literature review was conducted for the realization of the study. After a comprehensive review of ethics, various ethical theories and their implications for the public sector were analyzed. As a result of the study, it is emphasized that an ethical management approach that strengthens the principles of transparency, accountability and public trust in public administration should be adopted. By presenting theoretical and practical suggestions for improving ethical decision-making processes in the public sector, it is concluded that a more ethical management framework should be established in the public sector.

Key Words: Ethics, Public, Public Ethics, Decision Making, Ethical Decision Making

GİRİŞ

Etik, insan davranışlarının doğru ve yanlış arasındaki ahlaki değerlere uygunluğunu inceleyen felsefi bir disiplindir. Temelde insanlara, neyin doğru ve neyin yanlış olduğunu belirlemek için kılavuzluk sağlar ve doğru olanı yapmaya teşvik eder. Etik; toplumun değerlerini, normlarını ve önceliklerini yansıtan bir çerçeve sunarak insanların eylemlerinin sonuçları üzerinde düşünmelerine yardımcı olur. Etik bireylerin ve kurumların davranışlarını şekillendiren değerleri içerir ve toplumun her kesiminde oldukça önemli bir yere sahiptir. İnsanların etik konusundaki farkındalığı ve ilgisi yüzyıllardır süregelen bir tartışma ve keşif sürecinin ürünüdür. Antik Yunan filozoflarından modern zamandaki düşünürler ve bilim insanlarına kadar birçok kişi etiğin doğasını anlamaya ve insan davranışlarının temelini açıklamaya çalışmıştır. İnsanların etik değerlere uygun hareket etmeleri toplumsal ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini ve adil bir düzenin oluşturulmasını sağlar. Bu nedenle etik konusunun üzerinde düşünülmesi ve etik değerlerin benimsenmesi, sadece bireyler için değil aynı zamanda toplumun geleceği içinde hayati bir öneme sahiptir.

Kamu yönetimi, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak kamu hizmetlerini sağlamak ve kamu kaynaklarına etkin bir şekilde kullanmak amacıyla düzenlenmiş bir disiplindir. Kamu yönetimi süreçleri karar alma aşamaları ile belirlenir ve bu kararlar toplumun genel çıkarlarını etkiler. Kamu yönetiminde karar alma sürecinin etik boyutu da oldukça önem teşkil etmektedir. Kamu yönetiminde etik, kamu çalışanlarının; kurumlarının ve yaşadıkları toplumun çıkarlarını gözeterek adalet, şeffaflık, hesap verebilirlik çerçevesinde hareket etmelerini gerektirir. Daha kaliteli daha sağlıklı toplumlar oluşturmak adına önemli bir rehber niteliği taşır. Etik değerler, kamu yönetiminde karar alma süreçlerinin hem bireysel hem de kurumsal düzeyde daha adil ve etkili olmasına katkı sağlar. Kamu görevlilerinin alacağı kararlar, topluma karşı sorumluluklarını bilincinde olarak; dürüstlük şeffaflık, adalet gibi önemli etik ilkelere dayalı olmalıdır. Kamu görevlilerinin, görevlerinden dolayı sahip oldukları birtakım emanetler vardır. Bunlardan birisi de kamu güvenidir. Kamu güvenini sağlamak ise ancak etik kararlar vererek kazanılabilir.

Bu çalışmada, etik kavramı, etik teoriler, etik yaklaşımlar ve kamu etiği ele alınmıştır. Kamu etiği alanında dünyadaki ve Türkiye'deki çalışmalar incelenmiş etik karar verme süreçlerinin önemi ve bu süreçlere katkı sağlayan yaklaşımlar ve modeller incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, etik karar verme süreçlerinin kamu yönetimine sağladığı katkıları değerlendirmek ve bu süreçlerin daha etkili bir şekilde uygulanmasına yönelik öneriler sunmaktır.

1.ETİK

Yunanca "kişilik, karakter" anlamına gelen "ethos" sözcüğünden türemiş olan etik; bireylerin ve toplulukların davranışlarını yönlendiren, iyi- kötü, doğru- yanlış arasında seçim yapmaya yardımcı olan bir felsefe dalıdır (Güven & Keskin, 2022: 120). M.Ö. dördüncü yüzyılda, zamanın en büyük filozofu olan Aristoteles; iyi, erdem, özgürlük, mutluluk gibi sözcükleri kavramsal bir zemine oturttuğu için etiğin kurucusu sayılır (Özkal Sayan, 2020: 148). Doğru olanı, hangi davranışın değerli olduğunu ve hayatı anlamlı kılan unsurların neler olduğunu belirleyen bir değerlendirmedir. Bir eylemi gerçekleştirirken neyi yapıp neyi yapmamak gerektiğini belirten sistemlerdir (Kuçuradi, 2003). Etik davranışlar, insanların uyumlu ve olumlu etkileşimde bulunmasına yardımcı olur. Bu davranışları etkileyen faktörler arasında bireyin ahlaki özellikleri, sosyal çevresi ve çalıştığı kurum bulunur. Etik davranışları şekillendiren kriterler zaman içinde değişebildiğinden, etik davranışlara "dinamiktir" denilebilir. (Kuçuradi, 1998). Ahlak felsefesinin bir dalı olmasından dolayı, ahlak ile etik oldukça karıştırılır. En genel tabiriyle etik evrensel, ahlak ise toplumsaldır. Ahlak, yerel ve coğrafi farklılıklara göre değişebilir ancak etikte böyle bir değişim söz konusu değildir (Albayrak, 2021: 236). Etik, ahlaki kılavuzlar belirleyen değerler ve ilkelerdir (Hopkins, 2011:5). Etik, ahlaki ilkelerin ve değerlerin doğasını, kaynağını ve geçerliliğini sorgulayan bir felsefe dalıdır (Özlem, 2010).

1.1.Temel Etik Teoriler

Temel etik teoriler; faydacılık teorisi, ödev etiği teorisi, erdem etiği teorisi, sezgici etik teorisi olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

1.1.1.Faydacılık (Sonuççu teolojik) Teorisi: Jeremy Bentham ve John Stuart bu teorinin öncülerindedir. Bir eylemin doğruluğunu ya da yanlışlığını kararlaştırmak için eylemin sonucuna bakılmalıdır düşüncesi savunulur. Faydacılığın temel anlayışı, faydayı maksimize etmektir. Önemli olan, mümkün olan en çok insana en yüksek faydayı sağlamaktır. Eylemin sonuçlarının sağladığı fayda ve mutluluk, o eylemin doğru sayılmasının ölçüsüdür (Eryılmaz, 2018). Bentham, faydacılığı üç önemli ilkeye dayandırmaktadır. Birinci ilke, en büyük mutluluk ilkesidir. Bu ilkeye göre, insanların amacı mutluluğu arttırmak ve acıyı azaltmak olmalıdır. İkinci ilke, hedonizm ilkesidir. Bu ilke mutluluğu zevk almak ve acıdan uzak durmak olarak tanımlarken acıyı ise ağrı çekmek ve zevkten yoksun olmak olarak tanımlamaktadır. Üçüncü

ilke tarafsızlık ilkesidir. Bu ilkeye göre karar verirken tüm canlıların zevk ve acıları eşit şekilde dikkate alınarak kararlar verilmelidir (Hayry, 2013: 4). Faydacılık ilkesi, etik karar verme yöntemlerinden birisidir. Özellikle büyük grupları etkileyen kararlarla ilgilenir ve yapılan eylemlerin getireceği iyi ve kötü sonuçların değerlendirilmesini ister (Mitov, 2021: 5). Faydacılara göre, kararlar, elde edilen ya da beklenen sonuçlara dayanarak haklı çıkarılabilir. Kamu yönetiminde bazı yöneticiler, bu yaklaşımı benimseyerek kamu yararı için politika üretir ve uygular (Maw, 2020:13).

1.1.2.Ödev Etiği (Deontolojik) Teorisi: Immanuel Kant bu teorinin öncüsüdür. Deontolojiye göre, eylemin sonucu önemli değildir. Önemli olan hangi niyetle yapıldığıdır. Kant, “insanlar ahlaki kurallara göre hareket etmeli ve bu kuralları evrenselleştirilebilir ilkelere dayandırmalıdır” der. Kant’a göre, bir kararın ahlaki olup olmadığını belirlemek için özerklik kullanılmalıdır. Özerklik, etik karar verme için gerekli bir koşuldur (Singer Jr, 2020:11).

1.1.3.Erdem Etiği Teorisi: Aristoteles’e göre erdemli birey, yaşamı boyunca doğal olarak kazanılmış ve gösterilmiş, doğru ve iyi yaşam alışkanlıklarına sahip kişidir. Erdem etiğine göre herkes kendine yakışanı yapar. Ona göre en iyi yaşam, erdemini veya insanın en iyi işleyişinin olduğu bir yaşamdır. Aristoteles’in Nikomakhos'a Etik adlı eserinde mutluluk, aktif bir yaşam tarzı olarak tanımlanır. Bu yaşam tarzı, değerli şeylerin olduğu ve eksikliği olmayan bir yaşam anlamına gelir. Aristoteles, mutluluğun etik, entelektüel ve politik erdemlere uygun etkinliklerle ilişkili olduğunu söyler (Nussbaum, 2004: 62). Erdem etiğinin savunucularından biri olarak, yaşamda erdemleri uygulamaktan daha değerli bir şey olmadığını ileri sürmüştür. Aristoteles, erdemi, insan yaşamının koşullarına hem doğru eylemler hem de yerinde duygularla uygun şekilde yanıt vermemizi sağlayan bir karakter özelliği olarak tanımlar (Goncalves& Santos, 2017: 177).

1.1.4.Sezgici Etik Teorisi: Bu teori, 20 yüzyılın başlarında metaetik alanında oldukça etkili olmuştur. Bu teoriye göre herhangi bir davranışa karar vermede sezgiler yol göstermektedir (Bayoğlu, 2013). George Edward Moore, Principia Ethica adlı eserinde, Harold Arthur Prichard Does Moral Philosophy Rest on Mistake? adlı makalesinde, William David Ross The Right and The Good adlı eserinde sezgicilik üzerine çalışmalar yapmış, bu alanın önemli savunucularındandır. Onlara göre neyin doğru neyin yanlış olduğunu göstermede sezgiler oldukça önemli bir yere sahiptir.

1.1.5.Haklar Temeline Dayalı Etik Teorisi: Bir davranış biçimine karar verirken bireysel haklar açısından olaylara ve durumlara bakılır. Yasal, politik ve etik hakları içerir. Etik ikilemlerin çözülmesinde bireyin ne gibi haklara sahip olduğuna bakılmalıdır düşüncesi hakimdir (Eryılmaz, 2018).

1.2.Etik Yaklaşımlar

Etik yaklaşımlar; meta etik, normatif etik ve uygulamalı etik olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

1.2.1.Meta Etik (Analitik Yaklaşım): Etik hükümlerin doğasını, etik ifadelerin anlamı ve etik değerlerin temeli gibi daha soyut konuları inceler. Kötü ne? İyi ne? Gibi sorulara yanıt arar.

Etığın daha soyut ve kavramsal yönlerini inceleyerek etik sorunlar ve değerler üzerinde daha temel bir anlayış sağlar (Bayoğlu, 2013). Etik teorilerde kullanılan kavramların tanımsal analizini yapmayı amaçlar. Meta Etik, kavramların tanımlanabilirliği, bu kavramları içeren önermelerin bir doğruluk değerine sahip olup olmadığını, eğer doğruluk değerine sahipse test edilip edilmeyeceğini inceler (McCloskey, 2013).

1.2.2. Normatif Etik: Doğru ile yanlış ayırt eden pratik ahlaki ölçütleri belirlemeye ve ahlaki bir yaşamın nasıl olacağına dair rehberler sunmaya çalışır. Etik değerlerin ve eylemlerin nasıl olması gerektiğini inceler. Etik değerlerin objektif veya evrensel olarak belirlenebileceğini savunur. Ne yapmalı? Nasıl yaşamalı? Nasıl bir insan olmalı? sorularına yanıt arar. Normatif etik, eylemlerin nasıl gerçekleşmesi gerektiğini belirleyen ahlaki ilkeleri inceler (Kagan, 2018: 3). Bir bireyin iyi veya kötü, bir eylemin ise doğru veya yanlış olarak sınıflandırılmasını sağlayan koşulları barındırmaktadır. İnsanların nasıl davranması gerektiğini belirleyen kuralları ve normları ortaya koymaktadır. Normatif etik, evrensel bir ahlaki yasaya inanmakta ve herkesin bu yasanın belirlediği sorumluluklara sahip olduğunu savunmaktadır (Fryer, 2011).

1.2.3. Uygulamalı Etik: Etik kuralların ve değerlerin gerçek hayatta karşılaşılan sorunlara nasıl uygulanabileceğini inceler. Belirli alanlarda ortaya çıkan etik sorunların tartışılması için kriterler oluşturma ve bu özel alanlarda belirlenen kriterlerin insan davranışlarında uygulanması ile ilgilenen etik bir yaklaşımdır (Beauchamp, 2003).

1.3. Etik İlkelerinin Geliştirilmesinde Temel Alınan Yaklaşımlar

Etik ilkelerin geliştirilmesinde temel alınan dört ilke bulunmaktadır. Bunlar; hakkaniyet ilkesi, insan hakları ilkesi, faydacılık ilkesi ve bireysellik ilkesidir (Kılavuz, 2004: 16).

1.3.1. Hakkaniyet İlkesi: Bütün kararların tutarlı, tarafsız ve gerçeklere dayalı olmasıdır. Eşitlik, adalet, hakkaniyet temelinde insanlara ve durumlara uygun bir şekilde muamele etmeyi ifade eden bir ilkedir. Eşitliğin, adaletin sağlanması, haksızlıkların önlenmesi için rehberlik sağlar.

1.3.2. İnsan Hakları İlkesi: Bireylerin varlığı, bütünlüğü ve temel insan hakları üzerinde odaklanır (Kılavuz, 2004: 16). Tüm insanların, doğuştan gelen, evrensel, vazgeçilmez haklara sahip olduğu kanaatindedir. Bireylerin onuru, özgürlüğü, eşitliği, yaşama hakkı, ifade özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, adil yargılanma gibi birçok temel hak ve özgürlüğü içeren bir ilkedir.

1.3.3. Faydacılık İlkesi: Herkes için en çok yararı sağlayacağı öngörülen kararın alınması beklenir. Eylemlerin sonuçlarını öngörerek değerlendirme yapar. En fazla faydayı sağlayacak, toplum için en iyi sonuçları içerecek olan kararın verilmesi gerektiğini savunan bir ilkedir (Eryılmaz, 2018).

1.3.4. Bireysellik İlkesi: Bu ilkeye göre; bireylerin asıl amacının kişisel kazançlarını arttırmaktır. Bireyin öncelikli olarak kendisi için sorumlu olduğunu ve başkalarının haklarının bu sorumluluk çerçevesinde sınırlı olduğunu savunur. Bireysel ve toplumsal çıkarların çatışabileceği, başkalarının haklarının ihlal edilebileceği ve kolektif sorumlulukların göz ardı edilebileceği gibi konular içerir (İsbir, 2013).

2.KAMU ETİĞİ

“Kamu etiği, kamu görevlilerinin karar alırken ve kamu hizmetlerini uygularken; tarafsızlık, dürüstlük, adalet, saydamlık, hesap verebilirlik gibi değerlere uymasındır” (Önen& Yıldırım, 2014: 112). Kamu etiği, yönetimde doğruya ulaşabilmek için gerekli olan ilke ve standartları kapsamaktadır. Güven inşa etmek açısından kritik bir role sahiptir (Eryılmaz, 2018). Kamu hizmetlerinin; etkili, verimli, tüm vatandaşa aynı ölçüde uygulanabilmesi için etik ilkelere ihtiyaç vardır. Kamu yönetiminde kamu yararı ilkesinin yanında, son zamanlarda önem kazanmaya başlayan, yurttaşa güven verilmesi ilkesi, kamu yönetimi etiğinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Tortop, 1999: 245). Kamuda etik davranış kuralları ile kamu yönetiminde uyulması beklenen ilke ve standartlar ortaya konulmakta ve kamu görevlilerine ışık tutulmaktadır (Usta, & Kocaoğlu, 2015: 154). Kamu görevlilerinin, görevinden dolayı belli yükümlülükleri vardır. Bunlar; hizmet verilen kişilere karşı, mesleğe karşı, kuruma karşı meslektaşlara karşı, kişinin kendisine karşı yükümlülükleri olmak üzere ayrılır. Kamu görevlisinin, görevi dolayısıyla bazı emanetleri bulunur. Bu emanetler; Kamu yararı, kamu gücü, kamu güveni, kamu yetkisi, kamu kaynağı, kamu unvanı, kamu zamanı, olarak sıralanabilir (Aydın, 2021).

Etiğe uygun hareketler sergilemek, kamu görevlileri açısından yeni bir olgu değildir. Kutadgu Bilig adlı eserde, yöneticide bulunması gereken etik özellikler; adil olmak, alçak gönüllü olmak, sabırlı olmak, halka ılımlı davranmak, yardımcı olmak gibi daha birçok özelliklerle sıralanmıştır (Önen & Yıldırım,2014: 109). Nizamülmülk’ün Siyasetname adlı eserinde, yöneticilerin dikkat etmesi gereken etik kodlar öne çıkmaktadır. Bu esere göre yönetici; adaletli, iyi ahlak sahibi, tevazu sahibi, cömert, sabırlı, akıl ve bilgi gibi değerlere sahip olmalıdır (Nalcı Arıbaş, 2022).

Etik ile ilgili kamu alanındaki çalışmalar, 1970’li yıllarda belirgin bir artış göstermiştir (Arslan & Usta, 2020: 228). Bu dönemde, etik meseleler kamu yönetimi ve siyasetin önemli gündem maddeleri haline gelmiştir (Gökçe & Örselli, 2011: 49). Yeni kamu yönetimi anlayışıyla birlikte etik önemli bir hale gelmiştir (İsbir, 2013).

Kamu yönetimi; profesyonel etik, kişisel etik, kurumsal etik ve sosyal etik olmak üzere dört farklı etik düzeyini ele almaktadır (Eryılmaz, 2018).

Kişisel etik, kişilerin sahip olduğu temel değerlerle ilgilidir. İyi- kötü, doğru- yanlış gibi değerlere odaklanır. Bu değerleri şekillendirenin, çevresel faktörler olduğunu savunur.

Profesyonel etik, kişinin meslek hayatında uyması gereken etik ilkelerle ilgilidir.

Kurumsal etik, kurumların belirlediği etik davranışlar doğrultusunda şekillenir.

Sosyal etik, toplumun çeşitli faktörlere göre geliştirdiği etik değer yargılarını içerir.

2.1.Dünyada Kamu Etiği Alanında Yapılan Çalışmalar

1978 yılında Amerika’da Hükümet Etiği Ofisi kurulmuştur. Hükümet Etiği Ofisi ile, kamu için etik bir ortam yaratılmaya çalışılmıştır (Usta& Arslan, 2020: 230). Tarafsız, etik

standartlar ışığında çalışmalar yapmak ve kamu güvenliğini sağlamak amaçlar arasındadır. 1994 yılında, İngiltere’de “Kamu Yaşamı Standartları Kurulu” kurulmuştur. Bu kurul, çeşitli etik kodlar geliştirmiştir ve etik konusunda tavsiyelerde bulunan bağımsız bir kamu kuruluşudur (Yıldız Özsalmanlı, 2021: 393). OECD tarafından 1996 yılında yayınlanan Kamu “Hizmetinde Etik Rapor”, etik ilkelerin temel öğelerini belirlemiştir (Arslan& Usta, 2020: 230). 12 Aralık 1996 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, üyesi olan ülkelere etik konusunda tavsiyeler içeren karar yayınlamıştır. “Ülkelerin Kamu Görevlilerinin Etik Kodu” başlıklı bu tavsiyelerin amacı, ülkelere yolsuzlukla mücadele konusunda öncülük etmektir. Dürüstlük, duyarlılık, etkinlik, tarafsızlık ve adalet gibi etik nitelikteki konulara dikkat çekilmiştir. OECD ve Avrupa Birliği de birçok etik kod üzerinde durmuştur (Koçak & Yüksel, 2010: 78-79). Avusturya’da 1999 yılında “Kamu Hizmeti Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanun ile Avusturya’daki kamu hizmetlerinin sunumunda olması gereken ilkeler belirlenmiştir. Kanada’da, “Çıkar ve Etik Çatışma Komiserliği” kurulmuştur. Bu kurum, kamu görevlilerinin görevleri ile özel çıkarları arasındaki uyumsuzlukları çözme amacıyla kurulmuştur (Önen& Yıldırım, 2014:119-122). Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, OECD belgelerindeki ilkeler ve standartlar; yolsuzlukla mücadele, iyi bir yönetim sistemi ve etik ilkeler açısından önemli belirleyicilerdendir. OECD, etik kültür oluşturmada önemli çalışmalar yapmıştır. 2000’li yıllarda yapılan, rüşvet suçlarıyla mücadele kanunları, kara paranın aklanmasına karşı mali eylem planları bunlara örnek verilebilir. Avrupa Konseyi, yine 2000’li yıllarda yolsuzlukla mücadeleye ilişkin kanunlar yapmıştır. GRECO bu alanda önemlidir. Birleşmiş Milletlerin, yolsuzluğa karşı yaptığı sözleşmeler dünyada kamu etiği alanında yapılan çalışmalara örnek olarak sayılabilir (Ömürgönülşen, 2022)

Türkiye’de etik alanında birçok sözleşmeye, kanuna, eylem planına, yönetmeliklere imzasını atmıştır. 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nda, devlet memurunun sahip olması gereken etik değerler açıkça beyan edilmiştir. Liyakat, sadakat bilinci, emre itaat etmek, kanunsuz emre itiraz etmek, mal bildiriminde bulunmak gibi birçok etik değer sıralanmıştır (DMK, 1965). 1982 Anayasasının, 10. maddesinde geçen eşitlik ilkesi, 137. Maddesinde geçen, hukukilik ilkesi örnek olarak verilebilir. 1990’lı yıllarda, “Kamu Görevlerinden Ayrılanların Yapamayacakları İşler Hakkında Kanun”, “Mal Bildiriminde Bulunulması”, “Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele Kanunu”, “Kara Paranın Önlenmesine Dair Kanun”, “Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun” etik alanındaki çalışmalardır (Kahraman, 2020).

2000’li yıllarda yapılan” Bilgi Edinme Hakkı Kanunu”, “Kamu İhale Kanunu”, “Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu”, “Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması Hakkında Kanun”, şeffaflık, tarafsızlık, hesap verebilirlik açısından etik temelli kanunlar olup, Türkiye’deki kamu etiği alanında yapılan önemli çalışmalar arasında sayılabilir (Doğan& Erdem, 2022:770).

2004 yılı etik konusunda Türkiye açısından oldukça önemlidir. “Bu tarihte çıkarılan 5176 sayılı “Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik

Yapılması Hakkında Kanun” ile “Kamu Görevlileri Etik Kurulu” kurulmuştur” (KGEK, 2009:12). Bu kanun; kamu görevlilerinin uyması gereken etik davranış ilkelerini belirlemek, bu etik davranışların uygulanıp uygulanmadığını takip etmek, etik ihlali varsa buna ilişkin incelemelerde bulunmak ve kurulun görev ve çalışma usul ve esaslarının belirlenmesi konusunda önemli bir adımdır. Temel olarak amaç, etik kültürü geliştirmektir (Eryılmaz, 2018). Kamu görevlilerinin görevlerini yerine getirirken; tarafsız olmak, dürüst davranmak, sürekli gelişim düşüncesi içinde olmak, kamu yararını ön plana almak, her an hesap verebilir olmak gibi dikkate almaları gereken çağdaş yönetim ilkeleri 5176 Sayılı Kanun’da belirtilmiştir (Aydın, 2021).

2007 yılında kurulan “e- okul” ve 2008’de kurulan “e- devlet” adlı uygulamalar etik açısından önemlidir. E- okul uygulamasında; hizmete hemen ulaşabilmek, hizmetten faydalanırken eşitlik, açıklık ve şeffaflık imkânlarının sağlanmasıyla, hizmet kalitesinin artmasıyla etik ilkeler sağlanmaktadır (Işık, 2009: 37-42). Aynı şekilde e-devlet de bu açılardan etik ilkeler barındırır.

3.ETİK KARAR VERME

Karar verme, hayatın her alanında ve her seviyesinde önemli rol oynar. İyi sonuçlar elde etmek, eldeki kaynakların etkin ve verimli kullanımı, problem çözümü, risk yönetimi, planlama ve geliştirme açısından önemlidir. Tarihi Sümerlere kadar uzanmaktadır. Hamurabi ve Urukagina Kanunları; evlilik, ticaret, toplumsal faaliyetlerle ilgili düzenlemeleri içeren kanunlardır (İsbir, 2019). Bu kanunlarla, toplumda çeşitli düzenlemeler yapılmış ve düzen içerisinde bir yaşam sağlanmıştır. Kamu yönetiminde karar alma; katılımcılık, şeffaflık, hesap verebilirlik ve etkili iletişim gibi önemli unsurları içerir. Ayrıca farklı paydaşların görüş ve önerilerinin dikkate alınması demokratik süreçlerin uygulanması ve kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanımı da önem taşır (İsbir, 2013). Yönetimde alınan kararları; örgütteki çalışanların tutumları, yasal düzenlemeler, ekonomi, toplumsal etmenler gibi faktörler etkilemektedir (Akça, 2019). Karar verme, yöneticilerin çeşitli alternatifler içinden seçim yapmasıdır. Bazen iyiyi seçerken bazen de en iyiyi seçtikleri bir yolculuktur. Bu sebeple, karar verme süreci aynı zamanda etik bir süreçtir. Kamu, devlet ve hükümet kurumları tarafından temsil edilmektedir. Kamuda etik karar verme, kurumların ve kamu görevlilerinin etik değerlere uygun hareket etmesi ve toplumun çıkarlarını gözetmesi anlamına gelir.

Karar verme süreci; sorunun teşhisi, alternatiflerin ortaya konulması, alternatiflerin gözden geçirilmesi, alternatiflerden uygun olanın seçilmesi, seçilenin uygulanması ve uygulanan kararın takibi aşamalarını içerir (Boyalı, 2021).

Kamu yönetiminde karar alınırken, ilk olarak bir sorunun tanımlanması gerekir. Bu aşamada kamu yöneticileri veya politika yapımcılar, karşılaşılan bir sorunu veya ulaşılmak istenen bir hedefi belirlerler. Sorun tanımlandıktan sonra gerekli bilgilerin toplanması gerekir. Bu aşamada; ilgili verilerin toplanması, araştırmaların yapılması, istatistiksel analizlerin gerçekleştirilmesi ve ilgili tarafların görüşlerinin alınması gibi adımlar atılır. Bilgi toplama aşaması, karar vericilere sorunun kökenini etkilerini ve çözüm seçeneklerini anlamaları için temel

bilgiler sağlar. Toplanan bilgilerin analizi ve değerlendirilmesi karar vericilerin soruna yönelik çeşitli çözüm seçeneklerini değerlendirilmesini sağlar. Analiz ve değerlendirme aşamasından elde edilen bilgiler doğrultusunda farklı çözüm seçenekleri veya politika alternatifleri oluşturulur. Bu aşamada, her bir alternatifin hedeflere uygunluğu maliyetleri riskleri ve toplumsal etkileri gibi faktörler dikkate alınır. Oluşturulan alternatifler arasında en uygun olanı seçilmesi için karar verme aşamasına geçilir. Bu aşamada karar vericiler, analiz sonuçlarını değerlendirir politika seçeneklerini tartışır ve nihai kararı verir.

Karar verme süreci genellikle politika yapımcılar yöneticiler ve politika etkileyen diğer taraflar arasında iletişimi içerir. Karar verildikten sonra seçilen politika veya çözümün uygulanması aşamasına geçilir. Bu aşamada; gerekli kaynaklar tahsis edilir, düzenlemeler yapılır, politikanın hedeflere ulaşması sağlanır ve ilgili kamu kurumları veya birimleri tarafından uygulama planları oluşturulur. Kararın uygulanması ile birlikte politikanın etkileri ve sonuçları izlenir ve değerlendirilir. Bu aşamada, politikanın amacına ulaşma derecesi etkinliği etkileri ve yan etkileri incelenir. İzleme ve değerlendirme sonuçları politikanın gerekirse revize edilmesi veya geliştirilmesi için geri bildirim sağlar (Kıral, 2015: 75-80).

Bir yönetici karar alırken, bu kararı etik yönünden incelemelidir. Karar vericiler toplum yararını göz önüne alarak etik çerçevede kararlar verdiklerinde bir kuruma başarı, saygınlık, verim, gibi pozitif bir kurum kültürü hâkim olur. Bir kurumda karar verme, kurumun yöneticisinin Temel sorumluluğudur. Yönetici, ilk olarak sorunu tanımlamalı ve analiz etmelidir. Ardından soruna çok boyutlu bir açıdan bakmalıdır. Mevcut sorunun bugünü geleceği hakkında ne gibi etkileri olduğuna odaklanmalıdır.

Etik sadece mantıksal değil aynı zamanda duygular ile hareket etmeyi de barındırmaktadır. Bu bakımdan etik karar verme aşamasında, yalnızca yasalar çerçevesinde değil, topluma ve bireylere karşı sorumluluk anlayışı ile daha hareket etmek ve onlar için en iyi olanı seçmek önemlidir. Kamu yönetimi, toplumun güvenliğini kazanmak ve sürdürmek zorundadır. Etik değerlere uygun kararlar almak toplumun kamu kurumlarına olan güvenini artırır. Kamuda etik karar vermiş şeffaflık hesap verebilirlik ve dürüstlük prensiplerine dayanır. Bu da kurumlara güveni artırır (Demir, 2014: 15-18).

Kamu kaynakları toplumun ortak malıdır ve etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Kamu hizmetleri toplumun tüm kesimlerine eşit ve adil bir şekilde sunulmalıdır. Hizmetler sunulurken alınan etik kararlar, farklı türden grupların çıkarlarını gözetmekte ve ayrımcılığı önlemektedir. Etik karar verme; kaynakların kötüye kullanılmasını önler, israfı azaltır ve bütçe yönetimini etkinleştirir. Kamu yönetimi, halkın sağlık ve güvenliğini korumakla görevlidir. Etik kararlar, toplumun sağlığını ve güvenliğini en üst düzeyde tutmayı hedefler. Salgın hastalık, depresyon, sel gibi doğal afet durumlarında, kamu görevlileri acil kararlar alıp acil bir şekilde uygulamaya koymalıdır. Etik kararlar almak, bu tür zorlu dönemlerde, kaynakların adil dağıtımını, ihtiyaç sahiplerine öncelik verilmesini ve toplumsal güvenin korunmasını sağlaması açısından oldukça önemlidir. Sadece vatandaş kurtarma operasyonlarına değil, aynı zamanda uzun vadeli sosyal ve ekonomik etkilerin en aza indirilmesine yönelik çeşitli kararlar da hızla alınmalıdır. Etik

ilkelerden sapılması, kaynakların kötüye kullanılmasına, toplumda güvensizlik oluşmasına ve kriz yönetiminin başarısız olmasına yol açabilir Etik değerlere uygun kararlar uzun vadeli sürdürülebilirlik ve toplum refahını koruma hedefine hizmet eder. Şeffaflık, hesap verebilirlik ve adaletin sağlanmasına katkıda bulunur Kamu görevlileri karar alırken, mevcut ve gelecek nesillerin çıkarlarını gözetip etik değerler ışığında kararlar almalıdır. Böylece toplumun genel çıkarlarına hizmet eden etik bir yönetim oluşturulabilir.

Etik karar verme süreçlerini karmaşık hale getiren pek çok faktör bulunmaktadır. Özellikle hemşehricilik ve kayırmacılık gibi unsurların yaygın olduğu Türkiye gibi ülkelerde, etik karar vermek oldukça zor hale gelebilir. Kararlar alınırken liyakat göz ardı edilerek, tanıdık kişilere ayrıcalıklı davranışlar sergilenebilir, siyasal aktörlerin çeşitli baskılarıyla karar vericiler etki altına alınabilir. Bir kurumda etik bir ihlal meydana geldiğinde kişiler kurumlarını korumak amacıyla bu ihlali hiç olmamış gibi sayabilirler. Karar verilirken etik ikilemelerle de karşılaşmak mümkündür. Politik baskılara, partizanlık beklentilerine veya kısa vadeli politik çıkarlara maruz kalabilir (İsbir, 2019). Kamu görevlileri bireysel çıkarları ile kamu çıkarları arasında bir çatışma yaşayabilir (Aydın, 2019). Bu durumlar, etik ilkeleri ve kamu çıkarlarını gözetmek açısından bir zorluk oluşturabilir. Bu gibi durumlarda, kişisel çıkarlardan ziyade kamunun çıkarı düşünülerek hareket edilmeli ve ona uygun kararlar alınmalıdır. Bunların olmaması adına, karar verme sorumluluğuna sahip olan her kişinin, kendi öz benliğinde de etik bilince erişmesi gerekir. Kişi ne ise, alacağı kararlar da ona göre şekillenir. Etik bilince sahip kamu çalışanları, etik kararlar alabilirler.

Kamu yönetimi sınırlı kaynaklarla çalışmak zorundadır. Bu nedenle kaynakların etkin ve adil bir şekilde dağıtılması çeşitli hizmet alanlarının ihtiyaçlarının karşılanması ve toplumun genel çıkarlarının gözetilmesi zorlu bir görevdir (Özdemir, 2008: 184). Etik kararlar farklı değerlerin ve normların çatışabileceği durumları içerebilir. Kamu yöneticileri toplumun çeşitli kesimlerinin farklı değerlerini inançlarını ve çıkarlarını dikkate almalıdır. Bu durumda acil ve dengeli bir karar vermek zor olabilir. Kamu yönetiminde etik kararlar almak hesap verebilirlik gerektirir (Eryılmaz, 2018). Çalışanlara işyerinde etik kararlar nasıl alacakları konusunda eğitim vermek çok önemlidir ve etik eğitim programları, çalışanları etik kararlar almayı öğretmek için yaygın bir yöntemdir (Singer Jr, 2020:13).

Kamuda etik kararlar almayı sağlayacak en önemli unsurlardan olan etik eğitimin, beş ana hedefi vardır (Maw, 2020: 13). Bunlar aşağıdaki gibidir:

1. Kamu yönetiminde etik davranışı teşvik etmek
2. Etik sorunlar ve problemler konusunda bir farkındalık geliştirmek
3. Etik yükümlülük ve kişisel sorumluluk duygusunu beslemek
4. Kamu yönetimindeki etik standartlar hakkında daha fazla bilgi edinmek
5. Etik karar verme becerilerini geliştirmek

Kamu yönetiminde etik kararların yerleşmesini sağlamak adına eğitim oldukça önemlidir. Etik eğitimin sistematik bir şekilde uygulanması, kamu yönetiminde daha şeffaf, adil ve hesap verebilir etik bir yapı oluşturmayı sağlar.

3.1. Etik Karar Alma Adımları

Etik kararlar, diğer karar türlerinden farklıdır çünkü genellikle çeşitli ikilemlerden doğar. Bu ikilemler, karar vericilerin seçeneklerinin başkaları üzerinde somut ya da soyut etkiler yaratmasına neden olabilir (Garcia& Ostrosky-Solis, 2006). Öncelikle etik sorunun tanımlanmasıyla adım atılır. Sorunun ayrıntıları incelenir ve arka planında neler olduğu gözlemlenir. Durumu net bir şekilde tanımlamak, etik açıdan önemli olan unsuru belirlemek karar vermede oldukça önemlidir. Sorunu belirledikten sonra, konuyla alakalı mevzuatı veya etik kodu incelemekle yola devam edilir. Çeşitli etik politikalara, kodlara veya standartlar başvurarak tanımlaması önemlidir. Eğer açık bir şekilde sorunun çözümüne yönelik net kurallar varsa kolaylıkla karar alınabilecektir. Etik sorunun doğasını incelemek ve tüm boyutları tespit etmek sonraki adımdır. Farklı perspektiflerden bilgi edinmeyi, potansiyel etkileri ve sonuçları değerlendirmeyi ve farklı seçenekleri anlamayı içerir. Daha sonra her seçeneğin avantajları, dezavantajları, etik açıdan kabul edilebilirlik düzeyi ve uygunluk derecesi değerlendirilir. Mevcut bilgiler, değerler ve analiz sonuçlarına dayanarak bir karar verilir. Bu karar etik değerlere, ilkelerin uygulanmasına ve durumun etik boyutuna dayanmalıdır. Karar alırken, etik açıdan en uygun olan seçeneğin seçilmesi hedeflenir. Karar verildikten sonra, uygulanması adımına geçilir. Kararı etkilenen taraflara iletmeyi, aksiyon almayı ve ilgili süreçleri başlatmayı içeren bir adımdır. Kararın sonuçlarını izlemek, değerlendirmek, gerektiğinde revize etmek, etik karar alma sürecinin son basamağını oluşturmaktadır. Bu adım, geribildirim alma, deneyimlerden öğrenme ve gelecekteki etik kararlar için iyileştirmeler yapma fırsatı sunmaktadır (Gülmen, 2015).

Sonuç olarak etik bir karar alınırken öncelikle; çözülmesi gereken sorun her ne ise bu net bir şekilde tanımlanmalıdır. Olası çözüm seçenekleri değerlendirilmeli ve belirlenmelidir. Çözümü zor bir sorunla karşılaşıldığında aceleyle karar alınmamalıdır. Bu durumlarda toplumsal normlara dayalı ilkelere ve erdem ettiğine odaklanılmalıdır (Maw, 2020: 8). Daha sonra toplumsal standartlara göre belirli ilkeler oluşturulmalıdır. Çeşitli bakış açılarının ve fikirlerin değerlendirilmesi için farklı görüşler ortaya konulmalıdır. Sonrasında ise karar aşamasına geçilmelidir. Bu basamaklarla etik bir karar alma süreci oluşturulmuş olur.

3.2. Etik Karar Verme Yaklaşımları

Etik karar verme yaklaşımları; fayda yaklaşımı, bireysencilik yaklaşımı, ahlaki haklar yaklaşımı, adalet yaklaşımı olmak üzere dörde ayrılmaktadır (Tepe Küçüköglü, 183: 2012).

3.2.1. Fayda Yaklaşımı: Jeremy Bentham ve John Stuart Mill öncülüğünde geliştirilen fayda yaklaşımı, etik karar verme sürecinde eylemlerin sonuçlarını ve ortaya çıkan faydaları temel alır. Doğru olan eylem, en fazla faydayı sağlayan veya toplum için en iyi sonuçları üreten eylemdir. Temel ilkesi, toplumsal fayda veya mutluluğun maksimize edilmesidir. Bu yaklaşıma

göre bireylerin mutluluğu, refahı, memnuniyeti önemlidir (Turner, 2009). Bir kararın; ekonomik, sosyal, çevresel sonuçları etik açıdan değerlendirilir ve en fazla fayda sağlayan seçenekte karar kılınır. Toplumsal yararın ve genel refahın ön planda olduğu karar verme süreçlerinde kullanılır. Bazen azınlık haklarını göz ardı edebileceği yönünde olumsuz tarafları da vardır.

3.2.2. Bireysellik Yaklaşımı: Etik karar verme sürecinde bireyin özgürlüğünü, kendi çıkarlarını ve haklarını ön plana çıkaran bir yaklaşım türüdür. Kişinin kendi iyiliğini, mutluluğunu, refahını ve yaşam kalitesini ön planda tutmayı savunur. Kişisel özgürlüğün, özerkliğin, kişisel hakların temel değerler olduğunu savunur. Buna göre bireylerin kendi değerleri, tercihleri, çıkarlarına uygun karar verme hakları vardır. Bireyin öncelikli olarak kendi kendisi için sorumlu olduğunu ve başkalarının haklarının bu sorumluluk çerçevesinde sınırlı olduğunu savunur (Sayiner, 2005). Bireyler etik dışı davrandığı zaman, uzun vadeli bir gelişim gösteremezler anlayışını savunmaktadır. Etik karar verme sürecinde bireyin kendi değerlerine ve çıkarlarına uygun olan seçenekleri değerlendirmesini vurgular.

Bireyin refahını ve mutluluğunu arttıran eylemler doğru kabul edilirken, bireyin haklarının ihlal edildiği veya başkalarının haklarına zarar verildiği durumlar etik açıdan sorgulanır. Bencillğe yol açabileceği düşüncesi bu yaklaşımın olumsuzlukları arasındadır.

3.2.3. Temel Haklar Yaklaşımı: Etik karar verme sürecinde bireylerin doğal veya kazanılmış haklarına dayanarak hareket etmeyi vurgulayan bir yaklaşımdır. Bireylerin sahip olduğu haklara saygı göstermek ve bu hakları korumak üzerine odaklanır. Bireylerin doğuştan veya insanlık onuruna uygun olarak kazandığı haklara vurgu yapan bir yaklaşımdır (Sayiner, 2005). Bireylerin doğal haklarına saygı gösterilmesi gerektiğini ve ihlal edilmemesi gerektiğini savunur. Etik kararlar, bireylerin haklarını korumak ve onları ihlal etmemektir. Bireylerin haklarına zarar veren eylemler etik dışı sayılır.

3.2.4. Adalet Yaklaşımı: Etik karar verme sürecinde, adil ve eşitlikçi olunması gerektiğini savunan bir yaklaşımdır. John Rawls'ın Adillik Teorisi bu yaklaşıma örnektir. Etik kararlar, tüm bireylerin eşit şekilde muamele görmesini, adil bir dağılımın sağlanmasını hedefler. Eşitsizliği azaltmayı, en dezavantajlı gruplara kadar herkesin çıkarlarının dikkate alınması gerektiğini savunur (Said & Nurhayati, 2021:32). Bu yaklaşıma göre, eşitlik, hakkaniyet, dürüstlük, toplumsal eşitlik gibi değerler etik karar verme sürecinde öncelik olarak belirlenmelidir (Atılğan & Kutvan, 2017).

Etik karar verme süreci, değerlere uygun davranmayı gerektiren bir yolculuktur. Bazen zor kararlarla bazen çelişkili durumlarla baş edilmek zorunda kalınabilir. Etik değerlere sadık kalarak, insan onuruna saygı göstererek, toplumsal faydayı gözeterek adımlar atılmalıdır.

3.3. Etik Karar Verme Modelleri

Karar verme modelleri, tanımlayıcı ve normatif model olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu iki model mevcut sorunları anlamaya ve sorunların çözümüne yönelik politikalar geliştirmeye odaklanır (Eşer, 2018). Tanımlayıcı model; kişilerin, karar verme sürecindeki

davranışlarını ve karar verme sürecinin nasıl işlediğini inceler. Karar verme sürecinde etkili olan bireysel, sosyal, çevresel faktörleri de ele almaktadır. Tanımlayıcı yaklaşım; mevcut etik sorunların temel sebeplerinin açıklanması amacıyla kullanılabilir. Normatif model; etik kararların nasıl alınması gerektiğini belirleyen modelleri içerir. İdeal bir davranış ortaya koymayı hedefler. Doğru ve yanlışın ne olduğunu belirlemeye çalışır. Karar alıcıya rehber niteliğindedir.

3.3.1. Teoriler

Etik karar verme sürecine katkı sağlayan birçok teori geliştirilmiştir.

James Rest tarafından geliştirilen etik karar verme modeli, modern etik karar verme araştırmalarının teorik temelini oluşturur (Guzak, 2009). 1986 yılında yaptığı çalışmasında Rest, etik karar verme sürecini; etik farkındalık, etik muhakeme, etik niyet, etik davranış olmak üzere dört aşamada ele alır. Etik farkındalık; bir kararın etik bir boyut taşıdığını fark etmek, etik muhakeme; doğru ve yanlış arasındaki ayrımı yapma yeteneği, etik niyet doğru olduğuna karar verilen şeyi yapmaya niyet etmek, etik davranış ise bu niyeti davranışa dönüştürmek olarak açıklanmaktadır. Bir kamu yöneticisinin yolsuzluk yapıldığını fark etmesi, bu durumu kanunlara göre ele alması, bu duruma karşı harekete geçmesi ve sonunda bunu ilgili birimlere rapor etmesi süreci olarak bu teoriye örnek verilebilmektedir.

Lawrence Kohlberg tarafından geliştirilen Ahlaki Gelişim Teorisinde ahlaki gelişim, gelenek öncesi, geleneksel ve gelenek sonrası düzey olmak üzere üç düzeyde incelemektedir. Gelenek öncesi düzeyde, kişisel çıkarlar ön plandadır. Geleneksel düzeyde, yasalara uyum ön plandadır. Gelenek sonrası düzeyde ise, evrensel etik ilkelerle kararlar alınır (Reiter, 1996: 35). Bir kamu yöneticisinin yasal olmayan bir şeyi, yasaları çiğnememesi gerektiğini düşünerek yapmaması geleneksel düzeyde bir adım atmasıdır. Yasalarda belirtilmeyen bir şeyin sırf etik olmadığı için yapılmaması ise gelenek sonrası düzeyde bir adım olur.

Thomas Morris Jones tarafından 1991 yılında geliştirilen Ahlaki Yoğunluk Modelinde, etik kararların çerçevesini oluşturan ahlaki yoğunluk faktörleri vurgulamaktadır. Rest'in modelini geliştirmiş ve daha kapsamlı bir hale getirmiştir. Karşılaşılan etik kararlar alınırken karşılaşılan sorunların yoğunluğunun, sorunlara verilen tepkiyi nasıl etkilediğini anlamak amaçlı bir yaklaşımdır. Etkinin büyüklüğü, kararın zaman içindeki etkisi, toplumdaki kişi sayısı, yakınlık derecesi, sonuçların kesinliği gibi altı boyutlu bir teori ortaya atmıştır. Ona göre; ahlaki yoğunluk arttıkça, bireyin etik farkındalığının, etik yargılarının, etik niyetlerinin ve etik davranışları da artmaktadır. Bu, daha yüksek ahlaki yoğunlukla bireylerin daha etik kararlar verdiği anlamına gelir (Guzak, 2009).

Michael Sandel, bireysel kararların topluluk bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini savunmakta ve ortak iyiliği ön planda tutmaktadır (Asakura, 2012: 272). Etik kararlar topluluğun refahını ve ortak değerlerini göz önünde bulundurur. Kamuda karar verirken, görevlilerin adalet, eşitlik, toplum için ortak iyiyi ön planda tutarak kararlar alınması bu anlayışla örtüşmektedir.

Etik karar verme süreçleri, teknik bilgilerle, yasalarla sınırlı kalmadan aynı zamanda birtakım etik teoriler, etik ilkeler çerçevesinde de şekillenebilir. Bu sayede, etik karar verme süreci daha da desteklenmiş olur.

SONUÇ

Her karar verme süreci benzersizdir ve belirli duruma, organizasyona veya sektöre bağlı olarak farklılık gösterebilir. Bu nedenle yöneticilerin duruma uygun kararlar alması önemlidir. Karar verme süreci, iyi planlanmış ve etik bir temele dayalı olmalıdır. Etkili bir karar verme süreci; bilgiye dayalı değerlendirme, stratejik düşünme, etkili iletişim ve etik bir temellendirme ile sağlanabilir. Karar vericilerin, etik değerlere uygun hareket etmesi ve kamu çıkarlarını dikkate alması gerekir. Etik sorunlar veya etik ikilemlerle karşılaşıldığında, karar vericilerin etik ilkelere dayalı, doğru ve adil kararlar almaya çalışmaları gerekmektedir. Etik karar verme sürecinde; şeffaflığın ve hesap verebilirliğini sağlanması, paydaşların görüşlerinin dikkate alınması ve sürekli gelişime odaklanması önemli bir unsurdur. Etik karar verme sürecinin güçlendirilmesi için kurumsal politikaların ve denetim mekanizmalarını iyileştirilmesi önemlidir. Bağımsız kuruluşların daha etkin mekanizmalar geliştirmeleri gerekir. Etik karar verme, kamu yönetiminde güven, adalet ve toplumsal fayda için hayati bir unsur olarak görülmelidir. Karar vericilerin etik değerlere ve ilkelere bağlı kalmaları ve toplumun genel çıkarlarını gözetmeleri kamu hizmetlerinin kalitesi ve toplumun refahının artırılmasında gerekli bir unsurdur. Kararlar, toplumun genel çıkarlarını gözetmeli ve kamu güvenliğine dayanmalıdır. Etik kararlar ilgili yasal düzenlemelere ve kurumsal politikalara uygun olmalıdır. Toplumsal fayda ve gelecek nesillerin çıkarları göz önünde bulundurulmalıdır. Karar vericiler kişisel çıkarlarından uzak durmalı ve tarafsız bir şekilde karar vermelidir. Etik kararlar alınırken ilgili paydaşların görüşleri ve çıkarları da dikkate alınmalıdır. Kamu görevlilerinin etik değerleri ve karar alma süreçlerini anlamaları için etik eğitimleri verilmelidir. Kamuda etik karar verme süreçlerinin daha güçlü bir hale gelmesiyle birlikte toplumsal güvende artış, kaynak kullanımının etkinliği, hizmet kalitesinin artması gibi katkılar sağlanacaktır. Etik anlayışın yaygınlaştırılması, sürdürülebilir bir yönetim açısından temel unsurdur. Bu yönde geliştirilecek pratik uygulamalarla, karşılaşılan veya karşılaşılabilecek etik problemlerle başa çıkabilmek için sağlam bir altyapı oluşturulabilir.

Gerek dünyada gerek Türkiye’de çok sayıda etik düzenlemeler yapılmıştır. Etik davranmak, etik uygulamalarını harekete geçirmek ve yaşam tarzı haline getirmek için öncelikle etik bilince varmak gerekir. Etik bilince varmada kişileri, toplumları eğitmek önemlidir. Bu eğitim de kurumların kendi içinde vereceği eğitimle veya aile içinde verilecek eğitimle sağlanabilir. Etik değerler var olduğu sürece, ülkelere etik dışı davranmaları sonucunda yaşanabilecek tabloyu empoze ettikçe daha şeffaf daha adil daha eşit toplumlar olacaktır. Yolsuzluğun azalması, çıkar çatışmalarının önlenmesi, hizmette adaletin, eşitliğin sağlanabilmesi için her vatandaş etiğe uygun yaşamalı her kamu görevlisi görevini etik ilkeler ışığında layıkıyla yerine getirmelidir.

KAYNAKÇA

- Abakare, C. (2020). The origin of virtue ethics: Aristotle's views. *GNOSI: An Interdisciplinary Journal of Human Theory and Praxis*, 3(1), 98–100.
- Akça, H. (2019). *Kamu yönetimi eğitimi ve öğretimi içerisinde etik eğitimin yeri ve önemi*. [Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi.] YÖK Tez Merkezi.
- Albayrak, H. (2021). Kamu görevlileri ve ilkeler: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 234-247
- Asakura, K. (2012). Discourse ethics and Michael Sandel. *Journal of International Philosophy*, 1, 272.
- Atak, S. & Gül, S. (2014). *Meslek etiği kavramları*. Adalet Yayın Evi.
- Atılgan, S. & Kutvan, A. (2017). *Örgütlerde yönetsel etik ve etik yönetimi*. Çağlayan Kitabevi.
- Aydın, E. (2005). Tarihsel ve güncel yönden tıp etiği. *Erdem Dergisi*, 15(44), 83-102.
- Bayoğlu, F. (2013). *Meta-etik ve William David Rossun deontolojik sezgici ahlak kuramı*. [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Beauchamp, T. L. (2003). The nature of applied ethics. *A companion to applied ethics*, 26.
- Boyalı, H. (2021). *Kamu örgütlerinde karar verme süreci: kamu denetçiliği kurumu örneği*. [Doktora tezi, İnönü Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Eğitim Dairesi Başkanlığı. (2021, Mayıs 25). *Prof. Dr. İnanet AYDIN ile Kamu Etiği ve Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri* [Video]. Youtube. <https://youtu.be/YMIY0oAb86E>
- Ersoy, N. (1997), Biyomedikal araştırmalar ve etik kurullar. *Kocaeli Üniversitesi Tıp Dergisi*, 2(1), 5-9.
- Eryılmaz, B. (2018). *Kamu yönetimi*. (11. Baskı). Umuttepe Yayınları.
- Eşer, S. (2018). *Sektörlerde bulut tabanlı çok kriterli karar verme süreçlerinin değerlendirilmesi* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Fayganoğlu, P. & Gürsoy, A. (2020). Evrenselci ve özselci kültürler ayrımında yöneticilerde etik karar verme davranışı. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 22(1), 147.
- Fryer, M. (2011). *Ethics and organizational leadership: Developing a normative model*. Oxford University Press.
- Demir, F. (2014). Kamu yönetiminde etik: tartışma ve birkaç örnek. *İnsan & İnsan*. 1, 15-18.
- Demir, G. (2023). *Akademide etik kodlar*. (1. Baskı). Net Kitaplık.
- Doğan, K. C., & Erdem, B. (2022). Türkiye'de kamu görevlileri etik kurulunun yeni kamu yönetimi anlayışı bağlamında analizi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 770.

- Goncalves, G., & Santos, J. M. (2017). What ethics for governmental communication? Ethical issues on government public relations. *Revista Internacional de Relaciones Públicas*, 7(14), 177–180.
- Guzak, J. R. (2009). *The role of intuition in ethical decision making* (Doctoral dissertation, The University of Texas at Arlington).
- Guzak, J. R., & Hargrove, M. B. (2011). The role of intuition in ethical decision making. In *Handbook of intuition research* (pp. 2–5). Edward Elgar Publishing.
- Gülmen, C. 7 Adımda Temel Etik Karar Alma Mekanizması. <https://www.teid.org/adimda-temel-etik-karar-alma-mekanizmasi/> 20 Şubat 2015.
- Güven, A. & Keskin, N. (2022). Kamu yönetimi ve yerel yönetimlerde etik gereksinimi. *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 119-135.
- Hayry, M. (2013). *Liberal utilitarianism and applied ethics*. Routledge.
- Hopkins, N. M. (2011). Individual differences in ethical decision making (pp. 2–5).
- Hoy, W.K. (1996). Science and theory in the practice of educational administration: A pragmatic perspective. *Educational Administration Quarterly*, 32(3), 366–378.
- İsbir, E. (Ed). (2013). *Kamu yönetiminde çağdaş yaklaşımlar*. Anadolu Üniversitesi.
- Işık, M. (2009). Kamu etiği açısından milli eğitim bakanlığı tarafından sunulan “e-okul veli bilgilendirme sistemi” nin değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 37-42.
- Kagan, S. (2018). *Normative ethics*. Routledge.
- Kahraman, L. (2020). *Kamu yönetiminde etik kültür ve etik liderlik: Kamu görevlileri etik kurulu üzerinden bir inceleme* (Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi).
- Kamu Görevlileri Etik Kurulu. (2009). *Kamu görevlileri etik rehberi*. T.C. Başbakanlık Yayınları. <https://www.etik.gov.tr>.
- Karakaya, H. & Örs, Y. (1994). Dünyada ve Türkiye’de etik kurulları. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 47 (4).
- Kılavuz, R. (2004). Etik sistemleri ve kamu yönetimi etiği açısından görünüşleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (30), 16.
- Kılıç, R. (2006), *İktisadi düşünce; iktisadi düşüncenin gelişimi, iktisadi düşünce okulları, iktisadi düşünürler*, Siyasal Kitabevi.
- Kıral, E. (2015). Yönetimde karar ve etik karar verme sorunsalı. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 75-80.
- Koçak, S.& Yüksel, G. (2010). Türk kamu yönetiminde etik ve kamu görevlileri etik kurulu. *Bilgi Dergisi*. 21. 76-80.
- Küçüköğlü, M. T. (2012). Etik değerler ve etiğin kurumsallaşması. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 183.
- Maw, N. T. (2020). *Ethical decision-making in public administration* (Doctoral dissertation, MERAL Portal).
- McCloskey, H. J. (2013). *Meta-ethics and normative ethics*. Springer.

- Mitov, A. (2021). *Ethical use of artificial intelligence through the utilitarianism perspective* (Bachelor's thesis, University of Twente).
- Nalcı Arıbaş, N., Parlak, B. & Doğan, K. (Ed). (2022). The handbook of public administration. Livre de Lyon.
- Nussbaum, M. C. (2004). Mill between Aristotle and Bentham. *Daedalus*, 133(2), 62.
- Ömürganülşen, U. *Türkiye’de etik kamu yönetimi kurulmasına yönelik hukuki altyapı ve süreçler& etik sorunların ortaya çıkma sebepleri üzerine düşünceler*. [PowerPoint Sunum].
- Önen, S. & Yıldırım, A. (2014). Kamu yönetiminde etik denetimi: OECD ülkeleri örneği *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1),103- 126.
- Özdemir, M. (2008). Kamu yönetiminde etik. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 4 (7), 183.
- Özkal Sayan, İ. (2020). Etik ve kamu etiği: eleştirel bir bakış. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*.
- Pehlivan, İ. (1998), *Örgütsel ve yönetsel etik*, Pagem Yayınları.
- Pieper, A. (1992). *Etiğe giriş. Ayrıntı Yayınları*,12 (2), 148.
- Reiter, S. A. (1996). The Kohlberg–Gilligan controversy: Lessons for accounting ethics education. *Critical Perspectives on Accounting*, 7(1), 35.
- Said, M. Y., & Nurhayati, Y. (2021). A review on Rawls’ theory of justice. *International Journal of Law, Environment, and Natural Resources*, 1(1), 32.
- Sayiner, M. A. (2005). Yönetsel etik kavramının örgütlerde uygulanması. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.
- Singer Jr, S., & Diab, D. (2021). Ethics education: The impact of ethics training engagement on unethical decision-making in the workplace. *International Journal of Ethics Education*, 6(1), 11–13.
- Tepe, H. (2000). *Etik ve meslek etikleri*. Türkiye Felsefe Kurumu Yayını.
- Tseng, P. E., & Wang, Y. H. (2021). Deontological or utilitarian? An eternal ethical dilemma in outbreak. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(16), 2–4.
- Tortop, Nuri (1999), *Kamu personel yönetimi*, Yargı Yayınları.
- Turner, P. N. (2019). *The rise of liberal utilitarianism*.
- Usta, S. & Arslan, Ş. (2020). Türkiye’de etik yönetim anlayışına yönelik çerçeve arayışı: kamu görevlileri etik kurulu üzerinden bir inceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*,11 (2), 230.
- Usta, S., & Arslan, Ş. (2020). Türkiye’de etik yönetim anlayışına yönelik çerçeve arayışı: Kamu Görevlileri Etik Kurulu üzerinden bir inceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11(2), 230.
- Yıldız Özsalmanlı, A. (2021). İngiltere’de kamu personelinin “whistleblowing” eylemi ve yönetim etiği açısından önemi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 393.

TURİZMİN VAN İLİ EKONOMİSİNE OLAN ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Fatma EBAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Turizm Fakültesi

fatmaeban@yyu.edu.tr- Orcid Id: 0000-0002-0222-7108

ÖZET

Van ili, çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış tarihi geçmişi, zengin turistik kaynakları ve yöresel gastronomik kimliği ile geçmişten günümüze kadar turistler tarafından rağbet gören bir destinasyon olmuştur. Kent, kalkınmasında ve gelişmesinde önemli bir payı olan İranlı turistler tarafından yılın her dönemi sıklıkla tercih edilse de gelişmişlik düzeyi ve sosyo ekonomik durumu turizmden hak ettiği payı almasına engel olmaktadır. Özellikle Covid-19 pandemisinden sonra turist sayısında görülen düşüş, turizmden kazanç sağlayan yerel halk ve esnafı zor durumda bırakmıştır. Diğer taraftan, ülkemizin bölgeleri arasında görülen gelişmişlik farkları ve her ile aynı düzeyde yatırım yapılmaması da elbette turistik çekicilik unsurları fazla olan destinasyonlara olan talebi azaltmıştır. Dolayısıyla bu araştırmada, turizm türleri açısından yüksek bir potansiyele sahip Van ilinin turistik değerleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilerek, turizmin Van ili ekonomisine olan etkileri istatistiksel veriler yardımıyla yorumlanacak ve turizmin geliştirilebilmesi için öneriler sunulacaktır. Turizm kaynakları üzerinden pazarlama ve tanıtım çalışmalarının yapılması, önerilerin turizm paydaşları açısından dikkate alınması ili turizm açısından daha ileriye taşıyacak ve yerel halkın refahının artmasına yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Van, Ekonomi, Gelişim, Turizm Türleri

EVALUATION OF THE IMPACT OF TOURISM ON THE ECONOMY OF VAN PROVINCE

ABSTRACT

The province of Van has been a destination favored by tourists throughout history, due to its rich historical background, various civilizations it has hosted, its abundant tourist resources, and its regional gastronomic identity. Although Iranian tourists, who play a significant role in the region's development and growth, frequently prefer the area throughout the year, the region's level of development and socio-economic status prevent it from receiving the share it deserves from tourism. The decline in the number of tourists after the Covid-19 pandemic, in particular, has put the local population and merchants, who benefit from tourism, in a difficult position. On the other hand, the development disparities between the regions of our country and the uneven investment across provinces have certainly reduced the demand for destinations with more tourist attractions. Therefore, this study will provide detailed information about the tourist values of Van, which has a high potential for various types of tourism, and will analyze the impact of tourism on the province's economy with statistical data. Furthermore, it will offer suggestions for the development of tourism. The marketing and promotional activities carried out through tourism resources, along with considering the suggestions from tourism stakeholders, will advance tourism and help improve the welfare of the local community.

Keywords: Tourism, Van, Economy, Development, Tourism Types.

GİRİŞ

Turizm konaklama, ulaşım, seyahat, yiyecek-içecek, eğlence, sanayi, tarım gibi sektörlerle doğrudan ve dolaylı etkileşim halinde olan disiplinler arası bir sektördür (Özer, 2022:1). Dünya Turizm Örgütü'nün verilerine göre, 2024 yılında, küresel GSYH'nin %10'unu oluşturan, 320 milyon kişiye istihdam sağlayan ve her 5 yeni işten 1'ini yaratan turizm sektörü kalkınma ve büyümenin önemli bir anahtarıdır (www.weforum.org). Turizm kaynaklı yerel halkın yaşam standartlarının yükselmesi bu alana yatırım yapılmasını cazibeli hale getirmektedir (Gürbüz, 2002:50; Avcı, 2018:165).

Turizmin sosyo-kültürel, ekonomik ve çevresel olumlu etkileri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasına yüksek düzeyde katkı sağlamaktadır (Kavaklı ve Karakaş, 2022:39). Aynı zamanda turizm az gelişmiş bölgeler arasındaki eşitsizliklerin giderilmesinde ve bölge halkının turizmden gelir elde etmesinde önemli bir konuma gelmiştir. Turizmin bu bahsedilen olumlu etkilerinden faydalanacak ve turizm potansiyeli yüksek illerimizden biri de Van ilidir. Kent, sahip olduğu turistik arz kaynakları ve doğal çekicilikleri ile turizm pazarından pay alabilecek bir konumda bulunmaktadır. Ancak kent sosyo- kültürel ve ekonomik değerler bakımından tarihi geçmişi ile paralel olmayan bir tavır sergilemektedir. Bunlara ek olarak, illerin gelişmişlik seviyesine göre gerilerde bulunan ilin, turizm gelişmişlik düzeyi de az yatırım yapılmasından dolayı çok parlak değildir. Bu duruma neden olarak terör olayları, yönetici pozisyonunda çalışan bireylerin eğitimsiz olması ya da sektör dışından olması ve fiziki yatırım eksikliği gibi durumlar gösterilebilir (Alaeddinoğlu, 2006:2-3).

Son yıllarda özellikle İranlı turistler tarafından farklı amaçlarla ziyaret edilen kentte önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Yerel esnafların turistlerden elde ettiği gelir, kentin ekonomisinde bir canlılık yaratmış ve yerel halkın turizme bakış açısında olumlu değişimler meydana getirmiştir. İranlı turistlerin kendi ülkelerinin baskıcı rejiminden uzaklaşmak, özgür hareket etmek, eğlence ve alışveriş amacıyla yılın her ayı ziyaret ettikleri kent, artık turistlerin değişen ihtiyaçlarına yanıt verecek düzeye gelmiştir. Yerel halkın ve esnafların turizmden para kazanması, kentin sahip olduğu alternatif turizm türlerini ve doğal kaynaklarını daha iyi değerlendirmesini gerektirmektedir. Çünkü Van'ın turizm kaynaklarının aktif şekilde kullanılması ve yerel yönetimler tarafından desteklenmesi yerel ekonomiye katkı payının artacağını düşündürmektedir. Kentin ekonomisinde önemli bir yer edinen turizm sektöründen daha fazla pay alabilmek için kolektif hareket edilmesi ve turizm kaynaklarının müşterinin ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda araştırmanın amacı, turistik kaynaklar açısından zengin olan Van ilinin turistik değerleri hakkında bilgiler verilerek, turizmin Van ili ekonomisine olan etkilerinin istatistiksel veriler yardımıyla yorumlanması ve turizmin geliştirilebilmesi için öneriler sunulmasıdır. Kentin sahip olduğu turistik değerlerin kentin tanıtımında doğru pazarlanması ve yerel halkın bu sektörden gelir sağlayabilmesi için

var olan doğal, tarihi ve kültürel unsurların doğru stratejilerle halka sunulması ve bu alana önemli bir bütçenin ayrılması gerekmektedir.

Van'ın Turizm Potansiyeli

TRB2 bölgesi içinde bulunan Van ili, coğrafi özellikleri, doğal çekicilikleri, endemik florası ve farklı medeniyetlerin izlerini taşıyan zengin kültürel miras değerleri ile dünyada popüler hale gelen ve bünyesinde çeşitli turizm türlerini barındıran bir kenttir. Bulunduğu konum ile Urartu medeniyetine başkentlik yapması ve Türkiye'nin en büyük gölü kenarında bulunması, kenti başta su sporları olmak üzere ve yılın her ayı turizm faaliyetleri yapılacak önemli bir duruma getirmektedir (Alaeddinoğlu, Samırkaş ve Eltüt, 2013:33). Van ili başta inanç turizmi olmak üzere, sağlık, kültür, doğa ve gastronomi turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Bu kapsamda aşağıda bu turizm türlerine yönelik bilgi verilecektir.

İnanç Turizmi

Van kenti, farklı turizm türleri açısından zengin bir ildir ve inanç turizmi kapsamında önemli yerler arasında bulunmaktadır. Bu kent, çok uzun dönemler Hristiyan devletlerinin hâkimiyetinde kaldıktan sonra İslam devleti yönetimine geçmiştir. Dolayısıyla da burada Ermenilerce önemli kabul edilen kliseler, manastır ve İslami devirde yaşayan din adamların türbeleri bulunmaktadır (Alaeddinoğlu, Samırkaş ve Eltüt, 2013:34). Özellikle Turizm Bakanlığı'nın 2010 yılında aldığı kararla inanç turizmi kapsamına alınan Akdamar Kilisesi, kentin gelişiminde ve turizmden aldığı payın artırılması açısından önemli bir değerdir (Sevinç ve Azgün, 2012:20). Ermenilerce önemli olan Akdamar Kilisesi, 95 yıl aradan sonra ilk kez 2010 yılında farklı ziyaretçilerin ziyaretine açılmış ve burada bir ayin gerçekleştirilmiştir. Bu kilisenin farklı din mensupları için olan önemi, inanç turizmi açısından özel bir yer olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Akdamar Kilise 'sinin bulunduğu Akdamar Adası sahip olduğu potansiyel nedeniyle, uluslararası standartlarda turlar düzenleyen seyahat acenteleri ve tur operatörlerinin ilgisini çekmiştir. Ancak tanıtım ve pazarlama alanında yaşanan gelişmeler beraberinde büyük sorunları getirmiştir. Gerçekleştirilen ilk organizasyon sırasında büyük gruplar tarafından ziyaret edilen kilise, sonrasında daha az gruplar ve günübirlik kullanıma açılmıştır. Akdamar Adası ile Van şehir merkezi arasındaki ulaşımı sağlamak için artan seyahat tekneleri, geçimini önceden balıkçılıktan sağlayan bireylere ek gelir sağlamıştır (Alaeddinoğlu ve Okudum, 2015). Aynı şekilde Ermenilerce inşa edilen ve askeri sınırlar içerisinde kalan Aziz Bartholomeus Manastırı, Yedi Kilise ve Çarpanak Kilisesi de önemli inanç merkezleri arasında yer almaktadır (Alaeddinoğlu, Samırkaş ve Eltüt, 2013:34). İslam dini açısından da Kaya Çelebi Camii, Eski Van Ulu Camii, Hüsrev Paşa Külliyesi, Halime Hatun Kümbeti, Selçuklu Mezarlığı ve İkiz Kümbetler önemli eserlerdir (Türk, 2023:20-21).

Bir kentin inanç turizmi açısından yüksek çekiciliklere sahip olması turizmin yıl boyu yapılmasına, tanıtım için farklı turların oluşturulmasına, turizmin gelişimine, yeni iş alanlarının yaratılmasına ve alışveriş için yeni mağazalar açılmasına olanak sağlayacaktır. Aynı zamanda inanç turizmi kapsamında bir bölgeyi ziyaret edenlerin genelde 8-14 gece konakladığı ve yaklaşık olarak 1500 ile 3000 dolarlık harcama yaptıkları belirlenmiştir. Bu veriler inanç turizmi potansiyeli yüksek olan yerlerin doğru tanıtım stratejileri ile bölge kalkınmasına yüksek miktarda gelir kazandıracaklarını göstermektedir (Özkan, 2024:410).

Kültür Turizmi

Van ili, sekiz bin yıllık geçmişi süresince farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, ancak asıl olarak Urartular döneminde önem kazanmıştır. O dönemde adı Tuşpa olan Van ili 300 yıl Urartu devletine başkentlik yapmıştır. Bu yüzden şehrin etrafında bu krallığa ait çok sayıda eser bulunmaktadır. Van ili somut ve somut olmayan kültürel değerleri ile ziyaretçilere görsel bir şölen sunmaktadır. Bölgenin somut olmayan kültürel miras unsurlarının başında geleneksel Van Evleri, Peynirciler Çarşısı, Şamram Kanalı, Akdamar Kilisesi ve Van Kalesi gelmektedir (Kaya ve Gülcan, 2021:71-74). Geleneksel Van Evleri, 2018 Van Evleri projesi ile hayata geçirilen ve taş temel üzerine kerpiç duvar tekniği ile inşa edilmiştir. İlin iklimsel ve coğrafi özellikleri ve ilde bulunan malzeme kullanılarak yapılan bu evler Anadolu'nun önemli bir değeridir. 2011 yılında gerçekleşen depremde bir bölümü yıkılan bu evler için maalesef herhangi bir koruma çalışması bulunmamaktadır (Uşma, 2022). Tarihi Peynirciler Çarşısı, hem yerel halkın hem de yerli ve yabancı turistlerin sıkça ziyaret ettiği ve ziyaret amacının Van otlu peynirinin satın alınması olan önemli bir turistik yerdir (Cihangir ve Demirhan, 2021:706). Cumhuriyetin ilk yıllarında inşa edilen bu yapı, Osmanlı klasik dönem arasta şeklinde inşa edilmiştir. Bu yapı 2018 yılında Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı desteği ile tarihi yapıya, kent ve yer markalaşmasına, otlu peynir satışına odaklanarak restore edilmiştir (Başdoğan ve Turan, 2020:443). Van Kalesi, Urartu krallığının merkezi olarak bilinmektedir. Van Gölü kıyısında stratejik bir öneme sahip bir konumda bulunan bu yapı kayalık üzerine inşa edilmiştir. Urartular, Asurlu saldırılarına önlem almak amacıyla Van Kalesi'ne bağlı kale ve yerleşmeler kurmuşlardır. Bu kalelerin her biri, askeri, idari ve ekonomik konumda bulunmaktadır (Eriçok, 2019:182). Van ilinde somut olmayan kültürel varlık unsurlarına ise, Oturma geceleri, Van kahvaltısı, Van savatlı gümüş, Hıdırellez geleneği, çömlükçilik, Parzun Dokuma, Hıdırnebi geleneği, Köse-Gelin oyunu, âşıklık geleneği, Dengbejlik geleneği, masal anlatma geleneği gibi değerler örnek gösterilebilir (Kaya ve Gülcan, 2021).

Sağlık Turizmi

Van ili sağlık turizmi açısından farklı imkânlara sahiptir. Özellikle Bitlis'te bulunan Nemrut Krater Gölü'nün patlaması sonucu ortaya çıkan Van Gölü sağlık turizmi açısından kentte bulunan en önemli kaynaktır. Bu nedenle de Van Gölü sodalı suyunun başta cilt hastalıkları olmak üzere çeşitli hastalıklara iyi geldiği bilinmektedir. Kentin tanıtımının yapılması için

paket turlar düzenlenerek göl suyu bu kapsamda değerlendirilebilir (Alaeddinoğlu, Samırkaş ve Eltüt, 2013:36; Türk, 2023:30-31). Van Gölü'nün sağlık amaçlı kullanılması hem sıcak su kaynakları hem de soğuk minarelli yapısından kaynaklanmaktadır. Van Gölü suyu incelendiğinde; bikarbonat içeriğinin kaplıcalarda bulunan değerden yüksek olduğu belirlenmiştir. Bikarbonatlı sular, sağlık alanında banyo ve içme hedefli kullanılmaktadır. Bu su içme suyu olarak kullanılabilir, ancak sodyum değerinin yüksek olması bu durumu kısıtlamaktadır. Fakat banyo kapsamında kullanılmasının bir takım deri hastalıklarına iyi geldiği saptanmıştır (Meriç ve Bozkurt, 2017:159). Ancak sodalı suyun kullanılabilmesi herhangi tesis olmadığı için bu sudan yeterli düzeyde yararlanılamamaktadır. Bu sudan yararlanmak için, bu alana yatırım yapılması turisti bölgeye çekmek için faydalı olacaktır. Yapılan araştırmalar, sağlık turizmi amaçlı yapılan ziyaretlerin temelde diş, göz, ortopedi, onkoloji, plastik cerrahi, beyin cerrahi gibi işlemler üzerine olduğunu göstermektedir. Van ilinde medikal estetik ve göz alanında hizmet verecek işletmeler bulunmaktadır. Göz hastalıkları için Van YYÜ ve Özel Urartu Göz Merkezi tercih edilebilir. Ayrıca diş ve ağız hastalıkları bakımından üst düzey hizmet veren ve akademik kadrosu oldukça gelişmiş olan kurumlar uluslararası standartlarda hizmetler vermektedir (Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, 2016).

Doğa Turizmi

Van şehri, doğal çekicilikleri nedeniyle doğa turizmine oldukça elverişlidir. Van Gölü, yaklaşık 607 km³ hacim ve maksimum 451 metre derinliğine sahip dünyanın en büyük sodalı gölüdür. Göl ve çevresi kamp ve çadır konaklamaları açısından uygun olduğundan doğa turizm faaliyetleri bu bölgede aktif olarak gerçekleşmektedir. Van Gölü çevresi fazla engebeli olmadığından bu alanda doğa yürüyüşlerine olanak sağlamaktadır. Van Gölünde yapılan, kürek, yelken, su altı dalışı, sörf, kano ve çeşitli su sporları da doğa turizmi kapsamında değerlendirilmektedir (Türk, 2020:44; Meriç ve Bozkurt, 2017:158). Van Gölü etrafında 32 tane plaj bulunmaktadır (Meriç ve Bozkurt, 2017). Bunların dışında Van ili, kuş gözlemciliği yapılabilecek önemli yerlerden biridir. Ayrıca bölgeye özgü martı türleri, yaz ördeği, flamingo, Van Gölü Martısı, Ak Kanatlı Sumru bölgedeki diğer kuş gözlemciliği değerlerini oluşturmaktadır (Alaeddinoğlu, Samırkaş ve Eltütü, 2013:35). Van gölünün batı kesiminde yapılan turizm türlerinin motivasyon unsurlarını; monoton yaşamın stresinden uzaklaşma, doğayla yalnız kalma isteği ve vahşi yaşamı deneyimleme isteği oluşturmaktadır (Alaeddinoğlu, Can ve Yılmaz, 2011:89).

Gastronomi Turizmi

Bir şehrin turistik açıdan çekiciliğini artıran önemli unsurlardan biri de mutfak kültürü ve yöresel ürünleridir. Van ili, gastronomik açıdan yüksek bir potansiyele sahiptir. Kentin tanıtımında önemli bir yere sahip olan ve hem ulusal hem de uluslararası pazarda tanınırlığını artıran, 2020 yılında coğrafi işaret tescili alan Van kahvaltısı ilk sırada yer almaktadır. Van kahvaltısı, yerli ve yabancı turistlerin oldukça fazla ilgi gösterdiği, organik ve doğal ürünlerden

hazırlanan ve çok çeşitli olmasından dolayı talep gören bir üründür (Türk, 2023:36). Kahvaltıda mutlaka bal, kaymak, otlı peynir, tereyağı, Van cacığı, gavut, zeytin, murtuğa, lavaş ekmek, ezme, tahin, mevsimine uygun yeşillikler, salatalık, domates vb. ürünler bulunmaktadır. Bulunduğu coğrafyadan etkilenen Van ili yöresel yiyecekler açısından zengindir. Bölgeye özgü olan yöresel yemeklerde çoğunlukla et bulunmaktadır. Van ili mutfak kültüründe yoğurt önemli yere sahiptir. Yoğurtun kullanıldığı ayran aşısı çorbası önemli lezzetler arasında yer almaktadır. Ayrıca, bölgede kış şartlarının çetin ve uzun sürmesi nedeniyle mutfak kültüründe uzun süre saklanabilen baklagiller önemlidir (Okat ve Ün, 2023:491). Ayrıca Van çöreği, Van otlı peyniri, Van reçelleri ve Keledoş yemeği de yerel halka ekonomik açıdan fayda sağlayan, gastronomi turizmi kapsamında yer alan ürünlerden bazılarıdır (Türk, 2023:36). Van ili ve turizm gelişimine sağlayan coğrafi işaretli menşe ve mahreç ürünleri, 2024 yılı Türk Patent Kurumu verilerine göre 19'a ulaşmıştır (ci.turkpatent.gov.tr).

TURİZMİN VAN İLİ EKONOMİSİNE OLAN ETKİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Turizm, 20. yüzyılın ortalarından sonra başta döviz getirisi, istihdam yaratma potansiyeli ve ülke ekonomisine sağladığı katkı ile ülke politikalarında önemli bir yer edinmeye başlanmıştır. Bunların yanında, bölgeler arası gelişme farklılıklarının ve yoksulluğun azaltılmasında kurtarıcı olarak görülmektedir. Ayrıca turizm, işgücü yoğun bir sektör olmasından kaynaklı arz kaynakları zengin olan az gelişmiş bölgelerde temel geçim kaynaklarından biri haline dönüşmektedir (Samırkaş ve Eban, 2020). Türkiye'nin geri kalmış illerinden birini temsil eden Van iline turizmin ekonomik katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Yılmaz ve Karaağaç, 2019).

Van kenti sahip olduğu konumu, çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapması, doğal ve kültürel miras zenginliği, yöresel mutfağı, misafirperver insan toplulukları, bölgeye özgü bitki ve hayvan türleri ile önemli turistik cazibe merkezlerinden biri haline gelmiştir (Karaduman ve Yılmaz, 2024). Kentin turistik açıdan değer kazanmasında Van Gölü'nün önemli bir rolü bulunmaktadır. Van Gölü kıyıları göller, dağlar, plajlar ve tarihi değerleri ile farklı niteliklere sahip turizm unsurları açısından farklılık göstermektedir. Fakat bu değerlerin tanıtımı ve buralara yatırım yapılması noktasında maalesef eksiklikler bulunmaktadır (Baytar ve Bozkoyun, 2021). Van, Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan, Türkiye'nin İran üzerinden Asya'ya açılan önemli bir sınır kapısıdır (Alaeddinoğlu, 2007). Özellikle Kapıköy Sınır Kapısını kullanarak buraya eğlenme, alışveriş, dinlenme, sağlık, kültür gibi farklı turistik faaliyetler amacıyla gelmektedirler. Humeyni'nin ölüm yıl dönümü olan 15 Mart ve 5 Nisan tarihleri arasında ve yılbaşı tatillerinde İran'dan kente gelen turist sayısı artmaktadır (Akdağ, 2018). İranlı turistlerin bölge içerisinde farklı ihtiyaçlarını gidermek için yaptıkları harcamalar, bölge ekonomisine ve yerel halka katkı sağlamanın yanında, bölgenin doğal çekiciliklerinin ve kültürel zenginliklerinin ve yaşam tarzının tanıtılmasına yardımcıdır (DAKA, 2018:3). Bu kadar ilin kalkınmasına katkı sağlayan bu ziyaretçi profilini çekmek amacıyla 2015 yılından itibaren gelenek haline gelen Shopping Fast festivali yapılmaktadır. Festival İranlı turistlerin

25 günlük Nevruz tatiline göre planlanmaktadır. Bu şekilde Van kentinin özellikle karayoluyla İran'dan turist çekmesi amaçlanmaktadır (Arslan ve Kendir, 2019). Bu etkinliklerde turizm paydaşlarının ortak hareket etmesi ve işbirliği geliştirmeleri etkinlikten alınacak faydayı üst düzeye taşıyacaktır (DAKA, 2024). Aşağıda Van ilinin turizm istatistikleri hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

Kültür ve Turizm Bakanlığının Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinin İllere göre dağılışı incelendiğinde; 2020 yılında Van ilinde turizm işletme belgeli sadece 20 tane tesisin olduğu görülmektedir. Türkiye'de toplamda aynı yıl 4.218 konaklama tesisi vardır. 20 tane konaklama tesisinde 1095 oda bulunmaktadır. 2021 yılında Türkiye'de yatırım ve işletme belgeli toplam 5386 tesis vardır. Van ilinde 27 tesis bulunmaktadır ve Türkiye'deki tesis sayısının %0,5'ini oluşturmaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2024). Aşağıdaki Çizelge 1'de 2021 ve 2022 yılı Van ili turizm işletme belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları istatistikleri bulunmaktadır.

Çizelge 1: Van İli Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinde Geliş ve Geceleme Sayıları

Turizm İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinde Geliş ve Geceleme Sayıları						
Yıllar	Tesise Geliş Sayısı /Yabancı	Tesise Geliş Sayısı/Vatandaş	Tesise Geliş Sayısı/Toplam	Yabancı Geceleme Sayısı	Vatandaş Geceleme Sayısı	Geceleme Sayısı /Toplam
2021	54.126	18.465	72.591	93.772	662.022	755.794
2022	153.863	192.153	346.016	326.897	283.066	609.963

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2024.

Van ilinde 2021 yılında Belediye ve İşletme belgeli konaklama tesislerinde yerli ve yabancı toplam 72.591 kişi konaklama yapmış ve geceleme sayısı ise 755.794 olmuştur. 2022 yılında ise 346 bin kişi konaklama yapmış ve geceleme sayısı 609.964 olmuştur. 2022 yılında konaklama yapan kişi sayısı bir önceki yıla göre % 477 artmıştır. Aşağıdaki Çizelge 2'de Van ili 2023 yılı işletme belgeli konaklama istatistikleri verilmiştir.

Çizelge 2: 2023 Yılı İşletme Belgeli Konaklama İstatistikleri

Tesise Geliş Sayısı			Ortalama Kalış Süresi			Doluluk Oranı (%)		
Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam

Başkale	-	4.553	4.553	0,00	3,76	3,76	0,00	52,83	52,83
Çaldıran	3.674	6.741	10.415	2,00	2,32	2,21	9,79	20,86	30,65
Edremit	5.434	33.939	39.373	2,19	1,51	1,61	8,88	38,42	47,30
Erciş	2	18.161	18.163	1,00	1,96	1,96	0,00	46,95	46,95
Gevaş	1.308	2.270	3.578	1,99	1,99	1,99	12,36	21,47	33,83
İpekyolu	152.974	99.047	252.021	2,30	1,80	2,10	28,90	14,66	43,56
Muradiye	154	3.839	3.993	2,01	2,00	2,00	1,72	42,74	44,46
Özalp	1.577	2.375	3.952	2,17	2,16	2,17	18,30	27,43	45,73
Toplam	165.123	170.925	336.048	2,28	1,85	2,06	23,70	19,82	43,52

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2024; DAKA,2024.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre, 2023 yılında Van ilinde ortalama kalış süresi yabancı turistlerde 2,28 gece iken, yerli turistlerde 1,85 gecedir. Ortalama kalış süresi ise 2,06 gecedir. 2023 yılında konaklama işletmelerinin doluluk oranı toplamda %43'tür. Bu doluluk oranının %23,70'ini yabancı turistler %19,82'sini yerli turistler oluşturmaktadır. Aynı yıl en fazla yerli ve yabancı turist İpekyolu ilçesinde yer alan konaklama işletmelerinde konaklamıştır. Aşağıdaki Çizelge 3'te Van ili turizm göstergeleri gösterilmiştir.

Çizelge 3:Van'ın Turizm Göstergeleri

Yıllar	Van İli Sınır Kapılarından Giriş Yapan Yabancı Ziyaretçi Sayısı	Van İli Sınır Kapılarından Giriş Yapan Yerli Ziyaretçi Sayısı	Van İline Gelen Toplam Ziyaretçi Sayısı	Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı	Türkiye Turist Sayısı İçindeki Payı %
2008	22.500	3.539	26.039	31.137.774	0.051
2009	27.066	1.238	28.304	31.759.816	0.089
2010	28.149	581	28.730	32.997.308	0.87
2011	51.024	23.082	74.106	36.769.039	0.201
2012	49.579	37.315	86.894	37.715.225	0.230
2013	85.080	40.520	125.600	39.860.771	0.315
2014	154.174	53.699	207.873	41.627.246	0.499

2015	154.569	57.769	212.338	41.114.069	0.516
2016	221.691	52.858	274.549	30.906.680	0.888
2017	421.977	56.064	478.041	37.969.824	1.259
2018	232.202	91.413	323.615	46.112.592	0.701
2019	328.326	214.496	542.822	51.747.199	1.04
2020	19.652	52.795	72.447	15.971.201	0.45
2021	54.126	18.465	72.591	30.038.961	0.24
2022	436.387	153.859	590.246	51.387.513	1.14

Kaynak: www.turizm.gov.tr.

İncelenen 2008 ve 2022 yılları arasında bazı yıllar haricinde Van iline gelen ziyaretçi sayısı artmıştır. 2008 yılında Van'ı 22 bin yabancı turist ziyaret ederken, bu sayı 2022 yılında 436 bin ziyaretçiye ulaşmıştır. İncelenen 15 yıllık süreçte gelen ziyaretçi sayısında % 1882'lik bir artış olmuştur. 2008 yılında Türkiye'yi ziyaret eden 31 milyon turistten %0,05'ini Van iline gelen ziyaretçiler oluşturmaktadır. 2022 yılında ise bu rakam %1,14'e ulaşmıştır. Kent İranlı turistler tarafından bu kadar tercih edilmesine rağmen, gelen yerli ziyaretçi sayısı oldukça düşüktür. 2008 yılında 3.539 ziyaretçi kente gelirken, bu rakam 2022 yılında 153.859 kişiye çıkmıştır. Özellikle son yıllarda yaşanan Covid- 19 salgını ve ekonomik sorunlar, Türk Parasının değerini kaybetmesi gibi nedenler gelen yerli ve yabancı ziyaretçi sayısını azaltmıştır. İncelenen dönemde en yüksek paya %1.259 ile 2017 yılında ulaşılmıştır. Aşağıda Çizelge 4'te Van ilinin yabancı ziyaretçilerden elde edilen tahmini turizm geliri hesaplanmıştır.

Çizelge 4: Van İlinin Yabancı Ziyaretçilerden Elde Edilen Tahmini Turizm Geliri

Yıllar	Türkiye Turizm Geliri (1000 \$)	Van'a Gelen Yabancı Ziyaretçi sayısı	Ortalama Harcama (1000 \$)	Van'ın Yabancı Ziyaretçilerden Kazandığı Tahmini Turizm Geliri
2008	25 415 067	22.500	820	18.450.000
2009	25 064 482	27.066	783	21.192.678
2010	24 930 997	28.149	755	21.252.495
2011	28 115 692	51.024	778	39.696.672

2012	29 007 003	49.579	980	48.587.420
2013	32 308 991	85.080	1024	87.121.920
2014	32 308 991	154.174	998	153.865.652
2015	31 464 777	154.569	906	140.039.514
2016	22 107 440	221.691	846	187.550.586
2017	26 283 656	421.977	809	341.379.393
2018	29 512 926	232.202	787	182.742.974
2019	34 520 332	328.326	826	271.197.276
2020	14.817,200	19.652	958	18.826.616
2021	30.173,500	54.126	1032	55.858.032
2022	46.284.900	436.387	971	423.731.777

Kaynak: www.turizm.gov.tr.

Not: Tahmini veriler yazar tarafından hesaplanmıştır.

Yukarıdaki tabloda 2008 ve 2022 yılları arasında Van ilinin yabancı ziyaretçilerden kazandığı turizm gelirleri tahmini olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplamada Türkiye’de kişi başına bir turist ortalama harcama miktarı ve kente gelen yabancı ziyaretçi sayısı dikkate alınmıştır. 2008 yılında Türkiye’ye gelen turistlerin kişi başı ortalama 820 dolar harcadıkları dikkate alınır, Van’a gelen yabancı ziyaretçi sayısı ile bu rakamı çarptığımızda elde edilen rakam Van ilinin yabancılardan elde edilen tahmini turizm gelirini verecektir. 2008 yılında Van ili 18.450.000 dolar tahmini turizm geliri elde etmiştir. 2020 yılında yaşanan pandemi sonucunda, hem ülkeye hem de kente gelen turist sayısında yaşanan düşüş turizm gelirlerine de yansımıştır. Bu rakamın 2022 yılında 423.731.777 dolar olduğu tahmin edilmektedir. Sonuç olarak, turizm gelirleri ilin yaşadıkları ekonomik sorunların çözümünde önemli bir gelir kapısıdır. Bu yüzden kentin turizmden aldığı payı artırması için tüm paydaşların koordine olarak hareket etmesi ve yerel halkın turizm bilincinin artırılması gerekmektedir. Aksi takdirde, var olan turizm kaynaklarının farklı amaçlarla ve bilinçsiz şekilde kullanılması daha büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktır.

Turizmin geliştiği destinasyonlarda plansız bir büyüme sürecinin izlenmesi ve planlamanın yetersiz yapılması turizm arz kaynaklarının zarar görmesine yol açmaktadır. Ülkemizde turizm faaliyetlerinin yoğunlaştığı başta Ege ve Akdeniz kıyılarında görülen çarpık kentleşme ortaya çıkan çevresel sorunlara örnek olarak gösterilebilir (Avcı, 2018:165).

SONUÇ

Van ili kültür, inanç, gastronomi, eko-doğal ve sağlık turizmi açısından zengin kaynaklara sahiptir. İnanç turizmi açısından Akdamar Kilisesi, yerel mutfak kültürü bakımından Van kahvaltısı, Keledoş sağlık turizmi açısından Van Gölü, kentin turistler tarafından dikkat çeken bir konuma gelmesine neden olmuştur. Son yıllarda özellikle İranlı turistler açısından popüler hale gelen kent, çekicilikleri ile önemli bir destinasyon haline gelmiştir. İranlı turist sayısında görülen artış, kente ekonomik açıdan gelir kazandırmış ve sadece bu turist profiline hizmet eden işletmeler açılmıştır. Ayrıca turistler şehirlerarası ticaret ağlarının gelişmesine ve kentin kalkınmasına katkı sağlamaktadır.

Bu araştırmada Van ilinin turistik değerleri hakkında bilgi verilerek, 2008 ve 2022 yılları arasında kente gelen turist sayısı ve tahmini turizm gelirleri hesaplanmıştır. Veriler kentin yerli ve yabancı ziyaretçi sayısında görülen artışa kıyasla, Türkiye'ye gelen turist sayısı içerisindeki payının oldukça düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Aslında 15 yıllık süreçte ziyaretçi sayısında il açısından % 1882'lik büyük bir artış görülse de Türkiye verileri içerisindeki payı düşüktür. Bunlara ek olarak, yabancı turist sayısı ve Türkiye'de bir turistin ortalama harcama miktarı dikkate alınarak kentin turizm gelirleri tahmini olarak hesaplanmıştır. 2022 yılı için turizm gelirinin 423.731.777 dolar olduğu tahmin edilmektedir. 2022 yılında Türkiye'nin turizm geliri 46 milyar doların üzerindedir. Dolayısıyla ilin turizm gelirinin çok düşük olduğu söylenebilir. Bu sonuçlar çekicilikleri fazla olan bu ilin kaynaklarını yeteri kadar kullanmadığını, gelen turistlerin kısa süreli konakladığını ve az para harcadıklarını göstermektedir. Bu kapsamda kentin doğal, tarihi ve kültürel çekicilikleri ile ilgili doğru tanıtımların yapılması, bilhassa İranlı turistlerin rahatsız oldukları davranışların değiştirilmesi, yerel halkın turistlere olan davranışları noktasında Turizm Fakültesi öğretim üyelerinden bilgi alınarak doğru adımların atılması önemlidir.

Çetin tarafından 2017 yılında yapılan bir çalışmada, Van'ı ziyaret eden turistlerin özelliklerini belirlemek hedeflenmiştir. Van ilinin daha çok evli, erkek, eğitimli ve 26-35 yaş aralığında bulunan İranlı turistler tarafından ziyaret edildiği saptanmıştır. Ayrıca araştırmada, kentin düşük gelirli bireyler tarafından daha çok eğlence amacıyla tercih edildiği bulgusuna da ulaşılmıştır. Katılımcıların sadece %9,9'unun 2700 dolar ve üzerinde gelire sahip olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda yüksek gelir grubunda yer alan ziyaretçilerin kente çekilebilmesi için Van alternatif turizm türlerinin doğru şekilde imaj çalışması kapsamında kullanılması, alışveriş ve eğlence turizmine yönelik etkinlikler düzenlenmesi gerekmektedir. Genellikle kente 2-3 gün süreyle gelen turistlerin kalış sürelerinin uzatılması için, konaklama işletmelerinin işgücü niteliğinin ve niceliğinin artırılması ve ulaşım noktasında direkt havayolu uçuşlarının düzenlenmesi önemlidir. Karayolu ile gelen turistlerin giriş kapılarından geçerken yaşadıkları sorunların çözümünde somut adımlar atılmalıdır. Bunlara ek olarak, sınır bölgesinde yer alan kentin sadece İranlı turistler tarafından değil, komşu durumunda bulunan

diğer ülkeler tarafından da cazip hale getirilmesi turizm pazarlayıcılarının dikkat etmesi gereken diğer bir husustur.

Yılmaz ve Karaağaç tarafından turizm sektörünün yerel kalkınma açısından önemini belirlemek amacıyla Van kenti özelinde yapılan çalışmada, turistlerin kenti yakınlık, ucuz olması, ulaşım kolaylığı, rahat giyinmek, istedikleri şekilde dolaşmak, alışveriş, eğlence amacıyla seçtikleri, özel araçları ve aileleri ile beraber tatil deneyimini yaşadıkları ve genelde bir haftadan daha az süreyle kaldıkları saptanmıştır. Ayrıca araştırmada, turistlerin 250-1000 dolar aralığında harcama yaptıkları sonucuna da ulaşılmıştır. Bu sonuç, araştırmamız kapsamında tahmini olarak ortaya konulan turizm geliri rakamının neden düşük olduğunu kanıtlamaktadır.

Ülkemizde turizm yatırımlarının kıyı kesiminde yer alan Antalya, Aydın, Muğla, Bodrum gibi turistler tarafından daha fazla tercih edilen destinasyonlara yapıldığı görülmektedir. Oysaki Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Van ili sahip olduğu potansiyele rağmen değerlendirilmemektedir. Turizmden elde edilen gelirin bölgeler ve kentler arasında eşit dağılımının sağlanması için buraya yatırımlar yapılmalıdır. Esnafların, turizme doğrudan ve dolaylı olarak hizmet veren tüm kuruluşların, yerel yönetimlerin ve yerel halkın turizm konusundaki farkındalığını artırmak için turizmden alacağı payın artırılması noktasında önem arz etmektedir. Bunun yanında genelde alışveriş, dinlenme ve eğlence amaçlı kenti ziyaret eden turistlere diğer kültürel miras kaynaklarının, doğal çekiciliklerinin ve gölün tanıtımının yapılması gerekmektedir. Ayrıca yılın her ayı turistler tarafından tercih edilen kentin bulunduğu konum, yüksek rakımı ve kış şartlarının zor geçmesi turistler açısından altyapının ve üstyapının geliştirilmesi fikrini doğurmaktadır. İran ve Van kültürünün yakınlığı nedeniyle kentte onların ilgisini çekecek kültürel etkinlikler düzenlenebilir. Seyahat acenteleri, turizm işletmeleri ve turistlere hizmet veren diğer kuruluşların işbirliği içerisinde hareket etmesi ve turlar düzenlemeleri turizm gelirlerinin artmasına katkıda bulunabilir. Kente yerli ve yabancı yatırımcıların gelmesi sağlanarak, yerel halkın turizm sektöründen daha fazla gelir kazanması ve yaşam standartlarının yükselmesi hedeflenebilir.

KAYNAKÇA

Akdağ, M. (2018). İranlı Turistlerin Van'ın Sosyo-Kültürel Yaşamına Etkileri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57),249-257.

Alaeddinoğlu, F., Can, A ve Yılmaz, E. (2011). Van Gölü Havzası Batı Kesiminde Ekoturizm, Ankara: Elvan Yayınları.

- Alaeddinoğlu, F. (2006). Van İli'nin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler, Yayınlanmamış Doktora tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Alaeddinoğlu, F ve Okudum, R. (2015). Van'da Alternatif Bir Turizm Çeşidi İnanç Turizmi ve Akdamar Kilisesini Ziyaret Eden Turistlerin Beklentileri, Coğrafyacılar Derneği Uluslararası Kongresi, 21-23 Mayıs 2015, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Alaeddinoğlu, F., Samırkaş, M. ve Eltüt, N. (2013). Van Turizmi Geleceğini Arıyor. Van: Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı, s.33. <https://www.daka.org.tr/panel/files/files/yayinlar/Van%20Turizmi%20Gelecegini%20Ariyor%20Calistay%20Raporu.pdf>.
- Arslan, E. & Kendir H. (2019). Evaluation of the Effect of Festival Tourism on Urban Economy: The Case of Van Shopping Fest, *Turizm Akademik Dergisi*, 6 (2), 299-306.
- Avcı, N. (2018). Turizmin yöre halkının yaşam kalitesine etkileri: Çeşme ilçesi örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29(2), 164-174.
- Başdoğan, G., & Turan, B. (2020). Kent Markalaşmasında Mimari ve Gastronomik Unsur Bütünlüğü Analizi: Tarihi Peynirciler Çarşısı ve Van Otlu Peyniri, *Kent Akademisi*, 13(3), 443-459.
- Baytar ve Bozkoyun, M. (2021). Van Gölü Kıyısında yer alan turizm Kaynakları ve Turizm Rotaları. İçinde Saliha K ve Cemal.S. (Editörler). Atatürk Üniversitesi Coğrafya Araştırmaları Serisi 2021 "Turizm Coğrafyası (s-291-302). Gazi Kitabevi. Ankara.
- Cihangir, E., Demirhan, Ö. (2021). Van Tarihi Peynirciler Çarşısı'nın Turizm Sektörü ve Yerel Turizm Girişimciliği Açısından Restorasyon ve Covid-19 Sürecinde Değerlendirilmesi, *Kent Akademisi*, 14(3), 705-727.
- Çetin İ. (2017). Yeni Gelişen Turistik Destinasyonlar ve Van'ı Ziyaret Eden İranlı Turistlerin Özellikleri, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi .3(1), 44-59.
- Eriçok, A. K. (2019). Van Gölü Havzası'nda Kültür Rotası Önerisi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 173-199.
- Gürbüz, A. (2002). Turizmin sosyal çevreye etkisi üzerine bir araştırma. *Teknoloji dergisi*, (1-2), 49-59.
- Karaduman, E., & Yılmaz, İ. (2024). Turizm Paydaşları Perspektifinden Destinasyon Rekabetçiliği Analizi. *Journal of Tourism Research Institute*, 5(1), 55-73.
- Kavaklı, E., & Karakaş, A. (2022). Turizmin bölgesel kalkınmaya etkisi üzerine bir inceleme. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(25), 37-50.
- Kaya, A. A., & Gülcan, B. (2024). İranlı Ziyaretçilerin Van'ın Kültürel Mirasına Bağlı Rekreasyon Etkinliklerine İlgi ve Katılımları. *Journal of Academic Tourism Studies*, 2(2), 68-87.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. (2024). Konaklama İstatistikleri. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201120/konaklama-istatistikleri.html>. Erişim Tarihi: 17.07.2024.

Meriç, S., & Bozkurt, Ö. (2017). Van Gölü'nün rekreasyonel turizm potansiyelinin SWOT analizi ile değerlendirilmesi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 154-167.

Özkan, B. İ. (2024). Van'ın Hristiyanlık Temelinde İnanç Turizmi Destinasyonu Olarak Geliştirilmesine Yönelik Profesyonel Turist Rehberlerinin Görüşleri. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 7(2),406-424.

Özer, S. (2022). Turizm Endüstrisinin Ekonomi İçindeki Yeri ve Önemi. İçinde Meryem, K., Songül, Ö.(Editör). Turizm ekonomisinde güncel konular (s1-20). Ankara: Detay Yayıncılık.

Samırkaş-Komşu, M. ve Eban, F. (2020). Turizm sektöründe istihdam edilen personelin karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma: Kahramanmaraş örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, (Special Issue 5): 1-17.

Sevinç, H., & Azgün, S. (2012). Bölgesel kalkınma ve inanç turizmi bağlamında Akdamar kilisesi Örneği. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 2(2), 17-21.

Türk, F. (2023). Van gölü çevresinin turizm ve rekreasyonel kullanım açısından incelenmesi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Konya.

Uşma, G. (2022). Geleneksel Van Evlerinin Plan Özellikleri ve Tipolojisinin Tuşba ve İpekyolu İlçeleri Üzerinden Araştırılması. *Turkish Online Journal Of Design Art And Communication*, 12(1), 110-139.

Ün, A. ve Okat, Ç. (2023). Van ilinin gastronomi turizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 13 (3),488-504.

Yılmaz, V. Ve Karaağaç, M. (2019). Turizmin Yerel Kalkınmadaki Öneminin Değerlendirilmesi: Van Kenti Örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*,13(19),2044-2067.

<https://www.daka.org.tr/panel/files/files/yayinlar/Van%20Turizmi%20Gelecegini%20Ariyor%20Calistay%20Raporu.pdf>. (Erişim Tarihi: 12.12.2024)

<https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/saglik-turizmi-van-destinasyonu-fizibilite-raporu.pdf>. (Erişim Tarihi: 12.11.2024)

https://www.daka.org.tr/panel/files/files/yayinlar/%C4%B0ranli_Turistlerin_Van_Alg%C4%B1s%C4%B1.pdf (Erişim Tarihi: 18.11.2024)

<https://www.weforum.org/stories/2024/01/travel-tourism-industry-net-zero/> (Erişim Tarihi: 18.12.2024).

<https://www.daka.org.tr/panel/files/files/yayinlar/van-sosyoekonomik-analiz-raporu.pdf>

(Erişim Tarihi: 13. 11.2024).

www.turizm.gov.tr. (Erişim Tarihi:11.12.2024.

ADİYAMAN İLİ VE YÖRESİ AĞIZLARI SÖZ VARLIĞINDA TURİZM KAVRAMLARI

Doktora Öğrencisi Ramazan KELEPÇE

Adıyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,

E-posta Adresi: ramazankelepce51@gmail.com - ORCID ID: [0000-0001-9629-5664](https://orcid.org/0000-0001-9629-5664)

Öğr. Gör. Dr. Güray KARACIL

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Antakya Meslek Yüksekokulu,

E-posta Adresi: guray.karacil@mku.edu.tr - ORCID ID: [0000-0001-8691-0395](https://orcid.org/0000-0001-8691-0395)

ÖZET

Kişilerin bir yerden başka bir yere seyahatlerinden doğan turizm endüstrisi, yapısı itibariyle farklı kültürlerin bir araya gelmesini sağlar. Kültürler arasındaki bu süreç hem destinasyonun yerel halkı hem de onu ziyaret eden turistler arasında kültürel etkileşimin meydana gelmesinin önünün açmaktadır. Bu kültür aktarımının en önemli unsurları içerisinde özellikle kişilerin ve toplumların yaşamlarında önemli bir yer tutan dil gelmektedir. Dilin vazgeçilmez bir parçası olan ve yerel toplumların kültürel geçmişi ile şekillenen ağızlar ise bir dilin gelişimi ve zenginliği hakkında bilgi aktaran, toplumun kültürel katmanlarında birçok işlevi yerine getiren dilsel değişim ve dönüşümlerin temel kaynağıdır. Türkçenin hem geniş bir coğrafyada konuşulması hem de uzun bir geçmişe sahip olması, onda birçok lehçe ve ağzın oluşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Türkçenin ağız çeşitliliğine tarihi, coğrafi ve zengin kültür yapısıyla katkı sunan bölgelerden biri de Adıyaman'dır. Adıyaman, farklı birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bundan dolayı bünyesinde birçok turizm arz kaynağını barındırmış önemli bir turizm destinasyonudur. Birçok zenginliği bünyesinde barındıran Adıyaman ili ve yöresindeki yerel toplumun söz varlığında turizm kavramlarının nasıl ifade edildiğinin tespit edilmesi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Adıyaman ili ve yöresi ağızları söz varlığındaki turizm kavramlarının tespit edilmesiyle turizmin dil ve kültür unsurları, insan ilişkileri ve toplumsal hareketler üzerinde etkilerinin tespit edilmesi bu çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Bu amaçlar çerçevesinde, Adıyaman ili ve yöresi ağızları söz varlığındaki turizm kavramları; konaklama, seyahat ve eğlence olmak üzere üç alt tema halinde incelenmiştir. Araştırma bulguları çerçevesinde sonuçlar tartışılmış ve gelecekte ilgili konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara birtakım öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Adıyaman, Dil, Kültür, Ağız, Turizm.

TOURISM CONCEPTS IN THE VOCABULARY OF ADIYAMAN PROVINCE AND REGIONAL DIALECTS

ABSTRACT

The tourism industry, which arises from people traveling from one place to another, enables different cultures to come together. This process between cultures paves the way for cultural interaction between both the local people of the destination and the tourists visiting it. Among the most important elements of this cultural transmission is language, which plays an important role in the lives of individuals and societies. Dialects, which are an indispensable part of language and shaped by the cultural history of local communities, are the main source of linguistic changes and transformations that convey information about the development and richness of a language and fulfill many functions in the cultural layers of society. The fact that Turkish is spoken in a wide geography and has a long history has led to the formation of many dialects and dialects. In this context, Adiyaman is one of the regions that contribute to the dialectal diversity of Turkish with its historical, geographical and rich cultural structure. Adiyaman is an important tourism destination that has hosted many different civilizations and therefore has many tourism supply sources. The main purpose of this study is to determine how tourism concepts are expressed in the vocabulary of the local community in Adiyaman province and its region, which contains many riches. Another aim of this study is to determine the effects of tourism on language and culture elements, human relations and social movements by identifying tourism concepts in the vocabulary of Adiyaman province and its dialects. Within the framework of these objectives, tourism concepts in the vocabulary of Adiyaman province and its region were analyzed under three sub-themes: accommodation, travel and entertainment. Within the framework of the research findings, the results were discussed and some suggestions were presented for future researchers who want to study on the related subject.

Keywords: Adiyaman, Language, Culture, Dialect, Tourism.

1. GİRİŞ

Bireylerden oluşan bir kitleyi topluma dönüştüren, onların bir arada yaşamalarını ve birbirleriyle anlaşmalarını sağlayan dil, bireyleri hem yaşadığı yere hem de geçmişine bağlayan canlı bir varlıktır. Bundan dolayı bireyin ve toplumların dünya görüşü, inançları, gelenek-görenekleri, yaşam biçimleri, kültürel unsurları, değişim ve dönüşümleri dil aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılır (Aksan, 2015). Ayrıca uzun bir süre birlikte yaşayan toplum ve topluluklar, birtakım kültürel değerlerin oluşmasını da sağlar. Oluşan bu değerlerin bazıları zaman içinde dile yansır ve toplum-kültür-dil ilişkisi neticesinde insanlara ve etrafa ad verme, renk adları, yön adları, deyimler, atasözleri gibi adlandırma yollarıyla karşımıza çıkar (Demirci, 2017). Çünkü dil, bir kültürün temelidir; kültür ise geçmişten beri değişerek devam eden ve bir toplumun sözlü ile yazılı tüm unsurlarını barındıran yaşayış ve düşünüş tarzıdır (Kaplan,1983).

Kültürel unsurların bütünü güçlü bir şekilde etkileyen dil, toplum, din, edebiyat, tarih gibi farklı alanlar üzerinde etkisini sürdürdüğü gibi (Çekin ve Çalışkan, 2020) kültürel varlık

kavramı içinde önemli bir yere sahip olan turizm üzerinde de etkili olmaktadır. Bunun neticesinde ise birçok turist seyahat ve konaklamalar sayesinde farklı toplumlara ait kültürel unsurları tanıma fırsatı yakalar (Meydan Uygur ve Baykan, 2007). Tüm bu etkileşim ve kültürel birikim dil ile oluşturulurken kültürün maddi ve manevi unsurları da dil vasıtasıyla aktarılır (Çekin ve Çalışkan, 2020).

Bir dilin fonetik ve morfolojik özelliklerinin belirlenmesinde veya bir bölgenin söz varlığının belirlenmesinde kaynak durumunda olan kavram ağızlardır. Ağızlar, bir toplumun tarihsel gelişimi hakkında bilgi verdikleri gibi o toplumun tarihi ve kültürü hakkında da bilgi sunan konuşma biçimleridir (Telli ve Bulduk, 2019). Ağız sözcüğünü Korkmaz (1992), “Bir dilin veya bir lehçenin daha küçük yerleşim bölgelerinde yazı diline oranla birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri” (Korkmaz, 1992) şeklinde ifade ederken Vardar (2002) “Bir dil alanı içinde görülen konuşma biçimlerini, söyleyiş türlerini, kimi durumlarda da toplumsal özellikleri yansıtan kullanımların her biri. Yerel kullanım anlamında ağız, lehçeye karşıt olarak, çok dar bir alanda yer alır” (Vardar, 2002) biçiminde ifade etmektedir.

Türkiye’de ağız çalışmalarına farklı açılardan katkı sunan önemli bölgelerden birisi de Adıyaman’dır. Adıyaman, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yer alan, zengin tarihsel ve kültürel mirası bağrında taşıyan bir il konumundadır. Buranın hem önemli geçit noktasında yer alması hem de tarihin ilk çağlarından beri birçok medeniyete ev sahipliği yapması birçok farklı dilsel zenginliğin bir arada olmasını sağlamıştır (Telli ve Bulduk, 2019). Bu zenginliklerden biri de turizm ve ona ait söz varlığıdır.

Tarih boyunca 19 farklı medeniyete ev sahipliği yapmış Adıyaman, bu medeniyetlere ait birçok tarihi ve kültürel eseri bünyesinde barındırmaktadır. Sahip olduğu bu zengin ve kültürel miras ilin önemli bir turizm destinasyonu olmasını sağlamıştır. Özellikle Dünyanın 8. Harikası olarak da kabul edilen ve 1985 yılında UNESCO Dünya Mirasına dâhil edilen Nemrut Dağı, her yıl farklı kültürlerle ait ziyaretçilerin ili ziyaret etmesini sağlamıştır (Karacıl, 2019). Adıyaman yöresinin en önemli tarihsel ve kültürel unsurları arasında turizm ve onunla ilgili kavramlar gelmektedir. Adıyaman ili ve yöresindeki ağızlardaki söz varlıkları içerisindeki turizm kavramlarının tespit edilmesi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda; il ve yöresi ağızlarındaki söz varlıklarındaki turizm kavramları konaklama, seyahat ve eğlence olmak üzere üç alt tema altında incelenmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Söz Varlığı

Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre söz varlığını, “Bir dildeki sözlerin bütünü; söz hazinesi, söz dağarcığı, sözcük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler” şeklinde tanımlamıştır (TDK, 2024). Başka bir tanımda ise söz varlığı, “dildeki seslerin simgeler, göstergeler olarak bir arada bulunmalarının yanı sıra o dile mensup toplumların dünya görüşünün yansıtıcısı, maddi ve manevi kültürünün bir görüntüsü” olarak tanımlanmaktadır (Aksan, 2004).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere söz varlığı, bir toplumun kültürel zenginliklerinin dildeki sözcüklere yansımadır.

Sözvarlığı, bir dilin sözcükleri, deyimleri, atasözleri, terimleri ve çeşitli anlatım kalıplarının yanı sıra dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi değerleri veya dünya görüşünün bir bölümüdür. Bir toplumun yaşam biçimi, gelenekleri, inançları, değer yargıları, diğer toplumlarla olan ilişki düzeyleri sözvarlığının incelenmesi yoluyla anlaşılabilir. Ancak bir dilin ortak dilinde kullanılmayan birçok kelime, o dilin farklı bölgelerinde konuşulan ağızlarında görülebilir. Bunlar o yörenin tarım, hayvancılık, gelenek görenek, araç-gereçle ilgili olabileceği gibi o yörenin tarihsel kalıntılarıyla da ilgili olabilir. (Aksan, 2004).

2.2. Turizm ve Dil İlişkisi

Modern öncesi turizm olayının başlangıcı olarak insanlık tarihi kabul edilse de tekerleğin icadı, yerleşik yaşama geçiş, ticaretin ortaya çıkışı gibi gelişmeler kişilerin ilk seyahatlerini ortaya çıkarttığı düşünülmektedir. Günümüzde bile kişilerin temel ihtiyaçları içerisinde sayılmayan turizm, belirli bir düzeye ulaşmış sosyal davranışı olarak nitelendirilmektedir (Akoğlan Kozak vd., 2013). Modern anlamda turizm olayının başlangıcı, 1841 yılında İngiltere'deki Leicester kentinden Loughborough kasabasına, alkol karşıtı yaklaşık 500 kişiyi özel bir tren ile götüren Thomas Cook'a da dayandırılmaktadır (Hunter, 2006).

Turizm, günümüzde hem sahip olduğu Pazar büyüklüğü ile hem de potansiyeli bakımından dünyanın en önemli ve büyük endüstrileri içerisinde görülmektedir. 2019 yılına kadar her yıl büyüme gösteren turizm endüstrisi COVID-19 Pandemisi farklı birçok endüstride olduğu gibi turizm endüstrisini de 2020 yılında uluslararası turist hareketliliğinde %72 (2019 yılında 1,5 milyar kişi), turizm gelirlerinde ise %62'lik (2019 yılında 1.7 trilyon dolar) bir gelir azalma ile olumsuz etkilemiştir. Ancak endüstrinin büyüklüğü ve potansiyeli hızlı bir şekilde toparlanmasını sağlamıştır. 2023 yılında 1.3 milyar uluslararası turizm hareketliliği ve 1.8 trilyon dolar gelir ile Pandemi öncesi seviyelerine yaklaşmıştır (UNWTO, 2024).

Dünyadaki toplam GSYH'nin %3'ü, toplam mal ve hizmet ihracatının %6'sı, dünya hizmet ticaretinin %23'ünü oluşturan turizm endüstrisi (UNWTO, 2024), gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesine/kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. Turizm, dünya genelinde milyonlarca insanın seyahat ettiği ve farklı coğrafyalarda deneyimler kazandığı bir endüstri olarak önemli bir yer tutmaktadır (Williams, 2014). Bu süreç, sadece ekonomik sonuçlar doğurmakla kalmaz inanç, dil, din, yaşayış gibi farklı kültür ve toplumlardaki kişilerin bir araya getirmesiyle sosyo-kültürel ve çevresel birçok etkiyi de bünyesinde barındırmaktadır (Kim, 2002).

Farklı sosyo-kültürel özelliklere sahip kişilerin bir araya gelmesini sağlayan turizm hem turistlerin hem de destinasyondaki yerel halkın etkileşim içerisine girmesini sağlamaktadır (Mason, 2003). Bu etkileşim kişilerde karşılıklı anlayış ve hoşgörünün gelişmesine (Haralambopoulos ve Pizam, 1996), yerel toplumun el sanatının gelişmesine (Diedrich ve Garcia-Buades, 2009), yerel giysilerin, gastronominin, mimarinin korunmasına, farklı

inançların tanınması ve bu inançlara ait ritüellerin öğrenilmesine (Mason, 2003) gibi birçok sosyal ve kültürel katkı sağlamaktadır. Özellikle dil unsuru turistlerin kaçınılmaz olarak maruz kaldığı bir unsurdur (Thurlow ve Jaworski, 2011).

Dil hem turistler hem de ziyaret edilen destinasyondaki yerel halk üzerinde bazı olumlu etkileri beraberinde getirmektedir. Turistler açısından değerlendirildiğinde özellikle ziyaret edilen yerel topluluğun dilinin kişilerin deneyimlerinin şekillendirilmesinde rol oynadığı görülmektedir (Thurlow ve Jaworski, 2011). Ayrıca, turistler dili yerel topluluğunun bir sembolü olarak kabul etmekte ve seyahatlerinin otantik bir kültürel deneyim yaşamasının yolu olarak kabul etmektedirler (Lu vd., 2019). Yerel halk açısından turizmin gelişiminin yerel uygulamaları, gelenekleri ve yerli halkların dilleri de dahil olmak üzere yerel toplumun değerlerini koruduğu varsayılmaktadır. Bununla birlikte, yerel dilin ve geleneklerin sürdürülebilmesinde toplumsal turizm yaşam tarzının önemli olduğu ifade edilmektedir (Whitney-Squire, 2016).

Toplumların tarihlerinin, kültürlerinin ve değerlerinin taşıyıcı olarak kabul edilen yerel dil (Tektiğül vd., 2023), o toplumun kimliğini, sosyal yapısını ve kültürel mirasını ifade eder (Lenzerini, 2011). Yerel dilin korunması, sadece o dili konuşan topluluğun hakkı değil, aynı zamanda küresel kültürün çeşitliliğinin de korunması anlamına gelir (Lo Bianco, 2010). Turizm, farklı dillerin ve kültürlerin bir araya geldiği bir ortam yaratarak yerel halkın dilinin önemini daha görünür kılabılır (Thurlow ve Jaworski, 2011). Bununla birlikte, turistlerin yerel dil hakkında bilgi edinmesi ve bu dili öğrenme çabası, kültürel etkileşimi derinleştirir (Yu ve Lee, 2014).

Yerel dillerin/ağızların küreselleşme ile birlikte kaybolması ya da gerilemesi yerel dilin desteklenmesinin önemini göstermektedir. Dil kaybı, kültürel mirasın kaybolmasına neden olabilir. Turizm, yerel dillerin korunması için bir fırsat sunabilir. Özellikle turizm temelli yerel dillerin desteklenmesi yerel toplumun savunmasız ve tehlike altındaki yerel dillerinin gelişmesine, canlanmasına ve desteklenmesine ortam oluşturacaktır (Whitney-Squire vd., 2018). Yerel dillerin geliştirilmesi destinasyonda kültürel bir atmosferin oluşturulmasında etkili olmasıyla turistlerin otantik bir deneyim yaşamasına ve seyahat öncesi destinasyona ait beklentilerinin karşılanmasını/aşmasını sağlayacaktır (Lu vd., 2019).

3. ADIYAMAN İLİ VE YÖRESİ AĞIZLARI SÖZ VARLIKLARINDA YER ALAN TURİZMİN UNSURLARINA AİT BULGULAR

Adıyaman ili ve yöresi ağızlarında söz varlıkları içerisindeki turizm kavramlarının tespit edilmesi amacıyla hazırlanan bu çalışma içerik analizine tabi tutulmuştur. Telli ve Bulduk (2018), “Adıyaman İli ve Yöresi Ağızları Söz Varlığı” isimli çalışmada 4032 madde başı sözcük içerisindeki “konaklama, seyahat ve eğlence” kavramları ele alınmıştır. 200 maddenin diğer madde başı sözcüklerin farklı yazılışını ifade ettiğinden analiz kapsamı dışında tutulmuş ve 4832 adet madde başı sözcük belirlenen temalar çerçevesinde ele alınmıştır.

3.1 Konaklama ile İlgili Madde Başı Sözcükler

Araştırmanın bu bölümündeki madde başı sözcükler, konaklama ile ilgili doğrudan ya da dolaylı olduğu düşünülen maddeleri içermektedir. Bu kapsamda konaklama alanlarının içerisinde bu alanlarla ilişkili olan madde başı sözcükler yer almaktadır. Bu madde başı sözcükler alfabetik olarak şu şekilde sıralanmaktadır:

attüz (is.): Ahır (Evlerin alt katında bulunan hayvanların barınması amacıyla kullanılan bölümü) (AİYASV, 18).

çetegece (is.): Köötü, eski yatak (AİYASV, 51).

çıra (is.): Eski bir aydınlatma aracı (AİYASV, 52).

çipil (is.): Küçük göz, küçük yer, küçük oda (AİYASV, 55).

delal (is.): Tellak, natır, hamamda çalışan kimse (AİYASV, 63).

dellek (is.): Hamamda çalışan hizmetli erkek, tallak (AİYASV, 64).

eşiklik (is.): Kapı girişi (AİYASV, 83).

ğışla (is.): Kışla (AİYASV, 104).

ğonah: (is.): Konak (AİYASV, 107).

ğonahlamak (f.): Konaklamak (AİYASV, 107).

bezirgan (is.): Kervan (AİYASV, 28).

4.2. Seyahat ile İlgili Madde Başı Sözcükler

Araştırmanın bu bölümündeki madde başı sözcükler, seyahat ile ilgili doğrudan veya dolaylı olduğu düşünülen maddeleri içermektedir. Bu kapsamda burada, ziyaret edilen alanlar, seyahat sırasında kullanılan sözcükler ve bu alanlarla ilişkili olan madde başı sözcükler yer almaktadır. Bu madde başı sözcükler alfabetik olarak şu şekilde sıralanmaktadır:

Abzer ğaffar (is.): Abuzer gaffari, Adıyaman'da bir ziyaret (AİYASV, 4).

ağşın (sf.): Uzak (AİYASV, 7).

attaraba (is.): At arabası (AİYASV, 17).

ayağı yanmış it (dey.): Çok gezen kimseler için kullanılan bir deyim (AİYASV, 19).

bergir (is.): Beygir (AİYASV, 27).

diñelmek (is.): Dinlenmek, durmak (AİYASV, 68).

düzergah (is., Far.): Yol boyu (AİYASV, 74).

eniş (is.): İniş (AİYASV, 81).

ermek (is.): Yetişmek (AİYASV, 82).

evdirmek (f.): Acele etmek (AİYASV, 84).

ğarağüş depesi (is.): Karakuş tepesi (AİYASV, 94).

gehte (is.): Adıyaman'ın Kahta ilçesi (AİYASV, 98).

ırabı (is.): Araba (AİYASV, 139).

kafla (is.): Kafile, topluluk (AİYASV, 149).

kommagene krallığı (is.): Kommagene Krallığı, Suriye'nin kuzeyi, Hatay, Pınarbaşı, Kuzey Toroslar ve doğuda Fırat Nehri'nin çevrelediği verimli topraklarda yer alan krallık (AİYASV, 168).

pirin (is.): Antik kent, eski yerleşim yerinin adı (AİYASV, 222).

ūramak (is.): Uğramak (AİYASV, 272).

uzah (is.): Uzak (AİYASV, 273).

yaħım (sf.): Yakın (AİYASV, 282).

yerişmek (f.): Erişmek, ulaşmak (AİYASV, 287).

yırak (sf.): Uzak (AİYASV, 288).

yidmek (f.): Gitmek (AİYASV, 288).

4.3. Eğlence ile İlgili Madde Başı Sözcükler

Araştırmanın bu bölümündeki madde başı sözcükler, eğlence ile ilgili doğrudan ya da dolaylı olduğu düşünülen maddeleri içermektedir. Bu kapsamda burada düğünler, geleneksel tören/eğlenceler, geleneksel halk oyunları, geleneksel çocuk oyunları ve bu alanlarla ilişkili olan madde başı sözcükler yer almaktadır. Bu madde başı sözcükler alfabetik olarak şu şekilde sıralanmaktadır:

aptal (is.): Davul, zurna çalan, çalgıcı (çokça çingene) (AİYASV, 4).

ağrlama (is.): Adıyaman'a has halk oyunlarından biri (AİYASV, 7).

ahkem (is.): Eğlenme, şaka (AİYASV, 8).

alahey (is.): Oyunda karşı tarafı kızdırma (AİYASV, 10).

anergi (is.): Bir tür oyun (AİYASV, 13).

ara kesme (is.): Takım halinde oynanan bir geleneksel oyun (AİYASV, 14).

aşığ (is.): Eskiden oynanan bir oyun (AİYASV, 17).

ayaħ sayma (is.): Daire şeklinde oturan çocukların tekerleme eşliğinde oynadıkları oyun (AİYASV, 19).

'aznif oyunu (is.): Kahvelerde oynanan bir oyun (AİYASV, 20).

barış oyunu (is.): Adıyaman'a özgü bir folklor oyunu (AİYASV, 23).

beş ayak (is.): Adıyaman yöresine özgü bir folklor oyunu (AİYASV, 28).

bırāā bırāā hēey (ünl.): Düğünlerde heyecanla ve sevinçle bağırıp düğündekileri coşturmak için kullanılan bir ifade (AİYASV, 29).

binme oyunu (is.): Bir tür çocuk oyunu (AİYASV, 31).

birliğim birlik (is.): En az üç kişi ile oynanan bu oyunda gönüllü bir ebenin okuduğu tekerlemeyi tekrar edecek diğer oyuncularla oynanan oyun (AİYASV, 32).

buk kubbezi (is.): Gelin kaçırma adı da verilen, oyunu oynayan kişiler arasında seçilen gelinin etrafındaki dairenin ortasında durup onu kaçırarak oyuncuların korunmasıyla oynanan oyun (AİYASV, 36).

cışk (is.): Yörede çocukların oynadığı bir tür oyun ismi (AİYASV, 44).

cücük oynamak (is.): Beş taş oyunu oynamak (AİYASV, 45).

çamur döken (is.): Adıyaman halk oyunlarından (AİYASV, 48).

çihümçih (is.): Adıyaman'da oynanan bir oyun (AİYASV, 52).

çirçimba (is.): Birden fazla kişiyle oynanan ve daire şeklinde oturan çocukların söylenen tekerlemeye göre avuç içlerinin yere bakıp bakmamasına göre oynanan bir oyun (AİYASV, 53).

dalal (is.): Tellal (AİYASV, 59).

damdıra (is.): Az telli küçük saz (AİYASV, 60).

dame (is.): Topaç (AİYASV, 60).

délaman (is.): Dalaman, uzun bir tür çalgı (AİYASV, 63).

delbike (is.): Darbuka (AİYASV, 63).

dibek (is.): Oyunu ikişer gruplar halinde oynanan geleneksel oyun (AİYASV, 67).

dingi (is.): Adıyaman yöresine özgü bir folklor (AİYASV, 68).

doğda (is.): Çocuk doğduğunda yapılan eğlence (AİYASV, 69).

duvak gelin (dey.): Gelin eve getirildiğinde yapılan ve takıların takıldığı törene verilen ad (AİYASV, 72).

dümbelek (is.): Darbuka (AİYASV, 73).

ebem tura bir iki üç (is.): En az iki kişi ile oynanan saklambaç oyunu (AİYASV, 75).

elim tuvar (is.): Yörede oynanan bir tür oyun ismi (AİYASV, 80).

fırfirik (is.): Düdük (AİYASV, 88).

ğala ğala (is.): Çocukları ayağın alt kısmına yerleştirip uzanarak yukarı kaldırma oyunu (AİYASV, 92).

gevende (s.): Düğünlerde davul çalanlar (AİYASV, 100).

ğına gècesi (is.): Kına gecesini (AİYASV, 102).

ğirciğ (is.): Bir tür oyun (AİYASV, 102).

goftan (is.): Adıyaman yöresel halk oyunlarından biri (AİYASV, 106).

ğoşto (is.): Bir tür çocuk oyunu (AİYASV, 108).

ğöçeri (is.): Adıyaman halk oyunlarından biri (AİYASV, 108).

ğöz yummaca (is.): Körebe oyununa verilen ad (AİYASV, 110).

ğulleş (is.): Oyunda alınan her bir sayı (AİYASV, 111).

ğüvercin taklası (is.): Dört kişinin kafa kafaya eğilmesi üzerine kafa konup atlanarak oynanan oyun (AİYASV, 114).

ğallaç oyunu (is.): Yörede oynanan halk oyunlarından biri (AİYASV, 117).

ğaney (is.): Halay (AİYASV, 119).

ğasat (is.): Oynanan halk oyunlarından biri (AİYASV, 121).

ğerfena (is.): Ortaklaşa yapılan ziyafet (AİYASV, 127).

ğızlı üçleme (is.): Yörede oynanan halk oyunlarından biri (AİYASV, 133).

ğimmek (is.): Yörede oynanan eski bir oyuna verilen ad (AİYASV, 133).

ğümbek (is.): Yörede en az üç kişi ile ve mendille oynanan bir tür oyun (AİYASV, 137).

ğaftan oyunu (is.): Adıyaman yöresi halk oyunlarından biri (AİYASV, 149).

ğaralama (is.): Seyirlik oyunlarından biri (AİYASV, 149).

ğaynana oyunu (is.): Adıyaman yöresi halk oyunlarından biri (AİYASV, 155).

ğıbıro (is.): Davul zurna eşliğinde oynanan seyirlik oyunu (AİYASV, 162).

ğımıl oyunu (is.): Adıyaman yöresi halk oyunlarından biri (AİYASV, 163).

ğırcik (is.): Sokakta birden çok kişiyle ve taşla oynanan oyun (AİYASV, 163).

ğıt (is.): Misket ve vurulmak üzere daha önceden toprağa dik şekilde gömülmüş nesnelere oynanan bir oyun (AİYASV, 165).

ğızgın taş (is.): Akşamları karanlıkta yumruk büyüklüğünde bir güle atılarak beşer kişilik iki gruptan bir kişi bulur, diğer grup elinden almaya çalışır ve fırlatılan noktaya gülleği getirip tıkırdatanın kazandığı bir oyun (AİYASV, 166).

ğıbbi (is.): Bir çocuk oyunu (AİYASV, 166).

ğöçek (is.): Davul önünde oynanan oyun (AİYASV, 169).

ğubbezi (is.): Mahalli bir oyun (AİYASV, 173).

ğüdü (is.): Ferdi oynanan bir geleneksel oyun (AİYASV, 175).

- lo (is.):** Bir oyun çeşidi, ağır loğu deliklerinden tutarak kaldıran kazanır (AİYASV, 181).
- mendik (is.):** Beş taş, beş taşla oynanan oyun (AİYASV, 190).
- mendik taşı (is.):** Çizilmiş çizgi üzerinde yassı taş ile oynanan bir oyun (AİYASV, 190).
- mercik (is.):** Mircik, taşla oynanan oyun (AİYASV, 190).
- pabiç (is.):** Çarpmaca (çırpmaca) ikiden fazla kişinin ellerindeki terliklerle diğer oyunculara vurmaya çalıştığı oyun (AİYASV, 215).
- pıdti (is.):** Kına gecelerinde çalınan küçük çalgı (AİYASV, 220).
- pırık (is.):** Bir çocuk oyunu (AİYASV, 220).
- pip (is.):** Saklambaç (AİYASV, 222).
- rıkım (is.):** Bir oyun (AİYASV, 227).
- sal oyunu (is.):** Adıyaman yöresi halk oyunlarından biri (AİYASV, 231).
- sınsın (is.):** Ateş başında dolanarak oynanan bir tür oyun (AİYASV, 239).
- sınsini oyunu (is.):** Eskiden düğünlerde ve ateş başında oynanan bir oyun (AİYASV, 239).
- solak oyunu (is.):** Adıyaman yöresi halk oyunlarından biri (AİYASV, 241).
- tımlama (is.):** Çelik çomak oyununda erken bitiren oyuncunun bitiremeyen oyuncuyu bitirinceye kadar oyalamak için oynadığı oyun (AİYASV, 260).
- tımlak (is.):** Çelik çomak oyunu (AİYASV, 263).
- toy (is.):** Düğün (AİYASV, 269).
- türkan oyunu (is.):** Adıyaman yöresi halk oyunlarından biri (AİYASV, 270).
- yèddi turg (is.):** Yedi Türk, yedi taş gibi oynanan bir oyun (AİYASV, 285).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Adıyaman ili ve yöresi ağızları söz varlıklarındaki turizm kavramları incelendiğinde konaklama ile ilişkili olduğu düşünülen 11, seyahat ile ilişkili olduğu düşünülen 22 ve eğlence ile ilişkili olduğu düşünülen 80 madde başı sözcüğe rastlanmıştır. Bu maddelere ait bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1: Adıyaman İli ve Yöresi Ağızlarındaki Turizm Sözcükleri

Türü	Konaklama	Seyahat	Eğlence	Madde Başı Sözcüklerin Tamamı
Adet	11	22	80	3832
Toplam Sözcükler içerisindeki Oran (%)	0,29	0,57	2,09	100

Tablo 1’de görüldüğü üzere turizm ile ilgili olduğu düşünülen toplamda 113 madde başı sözcüğe rastlanmıştır. Bu sözcüklerin toplam madde başı sözcük içerisindeki oranı yaklaşık %3

civarıdır. En fazla madde başı sözcük sayısının eğlence, en az madde başı sözcüğün ise konaklama kavramları ile ilgili olduğu görülmektedir. Adıyaman ili ve yöresi ağızlarındaki söz varlıklarında eğlence sözcüklerinin daha fazla yer alması Adıyaman ili ve yöresinde geleneksel eğlence anlayışının gelişmiş olduğu düşünülebilir.

Yerel ağız söz varlıklarında konaklama ile ilgili kavramlara bakıldığında; dört sözcük (*ğışla, ğonağ, bezirgan, ğonağlamak*) konaklama alanları ile ilişkiyken, iki sözcük (*eşiklik, çipil*) konaklama alanlarının bölümleri ile ilişkilidir. Ayrıca iki sözcük (*çıra, çetegce*) konaklama alanlarındaki eşyalara ait madde başı sözcüklerdir. Bununla birlikte, hayvanların barınma alanlarına ait bir sözcük (*attüz*) ve hamamlarda çalışan kişilere ait iki sözcüğün (*delal, dellek*) yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Seyahat ile ilişkili olduğu düşünülen yerel ağız söz varlıklarındaki madde başı sözcüklere bakıldığında; seyahat aracı ile ilgili üç sözcük (*attaraba, bergir, ırabi*), seyahat edilecek tarihi ve kültürel alanlara ait beş sözcük (*Abzer ğaffar, ğarağüş depesi, gehte, kommagene krallığı, pirin*) ve seyahat esnasında kullanılan on dört sözcüğün (*ağşın, ayağı yanmış it, diñelmek, düzergah, eniş, ermek, evdirmek, kafla, ūramak, uzah, yahım, yerişmek, yırak, yidmek*) yer aldığı görülmektedir.

Eğlence ile ilişkili olduğu düşünülen yerel ağız söz varlıklarındaki madde başı sözcüklere bakıldığında; yöredeki folklor ve halk oyunlarına ait on dokuz sözcüğün (*ağırlama, barış oyunu, beş ayak, çamur döken, dingi, goftan, göçeri, hallaç oyunu, haney, hasat, hızlı üçleme, kaftan oyunu, kaynana oyunu, kıbıro, kımıl oyunu, köçek, sal oyunu, solak oyunu, türkan oyunu*), yörede toplumsal kültür içerisinde yer edinmiş geleneksel oyunlara ait; yirmi bir sözcüğün (*anergi, ara kesme, aşığı, aznif oyunu, birliğim birlik, buk kubbezi, çıhtımçih, dibek, elim tuva, ğırcığ, güvercin taklası, himmek, hümbek, karalama, kızgın taş, kubbezi, küdü, lo, rıkkım, sînsîn, sînsîni oyunu*) ve yörede genellikle çocukların oynadığı oyunlara ait yirmi sözcüğün (*ayah sayma, binme oyunu, cışk, cücük oynamak, ebem tura bir iki üç, ğala ğala, gošto, göz yummaca, kırcık, kıt, kıbbi, mendik, mendik taşı, mercik, pabiç, pırık, pip, tımurlama, yeddi turg, tımırlek*) ile ilgili olduğu sonucu elde edilmiştir. Bununla birlikte, Adıyaman ili ve yöresindeki oyunlarda, düğünlerde ve eğlencelerde yer edinmiş on dokuz sözcüğün (*aptal, ahkem, alahey, birā birā hēy, dalal, damdıra, dame, delaman, delbike, doğda, duvak gelin, dümbelek, fırfırık, gevende, ğına gēcesi, ğulleş, herfena, pıdti, toy*) bulunduğu tespit edilmiştir.

İlgili literatür incelendiğinde Türkiye'deki herhangi bir yerel ağız söz varlıklarında turizm kavramlarının incelendiği bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan bu araştırmanın sonuçlarının hem turizm literatürüne hem de söz varlığı literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Farklı kültürleri bir araya getiren turizm olgusu ile yerel kültürün gelenekselleşmiş söylemini oluşturan yerel ağız söz varlıklarının turistler tarafından öğrenilmesi kültürlerarası etkileşimi arttıracakı düşünülmektedir. Araştırma kapsamında elde edilen bilgiler ve sınırlılıklar çerçevesinde gelecekte ilgili konuda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara, turizm işletme yöneticilerine/sahiplerine ve turizm politika yapıcılara birtakım öneriler geliştirilmiştir. Bu öneriler şu şekilde sıralanmıştır:

- Araştırma kapsamında sadece konaklama, seyahat ve eğlenceye dair kavramlar ele alınmıştır. Özellikle kültürlerin içerisinde önemli bir yeri olan yiyecek-içecek ile ilgili söz varlıkların incelenmesi önerilmektedir.
- Araştırmada sadece Adıyaman ili ve yöresi ağızlarındaki söz varlıklarındaki turizm kavramları değerlendirilmiştir. İlerleyen çalışmalarda özellikle aynı bölgede yer alan illerin de dahil edilerek bölgesel bir ağız söz varlığı çalışmanın yapılması önerilmektedir.
- Turistik işletme yöneticilerin/sahiplerinin söz varlıklarının yer aldığı broşürleri, kitapçıkları işletme içerisinde bulundurmaları durumunda özellikle yöreyi ziyaret eden turistlerin, rehberlerin yöre insanını anlamada ve sağlıklı bir etkileşim kurmasında faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda yerli ve yabancı turistlerin, tur rehberlerinin yerel halk ile etkileşim içerisinden ihtiyaç duyacağı yerel ağız söz varlıklarına ait sözcüklerin yer aldığı broşür ve kitapçıkların oluşturulmasının sağlanması önerilmektedir.
- Turizm politika yapımcılarının yerel kültürün en önemli kültürel unsurları içerisinde yer alan yerel ağız söz varlıklarına dair çalışmaları desteklemesi önerilmektedir.
- Hem turizm politika yapımcıların hem de ilgili araştırmacıların yerel kültürün en önemli kültürel hafızasını oluşturan folklor ve halk oyunlarının, geleneksel oyunların ve çocuk oyunlarının toplumsal alanda korunması ve geliştirilmesi için çalışmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akoğlan Kozak, M., Evren, S. ve Çakır, O., Tarihsel Süreç İçerisinde Turizm Paradigması, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 7-22, 2013.

Aksan, D., *Türkçenin Sözvarlığı*. Engin Yayınları, Ankara, 2004.

Aksan, D., *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. TDK Yayınları, Ankara, 2015.

Bakıner-Çekin, A., & Çalışkan, H., Language and culture. *Language Teaching and Educational Research (LATER)*, 3(1), 163-175, 2020.

Demirci, K., *Türkoloji İçin Dilbilim*. Anı Yayıncılık, Ankara, 2017.

Diedrich, A. ve Garcia-Buades, E., Local Perceptions of Tourism as Indicators of Destination Decline, *Tourism Management*, 30(4), 512-521, 2009.

Haralambopoulou S, N. ve Pizam, A., Perceived Impacts of Tourism: The Case of Samos, *Annals of Tourism Research*, 23(3), 503-526, 1996.

Hunter, F. R., *Tourism and Empire: The Thomas Cook & Son Enterprise on the Nile, 1868 – 1914*, *Middle Eastern Studies*, 45(5), 28-54, 2006.

Kaplan, M., *Kültür ve Dil. Dergâh Yayınları*, İstanbul, 1983.

- Karacıl, G., *Adıyaman'ın Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sit Alanlarının Kültür Turizmi Potansiyeli Kapsamında Değerlendirilmesi*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi, (ss.1-8), 26-27 Ağustos 2019, Gölbaşı, Adıyaman, 2019.
- Kım, K., *The Effects Of Tourism Impacts Upon Quality Of Life Of Residents In The Community*, Doctoral Thesis, Virginia Polytechnic Institute and State University, Virginia. 2002
- Korkmaz, Z., *Gramer Terimleri Sözlüğü*. TDK Yayınları, Ankara, 1992.
- Lenzerini, F., Intangible cultural heritage: The living culture of peoples. *European Journal of International Law*, 22(1), 101-120, 2011.
- Lo Bianco, J., The importance of language policies and multilingualism for cultural diversity. *International Social Science Journal*, 61(199), 37-67, 2010.
- Lu, Y., Chen, G., Huang, S. S., & Bao, J., Understanding Chinese tourists' perceptions of Cantonese as a regional dialect. *Tourism Management*, 71, 127-136, 2019.
- Meydan Uygur, S., ve Baykan, E., Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 2007.
- Mason, P., *Tourism Impacts, Planning and Management*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2003.
- TDK Sözlük., *Söz Varlığı*, <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 07.12.2024).
- Tektigul, Z., Bayadilova-Altybayev, A., Sadykova, S., Iskindirova, S., Kushkimbayeva, A., & Zhumagul, D., Language is a symbol system that carries culture. *International Journal of Society, Culture & Language*, 11(1), 203-214, 2023.
- Telli, B., & Bulduk, T. B., *Adıyaman İli ve Yöresi Ağzları Söz Varlığı*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2018.
- Telli, B. & Bulduk, T. B., Adıyaman İli ve Yöresi Ağzlarından Derleme Sözlüğüne Katkılar: Fiiil. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Yıl 5, Sayı 10, s. 98-115, 2019.
- Thurlow, C., & Jaworski, A., Tourism discourse: Languages and banal globalization. *Applied linguistics review*, 2011.
- UNWTO., *International tourism to reach pre-pandemic levels in 2024*. https://webunwto.s3.eu-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/2024-01/UNWTO_Barom24_01_January_Excerpt.pdf?VersionId=IWu1BaPwtlJt66kRIw9WxM9L_y7h5.d1 (Erişim Tarihi: 12.12.2024).
- Whitney-Squire, K., Sustaining local language relationships through indigenous community-based tourism initiatives. *Journal of Sustainable Tourism*, 24(8-9), 1156-1176, 2015.
- Whitney-Squire, K., Wright, P., & Alsop, J. (Gaagwiis)., Improving Indigenous local language opportunities in community-based tourism initiatives in Haida Gwaii (British Columbia, Canada). *Journal of Sustainable Tourism*, 26(2), 173-191, 2018.

Williams, S., *Tourism geography: Critical understandings of place, space and experience*. Routledge. 2014.

Vardar, B., *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingua, İstanbul, 2002.

Yu, J., & Lee, T. J., Impact of tourists' intercultural interactions. *Journal of Travel Research*, 53(2), 225-238, 2014.

SÜRDÜRÜLEBİLİR SAĞLIK TURİZMİ BAĞLAMINDA TERMAL TURİZMDE DİJİTAL İKİZ KULLANIMI

Dr. Öğr. Üyesi Mukadder BEKTAŞ

Karabük Üniversitesi/SHMYO,

mukadderbektas@karabuk.edu.tr - 0000-0002-7405-383X

ÖZET

Sağlık turizmi alanlarından biri olan termal turizm her geçen gün değeri daha fazla bilinen ve ülkelerin yatırımlarını artırmaya çalıştıkları bir alandır. Termal turizmde doğal kaynakların korunarak ekosisteme zarar vermeden termal turizm faaliyetlerin sürdürülmesi ve sağlık turizmi kapsamında termal turizm faydalarının artırılmasında teknolojik gelişmelerden yararlanılabilir. Termal turizmde dijital ikiz yönteminin kullanımının tartışıldığı bu çalışmada sağlık ve turizm alanındaki kullanım örneklerinden yararlanılarak termal turizmde dijital ikiz teknolojisinin kullanılabilirliğinin açıklanması amaçlanmıştır. Termal sular mineral içerikleri ve farklılaşan ısı değerleri ile sağlık sorunlarında tedavi amaçlı veya genel sağlık durumunu iyileştirilmesi, detoksifikasyon, bağışıklığın güçlendirilmesi, dinlendirici, yenileyici özellikleri için kullanılmaktadır. Dijital ikiz ile bireylerin genetik, biyometrik ve tıbbi verilerine dayanan dijital bir kopyası oluşturularak sunulacak hizmetlerin planlanması ve neticesinin değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. Termal turizmden yararlanmak isteyen bireylerin dijital ikizleri oluşturularak bireylerin sağlık özgeçmişi ve mevcut sağlık parametreleri ışığında ihtiyaç duyacağı termal suyun içeriği ve tedavi süresi planlanabilir. Böylece kişiselleştirilmiş termal su ve tesis seçimi mümkün olacak, en yüksek faydayı elde edecek bir planlama ile termal kaynaklardan yararlanması sağlanacaktır. Birey açısından zaman ve maliyet kaybı azaltılmış olacaktır. Termal işletmeler açısından ise termal su kaynaklarının mineral yapısına göre sağlık alanlarında kullanım özellikleri ve hizmet sunum alanları belirlenerek, hizmet sunum kalitesi ve verimliliğinin artırılmasına katkı sunarak sektörde rekabet avantajı sağlanabilir. Sağlık hizmetleri sunumunda ve sağlık turizmi alanındaki örnek projeler dijital ikiz teknolojisinin termal turizm sektöründe de uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Bu çalışma termal kaynakların bireyselleştirilmiş sağlık turizmi kapsamında etkin kullanımı, termal tesislerin yönetsel süreçlerinde ve turistik faaliyetlerinde kullanımına yönelik bir bakış açısı sunarak sürdürülebilir sağlık turizmi için bir katkı sunabilir.

Anahtar Kelimeler: Dijital İkiz; Sağlık Turizmi, Sürdürülebilirlik; Termal Turizm,

1. GİRİŞ

Sağlık sektörü tıpkı turizm sektörü gibi yalnızca ülke içerisinden değil, ülke dışından da bireylere hizmet sunmaktadır. Sağlık alanında yaşanan gelişmeler, tanı tedavi süreçlerinin iyileştirilmesi, sağlıkta teknolojik gelişmelerin artması, sağlık hizmetlerinde kalite

yaklaşımların uygulanması, eğitim ve gelir düzeylerinin artışı gibi faktörler sağlık hizmetlerine olan talebi artırmıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanması, uzun bekleme süreleri, sağlık maliyetlerinin artması, ulaşım imkanlarının artması, kronik hastalıkların artması gibi unsurlar sağlık turizmine olan talebi artırmaktadır. Bu nedenle gelişmiş ülkelere sağlık sektörüne yatırım yapan gelişmekte olan ülkelere veya sağlık sistemlerinde sorun yaşayan az gelişmiş ülkelere doğru sağlık turizmi hareketliliği bulunmaktadır (Karakaş & Edizel, 2022).

Sağlık turizmi, sağlık hizmetlerinin turizm faaliyetleri ile birleştirilmesi olarak ifade edilmektedir. Bireyler sağlık durumunu kontrol ettirmek, sağlıklarını korumak, tedavi olmak, rehabilite olmak amaçlarıyla başka ülkelere seyahat etmektedir. Sağlık turizminin, medikal turizm, termal turizm, üçüncü yaş turizmi ve engelli turizm gibi alt türleri bulunmaktadır (Kuzhan & Gönen, 2024). Sürdürülebilir turizm ise, ekonomik, sosyal ve çevresel ihtiyaçları karşılarken yerel toplulukların kültürel bütünlüğünü, biyolojik çeşitliliğini ve refahını koruyan bir turizm türüdür (Yalçınkaya, 2024). Sürdürülebilir sağlık turizmi, turizm hareketliliğinin çevresel, ekonomik ve sosyal etkilerini en aza indirmeyi amaçlamaktadır.

Pek çok sektör teknolojinin gelişmesinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Sağlık ve turizm sektörü de teknolojik gelişmelerden etkilenmektedir. Sağlık sektöründe kaliteli ve güvenli bakımın sağlanmasında dijital teknolojilerin kullanımı sağlıkta dijitalleşme olarak ifade edilmektedir. Tele-tıp, mobil sağlık uygulamaları, büyük veri uygulamaları, artırılmış gerçeklik, elektronik sağlık kayıtları, PACS sistemleri, e-sağlık, e-reçete, giyilebilir teknolojiler, robotik uygulamalar, yapay zekâ, Blockchain, büyük veri, dijital ikiz (DT) gibi teknolojiler sağlık alanında kullanılmaktadır (Haggerty, 2017; Kraus vd., 2021; Mas vd., 2023).

Dijital ikiz kavramı fiziksel bir nesnenin dijital kopyasıdır. Dİ veri analitiği, nesnelerin interneti teknolojilerini (IoT), artırılmış ve sanal gerçekliği, yapay zekâyı, makine öğrenimini fiziksel nesnelere birleştirir. Dİ veri değişikliklerini gerçek zamanlı olarak işlemekte ve bu veriler ışığında gelecek senaryoları tahmin edebilmektedir. Dİ, izleme, risk yönetimi, gelecek senaryoları üretme, maliyetleri düşürme gibi imkanlar sağlamaktadır (Elayan, Aloqaily, & Guizani, 2021). DT, gerçek zamanlı veri değişimlerinin güncelliğini sağladığı için fiziksel nesnedeki tüm değişimler DT'e aktarılır, yeni duruma uygun analizler gerçekleştirilerek DT yeni duruma uyum sağlar (Karaca & Önem, 2023).

DT'nin gelişmesinde sanal ve artırılmış gerçeklik, bulut bilişim ve büyük veri, IoT gibi teknolojiler önemli bir temel oluşturur. Bu teknolojiler yoluyla elde edilen verilerin analizi ile sağlık alanında hastalıkların oluşumu, gelişimi, teşhis ve tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi gibi alanlarda kullanılabilir (Sun, He, & Li, 2023).

DT, pahalı gerçek deneylerin yerine sanal test ve senaryolar oluşturmak için kullanılabilir ve çalışma koşulları, tasarım unsurları ve çevre faktörlerini analiz etmede kullanılabilir. Bu sanal simülasyonlar ile geliştirme ve optimizasyon süreçleri hızlanarak maliyetlerin düşürülmesi, risklerin azaltılarak güvenliğin artırılması mümkün olabilmektedir (Aghaabbasi & Sabri).

Dijital ikiz çeşitli sektörlerde herhangi bir sistemi tanıma, etkileşim ve gelecek davranışlarını anlama öngörücü analizlere imkân tanıyan bir teknolojidir. Sağlık, mühendislik, lojistik, turizm, akıllı şehirler, tarım, otomotiv sektörü gibi farklı kullanım alanları bulunmaktadır (Huang, Ng, & Li, 2023) (Karaca & Önem, 2023). Üretim sektöründe ürün tasarımı ve optimizasyonu, üretim sorunlarının belirlenmesi, bakım ihtiyaçlarının tespit edilmesi sağlanır. Ürün kalitesinin artırılması, üretim bandının duruş süresinin azaltılması, üretim verimliliğinin artırılmasına katkı sağlar. Akıllı şehirlerin planlanmasında, altyapı yönetimi, enerji optimizasyonu, kaynak verimliliği, politika değişikliklerinin etkisinin belirlenmesi, nüfus planlaması ve çevresel faktörlerin yönetiminde kullanılabilir (Aghaabbasi & Sabri). Turizm alanında DT kültürel mirasın korunması, sanal gezi imkanı, turistik mekanların bilinirliklerinin ve erişilebilirliklerinin artırılmasını, turizm faaliyetlerinin çevreye olan olumsuz etkilerinin azaltılmasını sağlamaktadır (Karaca & Önem, 2023). Enerji sektöründe üretim, dağıtım, iletim süreçlerinde performans iyileştirme olası arızaların tespiti, bakımın optimizasyonu sağlanabilir. Elektrik dağıtımında şebekedeki elektrik miktarı ve kalitesi izlenerek elektrik kesintilerinin önlenmesi sağlanabilir (Ustalı & Tekin, 2023). Tarım sektöründe hava durumu, toprak nemi, bitki sağlığı izlenerek çiftçilerin tarıma yönelik alacağı kararlarda veri analizi sağlanmaktadır (Karaca & Önem, 2023).

Termal turizmde dijital ikiz yönteminin kullanımının tartışıldığı bu çalışmada sağlık ve turizm alanındaki kullanım örneklerinden yararlanılarak termal turizmde dijital ikiz teknolojisinin kullanılabilirliğinin açıklanması amaçlanmıştır.

2. Sağlık Alanında Dijital İkiz teknolojilerinin Kullanımı

DT, fiziki bir nesne, sistem, süreç veya cihazın dijital kopyasıdır. Gerçek zamanlı sensör verileri aracılığı ile fiziki nesneye uyum sağlar. IoT, yapay zekâ, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik gibi teknolojiler yardımıyla fiziki nesnelerin sanal kopyasını oluşturulur, veriye dayalı analizler yoluyla fiziksel nesneye ilişkin öngörüler oluşturulabilir (Okegbil, Cai, Niyato, & Yi, 2023).

Büyük veri, sanal gerçeklik, bulut bilişim, sensör teknolojisi ve nesnelerin interneti dijital ikiz (DT) uygulamasının gelişmesini desteklemiş, sağlık alanında hastalıkların tanı ve tedavi süreçlerinin incelenmesinde dijital ikiz teknolojisi katkı sağlamıştır. DT'nin kalp damar hastalıkları, ameliyat planlama, eczane, ortopedi, bulaşıcı hastalık yönetimi, kişisel sağlık yönetimi gibi sağlık hizmetlerinde kullanım örnekleri bulunmaktadır. DT teknolojisi sağlık parametrelerin gerçek zamanlı izlenmesi ve analizi, tedavi seçeneklerinin değerlendirilmesi ile bireylerin tıbbi durumlarının izlenmesi ve durumun kötüye gitmesinin önlenmesinde çözümler sunması amacıyla kullanılabilir (Sun, He, & Li, 2023).

DT giyilebilir cihazlar, elektronik sağlık kayıtları, tıbbi cihazlar gibi kaynaklardan verileri toplayarak fiziksel nesneye ilişkin verilerin bütüncül bir şekilde analizi ve simülasyonu ile öngörücü tahminler gerçekleştirmeye olanak tanır. DT'in sağlık hizmetleri sunumunda kullanımı birçok alanda fayda sağlayabilir. Bunlar; bireysel özellikler, tıbbi özgeçmiş, genetik faktörler ve fizyolojik verilerin analizi ile kişiselleştirilmiş tedavi imkânı, erken ve doğru tanı koyma, sağlık verilerinin düzenli izlenmesi ile yaşam tarzı ve bireysel sağlık kayıtlarına göre

yüksek riskli bireylerin tespiti ve önleyici tedbirler alınması, kronik hastalıkların yönetimi ile hastane ziyaretlerinin ve sağlık harcamalarının azaltılması, hastanın tanı ve tedavi süreçlerinde kararlara katılımını teşvik etme, ilaç ve aşı geliştirme süreçlerinde güvenlik ve etkinlik problemlerinin azaltılması, ilaç ve aşı yan etkilerinin azaltılması, hasta-sağlık çalışanı iletişimini artırma, cerrahi hazırlık olarak özetlenebilir. Ayrıca sağlık personelinin kişisel bilgi beceri ve yeteneklerinin geliştirilmesinde eğitimi ve simülasyon özelliği ile katkı sağlar. Sağlık ekipleri arasında iletişim ve iş birliğini güçlendirir. Hasta güvenliğinin ve memnuniyetinin artırılmasına katkı sağlar (Okegbil, Cai, Niyato, & Yi, 2023; Vallée, 2023).

DT bazı hastalıkların tanı ve tedavi süreçlerinde kullanılabilir. Örneğin kalp hastalığı teşhisinde kullanılmak üzere elektrokardiyogram (EKG) sınıflandırıcı model oluşturularak kalp rahatsızlıklarının farklı algoritmalar aracılığı ile yüksek doğrulukta tanınması sağlanmıştır. EKG verileri giyilebilir teknolojiler veya akıllı saatler yardımıyla toplanarak makine algoritması yardımıyla analiz edilmiştir. Kalp hastalıklarında erken tanı konulması veya hastalığın seyrinin tahmini ile maliyetlerin azaltılması, önleyici tedbirlerin alınması, bireylerin yaşam beklentisini ve kalitesinin artırılması mümkün olabilir (Elayan, Aloqaily, & Guizani, 2021).

Philips kalbin görüntülerinin oluşturulduğu ve cerrahi prosedürlerde kalbin tomografik görüntülerinin cerrahla paylaşıldığı, operasyon sürecinde cerraha ilerleme kolaylığı sağlamaya yönelik HeratModel ve HeartNavigatör adlı DT projeleri uygulamıştır. Siemens dijital organ modelleri üretmeye yönelik akıllı algoritmalar üretmektedir. Heidelberg Üniversitesinde kardiyologlar bu algoritmaları kronik konjestif kalp yetmezliğine yönelik tedavi seçeneklerinde test etmiş ve kalbin DT oluşturmuşlardır. MR ve EKG verileri ile simüle edilmiş kalbe ilişkin tanı ve tedavi seçenekleri denemeleri yaparak zaman tasarrufu sağlanabilmiştir. Myontec firması kas aktivasyonu ve davranışlarını elektromiyografi (EMG) ile izledikleri bir şort ve üst kıyafet geliştirmişlerdir. Bu kıyafetler aracılığı ile kalp verileri ve EMG verileri toplanarak dijital sistemlere aktarılıyor. Kasların egzersize verdiği yanıt izlenmekte, kas yaralanmaları, egzersiz performansı ve verimlilik izlenmektedir (Erol, Mendi, & Doğan, 2020).

Cerrahlar, cerrahi becerilerini simülasyonda prova edebilir ve deneyim kazanırlar. Ayrıca cerrahi tekniğin belirlenmesi, farklı senaryoların simüle edilmesi, el-göz koordinasyonun gelişmesi, karar verme becerilerinin gelişmesine katkıda bulunarak hasta güvenliğinin iyileştirilmesini sağlar. Acil durumlarda karar verme hızı ve doğruluğunun artırılmasında deneyim gerektiren invaziv ve invaziv olmayan işlemlere (kateter takma, entübasyon, travmaya müdahale, yeniden canlandırma) yönelik becerilerin kazanılmasında çeşitli tıbbi senaryoların simüle edilmesi sağlık personelinin profesyonelleşmesini sağlar. Böylece özellikle yüksek stres yaratan hızlı ve doğru karar verilmesi gereken acil durumlar, doğal afetler gibi kritik senaryolarda karar verme pratikleri, ekip çalışması becerileri, kendilerine olan güvenleri artar, hasta güvenliği desteklenir. Sanal eğitim modüllerinde farklı senaryolar ele alınabilir, güncel vaka örnekleri simüle edilebilir. Sağlık profesyonellerinin bilgilerinin güncel kalmasına,

becerilerinin geliştirilmesine, alanlarında uzmanlaşmalarına yardımcı olarak hayat boyu öğrenmeyi destekler (Okegbil, Cai, Niyato, & Yi, 2023; Vallée, 2023).

Sim&Cure şirketi anevrizma tedavisinde kullanılmak üzere hasta damarlarının ve anevrizmasının 3B modellerinin oluşturularak, implant boyutlandırma, damar içi cihaz, akış kılavuzlama gibi uygulamaları simüle eden bir model geliştirmiş ve 2000'den fazla ameliyatta simüle edilerek hata payının azaltılması amaçlanmıştır. Böylece cerrah ameliyat öncesi hastaya en uygun implant boyutunu seçebilir, işlem sırasında uygulamanın doğru bir şekilde gerçekleştirilmesine yönelik denemeler yaparak operasyona hazırlık yapabilir (Erol, Mendi, & Doğan, 2020).

Araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde de DT deneylerin yapılması, verilerin analizi, hipotezlerin test edilmesi gibi amaçları yerine getirebilir. Bu yöntemlerle farklı hasta grupları, tedavi seçenekleri, hastalık senaryoları simüle edilebilir, kanıta dayalı tıp uygulamaları ve inovasyon desteklenebilir (Vallée, 2023).

Amsterdam Üniversitesi Hesaplamalı Bilimler Laboratuvarı'nda Avrupa CompBioMed projesi ile insan gelişiminin sanal ortamda tahminleri ve ilaç uygulamalarının etkileri izleniyor. İlaçların kişiselleştirilmesi, fizyoloji üzerindeki etkileri, yaşam kalitesini iyileştirmeye yönelik diyet, alışkanlıklar ve spor gibi faktörlerin değerlendirilmesinde dijital ikiz teknolojilerinden yararlanılabilmektedir. SIMULA Living Heart projesi insan kalbinin simüle edilmesi ile ilaçların organlar üzerindeki etkisini analiz eden ve hayvan deneylerine olan ihtiyacın azaltılmasını amaçlayan bir projedir. Bu proje ABD Gıda ve İlaç Dairesi ve Dassault Systemes'in ortaklaşa yürüttüğü bir projedir. Semic Health projesinde yapay zekâ destekli insan fizyolojik sistemlerinin, moleküler sistemlerin ve organlarının dijital ikizinin geliştirildiği bir proje olarak farklı kanser türleri, akut miyokard enfarktüsü, karaciğer sklerozu, Alzheimer gibi hastalıkların tedavisine yönelik ilaç ayarlamaları gibi senaryoları test etmek amaçlanmıştır (Erol, Mendi, & Doğan, 2020).

Dijital ikiz hastane yönetimine yönelik personel verimliliği, maliyetlerin azaltılması veri kaydı ve karar desteği sağlar. Çin covid salgını sırasında mobil kabin hastaneleri aracılığı ile dijital ikiz uygulamasını başlatmış ve uzaktan danışmanlık, ateş izlemi, malzeme yönetimi gibi alanlarda kullanmıştır (Huang, G., Ng, S.T. & Li, D., 2023).

Tesis yönetimi alanında da dijital ikizin kullanılabileceği alanlar bulunmaktadır. Dijital ikiz teknolojisi tesis yönetimindeki insan ile yönetimindeki robotların iş birliğini sağlayabilir. DT, robotların izlenmesi, robot davranışlarının çevrimiçi izlenmesi ve teşhisi, otonom sistem kontrolünde rol oynayabilir. Örneğin temizlik ve dezenfeksiyonun izlenmesi, tesisin riskli bölgelerinin (kanalizasyonlar, çatı, dış cephe vb) denetlenmesini sağlayan robotları izleyerek kaynakların tam kapasite kullanımı, arıza bildirimlerinin zamanında yapılması, robotların çalışmasının ilgili personele bildirilmesi gibi görevleri yerine getirebilir (Lu, Chen, Fu, Pan, & Ghansah, 2023). Tıbbi cihazların kalibrasyonu ve fonksiyonlarını doğru olarak yerine getirmeleri doğru tanı ve tedavinin uygulanması, hasta ve çalışan güvenliğinin sağlanması

açısından önemlidir. Bu nedenle cihazlarda olası hataların önceden tahmin edilmesi ve önlenmesi karşılaşılabilecek riskleri azaltabilir (Erol, Mendi, & Doğan, 2020).

Sağlık kurumlarının iş süreçlerinde de DT teknolojisi kullanılarak kaynak verimliliği, performans artışı, problemlerin tespiti ve çözümü, kalite iyileştirmesi, gereksiz işlerin ayıklanması, bekleme sürelerinin kısaltılması, kaynakların ve süreçlerin optimizasyonu, talep tahmini, programlama, kapasite planlaması gibi alanlarda katkı sağlanır. Hasta güvenliğini artırmaya yönelik risklerin belirlenmesi, kaza ve olay analizi, süreç varyasyonlarının azaltılmasına yönelik iyileştirme fırsatlarını değerlendirir. Kanıta dayalı tıp uygulamalarının gerçekleştirilmesi, iş akışlarının standardize edilmesi, protokollerin geliştirilmesini destekler (Vallée, 2023). Siemens Healtineers ile İrlanda Mater Özel Hastanesinin yürüttüğü DT projesinde radyoloji bölümünün hasta bekleme sürelerinin azaltılması ve süreçlerin iyileştirilmesi sağlanmıştır (Erol, Mendi, & Doğan, 2020).

Askeri alanlarda da DT askerlerin sağlığını takip etmek, yaralanmaları durumunda tedavilerini hızlandırmak için kullanılabilir. ABD Ordusu ile Nevada Üniversitesi birlikte DT çalışmaları yürütmektedir. Yaralanan askerler için 3D yazıcılarla organlarının üretilebileceği ve kullanılacağı belirtilmektedir (Erol, Mendi, & Doğan, 2020).

3. Dijital İkiz Teknolojisinin Turizm Alanında Kullanımı

Turizm, insanların çeşitli amaçlarla, yaşadığı yerin dışına geçici olarak seyahat etmesi ve konaklamasını kapsayan faaliyetlerdir. Bu faaliyetler, ekonomik, sosyal ve çevresel etkiler yaratır. Turizm sektöründeki işletmeler kendi sektörüne olduğu kadar topluma, müşterilerine, yöneticilere ve diğer paydaşlarına karşı da sorumluluk taşımaktadır. Sürdürülebilir turizm için turizm alanında IoT, Bilgi iletişim teknolojileri (BİT), büyük veri, yapay zekâ, artırılmış ve sanal gerçeklik, DT gibi teknolojilerin kullanımı birden fazla amaca yönelik kullanılabilir ve rekabet avantajı sağlamaktadır (Rahmadian, Feitosa, & Virantina, 2023).

Turizm sektöründe DT, ziyaretçi deneyimi, sürdürülebilir turizm uygulamaları ve kültürel mirasın korunmasına yönelik kullanılabilir. DT, turistlerin ziyaretleri süresince deneyimlerini analiz etme, trafik yoğunluğunu takip etme, ilgi çeken turistik destinasyonları belirleme gibi fırsatlar sunmaktadır. DT kişiselleştirilmiş ziyaret planları yapma, ilgi çekici yerler ve aktiviteler önerme, ziyaret sürecinde rehberlik yapma, destinasyonun tarihi hakkında bilgilendirme gibi kişilerin bireysel tercihlerine yönelik kullanım sağlayabilir (Karaca & Önem, 2023).

Turizm alanında akıllı sistemlerin kullanımı müşteriler, işletmeler ve destinasyonlara yönelik unsurlar içermektedir. Destinasyon düzeyinde akıllı turizm uygulamaları hem bölge sakinlerini hem de ziyaretçileri kapsayarak tüm paydaşlar için rekabet gücünü artırmayı ve yaşam kalitesini yükseltmeyi hedeflemektedir. Akıllı turizm uygulamaları akıllı şehir uygulamaları ile yürütülmektedir. Büyük veri, yapay zekâ, IoT, DT gibi teknolojilerle bölgenin sanal modeli oluşturularak turist faaliyetleri analiz edilebilir, turizmin çevre üzerindeki etkileri değerlendirilebilir. İletişim sistemleri, sensör verileri, hava durumu verileri, web siteleri iş

süreçlerine dayalı bilgilerden yararlanılarak büyük veri analizleri gerçekleştirilebilir ve turizm sektörü ve topluma bilinçli kararlar alma konusunda destek sunulabilir. Bu kapsamda destinasyonda alt yapı ve tesis planlaması, aşırı turizmin yönetilmesi, turizm risklerinin yönetilerek pazarlama, markalaşma ve rekabet gücünün artırılmasına yönelik politikalar oluşturulabilir (Rahmadian, Feitosa, & Virantina, 2023).

Sürdürülebilir turizm için aşırı turizm olumsuz etkiler yaratmaktadır. Tarihi mekanlardaki aşırı trafik yoğunluğu ve park sorunları, turistlerin davranışlarının yerel halkta rahatsızlık yaratması, hayat pahalılığının artması, kültürel miras unsurlarının yıpranması, zarar görmesi gibi durumlar hem turistleri hem de yerel halkı olumsuz etkilemektedir. DT ile ziyaretçi hareketlerinin analizi ile ziyaretçi planlaması yapılabilir, kültürel mirasın ve tarihinin dijital kopyası ile korunmasını sağlanabilir, ziyaretçi ve trafik akışı planlaması yapılabilir, akıllı haritalar ile trafiğin yönlendirilmesi sağlanabilir, sanal turlarla ziyaret sayısının azaltılması veya önceden bölgenin tanınması ile bölgede yaşanabilecek yoğunluğun azaltılması sağlanabilir. Tüm bu uygulamalar turizmin çevresel, ekonomik ve sosyal etkilerinin değerlendirilmesi ve sürdürülebilir turizm için önlemler alınması yönünde katkı sağlayabilir (Karaca & Önem, 2023).

Akıllı turizm destinasyonlarında DT siber güvenlik, iklim değişikliği ve karbon emisyonunun azaltılması, sel yönetimi, su ve elektrik yönetimi, ulaşım ve trafik yönetimi, lojistik, geri dönüşüm ve çevresel sürdürülebilirlik, şehir planlaması gibi alanlarda kullanılmaktadır. DT uygulamaları sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma, üretim süreçlerinde verimlilik, maliyetlerin azaltılması, ürünlerin pazara sunum süresinin kısaltılması gibi faydalar da sağlamaktadır (Florido-Benítez, 2024).

DT turizm alanında kullanımı ile hava ve kara yolu trafiğinin gelişimi, sürdürülebilir turizm uygulamaları, kişiselleştirilmiş turizm pazarlaması, verimlilik artışı, şehrin marka imajını destekleme, erişilebilirlik ve kapsayıcılığın artırılması, müşteri deneyimlerinin iyileştirilmesi gibi avantajlar sağlanabileceği belirtilmektedir. Singapur, Almanya (Herrenberg), Avusturya (Viyana), İsviçre (Zürih), İskoçya (Glasgo), İngiltere (Cambridge ve Nottingham), ABD (New York), Avustralya (Yeni Güney Galler) sürdürülebilir turizm ve kentsel planlamada DT uygulamaları gerçekleştiren ülkelerdir. Cambridge şehrinde uygulanan DT ile yöneticiler şehir yönetiminde kanıta dayalı kararlar vermişlerdir. İspanya'da Valensiya kentinde DT, sel riskini yönetme ve insanların hayatlarını kurtarma, kıyı emniyetini sağlama adına kullanılmıştır. Dubai DT uygulaması ile hem yerel sakinler hem de turistler için kamusal hizmetlerin, ulaşımın daha kolay ve güvenilir olmasını sağlamıştır. Helsinki şehrinde (Finlandiya) DT şehrin operasyon, yönetim ve denetim sistemlerinde uygulanmış, trafik, hava, enerji, su ve elektrik, iletişim, hareketlilik gibi alanlarda iyileştirmeler sağlamıştır. Gothenburg (İsviçre) DT ile şehrin imajını olumlu yönde geliştirmiş, turist ve yatırımcılar için cazibe merkezi haline gelmesine katkı sağlamıştır. (Florido-Benítez, 2024).

İtalya'da Lazio'daki antik yerleşim yerleri ve kaleleri ile turizm destinasyonlarından biri olan Castelli Romani bölgesinde pilot DT uygulaması gerçekleştirilmiştir. Projede nüfus verileri, ulaşım göstergeleri, gayrimenkul bilgileri, risk haritaları, çevresel göstergeler gibi pek çok veri

kullanılmıştır. Trafik hızı, toplu taşıma sistemleri, bina bilgileri, günlük kullanıcı sayısı, sefer sayısı, konut satış fiyatları gibi veriler sunulmaktadır (MindEarth, 2024).

Sideny Opera Binasının DT'si oluşturularak kültürel miras olarak binanın geleceğine dair tahminler oluşturulmaya çalışılmıştır. Rüzgârın etkisi, yüzey çatlakları ve su girişlerinin yapı elemanlarının dayanıklılığına etkisi ve yıllar içerisinde karşılaşılabilecek problemler öngörülmeye çalışılmıştır (Tahmasebinia, ve diğerleri, 2019).

Alplerdeki bir Avusturya şehrinin DT oluşturulmuştur. Bu şehri ziyaret eden turistler daha çok 50 yaş üstü bireyler oluşturduğu için genç turistleri çekmek amacıyla dijital bir kopya oluşturulmuş ve turistik amaçlarla kullanılması planlanmıştır. Otellerin müşterileri ile iletişim kurması, şehirde gerçekleştirilecek sosyokültürel etkinliklerin sanal ortamda ziyaret edilmesi, tarihi karakterlerin şehrin tanıtımında kullanılması, sanal müze uygulamaları, şehrin mevsimlere özgü sahneleri, şehrin tanıtımı ve rekabet edebilirliğinin artırılması, engelli ve maddi imkanı olmayanların şehri sanal olarak gezebilmesi, kapsayıcılığın artırılması gibi amaçlar hedeflenmiştir (Gallist & Hagler, 2023).

İsviçre'deki Löfstad Kalesi'nin iç mekanlarındaki iklim koşulları nedeniyle zarar görmesini önlemek amacıyla DT uygulanmış ve iç mekanlardaki ısı ve nem değişikliğinin analizi yapılmıştır. Uygun ısıtma ve havalandırma stratejileri geliştirmede bu analizlerden yararlanılabileceği ve kültürel mirasın korunabileceği belirtilmiştir (Ni, ve diğerleri, 2023).

Sağlık turizminde dijital teknolojiler satınalma kararı öncesi bireylere gidilecek ülke ve sağlık hizmetleri hakkında bilgi ve tecrübe sahibi olmasını sağlar. Metaverse teknolojileri gidilecek hastanenin gezilebilmesi, hizmet süreçlerinin gözlenmesi, gidilecek ülkenin ulaşım imkanları, konaklama imkanları, turizm olanaklarının sanal ortamda deneyimleme imkânı tanımaktadır (Söyler & Averbek, 2022). DT turistik mekanların ürün ve hizmetlerinin tanıtılmasında fırsatlar sunmaktadır. Şehirlerin turistik verileriyle turistlerin ihtiyaç ve beklentilerinin etkileşimi sonucu destinasyonun arz ve talebi dengelenebilir. Turistik mekanlara engelli bireylerin dijital ortamlarda ulaşmasını sağlayarak erişilebilirliği artırır. DT turizm işletmelerinin sürdürülebilirliğine ve rekabet avantajı elde etmesine katkı sunar (Florido-Benítez, 2024).

Akıllı turizm destinasyonları uygulamaları ile şehrin özellikle hastane ve acil servis gibi önemli ve kritik kaynaklarının konumlarının planlanması mümkün olabilir. Ayrıca doğal afetler, siber saldırılar, acil durum yönetimi için DT'ler senaryoları test etme imkanı sunarak önlem almayı sağlayabilir. Böylece kent planları bölge sakinleri ve turistler için daha modern ve işlevsel hale getirilebilir (Florido-Benítez, 2024).

4. Termal Turizmde Dijital İkiz Teknolojisinin Kullanılabilirliği

Termal sular mineral içerikleri ve farklılaşan ısı değerleri ile romatizmal hastalıklar, kas iskelet sistemi hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, cilt hastalıkları, stres, uyku problemleri gibi sağlık sorunlarında tedavi amaçlı kullanılmaktadır. Ayrıca genel sağlık durumunu iyileştirilmesi, detoksifikasyon, bağışıklığın güçlendirilmesi, dinlendirici, yenileyici özellikleri için de termal turizm hizmeti sunulmaktadır (Akbulut & Buladi Çubukcu, 2023; Ceylan, 2019).

Termal sağlık turizmi kaplıca tedavisi, fizyoterapi, hidroterapi, balneoterapi, talosoterapi, klimaterapi, peloidoterapi gibi uygulamaları içeren termal kaynaklardan yararlanılan bir sağlık turizmi türüdür. (Karakaş & Edizel, 2022).

Dijital ikiz ile bireylerin genetik, biyometrik ve tıbbi verilerine dayanan dijital bir kopyası oluşturulmaktadır. Bu dijital kopya üzerinde sunulacak hizmetlerin planlanması ve neticesinin değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. Termal turizmden yararlanmak isteyen bireylerin dijital ikizleri oluşturularak bireylerin sağlık özgeçmişı ve mevcut sağlık parametreleri ışığında ihtiyaç duyacağı termal suyun içeriği ve tedavi süresi planlanabilir. Böylece bireyin sağlık durumuna özel en uygun termal su ve tesis seçimi mümkün olacak, en yüksek faydayı elde edecek bir planlama ile termal kaynaklardan yararlanması sağlanacaktır. Birey açısından zaman ve maliyet kaybı azaltılmış olacaktır. Termal işletmeler açısından ise termal su kaynaklarının mineral yapısına göre sağlık alanlarında kullanım özellikleri ve hizmet sunum alanları belirlenerek, hizmet sunum kalitesi ve verimliliğinin artırılmasına katkı sunarak sektörde rekabet avantajı sağlanabilir.

Ülkemiz termal kaynaklar açısından dünyada önde gelen ülkeler arasında olsa da termal turizm gelirleri için aynı durum geçerli değildir. Sağlık turizmi gelirlerini artırmak isteyen ülkelerin ve işletmelerin önündeki önemli zorluklardan biri tanıtım zorluklarıdır. Potansiyel müşterilere ulaşma ve onları çekme noktasında işletmeler zorluklar yaşamaktadır (Karakaş & Edizel, 2022). Bu zorluğu aşmada da DT'den yararlanılabilir. Termal turizm işletmeleri DT ile kurumlarının sanal kopyalarını oluşturarak potansiyel müşterilerine kurumlarını ve hizmetlerini tanıtma imkânı bulabilir, onlara kurumlarında yararlanabilecekleri hizmetleri satınalma öncesi deneyimleme fırsatı sunabilirler.

Sağlık turizminde önemli zorluklardan biri hizmet alan bireyin ülkesine döndükten sonraki takibidir. Bu sorunu önlemede bir takip sisteminin varlığı gereklidir (Karakaş & Edizel, 2022). Böylece verilen hizmetin birey üzerindeki etkisi, oluşabilecek komplikasyonlar takip edilebilecek ve erken dönemde müdahale imkânı doğacaktır. DT ile sağlık turizminden yararlanacak bireyin hem alacağı hizmet öncesi hizmeti planlama amaçlı, hem bireyin deneyim sahibi olarak bilinçli karar vermesini desteklemesi hem de hizmeti aldıktan sonraki süreçte takip ve değerlendirme amaçlı kullanımı mümkündür.

Turizm faaliyetleri bir bölgenin doğal kaynaklarının kullanımını artırarak bölge halkı açısından sorunlar yaşanmasına neden olabilir. İspanya'da artan turist faaliyetleri sonucu su kesintilerinin yaşanması buna bir örnektir (Florido-Benítez, 2024). Bu kapsamda DT su, elektrik gibi doğal kaynakların verimli kullanılması ve kesintilerin önlenmesinde yardımcı olabilir. Termal kaynakların da iklim krizinden olumsuz etkilenme riski bulunmaktadır. Bu nedenle termal suların termal turizm kapsamında israfının önüne geçilmesi gerekmektedir. Termal tesislerin kaynak optimizasyonunda DT kullanımı fayda sağlayabilir.

Termal turizmde küvet, havuz, hamam, sauna, spa gibi termal suyun kullanıldığı alanların hijyeni ve ısısı müşterilerin önem verdiği konulardandır. Bu alanların hijyenik olmaması halk

sağlığı sorunlarına neden olabilir (Akbulut & Buladi Çubukcu, 2023). Su tüketiminde olduğu kadar hijyen takibi ve ısı yönetimi alanlarında da DT'den yararlanılabilir.

DT turizm sektöründe GPS verileri, çevresel sensörler, sosyal medya akışları gibi çeşitli veri kaynaklarından elde edilen gerçek zamanlı verilerle trafik yoğunluğu, hava durumu, ilave ulaşım araçları temini, turistlerin deneyimlerinin dikkate alınması, turizm işletmesi kapasite planlaması gibi konularda anlık çözümler ve tahminler sunabilir (Aghaabbasi & Sabri, 2025). Termal turizm işletmeleri ziyaretçi planlaması, turist deneyimlerinin iyileştirilmesi, pazarlama faaliyetlerinin geliştirilmesi, satışların artırılması, kaynak optimizasyonu ve maliyetlerin düşürülmesi, iklim değişikliği ile mücadele gibi alanlarda DT uygulamalarından yararlanabilirler.

Termal turizmde yaşlı ve engelli bireyler yoğun bir şekilde yer almaktadır (Dülğaroğlu, 2021). Yaşlı ve engelli bireylerin sahip olduğu engellerin ve kronik hastalıkların izlenmesi, güvenlik risklerinin tespit edilmesi ve önlemlerin alınması kapsayıcılığı artırması açısından DT kullanılabilir.

Termal turizm müşterileri sadece gittikleri termal tesisten yararlanmamakta, gittikleri bölgenin gastronomi, eğlence, sosyo-kültürel faaliyetleri, spor etkinlikleri ve turistik mekanlarından da faydalanmaktadır. Termal turizmin tercihinde sağlık, tatil, dinlenme amaçları yanı sıra doğal çevrenin deneyimlenmesi, rekreasyon, sosyal etkinliklere katılım, aile ile vakit geçirme, bulunduğu bölgeden uzaklaşma gibi amaçlar yer almaktadır (Ceylan, 2019; Dülğaroğlu, 2021). Bu kapsamda bölgenin imkanlarının tanıtımında, sanal turlarla turist deneyimlerinin geliştirilmesinde DT kullanılabilir.

5. Sorunlar ve Zorluklar

DT, fiziksel bir nesnenin veriye dayalı sanal kopyası olduğu için veri aktarımında bağlantı kopması veya veri toplama seçeneklerinde hataların olması durumunda verilecek kararlarda da hatalar ortaya çıkabilir. Saha profesyonelleri verilerin düzenlenmesi, korunması, geri bildirim verilmesi konularında katkı sunmalıdır (Elayan, Aloqaily, & Guizani, 2021).

Yapay zekâ ve makine öğrenim modellerinde doğruluk ve güvenilirlik şüphesi, dijital sistemlere ilişkin yetkisiz erişim, kötüye kullanım, bilginin değişikliğe uğraması, ifşası gibi bilgi güvenliği problemleri bulunmaktadır. DT büyük miktarda hassas ve kişisel veri analizi yaptığından siber saldırılara yönelik potansiyel hedef haline gelebilir. Geleneksel güvenlik önlemlerinin IoT ve sensör cihazlarına uygun olmaması nedeniyle güvenlik uygulamalarını daha karmaşık hale getirir. Kişisel verilerin işlenmesi ise düzenleyici riskleri artırabilir Veri güvenliğini sağlamaya yönelik blok zincir teknolojilerinden yararlanılabilir de blok zincir süreçleri gecikmeye neden olabilir (Elayan, Aloqaily, & Guizani, 2021; Okegbil, Cai, Niyato, & Yi, 2023).

DT'nin karmaşık algoritmaları ve çok fazla veriyi analiz edebilme yeteneği şeffaflık sorunlarına ve halkın karar alma süreçlerine ilişkin güvenlerini zedeleyebilecek anlama zorluklarına neden olabilir. Çünkü DT anlık verilerle gerçek zamanlı dinamik güncellemeler oluşturabilir ve bu

durum geleneksel statik ve periyodik güncellenen modellere kıyasla kararların hızlı bir şekilde değişmesine olanak tanır (Aghaabbasi & Sabri, 2025).

Standart eksikliği, DT sistemlerinin karşılaştığı bir diğer önemli sorundur. Bu durum, güvenlik, gizlilik, etkileşim protokolleri, roller, veri iletimi ve fiziksel ile sanal dünya arasındaki senkronizasyonu etkiler. Küresel standartların belirlenmesi, DT teknolojisinin daha hızlı yayılmasına ve uygulanmasına katkı sağlayabilir. Bir başka zorluk ise verilerin çeşitliliği ve bu verilerin farklı kaynaklardan elde edilmesidir. Heterojen verilerin varlığı makine öğrenim modellerinin işlenmesi ve oluşturulmasında zorluklar getirebilir (Elayan, Aloqaily, & Guizani, 2021). Ayrıca verilerin elde edilmesi, analizi kadar verilerin depolanmasına yönelik de zorluklar bulunmaktadır (Correia, Bartholo, Brufato, & Sanchez, 2023).

DT verilerin aktarımı için yüksek hız ve veri aktarımını sağlayacak ağ bağlantılarına ihtiyaç duymaktadır. DT için 5G, IoT aracılığı ile gerçek zamanlı veri toplanması için elzemdir (Correia, Bartholo, Brufato, & Sanchez, 2023). 5G ve 6G uygulamalarına yönelik çalışmalar devam etmekle birlikte insan sağlığı için güvenli olduğu henüz kanıtlanmamıştır (Okegbil, Cai, Niyato, & Yi, 2023).

Bu teknolojiler sağlık hizmetlerinde erişim ve kullanım eşitsizliklerine yol açabilir. Tüm bireyler bu teknolojilere erişme ve kullanma imkanlarına sahip olamayabilir (Söyler & Averbek, 2022). Alt yapı yetersizliği, ekonomik maliyetler, bilgi ve beceri eksikleri erişim engellerine, kullanım bilgisi ve deneyimi eksikliği, dil ve kültürel bariyerleri, engellilik ise kullanım engellerine neden olabilir. Bu eşitsizlikler ise bireylerin sağlık sonuçlarında eşitsizliklere, sosyal ayrılmaya neden olabilir, bu teknolojiler bireylere ilave ekonomik yükler getirebilir.

DT insan fiziolojisine ilişkin büyük miktarlarda veriye gereksinim duymakta ve henüz insan sistemlerinin karmaşık yapısına ait tüm sorulara yanıt bulunamamıştır. Bu nedenle sağlığa ilişkin sistemsel verilerin modellenmesi ve kavramsallaştırılması adına çalışmalara devam edilmektedir. Dijital teknolojiler makine öğrenimi yoluyla verileri analiz ederek doğru kararlar almaya çalışır. Derin öğrenme yöntemleri verilerden karmaşık ilişkilerin öğrenilmesine yardımcı olsa da henüz bu tekniklerin insan dijital teknolojileri modellemesinde en iyi şekilde nasıl kullanılabileceği net değildir (Okegbil, Cai, Niyato, & Yi, 2023).

DT teknolojisinin geliştirilmesi için kapsamlı bir alt yapı, veri analizi, veri yönetimi, sistem bakımı, güncellemeler gibi ihtiyaçları karşılamak üzere yüksek yatırım maliyetleri gerekmektedir. Singapur şehrinin DT projesinin maliyetinin 73 Milyon dolar olduğu belirtilmektedir (Aghaabbasi & Sabri, 2025). Bu kapsamda yatırım maliyetlerinin fayda maliyet analizlerinin yapılması, yatırımın geri dönüşü ve katlanılabilir maliyetler olup olmadığına dair belirsizlikler bulunmaktadır (Söyler & Averbek, 2022).

6. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Sağlık hizmetleri sunumunda ve sağlık turizmi alanındaki örnek projeler dijital ikiz teknolojisinin termal turizm sektöründe de uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Bu modellerle

sunulan hizmetler kişiye özel çözümler sunarak kaynakların gereksiz kullanımını engelleyerek kaynak verimliliğini artırır ve sürdürülebilir sağlık turizmi destekler. DT termal işletmelere iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ile mücadele, su ve enerji tüketimini azaltmak, acil durumlara yönelik önlemler almak, müşterilerin termal suların faydalarından azami oranda yararlanmasını sağlamak, termal turizm müşterilerinin memnuniyetini artırmak, rekabet avantajı sağlamak gibi katkılar sunabilir. Bu çalışma termal kaynakların bireyselleştirilmiş sağlık turizmi kapsamında etkin kullanımı, termal tesislerin yönetsel süreçlerinde ve turistik faaliyetlerinde kullanımına yönelik bir bakış açısı sunarak sürdürülebilir sağlık turizmi için bir katkı sunabilir.

KAYNAKÇA

- Aghaabbasi, M., Sabri, S., Potentials of digital twin system for analyzing travel behavior decisions. *Travel Behaviour and Society*, 38, 2025.
- Akbulut, G., Buladı Çubukcu, B., Termal Turizmde Müşteri Şikâyetlerinin Halk Sağlığı Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma. *EKEV Akademi Dergisi*(Özel Sayı), 155-168, 2023.
- Ceylan, U., Termal Konaklama İşletmelerinin Tercih Edilmelerinde Etkili Olan Faktörler: Kütahya İlinde Bir Araştırma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 181-197, 2019.
- Correia, L. F., Bartholo, R. d., Brufato, A. W., Sanchez, E. C., Toward a Digital Twin for Cultural Heritage. J. V. (eds.) (Dü.) içinde, *Advances in Tourism, Technology and Systems, Smart Innovation, Systems and Technologies*, 345, s. 419-430, 2023.
- Dülgaroğlu, O., Termal Turizme Katılan Turistlerin Motivasyon Faktörlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Journal of Gastronomy, Hospitality, and Travel*, 4, 2, 684-694, 2021.
- Elyan, H., Aloqaily, M., Guizani, M., Digital Twin for Intelligent Context-Aware IoT Healthcare Systems, *IEEE Internet of Things Journal*, 8, 23, pp. 16749-16757, 2021.
- Erol, T., Mendi, A. F., Doğan, D., *The Digital Twin Revolution in Healthcare*, 4th International Symposium on Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies (ISMSIT), 1-7, İstanbul, 2020.
- Florido-Benítez, L., The Use of Digital Twins to Address Smart Tourist Destinations' Future Challenges, *Platforms*, 2, 234-254, 2024.
- Gallist, N., Hagler, J., *Tourism in the Metaverse: Digital Twin of a City in the Alps*. International Conference on Mobile and Ubiquitous Multimedia (MUM '23), 568-570, Vienna: ACM, 2023
- Haggerty, E., Healthcare and digital transformation, *Network Security*, 8, 7-11. 2017.
- Huang, G., Ng, S., Li, D., Determinants of digital twin adoption in hospital operation management. *Urban Lifeline*, 1, 6, 2023.
- Karaca, Ş., Önem, E. Ö., Dijital ikiz teknolojisinin turizm sektöründe kullanım alanları ve etkileri. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 2, 158-168, 2023.
- Karakaş, A., Edizel, M., *Sağlık Turizmi ve Sağlık Turizminde İnovasyon*. 3. Başkent International Conference on Multidisciplinary Studies, s. 615-647. Ankara, 2022.

- Kraus, S., Schiavone, F., Pluzhnikova, A., Invernizzi, A. C., Digital transformation in healthcare: Analyzing the current state-of-research, *Journal of Business Research*, 123, 557-567, 2021.
- Kuzhan, K., Gönen, S., Türkiye’de Sağlık Turizmi Ve Pazarı Üzerine Bir Değerlendirme. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14, 1, 27-50, 2024.
- Lu, W., Chen, J., Fu, Y., Pan, Y., Ghansah, F. A., Digital twin-enabled human-robot collaborative teaming towards sustainable and healthy built environments. *Journal of Cleaner Production*, 412, 2023.
- Mas, F. D., Massaro, M., Rippa, P., Secundo, G., The challenges of digital transformation in healthcare: An interdisciplinary literature review, framework, and future research agenda,. *Technovation*, 123, 2023
- Ni, Z., Hupkes, J., Eriksson, P., Leijonhufvud, G., Karlsson, M., Gong, S., Parametric Digital Twins for Preserving Historic Buildings: A Case Study at Löfstad Castle in Östergötland, Sweden. *IEEE Transactions And Journals*, 11, 1-18, 2023.
- Okegbil, D., Cai, J., Niyato, D., Yi, C., Human Digital Twin for Personalized Healthcare: Vision, Architecture and Future Directions. *IEEE Network*, 37, s. 262-269, 2023.
- Rahmadian, E., Feitosa, D., Virantina, Y., Digital twins, big data governance, and sustainable tourism. *Ethics Inf Technol*, 25, 61, 2023
- Söyler, S., Averbek, G. S., Sağlık Teknolojileri ve Metaverse: Potansiyel Uygulama Alanları ve Mevcut Engeller. *International Anatolia Academic Online Journal*, 8, 2, 138-165, 2022.
- Sun, T., He, X., Li, Z., Digital twin in healthcare: Recent updates and challenges. *Digital Health*, 9, 1-13, 2023.
- Tahmasebinia, F., Fogerty, D., Wu, L. O., Li, Z., Sepasgozar, S. M. E., Zhang, K., Sepasgozar, S., Marroquin, F. A., Numerical analysis of the creep and shrinkage experienced in the Sydney Opera House and the rise of digital twin as future monitoring technology. *Buildings*, 9, 6, 137, 2019.
- Ustalı, N. K., Tekin, M., Tedarik Zincirinde Dijital İkiz. F. Merdivenci, M. Tekin (Ed), *Lojistiğin Geleceği-2* 107-130, Duvar Yayınları/İzmir, 2023.
- Vallée, A., Digital twin for healthcare systems. *Frontiers in Digital Health*, 5, 2023.
- Yalçınkaya, A. (2024). Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Yerel Halkın Görüşlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Kuşadası Örneği. *Journal of Travel and Tourism Research*, 24, 1-35.
- https://mindearth.ai/2023/05/18/udt_shaping_the_future_of_smart_sustainable_cities/ (Erişim tarihi: 29.12.2024)

Gastronomi ve Mutfak Sanatları Öğrencilerinin Beslenme Bilgi Düzeyi ve Beslenme Alışkanlıklarının Tespit Edilmesi

(The Level of Nutrition Knowledge of Gastronomy and Culinary Arts Students and Identification of Eating Habits)

Emirhan DADAŞOĞLU¹

¹*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, emirhan-dadasoglu65@outlook.com ORCID: 0009-0002-8825-375X*

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut BALTACI²

²*Selçuk Üniversitesi, Silifke Taşucu Meslek Yüksekokulu, Seyahat Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü, mbaltaci@selcuk.edu.tr ORCID: 0000-0001-7509-3094*

Dr. Öğr. Üyesi Erol GEÇGİN³

³*Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Fakültesi, erolgegin@hotmail.com ORCID: 0000-0001-8375-9343*

Öz

Sağlıklı bir yaşamın temel taşlarından biri olan dengeli ve doğru beslenme, bireylerin hem fiziksel hem de zihinsel sağlığını doğrudan etkiler. Beslenme bilgi düzeyi, bu sürecin ne kadar etkin bir şekilde yönetileceğini belirleyen kritik bir faktördür. Günümüzde, doğru bilgiye erişimin kolaylaşmasıyla birlikte, beslenme farkındalığı artarken, yanlış bilgiler de bireylerin kararlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Beslenme bilgi düzeyinin değerlendirilmesi ve artırılması, sağlıklı bir toplum için büyük bir önem taşımaktadır.

Bu çalışma, eğitimleri boyunca ve hatta mezun olduktan sonra sürekli mutfakla ilişkili olan ve yiyecek-içecek sektörü ile iletişim halinde olan Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencilerinin beslenme bilgi düzeylerini ölçerek, beslenme alışkanlıklarını belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Bu araştırma Doğu Anadolu Bölgesinde okuyan Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümünden 394 öğrencinin katılması ile yapılmıştır. Bu çalışma için bir anket formu oluşturulup online olarak öğrencilere gönderilmiştir. İstatiksel analizler için paket program kullanılmıştır. Çalışmamızda erkek öğrencilerin beslenme bilgi düzeyinin, kız öğrencilerin beslenme bilgi düzeyine göre istatistiksel olarak daha düşük olduğunu bulunmuştur. Bu çalışmanın sonuçları değerlendirme kategorilerine göre değerlendirildiğinde oldukça yüksek risk grubuna ait oldukları belirlenmiştir. Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencilerinin yemeklerine dikkat etmedikleri ve sağlıksız yemek yedikleri ortaya çıkmıştır. Toplumun genç nesli olan üniversite öğrencilerinin beslenme konusunda bilinçlendirilmesi, bu farkındalığın kendilerine ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından son derece önemlidir. Müfredatta öğrencilerin beslenme farkındalık ve bilinç düzeylerini artırıcı düzenlemeler yapılmalı ve tüm üniversite öğrencilerine yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Beslenme Alışkanlığı, Beslenme Bilgi Düzeyi

Abstract

Balanced and proper nutrition, which is one of the cornerstones of a healthy life, directly affects both the physical and mental health of individuals. The level of nutritional knowledge is a critical factor that determines how effectively this process will be managed. Nowadays, with the easing of access to accurate information, nutrition awareness is increasing, while misinformation can negatively affect individuals' decisions. Evaluating and increasing the level of nutritional knowledge is of great importance for a healthy society.

This study was conducted to determine the nutritional habits of students of the Department of Gastronomy and Culinary Arts who are constantly associated with cuisine throughout their education and even after graduation and

are in contact with the food and beverage sector by measuring their nutritional knowledge levels. This research was conducted with the participation of 394 students from the Department of Gastronomy and Culinary Arts studying in the Eastern Anatolia Region. A questionnaire form was created for this study and sent to the students online. A package program was used for statistical analysis. In our study, it was found that the nutritional knowledge level of male students was statistically lower compared to the nutritional knowledge level of female students. When the results of this study were evaluated according to the evaluation categories, it was determined that they belonged to a fairly high risk group. It has been revealed that the students of the Department of Gastronomy and Culinary Arts do not pay attention to their meals and eat unhealthy food. Raising awareness of university students, who are the younger generation of society, about nutrition is extremely important in terms of transferring this awareness to themselves and future generations. Arrangements should be made to increase students' nutrition awareness and awareness levels in the curriculum and studies should be carried out for all university students.

Keywords: Gastronomy and Culinary Arts, Eating Habits, Nutritional Knowledge Level

1.GİRİŞ

Gençlik dönemi, bireylerin yaşamlarında kritik bir öneme sahiptir; bu süreçte edinilen alışkanlıklar, yaşam boyu devam edebilecek etkiler yaratır. Özellikle ergenlikte şekillenen yeme alışkanlıkları, üniversite dönemindeki deneyimlerle önemli ölçüde biçimlenir ve gelecekteki beslenme davranışlarının temelini oluşturur (Tuncay, 2008 :10). Üniversite çağındaki gençler, yaşamlarının bu kritik döneminde yoğun akademik ve sosyal baskılarla karşı

karşıya kalırken, sağlıksız, yetersiz ve dengesiz beslenme en sık karşılaşılan ve çözülmesi gereken önemli sorunlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde, düzensiz yaşam tarzı, zaman yönetimindeki zorluklar ve ekonomik faktörler, gençlerin beslenme alışkanlıklarını olumsuz yönde etkileyerek hem fiziksel hem de zihinsel sağlıklarını riske atmaktadır. Dolayısıyla, sağlıklı bir yaşamın temellerinin atıldığı bu süreçte, dengeli beslenme alışkanlıklarının kazandırılması ve desteklenmesi büyük önem taşır. (Saygın, 2014 :44). Çeşitli nedenlerden dolayı, üniversite öğrencileri beslenmelerine yeterince özen göstermemekte ve bu durum hem bireysel sağlıklarını hem de uzun vadede toplumsal sağlık bilincini olumsuz etkileyebilmektedir. Oysa, üniversite öğrencilerinin hem kendi sağlıklarını koruyabilmeleri hem de gelecekte topluma rol model olabilmeleri için doğru beslenme alışkanlıklarını edinmeleri ve bu alışkanlıkları sürdürülebilir hale getirmeleri büyük bir önem taşımaktadır. (Vançelik,2007 :243).

Günümüzde tüketim eğimleri üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarını da etkilemektedir. Yiyecek ve içecek sektöründeki fast food restoranları neredeyse sektörün tamamını kapsamakta ve tüketici alışkanlıklarının tamamını oluşturmaktadır. Fast food şirketlerinin hızla yayılması özellikle üniversite öğrencilerinde aşırı kilo ve obezite gibi hastalıkların artmasına neden olmaktadır. Üniversite öğrencilerinin bu tüketim davranışlarına baktığımızda öğrencileri sağlıklı yaşam sürdürmeye teşvik etmek ve onlara sağlıklı beslenme alışkanlıklarını öğretmek, beslenme alışkanlıklarının değişmesinde etkili olacaktır (Yahia , 2008 :290).

Yeme alışkanlığının gelişmesinde en önemli faktörler aile, okul, medya ve yaşanan çevredir. İnsanların aile dışında etkileşime girdiği ilk sosyal kurum okuldur. Üniversitede alınan eğitim, öğrencilerin eğitim hayatları boyunca sağlıklı beslenmelerine ve sağlıklı beslenme bilinci geliştirmelerine yardımcı olmada önemli rol oynamaktadır (Ermiş, 2014 :3). Eğitimle birlikte yaşamın ilerleyen dönemlerinde sağlıklı beslenme farkındalığı gelişecektir (Gül, 2014 :4). Gastronomi ve Aşçılık eğitimi alanında yükseköğretim kurumlarında gastronomi ve mutfak sanatları bölümlerinin yanı sıra lisans ve lisansüstü olarak

birçok bölüm bulunmaktadır. Bu bölümlerde öğrencilere özellikle lisans eğitimleri aldıkları bölümlerde sağlıklı beslenme, beslenme ilkeleri, menü planlama, gıda kimyası ve gıda güvenliği konularında dersler verilerek beslenme alışkanlıklarının geliştirilmesi ve bu bilgilerin topluma aktararak doğru beslenme alışkanlıklarının oluşturulması sağlanmaktadır (Gül, 2014 :5). Üniversite öğrencileri arasında gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı, gıda ve beslenme dersi alan Gastronomi ve Mutfak Sanatları lisans öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarını incelemek ve öğrencilerinin öğrendiklerini ne ölçüde uygulamaya koyabildiğini belirlemektir (Gül, 2014 :5).

2.Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmada beslenme, yeterli ve dengeli beslenme, beslenme eğitiminin önemi, beslenme sorunları ve besin öğeleri konuları ile ilgili bilgiler verilmektedir.

2.1 Beslenme

Beslenme, insanın sağlıklı bir şekilde büyüyüp gelişmesi, vücut fonksiyonlarını optimal düzeyde sürdürebilmesi ve yaşamını üretken bir şekilde devam ettirebilmesi için gerekli olan besin öğelerinin yeterli miktarlarda alınarak vücut tarafından kullanılması sürecidir. Bu süreçte esas olan, vücudun ihtiyaç duyduğu besinlerin hem miktar hem de çeşitlilik açısından dengeli bir şekilde tüketilmesidir. Yeterli ve dengeli beslenme, yalnızca fiziksel gelişimi desteklemekle kalmaz, aynı zamanda bağışıklık sisteminin güçlenmesine, zihinsel performansın artmasına ve yaşam kalitesinin uzun vadede korunmasına da katkı sağlar. (Kırkıncıoğlu, 2003 :7).

2.2Yeterli ve Dengeli Beslenme

İnsan vücudunun büyümesi, gelişmesi, doku yenilenmesi ve yaşamsal aktivitelerinin sürdürülmesi için gerekli olan tüm besin öğelerini içeren beslenmeye yeterli ve dengeli beslenme denir (Erdoğan, 2005 :22). Vücut gerekli miktarda besin maddesini ememediğinde, enerji eksiliği ortaya çıkar ve vücut dokuları inşa edilemez bu da bir yetersiz beslenme durumu yaratır. Bazı

maddelerin vücudun ihtiyacından fazla, bazı besin öğelerinin ise vücudun ihtiyacından az alınması durumuna dengesiz beslenme denir (Erdoğan,2005 :22). Günümüzde teknolojideki gelişmelere, bilimsel araştırmalara ve uluslararası kuruluşların çabalarına rağmen yetersiz ve dengesiz beslenme sorunu dünyanın bazı bölgelerinde büyük bir sorun olarak görülmekte ve her zaman gündemde yer almaktadır. Doğru ve dengeli beslenme, bireylerin ve toplumun sağlıklı bir yaşam sürmesine, ekonomik ve sosyal açıdan gelişmesine, refahına, mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmesine yardımcı olan temel gereksinimlerden biri, hatta belki de en önemlisidir (Önder, 2009 :9).

2.3 Beslenme Eğitiminin Önemi

Beslenme eğitimi; kaynakların uygun kullanımı yoluyla bireylerin beslenme durumunu iyileştirmek, doğru ve dengeli beslenmeyi sağlamak, yanlış ve sağlıksız beslenme alışkanlıklarını ortadan kaldırmak, gıdaların sağlığa zararlı olmasını önlemek, gıda kaynaklarını daha etkin ve ekonomik kullanmaktır (Aktaran ve Ünver, 2004 :10). Dünyada eğitimcilerin eğitilmesi, toplumun beslenme ve sağlık konusunda bilinçlendirilmesi amaçlanmaktadır (Aktatan ve Ünver, 2004 :10).

2.4. Beslenme Sorunlar

Enerji ve besin öğelerinin alınımının günlük gereksinimden az olması beslenme dengesizliklerine ve bazı besin öğelerinin gereğinden fazla alınmasına yol açmaktadır. Yani yetersiz ve dengesiz beslenmenin insan sağlığı üzerinde olumsuz etkisi vardır (Şanlıer ve Yabancı, 2005 :26). Ülkemizde beslenmeye bağlı pek çok sağlık sorunu yaşanmaktadır. Sağlık sorunlarını tedavi etmenin ülkeye maliyeti, sağlık sorunlarının önlenmesi için alınması gereken önlemlerin maliyetinden çok daha fazladır. Yetersiz beslenme hastalıkları en çok 0-6 ve 16-21 yaş aralığında görülüp en önemli sağlık sorunu obezite olarak karşımıza çıkmaktadır (Şanlıer ve Yabancı, 2005 :27).

2.5. Temel Besin Öğeleri

Besinler, karbonhidratlar, yağlar ve proteinler (organik besinler, makro besinler) gibi besin öğelerinden ve su, mineraller ve vitaminler (mikro besinler, inorganik besinler) gibi besin öğelerinden oluşur.

2.5.1 Karbonhidratlar

Vücudumuzun en önemli enerji kaynağıdır. Günlük enerjimizin %55-60'ı karbonhidratlardan gelir (Akşit, 1991 :2). Vücudun su ve elektrolit dengesinin korunmasına yardımcı olur. Sindirim enzimlerini etkilemeyen bazı karbonhidratlar kolon fonksiyonunu iyileştirebilir ve zararlı atıkların bağırsaklarda uzun süre kalmasını önleyebilir (Çakırcalı, 1998 :2).

2.5.2 Lipidler

Karbon, H₂ ve O₂ atomlarından oluşur. İnsan vücudunda oranı kişiye göre değişiklik göstermektedir. Vücudun enerji deposudur. Karbonhidratlardan farkı, karbonhidratlara göre 1 gram karbonhidrat 4 kalori sağlarken, 1 gram yağ ise 9 kalori sağlayarak yağın enerjiye dönüştürülmesini sağlar. Bu nedenle yağlar daha fazla enerji sağlasa da karbonhidratlar kadar pratik bir enerji kaynağı değildir (Çakırcalı, 1998 :3). Lipidlerin birleşimindeki bazı yağ asitleri vücut tarafından tek başına üretilemez ve sağlık için olumsuz sonuçları doğurabilir. Vücudun yağda çözünen vitaminlerinin (A,D,E ve K)) emilebilmesi için yağ gereklidir. Bu vitaminler organları kaplayarak vücudu dış etkenlerden kaynaklanan hasarlardan korur (Çakırcalı, 1998 :3).

2.5.3 Proteinler

Proteinler vücudumuzu oluşturan hücrelerin temel yapı taşlarıdır. Proteinler aminoasit kombinasyonundan oluşur. Amino asitler azot içeren organik moleküllerdir. Karbonhidratlar ve yağlar gibi bunlar da karbon, hidrojen ve oksijenden oluşur (Akşit, 1991 :4). Protein olmadan büyüme ve doku onarımı mümkün değildir. Protein aynı zamanda enerjide sağlar (Sencer, 1991 :4). Enzimler proteinlerden elde edilmektedir. Enzimler hücre çoğalması ve dolayısıyla hücrenin tüm fonksiyonları için gereklidir (Akşit, 1991 :5). Proteinler tüm hayvansal ve bitkisel besinlerde bulunur. Ancak insan vücudu için uygun olanı ise proteinlerden elde edilen aminoasitlerin çoğunun hayvanlardan

karşılanmasıdır. Bu nedenle sindirim sırasında önemli kayıplara uğraamazlar ve esas olarak vücudun sağlığı için kullanılırlar (Çakırcalı, 1998 :5).

2.5.4 Su

Bir insanın sahip olması gereken önemli besin ögesi sudur. Susuz yaşam insanlar için imkansızdır. İnsanlar yemek yemeden haftalarca yaşarken su olmadan sadece birkaç gün yaşabilirler. İnsan vücudundaki su miktarı yaşa ve cinsiyete göre değişmekle birlikte 43-72 arasındadır. Çocukların vücudunda yetişkinlere göre daha fazla su bulunur ve yaşlandıkça su miktarı azalır (Baysal, 2010 :7). Vücudumuzdaki suyun %3'ünü kaybettiğinizde kan hacminiz ve fiziksel performansızın düşer, %5 düşer konsantrasyonunuz ve % 8'lik bir kayıpta ise baş dönmesi, aşırı yorgunluk ve nefes almadan zorluk, kayıpla birlikte kas spazmları, dolaşım yetmezliği ve böbrek yetmezliği görülür (Applegate, 2001 :5).

2.5.5 Mineraller

Mineraller vücutta biyokimyasal reaksiyonlar için katalizör görevi gören önemli inorganik elementtir. Günlük gereksinimi 250 mg'ı aşan minerallere makromineraller denir. Sodyum, potasyum, klor, kalsiyum, magnezyum ve fosfor bu grupta yer alır. Günlük gereksinimi 20 mg'dan az olan mineraller eser elementler olarak kabul edilir. Bu grup krom, bakır, flor, iyot, demir, manganez, selenyum ve çinkoyu içerir. Mineraller vücutta ve fonksiyonlarında önemli rol oynar. Örneğin kas ve sinir fonksiyonlarında kalsiyum ve magnezyum dış, dış ve kemik oluşumunda fosfor ve flor, kan üretiminde ve oksijen taşınmasında demir, tiroit hormonlarının üretiminde iyot, dolaşım bozukluklarında sodyum, potasyum ve klor gibi minerallere ihtiyaç duyar (Samur, 2008 :5).

2.5.6 Vitaminler

Vitaminler sağlıklı bir yaşam için dışarıdan alınması gereken maddelerdir. Enerji sağlamazlar fakat fonksiyonların normal seyri için gereklidirler. Vücut için vitaminlerin küçük miktarlarda alınması yeterli olmaktadır (Akşit, 1991 :6).

3. Literatür Taraması

Güngör ve Atasoy (2022) Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Bilgi Düzeyi ve Obezite Durumunun Değerlendirmesi adlı çalışmasının amacı beslenme düzeyinin üniversite okuyan öğrencilerin obezite hastalığına etkisini ölçmek için yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda kız öğrencilerin iki ölçekte de erkek öğrencilere göre daha iyi beslenme bilgisine sahip oldukları sonucuna varılmaktadır.

Engin ve Sevim (2022) Lisans Öğrencilerinin Sürdürülebilir Beslenme Hakkındaki Davranışları ve Bilgi Düzeyleri ile Besin Tercihleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi adlı çalışmada, lisans düzeyinde eğitim gören öğrencilerin sürdürülebilir beslenme konusundaki bilgi düzeyleri ve davranışlarının değerlendirilmesi ile bu faktörlerin besin tercihleri üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla tasarlanmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin sürdürülebilir beslenme ile ilgili bilgi ve davranışlarının besin seçimlerini anlamlı şekilde etkilediği tespit edilmektedir.

Yılmaz, Şeker ve Şengür (2021) Üniversite Öğrencilerinin Sporcu Beslenme Bilgi Düzeylerinin Belirlenmesi adlı çalışma, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu (BESYO) öğrencilerinin sporcu beslenmesine yönelik bilgi düzeylerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, öğrencilerin beslenme bilgi puanları ile beslenme dersi alıp almama durumları karşılaştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar, toplam bilgi puanı ve alt başlıklar (ağırlık kontrolü, makro ve mikro besin öğeleri, sporcu beslenmesi, supplement kullanımı ve alkol) açısından anlamlı farklar ortaya koymuş, bu farkların beslenme dersi almış öğrenciler lehine olduğu görülmektedir.

Karaman ve Soylu (2020) ‘Gastronomi ve Mutfak Sanatları Doktora Öğrencilerinin Çiğ Gıda Algılarının Belirlenmesine Yönelik’ yapılan bu çalışmanın amacı gastronomi ve mutfak sanatları öğrencilerinin çiğ gıda trendlerine ilişkin algılarını belirlemektir. Çalışmanın sonucu olarak

katılımcıların çiğ gıda hareketine ilişkin algılarının büyük ölçüde olumlu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Şanlıer, Sormaz ve Güneş (2016) Yiyecek-İçecek Hizmetleri Bölümünde Okuyan Öğrencilerin Aldıkları Mesleki Eğitimin Besin Tercihleri Ve Beslenme Bilgi Düzeyleri Üzerine Etkisi adlı çalışmada mesleki ve teknik eğitim veren okullardan biri olan Yiyecek-İçecek Hizmetleri Eğitimi programında yer alan mutfak eğitimi dersinin, öğrencilerin besin tercihleri ve beslenme bilgi düzeyleri üzerindeki etkisini incelemek amacıyla bu çalışma planlanmıştır. Mutfak dersinin, öğrencilerin besin tercihleri ve beslenme bilgi düzeyleri üzerinde olumlu etkiler yaratarak davranış ve bilgi kazanımlarını desteklediği sonucuna varılmaktadır.

Kızıltan (2000) 'Başkent Üniversitesi Yiyecek İçecek İşletmeciliği Programına Kayıtlı Öğrencilerin Beslenme Bilgi Düzeyi Ve Beslenme Durumuna Beslenme Eğitiminin Etkisi' adlı çalışmasının amacı öğrencilerin beslenme bilgilerinin, beslenme durumlarının eğitime etkisini araştırmaktır. Araştırmanın sonunda beslenme eğitimi öncesi ve sonrası besin kitle indeksi değerlerine kız öğrencilerin %23.4'ünün zayıf, erkek öğrencilerin ise %14.3'ünün şişman oldukları sonucuna varılmaktadır.

Kavas ve Kavas (1985) 'Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Bilgi Düzeyi, Beslenmeye Karşı Tutumları Ve Beslenme Durumları Üzerine Bir Araştırma' adlı çalışmasının amacı gıda mühendisliği öğrencilerinin beslenme dersi almış ve almamış olanların beslenme bilgi düzeyi, beslenmeye karşı tutumları ve beslenme durumlarını incelemektir. Araştırmanın sonucunda, beslenme dersi almış ve almamış öğrencilerin beslenme düzeyi yönünden farklı olduğu, beslenmeye karşı tutum ve beslenme durumları için ise mühim bir farkın olmadığı görülmektedir.

4. Araştırmanın Amacı Ve Yöntemi

4.1 Araştırmanın Amacı

Bu çalışma yeme-içme sektörüyle eğitim sürecinde ve mezuniyet sonrası da sürekli iç içe olan, mutfakta aktif olarak yer alan gastronomi bölümü

öğrencilerinin beslenme bilgi düzeyini ölçmek, beslenme alışkanlıklarını belirlemek ve sağlıklı beslenme durumlarını inceleyerek önerilerde bulunmak ve Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencileri üzerinde beslenme bilgi düzeyi konusunda araştırmaların sınırlı olması nedeniyle yapılmaktadır.

4.2 Araştırmanın Yöntemi

Yapılan çalışmada, mevcut durum ve olgulara dair bilgi edinmek amacıyla, sayısal verilerle ifade edilen olaylar nesnel bir bakış açısıyla gözlemlenip ölçülerek, yeniden elde edilebilen sonuçlar sağlayan nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır (Garip, 2023, s.4). Veri toplama aracı olarak iki bölümden oluşan iki anket formu kullanılmış ve katılımcıların gönüllülüğüne bağlı olarak online olarak katılımcılara gönderilmiştir.

Anket yöntemi, doğrudan birincil kaynağından veri toplama sürecidir ve bu yöntem, katılımcılardan elde edilen bilgiler aracılığıyla araştırmacının hedeflediği verileri toplamasını sağlar. Anketler, genellikle belirli bir konuda insanların görüşlerini, düşüncelerini, tutumlarını veya davranışlarını anlamak amacıyla kullanılır. Bu veri toplama tekniği, katılımcıların anonim olarak cevap verebileceği, önceden hazırlanmış sorulardan oluşan bir form aracılığıyla gerçekleştirilir ve sonuçlar genellikle istatistiksel analizler için kullanılır (Garip, 2023, s.4). Anket Hande Özgün Yılmaz'ın 2023'de yaptığı çalışmadan alınmıştır. Anketin ilk bölümünde demografik özelliklere ilişkin beş soru ve çalışmanın amacını açıklayan kısa bir yazı yer almaktadır. İkinci bölümde ise, 31 maddeden oluşan bir beslenme bilgi ölçeği kullanılmıştır. İkinci bölümde 31 maddeden oluşan sorulara katılımcıların Besli Likert Ölçeği olan "1. Kesinlikle Katılmıyorum, 2. Katılmıyorum, 3. Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4. Katılıyorum, 5. Kesinlikle Katılıyorum" şeklindeki ifadelerle ilgili cevaplama yapmaları istenmektedir (Sözmezbaş,2024 :34).

4.2.1 Evren ve Örneklem

Evren, Araştırma problemini çözebilmek amacıyla ihtiyaç duyulan verilerin toplandığı, üzerinde çeşitli incelemeler ve analizler yapılabilen tüm canlı ya da cansız varlıklardan oluşan geniş ve kapsamlı gruba, evren denir. Bu

evren, araştırmanın konusuna ve amacına bağlı olarak farklı özellikler taşıyan bireyleri veya öğeleri içerebilir bu öğeler üzerinden yapılan gözlemler, araştırma sonuçlarını Őekillendirmede önemli bir rol oynar (Kadıoğlu, 2021 :5). Bu araştırmanın evreni, 2024 yılının ekim ve kasım ayları arasında Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki gastronomi ve mutfak sanatları öğrencileridir. Ancak, bölgedeki tüm öğrencilere ulaşmanın zaman ve maliyet açısından güçlük yaratacağı göz önünde bulundurularak, araştırmada olasılığa dayalı olmayan ve pratikte kolay ulaşılabilen bir kolayda örneklem yöntemi tercih edilmektedir.

Örneklem, bir araştırmada tüm evreni incelemek yerine, evrenden rastgele veya belirli bir yöntemle seçilen daha kk bir grup olarak tanımlanır. Kolayda rneklem ise, araştırmayı yapan kişinin kolayca ulaşabileceği ve genellikle yakın vresinden seçilen katılımcılardan oluşur. Eğer evren sayısı yüz binin üzerinde ise, araştırmanın geçerliliği için örneklem sayısının en az 384 olmalıdır (Kadıoğlu, 2021 :5).

Bu araştırmanın örneklemini, Doğu Anadolu Bölgesi'nde eğitim gören 394 gastronomi ve mutfak sanatları ğrencisi oluşurmaktadır. Bu ğrenciler bölgedeki çeşitli üniversitelerde ve yüksekokullarda gastronomi alanında eğitim almakta olup, farklı Őehirlerdeki eğitim kurumlarından seçilen rastgele bir örneklem grubunu oluşurmaktadır.

4.2.2 Verilerin Toplanma Süreci

30 Ekim - 18 Kasım 2024 tarihleri arasında, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki üniversitelerde gastronomi ve mutfak sanatları bölümü öğrencilerine yönelik hazırlanan anket formları uygulanmıştır. Katılımcılar, gönüllük esasına göre belirlenmiş olup, anketler öğrencilerin bilgisi dahilinde evrimii ortamda gerçekleştirilmiştir. Veri toplama süreci, öğrencilere anket hakkında gerekli bilgilendirme yapıldıktan ve soruları yanıtlamaları için yeterli süre tanındıktan sonra tamamlanmaktadır.

4.2.3 Verilerin Analizi

Anketlerden elde edilen verilerin bilgisayar ortamında analiz edilmesi, istatistiksel yöntemlerin etkin bir Şekilde uygulanmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, verilerin anlamlı ve düzenli bir Şekilde analiz edilmesine zen

gösterilmiş ve sonuçların doğru bir biçimde yorumlanması sağlanmıştır. İlk olarak katılımcıların demografik özelliklerini detaylı bir şekilde değerlendirmek amacıyla frekans analizleri yapılmış, böylece katılımcı profili hakkında genel bir fikir elde edilmektedir.

Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencilerinin beslenme bilgi düzeylerini ve beslenme alışkanlıklarını belirlemek üzere kullanılan ölçeğin yapısal özelliklerini incelemek için faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz sayesinde, ölçeğin altında yatan faktörlerin neler olduğu ve bu faktörlerin birbirleriyle olan ilişkileri detaylı bir şekilde ortaya koyulmuştur. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğini ölçmek amacıyla normallik testleri ve güvenilirlik analizleri uygulanmış; bu testlerin sonuçları, elde edilen verilerin güvenilir bir temele dayandığını ve geçerli olduğunu göstermektedir.

Veri analizi sürecinde çeşitli istatistiksel yöntemlerden yararlanılmıştır. Gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığını incelemek için bağımsız örneklem t-testi uygulanmış, birden fazla grubun karşılaştırıldığı durumlarda ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü ve gücünü belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Ayrıca, belirlenen hipotezlerin test edilmesi ve değişkenler arasındaki nedensel ilişkilerin incelenmesi için regresyon analizleri uygulanmıştır. Tüm bu yöntemler, araştırmanın hedeflerine ulaşılmasını sağlayacak verilerin sistematik bir şekilde işlenmesine ve sonuçların bilimsel bir temele oturtulmasına katkı sağlamaktadır.

4.2.4 Beslenme Bilgi Ölçeği Güvenirlilik ve Geçerlilik Analizi

Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencilerinin beslenme bilgi düzeyini belirlemek için kullanılan beslenme bilgi ölçeğinin güvenilirliğini tespit etmek amacıyla Cronbach Alpha güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenirlilik testi, kullanılan ölçeklerin doğru sonuçlar üretebilmesi ve maddelerin tutarlılığını göstermek amacıyla yapılmaktadır (Kılıç, 2016 :48). Güvenirlilik katsayı değerinin, $0.81 < \alpha < 1.00$ aralığında olması ölçeğin yüksek güvenirlilikte

olduğunu, $0.61 < \alpha < 0.80$ aralığında olması orta güvenirlikte, $0.41 < \alpha < 0.60$ aralığında olması düşük güvenirlikte ve $0.00 < \alpha < 0.40$ aralığında olması ise ölçeğin güvenilir olmadığını göstermektedir

Çizelge 1. Beslenme Bilgi leği Güvenirlik ve Geçerlik Analizi

Cronbach's Alpha	N of Items
,731	31

Çizelge 1'de 31 maddelik beslenme bilgi leğine dair güvenirlik analiz sonucu bulunmaktadır. Testin sonucunda α değeri ,731'dir. Alfa değeri $0.61 < \alpha < 0.80$ aralığında bulunması sebebiyle ölçeğin orta güvenirlikte olduğu sonucuna varılmıştır.

5. Bulgular

Çizelge 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

<u>Demografik Özellikler</u>		<u>Frekans (N)</u>	<u>Yüzde (%)</u>
Cinsiyet	Kadın	229	58,2
	Erkek	165	41,8
Medeni durum	Evli	25	5,9
	Bekar	369	94,1
Yaşınız	18-21	244	62,3
	22-25	113	28,7
	26-30	15	3,6
	30 ve üstü	22	5,4
Sınıfınız	1.sınıf	83	21,1
	2.sınıf	96	24,3
	3.sınıf	90	22,9
	4.sınıf	125	31,7

Araştırmaya toplam 394 kişi katılmıştır. Çizelge de de anlaşılacağı üzere, anketimize katılan katılımcıların cinsiyetlerine baktığımızda %58.2'si (229) kadın, %41.8'i (165) erkektir. Çalışmamıza katılan katılımcıların yaş dağılımları incelendiğinde, yaş aralıklarının sayısal oranı sırasıyla; %62.3'ü (244) 18-21 yaş, %28.7'si (113) 22-25 yaş, %3.6'sı (15) 26-30 yaş, ve son olarak %5.4'ü (22) 30 ve üstü yaş olarak dağılmaktadır. Çalışmaya katılanların medeni durumlarına baktığımızda , %5.9'u, (25) kişi evli, %94.1'i (369) kişi bekar. Çalışmaya katılanların sınıfları incelendiğinde %21.1'i (83) kişi 1.sınıf, %24.3'ü (96) kişi 2. sınıf, %22.9'u (90) kişi 3. sınıf, %31.7'si (125) kişi 4. sınıftır.

Çizelge 3 : Beslenme Bilgi Ölçeğine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Çizelge 3’de anket formunda yer alan ifadelere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Çizelgede çarpıklık ve basıklık değerlerinin -3 ile +3 arasında olduğu görüldüğünden verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir (Kalaycı, 2006). Protein yalnızca hayvansal besinlerden sağlanır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,30 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Meyvelerde en fazla bulunan karbonhidrat türü früktozdu sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,60 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Sütün karbonhidratı laktozdur sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,79 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Balık omega 3’ün en iyi kaynağıdır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,20 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Yağlar vücuda en az enerji veren besin ögesidir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,74 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Kolesterol yalnızca bitkisel besinlerde bulunur sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,49 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Süt ve süt ürünleri kalsiyumun en iyi kaynaklarıdır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,02 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. D vitamini güneş ışınları ile vücut tarafından yapılabilmektedir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,04 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. B grubu vitaminler yağda eriyen vitaminlerdir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,26 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Çilek, domates, yeşil sebzeler ve turuncgiller C vitamininden yetersizdir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,74 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Et grubundaki besinler protein, demir ve çinkodan zengindir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,07 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Kuru baklagiller protein, kalsiyum, çinko, magnezyum ve demir yönünden zengindir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,97 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Karbonhidrattan zengin olan ekmekek, makarna, pirinç ve bulgur tahıl grubundaki besinlerdendir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,13 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Sebze ve meyvelerin önemli bir kısmını su oluşturmaktadır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,10 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Taze sebze ve meyveler, tam tahıllı ürünler ve kuru baklagiller en iyi posa kaynaklarıdır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,02 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Şeker ve şekerli besinler mümkün olduğunca çok tüketilmelidir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,03 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Bal kan şekerini yükseltmez sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,66 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit

edilmiştir. B12 yetersizliğinde sinir sistemi hastalıkları ve anemi görülür sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,79 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Günlük tuz tüketimi bir tatlı kaşığından (6 gram) fazla olmamalıdır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,88 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Balık ve fındık, ceviz, badem gibi yağlı tohumların sık tüketilmesi kalp sağlığı açısından faydalıdır

sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,88 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Kan kolesterol seviyesi yüksek olan bir birey sakatat ve hayvansal yağları tüketmelidir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,56 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Posanın kanser ve kalp hastalıklarına karşı koruyucu etkisi vardır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,60 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Yemekle birlikte çay, kahve, kola gibi içeceklerin içilmesi demirin vücutta kullanımını azaltır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,99 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Yemekle birlikte salata ve meyve gibi C vitamini kaynaklarını tüketmek demirin vücutta kullanımını artırır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,92 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. İyot yetersizliği guatr hastalığına neden olur sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 3,80 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Meyve ve sebzeler içerdiği C vitamininden dolayı bağışıklık sistemini güçlendirir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,14 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. İshal (diyare) olan bir kişi besin ve su tüketimini sınırlandırmalıdır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,64 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Posalı besinler bağırsak sağlığı için zararlıdır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 2,53 ortalama ile olumsuz yani katılmıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Kalsiyum ve D vitamini kemik sağlığı açısından önemlidir sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,24 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. A vitamini içeren besinler göz sağlığı için faydalıdır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,16 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir. Probiyotikler bağırsak sağlığını korumaya yardımcıdır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde 4,32 ortalama ile olumlu yani katılıyorum yönünde görüş bildirdikleri tespit edilmiştir.

N o	İfadeler	N	Ortalama	Std.Sapma	Çarpıklık	Basıklık
1	Protein yalnızca hayvansal besinlerden sağlanır.	394	2,3096	1,25016	,874	-0,341
2	Meyvelerde en fazla bulunan karbonhidrat türü früktozdu	394	3,6041	,96535	-,672	,224
3	Sütün karbonhidratı laktozdur.	394	3,7970	,98041	-,903	,584
4	Balık omega 3'ün en iyi kaynağıdır.	394	4,2056	,83246	-1,279	2,079
5	Yağlar vücuda en az enerji veren besin ögesidir.	394	2,7437	1,34515	,324	-1,145
6	Kolesterol yalnızca bitkisel besinlerde bulunur.	394	2,4949	1,26862	,444	-,965
7	Süt ve süt ürünleri kalsiyumun en iyi kaynaklarıdır.	394	4,0228	,92573	-1,206	1,572
8	D vitamini güneş ışınları ile vücut tarafından yapılabilmektedir.	394	4,0457	,90963	-1,232	1,884
9	B grubu vitaminler yağda eriyen vitaminlerdir.	394	3,2665	1,13359	-,517	-,348
10	Çilek, domates, yeşil sebzeler ve turunçgiller C vitamininden yetersizdir.	394	2,7487	1,31552	,155	-1,266
11	Et grubundaki besinler protein, demir ve çinkodan zengindir.	394	4,0787	4,0787	-1,082	1,573
12	Kuru baklagiller protein, kalsiyum, çinko,	394	3,9721	,90615	-1,038	1,253

	magnezyum ve demir yönünden zengindir.					
13	Karbonhidrattan zengin olan ekmek, makarna, pirinç ve bulgur tahıl grubundaki besinlerdendir.	394	4,1320	,87536	-1,312	2,267
14	Sebze ve meyvelerin önemli bir kısmını su oluşturmaktadır.	394	4,1091	,89714	-1,258	1,896
15	Taze sebze ve meyveler, tam tahıllı ürünler ve kurubaklagiller en iyi posa kaynaklarıdır.	394	4,0279	,94194	-1,194	1,490
16	Şeker ve şekerli besinler mümkün olduğunca çok tüketilmelidir.	394	2,0381	1,39285	1,033	-,410
17	Bal kan şekerini yükseltmez.	394	2,6675	1,20373	,231	-,872
18	B12 yetersizliğinde sinir sistemi hastalıkları ve anemi görülür.	394	3,7995	1,10188	-,961	,444
19	Günlük tuz tüketimi bir tatlı kaşığından (6 gram) fazla olmamalıdır.	394	3,8858	,90216	-,839	,760
20	Balık ve fındık, ceviz, badem gibi yağlı tohumların sık tüketilmesi kalp sağlığı açısından faydalıdır.	394	3,8858	,98055	-,811	,199
21	Kan kolesterol seviyesi yüksek olan bir birey sakatat ve hayvansal yağları tüketmelidir.	394	2,5635	1,28498	,365	-1,006

22	Posanın kanser ve kalp hastalıklarına karşı koruyucu etkisi vardır.	394	3,6066	,92192	-,140	-,290
23	Yemekle birlikte çay, kahve, kola gibi içeceklerin içilmesi demirin vücutta kullanımını azaltır.	394	3,9975	,98719	-1,064	,913
24	Yemekle birlikte salata ve meyve gibi C vitamini kaynaklarını tüketmek demirin vücutta kullanımını artırır.	394	3,9289	,91914	-,906	1,125
25	İyot yetersizliği guatr hastalığına neden olur.	394	3,8046	,93006	-,670	,429
26	Meyve ve sebzeler içerdiği C vitamininden dolayı bağışıklık sistemini güçlendirir.	394	4,1472	,89594	-1,296	1,907
27	İshal (diyare) olan bir kişi besin ve su tüketimini sınırlandırmalıdır.	394	2,6497	1,37004	,251	-1,244
28	Posalı besinler bağırsak sağlığı için zararlıdır.	394	2,5381	1,28202	,388	-1,007
29	Kalsiyum ve D vitamini kemik sağlığı açısından önemlidir.	394	4,2411	,95722	-1,373	1,453
30	A vitamini içeren besinler göz sağlığı için faydalıdır.	394	4,1675	,91210	-1,227	1,631
31	Probiyotikler bağırsak sağlığını korumaya yardımcıdır.	394	4,3274	,83919	-1,457	2,486

Sonuç

Araştırmamıza katılan bireylerin demografik özellikleri incelendiğinde, %58.2'si (229 kişi) kadın, %41.8'i (165 kişi) erkek olarak belirlenmiştir. Yaş dağılımında ise katılımcıların %62.3'ü (244 kişi) 18-21 yaş, %28.7'si (113 kişi) 22-25 yaş, %3.6'sı (15 kişi) 26-30 yaş ve %5.4'ü (22 kişi) 30 yaş ve üzerindedir. Medeni durum açısından, %94.1'i (369 kişi) bekâr, %5.9'u (25 kişi) evlidir. Katılımcıların sınıf dağılımı ise %31.7'si (125 kişi) 4. sınıf, %24.3'ü (96 kişi) 2. sınıf, %22.9'u (90 kişi) 3. sınıf ve %21.1'i (83 kişi) 1. sınıf öğrencisi olarak belirlenmiştir. Bu veriler, araştırmanın büyük çoğunluğunun genç, bekar ve üniversite öğrencilerinden oluştuğunu göstermektedir.

Beslenme bilgi düzeylerine ilişkin yapılan analizlerde ise katılımcıların birçok konuda yüksek bilgiye sahip oldukları, ancak bazı yanlış algılar ve bilgi eksikliklerinin de bulunduğu tespit edilmiştir. Örneğin, "Probiyotikler bağırsak sağlığını korumaya yardımcıdır" ifadesine verilen 4,32 ortalama, katılımcıların bu konuda oldukça bilinçli olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, "Protein yalnızca hayvansal besinlerden sağlanır" (2,30) ve "Kolesterol yalnızca bitkisel besinlerde bulunur" (2,49) gibi yanlış bilgilere düşük katılım, katılımcıların beslenme konusunda genel olarak iyi bir bilgi düzeyine sahip olduklarını ancak bazı yanlış algıları tamamen ortadan kaldırmaları gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, "Yağlar vücuda en az enerji veren besin ögesidir" (2,74) ve "İshal olan bir kişi besin ve su tüketimini sınırlandırmalıdır" (2,64) gibi ifadelerde verilen düşük yanıtlar, katılımcıların bu konularda eksik bilgilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, yanlış algıların düzeltilmesi gerektiğini ve beslenme eğitimlerinde bu tür bilgilere daha fazla yer verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Genel olarak, katılımcıların beslenme konusunda doğru bilgilere yönelik eğilimleri olumlu yöndedir. Örneğin, "Taze sebze ve meyveler, tam tahıllı ürünler ve kuru baklagiller en iyi posa kaynaklarıdır" (4,02) ve

"Karbonhidrattan zengin olan ekme , makarna, pirinç ve bulgur tahıl grubundaki besinlerdendir" (4,13) ifadelerine verilen yüksek puanlar, katılımcıların sağlıklı beslenme konusunda farkındalıklarının yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca, "Balık omega 3' n en iyi kaynağıdır" (4,20) ve "Balık, fındık, ceviz, badem gibi yağlı tohumların sık t ketlenmesi kalp sağlığı açısından faydalıdır" (3,88) gibi ifadeler de dengeli beslenme bilincinin yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bulgular, araştırmanın sadece katılımcıların mevcut bilgi düzeyini ölçmekle kalmayıp, aynı zamanda beslenme farkındalığını artırmaya yönelik eğitim politikalarına da ışık tuttuğunu göstermektedir. Yanlış algıların ve bilgi eksikliklerinin tespiti, gelecekteki eğitim programlarının daha etkili bir şekilde şekillendirilmesi için önemli veriler sunmaktadır. Araştırma, toplum sağlığını iyileştirme amacı güden farkındalık çalışmalarına katkı sağlayacak ve bu alandaki bilimsel literatüre değerli bir kaynak oluşturacaktır.

Kaynakça

Akgündüz, Y., Akdağ, G., ve Güneş, E., Gastronomi ve mutfak sanatları bölümü  ğrencilerinin beslenme alışkanlıkları: Üniversitelerde bir araştırma / The nutrition habits of gastronomy and culinary arts students: A research in universities, *Turur Turizm ve Araştırma Dergisi*, Ekim, 10,1, 2020, 31-46.

Atasoy, S., ve Güngör, A. E., Üniversite öğrencilerinin beslenme bilgi düzeyi ve obezite durumunun değerlendirilmesi, *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, Haziran, 16,2, 2022, 340-349.

Engin, Ş., ve Sevim, Y., Lisans öğrencilerinin sürdürülebilir beslenme hakkındaki davranışları ve bilgi düzeyleri ile besin tercihleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Tek merkezli çalışma. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, Ağustos, 38, 2022, 259-269.

Garip, S., Sosyal bilimlerde nicel araştırma geleneği üzerine kuramsal bir inceleme, *International Journal Of Social Science Research*, Temmuz, 12,1, 2023,1-19.

Gül, T., *Sağlıklı beslenme kavramı ve üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıklarına yönelik tutum ve davranışları: Çukurova Üniversitesi örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2011.

Kadıoğlu, H. (2021). Evren ve örneklem. Erişim adresi <http://hem.sbf.marmara.edu.tr/dosya/sbf/hem/Ders%20Notlar%C4%B1/evren%20ve%20%C3%B6rnekleme.pdf> (Erişim Tarihi: 18.11.2024).

Kalaycı, Ş., *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2006.

Karaman, E. E., ve Soylu, A. G., Gastronomi ve mutfak sanatları doktora öğrencilerinin çiğ beslenme (raw food) algılarının belirlenmesine yönelik bir araştırma, *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, Ekim, 4,2,2020, 251-269.

Kavas, A., ve Kavas, A., Üniversite öğrencilerinin beslenme bilgi düzeyi, beslenmeye karşı tutumları ve beslenme durumları üzerine bir araştırma, *Beslenme ve Diyet Dergisi*, Haziran 14, 1985, 63-73.

Kılıç, S., Cronbach'ın alfa güvenilirlik katsayısı, *Journal of Mood Disorders*, Temmuz, 6,1, 2016, 47-48.

Kızıltan, G., Başkent Üniversitesi Yiyecek İçecek İşletmeciliği Programına kayıtlı öğrencilerin beslenme bilgi düzeyi ve beslenme durumuna beslenme eğitiminin etkisi, *Beslenme ve Diyet Dergisi*, Aralık, 29,2, 2000, 34-41.

Şanlıer, N., Sormaz, Ü., ve Güneş, E., Yiyecek-içecek hizmetleri bölümünde okuyan öğrencilerin aldıkları mesleki eğitimin besin tercihleri ve beslenme bilgi düzeyleri üzerine etkisi / The effect on nutrition knowledge level and food preference of F&B students' vocational education. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Haziran 8,15, 2016, 248-265.

Taşdemir, A., İlköğretim öğrencilerinde beslenme eğitimi üzerine bir araştırma *Sağlık Akademisi Kastamonu*, Nisan, 4,1, 2019, 34-52.

Ünsal, A., Beslenmenin önemi ve temel besin öğeleri, *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, Ocak, 2,3,2019, 1-10.

Yılmaz, G., Şeker, R., ve Şengür, E., Determination of athlete nutrition knowledge level of university students: Üniversite öğrencilerinin sporcu beslenme bilgi düzeylerinin belirlenmesi, *Journal of Human Sciences*, Aralık, 18,4,2021, 760-771.

RESTORAN ATMOSFERİNİN ALGILANAN DEĞER VE TEKRAR SATIN ALMA NİYETİ ÜZERİNE ETKİSİ: VAN ÖRNEĞİ

THE EFFECT OF RESTAURANT ATMOSPHERE ON PERCEIVED VALUE AND REPURCHASE INTENTION: THE VAN CASE

Dilan ATAMAN¹

¹Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, Van, Türkiye, dilan.ataman6242@gmail.com, ORCID:0009-0004-7248-5462

Dr. Öğretim Üyesi Pelin KOÇ²

²Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Van, Türkiye, pelinyagci@yyu.edu.tr, ORCID:0000-0002-1125-8045

Dr. Öğretim Üyesi Erol GEÇGİN³

³Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Van, Türkiye, erolgecgin@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8375-9343

ÖZET

Son dönemdeki yenilikler, insanların değişen taleplerine ve beklentilerine uyum sağlamak amacıyla restoranların sundukları hizmetlerde bazı değişiklikler yapmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, restoran atmosferinin müşteriye sunulan hizmetle uyumlu hale getirilmesinin, algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı Van'da bulunan restoranları ziyaret eden müşterilerin restoran atmosferini değerlendirmeleri ile algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu araştırma, Van il merkezinde bulunan restoranları deneyimleyen müşterilerden oluşan 389 katılımcı üzerinde yapılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket yönteminden faydalanılmıştır. Anket formları bilgisayar ortamında istatistiksel analiz programı kullanılarak analiz edilmiştir. Katılımcılardan elde edilen verilerin analizi sonucunda restoran atmosferinin algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Algılanan Değer, Restoran Atmosferi, Tekrar Satın Alma Niyeti, Van.

ABSTRACT

Recent innovations have caused restaurants to make some changes in the services they offer in order to adapt to the changing demands and expectations of people. In this context, it is known that making the restaurant atmosphere compatible with the service offered to the customer has a significant effect on perceived value and repurchase intention. In this context, the aim of the study is to examine the restaurant atmosphere evaluations of customers visiting restaurants in Van and their effects on perceived value and repurchase intention. This research was conducted on 389 participants consisting of customers who experienced restaurants in the city center of Van. The survey method, one of the quantitative research methods, was used. The survey forms

were analyzed using a statistical analysis program in a computer environment. As a result of the analysis of the data obtained from the participants, it was determined that the restaurant atmosphere had an effect on perceived value and repurchase intention.

Keywords: Perceived Value, Restaurant Atmosphere, Repeat Purchase Intention, Van.

1. GİRİŞ

Son yıllarda insanların evde yemek yeme yerine dışarıda yemek yeme eğilimi ve tercihlerinin arttığı dikkat çekmektedir. Bu dikkat çeken artışın arkasında ise teknolojik gelişmeler, zaman kısıtlılığı, iş yoğunluğu, kadınların iş yaşamına dahil olması, gelir düzeyinde meydana gelen artış, hizmet sektörünün gelişmesi gibi farklı sebepler yatmaktadır. Ancak bu artan eğilimin arkasındaki sebeplerin büyük ölçüde toplumda geliştirilen dürtü ve zevklerle de yakından ilişkili olduğu belirtilebilmektedir. Çünkü önceden insanların hizmet ve ürünleri yalnızca karın doyurmak diğer bir ifadeyle açlıklarını gidermek amacıyla satın alırken artık sosyalleşmek farklı tatları çeşitli mekanlarda deneyimlemek ve yeni yerler denemek isteği ön plana çıkmıştır (İşçi, Tüver ve Güzel, 2018; Nişancı, Özdoğan ve Bölüktepe, 2018; Sharif, Jamil ve Nasir, 2018). Meydana gelen bu değişimler restoran atmosferindeki unsurların değerini büyük ölçüde artırmıştır müşteriler, ürünleri ve hizmetleri satın alırken aynı zamanda yüksel ortama aktif olarak katılıp restoran atmosferindeki unsurlarla sürekli bir etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Müşteriler restoranda buldukları süre boyunca farkında olmadan ortamı duyularıyla algılamaktadır restoran atmosferine ait tablolar müzik sandalye ve masa düzeni gibi unsurların müşteri memnuniyeti ve tutma açısından oldukça etkili olduğu görülmektedir (Dursun Küçüköğlü ve Şişli, 2023, s.1826). Gün geçtikçe artan rekabet çevresi, çok sayıda farklı ve modern restoranın açılması, nitelikli ürün ve hizmetin yanı sıra restoranların iyi tasarlanmış bir atmosfere sahip olmasını gerektirebilmektedir. Estetik bir atmosfere sahip olan restoranlar tekrar satın alma ihtimalini arttırmakta ve kendini reklam aracılığıyla tanıtmaktadır. Müşterinin tekrar satın almanın niyeti değer algısı ve mekân ile yiyecek tercihlerinde atmosfer büyük ölçüde etkili olmaktadır (Sezgin ve Şahin Perçin,2023, s.759). Diğer bir ifadeyle müşterilerin restoranları değerlendirmesinde atmosfer önemli bir faktör olarak ön plana çıkmakta ve atmosfer tekrar satın alma niyetinin öncüllerinden biri olarak ifade edilmektedir (Pantelidis, 2010; Yan, Wang ve Chau, 2015). Bu açıklamalardan hareketle yukarıda da yer verilen gelişmeler dolayısıyla önemi daha fazla artan atmosfer kavramının algılanan değer ve tekrar satın alma niyetiyle etkenleri açısından Van ili özelinde faaliyet gösteren restoranları deneyimleyen müşterilerin değerlendirmeleriyle ele alınmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle mevcut araştırmanın problem durumu “Van ilinde faaliyet gösteren restoranların sahip oldukları atmosferin müşterilerin algıladıkları değer ve tekrar satın alma niyetleri üzerinde etkisi var mıdır?” sorusu ile ifade edilebilmektedir. Bu ana problem durumunu ifade eden sorunun yanı sıra “Müşterilerin deneyimledikleri restoranların atmosferine ait genel değerlendirmeleri nasıldır?”, “Müşterilerin deneyimledikleri restoranlara ait algıladıkları değer nasıldır?” ve “Müşterilerin deneyimledikleri restoranlarda tekrar satın alma niyetleri nedir?” alt problemlere de yanıt aranacaktır. Böylece Van ilinde faaliyet gösteren

restoranlara yönelik atmosfer, algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti konularında birtakım önerilerde bulunulmasına imkân sağlayacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Restoranlar, hizmet sektörünün bir parçası oldukları için, sunulan ürün kadar restoran atmosferi de önem taşımaktadır. Müşteriler, deneyimledikleri hizmeti değerlendirirken, taleplerinin ne ölçüde karşılandığını göz önünde bulundurarak çoğu zaman bu doğrultuda hareket etmektedirler. Bu bağlamda müşteri memnuniyetini etkileyen önemli unsurlardan biri restoran atmosferi olarak ifade edilebilmektedir. Restorana gelen müşterinin algıladığı değer ve bulunduğu atmosfer, gelecekte tekrar satın alma niyeti üzerinde etkili olabilmektedir (Keskin, Solunoğlu ve Aktaş, 2020, s.1223; Eskiler ve Altınışık, 2015, s.483; Geçgin,2024, s.94). Araştırmanın bu bölümünde restoran atmosferi, algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti kavramları kısaca açıklanmaktadır. Ardından literatür taraması ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

2.1. Restoran Atmosferi

Atmosfer, müşteride satın alma olasılığını artıran duygusal bir izlenim yaratmak amacıyla ortamı bilinçli bir şekilde tasarlama çabasıdır (Özata Şahin ve Yazıcıoğlu, 2022, s.15). Hizmet pazarlaması açısından atmosfer, genellikle müşterinin zihninde beklenen bir imaj oluşturarak müşterileri çekmek için kullanılan bir yerin fiziksel ya da fiziksel olmayan özelliklerini ifade etmektedir (Chang ve Lin, 2022, s. 3). Atmosfer, duyuşsal algı yoluyla hissedilmekte ve duyulara yönelik terimlerle tanımlanabilir. Atmosferin temel duyu araçları duyma, görme, dokunma ve koklama olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, ışık, renk, boyut, form, ses, koku, sıcaklık, sertlik veya yumuşaklık düzeyi gibi unsurlardan oluşur (Kotler,1974, s.50). Bu unsurlar, restoranın imajını olumlu etkiler ve müşterinin daha iyi bir yemek deneyimi yaşama arzusunu güçlendirir (Ünal, Akkuş, Akkuş, 2014, s.25). Müşteriler, restoranı işlevselliğinin yanı sıra yaşadıkları deneyimler açısından da değerlendirirler. Bu değerlendirme, bir sonraki deneyim için içsel bir beklenti oluşturur ve restoran seçiminde karar sürecini etkiler. Tasarlanan atmosfer, müşteri memnuniyetinin sağlanması, hizmet deneyiminin oluşması ve olumlu algıların çoğalması açısından belirleyici olabilmektedir (Çanakçı, 2024, s.1088). Atmosfer kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte fiziksel etmenlerin müşteri tutumları üzerindeki tesiri, araştırmacılar ve pazarlama profesyonellerinin dikkatini çekmiştir ve atmosferin müşterilerin hizmet düzeyini ölçmelerinde ve tekrar ziyaret etme niyetinde somut işaretler olarak benimsenmiştir (Sezgin ve Şahin Perçin, 2023, s.760). Fiziksel ortam, sunulan yemek veya verilen hizmetten daha etkili olabilir. Bu ortam, müşterinin restoranda ne kadar zaman geçireceğini belirlemede önemlidir (Akkuş, 2019, s.630).

2.2. Algılanan Değer

Son yıllarda artan ürün ve hizmet çeşitliliği ve yoğun rekabet ortamı, müşterileri ürün satın alırken daha dikkatli davranmaya zorlamıştır. Bu değişim doğrultusunda restoranlar sundukları ürün ve hizmetin yanı sıra müşteriye değer yaratma mecburiyetiyle hareket etmektedir. Değer kavramı, rekabet ortamında müşteri tavırları ve tercihlerinde meydana gelen değişimler

açısından önemlidir (Bezirgan, 2014, s.26). Algılanan değer, müşterinin bir mal ya da hizmeti elde etmek için verdiği tavizlerle bu mal veya hizmetten sağladığı faydanın karşılaştırılması sonucu ortaya çıkar. Fayda genellikle kalite ile, verilen tavizler ise fiyat ile bağdaştırılır (Bezirgan, 2019, s.124). Çok yönlü bir kavram olarak kabul edilen algılanan değer, psikoloji, sosyoloji, ekonomi ve işletme gibi çeşitli disiplinlerle bağlantılıdır. Algılanan değer kişiden kişiye farklılık gösteren bir kavramdır. Başka bir deyişle, her müşteri farklı türden değerlere önem verir ve değer ölçütlerinin artmasıyla birlikte müşteri beklentileri de yükselir (Eskiler ve Altunışık, 2016, s.484).

2.3. Tekrar Satın Alma Niyeti

Tekrar satın alma niyeti, müşterilerin daha önce deneyimledikleri bir ürün veya hizmetle ilgili geri bildirimlerine dayanarak o ürünü ya da hizmeti aynı yerden yeniden alma eğilimlerini ifade eder. Eğer bir müşteri, daha önce aldığı üründen veya hizmetten memnun kalmışsa, tekrar satın alma olasılığı artmış olur. Bu süreç, müşteri memnuniyeti, hizmet kalitesi, deneyim ve tanınırlık gibi birçok faktörden etkilenebilir. Yani, bir ürün ya da hizmetin daha önceki deneyimi, tüketicinin o ürünü ya da hizmeti gelecekte yeniden tercih etme kararında önemli rol oynamaktadır (Geçgin, 2024, s.95). Bir müşterinin satın alma niyeti, genellikle o ürüne dair ilk değerlendirmeye dayanmaktadır. Bunun yanı sıra, halihazırdaki müşteriyi elde tutmak, yeni müşteri kazanmakla karşılaştırıldığında genellikle daha düşük maliyetli olur. Tüketicilerin tekrar satın alma niyetlerinin oluşturulması ve alternatif ürünlere yönelme eğilimlerinin engellenmesi, bir işletmenin sürdürülebilirliğini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda rekabet avantajı elde etmesine de olanak tanır. Bu doğrultuda, tekrar satın alma niyeti, işletmelerin uzun vadede potansiyel kazançlar elde etmesinin etkili bir stratejisi olarak öne çıkmaktadır (Sezgin ve Şahin Perçin, 2022, s.36-38).

2.4. Literatür Taraması

Sezgin ve Şahin Perçin (2023) yaptıkları araştırmalarında, bilişsel uyumsuzluk kuramı çerçevesinde algılanan değer, restoran atmosferi ve tekrar satın alma niyeti arasındaki etkileşimleri incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda bilişsel uyumsuzluğun restoran atmosferini anlamlı bir biçimde olumsuz etkilediği, restoran atmosferinin ise algılanan değer ve tekrar satın alma niyetine olumlu bir katkı sağladığını saptanmıştır. Ayrıca, algılanan değer, tekrar satın alma niyetini olumlu bir şekilde etkilediği görülmüştür.

Keskin, Ardiç Yetiş ve Sezen (2022) tarafından destinasyon yiyecek imajının algılanan değer, unutulmaz turizm ve yemek deneyimleriyle ilişkisi ve bu unsurların ziyaretçi memnuniyetine etkisinin araştırıldığı çalışmada destinasyon yiyecek imajının algılanan değer, akılda kalıcı yemek ve turizm deneyimleri üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Yan ve Felice (2021), müşterilerin Şanghay'daki temalı restoran deneyimleri, restoran atmosferi ve hizmet kalitesi arasındaki ilişkileri değerlendirdikleri çalışmalarında restoran atmosferi ile hizmet alanı arasındaki boyutlarda anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Keskin, Solunoğlu ve Aktaş (2020) tarafından yapılmış çalışmada Kapadokya bölgesini ziyaret eden insanların atmosfer algısının memnuniyet düzeyleri ve tekrar ziyaret etme niyetleri üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmada, restoran atmosferinin tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Saatci, Temeloğlu ve Aksu (2019) alışmalarında restoran atmosferi şekillendirilirken restoran sahiplerinin dikkat etmesi gereken ögelerin neler olduğunu belirlemeye çalışmışlardır. Çalışma sonucunda restoran sahiplerinin estetik unsuru oluştururken çoğunlukla bireysel tercihlerini ön planda tuttuğu, oturma düzeninin, müşterilerin konforunu ön planda tutacak şekilde düzenlendiği ve personelle etkili iletişim ile güler yzllğn büyük önem tařıdđı tespit edilmiştir.

Temeloğlu, Taşpınar ve Soylu (2017) tarafından yapılmış çalışmada müşterilerin memnuniyetine dayalı yeniden satın alma davranışları üzerinde restoran atmosferinin işlevsel etkisi incelenmiştir. Bu çalışmanın sonucunda, restoran atmosferinin tkretim duyguları, müşteri memnuniyeti ve yeniden satın alma davranışları üzerinde etkili olduğu gözlemlenmiştir.

3. ARAşTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Hizmet sektöründen sağlanan kazanç miktarı arttıça pazar rekabeti de giderek yoğunlaşmaktadır. Bu durumda, fark yaratarak etki alanını genişletmek, müşteri memnuniyeti sağlayıp müşteriyi tekrar satın almaya teşvik etmekle mümkün olabilmektedir (Metin, 2019, s. 56). Güzel vakit geçirmek amacıyla seçilen restoranlarda atmosfer, büyük bir öneme sahiptir. Restoranın hoş atmosferi ve algılanan değeri, müşterilerin keyifli bir deneyim yaşamasını sağlamakta; bu da onların işletmeden memnun ayrılmasına ve tekrar satın alma niyetine olumlu katkıda bulunmaktadır (Kum ve Keskin, 2024, s. 37). Bu doğrultuda çalışmanın amacı Van'da bulunan restoranları ziyaret eden müşterilerin restoran atmosferini değerlendirmeleri ile algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkilerini incelemektir. Literatür incelendiğinde restoran atmosferi, algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti gibi konuları inceleyen farklı ve çok sayıda araştırmanın bulunduğunu söylemek mümkündür. Ancak mevcut alışma Van ili özeline faaliyet gösteren restoranları bu üç değerşkeni aynı anda ele alarak değerlendirmesi açısından özgünlük arz etmektedir.

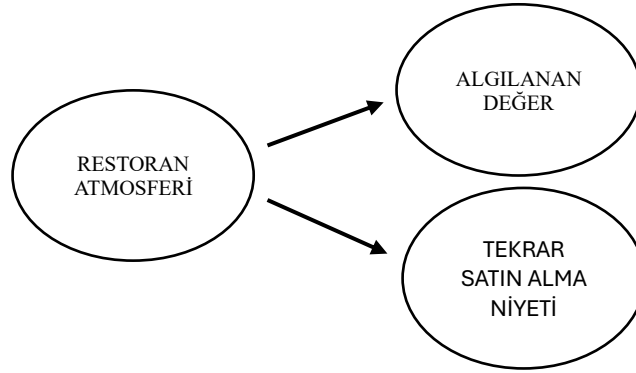
3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma yöntemi, araştırmalarda cevap aranan araştırma problemlerini özlemek için izlenmesi gereken yolları doğru ve tutarlı bir biçimde ortaya koymaktadır ve bu yollar birbiriyle ilişki içinde bulunmaktadır. Araştırmanın problemini açıklamak, modelini ve hipotezlerini kurmak, evren ve örneklemini tanımlamak, veri toplama aracı, süreci ve verilerin analizini açıklamak bu yolları ifade etmektedir (İslamoğlu ve Almaık, 2016, s. 83). Mevcut durum ve olgular hakkında bilgi edinmek amacıyla sayısal verilerle ifade edilen olayları nesnel bir bakış açısıyla gözlemlenebilir ve ölçülebilir hale getiren, yeniden elde edilebilir sonuçlar sunan nicel

araştırma yönteminin (Garip, 2023, s. 4) kullanıldığı mevcut çalışmanın yöntemiyle ilgili diğer bilgiler sırasıyla aşağıda detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.

3.2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma kapsamında restoran atmosferinin algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmalardan yola çıkılarak araştırma modeli oluşturulmuştur. Araştırma modeli, “*araştırma probleminin en güvenilir bilimsel yolla nasıl çözüleceğini gösteren mantık düzeni*” olarak açıklanmaktadır (İslamoğlu ve Alniaçık, 2016, s. 99). Bu açıklamalardan hareketle mevcut araştırma kapsamında belirlenen araştırma modeli Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.2.2. Evren ve Örneklem

Evren, çalışmanın amacı doğrultusunda gereken bilgilerin toplandığı, canlı ya da cansız varlıklardan oluşan geniş kitle ve araştırma sonuçlarının genellenebileceği toplum olarak ifade edilmektedir (Kadioğlu, 2021, s. 5). Örneklem ise, evrenden seçilen daha küçük bir grup veya alt küme olarak tanımlanmaktadır. Herhangi bir araştırmada tüm evreni değerlendirmek yerine ondan seçilecek daha küçük grup üzerinde araştırma yapılmakta ve süreç kolaylaştırılmaktadır. Örneklem seçimi için farklı örnekleme yöntemleri bulunmaktadır. Bunlardan kolayda örnekleme yöntemi mevcut çalışma için tercih edilmiştir. Kolayda örnekleme yöntemi, evrende yer alan ve isteyen herkesin örneklem içine dahil olmasına imkân tanımaktadır. Örneklem araştırmacıların rahatça ulaşabileceği katılımcılardan meydana gelmektedir (Ural ve Kılıç, 2013). Bu açıklamalar doğrultusunda araştırmanın evrenini Van ilinde bulunan restoranları ziyaret eden müşteriler oluşturmaktadır. Van’da bulunan restoranlara gelen müşterilerin tamamına ulaşmanın zaman ve maliyet açısından zorlayıcı olacağı göz önüne alınarak olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiş müşteriler araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Altunışık vd., (2015) tarafından hazırlanmış farklı evrenler için hesaplanmış örneklem büyüklükleri tablosundan hareketle en az 384 müşteriye ulaşmak hedeflenmiş ve veri toplama süreci sonucunda ulaşılan 389 kişi araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

3.2.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmada nicel veri toplama araçlarından anket yöntemi tercih edilmiştir. Bir defada yoğun veri toplamaya imkân tanınması, daha geniş kitleye ulaşılabilmesi gibi sebepler dolayısıyla en fazla tercih edilen veri toplama yöntemlerinden biri olması nedeniyle (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2014, s. 93) mevcut araştırmada da anket yöntemi tercih edilmiştir. Anket, belirli bir konuda bilgi toplamak için katılımcılara yöneltilen sorulardan oluşan bir araştırma aracı olarak açıklanabilmektedir. Katılımcıların tutum, görüş ve özelliklerini ölçmek amaçlanmaktadır (Arıkan, 2018, s. 98). Anket formu dört bölümden oluşmaktadır ve gönüllülük esasına dayanarak katılımcılara yüz yüze uygulanmıştır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla 5 soruya (cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum ve meslek) yer verilmiştir. İkinci bölümde restoran atmosferinin değerlendirilmesi amacıyla 21 ifade, üçüncü bölümde algılanan değer belirlenmesi amacıyla 9 ifadeye ve dördüncü bölümünde katılımcıların tekrar satın alma niyetlerini belirlemek amacıyla 3 ifadeye yer verilmiştir. Toplam üç değişken ve 33 ifadeden oluşan ölçek Sezgin (2022) tarafından yapılmış doktora tezinden alınmıştır. Toplamda üç değişken için tercih edilmiş üç ölçeğe ait 33 ifade mevcut araştırma amacı doğrultusunda uyarlanarak anket formuna son hali verilmiştir. Katılımcılardan 33 ifadeyi beşli likert tipi ölçek ile “1-Kesinlikle Katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4-Katılıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum” olacak şekilde değerlendirmeleri istenmiştir.

3.2.4. Verilerin Toplanma Süreci

Anket formları Van ilinde sık ziyaret edilen restoranlarda Kasım-Aralık 2024 tarihleri arasında uygulanmış ve katılımcılar gönüllülük esasına dayalı olarak seçilmiştir. Restoran sahiplerinin bilgisi dahilinde, anketler restoran içerisinde müşterilere yüz yüze uygulanmıştır. Veri toplama süreci, restoranda bulunan müşterilere anket hakkında gerekli bilgiler verildikten sonra soruları yanıtlamak için gerekli süre tanınarak yapılmıştır.

3.2.5. Verilerin Analizi

Veri analiz aşamasında anketlerden elde edilen bilgiler bilgisayar ortamında istatistiksel analiz programları kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin düzenli bir biçimde analiz edilmesi ve anlamlı sonuçlar çıkarılması sağlanmıştır. Öncelikle katılımcıların demografik özelliklerine dair frekans analizi gerçekleştirilmiştir. Restoranları ziyaret eden müşterilerin restoran atmosferini değerlendirmeleri, algılanan değer ve tekrar ziyaret etme niyeti üzerindeki etkisini incelemek amacıyla faydalanılan ölçeklerin faktör yapısını belirlemek için faktör analizi yapılmıştır. Ölçeklerin geçerlik ve güvenilirliklerini ölçebilmek için güvenilirlik testi uygulanmıştır. Veri analizinde tanımlayıcı istatistiksel bilgiler, faktör analizi, korelasyon analizi ve hipotezlerin değerlendirilmesi için regresyon testleri uygulanmıştır.

3.2.6. Güvenirlik ve Geçerlik

Restoran atmosferi, algılanan değer ve tekrar satın alma ölçeklerinin güvenilirliğini tespit etmek amacıyla Cronbach's Alpha güvenirlilik analizi yapılmıştır. Güvenirlilik testi, kullanılan ölçeklerin doğru sonuçlar üretebilmesi ve maddelerin tutarlığını göstermek amacıyla

yapılmaktadır. Güvenirlik katsayı değerinin, $0.81 < \alpha < 1.00$ aralığında olması ölçeğin yüksek güvenilirlikte olduğunu, $0.61 < \alpha < 0.80$ aralığında olması orta güvenilirlikte, $0.41 < \alpha < 0.60$ aralığında olması düşük güvenilirlikte ve $0.00 < \alpha < 0.40$ aralığında olması ise ölçeğin güvenilir olmadığını göstermektedir (Kılıç, 2016, s48). Çalışmada kullanılan ölçeklere ait güvenilirlik analizi sonucunda elde edilen Cronbach's Alpha değerleri Çizelge 1' de belirtilmiştir.

Çizelge 1. Güvenirlik Analizi

	Cronbach's Alpha	N of Items
Restoran Atmosferi	,916	21
Algılana Değer	,728	9
Tekrar Satın Alma Niyeti	,764	3

Çizelge 1' de yer alan toplam 21 maddelik restoran atmosferi ölçeğine ait güvenilirlik analizi sonucunda α değeri ,916'dır. Alfa değerinin $0.81 < \alpha < 1.00$ aralığında olması ölçeğin yüksek güvenilirlikte olduğunu göstermektedir. 9 maddelik algılanan değer ölçeğine ait güvenilirlik analizi sonucunda α değeri ,728'dir. Alfa değerinin $0.61 < \alpha < 0.80$ aralığında olması sebebiyle ölçeğin orta güvenilirlikte olduğu sonucuna varılmıştır. 3 maddelik tekrar satın alma niyeti ölçeğine ait güvenilirlik analizi sonucunda α değeri ,764'dir. Alfa değerinin $0.61 < \alpha < 0.80$ aralığında olması sebebiyle ölçeğin orta güvenilirlikte olduğu sonucuna varılmıştır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde yapılan analizler sonucunda elde edilmiş bulgulara sırasıyla yer verilmektedir.

Çizelge 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		Frekans (N)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	178	45,8
	Erkek	211	54,2
Yaş	18- 27	155	39,8
	28-35	132	33,9
	36-44	81	20,8
	45-54	18	4,6
	55 ve üstü	3	0,8
Medeni Durum	Bekar	148	38,0
	Evli	241	62,0
Eğitim Durumu	İlköğretim	38	9,8
	Lise	248	63,8
	Ön lisans/ Lisans	77	19,8

	Lisansüstü	26	6,7
Meslek	Memur	83	21,3
	Öğrenci	99	25,4
	Serbest meslek	47	12,1
	Ev Hanımı	47	12,1
	Diğer	113	29,0
Toplam		389	100,0

Araştırmaya toplam 389 kişi katılmıştır. Çizelge 2'den de anlaşılacağı üzere ankete katılan katılımcıların %45,8'i (178) kadın, %54,2'si (211) erkektir. Katılımcıların yaş dağılımları incelendiğinde, yaş aralıklarının sayısal oranı sırasıyla; %39,8'i (155) 18-27 yaş, %33,9 (132) 28-35 yaş, %20,8'i (81) 36-44 yaş, %4,6'sı (18) 45-54 yaş ve son olarak %0,8'i (3) 55 ve üstü yaş olarak dağılmaktadır. Çalışmaya katılanların medeni durumlarına bakıldığında %38'i (148) bekar, %62'si (241) evlidir. Çalışmaya katılanların meslekleri incelendiğinde %21,3'ü (83) memur, %25,4'ü (99) öğrenci, %12,1'i (47) serbest meslek, %12,1'i (47) ev hanımı ve %29,0'ı (113) diğer meslek grubunda yer almaktadır. Çalışmaya katılanların eğitim durumları incelendiğinde, öğrenim durumlarının sayısal oranları sırasıyla; %9,8'i (38) ilköğretim, %63,8'i (248) lise, %19,8'i (77) ön lisans/lisans, %6,7'si (26) lisansüstüdür.

Çizelge 3. Restoran Atmosferi Ölçeğine Ait Faktör Analizi

FAKTÖR BOYUTLARI	Yük	Öz Değr.	A. Vary.	Ort.	Alpha
Tesis Boyutu		2.25	18,81	4,06	.824
4) Restorandaki renkler sıcak bir atmosfer yaratmış	,733				
2) Restoranın duvarlarındaki dekorlar görsel olarak çekiciydi	,691				
3)Restoranda bitki ve çiçeklerin olması beni mutlu etti	,684				
1)Restorandaki resimler hoş ve çekiciydi.	,582				
5) Restorandaki mobilyalar (masa-sandalye) çok kaliteliydi.	,476				
Personel Boyutu		1,93	16,09	3,85	.897
20)Restoranda yeterli sayıda personel vardı.	,835				
19) Restoranda çalışanlar beni memnun etti.	,738				
21)Restoranda çalışanlar temiz ve iyi giyimliydi	,724				
Ambiyans Boyutu		1,81	15,10	3,83	.849

11)Restorandaki aydınlatmalar kendimi iyi hissettirdi	,804
10) Restorandaki aydınlatma sıcak bir atmosfer yaratıyordu.	,727
12)Restorandaki aydınlatma yemek için uygun bir atmosfer yarattı	,543
16) Restoran bana konforlu bir oturma imkânı sundu	,447
Faktör çıkarma metodu: Temel bileşenler analizi; Döndürme metodu: Varimax; Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği: .77; Genel ortalama: 3,80; Bartlett's Küresellik Testi için Ki-Kare:822,377; sd:66; p<0,001; Açıklanan toplam varyans: %50,009; Ölçeğin tamamı için güvenilirlik katsayısı: .916 Cevap seçenekleri: 1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum	

Yapılan analiz sonucunda, bu üç faktör boyutunun toplamda anketin %50,009'unu açıkladığı belirlenmiştir. Faktör analizi kapsamında, genel ortalamanın 3,80 olduğu tespit edilmiş ve bu durum katılımcıların genel olarak olumluya yakın bir yaklaşım sergilediklerini ortaya koymuştur. Analiz sonucunda üç alt boyut belirlenmiştir. Birinci faktör boyutu, beş sorunun bir araya gelmesiyle oluşturulmuş ve bu boyuta "Tesis Boyutu" adı verilmiştir. Tesis boyutunun açıklanan varyansı %18,81'dir; yani bu boyut, veri setinin %18,81'ini açıklamaktadır. Tesis boyutunun ortalaması 4,06 olarak hesaplanmış ve katılımcıların bu boyuta ilişkin görüşlerinin olumluya yakın olduğu görülmüştür. Ayrıca, bu boyutun güvenilirlik düzeyinin %82,4 olduğu belirlenmiştir. İkinci faktör boyutu, üç sorunun bir araya gelmesiyle oluşturulmuş ve "Personel Boyutu" olarak adlandırılmıştır. Personel boyutunun açıklanan varyansı %16,09 olup veri setinin %16,09'unu açıklamaktadır. Bu boyutun ortalaması 3,85 olarak tespit edilmiş ve katılımcıların bu boyuta karşı olumluya yakın bir tutum sergilediği gözlenmiştir. Personel boyutunun güvenilirlik düzeyi ise %89,7 olarak bulunmuştur. Üçüncü faktör boyutu, dört sorunun bir araya gelmesiyle oluşturulmuş ve "Ambiyans Boyutu" olarak isimlendirilmiştir. Ambiyans boyutunun açıklanan varyansı %15,10'dur; dolayısıyla bu boyut veri setinin %15,10'unu açıklamaktadır. Bu boyutun ortalaması da 3,85 olarak hesaplanmış ve katılımcıların bu boyuta olumluya yakın bir tutum sergiledikleri anlaşılmıştır. Ambiyans boyutunun güvenilirlik düzeyi ise %84,9 olarak belirlenmiştir.

Çizelge 4. Korelasyon Analizi Bulguları

	Değişken	1	2	3	4	5
1	Tesis Boyutu	1				
2	Personel Boyutu	0,413**	1			
3	Ambiyans Boyutu	0,376**	0,312**	1		

4	Algılanan Değer	0,386**	0,334**	0,375**	1	
5	Tekrar Satın Alma Niyeti	0,283**	0,109*	0,242**	0,425**	1

*p<0,05 **p<0,01

Değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Çizelge 4 incelendiğinde, restoran atmosferi ölçeği boyutları (tesis boyutu, personel boyutu ve ambiyans boyutu) ile algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti ölçekleri arasında %99 güven düzeyinde anlamlı ve pozitif ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 5. Restoran Atmosferinin Algılanan Değer ve Tekrar Satın Alma Niyetine Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	B	β	t	p	R ²	ΔR^2	F	Durbin-Watson
Restoran Atmosfer	Tekrar Satın Alma Niyeti	,542	,508	9,069	.000**	0.508	0,258	134,858	1,827
	Algılanan Değer	,572	,343	6,058	.000**	0.348	0,118	51,728	1,602

*p<0,05 **p<0,01

Çizelge 5’de gerçekleştirilen çoklu regresyon analizi sonuçları incelendiğinde, modelin anlamlı olduğu görülmüştür. Restoran atmosferinin ($\beta=0,542$; $p=0,000$) tekrar satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır. Aynı şekilde restoran atmosferinin ($\beta=0,572$; $p=0,000$) algılanan değer üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır. Durbin-Watson değerleri, kabul edilebilir sınırlar içinde yer almaktadır. Bu doğrultuda restoran atmosferinin her iki değişken üzerinde de olumlu bir etkisinin olduğu ifade edilebilir.

Çizelge 6. Restoran Atmosferi Ölçeğine Ait Boyutlar ile Algılanan Değer Arasındaki Regresyon Analizi Bulguları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	B	β	t	p	R ²	ΔR^2	F	Durbin-Watson
Tesis Boyutu	Algılanan Değer	,168	,263	5,490	.000**	0,601	0,301	43,100	1,753
Personel Boyutu		,139	,213	4,574	.000**				
Ambiyans Boyutu		,160	,210	4,266	.000**				

Çizelge 6’da gerçekleştirilen çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre modelin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Yapılan analize göre, tesis boyutunun ($\beta=0,263$; $p=0,000$), personel boyutunun ($\beta=0,213$; $p=0,000$) ve ambiyans boyutunun ($\beta=0,210$; $p=0,000$), algılanan değer üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Durbin-Watson değeri, kabul edilebilir sınırlar

içinde bulunmuştur. Bu sonuçlar göz önüne alındığında, tesis boyutu, personel boyutu ve ambiyans boyutunun, algılanan değer etkileyen faktörler olduğu belirtilebilmektedir.

Çizelge 7. Restoran Atmosferi Ölçeğine Ait Boyutlar ile Tekrar Satın Alma Niyeti Arasındaki Regresyon Analizi Bulguları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	B	β	t	p	R ²	ΔR^2	F	Durbin-Watson
Tesis Boyutu	Tekrar Satın Alma Niyeti	,222	,222	8,505	,000**	0,319	0,102	14,561	1,636
Personel Boyutu		,015	,052	,297	,767				
Ambiyans Boyutu		,183	,154	2,858	,004**				

*p<0,05 **p<0,01

Çizelge 7’de gerçekleştirilen çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre modelin anlamlı olduğu belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, tesis boyutunun ($\beta=0,22$; $p=0,000$) ve ambiyans boyutunun ($\beta=0,183$; $p=0,004$), tekrar satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Buna karşılık, personel boyutu ($\beta=0,015$; $p=0,767$) ile tekrar satın alma niyeti arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya konmuştur. Durbin-Watson değeri, kabul edilebilir sınırlar içinde bulunmuştur. Bu sonuçlar, tesis boyutu ve ambiyans boyutunun, tekrar satın alma niyetini etkileyen faktörler arasında yer aldığını göstermektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırma, restoran atmosferinin algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerinde ilişkinin olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda, Van ilinde sık ziyaret edilen restoranlardan hizmet almış müşterilere yönelik bir inceleme yapılmıştır. 389 katılımcı üzerinde yapılan araştırmaya ait bulgular ışığında ifade edilebilecek sonuçlar ve geliştirilen öneriler sırasıyla aşağıda yer almaktadır.

İlk olarak restoran atmosferi ölçeğine ait gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda üç ana boyut belirlenmiştir. Bunlar tesis boyutu, personel boyutu ve ambiyans boyutu olarak belirtilebilmektedir. Tesis boyutu ile ilgili olarak katılımcılar en fazla olumluya yakın bir tutum sergilemiş olup personel boyutu ve ambiyans boyutu için ise ortalamanın az da üzerinde olsa olumluya yakın bir tutum sergiledikleri ifade edilebilmektedir.

Restoran atmosferi ölçeğine ait boyutlar ile bağımlı değişkenler olan algılanan değer ve tekrar satın alma niyetine ilişkin korelasyon analizi bulgularından hareketle restoran atmosferinin boyutları ile algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti arasında güçlü ve olumlu ilişkiler tespit edilmiştir.

Regresyon analizi, restoran atmosferinin, algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Mevcut araştırma bulgularını destekleyen araştırmaların da literatürde yer aldığı görülmektedir. Sezgin ve Şahin Perçin (2023) araştırmalarında restoran atmosferinin algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerinde olumlu yönde bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Levent ve Özkul (2021) yaptıkları araştırmalarında otel atmosferinin tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkiyi incelemiş ve atmosferin tekrar satın alma üzerinde etkisinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Hatipoğlu ve Aksoy (2021) tarafından yapılan çalışmada, atmosferin algılanan değer üzerinde pozitif bir etki yaratarak bu değeri artırdığına dair bulgulara ulaşılmıştır. Liu ve Jang (2009) araştırmalarında, restoranın estetiğinin, konforunun ve ambiyansının, müşterilerin tekrar satın alma davranışlarını etkileyen önemli faktörler olduğunu ortaya koymuşlardır. Geçgin (2024) yaptığı çalışmada, restoran atmosferinin müşteri memnuniyeti üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu ve bu memnuniyetin, müşterilerin gelecekte tekrar satın alma niyetiyle doğrudan ilişkilendirilebileceğini ortaya koymuştur. Temeloğlu, Taşpınar ve Soylu (2017) çalışmalarında yiyecek-içecek işletmelerinde atmosferin tüketim duyguları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve olumlu tüketim duygularına sahip müşterilerin yiyecek içecek işletmelerinden memnuniyet duyduklarını, bunun da satın alma davranışını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma bulgularından hareketle restoranların sahip oldukları atmosfer özelliklerinin, müşteriler tarafından hem restoranlara yönelik algılanan değeri artırdığı hem de tekrar satın alma üzerinde olumlu bir etkisinin bulunduğu açıkça vurgulanabilmektedir. Bu bulgular da restoran atmosferinin önemine dikkat çekilmesini sağlamaktadır.

Bu bağlamda, restoran sahiplerinin özellikle mekânın düzeni ve alanın kullanım kolaylığı gibi tesisle ilgili unsurlara önem vermelerinin gerekli olduğu belirtilebilir. Böyle bir girişim müşterilerin restorana dair algıladıkları değeri artırabilir. Ayrıca, personele yönelik verilecek eğitimler, personelin hizmet kalitesini, müşteri ilişkilerini ve profesyonellik düzeyini güçlendirerek, restoran atmosferinin müşteri üzerindeki olumlu etkisini pekiştirecektir. Personelin güler yüzlü ve etkili hizmet sunması, tekrar satın alma niyetini doğrudan artıran bir faktör olarak belirtilebilmektedir.

Ambiyansın da restoran atmosferinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Müşterilerin daha rahat bir deneyim yaşaması için ambiyansın düzenli olarak gözden geçirilmesinin gerekli olduğu belirtilebilir. Mevsimsel ya da temaya uygun değişiklikler yapılması önerilebilir. Örneğin, yaz ve kış sezonlarına uygun farklı dekorasyonlar, yenilikçi ışıklandırma teknikleri ve dinlendirici müzikler, müşterilerin restoran atmosferini daha cazip ve rahatlatıcı bulmalarına yardımcı olabilir ve müşterilerin algıladığı atmosfer kalitesini önemli ölçüde iyileştirebilir.

Müşteri geri bildirimlerinin düzenli olarak toplanıp analiz edilmesi, restoranların atmosferlerini geliştirmelerine yardımcı olacaktır. Web tabanlı anketler, sosyal medya yorumları ve doğrudan

müşteri görüşleri atmosferin hangi unsurlarının iyileştirilmesi gerektiği konusunda önemli bilgiler sunabilir ve bu da restoranın algılanan değerinin artmasına katkıda bulunabilir.

Sadakat programları, müşteri bağlılığını artırmak ve tekrar satın alma oranlarını yükseltmek adına etkili bir strateji olabilir. Puan biriktirme ve indirim gibi ödüllendirme mekanizmaları, müşterilerin restoranla olan ilişkilerini güçlendirir. Ayrıca, restoran atmosferinin farklı müşteri gruplarına hitap edecek şekilde uyarlanması, daha geniş bir müşteri kitlesine ulaşmayı sağlayabilir. Aileler, iş amaçlı yemek etkinliklerine katılanlar veya gençler gibi farklı demografik grupların ihtiyaçları doğrultusunda atmosferin şekillendirilmesi, değer algılarını ve tekrar satın alma niyetlerini olumlu etkileyebilir.

Sonuç olarak, bu önerilerin restoran atmosferinin algılanan değer ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisini güçlendirmek amacıyla uygulanabilecek stratejiler olduğu belirtilebilir. Restoran atmosferinin yalnızca fiziksel unsurlardan ibaret olmayıp, aynı zamanda müşteri ilişkileri, hizmet kalitesi ve genel deneyimle de güçlü bir ilişki içerisinde olduğu dikkate alındığında, restoran yöneticilerinin atmosferi sürekli olarak gözden geçirmeleri ve iyileştirmeleri, müşteri memnuniyetini artırmak ve sadakati güçlendirmek açısından kritik bir öneme sahip olduğu vurgulanabilir.

Kaynakça

Akkuş, Ç., Restoran atmosferi algısının sosyal medya paylaşımlarına etkisi: Bir temalı restoran örneği, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Ocak, 8,1,2019, 628-642.

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E., *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*, Sakarya Kitabevi/Sakarya, Türkiye, 2015.

Arıkan, R., Anket yöntemi üzerinde bir değerlendirme, *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Eylül, 1, 1, 2018, 97-159.

Bezirgan, M., *Destinasyon İmajı, Algılanan Değer, Aidiyet ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesi: Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

Bezirgan, M., Turizmde algılanan değer kavramı: Çok boyutlu algılanan değer ölçeğinin destinasyonda uygulanabilirliği, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ekim, 7, 5, 2019, 123-131.

Chang, T. Y. ve Lin, Y. C., The effects of atmosphere on perceived values and customer satisfaction toward the theme hotel: The moderating role of green practice perception, *Sustainability*, July, 14,15, 2022, 9153.

- Çanakçı, T., The effect of the restaurant atmosphere on the intention to revisit: The mediating role of food neophobia, *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, Ocak, 11, 2, 2023, 1087-1103.
- Eskiler, E. ve Altunışık, R., *Algılanan değer ve müşteri memnuniyetinin satın alma eğilimleri üzerine etkisi*, III. Rekreasyon Araştırmaları Kongresi, 483-493 Eskişehir, 2015.
- Garip, S., Sosyal bilimlerde nicel araştırma geleneği üzerine kuramsal bir inceleme, *International Journal of Social Science Research*, Temmuz, 12, 1, 2023, 1-19.
- Geçgin, E., Van İlinde Faaliyet Gösteren Yiyecek ve İçecek İşletmelerinde Hizmet Alan Müşterilerin Davranışsal Sadakatin ve İşletmenin Atmosfer Memnuniyetinin Tekrar Satın Alma Niyetleri Üzerine Etkisi, *Journal of Academic Tourism Studies*, Mart 5,1, 2024, 93-102.
- Hatipoğlu, S. ve Aksoy, M., Hizmet atmosferi, algılanan değer ve müşteri memnuniyeti ilişkisi: Konaklama sektörü üzerine bir araştırma, *Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Aralık, 4, 2, 2021, 70-102.
- İşçi, C., Tüver, I. F. ve Güzel, B. (2018). Dinescape factors affecting the satisfaction and loyalty of fish restaurant customers. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 6(2), 5-23.
- İslamoğlu, S. H. ve Alnıaçık, Ü. (2016). *IBM SPSS uygulamalı sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 5. Baskı). Beta, İstanbul.
- Kadıoğlu, H. (2021). Evren ve örneklem. [PowerPoint slayt]. <http://hem.sbf.marmara.edu.tr/dosya/sbf/hem/Ders%20Notlar%C4%B1/evren%20ve%20%C3%B6rnekleme.pdf>. (Erişim Tarihi: 10.11.2024).
- Keskin, E., Solunoğlu, A. ve Aktaş, F., Yiyecek içeceklerde memnuniyetin tekrar ziyaret bağlantısı üzerindeki etkisinde atmosfer ve sadakatin aracı ve ortak rol Kapadokya örneği, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, Haziran, 8, 2, 2020, 1222-1246.
- Keskin, E., Yetiş, Ş. A. ve Sezen, N., Destinasyon yiyecek imajı, algılanan değer, hatırlanabilir deneyimler ve memnuniyet arasındaki ilişkiler: Hatay örneği, *Turizm Akademik Dergisi*, Haziran, 9, 1, 2022, 55-82.
- Kotler, P., Pazarlama aracı olarak atmosfer, *Perakendecilik Dergisi*, January, 49, 4, 1973, 48-64.
- Kılıç, S., Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı, *Journal of Mood Disorders*, Temmuz, 6,1, 2016, 47-48.
- Levent, S. ve Özkul, E., Otel atmosferinin turistik tüketicilerin tekrar satın alma niyetine etkisi, *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, Nisan, 18,1, 2020, 105-119.
- Liu, Y. ve Jang, S. S., The effects of dining atmospherics: An extended Mehrabian-Russell model, *International Journal of Hospitality Management*, Aralık,28, 4, 2009, 494-503.

Metin, D., *Algılanan destinasyon imajının turist memnuniyeti ve tekrar ziyaret etme niyeti üzerine etkisi: Van'ı ziyaret eden İranlı turistler üzerine bir araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Van, 2019.

Nişancı, Z. N., Özdoğan, Y. ve Bölüktepe, F. E., Dışarıda yemek yeme davranışının nedenlerini belirlemeye yönelik İzmir ilinde bir araştırma, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ekim,1,1, 2018, 60-71.

Özata Şahin, E. ve Yazıcıoğlu, İ., *Restoran Atmosferi ve Hizmet Kalitesinin Davranışsal Niyet Üzerine Etkileri*, Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2022.

Pantelidis, I. S., Electronic meal experience: A content analysis of online restaurant comments, Cornell Hospitality Quarterly, August, 51,4, 2010, 483-491.

Sharif, N., Jamil, R. ve Nasir, M., The increasing dine-out trend: Investigation from Karachiites, International Journal of Experiential Learning & Case Studies, December, 2, 2, 2018, 1-11.

Saatçi, G., Temeloğlu, E. ve Aksu, M., Restoran atmosferi oluşturma sürecinde yöneticilerin dikkat ettikleri unsurlar: Bursa örneği, Journal of Tourism & Gastronomy Studies, Ağustos, 7, 3, 2019, 1640-1655.

Sezgin, A. ve Perçin, N. Ş., Bilişsel uyumsuzluk kuramı yaklaşımıyla restoran atmosferinin tekrar satın alma niyetine etkisinde algılanan değer rolü. Journal of Tourism & Gastronomy Studies, Nisan, 11, 1, 2023, 758-779.

Sezgin, A., ve Şahin Perçin, N. Ş., *Restoran atmosferinin tekrar satın alma niyetine etkisinde algılanan değer rolü: Bilişsel uyumsuzluk kuramı yaklaşımı*, Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2022.

Şişli, S. B. ve Dursun Küçüköğlü, M., Restoran atmosferi, akış deneyimi ve davranışsal niyet arasındaki ilişkilerin belirlenmesi üzerine bir araştırma: Bozcaada örneği, Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel, Aralık, 6, 4, 2023, 1826-1839.

Temeloğlu, E., Taşpınar, O. ve Soylu, Y., Yiyecek ve içecek işletmelerinde atmosfer, tüketim duyguları, müşteri memnuniyeti ve yeniden satın alma davranışı arasındaki ilişkinin incelenmesi, Journal of Tourism & Gastronomy Studies, Nisan, 5, Special Issue 2, 2017, 253-264.

Ural, A. ve Kılıç, İ., Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi, 3.Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara, 2013.

Ünal, S., Akkuş, G. ve Akkuş, Ç., Yiyecek içecek işletmelerinde atmosfer, duygu, memnuniyet ve davranışsal sadakat ilişkisi, Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi, Ocak, 1, 2014, 23-49.

Yan, H. ve Felicen, S. S., Dinescape and servicescape experience among customers of themed restaurant in Shanghai. *International Journal of Research Studies in Management*, August, 9, 3, 2021, 1-14.

Yan, X., Wang, J. ve Chau, M., Customer revisit intention to restaurants: Evidence from online reviews, *Information Systems Frontiers*, September, 17, 3, 2015, 645-657.

Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S., (2014). SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri, Gözden Geçirilmiş Yenilenmiş 4. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara, 2014.

**DÜZCE İLİ COĞRAFI İŞARETLİ ÜRÜNLERİNDEN YENİ REÇETELER
GELİŞTİREREK GASTRONOMİ TURİZMİNE KATKI SAĞLAMAYA DAİR BİR
ÇALIŞMA: FINDIKLI VE KESTANE BALLI SAKIZ ÖRNEĞİ**

Lisansüstü Öğrenci Eren TALAY
Düzce Üniversitesi,
erentalay@gmail.com- 0009-0003-2444-815X
Dr. Öğretim Üyesi Arif GÜNGÖR
Düzce Üniversitesi,
arifgungor@duzce.edu.tr- 0000-0001-5466-5559

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, coğrafi işaretli ürünleri kullanarak yeni tarifler geliştirmek ve bu tarifler neticesinde gastronomiye katkı sağlamak ve turistik ilgi uyandırmaktır. Araştırma, coğrafi işaretli ürünlerin yeni tarifler geliştirilmesi sonucunda tüketici davranışları üzerindeki etkilerini anlamayı hedeflemektedir. Özellikle, bu ürünlerin satın alma niyeti, ürüne bakış açıları ve beğenileri üzerindeki etkilerini analiz etmek amaçlanmaktadır. Araştırma coğrafi işaretli ürünlerden yeni reçeteler üretilmesinin, tüketici satın alma niyetini nasıl etkileyeceği, tüketicilerin bu ürünlere olan bakış açılarının nasıl değişeceği ve tüketicilerin bu ürünlere olumlu yaklaşım yaklaşmayacağı konularına odaklanmakta ve aynı zamanda ürünlerin tarihi, üretimi, kimyasal özellikleri ve insan sağlığına etkileri hakkında literatürden bilgilere yer vermektedir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi ve görüşme metodu kullanılmıştır. Görüşmeler, coğrafi işaretli ürünleri tüketen bireylerle gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler analiz edilerek sonuçlar elde edilmiştir. Bu araştırma hem akademik literatüre katkı sağlamayı hem de yerel üreticiler ve turizm sektörü için pratik uygulamalar geliştirmeyi hedeflemektedir.

Araştırmanın evreni, Düzce ilinde coğrafi işaretli ürünleri tüketen bireylerden oluşmaktadır. Örneklem ise, amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilen 30 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılar, Düzce'de yaşayan, 25-65 yaş aralığında olan, Düzce'de ikamet eden ve Düzce'nin coğrafi işaretli ürünleri hakkında bilgi sahibi olan bireyler arasından seçilmiştir.

Veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanımı seçilmiştir. Görüşme formu, katılımcıların Düzce coğrafi işaretli ürünleri ve bu ürünlerden geliştirilen yeni tarifler hakkındaki düşüncelerini, satın alma niyetlerini, ürüne bakış açılarını ve beğenilerini ölçmeye yönelik sorular içermektedir. Görüşmeler, yüz yüze veya çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırma bulgularını analiz etmek için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu analiz yöntemi, katılımcıların deneyimlerini ve algılarını derinlemesine anlamayı ve bu deneyimlerin ortak noktalarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi İşaret, Gastronomi Turizmi, Bal, Fındık, Sakız

ABSTRACT

The aim of this research is to develop new recipes using geographically indicated products and to contribute to gastronomy and to create touristic interest as a result of these recipes. The research aims to understand the effects of geographically indicated products on consumer behavior as a result of developing new recipes. In particular, it is aimed to analyze the effects of these products on purchase intention, perspectives and tastes of the product. The research focuses on how the production of new recipes from geographically indicated products will affect consumer purchase intention, how consumers' perspectives on these products will change, whether consumers will approach these products positively, and also includes information from the literature on the history, production, chemical properties and effects on human health of the products. Qualitative research method and interview method were used in the research. Interviews were conducted with individuals who consume geographically indicated products and the results were obtained by analyzing the obtained data. This research aims to contribute to both academic literature and develop practical applications for local producers and the tourism sector.

The universe of the research consists of individuals who consume geographically indicated products in Düzce province. The sample consists of 30 participants selected with the purposive sampling method. The participants were selected from individuals living in Düzce, between the ages of 25-65, residing in Düzce and have knowledge about Düzce's geographically indicated products.

A semi-structured interview form was chosen as the data collection technique. The interview form includes questions aimed at measuring the participants' thoughts, purchase intentions, perspectives and likes about Düzce's geographically indicated products and new recipes developed from these products. The interviews were conducted face-to-face or online.

A descriptive analysis method was used to analyze the research findings. This analysis method aims to deeply understand the participants' experiences and perceptions and to reveal the common points of these experiences.

Keywords: Geographical Indication, Gastronomy Tourism, Honey, Hazelnut, Gum

1. GİRİŞ

Gastronomi turizmi, son yıllarda hızla büyüyen ve turizm sektöründe önemli bir yer edinen bir alan haline gelmiştir. Bu bağlamda, coğrafi işaretli ürünlerin gastronomi turizmi üzerindeki etkilerini

incelemek hem akademik hem de pratik açıdan büyük bir öneme sahiptir. Coğrafi işaretler, belirli bir bölgeye özgü ürünlerin kalitesini ve özgünlüğünü garanti altına alarak, bu ürünlerin değerini artırmakta ve tüketici güvenini sağlamaktadır (Coşkun & vd., 2024).

Bu araştırma, coğrafi işaretli ürünlerin yeni tarifler geliştirilmesi sonucunda ülke gastronomisine katkı sağlanması ve geliştirilen ürünlerin tüketici davranışları üzerindeki etkilerini görüşme metodu ile incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle, bu ürünlerin satın alma niyeti, ürüne bakış açıları ve beğenileri üzerindeki etkilerini analiz etmek hem üreticiler hem de pazarlama stratejileri açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Coğrafi işaretli ürünlerin, yerel ekonomilere katkı sağladığı ve bölgesel kalkınmayı desteklediği bilinmektedir (Özmen & vd., 2024). Bu nedenle, bu araştırma, yerel üreticilerin ve turizm sektörünün sürdürülebilirliğine katkıda bulunacak stratejilerin geliştirilmesine yardımcı olması beklenmektedir.

Araştırmanın orijinal ve güncel olması, coğrafi işaretli ürünlerden yararlanılarak geliştirilen reçetelerin gastronomi turizmi üzerindeki etkilerini ele almasıyla sağlanmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar sınırlı olup, özellikle Türkiye'de coğrafi işaretli ürünlerin turizm sektöründeki rolü hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulduğu gözlemlenmiştir. Bu yönden araştırma, bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Gastronomi turizmi, kültürel mirasın korunması ve tanıtılması açısından da büyük bir öneme sahiptir. Coğrafi işaretli ürünler, yerel kültürün ve geleneklerin yaşatılmasına katkıda bulunarak, turistlerin bölgeye olan ilgisini artırmaktadır (Akar & vd., 2018). Bu bağlamda, araştırmanın işlevselliği hem akademik literatüre katkı sağlaması hem de pratik uygulamalar için yol gösterici olmasıyla ortaya çıkmaktadır.

2. GASTRONOMİ TURİZMİ

Gastronomi turizmi, son yıllarda hızla popülerlik kazanan ve seyahat deneyimlerini zenginleştiren bir turizm türü olarak gözlenmektedir. Bu turizm türü, ziyaretçilerin bir destinasyonun yerel mutfağını keşfetmelerine, geleneksel yemekleri tatmalarına ve yerel yemek kültürünü deneyimlemelerine olanak tanımaktadır. Gastronomi turizmi, sadece yemek yeme deneyimi sunmakla kalmamakta, aynı zamanda ziyaretçilere yerel kültürü, tarihi ve gelenekleri daha derinlemesine anlama fırsatı da sunmaktadır (Hjalager, 2010).

Ekonomik boyuttan bakıldığı zaman, gastronomi turizminin, literatürde, yerel ekonomilere önemli katkı sağladığı belirtilmiştir. Yerel restoranlar, pazarlar, şarap bağları ve bira fabrikaları gibi gastronomik işletmeler, turistlerin harcamaları sayesinde ekonomik olarak desteklenmektedir. Bu durum, yerel üreticilerin ve işletmelerin sürdürülebilirliğini artırır ve yerel ekonominin güçlenmesine katkıda bulunmaktadır (UNWTO, 2012). Ayrıca, gastronomi turizmi, kırsal bölgelerde iş fırsatları yaratarak, bu bölgelerin kalkınmasına yardımcı olduğu belirlenmiştir (Everett & vd., 2008).

Kültürel mirasın korunması ve tanıtılması açısından da Gastronomi turizmi, büyük bir öneme sahiptir. Yerel yemekler, bir bölgenin kültürel kimliğini yansıtmaları sebebiyle bu yemeklerin tanıtılması, kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasına yardımcı olur. Gastronomi turizmi, yerel yemeklerin ve geleneksel tariflerin korunmasını teşvik etmekte ve bu sayede kültürel değerlerin yozlaşmasını önlemektedir (Bessière, 1998).

Gastronomi turizmi, sürdürülebilir turizm uygulamalarını da desteklemektedir. Yerel ve organik ürünlerin kullanımı, çevresel sürdürülebilirliği artırdığından turistleri çevreye duyarlı seyahat etmelerine teşvik ettiği belirtilmiştir. Ayrıca, gastronomi turizmi, yerel topluluklarla etkileşimi artırarak, sosyal sürdürülebilirliğe de destek vermektedir (Sims, 2009).

Pazarlama açısından incelendiğinde gastronomi turizmi, destinasyonların marka değerini artırdığı ortaya konmuştur. Bir destinasyonun gastronomik zenginlikleri, turistlerin o bölgeyi ziyaret etme kararlarını etkileyebileceği belirtilmiştir. Örneğin, İtalya'nın Toskana bölgesi, şarapları ve mutfağı ile ünlüdür ve bu durumun bölgenin turistik çekiciliğini artırdığı kolaylıkla söylenebilmektedir. Benzer şekilde, Fransa'nın Provence bölgesi, lavanta tarlaları ve yerel yemekleri ile turistlerin ilgisini çekmektedir (Hjalager, 2010).

Gastronomi turizmi, turistlerin seyahat deneyimlerini kişiselleştirmelerine de olanak tanır. Turistler, yerel yemek kurslarına katılarak, yerel pazarlarda alışveriş yaparak ve yerel şeflerle etkileşime geçerek, seyahatlerini daha anlamlı ve unutulmaz hale getirebilmektedir. Bu tür deneyimler, turistlerin destinasyonla daha güçlü bir bağ kurmalarını sağlamakta ve seyahatlerinden daha fazla tatmin olmalarına yardımcı olmaktadır (Richards, 2002).

Gastronomi turizmi, aynı zamanda sağlık ve turizmi ile de ilişkilendirilebilmektedir. Sağlıklı ve organik yiyeceklerin tüketimi, turistlerin sağlıklı yaşam tarzlarını sürdürmelerine yardımcı olabilir. Ayrıca, bazı destinasyonlar, sağlık ve wellness programları ile gastronomi turizmini birleştirerek, turistlere bütünsel bir deneyim sunar. Örneğin, Tayland'da bazı sağlık merkezleri, yerel ve organik yiyeceklerle hazırlanan sağlıklı yemekler sunmakta ve bu sayede turistlerin ilgisini çekmektedir (Smith & vd, 2009).

Dijital teknolojilerin gelişmesi, gastronomi turizminin daha da yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Sosyal medya platformları, bloglar ve seyahat uygulamaları, turistlerin gastronomik deneyimlerini paylaşmalarına ve diğer turistlere ilham vermelerine olanak tanımaktadır. Bu durum, gastronomi turizminin tanıtımını ve yaygınlaşmasını hızlandırır. Ayrıca, dijital teknolojiler, turistlerin seyahat planlarını yaparken yerel restoranlar, pazarlar ve gastronomik etkinlikler hakkında bilgi edinmelerini kolaylaştırmaktadır (UNWTO, 2012).

Gastronomi turizmi, eğitim ve araştırma alanında da önemli bir yere sahiptir. Üniversiteler ve araştırma kurumları, gastronomi turizmi üzerine çalışmalar yaparak, bu alandaki bilgi birikimini artırmakta ve sektöre yönelik stratejiler geliştirmektedir. Ayrıca, gastronomi turizmi eğitimi, turizm ve otelcilik öğrencilerine, yerel mutfaklar ve gastronomik kültürler hakkında bilgi edinme fırsatı sunar.

Bu durum, gelecekteki turizm profesyonellerinin daha donanımlı ve bilinçli olmalarını sağlamaktadır (Hjalager & vd, 2002).

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırma, Düzce ilinde coğrafi işaretli ürünleri kullanarak yeni tarifler geliştirmek ve bu tariflerin gastronomi turizmi üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla betimsel araştırma deseni kullanılarak gerçekleştirilecektir. Bu desen, belirli bir olgu veya durumu olduğu gibi tanımlamayı ve anlamayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın evreni, Düzce ilinde coğrafi işaretli ürünleri tüketen bireylerden oluşmaktadır. Örneklem ise, amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilen 30 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcılar, Düzce'de yaşayan, 25-65 yaş aralığında olan, Düzce'de ikamet eden ve Düzce'nin coğrafi işaretli ürünleri hakkında bilgi sahibi olan bireyler arasından seçilmiştir.

Veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formu, katılımcıların Düzce coğrafi işaretli ürünleri ve bu ürünlerden geliştirilen yeni tarifler hakkındaki düşüncelerini, satın alma niyetlerini, ürüne bakış açılarını ve beğenilerini ölçmeye yönelik sorular içermektedir. Görüşmeler, yüz yüze ve çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırma bulgularını analiz etmek için betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler, temalar ve kodlar oluşturularak analiz edilecektir. Bu analiz yöntemi, katılımcıların deneyimlerini ve algılarını derinlemesine anlamayı ve bu deneyimlerin ortak noktalarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

4. REÇETELERİN ÜRETİLMESİ

4.1 Kestane Ballı Sakız

Kestane ballı sakızın üretimi için toplamda 4 adet deneme yapılmış ve 4 adet reçete üretilmiştir. Geliştirilen reçeteler ilk yapılan deneme 1'den başlamak üzere 4'e kadar numaralandırılarak isimlendirilmiştir. Deneme 4'te istenilen kıvam ve renk sağlanmıştır. Buna ek olarak, balın oda sıcaklığının birkaç santigrat derece altına kadar soğutulması hem Deneme 2 reçetesinde meydana gelen balın fazladan ısınma komplikasyonunu olumlu anlamda geliştirmiş hem de 3 reçetesindeki fazladan soğutma aşaması nedeniyle balın sakız bazını soğutması sorununa çözüm bulunmuştur.

Yapılan 4 denemeden çıkarılan 4 reçetenin incelenmesi sonucu esas ürün olarak, Deneme 4 reçetesinin kullanılmasının daha olumlu olacağına karar verilmiştir.

Deneme 4 Reçetesi

Ürünler	Gramajlar	Form
Kestane Balı	6 gram	20 °C sıvı
Sakız Bazı	10 gram	Oda sıcaklığı

Çizelge 1. Çizelge 1’de deneme 4 için kullanılan malzemeler ve özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Yapılışı

10 gram sakız bazı “ben-marie” yöntemi ile 45 derece santigrat sıcaklığa getirilmiş ve içerisine sıcaklığı 20 santigrat derece sıcaklığında 6 gram kestane balı ilave edilmiştir. Karışım homojenize olana kadar ısıya maruz bırakılarak karıştırılmış, homojen bir hal alınca kalıba dökülmek üzere ısı işlemi sonlandırılmıştır.

Sonuç

Kıvam	Renk	Tat
Hafif pütürlü ve hafif sert	Sarı-Beyaz	Hissedilir Bal Aroması

Çizelge 2. Çizelge 2’de deneme 4 sonucu elde edilen sonuçlara dair değerlendirmelere yer verilmektedir.

4.2 Fındıklı Sakız

Akçakoca Fındıklı Sakızın üretimi için toplamda 7 adet deneme yapılmış ve 7 adet reçete üretilmiştir. Geliştirilen reçeteler ilk yapılan deneme 1’den başlamak üzere 7’ye kadar numaralandırılarak isimlendirilmiştir.

Deneme 7’de fındık aromasını kaya tuzu ile uyumlu bir hale getirmek amacıyla iri taneli fındık kullanımı planlanmış olup fındık ve tuzun sakıza son aşamada eklenmesi metodu geliştirilmiştir. Bu metod hem kıvamı geliştirmiş hem de aromanın dengelenmesine yol açmıştır.

Bu nedenle Deneme 7’nin ana reçete olarak kullanılmasına karar verilmiştir.

Deneme 7

Ürünler	Gramajlar	Form
Fındık	3 gram	Tane, kavrulmuş, katı
Sakız bazı	10 gram	Oda sıcaklığında katı
Tuz	2 gram	Tane kaya tuzu,

Çizelge 3. Çizelge 3’te deneme 7 için kullanılan malzemeler ve özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Yapılışı

10 gram sakız bazı “ben-marie” yöntemi ile 45 derece santigrat sıcaklığa getirilmiş ve karışım homojenize olana kadar ısıtılma tabii tutulmuş, sonrasında kalıba dökülmek üzere ısıtılma işlemi sonlandırılmıştır. Karışım kalıba konulduktan sonra üzerine toplamda 2 gram kaya tuzu ve 5 gram fındık taneler halinde eklenmiştir.

Sonuç

Kıvam	Renk	Tat
Çıtır	Beyaz-sarı	Tuzlu fındık aroması

Çizelge 4. Çizelge 4’te deneme 7 sonucu elde edilen sonuçlara dair değerlendirmelere yer verilmektedir.

5. GÖRÜŞMELER

Düzce coğrafi işaretli ürünleri ve bu ürünlerden geliştirilen yeni tarifler hakkındaki düşüncelerini, satın alma niyetlerini, ürüne bakış açılarını ve beğenilerini ölçmeye yönelik sorular içermektedir. Görüşmeler, yüz yüze ve çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir.

Yapılan araştırmada, 30 katılımcının fındıklı ve kestane ballı sakız ürünlerine yönelik görüşleri ve satın alma davranışları incelenmiştir. Araştırma sonuçları, katılımcıların demografik özellikleri, ürünle ilgili algıları ve satın alma niyetleri doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Katılımcıların %50’si 25-30 yaş arası, %10’u 31-40 yaş arası, %13’ü 41-50 yaş arası ve %27’si 51-65 yaş arasıdır.

Katılımcıların %3’ü yüksek lisans, %6’sı ilköğretim, %10’u ön lisans, %37’si lise ve %44’ü lisans mezunudur.

Katılımcıların cinsiyetlerinin %47’sini kadın ve %53’ü erkek oluşturmaktadır.

Meslek grubu olarak ise %3’ü öğrenci, %7’si serbest meslek çalışanı, %7’si kamu memuru, %10’u işsiz, %10’u emekli, %16’sı beyaz yakalı çalışan ve %47’si mavi yakalı çalışandır.

Gelir durumları göz önüne alındığında %7’si 101.000 TL ve üzeri, %7’si 51.000-100.000 TL arası, %10’u 0-10.000 TL arası ve %76’sı 11.000-50.000 TL arası gelire sahiptir.

6. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER

30 katılımcıdan 27'si ürünlerin tatlarını genel olarak beğendiğini belirtmiştir. Katılımcılar, ürünlerin tat, koku ve dokusundan memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Örneğin, "*...Tatları ve kokularından genel olarak memnun kaldım...*" ve "*...Ballı olan ise beni her bakımdan tatmin etti...*" gibi ifadeler, ürünlerin olumlu karşılandığını göstermektedir.

30 katılımcıdan 3'ü ürünlerin tat ve dokusunu beğenmediğini belirtmiştir. Bu katılımcılar, ürünlerin bazı özelliklerinin kendilerine hitap etmediğini ifade etmişlerdir. Örneğin, "*...Kestane balının sakıza verdiği çok hafif bir acılık var o hoşuma gitmedi...*" gibi ifadeler, olumsuz görüşleri yansıtmaktadır.

30 katılımcının 19'u ürünün ambalaj ve sunumuna olumlu veya nötr yorum yapmıştır. Katılımcılar, ambalajın normal olduğunu ve geliştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Örneğin, "*...Ürünün sunumu ve ambalajı için söyleyebileceğim pek bir şey yok. Normal bir paketlenme ki bence bu pek sorun değil...*" gibi ifadeler, ambalajın genel olarak kabul edilebilir olduğunu göstermektedir.

30 katılımcının 11'i ürünün ambalaj ve sunumuna olumsuz yorum yapmıştır. Katılımcılar, ambalajın dikkat çekici olmadığını ve geliştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Örneğin, "*...Ambalaj bence dikkat çekmiyor. Ambalaj konusunda bir değişiklik yapılması gerektiğini düşünüyorum...*" gibi ifadeler, ambalajın geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir.

30 katılımcıdan 27'si ürünü satın almayı düşündüğünü belirtmiştir. Katılımcılar, ürünün farklı ve inovatif olması, sağlıklı ve doğal olması gibi sebeplerle ürünü satın almayı düşündüklerini ifade etmişlerdir. Örneğin, "*...Ürünü beğendim ilginç ve inovatif çünkü...*" gibi ifadeler, satın alma niyetini desteklemektedir.

Katılımcıların satın alma sıklığı, ürünleri beğenen 27 katılımcı tarafından çeşitli aralıklarla ifade edilmiştir. Örneğin, bazı katılımcılar ürünü haftada birkaç kez satın almayı planladıklarını belirtirken, bazıları ise ayda bir veya iki kez satın almayı düşündüklerini ifade etmişlerdir.

30 katılımcıdan 24'ü, coğrafi işaretli ürünlerin turistik çekicilik sağlaması, güvenilirlik ve kalite, kültürel değerler ve kişisel tercihler ve algılar gibi çeşitli sebeplerle önemli olduğunu belirtmiştir. 30 katılımcıdan geri kalan 6 katılımcı ise ürünlerin coğrafi işaretli ürünler kullanılarak üretilmesinin kendileri adına önemli olmadığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların büyük bir kısmı, ürünün fiyatının satın alma kararlarında önemli bir faktör olduğunu belirtmiştir. Ancak, fiyatın etkisinin kişisel tercihlere ve algılara göre değişiklik

gösterdiği görülmektedir. Bu değişiklikler, fiyatın makul olması durumunda satın alma, fiyatın yüksek olması durumunda satın almama, fiyatın satın alma kararını etkilememesi ve fiyatın makul olması durumunda sürekli satın alma olarak genellenebilmektedir.

Sonuç olarak, Araştırmadan elde edilen veriler ışığında, coğrafi işaretli ürünlerden elde edilecek yeni ürünlerin gastronomi turizmine katkı sağlayabileceği söylenebilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akar Şahingöz, S., & İnci, F. (2018). Bolu İlinde Üretilen Arı Ürünlerinin Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek.1), 519-533.
2. Bessi re, J. (1998). Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas. *Sociologia Ruralis*, 38(1), 21-34.
3. Coşkun, C., Bişiren, A., & Gençer, K. (2024). Coğrafi İşaretli Yiyecek ve İçeceklerin Gastronomi Turizmine Etkileri. *Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203-217.
4. Everett, S., & Aitchison, C. (2008). The role of food tourism in sustaining regional identity: A case study of Cornwall, South West England. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(2), 150-167.
5. Hjalager, A. M. (2010). A review of innovation research in tourism. *Tourism Management*, 31(1), 1-12.
6. Hjalager, A. M., & Richards, G. (2002). *Tourism and Gastronomy*. Routledge. ISBN: 978-0415275827.

7. Özmen, Ş., & Deniz, G. (2024). Gastronomi Turizmi Kapsamında Coğrafi İşaretli Ürünlerin Yiyecek İçecek İşletmelerinde Kullanımı: Niğde İli Örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 538-560.
8. Richards, G. (2002). Gastronomy: An essential ingredient in tourism production and consumption?. In A. M. Hjalager & G. Richards (Eds.), *Tourism and Gastronomy* (pp. 3-20). Routledge.
9. Sims, R. (2009). Food, place and authenticity: Local food and the sustainable tourism experience. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(3), 321-336.
10. World Tourism Organization (UNWTO). (2013). *UNWTO Annual Report 2012*. Madrid: UNWTO. (Erişim tarihi: 03.12.2024)

ÇALIŞAN DEĞER ÖNERMESİ NEDİR, NE DEĞİLDİR?

Prof. Dr. BURCU ÖKSÜZ¹, MALİKE ORMANCI²,

¹ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
burcu.oksuz@ikcu.edu.tr - 0000-0003-4195-9261

² İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, malikeormanci@gmail.com – 0009-0002-8193-6179

ÖZET

Çalışanlar kurumların sahip olduğu en büyük değerlerdendir. Nitelikli, çalışkan, kuruma bağlı, motivasyonu yüksek ve kurumun amaçlarını kendi amaçları olarak gören çalışanlar kendi kurumlarının diğerlerinin önüne geçmesinin temelidir. Dolayısıyla nitelikli ve kendine bağlı çalışanlara sahip olan kurumlar, performans açısından fark yaratacaktır. Günümüzde sıklıkla dile getirilen yetenek savaşının kazanmanın yolu, nitelikli çalışanları kuruma getirecek ve kurumda kalmalarını sağlayacak stratejik çalışmaların yürütülmesine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Kurumlar işveren olarak markalaşabilmenin yaratacağı stratejik üstünlüğün farkında oldukları takdirde, güçlü işveren markası algısına sahip olabilmek için süreklilik taşıyan faaliyetler gerçekleştireceklerdir. Günümüz kurumlarının farkında olması gereken en önemli konulardan biri, nasıl bir işveren markasına sahip olunması gerektiğidir. Güçlü bir işveren markası oluşturmak, iç içe geçmiş pek çok boyutu ve uzun soluklu bir süreci gerekli kılmaktadır. Bu süreç içerisinde gerek mevcut gerekse de potansiyel çalışanlarda güven oluşturulması, gerçekleştirilebilir vaatlerin sunulması, toplumda iyi bir izlenimin bırakılması gibi birçok boyut bulunmaktadır. Bir kurumun güçlü bir işveren markasına sahip olmasının temelinde yatan hususlardan biri de çalışan değer önermesidir. Kurumlar, çalışanlar kendi bünyelerinde bulunduğu ne elde edeceklerini ve nasıl bir değere sahip olacaklarını açıkça sunabilmelidir. Kuşkusuz ki günümüzde çalışanları yalnızca finansal olanaklarla mutlu edebileceğini sanmak doğru olmayacaktır. Kurumlar maaş gibi önerilerin ötesine geçerek duygusal anlamda, kariyer anlamında, yaşam dengesinde, iyi bir kuruma aidiyet hissetmekte çalışanlara değer vaat edebilmelidir. Bu çalışan değer önermesi ne kadar güçlü olursa ve çalışanları ne kadar cezbederse, kurum bir işveren olarak daha iyi bir markaya sahip olacaktır. Bu çalışmanın amacı, çalışan değer önermesi kavramını irdelemek, örnekler üzerinden kurumların çalışan değer önermelerini tartışmak ve bir çalışan değer önermesi geliştirirken dikkat edilmesi gereken hususları ortaya koyarak önerilerde bulunmaktır. Böylece günümüz iş dünyasında çalışanları cezbeden bir değer önermesinin nasıl olması gerektiğine ilişkin öneriler sunmaktır.

Anahtar Kelimeler : Çalışan Değer Önermesi, İşveren Markası, Marka, Çalışan Deneyimi

1. GİRİŞ

Bilginin temelini oluşturduğu ekonomide insanlar, hayati bir öneme sahip olmaktadır. Ancak dünya genelinde ekonomilerin tümünün işgücü kıtlığından muzdarip olduğu belirtilmektedir (Ružić ve Benazić, 2023: 97). Jayasinghe, Suraweera ve Samarasinghe (2022: 107) işsizliğin sosyo-ekonomik koşullara bağlı olarak dalgalanmalar gösterdiğini ve yetenek kıtlığının ciddi bir problem olabileceğini vurgulamaktadır. Günümüz iş dünyasında, yetenekli çalışanlara yönelik rekabet giderek artmaktadır ve kurumlar nitelikli çalışanları çekmek ve elde tutmak için önemli kaynaklar ayırmaktadır (Bronlet vd., 2024: 279). Dolayısıyla bu ekonomi içinde işveren markası, örgütsel çekicilik ve çalışan değer önermesi gibi kavramların da önemi artmaktadır (Ružić ve Benazić, 2023: 97). Kurumlar, günümüzde potansiyel yetenekli çalışanlara ulaşmanın ve onları ikna etmenin yollarını ararken diğer yandan mevcut çalışanlarını da elde tutmaya çalışmaktadır. Kuşkusuz bunları yapabilmenin yolu, kurumun tümüne hâkim olan ve çalışanları merkeze alan bir anlayışa sahip olmaktan geçmektedir. “Çalışan, kurumun bir kaynağı olarak değil; bilişsel, duygusal, sosyal, politik, ekonomik ve fiziksel ihtiyaçları olan bir insan olarak görülmektedir.” (Sungailé vd., 2024: 82). Dolayısıyla sadece yüksek maaş vermek, çalışanların mutluluğunu, kuruma bağlılığını, motivasyonunu ve başarısını belirleyen tek faktör değildir. Çalışanlar bir insan olarak çalıştıkları kurumsa pek çok faktörden etkilenmekte ve kurumun kendi ihtiyaçlarını nasıl karşıladığı memnuniyetinin belirleyicisi olmaktadır. Örneğin, çalışanların kurumun değerleriyle özdeşleşme derecesi, katılımı ve sadakat düzeyleri; kurumların başarısı üzerinde büyük etkiye sahiptir (Rzemieniak ve Wawer, 2021). Bunun farkında olan kurumlar, çalışanların kendilerini kurumun bir parçası olarak görmesi noktasında daha stratejik davranmakta ve uzun soluklu çalışmalar gerçekleştirmektedir. Böylece kurumun bir işyeri olarak çalışanlar tarafından cazip görülmesi sağlanabilecek ve kurum rakiplerinden farklılaşabilecektir.

Çalışma ortamları ve yönetim anlayışları geliştikçe; kurumlar kendi performanslarının ötesinde çalışanlarının işyerindeki deneyimlerini daha fazla öncelikli olarak görmektedir (Lee ve Kim, 2023). Pandemi sonrasında rekabet avantajı sağlamak açısından güçlendirici, kolaylaştırıcı, anlamlı fırsatlar sunmak ve refah odaklı çalışan deneyimleri oluşturmak hayati öneme sahip hale gelmiştir (Panneerselvam ve Balaraman, 2022). Çalışan deneyimi, çalışanların kurumdaki işe ilişkin deneyimleri hakkındaki algılarından meydana gelmektedir. Deneyimler çalışanların işe alım süreci, işe kabulü, eğitimler gibi bir kurumda yer almasıyla başlamaktadır (Mohyi ve Sukmawati, 2023: 50). Ardından çalışma süresi boyunca yaşadığı pek çok olay, edindiği izlenimler, davranış şekilleri, duydukları ve gördükleri şeyler kuruma ilişkin deneyimlerinin şekillenmesini sağlamaktadır. “Çalışan deneyimi, çalışanın işletmesine zorunluluktan çok gerçekten isteyerek gitmesine ve işe katılmasına motive eden bir ortam sunma çabasını anlatmaktadır.” (Elmin ve Ulaştırın, 2023: 56). Bu anlamda çalışan deneyimleri, çalışanların iş

Yolculuklarındaki temas noktalarından etkilenen işverenle ilişkisinin bütünü olarak görülmektedir. Temas noktaları; çalışanların kurumla içerideki etkileşimlerini (prosedürler, fiziksel alan, iletişim, gelenekler, kültür gibi) ve dışarıya dönük boyutları (işveren markası ve kurumun itibarı gibi) kapsamaktadır (Sungailé vd., 2024: 82). Yapılan işe ve kuruma ilişkin belirli faaliyetlerin gerçekleştirilmesiyle oluşan deneyimler, çalışanların tutum ve algılarını etkilemektedir (Lee ve Kim, 2023). Dolayısıyla deneyimler çalışanların işleri hakkındaki psikolojik-duygularını gösterir ve diğer çalışanlarla etkileşimleri, kurum kültürü, liderlik ve genel çalışma ortamının etkilerinden oluşur (Abhari vd., 2023). Örneğin, bir kurumda çalışan sirkülasyonunun olumsuz çalışan deneyimleriyle yakın ilişkisi bulunmaktadır (Mohyi ve Sukmawati, 2023: 50). İşlerin geleceği çalışanların kurumlarına bağlılıklarını sağlayan deneyimlerine bağlıdır. Çalışanlar istedikleri deneyimleri yaşamazlarsa, kurumlarını bırakmaktadır (Panneerselvam ve Balaraman, 2022). Kurumlar çalışanlarına vaat ettikleri faydaları sağlayabilmelidir. Bu faydaları yalnızca finansal açıdan düşünmemek gerekir. İyi bir çalışma ortamını, arkadaş ilişkilerini, kariyer sürecini deneyimleyen çalışanların kurumda kalmaya devam etme hususunda daha istekli olacaklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Çalkantılı zamanlarda çalışanların geliştirilmesi ve kurumsal süreçlere dahil edilmesi daha zorludur. Rekabetçi ücretler vermek ve ödüller sunmak artık yetenekli çalışanları çekmek ve elde tutmak için yeterli değildir. Çalışanlar güçleri ve farklılıkları için saygı görmeyi beklemektedir (Panneerselvam ve Balaraman, 2022). Günümüzde kurumlar, çalışanlarının beklentilerini karşılamak için daha fazla çaba göstermektedir. Çalışanlar işlerine benzersiz becerilerini, deneyimini, iyi niyetini ve bağlılığını getirmekte ve kendilerine maaş, yan haklar, teşvikler, iş-yaşam dengesi, kariyer geliştirme fırsatları, kişisel gelişim, kurum değerleri, misyon ve iyi bir kurum kültürü sunulmaktadır (D'Alessandro, 2023). Artık sürekli öğrenme, kariyer geliştirme ve rol değişiklikleri, kapsayıcılık ve çeşitlilik daha fazla vurgu yapılan unsurlar olmuştur (Bronlet vd., 2024: 281). İş dünyası, yönetim biçimleri ve çalışanların beklentileri değiştikçe kurumların çalışanların değişen taleplerine cevap verme noktasında sundukları olanaklar da çeşitlenmektedir.

Günümüzde kurumların en yetenekli çalışanları çekmesinin ve elde tutmasının yolu, ilgi çekici bir çalışan değer önermesi paylaşmak anlamına gelmektedir (Test, 2024). Rekabetçi dünyada kurumların yetenekleri çekmeye ve elde tutmaya, kalabalığın arasından sıyrılmaya ve en nitelikli adayları kuruma katabilmeye yönelik ikna edici bir çalışan değer önermesi geliştirmeye ihtiyacı bulunmaktadır (Heath, 2024). Çalışan değer önermesi, ücretli izinden çalışan aidiyetini teşvik eden bir kültüre kadar bir kurumun çalışanlarına sunduğu somut ve soyut öğeleri vurgulamaktadır. Bu öğeler, kurumları rakiplerinden ayırmakta, başarısına ve olumlu bir kurum kültürünün oluşturulmasına katkı sunmaktadır (Test, 2024). Güçlü bir çalışan değer önermesi, en yetenekli çalışanları çekmeye yardımcı olmanın yanında çalışan katılımını arttırmakta ve çalışanları elde tutma oranlarını iyileştirmektedir (Heath, 2024).

Bu çalışanın amacı, çalışan değer önermesi kavramının ne olduğunu ve ne olmadığını ortaya koyabilmektir. Çalışma kapsamında öncelikle çalışan değer önermesi kavramı, bileşenleri ve geliştirme süreci teorik olarak irdelenmiş; ardından başarılı şekilde geliştirilmiş farklı sektörlerden kurumlara ait bazı çalışan değer önermesi örneklerine yer verilmiştir.

2. ÇALIŞAN DEĞER ÖNERMESİ

Günümüzde kurumların rekabet avantajı sağlaması, benzersiz şekilde sunduğu çalışan değer önermesine bağlıdır. Bunun nedeni; çalışanların kurumlarının sunduğu istihdam açısından avantajları sürekli değerlendirmesi ve belirsizlik taşıyan iş dünyası olarak görülmektedir (Binu Raj, 2020). Bir kurumun karşılaştığı en büyük zorluklardan biri, yetenekli çalışanların elde tutulmasıdır. Çalışan değer önermesi, çalışanları geliştirmek ve elde tutmak için başvuru bir uygulamadır (Rounak ve Misra, 2020) ve kurumların işveren markası oluşturmadaki önemli boyutlardan biridir (Vural Yılmaz, 2023: 88). Bundan dolayı yetenekli çalışanların sürekli olarak yeni fırsatları değerlendirdiği iş dünyasında kurumların çekici görülmesini sağlayacak yönde adımlar atması ve çalışanlara cazip gelecek fırsatları içeren bir çalışan değer önermesi geliştirmesi bir zorunluluktur.

Çalışan değer önermesi, kurumun içinde ve dışında algılanan ve kişileri kurumda yeni bir işe girmeye veya mevcut işyerlerinde kalmaya istekli hale getiren bir dizi özellik olarak tanımlanabilmektedir (Rzemieniak ve Wawer, 2021). Diğer bir tanımla, çalışan değer önermesi “bir işverenin çalışanlarına sağladığı, işlerini en iyi şekilde yapmalarını ve en yüksek potansiyellerine ulaşmalarını sağlayan değerlerin, ödüllerin, tanınmanın, desteğin ve kurum kültürünün ifadesidir” (D’Alessandro, 2023). Theys ve Barkhuizen (2022) çalışan değer önermesini “Bir kurumun mevcut ve potansiyel çalışanları işyerindeki çabaları ve performansları karşılığında çekmek, meşgul etmek ve elde tutmak için sunduğu, farklılaştırıcı, bütünlük ve değerli bir dizi parasal ve parasal olmayan ödül, fayda ve deneyim”; Whitfield (2023) ise “bir kurumun bir işveren olarak değerini ve çalışanlarına becerileri, deneyimleri ve işe olan bağlılıkları karşılığında neler sunabileceğini özetleyen bir bildiri” olarak tanımlamaktadır. Tanımlara dayanarak çalışan değer önermesinin çalışana kurum tarafından sunulan ve çalışanların beklentilerini karşılamaya odaklanan pek çok faydayı içeren bir bütün olarak görüldüğünü söylemek mümkündür.

Çalışan değer önermesi, bir kurumun çalışanlarına değerli hissettirdiği bir tekliftir (Phungula, Dhanpat ve de Braine, 2022: 47) ve bir kuruma sağlanan performansın sonuçlarının ödüllendirilmesinin bir dengesidir (Ariyanto ve Kustini, 2021: 115). Bir çalışan değer önermesi, somut faydaların ve soyut kültürün bir kombinasyonunda kendini gösterir (Heaslip, 2024). Bir kurum içindeki istihdam deneyimini tanımlayan somut ve soyut unsurların bir birleşimidir. Rekabetçi maaş ve yan haklar bir önermenin önemli öğeleri olsa da, buzdüğünün yalnızca görünen kısmıdır (Heath, 2024). “Başkaları için değil de sizin için neden çalışayım, bundan benim çıkarım ne?” sözü özet olarak çalışan değer önermesini ifade etmektedir. Dolayısıyla yazılı olmayan bir sözleşme veya yetenekleri çekmek, elde tutmak ve marka elçilerine

dönüştürmek için kurumun ne yapacağına dair bir anlayışı göstermektedir (Beaumont-Oates, 2024). Cazip bir çalışan değer önermesi; bir kurumun çalışanlarına becerisi, özverisi ve çalışması karşılığında sunduğu benzersiz faydaların bir bütünü aktarmaktadır. Maaş ve diğer ödüllerden, kurum kültürüne ve gelişim fırsatlarına kadar pek çok somut ve soyut faydayı içermektedir (Wyatt, 2024). Çalışanların tazminatları, yan hakları, profesyonel gelişim fırsatları, çalışma ortamı, kurum kültürü, değerler ve bunun gibi pek çok faktörle birlikte çalışanlara kurumda çalışmakla ne kazanacaklarını göstermektedir (Test, 2024). Çalışan değer önermesi, bir iş ilanıyla aynı şey değildir. Bir iş ilanı, kurumun ihtiyaçlarına odaklanırken; bir çalışan değer önermesi kurumun çalışanlarına neler sunabileceğine odaklanmaktadır (Neves, 2022). Güçlü bir çalışan değer önermesi, kurumun çalışanlarına ne sunduğunu ve diğer kurumlardan nasıl farklılaştığını anlatabilecek ve çalışanları cezbedebilecek şekilde geliştirilmelidir.

Çalışan değer önermesi; kurumun değerlerini, misyonunu ve vizyonunu yansıtmalı ve aynı zamanda kariyerlerinin farklı aşamalarındaki çalışanların ihtiyaç ve beklentilerini de göz önünde bulundurmalıdır (Heath, 2024). İkna edici çalışan değer önermesi oluşturulması, kurumun özünü anlamayı ve onu diğer kurumlardan ayıran özellikleri vurgulamayı gerektirmektedir. Dolayısıyla çalışan değer önermesi; kurumda çalışma konusunda heyecan yaratmalı, markaya derinlik ve karakter katmalı ve kurumun işveren ilişkileri stratejisinin önemli bir parçasını oluşturmalıdır (Wyatt, 2024). Bu süreç içerisinde kurum için çalışanların düşünceleri ve duyguları önemli bir kaynaktır. “Mevcut ve olası çalışanların beklentileri doğru şekilde öğrenilmeli ve şirketin sahip olduğu özellikler de dikkate alınarak öneri sunulmalıdır.” (Saylan ve Eroğlu, 2021: 220). Kurumlar, çalışan önerilerini güçlü yönlerine ve mevcut değerlerine dayandırmalıdır. Bu güçlü yönler ve değerler çalışanlar için çekici olduğu kadar farklılaştırıcı da olmalıdır (Ružić ve Benazić, 2023: 91). Birbirine benzer olanakları sağlayan ve çalışanlara benzer vaatler sunan kurumların çalışanlar açısından ayrılmayacağı açıktır. Başarı sağlamış çalışan değer önermelerinin kurumların değerleriyle örtüştüğü ve kurum kültürüne uyumlu şekilde geliştirildiği görülmektedir.

Güçlü bir çalışan değer önermesini anlamamanın bir yolu “Kurumu çalışmak için bu kadar çekici kılan şey nedir?” sorusudur. Doğru araçlar ve bilgiyle çalışan değer önermesinin geliştirilmesinde ilk atımlar atılmış olmaktadır (Beaumont-Oates, 2024). Çalışan değer önermesi, bir çalışanın bir kurumda çalışmaya başlamadan önce orayı tanımasına destek olmaktadır. Bu durum, kurumun dürüst ve gerçekçi bir resmini oluşturmanın önemine işaret etmektedir. Kurumlar, tutamayacakları sözler vermemelidir (Wyatt, 2024). İyi bir şekilde tanımlandığında çalışan değer önermesi, işveren markası etrafında olumlu çağrışımlar oluşturmaktadır. Kurumlar çalışan değer önermesi vaatlerini yerine getirdiklerinde; çalışanlar doğal marka elçileri olabilir, profesyonel bağlantılarında ve çevrimiçi platformlarda kurumda sahip oldukları avantajlardan söz edebilirler (Whitfield, 2023). Aksi durumda ise verdikleri sözleri tutmayan ve vaatleri karşılamayan kurumlar gerek potansiyel gerekse mevcut çalışanlar nezdinde olumsuz niteliklere sahip olacaktır. Hatta çalışanların olumsuz şekilde söz ettikleri

kurumların diğer paydaşlardaki algısının da olumsuz olması beklenebilmektedir. Bu durum, kurumun hem bir işveren olarak hem de kurumsal bir vatandaş olarak itibarını zedeleyebilmektedir.

Bir çalışan değer önermesi tasarlamak ve uygulamak, birbiriyle ilişkili dört faktörden oluşmaktadır (Mortensen ve Edmondson, 2023):

- **Maddi teklifler:** Tazminat, fiziksel ofis alanı, konum, işe gidip gelme sübvansiyonları, bilgisayar ekipmanı, esneklik, programlar ve yan haklar.
- **Gelişme ve büyüme fırsatları:** Çalışanların yeni beceriler edinmesine ve işgücü dünyasında daha nitelikli hale gelmesine destek olan yollar (yeni roller, iş rotasyonları, eğitim gibi)
- **Bağlantı ve topluluk:** Büyük bir grubun parçası olmanın getirdiği faydalar (Takdir, değer görme, karşılıklı hesap verebilirlik, sosyal ilişkiler gibi).
- **Anlam ve amaç:** Kurumun var olma konusundaki nedenleri. Çalışanların yaptıkları işi neden yaptıklarına dair temel sorunun cevabı.

Bir çalışan değer önermesi, pazarlama egzersizinden daha fazlasıdır. Çalışan sirkülasyonunu azaltmaya, kârları iyileştirmeye, harika bir çalışan deneyimi sağlamaya ve kapsayıcı bir işyeri oluşturmaya destek olabilmektedir (Heaslip, 2024). Çalışan değer önermesi, çalışanlarla duygusal bir bağ kurmaya, kurum içinde sadakati, katılımı ve üretkenliği teşvik etmeye katkı sunmaktadır (Heath, 2024). Güçlü bir çalışan değer önermesi, çalışanlara kurumun sunduğu değeri aktarmakta, katkı sunması istenenleri iletmekte (Cook, 2023), kurumu rakiplerinden farklılaştırmakta (Zurnamer, 2023) ve çalışan deneyimlerini tanımlamaktadır (Heath, 2024). Çalışan değer önermesi, iş memnuniyetini sağlayarak normatif bağlılığı etkilemektedir. Yürütülen bir çalışmaya göre kurumlar, çalışanlarından bekledikleri davranışı açıkça tanımlamalı ve bağlılığı etkilemek çalışan değer önerisini geliştirmelidir (Phungula, Dhanpat ve de Braine, 2022: 46). Çalışan değer önermesi ve çalışan deneyimleri birbirine bağlıdır. Çalışan değer önermesi, büyük vaatlerde bulunursa ve bir kişi olumsuz deneyim yaşarsa kurumdan ayrılabilir. Benzer şekilde, kurumda harika bir çalışan deneyimi ve kötü bir çalışan değer önerisi varsa yetenekleri işe almakta sorun yaşayabilir (Test, 2024). Dolayısıyla kurumlar çalışan değer önermesi geliştirirken gerçekleştirebilecekleri vaatler sunmalı, çalışanlara sunduğu fırsatları da önermesine uyumlu şekilde aktarabilmelidir.

Baumgartner (2024) bir çalışan değer önermesinin oluşturulma aşamalarını şöyle açıklamaktadır:

- Kurumun bir işveren olarak benzersizliğini tanımlayın
- Tüm kariyer aşamalarındaki çalışanlardan bilgi toplayın
- Kurumun kültürünü temsil eden bir çalışan değer önermesi yaratın
- Çalışan değer önermesini kullanıma sunun
- Çalışan değer önermesini düzenli olarak yeniden değerlendirin

Beaumont-Oates (2024) ise çalışan değer önermesi geliştirme basamaklarını şöyle açıklamaktadır:

- **Kurumun şu anda ne sunduğunu belirleyin:** Kurumun şu anda ne olduğunu ve neyi temsil ettiğini/nasıl duyulduğunu, ne yaptığını anlamak.
- **Çalışanlardan (geçmiş ve şimdiki) gelen geri bildirimleri bir araya getirin:** Mevcut ve geçmişteki çalışanlara ulaşarak kurumu nasıl algıladıkları konusunda geri bildirim almak.
- **Çalışan değer önermesine dahil edilecek temel noktaları belirleyin ve tanımlayın:** Bulguları değerlendirmek, gerçekten neyin öne çıktığına bakmak.
- **Çalışan değer önermesini tasarlayın.**
- **Çalışan değer önermesini karşılaştırın ve değerlendirin:** Bir adım geri çekilip çalışan değer önermesine bakmak, analiz etmek ve sonra işin içinde olmayan birine okutturmak.
- **Çalışan değer önermesini ilgili kanallar aracılığıyla iletin:** Çalışan değer önermesinin nasıl tanıtılacağını, bu mesajın adaylara ve mevcut çalışanlara nasıl iletileceğini bilmek.
- **Çalışan değer önermesine verilen yanıtları değerlendirin.**

Görüldüğü üzere çalışan değer önermesi geliştirmek kurumun kendisini ve sunduklarını çok iyi tanımaya bağlıdır. Çalışanlardan gelen geribildirimler de kurumun nasıl bir yol çizeceği konusunda önemli bir yönlendiricidir. Tüm bu bilgiler ışığında kurumlar kendi değerlerine ve amaçlarına uygun şekilde çalışan değer önermesi geliştirmeli ve bu önermenin nasıl olduğuna yönelik farklı kişilerden/ekiplerden görüş almalıdır. Çalışan değer önermesi kullanılmaya başlandıktan sonra da sürekli olarak değerlendirmeler yapılmalı ve eksik yönler giderilmelidir.

Güçlü bir çalışan değer önermesi, iş arayan kişilere kurumda çalışmaktan ne bekleyebileceklerini ve kurumun onlardan ne istediğini bildirmekte (Neves, 2022), çalışanların motivasyonlarını anlamayı, çalışan değer önermesini kurumun kültürü ve hedefleriyle uyumlu hale getirmeyi, mevcut ve potansiyel çalışanlara önermeyi açıkça iletmeyi ifade etmektedir (Heath, 2024). Bir çalışan değer önermesi hem mevcut hem de potansiyel çalışanlara, kurumun sunduğu ve çalışanların bekleyebileceği boyutların tümünü aktarmalıdır (Macpherson ve Werner, 2024). Çalışan değer önermesinin kurumun ilgi çekmesinde önemli bir katkı sunduğu uzun süredir vurgulanmaktadır. Ancak çalışan değer önermesinin çalışanlar üzerinde bir iz bırakabilmesinde iletişim biçimleri büyük rol oynamaktadır (Joshi ve Khullar, 2024: 199).

3. ÇALIŞAN DEĞER ÖNERMESİ ÖRNEKLERİ

Bu çalışmada başarılı olarak kabul görmüş Apple, Nike, Amazon, LinkedIn, Google, Netflix, Airbnb ve Unilever kurumlarının çalışan değer önermeleri incelenmiştir.

Apple: “Bize katılın. Siz olun.” (Join us. Be you.)

Apple ilgi çekici, benzersiz ve güçlendirici bir çalışan deneyimi sunmaktadır. Apple’ın çalışan değer önermesi, çalışanlarının refahı ve büyümesine olan bağlılığını göstermektedir (Terlecki, 2024). Apple’ın çalışan değer önermesi; değer katan çalışanlar, yenilik yapmak için çeşitli düşünceleri ve faaliyete geçen kişileri bir araya getirmek, çalışanların çağrıları ve yerlerini bulmaları öğelerini kapsamaktadır (Fenty, 2024). Apple Üniversitesi, kurum kültürü ve değerleri hakkında bir anlayış geliştirmekte, profesyonel gelişim için çalışanlara önemli fırsatlar sunmaktadır (Terlecki, 2024). Apple, topluluğu ve bireyselliği aynı anda vurgulamaktadır. Bireysel katkılar hem kurumun hem de çalışanın eşit şekilde katkıda bulunduğu daha büyük bir bütünün oluşturulması olarak görülmektedir. Kurum kültürünün dokunuşu, kapsayıcılık ve adalet gibi değerler vurgulanmaktadır (Baumgartner, 2024). Kadınlar, benzer işleri yapan erkeklerle aynı maaşı kazanmaktadır. Sağlık sigortası, esnek izin politikaları, doğum ve babalık izni uygulamaları; iş-yaşam dengesine verilen önemi yansıtmaktadır. Çalışanlara indirimli hisse senedi opsiyonları ve emeklilik avantajları gibi finansal olanaklar sunulmaktadır. Ulaşım desteği, ürün indirimleri, sübvansiyonlu yemekler ve ilgi çekici etkinlikler; çalışan değer önermesini örnekleyen bütünsel bir çalışan deneyimi oluşturmaktadır (Terlecki, 2024).

Nike “Bir ekip olarak kazanın” (Win as a team)

Nike’ın çalışan değer önermesi, spor dünyasında bir ekip anlayışıyla yenilik yapmayı vurgulamaktadır (Heaslip, 2024). Nike’ın çalışan değer önermesi, kurumun ilham verme ve yenilik yapma misyonu etrafında şekillenmekte ve çalışanlarını da aynısını yapması konusunda desteklemektedir (Symonds, 2023). Kurum, çalışanlarını motivasyon sağlama ve hedeflerine ulaşma açısından teşvik etmektedir. Bu çalışan değer önermesi, işlerine tutkuyla bağlı olan ve sürekli olarak gelişmeye çalışan bir ekibin parçası olmak isteyen kişilere hitap etmektedir (Wyatt, 2024). Nike inovasyona, liderliğe ve dünyada fark yaratmaya odaklanmakta; ekip çalışmasına ve iş birliğine değer verdiğini ve işinizde desteklediğinizi hissedebileceğiniz bir yer olduğunu vurgulamaktadır (Protopapas, 2022). Kurum kapsamlı sağlık hizmetleri, ücretli izinler ve kariyer geliştirme fırsatları gibi kişisel ve profesyonel gelişimi destekleyen avantajlar sunmakta; çeşitlilik, kapsayıcılık ve iş birliği kültürünü teşvik etmektedir. Sürdürülebilirliğe ve sosyal sorumluluğa bağlılığını dile getiren Nike’ın çalışan değer önermesi, çalışanların kurumun dünyada olumlu bir değişim yaratma amacına katkıda bulunmaları için fırsatları barındırmaktadır (Symonds, 2023). Kurum, diğer öğelerin yanı sıra fitness indirimleri, yer değiştirme faydası, rekabetçi ücret ve emeklilik planları ve gelişmiş öğrenme fırsatları gibi avantajlar sunmaktadır (Heaslip, 2024).

Amazon: “Müşterilerimiz adına birlikte çalışarak, geleceği her seferinde bir yenilikçi ürün, hizmet ve fikirle inşa ediyoruz. Bu zorluğun üstesinden gelmeye hazır mısınız? Gelin bizimle

geleceği inşa edin.” (By working together on behalf of our customers, we’re building the future one innovative product, service, and idea at a time. Are you ready to embrace the challenge? Come build the future with us.)

Amazon’un işveren markası, kültürüne yerleşmiş 14 liderlik ilkesi etrafında şekillenmektedir. “Dünyanın En İyi İşvereni Olmak İçin Çaba Göster” ve “Güven Kazan” gibi bu ilkeler, Amazon’u farklılaştıran empati ve üretkenliği vurgulamaktadır. Çalışan değer önermesi, işgücünün bütünsel refahına ve büyümesine olan bağlılığının bir kanıtı olarak sunulmaktadır (Terlecki, 2024). “Çok çalış, eğlen, tarih yaz.” diyen Amazon’un çalışan değer önermesi aynı zamanda sıkı çalışmak ve sıkı eğlenmekle ilgilidir. Çalışanlarının tutkulu ve hırslı olmasını ancak bunu yaparken iyi vakit geçirmelerini de beklemektedir (Neves, 2022). Çalışan değer önermesi, sağlık avantajlarını ve şirketin yatırımcısı olma fırsatlarını da içermektedir. Çalışan Yardım Programı ile yaygın destek ve evlat edinme yardımı, doğum ve ebeveyn izni olanakları sunulmaktadır. İzin ve esnek çalışma düzenlemeleri ile iş-yaşam dengesine katkıda bulunmaktadır. Önerme hem bireysel hem de kurumsal başarıya yardım eden destekleyici, yenilikçi ve büyüme odaklı bir iş yeri sağlamaya yöneliktir (Terlecki, 2024).

LinkedIn: #LinkedInLife

#LinkedInLife etiketi, çalışanları LinkedIn’in perde arkasındaki hayatın nasıl olduğunu paylaşmaya teşvik etmektedir. Sosyal medya, avantajlar ve kültür; çalışan değer önermesinin merkezinde yer almaktadır. Çalışanlar, etiketi kullanarak sosyal medyada kurum kültürü hakkında paylaşım yapmaları konusunda teşvik edilmektedir ve bu da kurumun etkili ve güvenilir bir şekilde tanıtılmasına destek olmaktadır (Protopapas, 2022). Kurum; sağlık, aile, tutku, olmazsa olmazlar ve ekstralar gibi kategorilere ayrılmış çeşitli avantajlar sunmaktadır. Çocuk bakımı, yaşlı bakımı ve evcil hayvan bakımı yardımlarından eğitim geri ödemelerine ve hayat sigortasına kadar çeşitli öğeleri içeren kapsamlı bir avantaj ve tazminat paketinden söz edilmektedir. Çalışanlar, kurumun kutlamalar için bir hafta boyunca kapandığı yıl sonunda ücret kazanmaya devam etmektedir (Heaslip, 2024).

Google: “Herkes için inşa et; Herkes için yarat; Herkes için tasarla; Herkes için kodla”

Google’in çalışan değer önermesi; yeniliğe ve büyümeye odaklanmaktadır. Çalışanlar; ücretsiz yemekler, kapsamlı sağlık faydaları, öğrenmeyi ve yaratıcılığı teşvik eden bir kültür gibi ayrıcalıklardan yararlanmaktadır. Google’in çalışanları fark yaratmaya ve güçlendirmeye odaklanması, katılım ve yenilik kültürünü teşvik etmektedir (<https://en.klarahr.com/blog-en/ten-employee-value-proposition-examples-that-work>, 2024). Çalışan değer önermesi, dünyada fark yaratmakla ilgilidir. Kurum, bilginin herkes tarafından erişilebilir olması gerektiğine inandığını, ürünlerini ve hizmetlerini mümkün olduğunca çok dilde ve ülkede kullanılabilir hale getirmek için çalıştığını vurgulamaktadır. Bu çalışan değer önermesi, daha büyük bir amaca yönelik motive edilen ve becerilerini dünyada olumlu bir etki yaratmak için

kullanmak isteyen kişilere hitap etmektedir (Wyatt, 2024). Google kariyer sayfasında “Herkes için inşa et; Herkes için yarat; Herkes için tasarla; Herkes için kodla” sloganları yer almaktadır. Çeşitlilik, kapsayıcılık, bireysellik ve topluluk üzerine odaklanılmaktadır. Şeffaflığın, düşünceliliğin ve netliğin Google’da merkezi önemi olduğu anlatılmaktadır (Baumgartner, 2024). Google, çalışanlarına ücretsiz gurme yiyecekler, şirket içi spor salonu olanakları, ücretli izinler ve cömert ebeveyn izni politikaları gibi avantajlar sunmaktadır. Bu avantajlar, çalışanların gelişmesi için destekleyici ve kapsayıcı bir çalışma ortamı sağlama amaçlarıyla uyumludur (Zurnamer, 2023). Son teknoloji ofisler, yılda dört kez “her yerden çalışma” haftası ve bakım desteği yetenekleri çekmeye ve mevcut çalışanların bağlı kalmasını sağlamaya destek olmaktadır (Test, 2024).

Google’ın çalışan değer önermesi 6 temel unsura odaklanmaktadır (Fenty, 2024):

- Aileleri desteklemek (ebeveyn izni, emeklilik birikimleri vs.) ve tesis içi olanaklar (Çocuklar ve köpekler için)
- Sağlıklı bir yaşam tarzına erişim (Tesis içi doktorlar ve spor salonları)
- Geri verme (çalışanlar için hayır kurumlarına bağışların ve gönüllü çalışma saatlerinin eşleştirilmesi)
- Kaliteli izinlere erişim (Esnek çalışma günleri ve tatil zamanı)
- Finansal destek (Emeklilik birikimlerinin eşleştirilmesi ve finansal planlama kaynakları)
- Çalışan gelişimine yatırım. Kişisel ve profesyonel gelişim seçenekleri (Yemek pişirme dersleri, gitar dersleri gibi)

Netflix: “Özgürlük ve Sorumluluk” (Freedom and Responsibility)

Netflix’in çalışan değer önermesi, özgürlük ve sorumluluk temel değerlerine dayanmaktadır. Kurum; özerkliğe, esnekliğe ve güvene öncelik vermektedir. Netflix, çalışanları arasında bağımsız karar almayı ve açık, samimi iletişimi teşvik etmektedir. Önermesi, geri bildirim ve tartışmanın teşvik edildiği kurumun samimiyet kültürüne yansımaktadır (<https://www.joveo.com/the-ultimate-guide-evp-employee-value-proposition/>, 2024). Netflix’in önermesi, çalışanlara etkili kararlar alma özerkliği sağlamakta; kurumun güven ve hesap verebilirliğe odaklanması, işlerini kontrol edebilecekleri ve inovasyonu sürdürebilecekleri bir ortamda başarılı olan yüksek performanslı çalışanları çekmektedir (<https://en.klarahr.com/blog-en/ten-employee-value-proposition-examples-that-work>, 2024). Netflix’in önermesi çok seslidir. Adayların bir pozisyona başvurmadan önce önermeden haberdar olmaları için istihdam sayfasında açıkça vurgulanmıştır. Netflix’in çalışanların karar alma süreçlerini teşvik ettiği; bilgileri açık, geniş ve bilinçli bir şekilde paylaştığı; açıkça ve doğrudan iletişim kurduğu ve kurallardan kaçındığı belirtilmektedir (Symonds, 2023). Netflix’in “süreçlerin üzerinde insanlar” kültürü, pek çok kişiye çekici gelmektedir. Kurumun

kurallar ve düzenlemeler yerine insanlarına ve kültürüne odaklanması, çalışanlar için çekici ve motive edici olabilmektedir. Netflix, bağımsız karar almayı ve yaratıcı düşünmeyi teşvik ederek çalışanlara işleri üzerinde bir sahiplik duygusu vermektedir (Protopapas, 2022).

Airbnb: “Herkesin her yere ait olabileceği bir dünya yaratın” (Create a world where anyone can belong anywhere)

Herkesin her yere ait olabileceği bir dünya yaratın, kurumun misyonu ve değerlerine hitap eden bir çalışan değer önermesidir. Airbnb'nin önermesi; kapsayıcılık, çeşitlilik ve aidiyete odaklanmaktadır. Bu önerme, deneyim kredisi ve yıllık seyahat gibi seyahat avantajlarıyla birleşmektedir (Protopapas, 2022). Bu avantajlar, Airbnb'yi seyahat ve küresel deneyimlerle ilgilenenler için çekici bir seçenek haline getirmekte, çalışanlar arasında bir macera ve açık fikirlilik duygusu yaratmaktadır (<https://www.joveo.com/the-ultimate-guide-evp-employee-value-proposition/>,2024).

Unilever: Sürdürülebilirlik, Kariyer Gelişimi, Kapsayıcılık (Sustainability, Career Development, Inclusivity)

Unilever'in çalışan değer önermesi, sürdürülebilirliğe olan bağlılığını çalışanların büyüme fırsatlarıyla bütünleştirmektedir. Kurum, kariyer ilerleme programları ve kapsayıcı politikalar ile çalışanları desteklemeye ve çalışanların ileri görüşlü, sorumlu bir kurumun parçası hissetmelerine destek olmaktadır (<https://en.klarahr.com/blog-en/ten-employee-value-proposition-examples-that-work>, 2024). “Küçük eylemler, büyük etki” kurumun bireysel eylemlerin dünya üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceğine olan inancını yansıtmakta ve çalışanların Unilever'in sürdürülebilir bir gelecek yaratma amacına katkıda bulunmasının önemini vurgulamaktadır. Unilever'in çalışan değer önermesi, “Amaç Gücü, Katalizör Olun, Birlikte Muhteşem Farklılık, Ötesine Geçin” olmak üzere dört temel sütuna dayanmaktadır (Symonds, 2023).

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Çalışanların kurumsal başarıyı belirlediği günümüzün rekabetçi iş dünyasında yetenekli çalışanları çekmek ve elde tutmak her zamankinden daha da önemli hale gelmiştir. Gerek yönetim anlayışındaki gelişmeler gerekse de rekabet koşullarının değişimi, kurumların çalışanlara yönelik politikalarında ve uygulamalarında yenilikler yapması ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda çalışan değer önermesi, kurumların üzerinde önemle çalışması gereken farklılaştırıcı bir boyut olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışan değer önermesi, kurumların çalışanlarına sunduğu faydaların bütününe işaret etmektedir. Bu faydalar; rekabet edici bir maaştan ebeveyn izinlerine, terfi olanaklarından katılımcı bir iş ortamına, ürün indirimlerinden sosyal etkinliklere kadar çok geniş bir yelpazededir. Yetenekli bir çalışanın bir kurumu işveren olarak tercih etmesinde kuşkusuz pek çok faktörün etkisi bulunmaktadır. Kurumun çekici olarak görülmesi için bu faktörleri

çalışanlarına sunduğunu aktarabilmesi gerekir. Bu noktada çalışan değer önermesi, çalışanlara onların sosyal, psikolojik, kültürel pek çok ihtiyacının olduğunu kurumun bildiğini ve bu doğrultuda bir faydalar bütünü sunduğunu iletmelidir. Dolayısıyla çalışan değer önermesi, çok yönlü olarak geliştirilmelidir. Kurumlar, çalışan değer önermelerini geliştirirken mevcut ve potansiyel çalışanların seslerine kulak vermeleri ve geribildirimler doğrultusunda hareket etmeleri önemlidir. Diğer yandan kurumun kültürü ve değerleri, çalışan değer önermesinin geliştirilmesinin temelini oluşturmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, başarılı olarak görülen çalışan değer önermesi örneklerine yer verilmiştir. Örneklere bakıldığında, önermelerin hem somut hem de soyut pek çok fayda sunduğu görülmektedir. Somut olarak bakıldığında maaş dışında ürün indirimleri, hisse sahibi olma fırsatları, çalışan gelişimine yönelik uygulamalar, sağlıklı yaşama dönük faaliyetler, kariyer programları, ücretsiz yemekler gibi pek çok faydanın sunulduğu görülmektedir. Soyut olarak ise katılımın desteklenmesi, güven verilmesi, değerli olma duygusunun yaşatılması, fark yaratılabileceği inancının oluşturulması gibi faydalar dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, çalışan değer önermesinin bütünsel olarak görülmesi gerektiği söylenebilmektedir. Bunun yanında başarılı örneklerde çalışan değer önermesinin kurumların kültürü, değerleri ve amaçlarıyla uyumlu şekilde geliştirildiği de görülmektedir. Örneğin sürdürülebilirlik, çeşitlilik, katılım, sorumluluk, kapsayıcılık gibi kurumun benimsediği değerlerin çalışan değer önermelerine de yansıdığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Böylece kurumun değerlerine ve kültürüne uyumlu çalışanların kuruma çekilmesi ve kurumda kalmaya devam etmesi sağlanmaktadır. Çalışan değer önermesinin farklılaştırıcı olması da başarılı örnekler de dikkat çeken bir husus olmaktadır. Kendine özgü ifadelerle kurumlar hem çalışanların ilgisini çekmekte hem de rakiplerinden farklılaşmaktadır.

Çalışan değer önermesi geliştirmek, her kurumun amaçlarına ve değerlerine bağlı olarak gerçekleşmektedir. Güçlü ve eşsiz bir önerme geliştirildiğinde, kurumların en yetenekli çalışanları çekmesi ve elde tutması mümkün olabilecektir. Diğer yandan güçlü bir çalışan değer önermesi, kurumların rakiplerinden farklılaşmasının da anahtarı olacaktır. Böylece çalışanlara kurumu tercih etmeleri noktasında bir neden sunulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

Abhari, K., Bhullar, A., Le, J., & Sufi, N. (2023). Advancing employee experience management (EXM) platforms. *Strategic HR Review*, 22(3), 102-107.

Ariyanto, R., & Kustini, K. (2021). Employer branding and employee value proposition: The key success of startup companies in attracting potential employee candidates. *Annals of Human Resource Management Research*, 1(2), 113-125.

Baumgartner, M. (2024). Employee value proposition (EVP): The ultimate guide. <https://preply.com/en/blog/b2b-employee-value-proposition/>

Beaumont-Oates, W. (2024). How to create a great employee value proposition (EVP). <https://www.thomas.co/resources/type/hr-blog/how-create-great-employee-value-proposition-evp>

Binu Raj, A. (2021). Impact of employee value proposition on employees' intention to stay: Moderating role of psychological contract and social identity. *South Asian Journal of Business Studies*, 10(2), 203-226.

Bronlet, X., Basile, J., Basile, R., & Ferla, N. (2024). Employee value proposition: Which factors matter? A Swiss case study on motivational factors. *Problems and Perspectives in Management*, 22(1), 279-294.

Cook, I. (2023). Employer brand vs employee value proposition (EVP). <https://vouchfor.com/blog/employer-brand-vs-employee-value-proposition-evp>

D'Alessandro, R. (2023). Attract the best with a great employee value proposition (EVP). <https://www.qualtrics.com/experience-management/employee/employee-value-proposition/>

Elmin, A., & Ulaştıran, T. (2023). İnsan kaynakları yönetiminde güncel bir yaklaşım olarak çalışan deneyimi: Keşfedici bir içerik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi*, 2(2), 54-68.

Fenty, H. B. (2024). 10 employee value proposition examples [+4 tips to create your own]. <https://blog.ongig.com/employer-branding/employee-value-proposition/>

Heaslip, E. (2024). 13 inspiring employee value proposition examples to attract great talent. <https://vervoe.com/employee-value-proposition/>

Heath, A. (2024). The perfect employee value proposition: How to attract and retain top talent. <https://wethrive.net/employee-retention/the-perfect-employee-value-proposition-how-to-attract-and-retain-top-talent/>

Jayasinghe, S., Suraweera, T., & Samarasinghe, D. (2023). Job seeker value proposition conceptualised from the perspective of the job choice theory. *Sri Lanka Journal of Social Sciences*, 45(2), 107-126.

Joshi, R., & Khullar, L. (2024). Alleviating quite quitting through employee value proposition and the moderating role of internal communication. *International Research Journal on Advanced Engineering and Management (IRJAEM)*, 2(03), 198-205.

Lee, M., & Kim, B. (2023). Effect of employee experience on organizational commitment: Case of South Korea. *Behavioral Sciences*, 13(7), 521.

Macpherson, W. E., & Werner, A. (2024). Employee value proposition as a tool for promoting affective commitment and intention-to-serve among traffic officers. *SA Journal of Human Resource Management*, 22, a2668.

Mohyi, A., & Sukmawati, D. (2023). Do employee experience has an impact to turnover?. *Journal of Career and Entrepreneurship*, 2(1), 49-58.

Mortensen, M., & Edmondson, A. C. (2023). Rethink your employee value proposition. *Harvard Business Review*, 101(1), 45-49.

Neves, J. (2022). Employee value proposition: How to create an effective one. <https://day.io/blog/how-to-create-an-effective-employee-value-proposition/>

Panneerselvam, S., & Balaraman, K. (2022). Employee experience: The new employee value proposition. *Strategic HR Review*, 21(6), 201-207.

Phungula, N., Dhanpat, N., & de Braine, R. (2022). The effect of employee value proposition on normative commitment. *EUREKA: Social and Humanities*, (2), 46-57.

Protopapas, C. (2022). The best employee value proposition examples. <https://www.seenit.io/blog/the-best-employee-value-proposition-examples/>

Rounak, S., & Misra, R. K. (2020). Employee value proposition: An analysis of organizational factors—the way to enhance value perception. *Development and Learning in Organizations: An International Journal*, 34(6), 9-12.

Ružić, E., & Benazić, D. (2023). Dimensions of attractiveness in employer branding and the value proposition framework for young employees. *Ekonomski vjesnik/Econviews-Review of Contemporary Business, Entrepreneurship and Economic Issues*, 36(1), 89-100.

Rzemieniak, M., & Wawer, M. (2021). Employer branding in the context of the company's sustainable development strategy from the perspective of gender diversity of generation Z. *Sustainability*, 13(2), 828.

Saylan, O., & Eroğlu, U. (2021). Tersane işletmelerinde mevcut ve potansiyel çalışanların işveren marka algısı. *Journal of Management and Economics Research*, 19(1), 219-236.

Sungailė, U., Stankevičienė, A., Tamaševičius, V., & Subačienė, R. (2024). Employee experience conditions: Construct validation and analysis of the impact on employee engagement and intention to leave the organisation. *Economics & Sociology*, 17(2), 80-102.

Symonds, C. (2023). How to create an employee value proposition + 8 examples. <https://factorialhr.com/blog/employee-value-proposition/>

Terlecki, L. (2024). Inspiring employee value proposition examples. <https://future-code.dev/en/blog/inspiring-employee-value-proposition-examples/>

Test, L. (2024). Employee value proposition: What it is and why you need one. <https://www.cultureamp.com/blog/employee-value-proposition>

Theys, N. A., & Barkhuizen, E. N. (2022). The development of an employee value proposition framework for the South African water board sector. *SA Journal of Human Resource Management*, 20, a1944.

Vural Yılmaz, D. (2023). İnsan kaynakları yönetiminde İK analitiği ve yapay zekâ. *Yapay Zekâ Yönetim ve Eğitim* (85-105). Nobel Yayınları.

Whitfield, B. (2023). 24 employee value proposition examples to inspire. <https://builtin.com/articles/employee-value-proposition-examples>

Wyatt, A. (2024). Employee value propositions. <https://employsure.co.nz/guides/other-employment-relations/employee-value-propositions-employer-guide>

Zurnamer, G. (2023). Improve your employee value proposition, examples (EVP) & expert tips. <https://vouchfor.com/blog/employee-value-propositions-evp-examples>

Employee Value Proposition (EVP): The Ultimate Guide [2025]. (2024). <https://www.joveo.com/the-ultimate-guide-evp-employee-value-proposition/>

Ten Employee Value Proposition Examples That Work (2024). <https://en.klarahr.com/blog-en/ten-employee-value-proposition-examples-that-work>

MÜŞTERİ DENEYİMİ YÖNETİMİ AÇISINDAN YAPAY ZEKA

MALİKE ORMANCI ¹, Prof. Dr. BURCU ÖKSÜZ ²

¹ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, malikeormanci@gmail.com – 0009-0002-8193-6179

² İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi,
burcu.oksuz@ikcu.edu.tr - 0000-0003-4195-9261

ÖZET

Yapay zeka oluşturduğu kişisel ve toplumsal etkiler yanında işletmelerin tüm faaliyetlerinde ve paydaşlarıyla olan ilişkilerinde büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Bu dönüşümün en fazla etkilediği alanlardan biri de müşteri ilişkileridir. Müşteriler, bir işletmenin iletişim kurduğu en önemli gruplardan biridir. Müşterilerle iyi ilişkiler kurmak, sorunlarını dinlemek, taleplerine cevap vermek ve önerileri doğrultusunda faaliyetlerini geliştirmek, işletmelerin başarısında ve uzun dönemli olarak performanslarının artmasında büyük bir role sahiptir. Müşterilerle ilişkilerin yönetilmesi geçmişten günümüze gerek toplumsal değişimler gerekse de yönetsel yaklaşımlar çerçevesinde gelişmiş, teknolojinin hızlı değişimiyle de beklenmedik bir hale bürünmüştür. Etkili müşteri ilişkileri, günümüzde teknolojinin ne kadar iyi entegre olduğuna bağlı olarak şekillenmektedir. Bu doğrultuda son zamanlarda sıklıkla karşımıza çıkan kavramlardan biri de yapay zekadır. Yapay zeka, işletmelere genelde müşteri ilişkileri özelde de müşteri deneyimi açısından büyük fırsatlar sunmaktadır. Müşterilerin anlaşılması, özellikleri doğrultusunda faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, müşterilere keyif verecek yaratıcı çözümlerin bulunması gibi pek çok konuda yapay zeka işletmelere destek olmaktadır. Dolayısıyla yapay zeka destekli uygulamalar aracılığıyla müşterilerin eşsiz deneyimler yaşamasına olanak sağlanmaktadır. Müşteriler yapay zekadan yararlanılarak geliştirilen uygulamalar aracılığıyla farklı dünyaların bir parçası olabilir, gerçek gibi bir deneyim yaşayabilir ve işletmelere verecekleri geri bildirimlerle rehberlik edebilir. Bu çalışmanın amacı, yapay zekanın müşteri deneyimi açısından nasıl kullanıldığını tespit edebilmektir. Bu doğrultuda müşteri deneyimine yönelik yapay zeka uygulamaları irdelenmiş, farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin müşteri deneyimi vakaları analiz edilmiştir. Vaka analizleri aracılığıyla mevcut duruma ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Böylece yapay zeka müşteri deneyimine ilişkin geniş bir çerçevede çizilmesi planlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Müşteri Deneyimi Yönetimi, Müşteri, Deneyim

1. GİRİŞ

Dijitalleşme, yapay zeka ve bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler, 'dördüncü sanayi devrimi' olarak adlandırılan, insanlığın yeni bir döneme girdiği fikrini ortaya çıkarmıştır (Ifekanandu vd., 2023: 1937). Dijital teknolojilerin hızlı gelişimi ve rekabet artışı, işletmeleri büyüme arttırma, müşterileri elde tutma ve olumlu deneyimler sunma yolunda daha fazla odaklanmaya mecbur bırakmıştır (Vijakumar, 2023). Günümüzün rekabetçi iş ortamında iyi bir müşteri deneyimi sunabilmek hayati önem taşımaktadır (Gothankar, 2024). Başarı, iyi bir müşteri deneyimiyle eş zamanlı olarak ilerlemektedir. İş başarısında itici bir güç olarak kabul edilen müşteri deneyimi, işletmeler için benzersiz ve sürdürülebilir yararlar sağlamaktadır (Chen ve Prentice, 2024). Müşterileri memnun etmek ve onlarla anlamlı bağlantılar kurmak bir işletmenin veya markanın hedeflerine ulaşma yolunda önemli bir adımdır. Müşterilerin yaşadığı olumlu deneyimler sadakati arttırabilirken, olumsuz deneyimler müşterilerin farklı seçeneklere yönelmesine neden olabilmektedir. Örneğin Apple, müşterilerini mağazalarında veya ürünlerinde her anlamda memnun etme garantisini verdiği için son zamanların en büyük piyasa değerine, gelirin ve müşteri kitlesine sahip şirketi olmuştur (Vijakumar, 2023).

Teknolojinin hayatımızın her alanına etkisiyle birlikte, insanların anlamlı deneyimler yaşama konusundaki istekleri artmakta ve yapay zeka da bu anlamlı deneyimleri sunma yeteneğiyle öne plana çıkmaktadır (Pillarisetty ve Mishra, 2022). Çok da uzun bir geçmişe sahip olmayan yapay zeka, çığır açıcı ve dönüştürücü bir teknoloji olarak kabul görmektedir (Groumpos, 2023: 198). Çıktığı 1950'li yıllardan itibaren akademik bir alan olarak varlık gösteren yapay zeka, büyük veri ve bilgi işlemedeki ilerlemeler sonucunda hem iş dünyasında hem de kamusal alanda yer edinmeye başlamıştır (Haenlein ve Kaplan, 2019). Öngörüler, yapay zekanın küresel ölçekte hızla benimsendiğini ve bu yayılmanın toplum üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir (Koçyiğit ve Darı, 2023: 430). Dolayısıyla, yapay zeka günümüzde bir teknoloji olmaktan öte; dünya genelinde yeni ekonomiler yaratmakta, rekabet ortamını ve üretim biçimlerini yeniden şekillendirmektedir (Hildebrand, 2019: 13).

Çeşitli endüstrilere ve sektörlerle dahil olan yapay zeka teknolojisi, dönüştürücü etkisi sonucunda müşteri deneyimi alanını da değiştirmektedir (<https://www.fullstory.com/blog/ai-in-customer-experience/>, 2024). Müşteri deneyimine yeni bir yöntem kazandıran yapay zeka, fiziksel ve dijital ortamları birleştirerek, müşterilerin işletmelerle olan etkileşim şekillerini yeniden biçimlendirmektedir (Hasan, Weaven ve Thaichon, 2021). Yapılan araştırmalar yapay zekanın tüketici alışkanlıklarını, satış döngülerini ve müşteri deneyimlerini etkileyerek iş ve hizmet stratejilerini şekillendirdiğini göstermektedir (Ifekanandu vd., 2023). Amazon, Flipkart ve Walmart gibi pek çok büyük e-ticaret işletmesi, sadece web varlığıyla müşterileri elde tutmanın pek olanaklı olmadığını fark etmişlerdir (Pillarisetty ve Mishra, 2022). Bu bakımdan bazı büyük işletmeler, çalışma biçimlerini yapay zeka üzerine temellendirmektedirler (Çoşkun ve Gülleroğlu, 2021). 21. yüzyılda müşteriler, işletmelerin olağanüstü müşteri deneyimi sunmalarını beklemektedirler (Vijakumar, 2023). Dijital gelişme sürecinin en etkili çıktısı olan yapay zekanın, işletmeler açısından olumlu deneyimler yaratmadaki rolü önem teşkil

etmektedir (Khansa ve Sutabri, 2024). Bu durumun farkında olan işletmeler, operasyonel süreçlerinde yapay zeka teknolojilerini benimseme konusunda daha fazla isteklidirler. Çünkü yapay zeka, yenilikçi müşteri deneyimleri sunmaya imkân vermektedir (Wang vd., 2024). Öyle ki, Deloitte'un 2019 yılında gerçekleştirdiği bir araştırma sonucuna göre, Alman şirketlerinin %79'u yapay zekayı sürdürülebilir iş başarısı için temel bir faktör olarak kabul etmektedir (Kacar, 2023). Bu doğrultuda birçok işletme iyi bir müşteri deneyimi sunmak için adından sıklıkla söz ettiren ChatGPT gibi yapay zeka destekli ürün ve teknolojileri kullanmaktadır (Vijakumar, 2023). Nesnelerin interneti (IoT), artırılmış gerçeklik (Augmented Reality), sanal gerçeklik (Virtual Reality), karma gerçeklik (Mixed Reality), sanal asistanlar (virtual assistants) sohbet robotları (chatbots), gibi genellikle yapay zeka tarafından desteklenen yeni teknolojiler, müşteri deneyimine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır (Hoyer vd., 2020). Birden fazla algoritmanın bir araya gelmesiyle oluşan yapay zeka, sezgisel yaklaşımın ötesine geçerek devasa boyutlardaki veri kümelerini hızlı bir şekilde analiz edebilmektedir (Yegen, 2023: 148). Dolayısıyla, müşteri deneyimi ekipleri müşteri hizmetleri, kişiselleştirme ve tahminleme gibi belli başlı alanlarda yapay zekadan yardım almaktadırlar (Ehrlich, 2023). Böylece müşterilerle ilişkilerde süreçler otomatikleştirilmekte, bu süreçler içerisinde elde edilen iç görüler doğru kararların alınmasına destek olmaktadır. Bunun sonucunda işletmeler müşterilerine daha iyi deneyimler yaşatmakta ve işletmelerle müşteriler arasında daha güçlü bir bağ kurulabilmektedir.

Bu çalışmada, müşteri deneyiminde yapay zeka kullanımı konusu ele alınmıştır. Bu bakımdan çalışma kapsamında, müşteri deneyiminde yapay zeka uygulamaları incelenmiş, farklı sektörlerde faaliyet gösteren işletme ve markaların yapay zeka destekli müşteri deneyimi örnekleri üzerinden genel bir resim ortaya koyulmuştur.

2. YAPAY ZEKA DESTEKLİ MÜŞTERİ DENEYİMİ

Türk Dil Kurumu'nun tanımlamasına göre deneyim, "Bir kimsenin belli bir sürede veya hayat boyu edindiği bilgilerin tamamı; deney, tecrübe" olarak açıklanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/>, 2024). Deneyimler insanların hayatlarında kurduğu ilişkileri etkileyen bir unsurdur. İnsanların öğrenmeleri üzerinde etkili olan deneyimler; duyguların, tutumların ve davranışların şekillenmesine destek olmaktadır.

Müşteri deneyimi, bir müşterinin bir işletmeyle kurduğu etkileşimleri ve o etkileşimler sonucunda oluşturduğu düşüncelere dayalı genel deneyimi kapsamaktadır (Ameen vd., 2021). Başka bir tanımla müşteri deneyimi, bir müşterinin satın almadan önce araştırma, satın alma ve satın alma sonrası müşteri hizmetleri de dahil olmak üzere işletmeyle veya markayla ilgili tüm etkileşim sürecine yönelik algısı olarak ifade edilmektedir (Vijakumar, 2023). Müşteri deneyimi doğası gereği bütüncüldür ve müşterilerin hizmet sağlayıcılara verdiği bilişsel, duygusal, sosyal ve fiziksel tepkilerin tümünü içermektedir (Chen ve Prentice, 2024). Bu bütüncül yapı, birbiriyle bağlantılı birçok unsurun sonucu olarak ortaya çıkmakta ve müşteri deneyiminin karmaşık yapısını ortaya koymaktadır (Ifekanandu vd., 2023). Müşteri deneyimi,

müşterilerin işletmelerle kurduğu doğrudan ve dolaylı temaslar olmak üzere ikiye ayrılabilir. Doğrudan temaslara, satın alma, kullanım ve hizmet dahil edebilirken; dolaylı temaslara, ağızdan ağıza öneri, reklam, görüş ve diğer dış faktörler söylenebilir (Dirsehan, 2012). Müşteri deneyimi, bir işletmenin temas noktalarındaki etkileşim çeşitliliği ile ilişkilidir. Bu etkileşimlerin etkinliği, sunulan içeriklerin hızına, müşterilerin özelliklerine uygunluğuna ve duygusal etkisine bağlıdır. Bunun sonucunda müşteri deneyimlerinde başarı sağlanmaktadır (Parise, Guinan ve Kafka, 2016: 412).

Günümüzde müşteriler artık daha bilinçli ve bilgi sahibidirler. Bu bakımdan işletmeler müşterilerine daha iyi hizmet verebilmek ve rakiplerinden ayrışabilmek adına benzersiz müşteri deneyimleri sunmanın yollarını aramaktadırlar. Müşterilerine iyi ve olumlu deneyimler sunan işletmeler, müşterilerini elde tutma ve yenilerini çekme konusunda daha şanslıdır. Olumlu bir deneyim, müşterileri satın almaya yönlendirirken, işletmelerin gelirlerinin artmasına ve büyüme hedeflerine ulaşmasını sağlamaktadır (Vijakumar, 2023). Aynı şekilde olumlu deneyimler yaşatan işletmeler, imajlarını da yükseltmektedirler (Tutsal ve Ventura, 2022: 351). Fatma'ya (2014: 35) göre olumlu deneyimler oluşturan bir işletme, müşterilerin zihninde farklılaşır, onları daha fazla etkileşimde bulunmaya teşvik eder ve sadakat aşılır. Diğer taraftan bazı işletmeler, müşterilerin yalnızca satın alma davranışına odaklanmaktadır. Bu nedenle de müşteri deneyimlerini yönetme konusunda geri planda kalmaktadırlar (Fatma, 2014: 33). Oysa müşteri deneyimine gerekli önceliği vermek sadakatli müşteri kitlesi yaratabilmekte ve işletmelere daha uzun vadeli başarılar getirebilmektedir. Nitekim Schmitt (2003) müşteri deneyimine gereken önemin verilmesinin altını çizmektedir: Ona göre, etkili bir müşteri deneyimi, müşteri memnuniyetini artırmakla sınırlı kalmamakta aynı zamanda farklılaştırıcı bir etki yaratarak, rakiplerin önünde yer almayı mümkün hale getirmektedir.

Kullanıcı deneyimi keyif, sevgi ve deneyimsel yönlerin kesişimi olarak ifade edilmektedir (Balakrishnan ve Dwivedi, 2021: 646). Müşterilerin deneyimlerini yönetmek isteyen işletmeler, müşteri deneyiminin gerçekte ne anlama geldiğini iyi anlaması gerekmektedir (Grewal, Levy ve Kumar, 2009: 1). Müşteri deneyimi yönetimi, müşterilerin markayla veya işletmeyle kurduğu tüm ilişki sürecini kapsamaktadır (Fatma, 2014: 34). Bu nedenle, müşteri deneyimi yönetim sürecinde müşterilerden gelen geribildirimlerini uygun şekilde analiz etmek, müşteri memnuniyetinin geliştirilmesi amacının gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Dijital teknolojilerin son dönemdeki ivmelenişi, nesnelerin interneti, yapay zeka, makine öğrenmesi, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik gibi yenilikler müşteri deneyimini ve müşteri ilişkilerini yönetme biçimlerini büyük ölçüde değişime uğratmıştır. Bunlar arasında adından son zamanlarda sıklıkla söz ettiren yapay zeka, etkileşim, çalışma ve karar alma süreçlerini dönüştüren bir teknoloji haline gelmiştir (Gothankar, 2024). Yapay zeka, bir bilgisayarın üst düzey bilişsel becerileri gerçekleştirmesi olarak ifade edilebilmektedir (Arslan, 2020: 76). Mukhamediev ve diğerlerine göre (2022) yapay zeka, temelde sınıflandırma, kümeleme ve tahmin gibi süreçleri ele alan algoritma ve yöntemlerden oluşan kompleks bir makine

öğrenimdir. Başka bir tanımla; insanlar tarafından geliştirilen yapay zeka, verilen karmaşık hedefler doğrultusunda çevresini algılayarak veri toplayan, topladığı veriyi işleyen ve bu verilerden bilgiye ulaşarak en iyi kararları veren, fiziksel veya dijital boyutta hareket edebilen yazılım sistemleridir (Delipetrev vd., 2020: 5). Tanımlamalara bakıldığında yapay zekanın sınırları belirgin bir tanımı olmadığı görülmektedir. Delipetrev ve diğerleri (2020:5) yapay zeka kavramına ilişkin tanımlamaların çeşitlilik ve değişkenlik göstermesini, bu teknolojinin sürekli gelişmesine ve farklı disiplinler tarafından getirilen bakış açılarıyla şekillenmesine bağlamaktadır. Ancak adı ilk defa 1956 yılındaki Dartmouth konferansında konulan yapay zekayı kısaca ‘insan zekasını taklit eden akıllı bir makine’ olarak görebiliriz (Groumpos, 2023: 201).

Yapay zekadan halihazırda üretim, sağlık, ulaşım, eğitim, medya, oyun, müşteri hizmetleri, uzay, e-ticaret, navigasyon, robotik, tarım, finans ve ekonomi gibi pek çok alanda yararlanılmaktadır (Groumpos, 2023: 204). Birbirinden farklı endüstrilerde potansiyeli keşfedilen yapay zeka, işletmelerin çalışma biçimlerine de etki ederek müşteri ilişkileri alanında dönüşümlere neden olmuştur. “Makine öğrenimi, derin öğrenme, takviyeli öğrenme, doğal dil işleme, bilgisayar görüşü, robotik ve uzman sistemler" gibi çok çeşitli teknikleri kapsayan yapay zeka; devasa miktarlarda verilerin işlenmesine, analiz edilmesine, kalıpların tanınmasına ve ilgili bilgiler doğrultusunda tahminlerde bulunmaya veya kararlar alınmasına olanak sağlamaktadır (Thakur, 2024). Diğer yandan, müşteri gereksinimlerini analiz etme ve bunları hızlıca yanıtlama noktasında da eşzamanlı olarak verilerin izlenmesini mümkün hale getirmektedir (Verma vd., 2021).

Yapay zeka alanındaki gelişmeler, müşteri tercihlerinin ve alışveriş kalıplarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayarak, etkili bir müşteri deneyimi potansiyeli yaratmaktadır (Ameen vd., 2021). İşletmelerin müşterilerle olan ilişkisinde öne çıkan bir strateji olarak yapay zeka, özelleştirilmiş hizmet sunma, karmaşık verileri kolaylıkla işleme gibi konularda ve müşteri deneyimini geliştirmede görev almaktadır (<https://www.fullstory.com/blog/ai-in-customer-experience/>, 2024). Yapay zeka destekli sohbet robotları, işletmelerin müşterileriyle iletişim kurması için basit ve kişiselleştirilmiş bir yaklaşım sağladığından müşteri deneyimini iyileştirmede önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (Abdelkader, 2023). Öte yandan yapay zekanın müşterilere ve kullanıcılara sunduğu kişiselleştirilmiş deneyimler, onların kendilerini daha rahat hissetmelerine neden olmakta ve satın alma davranışlarını olumlu yönde desteklemektedir (Haleem vd., 2022). Kişiselleştirilmiş deneyimler müşterileri kendilerine verilen değeri görmeleri ve kendileri daha özel hissetmeleri açısından önemlidir. Başka bir ifadeyle, yapay zekanın sağlamış olduğu kişiselleştirme ve kaliteli etkileşimler müşterileri çekme gücüne sahiptir (Pillarisetty ve Mishra, 2022). Dolayısıyla, müşterilerin deneyimlerini yeniden şekillendiren yapay zeka, işletmelerin etkileşim odaklı pazarlama süreçlerini geliştirmelerine de yardımcı olmaktadır (Peltier, Dahl ve Schibrowsky, 2024). Yapay zeka teknolojisinin müşteri deneyimini geliştirmedeki potansiyel faydaları şu şekilde açıklanmaktadır (Gothankar, 2024):

- Yapay zeka destekli araçlar, içerik ve etkileşimleri bireysel tercihler doğrultusunda özelleştirilerek kişiselleştirilmiş müşteri deneyimi sağlamaktadır.
- Üretken yapay zeka, doğal konuşmaları ve bağlamı anlayarak kullanıcı deneyimini geliştirmekte ve müşteri hizmetlerinde devrim yaratmaktadır.
- Yapay zeka ve öngörücü analizler, ihtiyaçları ve davranışları tahmin ederek müşteri hizmetlerini dönüştürmekte ve özelleştirilmiş benzersiz deneyimler oluşturmaktadır.

Yapay zekanın müşteri deneyimine getirdiği önemli uygulamalardan biri tahmine dayalı analizlerdir. İhtiyaca göre müşterilerden elde edilen büyük miktarlardaki veri yığınları analiz edilerek stratejiler üretilmektedir (Verma vd., 2021). Şöyle ki, müşterilerden toplanan veriler memnuniyet seviyesini artırma ve hizmetleri verimli bir şekilde otomatikleştirme gibi konularda önemli hale gelmiştir (Balakrishnan ve Dwivedi, 2021: 643). Müşterilerden edinilen veriler; sorunların tespit edilmesi, şikayetlerin çözümlenmesi ve müşterilerin beklentilerinin öğrenilmesi açılarından işletmelere bir yol gösterici olmaktadır. Bu verilerden yararlanılarak müşterilere kendilerine özgü ve eşsiz deneyimler yaşatılabilmektedir.

Yapay zekanın sağladığı işlevsel ve keyifli etkileşimler, müşteri deneyimini iyileştirirken, aynı zamanda olumlu tutumları da teşvik etmektedir (Bialkova, 2023). Bu yönüyle işletmelere hem maliyet ve zaman tasarrufu sağlamakta, hem de kişiselleştirilmiş hizmetler ve anında desteklerle müşteri deneyimini pozitif yönde pekiştirmektedir (Daqar ve Smoudy, 2019). Daqar ve Smoudy (2019) yapay zekanın müşteri deneyimini iyileştirdiği üç noktayı şöyle sıralamıştır:

- **Öngörü:** Yapay zeka müşterilerin ihtiyaçlarını net bir şekilde belirleyebilirken, daha fazla müşteriyle bağlantı kurmak için en uygun yolu gösterebilmektedir.
- **Müşteri Etkileşimleri:** Yapay zekayı müşterilerin bağlanabileceği ya da etkileşim kurabileceği çeşitli pazara yönelik deneyimlere entegre etmek daha iyi bir müşteri deneyimi sağlamaktadır.
- **Otomasyon:** Yapay zeka, iş akışlarını daha verimli ve etkili hale getirerek, işletmelerin stratejik ve yaratıcı işlerle ilgilenmelerine yardımcı olmaktadır.

Yapay zeka teknolojileri, özellikle makine öğrenimi, derin öğrenme, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik, avatarlar ve sohbet robotları, e-ticaret işletmelerinin web sitelerine entegre edilerek müşterilere kolaylık sunma ve çevrimiçi deneyimleri iyileştirme hedeflerine ulaşmalarına da katkı sağlamaktadır (Pillarisetty ve Mishra, 2022). Yapay zeka, müşterilerin ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş teklifler yapmakta, sanal temsilciler aracılığıyla çevrimiçi sohbetler gerçekleştirmekte ve müşterilerin sorunlarına karşılık proaktif çözümler sunmak gibi bir dizi faaliyette bulunmaktadır (Ifekanandu vd., 2023). Yapay zeka teknolojisinin sağladığı bu özelliklerin farkında olan işletmeler ve markalar müşteri deneyimini anlamak, güçlendirilebilecek yönleri veya zayıflıkları tespit etmek ve müşteri deneyiminin temel yönlerini belirlemek için yapay zekayı kullanmaktadırlar (Popescu, 2018). Öte yandan artan müşteri beklentileri, işletmelerin müşteri deneyimlerinde sürekli olarak iyileştirme yapmalarını

gerektirmektedir (Daqar ve Smoudy, 2019). Dolayısıyla yapay zeka teknolojisinin ürünlere entegrasyonu artık daha sık görülmekte ve yapay zeka destekli ürünler aracılığıyla işletmelerin müşterilerle etkileşim biçimleri değişerek, benzersiz yeni deneyimler ortaya çıkmaktadır (Wang vd., 2024).

Yapay zeka araçları önemli faydalar sağlasa da bağlamsal anlayış, doğru karar verme ve yapay zekadan elde edilen analizler sonucunda çıkarılan içgörülerden etkin stratejiler oluşturma noktasında insan müdahalesi göz ardı edilmemelidir (Villegas, 2023). Yapay zekanın müşteri deneyiminde kullanımının getirdiği bazı olumlu ve olumsuz yönler Çizelge 1’de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Yapay Zeka Müşteri Deneyimi Avantajları ve Dezavantajları

Yapay Zeka Müşteri Deneyiminin Sağladığı Avantajlar	Yapay Zeka Müşteri Deneyiminin Dezavantajları
1. Kişiselleştirilmiş Etkileşim: Yapay zeka, işletmelerin büyük ölçekte kişiselleştirilmiş deneyimler sunmasına yardımcı olur.	1. İnsan Dokunuşu Eksikliği: Yapay zeka süreçleri hızlandırır, ancak insana özgü duygusal derinlikten yoksundur.
2. 7/24 Ulaşılabilirlik: Yapay zeka destekli sohbet robotları, müşteri memnuniyetini artırarak günün her saati destek verebilir.	2. Etik Hususlar: Müşteri verilerinin işlenmesi ve gizliliğinin korunması, sorumlu yapay zeka uygulamalarını zorunlu kılar.
3. Veriye Dayalı İçgörü: Yapay zeka algoritmaları, karar mekanizmalarına içgörüler sunmak amacıyla büyük hacimdeki müşteri verisini analiz eder.	3. Öğrenme Eğrisi ve Uygulamada Zorluklar: Yapay zeka teknolojilerinin benimsenmesi, eğitim ve mevcut sistemlerle entegrasyonu gerektirir.
4. Verimlilik Artışı: Tekrarlayan görevlerin otomasyonu, çalışanların yüksek değerli etkileşimlere ve karmaşık problem çözümlerine odaklanmasına imkân tanır.	4. Bakım ve İzleme: Yapay zeka sistemlerinin yüksek performansını garantilemek için sürekli olarak izlenmesi ve güncellenmesi gereklidir.
5. Gelişmiş Müşteri Katılımı: Yapay zeka destekli kişiselleştirme ve proaktif öneriler, müşterilerle daha derin bir etkileşimi mümkün hale getirir.	5. İlk Yatırım: Yapay zeka çözümlerinin hayata geçirilmesi, teknoloji altyapısı ve yetenek edinimi için başlangıç maliyetleri gerekebilir.

Kaynak: Villegas (2023).

Yukarıda yer alan çizelgede görüldüğü üzere yapay zekanın müşteri deneyimleri açısından avantajlarını verilere dayalı olarak içgörülerin edinilmesi, müşterilerin geniş düzeyde katılımının sağlanması, verimliliklerin artması, etkileşimlerin kişiselleştirilmesi gibi pek çok yönden değerlendirmek mümkündür. Bunun yanında bazı etik konular ve insan dokunuşunun eksikliği gibi bazı temel dezavantajlar da bulunmaktadır (Villegas, 2023).

3. YAPAY ZEKA DESTEKLİ MÜŞTERİ DENEYİMİ ÖRNEKLERİ

Bu bölümde, yapay zekayı müşteri deneyimi süreçlerinde etkili bir şekilde kullanan, işletme ve markalar incelenmiştir.

Apple

Teknolojiyi günlük yaşama entegre etme konusunda başarı yakalayan Apple, donanım, yazılım ve hizmetlerin uyum içinde olduğu; müşteri deneyimini ve memnuniyetini üst düzeye taşıyan bir ekosistem geliştirmeyi başarmıştır (Patov, 2024a). Apple, ekosistemi genelinde müşterilerine daha kişiselleştirilmiş deneyimler sunmak için yapay zeka ve makine öğrenimini kullanmaktadır (Patov, 2024a). Yapay zeka destekli Siri ya da Fotoğraflar uygulaması Apple'ın müşteri deneyimini geliştirmek için kullandığı belli başlı hizmetlerdendir. Apple müşteri deneyimi vizyonu doğrultusunda, ürünlerini ve hizmetleri sürekli olarak müşteri odaklı olacak şekilde düzenlemeye çalışmaktadır (<https://cxjournal.medium.com/customer-experience-strategy-of-apple-revealing-the-secret-e33007e51c9b>, 2020). Şöyle ki, Apple'ın en son yeniliklerinden *Apple Intelligence* adlı yeni yapay zeka stratejisi doğrultusunda, OpenAI ile iş birliği gerçekleştirilmiş ve ChatGPT aygıtlarına entegre edilmiştir (<https://liquidity-provider.com/news/apples-new-ai-a-giant-leap-in-the-user-experience/>, 2024). Yapay zekanın entegrasyonu, kullanıcıların ürünlerle etkileşim biçimlerini dönüştürürken, onları daha zeki, sezgisel ve derin kişiselleştirmeler sunabilecek hale getirmektedir (James, 2024). Dolayısıyla Apple yapay zekayı müşteri deneyimi uygulamalarına etkili şekilde entegre ederek hem işlevsellik sağlama hem de müşterilerin eşsiz deneyimler yaşaması açısından önemli bir örnek olarak gösterilebilmektedir.

Amazon

Amazon'un müşteri deneyimi stratejisi, "Dünyanın en müşteri odaklı şirketi" olmak şeklinde açıklanmaktadır (Patov, 2024b). Bu bakımdan Amazon son derece yenilikçi araç ve teknolojileri uygulamalarına entegre etmektedir. Özellikle müşteri deneyimini geliştirmek için en son teknolojilerden yararlanan Amazon; yapay zeka destekli sesli asistanı Alexa ile alışveriş deneyimini ve satın alımları daha da kolay hale getirmektedir (Patov, 2024b). Amazon, yapay zeka desteğiyle müşterilerinin karar verme süreçlerini basitleştirmekte ve bilinçli alışverişi teşvik etmektedir (Pohrebniyak, 2024). Amazon, müşteri davranışlarını, satın alma geçmişini, istek listelerini, sepete eklenen ürünleri ve diğer kişilerin neler satın aldığını analiz ederek kişiselleştirilmiş bir deneyim sağlamak için yapay zeka destekli öneri sistemlerini kullanmaktadır (Gothankar, 2024). Ayrıca Amazon, yapay zeka, otomasyon ve büyük veriyi kullanarak alışveriş deneyimlerini kişiselleştirip verimliliği artırırken, drone teslimatı, artırılmış gerçeklik ve kasiyersiz mağaza teknolojileriyle de rekabetçi pazarda kendini bir adım öteye taşımaktadır (<https://mana-analytics.com/en/technological-innovations-amazon-customer-experience/>, 2024). Amazon'un özellikle kişiselleştirilmiş ve müşterilere özgü hale getirilmiş olan uygulamalarıyla yapay zekayı müşteri deneyimi odaklı kullanan başarılı örneklerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Netflix

Netflix'in kullanıcıları/müşterileri kendine bağlama ve kusursuz deneyim sunma yeteneğinin ardında yapay zeka teknolojisi yer almaktadır (O'Grady, 2024). Netflix yapay zeka uygulama yolculuğunda, değişen izleyici tercihlerine uyum sağlama ve rekabetçi yayın pazarında üst sıralarda yer alma amaçları doğrultusunda hareket etmektedir (Antonyuk, 2024). Müşteri içgörülerine ulaşmak için yapay zekadan yararlanan Netflix, kişiselleştirilmiş öneriler sunabilmekte, içerik oluşturma stratejilerini optimize edebilmekte ve bunun sonucunda kullanıcı deneyimini geliştirebilmektedir (<https://eclipse-ai.com/netflix-and-the-power-of-ai-unleashing-customer-insights-for-unparalleled-personalisation/>, 2023). Bu doğrultuda Netflix, kullanıcı taleplerini öngörmek ve içeriğin dağıtım ağını daha iyi yönetebilmek için makine öğrenimi algoritmalarından yararlanmaktadır (O'Grady, 2024). Makine öğrenimi yöntemlerini kullanarak içerik önerilerini daha alakalı ve ilgi çekici hale getiren Netflix, bu sayede kullanıcı deneyimini üst düzeylere taşıyabilmektedir (O'Grady, 2024). Netflix kullandığı teknolojiler ve teknikler aracılığıyla, müşterilerden gelen geri bildirimleri ve sosyal medya yorumlarını, doğal dil işleme ve duygu analizi teknolojileri aracılığıyla olumlu, olumsuz veya nötr şekilde değerlendirebilmekte; böylece kullanıcı deneyimini iyileştirebilecek stratejiler üretebilmektedir (Gachet, 2023). Netflix, müşterilerine kişiselleştirilmiş bir deneyim sunarak genel müşteri hizmetini büyük ölçüde arttırmaktadır (Gachet, 2023). Öyle ki, yapay zekayı kullanarak, ne izlendiğini, aynı videoya kaç kez tıkladığını ve ne kadar süre izlendiğini tespit edebilmektedir. Sonuç olarak Netflix, öneri algoritmalarıyla kullanıcı deneyimini geliştirerek hem kendisine fayda sağlamakta hem de izleyicileri için tatmin edici bir deneyim oluşturmaktadır (Antonyuk, 2024). Netflix, eğlence gibi beğenilerin ve tercihlerin çok farklılaştığı bir sektörde yapay zekanın müşteri deneyimi açısından etkili şekilde kullanıldığı bir örnek olarak görülmektedir.

H&M

H&M, yapay zeka ve makine öğreniminden yararlanarak müşteri deneyimini önemli ölçüde iyileştirmeyi hedeflemektedir (<https://aiexpert.network/case-study-how-hm-leverages-ai-for-supply-chain-efficiency-and-customer-experience/>, 2023). Bu doğrultuda H&M, sanal prova odaları ve yapay zeka destekli içgörülerle tedarik zincirlerini optimize etmeye kadar müşteri deneyimini geliştirecek pek çok uygulamayı yapay zeka stratejilerine entegre etmiştir (<https://digitaldefynd.com/IQ/hm-using-ai-case-study/>, 2024). Şirketin yapay zeka kullanımı, kişiselleştirilmiş alışveriş, talep tahmini ve trend analizi gibi birçok uygulamayı kapsamaktadır (<https://digitaldefynd.com/IQ/hm-using-ai-case-study/>, 2024). Öte yandan H&M, yapay zeka, makine öğrenimi, bilgisayar görüşü, 3D tasarım ve sanal showroom'lar gibi uygulamalar aracılığıyla teknolojik yatırımlar sonucunda müşteri deneyimini geliştirmeyi öncelikli hale getirmiştir (<https://infotechlead.com/cio/hm-strengthens-digital-and-customer-experience-initiatives-86902>, 2024). Moda sektörü müşterilerin kişisel tercihlerinin öne çıktığı ve değişen

trendlerin önemli olduğu bir alandır. Bu anlamda H&M'in müşteri deneyimine yönelik yapay zeka uygulamalarının iyi bir örnek oluşturduğu görülmektedir.

Starbucks

Starbucks, yenilikçi ödül programları ve olağanüstü müşteri deneyimleriyle müşteri sadakati oluşturma konusunda ustalaşmış bir markadır (Patov, 2024c). Bu doğrultuda Starbucks, "Deep Brew" olarak bilinen yapay zeka destekli bir araçla keyifli bir kullanıcı deneyimi sunmaya çalışmaktadır (Gothankar, 2024). Starbucks bu araçla, pazarlama mesajlarını özelleştirmek, mağazalardaki envanteri yönetmek, mağaza işgücü dağıtımlarını optimize etmek ve markaya yönelik sadakati artırmayı hedeflemektedir (<https://futurestores.wbresearch.com/blog/starbucks-ai-serve-customers-strategy>, 2020). Araç diğer yandan, hava durumundan müşterilerin geçmiş siparişlerine, günün saatinden konuma göre menü önerilerine kadar çeşitli hizmetleri sağlama noktasında görev almaktadır (Gothankar, 2024). Starbucks, günümüz şartlarının rekabetçi ortamında kritik bir öneme sahip olan kişiselleştirilmiş müşteri deneyimi hizmetini sunmak için veri analitiğinden yararlanmaktadır (Patov, 2024c). Müşteri tercihlerini belirleyebilen, deneyimi kişiselleştiren ve sadakati teşvik eden veri odaklı yaklaşımlarla Starbucks, müşterilerinin günlük yaşamının bir parçası haline gelmektedir (<https://aiexpert.network/case-study-starbucks-revolutionizes-the-coffee-experience-with-ai/>, 2024). Müşterilerle ilişkilerin geliştirilmesinde kişiselleştirme yoluna başvuran Starbucks'ın bu anlayışını yapay zeka destekli olarak da sürdürdüğü görülmektedir. Bu anlamda Starbucks'ı başarılı bir örnek olarak değerlendirmek mümkündür.

Ulta Beauty

Ulta Beauty, rekabet üstünlüğü sağlama ve müşteri memnuniyetlerini artırma yolunda yapay zeka teknolojilerinden faydalanmaktadır (Ramirez, 2024). Bu bakımdan Ulta Beauty müşteri deneyimini iyileştirmede etkileyici teknolojileri keşfetmek için özel bir inovasyon ekibi oluşturmuştur (Carew, 2024). Ulta Beauty'den Kelly Mahoney, yapay zeka ve makine öğrenmesi alanına eğilim gösterdiklerini vurgulamaktadır (Ehrlich, 2023). Ulta Beauty, yapay zekadan çok farklı şekillerde yararlanmaktadır (Ramirez, 2024): 1) Kişiselleştirilmiş alışveriş deneyimi için öneri sistemleri, 2) Sanal deneme teknolojisi ile artırılmış gerçeklik filtreleri, 3) Envanter yönetimi ve tedarik zinciri optimizasyonu için talep tahmini, 4) Müşteri içgörülerini ve pazarlama stratejilerini geliştirme amacıyla duygu analizi, 5) Çalışan eğitimi ve operasyonel verimlilik için sanal eğitim modülleri. Yapay zekanın bu çok yönlü kullanımıyla Ulta Beauty, yalnızca güzellik sektöründe değil, aynı zamanda şirket gelişimini ve müşteri memnuniyetini arttırmak için en son teknolojilere dahil olan bir marka olarak piyasada kendini konumlandırmaya çalışmaktadır (High, 2024). Bu bakımdan Ulta Beauty'nin yapay zekayı kullanma konusundaki proaktif yaklaşımı, onu başarı ve büyüme açısından gelecekte daha iyi yerlere taşıyacağını belirtmek yanlış olmayacaktır (Ramirez, 2024). Trendleri sürekli olarak

değişen bir alan olan güzellik, yapay zekanın etkili şekilde kullanılabilceği beklentileri içermektedir. Ulta Beauty'nin bu anlamda iyi bir örnek oluşturduğu söylenebilmektedir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Müşteri deneyimleri bir işletmenin başarısının ve rakipleriyle yarışabilmesinin temelini oluşturmaktadır. Bu bakımdan müşterilerin zihinlerinde olumlu algılar oluşturmak ve söz konusu müşterilerle anlamlı bağlar kurmak isteyen işletmeler, benzersiz deneyimler yaşatmanın yollarını aramaktadırlar. Yapay zeka, müşteri deneyimini şekillendiren, değerli fırsatlar sağlayan ve müşterilerle ilişkileri kolaylaştıran bir teknoloji olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beyaz eşyadan moda, telekomünikasyondan eğlenceye kadar birbirinden farklı sektörlerde yer alan işletme ve markalar, müşterilerine zengin deneyimler yaşatmak ve müşteri sadakatini arttırmak için yapay zeka teknolojilerinden yararlanmaktadır. Veri analitiği, makine öğrenimi ve diğer yapay zeka teknolojileriyle işletmeler, müşterilerini daha iyi tanımakta, beklentilerini öğrenmekte ve bu sayede etkili deneyim stratejileri oluşturmaktadır. Yapay zekanın kişiselleştirme ve otomasyon yetenekleri, müşterilere kendilerini ayrıcalıklı hissedecekleri eşsiz deneyimler yaşatma noktasında işletmelere büyük fırsatlar sunmaktadır. Aynı şekilde sohbet robotları, tahmine dayalı analitik, duygu analizleri gibi teknolojiler süreçleri optimize etmekte ve kusursuz müşteri deneyimleri yaratılmasına destek olmaktadır. Dolayısıyla işletmeler müşteri deneyimi yönetim sürecinde operasyonel süreçleri yürütme ve müşteri ilişkilerini geliştirme konusunda yapay zekanın sunduğu bu olanaklardan yararlanmaktadır. Tüm bunların sonucunda kişiselleştirilmiş müşteri deneyimleri aracılığıyla uzun süreli müşteri ilişkileri geliştirilmekte ve müşteri sadakati güçlendirilmektedir.

Bu çalışmada, yapay zekanın müşteri deneyimini nasıl etkilediğini ortaya koyabilmek için çeşitli sektörlerden marka ve işletmelerin yapay zeka destekli müşteri deneyimi stratejileri ve uygulamaları incelenmiştir. Yapay zekayı müşteri deneyiminde etkin olarak kullanan örnekler bakıldığında, pek çok avantaj elde ettikleri görülmektedir. Bunlar arasında müşteri tercihlerini ve ihtiyaçlarını önceden tahmin etme, hizmetlerin etkinliği artırma, verilerden elde edilen içgörüler doğrultusunda kişiselleştirilmiş deneyimler sunma gibi bazı özellikler bulunmaktadır. Tüm bunlar işletmelerin verimliliğini ve başarısını artırırken, aynı zamanda müşterilerin memnun kaldığı kusursuz ve keyifli deneyimleri ortaya çıkarmaktadır. Böylece her iki tarafın da kazandığı dinamik bir süreç gerçekleşmiş olmaktadır.

Diğer taraftan yapay zekanın sunduğu fırsatlara rağmen, yol açabileceği olumsuz etkiler müşterilerin uzaklaşmasına neden olabileceği riski taşımaktadır. Bundan dolayı müşteri deneyimi süreçlerine yapay zekayı entegre eden işletmeler etik hususları da göz önünde bulundurmalı, insan dokunuşunu süreçlere dahil etmeli ve yapay zekanın etkin olduğu kararları sürekli olarak denetlemelidir.

Bu çalışma kapsamında incelenen örnekler, yapay zekanın müşteri deneyiminin geliştirilmesi açısından önemli fırsatlar sunduğunu açıkça göstermektedir. Gelecekte bu uygulamaların artacağını ve yapay zekanın müşteri deneyimlerini dönüştürme süreçlerinin devam edeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Abdelkader, O. A. (2023). ChatGPT's influence on customer experience in digital marketing: Investigating the moderating roles. *Heliyon*, 9(8).

Ameen, N., Tarhini, A., Reppel, A., & Anand, A. (2021). Customer experiences in the age of artificial intelligence. *Computers in human behavior*, 114, 106548.

Antonyuk, S. (2024). Netflix and learn: How Netflix uses AI to personalize recommendations. <https://litslink.com/blog/all-about-netflix-artificial-intelligence-the-truth-behind-personalized-content> Erişim Tarihi: 30.12.2024

Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 71-88.

Balakrishnan, J., & Dwivedi, Y. K. (2021). Role of cognitive absorption in building user trust and experience. *Psychology & Marketing*, 38(4), 643-668.

Bialkova, S. (2023). AI-driven customer experience: Factors to consider. In *Philosophy of artificial intelligence and its place in society*, 341-35. IGI Global.

Carew, J. (2024). Ulta Beauty embraces low-code to deliver better CX. <https://www.cio.com/article/2510043/ulta-beauty-embraces-low-code-to-deliver-better-cx.html?amp=1> Erişim tarihi: 02.12.2024

Chen, Y., & Prentice, C. (2024). Integrating Artificial Intelligence and Customer Experience. *Australasian Marketing Journal*, 14413582241252904.

Coşkun, F., & Gülleroğlu, H. D. (2021). Yapay zekânın tarih içindeki gelişimi ve eğitimde kullanılması. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 54(3), 947-966.

Daqar, M. A. A., & Smoudy, A. K. (2019). The role of artificial intelligence on enhancing customer experience. *International Review of Management and Marketing*, 9(4), 22.

Delipetrev, B., Tsinaraki, C. & Kostić U. (2020). *Historical evolution of artificial intelligence*, EUR 30221EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Dirsehan, T. (2012). *Müşteri deneyimi tasarımı ve yönetimi*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Ehrlich, C. (2023). AI in customer experience: 5 companies' tangible results. <https://www.cmswire.com/customer-experience/ai-in-customer-experience-5-companies-tangible-results/> Erişim Tarihi: 29.11.2024

Fatma, S. (2014). Antecedents and consequences of customer experience management-a literature review and research agenda. *International journal of business and commerce*, 3(6), 32–49.

Gachet, C. (2023). Impacts of Netflix strategic AI implementation on its customer experience. <https://medium.com/@colombagth/impacts-of-netflix-strategic-ai-implementation-on-its-customer-experience-45e7eef2d84f> Erişim Tarihi: 19.11.2024

Gothankar, M. (2024). 12 ways generative AI will improve the customer experience in 2024. <https://www.signitysolutions.com/blog/generative-ai-in-customer-experience> Erişim Tarihi: 20.11.2024

Grewal, D., Levy, M., & Kumar, V. (2009). Customer experience management in retailing: An organizing framework. *Journal of retailing*, 85(1), 1-14.

Groumpos, P. P. (2023). A critical historic overview of artificial intelligence: Issues, challenges, opportunities, and threats. In *Artificial Intelligence and Applications* 1(4), 197-213.

Haenlein, M., & Kaplan, A. (2019). A brief history of artificial intelligence: On the past, present, and future of artificial intelligence. *California Management Review*, 61(4), 5-14.

Haleem, A., Javaid, M., Qadri, M. A., Singh, R. P., & Suman, R. (2022). Artificial intelligence (AI) applications for marketing: A literature-based study. *International Journal of Intelligent Networks*. 3, 119-132.

Hasan, R., Weaven, S., & Thaichon, P. (2021). Blurring the line between physical and digital environment: The impact of artificial intelligence on customers' relationship and customer experience. In *Developing digital marketing* (pp. 135-153). Emerald Publishing Limited.

High, P. (2024). Ulta Beauty is driving innovation and elevating customer experiences. <https://www.forbes.com/sites/peterhigh/2024/10/28/ulta-beauty-is-driving-innovation-and-elevating-customer-experiences/> Erişim Tarihi: 29.11.2024

Hildebrand, C. (2019). The machine age of marketing: How artificial intelligence changes the way people think, act, and decide. *NIM Marketing Intelligence Review*, 11(2), 10-17.

Hoyer, W. D., Kroschke, M., Schmitt, B., Kraume, K., & Shankar, V. (2020). Transforming the customer experience through new technologies. *Journal of interactive marketing*, 51(1), 57-71

Ifekanandu, C. C., Anene, J. N., Iloka, C. B., & Ewuzie, C. O. (2023). Influence of artificial intelligence (AI) on customer experience and loyalty: Mediating role of personalization. *Journal of Data Acquisition and Processing*, 38(3), 1936-1960.

James, M. (2024). Exploring the power of Apple Intelligence: A new era of smart innovation. <https://dev.to/thenexttech/exploring-the-power-of-apple-intelligence-a-new-era-of-smart-innovation-1lef> Erişim Tarihi: 11.12.2024

- Kacar, M. (2023). Application of AI in customer experience management. In *Marketing and Sales Automation: Basics, Implementation, and Applications*, 409-430, Cham: Springer International Publishing.
- Khansa, A., & Sutabri, T. (2024). Pengembangan customer experience berbasis artificial intelligence pada startup marketplace shopee. *Router: Jurnal Teknik Informatika dan Terapan*, 2(4), 28-39.
- Koçyiğit, A., & Darı, A. B. (2023). Yapay zekâ iletişiminde Chatgpt: İnsanlaşan dijitalleşmenin geleceği. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 427-438.
- Mukhamediev, R. I., Popova, Y., Kuchin, Y., Zaitseva, E., Kalimoldayev, A., Symagulov, A., ... & Yelis, M. (2022). Review of artificial intelligence and machine learning technologies: classification, restrictions, opportunities and challenges. *Mathematics*, 10(15), 2552.
- O' Grady, J. (2024). Netflix's secret sauce: How AI elevates the streaming experience. <https://igniteai.com.au/netflix-secret-sauce/> Erişim Tarihi: 19.11.2024
- Parise, S., Guinan, P. J., & Kafka, R. (2016). Solving the crisis of immediacy: How digital technology can transform the customer experience. *Business Horizons*, 59(4), 411-420.
- Patov, A. (2024a). How Apple elevates customer experience (CX) through ecosystem integration. <https://www.renaissance.io/journal/how-apple-elevates-customer-experience-cx-through-ecosystem-integration> Erişim Tarihi: 28.11.2024
- Patov, A. (2024b). How Amazon redefines customer experience (CX) with innovation and convenience. <https://www.renaissance.io/journal/how-amazon-redefines-customer-experience-cx-with-innovation-and-convenience> Erişim Tarihi: 28.11.2024
- Patov, A. (2024c). How Starbucks builds loyalty and enhances customer experience (CX) with rewards programs. <https://www.renaissance.io/journal/how-starbucks-builds-loyalty-and-enhances-customer-experience-cx-with-rewards-programs> Erişim Tarihi: 30.11.2024
- Peltier, J. W., Dahl, A. J., & Schibrowsky, J. A. (2024). Artificial intelligence in interactive marketing: a conceptual framework and research agenda. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 18(1), 54-90.
- Pillarisetty, R., & Mishra, P. (2022). A review of AI (Artificial Intelligence) tools and customer experience in online fashion retail. *International Journal of E-Business Research (IJEER)*, 18(2), 1-12.
- Pohrebniyak, I. (2024). How 17 global brands use generative AI for customer experience boost. <https://masterofcode.com/blog/generative-ai-for-customer-experience> Erişim Tarihi: 28.11.2024
- Popescu, C. C. (2018). Improvements in business operations and customer experience through data science and Artificial Intelligence. In *Proceedings of the International Conference on Business Excellence* 12(1), 804-815.

Ramirez, M. (2023). *Ultra Beauty: AI use cases 2024*. <https://pitchgrade.com/companies/ultra-beauty-ai-use-cases> Erişim Tarihi: 30.11.2024

Schmitt, B. H. (2003). *Customer experience management: A revolutionary approach to connecting with your customers*. John Wiley and Sons, New Jersey, USA.

Thakur, R. (2024). Introduction to artificial intelligence and its importance in modern business management. In *Leveraging AI and emotional intelligence in contemporary business organizations*, 133-165. IGI Global.

Tutsal, E., & Ventura, K. (2022). Müşteri deneyimini iyileştirmede yapay zeka uygulamaları: Çevrimiçi perakende firması örneği. *Journal of Social Research & Behavioral Sciences*, 8(16).

Türk Dil Kurumu. (2024). Güncel Türkçe Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 20.11.2024

Verma, S., Sharma, R., Deb, S., & Maitra, D. (2021). Artificial intelligence in marketing: Systematic review and future research direction. *International Journal of Information Management Data Insights*, 1(1), 100002.

Vijayakumar, H. (2023). Unlocking business value with AI-driven end user experience management (EUEM). In *Proceedings of the 5th International Conference on Management Science and Industrial Engineering* (pp. 129-135).

Villegas, F. (2023). Artificial intelligence customer experience: What is it, pros, cons and best tools. QuestionPro. <https://www.questionpro.com/blog/ai-customer-experience/> Erişim Tarihi: 23.11.2024

Wang, P., Li, K., Du, Q., & Wang, J. (2024). Customer experience in AI-enabled products: Scale development and validation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103578.

Yegen, B. (2023). Vergilemede yeni bir yaklaşım: Yapay zekâ. *Politik Ekonomik Kuram*, 7(2), 140-154.

Apple's New AI: A Giant Leap in the User Experience. <https://liquidity-provider.com/news/apples-new-ai-a-giant-leap-in-the-user-experience/> Erişim Tarihi: 30.11.2024

Case Study: Starbucks Revolutionizes the Coffee Experience with AI. <https://aiexpert.network/case-study-starbucks-revolutionizes-the-coffee-experience-with-ai/> Erişim Tarihi: 30.11.2024

Case Study: How H&M Leverages AI for Supply Chain Efficiency and Customer Experience. <https://aiexpert.network/case-study-how-hm-leverages-ai-for-supply-chain-efficiency-and-customer-experience/> Erişim Tarihi: 30.11.2024

Customer Experience Strategy of Apple — Revealing the Secret.

<https://cxjournal.medium.com/customer-experience-strategy-of-apple-revealing-the-secret-e33007e51c9b>

Erişim Tarihi: 28.11.2024

Exploring the Impact of Technological Innovations on Amazon's Customer Experience.

<https://mana-analytics.com/en/technological-innovations-amazon-customer-experience/>

Erişim Tarihi: 29.11.2024

How AI is Transforming Customer Experience for Businesses 2024.

<https://www.fullstory.com/blog/ai-in-customer-experience/> Erişim Tarihi: 22.11.2024

H&M strengthens digital and customer experience initiatives. <https://infotechlead.com/cio/hm-strengthens-digital-and-customer-experience-initiatives-86902>

Erişim Tarihi: 30.11.2024

Netflix and the Power of AI: Unleashing Customer Insights for Unparalleled Personalisation.

<https://eclipse-ai.com/netflix-and-the-power-of-ai-unleashing-customer-insights-for-unparalleled-personalisation/>

Erişim Tarihi: 28.11.2024

Starbucks Is Using AI and More to Better Serve Its Customers.

<https://futurestores.wbresearch.com/blog/starbucks-ai-serve-customers-strategy> How Erişim

Tarihi: 30.11.2024

5 ways H&M is using AI [Case Study] [2024]. <https://digitaldefynd.com/IQ/hm-using-ai-case-study/>

Erişim Tarihi: 30.11.2024

SÜRDÜRÜLEBİLİR MODA PAZARLAMA UYGULAMALARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dr.Öğr.Üyesi Reyhan BAHAR

Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Gönen Meslek Yüksekokulu,
reyhanbahari@gmail.com- 0000-0001-5872-6275

Doç.Dr. Bilge Villi

Balıkesir Üniversitesi, Sındırgı Meslek Yüksekokulu,
bilgevilli@hotmail.com - 0000-0002-1175-2043

ÖZET

Artan dünya nüfusu ile doğru orantılı olarak artan tüketim miktarı doğal kaynakların da yoğun bir şekilde tüketilmesine neden olmuştur. Bu sebeple ekolojik sorunlar gün geçtikçe artmaya başlamıştır ve buna paralel olarak da bu konuda kaygı duyan tüketiciler tüketim noktasında hassasiyet göstermeye başlamıştır. Tüketicilerin bu konuda farkındalık göstermesi ve sürdürülebilir tüketim motivasyonlarının artması işletmelerin bu yönde faaliyetler göstermesine neden olmuştur. Ekolojik sorunlara sebep olan sektörlerden biri de moda sektörüdür. Bu sebeple yaşanan bu değişimlerden moda sektörü de payına düşüne almıştır ve sektörde yer alan birçok marka sürdürülebilir moda stratejilerini uygulamaya başlamıştır. Moda sektörü genel olarak hızlı moda ile karakterize edilmekte, kısa süreli kullanılan kıyafetleri içermektedir. Ancak günümüzde yaşanan iklim değişikliği, üretim esnasında ortaya çıkan kimyasal atıklar, çevresel sorunlar, sektörde güvencesiz şartlarda ucuza çalışan işçilerin hakları gibi sorunlar moda sektöründe de sürdürülebilirlik anlayışını gerekli kılmıştır. Sürdürülebilir moda anlayışı hızlı moda bir eleştiri olarak doğmuştur. Sürdürülebilir moda anlayışı bir ürünün nasıl üretilmesi ve nasıl tüketilmesi gerektiği ile ilgili bütüncül bir bakış açısına dayanmaktadır. Bu çalışmada ise Türkiye’de faaliyet gösteren ve marka bilinirliği yüksek 5 moda markasının internet siteleri, online satış ortamları ve sürdürülebilirlik raporları incelenerek sürdürülebilir moda pazarlaması uygulamalarını incelemek ve tüketicileri sürdürülebilir tüketime yöneltmek için hangi faaliyetleri yürüttüklerini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Tüketim, Sürdürülebilir Moda

THE IMPACT OF SUSTAINABLE FASHION MARKETING PRACTICES ON SUSTAINABLE CONSUMPTION PATTERNS

ABSTRACT

The increase in consumption in direct proportion to the growth of the world's population has led to an intensive use of natural resources. For this reason, environmental problems have started to increase day by day and, in parallel, consumers who are concerned about this issue have started to show sensitivity at the point of consumption. Consumers' awareness of this issue and the increase in sustainable consumption motivations have led companies to take action in this direction. One of the sectors that causes environmental problems is the fashion sector. For this reason, the fashion sector has also taken part in these changes and many brands in the sector have started to implement sustainable fashion strategies. The fashion sector is generally characterised by fast fashion and includes clothing that is used for a short period of time. The aim of this study is to examine the fashion sector and what activities it is undertaking to guide consumers towards sustainable consumption. However, today's issues such as climate change, chemical waste in production, environmental problems, the rights of workers in the sector working cheaply and in precarious conditions have made it necessary to understand sustainability in the fashion sector. The concept of sustainable fashion emerged as a critique of fast fashion. The understanding of sustainable fashion is based on a holistic perspective of how a product should be produced and consumed. The aim of this study is to examine the marketing practices of sustainable fashion by analysing the websites, online sales environments and sustainability reports of 5 fashion brands operating in Turkey with high brand recognition and to identify the activities they undertake to guide consumers towards sustainable consumption.

Keywords: Sustainability, Sustainable Consumption, Sustainable Fashion

1. GİRİŞ

Günümüzde nüfus artışı, teknolojik ve endüstriyel gelişmeler tüketimin artmasına ve doğal tüketimin kontrolsüzce kullanılmasına neden olmuştur. Tüketimin en hızlı olduğu sektörlerden biri moda sektörüdür (Grazzini vd., 2021; Moon vd., 2015). Hızlı modanın yükselişi, üretimin gelişip düzenli hale gelmesi ve giysilerin kısa süreli kullanımı gibi nedenlerle moda sektörü dünyada en çok üretilen ve kaynak tüketen sektördür (Jacometti, 2019). Bu nedenle aşırı tüketim ve kısa süreli ürün yaşam döngüsü özelliklerine sahip olan hızlı moda sektörü, işletmelere büyük bir kar kaynağı yaratırken çevre ve iklim üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır (Long ve Nasiry, 2022).

Moda endüstrisi, küresel karbon emisyonlarının yaklaşık %10'undan ve dünya çapında su israfının %20'sinden sorumludur (Avrupa Parlamentosu, 2021; UNECE, 2018). Moda endüstrisi, petrol ve gaz endüstrisinden sonra en önemli çevre kirliliği kaynağı olarak

görülmektedir (Qutab, 2017). Sektörün üretim aşamasında doğal kaynak ve enerjiyi aşırı kullanması karbondioksit gazı oluşumuna neden olmaktadır. (Shafie vd., 2021). Ayrıca giyim üretiminde kullanılan pamuk, üretim aşamasında tonlarca su tüketilmesine neden olmaktadır. Kullanılan çeşitli kimyasallar, toksik boyalar ve pestisitler de sektörün çevreye verdiği diğer zararlar arasındadır (Hasbullah vd., 2020). Ayrıca 2023 yılı itibariyle moda endüstrisi yılda 92 milyon ton atık üretmiştir (Avrupa Parlamentosu, 2023). Başka bir deyişle endüstri, üretim, kullanım ve tüketimin tüm aşamalarında çevreye zarar vermektedir (Onur, 2020). Bu etkiler göz önüne alındığında hızlı moda, iklim krizi ve çevre sorunları açısından tartışma konusu haline gelmiştir. Bu noktada aşırı tüketim ve çevre kirliliği gibi konulara değinmeyi hedefleyen ve iklim değişikliğine çözüm olabilecek sürdürülebilir moda kavramı doğmuştur (Kim vd., 2022). Son yıllarda sürdürülebilirlik kavramı dünya çapında giderek popülerlik kazanmakta, bireyler ve kurumlar günlük yaşamlarının çeşitli düzeylerinde sürdürülebilirlik uygulamalarını hayata geçirmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda moda sektöründeki markalar da sürdürülebilir bir yaklaşım benimsemeye başlamışlardır (Chang ve Jai, 2015). Markaların kendi çalışmalarının yanı sıra sektördeki diğer markalarla ortaklaşa yürüttükleri girişimler de dikkat çekmektedir. Sektörün çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik taahhütleri içeren "Moda Paketi", birçok uluslararası moda markası, perakendeci ve üreticinin katılımıyla oluşturulmuştur. Karbon emisyonlarını azaltma, biyolojik çeşitliliği koruma ve deniz kirliliğini önleme gibi hedefler bu kapsamda ele alınan taahhütler arasındadır (The Fashion Pact, 2024). Ayrıca günümüzde tüketicilerin iklim değişikliği ve sınırlı kaynaklar gibi konuların farkında oldukları ve bu konuda geliştirilen sürdürülebilirlik çalışmalarına olan ilgilerinin arttığı bilinmektedir (Vehmas vd., 2018).

Bu amaçla bu çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren 5 tanınmış moda markasının sürdürülebilir moda faaliyetlerini incelemek amaçlanmıştır.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR MODA

Sürdürülebilirlik kavramı, "gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğini tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılayan gelişme" olarak tanımlanabilir. Sürdürülebilirlik yaklaşımına sahip şirketler, ekonomik faydalar sağlamanın yanı sıra çevreye duyarlı ve sosyal hizmetler sunmaya çalışırlar (Chabowski vd., 2011).

Sürdürülebilir tüketicilik, küresel ısınma, çöp bertarafı, ozon tabakasının incilmesi, toksik atık, gıda kirliliği, su kalitesi ve nesli tükenmekte olan türlerin korunması gibi konulara odaklanmaktadır. Günümüzde birçok tüketici tüketim kararlarında çevre korumayı dikkate almaktadır. Bu nedenle işletmeler, çevreye duyarlı pazarı ele geçirmek için sürdürülebilirlik faaliyetlerinde bulunmaktadır (Kim ve Damhorst, 1998).

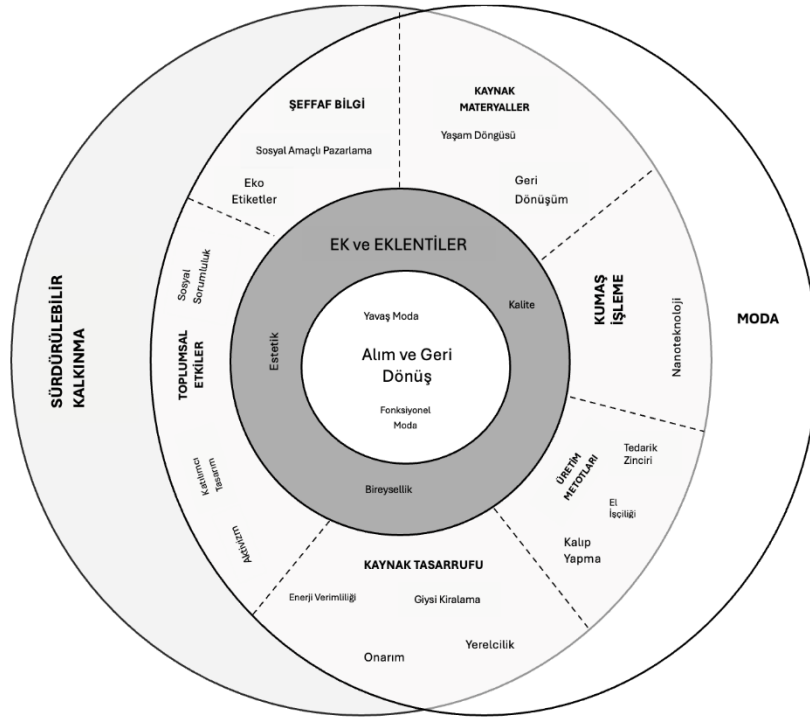
Sürdürülebilirlik hem üretim hem de tüketim süreçlerini kapsayan bir unsurdur. Hazır giyim sektöründe sürdürülebilirlik, ürünün tasarım, üretim ve dağıtım aşamalarında yerel kaynakların kullanılması, üretici ile tüketici arasında daha az aracılık gerektiren şeffaf üretim sistemlerinin

kullanılması ve daha uzun ömürlü sürdürülebilir ürünlerin üretilmesi yoluyla elde edilmektedir (Clark, 2008). Moda sektörü, tüketicilerin moda için uygun kıyafetler satın alma eğilimi nedeniyle giyim üretiminde büyük bir artışa neden olmakta ve buna bağlı olarak giyim tüketimi artmaktadır. Hızlı moda trendiyle kıyafetlerin hızla tüketilmesi çevreye de zarar vermektedir (Razzaq vd., 2018). Moda sektörü günümüzde çevreyi en çok kirleten üçüncü sektördür (İklim Ticareti, 2023). Özellikle hızlı moda endüstrisinin su kirliliği, doğal kaynakların aşırı tüketimi, sera gazı emisyonları ve atık üretimi gibi birçok çevresel etkisi vardır (Avrupa Parlamentosu, 2023). Bu nedenle bu endüstride sürdürülebilirlik uygulamalarının önemi artmaktadır.

Moda pazarlama sistemi mikro ve makro boyutlarda birçok açıdan eleştirilmiştir. Mikro boyutlarda çalışanların hakları, fiyat-performans dengesinde adalet ve yanıltıcı ürünler ilk sırada yer alır. Aşırı lüks moda markaları ve düşük kaliteli ürünler de bu kategoride değerlendirilir. Kullanımdan sonra bozulan, değişen ve özelliklerini kaybeden düşük kaliteli ürünler uzun vadede markaları ve işletmeleri olumsuz etkiler. Makro boyutlarda ise moda işletmelerinin doğaya ve insanlara verdiği kasıtsız ve beklenmedik zararlar hatırı sayılır düzeydedir. Markaların çalışmalarıyla desteklenen aşırı tüketim kaynak, hammadde ve enerji israfını önemli ölçüde artırır. Bir diğer olumsuz yön ise lüks moda markalarının hayvan derileri ve kürkleri kullanmasıdır (Easey, 2009; Tungate, 2008).

Sürdürülebilir moda, eko, yeşil ve etik moda ile birbirinin yerine kullanılan bir kavramdır (Carey ve Cervellon, 2014). Sürdürülebilir moda öncelikle zararlı kimyasallar yerine çevre dostu malzemeler kullanarak ve giysileri geri dönüştürerek atık ve kaynak tüketimini azaltmayı önerir (Jung ve Jin, 2014). Sektörün üretim rakamlarına bakıldığında, özellikle sentetik elyaflar olmak üzere insan yapımı elyaflara olan talebin son yıllarda neredeyse iki katına çıktığı görülmektedir. Polyester ve diğer sentetik kumaşların üretimi, çok fazla ham petrol gerektiren, solunum yolu hastalıklarına neden olabilen ve çeşitli çevresel hasarlara yol açabilen enerji yoğun bir işlemdir. Birçok tekstil üretim tesisi, Kaynak Koruma ve Geri Kazanım Yasası (Claudio, 2007) uyarınca EPA tarafından tehlikeli atık üreticisi olarak kabul edilmektedir.

Moda endüstrisinde sürdürülebilirlik, küresel çevresel ve sosyal sorunların çözümüne önemli katkı sağlayacağı umuduyla giderek daha fazla ilgi görmektedir (Dissanayake ve Pammi, 2012). Sürdürülebilirlik üzerine yapılan çalışmalar, moda endüstrisinin tüketicilerin sürdürülebilirlik alanında artan farkındalığını göz ardı etmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Google'ın Basis ile birlikte Birleşik Krallık'ta 4 bin kişiyle sürdürülebilir moda için satın alma kararlarına etkisini araştırmak amacıyla yaptığı bir çalışmada, tüketicilerin %55'inin sürdürülebilirliğin fiyat ve kaliteden daha önemli olduğunu belirttiği sonucuna varılmıştır (Önder, 2021). Bu durum, sürdürülebilir moda pazarlaması üzerine yapılan çalışmaların artırılması ihtiyacını ortaya koymuştur. Bu nedenle sürdürülebilir moda pazarlaması, Görsel 1'de bütünsel bir görünümle sunulmaktadır.

Görsel 1. Sürdürülebilir Moda Tasarımı Modeli

Kaynak: (Aakko ve Koskennurmi-Sivonen, 2013)

Görsel 1’de, sürdürülebilir moda pazarlamasının merkezinde, insana, doğaya ve çevreye saygılı, nesilden nesile aktarılan işlevsel tasarımlar açıklanmaktadır. Bu tasarımlar, kullanıcının bireysel ve estetik ihtiyaçlarını da dikkate almaktadır. Hammadde temini ve her türlü malzeme seçimi, uzun ürün yaşam döngüsü ve geri dönüşüm konuları dikkate alınarak yapılmaktadır. Eko etiketler, el işçiliği, geleneksel teknikler, verimli enerji kullanımı üretim süreçlerinin bir parçasıdır. Sürdürülebilir tasarımcılar ve markalar, sosyal sorumluluk ve katılımcı tasarıma önem vermektedir. Ürünün tüketiciyle buluştuğu kullanım süreci ve sonrası da planlanmaktadır. İkinci el kıyafetler, onarım, bakım ve onarım süreçleri teşvik edilmektedir. Tüm bu ilkeler ve daha fazlası, mikro düzeyde sürdürülebilir moda pazarlaması tarafından benimsenerek makro düzeyde sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir (Aakko ve Koskennurmi-Sivonen, 2013).

3. METODOLOJİ VE ÖRNEKLEM

Bu çalışmada, nitel veri analizinde kullanılan betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz, nitel verilerin önceden belirlenmiş bir çerçeve doğrultusunda işlenmesi, bulguların tanımlanması ve bu bulguların yorumlanması süreçlerini içeren bir analiz yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Betimsel analizde, verilerin hangi kavram veya temalar etrafında organize edileceği önceden belirlenir ve veriler hazırlanan tematik çerçeveye dayanarak analiz edilir

(Doğanay vd., 2012). Bu bağlamda, bu çalışmada incelenecek temalar aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- Malzeme Yenilikçiliği: Bu temada markaların üretim esnasında kullandıkları inovatif sürdürülebilir malzeme kullanımları incelenmiştir.
- Döngüsel Ekonomi: Bu temada markaların tüketicileri döngüsel ekonomiye katkıda bulunmaları için motive ettikleri uygulamalar incelenmiştir.
- Aktivizm ve Savunuculuk: Bu temada markaların sürdürülebilir moda anlayışını toplumsal olarak yaymaya yönelik çalışmaları incelenmiştir.
- Adil Ticaret Uygulamaları: Markaların sosyal sürdürülebilirlik çabaları çerçevesinde gerçekleştirdikleri uygulamalar incelenmiştir.
- Şeffaf Üretim: Tedarik zinciri yönetiminde tüm süreçlerde sürdürülebilirlik faaliyetlerinin şeffaf olarak izlenmesi adına yürütülen faaliyetler incelenmiştir.

Çalışmada örneklem olarak Türkiye’de YouGov araştırma şirketi tarafından yürütülen “Sürdürülebilir Modaya Yön Veren Markalar” araştırmasında belirlenen markalar arasından bilinirliği yüksek 5 moda markası (H&M, Mavi, LCW, Defacto, Koton) seçilmiştir.

4. BULGULAR

Çalışmada betimsel analiz tekniği çerçevesinde 5 tema belirlenmiştir. Daha sonra örneklem olarak belirlenen 5 markanın internet siteleri, online satış ortamları ve sürdürülebilirlik raporları incelenerek elde edilen veriler belirlenen temalar doğrultusunda analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular her bir marka için düzenlenerek çalışmanın bu kısmında sunulmuştur.

Çizelge 1. H&M Markasının Sürdürülebilir Moda Stratejilerinin İncelenmesi

MARKA	H&M
Yenilikçi Malzeme Kullanımı	-Pamuğa benzeyen ancak üretiminde daha az su gereken ve neredeyse hiç pestisit gerekmeyen, sürdürülebilir ağaç hamurundan üretilen liyosel kullanımı -Geri dönüştürülmüş yün, polyester, plastik ve poliamit kullanımı -Organik ve geri dönüştürülmüş pamuk kullanımı -Vegea™ üzüm derisi (vegan deri) kullanımı -%100 atık pamuktan üretilen Circulose® isimli döngüsel selüloz kullanımı -Atık mahsullerden üretilen geri dönüştürülebilir ve yenilenebilir bir malzeme olan Agraloop™ BioFibre™ kullanımı
Döngüsel Ekonomi	-Bakım rehberinde onarım ve yeniden kullanım önerileri var. -Yama gibi onarım ürünleri de satılıyor. -Yeniden kullanım önerileri ile kullanım süresini uzatma amacı var. -Doğru bakım önerileri ile kıyafetlerin daha uzun süre kullanılmasını sağlamak. -2013’ten bu yana uygulanan kupon karşılığında kıyafet toplama kampanyası. -Yurt dışındaki bazı mağazalarda belli serilerde yer alan kıyafetler için kiralama imkânı sağlamak.
Aktivizm ve Savunuculuk	- Adil ve eşit bir çalışma ortamı için çalıştıkları tedarikçilerle imzalanan Sürdürülebilirlik Taahhüdü - Cinsiyet Eşitliği, kadın hakları, bunlarla ilgili kuruluşları destekleme
Adil Ticaret Uygulamaları	-Adil çalışma, adil ücret, -Çocuk işçi çalıştırmama -Hayvan refahı
Şeffaf Üretim	-Şeffaf tedarik zinciri yönetimi -Ürün etiketlerindeki karekodlar sayesinde ürünün üretim süreçlerine yönelik şeffaflık sağlama

Çizelge 1’de H&M markasının kullandığı sürdürülebilir moda stratejileri sunulmuştur. Markanın internet sitesi belirlenen temalar bakımından incelendiğinde; internet sitesinde

sürdürülebilirlik sekmesinin bulunduğu ve bu sekmenin altında kullandıkları inovatif sürdürülebilir malzemeler, toplumsal adalet ve eşitlik, şeffaflık, çevre ve sürdürülebilirlik için bakım, onarım ve yeniden tasarım tavsiyeleri ile sürdürülebilirlik taahhütlerine yer verdiği görülmüştür.

Çizelge 2. Mavi Markasının Sürdürülebilir Moda Stratejilerinin İncelenmesi

MARKA	MAVİ
Yenilikçi Malzeme Kullanımı	<ul style="list-style-type: none"> - Geri dönüştürülmüş pamuk kullanımı - Organik pamuk kullanımı - Rejeneratif pamuk kullanımı - Sürdürülebilir orman kaynaklarından elde edilen elyaf kullanımı - Geri dönüştürülmüş polyester - İleri dönüştürülmüş malzeme kullanımı - Doğal kil boyalı kumaşlar - Fındık kabuğundan düğmeler - Zeytin çekirdeğinden etiketler - Sadece kâğıt üretimi için yetiştirilen ağaçlardan oluşan yenilenebilir ormanlardan elde edilen FSC sertifikalı kâğıtlar - Vegan denimler
Döngüsel Ekonomi	- Atıl durumdaki ürünlerine Avrupa'nın önemli Döngüsel Ekonomi girişimlerinden biri olan Nivogo mağazalarında yer vererek atıl ürünleri döngüsel ekonomiye kazandırmak
Aktivizm ve Savunuculuk	<ul style="list-style-type: none"> - İnsan haklarına saygılı - Çalışanların çeşitlilik ve farklılıklarına saygılı - Toplumsal cinsiyet eşitliğini destekliyor - %50 kadın yönetici hedefi - Müşteriler, çalışanlar, tedarikçiler, üniversiteler ve STK'ları da sürece dahil eden toplumsal projeler
Adil Ticaret Uygulamaları	<ul style="list-style-type: none"> - İnsan odaklı adil çalışma koşulları - İş ortamında cinsiyet eşitliği, - Kamuyu aydınlatma ve şeffaflık - Hayvan refahını önemseme
Şeffaf Üretim	<ul style="list-style-type: none"> - Tedarik zincirinde uçtan uca izlenebilirliği sağlamak ve çevresel uygunluk denetimlerini yönetmek için özel bir araç kullanımı - Kapsayıcı iş modeli ve sorumlu değer zinciri

Çizelge 2'de Mavi markasının kullandığı sürdürülebilir moda stratejileri sunulmuştur. Markanın internet sayfası incelendiğinde, sayfalarında sürdürülebilirlik sekmesine yer verdikleri ve bu sekmenin altında "All Blue" olarak isimlendirdikleri koleksiyona ve sürdürülebilirlik için belirledikleri insan, çevre, toplum ve denim başlıkları altında topladıkları stratejilere yer verdikleri görülmüştür. Ayrıca marka bu sekmede sürdürülebilirlik raporlarına, sürdürülebilirlikle ilgili sahip oldukları sertifika ve üyelik bilgileri ile konuya ilişkin ödül ve haberlerini de paylaşmıştır.

Çizelge 3. LCW Markasının Sürdürülebilir Moda Stratejilerinin İncelenmesi

MARKA	LCW
Yenilikçi Malzeme Kullanımı	<ul style="list-style-type: none"> - Geri dönüştürülmüş malzeme - Organik malzeme - Organik üzüm kullanımı - Vegan malzeme kullanımı - RDS sertifikalı kaz ve kuş tüyleri - Suni deri kullanımı - Oyuncağa dönüşen kargo kutuları
Döngüsel Ekonomi	<ul style="list-style-type: none"> - Çevreye duyarlı ve eğitici bakım önerileri - Kullanım süresini uzatmaya yönelik bakım önerileri - Ürün etiketlerinde geri dönüştürülmüş malzemedен üretildiği hakkında bilgi verme
Aktivizm ve Savunuculuk	<ul style="list-style-type: none"> - Online platformda yapılan 10 yorumla hatıra ormanında 1 fidan hakkı - LC Waikiki Akademi ile çevre duyarlılık eğitimleri

Adil Ticaret Uygulamaları	<ul style="list-style-type: none"> - Engellilere özel limitless projesi, - Adil çalışma ortamı - İşte kadınlar güçlü yarınlar projesi, - Kurumsal Akademi kapsamında sunulan eğitimler: <ul style="list-style-type: none"> - Moda Bilgisi Gelişim Programı - Sürdürülebilir Elyaf Çeşitleri E-Eğitimi - Sürdürülebilirlik Lensleriyle Modaya Bakış E-Eğitimi - Atık Yönetimi E-Eğitimi - Yeni Dünya Yaklaşımı Eğitimi - Sürdürülebilir Denim Yıkama Eğitimi - Sürdürülebilir Ürün Eğitimi - Kimyasallarla Güvenli Çalışma E-Eğitimi
Şeffaf Üretim	<ul style="list-style-type: none"> - Sosyal sorumlu tedarik ve şeffaflık - İzlenebilir tedarik zinciri

Çizelge 3'te LCW markasının kullandığı sürdürülebilir moda stratejileri sunulmuştur. Markanın internet sayfası incelendiğinde, sayfalarında kurumsal sekmesinin altında sürdürülebilirlik sekmesine yer verdikleri görülmüştür. Sürdürülebilirlik sayfasında ise doğa adına, döngüsel ekonomi, çevre dostu, organik ve hayvan dostu sekmelerine yer vermişlerdir. Marka bu kısımda sürdürülebilirlik raporlarını da yayınlamıştır. Ayrıca bu sayfada, markanın toplumsal eşitlik ve cinsiyet eşitliği gibi toplumsal sürdürülebilirlikle ilgili ve diğer alanlarda aldıkları ödüllerle ilgili haberler de mevcuttur.

Çizelge 4. Defacto Markasının Sürdürülebilir Moda Stratejilerinin İncelenmesi

MARKA	DEFACTO
Yenilikçi Malzeme Kullanımı	<ul style="list-style-type: none"> - Organik pamuk - Geri dönüştürülmüş polyester kullanımı - Yenilenebilir ağaç kaynaklarından elde edilen viskon elyaf kullanımı - Zeytin derisinden ve elma kabuğu ve atıklarından üretilen aksesuarlar
Döngüsel Ekonomi	<ul style="list-style-type: none"> - Ürün bakım talimatlarında sürdürülebilirlik önerileri bulunmamaktadır. - Senin dünyan, ona iyi davran projesi ile döngüsel ekonomiye katkı
Aktivizm ve Savunuculuk	<ul style="list-style-type: none"> - Mutlu Kadın Hareketi - STK'larla iş birlikleri - İstihdama katkı sağlayan toplumsal katkı projeleri
Adil Ticaret Uygulamaları	<ul style="list-style-type: none"> - Çocuk işçi çalıştırmanın önlenmesi - Zorla çalıştırmanın önlenmesi - Ayrımcılığın önlenmesi
Şeffaf Üretim	<ul style="list-style-type: none"> - Tedarikçilerin akredite kurumlar tarafından denetlenerek tedarikçilerin sürdürülebilirlik performansının şeffaflığı sağlanıyor

Çizelge 4'te Defacto markasının kullandığı sürdürülebilir moda stratejileri sunulmuştur. Markanın internet sayfası incelendiğinde, sayfalarında kurumsal sekmesinin altında sürdürülebilirlik sekmesine yer verdikleri görülmüştür. Marka çalışmada incelenen diğer markalardan farklı olarak bu sayfada yalnızca sürdürülebilirlik raporlarına yer vermiştir. Markanın gerçekleştirdiği sürdürülebilirlik faaliyetlerinin tamamı raporların içinde yer almaktadır.

Çizelge 5. Koton Markasının Sürdürülebilir Moda Stratejilerinin İncelenmesi

MARKA	KOTON
Yenilikçi Malzeme Kullanımı	<ul style="list-style-type: none"> - Hayvan refahını önemseme ve hayvanlara zarar veren ürün kullanımından kaçınma - Askı, ambalaj vs. gibi ürünlerde geri dönüştürülmüş plastik - Organik pamuk kullanımı - Geri dönüştürülmüş malzeme kullanımı
Döngüsel Ekonomi	<ul style="list-style-type: none"> - Çevreye duyarlı ve eğitici bakım önerileri - Kullanım süresini uzatmaya yönelik bakım önerileri - Ürün etiketlerinde geri dönüştürülmüş malzemeden üretildiği hakkında bilgi verme
Aktivizm ve Savunuculuk	<ul style="list-style-type: none"> - Yaşama Saygı Koleksiyonu - Hayvan haklarına yönelik projeler - Toplumsal cinsiyet eşitliği projeleri - Sosyal fayda projeleri - Sürdürülebilirlik fikirleri toplamayı amaçlayan fikir küpü projesi

Adil Ticaret Uygulamaları	- İş Etiği Koduyla etnik köken, cinsiyet, kişisel tercihler, ırk, milliyet, ekonomik durum, engellilik, yaş, din ve diğer inançlar gibi özellikler üzerinden ayrımcılık engelleniyor. - Eşit iş, eşit ücret, - Çocuk işçi çalıştırmanın önlenmesi - Cinsiyet eşitsizliğinin önlenmesi
Şeffaf Üretim	- Tedarik zincirinde şeffaflık ve izlenebilirliğin sağlanması - Sorumlu tedarik zinciri

Çizelge 5’te Koton markasının kullandığı sürdürülebilir moda stratejileri sunulmuştur. Markanın internet sayfası incelendiğinde, sayfalarında sürdürülebilirlik sekmesine yer verdikleri ve bu sekmenin altında “All Blue” olarak isimlendirdikleri koleksiyona ve dünyamıza saygılıyız, insana saygılıyız, topluma saygılıyız ve işimize saygılıyız başlıkları altında topladıkları stratejilere yer verdikleri görülmüştür. Ayrıca marka bu sayfada sürdürülebilirlik raporlarına ve bu konuda yürüttüğü projelere yer vermiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, YouGov araştırma şirketinin Türkiye’de yürüttüğü “Sürdürülebilir Modaya Yön Veren Markalar” araştırmasında belirlenen markalar arasından bilinirliği yüksek H&M, Mavi, LCW, Defacto ve Koton markalarının internet siteleri, online satış ortamları ve sürdürülebilirlik raporları incelenerek sürdürülebilir moda pazarlaması uygulamalarını incelemek ve tüketicileri sürdürülebilir tüketime özendirmek için hangi faaliyetleri yürüttüklerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Çalışmada; malzeme yenilikçiliği, döngüsel ekonomi, aktivizm ve savunuculuk, adil ticaret uygulamaları ve şeffaf üretim olmak üzere beş tema belirlenmiştir. Markaların internet siteleri, online satış ortamları ve sürdürülebilirlik raporlarından elde edilen bilgiler bu beş tema çerçevesinde kategorize edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde markaların tamamının birinci kategori olan malzeme yenilikçiliği konusunda girişimleri olduğu söylenebilir. Markaların tamamının organik ve geri dönüştürülmüş malzemeler kullandığı; H&M, Mavi, LCW ve Defacto markalarının vegan ürünler kullandığı; H&M markasının liyosel ve döngüsel selüloz inovatif sürdürülebilir malzemeler kullandığı ve Mavi markasının ek olarak ileri dönüştürülmüş malzemeler kullandığı görülmüştür.

Döngüsel ekonomi temasıyla, markaların tüketicileri ürünleri geri dönüştürme veya daha uzun süreli kullanma yönünde nasıl motive ettiklerini ve çalışmalarının sürdürülebilir tüketim davranışına nasıl katkı sağladığını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. H&M, LCW ve Koton markaları online satış ortamlarında her bir ürünü için bakım ve onarım talimatları kısmında özellikle sürdürülebilirliğe teşvik edici ifadeler kullanmışlardır. H&M markasının diğer markalardan farklı olarak ürün gamında yama gibi onarım ürünlerine yer verdiği ve sadakat programları aracılığıyla tüketicileri de geri dönüşüm hareketine dahil etmek için kıyafet

toplama kampanyası yürüttükleri görülmüştür. Mavi markası ise yurt dışındaki girişimlerle atıl ürünlerini geri dönüşüme kazandırmaktadır.

Markaların tamamının sürdürülebilir moda anlayışını toplumsal olarak yaymaya yönelik insan hakları, hayvan hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği konularında paydaşlarıyla ortak projeler yürüttükleri ortaya konmuştur.

Markaların sosyal sürdürülebilirlik çabaları çerçevesinde gerçekleştirdikleri uygulamalar incelendiğinde ise beş markanın da etnik köken, cinsiyet, kişisel tercihler, ırk, milliyet, ekonomik durum, engellilik, yaş, din ve diğer inançlar gibi konularda adil ticaret uygulama prensipleri geliştirdikleri görülmüştür.

Çalışmanın son teması olan şeffaf üretim çerçevesinde örneklemdaki markalar incelendiğinde markaların tamamının şeffaf, sorumlu ve izlenebilir tedarik zinciri anlayışını benimsedikleri görülmektedir. Bu konuda H&M markasının ürün etiketlerindeki karekodlar sayesinde ürünün üretim süreçlerine yönelik şeffaflık sağladığı; Mavi'nin tedarik zincirinde uçtan uca izlenebilirliği sağlamak ve çevresel uygunluk denetimlerini yönetmek için özel bir araç kullandığı ve LCW'nin bağımsız akredite kurumlar aracılığıyla denetlenerek tedarikçilerin sürdürülebilirlik performansının şeffaflığını sağladığı tespit edilmiştir.

Moda sektörünün sürdürülebilirlik açısından öneminin ne kadar büyük olduğu göz önünde bulundurulduğunda sürdürülebilir moda kavramının göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir konu olduğu açıktır. Bu çalışmada, sınırlı sayıda markanın kendi kaynaklarında verilen bilgiler veri olarak kullanılmıştır. Bu durum çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Gelecek çalışmalarda, konu ampirik olarak ele alınarak tüketicilerin sürdürülebilir moda kavramı hakkındaki bilinç düzeyleri ve. Bu konu hakkındaki tutumları incelenebilir.

KAYNAKÇA

Aakko, M., & Koskenurmi-Sivonen, R. (2013). Designing sustainable fashion: Possibilities and challenges. *Research Journal of Textile and Apparel*, 17(1), 13-22.

Carey, L. ve Cervellon, M.-C. (2014). Ethical Fashion Dimensions: Pictorial and Auditory Depictions Through Three Cultural Perspectives. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 18(4), 483-506.

Chabowski, B. R., Mena, J. A., & Gonzalez-Padron, T. L. (2011). The structure of sustainability research in marketing, 1958–2008: A basis for future research opportunities. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 39, 55-70.

Chang, Hyo Jung (Julie) ve Tun-Min (Catherine) Jai. 2015. "Is fast fashion sustainable? The effect of positioning strategies on consumers' attitudes and purchase intentions." *Social Responsibility Journal* 11: 853-867.

Clark, H. (2008). "Slow Fashion An Oxymoron Or A Promise For The Future?". *Fashion Theory*. 12(4). 427-446.

Claudio, L. (2007). Waste couture: Environmental impact of the clothing industry.

ClimateTrade. 2023. "The world's most polluting Industries." <https://climatetrade.com/the-worlds-most-polluting%20industries/#:~:text=1%20%20Fossil%20fuels%20%20It%20is,reachin%2040.5%20gigatons%20of%20CO2> , (Erişim Tarihi: 23.09.2024).

Doğanay, A., Ataizi, M., şimşek, A., Balaban Sanlı, J., ve Akbulut, Y. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ali şimşek (Ed.), Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.

Easey, M. (2009). *Fashion Marketing*. John Wiley & Sons.

European Parliament (2021) *The impact of textile production and waste on the environment*, Brussels: European Parliament.

Grazzini, L., Acuti, D. and Aiello, G. (2021) *Solving the puzzle of sustainable fashion consumption: The role of consumers' implicit attitudes and perceived warmth*, Journal of Cleaner Production, Vol. 287, pp. 125579.

Hasbullah, N. N., Sulaiman, Z., & Mas'od, A. (2020) *Systematic Literature Review of Sustainable Fashion Consumption From 2015 To 2019*, European Proceedings of Social and Behavioural Sciences, Vol. 88, pp. 341-351.

Jacometti, Valentina. (2019). "Circular Economy and Waste in the Fashion Industry" *Laws* 8(4): 27.

Jung, S. ve Jin, B. (2014). A Theoretical Investigation of Slow Fashion: Sustainable Future of The Apparel Industry. *International Journal of Consumer Studies*, 38(5), 510-519.

Kim, H. S., and Damhorst, M. L. (1998). "Environmental Concern And Apparel Consumption". *Clothing And Textiles Research Journal*. 16(3). 126-133.

Kim, Young, ve Sungeun Suh. (2022). "The Core Value of Sustainable Fashion: A Case Study on "Market Credit". *Sustainability* 14(21): 14423.

Long, Xiaoyang ve Javad Nasiry. (2019). "Sustainability in the Fast Fashion Industry." *Manufacturing & Service Operations Management* 24(3): 1276-1293.

Qutab, M. (2017) *What's the Second Most Polluting Industry? (We'll give you a hint -you're wearing it)*. [Online] Available at: <http://www.onegreenplanet.org/environment/clothing-industry-secondmost-polluting/> Erişim Tarihi: 10 Ekim 2024.

Moon, K.K.-L., Lai, C.S.-Y., Lam, E.Y.-N. and Chang, J.M.T. (2015) *Popularization of sustainable fashion: barriers and solutions*, The Journal of the Textile Institute, Vol. 106 (9), pp. 939-952.

Onur, D. A. (2020). Moda tasarımında döngüsel ekonomi kavramı ve farklı tasarım seviyelerinde benimsenen stratejiler. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 10(1), 24-40.

Önder, N. (2021). *Moda Sektöründe Yeni Moda: "Sürdürülebilirlik"* <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/moda-sektorunde-yeni-moda-surdurulebilirlik/> Erişim tarihi: 20 Eylül 2024.

Razzaq, A., Ansari, N. Y., Razzaq, Z., ve Awan, H. M. (2018). The Impact of Fashion Involvement and Pro-Environmental Attitude on Sustainable Clothing Consumption: The Moderating Role of Islamic Religiosit, *SAGE Open*, 8 (2), s. 1-17.

Shafie, S. B., Kamis, A. B., Ramli, M. F. B., Abu Bedor, S. B., and Ahmad Puad, F. N. B. (2021) *Fashion Sustainability: Benefits of Using Sustainable Practices in Producing Sustainable Fashion Designs*, International Business Education Journal, Vol. 14(1), pp.103–111.

The Fashion Pact. (2024). The Fashion Pact.” <https://www.thefashionpact.org/>, (Erişim Tarihi: 5.10.2024).

UNECE. (2018). “Fashion is an environmental and social emergency, but can also drive progress towards the Sustainable Development Goals.” <https://unece.org/forestry/news/fashion-environmental-and-social-emergency-can-also-drive-progress-towards> , (Erişim Tarihi: 6.10.2024).

Vehmas, Kaisa, Anne Raudaskoski, Pirjo Heikkilä, Ali Harlin ve Aino Mensonen. (2018). “Consumer attitudes and communication in circular fashion.” *Journal of Fashion Marketing and Management* 22: 286-300.

Tungate, M. (2008). *Fashion Brands: Branding Style from Armani to Zara*. Kogan Page Publishers.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık: Ankara.

SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM PERSPEKTİFİNDEN VEGAN GIDA MARKALARININ İNTERNET SAYFALARININ VE SOSYAL MEDYA HESAPLARININ İNCELENMESİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Doç.Dr. Bilge VİLLİ¹

Balıkesir Üniversitesi, Sındırgı MYO,

bilgevilli@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1175-2043>.

Dr. Öğr. Üyesi Reyhan BAHAR²

Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi, Gönen Meslek Yüksekokulu,

reyhanbahari@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5872-6275>.

ÖZET

Her geçen gün tüketiciler daha bilinci ve duyarlı hale gelmekte ve bu durum bazı toplumsal konuların gündeme gelmesine sebep olmaktadır. Duyarlılığı artan ve bilinçlenen tüketiciler çevreyi korumaya, hayvan refahına, sürdürülebilirliğe, eko-sisteme daha fazla önem vermektedir. Vegan satın alma davranışları bu tüketicilerin günlük rutinlerini ve yaşam tarzını şekillendirmektedir. Vegan tüketim davranışının artması ile birlikte işletmelerde vegan pazarına yönelik ürünler geliştirmeye, ürün ve hizmetlerini genişletmeye ve ürün karmalarını arttırmaya başlamıştır. Bireylerin vegan tüketim anlayışını benimsemelerinde ekolojik, sağlık, sosyal, etik ve din gibi motivasyonlar etkili olmaktadır. Bu çalışmada, tüketici araştırma şirketi Twentify'nin 2021 yılında Türkiye temsili 1.011 katılımcı ile Bounty mobil uygulaması üzerinden gerçekleştirdiği "Veganizm Farkındalık Araştırması" sonucuna göre belirlenen en çok tercih edilen vegan gıda markalarının internet sayfaları ve Instagram hesapları incelenerek veganlığa ve sürdürülebilirliğe ne derece önem verdikleri içerik analizi metoduyla araştırılmaya çalışılmıştır. 22 vegan gıda markasının incelendiği çalışmada markaların birçoğunun internet sayfası ve Instagram hesabında "veganlığa yönelik bilgi paylaşımı" bulunmaktadır. Ancak 22 markadan sadece 2'sinin internet sayfasında "vegan sertifikası" bulunmakta; çok az markanın internet sayfasında sürdürülebilirlik politikasına yer verdiği ve Instagram hesabında sürdürülebilirlik paylaşımı yaptığı görülmektedir. Bu sonuçlara göre vegan gıda ürünleri üreten markaların hem internet sayfalarında hem de Instagram hesaplarında sürdürülebilirlik ve vegan tüketim ilişkisini içeren içerikler oluşturmaları önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Vegan Markalar, Sürdürülebilirlik, Sürdürülebilir Tüketim, Nitel İçerik Analizi.

ABSTRACT

Consumers are becoming more conscious and sensitive every day, and this situation brings some social issues to the forefront. Consumers who are becoming more sensitive and conscious place greater importance on protecting the environment, animal welfare, sustainability, and the ecosystem. Vegan purchasing behaviors shape the daily routines and lifestyles of these consumers. With the increase in vegan consumption behavior, businesses have started to develop products for the vegan market, expand their products and services, and increase their product mix. Ecological, health, social, ethical and religious motivations are effective in individuals' adoption of vegan consumption. In this study, according to the results of the "Veganism Awareness Survey" conducted by the consumer research company Twentify in 2021 with 1,011 participants representing Turkey via the Bounty mobile application, the web pages and Instagram accounts of the most preferred vegan food brands were examined and the extent to which they attach importance to veganism and sustainability was investigated using the content analysis method. In the study examining 22 vegan food brands, most of the brands have "vegan information sharing" on their websites and Instagram accounts. However, only 2 out of 22 brands have a "vegan certificate" on their websites; it is seen that very few brands include a sustainability policy on their websites and share sustainability on their Instagram accounts. According to these results, it can be recommended that brands that produce vegan food products create content that includes the relationship between sustainability and vegan consumption on both their websites and Instagram accounts.

Keywords: Vegan Brands, Sustainability, Sustainable Consumption, Qualitative Content Analysis.

1. GİRİŞ

Günümüzde her geçen yıl daha fazla tüketici bilinçli ve duyarlı hale gelmektedir. Bilinçli ve duyarlı tüketicilerin sayısının artışı, toplumsal düzlemde yeni tartışmaların ve eğilimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tüketicilerin yaşam tarzında meydana gelen değişimler ve bu doğrultuda şekillenen davranış kalıpları, günlük tüketim alışkanlıklarını önemli ölçüde etkilemektedir. Sağlık, etik ve dini değerler gibi faktörler, bireylerin yaşam biçimini şekillendirmekte ve bu bağlamda tüketim tercihleri üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Shaharudin vd., 2010: 96; Lake, 2019; Ghaffari vd., 2021). Özellikle hayvansal içerikli ürünlerden uzak durmayı tercih eden tüketiciler, hayvan refahına ve çevreye duyarlı ürünlere yönelerek bitkisel alternatiflere odaklanmaktadır. Bu durum satın alma karar süreçlerine ve davranışlarına yansımaktadır (Gendel-Guterman ve Derqui, 2021). Bu değişen tüketici davranışlarına uyum sağlamak isteyen işletmelerin, vegan ve vejetaryen perspektifleri dikkate alarak ürün ve hizmetlerini yeniden yapılandırılmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda üretim süreçlerini vegan ve vejetaryen normlara uygun hale getiren işletmeler, ilgili hedef pazara yönelik stratejiler geliştirerek pazar paylarını artırma potansiyeline sahiptir. Bu tür pazarlama faaliyetleri yalnızca vegan ve vejetaryen tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda diğer tüketici gruplarının davranışlarını da dönüştürebilmektedir (Martinelli ve De Canio, 2021). Tüketiciler, çevreye duyarlılıkları ve hayvan haklarını gözetin

girişimlere destek olmaları sayesinde vegan ve vejetaryen ürünlerin sürdürülebilirlikteki rolünü belirlemede etkin bir konumda bulunmaktadır. Örneğin, Los Angeles Times'ın 2004 yılında yayımladığı bir araştırma, çevresel kaygıları önceliklendiren ve gezegene daha az zarar veren yiyecek, giysi ve hatta otomobil gibi ürünlere daha fazla ödeme yapmaya istekli tüketicilerin varlığını ortaya koymuştur (Ginsberg, 2017). Benzer şekilde, Cultivate Research tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, katılımcıların %7' sinin eti (tüm formlarıyla) tamamen bırakmaya eğilimli olduğunu belirtmesi, vejetaryen segmentin büyüme potansiyelini açıkça göstermektedir. Dünya üzerinde vegan yaşam şeklini seçen insanların sayısı her geçen yıl artmaktadır. Vejetaryen/vegan ürün ve hizmetleri uluslararası düzeyde etiketleme kuruluşu olan V-Label'in, Türkiye de dahil olmak üzere 14 Avrupa ülkesinde gerçekleştirdiği 2022 Vegan Gıda Pazarı araştırmasına göre, vegan olanların sayısı 79 milyona ulaşmıştır. Ayrıca bu sayı 2014 ve 2020 arasında Hollanda'da %645, Yunanistan'da %590, Türkiye'de ise %395 oranında yükseliş göstermiştir. Dolayısıyla her geçen gün vegan ürünler daha fazla ilgi görmektedir (foodturkey.com, 2023).

Bu çalışmada, tüketici araştırma şirketi Twentify'nin 2021 yılında Türkiye'de gerçekleştirdiği "Veganizm Farkındalık Araştırması" sonucuna göre belirlenen en çok tercih edilen 22 vegan gıda markasının internet sayfaları ve Instagram hesaplarını incelemek böylece veganlığa ve sürdürülebilirliğe ne derece önem verdiklerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Vejetaryenler, beslenmelerinde hayvansal kaynaklı besinleri kısıtlayan kişilerdir ve tüketmeye devam ettikleri hayvansal besinlere göre alt gruplara ayrılmaktadır. Süt ve süt ürünleri tüketenler lakto-vejetaryen; yumurta tüketenler ovo-vejetaryen; hem süt, süt ürünleri hem de yumurta tüketenler lakto-ovo-vejetaryen; tavuk ve hindi gibi kümes hayvanı eti tüketenler polo-vejetaryen; balık tüketenler pesko-vejetaryen; hem kümes hayvanı hem de balık tüketenler ise pesko-polo vejetaryen olarak adlandırılmaktadır (Phillips, 2005). Beslenmelerinde hayvansal kaynaklı besinleri tamamen çıkararak ve hayvansal kaynaklı kozmetik, kıyafet gibi farklı ürünleri kullanmayı reddeden kişiler ise vegan olarak adlandırılmaktadır (Phillips, 2005). The Vegan Society'e (2018) göre veganizm, "Gıda, giyim ya da diğer amaçlarla her tür hayvan istismarı ve zulmünü mümkün ve uygulanabilir olduğunca dışlamayı amaç edinen bir felsefe ve yaşam tarzı" olarak tanımlanmaktadır. Bugün veganizm, bir beslenme tercihidense öte gıda endüstrisini eleştiren ve değiştirmeye çalışan toplumsal bir hareket haline gelmiştir. Vegan ve vejetaryen tüketiciler sadece gıda tercihlerinde değil; giyim, kozmetik, ulaşım ve eğlence tercihlerinde bile diğer tüketicilere göre daha dikkatli davranmaktadırlar. Örneğin vegan tüketiciler; hayvan deneyleri yapan kozmetik ürünlerden uzak durmakta, deri ve yün giysi giymemekte, hayvanların yer aldığı sirk gösterilerine gitmemekte ve hayvanların yer aldığı ulaşım araçlarına (fayton gibi) binmemektedir.

Vegan ve vejetaryen gıda tercihinde kültür, ekolojik kaygılar, etik ve sağlık kaygıları gibi farklı motivasyonlar belirleyici olmaktadır (Niklewicz vd., 2023). Tüketicilerin gıda tercihlerinde kişisel sağlık, hayvan refahı ve çevresel konulara yönelik farkındalıklarının artmasıyla beraber vegan gıda pazarı özellikle son yıllarda hızlı bir şekilde büyümektedir (Malek, 2016; Ginsberg, 2017). Fast-food restoranlardan yıldızlı otellere hatta üniversite yemekhanelerine kadar vejetaryen/vegan seçenekler yaygınlaşmaya başlamıştır (Ginsberg, 2017). Türkiye’de vejetaryen/vegan menü çıkaran üniversite sayısı her geçen gün artmaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre 2020 yılında Türkiye’deki vegan veya vejetaryen beslenenlerin oranı %4 iken (1,2 milyon kişi), 2023 yılına gelindiğinde bu oran %8’e (2,7 milyon kişi) ulaşmıştır (Ekonomim.com, 2023). Dünyadaki en büyük vegan toplumlardan birisini barındıran İsrail’de toplam nüfusun %5’i, İsveç nüfusunun %4’ü, Kanada ve Avustralya nüfusunun ise %3’ü veganlardan oluşmaktadır (marketingtürkiye.com, 2021). Kültür, dini inanç ve ekonomik nedenlerin etkili olduğu Hindistan’da ise toplam %30 civarında vegan vejetaryen birey bulunmaktadır (Sachdev ve Misra, 2023). Her ne kadar veganların toplam ülke nüfusu içindeki payı sınırlı gibi görünse de özellikle Batı ülkelerinde vegan yaşam tarzını benimseyenlerin oranı her geçen gün artmaktadır. Bu artışla birlikte birçok sektör, sundukları hizmetler ve ürettikleri ürünlerle bu değişimlere adapte olmaktadır. Avrupa’da bitki bazlı gıda ve içeceklerin (örneğin, bitki bazlı et, süt ve süt ürünleri) toplam satış hacmi 2018 yılında 2,4 milyar Euro iken, 2020 yılında 3,6 milyar Euro’ya yükselmiştir. Benzer şekilde, dünya genelinde bitki bazlı et, süt ve süt ürünlerine yönelik yatırımlar 2019 yılında 667 milyon dolar seviyesindeyken, yalnızca bir yıl içinde 2,1 milyar dolara ulaşmıştır (marketingtürkiye.com, 2021). Bu veriler, vejetaryen ve vegan gıda pazarının her yıl hızla büyüdüğünü ve bu büyümenin devam edeceğini açıkça göstermektedir.

3. VEGAN TÜKETİM İLE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İLİŞKİSİ

1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (WCED) tarafından yayınlanan "Ortak Geleceğimiz" (Our Common Future) isimli Brundtland Raporu'nda "Sürdürülebilir Kalkınma" kavramı ele alınmıştır. Bu kavram, "gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama yetisini tehlikeye atmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılama gücü ve çabası" olarak tanımlanmıştır (WCED, 1987). Bu bağlamda, bireylerin ekolojik anlamda yaşam tarzlarını sürdürülebilirlik ilkesine uygun olarak değiştirmesi gerektiği vurgulanmıştır. Sürdürülebilirlik ise, "toplumun, ekosistemin işleyişini bozmadan ve aşırı kullanım ile kaynaklarını tüketmeden, doğal döngüyü sürdürme kabiliyeti" olarak tanımlanmıştır (Schaefer ve Crane, 2005). Sürdürülebilir tüketim kavramı ise ilk kez 1992 yılında Rio de Janeiro'da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Dünya Zirvesi'nde "Gündem 21" başlığı altında gündeme gelmiştir. Bu konferans, Brundtland Raporu'nu somut eylemlere dönüştürmeyi ve çevresel sorunlara çözüm yolları sunmayı amaçlamıştır (Villi, 2024). Birleşmiş Milletler, sürdürülebilir tüketimi, temel tüketici ihtiyaçlarını karşılama ve yaşam kalitesini artırma yönünde bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, doğal kaynakların ve zararlı maddelerin kullanımını minimize

ederek, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilme kapasitesinin korunmasını esas almaktadır (Cho ve Kim, 2015).

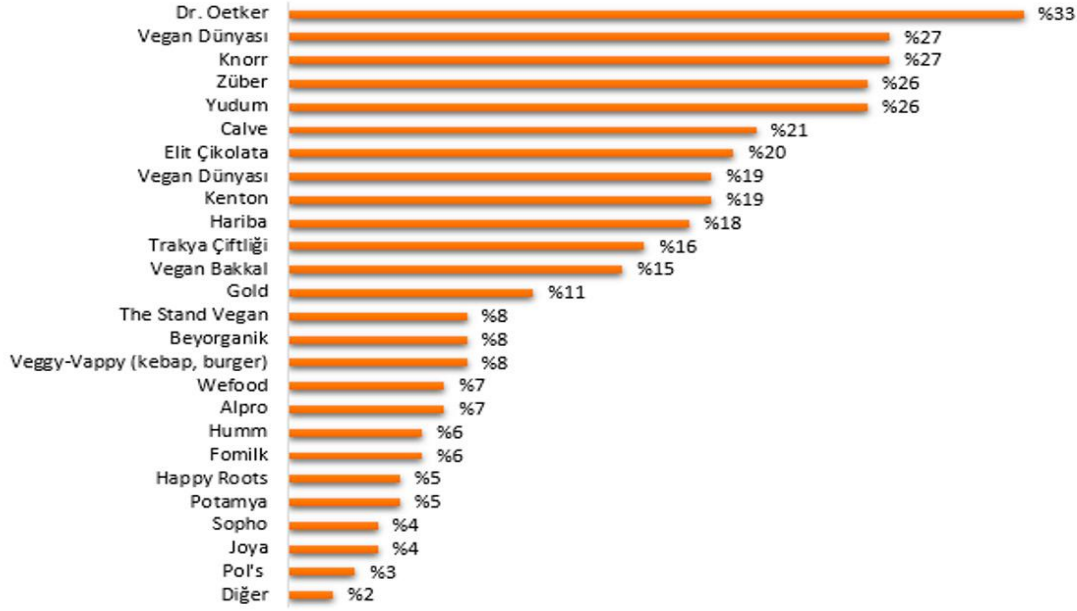
Gıda sektöründe, tüketicilerin özellikle et ve süt ürünlerinin sağlık üzerindeki etkileri ile çevresel zararlarına dair endişeleri, sürdürülebilir üretim yaklaşımlarına yönelimi artırmıştır (Weinrich, 2019). Vegan ve vejetaryen beslenme, hem fiziksel sağlığı destekleyen bir yaşam tarzını teşvik etmekte hem de sera gazı emisyonlarını azaltarak sürdürülebilir bir çevreye katkı sağlamaktadır (Kim vd., 2022: 2294). Vegan beslenme biçimi, daha az enerji ve su tüketimi, daha düşük kirletici etmenler ve daha az toprak kullanımını gerektirdiği için çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli bir avantaj sunmaktadır (Carfi vd., 2018: 1). Buna karşın, et tüketicilerinin sera gazı emisyonları, vegan bireylere kıyasla yaklaşık iki kat daha yüksek düzeydedir. Bu durum, et tüketiminin azaltılmasının sera gazı emisyonlarında belirgin bir azalma sağlayacağını göstermektedir (Scarborough, 2014: 179).

Beslenme alışkanlıklarının çevresel sürdürülebilirliği destekleyecek şekilde yeniden düzenlenmesi, ekolojik etkilerin azaltılması için bir gerekliliktir. Daha az et tüketimi ya da tamamen bitkisel gıdalara yönelmek, gıda üretim verimliliğini artırırken, israfı ve çevresel zararları azaltmaktadır. Aynı zamanda, bu tür beslenme biçimleri bireylerin sağlık açısından da iyileşmeler elde etmesine katkı sağlamaktadır (Goodland, 1997: 200; Sabate ve Soret, 2014: 481). Vegan ve vejetaryen topluluklar, yalnızca beslenme biçimleriyle değil, aynı zamanda hayvanlar üzerinde test edilen veya çevreye zarar veren deri ve kozmetik gibi ürünleri tercih etmeyerek, sürdürülebilirliğe önemli katkılarda bulunmaktadır (Gendel-Guterman ve Derqui, 2021). Bu tutumlar, ekosistemin korunması ve vahşi yaşamın devamlılığı için gerekli sorumlulukları ifade etmektedir (Kim vd., 2022). Bu çerçevede, vegan ve vejetaryen yaklaşımlar yalnızca bireysel yaşam tarzlarını değil, aynı zamanda kurumsal politikaları ve sektörel uygulamaları da dönüştürerek sürdürülebilir kalkınma hedeflerine katkı sağlamaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışmada, tüketici araştırma şirketi Twentify'nin 2021 yılında Türkiye temsili 1.011 katılımcı ile Bounty mobil uygulaması üzerinden gerçekleştirdiği "Veganizm Farkındalık Araştırması" sonucuna göre belirlenen en çok tercih edilen vegan gıda markalarının internet siteleri ve Instagram hesapları Ağustos 2024- Kasım 2024 tarihleri arasında incelenerek veganlığa ve sürdürülebilirliğe ne kadar önem verdikleri içerik analizi yöntemiyle araştırılmaya çalışılmıştır. Türkiye'de vegan markalar üzerine yapılan en kapsamlı araştırma olmasından dolayı Twentify şirketinin araştırma sonuçları temel alınarak araştırma içeriği biçimlendirilmiştir. Twentify şirketinin 1.010 katılımcı ile Bounty mobil uygulaması üzerinden gerçekleştirdiği araştırmanın sonuçlarına göre, katılımcıların %9'u vegan olmayla ilgilenmekte, %6'sı ise vejetaryenliğe ilgi duymaktadır. Araştırmada tercih edilen vegan ürün kategorilerinin

%41'i gıda sektöründen oluşmaktadır. Vegan ürünleri tercih edilen markalar Görsel 1'de yer almaktadır.

Görsel 1. Vegan Ürünleri Tercih Edilen Gıda Markaları

Kaynak: (<https://www.twentify.com/tr:08.06.2023>).

Vegan gıda markalarının internet sayfalarında ve Instagram hesaplarında bulunan içeriklerden kategoriler oluşturulmuştur. Bu araştırmanın ana kümesini Twentify şirketinin yaptığı araştırma sonucu belirlenen 25 gıda markası oluşturmaktadır. Bu markalardan 22'sinin internet sitesine ve Instagram hesabına erişilmiştir. İnternet sitesine ve Instagram hesabına erişilemeyen 3 marka ise çalışmaya dahil edilmemiştir. Çizelge 1'de oluşturulan üç kategori ve bu kategorilere ait sorular yer almaktadır. Birinci kategoriye "Markaların İnternet Sitelerinde Yer Alan Bilgiler", ikinci kategoriye "Markaların Instagram Hesaplarında Yer Alan Bilgiler", üçüncü kategoriye ise "Markaların Medyada Yer Alma Biçimleri" oluşturmaktadır. Bu kategorilerin ve soruların oluşturulmasında, daha önce içerik analizi yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalardan yararlanılmıştır (Küçüksaraç, 2018; Ayaz, 2023; Erdoğan ve Gürbüz, 2023; Villi ve Bahar, 2023).

Çizelge 1. Soru Başlıkları ve Soru İçerikleri

Markaların İnternet Sitelerinde Yer Alan Bilgiler	<ul style="list-style-type: none"> - Vegan ürün/tarif bilgisi var mıdır? -Veganlığa yönelik içerik bilgisi var mıdır? - Sürdürülebilirlik bilgisi/politikası var mıdır? - Çevre ve iklim politikası var mıdır? - Vegan sertifikaları var mıdır?
Markaların Instagram Hesaplarında Yer Alan Bilgiler	<ul style="list-style-type: none"> - Instagram gönderi sayısı kaçtır? - Instagram takipçi sayısı kaçtır? - Instagramda takip ettiği hesap sayısı kaçtır? -Markaların paylaşım içeriklerinde ürün/tarif paylaşımı var mıdır? -Markaların paylaşım içeriklerinde sosyal sorumluluk paylaşımı var mıdır? -Markaların paylaşım içeriklerinde sürdürülebilirlik paylaşımı var mıdır? -Markaların paylaşım içeriklerinde veganlığa yönelik bilgi paylaşımı var mıdır?
Markaların Sosyal Medyada Bulunma Durumuna Ait Bilgiler	<ul style="list-style-type: none"> -Markaların Facebook hesapları var mıdır? -Markaların Youtube kanalı var mıdır? -Markaların X hesabı var mıdır? -Markaların LinkedIn hesabı var mıdır? -Markaların Pinterest hesabı var mıdır?

4. BULGULAR

Bu bölümde araştırma çerçevesinde oluşturulan kategorilere ait çizelgeler bulunmaktadır. Vegan gıda markalarının internet sayfalarında bulunana bilgilere Çizelge 2’de yer verilmiştir.

Çizelge 2. Markaların İnternet Sitelerinde Yer Alan Bilgiler

Markalar	Vegan Ürün/Tarif Bilgisi	Veganlığa Yönelik Bilgi Paylaşımı	Sürdürülebilirlik Bilgisi/Pol.	Çevre ve İklim Pol.	Kalite Pol.	Vegan Sertifikası
Dr.Oetker	+	-	+	+	+	-
Knorr	-	-	+	-	-	-
Vegan Dünyası	+	+	-	-	-	-
Yudum	-	-	-	-	+	-
Züher	-	+	-	-	-	-
Calve	+	+	-	-	-	-
Elit çikolata	+	+	-	-	+	+
Kenton	-	-	-	+	-	-
Vegan Dükkan	+	+	-	-	-	-
Haribo	-	-	-	+	+	-
Vegan Bakkal	+	+	-	-	-	-

Veggy-Vappy	+	+	-	-	-	-
Beyorganik	+	-	-	-	-	-
The Standard Vegan	+	+	-	-	-	-
Alpro	+	+	-	-	-	-
Wefood	+	-	-	+	+	-
Fomilk	-	-	-	-	-	-
Hummm	+	+	-	-	-	-
Potamya	+	+	+	+	-	-
Happy Roots	+	-	-	-	-	-
Sopho	-	-	+	-	-	-
Pol's	+	+	+	-	-	+

Çizelge 2 incelendiğinde, vegan gıda markalarının internet sitelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda oluşturulmuş 6 kriter yer almaktadır. Bu kriterler; “Vegan Ürün/Tarif Bilgisi”, “Veganlığa Yönelik İçerik Bilgisi”, “Sürdürülebilirlik Bilgisi/Politikası”, “Çevre ve İklim Politikası”, “Kalite Politikası” ve “Vegan Sertifikası”dır. Markaların bu kriterleri bulundurup bulundurmamalarına göre “+” ve “-” işareti kullanılmıştır. Çizelgede yer alan 22 markadan 15 tanesinin internet sitelerinde vegan ürün/tarif bilgisine; 12 tanesinin veganlığa yönelik içerik bilgisine; 5 tanesinin sürdürülebilirlik bilgisi/politikası, çevre ve iklim politikası ve kalite politikasına yer verdiği görülmektedir. Ayrıca sadece 2 marka (Elit çikolata ve Pol's) vegan sertifikasına sahiptir. Markaların 6 kriterden en fazla 4 tanesine sahip olduğu görülmektedir ve 4 kritere sahip sadece 4 marka bulunmaktadır. Bu markalar; Dr.Oetker, Elit çikolata, Potamya ve Pol's' tur. Bu 6 kriterden hiçbirine sahip olmayan tek marka ise Fomilk' tir. Sonuç olarak Çizelge 2'den de görüldüğü üzere markaların internet sitelerinde sürdürülebilirlik ile ilgili bilgiye yeteri kadar yer vermedikleri görülmektedir.

Çizelge 3. Markaların Instagram Hesaplarında Yer Alan Bilgiler

Markalar	Instagram Gönderi Sayısı	Instagram Takipçi Sayısı	Instagram Takip Sayısı	Paylaşım İçerikleri			
				Ürün/Tarif Paylaşımı	Sosyal Sor. Paylaşımı	Sür. Paylaşımı	Veganlığa Yönelik Bilgi Paylaşımı
Dr.Oetker	2.388	199 B	301	+	+	-	-
Knorr	372	23,8 B	6	+	+	-	-
Vegan Dünyası	586	22,3 B	132	+	+	-	+
Yudum	985	54,2 B	4	+	+	-	-
Züber	583	93,2 B	0	+	+	-	+
Calve	76	8,473	2	+	+	-	-
Elit Çikolata	3.566	78,3 B	3	+	-	-	+
Kenton	1.272	94,4 B	26	+	-	-	-
Vegan Dükkan	1.467	38 B	166	+	-	-	+
Haribo	801	43,1 B	7	+	+	-	-
Vegan Bakkal	1.176	41,3 B	74	+	-	-	+

Veggy-Vappy	111	16,5 B	6.950	+	-	+	+
Beyorganik	1.251	36,2 B	2.159	+	+	-	+
The Standard Vegan	-	-	-	-	-	-	-
Alpro	1.110	331 B	437	+	-	-	+
Wefood	869	135 B	1.779	+	+	+	+
Fomilk	877	19,4 B	239	+	+	-	+
Humm	834	20,2 B	328	+	-	+	+
Potamya	383	18,6 B	127	+	-	+	+
Happy Roots	281	5.569	776	+	-	+	+
Sopho	-	-	-	-	-	-	-
Pol's	363	8.290	15	+	+	-	+

Çizelge 3' te markaların Instagram hesaplarında yer alan bilgiler doğrultusunda oluşturulan kriterler bulunmaktadır. Bu kriterler; “Instagram Gönderi Sayısı”, “Instagram Takipçi Sayısı”, “Instagram Takip Sayısı” ve paylaşım içerikleri olarak; “Ürün/Tarif Paylaşımı”, “Sosyal Sorumluluk Paylaşımı”, “Sürdürülebilirlik Paylaşımı” ve “Veganlığa Yönelik Bilgi Paylaşımı”dır. 22 markadan 2 markanın (The Standard Vegan ve Sopho) Instagram hesabı bulunmamaktadır. Markalar “Instagram Gönderi Sayısı” açısından incelendiğinde en fazla gönderimi yapan 3 marka; Elit Çikolata (3.566 gönderi), Dr.Oetker (2.388 gönderi) ve Vegan Dükkan (1.467 gönderi)’dir. “Instagram Takipçi Sayısı” açısından incelendiğinde en fazla takipçisi olan markaların Alpro (331 B), Dr.Oetker (199 B) ve Wefood (135 B) olduğu görülmektedir. “Instagram Takip Sayısı” incelendiğinde ise en fazla hesap takip eden markalar; Veggy-Vappy (6.950), Beyorganik (2.159) ve Wefood (1.779)’dur.

Markaların Instagram paylaşım içerikleri incelendiğinde 20 marka “Ürün/Tarif Paylaşımı”, 11 marka “Sosyal Sorumluluk Paylaşımı”, 5 marka “Sürdürülebilirlik Paylaşımı”, 14 marka ise “Veganlığa Yönelik Bilgi Paylaşımı” yapmıştır. Markaların internet sayfalarında olduğu gibi Instagram hesaplarında da sürdürülebilirlik ile ilgili paylaşımaya yeteri kadar yer vermedikleri görülmektedir.

Çizelge 4. Markaların Sosyal Medyada Bulunma Durumuna Ait Bilgiler

Markalar	Facebook Hesabı	Youtube Hesabı	X Hesabı	LinkedIn Hesabı	Pinterest Hesabı
Dr.Oetker	+	+	+	-	-
Knorr	+	+	+	-	-
Vegan Dünyası	+	-	+	+	-
Yudum	+	+	+	-	-
Züber	+	+	-	-	-
Calve	+	+	+	-	-
Elit çikolata	+	+	+	+	-
Kenton	+	+	+	-	-
Vegan Dükkan	+	-	-	-	-

Haribo	+	+	-	+	-
Vegan Bakkal	+	-	+	-	-
Veggy-Vappy	+	-	+	-	-
Beyorganik	+	-	+	-	-
The Standard Vegan	+	-	-	-	-
Alpro	+	+	+	-	+
Wefood	+	-	-	-	-
Fomilk	+	-	-	-	-
Hummm	+	+	-	+	-
Potamya	+	+	-	-	+
Happy Roots	-	-	-	-	-
Sopho	-	-	-	-	-
Pol's	-	+	-	+	-

Çizelge 4 incelendiğinde markaların sosyal medyada bulunma durumuna ait bilgilerin yer aldığı görülmektedir. 19 markanın Facebook, 12 markanın Youtube, 11 markanın X, 5 markanın LinkedIn, 2 markanın ise Pinterest hesabı bulunmaktadır. Ayrıca Çizelge 4'e göre en fazla sosyal medya hesabına sahip markalar, Alpro ve Elit çikolata'dır.

Çizelge 5. Markaların İçerik Analizi Kategorileri ve İçerik Analizi Puanları

Markalar	Vegan Ürün/Tarif Bilgisi	Veganlığa Yönelik İçerik Bilgisi	Sürdürülebilirlik Bilgisi/Politikası	Çevre ve İklim Politikası	Kalite Politikası	Vegan Sertifikası	Ürün/Tarif Paylaşımı	Sosyal Sor. Paylaşımı	Sürdürülebilirlik Paylaşımı	Veganlığa Yönelik Bilgi Paylaşımı	Facebook Hesabı	Youtube Hesabı	X Hesabı	LinkedIn hesabı	Pinterest hesabı	İçerik Analizi Puanları
Dr.Oetker	+	-	+	+	+	-	+	+	-	-	+	+	+	-	-	9
Knorr	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	+	+	+	-	-	6
Vegan Dünyası	+	+	-	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+	-	8
Yudum	-	-	-	-	+	-	+	+	-	-	+	+	+	-	-	6
Züber	-	+	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	-	-	-	6
Calve	+	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	+	+	-	-	7
Elit çikolata	+	+	-	-	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	-	10
Kenton	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	+	+	+	-	-	5
Vegan Dükkan	+	+	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	5
Haribo	-	-	-	+	+	-	+	+	-	-	+	+	-	+	-	7
Vegan Bakkal	+	+	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	+	-	-	6
Veggy-Vappy	+	+	-	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	-	-	7
Beyorganik	+	-	-	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+	-	-	6
The Standard Vegan	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	3
Alpro	+	+	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	+	-	+	8

Wefood	+	-	-	+	+	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	8
Fomilk	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	+	-	-	-	-	4
Hummm	+	+	-	-	-	-	+	-	+	+	+	+	-	+	-	8
Potamya	+	+	+	+	-	-	+	-	+	+	+	+	-	-	+	10
Happy Roots	+	-	-	-	-	-	+	-	+	+	-	-	-	-	-	4
Sopho	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Pol's	+	+	+	-	-	+	+	+	-	+	-	+	-	+	-	9

Çizelge 5'te markaların içerik analizi kategorileri ve içerik analizi puanları yer almaktadır. İçerik analizi kategorileri 15 kriterden oluşmaktadır. Markaların bu kriterlere sahip olup olmama durumlarına göre “+” ve “-” işareti kullanılmıştır. Daha sonra “+” lar toplanarak her bir marka için içerik analizi puanı hesaplanmıştır. Çizelge 5'te de görüldüğü üzere en yüksek içerik analiz puanı 15 üzerinden 10 puan ile Elit çikolata ve Potamya markasına aittir. Dr. Oetker ve Pol's markaları 9 puana; Vegan Dünyası, Alpro, Wefood ve Hummm markaları ise 8 puana sahiptir. En düşük içerik analizi puanına sahip markalar ise 3 puanla The Standard Vegan ve 1 puanla Sopho'dur.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, tüketici araştırma şirketi Twentify'nin 2021 yılında Türkiye'de gerçekleştirdiği araştırma sonucuna göre en çok tercih edilen vegan gıda markalarının internet siteleri ve Instagram hesapları içerik analiz yöntemiyle incelenerek veganlığa ve sürdürülebilirliğe ne kadar önem verdikleri araştırılmaktadır. Çalışma kapsamında toplam 22 marka içerik analizine tabi tutulmuş, 3 kategori ve 18 kriterden elde edilen bulgular çizelgelerle sunulmuştur. Bulgulardan elde edilen sonuçlara göre çok az markanın internet sitesinde sürdürülebilirlik çevre ve iklim ve kalite politikasına yer verdiği görülmektedir. Bu durum, markaların kurumsal sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik konusuna yeteri kadar önem vermediğini göstermektedir. Akademik çalışmalar, sürdürülebilirlik politikalarını açıkça ifade eden markaların, tüketici güvenini artırmada ve marka değerini yükseltmede daha başarılı olduklarını göstermektedir (Kuşat, 2012; Mohammadi vd., 2023). Ayrıca sadece 2 markanın internet sitesinde vegan sertifikası bulunmaktadır. 22 markadan sadece 5 markanın Instagram hesabında sürdürülebilirlik ile ilgili paylaşım vardır. Markaların yalnızca küçük bir kısmının Instagram üzerinden sürdürülebilirlikle ilgili paylaşım yapması, çevresel ve sosyal sorumluluk temalarının dijital iletişim stratejilerinde yeterince önceliklendirilmediğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle markaların sürdürülebilirlik odaklı paylaşımlarını arttırması önerilmektedir. Markaların sosyal medyada bulunma durumları incelendiğinde en çok Facebook ve Youtube hesaplarının olduğu; LinkedIn ve Pinterest hesabı bulunan marka sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Facebook ve YouTube hesaplarının yaygın kullanımı, bu platformların geleneksel hedef

kitlelere ulaşmada önemli olduğunu göstermektedir. Ancak, LinkedIn ve Pinterest gibi platformların düşük kullanım oranı, markaların niş kitlelere ulaşma fırsatlarını yeterince değerlendirmediğini gözler önüne sermektedir. Farklı sosyal medya platformlarında aktif olmak daha geniş bir kitleye ulaşmayı sağlayabilir.

Sonuç olarak bu çalışma kapsamında incelenen her bir markanın vegan içerikli ürünleri bulunmasına rağmen markaların sürdürülebilirlik, çevre ve iklim, kalite politikalarına ve sosyal medyadaki sürdürülebilirlik paylaşımlarına yeteri kadar önem vermedikleri söylenebilir. Bu çalışma, sürdürülebilirlik ve vegan tüketim ilişkisini ortaya koyan araştırmaların yetersizliği sebebiyle Twentify şirketinin (2021) araştırma sonuçlarına göre en çok tercih edilen vegan gıda markaları ile sınırlıdır. Gelecek çalışmalarda, vegan ve vejetaryen ürün tercihlerinin demografik özelliklerle olan ilişkisi incelenebilir. Ayrıca vegan olmayan tüketicilerin vegan ürünleri satın alma niyetlerinin ve vegan ürünlere yönelik bakış açılarının araştırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Ayaz, Y. Y. (2023). Vegan markaların dijital medya kullanımları: nitel bir araştırma. ukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32(2), 366-383.

Cho, E., Gupta, S., & Kim, Y. K. (2015). Style consumption: Its drivers and role in sustainable apparel consumption. *International journal of consumer studies*, 39(6), 661-669.

Elo, S. ve Kyngas, S. H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing*, 62(1), 107-115.

Gendel-Guterman, H., & Derqui, B. (2021). The Vegetarian and Vegan Communities Supporting Sustainability Through Responsible Consumption. In *National Brand and Private Label Marketing Conference*. 65-76.

Ghaffari, M., Rodrigo, P. G. K., Ekinci, Y. & Pino, G. (2021). Consumers' motivations for adopting a vegan diet: A mixed-methods approach. *International Journal of Consumer Studies*, 46(4), 1193-1208.

Ginsberg, C. (2017). The market for vegetarian foods, [Çevrim-içi: <https://kingsvegetarianfood.ca/wp-content/uploads/2017/02/The-Market-for-Vegetarian-Foods.pdf>], (Erişim Tarihi: 5.10.2024).

<https://www.ekonomim.com/hafta/saglikli-yasam-akimi-veganizmi-yukseltiyor-haberi-723050>, (Erişim Tarihi: 5.9.2024).

<https://www.foodturkey.com.tr/2023/12/22/vegan-porsiyon-tuketimi-2023te-yuzde-67-artti/>, (Erişim Tarihi: 10.10.2024).

<https://www.marketingturkiye.com.tr/koseyazilari/vegan-sayisi-artacak/>, (Erişim Tarihi: 23.09.2024).

Kuşat, N. (2012). Sürdürülebilir işletmeler için kurumsal sürdürülebilirlik ve içsel unsurları. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(2), 227-242.

Lake, L. (2009). Consumer behavior for dummies. John Wiley & Sons.

Malek, W. (2016). Big data analysis in social networks: Extracting food preferences of vegans from Twitter, Unpublished Master Thesis, Dalarna University, Falun.

Martinelli, E., & De Canio, F. (2021). Non-vegan consumers buying vegan food: the moderating role of conformity. British Food Journal. 124(1). 14-30.

Mohammadi, E., Barzegar, M., & Nohekhan, M. (2023). The Green Advantage: Analyzing the Effects of Eco-Friendly Marketing on Consumer Loyalty. ArXiv. <https://arxiv.org/abs/2312.16698>

Niklewicz, A., Smith, A. D., Smith, A., Holzer, A., Klein, A., McCaddon, A., ... & CluB-12. (2023). The importance of vitamin B12 for individuals choosing plant-based diets. European journal of nutrition, 62(3), 1551-1559.

Phillips, F. (2005). Vegetarian nutrition. *Nutrition Bulletin*, 30(2), 132-167.

Sachdev, M., & Misra, A. (2023). Heterogeneity of Dietary practices in India: current status and implications for the prevention and control of type 2 diabetes. European Journal of Clinical Nutrition, 77(2), 145-155.

Schaefer, A., & Crane, A. (2005). Addressing sustainability and consumption. Journal of macromarketing, 25(1), 76-92.

Shaharudin, M. R., Pani, J. J., Mansor, S. W., Elias, S. J., & Sadek, D. M. (2010). Purchase intention of organic food in Kedah, Malaysia; A religious overview. International Journal of Marketing Studies, 2(1), 96.

The Vegan Society (2018). Definiton of veganism. [Çevrim-içi: <https://www.vegansociety.com/go-vegan/definition-veganism>], Erişim: 23.08.2024.

Villi, B. ve Bahar, R. (2023). Cruelty-free etiketli kozmetik markalarının sosyal medya hesaplarının incelenmesine yönelik bir içerik analizi. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, C-iasoS 2022 Özel Sayısı, 219-233.

INSTAGRAM ÜZERİNDEN ALIŞVERİŞ: SİSTEMATİK BİR DERLEME

Öğr. Gör. Dr. Ahmet TAŞ

Gümüşhane Üniversitesi Şiran Dursun Keleş Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Eczane Hizmetleri Bölümü, Gümüşhane, Türkiye,

ahmettas@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1444-6068>.

Doç. Dr. Kamil ÇELİK

Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Bartın, Türkiye,

kcelik@bartin.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-4530-1048>.

ÖZET

Bu sistematik derleme, Instagram platformu üzerinden gerçekleştirilen alışverişin tüketici davranışları ve dijital pazarlama stratejileri üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. Sosyal medya, özellikle Instagram, günümüzde tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarını yeniden şekillendiren bir araç haline gelmiştir. Kullanıcılar, Instagram'da sadece sosyal etkileşim kurmakla kalmamakta, aynı zamanda platformda sunulan ürün ve hizmetlere dair bilgi edinip, alışveriş yapma eğilimindedir. Bu bağlamda, çalışmada Instagram alışverişinin, tüketici satın alma kararları, marka sadakati, müşteri memnuniyeti ve alışveriş deneyimi üzerindeki etkileri incelenecektir.

Derleme kapsamında ele alınacak ana temalar arasında, influencer'ların tüketici davranışlarına etkisi, Instagram'daki reklamların algılanma biçimi, markaların Instagram üzerinde uyguladığı pazarlama stratejileri ve platformun kullanıcı dostu özelliklerinin alışverişe katkıları yer alacaktır. Ayrıca, Instagram alışverişi ile geleneksel e-ticaret kanalları arasındaki farklar ve bu platformun diğer sosyal medya mecralarına kıyasla sunduğu avantajlar derinlemesine analiz edilecektir. Bunun yanı sıra, Instagram'ın sosyal etkileşim ve görsel içerik sunumu gibi özelliklerinin alışveriş deneyimini nasıl kişiselleştirdiği de değerlendirilecektir.

Bu sistematik derleme, 2014-2024 yılları arasında yayımlanmış akademik çalışmalar, raporlar ve sektörel analizlerden oluşan literatürü kapsayacaktır. Araştırma, Instagram'ın dijital pazarlama alanında nasıl bir dönüşüm yarattığını ve gelecekteki ticari potansiyelini ortaya koymayı hedeflemektedir. Elde edilen bulgular, işletmelere sosyal medya stratejilerini güçlendirme ve tüketiciyle daha etkili etkileşim kurma konusunda yol gösterici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, İnternet alışverişi, Instagram

1. Giriş

Son yıllarda sosyal medya platformları, özellikle Instagram, tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarını önemli ölçüde etkilemiştir. Instagram'ın kullanıcı dostu ara yüzü, görsel odaklı

yapısı ve markalar için sunduğu çeşitli reklam araçları, hem bireysel hem de kurumsal düzeyde alışverişi şekillendiren önemli faktörler arasında yer almaktadır (Kietzmann et al., 2011). Tüketiciler, Instagram üzerinden yeni ürünleri keşfetme, ürün incelemelerine ulaşma ve satın alma kararlarını şekillendirme gibi çeşitli eylemlerde bulunmaktadır (Wang et al., 2012).

Instagram alışverişinin başarısında etkili olan temel unsurlar arasında, sosyal medya pazarlama stratejileri, tüketici katılımı ve marka sadakati önemli rol oynamaktadır (Kim & Ko, 2012). Örneğin, lüks markaların sosyal medya pazarlama stratejileri üzerine yapılan çalışmalar, bu platformların marka değeri oluşturma ve sürdürme sürecinde kritik bir araç olduğunu göstermektedir (Godey et al., 2016).

Bu bağlamda, 2014-2024 yılları arasında yayımlanan akademik literatür, Instagram'ın alışveriş süreçlerindeki etkisini analiz eden çok sayıda araştırmayı kapsamaktadır. Özellikle 2018 sonrası dönemde, dijital pazarlama stratejilerinin çeşitlenmesi ve e-ticaretin hızla yaygınlaşması, bu konuda yapılan çalışmaların sayısını artırmıştır (Hajli, 2014; Tuten & Solomon, 2020). Bu derleme, Instagram alışverişi üzerine yapılan çalışmaları sistematik olarak analiz ederek, literatürdeki durumu ve gelecekteki araştırma alanlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu çerçevede, araştırma sosyal medya platformlarının tüketici davranışına etkisi, Instagram üzerinden yapılan alışverişlerin genel eğilimleri ve bu süreçlerde etkili olan faktörler üzerine yoğunlaşmıştır (Agnihotri et al., 2020). Derlemenin sonucunda, Instagram alışverişi ile ilgili teorik ve pratik katkılar sunulması hedeflenmiştir.

2. Yöntem

Bu derleme, PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) yönergelerine uygun olarak yürütülmüştür. Çalışmada, 2014-2024 yılları arasında Instagram alışverişi üzerine yapılmış akademik çalışmaları incelemek için sistematik bir yöntem izlenmiştir. Aşağıda derleme sürecinin adımları sunulmaktadır:

Aşağıda, PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) yönergelerine göre bir sistematik derleme çalışmasının temel adımları ve açıklamaları tablo halinde sunulmuştur:

Adım	Açıklama
1. Konu Belirleme	Sistematik derleme veya meta-analiz yapılacak konunun net bir şekilde tanımlanması. Araştırma sorusu oluşturulurken PICO (Population, Intervention, Comparison, Outcome) gibi yöntemler kullanılabilir.
2. Protokol Hazırlama	Çalışma protokolünün oluşturulması ve PROSPERO gibi sistemlere kaydedilmesi. Protokolde çalışmanın kapsamı, yöntemi, dahil etme ve hariç tutma kriterleri detaylandırılır.
3. Literatür Taraması	Çalışma konusu ile ilgili literatürün taranması. Veritabanları belirlenir ve tarama stratejileri tanımlanır (anahtar kelimeler, eş anlamlılar vb.).

4. Çalışma Seçimi	Dahil etme ve hariç tutma kriterlerine göre belirlenen makaleler taranır ve seçilir. Başlık ve özet taramasından sonra tam metinler incelenir.
5. Verilerin Çıkarılması	Seçilen makalelerden ilgili verilerin (örneğin, örneklem büyüklüğü, müdahaleler, sonuçlar, metodoloji) toplanması. Bunun için bir veri çıkarma formu kullanılır.
6. Kalite Değerlendirmesi	Seçilen çalışmaların metodolojik kalitesinin değerlendirilmesi. Çeşitli risk değerlendirme araçları (Cochrane Risk of Bias, Newcastle-Ottawa Scale vb.) kullanılır.
7. Verilerin Analizi	Sistemik derlemede tanımlayıcı analizler yapılır. Meta-analizde ise birleştirilmiş sonuçlar için istatistiksel yöntemler kullanılır.
8. Sonuçların Raporlanması	PRISMA akış diyagramı ile çalışma seçim süreci gösterilir. Çalışma özellikleri, bulgular ve yorumlar sistemik bir şekilde raporlanır.
9. Bulguların Tartışılması	Bulgular, mevcut literatür ve çalışmanın kapsamı bağlamında tartışılır. Çalışmanın güçlü yönleri, kısıtlamaları ve gelecekteki araştırmalar için öneriler belirtilir.

Kaynak: Page MJ, McKenzie JE, Bossuyt PM, Boutron I, Hoffman TC, Mulrow CD et al. (2021).

PRISMA adımları, sistemik derleme ve meta-analizlerin şeffaflığını ve tekrarlanabilirliğini artırmayı amaçlar. Her bir adım, derlemenin bilimsel standartlara uygun şekilde gerçekleştirilmesini sağlar.

2.1. Araştırma Sorusu

Araştırma sorusu şu şekilde belirlenmiştir: *“Instagram platformu, alışveriş davranışlarını nasıl etkilemekte ve bu konuda yapılmış çalışmaların odak noktaları nelerdir?”*

Literatür taraması için Google Akademik veritabanı kullanılmıştır. Aramalar, şu anahtar kelimeler ve bunların kombinasyonları kullanılarak gerçekleştirilmiştir:

- *Instagram,*
- *Sosyal medya alışverişi,*
- *tüketici davranışı,*
- *e-ticaret.*

Arama süreci, 2014-2024 yılları arasındaki yayınları kapsamış, 2020-2024 arasına daha fazla odaklanılmıştır. Çalışmaların dahil edilmesi için şu kriterler belirlenmiştir:

2.2. Dahil Etme ve Dışlama Kriterleri

Dahil Etme Kriterleri:

- 2014-2024 yılları arasında yayımlanmış olması.
- Instagram ile alışveriş konusuna odaklanması.
- Hakemli dergilerde yayımlanmış olması.

- Tam metin erişiminin mümkün olması.

Dışlama Kriterleri:

- Konferans bildirileri, kitap bölümleri ve ön yayın aşamasındaki makaleler.
- Instagram dışındaki platformlara odaklanan çalışmalar.
- Alakasız başlık veya özetlere sahip çalışmalar.

2.3. Makale Seçim Süreci

PRISMA yönergelerine uygun olarak, makale seçim süreci şu dört aşamada gerçekleştirilmiştir:

1. Belirleme: Google Akademik veri tabanında arama sonucunda elde edilen çalışmalar incelendi.
2. Eleme: Başlık ve özet değerlendirmesi sonucunda, belirlenen kriterlere uymayan çalışmalar elendi.
3. Uygunluk: Tam metin incelemesi ile kriterlere uygunluk değerlendirildi.
4. Dahil Etme: Analize uygun bulunan çalışmalar derlemeye dahil edildi.

2.4. Veri Çıkarma

Dahil edilen makalelerden aşağıdaki bilgiler sistematik olarak toplanmıştır:

- Makale başlığı,
- Yazar(lar),
- Yayın yılı,
- Dergi adı,
- Ana bulgular ve atıf sayıları.

3. Veri Analizi ve Bulgular

Elde edilen veriler, atıf sayıları ve araştırma konularına göre kategorize edilmiş, en çok alıntı yapılan ve etki sahibi olan çalışmalar vurgulanmıştır. Çalışmaların trendler üzerindeki etkileri, tematik analize tabi tutulmuştur.

Makale Adı	Yazar	Yıl	Makale Türü	Özet
Sosyal Ağların Pazarlama Üzerindeki Etkileri: Instagram Örneği	B. Yılmazsoy	2019	Araştırma Makalesi	Bu çalışmada, Instagram sosyal ağının pazarlamaya olan etkilerinin tüketici görüşleri alınarak incelenmesi amaçlanmıştır.
Ürün Yerleştirmede Yeni Bir Alan: Influencer Marketing Sosyal Medyada	E. Yaman	2018	Araştırma Makalesi	Bu çalışma sosyal medyada influencer annelerin takipçileri tarafından ne şekilde

Influencer Annelerin Takipçileri Tarafından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma				değerlendirdiğini ortaya çıkararak, influencer marketing’de etkili olan unsurları belirlemeyi amaçlamaktadır.
Dijital Pazarlama Ekseninde Influencer Marketing Uygulamaları	Y. L. Mert	2018	Araştırma Makalesi	Geçen yüzyılın sonlarında yaşanan dijital devrim diğer alanlarda olduğu gibi pazarlama alanında da büyük dönüşümlere yol açmıştır.
Instagram’daki Influencer’ların Takipçiler Üzerindeki Etkisi	S. Kıran C. Yılmaz İ. Emre	2019	Araştırma Makalesi	Web 2.0 teknolojilerinin gelişmesiyle sosyal medya araçları ortaya çıkmış ve bu araçlar günlük yaşantımızın önemli bir parçası haline gelmiştir.
Sosyal Medya Algısı Ve Fomo’nun Tüketici Satın Alma Davranışına Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma	E. Şahin B. F. Çavuş	2020	Araştırma Makalesi	Bu çalışma sosyal medya algısı ve FoMO’nun tüketici satın alma davranışına etkisini tespit etmeyi amaçlamaktadır.
Bütünleşik Pazarlama İletişiminde Instagram Fenomenlerinin Satın Almaya Etkisi	F. Çetin N.Öziç	2020	Araştırma Makalesi	Bu çalışmada, Influencer olarak da adlandırılan Instagram fenomenlerinin sosyal medya üzerinde takipçilerle kurdukları iletişimin satın almaya etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.
Sosyal Medya Kullanıcılarının Sosyal Karşılaştırma Eğilimlerinin İncelenmesi	S.B Büyükmumcu A. A. Ceyhan	2020	Araştırma Makalesi	Bu araştırmanın amacı, sosyal medya kullanıcılarının sosyal karşılaştırma eğilimlerini incelemektir.

Bu makaleler genel olarak sosyal medya, dijital pazarlama, influencer marketing ve tüketici davranışları üzerine odaklanmaktadır. İncelenen çalışmaların ortak noktalarını şu şekilde özetleyebiliriz:

3.1. Sosyal Medyanın Pazarlamadaki Rolü

- Çalışmalar, sosyal medya platformlarının (özellikle Instagram) markalar için bir pazarlama aracı olarak ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır.
- Sosyal medya, yalnızca iletişim aracı olmaktan çıkarak, kullanıcılar ve markalar arasında duygusal bağlar kurarak bir satış ve pazarlama alanına dönüşmüştür.
- Dijital pazarlama stratejilerinin gelişiminde sosyal medya araçlarının etkisi sıkça vurgulanmaktadır.

3.2. Influencer Marketing'in Yükselişi

- Çalışmalarda, influencer marketing'in geleneksel reklamcılık yöntemlerinden farklı olarak, hedef kitleyle daha samimi ve güvenilir bir ilişki kurduğu belirtilmiştir.
- Özellikle moda, güzellik, anne-bebek gibi sektörlerde influencer'ların ürün yerleştirme ve reklam faaliyetleriyle tüketici davranışlarını etkilediği görülmüştür.
- Influencer'ların sosyal medyada markalar için kanaat önderi rolü oynadığı ve tüketiciler üzerinde satın alma kararlarını etkileyen bir otorite olduğu sıkça dile getirilmiştir.

3.3. Tüketici Davranışlarının Dönüşümü

- Çalışmalar, tüketicilerin sosyal medya fenomenlerine duyduğu güvenin satın alma kararları üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.
- Sosyal medya kullanıcılarının influencer'larla kurduğu duygusal bağlar, markaların hedef kitlelerine ulaşmasında önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir.
- Tüketici satın alma davranışlarının artık yalnızca ürünün fiyatı ve kalitesine değil, sosyal medyada yaratılan imaja ve fenomenlerin önerilerine dayandığı vurgulanmaktadır.

3.4. Nicel ve Nitel Araştırmaların Kullanımı

- İncelenen çalışmalar, hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerine başvurmuştur. Örneğin, anket çalışmaları tüketici davranışlarını ölçerken, görüşme ve içerik analizleri influencer marketing'in etkilerini anlamada kullanılmıştır.
- Çeşitli veri toplama yöntemleri (anket, görüşme, içerik analizi) ile sosyal medyanın farklı yönleri irdelenmiştir.

3.5. Gelecekteki Araştırmalara Öneriler

- Çalışmalar, influencer marketing ve dijital pazarlama konularında daha fazla derinlemesine araştırma yapılması gerektiğini önermektedir.
- Özellikle, influencer'ların etik kurallara uygunluğu, fenomenlerin güvenilirliği ve dijital platformların tüketici davranışları üzerindeki uzun vadeli etkileri gibi konulara dikkat çekilmiştir.
- Yeni nesil tüketicilerin (örneğin, Y ve Z kuşağı) sosyal medya algıları ve influencer etkileri hakkında daha fazla veri toplanmasının faydalı olacağı belirtilmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, sosyal medya, dijital pazarlama ve influencer marketing konularını ele alan akademik çalışmaların sistematik bir incelemesini sunmaktadır. Çalışmada, PRISMA yönergelerine uygun olarak gerçekleştirilen adımlar detaylı bir şekilde uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, sosyal medya ve influencer marketing stratejilerinin günümüz pazarlama anlayışında ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Sosyal medya, geleneksel pazarlama yöntemlerini dönüştürerek markaların tüketiciyle daha etkili bir şekilde etkileşim kurmasına olanak tanımaktadır. Instagram gibi popüler sosyal medya platformları, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda markalar için güçlü bir pazarlama sahası haline gelmiştir. Bu platformlarda gerçekleştirilen ürün yerleştirme ve reklam faaliyetleri, tüketicilerin satın alma kararlarını etkilemekte ve markaların görünürliğini artırmaktadır. Bu durum, sosyal medyanın pazarlama stratejilerinin temel unsurlarından biri olduğunu göstermektedir.

Derlemede yer alan çalışmalar, influencer marketing'in, tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisini detaylı bir şekilde ele almıştır. Influencer'lar, tüketiciler için güvenilir bilgi kaynakları olarak algılanmakta ve onların önerileri, tüketici tercihlerini doğrudan şekillendirmektedir. Özellikle moda, güzellik, anne-bebek gibi sektörlerde influencer'ların etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir. Influencer marketing, yalnızca kısa vadeli satış artışı sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda tüketicilerle duygusal bağlar kurarak marka sadakatini de artırmaktadır.

Dijitalleşme, pazarlama anlayışında köklü değişikliklere yol açmıştır. Geleneksel pazarlama yöntemlerinden farklı olarak, dijital pazarlama, tüketicilerle çift yönlü bir iletişim kurma olanağı sunmaktadır. Çalışmalar, tüketicilerin sosyal medya platformlarında aktif olarak markalarla etkileşimde bulunduğunu ve bu etkileşimlerin satın alma davranışlarını pozitif yönde etkilediğini göstermektedir. Özellikle viral pazarlama ve influencer marketing gibi stratejiler, dijital ortamda hızlı ve etkili sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır.

Derlemede incelenen çalışmalar, genellikle nitel ve nicel yöntemlerin bir kombinasyonunu kullanmıştır. Nitel araştırmalar, tüketicilerin sosyal medya ve influencer'lara ilişkin algılarını derinlemesine anlamayı hedeflerken, nicel araştırmalar, bu algıların satın alma davranışları üzerindeki etkilerini ölçmektedir. PRISMA yönergelerine uygun olarak yapılan bu derlemede, çalışmaların metodolojik çeşitliliği ve kalitesi detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu durum, elde edilen bulguların güvenilirliğini artırmakta ve literatüre anlamlı katkılar sunmaktadır.

Bu derleme, sosyal medya ve influencer marketing'in pazarlama üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik önemli bulgular sağlamaktadır. Ancak, bazı sınırlılıklar da göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin, influencer'ların etik sorumlulukları, tüketici algılarının zaman içindeki değişimi ve yeni teknolojilerin (örneğin, yapay zeka ve artırılmış gerçeklik) pazarlama stratejilerine entegrasyonu gibi konular daha fazla araştırılmalıdır. Ayrıca, farklı coğrafi bölgelerde ve kültürel bağlamlarda gerçekleştirilecek çalışmalar, bu alandaki genel geçer eğilimlerin anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak, bu sistematik derleme, sosyal medyanın ve influencer marketing'in modern pazarlama anlayışındaki etkisini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çalışmalar, sosyal medya platformlarının tüketiciyle kurulan duygusal bağlar ve güven temelli etkileşimler

sayesinde markalar için önemli fırsatlar sunduğunu göstermektedir. Influencer marketing, tüketici davranışlarını yönlendiren güçlü bir araç olarak öne çıkarken, aynı zamanda pazarlama stratejilerinde dijitalleşmenin getirdiği yenilikleri temsil etmektedir. Bu bulgular, sosyal medya ve influencer marketing stratejilerinin hem akademik hem de uygulamalı pazarlama çalışmalarında daha fazla araştırılması gerektiğini göstermektedir.

Kaynaklar

- Agnihotri, R., Dingus, R., Hu, M. Y., & Krush, M. T. (2020). Social media's influence on business-to-business sales performance. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 40(1), 7–24. <https://doi.org/10.1080/08853134.2019.1668650>
- Büyükmumcu, S. B., & Ceyhan, A. A. (2019). Sosyal medya kullanıcılarının sosyal karşılaştırma eğilimlerinin incelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 10(1), 273-302.
- Çetin, F. A., & Öziç, N. (2020). Bütünleşik pazarlama iletişiminde Instagram fenomenlerinin satın almaya etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 157-172.
- Godey, B., Manthiou, A., Pederzoli, D., Rokka, J., Aiello, G., Donvito, R., & Singh, R. (2016). Social media marketing efforts of luxury brands: Influence on brand equity and consumer behavior. *Journal of Business Research*, 69(12), 5833–5841. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.04.181>
- Hajli, M. N. (2014). A study of the impact of social media on consumers. *International Journal of Market Research*, 56(3), 387–404. <https://doi.org/10.2501/IJMR-2014-025>
- Kıran, S., Yılmaz, C., & Emre, İ. (2019). Instagram'daki Influencer'ların Takipçiler Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Yönetim Bilişim Sistemleri ve Bilgisayar Bilimleri Dergisi*, 3(2), 100-111.
- Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons*, 54(3), 241–251. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2011.01.005>
- Kim, A. J., & Ko, E. (2012). Do social media marketing activities enhance customer equity? An empirical study of luxury fashion brand. *Journal of Business Research*, 65(10), 1480–1486. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2011.10.014>
- Mert, Y. L. (2018). Dijital pazarlama ekseninde influencer marketing uygulamaları. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), 1299-1328.
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... & Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. *bmj*, 372.
- Saltık Yaman, E. (2018). Ürün yerleştirmede yeni bir alan: Influencer marketing sosyal medyada influencer annelerin takipçileri tarafından değerlendirilmesine yönelik bir araştırma.

- Şahin, E., & Çavuş, B. F. (2020). Sosyal medya algısı ve FoMO'nun tüketici satın alma davranışına etkisinin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 149-182.
- Tuten, T. L., & Solomon, M. R. (2020). *Social media marketing*. Business Expert Press. <https://doi.org/10.4324/9781315172653>
- Wang, X., Yu, C., & Wei, Y. (2012). Social media peer communication and impacts on purchase intentions: A consumer socialization framework. *Journal of Interactive Marketing*, 26(4), 198–208. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2011.11.004>.
- Yılmazsoy, B. (2019). Sosyal ağların pazarlama üzerindeki etkileri: Instagram örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 49-58.

PARASOSYAL ETKİLEŞİM: SİSTEMATİK BİR DERLEME

Öğr. Gör. Dr. Ahmet TAŞ

Gümüşhane Üniversitesi Şiran Dursun Keleş Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Eczane Hizmetleri Bölümü, Gümüşhane, Türkiye,

ahmettas@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1444-6068>.

Doç. Dr. Kamil ÇELİK

Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, Bartın, Türkiye,

kcelik@bartin.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-4530-1048>.

ÖZET

Bu sistematik derleme, parasosyal etkileşim (PSI) konusundaki mevcut literatürü inceleyerek, bireylerin medya figürleriyle geliştirdiği tek yönlü ilişkilerin psikolojik, sosyal ve davranışsal etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Parasosyal etkileşim, bireylerin televizyon, sosyal medya, ünlüler, influencer'lar veya hayali karakterlerle kurduğu duygusal bağları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Son yıllarda sosyal medya platformlarının artan etkisiyle PSI, daha yaygın hale gelmiş ve bu tür etkileşimlerin bireylerin yaşamlarını nasıl etkilediği üzerine yapılan araştırmalar da hız kazanmıştır.

Bu derleme, PSI'nın bireyler üzerindeki etkilerini, özellikle sosyal ilişkiler, öz saygı, duygusal bağlılık, tüketici davranışları ve medya figürlerine yönelik güven gibi alanlarda incelemeyi hedeflemektedir. Ayrıca parasosyal etkileşimlerin, sosyal medya platformları aracılığıyla dijital pazarlama ve influencer stratejileri üzerinde nasıl bir rol oynadığı da analiz edilecektir. Çalışmada, televizyon, YouTube, Instagram ve diğer medya platformlarındaki parasosyal etkileşimlerle ilgili yapılan nitel ve nicel araştırmalar ele alınacaktır.

Bu derleme, 2010-2024 yılları arasında yayımlanmış akademik çalışmalar, raporlar ve deneysel araştırmaları kapsayacaktır. Derlemenin amacı, parasosyal etkileşimlerin bireyler ve medya figürleri arasındaki ilişkiler üzerindeki etkilerini derinlemesine anlamak ve bu etkileşimlerin bireylerin medya tüketim alışkanlıkları ile toplumsal etkilerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal medya, Parasosyal ilişki, Influencer

GİRİŞ

Parasosyal etkileşim (PSE), bireylerin medya aracılığıyla karşılaştıkları kişilerle veya karakterlerle geliştirdiği tek yönlü, yüz yüze olmayan bir ilişki biçimidir. İlk olarak Horton ve Wohl tarafından tanımlanan bu kavram, özellikle televizyon dizileri, spor yayınları, sosyal medya ve dijital platformlarda önemli bir yer edinmiştir (Arslan, 2013). Bireyler, medya figürleriyle doğrudan bir etkileşimde bulunmamakla birlikte, onları tanıyormuş gibi hisseder ve duygusal bağlar geliştirir. Bu etkileşim, medya kullanıcılarının kimliklerini, algılarını ve sosyal ilişkilerini çeşitli şekillerde etkileyebilir (Schramm, 2015).

Parasosyal etkileşim, medya tüketiminin giderek arttığı günümüzde bireylerin hayatında daha belirgin bir rol oynamaktadır. Özellikle televizyon dizileri gibi uzun süreli içeriklerde izleyiciler, karakterlerle güçlü duygusal bağlar kurabilir. Bu bağlar, bireylerin yalnızlık hissini azaltabilir veya onlara sosyal destek algısı sağlayabilir (Kasap ve diğerleri, 2018). Aynı zamanda, spor yayınlarında taraftarlar ve sporcular arasındaki ilişki, parasosyal etkileşim çerçevesinde incelenebilir. Taraftarların takımlarına ve oyuncularına olan bağlılıkları, bu tür ilişkiler üzerinden açıklanabilir (Pan ve Zeng, 2018). Sosyal medyada ise influencer'lar ve ünlülerle kurulan bu bağlar, markaların ve ürünlerin pazarlamasında etkili bir araç olarak kullanılmaktadır (Valero, 2014). Bu tür etkileşimlerin bireylerin psikolojik durumları üzerinde de etkileri vardır. Örneğin, parasosyal etkileşim, yalnızlık hissini hafifletebilir ve bireylerin sosyal kaygı düzeylerini azaltabilir (Duyan ve diğerleri, 2010). Ancak bazı araştırmalar, yüksek düzeyde parasosyal etkileşimin bireylerde sosyal ilişkilerde izolasyona ve gerçek dünya ile olan bağlarının zayıflamasına yol açabileceğini göstermiştir (Schramm, 2015). Özellikle genç bireylerde, medya figürlerine duyulan hayranlık ve özdeşleşme eğilimi, kimlik gelişimi ve benlik algısını etkileyebilir (Aytulun, 2015). Bunun yanında, parasosyal etkileşim, bireylerin medyadaki figürlerden öğrenme, rehberlik alma ve rol modeller oluşturma gibi davranışlarını da etkileyebilir (Frederick ve diğerleri, 2014). Yabancı literatürde de bu kavramın farklı bağlamlarda ele alındığı görülmektedir. Örneğin, sosyal psikolojide yapılan araştırmalar, bireylerin medya figürleriyle kurdukları bağların, grup aidiyeti, kimlik oluşumu ve değerlerin pekiştirilmesi gibi süreçlerde etkili olduğunu göstermiştir (Halloran ve Kashima, 2004). Ayrıca, spor ve medya çalışmalarında, parasosyal etkileşimlerin sporcular ve taraftarlar arasındaki sosyal bağların güçlenmesine katkı sağladığı belirtilmiştir (Wann ve diğerleri, 2011). Benzer şekilde, sosyal medyada profesyonel sporcuların takipçileriyle etkileşimleri, parasosyal bağların nasıl geliştiği ve sürdürüldüğü konusunda önemli bilgiler sunmaktadır (Frederick ve diğerleri, 2014). Terror Management Theory (TMT) çerçevesinde yapılan araştırmalar, parasosyal etkileşimlerin bireylerin ölüm farkındalığı gibi varoluşsal kaygılarını hafifletebileceğini öne sürmektedir. Ölüm korkusu gibi varoluşsal tehditlerin bireylerde parasosyal bağları güçlendirdiği ve bu bağların bir tür psikolojik savunma mekanizması olarak işlediği bulunmuştur (Harmon-Jones ve diğerleri, 1997). Özellikle medya figürlerinin sembolik ölümsüzlük algısı yaratması, bireylerin kaygılarını azaltmada etkili olabilir (Landau ve diğerleri, 2007).

Yöntem

Bu çalışma, PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) yönergeleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Araştırma, **Web of Science**, **Scopus**, ve **Google Scholar** veri tabanlarında "parasocial interaction," "social media influencers," "media psychology", "parasosyal etkileşim" "sosyal medya etkileyicileri" ve "medya psikolojisi" gibi anahtar kelimelerle yapılmıştır. Çalışmaya, 2010-2024 yılları arasında yayınlanmış, hakemli dergilerde yer alan makaleler dahil edilmiştir. Dahil edilen makaleler, parasosyal etkileşimlerin psikolojik, sosyal ve davranışsal boyutlarını inceleyen çalışmalardan oluşmaktadır.

Web of Science'da 150 makale bulundu. Bu makaleler, parasosyal etkileşimlerin psikolojik, sosyal ve davranışsal etkilerini farklı demografik gruplar üzerinde incelemektedir. Benzer şekilde, Scopus veri tabanında aynı anahtar kelimelerle yapılan aramada, 2014-2024 yılları arasında yayınlanmış 175 makale tespit edildi. Bu çalışmalar, parasosyal etkileşimlerin sosyal medya platformları, televizyon ve diğer dijital medya üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Google Scholar veri tabanında ise 605 yayın bulunmaktadır. Bu sonuçlar, parasosyal etkileşimlerin medya çalışmaları, psikoloji, sosyoloji ve pazarlama gibi çeşitli alanlarda incelendiğini göstermektedir. Makalelerin incelenmesi sonucunda, duplikasyonlar çıkarılmış ve belirlenen kriterlere uymayan yayınlar çalışmaya dahil edilmemiştir. Araştırmacıların değerlendirmeleri sonucunda, sistematik derlemeye uygun bulunan 8 araştırma makalesi seçilmiştir.

BULGULAR

Makale İsmi	Yazar ve Yıl	Makale Türü	Makale Özeti
Clarifying the Role of Attachment and Social Compensation on Parasocial Relationships with Television Characters	Sarah F. Rosaen, Jayson L. Dibble (2016)	Araştırma Makalesi	Televizyon karakterleriyle parasosyal ilişkilerde bağlanma ve sosyal telafi rollerini açıklamaktadır.
Antecedents and Effects of Parasocial Relationships: A Meta-Analysis	Riva H. Tukachinsky, Nathan Walter, Camille J. Saucier (2020)	Meta-Analiz	Parasosyal ilişkilerin nedenleri ve sonuçları üzerine yapılmış bir meta-analiz sunmaktadır. Çalışmanın bulguları, medya etkisi ve katılımı teorik modelleri bağlamında tartışılmıştır.
Theorizing Development of Parasocial Engagement	Riva H. Tukachinsky, Gayle S. Stever (2018)	Teorik Çalışma	Parasosyal etkileşimlerin gelişimini teorik olarak açıklamaktadır.
Parasocial Relationships with Audiences' Favorite Celebrities: The Role of Audience and Celebrity Characteristics in a...	N. Claessens, H. Van den Bulck (2015)	Araştırma Makalesi	Seyirci ve ünlülerin özelliklerinin parasosyal ilişkilerdeki rolünü incelemektedir.
Extending Conceptualization and Measurement of Narrative Engagement After-the-Fact: Parasocial Relationship and...	M. Slater, D. Ewoldsen, Kelsey Woods (2018)	Teorik ve Metodolojik Çalışma	Narratif katılımın ölçümüne ve kavramsallaştırılmasına katkılar sunmaktadır.
My Friend Harry's a Wizard: Predicting Parasocial Interaction with Characters From Fiction	Joanne Ingram, Zoe Luckett (2017)	Araştırma Makalesi	Kurgusal karakterlerle parasosyal etkileşimlerin tahmin edilmesine odaklanmaktadır.
Parasocial Interaction with Media Characters	Gözde Aytuğlun, A. Sunal (2020)	Araştırma Makalesi	Medya karakterleriyle kurulan parasosyal etkileşimleri incelemektedir.
Friends or Just Fans? Parasocial Relationships in Online Television Fiction Communities	C. Lacalle, Beatriz Gómez-Morales, Sara Narvaiza (2021)	Araştırma Makalesi	Çevrimiçi televizyon dizisi topluluklarındaki parasosyal ilişkileri araştırmaktadır.

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

December 26 - 30, 2024

IZMIR

PROCEEDING BOOK ISBN NR. : 978-625-5962-08-9

Tablodaki çalışmaların akademik olarak incelenmesi, bu araştırmaların büyük ölçüde medya, iletişim, psikoloji ve dijital pazarlama alanlarında yoğunlaştığını göstermektedir. Parasosyal ilişkiler konusundaki araştırmalar, bireylerin medya ile etkileşim biçimlerini ve bu etkileşimlerin bireysel, toplumsal ve ekonomik düzeydeki etkilerini anlamayı hedeflemektedir. Detaylı bir analiz yapıldığında, çalışmaların yoğunlaştığı başlıca akademik alanlar ve bu alanlara yönelik katkıları şu şekilde sıralanabilir:

Medya ve İletişim Bilimleri

Çalışmaların büyük bir kısmı, medya ve iletişim bilimleri çerçevesinde parasosyal ilişkilerin bireylerin medya tüketim alışkanlıklarına etkisini incelemektedir. Araştırmalar, televizyon, dijital platformlar ve sosyal medya gibi çeşitli iletişim araçları üzerinden bireylerin medya figürleriyle nasıl bağ kurduğunu analiz etmektedir. Özellikle ünlüler, televizyon karakterleri ve sosyal medya fenomenleri gibi medya figürleriyle kurulan bu ilişkiler, bireylerin medya tüketiminde duygusal ve bilişsel bağlanma süreçlerini anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda medya ve iletişim bilimleri alanındaki çalışmalar, kitle iletişim araçlarının bireylerin sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını nasıl karşıladığını ve medya içeriklerinin bireyler üzerindeki etkisini açıklamaya yöneliktir.

Psikoloji ve Sosyal Psikoloji

Araştırmalar, bireylerin medya figürleriyle kurdukları parasosyal ilişkilerin psikolojik boyutlarına da önemli bir vurgu yapmaktadır. Psikoloji alanında bu çalışmalar, bireylerin bağlanma, yalnızlık, sosyal destek arayışı ve kimlik oluşturma süreçlerinde parasosyal etkileşimlerin rolünü açıklamaktadır. Ayrıca, bireylerin kurgusal karakterler veya medya figürleriyle duygusal bağ kurma eğilimleri, bu ilişkilerin sosyal telafi mekanizmalarıyla nasıl ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tür araştırmalar, parasosyal ilişkilerin bireylerin sosyal bağlantı ihtiyaçlarını karşılama ve duygusal doyum sağlama gibi işlevlerini daha derinlemesine anlamamıza katkıda bulunur.

Dijitalleşme ve Sosyal Medya

Günümüzde dijitalleşme, parasosyal ilişkilerin doğasını dönüştüren önemli bir faktör haline gelmiştir. Çalışmalar, dijital platformların ve sosyal medyanın, parasosyal etkileşimleri daha etkileşimli ve topluluk temelli bir hale getirdiğini göstermektedir. Bireylerin sosyal medya platformlarında fenomenler, influencerlar veya ünlülerle kurduğu parasosyal ilişkiler, bu figürlerin algılanan güvenilirliği ve toplumsal etkileri bağlamında analiz edilmektedir. Dijitalleşme ile birlikte bu tür ilişkilerin sadece bireysel değil, aynı zamanda çevrimiçi topluluklarda toplumsal bir boyut kazandığı görülmektedir. Bu durum, dijital medya kullanımına ilişkin teorik ve pratik yaklaşımlara katkı sağlamaktadır.

Tüketici Davranışları ve Pazarlama

Araştırmalar, parasosyal ilişkilerin tüketici davranışları üzerindeki etkilerini de ele almaktadır. Özellikle sosyal medya fenomenlerinin ve influencerların, tüketicilerin satın alma niyetlerini nasıl etkilediği konusu, pazarlama alanında önemli bir araştırma konusu olarak öne çıkmaktadır. Parasosyal etkileşimlerin güvenilirlik algısı ve homofiliinin (benzerlik algısı) tüketici davranışları üzerindeki etkileri, dijital pazarlama stratejileri açısından yol gösterici bilgiler sunmaktadır. Bu alandaki çalışmalar, parasosyal ilişkilerin yalnızca duygusal ve sosyal süreçler

açısından değil, ekonomik davranışlar bağlamında da analiz edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

SONUÇ

Parasosyal etkileşim, bireylerin medya figürleri ve kurgusal karakterlerle geliştirdiği tek yönlü ilişkiler üzerinden, medya, iletişim, psikoloji ve pazarlama gibi farklı disiplinlerde ele alınan önemli bir kavramdır. Bu sistematik derlemede elde edilen bulgular, parasosyal etkileşimlerin bireylerin medya tüketim alışkanlıklarından kimlik oluşturma süreçlerine, toplumsal aidiyet duygusundan tüketici davranışlarına kadar geniş bir etkiler yelpazesine sahip olduğunu göstermektedir. Televizyon, sosyal medya ve dijital platformlar üzerinden kurulan bu bağlar, yalnızlık ve sosyal destek arayışını hafifletici etkiler sağlarken, dijitalleşme ile birlikte bu etkileşimler daha dinamik ve topluluk temelli bir yapıya dönüşmüştür. Özellikle sosyal medyada influencer ve fenomenlerle kurulan parasosyal bağlar, algılanan güvenilirlik ve homofili faktörleri aracılığıyla tüketici davranışlarını ve satın alma kararlarını yönlendiren güçlü bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, bu derlemede vurgulanan, yüksek düzeyde parasosyal etkileşimlerin sosyal izolasyona ve gerçek dünya ilişkilerinin zayıflamasına yol açabileceği bulgusu, bu ilişkilerin bireysel düzeyde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabileceğini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, parasosyal etkileşimlerin bireylerin medya ile olan ilişkilerinin bireysel, toplumsal ve ekonomik etkilerini anlamak açısından disiplinler arası bir perspektifle incelenmesi gerektiği, bu sistematik derlemenin en önemli çıktılarından biridir.

KAYNAKLAR

- Arslan, Ö. (2013). Tv Dizilerinde Yer Alan Karakterler ile Kurulan Parasosyal Etkileşim: Bağlanma Biçimleri ve Yalnızlık Açısından Bir İnceleme.
- Aytulun, G., & Sunai, A. B. (2020). Parasocial interaction with media characters. *Psikiyatride Guncel Yaklaşımlar*, 12(4), 494-506.
- Aytulun, G. (2015). *Ergenlerde parasosyal etkileşim: İnternette gerçek benlik, kendilik algısı ve sosyal kaygı arasındaki ilişkiler* (Master's thesis, Ankara Üniversitesi (Turkey)).
- Claessens, N., & Van den Bulck, H. (2015). Parasocial relationships with audiences' favorite celebrities: The role of audience and celebrity characteristics in a representative Flemish sample. *Communications*, 40(1), 43–65. <https://doi.org/10.1515/commun-2014-0027>
- Duyan, V., Çamur Duyan, G., Gökçeaslan Çifti, E., Sevin, Ç., & Erbay, E. (2010). Lisede Okuyan Öğrencilerin Yalnızlık Durumlarına Etki Eden Değişkenlerin İncelenmesi.
- Frederick, E. L., Hamrick, M. E., & Clavio, G. (2014). Bypass and Broadcast: Utilizing Parasocial Interaction to Examine @nhl Communication on Twitter during the 2012–2013 Lockout.
- Halloran, M. J., & Kashima, E. (2004). Social Identity and Worldview Validation: The Effects of Ingroup Identity Primes and Mortality Salience on Value Endorsement.
- Harmon-Jones, E., Greenberg, J., Solomon, S., & Pyszczynski, T. (1997). Suppression, Accessibility of Death-Related Thoughts, and Cultural Worldview Defense.

- Ingram, J., & Luckett, Z. (2017). My friend Harry's a wizard: Predicting parasocial interaction with characters from fiction. *Psychology of Popular Media Culture*, 6(4), 341–356. <https://doi.org/10.1037/ppm0000119>
- Kasap, E., Ağzitemiz, F., Kızıl, N., & Yıldırım, A. (2018). Understanding the Nature of the Relationship Established with Turkish TV Serial Characters.
- Lacalle, C., Gómez-Morales, B., & Narvaiza, S. (2021). Friends or just fans? Parasocial relationships in online television fiction communities. *Television & New Media*, 22(5), 447–464. <https://doi.org/10.1177/1527476420982234>
- Landau, M., Solomon, S., & Greenberg, J. (2007). On the Compatibility of Terror Management Theory and Perspectives on Human Evolution.
- Pan, P. L., & Zeng, L. (2018). Parasocial Interactions with Basketball Athletes of Color in Online Mediated Sports.
- Rosaen, S. F., & Dibble, J. L. (2016). Clarifying the role of attachment and social compensation on parasocial relationships with television characters. *Communication Studies*, 67(2), 147–162. <https://doi.org/10.1080/10510974.2015.112189>
- Schramm, H. (2015). Parasocial Interactions and Relationships. *The international encyclopedia of communication*.
- Slater, M., Ewoldsen, D., & Woods, K. (2018). Extending conceptualization and measurement of narrative engagement after-the-fact: Parasocial relationship and narrative engagement. *Media Psychology*, 21(3), 329–351. <https://doi.org/10.1080/15213269.2017.1353648>
- Tukachinsky, R. H., & Stever, G. S. (2018). Theorizing development of parasocial engagement. *Communication Theory*, 28(3), 297–318. <https://doi.org/10.1093/ct/qty012>
- Tukachinsky, R. H., Walter, N., & Saucier, C. J. (2020). Antecedents and effects of parasocial relationships: A meta-analysis. *Journal of Communication*, 70(6), 868–894. <https://doi.org/10.1093/joc/jqaa040>
- Valero, M. A. (2014). An Exploration Of Social Media's Influence In Parasocial Relationships Between Sports Fans And Sports Figures.
- Wann, D., Rogers, K., Dooley, K., & Foley, M. (2011). Applying the Team Identification—Social Psychological Health Model to Older Sport Fans.

TÜRK LOJİSTİK ŞİRKETLERİNİN VERİ ZARFLAMA ANALİZİ İLE ETKİNLİK ÖLÇÜMÜ¹⁷⁸

TOHAN, Gülsever

Yüksek Lisans Öğrencisi, NÖHÜ Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi ABD

BÜYÜKKEKLİK, Arzum

Prof. Dr., NÖHÜ Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü

ÖZET

Lojistik sektöründe şirketlerin performans ve verimliliklerinin doğru ve objektif bir şekilde ölçülmesi, şirketlerin rekabet gücünü ve ticari faaliyetlerini artırmak açısından büyük öneme sahiptir. Veri Zarflama Analizi (VZA), literatürde etkinlik ölçümünde sık kullanılan bir yöntemdir. VZA çoklu girdi ve çoklu çıktı verilerini kullanarak, karar verme birimleri arasında etkinlik ölçümü yaparak güçlü sonuçlar verir. Bu çalışmada, Türk lojistik şirketlerinin performansını değerlendirmek amacıyla VZA kullanılmıştır. Çalışmada, Fortune 500 TURKEY listesinde yer alan 9 lojistik şirketinin 2023 yılına ait verileri kullanılmıştır. Etkinlik analizinde çalışan sayısı ve öz kaynak değerleri girdiler; net satış, ihracat ve fvök (faiz ve vergi öncesi kâr) değerleri de çıktılar olarak ele alınmıştır. VZA analizinde BCC ve CCR modelleri kullanılarak şirketlerin lojistik etkinliklerini karşılaştırıp 'etkin' ve 'etkin olmayan' şirketler belirlenmiştir. Analiz sonucunda CCR modeli uygulandığında 2023 yılında 5 lojistik şirketinin etkin, BCC modeli uygulandığında ise 7 lojistik şirketinin etkin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik Şirketler, Veri Zarflama Analizi (VZA), Etkinlik Ölçümü.

ABSTRACT

EFFICIENCY MEASUREMENT OF TURKISH LOGISTICS COMPANIES WITH DATA ENVELOPMENT ANALYSIS

In the logistics sector, measuring the performance and efficiency of companies accurately and objectively is of great importance in terms of increasing the competitiveness and commercial activities of companies. Data Envelopment Analysis (DEA), frequently used in the literature for efficiency measurement. DEA provides strong results by measuring efficiency between decision-making units using multiple input and multiple output data. In this study, DEA was used to evaluate the logistics performance of Turkish logistics companies. Data obtained from 9 companies on the 2023 Fortune 500 TURKEY list. In the efficiency analysis, the number of employees and equity values were taken as inputs; net sales, exports and EBIT (profit before interest and taxes) values were taken as outputs. In the DEA analysis, the logistics activities of the companies were compared using the BCC and CCR models and 'effective' and 'ineffective' companies were determined. As a result of the analysis, it was determined that 5 logistics companies were effective in 2023 when the CCR model was applied and 7 logistics companies were effective when the BCC model was applied.

Keywords: Logistics Companies, Data Envelopment Analysis (DEA), Efficiency Measurement.

¹⁷⁸ Bu çalışma Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Arzum BÜYÜKKEKLİK danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinden çıkarılmıştır.

1.GİRİŞ

Lojistik sektörü hem ticari hem de ekonomik gelişmenin temel taşlarından biridir. Mal ve hizmetin nihai tüketiciye kadar olan hareketini planlama, yönlendirme ve uygulama süreçlerini kapsayan geniş bir endüstridir. Bu sektör, mal ve hizmetleri etkili bir şekilde organize ederek, tedarik zincirinin sorunsuz işlenmesini ve ticaretin sürdürülebilirliğini sağlar. Lojistik sektörü, teknolojik gelişmelerle birlikte hızla gelişmekte ve küresel ticaretin artmasıyla daha da önem kazanmaktadır.

Lojistik sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin başarısı göstermiş oldukları performans ile belirlenebilir. Bu performans, şirketlerin lojistik faaliyetlerde verimli ve etkin olmalarıyla sağlanabilir. Etkinlik amaçlarla ilgili bir kavram olup, karar alma biriminin ulaştığı sonuçlarla ilişkilendirilerek amaçların gerçekleşme düzeyini ortaya koyar (Büyükkeklik vd., 2016). Diğer yandan, lojistik faaliyetlerin yürütülmesinde rakiplerinden farklı yöntem ve uygulamalar ortaya koyarak fark yaratmalı ve buna bağlı olarak müşteri memnuniyetini sağlamalıdır (Fugate vd., 2010).

Lojistik sektöründe ülkelerin, şirketlerin, limanların, kurumların, bankaların vb. lojistik performanslarının doğru bir şekilde ölçülmesi ve değerlendirilmesi kritik bir öneme sahiptir. Çünkü mal ve hizmetlerden üretimden tüketime kadar olan süreçlerin etkili bir şekilde yürütülmesi, lojistik şirketlerin rekabet avantajı elde etmesini sağlar. Lojistik şirketlerin lojistik performanslarının ölçülmesi; şirketlerin rekabet gücünü artırmasına, maliyetlerin düşmesine ve hizmetlerinin iyileştirilmesine katkıda bulunur. Performans etkinlik ölçümü ile şirketler arasındaki farklılıkların belirlenerek şirketlerin kendi lojistik etkinliklerini ve yeteneklerini ve ticaret performansına ne katkıda bulunabileceklerini görmelerine yardımcı olur.

Literatürde performans ölçümünde kullanılan birçok yöntem vardır (basit sıralama yöntemi, ikili karşılaştırma yöntemi, grafik derecelendirme ölçekleri, davranışsal gözlem ölçekleri, kritik olay yöntemi vb.). Bu tekniklerden birisi VZA'dır. VZA çoklu girdi ve çoklu çıktı verilerini kullanarak, karar verme birimleri (KVB) arasında etkinlik ölçümü yaparak güçlü sonuçlar verir. Literatürde VZA ile etkinlik ölçümü pek çok farklı sektörde (tekstil, sağlık, eğitim, otomotiv, gıda, bankacılık, lojistik vb.) şirketler için yapılmış olmasına rağmen Türk lojistik şirketleriyle ilgili sınırlı sayıda çalışma (Gülençer (2014), Ersoy ve Techi (2020),) vardır. Bu nedenle bu çalışmada VZA kullanılarak Türkiye' de faaliyet gösteren 9 lojistik şirketin 2023 yılı lojistik performanslarının etkinlik ölçümü yapılmış, literatüre bu yönde katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Altı bölümden oluşan çalışmanın literatür araştırması kısmında lojistik alanında yapılan çalışmalar incelenmiştir. Metodoloji kısmında VZA ve VZA modellerinden olan BCC (Banker, Charnes, Cooper, 1984) ve CCR (Charnes, Cooper ve Rhodes, 1978) hakkında bilgi verilmiştir. Uygulama kısmında VZA uygulama içeriğinden bahsedilerek kullanılan KVB'ler, girdiler ve

çıktılar gösterilmiştir. Bulgular kısmında Excel bilgisayar programında VZA ile elde edilen BCC ve CCR model sonuçları sunulurken ‘etkin’ ve ‘etkin olmayan’ şirketler belirlenmiştir. Çalışma sonuç ve öneriler kısmıyla tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde, pek çok farklı sektörden (sağlık, eğitim, bankacılık, otomotiv, tekstil, gıda, vb.) şirketlerin VZA ile etkinlik ölçümü yapılmıştır. Şirketlerin yanı sıra ülkelerin sürdürülebilirlik, inovasyon ve lojistik performans gibi çeşitli alanlardaki etkinliklerinin ölçümünde de VZA kullanılabilmektedir.

Lojistik alanında yapılan VZA ile yapılan çalışmaların önemli bir kısmı ülkelerin lojistik faaliyetlerdeki etkinliğini araştırmışlardır. Örneğin; Güdelek vd. (2024) 139 ülkenin 2023 yılı için lojistik performanslarını VZA ile karşılaştırmıştır. Çalışmada gümrük, altyapı, lojistik yetkinlik girdi verisi; uluslararası gönderiler, izleme ve takip, zaman çıktı verisi olarak kullanılmıştır. Analiz sonucunda CCR modeline göre 139 ülkeden 1 ülke (Singapur) etkin çıkarken, BCC modeline göre 3 ülke (Singapur, Finlandiya, Avusturya) etkin çıkmıştır. Altıntaş (2022), G7 ülkelerinin lojistik performanslarını değerlendirmiştir. Çalışmanın ilk aşamasında G7 ülkelerinin lojistik performans indeksini oluşturan kriterlerin ağırlık katsayılarını Entropi yöntemi ile tespit etmiş, ikinci aşamasında VZA ile ülkelerin lojistik performans değerlerini belirlemiş ve son aşamada ise EATWIOS yöntemi ile ülkelerin verimlilik performans değerlerini ölçmüştür. Araştırmanın verileri Dünya Bankasının 2018 yılı raporundan alınmıştır. VZA sonucunda Almanya hariç tüm ülkeler etkin olarak tespit edilmiştir. Yıldırım ve Ayvaz (2019), 15 ülkenin 2016 yılı lojistik performanslarını VZA ile hesaplamışlardır. Çalışmada gümrük prosedürleri, altyapı ve enerji kullanımları girdi; CO2 emisyonu, lojistik hizmet kalitesi ve iş gücü oranı çıktı olarak ele alınmıştır. CCR modeli uygulaması ile 15 ülkeden 6 ülkenin etkin çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. BCC modeli uygulamasında ise etkin ülke sayısı 11 olmuştur. Göncü ve Yücel (2023), Avrupa Geçiş Ekonomisi Ülkelerinden 11’inin etkinlik analizini yapmıştır. Çalışmada gümrük, altyapı, lojistik kalite yeterlik girdi; uluslararası gönderiler, izleme ve takip, zamanında teslimat çıktı olarak kullanılmıştır. CRR modeli ile 7 ülke etkin çıkarken; BCC modeli ile 9 ülke etkin çıkmıştır. Etkin olmayan ülkelerin ideal etkinlik düzeyine yükselebilmesi için girdi değişkenlerin iyileştirme oranları hesaplanmıştır.

Lojistikle ilgili alanlarda şirketler ve kurumlarla ilgili olarak da VZA kullanılmıştır. Örneğin: Lee vd. (2021), Malezya’daki lojistik şirketlerin cari oran, borç-varlık oranı, borç-öz sermaye oranı, hisse başına kazanç, varlık getirisi ve öz sermaye getirisi verilerini kullanarak finansal performanslarını VZA ile değerlendirmişlerdir. Çalışmanın sonucunda, beş şirketin verimli olduğunu bulunmuştur. Verimsiz şirketler için finansal pozisyonlarını iyileştirmek ve optimize etmek için potansiyel iyileştirme önerileri sunulmuştur. Markovits-Somogyi vd. (2011), VZA ile Macaristan lojistik merkezlerinin etkinliğini değerlendirmişlerdir. Girdi olarak ofislerin yüzey büyüklüğü, çalışan sayısı ve mevcut depolama alanı; çıktı olarak da ilk turda toplam satış geliri, ikincisinde elleçlenen toplam tonaj ve üçüncü testte de metodolojik farkındalıkla her iki çıktı da araştırmaya dahil edilmiştir. Demirci ve Tarhan (2017), Türkiye’deki 25 liman işletmesinin iskele uzunluğu, toplam liman alanı, vinç miktarı ve forklift miktarını girdi verileri olarak; yıllık toplam elleçlenen yük miktarı ve yıllık toplam elleçlenen konteyner miktarını çıktı verisi olarak kullanarak VZA ile etkinlik ölçümünü yapmışlardır. Yapılan analiz sonucunda

CCR modeli ile 9 liman tam etkin, BCC modeli ile 16 liman tam etkin olarak belirlenmiştir. Ayrıca, en yüksek etkinlik skoru Limas Limanı, en düşük etkinlik skoru da Gemilik Borusan Limanı şeklinde hesaplanmıştır.

Literatürde lojistik alanda; Türkiye’ de lojistik hizmet alanında faaliyet gösteren işletmelerin VZA değerlendirildiği iki çalışmaya rastlanmıştır. Bunlardan Gülençer (2014) çalışmasında, 2011 ve 2012 yıllarında 12 lojistik hizmet sağlayıcı işletmenin etkinliklerinin ölçülmesi amacıyla VZA kullanmıştır. Çalışmada özkaynaklar, yabancı kaynaklar ve çalışan sayısı girdi olarak; net satışlar ile faiz ve vergi öncesi kar çıktılar olarak kullanılmıştır. Ersoy ve Tech (2020) ise VZA ile lojistik hizmetler alanında faaliyet gösteren işletmelerde performans değerlendirmesi yapmış, 2016-2017 yılları için 9 lojistik işletmenin etkinliklerini ölçmüşlerdir. Çalışan sayısı ve toplam aktifler girdi olarak; çıktı olarak ise net satışlar ve ihracat miktarı kullanmışlardır. Yakın zamanda güncel verilerle lojistik işletmelere yönelik bir çalışmaya rastlanılmamış olması çalışmanın motivasyonu olmuş ve literatüre bu yönden bir katkı sağlamak hedeflenmiştir.

3. METODOLOJİ

VZA, birden çok girdiye ve çıktıya sahip KVB’nin etkinliklerini değerlendirmek için kullanılan bir yöntemdir (Charnes vd., 1978). KVB girdileri çıktılarına dönüştürmekten sorumlu ekonomik unsurlardır (Büyükkeklik vd., 2014). VZA bu KVB’lerin görece verimliliğini ölçen, en iyi uygulamalara dayalı olarak değerlendirme yapan ve çoklu girdi ve çıktı analizinde güçlü bir yöntemdir (Altın; 2014). Yöntem birden fazla girdiyi (örneğin iş gücü, sermaye) ve çıktıyı (örneğin üretim miktarı, hizmet kalitesi) aynı anda analiz edebilmektedir. Ölçü birimlerinden bağımsız olarak çalışmaktadır (örneğin, maliyet birimi TL olabilirken, çıktı birimi adet olabilir). KVB’leri karşılaştırarak göreceli verimliliği ölçer ve birimlerin %100 verimli olup olmadığını belirler, verimsiz birimlerin hangi ölçütlerde iyileştirilmesi gerektiğini gösterir. Verimli birimleri benchmark (örnek alınacak) birimler olarak tanımlar ve verimsiz birimler için hangi girdilerin azaltılması veya çıktının artırılması gerektiği konusunda spesifik bilgiler verir. Verimli karar birimlerini referans olarak tanımlar ve diğer birimlere hedefler koyar. VZA uygulama kolaylığı ve esnekliği nedeniyle birçok alanda popülerdir, diğer yöntemlerle de (örneğin regresyon analizi, maliyet-fayda analizi, ÇKKV) tamamlayıcı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca karar vericilere, kaynakları daha etkin bir şekilde tahsis etmek ve performansını artırmak için de bilgi sağlamaktadır. Literatürde CCR (Charnes, Cooper ve Rhodes, 1978) Modeli ve BCC (Banker, Charnes, Cooper, 1984) modeli olarak iki tür VZA modeli kullanılmaktadır.

3.1. CCR Modeli (Charnes, Cooper ve Rhodes)

VZA, ilk kez 1978’de Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından ortaya atılmış ve bu ilk model CCR modeli olarak adlandırılmıştır. Aslında yöntemin temelleri, Farrell’in 1957 yılında ortaya koyduğu verimlilik ölçüm modeline dayanmaktadır. Ancak Farrell’in modeli, yalnızca tek bir çıktı ve girdiyle çalışıyordu. Charnes, Cooper ve Rhodes (1978) bu yaklaşımı genişleterek çoklu girdi ve çoklu çıktı ortamlarında kullanılabilir hale getirmiştir. CCR modeli, ölçeğe göre sabit getiri varsayımı ile KVB’lerin toplam etkinliklerini ölçmektedir. Girdi yönlü CCR modeli ve çıktı yönlü CCR modeli olmak üzere iki farklı türü bulunmaktadır.

Bu çalışmada CCR girdi odaklı ölçeğe göre değişken getiri yönlü model tercih edilmiştir. Modelin indisleri aşağıda, formüle ait bilgileri ise Tablo 1' de gösterilmiştir:

n = Karar birimi sayısı

s = Çıktı Sayısı

m = Girdi Sayısı

u_r = k . Karar birimi tarafından r . çıktıya verilen ağırlık

v_i = k . Karar birimi tarafından i . girdiye verilen ağırlık

x_{ij} = j . Karar birimi tarafından kullanılan girdi miktarı

y_{rj} = j . Karar birimi tarafından üretilen çıktı miktarı

x_{ik} = k . Karar birimi tarafından kullanılan i . girdi miktarı y

y_{rk} = k . Karar birimi tarafından kullanılan i . girdi miktarı

Tablo 1. CCR Girdiye Yönelik Primal ve Dual Model

Girdi Odaklı Primal Model	Girdi Odaklı Dual Model
<p>Amaç Fonksiyonu Maks</p> $\sum_{r=1}^m u_r y_{rk}$ <p>Kısıtlar</p> $\sum_{i=1}^m v_i x_{ik} = 1 \quad i = 1, \dots, m$ $\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} \leq 0 \quad j = 1, \dots, n$ $u_r, v_i \geq 0 \quad r = 1, \dots, s$	<p>Amaç Fonksiyonu Min $z_k = \theta$</p> <p>Kısıtlar</p> $\sum_{j=1}^m x_{ij} y_{ik} - \theta x_{ik} \leq 0 \quad i = 1, \dots, m$ $\sum_{j=1}^n y_{rj} \lambda_j - y_{rk} \geq 0 \quad r = 1, \dots, s$ $\lambda_j \geq 0 \quad j = 1, \dots, s$

Kaynak: Charnes, Cooper ve Rhodes, 1978.

3.1. BCC Modeli (Banker, Charnes ve Cooper)

Banker, Charnes ve Cooper'ın 1984'te geliştirdiği BCC modeli, ölçeğe göre değişken getiri varsayımı ile KVB'lerinin teknik etkinliğini ölçer. BCC modeliyle CCR modelinin temel farkı

modele serbest değişken eklenmesidir. CCR modeli KVB'lerin toplam etkinliğini bütün olarak ölçerken, BCC modeli yerel teknik etkinliği ölçer (Karahan ve Özgür, 2009, 110-111). BCC ve CCR analizlerinde elde edilen sonuçlarda %100 skorunun elde edilmesi KVB'lerin tam etkin bulduklarını ifade eder. BCC analiz sonucunda tam etkin ve CCR analiz sonucundun %100 den küçük olması durumunda ise KVB'nin yerel etkin, yani tam etkin olmadığı anlamına gelir (Kutlar ve Babacan, 2008).

Modelin, girdi yönlü BCC ve çıktı yönlü BCC olmak üzere iki farklı türü bulunur. Bu çalışmada BCC girdi odaklı ölçeye göre sabit getiri yönlü model tercih edilmiştir. Formüle ait bilgiler Tablo 2' de gösterilmiştir.

Tablo 2. BCC Girdiye Yönelik Primal ve Dual Model

Girdi Odaklı Primal Model	Girdi Odaklı Dual Model
<p>Amaç Fonksiyonu Maks</p> $\sum_{r=1}^m u_r y_{rk}$ <p>Kısıtlar</p> $\sum_{i=1}^m v_i x_{ik} = 1 \quad i = 1, \dots, m$ $\sum_{r=1}^s u_r y_{rk} - \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} \leq 0 \quad j = 1, \dots, n$ $u_r, v_i \geq 0 \quad r = 1, \dots, s$	<p>Amaç Fonksiyonu Maks</p> $\sum_{r=1}^s u_r y_{rk} - u_k$ <p>Kısıtlar</p> $\sum_{i=1}^m v_i x_{ik} = 1 \quad i = 1, \dots, m$ $\sum_{r=1}^s u_r y_{rj} \leq \sum_{i=1}^m v_i x_{ij} - u_k \quad j = 1, \dots, s$ $\lambda_{jk} \geq 0 \quad r = 1, \dots, s$

Kaynak: Banker, Charnes, Cooper, 1984.

4. UYGULAMA

Fortune 500 listesindeki 9 Türk lojistik şirketinin 2023 yılına ait etkinlikleri VZA kullanılarak değerlendirilmiştir. Uygulama adımları sırasıyla aşağıda belirtilmiştir.

4.1. Karar Verme Birimlerinin (KVB) Belirlenmesi

KVB olarak; Borusan Lojistik, Horoz Lojistik, Netlog Lojistik, Ekol Lojistik, Mars Lojistik, Reysaş Lojistik, BDP Lojistik, Noatum Lojistik ve Evolog Lojistik Şirketleri (9 adet) alınmıştır. Analiz sonucunda güvenilir sonuçlar elde etmek için iki önemli kısıt dikkate alınmalıdır. İlki girdi sayısı m ve çıktı sayısı n olduğu durumda KVB en az m+n+1 olmalıdır. İkinci önemli kısıt ise, araştırmada kullanılan KVB sayısının toplam girdi ve çıktı sayısının en az iki katı olmasıdır (Altın, 2014; Gürbüz ve Dumlu, 2018). Çalışmada toplam 2 girdi, 3 çıktı ve 9 KVB kullanılarak bu kısıtlar sağlanmıştır.

4.2. Girdi ve Çıktı Değişkenlerinin Belirlenmesi

Uygulamada kullanılacak girdi ve çıktılar literatür taramaları neticesinde belirlenmiştir. Çalışan sayısı (G1) ve öz kaynak (G2) girdi olarak, net satışlar (Ç1), ihracat (Ç2) ve FVÖK (faiz ve vergi öncesi kar) (Ç3) ise çıktı olarak belirlenmiştir. Bu amaçla Tablo 3'teki gibi girdi ve çıktılar değerlendirilmeye alınmıştır.

Tablo 3. Kullanılan Girdi-Çıktı Değişkenleri

	Değişkenler	Kısaltması
GİRDİ 1	Çalışan Sayısı	G1
GİRDİ 2	Öz Kaynak	G2
ÇIKTI 1	Net Satışlar	Ç1
ÇIKTI 2	İhracat	Ç2
ÇIKTI 3	FVÖK	Ç3

4.3. Verilerin Toplanması

Çalışmanın verileri Fortune 500 Turkey (<https://www.fortuneturkey.com/fortune500>) web sayfasından 15-30.11.2024 tarihleri arasında çekilmiştir. KVB ve Girdi/Çıktı verileri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Analizde Kullanılan Veriler

Lojistik Şirket Adı	Girdi Verileri		Çıktı Verileri		
	G1	G2	Ç1	Ç2	Ç3
Borusan	1.594	7.425.673.222	14.601.786.372	2.239.586.138	1.523.780.984
Ekol Lojistik	8.997	1.371.192.959	8.967.812.377	8.967.812.377	242.180.803
Netlog Lojistik	16.000	5.808.150.002	35.094.316.858	13.538.781.614	2.684.755.454
Horoz Lojistik	2.048	838.001.411	5.451.259.992	541.520.143	487.417.309
Mars Lojistik	2.758	7.969.250.369	13.620.931.324	6.643.057.340	1.559.275.802
Reysaş Lojistik	1.200	4.326.551.228	6.699.058.797	35.942.467	3.026.554.946
BDP Lojistik	274	819.527.577	4.637.065.210	4.529.536.391	461.751.702
Noatum Lojistik	195	718.546.778	4.292.820.936	1.685.663.199	539.348.820
Evolog Lojistik	934	667.580.784	4.301.547.537	1.591.070.416	123.646.296

4.4. Modelin Oluşturulması

BCC ve CRR modelleri Excel bilgisayar programında çözümlenmiştir. BCC ve CCR modellerinden elde edilen analiz sonuçlarına göre 9 Türk Lojistik Şirketinin etkinlik sıralaması yapılmıştır. Sonuç %100 ise etkin, %100 den küçük ise etkin olmayan gruba dahil edilmiştir.

5. BULGULAR

CCR ve BCC modelleri kullanılarak lojistik şirketlerinin 2023 yılı için etkinlik analizi yapılmıştır. her iki modelde de Borusan Lojistik, Horoz Lojistik, Netlog Lojistik, Ekol Lojistik, Mars Lojistik, Reysaş Lojistik, BDP Lojistik, Noatum Lojistik ve Evolog Lojistik şirketleri KVB olarak sıralanmıştır. Analizde 2 girdi ve 3 çıktı değişkeni kullanılmış ve etkinlik sonuçları Tablo 5 ve Tablo 6'daki gibi bulunmuştur.

Tablo 5. CCR Analiz Sonuçları

ŞİRK.	GİRDİLER		ÇIKTILAR			GİRDİ	ÇIKTI	FARK
	G1	G2	Ç1	Ç2	Ç3			
1	1.594	7.425.673.222	14.601.786.372	2.239.586.138	1.523.780.984	1	0,416111	-0,58389
2	8.997	1.371.192.959	8.967.812.377	8.967.812.377	242.180.803	5,644291	0,255558	-5,38873
3	16.000	5.808.150.002	35.094.316.858	13.538.781.614	2.684.755.454	10,03764	1,000093	-9,03755
4	2.048	838.001.411	5.451.259.992	541.520.143	487.417.309	1,284818	0,155346	-1,12947
5	2.758	7.969.250.369	13.620.931.324	6.643.057.340	1.559.275.802	1,730238	0,38816	-1,34208
6	1.200	4.326.551.228	6.699.058.797	35.942.467	3.026.554.946	0,752823	0,190905	-0,56192
7	274	819.527.577	4.637.065.210	4.529.536.391	461.751.702	0,171895	0,132144	-0,03975
8	195	718.546.778	4.292.820.936	1.685.663.199	539.348.820	0,122334	0,122334	-2,5E-16
9	934	667.580.784	4.301.547.537	1.591.070.416	123.646.296	0,585947	0,122582	-0,46336

AĞIRLIK	0,00063	0	2,84973E-11	0
---------	---------	---	-------------	---

ŞİRKET	1
GİRDİ	100,00%
ÇIKTI	41,61%

Tablo 6. BCC Analiz Sonuçları

ŞİRK.	GİRDİLER		ÇIKTILAR			GİRDİ	ÇIKTI	FARK
	G1	G2	Ç1	Ç2	Ç3			
1	1.594	7.425.673.222	14.601.786.372	2.239.586.138	1.523.780.984	1,228142	0,390144	-0,838
2	8.997	1.371.192.959	8.967.812.377	8.967.812.377	242.180.803	0,250014	0,250014	5,55E-17
3	16.000	5.808.150.002	35.094.316.858	13.538.781.614	2.684.755.454	1	0,945293	-0,05471
4	2.048	838.001.411	5.451.259.992	541.520.143	487.417.309	0,143585	0,143585	0
5	2.758	7.969.250.369	13.620.931.324	6.643.057.340	1.559.275.802	1,320841	0,378679	-0,94216
6	1.200	4.326.551.228	6.699.058.797	35.942.467	3.026.554.946	0,716298	0,211967	-0,50433
7	274	819.527.577	4.637.065.210	4.529.536.391	461.751.702	0,135805	0,134144	-0,00166
8	195	718.546.778	4.292.820.936	1.685.663.199	539.348.820	0,11895	0,11895	0
9	934	667.580.784	4.301.547.537	1.591.070.416	123.646.296	0,112523	0,112523	0

AĞIRLIK	2,67E-06	1,64818E-10	2,46919E-11	2,77264E-12
---------	----------	-------------	-------------	-------------

ŞİRKET	3
GİRDİ	100,00%
ÇIKTI	94,53%

Hem CCR hem de BCC modellerine göre etkinlik değerleri birlikte Tablo 7'de sunulmuştur. Buna göre CCR modelinde girdi odaklı yöntem uygulandığında 9 şirketten 5 şirketin etkin (Ekol, Horoz, BDP, Noatum, Evolog), kalan 4 şirketin ise etkin olmayan (Borusan, Netlog,

Mars, Reysaş) şirketler olduğu görülmektedir. BCC model uygulandığında ise 9 şirketten 7 şirketin etkin (Ekol, Horoz, BDP, Noatum, Evolog, Borusan, Reysaş), kalan 2 şirketin ise etkin olmadığı (Netlog, Mars) görülmektedir. Ekol, Horoz, BDP, Noatum, Evolog Lojistik şirketleri her iki modelde de etkindir.

Tablo 7. CCR ve BCC Analiz Sonuçları

Lojistik Şirket Adı	CCR MODEL ETKİNLİK (%)	BCC MODEL ETKİNLİK (%)
Borusan Lojistik	41,61	100,00
Ekol Lojistik	100,00	100,00
Netlog Lojistik	94,53	94,53
Horoz Lojistik	100,00	100,00
Mars Lojistik	28,75	29,63
Reysaş Lojistik	93,19	100,00
BDP Lojistik	100,00	100,00
Noatum Lojistik	100,00	100,00
Evolog Lojistik	100,00	100,00

Elde edilen bu sonuçlar literatürdeki lojistik şirketlere yönelik çalışma olan Gülençer (2014) ile birlikte değerlendirildiğinde, çalışmalardaki girdi ve çıktı değişkenleri tam olarak aynı olmamakla birlikte 2011 ve 2012’de düşük etkinliğe sahip olan Ekol Lojistiğin her iki model için de etkinliğini yükselttiği, Borusan’ın BCC modelinde etkinliğini yükselttiği, Reysaş’ın etkin olma durumunu koruduğu söylenebilir. Diğer bir çalışma olan Ersoy ve Techî (2020) ise şirket isimlerini kullanmadan (kodlayarak) kullandığından herhangi bir değerlendirme yapılamamıştır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Lojistik sektörü ticari ve ekonomik açıdan hem yerel hem de küresel dünya da önemli bir sektördür. Lojistik sektörde faaliyet gösteren şirketlerin başarılı olabilmeleri için lojistik performansları etkin, etkili ve verimli olmalıdır. Bunu sağlayabilmek için de lojistik şirketler performans ölçümü yaparak rekabet gücünü artırmayı, maliyetleri düşürmeyi ve hizmetlerini iyileştirmeyi hedefler. Bu yüzden lojistik sektörde şirketlerin lojistik performanslarının doğru bir şekilde ölçülmesi ve değerlendirilmesi kritik bir öneme sahiptir.

Bu çalışmada VZA kullanılarak Türkiye’ de faaliyet gösteren 9 lojistik şirketin 2023 yılına ait etkinliği ölçülmüştür. Çalışmada yerli ve yabancı literatür taraması yapılarak girdi ve çıktılar belirlenmiştir. Daha sonra etkinlik ölçümünde girdiye yönelik CCR modeli ve girdiye yönelik BCC modeli uygulanmıştır. Analiz sonucunda CCR modeli uygulandığında 2023 yılında 5 tane lojistik şirketinin etkin, BCC modeli uygulandığında ise 7 tane lojistik şirketin etkin olduğu tespit edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre etkin olmayan şirketlerin etkin olan şirketlerin ihracat faaliyetlerini, çalışan sayılarını, finansal yönetimlerini, tedarik zinciri uygulamalarını, lojistik hizmetlerini, pazarlama stratejilerini değerlendirerek kendi şirketleri için yararlı olan faaliyetleri bulmaları etkin olabilmeleri açısından önemlidir. Araştırma sonucunda kullanılan girdi çıktı değerleri

etkinlik skorunu etkilediğinden, gelecek çalışmalarda kullanılan girdi ve çıktıların farklı göstergelerden oluşturulmasıyla veya farklı KVB'lerin tercih edilmesiyle yeni analiz sonuçlarına ulaşılabilir. Diğer yandan, bu çalışmada ve Türk lojistik şirketleriyle ilgili literatürdeki önceki çalışmalarda finansal göstergeler ağırlıklı olarak kullanılmış olmakla birlikte, gelecekte lojistik operasyonlara yönelik farklı girdi ve çıktı değişkenleri ile yapılacak çalışmaların literatüre önemli katkı sağlayacağı açıktır.

KAYNAKÇA

Altın, F. (2014). Sağlık Sektöründeki İşletmelerin Finansal Kriz Öncesi ve Sonrası Performanslarının Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 163-185.

Altıntaş, F. F. (2022). G7 ülkelerinin lojistik etkinlik ve verimlilik performanslarının değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, (1), 78-93.

Banker, R. D., Charnes, A., & Cooper, W. W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis. *Management science*, 30(9), 1078-1092.

Büyükkökük, A., Dumlu, H., & Evcı, S. (2016). Measuring the efficiency of turkish SMEs: A data envelopment analysis approach. *International Journal of Economics and Finance*, 8(6), 190-200.

Charnes, A., Cooper, W. W., & Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision-making units. *European journal of operational research*, 3(4), 339.

Demirci, A., & Tarhan, D. B. (2017). Türkiye'de faaliyet gösteren liman işletmeleri ve bu işletmelerin etkinliklerinin veri zarflama analizi yöntemiyle ölçümü. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 144-160.

Ersoy, Y., & Tehci, A. (2020). Lojistik Pazarlama: Lojistik hizmetleri alanında faaliyette bulunan işletmelerde veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü. *The Journal of International Scientific Researches*, 5(1), 1-9.

Fugate, B. S., Mentzer, J. T., & Stank, T. P. (2010). Logistics performance: efficiency, effectiveness, and differentiation. *Journal of business logistics*, 31(1), 43-62.

Göncü, K. K., & Yücel, D. (2023). Veri zarflama analizi ile Avrupa geçiş ekonomilerinin lojistik performans endeksi kullanılarak değerlendirilmesi. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 12(1), 30-51.

Güdelek, M., Dursunkaya, E., Kaya, E., Palamutoğlu, M., Akşahin, T., & Nebati, E. E. (2024). Veri Zarflama Analizi ile Lojistik Etkinlik Ölçümü. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 5(3), 548-567.

Gülençer, İ. (2014). İşletmelerde lojistik faaliyetler ve lojistik hizmet sağlayıcı işletmelerin etkinlik ölçümü. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kutlar, A., & Babacan, A. (2008). Türkiye'deki kamu üniversitelerinde CCR etkinliği-ölçek etkinliği analizi: DEA tekniği uygulaması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 148-172.

Lee, P. F., Lam, W. S., & Lam, W. H. (2021). Evaluation and improvement of the efficiency of logistics companies with data envelopment analysis model. *Engineering journal*, 25(6), 45-54.

Markovits-Somogyi, R., Gecse, G., & Bokor, Z. (2011). Basic efficiency measurement of Hungarian logistics centres using data envelopment analysis. *Periodica Polytechnica Social and Management Sciences*, 19(2), 97-101.

Yıldırım, M., & Ayvaz, B. (2019). Ülkelerin lojistik performanslarının veri zarflama analizi ile ölçümü. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 18(35), 57-73.

<https://www.fortuneturkey.com/fortune500> (Erişim tarihi: 15.11.2024)

AĞIR İŞ YATIRIMI BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

Doç.Dr.Ethem TOPÇUOĞLU

Giresun Üniversitesi

ethem.topcuoglu@giresun.edu.tr-0000-0003-3563-0566

Doç.Dr.Selen UYGUNGİL ERDOĞAN

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

suyungilerdogan@osmaniye.edu.tr-0000-0002-7916-1709

ÖZET

Çalışmak, insan hayatının büyük bir bölümünü kaplamakta ve sadece finansal mecburiyetlerden kaynaklanmamakta, işlerine gereğinden fazla süreler boyunca, fazlasıyla emek harcayan çalışanlar ile sıklıkla karşılaşmaktadır. Söz konusu bu durum, alan yazında ağır iş yatırımı olarak kavramsallaştırılmakta (Nemteanu & Dabija, 2020); işkoliklik (olumsuz) ve işe adanma (olumlu) şeklindeki iki türlü yapısı (van Beek vd., 2014) çalışmalara konu olmaktadır. Bibliyometrik çalışmalar akademik bilgi yığınlarının tasnifinde ve belirli bir konudaki bilimsel çalışmaların alandaki etkinlik veya eksikliklerini ortaya çıkararak, mevcut durumu belirlemek ve gelecekteki araştırmalar için öngörü sağlamak açısından başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda çalışma, alan yazında özellikle son yıllarda çalışılmaya başlanılan ağır iş yatırımı kavramını konu alan çalışmaların mevcut durumu ortaya koymak ve gelecek araştırmalara öngörü sağlayacak bir zemin oluşturmak amacı ile tasarlanmıştır. Çalışma kapsamında, Web of Science veri tabanından konu başlığı (topic) seçeneğinde, "Heavy Work Investment" anahtar kelimesi kullanılarak yapılan sorgulama sonucunda, 75'i makale olmak üzere, toplam 87 çalışma listelenmiş ve VOSviewer programı kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, çalışmaların toplam 191 yazar tarafından üretildiği ve toplam 2.693 kez alıntılandığı tespit edilmiştir. İlk çalışmanın, 2009 yılında Snir, R. ve Harpaz, I. tarafından *Cross-Cultural Research* dergisinde yayınlanan "Cross-Cultural Differences Concerning Heavy Work Investment" başlıklı makale olduğu belirlenmiştir. Ağır iş yatırımı kavramına ilişkin en etkili yazarın, 10 çalışma ile Loscalzo Y. olduğu ve toplam 133 atıf aldığı görülmüştür. Atıf sayısı bağlamında incelendiğinde ise Spurk vd.'nin (2020) bir çalışmalarına 786 atıf aldıkları belirlenmiştir. Çalışmaların 51'inin yönetim ve işletme alanlarında gerçekleştirildiği; 64 çalışmanın Social Sciences Citation Index'te (SSCI) tarandığı; en fazla çalışma yapan ülkenin İtalya (n=24) olduğu, ardından USA (n=20) ile İsrail'in (n=18) geldiği ve Türkiye'nin 1 çalışma ile alana katkısının yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Ağır iş yatırımı, Bibliyometrik analiz, Web of Science, VOSviewer

1.GİRİŞ

İnsan hayatının, neredeyse en geniş alanını kapsayan çalışma hayatında bireylerin örgüt içindeki davranışlarının ve bu davranışların bireysel ve örgütsel etkilerinin incelenmesi, giderek daha fazla araştırmaya konu olmaktadır. Bu durum, alan yazında kimi zaman tamamen yeni kavramlar, kimi zaman da bilinen kavramların daha bütüncül yaklaşımlar ile yeni kavramlar altında değerlendirilmesi şeklinde kendini göstermektedir. Bu bağlamda çok da eski bir araştırma geçmişi olmayan "heavy work investment" (HWI) ya da Türkçe literatüre girdiği şekli ile yoğun iş yatırımı kavramı, bireylerin işlerine ayırdıkları zaman, enerji ve çaba yatırımlarına odaklanmaktadır. HWI, bireylerin işlerine olan adanmışlık düzeylerini, bu adanmışlığın ardında yatan güdüsel kaynakları ve çıktılarını anlamak için kritik bir çerçeve sunmaktadır (Harpaz ve Snir, 2014).

Ağır iş yatırımı, çalışanların rutin iş hayatlarını daha fazla zaman ve çaba ile sürdürdükleri durumlarda artan sıklıkla karşılaşılan bir olgudur (Snir ve Harpaz, 2012; Nemteanu ve Dabija, 2020). Schaufeli vd. (2009) tarafından, çalışanların işlerine sıklıkla uzun saatler ve kayda değer çabalar ayırması durumu yoğun iş yatırımı olarak tanımlanmakta ve alan yazında Kendi Kaderini Tayin Teorisi, Atıf Teorisi, Düzenleyici Odak Teorisi gibi teorilerle açıklandığı görülmektedir (van Beek vd., 2014; Astakhova ve Hogue, 2014; Schaufeli, 2016; Nemteanu ve Dabija, 2020;).

Çalışanların işlerine harcadıkları zaman ve çaba, ek gelir ihtiyacı, işkoliklik düzeyinde bağlılık veya terfi beklentisi gibi farklı gerekçelerden kaynaklanabileceği gibi (Ng vd.). yalnızca işlerini sevdikleri için zaman ve emek/çaba yatırımı yapan çalışanlar da söz konusudur. Tüm bu davranışlar ağır iş yatırımı (HWI) olarak adlandırılmaktadır (Houlfort vd.; 2013).

Alan yazında ağır iş yatırımının iki türü olduğunu ileri süren iki görüş bulunmaktadır. Snir ve Harpaz (2012) tarafından ortaya konulan modele göre, İş Yoğunluğu (Work Intensity) çalışanların işyerinde yoğun bir şekilde çalışarak, birim zamanda daha çok verimlilik sağlamasına odaklanmakta, Zaman Taahhüdü (Time Commitment) ise uzun çalışma sürelerinin çalışanlar tarafından bilinçli ve gönüllü olarak uygulandığını belirtmektedir. Schaufeli (2016) tarafından ileri sürülen diğer görüş; işe olan saplantılı bağımlılıktan kaynaklanan işkoliklik ve işe olan tutkuyu yansıtan işe adanmışlık olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşıma göre işkoliklik olumsuz ağır iş yatırımı, işe adanmışlık ise olumlu ağır iş yatırımı işaret etmektedir.

HWI'nin bireysel etkilerinin yanı sıra örgütler üzerinde de önemli yansımaları bulunmaktadır. Bazı araştırmalar, ağır iş yatırımı davranışlarının ekip performansını ve yenilikçiliği desteklediğini belirtirken (Bakker ve Demerouti, 2007), uzun vadede bireysel tükenmişlik

riskini artırabileceğini vurgulamıştır (Demerouti vd., 2001). Bu nedenle, HWI'yi örgütsel bağlamda değerlendirirken, hem bireysel hem de örgütsel çıkarların dengelenebileceği politikaların geliştirilmesinin önemli olduğu söylenebilir.

Örgütlerin HWI davranışını anlaması, çalışanların refahını korumak ve sürdürülebilir performansı teşvik etmek yönünde önem taşımaktadır. Bu çerçevede, esnek çalışma düzenlemeleri, psikolojik destek sistemleri ve ödüllendirme mekanizmaları gibi uygulamalar, hem çalışanların refahını iyileştirebilir hem de uzun vadede bağlılık ve performansı artırabilir (Demerouti ve ark., 2001). Sonuç olarak, ağır iş yatırımı kavramı, bireysel ve örgütsel düzeyde fırsatlar ve riskler taşıyan çok yönlü bir olgudur. Bu nedenle, örgütlerin bu davranışı dengeli bir şekilde yönetmesi, hem bireysel refahı hem de örgütsel sürekliliği sağlama açısından kritik bir gereklilik olarak görülmektedir.

2. YÖNTEM

Bibliyometrik çalışmalar akademik bilgi yığınlarının tasnifinde ve belirli bir konudaki bilimsel çalışmaların alandaki etkinlik veya eksikliklerini ortaya çıkararak, mevcut durumu belirlemek ve gelecekteki araştırmalar için öngörü sağlamak açısından başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, bibliyometrik analiz yöntemini kullanarak alan yazında özellikle son yıllarda çalışılmaya başlanılan ağır iş yatırımı konulu araştırmalara dair sistematik bir literatür taraması yapmak, mevcut durumu ortaya koymak ve gelecek araştırmalara öngörü sağlayacak bir zemin oluşturmaktır.

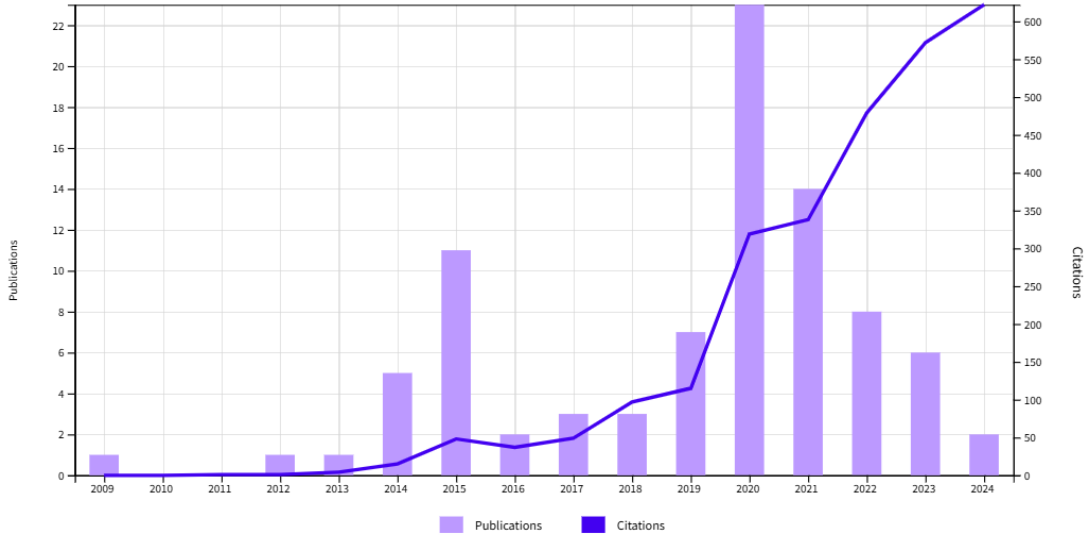
Araştırmada, bibliyografik verileri elde etmek üzere Web of Science (WoS) veri tabanı kullanılmış, konunun yıllar içerisindeki gelişimi, yazar, yayın, indeks, kurum ve ülke ilişkileri değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında, Web of Science veri tabanından topic (başlık, özet, anahtar kelimeler ve artı anahtar kelimeler -keywords plus-) seçeneğinde, "Heavy Work Investment" anahtar kelimesi kullanılarak yapılan sorgulama sonucunda, 75'i makale olmak üzere, toplam 87 çalışma listelenmiş ve VOSviewer programı kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Sürdürülebilir Liderlik Çalışmalarına İlişkin İstatistiksel Analizler

WoS veri tabanından elde edilen veriler doğrultusunda ağır iş yatırımı çalışmalarının yıllar içindeki dağılımları ile atıf sayıları Görsel 1'de sunulmuştur. Çalışmaların 15 yıla dağıldığı ve ilk çalışmanın 2009 yılında Snir, R. ve Harpaz, I. tarafından Cross-Cultural Research dergisinde yayınlanan "Cross-Cultural Differences Concerning Heavy Work Investment" başlıklı makale olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada, ağır iş yatırımı ile birlikte onun kişisel ve durumsal türlerinin kültürler arası bir karşılaştırması, yirmi ülkede yetişkin nüfusu temsil eden ulusal örneklerden toplanan veriler temelinde gerçekleştirilmiştir (N = 25,962)

ve hayatta kalma değerlerinin önemli olduğu toplumlarda, kendini ifade etme değerlerinin önemli olduğu toplumlara kıyasla iş yatırımının daha ağır olduğunu tespit edilmiştir.

Görsel 1. Yıllara ilişkin yayın/atıf grafiği

“Topic” seçeneğinde gerçekleştirilen sorgulama sonuçlarına göre, ağır iş yatırımı konulu 87 akademik yayına toplam 2.693 atıf yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılan incelemede ilk atfın 2011 yılında gerçekleştiği, en çok yayının 2020 yılında (n=23), en fazla atfın 2024 yılında (n=622) gerçekleştiği görülmektedir (Çizelge 1). Bu bilgiler ışığında, yazında ağır iş yatırımı kavramının henüz yeterli doygunluğa ulaşmadığını söylemek mümkündür.

Çizelge 1. Çalışma ve Atıf Sayıları

YIL	YAYIN	ATIF SAYISI	YIL	YAYIN	ATIF SAYISI
2009	1	0	2017	3	49
2010	0	0	2018	3	97
2011	0	1	2019	7	115
2012	1	1	2020	23	319
2013	1	4	2021	14	338
2014	5	15	2022	8	479
2015	11	48	2023	6	572
2016	2	37	2024	2	622

Yayın türüne göre yapılan incelemede, ağır iş yatırımı çalışmalarının 75'inin makale, diğerlerinin bildiri metni, kitap bölümü, editoryal materyal şeklinde dağılım gösterdikleri ve 87 çalışmanın toplam 191 yazar tarafından yayınlandıkları belirlenmiştir.

Yayın diline göre yapılan inceleme 1 Almanya yayın dışında tüm çalışmaların İngilizce dilinde olduğunu göstermektedir.

Yayınların WoS kategori başlığına göre incelenmesi ile, en çok yayının yönetim (n=31), uygulamalı psikoloji (n=26), işletme (n=20) ve ekonomi (n=19) kategorilerinde yer aldıkları görülmüştür.

Yayınevleri bağlamında yapılan inceleme ile toplam 24 yayıncının listede yer aldığı ve 16 yayının Edutera Ase, 11 yayının Mdpi ve 11 yayının Routledge yayınevleri üzerinden yayınlandığı belirlenmiştir. İndekslere göre yürütülen sorgulamaya göre, 64 çalışmanın Social Sciences Citation Index'te (SSCI), 14 çalışmanın Science Citation Index Expanded'te (SCI-EXPANDED), 11 çalışmanın Emerging Sources Citation Index (ESCI) ve 11 çalışmanın Book Citation Index. Social Sciences & Humanities (BKCI-SSH) indexlerinde tarandıkları görülmüştür.

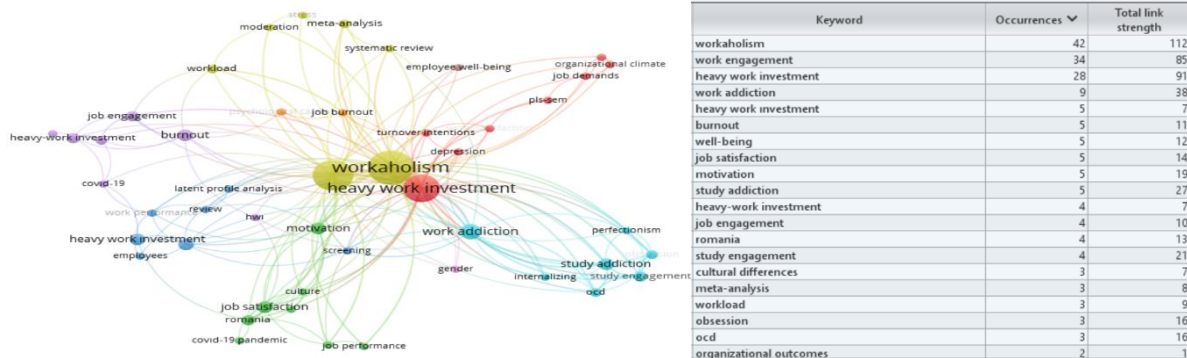
3.2. Ağır İş Yatırımı Çalışmalarına İlişkin Bibliyometrik Analizler

3.2.1. Ortak Kelime Analizi

WoS veri tabanından elde edilen veriler doğrultusunda ağır iş yatırımı çalışmalarında, kavram ile ilişkilendirilen diğer kavramları tespit etmek üzere VOSviewer programı kullanılarak “yazar anahtar kelimeleri (author keywords)” üzerinden analiz yürütülmüştür. Bu analiz sırasında eşik değeri kullanılmamış, dolayısıyla ağır iş yatırımı çalışmalarında geçen tüm anahtar kelimeler aralarındaki ilişkiler değerlendirmeye katılmıştır.

Yapılan analizde toplam 227 anahtar kelime tespit edilmiş, en az 2 kez kullanılan anahtar kelimelerin yer aldığı liste ve aralarındaki ilişkileri gösteren ağ analizi Görsel 2.'de verilmiştir.

Görsel 2. Yazar Anahtar Kelimeleri Ağ Haritası ve Listesi

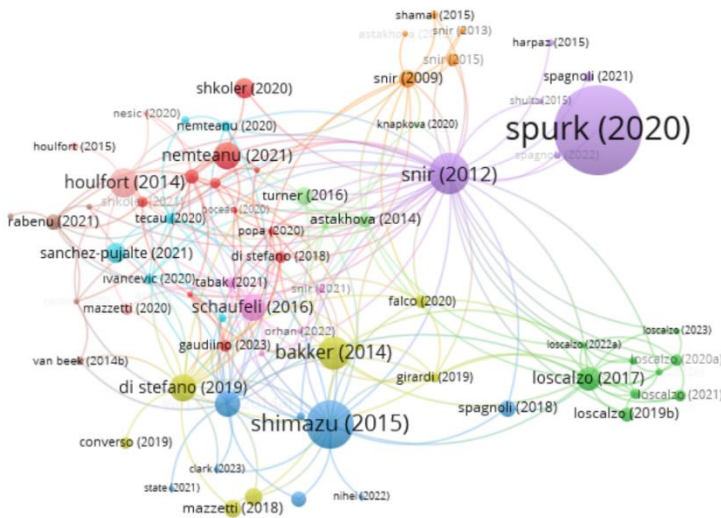
İnceleme sonucunda işkoliklik, işe adanma ve ağır iş yatırımı anahtar kelimelerinin sırasıyla 42, 34 ve 28 kez olmak üzere en çok kullanılan anahtar kelimeler oldukları tespit edilmiştir. Yazar anahtar kelimelerine göre oluşturulan ağ haritasında, tespit edilen 227 anahtar kelimedenden 48'inin birbirleri ile ilişkili bir set halinde, 9 küme, 187 bağlantıdan oluştuğu ve toplam bağlantı gücünün 342 olduğu tespit edilmiştir.

3.2.2. Atıf Analizi

3.2.2.1. Çalışmalar Bağlamında Atıf Analizi

En fazla atıf alan ve bağlantı sayısı en yüksek olan ağır iş yatırımı çalışmalarını belirlemek amacıyla çalışmalar bağlamında atıf analizi gerçekleştirilmiş ve en az atıf sayısı 1 olacak şekilde eşik değer oluşturulmuştur. 87 çalışmadan 77'sinin eşik değeri karşıladığı ve 71'inin birbiri ile bağlantılı bir set oluşturduğu görülmüştür.

Görsel 3. Atıf Analizi Ağ Haritası ve Listesi

Document	Citations	Links
spurk (2020)	786	1
shimazu (2015)	236	20
wendsche (2017)	197	0
snir (2012)	170	45
bakker (2014)	107	11
houffort (2014)	87	13
di stefano (2019)	77	19
nemteanu (2021)	76	5
schaufeli (2016)	70	17
van beek (2014a)	68	23
loscalzo (2017)	54	16
moyer (2017)	44	0
shkoler (2020)	40	2
sanchez-pujalte (2021)	39	2
snir (2009)	33	13
turner (2016)	33	5
toth-kiraly (2021)	33	4
mazzetti (2018)	33	2
spagnoli (2018)	27	3
taris (2020)	25	2
rabenu (2021)	23	9

Görsel 3. incelendiğinde, 77 çalışmanın birbirleri ile bağlantısı olan en büyük seti oluşturan 71'inin toplam 11 küme, 237 bağlantıdan oluştuğu tespit edilmiştir. 87 ağır iş yatırımı çalışmasına toplam 2.693 atıf yapıldığı tespit edilmiş ve en fazla alıntılanan 5 çalışmanın başlığı, yazarları, yayın yılı, yayımlandıkları kaynak ve atıf sayısını içeren bilgiler Çizelge 2'de sunulmuştur. Görüldüğü üzere Spurk vd.'nin (2020) Journal of Vocational Behavior dergisinde yayınlanan "Crafting a job: Revisioning employees as active crafters of their work" başlıklı makalesi 790 atıf olarak listede birinci sırada bulunmaktadır. Bu çalışmanın ardından 236 atıf alan Shimazu vd.'nin (2015) "Key questions regarding work engagement" başlıklı makalesi gelmektedir.

Çizelge 2. En Fazla Alıntılanan Ağır İş Yatırımı Çalışmaları

Yazar	Yayın Yılı	Eser Adı	Dergi	Atıf Sayısı
Spurk, Daniel; Hirschi, Andreas; Wang, Mo; Valero, Domingo; Kauffeld, Simone	2020	Crafting a job: Revisioning employees as active crafters of their work	Journal of Vocational Behavior	790

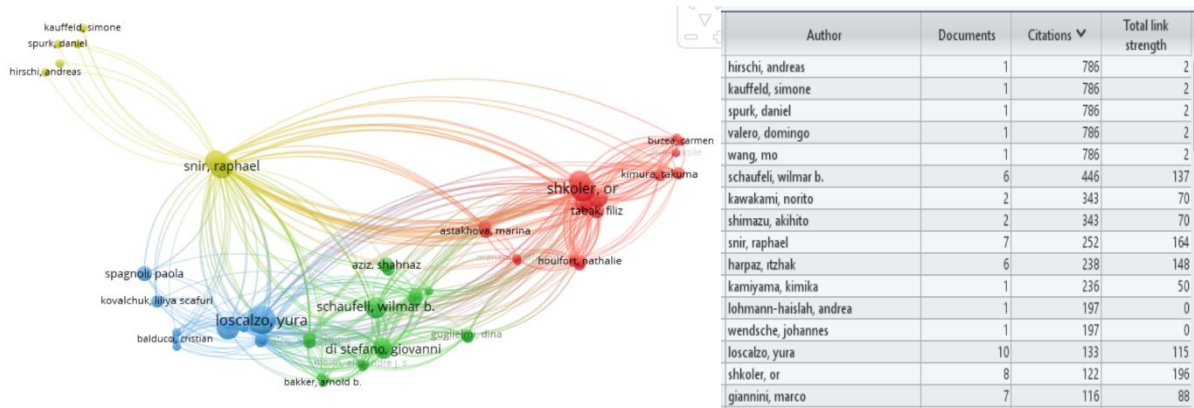
Shimazu, Akihito; Schaufeli, Wilmar B.; Kamiyama, Kimika; Kawakami, Norito	2015	Key questions regarding work engagement	<i>International Journal of Behavioral medicine</i>	236
Wendsche, Johannes; Lohmann-Haislah, Andrea	2017	Proactive personality and job performance: The role of job crafting and work engagement	<i>Frontiers in Psychology</i>	197
Snir, Raphael; Harpaz, Itzhak	2012	Crafting a job on a daily basis: Contextual correlates and the link to work engagement	<i>Human Resource management review</i>	170
Bakker, Arnold B.; Shimazu, Akihito; Demerouti, E.; Shimada, Kyoko; Kawakami, Norito	2014	Perceiving and responding to challenges in job crafting at different ranks: when proactivity requires adaptivity	<i>Journal of Managerial Psychology</i>	107

3.2.2.2. Yazarlar Bağlamında Atıf Analizi

Ağır iş yatırımı kavramına ilişkin yazına katkı sağlayan yazarların etkinliğini belirlemek amacıyla, konu hakkında akademik çalışma yürüten araştırmacıların sıklıkla alıntı yaptıkları yazarlara yönelik analiz gerçekleştirilmiştir. Toplam 191 yazar belirlenmiş, en az bir çalışması bulunan ve çalışmalarına en az 20 atıf yapılmış olan yazar sayısı 61 olarak tespit edilmiş ve bu yazarların 54'ünün birbiri ile ilişkili bir set oluşturduğu belirlenmiştir.

100 ve üzerinde atıf alan yazarlar ve birbiri ile ilişkisi olan 54 yazarı temsil eden ağ haritası Görsel 4.'de gösterilmiştir. Yapılan incelemeye göre, bu ilişkiler 4 kümeden ve 433 bağlantıdan oluşmaktadır. Yapılan incelemeye göre, 1 çalışması için toplam 786 atıf alan Spurk, Daniel; Hirschi, Andreas; Wang, Mo; Valero, Domingo; Kauffeld, Simone isimli yazarlar ilk sırada yer almaktadır. İkinci Schaufeli W.'nin ise 6 çalışmasına 446 atıf aldığı görülmektedir. Toplam bağlantı gücünün 137 olduğu belirlenmiştir.

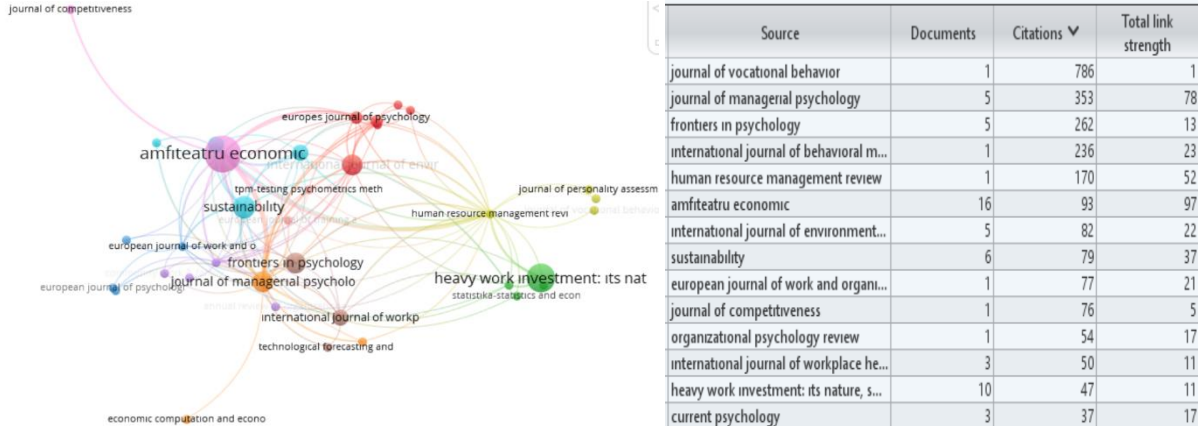
Görsel 4. Yazarlara İlişkin Atıf Analizi Ağ Haritası ve Listesi

3.2.2.3. Kaynaklar Bağlamında Atıf Analizi

Her kaynağın en az bir ağır iş yatırımı çalışmasına yer vermesi ve en az bir kez alıntılanmış olması kriterleri doğrultusunda yapılan kaynaklar bağlamında yapılan atıf analizinde, 38 kaynaktan 36'sının eşik değerleri aştığı ve tamamının set halinde birbirleri ile bağlantılı olduğu, 10 küme ve 121 bağlantı oluşturduğu belirlenmiştir.

Görsel 5. Kaynaklara İlişkin Atıf Analizi Ağ Haritası ve Listesi

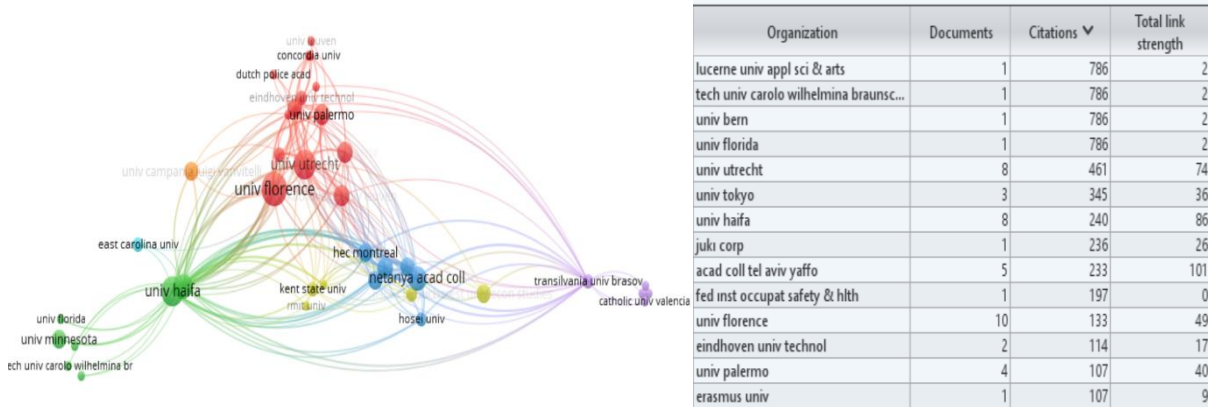

Journal of Vocational Behavior dergisi yayınladığı 1 çalışma ile 786 kez alıntılanmış, ardından gelen *Journal of Managerial Psychology* dergisi 5 çalışma yayınlarak 353 kez alıntılanmıştır.

3.2.2.4. Kurumlar Bağlamında Atıf Analizi

Ağır iş yatırımı kavramına ilişkin çalışma yapan kurumlar bağlamında yapılan analizde toplam 116 kurum listelenmiş, en az 1 atıf alan çalışmaları yayınlayan kurum sayısının 104 olduğu görülmüş ve bu kurumların 100'ünün birbirleri ile ilişkili bir set oluşturduğu saptanmıştır. Görsel 8'de 100 ve üzeri atıf alan çalışmaların yürütüldüğü kurumlar listelenmektedir. Buna göre, en fazla atıf alan (n=786) sürdürülebilir liderlik çalışmalarını yayınlayan kurumun Lucerne Üniversitesi ile ortak yayında adları geçen Carolo-Wilhelmina Teknik Üniversitesi, Bern Üniversitesi, Florida Üniversitesi olduğu görülmektedir. Bu kurumu, 461 atıf ile Utrecht Üniversitesi ve 345 atıf ile Tokyo Üniversitesi izlemektedir. Ağ analizinde toplam 18 küme, 645 bağlantı ve 1025 Toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir.

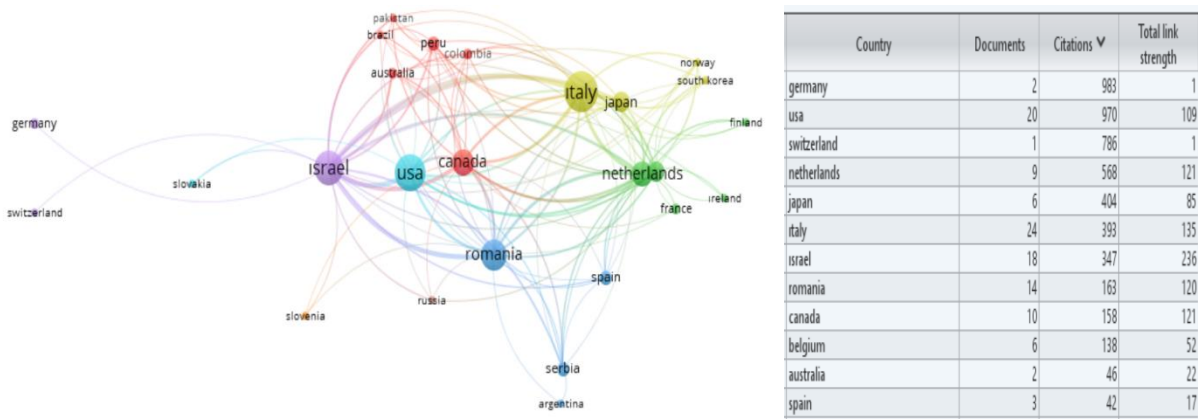
Görsel 6. Kurumlara İlişkin Atıf Analizi Ağ Haritası ve Listesi

3.2.2.5. Ülkeler Bağlamında Atıf Analizi

Ülkeler bağlamında yapılan atıf analizinde, en az 1 ağır iş yatırımı çalışmasının yayınlandığı ve en az 1 atıf alan ülkeler listelenmiş ve 28 ülkeden 26'sı kriterleri sağladığı ve tamamının birbirleri ile ilişkili bir set oluşturduğu görülmüştür. En fazla çalışma yapılan ülke sıralaması ve ağ haritası Görsel 7'de verilmiştir. 26 ülke 8 küme 121 bağlantı ve 601 toplam bağlantı gücü oluşturmaktadır. Bu bağlamda, İtalya'nın en fazla yayın yapılan ülke olduğu (n=24), ardından USA (n=20) ile İsrail'in (n=18) geldiği belirlenmiştir. Öte yandan Almanya'nın 2 çalışmasına 983 atıf alarak en fazla yayınına atıf yapılan ülke olduğu görülmüştür. Türkiye'nin alan yazında Kaygın, E., Kavak, O. ve Topçuoğlu, E. (2023) tarafından yürütülmüş olan "Heavy Work Investment and Its Premises" başlıklı araştırmasının *International Journal of Management Studies* dergisinde yayımlanmış olduğu belirlenmiştir.

Görsel 7. Ülkelere İlişkin Atıf Analizi Ağ Haritası ve Listesi

4. SONUÇ

Bir literatür inceleme aracı olarak kullanılan bibliyometrik çalışmalar gittikçe artan akademik bilgi yığınlarının belirli kategoriler altında tasnif edilmesinde ve belirli bir konudaki bilimsel çalışmaların alandaki gelişimini, etkinlik veya eksikliklerini ortaya çıkararak, alanın mevcut durumunu tespit etmek ve gelecekteki araştırmacılara öngörü sağlamak açısından başvuru kaynağı niteliği taşımakta ve son yıllarda sıklıkla tercih edilmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın amacı, bibliyometrik analiz yöntemini ile ağır iş yatırımı kavramına yönelik araştırmalara dair sistematik bir literatür taraması yapmak, mevcut durumu ortaya koyarak araştırmacılara öngörü sağlayacak bir zemin oluşturmaktır.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre, çalışmaların toplam 191 yazar tarafından kaleme alındığı ve toplam 2.693 kez alıntılındığı tespit edilmiştir. İlk çalışmanın, 2009 yılında Snir, R. ve Harpaz, I. tarafından *Cross-Cultural Research* dergisinde yayınlanan "Cross-Cultural

Differences Concerning Heavy Work Investment” başlıklı makale olduğu tespit edilmiştir. Ağır iş yatırımı kavramına ilişkin en etkili yazarın, 10 çalışma ile Loscalzo Y. olduğu ve toplam 133 atıf aldığı görülmüştür. Atıf sayısı bağlamında incelendiğinde ise Spurk vd.’nin (2020) bir çalışmalarına 786 atıf aldıkları belirlenmiştir. Çalışmaların 51’inin yönetim ve işletme alanlarında gerçekleştirildiği; 64 çalışmanın Social Sciences Citation Index’te (SSCI) tarandığı ve en fazla çalışma yapılan ülke olan İtalya’nın (n=24) ardından USA (n=20) ile İsrail’in (n=18) geldiği belirlenmiştir. Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde Kaygın, Kavak ve Topçuoğlu (2023) tarafından *International Journal of Management Studies* dergisinde yayınlanmış olan “Heavy Work Investment and Its Premises” başlıklı makale ile Türkiye’nin alana henüz yeni katkı vermeye başladığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda alanda görülen boşluğun tespitinin yeni araştırmacıların alana katkı vermesi konusunda farkındalık yaratacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Houliort, N., L. Philippe, F., J. Vallerand, R., & Ménard, J. (2013). On passion and heavy work investment: Personal and organizational outcomes. *Journal of Managerial Psychology*, 29(1), 25-45. <https://doi.org/10.1108/JMP-06-2013-0155>

Kaygın, E., Kavak, O., & Topcuoglu, E. (2023). Heavy work investment and its premises. *International Journal of Management Studies*, 30(1), 63-92. <https://doi.org/10.32890/ijms2023.30.1.3>

Harpaz, I., & Snir, R. (2014). *Heavy work investment. Heavy Work Investment: Its Nature, Sources, Outcomes, and Future Directions*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781135048198>.

Nemteanu, M.-S., & Dabija, D. C. (2020). The influence of heavy work investment on job satisfaction and turnover intention in Romania. *Amfiteatru Economic Journal*, 22(Special Issue No. 14), 993-1013. <https://doi.org/10.24818/EA/2020/S14/993>

van Beek, I., W. Taris, T., B. Schaufeli, W., & Brenninkmeijer, V. (2014). Heavy work investment: Its motivational make-up and outcomes. *Journal of Managerial Psychology*, 29(1), 46-62. <https://doi.org/10.1108/JMP-06-2013-0166>

Snir, R., & Harpaz, I. (2009). Cross-Cultural Differences Concerning Heavy Work Investment. *Cross-Cultural Research*, 43(4), 309-319. <https://doi.org/10.1177/1069397109336988>

- Snir, R., & Harpaz, I. (2012). Beyond workaholism: Towards a general model of heavy work investment. *Human Resource Management Review*, 22(3), 232-243. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2011.11.011>
- Astakhova, M., & Hogue, M. (2014). A heavy work investment typology: A biopsychosocial framework. *Journal of Managerial Psychology*, 29(1), 81-99. <https://doi.org/10.1108/JMP-05-2013-0140>
- Schaufeli, W. B. (2016). Heavy work investment, personality and organizational climate. *Journal of Managerial Psychology*, 31(6), 1057-1073. <https://doi.org/10.1108/JMP-07-2015-0259>
- Demerouti, E., Bakker, A. B., Nachreiner, F., & Schaufeli, W. B. (2001). The job demands-resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 499-512. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.3.499>
- Ng, T.W.H., Sorensen, K.L. and Feldman, D.C. (2007), "Dimensions, antecedents, and consequences of workaholism: a conceptual integration and extension", *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 28 No. 1, pp. 111-136. <https://doi.org/10.1002/job.424>
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The Job Demands-Resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309-328. <https://doi.org/10.1108/02683940710733115>
- Shimazu, A., Schaufeli, W. B., Kamiyama, K., & Kawakami, N. (2015). Workaholism vs. work engagement: The two different predictors of future well-being and performance. *International journal of behavioral medicine*, 22, 18-23. <https://doi.org/10.1007/s12529-014-9410-x>
- Spurk, D., Hirschi, A., Wang, M., Valero, D., & Kauffeld, S. (2020). Latent profile analysis: A review and "how to" guide of its application within vocational behavior research. *Journal of vocational behavior*, 120, 103445. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103445>

TÜKETİCİ ŞİKÂyetLERİ ve KIRIKKALE İLİ (2020 - 2021 DÖNEMİ)TÜKETİCİ HAKEM HEYETLERİNE BAŞVURU SAYILARINDAKİ DÜŞÜŞ EĞLİMİNE YÖNELİK TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI

Mehmet Kürşad ASLIYÜCE

Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y.L. Öğrencisi
m.kursad.asliyucel@gmail.com, ORCID Id: 0009-0008-6129-1848

Doç.Dr.Cihat KARTAL

Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
ckartal@kku.edu.tr, ORCIDId: 0000-0003-2390-8268

Prof.Dr.Tülin DURUKAN

Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
tdurukan@kku.edu.tr, ORCID Id:0000-0001-5228-3274

Dr.Öğr.Üye.Serhat KARAOĞLAN

Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
serhatkaraoglan@kku.edu.tr, ORCID Id:0000-0002-4120-4013

ÖZET

Tüketicinin korunması terimi 19. Yüzyıl Sanayi Devrimi ile birlikte seri üretim mallarının artırması sonucu hukuk alanında ortaya çıkmıştır. Tüketici şikâyetleri, tüketicinin tükettiği mal veya hizmetten memnun kalmaması sonucunda şikâyet geri bildirimini olarak tanımlanmaktadır. Şikâyetlerin başlangıç noktasını müşteri beklentilerinin yeterince karşılanamaması ya da eksik karşılanması oluşturmaktadır. Ürün veya hizmetlerin müşteri beklentilerini karşılayamaması şikâyet oluşturmakla birlikte diğer taraftan çalışanların uygunsuz davranışları, hizmetteki kalite beklentilerinin yeterince karşılanamaması veya sunulan ortamın uygunsuzluğu, makul olmayan gecikmeler de şikâyeti oluşturan diğer faktörler arasında yer almaktadır.

İlişkisel dinamiklerin ön planda olduğu, günümüz pazarlama dünyasının en önemli unsurlarından biri tüketicidir. Alınan hizmet ve mal sonrasında oluşan problem ve çözümleri ile ilgili çeşitli kurum, sivil toplum örgütleri ve bağımsız şikâyet mercileri bulunmaktadır. Tüketici, üretici ve satıcı üçgenindeki güç dengesizliğini ortadan kaldırmak için ülkemizde de yasal zeminler hazırlanmış olup, konu ile ilgili Ticaret Bakanlığı çatısı altında Ticaret İl

Müdürlüklerinde Tüketici Hakem Heyetleri Kurulmuştur. Şu anda yürürlükte olan 6502 sayılı “Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun” ve ilgili yönetmelikler çerçevesinde gerekli düzenlemeler yapılmaktadır. Alışveriş sonrası oluşan uyuşmazlıklar bu kurumlara başvuru yöntemi ile karara bağlanıp sonuçlandırılmaktadır.

Çalışmamızın amacı; 2019-2023 yılında Türkiye’de yapılan şikâyet sayılarını analiz etmek üzere tüketici davranışlarındaki değişimleri ortaya koymaktır. Aynı zamanda elde edilen verilerin detaylı incelemesini yapmak üzere Kırıkkale ile Türkiye geneli başvuru sayılarının karşılaştırılması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar 2020 ve 2021 yıllarında Tüketici Hakem Heyetleri başvuru sayılarının aşağı doğru bir eğilim gösterdiğini ortaya koymuştur. Aynı zamanda başvuru sayıları incelendiğinde verilerin pandemi (Covid-19) dönemiyle doğrusal bir ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede Tüketici Hakem Heyeti başvuru sayılarının düşüş sebepleri yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici, Tüketici Hakem Heyeti, Tüketici Şikâyetleri, Tüketici Davranışları, Covid-19

**CUSTOMER COMPLAINTS and COMPARISON OF KIRIKKALE PROVINCE
(2020 – 2021 PERIOD) WITH TURKEY ON THE DOWNWARD TREND IN THE
NUMBER OF APPLICATIONS TO CONSUMER ARBITRATION COMMITTEES**

ABSTRACT

The term of consumer protection emerged in the field of law as a result of the increase in mass production of goods with the 19th century Industrial Revolution. Consumer complaint sare defined as complaint feedback as a result of the consumer's dissatisfaction with the goods or services consumed. The starting point of complaints is that customer expectations are not met

sufficiently or incompletely. While the failure of products or services to meet customer expectations constitutes a complaint, on the other hand, inappropriate behavior of employees, inadequate quality expectations in the service or inappropriate environment, unreasonable delays are among the other factors that constitute complaints.

One of the most important elements of today's marketing world, where relational Dynamics are at the forefront, is the consumer. There are various institutions, non-governmental organizations and independent complaint authorities regarding the problems and solutions that arise after the services and goods received. In order to eliminate the power imbalance in the triangle of consumer, producer and seller, legal grounds have been prepared in our country and Consumer Arbitration Committees have been established in the Provincial Directorates of Trade under the roof of the Ministry of Trade. Necessary arrangements are being made within the framework of the "Law No. 6502 on the Protection of Consumers" and related regulations, which are currently in force. Disputes arising after shopping are resolved and finalized by applying to these institutions.

The aim of our study is to reveal the changes in consumer behavior in order to analyze the number of complaints made in Türkiye in 2019-2023. At the same time, in order to make a detailed analysis of the data obtained, a comparison of the number of applications in Kırkkale and Türkiye in general was made. The results obtained show that the number of applications to the Consumer Arbitration Committees in 2020 and 2021 showed a downward trend. At the same time, when the number of applications was analyzed, it was determined that the data was in a linear relationship with the pandemic (Covid-19) period. In this framework, the reasons for the decrease in the number of applications to the Consumer Arbitration Committees are interpreted.

Keywords: Consumer, Consumer Arbitration Committee, Consumer Complaints, Consumer Behavior, Covid-19

GİRİŞ

Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Eyaleti'nde Aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür. Salgın başlangıçta bu bölgedeki deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunanlarda tespit edilmiştir. Daha sonra insandan insana bulaşarak Vuhan başta olmak üzere Hubei eyaletindeki diğer şehirlere ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin diğer eyaletlerine ve diğer dünya ülkelerine yayılmıştır. (Sağlık Bakanlığı Resmi web sitesi)

“Türkiye özelinde de salgının etkileri, sokağa çıkma yasakları, kısıtlamalar, sosyal izolasyon ve sağlık korkusu gibi faktörler nedeniyle derinleşmiştir. Bu bağlamda, tüketici davranışları da önemli ölçüde değişmiş, şikâyetler, talepler ve geri bildirimler gibi alanlarda gözle görülür farklılıklar ortaya çıkmıştır”(Çelik ve Dane, 2020:169-173; Leigh, 2020).

Pandeminin toplumun genel davranış ve beklentilerini dönüştüren etkileri, bireylerin sosyal normlara bakış açısını da değiştirmiştir (Bicchieri ve Mercier, 2014:37-54). Bu dönüşüm, yalnızca sosyal yaşamda değil, aynı zamanda tüketici hakem heyetlerine yapılan başvurular gibi daha spesifik alanlarda da belirginleşmiştir. Pandeminin başlıca etkilerinden biri, tüketici şikâyetlerinde gözlemlenen azalmadır. Ancak bu azalma, yalnızca Covid-19'un etkisiyle mi sınırlıdır, yoksa başka dışsal faktörler de bu süreci şekillendirmiştir? Bu çalışma, Türkiye'deki Tüketici Hakem Heyeti başvurularındaki değişim trendlerini inceleyerek, Covid-19'un bu süreçteki rolünü analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Ayrıca çalışmanın bir diğer amacı da, pandeminin tüketici hakem heyeti başvurularına etkisini irdelemek, yıllık başvuru sayılarındaki değişiklikleri değerlendirmek ve bu düşüşün altında yatan olası nedenleri araştırmaktır. Tüketici şikâyetlerinin, tüketici hakları ve hizmet sektörlerine yönelik etkileşimleri ile ilgili literatürdeki boşlukları doldurmayı hedefleyen bu çalışma, veri analizi yöntemiyle yapılan nicel araştırmalarla elde edilen bulgulara dayanmaktadır.

1. LİTERATÜR

1.1. Tüketici Şikâyet Nedenleri ve Türleri

Şikâyet Türk Dil Kurumu sözlüğünde hoşnutsuzluk belirten söz veya yazı; yakınma şeklinde açıklanır. Bizkişinin, herhangi bir durumdan, sözden, üründen, hizmetten ve davranış şekline rahatsız olup hoşnutsuzluğunu dile getirmesine şikâyet diyebiliriz. Müşterilerin bir ürün ya da hizmetten memnun olmaması şikâyet nedeni olarak ortaya çıkabilir. Çözüme ulaştırılmayan şikâyetler ise her zaman daha büyük problemlere yol açacaktır. Ancak şikâyetler her zaman olumsuz değildir. Çoğu durumda işletmenin kendini toparlaması, ürün ya da hizmet kalitesini iyileştirmesi için fırsatlar sunar. Tüketici şikâyetleri aşağıdaki gibi özetlenebilir;

- Uzun bekleme süreleri: Zendesk Müşteri Deneyimi Trendleri Raporuna Göre 2023 yılında tüketicilerin % 72'si acil hizmet istemektedir (Franklin, 2023; Short, 2023).
- Otomatik telefon döngüleri: Kötü tasarlanmış veya aşırı karmaşık otomatik sistemler, tüketicileri problemlili süreçlere yönlendirebilir. (Franklin, 2023).
- Yardımcı olmayan temsilciler: Temsilciler genellikle şikâyetlerin ilk muhatabı durumundadırlar. “CX Trends Raporuna göre, 4 kişiden 3'i bir işletmeyle kötü bir etkileşimin, günlerini sorunlu hale getirebileceğini ortaya koymuştur” (Franklin, 2023).
- Tutarsız bilgiler: Şikâyet konusu ile ilgili yeterli bilgi ve deneyime sahip olmayan temsilciler, olası problemlerin daha da büyümesine neden olabilirler. Sorunun başka servisler ile paylaşılma zorunda kalması önemli bir problemdir. “İnsanların % 72'si sorunlarını birden fazla kişiye tekrarlamak zorunda kalmak istememektedirler” (Short, 2023).
- Müşteri hizmet saatleri: Müşteriler sorunlarının hızlı biçimde çözülmesini isterler. İlk cevap süresi, problemin çözümü için yeterli süre, geç yanıt verme ya da mesai saatleri dışında cevaplandırmama gibi durumlar tüketici konforunu olumsuz etkileyecektir. İşletmeler bu tür sorunların çözümü için otomatik yanıtlama sistemleri ya da yapay zekâdan yararlanabilirler.
- Self servis seçenekleri eksikliği: Bilgilendirici yazılar ya da self servis kaynakları, tüketicilerin kendi sorunlarına çözüm bulmalarını sağlayabilir.
- Omnichannel desteği eksikliği: Kanallar arasında sorunsuz, tutarlı bir iletişimi teşvik eden bir omnichannel deneyimi sunmak, müşteri şikâyetlerinin yönetmenin anahtarı olabilir.
- Kötü ürün veya hizmet kalitesi: Statista'ya göre tüketicilerin %77'si, “iyi bir ürün veya hizmetin marka sadakati için çok önemli olduğunu düşünmektedir (Franklin, 2023).
- Stok dışı ürünler veya sınırlı kullanılabilirlik: Bu öğelerin kullanımına yönelik planlar yapmışsa, tüketiciler hayal kırıklığına uğrayabilir. Bu nedenle düzenli envanter kontrolü yapılarak doğru stok bilgileri sağlanmalıdır (Compliance, 2024).
- Dolandırıcılar.
-

Florida Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırmaya göre, beş tür müşteri şikâyeti söz konusudur (Compliance, 2024);

- Mütevazı Müşteri: Genellikle şikâyetten kaçınan müşterilerdir. “çoğu durumda ipe dökülmüşler, dost canlısıdırlar ama tamamen kararsızdırlar. Satış baskılarından nefret eder ve güvenceye ihtiyaç duyarlar” (Young, 2023). Bu tür müşteri şikâyetlerini edinebilmek için bir anket uygulaması yapılabilir.
- Agresif Müşteri: Bu kişiler kontrolcü, pratik, kararlı ve dışa dönüktürler. Agresif şikâyetçileri memnun etmek çok zordur ve genellikle bir çözüme ulaşmak için duygularını kullanırlar. (Young, 2024). Bu kişiler yüksek sesle ifade eder ve mazeret kabul etmezler. Bu tür müşterilere başlangıçta endişelerini paylaştığı için teşekkür edilmeli ve ardından sorun üzerinde anlaşarak çözümlenmelidir.
- Tedbirsiz Müşteri: Makul bir şekilde şikâyet eden müşteridir. Bu nedenle saygılı bir şekilde dinlenmeli, sorun en kısa sürede çözümlenmelidir. ve en kısa sürede çözümlenmelidir.

- Dolandırıcı Müşteri: Bahane uyduran ve sürekli olarak sağlanan çözümün tatmin edici olmadığını söyleyen müşteridir. Bu tür müşterilere verilen cevaplar için veriler kullanılmalıdır.
- Huysuz Müşteri: Asla mutlu olmayan ve sürekli sorun rapor eden müşterilerdir. Bu tür müşteriler için sorun dinlemeli ve çözüm için dürüst bir çaba harcanmalıdır.

1.2.Üretici ya da Satıcının Tüketiciyi Aldatma Türleri

Tüketici İşleri Kurumu (Consumer Affairs Authority – CAA)'nin tüketicileri aldatmaya yönelik tespitleri aşağıdaki gibidir (CAA, 2024);

- Herhangi bir malın bir etiketinin, açıklamasının veya fiyat işaretinin kaldırılması, değiştirilmesi, silmesi, silmek veya tahrip edilmesi,
- Üretici veya satıcıların etiketleme, fiyatlama, paketleme, pazarlama, stoklama gibi işlemlere yönelik talimatların ihlali.
- Herhangi bir malı işaretli fiyatın üzerinde satmak veya satmak için teklif etmek.
- CAA tarafından belirlenen standartlara uyulmaması.
- Verilen garantiye uymayan imalat veya satış.
- Herhangi bir yazılı anlaşmanın herhangi bir hükmüne uyulmaması,
- Mal sahibinin malı satmayı reddetmesi,
- Tüketiciye satın alma esnasında bazı koşulların yüklenmesi,
- Malları gereksinimden fazla sürede tutulması (Stoklama),
- Yetkili makamdan izin alınmaksızın fiyatı arttırmak,
- Fiyat listesini veya panosunu göstermemek veya reddetmek,
- Alıcı tarafından talep edilmesine rağmen fatura veya makbuz vermemek,
- Tüketiciyi yanıltıcı veya aldatıcı bir davranışla meşgul etmek,
- Herhangi bir mal veya hizmetin belirli bir standarta sahip olduğuna yönelik aldatıcı bilgi vermek,
- Mal ve hizmet tedarikinde taahhüt veya garanti edilen şartlara uymamak,
- Rekabeti engelleyici davranışlar yapmak (Tekel),
- Resmi kurum tarafından istenen kayıtları tutmamak, bilgi vermemek ya da ibraz etmemek.

Türkiye de yaşanan Tüketici mahkemelerine ve Tüketici Hakem Heyetlerine yansıyan aldatma olaylarını özetlemek ve genellemek gerekirse, Türkiye'de tüketicilerin karşılaştığı bazı yaygın sorunlar ve mahkemelerin, hakem heyetlerinin bu türdeki davranışların çözümleri incelendiğinde. Türkiye'de Tüketici Mahkemelerinde ve hakem Heyetlerinde görülmüş bazı ilginç vakaların bazılarını şöyle sıralayabiliriz.

a. Sahte Telefon Satışı

Tüketiciler uygun fiyatlı bir telefon satın almayı düşünerek alışveriş yapmaktadır. Ancak kendisine gönderilen paket, satın aldığı telefonun yerine ucuz bir oyuncak telefon ve hatta meyve, sebze gibi ürünler veyahut güncelliğini yitirmiş eski bozuk telefonlar gönderilmektedir. Bu durumda, yasal yollara başvuran kişi, satıcının sahte bir ürün dolandırıcılığı ile karşılaştığını

ve mağduriyet yaşadığını iddia etmektedir. Yasal yollarca bu vaka değerlendirilip tüketici lehine karar verilmektedir

b. Kapora

Tüketici Mahkemeleri ve Tüketici Hakem Heyetlerine sıklıkla yansıyan bir diğer konu da kapora dolandırıcılığıdır. Özellikle ev ve araç alım-satımında yaşanan vakalarda, dolandırıcılar tüketiciden bir miktar kapora alır, ancak sonrasında ya evi veya aracı teslim etmez ya da bağlantıyı tamamen keser. Örneğin, bir emlak ilanı üzerinden ev satın almak için kapora yatırmış, ancak evin satıcısı ortadan kaybolmuştur. Mahkeme ve hakem heyetleri sürecinde, bu tür davalar, dolandırıcılık niyetiyle kaporanın önüne geçilmesi adına örnek teşkil etmektedir.¹⁷⁹

c. Ayıplı Mal Satışı (İkinci el araç)

Tüketici mahkemelerinde ve Tüketici Hakem Heyetlerinde sıklıkla görülen bir diğer dava türü ayıplı mal satışlarıdır. Örneğin, bir tüketici, ikinci el olarak satın aldığı bir arabanın kazasız olduğunu satıcıya güvenerek aracı satın alır. Ancak daha sonra arabanın ağır hasarlı bir araç olduğu ortaya çıkar. Bu gibi durumlarda yasal erk devreye girer ve mağduru korur.

d. Sahte Tatil Paketi

Türkiye'deki dolandırıcılık türlerinden biri de sahte tatil paketi satışlarıdır. Tüketiciler, mutlu bir tatil vaadiyle düşük maliyetli tatil paketi satın alır ancak tatil yerine gittikleri ortada ne bir otel ne de bir rezervasyon vardır. Bu tür olaylar, tatil yapamamanın vermiş olduğu stres ile psikolojik sorunların yaşanmasıyla devam etmektedir.¹⁸⁰

e. Fatura

Tüketici mahkemelerine ve Tüketici Hakem Heyetlerine yansıyan vakalardan biri de sahte, şişirilmiş veya hatalı çıkarılmış faturalarla yapılan aldatmadır. Bu tür vakalar iletişim, temizlik, elektrik veya su sağlayıcısından gelen yüksek bir faturalara itiraz ile yapılan inceleme sonucunda fatura bedelinin hatalı olduğu ortaya çıkar. Mahkeme ve hakem heyetleri, fazla alınan bedelin ödemesine karar verir. Bu tür vakalarda, özellikle enerji veya hizmet sağlayıcılar tarafından yapılan hatalar ya da yanlış faturalar bulunmaktadır.¹⁸¹

f. Sahte Elektronik Cihaz Satışı

Tüketicilerin sahte veya taklit elektronik cihaz satın almaları, Ticaret Mahkemelerine, tüketici Mahkemelerine ve Tüketici Hakem Heyetlerine sıkça yansıyan bir dolandırıcılık türüdür. Örneğin bir ilişki, internet üzerinden popüler bir markanın telefonunu satın almış ancak gelen cihazın sahte olduğu anlaşılmıştır. Bu tür davalar, sahte ürün satışının engellenmesi ve sömürünün korunması adına önemlidir.

g. Fitness Merkezi Üyelik

Yasal makamlarda görülen diğer bir olay, spor salonları veya fitness merkezleriyle ilgilidir. Aylık ödeme, yıllık abonelik gibi toplu para ödemelerinden kısa bir süre sonra fitness merkezi

¹⁷⁹ Kırıkkale Tüketici Hakem heyeti 24.10.2024 tarih ve 011520240001944 sayılı kararı

¹⁸⁰ Kırıkkale Tüketici Hakem heyeti 30.10.2018 tarih ve 011520180001094 sayılı kararı

¹⁸¹ Kırıkkale Tüketici Hakem heyeti 28.12.2023 tarih ve 011520230001724 sayılı kararı

kapanır veya hizmet sağlamayı durdurur. Bu tür davalar, özellikle hizmet sektörü dolandırıcılığı açısından yaygın olarak görülür.¹⁸²

1. Mesafeli Satış Sözleşmesi ile Yapılan Aldatmalar

Özellikle internet alışverişinde yaşanan sorunlar nedeniyle mesafeli satış sözleşmeleri kapsamında da tüketici mahkemelerine başvurular yapılıyor. Malın veya hizmetin iadesi konusunda sorun yaşanmasına neden olan problemdir.

i. Bankacılık ve Kredi Kartı Dolandırıcılığı

Türkiye'de mahkeme işlemlerine yansıyan bir diğer yaygın dolandırıcılık türü de kredi kartı işlemleri üzerinden yapılan dolandırıcılıklardır. Bir davada, bir hilenin kredi kartından veya hesabından bilgisi dışında para çekildiği tespit edilmesi ile başlar. Mahkeme ve hakem heyetleri, bankanın güvenlik zafiyetinden dolayı sorun yaşanıp yaşanmadığını araştırır ve sonuçlandırır. Bu tür davalar, özellikle banka birimlerinin güvenliğinin sürdürüldüğünü vurgular.¹⁸³

j. Garantili Ürün Sorunları

Garantili bozulma veya tamiri ile ilgili yaşanan sorunlar da yansır. Örneğin, garantili bir beyaz eşya kullanılırken sürekli arızalanıyor. Satıcı firma ürününü değiştirmeyi veya iadeyi almayı reddettiği için mahkemeye başvurulur. Mahkeme ve hakem heyetleri cihazın ücretsiz tamir edilmemesine, iade edilmesine veya ücret iadesine karar verir. Bu tür davalar, garantili ürünlerde güvenin korunmasını sağlar.

1.3. Tüketici Hakları ve Şikâyet Başvurusu

Bu konu ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Örneğin; ABD. 'de, tüketici işletme ile uzlaşmaya varamazsa, satın almaya yönelik belgelerini topladıktan sonra "Tüketici Koruma Ofisi, Eyalet Başsavcılığı na müracaat edilmektedir. Tüketici hileli bir satış olduğunu düşünüyorsa Federal Ticaret Komisyonu (FTC), yurt dışı bir alım söz konusuysa Econsumer.gov üzerinden şikâyetle bulunabilmektedirler" (USA.gov). Ülkemizde ise şikâyet başvuruları 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun ile Ticaret İl Müdürlüklerinde bulunan Tüketici Hakem Heyetlerine Yapılmaktadır.

1.4. Tüketici Şikâyetleri ile İlgili Küresel Durum

Tüketici Finansal Koruma Bürosu (CFPB), 2023 yılı içinde 1.657.600 tüketici şikâyeti almıştır (CFPB, 2024). İngiltere'de (2021) yapılan bir araştırmaya göre en çok şikâyet edilen online alışveriş siteleri olmuştur (Roberts, 2021).

Çizelge 1: Sektörlere Göre Şikâyet Yüzdeleri (Roberts, 2021).

Sektör	Oran %
Online Alışveriş	%95.18

¹⁸² Kırıkkale Tüketici Hakem heyeti 30.06.2022 tarih ve 011520220000873 sayılı kararı

¹⁸³ Kırıkkale Tüketici Hakem heyeti 17.05.2024 tarih ve 011520240000903 sayılı kararı

Finans	%92.99
Kumar	%92.83
Seyahat şirketleri	%12,57
Cep telefonu ve geniş bant	%91,74
Oteller	%89.87
DIY ve Mağazalar	%89,26

Çizelge 2: En Çok Şikâyet Eden Ülkeler Sıralaması (Roberts, 2021).

Sıra	Ülke	Şikâyet Sayısı	Popülerlik Sıralaması
1	Amerika Birleşik Devletleri	1.584,764	23
2	İngiltere	282.743	28
3	Kanada	142.348	16
4	Filipinler	98.933	214
5	Meksika	84.903	260
6	Brezilya	78.581	409
7	Avustralya	70.684	18
8	Şili	43.042	90
9	Güney Afrika	36.808	220
10	Ermenistan	34.641	7

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırmada Tüketici Hakem Heyeti başvuru verilerinin 2019-2023 arasında yıllık sayılarında yapılan araştırma 2020 ve 2021 yıllarında başvuru miktarındaki düşüşün Covid-19 nedeniyle olup olmadığı ve arkasında yatan başka etkenlerin bulunup bulunmadığı veri analizi yapılarak nicel olarak araştırılmıştır.

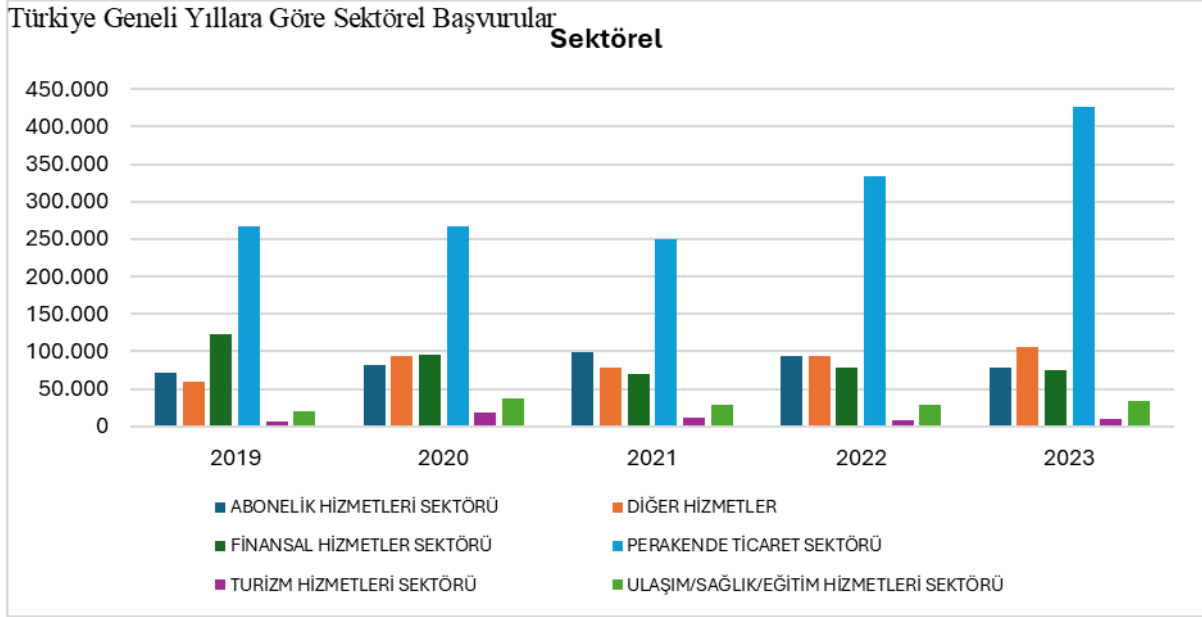
2.1.Araştırma Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde Türkiye sektörel ve konu başlıklarına göre başvuru sayıları Ticaret Bakanlığı web sitesinden, Kırıkkale sektörel ve konu başlıklarına göre başvuru sayıları Tüketici Bilgi Sistemi (TÜBİS) üzerinden alınmıştır.

Çizelge 3. Türkiye Geneli Tüketici Hakem Heyeti Sektörel Başvuru (Ticaret Bakanlığı Resmi web sitesi)

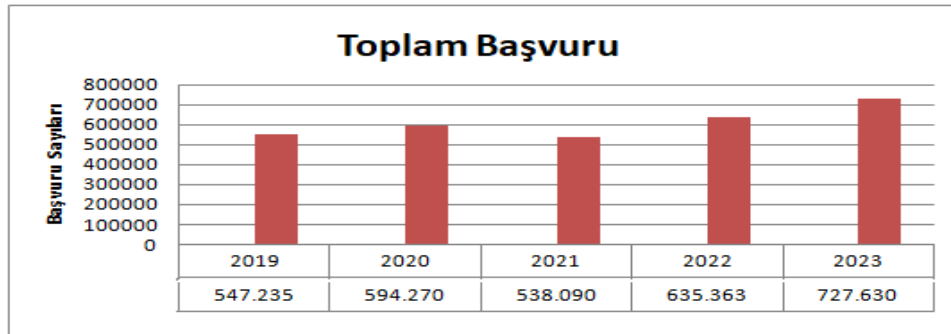
YIL	ABONELİK HİZMETLERİ SEKTÖRÜ	DiĞER HİZMETLER	FINANSAL HİZMETLER SEKTÖRÜ	PERAKENDE TİCARET SEKTÖRÜ	TURİZM HİZMETLERİ SEKTÖRÜ	ULAŞIM/SAĞLIK/EĞİTİM HİZMETLERİ SEKTÖRÜ	GENEL TOPLAM
2019	71.943	59.239	123.753	267.003	5.706	19.591	547.235
2020	81.206	94.629	95.446	266.922	18.654	37.413	594.270
2021	98.880	78.863	70.202	250.304	10.924	28.917	538.090
2022	93.516	93.667	77.764	334.023	7.647	28.746	635.363
2023	77.780	105.590	75.022	426.347	9.315	33.576	727.630

Çizelge 3’de görüldüğü gibi 2020 yılında başvuru kanalları(E-devlet; Alo 175 vb.) arttırılmış olmasına rağmen ve diğer yıllardaki artış hızı incelendiğinde 2020 yılında artış eğiliminde azalma olmuştur, 2021 yılında ise başvuru sayılarında azalma görülmektedir. Grafik 1’de Türkiye Genelinde yıllara göre sektörel başvuru sayılarının değişimi görülmektedir.

Görsel 1.Türkiye Geneli Yıllara Göre Sektörel Başvurular (Yazar tarafından Oluşturulmuştur).

2021 yılı Türkiye geneli sektörel Tüketici Hakem Heyeti başvurularına bakıldığında turizm sektöründe ki düşüşün Covid-19 pandemi süresince bulaş korkusu ve alınan tedbirlerden kaynaklı olduğu açık olup şikâyet sayılarındaki düşüş bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Perakende sektöründeki şikâyetlerin düşüşünü ise ulaşılabilen ürün ve hizmetlerin kalitesine bakılmaksızın tüketilmesi, ulaşılan mal ve hizmetin kullanıma mani değilse ulaşmanın hazzı ile tüketilmesi şeklinde açıklamak mümkün olabilir.

Görsel 2.Türkiye Geneli Yıllara Göre Sektörel Başvurular (Yazar tarafından Oluşturulmuştur).

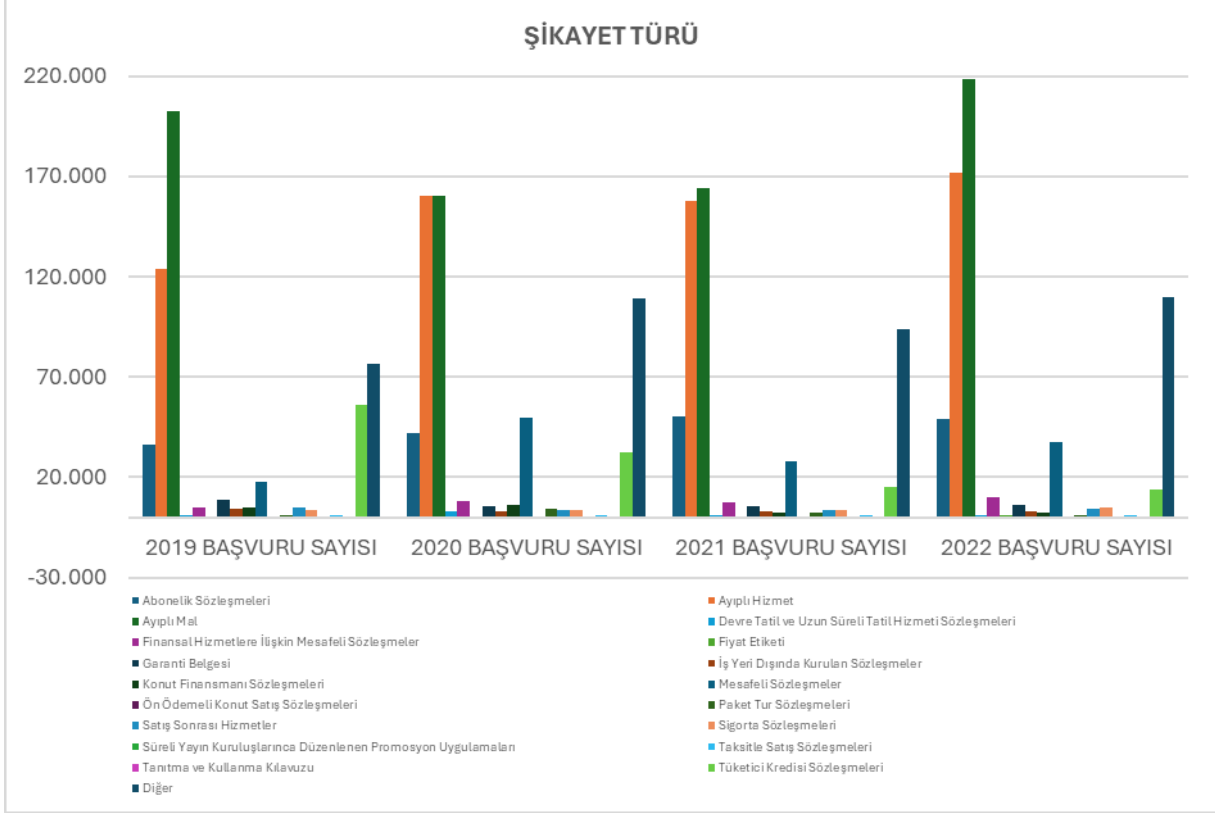
Covid-19 Pandemi süresinde yaşanan olumsuzluklardan dolayı Türkiye geneli oluşan erişim, ulaşım ve hizmet aksaması sorunlarının genelinde ulaşılan hizmet veya ürüne erişimdesayı ve kalitece yeterlilik duygusuoluşturmuş ve ulaştığında zor ulaşmanın verdiği hazzı şikayete dönüştürmemeye yol açmış olduğundan şikayetlerin tümü incelendiğinde şikayet sayılarındaki düşüşün sebebini açıklayabiliriz.

Çizelge 4. Türkiye Geneli Konularına Göre Başvuru Sayıları (Ticaret Bakanlığı ResmiWebSitesi)

Şikâyet Türü	2019 Başvuru Sayısı	2020 Başvuru Sayısı	2021 Başvuru Sayısı	2022 Başvuru Sayısı
Abonelik Sözleşmeleri	36.296	42.249	50.154	48.849
Ayıplı Hizmet	123.903	160.356	157.554	172.093
Ayıplı Mal	202.335	160.582	164.059	218.559
Devre Tatil ve Uzun Süreli Tatil Hizmeti Sözleşmeleri	1.007	3.205	1.091	1.211
Finansal Hizmetlere İlişkin Mesafeli Sözleşmeler	4.734	7.871	7.192	9.803
Fiyat Etiketleri	200	234	333	1.023
Garanti Belgesi	8.627	5.814	5.311	6.286
İş Yeri Dışında Kurulan Sözleşmeler	4.272	3.260	2.889	2.841
Konut Finansmanı Sözleşmeleri	4.899	6.046	2.521	2.181
Mesafeli Sözleşmeler	17.702	49.900	27.825	37.780
Ön Ödemeli Konut Satış Sözleşmeleri	51	94	174	116
Paket Tur Sözleşmeleri	1.002	4.369	2.073	1.176
Satış Sonrası Hizmetler	4.635	3.919	3.491	4.064
Sigorta Sözleşmeleri	3.667	3.895	3.420	4.661
Süreli Yayın Kuruluşlarınca Düzenlenen Promosyon Uygulamaları	7	13	12	9
Taksitle Satış Sözleşmeleri	1.029	844	792	917
Tanıtma ve Kullanma Kılavuzu	12	19	13	9
Tüketici Kredisi Sözleşmeleri	56.254	32.212	15.228	14.070
Diğer	76.603	109.388	93.958	109.715
TOPLAM	547.235	594.270	538.090	635.363

Veriler konusal bazda incelendiğinde de başvuru sayılarının düştüğü, 2021 yılında düşüşün kesin olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik olarak Dünya çapında yaşanan daralmanın tüm sektörlerde karşımıza çıktığı ve şikâyet sayılarına yansıdığı görülmüştür. Sokağa çıkma yasakları ve hastalık korkusunun en çok turizm sektörünü etkilediği görülmektedir. Hizmet ve mala ulaşmanın zorluğu alışveriş alanındaki daralma ile birlikte düştüğü görülüyor olmasına rağmen abonelik sözleşmeleri ve ayıplı mal şikâyetlerinde ki artışta göz ardı edilmemelidir.

Abonelik sözleşmesi şikâyetleri yüksek oranda internet aboneliği, dijital platform aboneliği gibi sokağa çıkma yasaklarında ve uzaktan eğitim nedeniyle oluşan sıkıntıların yansıması olarak önümüze çıktığı düşüncesindeyiz.

Görsel 3. Türkiye Geneli Konularına Göre Başvuru Sayıları (Yazar tarafından Oluşturulmuştur.)

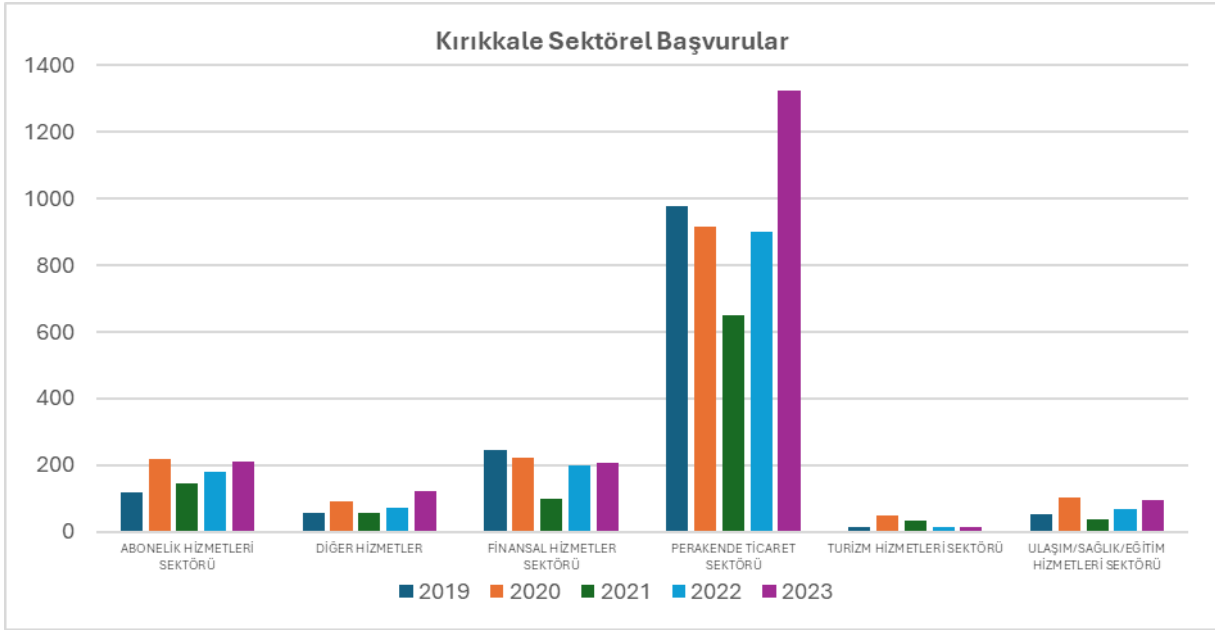
Şikâyet sayılarındaki azalmanın dijital müracaatın mümkün olduğu dönemde yaşanmış olduğunun görülmesi dikkat çekici olmuştur. Sokağa çıkma yasakları gibi birçok kısıtlamanın olduğu unutulmamalı bu durum direkt olarak başvuru sayılarının düşmesine etken gösterilebilecekken, online başvurunun yapılabilmesi bu durumda başka gerekçeler olduğunu düşündürmüştür.

Çizelge 5. Kırıkkale Tüketici Hakem Heyeti Sektörel Başvuru Sayıları (Tüketici Bilgi Sistemi-TÜBİS)

YIL	ABONELİK HİZMETLERİ SEKTÖRÜ	DİĞER HİZMETLER	FİNANSAL HİZMETLER SEKTÖRÜ	PERAKENDE TİCARET SEKTÖRÜ	TURİZM HİZMETLERİ SEKTÖRÜ	ULAŞIM/SAĞLIK/EĞİTİM HİZMETLERİ SEKTÖRÜ	GENEL TOPLAM
2019	117	56	246	978	13	52	1.462
2020	217	91	223	915	51	102	1.599

2021	145	56	98	651	34	39	1.023
2022	179	73	198	900	15	70	1.435
2023	210	123	207	1.324	16	94	1.974
2019	117	56	246	978	13	52	1.462
2020	217	91	223	915	51	102	1.599

Türkiye genelini Kırıkkale ili ölçeğinde değerlendirdiğimizde Türkiye genelinde yaşanan Covid-19 pandemisinde Tüketici Hakem Heyeti başvurularında nüfusuna oranla genel kanaate uyum gösterdiği sayılar incelendiğinde görülmektedir. Kırıkkale İli özelinde bakıldığında Tüm sektörlerin şikâyet başvuruları düştüğü bu düşüşün Türkiye Geneli şikâyet sayıları ile tutarlı olduğu anlaşılmıştır.

Görsel 4. Kırıkkale Yıllara Göre Sektörel Başvuru Sayıları (Yazar tarafından Oluşturulmuştur.)

Türkiye verilerindeki düşüşün Kırıkkale ilinde de görüldüğü anlaşılmıştır. Covid-19 salgını nedeniyle olduğu nettir. Bununla birlikte Tüketici Hakem Heyeti başvurularındaki azalmayı, Dünya ticaretindeki daralma ile de açıklamak olasıdır. Dünya çapında yaşanan ticari daralma üretim ve sevkiyatların aksamasında ve tedarik zincirinin kırılması ürün ve hizmete ulaşmada sorun yaşanmasına neden olmuştur.

Çizelge 6. Dünya Ekonomisinde Büyüme Göstergeleri (% Değişim)(Uluslararası Para Fonu, World Economic Outlook Update, Ocak, 2022)

	2019	2020
Dünya Ekonomisi	2.5	-3.1
Gelişmiş Ülkeler	1.7	-4.5
Gelişmekte Olan Ülkeler	3.7	-2.0

Dünya ekonomisi Covid-19 Pandemisi süresince ağır bir sınav vermiş büyüme oranları negatif açıklanmıştır. Bütün dünyanın olumsuz etkilenmesi ürün ve hizmete ulaşımında da sorunların oluşmasına neden olmuştur.

Çizelge 7. Gelişmiş Ülkeler Büyüme Oranları (Uluslararası Para Fonu, World Economic Outlook Update, Ocak, 2022)

	2020	2021
Gelişmiş Ülkeler	-4.5	5.1
ABD	-3.4	5.7
AB-27	-5.9	5.3
Euro Bölgesi	-6.4	5.4
Almanya	-4.6	2.8
Fransa	-8.0	7.0
İtalya	-8.9	6.5
İspanya	-10.8	5.0
Japonya	-4.5	1.7
İngiltere	-9.4	7.5
Kanada	-5.2	4.7

Diğer Gelişmiş Ülkeler	-1.9	4.7
------------------------	------	-----

Avrupa Birliği Ülkeleri ve İngiltere Covid-19 salgınından ekonomik olarak en çok etkilendiği Uluslararası Para Fonu raporlarında açıkça görülmektedir. Tedarik zincirinin problem yaşaması ve sağlık sisteminde beklenmeyen taleplerin karşılanamaması pandemi durumunun sonuçları olarak karşımıza çıkar.

Çizelge 8. Gelişen Ülkeler Büyüme Oranları (Uluslararası Para Fonu, World Economic Outlook Update, Ocak, 2022)

	2020	2021
Gelişmekte Olan Ülkeler	-2.0	6.5
Gelişmekte Olan Asya Ülkeleri	-0.9	7.2
Çin	2.3	8.1
Hindistan	-7.3	9.0
ASEAN-5	-3.4	3.1
Gelişmekte Olan Avrupa Ülkeleri	-1.8	6.5
Rusya	-2.7	4.5
Latin Amerika ve Karayipler	-6.9	6.6
Brezilya	-3.9	4.4
Meksika	-8.2	4.8
Ortadoğu ve Merkezi Asya	-2.8	4.2
Suudi Arabistan	-4.1	2.9
Sahra Afrika	-1.7	4.0
Nijerya	-1.8	3.0
Güney Afrika	-6.4	4.6
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	-3.2	4.1

Uluslararası Para Fonu verilerinden ulaşılan sonuçlara bakıldığında pandemi süresince pozitif büyüme yaşayan tek ülkenin Çin olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise dünyanın fabrikası

ve lojistik merkezi olmasıdır. Ham madde madenciliğinde Çin kaynaklarını kullanarak dünyaya değerli ve nadir element ihracatı yapması üretimin devam ettiği sürece büyüme oranlarına olumlu yansımıştır.

Çizelge 9. Dünya Mal Ticareti Büyüme Oranları (Dünya Ticaret Örgütü-UNCTAD)

	2018	2019	2020	2021
Dünya Mal İhracatı (Milyar \$)	19.559	19.019	17.619	22.000
Miktar Olarak Büyüme %	3.1	0.1	-.53	10.8
Değer Olarak (\$) Büyüme %	10.2	-2.8	-7.4	25.0
Ortalama İhraç Birim Fiyat Değişimi %	6.9	-3.0	-2.0	12.8

Lojistik sektörü yönetim ve planlama açısından faaliyet göstermeye başlamıştır. Lojistik uygulamaları gerek ülkelerin, ticaretinde gerekse ülkelerin uluslararası ticaretinde önemli bir paya sahiptir (Koca, 2021:41-42). Lojistik sistemi kalite, zaman ve maliyet gereksinimlerine uyarlanmış, entegre bir taşıma, depolama ve paketleme sistemi olduğundan rekabet gücünde önemli bir faktör niteliğindedir (Puertas Martí ve García, 2014:468). Dünya çapında oluşan Covid-19 salgını nedeniyle tüm dünyada görülen bir azalma, bu azalmayla doğru orantılı olarak yaşanan negatif bir etki görülmektedir. Bunu bize dünya ekonomi verileri de göstermektedir.

Sonuç ve Tartışma

COVID-19 pandemisi dünyanın birçok yerinde bir dönüm noktasıdır. Araştırmacılar, COVID-19'un etkilediği yeni normal açıklamak için çeşitli alanlara odaklanmaya başlamıştır (Çelik ve Dane, 2020:169-173). Pandemi süresince firmalar, ortaya çıkan etkileri farklı şekilde deneyimlemişlerdir. Salgının riskleri dolayısıyla özellikle haftalarca süren hem ulusal hem de uluslararası düzeyde uygulanan katı tedbirler lojistik operasyonların deviniminde kesilmelere ve ürünlerin teslimatının gecikmeler yaşanmasına sebebiyet vermiştir. İmalat işletmelerinin bir kısmının işletmelerini kapatmak zorunda kalması üründarlığında sıkıntılar yaşanmasına ve üretim sürecinin aksamasına neden olmuştur (Zondervan, Tolentino-Zondervan ve Moeke, 2022, s. 1). Dünyada Covid-19 salgını sırasında yaşanan ekonomik daralmalar ve tedarik zincirinin kırılmasıyla oluşan hizmet ve mala ulaşma problemlerinin insanların günlük yaşantı rutinlerinde yaptığı değişiklikler olumlu ve olumsuz olarak yaşantılarının bir parçası haline gelmiştir. COVID-19 olgusu, ne zaman ve nerede çoğalabileceği, ölüm oranı ve kırılma zamanı gibisiz belirsizlik nedeniyle tüketiciler için endişe uyandırmaktadır (Phang vd., 2021).

Müşteri genel olarak; şikâyetin zaman ve enerji harcayacak kadar değer ve anlam ifade etmemesi, nereye ve nasıl şikâyet edileceğinin bilinmemesi ve şikâyet edilse bile hiçbir sonuç alınamayacağı yönünde düşünce ve inançlar taşıması olmak üzere üç ana sebepten ötürü şikâyet etmemektedir (Lewis ve Morris, 1987). Şikâyet sayılarında düşüşün yaşanması zor zamanlarda harcanan zamanın karşılığının alınamayacağı düşüncesinin hâkim olmasıdır. Tüketici psikolojisini anlama ve yorumlama aşamasında psikoloji biliminden yararlanılmaktadır. Bu anlamda, pazarlama ve psikoloji bilim dallarının birbirini tamamlar nitelikte olduğunu ifade etmek mümkündür. Çalışmaya konu olan sayısal veriler incelendiğinde hizmet ve ürüne ulaşımın zahmetli ve maliyetli olduğu günlerde minnet (şükran-gratitude) duygusunun baskın geldiği fikrine sahibiz. Ancak tedarik zincirinin kırılması ile ürüne ve hizmete ulaşmanın problemlili olduğu dönemlerde ulaşılan mal ve hizmetin değerinin arttığı ve şikâyet etme oranlarının düştüğünü söylemek mümkün görülmektedir.

Üretici ile tüketici arasındaki ilişkinin şikâyet düzlemi üzerinden incelendiği bu çalışmada çıkarılan sonuç; satın alınan ürün veya hizmetin hangi şartlar altında alındığı ve nasıl ulaşıldığı şikâyet etme eğiliminde önemli rol oynadığıdır. Şikâyet oranlarının Kırıkkale İli ve Türkiye genelinde düştüğüne yönelik verilerin incelenmesi sonucunda; Ürün ve hizmetlere ulaşmadaki yetersizliğin minnet duygusunu ön plana alarak, (*Panik satın alma ve istifleme davranışları da değerlendirildiğinde*) ulaşma (*elde edebilme*) hazzının verdiği tatminle şikâyet oranlarının düştüğü değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Bicchieri, C. ve Mercier, H., *Norms and Beliefs: How Change Occurs. The Complexity of Social Norms*, May 2014: 37-54). Springer, Cham, 2014

CAA (2024). *Types of Offences*, http://www.caa.gov.lk/web/index.php?option=com_content&view=article&id=120&Itemid=685&lang=en#types_of_offences, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).

CFPB, *Consumer Response Annual Report*, January 1 — December 31, 2023, https://files.consumerfinance.gov/f/documents/cfpb_cr-annual-report_2023-03.pdf, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).

Compliance 2024, *Customer Complaints, Seamless Management of Customer Complaints – From Intake to Resolution*, <https://www.compliancequest.com/customer-complaints/>, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).

Celik, B. ve Dane, S., *The Effects of Covid-19 Pandemic Outbreak on Food Consumption Preferences and Their Causes. Journal of Research in Medical and Dental Science*, 8(3):169-173, 2020

Franklin, A., *Customer Complaints: Definition, Examples, and Resolution Tips*, <https://www.zendesk.com/blog/customer-complaints-10-tips-manage-better/#Types%20of%20customer%20complaints>, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).

- Kardaş, F. ve Yalçın, İ., Şükran: *Ruh Sağlığı Alanında Güncel Bir Kavram. Current Approaches in Psychiatry/Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10(1), 1-18, 2018
- Koca, M., *Lojistik Sektörünün Dış Ticaret Gelişimi Üzerine Etkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği*. Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi, 3(1):40-62, 2021
- Lewis, Robert C. ve Susan V. Morris., *The Positive Side Of Guest Complaints, Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 27:13-15, 1987
- Martí, L., Puertas, R., ve García, L., *The Importance of the Logistics Performance Index in International Trade*. Applied Economics, 46(24):2982-2992, 2014
- Özkul, S. ve Çınar, M., *Covid-19 Perspektifinden Lojistik Performans Endeksi, İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Yaklaşımı*. Tesam Akademi Dergisi, 11(2):687-721.,<http://dx.dWoi.org/10.30626/tesamakademi.1409928>, 2024
- Phang, G., Balakrishnan, B. K., ve Ting, H., *Does Sustainable Consumption Matter? Consumer Grocery Shopping Behaviour and the Pandemic*. Journal of Social Marketing, 11(4):507-522, 2021.
- Short, J., *Common Customer Complaints: 8 Examples and Solutions*, 2023.
<https://www.helpscout.com/blog/customer-complaints-examples/>, (Erişim Tarihi: 07.11.2024).
- Young, D., *Types of Complaining Customers*, <https://www.marketingdonut.co.uk/customer-care/customer-complaints/types-of-complaining-customers>, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).
- Zondervan, N. A., Tolentino-Zondervan, F., ve Moeke, D., *Logistics Trends and Innovations in Response to COVID-19 Pandemic: An Analysis Using Text Mining*. Processes, 10(12):2667, 2022
- Ticaret Bakanlığı Tüketici Bilgi Sistemi-TÜBİS, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).
<https://tuketici.ticaret.gov.tr/yayinlar/istatistikler/istatistikler>, T.C. Ticaret Bakanlığı, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).
- <https://tim.org.tr/tr/yillik-ihracat-raporu>, Türkiye İhracatçılar Meclisi ihracat raporu, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).
- <https://tim.org.tr/tr/raporlar-yayinlar-bultenler-tim-aylik-ekonomi-ve-dis-ticaret-bulteni>, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).Türkiye İhracatçılar Meclisi Aylık Ekonomi ve Dış Ticaret Bülteni, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).
- <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>, T.C. Sağlık Bakanlığı, (Erişim Tarihi: 06.11.2024).

YAPAY ZEKA VE İNSAN İŞBİRLİĞİNDE EKİP DİNAMİKLERİ: KARIYER ENDİŞELERİ VE YAPAY ZEKA YAKLAŞIMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİDE YENİLİĞE DUYULAN KORKUNUN ROLÜ

Yüksek Lisans Öğrenci Mehtap BÜYÜKGÜZEL

İstanbul Arel Üniversitesi

mehtapbuyukguzel@gmail.com – 0000-0002-3981-6897

Doç. Dr. Aydın ÇİVİLİDAĞ

Akdeniz Üniversitesi

aydinc@akdeniz.edu.tr – 0000-0002-6142-0928

ÖZET

Bu çalışma, iş hayatında yapay zekanın, kariyer endişeleri ve yenilik korkusu gibi psikolojik faktörlerin çalışanların yapay zekaya yönelik tutumlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel yöntemlerden çoklu durum çalışması desenine göre yapılmıştır. Katılımcılar, işlerinde yapay zeka teknolojilerini kullanan 18 yaş ve üzeri yazılım, insan kaynakları, turizm ve eğitim sektörlerinden 13 beyaz yakalı çalışandan oluşmuştur. Araştırmada, tipik örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemi ile katılımcılar seçilmiştir. Veri toplama süreci yüz yüze ve online olarak gerçekleştirilmiştir. Kişisel veriler için demografik sorulara yer verilirken, araştırma değişkenleri için yarı yapılandırılmış görüşme sorularına yer verilmiştir. Veriler MAXQDA 20.0 programı ile analiz edilmiş, kodlama ve temalandırmalar yapılmıştır. Bazı katılımcılar, yapay zekanın iş süreçlerindeki katkılarını genelde olumlu olarak değerlendirmiş ve yapay zekanın işlerini kolaylaştırarak zaman tasarrufu sağladığını belirtmişlerdir. Katılımcılar, yapay zekaya yönelik olumlu bir tutum sergilemekle beraber, kişisel bilgilerinin ifşası, yanlış bilgi (içerik) üretimi ve kötüye kullanım gibi etik risklere dikkat çekmişlerdir. Ayrıca, yapay zekanın işsizliğe yol açma potansiyeli katılımcılar üzerinde endişe yaratırken, bu kaygının bilinçlendirme çalışmalarıyla azaltılabileceği ifade edilmiştir. Katılımcılar tarafından, yapay zekanın avantajlarına rağmen, kişileri tembelliğe sevk etme olasılığı eleştirilmektedir. İnsandan, robota, sokak lambasından mıkna-tısa kadar pek çok farklı yapay zeka metaforunun ortaya çıkması katılımcıların bakış açılarının ne kadar geniş bir yelpazede olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Üretken Yapay Zeka, İş Yaşamı, Kariyer Endişesi, Yenilik Korkusu, Yapay Zekaya Yönelik Tutum

TEAM DYNAMICS IN HUMAN-AI COLLABORATION: THE ROLE OF FEAR OF INNOVATION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN CAREER CONCERNS AND AI APPROACHES

Master's Student Mehtap BÜYÜKGÜZEL

Istanbul Arel University

mehtapbuyukguzel@gmail.com – 0000-0002-3981-6897

Assoc.Prof.Dr. Aydın ÇİVİLİDAĞ

Akdeniz University

aydinc@akdeniz.edu.tr – 0000-0002-6142-0928

ABSTRACT

This study aims to analyze the attitudes of employees toward artificial intelligence in the workplace, focusing on psychological factors such as career concerns and fear of innovation. The research was conducted using a qualitative approach with a multiple case study design. The participants consisted of 13 white-collar workers aged 18 and above from the software, human resources, tourism, and education sectors, all of whom use AI technologies in their jobs. Participants were selected through typical case sampling and snowball sampling methods. Data collection was carried out both face-to-face and online. While demographic questions were included for personal data, semi-structured interview questions were used to address the research variables. The data were analyzed using the MAXQDA 20.0 software, and coding and thematic analyses were performed. Some participants generally evaluated the contributions of AI to work processes positively, stating that it facilitates their work and saves time. While participants exhibited a positive attitude toward AI, they also highlighted ethical risks such as the disclosure of personal information, the production of misinformation (content), and misuse. Additionally, the potential for AI to cause unemployment generated concern among participants; however, it was suggested that this anxiety could be mitigated through awareness initiatives. Despite acknowledging the advantages of AI, participants criticized its potential to encourage laziness. The emergence of various AI metaphors, ranging from human to robot, streetlight to magnet, underscores the wide spectrum of perspectives held by the participants, which is significant in demonstrating the diversity of their viewpoints.

Keywords: Artificial Intelligence, Generative AI, Work Life, Career Concerns, Fear of Innovation, Attitudes Toward AI

1. GİRİŞ

Yapay zeka teknolojisinin günümüzde birçok sektöre entegre edilmesiyle beraber insanlar ve yapay zeka arasındaki işbirliği giderek yaygınlaşmıştır. Yapay zeka, üretkenliği ve verimliliği artırma konusunda büyük bir potansiyele sahiptir. Pirim (2004) yapay zekayı, insan zekasını ve onun nasıl çalıştığını modellemeye çalışan bir makinenin, insan zekasına özgü davranışları sergilemesi ve gerçekleştirmesi olarak tanımlamıştır. Bir başka ifade ile yapay zeka, bireylerin ve toplulukların büyüme ve gelişme süreçlerine yönelik çözüm yolları sunan etkili bir araçtır (Łapińska ve diğerleri, 2021: 14). Günümüzdeki gelişmelerle birlikte yapay zeka, üretken yapay zekaya dönüşmüştür. Üretken yapay zeka ses, kod, metin, görsel, simülasyonlar ve videolar gibi içerikler oluşturmak için kullanılabilen algoritmalarını tanımlar. Teknoloji alanı içerisindeki son gelişmeler, içerik oluşturmak yaklaşımını kökten değiştirme potansiyeline sahiptir. Yapay zeka, çok kısa sürede güvenilir metin içerikleri üretirken, metin içeriklerini amacına daha uygun hale getirmek için eleştirilere yanıt verebilir (McKinsey, 2024: 1). Bu bağlamda, yapay zeka araçlarının insanlarla nasıl etkili bir şekilde entegre edilebileceği ve iş süreçlerine nasıl değer katabileceği, ekip dinamikleri açısından derinlemesine incelenmesi gereken bir konu haline gelmiştir. İnsan ile yapay zeka arasındaki ekip dinamiklerini ve işbirliklerini incelemek büyük önem taşımaktadır; çünkü üretken yapay zeka araçlarının iş alanlarındaki katkıları, verimliliği doğrudan etkilemektedir. Shneiderman (2020), İnsan ve yapay zeka işbirliğinde, insan- merkezli yapay zeka kavramını ileri sürerek, yapay zekanın, insanların yüksek potansiyelini nasıl destekleyebileceğini incelediği bir çalışmada, yapay zeka araçlarının sadece insanı desteklemekle kalmadığını, aynı zamanda daha etik, anlamlı ve güvenilir sonuçlar elde etmeye katkı sağladığını belirtmiştir. Bununla birlikte, işyerinde açık iletişim kurmak, güven ve karşılıklı anlayış ile karakterize edilen iyi ekip dinamikleri, verimliliği ve iş doyumunu artırır. Bu tür dinamikleri inceleyerek potansiyel zorluklar belirlenebilir ve işbirliğini optimize etmek için yeni stratejiler geliştirilebilir. Böylece hem insanlar hem de yapay zeka, ortak bir hedefe ulaşmak için güçlü yanlarını bir araya getirerek yaratıcılıklarını ve üretkenliklerini en iyi şekilde kullanabilirler. Bu çalışmada da çalışanların yapay zekaya yönelik tutumlarının derinlemesine incelenmesi amaçlanmış, aşağıda çalışma olguları açıklanmıştır.

2. ÇALIŞMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Yapay Zeka

Son dönemlerde doğal dil işleme, derin sinir ağları ve robotik teknolojisinin gelişimi, yapay zekada alanında hızlı bir gelişme kaydetmeye vesile olmuştur. Yapay zeka terimi, ilk kez 1950 yılı içerisinde, Alan Turing'in 'Turing Testi' ile tartışılmaya başlanmıştır. 1950 yılında Turing'in 'Computing Machinery and Intelligence' adlı makalesi ile yapay zeka kavramının temel yapısı oluşmuştur (Turing, 1950: 433). Kaplan ve diğerlerine göre (2019) yapay zeka hakkındaki ilk düşünceler 1940'lı yıllar içerisinde oluşmaya başlamıştır. Bilim kurgu üzerine

yazılan çoğu kitap, robot kavramını ortaya çıkarıp, karakterize etmiş ve yapay zekanın oluşum sürecini hızlandırmıştır. Yapay zeka konusunda bilim insanlarına ilham olan en önemli isimlerden biri de Isaac Asimov'un kaleme aldığı 'Runaround' adlı bilim kurgu romanıdır. Bu romanın içeriğinde robotlara ait 3 farklı kuraldan bahsedilmektedir (Haenlein ve diğerleri, 2019: 7). Bunlar;

- Robotlar, insanlara zarar veremez ve eğer insanlar robotlara zarar vermeye kalkarlarsa onlara karşılık veremezler.
- Robotlar, birinci kural ile çelişmeyecek şekilde verilen tüm emirlere itaat etmek zorundadır.
- Robotlar, birinci ve ikinci kurallara aykırı olmayan durumlarda kendi varlıklarını korumalıdır (Haenlein ve diğerleri, 2019: 7).

Bu kurallar, yapay zeka ve robotik sistemlerin etik çerçevede işleyişini belirlerken, son dönemlerde doğal dil işleme, derin sinir ağları ve robotik teknolojinin gelişimi sayesinde yapay zeka alanında hızlı bir ilerleme sağlanmıştır. Bu ilerlemeler, yapay zekanın temelini oluşturan kavramların ve teorilerin tartışılmaya başlandığı 1950'li yıllara kadar uzanır. Özellikle Alan Turing'in 'Turing Testi' ile yapay zeka terimi ilk kez gündeme gelmiş ve o zamandan bu yana bu alanda büyük dönüşümler yaşanmıştır. 1950 yılında Turing'in 'Computing Machinery and Intelligence' adlı makalesi ile yapay zeka kavramının temel yapısı oluşmuştur (Turing, 1950: 433). Sucu ve Ataman (2020) ise, yapay zekayı tanımlarken, canlı bir organizma olan insanın özelliklerinden faydalanan ve insansı davranışlarda bulunan teknolojik bir araç olarak tanımlar. Kaplan ve diğerleri (2019) ise, yapay zeka tanımını üç farklı kategoriye ayırarak sıralamıştır. Bu kategoriler;

- i) **Birinci Nesil Yapay Zekalar:** Dar yapay zekalar olarak da adlandırılan bu yapay zekalar, ilk yapay zekalara verilen isimlerdir. Bu yapay zekalar, sadece belirli işler için tasarlanmıştır. Fotoğraf üzerinden yüz tanıma, sesi tanıyarak ses üzerinden yazı yazma gibi uygulamalar birinci nesil yapay zeka uygulamalarına verilebilecek örneklerdendir.
- ii) **İkinci Nesil Yapay Zekalar:** Bu yapay zekalar, daha önce herhangi bir şekilde programlanmadıkları konularda bile bağımsız bir şekilde akıl yürütebilir, yapılacaklar listesini planlayabilir ve sorunlara çözüm üretebilir.
- iii) **Üçüncü Nesil Yapay Zekalar:** Gelecekte farkındalığı çok daha fazla artmış yapay zekaların bilinçli sistemler olarak süper zekalar haline geleceği ve insan kaynağına ihtiyaç olmayacağı düşünülen yapay zekalardır.

Hızla gelişmeye devam eden üretken yapay zeka teknolojileri, iş dünyasında üretkenlik, verimlilik ve yenilikçilik alanında önemli fırsatlar sunmaktadır. Schwab (2020), üretken yapay zekanın, bilgi üretimi, veri analizi, içerik geliştirme ve karar destek sistemlerinde etkili ve aktif bir araç olarak kullanıldığını belirtmiştir. Üretken yapay zeka, kısa ve basit ya da uzun ve karmaşık komutları algılayarak, komutlara yanıt olarak hızlı bir şekilde içerik oluşturma becerisini yakın zaman önce geliştiren yapay zeka makine öğrenimi teknolojilerinin bir alt kümesine verilen isimdir. Üretken yapay zeka araçları, ses, görüntü, metin ve video içerikleri üretme özelliklerine sahiptir. Bu özelliklerine ek olarak metin odaklı sohbet yapay zekası

oluşturulmuştur. Bu yapay zeka araçları (örn. Chat GPT), insanlarla konuşarak bilgi içeriğini paylaşabilir (Oracle, 2023). Günümüzdeki internet kullanımının yaygın oluşu ve büyük bir veri havuzuna sahip olması beraberinde bilgiye erişimi kısmen kolaylaştırır da aranan bilgiye dair ulaşılan sonuçlar genellikle karmaşıklaşmıştır. Arama motorları, büyük veri kaynakları içerisinde istenilen bilgiye yapay zeka ürünlerinin desteği sayesinde saniyeler içerisinde ulaşabilmektedirler. Arama motorlarının görevi sadece bilgiyi bulma ve getirme şeklinde görülse de yapay zeka sistemleri sayesinde büyük bir gücü ellerinde bulundurmaktadır (Saritaç, 2024: 17). Bu durum, yapay zekanın yalnızca bilgiye erişimde değil, aynı zamanda bireylerin kariyer planlaması ve geleceğe yönelik adımlarında da belirleyici bir rol oynayabileceğini göstermektedir.

2.2. Yapay Zeka ve Kariyer Endişeleri

Kariyer endişeleri, son dönemde hızla gelişen teknolojik dönüşüm süreçlerinin bireyler ve kurumlar üzerindeki en belirgin etkilerinden biridir. Yapay zeka gibi teknolojiler, hızlı ve etkili çözümler ortaya koyarak iş hayatında yeni fırsatlar yaratırken, aynı zamanda çalışanların iş kaybı endişesini ve mesleki rollerinin değişeceğine dair endişelerini de tetiklemektedir. Endişe, kariyer seçimi başlamadan meydana gelen mükemmeliyetçilik düşüncesinin doğurduğu stres ve kaygı ile yapılan seçimlerle ilgili geleceğe dair belirsizlik, kararsız oluş ve belirsizliğe karşı düşük toleransı içerir. Bireyin benliği ve kimliği, onun kişisel özelliklerine atıfta bulunur (Saka ve Gati, 2007: 403). Bu yüzden çalışanların kariyer endişelerinin belirlenmesi, yönetilmesi çalışan bağlılığı, başarısı açısından büyük önem arz etmektedir. Kariyer endişesi, bireyin çalışma hayatında kariyeri ile ilgili belirsizlik veya kendisini tehdit eden bir unsur ile karşılaşması sonucu ortaya çıkan bir durumdur (Pisarlık ve diğerleri, 2017: 339). Kariyer endişesine neden olan faktörlerden biri de iş hayatındaki teknolojik değişiklikler ve hızlı gelişen makineleşmenin, beraberinde kişilerin işsiz kalma korkularını tetiklemesidir (Hirschi, 2008: 204). Çalışanların iş hayatındaki rekabet ortamları kariyerlerine yönelik güven algılarını olumsuz anlamda etkilemiş ve tükenmişlik yaşamalarına neden olmuştur (Edmondson, 1999: 383). İnsanlar, kariyer seçimlerinde kararsızlık yaşadıklarında veya kariyer konusunda bir anlam karmaşası meydana geldiğinde endişe duymaya başlarlar (Miller ve Rottinghaus, 2014: 247). Kariyer endişesi, kariyerle kontrol edilemeyen düşünceler ve imgeler olarak tanımlanır (Lee ve Woo, 2016: 4). Bireyin kariyer endişesi ile mücadele etmeye yönelik dört ana mücadele yöntemi belirlenmiştir (Agun ve diğerleri, 2021: 72). Bunlar;

1. Bireyin kendisine yatırım yapması, ne istediğini doğru tespit etmesi, iş yaşamına ve çalışmaya dair farklı alternatifler belirlemesi ve kendisini psikolojik olarak güçlendirmesi,
2. Liyakat, kurum içerisinde yükselme fırsatı ve etkin insan kaynakları uygulamaları,
3. Adaletsizlik karşısında toplumsal olarak tepki vermek, cinsiyet eşitliğine önem vermek ve kadını çalışma yaşamında desteklemek,
4. Ücret eşitsizliği karşısında iyileştirici politikalar oluşturulması ve çalışma hayatına devlet desteğinin dahil edilmesidir.

Yapay zeka gibi güncel teknolojilere karşı tutumlarımızı etkileyen güçlü bir davranış belirleyicisi olarak endişenin, hayatımızda önemli bir rolü vardır. Endişe ve korku, davranışlarımızı ve tutumumuzu şekillendiren temel duygulardandır. Temel duygular, insanların doğuştan getirdiği psikolojik durumlar olarak anlaşılmaktadır (Ekman, 1992; Gu ve

diğerleri, 2019). 2017 yılı içerisinde yapılan bir çalışmada McKinsey' in sunmuş olduğu raporda, yapay zeka teknolojilerinin benimsenme hızına bağlı olarak, 75 milyon ile 375 milyon çalışanın 2030 yılına kadar mesleklerini değiştirmek veya yetkinliklerini geliştirmek zorunda olabileceklerini belirtmiştir (Manyika ve diğerleri, 2017:1). Bu tür zorunlulukların ortaya çıkması, çalışanlar arasında yapay zeka teknolojilerinin getirdiği yeniliklere yönelik kaygı ve direnç gibi duygusal tepkilerin artmasına neden olmaktadır. Bu durum, 'Yapay Zeka ve Yenilik Korkusu' olarak adlandırılan bir kavramı daha derinlemesine incelemeyi gerekli kılmaktadır.

2.3. Yapay Zeka ve Yenilik Korkusu

Yapay zeka teknolojisi, insanlara yaratıcı ve yenilikçi fırsatlar sunmaktadır ancak bu yenilikçi fırsatlar, bazı toplumsal ve mesleki çerçevede bir takım belirsizlikler ortaya çıkarmakta ve bu belirsizlikler insanlar üzerinde kontrol kaybı korkusunu meydana getirmektedir. Yeni olana karşı duyulan korku, özellikle kişilerin 'yenilik benimseme eğrisi' çerçevesinde hangi konumda olduğudur. Yenilik korkusu hisseden kişiler genellikle 'direnç gösterenler' ve 'gecikenler' kategorisinde yer almaktadır (Rogers, 2003: 299). Kanter (1983), yenilik korkusunu "yenilik engelleri" teorisi çerçevesinde değerlendirerek, özellikle örgütlerin katı yapıları, belirsizlik korkusu ve mevcut güç ilişkilerinin bozulmasıyla ilgili olduğunu belirtmiştir. Kanter'e göre, bu engeller bireysel ve kurumsal düzeyde yeniliğin benimsenmesini güçleştiren önemli faktörlerdir. Ayrıca, yenilik korkusunun örgütsel yenilik süreçlerini nasıl etkilediğini inceleyerek, yenilikçi girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının altında yatan nedenleri açıklamıştır. Yenilik korkusu, iş alanlarında çalışanların değişime karşı direnç göstermesinin temel bir nedeni olarak görülmüştür. Bireylerin bu değişime karşı direnç göstermelerinin altında dört farklı temel faktör yatmaktadır. Bu faktörler:

- Rutin Arayışı: Kişilerin istikrarlı ve rutin ortamlara duydukları tercihler.
- Kısa Vadeli Odaklanma: Değişimin kısa vadeli rahatsızlıklarına odaklanma eğilimi, uzun vadeli faydaları göz ardı etme.
- Zorunlu Değişime Duygusal Tepki: Dayatılan zorunlu değişimler karşısında hissedilen stres ve rahatsızlık düzeyi.
- Bilişsel Katılık: Alternatif fikir ve perspektifleri değerlendirmede isteksizlik, zihinsel esneklik eksikliğidir (Oreg, 2003: 693). Bilişsel katılık, bireylerin zihinsel esneklikten uzaklaşmalarına neden olurken, bu durumun altında yatan duygulardan biri de korku olabilir.

İnsanların hızla gelişen ve değişen dijital süreçlere adapte olma çabaları, bilinmeyen ve kendi kontrolünde olmayan teknolojinin yarattığı tehditlerin algılanması teknolojik bir korku oluştururken, derinlerde bir yerlerde karşımıza endişe olarak çıkmaktadır. Teknoloji, birçok kişi ve topluma yönelik riskler taşıdığı için insanlar kendilerini sürekli tehdit altında hissedebilir (Khasawneh, 2018; Osiceanu, 2005). Palma (2022), bağımsız düşünmek, özerk bir şekilde karar vermek ve eyleme geçmek gibi davranışların insan doğasına uygun olması sebebiyle, yapay zeka araçlarını kullanmaya yönelik ortaya çıkan korkuların ana sebebinin, insanların kontrolü kaybetme endişelerinin olduğunu belirtmiştir. Yapay zeka yeniliklerine dair korkuların temel nedeni bilinmezlikten kaynaklanmaktadır, bununla birlikte kitlesel işsizlik, yapay zekanın yanlış ve tehlikeli insanların eline geçme ihtimali ve yapay zeka araçlarının kullanılmasının potansiyel olumsuzluklarıdır (Schmelzer, 2019: 20). Yapay zeka yeniliklerine karşı duyulan korkuya dair yapılan bir diğer çalışmada, yapay zekaya

duyulan korkunun kültürlere ve ülkelere göre farklılık gösterdiğidir. Örneğin, Suudi Arabistan ve Hindistan gibi ülkelerde yapay zekanın hukuk ve sağlık alanında kullanılmasına karşı korku yüksek seviyede çıkmışken, Japonya'da korku seviyeleri bu ülkelere oranla daha düşük çıkmıştır. Bu tür çalışmalar, yapay zeka araçlarında adalet ya da empati gibi insani özelliklerin bulunmamasının, korkuları etkileyebileceğini öne sürmektedir (Varnum, 2023). Yapay zeka araçlarına yönelik korkuların bir çoğu, iş kaybı ya da sosyal eşitsizlik gibi sorunların ortaya çıkabileceğine dair düşüncelerden meydana gelmektedir. Yapay zekanın, üretim süreçlerini devralarak insanları saf dışı bıraktığı düşüncesi, toplumsal yapı üzerinde büyük endişelere yol açmaktadır (Hunter ve Hunter, 2021: 37). Loops'a göre (2021) yapay zeka korkusunun altında yatan sebepler:

- Mevcut bir merakla sahip olmadan, yapay zeka araçlarının gelişigüzel kullanılması,
- Yapay zeka araçlarının kullanımının zor olduğunun düşünülmesi,
- Yaşanan bu tür zorluklardan ötürü insanların bu araçları anlamaya yönelik özel bir çaba göstermekten kaçınmasıdır. Bu durumun sebebini, insanların kendilerini güvende hissedebilmek için kontrolü elinde tutma arzusuyla yapay zeka teknolojisinin anlamadığını ve kişinin kendini kontrol dışı hissetmesinin, yapay zekaya yönelik korkuları ortaya çıkarması olarak açıklamaktadır.

Fourtané (2019), insanların yapay zeka teknolojisine ilişkin düşünce ve davranışlarının kolaylıkla değiştirilemeyeceğini, bunun nedeninin ise genellikle insanların sahip oldukları inançları ve varsayımlarını destekleyen durumları hatırlama eğiliminden kaynaklandığını belirtmiştir. Ayrıca, yapay zeka gibi yeni teknolojilerin, genellikle doğrulama yanlılığı üzerinden değerlendirildiğine dikkat çekmiştir. Eğer bir kullanıcı, yapay zekaya önyargı ile yaklaşıyorsa, yapay zeka hakkında pozitif içerikleri hatırlama olasılıklarının daha düşük olacağını, buna karşın negatif haberleri daha dikkatli bir şekilde hatırlayarak inançlarını destekler nitelikte davranışlar sergileyeceklerini belirtmiştir. Bu nedenle, yapay zeka ve insan işbirliğinin verimli bir şekilde sağlanabilmesi için, kullanıcıların önyargılarının azaltılmasına ve yapay zekanın potansiyelinin ve faydalarının doğru bir şekilde anlaşılmasına yönelik stratejiler geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

2.4. Yapay Zeka ve İnsan İşbirliği

İnsan ve yapay zeka arasındaki işbirliği, bu teknolojinin yalnızca hayata adapte edilmesiyle sınırlı kalmayıp, insanın bilişsel sınırlarını genişleten ve karar verme süreçlerinde etik gibi önemli sorumluluklarını yeniden tanımlayan dinamik bir etkileşim ortamı sunmaktadır. İnsan ve yapay zeka işbirliği, insanlar ve teknolojinin üretim ve yaratma süreçlerinde beraberce aktif rol almalarıdır. Bu iş birliği, örgütlerin yapay zekayı çalışanlarıyla, müşterileri ile ve paydaşlarıyla etkileşim içerisinde kullanmalarına olanak sağlar (Pophal, 2024). Shneiderman (2020), insan ve yapay zeka işbirliğinde, insan merkezli yapay zeka kavramını ileri sürerek yapay zekanın, insanların yüksek potansiyelini nasıl destekleyebileceğini incelediği bir araştırmada, yapay zeka araçlarının sadece insanı desteklemekle kalmadığını, aynı zamanda daha etik, anlamlı ve güvenilir sonuçlar elde etmeye katkı sağladığını belirtmiştir. İnsan ve yapay zekanın birlikte nasıl simbiyotik bir ilişki geliştirdiğini ölçen bir araştırmada, insan ve yapay zeka işbirliğinin iş dünyasında büyük inovasyonlara ve değer yaratmaya katkı sağladığı ve bu iş birliklerinin stratejik karar verme süreçlerinde önemli rol oynadığının altı çizilmektedir (Wilson, 2018). Rafner ve diğerleri (2024), insan ve yapay zeka işbirliğinde insanları döngüde

tutmanın önemini vurguladığı çalışmada, pragmatik bir yaklaşım çerçevesinde otonom olarak çalışan yapay zeka araçlarının, insanları şaşırtmaya devam edeceğini, bu tür teknolojilerin yaratıcılar ve uzmanlara sonsuz yenilik potansiyeli sunacağını belirtmektedir. Bu sebeple, gelecekteki odak noktasının, bu işbirliğini ortak yaratıcılığı anlamaya ve geliştirmeye yönelik olması gerektiğini savunur. Bu şekilde işbirliğinin, daha genel yapay zeka alanları ile paralellik göstereceğine ve şimdilerde odak noktasının, karmaşık otonom işleyiş hayallerinden, insan merkezli yapay zeka ve hibrit zeka olarak adlandırılan bir yaklaşıma doğru geçiş yaptığını vurgulamaktadırlar. İnsanları döngünün içerisinde tutmanın, daha etik olmanın yanı sıra, uzun vadede en verimli seçenek olduğunun altını çizmektedir. Sherson ve diğerleri (2024) ise, insan ve yapay zeka işbirliğine dayanan, insan merkezli yapay zeka ile eş anlama gelen hibrit zeka kavramını kullanarak, hibrit zekanın mevcut, önceden tanımlanmış görevi arttırmanın yanı sıra iş süreci ve iş modelini yeniden yapılandırma gibi yönlerinin de desteklenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Bu tür araçların kullanım durumunun, yalnızca insanlık için işin geleceğine dair olumlu bir örnek olarak kullanılması halinde, gerçekten bir insan ve yapay zeka işbirliği, yani hibrit zeka olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. İnsan ve yapay zeka işbirliği ile yaratılan hibrit zeka kavramını ele alarak, bu tür bir işbirliğinin yenilik süreçlerinde, nasıl değerlendirildiğini araştıran bir diğer çalışmada, yapay zeka araçlarının hızlı ve doğru sonuçlar verme potansiyeli ile insanın yaratıcı düşünme ve problem çözme yeteneklerinin bir araya gelerek karmaşık problemlerle başa çıkmada etkili bir çözüm olacağına vurgu yapılmıştır (Dellermann ve diğerleri, 2019: 115). Yapay zekanın hızla ilerlemesiyle beraber, yapay zeka araçlarının takım süreçlerinde aktif katılımcılar olduğu ve dönüştürücü bir etkiye sahip oldukları tespit edilmiştir (Seeber ve diğerleri, 2020; McNeese ve diğerleri, 2021; Hagemann ve diğerleri, 2023). Bununla birlikte, yapay zekanın etkileri ile ilgili karşıt görüşler de ortaya çıkmaktadır. Çalışanlar otomatik yapay zeka araçlarının, işlerini elinden alacağı endişesini taşıırken, yöneticiler yapay zekanın hangi görevleri en iyi şekilde yerine getireceğini tespit etmeye çalışmaktadır. Ayrıca daha az tartışılan bir konu da yapay zeka araçlarının ve insanların ekipler halinde ne kadar iyi ve birlikte çalıştıklarıdır (Horrihan, 2023). Yapılan çalışmalarda teknolojinin ekip dinamikleri üzerindeki etkileri ve insan - yapay zeka etkileşimlerine odaklandığı açıklanmıştır (Dubey ve diğerleri, 2024; Hosny ve diğerleri, 2018). Bu çerçevede, yapay zekanın etik boyutlarını, insan ve yapay zeka etkileşimlerinde karşılaşılan sorunları anlamak ve bunları ortaya koymak da önemlidir.

2.5. Yapay Zeka ve Etik

Yapay zeka teknolojisi, karar alma süreçlerinden veri analizine kadar iş dünyasını dönüştürürken etik konularını her zamankinden daha önemli bir hale gelmektedir. Teknoloji her ne kadar akıllı olursa olsun, teknolojinin etik değerlerini ve sınırlarını belirleyen insandır. Etik kelimesi 'karakter' anlamına gelen Yunanca 'ethos' sözcüğünden türemiştir. Ayrıca töre bilimi anlamında da ifade edilmektedir. İnsanların töreye dair ya da ahlaki ilişkilerini, davranışlarını ve ifadelerini inceleyen bir felsefe dalıdır. Etik, ahlak terimlerinin ya da ahlaki yargılarının statüsünü analiz eder ve ahlaki tutumların arkasındaki yargıları ele alır (Acar, 2000: 11). Deloitte (2024), yapay zeka gibi yükselen teknolojilerin güvenilir ve etik ilkelerini yedi farklı çerçevede değerlendirmiştir. Bunlar;

- 1. Güvenli ve Emniyetli:** Kullanıcılar teknoloji kullanımlarında, bireysel, toplumsal, fiziksel, duygusal, çevresel veya dijital ortaya çıkabilecek her türlü zarara ve tehdit karşısında risklerden korunurlar.

2. **Sağlam ve Güvenilir:** Teknolojik hizmetler, tutarlı ve doğru çıktılar üretir. Teknoloji hatalara dayanıklıdır ve oluşabilecek beklenmedik aksaklıklara karşı kötüye kullanım olma ihtimalinden hızla kurtulabilir.
3. **Hesap Verebilir:** Teknoloji kullanımına yönelik yapılan veya üretilen kararların sorumluluklarının kimde olduğuna dair politikalar mevcuttur.
4. **Özel:** Kullanıcı gizliliği politikalarına uyulur ve saygı duyulur. Kullanıcı verileri, belirtilen amacı ve süresi dışında kullanılamaz ve saklanamaz. Kullanıcılar sahip oldukları verilerini, paylaşmayı reddetme hakkına sahiptirler.
5. **Sorumlu:** Teknoloji, sosyal yönden sorumlu bir şekilde oluşturulup, işletilir. Teknolojinin, kalite, hız, güvenlik, fiyat vb. faydaları olası kötü kullanımlarla karşılaştırılarak değerlendirilir.
6. **Adil ve Tarafsız:** Teknoloji, eşit derecede uygulama, erişim ve sonuçları sağlamak amacıyla kapsayıcı bir şekilde tasarlanır ve işletilir.
7. **Şeffaf ve Açıklanabilir:** Kullanıcılar, teknolojinin nasıl kullanıldığını, karar verme süreçlerinde nasıl bir uygulamadan geçildiğini ve bu kararların kolayca anlaşılabilir, denetlenebilir ve incelenmeye açık olduğunun bilinmesidir.

İş hayatında etik kurallara uyum ve davranış yönetimi, en önemli sosyal meselelerden biridir. Çalışanların etik veya etik dışı kararlarını etkileyen etmenlerin derinlemesine anlaşılmasını gerektiren karmaşık sorunlar bütünüdür (Craft, 2018: 127). Tüm bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı, çalışanların yapay zekaya yönelik tutumlarını belirlemek ve iş yaşamına ve yapay zekaya yönelik görüşlerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda, araştırma sorularına aşağıda yer verilmiştir:

- Çalışanların yapay zekaya yönelik avantaj ve dezavantajları hakkındaki görüşleri nedir?
- Yenilik korkusuna yönelik çalışanların görüşleri nedir?
- Yapay zekanın psikolojik etkileri hakkında çalışanların görüşleri nedir?
- Yapay zeka ve etik hakkında çalışanların görüşleri nedir?
- Yapay zeka insan işbirliği hakkında çalışanların görüşleri nedir?
- Yapay zekaya yönelik sorulan metafor sorusuna göre çalışanların görüşleri nedir?

3. YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Katılımcılarla bireysel görüşmeler yapılarak, katılımcıların araştırma konusuna ilişkin algı ve bakış açıları derinlemesine anlaşılmaya çalışılmıştır (Karagöz, 2021; Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu yöntem, farklı gerçekliklerin varlığını kabul eden nitel bir yaklaşım olarak gerçekleştirilmiştir (Yin, 2011; Ravitch ve Carl, 2019). Çalışma, fenomenolojik desen ile planlanmış, kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Görüşme soruları literatür dikkate alınarak yarı yapılandırılmış bir şekilde oluşturulmuştur. Görüşme süreci öncesinde, katılımcılara araştırmanın amacı açıklanmış, gönüllü katılım teşvik edilmiştir. Pilot görüşme yapılarak sorular test edilmiş ve görüşmelerin netliği sağlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, yapay

zeka araçlarını kullanan turizm, eğitim, insan kaynakları ve yazılım sektörlerinden 13 yönetici beyaz yakalı çalışandan oluşmaktadır. Görüşmeler Nisan-Kasım 2024 tarihleri arasında katılımcılarla yüz yüze ve online olarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların iş yoğunluğu nedeniyle online platformlar (Zoom, Google Meet) tercih edilmiştir. Veri toplama araçları arasında demografik bilgileri içeren “Kişisel Bilgi Formu” ve yarı yapılandırılmış görüşme soruları yer almıştır. Görüşme verileri MAXQDA 20.0 programı ile analiz edilmiş ve kavramsal haritalama yapılmıştır. Araştırmada etik ilkeler gözetilmiş, katılımcılardan yazılı onamları alınmış ve kişisel bilgilerin gizliliğine özen gösterilmiştir.

4. BULGULAR

Bireysel görüşmeler sonucu elde edilen veriler tematik, betimsel ve içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Bulgular aşağıda belirtilen 8 ana tema altında sunulmuştur:

1. Yapay Zekaya Yönelik Tutum
2. Yapay Zeka ve Etik
3. Yapay Zekanın Psikolojik Etkileri
4. Yenilik Korkusu
5. Yapay Zekanın Avantajları
6. Yapay Zekanın Dezavantajları
7. Yapay Zeka ve İnsan İşbirliği
8. Yapay Zeka Metaforları

Görüşmeciler K1, K2, K3...K13 şeklinde tanımlanmıştır.

4.1. Bireysel Görüşme Bulguları

Çalışma bulgularından önce bireysel görüşmelere katılan katılımcılara ilişkin demografik bilgiler aşağıda verilmiştir.

4.1.1. Çalışma Grubuna Ait Demografik Bilgiler

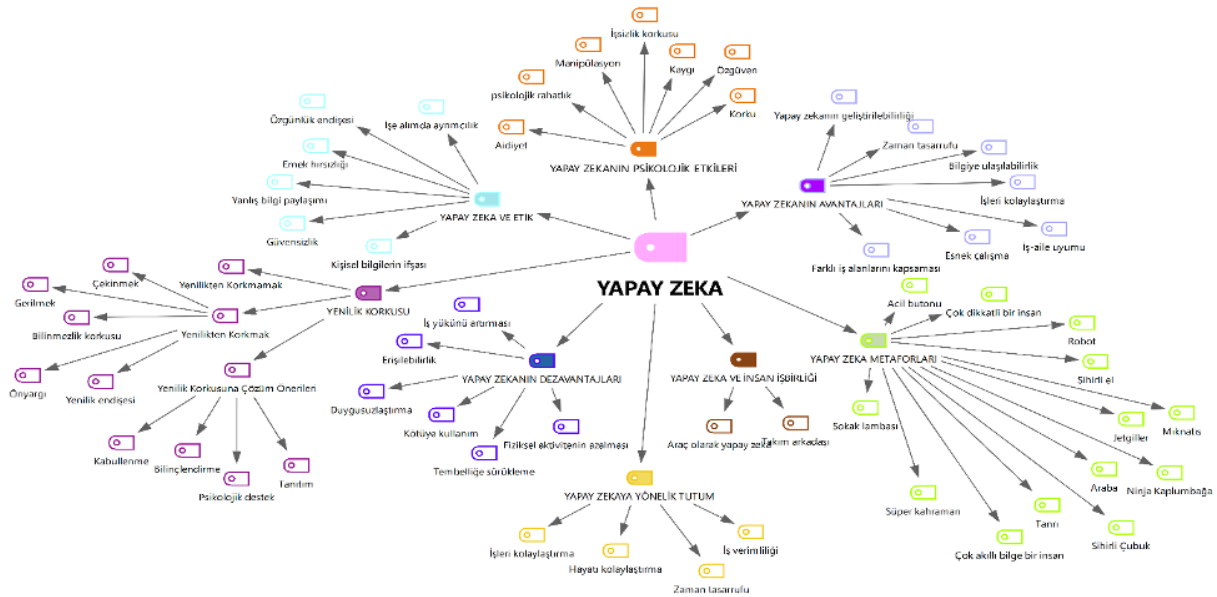
Bireysel görüşmelerin yapıldığı katılımcılara ait demografik bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Eğitim Alanı	İşi
K1	25	Kadın	Lisans	İngiliz Dili ve Edebiyatı	Dil Eğitmeni
K2	30	Erkek	Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	İnsan Kaynakları ve Web tasarım
K3	30	Kadın	Lisans	Turizm ve Otelcilik	Turizm Ön Büro Müdürü
K4	31	Erkek	Lisans	Tıp Fakültesi	Yazılım
K5	30	Erkek	Lisans	Bilişim Teknolojileri Öğretmenliği	Bilgisayar Öğretmenliği

K6	30	Kadın	Lisans	Bilgisayar Mühendisliği	Yazılım Geliştirici
K7	30	Erkek	Lisans	Endüstriyel Teknoloji	Bilgi Teknolojileri - Yazılım
K8	30	Erkek	Lisans	Turizm İşletmeciliği	Araştırma Görevlisi
K9	32	Kadın	Lisans	Sosyoloji	Web Sayfa Tasarımcısı
K10	35	Erkek	Lisans	Halkla ilişkiler	Yazılım
K11	32	Kadın	Lisans	İnsan Kaynakları	İnsan Kaynakları Uzmanı
K12	29	Kadın	Lisans	Kamu Yönetimi	İnsan Kaynakları Uzmanı
K13	29	Kadın	Lisans	İşletme	İnsan Kaynakları Uzmanı

Çizelge 1 incelendiğinde, katılımcıların tamamının lisans mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşları incelendiğinde 30.23 yaş ortalamasına sahip oldukları görülmektedir. Katılımcıların 6'sı erkek, 7'si kadın iken, üçü (K2, K4, K10) hariç diğerleri eğitimini aldıkları alanlar ile ilişkili görevler yürütmektedir. Bireysel görüşme verilerinin değerlendirilmesi sonucu elde edilen temaların MAXQDA 20.0 paket programında görselleştirilmiş hali aşağıda sunulmuştur.

Görsel 1. Bireysel Görüşme Temaları

Bireysel görüşmelerin transkriptlerinden elde edilen bulguların değerlendirilmesi sonucunda öncelikle 390 kodlama yapılmış, yapılan kodların yeniden gözden geçirilmesi sonucunda toplam kodlama sayısı 365 olarak belirlenmiştir. “Yapay Zekaya Yönelik Tutum” temasında 73 kod, “Yapay Zeka ve Etik” temasında 36 kod, “Yapay Zekanın Psikolojik Etkileri” temasında 52 kod, “Yenilik Korkusu” temasında 50 kod, “Yapay Zekanın Avantajları” temasında 90 kod, “Yapay Zekanın Dezavantajları” temasında 31 kod, “Yapay Zeka ve İnsan İşbirliği” temasında 20 kod ve “Yapay Zeka Metaforları” temasında da 13 kod yer almıştır.

4.1.2. Yapay Zekaya Yönelik Tutum

Katılımcıların yapay zekaya dair tutumları “işleri kolaylaştırma”, “hayatı kolaylaştırma”, “iş verimliliği” ve “zaman tasarrufu” kodları altında verilmiştir.

Çizelge 2. Yapay Zekaya Yönelik Tutum

Yapay Zekaya Yönelik Tutum	Katılımcılar													f
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1.İşleri kolaylaştırma	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	13
2.Hayatı kolaylaştırma	√	√	√	√	√	√					√	√	√	10
3.İş verimliliği	√	√		√				√		√	√			6
4.Zaman Tasarrufu		√		√			√			√	√	√	√	7

“Yapay Zekaya Yönelik Tutum” ana temasına yönelik bilgiler Çizelge 2’de verilmiştir. Temaya ait frekans değerleri incelendiğinde en fazla frekans değerine sahip kodun “işleri kolaylaştırma” olduğu görülmektedir. Tüm katılımcıların bu konuda hem fikir olmasının yanında büyük bir çoğunluğu yapay zekanın aynı zamanda hayatı kolaylaştırdığını da düşünmektedir. Yapay zekaya yönelik tutum ana temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelerin birkaç betimsel örneği aşağıda verilmiştir.

““Ben ciddi kolaylıklar sağladığını düşünüyorum. Çünkü yapmam gereken birçok angarya işi GBT ile çözüyorum. Dahası çok yorgun olduğumda yazmam gereken bir mail, rapor ya da benzeri bir şey varsa dahi doğru cümlelerle kendimi ifade etmek için yine yapay zeka kullanıyorum.” (2, 1, K:9).

“yani bu birçok kişiyi hızlandırıyor ve verimliliği artırıyor hep söylediğim gibi. Ya sizin bir günde yapacağınız işi belki yarım saatte, dakikada yapmanıza olanak sağlıyor. Yani onlarca kişinin yaptığı işi çok hızlı bir şekilde yapabiliyor saniyeler içinde.” (2, 1 K:10).

4.1.3. Yapay Zeka ve Etik

Katılımcıların yapay zekanın etik boyutuna dair görüşleri “emek hırsızlığı”, “yanlış bilgi paylaşımı”, “güvensizlik”, “kişisel bilgilerin ifşası”, “işe alımda ayrımcılık” ve “özgünlük endişesi” kodları altında verilmiştir.

Çizelge 3. Yapay Zeka ve Etik

Yapay Zeka ve Etik	Katılımcılar													f
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1.Emek hırsızlığı	√							√	√	√	√	√		6
2.Yanlış bilgi paylaşımı	√		√	√			√	√						5
3.Güvensizlik	√	√			√	√		√					√	6
4.Kişisel bilgilerin ifşası	√	√	√			√	√				√		√	7
5.İşe alımda ayrımcılık		√									√			2
6.Özgünlük endişesi	√							√		√				3

“Yapay Zeka ve Etik” ana temasına ait frekans değerleri incelendiğinde en fazla frekans değerine sahip kodun “kişisel bilgilerin ifşası” olduğu görülmektedir. Ayrıca emek hırsızlığı ve güvensizlik de yine yüksek frekans değerlerine sahiptir. Yapay zeka ve etik ana temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelerin birkaç betimsel örnek aşağıda verilmiştir.

“Birinci endişem yapay zekayı kullanırken verilerimin başkasıyla paylaşılması olur” (3, 4, K:1).

“Yapay zeka yanlış kararlar alırsa, bizi yanlış yönlendirebilir. Ya da bu kararların içerisinde önyargı olabilir bu da etik sorunlara neden olabilir. Bu yüzden insanın bu süreci kontrol etmesi önemli” (3,2, K.4)

4.1.4. Yapay Zekanın Psikolojik Etkileri

Katılımcıların yapay zekanın psikolojik etkilerine dair görüşleri “aidiyet”, “psikolojik rahatlık”, “manipülasyon”, “işsizlik korkusu”, “kaygı”, “korku” ve “özgüven” kodları altında verilmiştir.

Çizelge 4. Yapay Zekanın Psikolojik Etkileri

Yapay Zekanın Psikolojik Etkileri	Katılımcılar													f	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13		
1.Aidiyet	√			√			√		√						4
2.Psikolojik rahatlık	√				√		√								3
3.Manipülasyon			√				√		√				√		4
4.İşsizlik korkusu	√		√	√	√	√	√	√	√	√		√	√		11
5.Kaygı	√	√		√		√	√	√	√		√	√	√		10
6.Korku	√		√				√								3
7.Özgüven					√										1

“Yapay Zekanın Psikolojik Etkileri” ana temasına ait frekans değerleri incelendiğinde, en fazla frekans değerine sahip kodların “işsizlik korkusu” ve “kaygı” olduğu görülmektedir. Bu kodları aynı frekansta aidiyet ve manipülasyon takip etmektedir. Yapay zekanın psikolojik etkileri ana temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelerin birkaç betimsel örnek aşağıda verilmiştir.

“insanlar daha az yorulacak ve doğrudan çalışan olmak yerine, otomatik çalışan sistemin başına duran daha yetkin kişiler haline geleceklerdir. Dolayısıyla uzun vadede artan refah ile bağlılık ve aidiyet duygusunun pekişmesi beklenebilir” (4, 1, K:7).

“Yapay zekanın bizlere yardımcı olması yeterince olumlu bir şey ama tabii ki yapay zekaya yönelik bu kariyerimle ilgili düşündüğümde olumsuz duygularım oluyor, işsiz kalmak gibi bu sistemlerin doğru ellerde düzgün çalışmaması gibi” (4, 4, K:6).

4.1.5. Yenilik Korkusu

Katılımcıların yapay zekaya yönelik yenilik korkusu ile görüşleri “yenilikten korkmamak”, “yenilikten korkmak” ve “yenilik korkusuna çözüm önerileri” olarak üç alt tema altında verilmiştir. “Yenilikten Korkma” alt temasına ait görüşleri “çekinme”, “gerilme”, “bilinmezlik korkusu”, “ön yargı” ve “yenilik endişesi” kodları altında verilmiştir. “Yenilik Korkusuna Çözüm Önerileri” alt temasına ait dair görüşleri “kabullenme”, “bilinçlendirme”, “psikolojik destek” ve “tanıtım” kodları altında sunulmuştur.

Çizelge 5. Yenilik Korkusu

Yenilik Korkusu	Katılımcılar													f
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1.Yenilikten Korkmamak	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	(11)
2.Yenilikten Korkmak														(11)
2.1.Çekinme	√	√											√	3
2.2.Gerilme		√												1
2.3.Bilinmezlik korkusu	√	√										√		3
2.4.Önyargı		√												1
2.5.Yenilik endişesi			√						√				√	3
3.Yenilik Korkusuna Çözüm Önerileri														(13)
3.1.Kabullenme	√									√			√	3
3.2.Bilinçlendirme		√		√	√	√			√		√	√		7
3.3.Psikolojik destek	√													1
3.4.Tanıtım	√				√									2

Yenilik korkusu temasının altında katılımcılar en fazla yenilik korkusuna çözüm önerisinde bulunurken, bunu aynı frekansta yenilikten korkmamak ve yenilikten korkmak izlemiştir. Yenilik korkusu temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelerin birkaç betimsel örneği aşağıda sunulmuştur.

“Yapay zekanın beni korkutan bir tarafı şu an için yok” (5, 1, K:5).

“Olabilir korkabilirim belki ilgi alanımla olmayan bir şeyle ilgili beni endişeye sokabilir. Yeni bir şey öğrenmek gibi” (5, 2.5, K:13).

“yani o kişinin çalışmış olduğu iş hayatıyla alakalı tabi herkes aynı işi yapmıyor neticede farklı alanlarda aslında bu yapay zekanın insanların faydasına olduğunu yani o kişinin mesela çalışma alanında ne gibi faydalar sağlayacağını gösterilerek ona anlatılırsa bu konularda daha önyargısız bir şekilde yaklaşılabilir işten iş kaybetme korkusunu atlatabilmesi için bu yapay zekanın her ne kadar gelişirse gelişsin mutlaka bir kişi tarafından yönetilmesi gerektiğini bilmesi gerekir. Yani bu kendi kendine olacak bir şey değil.” (5, 3.2., K:2).

4.1.6. Yapay Zekanın Avantajları

Katılımcıların yapay zekanın avantajlarına ilişkin görüşleri “yapay zekanın geliştirilebilirliği”, “farklı iş alanlarını kapsamaması”, “esnek çalışma”, “iş-aile uyumu”, “işleri kolaylaştırma”, “bilgiye ulaşılabilirlik” ve “zaman tasarrufu” kodları altında verilmiştir.

Çizelge 6. Yapay Zekanın Avantajları

Yapay Zekanın Avantajları	Katılımcılar													f
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1. Yapay zekanın geliştirilebilirliği				√										1
2. Farklı iş alanlarını kapsamaması	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	√	13
3. Esnek çalışma			√				√			√	√			4
4. İş-aile uyumu				√		√	√			√		√	√	6
5. İşleri kolaylaştırma	√	√	√	√		√	√	√		√	√	√	√	11
6. Bilgiye ulaşılabilirlik		√	√								√	√		4
7. Zaman tasarrufu	√	√	√	√		√	√			√	√	√	√	10

Katılımcıların hemen hemen hepsi yapay zekanın pek çok farklı iş alanında kullanılabilir olmasının işlerin kolaylaştırmasının yanı sıra zaman tasarrufu sağladığını ifade etmektedir. Yapay zekanın avantajları ana temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelerin birkaç betimsel örnek aşağıda verilmiştir.

“Bence birçok yani bence bunu sınırlandırmak doğru değil. Yani şöyle söyleyeyim sana çöpçülükte bile yapay zeka kullanılabilir.” (6, 2, K.8)

“Çok daha kolay bilgilere ulaşabiliyoruz bu şekilde. Kolay iletişimi sağlayabiliyoruz. Hani çok genel bir şekilde kolaylaştırıyor işimizi. Bayağı görünür bir şey.” (6,5, K.3)

4.1.7. Yapay Zekanın Dezavantajları

Katılımcıların yapay zekanın dezavantajlarına ilişkin görüşleri “iş yükünü artırması”, “erişilebilirlik”, “duygusuzlaştırma”, “kötüye kullanım”, “tembelliğe sürüklenme” ve “fiziksel aktivitenin azalması” kodları altında verilmiştir.

Çizelge 7. Yapay Zekanın Dezavantajları

Yapay Zekanın Dezavantajları	Katılımcılar													f
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1. İş yükünü artırması		√												1
2. Erişilebilirlik		√												1

3.Duygusuzlaştırma				√			√	√	3
4.Kötüye kullanım	√	√	√	√			√	√	6
5.Tembelliğe sürüklenme	√	√		√	√		√	√	7
6.Fiziksel aktivitenin azalması	√							√	2

Yapay zekanın dezavantajları temasındaki kodların frekans dağılımlarına bakıldığında en fazla “tembelliğe sürüklenme” kodu öne çıkmakta olup ardından “kötüye kullanım” kodu gelmektedir. Katılımcıların hemen hemen hepsi yapay zekanın pek çok farklı iş alanında kullanılabilir olmasının işlerin kolaylaştırmasının yanı sıra zaman tasarrufu sağladığını ifade etmektedir. Yapay zekanın dezavantajları ana temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelerin bir betimsel örnek aşağıda verilmiştir.

“ancak insanları tembelliğe sürüklüyor. Eskiden markete giderdik artık gitmiyorum. Eskiden kitap okurduk daha çok dinliyoruz. Her şeyi kolayca elde edebildiğin için daha çok kısa yoldan iş yapmaya çalışıyorsun ve tembelleşiyorsun.” (7, 5, K.11)

4.1.8.Yapay Zeka ve İnsan İşbirliği

Yapay zeka ve insan işbirliğine yönelik olarak katılımcıların görüşleri “araç olarak yapay zeka” ve “takım arkadaşı” kodları altında verilmiştir.

Çizelge 8. Yapay Zeka ve İnsan İşbirliği

Yapay Zeka ve İnsan İşbirliği	Katılımcılar													f
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1. Araç olarak yapay zeka		√	√	√	√	√	√		√	√	√	√	√	12
2. Takım arkadaşı	√	√					√	√	√		√			6

Katılımcıların büyük bir kısmı yapay zekayı hayatlarının farklı alanlarında bir araç olarak kullandıklarını belirtse de bazı alanlarda takım arkadaşı olarak da gördüklerini belirtmişlerdir. Yapay zeka ve insan işbirliği ana temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelerin birkaç betimsel örnek aşağıda verilmiştir.

“Araç olarak görüyorum. Sürekli danışacağım her istediğim de ulaşabileceğim noktada. Ama gereken bilgiyi alıp üzerine ben kendi bilgimi eklerim ”(8, 1, K.12)

“Araç olarak kullanılmalıyız. Sık kullanılacak kadar takım olarak görmüyorum. ”(8, 1, K.13)

“Bir araç olarak görüyorum. Yeri geldiğinde kullanıyorum yeri geldiğinde kullanmıyorum. Yapay zekayı ben istediğim zaman kullanıyorum. Ama ekip arkadaşı olarak uygun olur her şeyi yapay zeka” (8, 1, K.11)

“Ben yapay zekayı bir takım arkadaşı olarak görüyorum.” (8, 2, K.1)

“size kompleks olarak hali hazırda bir şeyi alın tam olarak bu sizin istediğiniz şey diye sunmuyor size bir parçalar halinde veriyor. O parçaları sizin birleştirmeniz gerekiyor yine o şekilde yani araç olarak genelde kullanıyoruz” (K.2)

“şöyle söyleyeyim yazılım işlerinde genellikle çalışırken takımlar halinde çalışılır. Takım arkadaşınız olur ve anında mesela bir değişiklik yapılacağı zaman ona ulaşmanız gerekir ona ulaşamazsanız o değişiklik gerçekleşmez yani çok zaman alır ve tabii yapay zeka sizin takım arkadaşınız olursa gerçekten de yani iyi bir yapay zeka olursa o değişiklik anında olur çok kısa bir sürede yaşadığımız problemi giderebilirsiniz” (8, 2, K.2)

4.1.9. Yapay Zeka Metaforları

Katılımcıların yapay zeka benzetmeleri “acil butonu”, “sokak lambası”, “ süper kahraman”, “çok akıllı bilge bir insan”, “Jetgiller”, “çok dikkatli bir insan”, “tanrı”, “sihirli çubuk”, “araba”, “Ninja kaplumbağalar”, “mıknatıs”, “sihirli el” ve “robot” kodları altında aşağıda verilmiştir.

Çizelge 9. Yapay Zeka Metaforlar

Yapay Zeka Metaforları	Katılımcılar													f
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1. Acil butonu													√	1
2. Sokak lambası												√		1
3. Süper kahraman											√			1
4. Çok akıllı bilge bir insan										√				1
5. Jetgiller									√					1
6. Çok dikkatli bir insan								√						1
7. Tanrı							√							1
8. Sihirli çubuk						√								1
9. Araba					√									1
10. Ninja kaplumbağadaki Beyin				√										1
11. Mıknatıs			√											1
12. Sihirli el		√												1
13. Robot	√													1

Katılımcıların her biri yapay zekaya yönelik olarak birbirinden farklı benzetmelerde bulunmuştur. Yapay zeka metaforları ana temasına ilişkin görüşmelerden elde edilen ifadelere birkaç betimsel örnek aşağıda verilmiştir.

“Acil butonu. Yani hızla hemen soru hazırlamam gerekiyordu unutmuştum. Hemen kısa sürede yapay zeka ile hazırladım. Bu yüzden acil butonu gibi görev gördü.” (9, 1, K. 13)

“Sokak lambası, çünkü olduğu alanı görüyor hakim bir sisteme bağlı tamamen yer altından görünmeden bir sistemle çalışıyor bir aydınlık veriyor. Yaşamı da kolaylaştırıyor

ancak zaten dışarıyı güneşliyse bir lambaya ihtiyacımız yok. Zaten aydınlık ancak karanlıkta bulunduğu yeri aydınlatıyor” (9, 2, K. 12)

“Süper kahraman geliyor. Bana göre daha çok işimi kolaylaştırdığı için çok hızlı çözüm ürettiği için yardımcı oluyor kahraman gibi.” (9, 3, K. 11)

“Bu sihirbazların kullandığı sihirli çubuk her şey bir anda oluşuyor yani bir analogi kurarsak yapay zeka tamamen bunu söyleyebiliriz. Bir anda her şeyi kodlar giriliyor işte söyleyeceği şeyler ya da buna kod olarak ekleniyor ve yapay zeka her şeyi istediğiniz şekilde çıkartıyor Yani bence dediğim gibi şey o çubuk olabilir sihirli çubuk diyebiliriz çünkü bir anda oluyor her şey ya o yüzden ben ona benzettim yani” (9, 8, K.6)

“Çok böyle metalik bir şey aklıma geliyor. Hep aşırı metalik bir şey aklıma geliyor yani. Bilmiyorum ama sanırım miknatis olabilir. Böyle gri bir şey aklıma geldi açıkçası. Çok böyle tarif edemiyorum ama metal bir miknatis aklıma geldi.” (9, 11, K.3)

4.1.10. Kelime Bulutu

Görüşme belgelerinde 5’ten daha fazla tekrarlan ilk 23 kelimenin tekrarlanma sıklığına göre daha büyük olacak şekilde görselleştirildiği kelime bulutu aşağıda sunulmuştur.

Görsel 2. Kelime Bulutu

Görüşmeler sonucu elde edilen kelime bulutunda transkriptlerde iki harf ve daha üzeri kelimeler analiz kapsamına alınmış ve en fazla kullanılan “yapay” ve “zeka” kelimeleri öne çıkarken sık tekrarlanan diğer kelimeler ise “endişe”, “kariyer”, “teknoloji”, “fayda”, “yardımcı” gibi kelimeler olmuştur. Bu kelime tekrarları çalışmamızda belirlenen temalar ve kodlar ile de uyumludur. Bu durum, çalışmamız için uyumlu bir sonuçtur.

5. SONUÇLAR ve DEĞERLENDİRME

Yapay zeka araçlarının iş hayatında hızla yer edinmesi, insan ve yapay zeka işbirliklerini yeni bir boyuta taşımıştır. Bu işbirliği, insan hayatında büyük bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu değişim, çalışanlar üzerinde önemli bir takım etkiler meydana getirirken, kariyer endişeleri ve üretken yapay zeka yeniliklerine karşı duyulan korkuların iş yaşamındaki yansımalarını daha belirgin bir hale getirmektedir. Bu araştırmanın amacı çalışanların yapay zekaya yönelik tutumlarını ortaya koymaktır. Araştırma, yapay zekanın iş dünyasındaki etkilerini derinlemesine anlamayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda, araştırma sonuçları çalışanların yapay zekanın iş süreçlerindeki katkılarını olumlu bir şekilde değerlendirdiğini ortaya koymaktadır. Araştırma bulgularında katılımcıların yapay zekaya yönelik olumlu bir tutum takındıkları görülmüştür.

Yapay zekanın işleri ve hayatı kolaylaştırdığını ifade etmelerinin yanı sıra, katılımcılar, kişisel bilgilerin ifşa edilmesi, kendisine ait olmayan bir çıktıyı sahiplenmesi veya doğru bilgi üretmemesi gibi durumların etik sorunlara yol açabileceğine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca yapay zekanın insanları işsiz bırakma olasılığı kişileri kaygılandırmaktadır. Katılımcılar her ne kadar yenilikten korkmadıklarını belirtse de bilinmezliğin bir endişe verdiği görülmektedir. Bu sebeple katılımcılar yenilik korkusunu yenmek için topluma, yapay zeka konusunda bilinçlendirmelerin yapılması gerektiği konusunda hem fikirdirler. Yapay zekanın tüm iş alanlarında kullanılabilir olması sayesinde işlerin daha kolay yapılabildiği ve zaman tasarrufu avantajı sağladığı konusunda hemen hemen tüm katılımcılar hem fikir olmuştur. Ancak yapay zekanın dezavantajına bakıldığında kişileri tembelleğe sürüklemesi ve kötüye kullanımı öne çıkmaktadır. Bu durum yapay zeka ve etik teması ile de uyumludur. Katılımcıların büyük bir kısmı yapay zekayı hayatlarının farklı alanlarında bir araç olarak kullandıklarını ifade etmişlerdir. İnsandan, robota, sokak lambasından miknatisa kadar pek çok farklı yapay zeka metaforunun ortaya çıkması katılımcıların bakış açılarının ne kadar geniş bir yelpazede olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Acar, G.A., Etik Değerlerin Kurumsallaştırılması Üzerine Bir Araştırma, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2000.

Agun, H., Üçok, D. I. ve Aydın Küçük, B., Kariyer Dönemlerinin Değişmeyen Gerçeği: Kariyer Endişesi, *İş ve İnsan Dergisi*, 8 (1), 59-72, 2021.

Craft, J.L., Common Thread: The Impact of Mission on Ethical Business Culture. A Case Study, *Journal of Business Ethics*, 149, 127–145, 2018.

Dellermann, D., Calma, A., Lipusch, N., Weber, T., Weigel, S. ve Ebel, P., The Future of Human-AI Collaboration: A Taxonomy of Design Knowledge for Hybrid Intelligence Systems, *Proceedings of the 52nd Hawaii International Conference on System Sciences*, 115-124, 2019.

Deloitte Annual Report,

<https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/us/Documents/about-deloitte/tte-annual-report-2024.pdf> (Erişim Tarihi: 02.12.2024).

Dubey, R., Gunasekaran, A., Childe, S.J. ve Papadopoulos, T., Big Data Analytics Capability in Supply Chain Agility: The Moderating Effect of Organizational Flexibility, *Management Decision*, 58 (8), 1671-1686, 2024.

Edmondson, A.C., Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams, *Administrative Science Quarterly*, 44 (2), 350–383, 1999.

Ekman, P., An Argument for Basic Emotions, *Cognition and Emotion*, 6 (3-4), 169-200, 1992.

Fourtané, S., Artificial Intelligence and the Fear of the Unknown, <https://interestingengineering.com/innovation/artificial-intelligence-and-the-fear-of-the-unknown> (Erişim Tarihi: 23.12.2024).

Gu, S., Wang, F., Patel, N.P., Bourgeois, J.A. ve Huang, J.H., A Model for Basic Emotions Using Observations of Behavior in *Drosophila*, *Frontiers in Psychology*, 10 (781), 2019. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00781>

Haenlein, M. ve Kaplan, A., A Brief History of Artificial Intelligence: On the Past, Present, and Future of Artificial Intelligence, *California Management Review*, 2019. <https://doi.org/10.1177/0008125619864925>

Hagemann, V., Rieth, M., Suresh, A. ve Kirchner, F., Human-AI Teams—Challenges for a Team-Centered AI at Work, *Frontiers in Artificial Intelligence*, 6, 2023. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10565103/>

Hirschi, A., The Fourth Industrial Revolution: Issues and Implications for Career Research and Practice, *The Career Development Quarterly*, 192–204, 2018.

Horrigan, A.G., Understanding the Impact of AI on Team Performance: Challenges and Insights for Successful Integration, *Columbia Business School*, 2023. Retrieved from <https://leading.business.columbia.edu/main-pillar-digital-future/business-society/integrating-ai-teams> (Erişim Tarihi: 12.12.2024).

Hosny, A., Parmar, C., Quackenbush, J., Schwartz, L.H. ve Aerts, H.J., Artificial Intelligence in Radiology, *Nature Reviews Cancer*, 18 (8), 500–510, 2018.

Hutter, R. ve Hutter, M., Chances and Risks of Artificial Intelligence—A Concept of Developing and Exploiting Machine Intelligence for Future Societies, *Applied System Innovation*, 4 (2), 37, 2021. <https://doi.org/10.3390/asi4020037>

Kaplan, A. ve Haenlein, M., Siri, Siri in My Hand: Who’s the Fairest in the Land? On the Interpretations, Illustrations, and Implications of Artificial Intelligence, *Business Horizons*, 2019. <https://doi.org/10.1016/J.BUSHOR.2018.08.004>

Kanter, R.M., *The Change Masters: Innovation and Entrepreneurship in the American Corporation*, Simon & Schuster, 156-179, 1983.

Karagöz, Y., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği* (3. Baskı), Nobel Akademik Yayıncılık, 54, 2021.

Khasawneh, O.Y., Technophobia: Examining Its Hidden Factors and Defining It, *Technology in Society*, 54, 93-100, 2018.

Łapińska, J., Escher, I., Górka, J., Sudolska, A. ve Brzustewicz, P., Employees' Trust in Artificial Intelligence in Companies: The Case of Energy and Chemical Industries in Poland, *Energies*, 14 (1942), 2021. <https://doi.org/10.3390/en14071942>

Lee, S. ve Woo, S., The Mediation of Worry About Career Between Career Indecision and Career Search Behavior in South Korean College Students, *Indian Journal of Science and Technology*, 2016. <https://doi.org/10.17485/ijst/2016/v9i41/103839>

Loops, Why Are People Scared of AI? <https://medium.com/geekculture/why-arepeople-scared-of-ai-75f9e527797> (Erişim Tarihi: 23.12.2024).

Manyika, J., Lund, S., Chui, M., Bughin, J., Woetzel, J., Batra, P., Ko, R. ve Sanghvi, S., Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions in a Time of Automation, *McKinsey Global Institute*, 2017.

McKinsey, What Is Generative AI? <https://www.mckinsey.com/featured-insights/mckinsey-explainers/what-is-generative-ai> (Erişim Tarihi: 20.12.2024).

McNeese, N.J., Schelble, B.G., Canonico, L.B. ve Demir, M., Who/What Is My Teammate? Team Composition Considerations in Human–AI Teaming, *IEEE Transactions on Human-Machine Systems*, 51 (4), 288–299, 2021.

Miller, A.D. ve Rottinghaus, P.J., Career Indecision, Meaning in Life, and Anxiety, *Journal of Career Assessment*, 22 (2), 233–247, 2014.

Oracle, What Is Generative AI? <https://www.oracle.com/tr/artificial-intelligence/generative-ai/what-is-generative-ai/> (Erişim Tarihi: 20.12.2024).

Oreg, S., Resistance to Change: Developing an Individual Differences Measure, *Journal of Applied Psychology*, 88 (4), 680-693, 2003. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.4.680>

Osiceanu, M.-E., Psychological Implications of Modern Technologies: "Technofobia" versus "Technophilia", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 180, 1137-1144, 2015.

Palma, M., Should We Fear AI? *Medium*, 2022. <https://medium.com/geekculture/should-we-fear-artificial-intelligence-9c43a486fca9> (Erişim Tarihi: 23.12.2024).

Pirim, H., Yapay Zeka, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 1 (1), 2006.

Pisarik, C.T., Rowell, P.C. ve Thompson, L.K., A Phenomenological Study of Career Anxiety Among College Students, *The Career Development Quarterly*, 339–352, 2017.

Pophal, L., What Is Human-AI Collaboration? *Visier HR Glossary*, 2024. (Erişim Tarihi: 12.12.2024).

Rafner, J., Beaty, R.E., Kaufman, J.C., Lubart, T. ve Sherson, J., Creativity in the Age of Generative AI, *Nature Human Behaviour*, 7, 1836–1838, 2023.
<https://doi.org/10.1038/s41562-023-01698-7>

Ravitch, S.M. ve Carl, N.M., *Qualitative Research: Bridging the Conceptual, Theoretical, and Methodological*, Sage Publications, 4, 2019.

Rogers, E.M., *Diffusion of Innovations* (5th Ed.), Free Press, 267-299, 2003.

Sarıtaç, D., Dijital Arama Motorlarında Yapay Zekâ Etkisi ve İşlevsellik Analizi, *Journal of Communication Science Researches*, 4 (1), 17-31, 2024.

Saka, N. ve Gati, I., Emotional and Personality-Related Aspects of Persistent Career Decision-Making Difficulties, *Journal of Vocational Behavior*, 403–424, 2007.

Schwab, K., *Dördüncü Sanayi Devrimi*, Optimist Yayınları, 2016.

Schmelzer, R., Should We Be Afraid of AI? *Forbes*, 2019.
<https://www.forbes.com/sites/cognitiveworld/2019/10/31/should-we-be-afraid-ofai/?sh=23f94aa44331>

Seeber, I., Bittner, E., Briggs, R.O., de Vreede, T., de Vreede, G.J., Elkins, A., Maier, R., Merz, A.B., Oeste-Reiß, S., Randrup, N., Schwabe, G. ve Söllner, M., Machines as Teammates: A Research Agenda on AI in Team Collaboration, *Journal of Business Research*, 120, 262-273, 2020.

Shneiderman, B., Human-Centered Artificial Intelligence: Reliable, Safe & Trustworthy, *International Journal of Human-Computer Interaction*, 36 (6), 495-504, 2020.
<https://doi.org/10.1080/10447318.2020.1741118>

Sherson, J., Rafner, J. ve Büyükgüzel, S., Operational Criteria of Hybrid Intelligence for Generative AI Virtual Assistants, F. Lorig, J. Tucker, A.D. Lindstrom, F. Dignum, P. Murukannaiah, A. Theodorou ve P. Yolum (Ed.), *HAI 2024: Hybrid Human AI Systems for the Social Good* (475-477), IOS Press BV, 2024.

Sucu, İ. ve Ataman, E., Dijital Evrenin Yeni Dünyası Olarak Yapay Zeka ve Her Filmi Üzerine Bir Çalışma, *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 2020.

Turing, A.M., Computing Machinery and Intelligence, *Mind*, 59 (236), 433–460, Oxford University Press on behalf of the Mind Association, 1950.
<http://www.jstor.org/stable/2251299>

Varnum, M.E.W., Who's Afraid of AI—and Why? *Psychology Today*, 2023.
<https://www.psychologytoday.com/us/blog/unserious-psychology/202312/whos-afraid-of-ai-and-why> (Erişim Tarihi: 12.12.2024).

Yıldırım, A. ve şimşek, H., *Nitel Araştırma Yöntemleri* (11. Baskı), Seçkin Yayıncılık, 2018.

Yin, R.K., *Qualitative Research from Start to Finish*, The Guilford Press, 3, 2011.

Wilson, H.J., *Human + Machine: Reimagining Work in the Age of AI*, Harvard Business Review Press, 2018.

ÖRGÜN EĞİTİMDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNİN KAZANIMLARI

İlyas KAÇMAZ

Batman Üniversitesi/ Sağlık Bilimleri Fakültesi,

kacmazilyas72@gmail.com - <https://orcid.org/0009-0006-7523-5789>

Dr.Öğretim Üyesi Süreyya YİĞİTALP RENÇBER

Batman Üniversitesi /Sağlık Bilimleri Fakültesi,

s_yigitalp@hotmail.com - 0000-0003-2812-7110

ÖZET

İş sağlığı ve güvenliğinin temel amacı çalışanların sağlık ve güvenli bir çalışma ortamında çalışmalarını sağlamaktır. Okullarımızda sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamının sağlıklı bir hale getirilmesinin en önemli faktörü öncelikle okulda bulunan öğretmenler, personeller ve öğrencilerin iş sağlığı ve güvenliği hakkında bilgi sahibi olmalarının gerekliliğinin sağlanmasıdır. Eğitim-öğretimin her basamağında iş sağlığı ve güvenliği hakkında derslerde bilgilendirme yapıldığı belirlenmiştir. Derslerde iş sağlığı ve güvenliği hakkında bilgilendirme yapıldığında sadece sözlü anlatıldığı yani teknik olarak bir çalışma yapılmadığı anlaşılmıştır. Veri toplama aracı olarak Milli eğitim bakanlığı tarafından okul öncesi, orta öğretim ve lise kademeleri için yayınlanan öğretim programları doküman olarak kullanılmış ve elde edilen verileri analiz edilmiştir. Bu araştırmada her alanda olduğu gibi eğitim alanında da iş sağlığı ve güvenliğine önem verildiğini ve küçük yaştan itibaren temel eğitimleri verildiğini ancak bunun iş sağlığı ve güvenliğinin kültür olarak benimsenmediği görülmüştür. İSG kültürünün her kademe vermesi bunun sürekliliğinin olması gelecekte yaşanabilecek iş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenmesinde ve aynı zamanda meslek seçiminde hazırlık olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İş sağlığı ve güvenliği, MEB öğretim programı, kademeler, İSG kültürü,

1. GİRİŞ

Gelişmiş toplumlarda olduğu gibi ülkemizdeki okullarda iş sağlığı ve güvenliğine önem verilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Ülkemizin 2024 verilerine göre okul öncesi eğitim, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde toplam 18 milyon 710 bin 265 öğrenci örgün eğitim alıyor

ve 1 milyon 168 bin 896 öğretmen görev yapmaktadır. Örgün eğitiminde bulunan öğrenci ve öğretmen sayısı Türkiye nüfusunun yaklaşık olarak yüzde 33'sini temsil ediyor. (MEB)

ILO Anayasası, kötü çalışma koşullarının daha insancıl koşullara sahip bir çalışma düzeninin oluşturulması ile evrensel ve kalıcı bir barışın ancak sosyal adalet temeline dayalı olmasıyla dünya barışının sağlanacağını belirtmektedir. Bu bağlamda ILO birçok sözleşme ve tavsiye kararı yayınlamış ve taraf devletlerin uygulamaya koymasını istemiştir. Uluslararası çalışma örgütü, tüm iyileştirmelerin insancıl çalışma koşullarının sağlanmasına yönelik olması gerekliliğini önemsemektedir (ILO Anayasası, 2014). Ülkemizde de iş sağlığı ve güvenliği şartlarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar başlamış ve ILO'ya taraf devlet olmamızla birlikte hızlanmıştır. Ayrıca 2006 Tarihli 187 numaralı “*İş Sağlığı ve Güvenliğini Geliştirme Çerçeve Sözleşmesi*” yürürlüğe girmiş ve önleyici güvenlik kültürü oluşturulması için ülkemizde bir İSG politikası benimsenmiştir.

Güvenlik kültürü, çalışanların değerleri, tutumları, algıları ve becerilerinin ortaya koyduğu davranışlarının bir çalışma ortamındaki sağlık ve güvenlik seviyesini belirleyen bir ürün olarak tanımlanmaktadır (Sağlık ve Güvenlik Komisyonu HSC, 1995). Dolayısıyla güvenliğe öncelik veren toplumlar, sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamının teşvik edilmesi açısından çok önemli bir unsurdur. Bu farkındalığı geliştirmeye yönelik girişimler genç yaşta başlamalı ve yapılandırılmış bir eğitim programına dahil edilmelidir. Bu kapsamda ülkemizde ilgili bakanlıklar gerekli adımları attı. 2019 yılında Milli Eğitim Bakanlığı ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı arasında iş sağlığı ve güvenliğinin eğitim sistemine dahil edilmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Bu protokol, iş sağlığı ve güvenliğinin tüm eğitim ve öğretim programlarına entegre edilmesi açısından önemli bir gelişmedir. Geleceğin iş dünyası ve profesyonel liderlerinin refahını ve güvenliğini sağlamak için, modern çağın talepleriyle uyumlu bir güvenlik kültürünün yerleştirilmesi büyük önem taşıyor.

1.1. KURUMSAL TERİMLER

1.1.1. İş Sağlığı ve Güvenliği

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tanımlamasına göre sağlık kişinin bedensel, ruhsal ve sosyal yönden iyilik halidir. Güvenlik ise kişinin kendini emniyette hissetme halidir. Sağlık, çalışma hayatı ile ilişkilendirildiğinde ise iş sağlığı dediğimiz ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından “*bütün mesleklerde çalışanların bedensel, ruhsal ve sosyal yönden iyilik hallerinin en üstün düzeyde tutulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesi*” olarak tanımlanan kavram ortaya çıkmıştır. İş güvenliği ise çalışanların güvenli bir ortamda çalışmalarının sağlanması ve onların sağlığını ve güvenliğini tehdit eden durumların ortaya çıkmadan tespit edilerek önlemek olarak tanımlanabilir.

1.1.2. Güvenlik kültürü ve İSG eğitimleri

Eğitim yoluyla kişilere iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin doğru davranış modellerinin kazandırılması mümkün olacaktır (Kılıkış ve Demir, 2012). İSG eğitimlerinin çalışanların çalışma hayatına ilişkin yeni bilgi ve beceriler kazanmalarını ve uygun davranışlar sergilemelerini amaçlayan planlı faaliyetler olduğunu söyleyebiliriz.

İşyerlerinde eğitim genellikle bireysel ve ekip olarak örgütsel etkinliği artırmak için kullanılan yapısal bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Nitekim eğitimin önemini anlayan işletmeler, küresel ekonomide yer edinebilmek ve iş gücünün rekabetini devam ettirebilmek için çalışanların bilgi, beceri ve motivasyonlarını yüksek tutarak kurumsal performansı geliştirmeye çalışmaktadır (Aguinis H. and Kraiger. 2009). İşyerlerinde verilen eğitimlerden beklenen en önemli avantajlardan biri, çalışanların işleriyle ilgili tehlike ve riskleri net bir şekilde anlamaları ve etkili eğitim sonrasında güvenli davranışlar sergilemeleridir.

Ekipman, makine ve işyeri koşullarındaki gelişmelere rağmen, çalışanlar güvenli davranışları uygulamaya yönelik güçlü bir eğilim göstermezlerse kazalar devam edecektir. İş güvenliği eğitiminin amacı, öncelikle iş yeri tehlikeleri hakkında çalışanların bilgisini artırmak, işçinin daha güvenli çalışmaya özen göstermesini sağlamak, yaralanmaları, hastalık ve felaketleri azaltmayı amaçlayan bütün eylemleri bilmesi ve en önemlisi eğitim sonucunda davranış değişikliği olması olarak belirtilmiştir (Cohen and Colligan, 1998).

2. LİTERATÜR ÇALIŞMALARI

2.1. Öğretim Programları

Eğitim bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı ve istendik değişimler meydana getirme sürecidir (Ertürk, 1972). Yaşam boyu devam eden disiplinler arası bir süreçtir. Farklı disiplinlerin iş birliği içerisinde olduğu bireylerin farklılıkları ve gelişim özelliklerinin dikkate alındığı belli bir amaca yönelik bireyleri biçimlendirme süreci diyebiliriz. Bireylere istendik yönde davranışların kazandırılması için yapılan uygulamalar ise program geliştirmedir (Çilenti,1984).

2.1.1. Okul öncesi eğitim programı

Okul öncesi eğitim, çocuğun temel becerilerini kazanması örgün eğitin için gerekli olan 4-6 yaş grubunu kapsayan ve çocukların daha sonraki yaşamlarında çok önemli bir yeri olan; fiziksel, zihinsel, sosyal-duygusal ve dil gelişimlerinin büyük ölçüde tamamlandığı, gelişim ve eğitim süreci olarak tanımlanmaktadır.

Okul öncesi eğitiminde İSG konu başlıkları sağlık, önlem, tehlike, korunma, trafik kuralları, görev ve sorumluluklar gibi konuları ders içeriğinde bilgilendirme yapılarak İSG kültürü oluşturulur.

2.1.2. İlköğretim programı

İlköğretim; 1 inci maddede belirtilen amacı gerçekleştirmek için kurulmuş dört yıl süreli ve zorunlu ilkokul ile dört yıl süreli ve zorunlu ortaokuldan oluşan bir Milli Eğitim ve Öğretim programıdır. (İlköğretim ve Eğitim Kanunu, 1961).

İlköğretimin ilk dört yılında İSG hakkındaki konu başlıkları sağlık, güvenlik, risk, önlem, İSG, görev ve sorumluluk, ekipman, emniyet, korunma, acil durum, trafik kuralları gibi konu başlıkları Beden Eğitimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Görsel Sanatlar, Hayat Bilgisi Müzik, Matematik, Trafik Bilgisi ve Türkçe derslerin bilgi verilmektedir.

İlköğretimin son dört yılında İSG hakkındaki konu başlıkları sağlık, güvenlik, risk, önlem, İSG, görev ve sorumluluk, ekipman, emniyet, korunma, acil durum, trafik kuralları gibi konu başlıkları Beden Eğitimi, Bilişim Teknolojileri ve Yazılım, İnsan Hakları, Teknoloji ve Tasarım, Fen Bilgisi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Görsel Sanatlar, Hayat Bilgisi, Müzik, Matematik, Trafik Bilgisi ve Türkçe derslerin bilgi verilmektedir.

2.1.3. Ortaöğretim (Lise) programı

Türk eğitim sistemine göre, ortaokulu bitirmiş olan 14-19 yaş aralığındaki öğrencileri, en az dört yıllık bir eğitimle yükseköğretime hazırlayan ortaöğretim programıdır. Türkiye'de lise eğitimi, 2012-2013 eğitim öğretim döneminden beri zorunludur.

Lise eğitiminde İSG hakkındaki konu başlıkları sağlık, güvenlik, risk, önlem, İSG, görev ve sorumluluk, ekipman, emniyet, korunma, acil durum, trafik kuralları gibi konu başlıklarını Fizik, Kimya, Biyoloji, Beden Eğitimi ve Spor, Coğrafya, Felsefe, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Görsel Sanatlar, Psikoloji, Sağlık Bilgisi ve Trafik Kültürü derslerinde İSG hakkında bilgi verilmektedir.

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

İş sağlığı ve güvenliği kazanımlarının eğitim kademelerine göre dağılımı incelendiğinde Okul Öncesi Öğretim Programında 6 Kazanım, İlkokul Öğretim Programında 53 Kazanım, Ortaokul Öğretim Programında 11 Kazanım ve Lise Öğretim Programında 19 Kazanım olmak üzere toplam kazanım sayısı 89 olarak belirlenmiştir. Çalışmamızda örgün eğitimin her basamağında İSG kültürü eğitimi hakkında bilgi verildiği ancak kültür olarak benimsetilmediği görülmüştür. İSG kültürü okullarımızda bir teknik kültürü olarak bakılmamalıdır. Okullarımızda İSG hakkında verilen bilgilerin verildiği ancak yeterli kazanımların oluşumu verilmediği incelenmiştir. Tüm yasalar çıkarılmış ve denetimler yapılıyor olsa da toplumsal olarak duyarlılığın olmaması sorun olacaktır. Bu bağlamda İSG çalışmaları tüm tarafların birlikte çalışması ile bu sorunlardan kurtulabilir. Bundan dolayı okulda bulunan her bireye yönelik İSG eğitiminin verilmesi ve beraberinde kültür olarak benimsetilmesi sağlanmalıdır.. Toplumsal duyarlılığın kazanılması ise İSG konusunda ilkokuldan üniversitelere kadar etkili eğitimlerin

verilmesi ile gerçekleştirilebilir (Koçak ve Koray, 2018). Okul müfredatında eğitim seviyelerine uygun İSG kazanımları verilmesi geleceğe yönelik İSG nin önemi daha ön planda olacağını ön görülebilir. İSG kazanımları hemen hemen bütün derslerde olması gelecekte farklı alanlardaki meslek grubunu seçmesi dahilinde örgün eğitiminde göreceği iş güvenliği ve sağlık bilgileri ona fayda sağlayacağını belirtebiliriz.

KAYNAKÇA

1. <https://www.meb.gov.tr/2023-2024-egitim-ogretim-istatistikleri-aciklandi/haber/34977>
2. ILO, 2014. ILO Anayasası. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/--ilo-ankara/documents/publication/wcms_412382.pdf
3. Health and Safety Commission. (1995). ACSNI study group on human factors.
4. Kılıkış, İ. ve Demir, S., (2012). İşverenin İş Sağlığı Ve Güvenliği Eğitimi Verme Yükümlülüğü Üzerine Bir İnceleme, Çalışma İlişkileri Dergisi, 3(1), 23-47.
5. Aguinis, H. and Kraiger, K., (2009). Benefits of Training and Development for Individuals and Teams, Organizations and Society, Annual Review of Psychology, 60, 451-474.
6. Cohen, A. and Colligan, M.J., (1998). Assessing Occupational Safety And Health Training:A Literature Review, NIOSH Publications, Publication Number:98-s145, Ohio.
7. İlköğretim ve eğitim kanunu (1961). (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.222.pdf>)
8. Tüm okul kademeleri için öğretim programları (<http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx>)
9. Milli Eğitim Bakanlığı öğretim programları izleme ve değerlendirme sistemi (<http://mufredat.meb.gov.tr/Default.aspx>)
10. Koçak, O., & Koray, N., (2018). İş sağlığı ve güvenliği konusunda Avrupa Birliği uygulamaları ve Türkiye'ye yansımaları. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(15), 1779-1811.

MESLEKİ EĞİTİMDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ: TÜRKİYE'DEKİ DURUM, ZORLUKLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Nuray YILDIZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Batman Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İş Sağlığı ve Güvenliği Anabilim Dalı,
alimcinuray@gmail.com- ORCID ID/0009-0002-5787-9688

Dr.Öğretim Üyesi Süreyya YİĞİTALP RENÇBER

Batman Üniversitesi /Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü
s_yigitalp@hotmail.com - ORCID ID/ 0000-0003-
2812-7110

ÖZET

İş sağlığı ve güvenliğin temel amacı çalışanı, işletmeyi ve üretimin korunmasının sürekliliğini sağlamaktır. İSG, çalışanların sağlığını ve güvenliğini korumayı hedefleyen bir alan olarak, işyerlerinde kazaların, yaralanmaların ve meslek hastalıklarının önlenmesi için kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin entegre edilmesi, hem çalışanların güvenliğini hem de iş yerlerindeki verimliliği artırmada büyük rol oynamaktadır. Mesleki eğitim, iş gücü piyasasında nitelikli iş gücünün yetiştirilmesinde önemli bir rol oynar. Türkiye'de mesleki eğitimin kaliteli ve güvenli bir şekilde sunulabilmesi için, iş sağlığı ve güvenliği (İSG) eğitimlerinin daha kapsamlı hale getirilmesi gerekmektedir. Bu makale, Türkiye'de mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği eğitimine ilişkin mevcut durumu, karşılaşılan zorlukları ve çözüm önerilerini ele almaktadır. Türkiye'deki mesleki eğitim sisteminde İSG'nin yeterince yer almadığı, eğitim içeriklerinin genellikle teorik bilgi ile sınırlı kaldığı ve öğretmenlerin İSG alanındaki yeterliliklerinin artırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, eğitim içeriklerinin sektörel ihtiyaçlara uygun hale getirilmesi, uygulamalı eğitimlerin artırılması ve kamu-özel sektör işbirliklerinin güçlendirilmesi gibi adımların, İSG eğitimlerinin etkinliğini artıracığına inanılmaktadır. Ayrıca, yasal düzenlemelerin eğitim sistemine entegre edilmesi ve öğretmenlerin sürekli eğitimlere katılması gerektiği tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mesleki Eğitim, İş Sağlığı ve Güvenliği, Eğitim İçeriği, Uygulamalı Eğitim, Eğitimde Dijitalleşme, Türkiye.

SUMMARY

Vocational education plays an important role in cultivating a qualified workforce in the labor market. To ensure that vocational education in Turkey is delivered in a quality and safe manner, occupational health and safety (OHS) training needs to be made more comprehensive. This article addresses the current state of occupational health and safety training in vocational

education in Turkey, the challenges encountered, and potential solutions. It emphasizes that OHS is not adequately integrated into the vocational education system in Turkey, that the training content is generally limited to theoretical knowledge, and that the competencies of teachers in the field of OHS need to be improved. In this context, steps such as aligning training content with sectoral needs, increasing practical training opportunities, and strengthening public-private sector collaborations are believed to enhance the effectiveness of OHS training. Additionally, it is discussed that legal regulations should be integrated into the education system, and teachers should participate in continuous training programs.

Keywords: Vocational Education, Occupational Health and Safety, Training Content, Practical Training, Digitalization in Education, Turkey.

1. GİRİŞ

Mesleki eğitim, bir ülkenin iş gücü piyasasında nitelikli iş gücünün yetiştirilmesi için kritik bir rol oynamaktadır. Eğitim sistemleri, yalnızca bireylerin iş gücü piyasasında rekabetçi olmalarını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumun genel ekonomik ve sosyal kalkınmasına da katkı sağlar. Türkiye, hızla değişen iş gücü piyasasına uyum sağlamak ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için mesleki eğitime büyük önem vermektedir. Ancak, Türkiye’de mesleki eğitim sisteminde iş sağlığı ve güvenliği (İSG) eğitimlerinin yeterince güçlendirilmediği, daha geniş kapsamlı düzenlemelere ve uygulamalara ihtiyaç duyulduğu bilinmektedir (Çakır, 2018).

İSG, çalışanların sağlığını ve güvenliğini korumayı hedefleyen bir alan olarak, işyerlerinde kazaların, yaralanmaların ve meslek hastalıklarının önlenmesi için kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin entegre edilmesi, hem çalışanların güvenliğini hem de iş yerlerindeki verimliliği artırmada büyük rol oynamaktadır. Ancak, Türkiye'deki mesleki eğitim programlarında İSG konusuna gereken önemin verilmediği ve çoğu zaman bu eğitimlerin yalnızca teorik bilgilere dayandığı, uygulamalı eğitimlerin ise sınırlı kaldığı gözlemlenmektedir (Çalışma Bakanlığı, 2021). Özellikle sektörel farklılıklar, eğitim içeriklerinin belirlenmesinde önemli bir faktör olmakla birlikte, eğitimlerin genellikle güncel iş sağlığı ve güvenliği ihtiyaçlarına göre yapılandırılmadığı da bir başka önemli sorundur (Yıldırım ve Çelik, 2021).

Ayrıca, mesleki eğitimde İSG konusunda eğitim veren öğretmenlerin bilgi ve beceri düzeylerinin, eğitim verilen sektörlerin gereksinimlerine yeterince yanıt veremediği de vurgulanmaktadır. Öğretmenlerin, yalnızca öğretim metotları konusunda değil, aynı zamanda İSG alanındaki güncel mevzuatlar ve uygulamalar hakkında da sürekli bir eğitim sürecine ihtiyaç duydukları ifade edilmektedir (Yıldız, 2019). Türkiye'deki meslek liseleri ve yüksekokullarda verilen eğitimlerin çoğunlukla teorik bilgilerle sınırlı olması, öğrencilerin gerçek iş ortamlarında karşılaşılabilecekleri tehlikeleri tanımalarını zorlaştırmaktadır (Çakır, 2018).

Sonuç olarak, Türkiye'de mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği eğitiminin güçlendirilmesi, sektörlerin dinamiklerine ve iş gücü piyasasının gereksinimlerine uygun hale getirilmesi büyük önem taşımaktadır. Eğitim içeriklerinin sadece teorik bilgilerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda uygulamalı eğitimlerle desteklenmesi gerektiği aşikârdır. Bu makale, Türkiye'deki mesleki eğitimde İSG eğitiminin mevcut durumunu, karşılaşılan zorlukları ve çözüm önerilerini detaylı bir şekilde ele alacak ve bu alandaki gelişim için önerilerde bulunacaktır. Ayrıca, eğitim sistemindeki dijitalleşme sürecinin, İSG eğitimlerine olan katkıları ve potansiyel faydaları da tartışılacaktır.

2. TÜRKİYE’DE MESLEKİ EĞİTİMDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ EĞİTİMİNİN DURUMU

Türkiye’de mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği eğitiminin durumu, eğitim içeriklerinin genellikle yetersiz ve sektörel ihtiyaçlara göre uyarlanmış olmamasıyla karakterizedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2021) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, İSG eğitimleri genellikle yasa ve yönetmeliklere dayalı teorik derslerle sınırlıdır ve uygulamalı eğitimler yeterince yer bulamamaktadır. Çakır (2018), Türkiye’de meslek liselerinde İSG eğitimlerinin daha çok teorik bilgi ile sınırlı olduğunu ve öğrencilerin gerçek iş ortamlarında karşılaşılabilecekleri risklere dair pratik bilgi eksikliği yaşadıklarını belirtmektedir. Bu durum, öğrencilerin iş güvenliği konularında yetersiz donanımla mezun olmalarına yol açabilmektedir.

Bir diğer önemli sorun ise, öğretmenlerin İSG konusundaki yeterliliklerinin düşük olmasıdır. Yıldırım ve Çelik (2021), öğretmenlerin mesleki eğitimde güncel İSG mevzuatına uygun eğitim almadığını ve bu eksikliğin eğitimlerin etkinliğini düşürdüğünü ifade etmektedir. Ayrıca, sektörel analizlerin eksikliği, eğitim programlarının güncel İSG ihtiyaçlarıyla uyumlu olmamasına neden olmaktadır. Bu nedenle, mesleki eğitim programlarının sektörel gereksinimlere göre güncellenmesi, uygulamalı eğitimlerin artırılması büyük önem taşımaktadır (Demirtaş, 2020).

3. MESLEKİ EĞİTİMDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ EĞİTİMİNİN ZORLUKLARI

Mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği eğitimlerinin karşılaştığı zorluklar arasında, eğitim içeriklerinin sektörel ihtiyaçlara uygun olmaması, pratik eğitim eksiklikleri ve öğretmenlerin İSG konusunda yeterli bilgiye sahip olmamaları başta gelmektedir. Çakır (2018), Türkiye'deki mesleki eğitimdeki en büyük sorunlardan birinin, eğitim programlarının sektörel analizlere dayanmadan hazırlanması olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, eğitimlerin genellikle işyerindeki gerçek tehlikelerle ilişkili olmayan teorik bilgilerle sınırlı kalması, öğrencilerin gerçek dünyadaki İSG risklerini tanımalarını zorlaştırmaktadır (Yükseköğretim İSG Bölümü, 2020).

Bir diğer zorluk ise, eğitimde dijitalleşmenin yeterince uygulanamamasıdır. Erdem (2020), dijital araçların mesleki eğitimde daha etkin bir şekilde kullanılması gerektiğini vurgulamaktadır. Dijitalleşme, öğrencilerin İSG konularını simülasyonlar ve sanal ortamlarda daha güvenli bir şekilde deneyimlemelerine olanak tanıyabilir. Ancak, bu teknolojilerin eğitim sistemine entegre edilmesi için altyapı eksikliklerinin giderilmesi gerekmektedir (Atalay & Alper, 2019).

4. İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ EĞİTİMLERİNİN MODERNİZASYONU VE YÖNTEMLER

İSG eğitimlerinin modernizasyonu, dijital araçların, simülasyon tabanlı eğitimlerin ve uygulamalı eğitimlerin artırılmasıyla mümkün olacaktır. Avrupa Komisyonu (2020) tarafından yapılan bir araştırma, İSG eğitimlerinin etkili olabilmesi için yeni yöntemlerin ve teknolojilerin kullanımının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, eğitimlerin sadece teoriyle değil, aynı zamanda gerçek iş ortamlarında yapılan uygulamalı eğitimlerle güçlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Özellikle simülasyonlar ve dijital araçlar, İSG eğitiminde büyük bir potansiyele sahiptir. Bu araçlar, öğrencilerin güvenlik önlemlerini sanal ortamda uygulamalarına olanak tanıırken, tehlikeli durumlar ile ilgili gerçek deneyimler kazanmalarını sağlar (Peker, 2019). Eğitim süreçlerinin dijitalleşmesi, meslek liselerinde ve meslek yüksekokullarında öğrencilere daha geniş bir İSG bilgisi sunmanın yanı sıra, öğretmenlerin mesleki gelişim süreçlerine de katkı sağlar (Yıldırım & Çelik, 2021).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği (İSG) eğitiminin geliştirilmesi, hem işyerlerinde çalışanların güvenliğini artırmak hem de iş kazalarını en aza indirmek için kritik bir adımdır. Mesleki eğitimde İSG eğitimlerinin etkin bir şekilde yer alması, çalışanların güvenliğini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda iş gücü verimliliğini de arttıracaktır. Ancak, Türkiye'deki mevcut mesleki eğitim sisteminde İSG eğitimlerinin genellikle teorik bilgilere dayalı olduğu, uygulamalı eğitimlerin ise sınırlı kaldığı gözlemlenmektedir. Bu durum, eğitim alan bireylerin işyerlerindeki gerçek tehlikelerle karşılaştığında hazırlıksız olmalarına neden olabilmektedir (Çakır, 2018).

İSG eğitimlerinin mesleki eğitim müfredatlarına entegrasyonu, sadece öğretim içeriklerinin güncellenmesiyle sınırlı kalmamalıdır. Eğitim veren öğretmenlerin güncel İSG mevzuatları hakkında sürekli eğitim alması, bu eğitimlerin sektörel ihtiyaçlara göre düzenlenmesi ve teorik

eğitimlerle birlikte uygulamalı eğitimlerin artırılması büyük önem taşımaktadır (Çalışma Bakanlığı, 2021). Ayrıca, eğitim materyallerinin ve yöntemlerinin dijitalleşmesi, öğrencilerin çeşitli sanal ortamlar aracılığıyla tehlikeleri simüle etmelerine olanak tanıyacak ve daha etkili öğrenmelerine yardımcı olacaktır (Erdem, 2020). Mesleki eğitim müfredatları, İSG odaklı olarak yeniden düzenlenmelidir. Örnek olaylar, simülasyonlar ve pratik uygulamaların yapılması sağlanmalıdır.

Dijitalleşme, özellikle eğitim süreçlerinin modernleşmesi açısından büyük bir fırsat sunmaktadır. Mesleki eğitimde dijital araçların kullanımı, eğitimin etkinliğini artırabilir ve öğrencilere daha geniş bir eğitim yelpazesi sunabilir. Dijital platformlar ve sanal simülasyonlar, öğrencilerin gerçek işyeri ortamlarına benzer koşullarda eğitim almasını sağlar, bu da öğrencilerin bilgi ve becerilerini geliştirirken aynı zamanda güvenlik farkındalıklarını da artırır (Demirtaş, 2020). Bu bağlamda, dijitalleşmenin mesleki eğitimdeki rolü, İSG eğitimlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasını ve daha etkili olmasını sağlayacaktır.

Bununla birlikte, iş sağlığı ve güvenliği eğitiminin yaygınlaştırılması için hükümet ve ilgili kurumların daha fazla yatırım yapması, özel sektörün İSG eğitimine olan katkısını artırması ve sektörel işbirliklerinin teşvik edilmesi gerekmektedir. Eğitim içeriğinin dinamik bir şekilde güncellenmesi ve eğitimcilerin sürekli mesleki gelişim süreçlerine tabi tutulması, İSG alanındaki eğitim kalitesini artıracak önemli adımlardır. Ayrıca, İSG eğitimlerinin yalnızca meslek okullarında değil, tüm sektörlerde çalışan profesyoneller için sürekli eğitim programları olarak sunulması, iş kazalarını ve meslek hastalıklarını azaltma yolunda önemli bir katkı sağlayacaktır (Yıldız, 2019).

Mesleki eğitimde İSG, hem bireylerin hem de toplumun sağlığını koruma açısından kritik bir öneme sahiptir. Türkiye’de mesleki eğitim alanında İSG’nin iyileştirilmesi için, altyapı eksikliklerinin giderilmesi, eğitimcilerin desteklenmesi ve işverenlerle daha etkin bir iş birliği kurulması gerekmektedir. Bu adımların hayata geçirilmesi, mesleki eğitim alan bireylerin daha güvenli ve bilinçli bir çalışma hayatına adım atmalarını sağlayacak. Son olarak, mesleki eğitimde iş sağlığı ve güvenliği alanındaki gelişmelerin takip edilmesi, yeni teknolojilerin eğitimde nasıl kullanılacağına dair araştırmaların yapılması ve sürekli geri bildirim mekanizmalarının kurulması, bu alandaki iyileştirmeler için önemli fırsatlar sunacaktır. Türkiye’deki İSG eğitiminin, hem teorik hem de uygulamalı anlamda daha etkin hale getirilmesi, ülke genelindeki iş güvenliği kültürünü güçlendirecek ve daha güvenli çalışma ortamlarının oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Acar, B., & Arslan, M. (2020). Mesleki Eğitimde İş Sağlığı ve Güvenliği: Teorik ve Pratik Eğitimlerin Entegrasyonu. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 25(3), 102-115.

Aslan, B. (2020). Mesleki Eğitimde Dijital Araçların Kullanımı ve İş Sağlığı Güvenliği Eğitimine Etkisi. *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları*, 9(3), 115-128.

Atalay, İ., & Alper, G. (2019). İSG Eğitimlerinde Modern Yöntemler ve Dijital Araçların Kullanımı. *Eğitim ve Güvenlik Dergisi*, 12(3), 77-91.

Avrupa Komisyonu. (2020). İSG Eğitimlerinin Avrupa'daki Durumu. Avrupa Komisyonu Raporu.

Aydın, A. (2020). İSG Eğitimlerinde Dijitalleşme: Avantajlar ve Zorluklar. *Eğitim Teknolojileri ve İSG*, 5(1), 42-55.

Bayraktar, A., & Sarı, H. (2020). Mesleki Eğitimde İş Sağlığı ve Güvenliği: Çözüm Yolları ve Öneriler. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 30(1), 45-59.

Çakır, İ. (2018). Türkiye'de Mesleki Eğitimde İş Sağlığı ve Güvenliği. *Eğitim Araştırmaları*, 12(4), 23-35.

Çalışma Bakanlığı, Türkiye. (2020). İSG Eğitim Politikaları ve Uygulama Stratejileri. Resmi Rapor, 25-40.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2021). İSG Eğitimlerinde Mevzuatın Uygulama Durumu ve Gelişen Yöntemler. Resmi Rapor.

Çetin, S. (2021). İSG Eğitiminin Etkinliğini Artırmaya Yönelik Yöntemler. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 20(2), 13-28.

- Demirtaş, M. (2020). Türkiye’de İSG Eğitiminin Dijitalleşmesi ve Geleceği. Eğitim ve Teknoloji, 8(2), 12-30.
- Erdem, H. (2020). Dijitalleşmenin Mesleki Eğitimdeki Rolü ve İSG Eğitimine Katkısı. Eğitim Teknolojileri Dergisi, 5(2), 40-58.
- Erdoğan, S. (2019). İSG Eğitiminin Temelleri ve Türkiye’deki Durumu. İş Güvenliği Uygulamaları, 22(3), 70-84.
- Koç, H., & Bayram, T. (2021). İSG Eğitimlerinin Türkiye’deki Uygulama Durumu ve Geliştirilmesi Gereken Alanlar. Çalışma İleri Dergisi, 15(1), 101-120.
- Korkmaz, F., & Yıldırım, E. (2021). Mesleki Eğitimde İş Sağlığı ve Güvenliği: Güncel Yöntemler ve Yeni Yaklaşımlar. Çalışma Güvenliği ve Eğitim, 16(4), 66-80.
- Küçük, D., & Şahin, S. (2020). Mesleki Eğitimde İş Sağlığı ve Güvenliği: Yeni Yöntemler ve Teknolojik Gelişmeler. İş Sağlığı ve Güvenliği Çalışmaları, 7(1), 11-26.
- Özdemir, M. (2020). Türkiye’deki İSG Eğitimlerinin Dönüşümü ve Dijitalleşme. Eğitim Yöntemleri Dergisi, 6(4), 91-104.
- Peker, N. (2019). Mesleki Eğitimde İSG Bilincinin Artırılması ve Eğitim Modelleri. Güvenli Çalışma Dergisi, 12(2), 19-34.
- Sayın, Y. (2021). İSG Eğitiminin Mesleki Eğitimdeki Rolü ve Uygulama Stratejileri. Eğitim Araştırmaları ve Uygulamalar, 7(1), 8-21.
- Tokatlı, A. (2019). Mesleki Eğitimde Uygulamalı İSG Eğitimi: Zorluklar ve Çözümler. İSG Çalışmaları, 16(2), 56-70.
- Uzun, B. (2020). Mesleki Eğitimde İSG Alanındaki İhtiyaçlar ve Eğitim Sürecinin İyileştirilmesi. Eğitim Stratejileri, 18(1), 92-107.
- Yıldırım, A., & Çelik, M. (2021). Mesleki Eğitimde İSG Eğitimlerinin Etkinliği ve Eğitimde Karşılaşılan Zorluklar. İş Güvenliği ve Sağlığı Araştırmaları, 19(2), 47-62.
- Yıldız, Z. (2019). İSG Eğitiminin Türkiye’deki Durumu ve Geliştirilmesi Gereken Alanlar. İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi, 10(2), 22-34.
- Yılmaz, B. (2021). İSG Eğitimlerinde Uygulamalı Yaklaşımlar ve Geleceği. Eğitim Çalışmaları, 14(2), 23-35.
- Yüksekokul İSG Bölümü. (2020). Türkiye’de Mesleki Eğitimde İSG Eğitiminin Durumu ve Sorunları. Resmi Rapor, 35-50.

EĞLENCE AMAÇLI HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE HİZMET KALİTESİNİN MERC-WASPAS BÜTÜNLEŞİK YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF SERVICE QUALITY IN LEISURE AIRLINES WITH MERC- WASPAS INTEGRATED METHOD

Öğr. Gör. Dr. Zafer DURAN

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi,

zafer.duran@alanya.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-7227-4196

ÖZET

Havayolu işletmeleri, insan ve yük taşımacılığında kritik bir rol oynayarak uluslararası ticareti desteklemekte, turizmi teşvik etmekte ve sosyal etkileşimi artırmaktadır. Bu işletmelerin sunduğu hizmetlerin kalitesi, müşteri memnuniyeti ve sadakatini etkileyerek rekabet avantajını belirlemektedir. Yoğun rekabet ve fiyat hassasiyeti nedeniyle, uçuş öncesi, uçuş sırası ve sonrası süreçlerde zamanında ve kusursuz hizmet sunumu, işletmelerin başarısında kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, hizmet kalitesinin sürekli izlenmesi ve iyileştirilmesi, uzun vadeli başarı için stratejik bir gerekliliktir. Ancak hizmetlerin soyut yapısı, müşteri algılarındaki farklılıklar ve dışsal faktörler, hizmet kalitesinin ölçümünü ve yönetimini karmaşık hale getirmektedir. Hizmet kalitesini değerlendirmek için kardinal veya sıralı ölçeklere dayalı geleneksel yöntemler geliştirilmiş olsa da bu yöntemler kullanıcı tercihlerini ve deneyimlerini tam olarak yansıtamadığı için eleştirilmektedir. Özellikle, elde edilen puanların subjektif değerlendirmelerden etkilenebileceği ve gerçek performans farklarını yeterince ortaya koyamayacağı ifade edilmektedir. Bu çalışmada, hizmet kalitesini daha analitik ve objektif bir yaklaşımla değerlendirmek amacıyla MERC ve WASPAS yöntemleri bütünleşik bir şekilde kullanılarak geleneksel yöntemlerin sınırlamaları aşılmaya çalışılmıştır. Araştırma, tatil destinasyonlarına uygun maliyetli ve erişilebilir seyahat imkanları sunan, bireysel müşterilere ve tur operatörlerine önemli avantajlar sağlayan eğlence amaçlı havayolu işletmelerine odaklanarak derinleştirilmiştir. Skytrax verilerinin kullanıldığı analizlerde, eğlence amaçlı havayolu işletmelerinde hizmet kalitesini belirleyen en önemli faktörün "Uçak İçi Hizmetler" olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, hizmet kalitesi açısından en yüksek puanı Air Transat alırken, en düşük puanı Nouvelair almıştır.

Anahtar Kelimeler: Hizmet kalitesi, Eğlence amaçlı havayolu işletmeleri, Çok kriterli karar verme, MERC, WASPAS

ABSTRACT

Airline businesses play a critical role in transporting people and freight, supporting international trade, promoting tourism, and fostering social interaction. The quality of services offered by these businesses determines their competitive advantage by affecting customer satisfaction and loyalty. Due to intense competition and price sensitivity, timely and flawless service delivery in the pre-flight, in-flight, and post-flight processes is essential to the success of these businesses. Therefore, the continuous monitoring and improvement of service quality is a strategic necessity for long-term success. However, the intangible nature of services, differences in customer perceptions, and external factors complicate the measurement and management of service quality. Although traditional methods based on cardinal or ordinal scales have been developed to assess service quality, these methods have been criticized for not fully reflecting user preferences and experiences. In particular, it is argued that the scores obtained may be influenced by subjective evaluations and may not adequately reveal real performance differences. This study attempts to overcome the limitations of traditional methods by using the MEREC and WASPAS methods in an integrated manner to evaluate service quality with a more analytical and objective approach. The research is further developed by focusing on leisure airlines, which offer affordable and accessible travel opportunities to holiday destinations, providing significant advantages to both individual customers and tour operators. In the analyses using Skytrax data, it was determined that the most important factor influencing service quality in leisure airlines is "Inflight Services." According to the analysis results, Air Transat received the highest score in terms of service quality, while Nouvelair received the lowest score.

Keywords: Service quality, Leisure airlines, Multi-criteria decision making, MEREC, WASPAS

1. GİRİŞ

Havayolu taşımacılığı, modern yaşamın ayrılmaz bir parçası olmanın ötesinde, tatil ve seyahat odaklı uçuşlarla küresel turizm sektörünün büyümesine güçlü bir ivme kazandırmaktadır (Papatheodorou ve Lei, 2006). Bu bağlamda özellikle tatil nedeniyle seyahat eden yolculara odaklanan eğlence amaçlı havayolu işletmeleri, turizm endüstrisinin önemli bir bileşeni olarak ön plana çıkmaktadır. Bu havayolu şirketleri, ekonomik fiyatlarla tatil destinasyonlarına seyahat imkânı sunarak hem bireysel müşterilere hem de tur operatörlerine önemli avantajlar sağlamaktadır. Ancak bu işletmelerin başarısını sürdürülebilir kılması ve rekabet avantajı elde etmesi, tıpkı geleneksel havayolu işletmelerinde olduğu gibi hizmet kalitesinin stratejik bir öncelik olarak ele alınmasına bağlıdır.

Hizmet kalitesi, çeşitli niteliklerin bir araya gelmesiyle şekillenen çok boyutlu bir kavramdır. Nitekim bu kavram yalnızca somut unsurları değil; güvenlik ve konfor gibi ölçülmesi zor, soyut ve öznel nitelikleri de içermektedir (Chou vd., 2011). Farklı bireyler, hizmet sağlayıcılar veya alıcılar olarak süreçteki rol ve tercih yapılarına bağlı olarak, kaliteli hizmete ilişkin geniş bir algı yelpazesine sahiptir. Hizmet kalitesini değerlendirmek için geleneksel yöntemlerle kardinal veya sıralı ölçümlerde ölçüm araçları geliştirilmiştir. Ancak, bu yöntemler sıklıkla eleştirilmekte

olup, elde edilen puanların kullanıcı tercihlerini tam olarak yansıtamayabileceği ifade edilmektedir (Tsaur vd., 2002). Bunun temel nedeni, katılımcıların tercihlerini içsel bir değerlendirme süreciyle puanlara dönüştürmesi ve bu dönüşümün, gerçek tercihlerin hassasiyetini bozma riskini taşımasıdır.

Hizmet kalitesi, bir tüketicinin bir organizasyonun ve sunduğu hizmetlerin etkinliği hakkında sahip olduğu genel izlenim olarak tanımlanabilir (Park vd., 2004). Bu izlenim müşteri memnuniyetinin temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, hizmet sektörü; soyutluk, dayanıksızlık, ayrılmazlık ve heterojenlik gibi özellikler barındırdığı için hizmet kalitesinin ölçülmesi oldukça güçtür (Tsaur vd., 2002). Soyutluk, tüketicilerin hizmeti deneyimmeden önce kalitesi hakkında kesin bir değerlendirme yapmalarını engellerken, dayanıksızlık ise hizmetin her seferinde aynı kalitede sunulmaması riskini doğurur. Ayrıca hizmetin üretim ve tüketiminin genellikle aynı anda gerçekleşmesi, sunum sırasında müşteri ile hizmet sağlayıcı arasındaki etkileşimin kaliteyi doğrudan şekillendirmesine neden olabilir. Heterojenlik ise hizmetlerin standartlaştırılmasını zorlaştırarak her deneyimin farklılık göstermesine yol açabilir. Hizmet kalitesinin ölçümü için anketler, müşteri geri bildirimleri ve gizli müşteri uygulamaları gibi çeşitli yöntemler geliştirilmiş olsa da bu araçların etkinliği, hizmetin doğasına ve müşteri beklentilerine göre değişkenlik gösterebilir.

Havayolu işletmelerinde hizmet kalitesi, rekabet avantajının temel taşı ve sürdürülebilir başarının vazgeçilmez unsurudur (Li vd., 2017). Sektörün yoğun rekabet koşulları ve fiyat hassasiyeti göz önüne alındığında uçuş öncesi, uçuş sırası ve uçuş sonrası süreçlerin her aşamasında zamanında ve kusursuz bir hizmet sunumu, işletmelerin başarısını doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle havayolu şirketleri için hizmet kalitesinin sürekli izlenmesi ve iyileştirilmesi uzun vadeli başarıyı güvence altına almak adına stratejik bir zorunluluktur. Nitekim hizmet kalitesinin ölçülmesi ve bu ölçümlerden elde edilen müşteri geri bildirimlerinin dikkatlice analiz edilmesi, operasyonel süreçlerdeki zayıf noktaların tespit edilmesine ve hizmetlerin sürekli iyileştirilmesine olanak tanımaktadır. Daha da önemlisi, hizmet kalitesine yönelik düzenli değerlendirmeler, yalnızca müşteri memnuniyetini artırmakla kalmamakta sadakati de güçlendirerek tekrar eden iş ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, mevcut müşterilerin elde tutulmasını sağlarken, aynı zamanda yeni müşteriler kazanmak için de güçlü bir cazibe unsuru yaratmaktadır. Bu bağlamda hizmet kalitesinin sürekli olarak izlenmesi ve geliştirilmesi, havayolu işletmelerinin rekabetçi piyasa koşullarında sürdürülebilir başarı ve üstünlük elde etmeleri için temel bir anahtar niteliğindedir.

Eğlence amaçlı havayolu işletmeleri, tatil destinasyonlarına yönelik uygun maliyetli ve erişilebilir seyahat imkanları sunarak hem bireysel müşterilere hem de tur operatörlerine önemli avantajlar sağlamaktadır (Papatheodorou ve Lei, 2006). Ancak, rekabetin yoğun olduğu havacılık sektöründe bu işletmeler için sadece ekonomik fiyat politikaları yeterli olmamaktadır. Tıpkı geleneksel havayolu işletmelerinde olduğu gibi hizmet kalitesi, eğlence amaçlı havayolu şirketlerinin sürdürülebilir başarısı ve rekabet avantajı elde etmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Yolcular, seyahat deneyimlerinde ekonomik uçuşların yanı sıra güvenlik, konfor

ve müşteri odaklı hizmete yönelik de yüksek beklentiler içerisindedir. Bu nedenle eğlence amaçlı havayolu işletmeleri, müşterilerinin tatil başlangıç ve bitiş noktalarında memnuniyetlerini sağlamak ve marka bağlılığını artırmak için hizmet kalitesine aynı düzeyde önem vermelidir. Hizmet süreçlerinde yaşanabilecek en küçük aksaklık bile tatil deneyiminin genel algısını olumsuz etkileyebileceğinden, bu işletmelerin hizmet kalitesini sürekli izlemeleri ve geliştirmeleri stratejik bir gereklilik olarak ön plana çıkmaktadır.

Havacılık sektöründe hizmet kalitesini ölçmede ve değerlendirmede dünya çapında kabul gören kuruluşlardan biri olan Skytrax (Bakır ve Akan, 2018), havayolu işletmelerini çeşitli kriterlere göre analiz ederek sıralamalar ve ödüller sunmaktadır. Skytrax değerlendirmeleri, uçuş güvenliği, konfor, kabin içi hizmetler ve müşteri memnuniyeti gibi unsurları kapsayan geniş bir yelpazeyi ele almasıyla sektör oyuncuları ve müşteriler için önemli bir referans noktasıdır. Eğlence amaçlı havayolu işletmeleri de Skytrax tarafından değerlendirilen kategoriler arasında yer almakta olup, bu işletmelerin sunduğu hizmetlerin rekabet ortamında nasıl konumlandığını anlamada faydalı bilgiler sağlamaktadır. Ancak Skytrax değerlendirmeleri, kullanıcı geri bildirimlerine dayalı önemli bir kaynak olsa da sınırlı bir çerçeveye sahiptir.

Bu çalışmada, Skytrax tarafından derecelendirilen Eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin hizmet kaliteleri, MEREC-WASPAS entegre yöntemiyle analiz edilerek objektif bir değerlendirme yapılması hedeflenmiştir. Bu yaklaşım işletmelerin görece üstünlüklerini daha kesin ve karşılaştırılabilir bir şekilde ortaya koyarak hizmet kalitesi ile ilgili mevcut sıralamalara metodolojik bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. METODOLOJİ

Çalışmanın bu bölümünde, eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin hizmet kalitesini değerlendirmek için kullanılan yöntemler ve bu süreçte yararlanılan veriler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

2.1. MEREC Yöntemi

MEREC yöntemi, 2021 yılında Keshavarz Ghorabee ve arkadaşları tarafından geliştirilen nesnel bir kriter ağırlıklandırma tekniğidir. Bu yöntem, her bir kriterin alternatiflerin toplam performansı üzerindeki kaldırma etkisini esas alarak ağırlıkların belirlenmesini sağlar (Şahin, 2022). Bu yöntemde kriterlerin ağırlıkları, bir kriterin kaldırılması durumunda alternatiflerin performansı üzerinde yaratacağı etkiye göre hesaplanır. Söz konusu hesaplamada her bir kriterin problemden çıkartılması halinde alternatiflerin performanslarında meydana gelen değişikliğin mutlak sapması dikkate alınır. Bu sapma, alternatifin genel performansı ile kriterin kaldırıldığı durumdaki performans arasındaki farkı gösterir. Bu özellik, MEREC yöntemini diğer ağırlıklandırma tekniklerinden ayıran önemli bir unsurdur. Yöntemin çözüm aşamaları aşağıda sıralanmıştır (Keshavarz Ghorabee vd., 2021);

1. Adım: Probleme ilişkin n adet alternatifin m adet kritere dair performans puanlarını ifade eden karar matrisi oluşturulur. Bu matris, 1 numaralı eşitlik formuna sahiptir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1j} & \cdots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2j} & \cdots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{i1} & x_{i2} & \cdots & x_{ij} & \cdots & x_{im} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \cdots & x_{nj} & \cdots & x_{nm} \end{bmatrix} \quad (1)$$

2. Adım: Karar matrisi, değer aralığı farklılıklarının ve kriter birimlerinin etkisinden arındırılmak için 2 numaralı eşitlik aracılığı ile normalize edilir. Bu işlem sonucunda elde edilen yeni değerler 0 ile 1 arasında yer alır.

$$n_{ij}^x = \begin{cases} \frac{\min_k x_{kj}}{x_{ij}}; & \text{maliyet kriteri ise} \\ \frac{x_{ij}}{\max_k x_{kj}}; & \text{fayda kriteri ise} \end{cases} \quad (2)$$

3. Adım: Alternatiflerin genel performansları, 3 numaralı eşitlik kullanılarak hesaplanır. MEREC yönteminde, alternatiflerin genel performanslarını belirlemek için eşit kriter ağırlıklarına dayanan logaritmik bir ölçüm uygulanır. Bu ölçüm, doğrusal olmayan bir fonksiyona dayanır.

$$S_i = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_j |\ln(n_{ij}^x)| \right) \right) \quad (3)$$

4. Adım: Her bir kriterin kaldırılması halinde alternatiflerin elde edeceği performans değerleri, 4 numaralı eşitlik kullanılarak hesaplanır. Bu işlemde, bir önceki adımda olduğu gibi logaritmik bir ölçüm yöntemi uygulanmaktadır.

$$S'_{ij} = \ln \left(1 + \left(\frac{1}{m} \sum_{k, k \neq j} |\ln(n_{ik}^x)| \right) \right) \quad (4)$$

5. Adım: Her bir kritere ait mutlak sapmaların toplamı (E_j), 5 numaralı eşitlik aracılığıyla hesaplanır. Elde edilen değerler, kriterlerin kaldırma etkisini gösterir.

$$E_j = \sum_i |S'_{ij} - S_i| \quad (5)$$

6. Adım: Kriterlerin kaldırma etkisi göz önünde bulundurularak, her bir kriterin ağırlığı (w_j), 6 numaralı eşitlik ile hesaplanır.

$$w_j = \frac{E_j}{\sum_k E_k} \quad (6)$$

2.2. WASPAS Yöntemi

WASPAS yöntemi, karar problemlerine yönelik alternatif sıralamalarını Ağırlıklı Toplam ve Ağırlıklı Çarpım yöntemlerini birleştirerek gerçekleştiren bir ÇKKV tekniğidir. Bu yöntem, 2012 yılında Zavadskas ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş ve literatürde çeşitli problemlerin çözümünde kullanılmıştır. WASPAS yöntemi, ağırlıklı bütünleştirilmiş fonksiyonu optimize ederek yüksek düzeyde tutarlılık sağlamayı hedeflemektedir (Lashgari vd., 2014). Yöntemin çözüm adımları aşağıdaki gibidir (Zavadskas vd., 2012).

1. Adım: Karar matrisi oluşturulur. Bu matris, m adet alternatifin n adet değerlendirme kriteri bakımından performansını göstermekte olup, 7 numaralı eşitlik formuna sahiptir.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (7)$$

2. Adım: Karar matrisi normalize edilir. Bu süreçte, fayda kriterleri için 8 numaralı eşitlik, maliyet kriterleri için ise 9 numaralı eşitlik kullanılır. Elde edilen yeni matris, 10 numaralı eşitlik formuna sahiptir.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} \quad (8)$$

$$\bar{x}_{ij} = \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} \quad (9)$$

$$\bar{X} = \begin{bmatrix} \bar{x}_{11} & \bar{x}_{12} & \cdots & \bar{x}_{1n} \\ \bar{x}_{21} & \bar{x}_{22} & \cdots & \bar{x}_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ \bar{x}_{m1} & \bar{x}_{m2} & \cdots & \bar{x}_{mn} \end{bmatrix} \quad (10)$$

3. Adım: Her i alternatifi için ağırlıklı toplam yöntemiyle değerlendirme puanı hesaplanır. Bu işlem, 11 numaralı eşitlik kullanılarak gerçekleştirilir.

$$Q_i^{(1)} = \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} \times w_j \quad (11)$$

Burada w_j j kriterinin ağırlık değerini, $Q_i^{(1)}$ ise i alternatifinin ağırlıklı toplam yöntemine göre hesaplanan değerlendirme puanını göstermektedir.

4. Adım: Her i alternatifi için ağırlıklı çarpım yöntemiyle değerlendirme puanı hesaplanır. Bu işlem, 12 numaralı eşitlik kullanılarak gerçekleştirilir.

$$Q_i^{(2)} = \prod_{j=1}^n \bar{x}_{ij}^{w_j} \quad (12)$$

5. Adım: Ağırlıklı toplam ve ağırlıklı çarpım yöntemleriyle hesaplanan değerlendirme puanları birleştirilerek, her alternatifi için ağırlıklı ortak kriter değeri (Q_i) hesaplanır. Bu işlem, 13 numaralı eşitlik kullanılarak gerçekleştirilir. En yüksek Q_i değerine sahip alternatif, en iyi alternatif olarak belirlenir.

$$Q_i = 0,5Q_i^{(1)} + 0,5Q_i^{(2)} = \left[0,5 \times \left(\sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} \times w_j \right) \right] + \left[0,5 \times \left(\prod_{j=1}^n \bar{x}_{ij}^{w_j} \right) \right] \quad (13)$$

Bütünleştirme işleminde, ağırlıklı toplam ve ağırlıklı çarpım yöntemlerine eşit önem verilmek istenmediği durumlarda 14 numaralı eşitlikten faydalanılır.

$$Q_i = \lambda Q_i^{(1)} + (1 - \lambda)Q_i^{(2)} = \left[\lambda \times \left(\sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} \times w_j \right) \right] + (1 - \lambda) \left[0,5 \times \left(\prod_{j=1}^n \bar{x}_{ij}^{w_j} \right) \right] \quad (14)$$

Burada λ 0 ile 1 arasında bir değer alabilmektedir. Bu değer, karar verici tarafından belirlenmektedir. 0 olması durumunda değerlendirme işlemi ağırlıklı çarpım yöntemine, 1 olması durumunda ise ağırlıklı toplam yöntemine dönüşmüş olur.

2.3. Veri Seti

Bu çalışmada, eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin hizmet kalitesi, Skytrax web sitesinde yayımlanan veriler temel alınarak değerlendirilmiştir. Skytrax, havacılık sektöründe uluslararası ölçekte tanınan ve havayolu işletmeleri ile havaalanlarının performansını değerlendiren bağımsız bir araştırma ve derecelendirme kuruluşudur. Birleşik krallık merkezli bu kuruluş müşteri deneyimlerine dayalı olarak gerçekleştirdiği kapsamlı anketler ve analizlerle, hizmet kalitesini belirli kriterler üzerinden incelemektedir. Havayollarını uçuş konforu, kabin personeli hizmetleri, yiyecek ve içecek kalitesi, temizlik ve genel müşteri memnuniyeti gibi çeşitli boyutlarda değerlendiren Skytrax, sektör genelinde bir kalite standardı

oluşturmayı hedeflemektedir. Geleneksel havayollarının yanı sıra, eğlence amaçlı havayolu işletmelerini de değerlendiren Skytrax, bu kategorideki işletmelerin hizmet kalitesini analiz ederek, müşterilerin tercihlerini yönlendirmelerine ve sektörün rekabet gücünün artmasına katkı sağlamaktadır.

Skytrax, eğlence amaçlı havayolu işletmelerini Havalimanı Hizmetleri (C1), Uçak İçi Hizmetler (C2) ve Kabin Personeli Hizmetleri (C3) olmak üzere üç ana kategoride puanlamaktadır. Skytrax'ın değerlendirme sistemi, müşteri deneyimini doğrudan etkileyen çeşitli hizmet unsurlarını ayrıntılı bir şekilde analiz ederek havayolu işletmelerinin hizmet kalitesini kapsamlı bir şekilde ölçmeyi hedeflemektedir. Havalimanı Hizmetleri kategorisinde, check-in seçenekleri, check-in personelinin hizmet kalitesi, biniş işlemlerinin verimliliği, varış sonrası personel yardımı ve bagaj teslim süreleri gibi operasyonel süreçlere odaklanılmaktadır. Uçak İçi Hizmetler kategorisinde, koltuk konforu, kabin güvenlik bilgilendirmeleri, kabin ve koltuk temizliği, tuvalet hijyeni, uçuş içi eğlence sistemleri, sunulan yemeklerin kalitesi, önceden sipariş edilebilen yiyecek ve içeceklerin seçimi, kalitesi ve fiyatlandırması ile uçuş sırasında sunulan satın alınabilir yiyecek ve içeceklerin özellikleri gibi bir dizi kriter dikkate alınmaktadır. Kabin Personeli Hizmetleri ise kabin ekiplerinin güvenlik bilincine, hizmet becerilerine, hız ve zamanlama konularındaki performanslarına, misafirperverlik düzeylerine, müşteri etkileşimlerine, dil becerilerine, kabin içindeki dikkat ve varlıklarına, müşteri taleplerine yanıt verme kabiliyetlerine ve ekip üyeleri arasındaki tutarlılığa odaklanmaktadır. Eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin Skytrax puanları, Çizelge 1'de yer almaktadır.

Çizelge 1 Eğlence Amaçlı Havayolu İşletmelerine İlişkin Hizmet Kalitesi Puanları

Havayolu işletmesi	C ₁	C ₂	C ₃
Air Canada Rouge	3,17	3,15	3,40
Air Transat	3,33	3,64	3,40
Condor Airlines	3,33	3,21	3,20
Nouvelair	2,60	2,50	2,40
SunExpress	2,80	2,92	2,80
Sunwing Airlines	3,00	3,50	3,20
TUI Airways	3,00	3,55	3,10

Kaynak: <https://skytraxratings.com/airlines?types=leisure>

3. UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin sunduğu hizmet kalitesinin değerlendirilmesine verilmiştir. Değerlendirme işlemi, daha önce belirtildiği üzere objektif bir yaklaşımı temel alan MEREC ve WASPAS yöntemlerinin entegrasyonu ile gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemlerin bir arada kullanılması, çalışmanın özgünlüğünü artırmayı ve değerlendirme sonuçlarının güvenilirliğini sağlamayı amaçlamaktadır. Sürecin ilk aşamasında, MEREC yöntemiyle hizmet kalitesine ilişkin faktörlerin ağırlıkları belirlenmiş, böylece her bir faktörün

toplam hizmet kalitesi üzerindeki göreceli önemi ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda öncelikle eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin hizmet kalitesine dair Çizelge 1’de sunulan puanlar esas alınarak 1 numaralı eşitlik formuna uygun bir karar matrisi oluşturulmuş, ardından bu karar matrisi 2 numaralı eşitlik yardımıyla normalize edilerek, faktörlerin karşılaştırılabilir bir formata dönüştürülmesi sağlanmıştır. Bu işlemlere ilişkin sonuçlar, Çizelge 2’de sunulmuştur.

Çizelge 2 MEREC Yöntemine İlişkin Normalize Karar Matrisi

Havayolu işletmesi	C ₁	C ₂	C ₃
Air Canada Rouge	0,8202	0,7937	0,7059
Air Transat	0,7808	0,6868	0,7059
Condor Airlines	0,7808	0,7788	0,7500
Nouvelair	1,0000	1,0000	1,0000
SunExpress	0,9286	0,8562	0,8571
Sunwing Airlines	0,8667	0,7143	0,7500
TUI Airways	0,8667	0,7042	0,7742

Karar matrisi normalize edildikten sonra, 3 numaralı eşitlik kullanılarak alternatiflerin genel performans puanları hesaplanmıştır. Ardından, 4 numaralı eşitlik yardımıyla her bir kriterin kaldırılması durumunda alternatiflerin performans puanları belirlenmiştir. Bu hesaplamalar sonucunda elde edilen veriler, Çizelge 3’te yer almaktadır.

Çizelge 3 Kriterlerin Kaldırılması Halinde Alternatiflerin Performansları

Havayolu işletmesi	C ₁	C ₂	C ₃
Air Canada Rouge	0,3544	0,3467	0,2602
Air Transat	0,3877	0,3582	0,3772
Condor Airlines	0,3155	0,3149	0,2870
Nouvelair	0,0000	0,0000	0,0000
SunExpress	0,1872	0,1645	0,1655
Sunwing Airlines	0,3364	0,2892	0,3251
TUI Airways	0,3169	0,2652	0,3353

MEREC yönteminin işlem adımları doğrultusunda, Çizelge 3’teki puanlar dikkate alınarak, 5 numaralı eşitlik yardımıyla faktörlere ilişkin mutlak sapma (E_j) değerleri ve 6 numaralı eşitlik yardımıyla faktörlerin ağırlıkları (w_j) hesaplanmıştır. Bu hesaplamaların sonuçları, Çizelge 4’te sunulmuştur.

Çizelge 4 Faktör Ağırlıkları

Sonuçlar	C ₁	C ₂	C ₃
E_j	0,9795	1,1388	1,1272
w_j	0,3018	0,3509	0,3473

Hizmet kalitesine ilişkin faktörlerin ağırlıkları belirlendikten sonra, değerlendirme işleminin ikinci aşamasına geçilerek, ilgili havayolu işletmelerinin hizmet kaliteleri WASPAS yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu doğrultuda Çizelge 1’de yer alan veriler dikkate alınarak karar matrisi oluşturulmuş, ardından 8 numaralı eşitlikten yararlanılarak oluşturulan matris normalize edilmiştir. Bu işlemlerin sonucunda elde edilen değerler, Çizelge 5’te sunulmuştur.

Çizelge 5 WASPAS Yöntemine İlişkin Normalize Karar Matrisi

Havayolu işletmesi	C ₁	C ₂	C ₃
Air Canada Rouge	0,9520	0,8654	1,0000
Air Transat	1,0000	1,0000	1,0000
Condor Airlines	1,0000	0,8819	0,9412
Nouvelair	0,7808	0,6868	0,7059
SunExpress	0,8408	0,8022	0,8235
Sunwing Airlines	0,9009	0,9615	0,9412
TUI Airways	0,9009	0,9753	0,9118

Normalizasyon işleminin ardından 11 ve 12 numaralı eşitlikler yardımıyla eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin ağırlıklı toplam ve ağırlıklı çarpım yöntemleriyle değerlendirme puanları hesaplanmıştır. Ardından bu iki yaklaşımın eşit öneme sahip olduğu kabul edilerek 13 numaralı eşitlik yardımıyla havayolu işletmelerinin ağırlıklı ortak faktör değerleri hesaplanmış ve elde edilen değerler doğrultusunda işletmeler hizmet kalitesi bağlamında sıralanmıştır. Bu işlemlere ilişkin sonuçlar, Çizelge 6’da sunulmuştur.

Çizelge 6 Havayolu İşletmelerinin Hizmet Kalitesine İlişkin Performansları

Havayolu İşletmeleri	$Q_i^{(1)}$	$Q_i^{(2)}$	Q_i	Sıra
Air Canada Rouge	0,9383	0,4492	0,6937	3
Air Transat	1,0000	0,4796	0,7398	1
Condor Airlines	0,9381	0,4494	0,6937	2
Nouvelair	0,7218	0,3457	0,5337	7
SunExpress	0,8213	0,3938	0,6075	6
Sunwing Airlines	0,9362	0,4488	0,6925	4
TUI Airways	0,9308	0,4461	0,6885	5

Çizelge 6’dan görüleceği üzere, hizmet kalitesi açısından en yüksek puanı alan eğlence amaçlı havayolu işletmesi Air Transat olurken, en düşük hizmet kalitesi performansına sahip kuruluş ise Nouvelair olarak belirlenmiştir.

4. SONUÇ

Hizmet kalitesi, havayolu taşımacılığında rekabet avantajı ve müşteri memnuniyetinin sağlanmasında temel bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Havayolu şirketlerinin sunduğu hizmetlerin niteliği, yolcuların tercihlerini önemli ölçüde etkilemekte ve uzun vadeli başarılarını şekillendirmektedir. Hizmet kalitesini değerlendirmek amacıyla geleneksel

yöntemlerle kardinal veya sıralı ölçeklere dayalı ölçüm araçları geliştirilmiştir. Ancak bu yöntemler, kullanıcı tercihlerini ve deneyimlerini tam olarak yansıtmada konusunda sıkça eleştirilmektedir. Özellikle, elde edilen puanların subjektif değerlendirmelerden etkilenebileceği ve gerçek performans farklılıklarını yeterince ortaya koyamayabileceği belirtilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada ÇKKV yöntemleri kullanılarak hizmet kalitesinin daha analitik ve objektif bir yaklaşımla değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda MEREC ve WASPAS yöntemleri entegre bir şekilde kullanılarak eğlence odaklı havayolu işletmelerinin hizmet kalitesi performansları, kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir.

Çalışmanın sonuçları, eğlence amaçlı havayolu işletmelerinin hizmet kalitesini objektif ölçütlere dayalı olarak değerlendirme konusunda önemli katkılar sunmaktadır. Skytrax verileri temel alınarak gerçekleştirilen analizler, geleneksel sıralama ve değerlendirme yaklaşımlarının ötesine geçerek, daha sistematik ve karşılaştırılabilir bir çerçeve ortaya koymuştur. Analiz bulguları, Air Transat'ın en yüksek hizmet kalitesi performansına sahip eğlence amaçlı havayolu işletmesi olduğunu, Nouvelair'in ise en hizmet kalitesi bağlamında en düşük performansa sahip eğlence amaçlı havayolu işletmesi olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar, havayolu işletmeleri arasında hizmet kalitesi farklarını açıkça ortaya koymakla birlikte, mevcut sıralamaların iyileştirilmesi için de değerli bilgiler sağlamaktadır. Ancak bu bilgiler Skytrax tarafından sunulan verilere dayalı olduğu için havayolu işletmelerinin benimseyeceği yaklaşımlarda bu hususu göz önünde bulundurmaları önerilmektedir.

Havayolu işletmeleri, hizmet kalitesini artırmak ve müşteri memnuniyetini en üst düzeye çıkarmak için, hizmet kalitesini sürekli izlemelidir. Ayrıca Müşteri geri bildirimleri, iyileştirme çalışmalarına rehberlik etmek için düzenli olarak analiz edilmelidir. Bu bağlamda, veri analitiği yöntemleriyle müşteri deneyimini şekillendiren kritik noktalar belirlenmeli ve gerekli iyileştirmeler yapılmalıdır. Personel eğitimi ve standartların belirlenmesi, müşteri beklentilerini karşılayan bir hizmet sunulmasında hayati bir rol oynamaktadır. Ayrıca teknolojik inovasyonların da bu süreçte önemli bir katkı sunabileceği yapay zeka destekli müşteri hizmetleri veya kişiselleştirilmiş hizmetlerin entegrasyonu, yolcu memnuniyetinin artırılabilirliği unutulmamalıdır.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda, farklı veri kaynakları ya da farklı yöntemler kullanılarak elde edilecek sonuçlar karşılaştırılabilir. Müşteri memnuniyeti ve marka bağlılığı gibi unsurlar da bu tür değerlendirme süreçlerine dahil edilerek daha kapsamlı ve derinlemesine analizler yapılabilir. Ayrıca farklı pazar dinamiklerine sahip bölgelerdeki havayolu işletmelerinin hizmet kalitesine ilişkin performanslarının karşılaştırılması, uluslararası düzeyde rekabet avantajı sağlama stratejilerinin geliştirilmesine ışık tutabilir.

KAYNAKÇA

Papatheodorou, A., & Lei, Z. (2006). Leisure travel in Europe and airline business models: A study of regional airports in Great Britain. *Journal of air transport management*, 12(1), 47-52.

Chou, C. C., Liu, L. J., Huang, S. F., Yih, J. M., & Han, T. C. (2011). An evaluation of airline service quality using the fuzzy weighted SERVQUAL method. *Applied Soft Computing*, 11(2), 2117-2128.

Tsaur, S. H., Chang, T. Y., & Yen, C. H. (2002). The evaluation of airline service quality by fuzzy MCDM. *Tourism management*, 23(2), 107-115.

Park, J. W., Robertson, R., & Wu, C. L. (2004). The effect of airline service quality on passengers' behavioural intentions: a Korean case study. *Journal of Air Transport Management*, 10(6), 435-439.

Li, W., Yu, S., Pei, H., Zhao, C., & Tian, B. (2017). A hybrid approach based on fuzzy AHP and 2-tuple fuzzy linguistic method for evaluation in-flight service quality. *Journal of Air Transport Management*, 60, 49-64.

Bakır, M., & Akan, Ş. (2018). Havaalanlarında hizmet kalitesinin entropi ve topsis yöntemleri ile değerlendirilmesi: Avrupa'nın en yoğun havaalanları üzerine bir uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(66), 632-651.

Keshavarz-Ghorabae, M., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2021). Determination of objective weights using a new method based on the removal effects of criteria (MERECE). *Symmetry*, 13(4), 525.

Şahin, M. (2022). Güncel ve uygulamalı çok kriterli karar verme yöntemleri. *Nobel Yayınevi: Ankara*.

Lashgari, S., Antuchevičienė, J., Delavari, A., & Kheirkhah, O. (2014). Using QSPM and WASPAS methods for determining outsourcing strategies. *Journal of Business Economics and Management*, 15(4), 729-743.

Zavadskas, E. K., Turskis, Z., Antucheviciene, J., & Zakarevicius, A. (2012). Optimization of weighted aggregated sum product assessment. *Elektronika ir elektrotechnika*, 122(6), 3-6.

<https://skytraxratings.com/airlines?types=leisure> (Erişim Tarihi: 28.11.2024)

TEDARİK ZİNCİRİ DAYANIKLILIĞINI ARTIRMADA DİJİTAL TEKNOLOJİLERİN ÖNEMİ: SWARA YÖNTEMİYLE BİR DEĞERLENDİRME

THE IMPORTANCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN ENHANCING SUPPLY CHAIN RESILIENCE: AN EVALUATION WITH SWARA METHOD

Öğr. Gör. Dr. Zafer DURAN

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi,

zafer.duran@alanya.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-7227-4196

ÖZET

Doğal afetler, salgın hastalıklar, jeopolitik belirsizlikler ve teknolojik yetersizlikler gibi dış etkenler tedarik zincirlerinin kesintisiz işleyişini tehlikeye atarken, yalın üretim, tek kaynaktan tedarik ve minimum stok politikaları gibi stratejilerin uygulanması da tedarik zincirlerinin kırılganlığını artırmaktadır. Bu durum, tedarik zinciri yönetiminde dayanıklılığı stratejik bir konu haline getirmektedir. Tedarik zinciri dayanıklılığı, işletmelerin tedarik zinciri yönetiminde karşılaşılabilecekleri sorunları ve potansiyel riskleri belirleme ve bunlara etkili bir şekilde yanıt verme becerisidir. İşletmelerin beklenmedik değişikliklere rağmen ürün ve hizmet akışlarında devamlılığı sağlayarak taahhütlerini yerine getirebilmelerini mümkün kılmaktadır. Ancak tedarik zincirlerini dayanıklı hale getirmek ve bunu sürdürmek çok yönlü ve karmaşık bir faaliyettir. Bu bağlamda dijital teknolojiler, tedarik zincirlerinde proaktif ve etkin stratejilerin geliştirilmesini sağlayarak, tedarik zinciri süreçlerinde görünürlüğü artırmakta, veriye dayalı karar almayı desteklemekte ve aksaklıklara daha hızlı müdahale edilmesine olanak tanıyarak tedarik zincirlerinin dayanıklılığına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Bu teknolojilerin önemli yatırımlar gerektirmesi ve henüz gelişme aşamasında olmaları hangisine önce yatırım yapılacağı konusunda tereddüt yaşanmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada, tedarik zinciri dayanıklılığını artırma potansiyeli ile öne çıkan Blockchain, IoT, Yapay Zeka, Büyük Veri Analitiği ve Dijital İkiz teknolojileri ele alınarak her birinin tedarik zinciri dayanıklılığını artırmadaki göreceli önemi, belirlenmeye çalışılmıştır. SWARA yöntemi ile gerçekleştirilen analizler sonucunda IoT'nin tedarik zinciri dayanıklılığını artırmada en önemli dijital teknoloji

olduğu tespit edilmiş, teknolojiler arasında görece önemlerin büyük farklılıklara sahip olmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tedarik zinciri dayanıklılığı, Dijitalleşme, Dijital teknolojiler, Dijital tedarik zincirleri, SWARA Yöntemi

ABSTRACT

External factors such as natural disasters, epidemics, geopolitical uncertainties and technological inefficiencies jeopardize the uninterrupted functioning of supply chains, while the implementation of strategies such as lean production, single-sourcing and minimum inventory policies increase the vulnerability of supply chains. This makes resilience a strategic issue in supply chain management. Supply chain resilience is the ability of businesses to identify and respond effectively to problems and potential risks in supply chain management. Supply chain resilience enables businesses to fulfill their commitments by maintaining continuity in product and service flows despite unexpected changes. However, making and maintaining supply chains resilient is a multifaceted and complex activity. In this context, digital technologies contribute significantly to the resilience of supply chains by enabling the development of proactive and effective strategies in supply chains, increasing visibility in supply chain processes, supporting data-driven decision-making and enabling faster response to disruptions. However, as these technologies require significant investments and are still in the development phase, there is uncertainty about which one to invest in first. In this study, Blockchain, IoT, Artificial Intelligence, Big Data Analytics, and Digital Twin technologies, all of which have the potential to enhance supply chain resilience, are discussed. The relative importance of each technology in improving supply chain resilience is assessed through evaluations. As a result of the analyses carried out with the SWARA method, IoT was found to be the most important digital technology in increasing supply chain resilience, but the relative importance of the technologies did not differ significantly.

Keywords: Supply chain resilience, Digitalization, Digital technologies, Digital supply chains, SWARA Method

1. GİRİŞ

Küresel ekonominin hızla değişen dinamikleri ve tedarik zincirlerinin artan karmaşıklığı, işletmelerin operasyonel sürdürülebilirliğini tehdit eden riskleri de beraberinde getirmektedir. Doğal afetler, pandemiler, jeopolitik belirsizlikler ve teknolojik yetersizlikler gibi dışsal

faktörler, tedarik zincirlerinin kesintisiz işleyişini tehlikeye atarken; yalın üretim, tek kaynaklı tedarik ve minimum stok politikaları gibi stratejik yaklaşımlar da bu sistemlerin kırılabilirliğini artırmaktadır. Bu tür belirsizlikler karşısında tedarik zinciri dayanıklılığı, işletmelerin hem mevcut operasyonel süreçlerini sürdürebilmesi hem de gelecekteki olası şoklara karşı hazırlıklı olabilmesi için stratejik bir gereklilik olarak görülmektedir.

Tedarik zinciri dayanıklılığı, işletmelerin tedarik zinciri yönetiminde karşılaşılabilecekleri sorunları ve potansiyel riskleri tespit etme ve bunlara etkin şekilde yanıt verme yeteneğini ifade etmektedir (Brandon-Jones vd., 2014). Bu kavram, günümüzün belirsizlik ve karmaşıklıklarla dolu iş ortamında, işletmelerin kesintisiz bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilme becerisiyle yakından ilişkilidir. Beklenmedik değişimlere rağmen ürün ve hizmet akışının sürekliliğini sağlayarak, işletmelerin karşılaştıkları zorluklara rağmen taahhütlerini yerine getirebilmesine olanak tanımaktadır. Literatürde henüz kesin bir tanıma kavuşmamış olmakla birlikte, malzeme tedarikinin sürekliliği, alternatif çözümlerin geliştirilmesi, aksaklıklara hazırlıklı olunması ve operasyonların devamlılığının sağlanması gibi unsurlar çerçevesinde değerlendirilmektedir (Ponomarov ve Holcomb, 2009; Spiegler vd., 2012; Sprecher vd., 2015). Bu yönüyle tedarik zinciri dayanıklılığı beklenmedik olayların neden olduğu kesintilere karşı bir savunma mekanizması olmanın ötesinde işletmelerin operasyonel esnekliğini artırarak piyasa zorluklarına daha etkili yanıt verebilmelerini mümkün kılan stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Tedarik zincirlerinin dayanıklı hale getirilmesi ve bu dayanıklılığın sürdürülebilmesi, birçok aşamayı kapsayan karmaşık bir süreçtir. Günümüzün öngörülemez ve değişken müşteri taleplerine uyum sağlayabilmek için, tedarik sürelerinin kısaltılması, esnek ve güvenilir tedarikçilerle güçlü iş birliklerinin geliştirilmesi ve zincir üyeleri arasında entegrasyonun sağlanması gibi stratejik yaklaşımların bütüncül bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Bu tür uygulamalar, olası kesintilere karşı hem mevcut reaktif yeteneklerin etkin bir şekilde kullanılmasını hem de proaktif yeteneklerin geliştirilmesini mümkün kılarak, zincirin hızla normale dönmesini desteklemektedir. Dahası kriz anında kazanılan yeni yetenekler, tedarik zincirinin performansını başlangıç düzeyinin ötesine taşıyabilmektedir (Ivanov, 2021). Ancak bir tedarik zincirinin aksaklık sonrası performans düzeyi ve iyileşme süresi, zincirin sahip olduğu proaktif ve reaktif yeteneklerin etkinliğine bağlıdır. Bu bağlamda dijitalleşme ile gelen yenilikler, proaktif ve reaktif yetenekleri geliştirerek tedarik zinciri dayanıklılığına önemli katkılar sağlayabilmektedir.

Tedarik zinciri dayanıklılığını artırmak amacıyla kullanılan geleneksel yöntemler, mevcut riskleri tanımlamaya ve krizlere reaktif çözümler sunmaya odaklanırken; günümüzde dijital teknolojilerin sağladığı yenilikçi yaklaşımlar, daha proaktif ve etkili stratejilerin geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Özellikle büyük veri analitiği, yapay zeka ve Blockchain gibi teknolojiler, tedarik zinciri süreçlerinde görünürlüğü artırmakta, veri tabanlı karar alma süreçlerini desteklemekte ve aksaklıklara daha hızlı yanıt verilmesini mümkün kılmaktadır. Örneğin, yapay zeka algoritmaları ile tedarik zinciri kesintileri önceden tahmin edilebilirken;

Blockchain teknolojisi, güvenilir veri akışı sağlayarak zincir içerisindeki şeffaflığı artırmaktadır. Bu teknolojilerin etkin bir şekilde kullanımı, operasyonel sürekliliği sağlamanın yanı sıra tedarik zincirlerinin daha esnek, dayanıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasını da desteklemektedir.

Bu çalışmada, tedarik zinciri dayanıklılığını sağlama ve artırma sürecinde dijitalleşmenin sunduğu fırsatlara odaklanılarak dijital teknolojilerin bu bağlamdaki önemi SWARA yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sürecinde, akademisyenlerden elde edilen veriler değerlendirilmiş ve dijital teknolojilerin tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme potansiyelleri detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgular hem araştırmacılar hem de profesyoneller için değerli içgörüler sunmayı hedeflemekte ve tedarik zinciri yönetiminde dijital dönüşümün stratejik önemine dikkat çekmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde tedarik zincirlerinde dayanıklılık kavramı ve tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme potansiyeli olan dijital teknolojiler, genel hatlarıyla ele alınmıştır.

2.1. Tedarik Zinciri Dayanıklılığı

Dayanıklılık, bir sistemin içsel veya dışsal bozulmalar sonucunda meydana gelen kesintilere karşı gösterdiği tepki ve bu kesintilerden sonra eski durumuna veya daha iyi bir duruma geri dönebilme yeteneği olarak tanımlanabilir (Christopher ve Peck, 2004). Bu kavram, çok disiplinli bir çerçevede ele alınmakta olup, geri dönüş kapasitesi, esneklik ve uyum sağlama yeteneği gibi temel bileşenleri içermektedir. Mühendislik alanında sistemlerin bozucu olaylar sonrasında eski hallerine dönme yetenekleri incelenirken, ekolojik bağlamda ekosistemlerin değişen koşullara uyum sağlama ve gelişme yetenekleri üzerinde durulmaktadır. Bu nedenle dayanıklılık, yalnızca bir sonuç olmamakla birlikte dinamik bir süreç olarak ortaya çıkmakta ve çeşitli disiplinlerde sistemlerin yönetimi ve adaptasyonu açısından önemli bir kavram olarak değerlendirilmektedir.

Tedarik zinciri dayanıklılığı, organizasyonların kesintilere nasıl yanıt verdikleri ve bu süreçlerden güçlenerek nasıl çıkabildikleri ile ilişkilidir. Carpenter ve arkadaşları (2001), dayanıklılığı organizasyonların "normal" operasyonlarına geri dönme yeteneği olarak tanımlarken, Sheffi (2005), tedarik zincirlerinin sadece kesintilere yanıt verme yeteneği değil aynı zamanda bu deneyimlerden ders çıkararak daha güçlü bir yapıya dönüşme kapasitesine de dikkat çekmektedir. Fiksel (2006) ise, tedarik zinciri dayanıklılığını "çalkantılı değişimler karşısında hayatta kalma, uyum sağlama ve büyüme kapasitesi" olarak tanımlayarak, dayanıklılığın kriz yönetiminin yanı sıra stratejik bir gelişim alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Pettitt ve arkadaşları (2010), dayanıklılığı sistem yaklaşımı çerçevesinde değerlendirerek, tedarik zincirlerinin kesintilere karşı hazırlıklı olma, bu kesintilere direnme ve sonrasında hızla toparlanma yeteneklerini kapsayan bir kavram olarak ele almaktadır. Bu farklı bakış açıları, dayanıklılığın hem reaktif hem de proaktif unsurlar içerdiğini ve kesintilere karşı sürdürülebilir bir strateji geliştirmede kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

Günümüzün belirsizliklerle dolu iş ortamı, tedarik zincirlerini çeşitli risklere maruz bırakmakta ve işletmelerin sürdürülebilirlik çabalarını kritik hale getirmektedir. Küresel ekonomik dalgalanmalar, doğal afetler, jeopolitik belirsizlikler ve pandemiler gibi beklenmedik olaylar, operasyonel sürekliliği tehdit eden kesintilere yol açmaktadır. Bu nedenle, tedarik zincirlerinin dayanıklılık odaklı stratejilerle yeniden yapılandırılması, günümüzde rekabetçi avantaj ve sürdürülebilirlik açısından hayati bir gereklilik haline gelmiştir. Bununla birlikte tedarik zincirlerindeki aksaklıklar, işletmelerin yanı sıra ülke ekonomilerini de olumsuz etkileyebilmektedir (Hendricks ve Singhal, 2005). Kriz anlarında toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanması, tedarik zincirlerinin dayanıklılığı ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim dayanıklı tedarik zinciri ağlarına sahip ülkelerde, doğal afetler sırasında hayati ürünlerin hızlı bir şekilde ihtiyaç duyulan bölgelere ulaştırılması, krizlerin daha etkili yönetilmesini sağlamaktadır (Ivanov, 2021).

Tedarik zinciri dayanıklılığının ölçümü ve takibi, tedarik zincirlerinin karmaşık ve çok boyutlu yapısı nedeniyle önemli zorluklar içermektedir. Dayanıklılık, yalnızca olası kesintilere karşı hızlı bir yanıt verme yeteneği ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda uzun vadeli toparlanma, risk azaltma stratejileri ve esneklik gibi unsurları da kapsadığından dayanıklılığın standart metriklerle ölçümü imkansız hale gelmektedir. Bu nedenle dayanıklılığın her bir zincir için özelleştirilmiş yöntemlerle ölçülmesi ve izlenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte görünürlük, izlenebilirlik, bilgi paylaşımı, çeviklik, sürdürülebilirlik gibi göstergeler tüm tedarik zincirleri için anahtar performans göstergeleri olarak kabul edildiği için dayanıklılığın değerlendirilmesinde temel göstergeler olarak kullanılabilir.

2.2. Tedarik Zinciri Dayanıklılığını Geliştiren dijital Teknolojiler

Dijitalleşme, tüm iş dünyasında önemli bir dönüşüm yaratarak, iş modellerini köklü bir şekilde değiştirmektedir. Tedarik zincirleri de bu dönüşümden payına düşeni oldukça fazla almakta, dijital teknolojiler sayesinde daha verimli, esnek ve sürdürülebilir hale gelmektedir. Bu değişim, tedarik zincirlerinin yönetiminde şeffaflık, hız ve uyumluluğu artırarak, işletmelerin çevresel ve operasyonel hedeflerine daha etkili bir şekilde ulaşmalarını desteklemektedir. Teknolojik değişimlerin benimsenme düzeyleri farklılık gösterse de bu değişiklikler tedarik zincirlerini etkilemekte ve geleneksel tedarik zincirlerini giderek dijital tedarik zincirlerine dönüştürmektedir (Baştuğ ve Kayhan, 2023).

Dijitalleşme, organizasyonel süreçlerin otomasyonunu, kaynakların daha verimli kullanılmasını ve yenilikçi ürün veya hizmetlerin geliştirilmesini sağlayarak müşteri ihtiyaç ve beklentilerini daha iyi anlamaya yardımcı olmakta, ayrıca kişiselleştirilmiş ve değer odaklı çözümler sunulmasına da katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede tedarik zincirlerinin dijital teknolojilerle entegrasyonu, tedarik zinciri ortakları arasında gerçek zamanlı görünürlük, öngörücü analitik ve gelişmiş bağlantılar sunarak daha yüksek verimlilik, düşük maliyetler ve kesintilere karşı artırılmış dayanıklılık fırsatları sunmaktadır (Sun vd., 2024).

Tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme potansiyeline sahip pek çok dijital teknoloji bulunmaktadır. Bu çalışmada, literatürde öne çıkan ve tedarik zinciri yönetiminde önemli bir dönüşüm sağlayan teknolojiler olan Blockchain, IoT, Yapay Zeka, Büyük Veri Analitiği ve Dijital İkiz teknolojileri ele alınmıştır. Bu teknolojilerin tedarik zinciri dayanıklılığını artırmadaki potansiyelleri aşağıda detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

2.2.1. Blockchain

Blockchain, verilerin şifrelenmiş bloklar halinde saklandığı ve her bloğun önceki bloğun hash'ini içerdiği dağıtık bir defter teknolojisidir. Merkezi bir otoriteye ihtiyaç duymadan veri kaydını, paylaşımını ve izlenmesini mümkün kılmakla birlikte değiştirilemez yapısı sayesinde veri manipülasyonuna karşı dayanıklılığı artırmakta ve yüksek güvenlik sağlamaktadır. Her aşamada kaydedilen veriler, ürünlerin kökeni ve izlediği yol hakkında tam görünürlük sunarak operasyonel şeffaflığı artırmakta ve tedarik zinciri üyeleri arasındaki güveni güçlendirmektedir. Dağıtık yapısı, sahtekarlık risklerini azaltırken, olası değişikliklerin tüm ağ katılımcıları tarafından doğrulanması, sistemin güvenilirliğini pekiştirir. Blockchain merkezi veri depolama ihtiyacını ortadan kaldırarak ölçeklenebilirlik avantajları sunmakta ve tedarik zinciri süreçlerinin otomasyonuna yenilikçi çözümler getirmektedir. Hyperledger teknolojileri ve akıllı sözleşmeler vasıtasıyla sadece yetkili kullanıcıların verilere erişimini sağlarken gerçek zamanlı veri izlemeye de imkân tanımaktadır (Manupati vd., 2022).

2.2.2. IoT

IoT, cihazların ve makinelerin internet üzerinden birbirine bağlanmasını ve veri paylaşımını mümkün kılarak, tedarik zinciri süreçlerinin gerçek zamanlı izlenmesine olanak verir. Tedarik zinciri ağındaki her bir ögenin durumunu anlık olarak takip etmeyi mümkün kılmakta, olası aksaklıkların önceden tespit edilerek proaktif önlemler alınabilmesini kolaylaştırır. IoT'nin tedarik zincirine entegrasyonu, maliyetleri ve karmaşıklığı düşürürken, şeffaflık ve bilgi paylaşımı aracılığıyla tedarik zincirindeki riskleri de azaltmaktadır. Nitekim gerçek zamanlı takip ve izlenebilirlik, acil durumlar veya kesintiler sırasında hızlı karar almayı kolaylaştırarak operasyonel etkinliği artırmaktadır (Gnimpieba vd., 2015). IoT teknolojisiyle entegre çalışan akıllı sensörler ve cihazlar, süreçleri otomatikleştirerek tedarik zincirinde verimliliği artırmakta, insan hatasını en aza indirmekte ve işletmelerin daha hızlı ve doğru kararlar almasına olanak tanımaktadır. Ayrıca IoT sayesinde veri madenciliği ve bulut teknolojileri, daha etkin kullanılarak tedarik zincirindeki büyük veri kümelerinden anlamlı bilgiler çıkarılabilmekte, geçmiş hataların tekrarlanması önlenmektedir (Dweekat vd., 2017). Bu bağlamda, IoT yalnızca risklerin daha iyi yönetilmesini sağlamakla kalmamakta, gerçek zamanlı veri analizi sayesinde doğal afetler veya tedarikçi sorunları gibi potansiyel tehditlerin daha hızlı tespit edilmesine ve bu tehditlere karşı önleyici tedbirlerin alınmasına da katkı sağlama potansiyeliyle tedarik zinciri dayanıklılığını şekillendiren en önemli teknolojilerden biri olarak öne çıkmaktadır.

2.2.3. Yapay Zeka

Yapay zeka, veri analitiği, öngörücü modelleme, karar destek sistemleri ve otomasyon alanlarında önemli avantajlar sunarak tedarik zincirlerini daha esnek ve dayanıklı hale getirebilir. Nitekin büyük veri analitiği ile potansiyel kesintileri öngörerek riskleri proaktif bir şekilde yönetme imkânı sunmaktadır (Ivanov ve Dolgui, 2021). Ayrıca gerçek zamanlı görünürlük sağlayarak darboğazların hızla tespit edilmesini (Papadopoulos vd., 2017) ve simülasyonlar aracılığıyla "ne olurdu" senaryoları oluşturarak stratejik alternatiflerin keşfedilmesine de olanak tanımaktadır (Ivanov vd., 2019). Yapay zeka, lojistik süreçlerin optimize edilmesini sağlayarak kaynakların verimli kullanımını desteklemekte, gecikmeleri en aza indirmekte ve tedarik zinciri görünürlüğünü artırmaktadır. Ayrıca yapay zeka, iş birliği ve koordinasyonu geliştirerek tedarik zinciri ortakları arasında güven oluşturmakta ve tedarikçi ilişkilerini analiz ederek potansiyel riskleri belirleyebilmektedir. Dolayısıyla yapay zeka sayesinde çeşitlendirme stratejileri geliştirilerek tedarik zinciri dayanıklılığı artırılabilir.

2.2.4. Büyük Veri Analitiği

Büyük veri analitiği, tedarik zinciri boyunca toplanan büyük miktarda veriyi analiz ederek, karar vericilere daha bilinçli ve proaktif kararlar alma imkânı sunmaktadır. Bu teknoloji, durumsal farkındalık sağlayarak potansiyel riskleri önceden tespit etmeye yardımcı olarak erken uyarı sistemlerinin etkinliğini destekler. Ayrıca tedarik zinciri süreçlerinin optimizasyonuna olanak tanıyarak kaynakların daha verimli kullanılmasını ve karar süreçlerinin hızlanmasına olanak verir (Liu vd., 2023). Geleneksel veri yönetim sistemleriyle karşılaştırıldığında yapılandırılmamış ve yarı yapılandırılmış veri kümelerinin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesine olanak tanıdığı için işletmelerin müşteri taleplerindeki dalgalanmaları daha iyi anlamasına yardımcı olabilir. Bu özelliği, işletmelerin belirsiz ve çalkantılı ortamlarda hayatta kalma yeteneklerini güçlendirmektedir.

2.2.5. Dijital İkiz

Dijital ikizler, tedarik zincirinin sanal bir modelini oluşturarak farklı senaryoları simüle etme ve zincirin bu senaryolara nasıl tepki vereceğini analiz etme fırsatı sunar. Bu teknoloji sayesinde tedarik zincirindeki potansiyel darboğazlar ve riskler önceden tespit edilerek olası aksaklıklar için proaktif çözümler geliştirilebilir (Burgos ve Ivanov, 2021). Ayrıca, dijital ikizler, karar destek sistemleri ile birleşerek geçmiş veriler üzerinden gelecekteki talepleri tahmin etmeyi ve bu tahminlere dayanarak en uygun çözüm alternatiflerini değerlendirmeyi kolaylaştırır (Rolf vd., 2023). Dijital ikizlerin sunduğu görselleştirme araçları, iş akışını izlemeye ve süreçlerdeki iyileştirme alanlarını belirlemeye yardımcı olur (Van der Valk et al., 2022). Ayrıca, harici sistemlerle entegrasyon sağlayarak tedarikçilerle iş birliğini güçlendirir ve bilgi paylaşımını artırarak tedarik zincirinde daha fazla şeffaflık ve esneklik sağlayabilir (Holzwarth et al., 2022).

3. METODOLOJİ

Bu çalışmada, tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme potansiyeline sahip dijital teknolojilerin önem düzeyleri, SWARA yöntemi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Değerlendirme işlemi, alanında uzman akademisyenler tarafından gerçekleştirilmiştir. Veri toplama aşamasında araştırmaya katılan tüm bireyler detaylı bir şekilde bilgilendirilmiş ve gönüllü katılım onayları

alınmıştır. Katılımcılara, istedikleri zaman araştırmaya son verme haklarının olduğu açıkça belirtilmiş ve katılımın tamamen isteğe bağlı olduğu vurgulanmıştır. Araştırma süresince tüm etik kurallara titizlikle uyulmuş, katılımcıların hakları ve mahremiyetine gerekli özen gösterilmiştir. Araştırmada yararlanılan SWARA yöntemi, aşağıda detaylı bir şekilde sunulmuştur.

3.1. SWARA Yöntemi

Keršulienė, Zavadskas ve Turskis (2010) tarafından literatüre kazandırılan bu yöntem, karar vericilerin değerlendirmelerine dayalı olarak kriterlerin görece önem düzeylerini hiyerarşik bir şekilde analiz eder (Stanujkic vd., 2015). Uzman görüşlerinin karar sürecine kolaylıkla dahil edilebildiği ve basit görece karşılaştırmaların kullanılabilirdiği etkili bir yöntemdir (Alimardani, 2013). Adım Adım Ağırlık Değerlendirme Oran Analizi olarak adlandırılan (Yurdođlu ve Kundakcı, 2017) bu yöntem, karar vericilerden her bir faktör için önceliklendirme ve göreceli önem düzeylerini belirlemelerini talep eden bir süreçle başlar. Bu adımda, her faktörün göreceli ağırlığı, karar vericilerin değerlendirmeleri doğrultusunda sistematik olarak hesaplanır. Ardından faktörlerin sıralaması ve nihai öncelikleri, yöntemin temel özelliklerine uygun şekilde belirlenir. Bu süreçte faktörlerin birbirinden bağımsız ve telafi edici olduğu varsayımı temel alınır (Sivageerthi vd., 2022). Yöntemin çözüm adımları şu şekildedir (Stanujkic vd., 2015):

1. Adım: Karar vericiler tarafından kriterler önem düzeyine göre sıralanarak puanlanır. Bu işlem esnasında en önemli kriter 1,00 puanı alırken diğer kriterler 0,00 ile 1,00 arasında ve 0,05'in katları olacak şekilde karar vericinin değerlendirmesine göre puanlanır. Kriterlere atanan puanlar (p_j^k) ; $j=1, \dots, n$; $k=1, \dots, l$; $0 \leq p_j^k \leq 1$ olarak gösterilir.

2. Adım: l karar verici sayısı ve $j=1, 2, \dots, n$ olmak üzere 1 numaralı eşitlik yardımıyla tüm kriterler için görece önem puanı (\bar{p}_j) hesaplanır.

$$\bar{p}_j = \frac{\sum_{k=1}^l p_j^k}{l} \quad (1)$$

3. Adım: Kriterler görece ortalama önem puanlarına göre büyükten küçüğe sıralandıktan sonra bu ortalama puanların ardışık farkları alınarak s_j değerleri hesaplanır.

4. Adım: Tüm kriterler için 2 numaralı eşitlikten yararlanılarak katsayı değeri (c_j) hesaplanır. Bu işlem esnasında kriterlerin ortak sıralamasında en önemli kriterin katsayısı 1 olarak atanmalıdır.

$$c_j = \begin{cases} 1, & j = 1 \\ s_j + 1, & j > 1 \end{cases} \quad (2)$$

5. Adım: Tüm kriterler için 3 numaralı eşitlikten yararlanılarak düzeltilmiş ağırlıklar (s_j') hesaplanır. Bu işlem esnasında ilk sırada yer alan kriterin düzeltilmiş ağırlığı 1 olur.

$$s_j' = \begin{cases} 1, & j = 1 \\ \frac{s'_{j-1}}{c_j}, & j > 1 \end{cases} \quad (3)$$

6. Adım: Bir önceki adımda hesaplanmış olan ağırlık değerleri, düzeltilmiş ağırlık değerleri toplamına bölünerek her bir kriter için nihai ağırlıklar (w_j), hesaplanır. Bu işlem esnasında 4 numaralı eşitlikten yararlanılır.

$$w_j = \frac{s_j'}{\sum_{j=1}^n s_j'} \quad (4)$$

4. UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde, dijital teknolojilerin tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme konusundaki önem düzeylerinin belirlenmesine yönelik olarak SWARA yöntemiyle gerçekleştirilen uygulamanın detaylarına yer verilmiştir. Bu bağlamda ilk adımı olarak çalışma kapsamında ele alınan dijital teknolojiler, alanında uzman akademisyenler tarafından SWARA yönteminin gerekliliklerine uygun bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu işlemin ardından yapılan değerlendirmeler bir araya getirilerek Çizelge 1'de yer alan Sıralama ve Çizelge 2'de yer alan Puan tabloları oluşturulmuştur. Bu işlem esnasında süreçteki karmaşıklığın azaltılması ve değerlendiricilerin anonimliklerinin korunması amacıyla değerlendirme yapan akademisyenler Kv1, Kv2, ..., Kv5 şeklinde kodlanmıştır.

Çizelge 1 Karar Vericilere Göre Dijital Teknolojilerin Önem Sıralamaları

Dijital Teknolojiler	Kv1	Kv2	Kv3	Kv4	Kv5
Blockchain	4	3	1	5	2
IoT	2	1	2	4	1
Yapay zeka	1	4	5	2	3
Büyük veri analitiği	3	2	3	3	4
Dijital ikiz	5	5	4	1	5

Çizelge 2 Karar Vericilere Göre Dijital Teknolojilerin Görece Puanları

Dijital Teknolojiler	Kv1	Kv2	Kv3	Kv4	Kv5
Blockchain	0,70	0,80	1,00	0,40	0,90
IoT	0,85	1,00	0,90	0,50	1,00
Yapay zeka	1,00	0,60	0,60	0,90	0,80
Büyük veri analitiği	0,75	0,90	0,85	0,70	0,50
Dijital İkiz	0,60	0,50	0,70	1,00	0,75

Karar vericilerin değerlendirmeleri bir araya getirildikten sonra 1 numaralı eşitlik yardımıyla dijital teknolojilerin ortalama önem puanları (\bar{p}_j) hesaplanarak teknolojiler görece ortalama

önem puanlarına göre büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır. Ardından ortalama puanların ardışık farkları alınarak dijital teknolojilerin karşılaştırmalı önem değerleri (s_j) hesaplanmıştır. Bu işlemlerin sonucunda elde edilen veriler, Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 3 Dijital Teknolojilere İlişkin \bar{p}_j ve s_j Değerleri

Dijital Teknolojiler	\bar{p}_j	s_j
IoT	0,850	
Yapay zeka	0,780	0,070
Blockchain	0,760	0,020
Büyük veri analitiği	0,740	0,020
Dijital ikiz	0,710	0,030

Dijital teknolojilerin ortalama önem puanlarının ve karşılaştırmalı önem değerlerinin belirlenmesinin ardından SWARA yönteminin işlem adımları takip edilerek 2 numaralı eşitlik yardımıyla katsayı değerleri (c_j) ve 3 numaralı eşitlik yardımıyla da düzeltilmiş ağırlıkları (s'_j) hesaplanmıştır. Söz konusu hesaplamalara ilişkin sonuçlar, Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4 Dijital Teknolojilere İlişkin c_j ve s'_j Değerleri

Dijital Teknolojiler	c_j	s'_j
IoT	1,000	1,000
Yapay zeka	1,070	0,935
Blockchain	1,020	0,916
Büyük veri analitiği	1,020	0,898
Dijital ikiz	1,030	0,872

Son olarak 4 numaralı eşitlik yardımıyla dijital teknolojilerin nihai ağırlıkları hesaplanarak tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme konusundaki önemleri belirlenmiştir. Bu işleme ilişkin sonuçlar Çizelge 5'te sunulmuştur.

Çizelge 5 Dijital Teknolojilerin w_j Değerleri

Dijital Teknolojiler	w_j
IoT	0,216
Yapay zeka	0,202
Blockchain	0,198
Büyük veri analitiği	0,194
Dijital ikiz	0,189

Çizelge 5'ten elde edilen bulgulara göre, tedarik zinciri dayanıklılığının geliştirilmesinde en yüksek önem puanına sahip dijital teknoloji IoT olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, çalışma kapsamında ele alınan dijital teknolojilerin sahip olduğu w_j değerlerinin birbirine oldukça yakın olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, teknolojiler arasında tedarik zinciri dayanıklılığını

geliştirme açısından uçurum bulunmadığına ve her bir teknolojinin tedarik zinciri dayanıklılığını artırmada önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir.

5. SONUÇ

Küresel ekonomik dinamiklerdeki hızlı değişim ve tedarik zincirlerinin giderek artan karmaşıklığı, işletmelerin operasyonel sürdürülebilirliğini tehdit eden çeşitli riskleri gündeme getirmektedir. Doğal afetler, pandemiler, jeopolitik belirsizlikler ve teknolojik eksiklikler gibi dışsal faktörler, tedarik zincirlerinin kesintisiz işleyişini tehlikeye atarken, yalın üretim, tek kaynaklı tedarik ve minimum stok gibi stratejik yaklaşımlar, bu sistemlerin kırılganlığını daha da artırmaktadır. Bu durum, tedarik zinciri yönetiminde dayanıklılığı giderek daha stratejik bir konu haline getirmektedir

Tedarik zincirlerinin dayanıklı hale getirilmesi ve bu dayanıklılığın sürdürülebilmesi, çok yönlü ve karmaşık bir faaliyettir. Günümüzün belirsiz ve değişken müşteri taleplerine uyum sağlayabilmek amacıyla tedarik sürelerinin kısaltılması, esnek ve güvenilir tedarikçilerle güçlü iş birlikleri kurulması ve zincir üyeleri arasında entegrasyonun artırılması gibi stratejik yaklaşımların bütüncül bir şekilde uygulanmasını gerektirir. Bu bağlamda dijitalleşme, getirmiş olduğu yeniliklerle bu işlemleri kolaylaştırarak tedarik zincirlerinde dayanıklılığın artırılması ve kesintilere karşı daha dirençli bir yapının oluşturulması için önemli fırsatlar vermektedir. Geleneksel yaklaşımlar, kesintilere karşı reaktif reaksiyonlarla sınırlı çözümler sunarken dijital teknolojiler, daha proaktif ve etkili stratejilerin geliştirilmesine olanak tanıyarak tedarik zinciri süreçlerinde görünürlüğü artırmakta, veri tabanlı karar alma süreçlerini desteklemekte ve aksaklıklara daha hızlı yanıt verilmesini mümkün kılmaktadır.

Dijital teknolojiler, tüm iş dünyasında önemli bir dönüşüm yaratarak, iş modellerini köklü bir şekilde değiştirmektedir. Tedarik zincirleri de bu dönüşümden payına düşeni oldukça fazla almakta, dijital teknolojiler sayesinde daha verimli, esnek ve sürdürülebilir hale gelmektedir. Bu bağlamda tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme potansiyeline sahip pek çok dijital teknoloji bulunmakta ve her geçen gün bunlara yenileri eklenmektedir. Bu çalışmada, tedarik zinciri yönetiminde önemli bir dönüşüm yaratan Blockchain, IoT, Yapay Zeka, Büyük Veri Analitiği ve Dijital İkiz teknolojileri ele alınmış, bu teknolojilerin tedarik zinciri dayanıklılığını artırma potansiyelleri incelenerek her birinin tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirmedeki görece önemi, alanında uzman akademisyenler tarafından yapılan değerlendirmelerle belirlenmiştir. Söz konusu değerlendirme işlemi ise SWARA yöntemiyle gerçekleştirilmiştir.

Yapılan analizler sonucunda tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirmede en önemli dijital teknoloji olarak IoT belirlenmiştir. Bununla birlikte çalışmada ele alınan diğer dijital teknolojilerin sahip olduğu önem puanlarının birbirine oldukça yakın olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, teknolojiler arasında tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirme açısından büyük farklılıkların bulunmadığını göstermektedir. Bu durum, araştırmada ele alınan her teknolojinin tedarik zinciri dayanıklılığını geliştirmede önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamakla birlikte teknolojilerin birbiriyle olan ilişkileri nedeniyle birleşik bir etki yaratarak dayanıklılık

geliştirmede bütünsel bir katkının var olabileceğine işaret etmektedir. Bu nedenle, tedarik zinciri yöneticilerine dijital teknolojileri birbirleriyle bağıntılı bir şekilde operasyonlarına entegre etmeleri ve her bir teknolojinin potansiyel katkısını dikkate alarak, herhangi bir teknolojiye yatırım yapmayı ihmal etmemeleri önerilmektedir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular, dijital teknolojilerin tedarik zinciri dayanıklılığı üzerindeki etkilerini değerlendiren uzmanların subjektif yaklaşımları ve kullanılan SWARA yönteminin sınırlamaları doğrultusunda şekillenmiştir. Bu nedenle farklı uzmanlardan alınacak görüşler veya alternatif yöntemlerin kullanılması durumunda sonuçlar değişiklik gösterebilir. Gelecek çalışmalarda ele alınan dijital teknolojilerin daha geniş bir yelpazede çeşitlendirilmesi ve farklı analiz yöntemlerinin uygulanması, daha kapsamlı ve zengin bulgular elde edilmesini sağlayabilir. Ayrıca teknolojiler arasındaki etkileşimlerin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, bu teknolojilerin birbirini nasıl tamamladığı veya katalizör etkisi yaratarak tedarik zinciri dayanıklılığını nasıl daha etkili hale getirebileceği konusunda yeni perspektifler sunabilir.

KAYNAKÇA

Alimardani, M., Hashemkhani Zolfani, S., Aghdaie, M. H., & Tamošaitienė, J. (2013). A novel hybrid SWARA and VIKOR methodology for supplier selection in an agile environment. *Technological and economic development of economy*, 19(3), 533-548.

Baştuğ, M., & Kayhan, R. (2023). Dijital tedarik zinciri literatürünün bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmesi. *Journal of Research in Business*, 8(2), 453-481.

Brandon-Jones, E., Squire, B., Autry, C. W., & Petersen, K. J. (2014). A contingent resource-based perspective of supply chain resilience and robustness. *Journal of Supply Chain Management*, 50(3), 55-73.

Burgos, D., & Ivanov, D. (2021). Food retail supply chain resilience and the COVID-19 pandemic: A digital twin-based impact analysis and improvement directions. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 152, 102412.

Carpenter, S., Walker, B., Anderies, J. M., & Abel, N. (2001). From metaphor to measurement: resilience of what to what?. *Ecosystems*, 4, 765-781.

Christopher, M., & Peck, H. (2004). Building the resilient supply chain. *International Journal of Logistics Management*, 15(2), 1-14.

Dweekat, A. J., Hwang, G., & Park, J. (2017). A supply chain performance measurement approach using the internet of things: Toward more practical SCPMS. *Industrial Management & Data Systems*, 117(2), 267-286.

Fiksel, J., Goodman, I., & Hecht, A. (2014). Resilience: navigating toward a sustainable future. *Solutions*, 5(5), 38-47.

Gnimpieba, Z. D. R., Nait-Sidi-Moh, A., Durand, D., & Fortin, J. (2015). Using Internet of Things technologies for a collaborative supply chain: Application to tracking of pallets and containers. *Procedia Computer Science*, 56, 550-557.

Hendricks, K. B., & Singhal, V. R. (2005). Association between supply chain glitches and operating performance. *Management Science*, 51(5), 695-711.

Holzwarth, A., Staib, C., & Ivanov, D. (2022). Building Viable Digital Business Ecosystems with Collaborative Supply Chain Platform SupplyOn. In *Supply Network Dynamics and Control* (pp. 187-210). Cham: Springer International Publishing.

Ivanov, D., & Dolgui, A. (2019). Low-Certainty-Need (LCN) supply chains: a new perspective in managing disruption risks and resilience. *International Journal of Production Research*, 57(15-16), 5119-5136.

Ivanov, D., & Dolgui, A. (2021). A digital supply chain twin for managing the disruption risks and resilience in the era of Industry 4.0. *Production Planning & Control*, 32(9), 775-788.

Ivanov, D., Dolgui, A., & Sokolov, B. (2019). The impact of digital technology and Industry 4.0 on the ripple effect and supply chain risk analytics. *International journal of production research*, 57(3), 829-846.

Keršulienė, V., Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). Selection of rational dispute resolution method by applying new step-wise weight assessment ratio analysis (SWARA). *Journal of business economics and management*, 11(2), 243-258.

Liu, H., Lu, F., Shi, B., Hu, Y., & Li, M. (2023). Big data and supply chain resilience: role of decision-making technology. *Management Decision*, 61(9), 2792-2808.

Manupati, V. K., Schoenherr, T., Ramkumar, M., Panigrahi, S., Sharma, Y., & Mishra, P. (2022). Recovery strategies for a disrupted supply chain network: Leveraging blockchain technology in pre-and post-disruption scenarios. *International Journal of Production Economics*, 245, 108389.

Papadopoulos, T., Gunasekaran, A., Dubey, R., Altay, N., Childe, S. J., & Fosso-Wamba, S. (2017). The role of Big Data in explaining disaster resilience in supply chains for sustainability. *Journal of cleaner production*, 142, 1108-1118.

Pettit, T. J., Fiksel, J., & Croxton, K. L. (2010). Ensuring supply chain resilience: development of a conceptual framework. *Journal of business logistics*, 31(1), 1-21.

Ponomarov, S. Y., & Holcomb, M. C. (2009). Understanding the concept of supply chain resilience. *The international journal of logistics management*, 20(1), 124-143.

Rolf, B., Jackson, I., Müller, M., Lang, S., Reggelin, T., & Ivanov, D. (2023). A review on reinforcement learning algorithms and applications in supply chain management. *International Journal of Production Research*, 61(20), 7151-7179.

Sheffi, Y. (2005). *The Resilient Enterprise: Overcoming Vulnerability for Competitive Advantage*. MIT Press.

Sivageerthi, T., Bathrinath, S., Uthayakumar, M., & Bhalaji, R. K. A. (2022). A SWARA method to analyze the risks in coal supply chain management. *Materials Today: Proceedings*, 50, 935-940.

Spiegler, V. L., Naim, M. M., & Wikner, J. (2012). A Control Engineering Approach to the Assessment of Supply Chain Resilience. *International Journal of Production Research*, 50(21), 6162-6187.

Sprecher, B., Daigo, I., Murakami, S., Kleijn, R., Vos, M., & Kramer, G. J. (2015). Framework for resilience in material supply chains, with a case study from the 2010 rare earth crisis. *Environmental science & technology*, 49(11), 6740-6750.

Stanujkic, D., Karabasevic, D., & Zavadskas, E. K. (2015). A framework for the selection of a packaging design based on the SWARA method. *Engineering Economics*, 26(2), 181-187.

Sun, F., Qu, Z., Wu, B., & Bold, S. (2024). Enhancing global supply chain distribution resilience through digitalization: Insights from natural resource sector of China. *Resources Policy*, 95, 105169.

Van der Valk, H., Strobel, G., Winkelmann, S., Hunker, J., & Tomczyk, M. (2022). Supply chains in the era of digital twins—a review. *Procedia Computer Science*, 204, 156-163.

Yurdoğlu, H., & Kundakcı, N. (2017). SWARA ve WASPAS yöntemleri ile sunucu seçimi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(38), 253-270.

FİNANSAL HİZMETLERE ERİŞİMİN TARIMSAL İSTİHDAMA ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Hilal OK ERGÜN

Trabzon Üniversitesi

hilalok@trabzon.edu.tr - 0000-0002-1454-367

Dr. Öğr. Üyesi Nuran ÖZTÜRK OFLUOĞLU

Trabzon Üniversitesi

nozturk@trabzon.edu.tr - 0000-0003-3617-5139

ÖZET

Tarım, gıda güvencesinin devam ettirilmesinde ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasında stratejik role sahip bir sektördür. Bu sektörün gelişmesi ve devamlılığının sağlanmasında etkili olan faktörlerden birinin de finansal hizmetlere erişim olduğunu ifade etmek mümkündür. Finansal hizmetlere erişim, finansal sistemde sunulan ürün ve hizmetlere kolaylıkla ve uygun maliyetle ulaşabilme imkanı sunduğundan dolayı bireylerin ve işletmelerin amaç ve hedeflerine ulaşmasında anahtar unsur olarak görülmektedir. Buradan yola çıkarak çalışmada finansal erişim konusu, sektörel bakış açısıyla, tarım sektörü için ele alınmıştır. Bu çalışmada Türkiye’de finansal hizmetlere erişimin tarımsal istihdama etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. 2005-2023 döneminin incelendiği ampirik çalışmada, en küçük kareler tahmincisinden faydalanılmıştır. Çalışmada tarımsal istihdamın bağımlı, finansal erişimin bağımsız olduğu bir regresyon modeli geliştirilmiştir. Bu model kapsamında, finansal erişime ilişkin 100.000 kişi başına düşen ticari banka şube sayısı ve 100.000 kişi başına düşen ATM sayısına ilişkin değişkenler kullanılmıştır. Tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısına da bağımlı değişken olarak modelde yer verilmiştir. Ekonomik büyüme göstergesi olarak gayri safi yurtiçi hasılanın yıllık büyüme oranı, ithalata ilişkin ise mal ve hizmet ithalatı verileri ise kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Çalışmanın ampirik analizinden elde edilen bulgular, Türkiye’de finansal hizmetlere erişim düzeyinin iyileştirilmesinin tarımsal istihdamı arttırdığına işaret etmektedir. Bu bağlamda, ülkenin tarımsal alanda üretim düzeyi artışında finansal sistemin sunmuş olduğu ürün ve hizmetlere erişim kolaylığının da etkisi olduğu ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Finansal Hizmetlere Erişim, Tarımsal İstihdam, En Küçük Kareler

THE EFFECT OF ACCESS TO FINANCIAL SERVICES ON AGRICULTURAL EMPLOYMENT: THE CASE OF TÜRKİYE

Asst. Prof. Dr, Hilal OK ERGÜN

Trabzon University,

hilalok@trabzon.edu.tr- 0000-0002-1454-367

Asst. Prof. Dr, Nuran ÖZTÜRK OFLUOĞLU

Trabzon University,

nozturk@trabzon.edu.tr- 0000-0003-3617-5139

ABSTRACT

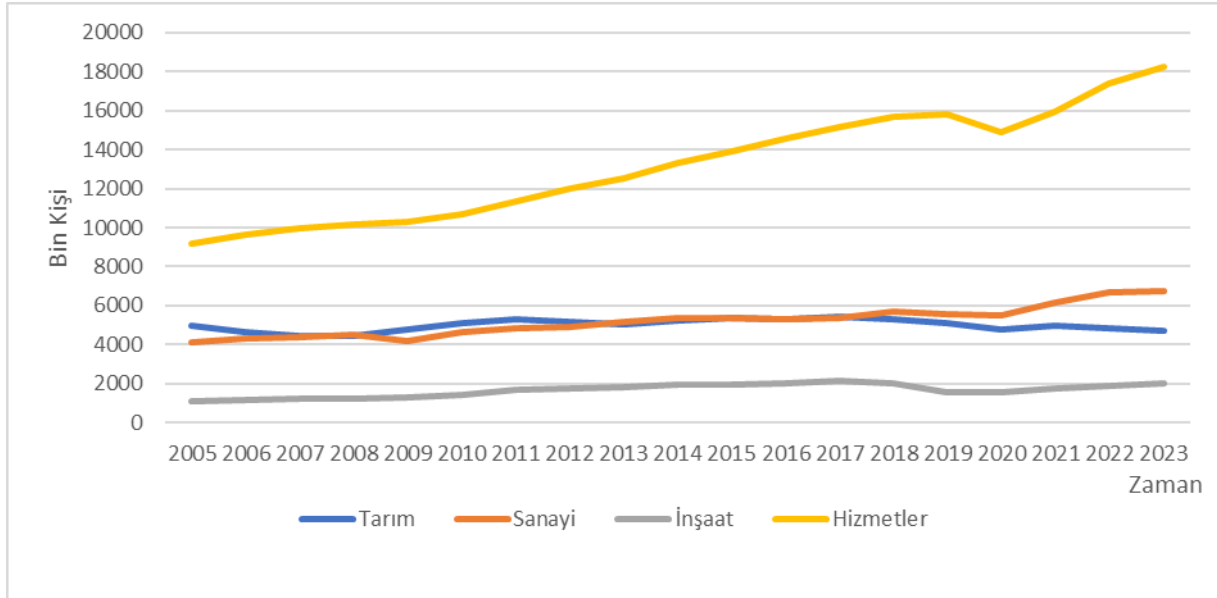
Agriculture is a sector that plays a crucial role in maintaining food security and ensuring economic development. It is possible to express that one of the factors that are effective in the development and continuity of this sector is access to financial services. Access to financial services is seen as a key element in helping individuals and businesses achieve their goals, as it provides the ability to easily and cost-effectively access the products and services offered in the financial system. From this point of view, in this study, the issue of financial access is addressed for the agricultural sector from a sectoral perspective. The aim of this study is to examine the effect of access to financial services on employment in the agricultural sector in Turkey. The least squares estimator was used in the empirical study, which examines the period 2005-2023. In the study, a regression model was developed in which employment in agriculture was dependent and financial access was independent. In this model, variables related to access to financial services, such as the number of commercial bank branches per 100,000 inhabitants and the number of ATMs per 100,000 inhabitants, were used. The number of employees in the agricultural sector was also included in the model as a dependent variable. The annual growth rate of gross domestic product was used to indicate economic growth, and data on imports of goods and services was used as a control variable. The results of the study's empirical analysis show that improved access to financial services in Turkey increases employment in agriculture. In this context, it is possible to say that easier access to products and services offered by the financial system also has an impact on increasing the country's agricultural production.

Keywords: Access to Financial Services, Agricultural Employment, Least Squares

1.GİRİŞ

Tarım, Türkiye’de ve dünyada gıda güvenliğini sağlama ve beslenme başta olmak üzere yaşam standartlarını doğrudan etkileyen stratejik öneme sahip bir sektördür. Dengeli ve yeterli beslenme ihtiyacını karşılanmasının yanı sıra bu sektör, istihdam olanakları yaratması, sanayiye hammadde sağlaması, kırsal kalkınmayı teşvik etmesi ve dış ticarete yaptığı katkılarla da ön plana çıkmaktadır (FAO, 2017; Göl ve Tarhan, 2023; Kıral ve Akder, 2000).

Türkiye’de tarım, emek yoğun sektör olma özelliğini korumaktadır. Pamuk ve mısır gibi bazı ürünlerin ekim alanlarının işletme başına düşük olması yüksek kapasiteli makine kullanımına imkan sağlamamakta ve makineleşme sınırlı kalarak emek faktörüne ihtiyaç duyulmaktadır. Yine meyve sebzelerin toplanması aşamaları da insan gücü ile gerçekleştirilmektedir (Türkiye Bankalar Birliği, 2023). Buna paralel olarak tarım sektörü belirli bir düzeyde istihdamın sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Buna göre Görsel 1’de 2005-2023 yılları arasında Türkiye’de sektörlere göre istihdam edilenlerin dağılımı sunulmuştur.

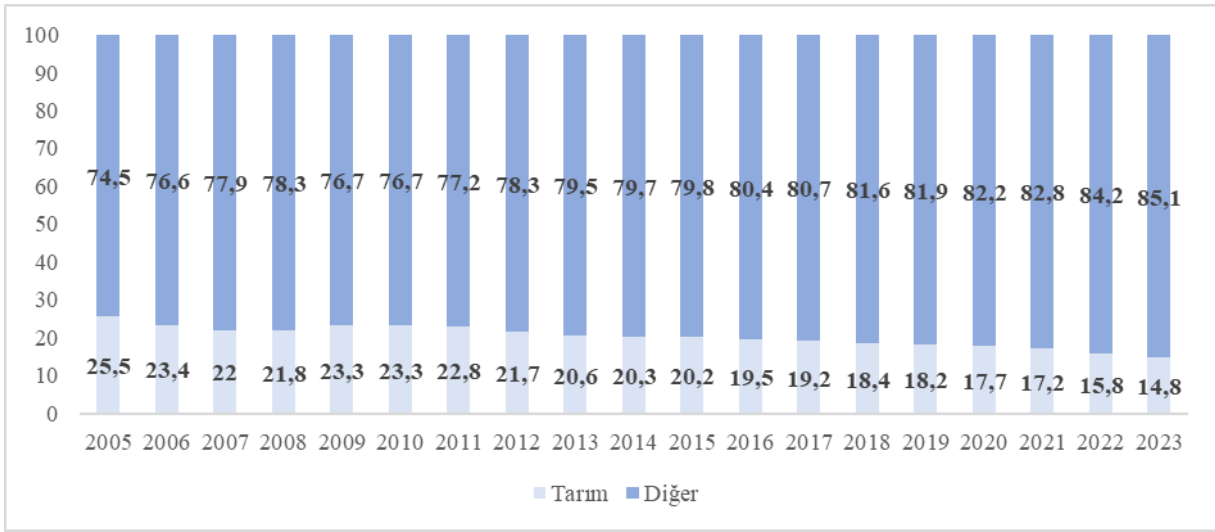
Görsel 1: Türkiye’de sektörlere göre istihdam edilenlerin dağılımı

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistiklerinden yararlanarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Görsel 1 incelendiğinde, Türkiye’de yıllar itibariyle çeşitli nedenlerle dalgalanmalar olsa da tarım sektöründe çalışan sayısının hacmini koruduğu gözlenmektedir. Hizmetler sektöründen

istihdam edilenlerin sayısı ise istikrarlı biçimde artmaktadır. Bu gelişme iktisat teorisinden yola çıkarak ekonomik kalkınma seviyesinin artması olarak değerlendirilebilir.

Görsel 2’de 2005-2023 yılları arasında tarım sektörünün toplam istihdam içerisindeki payı sunulmuştur. Mavi rengin tonlarının kullanıldığı görselde açık ton ile gösterilenler tarım sektöründe istihdam payını, koyu ton ile gösterilenler diğer sektörlerdeki istihdamı ifade etmektedir.

Görsel 2: Türkiye’de Tarımsal İstihdam

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistiklerinden yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Görsel 2’de ise tarım sektörünün toplam istihdam içerisindeki payının azaldığı gözlenmektedir. Bu rakam 2005 yılında %25.5 iken 2023 yılında %14.8’e gerilmiştir. Yukarıdaki veriler genel olarak değerlendirildiğinde tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısının fazla değişmediği ancak oransal olarak diğer sektörlerin gerisinde kaldığı gözlenmektedir. Bu gelişme ekonomik kalkınma süreçlerinin bir parçası olarak görülmektedir. Dolayısıyla ekonomilerin gelişmesi açısından tarımsal istihdam oranının toplam istihdam içerisindeki payının artışı negatif bir durum olarak değerlendirilmemektedir. Ancak işsizlik oranlarının yüksek olduğu Türkiye gibi ülkelerde istihdam oranının artırılması bakımından tarım sektörü istihdamındaki artış dikkate alınması gereken bir husustur (Kıral ve Akder, 2000). Kaldı ki gıda fiyatlarında son yıllarda meydana gelen artışlar ve Türkiye’deki nüfus artışı dikkate alındığında tarım sektörü üretiminin ve dolayısıyla bu sektördeki istihdam oranının artırılması gerektiği söylenebilir (Merdan, 2024).

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (2024)’nün raporuna göre gıda güvenliği ve beslenme sorunlarının giderilmesi için finansmana yeterli düzeyde ve eşit erişim olanaklarına sahip olunması gerekmektedir (FAO,2024). Buna karşın, ülkemizde tarım sektörünün finansal,

teknolojik ve lojistik süreçleri konusunda karşılaştığı sorunlar bilinen gerçekliklerdir. Ayrıca tarımsal üretim açısından finansman zorluklarının en önemli engelleyici unsurlardan biri olduğunu ifade etmek mümkündür. Buna göre, karar vericiler ve G20 gibi platformlar, daha kapsayıcı bir büyüme hedeflerini gerçekleştirmek için de finansal hizmetlere erişimi ön plana çıkarmaktadırlar (Yorulmaz, 2022).

Finansal hizmetlere erişim düzeyinin iyileştirilmesi bazı avantajları beraberinde getirmektedir. Buna göre kaynak dağılımında verimliliği artırmakta, sermaye maliyetini düşürmekte, uygun finansal hizmetlere erişim ile finansal yönetimi iyileştirebilmekte ve kapsayıcı bir finansal sistem verimliliği ve refahı artırabilmektedir (Sarma ve Pais, 2011). Bu avantajların yanı sıra finansal erişimin bazı nedenlerden dolayı oldukça önemli olduğu görülmektedir. İlki, ekonomik büyüme ve yoksulluğun azaltılması için iyi gelişmiş bir finansal sistem varlığının gerekli olmasıdır (Lucas, 1988; Pagano,1993; King ve Levine 1993; Beck vd., 2007a, Beck vd. 2007b). Ancak finansal hizmetlerle ilgili olarak yaygın olan bir diğer görüş bu hizmetlerin zengin ve güç sahibi olanların faydasına olduğudur. Çünkü finansal piyasalarda ters seçim ve ahlaki tehlike problemleri oldukça fazla olduğundan borçlular teminata ihtiyaç duymaktadır (Clarke vd., 2006). Ayrıca finansal hizmetlere yaygın erişimin olmaması kredi kullanımının azalmasına neden olmakta, yoksul hanelerin ve küçük girişimlerin yüksek getirili yatırımları finanse etmesini zorlaştırmakta, kaynak tahsisinin verimliliğini azaltmakta ve böylece yoksulluğun azaltılmasını ve büyümeyi olumsuz etkilemektedir. İkincisi ekonomik büyümenin sağlanmasında yetenekli girişimcilerin finansal hizmetlere kolayca erişebilmesi, böylece nüfusun büyük bir kısmının gerekli finansmanı sağlayarak zengin ve güç sahibi olanların önüne geçme fırsatlarını artırmak için önemlidir. Üçüncüsü, finansal hizmetlere erişimde meydana gelen artışlar yeni fikirlerin finansman olanaklarını yükseltmekte ve böylece yaratıcı fikirlerin geliştirilmesini teşvik ederek teknolojik gelişme ve inovasyon süreçlerini olumlu etkilemektedir (Beck vd., 2007a & 2007b). Özellikle düşük gelirli ülkelerde finansal hizmetlere erişim ile temiz su ve temel eğitim gibi ihtiyaçlarla da bağlantı kurulmaktadır (Peachey ve Roe, 2004).

Tarım sektöründe finansal hizmetler ise tarımsal ürünler ve girdiler için yapılan ödemeler de dahil olmak üzere işlem hizmetleri ve havalelerin alınması gibi para transferlerinin yanı sıra daha geleneksel tasarruf, kredi ve sigorta gibi unsurlardan oluşmaktadır (Dünya Bankası, 2017). Yukarıda da değinildiği üzere tarım sektöründe faaliyet gösterenlerin tarımsal üretimi ve dolayısıyla istihdamı artırmalarında finansal hizmetlere erişim konusu ön plana çıkmaktadır.

Literatürde yer alan çalışmalarda finansal hizmetlere erişim konusu, finansal kapsayıcılık kavramı ile birlikte ele alınmış ve birbirine yakın kavramlar olarak kullanılmıştır. Finansal kapsayıcılık kavramı finansal hizmetlere erişimden daha geniş bir kavramı ifade etmektedir. Bununla birlikte çalışmamızda ele alınan değişkenler finansal hizmetlerin kullanım boyutundan ziyade erişim boyutuna odaklandığından çalışmada finansal erişim kavramı tercih edilmiştir. Bu bağlamda, literatürde yer alan çalışmalarda da çalışmaya zenginlik katmak literatürü genişletmek amacıyla finansal kapsayıcılığı ele alan çalışmalara da yer verilmiş ancak çalışmadaki bütünlüğü sağlamak amacıyla finansal erişim kavramı olarak ifade edilmiştir. Bu çalışmada Türkiye’de 2005-2023 döneminde finansal hizmetlere erişimin tarımsal istihdama etkisi ampirik olarak araştırılmıştır. Çalışmanın giriş kısmından sonra gelen ikinci bölümünde

finansal erişimin tarımsal üretim, verimlilik artışı, yoksulluğu azaltma, gelir dağılımı ve istihdam ile ilişkilendiren literatür kısaca özetlenmektedir. Üçüncü bölümde, çalışmada kullanılan veri seti, model ve analiz ve bulgulara değinilmiştir. Dördüncü bölümde ise sonuç ve öneriler kısmı ile çalışma tamamlanmıştır.

2. AMPİRİK LİTERATÜR

Tarım ve finansal hizmetlere erişimle ilgili literatür incelendiğinde finansal hizmetlere erişimin tarımsal hasıla ve tarımsal verimlilik, yoksulluk ve gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin daha fazla irdelendiği göze çarpmaktadır. Bu çalışmaların önemli bir kısmı aşağıda özetlenmektedir. Finansal hizmetlere erişim ve tarımsal istihdam arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik çalışma sayısının az olduğu görülmektedir. Tarımsal istihdam ile finansal hizmetlere erişim arasındaki ilişkiyi Türkiye bağlamında araştıran bir çalışmaya ise rastlanmamıştır. Literatürden farklı olarak bu çalışma Türkiye için finansal hizmetlere erişim ve tarımsal istihdam arasındaki ilişkiyi test etmektedir. Bu yönüyle literatüre katkı sunması beklenmektedir. Buna göre çalışmanın bu bölümünde ilk olarak tarım sektörü ve tarım sektörünün finansal sistem ile ilişkisinin incelendiği çalışmalar ele alınmıştır.

Sarker vd. (2015), Bangladeş ekonomisinde bankacılık sektörünün tarım sektörüne sağladığı finansman ile toplam tarımsal üretim arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Doğrusal regresyon modelinin geliştirildiği çalışmada yazarlar, bankacılık sektörü finansmanı ile tarımsal üretim arasında güçlü bir korelasyon olduğu bulgusunu elde etmişlerdir. Ayrıca bankacılık sektörü kredilerinin Bangladeş'te finansal erişimi önemli ölçüde kolaylaştırdığını ifade etmektedirler. Igyo vd. (2016)'ne ait çalışmada Nijerya ekonomisinde mevduat bankaları kredileri ile tarım sektörü üretimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada 1981-2014 dönemine ait ikincil veriler sıradan en küçük kareler (EKK) yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Regresyon analizi bulgularına göre, mevduat banka kredileri tarım sektörü üretimini önemli ölçüde ve pozitif etkilemektedir. Buna göre çalışmada, mevduat bankaları kredilerinin tarım sektöründe sürdürülebilir bir büyümeyi finanse eden önemli bir kaynak olduğu belirtilmektedir. Olaniyi (2017), çalışmasında 1981-2014 döneminde Nijerya ekonomisi için finansal hizmetlere erişim ve tarımsal büyüme arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılarak araştırmıştır. Elde ettiği sonuçlara göre finansal hizmetlere erişim tarım kesimi üzerinde kısa hem de uzun dönemde önemli bir etkisi vardır. Liu vd. (2021), Çin'de dijital finansal kapsayıcılığın tarım üretimi üzerindeki etkisini 2015 ve 2017 dönemini için araştırdıkları çalışmada kırsal kesimde yaşayan aileleri ele almışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre, dijital finansal kapsayıcılığın tarım sektörüne nispeten tarım dışı sektörlerin verimliliğini daha fazla artırmaktadır. Bu verimlilik farkı tarım sektöründe üretimin artırılması isteğini de azaltmaktadır. Ayrıca çalışmada dijital finansal kapsayıcılıkta meydana gelen artışın Çin'de kent ve kırsalda yaşayanlar arasındaki gelir farklılığını azaltmadığı tersine düşük tarımsal verimliliğe sahip haneler için farkı artırdığı bulgusu elde etmişlerdir. An vd. (2023), 2011-2019 döneminde Çin'in bazı eyaletlerinde tarım sigortası ile dijital finansal kapsayıcılığın tarım üretimi üzerindeki birleşik etkisini regresyon analizi ile test etmişlerdir. Elde edilen bulgulara

göre tarım sigortası ve dijital finansal kapsayıcılığın tarım üretimi üzerindeki birleşik etkisi yüksektir. Diğer bir deyişle dijital finansal kapsayıcılık ve tarım sigortasının birleşik etkisi tarımsal üretimi yüksek oranda iyileştirmektedir. Bu etki Doğu Çin ve dağlık alanlarda daha belirgindir. Farooq vd. (2023), 1960-2018 döneminde Pakistan ekonomisi için finansal kapsayıcılık ve tarım sektörü üretimi arasındaki ilişkiyi ARDL yaklaşımı ile araştırdıkları çalışmada finansal hizmetlere erişimin tarım sektörü üretimini artırdığı bulgusunu elde etmişlerdir. Dijital finansal kapsayıcılığın gıda arzını sağlayan ve karbon emisyonlarını azaltan gıda üretimi üzerindeki etkisini ölçen Liu ve Ren (2023), çalışmalarında 2011-2020 döneminde Çin'in tahıl üretimini baz almışlar ve mekânsal yayılma özelliklerini test etmişlerdir. Araştırmacılar, dijital finansal kapsayıcılığın, gıda arzını sağlayan ve karbon emisyonlarının azaltan gıda üretimindeki koordineli gelişimi %4.3 artırdığı bulgusunu elde etmişlerdir. Ayrıca, etkinin komşu bölgelerde yerel etkiden daha güçlü bir mekânsal yayılma etkisine sahip olduğu ve Çin'in orta ve kuzey kesimlerinde daha etkili bulgularını elde etmişlerdir. Çin için yapılan bir diğer çalışma ise Xu ve Wang (2023)'e aittir. Araştırmacılar Çin'deki 31 il ve şehrin 2011-2020 yılları arasındaki veriler ile dijital finansal kapsayıcılıkta meydana gelen gelişimin tarımsal üretim üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Veriler çift sabit etki ve panel eşik modelleri kullanılarak test edilmiştir. Elde edilen bulgulardan yola çıkarak dijital finansal kapsayıcılığın tarımsal üretimini önemli ölçüde iyileştirebileceği ifade edilmektedir. Ayrıca tarımsal üretimde çift eşik olduğu bulgusuna ulaşılan çalışmada etkinin heterojenlik gösterdiği, orta batı bölgelerinde ve tarımla uğraşan başlıca illerde daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Diğer bölgelerde ise etki anlamlı değildir. Mumtaz (2024), çalışmasında Pakistan için finansal erişim ve dijital finansın tarım sektörüne katılım üzerindeki etkisini araştırmıştır. Araştırmacı, elde edilen bulgulardan yola çıkarak finansal erişimin tarım sektörüne katılımı olumlu etkilediğini belirtmektedir. Buna göre, banka hesabı olan haneler finansal hizmetlere daha kolay erişerek mali kaynaklarını artıracak ve böylece ekonomik ve tarımsal faaliyetlere katılabileceklerdir. Dijital finansa erişim aracı olarak akıllı telefon, özellikle telefon ve cep telefonunun kullanıldığı çalışmada bu araçlara sahip olan hane halkının tarımsal faaliyetlere katılma eğilimlerinin daha yüksek olduğunu ifade edilmektedir.

Literatürde yer alan çalışmalardan bir kısmı ise tarımsal verimlilik üzerinde durmaktadır. Bu çalışmalardan Money (2014) çalışmasında banka kredileri ve tarımsal girişimcilik performansı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Rastgele örnekleme tekniği, standart sapma ve pearson çarpım momenti yöntemleri ile yaptığı analizlerden elde ettiği bulgulara göre bankaların çiftçilere kredi kolaylıkları sağlaması tarımsal girişimcilik performansını artırmaktadır. Ogbuabor ve Nwosu (2017), 1981-2014 döneminde Nijerya'da mevduat bankaları tarım kredilerinin tarımsal verimlilik üzerindeki etkisini hata düzeltme modeli (ECM) ile araştırmışlardır. Araştırmacılar kısa dönemde önemli bir etki tespit etmezken, uzun dönemde tarıma verilen kredilerin tarımsal verimliliği artırdığı bulgusunu elde etmişlerdir. Tarım arazileri ve işgücünün tarımsal verimlilik üzerindeki etkisi ise negatiftir. Yıllık yağışlar ve ortalama sıcaklık gibi iklim değişikliği etkilerinin ise ihmal edilebilir düzeyde kaldığını belirtmişlerdir. Raifu ve Aminu (2019), 1981-2016 döneminde Nijerya ekonomisi için finansal kalkınma ve tarımsal performans arasındaki

uzun ve kısa dönemli ilişkiyi ARDL yöntemi ile araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre finansal kalkınma tarımsal performansı olumlu yönde etkilemektedir. Ancak yolsuzluk ve hukuk kuralları gibi kurumsal faktörler bu etkiyi zayıflatmaktadır. Yine Fowowe (2020), Nijerya ekonomisi için yaptığı çalışmasında finansal erişimin tarımsal verimlilik üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Hu vd. (2021), 2009-2018 dönemi için il bazındaki verilerle kırsal finansal erişimin Çin'deki tarımsal toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisi araştırmışlardır. Dinamik panel veri analiz yönteminin kullandığı çalışmada finansal erişimin toplam faktör verimliliğini arttıran önemli bir itici güç olduğu bulgusunu elde etmişlerdir. Ancak bu ilişkinin coğrafi olarak heterojenlik gösterdiğini belirtmişlerdir. Çalışmadaki bir diğer önemli bulgu ise tarımsal toplam faktör verimliliğindeki artışların uzmanlaşma ve iş bölümüne dayalı üretim süreçlerini destekleyen kredilerin bir sonucu olarak ortaya çıktığıdır. Hong vd. (2022), Pekin Üniversitesi dijital finansal kapsayıcılık indeksinin 2011-2018 dönemine ait il bazında verilerini kullanarak dijital finansal kapsayıcılığın tarımsal yeşil toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisini panel veri analiz yöntemi ile incelemişlerdir. Araştırmacılar, elde ettikleri bulgulardan yola çıkarak, dijital finansal kapsayıcılığın Çin'in tarımsal yeşil toplam faktör verimliliğini önemli düzeyde arttıracığını belirtmektedirler.

Finansal hizmetlere erişim ile tarım kesimindeki gelir seviyesi, gelir dağılımı adaleti ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar literatürde incelenen diğer konular arasında yer almaktadır. Clarke vd. (2006) çalışmalarında 1960-1995 döneminde finansal gelişme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 83 ülke verisinin kullanıldığı çalışmada, uzun dönemde finansal gelişmenin büyümeyi artırırken gelir eşitsizliğini azalttığını ve finansal gelişmenin sadece zenginlere fayda sağladığı hipotezini reddettiklerini ifade etmektedirler. Sehrawat ve Giri (2016), 1990-2013 döneminde Güney Asya ekonomilerinde finansal gelişme, ekonomik büyüme ve kentsel-kırsal gelir eşitsizliği ile yoksulluk arasındaki ilişkiyi panel dinamik en küçük kareler (PDOLS) yöntemi ile test etmişlerdir. Analizden elde ettikleri bulgulara göre finansal gelişme ve ekonomik büyüme Güney Asya ülkelerinde yoksulluğu azaltırken, kentsel-kırsal gelir eşitsizliği yoksulluğu artırmaktadır. Granger nedensellik sonucunda ise kırsal kentsel gelir eşitsizliği ve finansal gelişmeden yoksulluğu azaltma değişkenine kısa doğru nedensellik ilişkisinin varlığını saptamışlardır. Ayrıca ekonomik büyümeden de gelir eşitsizliğine doğru kısa vadeli nedensellik olduğu sonucuna varmışlardır. Adegbite ve Machethe (2019) Nijerya ekonomisinde finansal erişimde cinsiyet açığının (FIGG) etkisini küçük ölçekli tarımla uğraşanlar üzerinde test etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre 2016 yılında küçük ölçekli tarımda FIGG %12'dir. Tüm nüfus dikkate alındığında ise bu oran 2011'de %7'den 2014'te %20'ye ve 2017'de %24'e yükselmiştir. Çalışmada finansal erişimde cinsiyet açığının nedenleri resmi finansal hizmetlerin arz ve talebini etkileyen sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, kurumsal ve hukuksal faktörlere dayandırmışlardır. Ayrıca FIGG'nin küçük ölçekli tarım sektöründe verimlilik üzerinde bazı olumsuz etkileri olduğunu belirtmişlerdir. Bunlar birbiriyle bağlantılı olduğu ifade edilen; yüksek maliyet, gelir eşitsizliği, gıda güvensizliği, sınırlı pazar erişimi ve sürdürülebilir kalkınmayı geciktiren yoksulluk olarak sıralanmaktadır. Guo vd. (2023), 2011-2021 döneminde Çin'in başlıca tahıl üretim

merkezlerine ait verileri kullanarak dijital finansal kapsayıcılığın çiftçilerin gelir seviyesi üzerindeki etkisini sabit etkiler modeli ile test etmişlerdir. Elde ettikleri bulgulara göre dijital finansal kapsayıcılık çiftçilerin gelir seviyesini iyileştirmektedir ve bu iyileştirici etki düşük gelir seviyesine sahip çiftçilerde daha yüksektir.

Finansal erişimin ilişkilendirildiği bir diğer konu da istihdamdır. Yang ve Geng (2022), Çin'de 29 ili kapsayan çalışmalarında dijital finansal erişimin istihdam yapısı optimizasyonu üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 2011-2018 dönemine ait verilerle sabit etkiler ve iki aşamalı en küçük kareler yöntemini kullanmışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre dijital finansal kapsayıcılık Çin'de istihdam yapısının optimizasyonu üzerinde etkilidir ve bu etki Çin'in doğusunda daha fazladır. Orta ve batı kısımlarında ise daha zayıftır. Ayrıca çalışmada finansal kapsayıcılığın derinliği, genişliği ve dijitalleşmesi şeklindeki üç boyutunun etkisini de test etmişlerdir ve bu üç boyutun yukarıdaki sıralama ile istihdam yapısının optimizasyonunu etkilediği ifade etmektedirler.

Genel itibariyle literatürde yer alan çalışmalar değerlendirildiğinde, tarımsal hasıla ile finansal erişim arasındaki ilişkinin genellikle pozitif olduğu ve finansal hizmetlere erişimin tarımsal hasılayı olumlu etkilediği bulgularına yer verilmiştir. Tarımsal verimlilikle ilgili çalışmalar ise benzer özellik arz etmektedir. Yoksulluk ve gelir dağılımı ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda bir mutabakat bulunmadığı söylenebilir. Finansal hizmetlere erişim ile istihdam arasındaki ilişkiyi araştıran çalışma sayısının ise oldukça az olduğu görülmektedir.

Konuya ilişkin literatür incelendiğinde, tarım sektörü ile finansal hizmetlere erişim arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların varlığı ancak bu çalışmaların tarımsal üretim ve verimliliğe odaklandığı tespit edilmiştir. Ayrıca finansal erişim konusunun da dijitalleşme boyutuyla dijital finansal kapsayıcılık konusuyla da ilişkilendirildiği tespit edilmiştir. Ancak finansal erişim ile tarımsal istihdamı ele alan çalışmaların azlığı dikkat çekmiştir. Bu yönüyle çalışmanın literatüre katkı sunması beklenmektedir.

3.YÖNTEM

3.1. Çalışmanın Amacı, Kapsamı ve Sınırlılığı

Bu çalışmanın amacı finansal hizmetlere erişimin tarımsal istihdama etkisinin ampirik olarak araştırılmasıdır. Çalışmada Türkiye örneği için 2005-2023 dönemi ele alınmıştır. Dolayısıyla çalışmadan elde edilen bulgular Türkiye bağlamında olup, elde edilen veriler doğrultusunda ilgili dönem ile sınırlandırılmıştır.

3.2. Çalışmanın Verileri

Çalışmada, Türkiye'nin 2005-2023 dönemine ilişkin tarımsal istihdam verileri Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilmiştir. Bununla birlikte 100.000 kişi başına düşen şube ve ATM sayıları ile gayrisafi yurtiçi hâsıla büyüme oranı ve mal-hizmet ithalatına ilişkin veriler

ise Dünya Bankası'nın Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı'ndan elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler yıllık olup, ikincil veri özelliği göstermektedir.

3.3. Çalışmanın Modeli ve Yöntemi

Çalışma finansal hizmetlere erişimin tarımsal istihdama etkisinin araştırılmasında en küçük kareler tahmincisinden faydalanılmıştır. Bu doğrultuda tarımsal istihdamın bağımlı, finansal hizmetlere erişim göstergelerinin bağımsız ve ekonomik büyüme ile ithalatın kontrol değişkeni olduğu bir model geliştirilmiştir. Bu model şu şekildedir:

$$AGREMP_t = \alpha_t + \beta_1 FA_{1t} + \beta_2 FA_{2t} + \beta_3 EG_t + \beta_4 IMP_t + u_t \quad t=1,2,\dots,19 \quad (1)$$

Modeldeki AGREMP sembolü ise gösterilen bağımlı değişken tarım sektöründe istihdam edilen kişi sayısını göstermektedir. FA₁ ve FA₂ ise bağımsız değişkenler olup; FA₁ değişkeni 100.000 kişi başına düşen banka şube sayısını, FA₂ ise 100.000 kişi başına düşen ATM sayısını ifade etmektedir. EG ve IMP ise modelde kontrol değişkeni olarak yer almakta ve EG değişkeni gayrisafi yurtiçi hasıla büyüme oranını, IMP değişkeni ise mal ve hizmet ihracatına ilişkin verileri kapsamaktadır. Modelde yer alan β_1 , β_2 , β_3 ve β_4 eğim parametrelerini, u hata terimini ve α ise sabit parametreyi ifade etmektedir. Modelde yer alan t alt indisi ise zamanı (yılları) göstermektedir.

Çalışmada finansal hizmetlere erişim bağlamında kullanılan değişkenler literatürden faydalanılarak tercih edilmiştir (Arora,2010; Park ve Mercado (2018).)

3.4. Bulgular

3.4.1. Tanıtıcı İstatistikler

Modelde yer alan değişkenlere ait veri serilerine ilişkin istatistikî veriler incelenerek ve elde edilen bulgular Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1.Tanıtıcı İstatistikler-1

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
AGREMP	19	4981.105	303.252	4410	5401
FA₁	19	16.620	1.903	12.821	19.380
FA₂	19	66.028	19.624	30.287	84.377
EG	19	5.2056	3.935	-4.823	11.439
IMP	19	2.38e+11	6.87e+10	1.23e+11	3.86e+11

Çizelge 1'de değişkenlere ait istatistikî bilgiler yer almaktadır. Gözlem sayısı çalışmada ele alınan yıl sayısına ilişkin tüm değişkenlere ait gözlemlerin varlığını göstermektedir. Dolayısıyla

değişkenlere ait eksik verinin olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca AGREMP ve IMP değişkenlerine ait veri serilerinin geometrik seri özelliği gösterdiği tespit edildiğinden dolayı değişkenlerin doğal logaritmik formları analize dâhil edilmiştir. Değişkenlerin doğal logaritmik formlarını veri setine dahil edilerek veri serilerine ait istatistiki bilgiler yeniden incelenmiş ve Çizelge 2’de sunulmaktadır.

Çizelge 2. Tanıtıcı İstatistikler -2

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
LNAGREMP	19	8.511	0.0618	8.391	8.594
FA ₁	19	16.620	1.903	12.821	19.380
FA ₂	19	66.028	19.624	30.287	84.377
EG	19	5.205	3.935	-4.823	11.439
LNIMP	19	26.156	0.292	25.534	26.679

Çizelge 2’de AGREMP ve IMP değişkenlerinin doğal logaritmik formları alınmış ve LNAGREMP ve LNIMP olarak gösterilerek çalışmaya dahil edilmiştir.

3.4.2. En Küçük Kareler Tahmincisi Bulguları

Çalışmada kullanılan değişkenlerin istatistiki bilgileri doğrultusunda logaritmik formları alınan değişkenlerinde dahil edilmesiyle çalışmanın modeli aşağıdaki şekilde revize edilmiştir.

$$\text{LNAGREMP}_t = \alpha_t + \beta_1 \text{FA}_{1t} + \beta_2 \text{FA}_{2t} + \beta_3 \text{EG}_t + \beta_4 \text{LNIMP}_t + u_t \quad t=1,2,\dots,19 \quad (1.1)$$

Buna göre model (1.1) en küçük kareler tahmincisi kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahmin bulguları Çizelge 3’te sunulmaktadır.

Çizelge 3. En Küçük Kareler Tahmincisi Bulguları

	Katsayı	Standart Sapma	t	P> t
FA ₁	0.013	0.004	2.77	0.015
FA ₂	0.002	0.000	3.92	0.002
EG	0.006	0.002	3.00	0.010
LNIMP	-0.136	0.048	-2.80	0.014
Sabit Terim	11.633	429.389	8.35	0.000
R²= 0.73	F(4, 14) : 9.55 (0.0006)			

Çizelge 3’te modelin en küçük kareler yöntemi ile tahmininden elde edilen bulgular yer almaktadır. Buna göre modelin F testi bulguları modelin %1 düzeyinde genel olarak anlamlı olduğuna işaret etmektedir. R² değeri ise %73 olarak hesaplanmıştır. Modelin genel olarak açıklayıcılık düzeyini gösteren bu değer modelde yer alan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama düzeyini ortaya koymaktadır.

Modellerin tahmininden elde edilen olasılık değerleri bulgularına göre, modeldeki bağımsız değişkenlerin tamamı bağımlı değişkeni istatistiksel olarak %1 ve %5 düzeyinde anlamlı olarak etkilemektedir. Buna göre, FA₁ ve FA₂ değişkenleri LNAGREMP değişkenini istatistiksel olarak sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde anlamlı ve pozitif yönde olarak etkilemektedir. Ayrıca EG ve LNIMP kontrol değişkenleri LNAGREMP değişkenini istatistiksel olarak %1 ve %5 düzeyinde anlamlı olarak etkilemektedir.

3.4.3. Varsayım Testlerine İlişkin Bulgular

Modelin tahmininin ardından modelden elde edilen bulguların sağlamlığını test etmek üzere ilk olarak bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek üzere Varyans Artış Faktör (VIF) değerleri incelenmiş ve bulgular Çizelge 4'te sunulmaktadır.

Çizelge 4. Değişkenler Ait VIF Değerleri

Değişkenler	VIF	1/VIF
FA ₁	1.16	0.861
FA ₂	2.92	0.342
EG	1.09	0.919
LNIMP	2.78	0.359
Ortalama VIF		1.99

Çizelge 4 incelendiğinde, modelde yer alan bağımsız değişkenlerin ortalama VIF değerinin 5'in altında olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, VIF değerleri değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantının olmadığına işaret etmektedir.

Modelde yer alan değişkenlere ilişkin heteroskedastisite probleminin sınanması için Breusch-Pagan/Cook-Weisberg ve White's testi kullanılmıştır. Otokorelasyon Durbin Watson değeri incelenmiştir. Normal dağılım olup olmadığı Breusch-Godfrey LM testi kullanılarak araştırılmış ve bulgular Çizelge 5'te sunulmuştur.

Çizelge 5. Heteroskedastisite, Otokorelasyon, Normal Dağılım Testlerine İlişkin Bulgular

Testler	Bulgular
Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test	chi2(1) = 0.21 Prob > chi2 = 0.6486
White's general test	13.52444 Chi-sq(14) P-value = 0.4857
Breusch-Godfrey LM test	0.590 Prob > chi2 = 0.4425
Jarque-Bera	1.645 Chi(2) 0.4393

Çizelge 5'te yer alan Breusch-Pagan / Cook-Weisberg ve White testi bulguları modelde heteroskedastisitenin olmadığına, Breusch-Godfrey LM testi ise modelde otokorelasyonun

olmadığına işaret etmiştir. Modeldeki hata terimleri arasında normal dağılım olup olmadığı Jarque-Bera testi ile incelenmiş, ve modelde normal dağılımın varlığı tespit edilmiştir.

3.4.4. Sağlamlık Testleri

Çalışmanın modelinin tahmininden elde edilen bulguların sağlamlığını test etmek üzere otokorelasyon ve heteroskedastisiteye duyarlı Newey West Standart Hatalar tahmincisi kullanılmıştır. Bulgular Çizelge 6’da sunulmaktadır.

Çizelge 6. En Küçük Kareler (Newey West Standart Hatalar) Tahmincisi Bulguları

	Katsayı	Newey-West Standart Sapma	t	P> t
FA₁	0.013	0.004	2.73	0.016
FA₂	0.002	0.000	3.07	0.008
EG	0.006	0.002	3.38	0.005
LNIMP	-0.136	0.049	-2.74	0.016
Sabit Terim	11.633	1.288	9.03	0.000
F(4, 14) = 9.66 (0.000)			R²=0.731	

Çizelge 6’da dirençli tahmincilerden olan Newey-West yaklaşımı ile modelin tahmininden elde edilen bulgular yer almaktadır. Buna göre sonuçların Çizelge 3’te yer alan en küçük kareler tahmincisiinden elde edilen bulgular ile tutarlı olduğu görülmektedir. Böylelikle, modelden elde edilen tahmin sonuçlarının sağlamlığı test edilmiş ve tutarlı bulgular elde edilmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarım, gıda güvenliğinin sağlanması ve beslenme konularında kritik öneme sahip bir sektördür. Ayrıca sanayiye hammadde sağlama, istihdam yaratma gibi alanlarda da ekonomiye katkı sağladığı ifade edilebilir. Ekonomik gelişmişlik göstergesi olarak bu sektörün toplam istihdam ve üretim içerisindeki payının azaltılması amaçlansa da işsizlik oranı yüksek ve nüfus artışı ile karşı karşıya olan Türkiye gibi ülkelerde tarım sektörü hala önemini korumaktadır. Son yıllarda ise gerek literatür gerekse Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü ve Dünya Bankası gibi kurumların raporları incelendiğinde tarımsal üretim ve dolayısıyla istihdamın artırılmasında finansal hizmetlere erişim konusunun önem kazandığı görülmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de 2005-2023 döneminde finansal hizmetlere erişimin tarımsal istihdama etkisi en küçük kareler tahmincisi kullanarak ampirik olarak araştırılmıştır. Çalışmada tarımsal istihdamın bağımlı, finansal erişime ilişkin göstergelerin bağımsız değişken ve iki farklı kontrol değişkenlerinin olduğu bir regresyon modeli geliştirilmiştir.

Geleneksel bankacılık hizmetlerine ilişkin değişkenlerin ele alındığı çalışmada finansal erişim bağlamında 100.000 kişi başına düşen banka şube sayısı ile 100.000 kişi başına düşen ATM sayısına ilişkin veriler kullanılmıştır. Çalışmada kontrol değişkeni olarak yer alan gayrisafi yurtiçi hâsıla büyüme oranı ve mal-hizmet ithalatına ilişkin veriler kullanılmıştır. Bu değişkenlere ait veriler Dünya Bankası’nın Dünya Kalkınma Göstergeleri Veritabanı’ndan elde

edilmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak yer alan tarımsal istihdama ilişkin veriler ise Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilmiştir.

Modelin tahmininden elde edilen bulgular 100.000 kişi başına düşen banka şubesi ve ATM sayısının tarımsal istihdamı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediğine işaret etmektedir. Bu bağlamda elde edilen bu bulguya göre, 100.000 kişi başına düşen şube ve ATM sayısının artışı tarımsal istihdamın artışı sağlamaktadır. Modelde kontrol değişkeni olarak yer alan kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla büyüme oranının ve ithalatın tarımsal istihdamı istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilediği saptanmıştır.

Modelin en küçük kareler tahmininin ardındaki varsayımlar modelin bulgularının geçerliliği açısından test edilmiştir. İlk olarak modelde yer alan bağımsız değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantı değişkenlerin varyans artış faktörü ve ortalama varyans artış faktörü değerleri incelenerek araştırılmıştır. Elde edilen değerler doğrultusunda modelde çoklu doğrusal bağlantının olmadığı tespit edilmiştir. Diğer bir varsayım olan heteroskedastisite sorununun olup olmadığı Breusch-Pagan/Cook-Weisberg ve White testleri ile araştırılmıştır. Testlerden elde edilen bulgular kapsamında modelde heteroskedastisite probleminin olmadığı saptanmıştır. Bununla birlikte modeldeki otokorelasyon Breusch-Godfrey LM testi ile incelenmiştir. Breusch-Godfrey LM testi sonucunda modelde otokorelasyonun olmadığı belirlenmiştir. Son olarak normal dağılımın varlığı Jarque-Bera testi kullanılarak araştırılarak modelin hata terimleri arasında normal dağılımın varlığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak modelde çoklu doğrusal bağlantı, heteroskedastisite ve otokorelasyon sorununun olmadığı, normal dağılımın varlığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak çalışmanın analizinden elde edilen bulgular doğrultusunda, finansal hizmetlere erişimin tarımsal istihdama pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Buna göre, bireylerin finansal sistemin sunduğu ürün ve hizmetlere kolaylıkla ve uygun maliyetle erişimi tarımsal istihdama olumlu etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla finansal sistemde önemli bir yeri olan bankaların ürün ve hizmet çeşitlendirmesi noktasında tarım sektörünün ihtiyacına yönelik erişimi kolay, finansal araç ve hizmet çeşitliliğini arttırmaları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Adegbite, O. O. ve Machethe, C. L. (2020). Bridging the financial inclusion gender gap in smallholder agriculture in Nigeria: An untapped potential for sustainable development, *World Development*, 127, 104755. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2019.104755>. (Erişim Tarihi: 21.12.2024)

An, C., He, X. ve Zhang, L. (2023).The coordinated impacts of agricultural insurance and digital financial inclusion on agricultural output: Evidence from China, *Heliyon*, 9 (2), e13546, <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e13546> (Erişim Tarihi:20.12.2024)

Arora, R. U. (2010). Measuring financial access. *Griffith Business School Discussion Papers Economics*, 1(7), 1-21. [2010-07-measuring-financial-access-libre.pdf](https://doi.org/10.1016/j.gbsdp.2010.07.001)(Erişim Tarihi:31.12.2024).

Beck, T., Demirgüç-Kunt, A. ve Levine, R. (2007a). Finance, inequality and the poor, journal of economic growth, *Journal of Economic Growth*, 12(1), 27–49. <http://www.jstor.org/stable/40216113> (Erişim Tarihi: 23.12.2024)

Beck, T., Demirgüç-Kunt,A. ve Peria, M.S.M. (2007b). Reaching out: Access to and use of banking services across countries, *Journal of Financial Economics*, 83, 234-266. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2006.07.002> (Erişim Tarihi:23.12.2024)

Clarke, G.R.G., Xu, L. C. Ve Zou H. (2006). Finance and income inequality: What do the data tell us?, *Southern Economic Journal*, 72(3), 578-596. <https://doi.org/10.2307/20111834> ((Erişim Tarihi:14.12.2024).

Dünya Bankası (2017). Mobile Technologies And Digitized Data To Promote Access To Finance For Women In Agriculture, Washington D.C., World Bank Group.

Dünya Bankası, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>((Erişim Tarihi:04.12.2024).

FAO, IFAD, UNICEF, WFP ve WHO (2024). The State of Food Security and Nutrition in the World 2024 – Financing to end hunger, food insecurity and malnutrition in all its forms. Rome. <https://doi.org/10.4060/cd1254en>(Erişim Tarihi:15.12.2024)

Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) (2017). The State Of Food And Agriculture, Leveraging Food Systems For Inclusive Rural Transformation.

Fowowe, B. (2020). The effects of financial inclusion on agricultural productivity in Nigeria, *Journal of Economics and Development*, 22(1), 61-79. <https://doi.org/10.1108/jed-11-2019-0059>. (Erişim Tarihi:15.12.2024)

Farooq, U., Gang, F., Guan, Z., Rauf, A. ve Chandio, A.A. & “Ahsan, F. (2023). Exploring the long-run relationship between financial inclusion and agricultural growth: evidence from

Pakistan, International Journal of Emerging Markets, 18 (7), 1677-1696. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-06-2019-0434> (Erişim Tarihi:13.12.2024)

Göl, B., ve Tarhan, Ç.(2023). *Tarımsal Finans Teknolojilerinin (Agri-Fintect) Tarım Sektörüne Etkisi*, Rahmi Y. (Ed) & Ayyıldız Y. (Ed.) & Er H. (Ed.), Dijitalleşmenin Finans Sektörüne Getirdiği Yenilikler, Özgür Yayınları, 219-247. <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub289> (Erişim Tarihi:20.12.2024)

Guo, X., Wang, L. Meng, X., Dong, X. ve Gu, L. (2023). The impact of digital inclusive finance on farmers' income level: evidence from China's major grain production regions, Finance Research Letters, 58, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104531> (Erişim Tarihi:20.12.2024)

Hong, M. Tian, M. ve Wang, J. (2022). Digital inclusive finance. Agricultural industrial structure optimization and agricultural green total factor productivity, Sustainability, 14, 11450. <https://doi.org/10.3390/su141811450> (Erişim Tarihi:18.12.2024)

Hu, Y., Chang L.ve Peng, J. (2021). Financial inclusion and agricultural total factor productivity growth in China, Economic Modelling, 96, 68-82, <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.12.021>(Erişim Tarihi:19.12.2024)

Igyo, A. J., Simon, J. ve Jane. M. E. (2016). Financial intermediation and agricultural output in Nigeria: An impact analysis of deposit money banks' credit, International Journal of Agricultural Economics. 1(1), 16-25. <http://doi.org/10.11648/j.ijae.20160101.13> (Erişim Tarihi:20.12.2024)

Kıral, T. ve Akder H., *Makroekonomik Göstergelerle Türkiye Tarımı*, Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi,2-18, Ankara, 2000.

King, R.G. ve Levine, R. (1993). Finance and growth: Schumpeter might be right, The Quarterly Journal of Economics, 108, (3), 717-737, <https://doi.org/10.2307/2118406>

Liu, J. ve Ren,Y. (2023). Can digital inclusive finance ensure food security while achieving low-carbon transformation in agricultural development? Evidence from China, Journal of Cleaner Production, 418, 138016, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.138016>. (Erişim Tarihi:20.12.2024)

Liu, Y., Liu C. ve Zhou, M. (2021). Does digital inclusive finance promote agricultural production for rural households in China? Research based on the Chinese family database (CFD), China Agricultural Economic Review, 13(2), 475-494. <http://doi.org/10.1108/CAER-06-2020-0141> (Erişim Tarihi:20.12.2024)

- Lucas, R. (1988). On the mechanics of economic development, *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42. [https://doi.org/10.1016/0304-3932\(88\)90168-7](https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7) (Erişim Tarihi 23.12.2024)
- Merdan, K. (2024). Türkiye'nin tarım sektörü: Tarımının dünü, bugünü ve yarını, *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 47-70. <http://doi.org/110.33399/biibfad.1337246>
- Money, U. (2014). Bank credits and agricultural development: Does it promote entrepreneurship performance?, *International Journal of Business and Social Science*, 5(11-1), 102-107.
- Mumtaz, M. Z. (2024). Financial inclusion, digital finance and agricultural participation, *Agricultural Finance Review*, 28 (2/3), 93-113, <https://doi.org/10.1108/AFR-10-2023-0132> (Erişim Tarihi:17.12.2024)
- Pagano, M. (1993). Financial markets and growth, *European Economic Review*, 37,613-622,
- Park, Cyn-Young ve Mercado, Rogelio V. (2018), Financial Inclusion: New Measurement and Cross-Country Impact Assessment, *Adb Economics Working Paper Series*, 539, 1-29.
- Peachey, S., ve Roe, A. (2004). Access to finance. A study for the World Savings Banks Institute. <https://www.findevgateway.org/sites/default/files/publications/files/mfg-en-paper-access-to-finance-2004.pdf> (Erişim Tarihi:18.12.2024)
- Raifu, I.A. ve Aminu, A. (2019). Financial development and agricultural performance in Nigeria: what role do institutions play?, *Agricultural Finance Review*, 80 (2), 231-254. <https://doi.org/10.1108/AFR-06-2018-0045> (Erişim Tarihi:18.12.2024)
- Ogbuabor, J. E. ve Nwosu, C. A. (2017). The impact of deposit money bank's agricultural credit on agricultural productivity in Nigeria: Evidence from an error correction model, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(2), 513-517. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/365910>, (Erişim Tarihi: 22.12.2024)
- Olaniyi, E. (2017). Back to the land: The impact of financial inclusion on agriculture in Nigeria, *Irania. Economic Review*, 21(4), 885-903. <http://doi.org/10.22059/ier.2017.64086> (Erişim Tarihi:17.12.2024)
- Sarker S.,Ghosh S. K. ve Palit M. (2015). role of banking-sector to inclusive growth through inclusive finance in Bangladesh, *Studies in Business and Economics*, 10(2), 145-159. <http://doi.org/10.1515/sbe-2015-0026>

Sarma, M. ve Pais, J. (2011). Financial inclusion and development, *Journal of International Development*, 23, 613-628. <https://doi.org/10.1002/jid.1698>

Sehrawat, M. ve Giri, A.K. (2016). Financial development, poverty and rural-urban income inequality: evidence from South Asian countries. *Qual Quant* 50, 577–590. <https://doi.org/10.1007/s11135-015-0164-6> (Erişim Tarihi:22.12.2024)

Türkiye Bankalar Birliği (2023). Tarım Sektörü Raporu. https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/8960/Tarim_Sektor_Raporu_130723.pdf (Erişim Tarihi:19.12.2022)

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <https://www.tuik.gov.tr/> (Erişim Tarihi:04.12.2022)

Xu, S. ve Wang, J. (2023) The impact of digital financial inclusion on the level of agricultural output, *Sustainability*, 15, 4138. <https://doi.org/10.3390/su15054138> (Erişim Tarihi:15.12.2024)

Yang L. ve Geng, Z. (2022). Impact of digital financial inclusion on optimization of employment structure: evidence from China, *Applied Economics*, 54:57, 6625-6638, <https://doi.org/10.1080/00036846.2022.2078779> (Erişim Tarihi:19.12.2024)

Yorulmaz, R. (2022 Haziran). Finansal erişim ve yoksulluk ilişkisi: Dinamik panel veri analizi ile OECD örneği, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 89-106. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.1085143> Erişim Tarihi:16.12.2024)

TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ 2024 ORTAÖĞRETİM TARİH DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA ALAN BECERİLERİNE YER VERİLME DURUMUNUN İNCELENMESİ

Prof. Dr. Refik TURAN

Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

Aksaray

refikturan@aksaray.edu.tr, 05058119031

ORCID NO: [0000-0001-8369-800X](https://orcid.org/0000-0001-8369-800X)

ÖZET

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) 2024 yılının Nisan ayında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli olarak adlandırdığı yeni bir eğitim modelini uygulamaya koyduğunu ilan etmiş ve tüm eğitim kademelerinde okutulan dersler için bu modele uygun yeni öğretim programları hazırlanmıştır. Yeni öğretim programları 2024-2025 öğretim yılından itibaren kademeli olarak uygulamaya sokulmuştur. Yeni model çerçevesinde lise tarih dersleri için de yeni öğretim programı hazırlanarak 2024-2025 öğretim yılında 9. sınıflardan başlayarak kademeli olarak uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında hazırlanan yeni öğretim programlarında genel olarak K-12 Beceriler Çerçevesi: Türkiye Bütüncül Modeli temel alınmış ve beceriler çerçevesi oldukça geniş tutulmuştur. Öğretim programlarında alan becerileri, kavramsal beceriler, eğilimler, sosyal-duygusal öğrenme becerileri ve okuryazarlık becerilerine yer verilmiştir. Modelin temel dokümanı niteliğinde olan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metninde bu beceri ve eğilimlerle ilgili kapsamlı açıklayıcı bilgilere ve süreç bileşenlerine yer verilmiştir. Bu araştırmanın amacı Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programını alan becerilerine yer verilme boyutuyla incelemektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma çerçevesinde Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni ve Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programı temel araştırma materyalleri olarak incelenmiş ve söz konusu dokümanlardan alan becerilerine ilişkin elde edilen bulgular uygun kategori ve temalar altında organize edilerek yorumlanmış ve sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarih öğretimi, 2024 Tarih Dersi Öğretim Programı, Tarih alan becerileri, Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM).

GİRİŞ

Günümüzün hızla değişen dünyasında toplumların ve devletlerin eğitim sistemlerinden beklentileri de değişmekte ve çeşitlenmektedir. Bu çerçevede eğitimin geleneksel bilgi aktarma işlevi yerini hızla, bireyleri her geçen gün daha da çeşitlenen bilgi kaynaklarından sağlıklı ve

güvenilir seçimler yaparak doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma ve kullanma becerileriyle donatmayı hedefleyen beceri temelli bir anlayışa terk etmektedir. Eğitimin amaç ve işlevine yönelik bu paradigma değişimi eğitim sistemlerinin genel amaç ve yapıları gibi ayrı ayrı derslerin amaçlarını ve buna bağlı olarak da öğrenme-öğretme süreçlerinin tasarımı, ölçme ve değerlendirme yöntem ve teknikleri, öğrenme-öğretme sürecinde öğretmen ve öğrencilerin rol ve görevleri gibi pek çok unsuru etkilemekte ve dönüştürmektedir. Bu değişim etkisini tarih öğretimi üzerinde de göstermiş ve dünyada 1970’li yıllardan itibaren tarih öğretiminin amaçlarında önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Bu kapsamda o zamana kadar dünyada yaygın olarak kullanılan ve öğrencilere salt tarihsel bilgi aktarılmasını yeterli gören geleneksel tarih öğretimi yaklaşımı yerine tarihsel bilginin yanında birtakım beceriler de kazandırmayı öngören bir anlayış ön plana geçmeye başlamıştır. Tarih öğretimine yönelik bu yeni bakış açısının etkisiyle İngiltere’de tarih dersi öğretim programları öğrencilerde sorgulama becerisi başta olmak üzere temel ve tarihsel düşünme becerilerini geliştirmeye olanak sağlayacak şekilde yeniden hazırlanmıştır (Demircioğlu, 2014: 35).

Türkiye’de de tarih öğretim sisteminin sadece bilgi aktarmayı göz önünde tuttuğu ve ezberci eğitim anlayışını yansıttığına yönelik eleştiriler özellikle 2000’li yılların başlarında yoğunluk kazanmıştır (Akşin, 1995; Safran, 2002; Tekeli, 2002; Dinç, 2006; Tekeli, 2007; Turan, 2016a). Eleştirilere göre tarih dersleri beceri ve değer öğretiminde önemli bir potansiyele sahipti ancak bu potansiyelden yeterli düzeyde yararlanılamıyordu. Bu eleştirilerin de etkisiyle Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) eğitim sisteminde öğrenci merkezli bir yaklaşım olan yapılandırmacılığı esas alan yeni bir modele geçerek öğretim programları ile ders kitaplarını bu modele uygun olarak yeniden hazırlamıştır. Bu kapsamda liselerde okutulan tarih dersleri için de yeni anlayışa uygun öğretim programları hazırlanarak 2008-2009 eğitim-öğretim yılından itibaren kademeli olarak uygulanmıştır (MEB, 2007; MEB, 2008a; MEB, 2008b; MEB, 2009). Yapılandırmacı anlayışa göre hazırlanan sosyal bilgiler ve tarih dersi öğretim programlarında daha önceki öğretim programlarının aksine öğrencilere bilgi ve becerilerin bir arada ve dengeli bir şekilde kazandırılması göz önünde tutulmuş; böylece tarih öğretim sisteminin en fazla eleştirilen yönlerinden olan ezberci eğitimden öğrenci merkezli ve etkinlik temelli bir yaklaşıma geçilmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır.

Yapılandırmacı anlayışa göre hazırlanan tarih dersi öğretim programlarında tarih dersleri kapsamında öğrencilere kazandırılması hedeflenen temel beceriler ve tarihsel düşünme becerilerine ilk kez yer verilmiş; aynı şekilde öğretim programının genel amaçları içerisinde de öğrencilere tarihçilik becerileri kazandırma anlamında disiplin içi amaçlara yer verilmiştir. Böylece bu öğretim programlarında genel olarak bilgi-beceri, disiplin içi-disiplin dışı ve yerellik-evrensellik arasında bir denge gözetilmeye çalışılmıştır (Turan, 2015: 149-150). Hatta bu dönemde hazırlanan sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer verilen dokuz öğrenme alanından birisi “zaman, süreklilik ve değişim” olarak belirlenmiştir (Akbaba, 2020: 218). Yapılandırmacı yaklaşıma göre hazırlanan 2007 Tarih Dersi Öğretim Programında “Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma”, “eleştirel düşünme”, “yaratıcı düşünme”, “iletişim kurma”, “araştırma-sorgulama”, “sorun çözme”, “bilgi teknolojilerini kullanma”, “girişimcilik”,

“gözlem yapma” şeklindeki dokuz temel becerinin yanı sıra “değişim ve sürekliliği algılama”, “mekânı algılama” ve “sosyal katılım” olmak üzere üç alana özgü beceri ve ayrıca “kronolojik düşünme”, “tarihsel kavrama”, “tarihsel analiz ve yorum”, “tarihsel sorun analizi ve karar verme” ve “tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma” olmak üzere beş tarihsel düşünme becerisine yer verilmiştir (MEB, 2007: 10). Öğretim programlarında tarihsel düşünme becerileriyle ilgili bölüm Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) bulunan Okullarda Tarih Ulusal Merkezi’nin [National Center for History in the Schools] web sitesinde yer alan “Historical Thinking Standards” bölümünden Türkçeye çevrilerek alınmıştır. Bu dönemde yayınlanan tüm tarih dersi öğretim programlarında bu beş tarihsel düşünme becerisine yer verilmiştir. Öğretim programlarında tarihsel düşünme becerilerine yer verilmek suretiyle öğrencilerde tarihsel düşünmenin geliştirilmesi yani tarihi anlamaları, geçmiş hakkında yorum yapabilmeleri ve geçmişle bugün arasında bağlantılar kurabilmelerinin sağlanması amaçlanmıştır (Dilek, 2007). Ancak tarih dersi öğretim programlarında yukarıda bahsedildiği gibi tarihsel becerilere önemli yer ayrılmasına rağmen konuyla ilgili olarak yapılan araştırmalar bu becerilerin öğrencilere yeterli düzeyde kazandırılmadığını ortaya koymaktadır (Demircioğlu, 2009; Aktekin & Ceylan, 2012; Turan, 2016b).

2007 yılında uygulanmaya başlanan tarih dersi öğretim programları 2017 yılına kadar uygulanmıştır. Aynı yıl MEB yeni öğretim programı hazırlayarak 2017-2018 öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır. Bu öğretim programında programın bireysel farklılıkları dikkate alan, değer ve beceri kazandırma hedefli, sade ve anlaşılır bir yapıda hazırlandığı belirtilmiştir: *“Böylelikle üst bilişsel becerilerin kullanımına yönlendiren, anlamlı ve kalıcı öğrenmeyi sağlayan, sağlam ve önceki öğrenmelerle ilişkilendirilmiş, diğer disiplinlerle ve günlük hayatla değerler, beceriler ve yetkinlikler çevresinde bütünleşmiş bir öğretim programları toplamı oluşturulmuştur.”* (MEB, 2018: 1). Bu öğretim programında Türkiye Yeterlilikler Çerçevesinde belirlenen sekiz anahtar yetkinlik kısaca açıklanmıştır. Öğretim programında yer verilen yetkinlikler şunlardır: “Anadilde iletişim”, “yabancı dillerde iletişim”, “matematiksel yetkinlik ve bilim/teknolojide temel yetkinlikler”, “dijital yetkinlik”, “öğrenmeyi öğrenme”, “sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler”, “inisiyatif alma ve girişimcilik” ve “kültürel farkındalık ve ifade” (MEB, 2018: 7). Bu öğretim programında öğretim programının özel amaçları çerçevesinde de öğrencilere tarihsel anlayış, bakış açısı ve tarihçilik becerileri kazandırmaya yönelik amaçlara yer verilmiştir. Bu öğretim programında “alana özgü yeterlilik ve beceriler” başlığı altında “kronolojik düşünme becerisi”, “tarihsel kavrama becerisi”, “neden-sonuç ilişkisi kurma becerisi”, “değişim ve sürekliliği algılama becerisi”, “tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma becerisi”, “tarihsel analiz ve yorum becerisi”, “tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisi” ve “geçmişe geçmişteki insanların bakış açısıyla bakabilme becerisi” veya “tarihsel empati” ile ilgili açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir (MEB, 2018: 13-17). Öğretim programında yetkinlik ve becerilerle ilgili teorik düzeyde bilgilere yer verilmekle birlikte kazanım tablosu üzerinde beceriler kazanımlarla ilişkilendirilmediği gibi söz konusu becerilerin kazandırılmasında kullanılacak yöntem-teknik ve etkinlik önerilerine de yer verilmemiştir.

Son olarak MEB 2024 yılı Nisan ayında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli (TYMM) olarak adlandırdığı yeni bir eğitim modelini yürürlüğe koymuş ve tüm eğitim kademelerinde uygulanan öğretim programlarını bu modele uygun olarak yeniden hazırlamıştır. “Köklerden Geleceğe” şeklinde formüle edilen bu modelin temel özellikleri Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni ismiyle yayınlanan belgede ayrıntılı olarak açıklanmıştır (MEB, 2024a). TYMM kapsamında hazırlanan Tarih Dersi (9, 10 ve 11. Sınıflar) Öğretim Programı 2024-2025 eğitim ve öğretim yılından itibaren 9. sınıflardan başlayarak kademeli bir şekilde uygulanmıştır.

Bu araştırmanın amacı Tarih Dersi (9, 10 ve 11. Sınıflar) Öğretim Programının programda yer verilen alan becerileri boyutuyla incelenmesidir. Araştırmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. “*Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.*” (Yıldırım & Şimşek, 2003: 140). Bu araştırmada da MEB tarafından hazırlanan Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni (Ortak Metin) ile Tarih Dersi (9, 10 ve 11. Sınıflar) Öğretim Programı doküman analizine tâbi tutulmuş; elde edilen veriler betimsel analiz tekniği ile analiz edilmiş ve oluşturulan kategori ve alt kategoriler altında organize edilerek yorumlanmış ve sunulmuştur.

BULGULAR

1. Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinde Beceriler Çerçevesi

TYMM’de beceri eğitimi önemli ölçüde MEB Ortaöğretim Genel Müdürlüğü ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu’nun (UNICEF) iş birliği ile hazırlanan K12 Beceriler Çerçevesi Türkiye Bütüncül Modeline dayalı olarak ele alınmış ve model kapsamındaki öğretim programlarında geniş yer ayrılmıştır. Beceri eğitimi öğretim programlarının temeli olarak görülerek kavramsal beceriler, alan becerileri, eğilimler, sosyal-duygusal öğrenme becerileri ve okuryazarlık becerilerine yer verilmiştir. Modelin ayrıca programlar arası ilişkiler ve beceriler arası ilişkiler boyutlarında da beceri eğitimine yer verilmiştir.

TYMM Öğretim programlarının “beceriler çerçevesi” aşağıda çizelge halinde (Çizelge 1) gösterilmiştir.

Çizelge 1. TYMM Öğretim Programlarında Beceriler Çerçevesi

Kavramsal Beceriler	Alan Becerileri	Eğilimler	Sosyal-Duygusal Öğrenme Becerileri	Okuryazarlık Becerileri
Temel Beceriler	Türkçe	Benlik Eğilimleri	Benlik Becerileri	Bilgi Okuryazarlığı
Bütünleşik Beceriler	Matematik	Sosyal Eğilimler	Sosyal Yaşam Becerileri	Dijital Okuryazarlık
Üst Düzey Düşünme Beceriler	Fen Bilimleri	Entelektüel Eğilimler	Ortak/Birleşik Beceriler	Finansal Okuryazarlık
	Sosyal Bilimler			Görsel Okuryazarlık
				Kültür Okuryazarlığı
				Vatandaşlık
				Okuryazarlığı
				Veri Okuryazarlığı

Kaynak: MEB, 2024a

Alan becerileri belirli bir bilgi alanına özgü becerilerdir. Türkiye Yüzyılı Eğitim Modelinde alan becerileri; *“kavramsal ve sosyal-duygusal öğrenme becerileri ile alana ait kavram ve bilgilerin bütününi içeren beceriler”* ya da kısaca *“disipline özgü şekilde yapılandırılan beceriler”* (MEB, 2024a: 13) şeklinde tanımlanmaktadır. K12 Beceriler Çerçevesi Bütüncül Modelinde olduğu gibi TYMM’de de alan becerileri Türkçe, matematik, fen bilimleri ve sosyal bilimler olmak üzere dört alanda yapılandırılmış ve bu becerilerin süreç bileşenleri de belirlenmiştir. Ortak Metinde alan becerilerinin kavramsal becerileri ve/veya alana özgü bütünlük becerileri kapsayacak şekilde yapılandırıldığı; bu yönüyle alan becerilerinin, kavramsal becerileri ve/veya alana özgü bütünlük becerileri kapsayan ve bu becerilerin süreç bileşenlerini de içeren yapılar olduğu ifade edilmiştir (MEB, 2024a: 24).

TYMM’nin sosyal bilimler alan becerileri boyutu K12 Beceriler Çerçevesi Bütüncül Modelinde yer verilen becerilerde bazı değişiklikler yapılarak oluşturulmuştur. Örneğin K12 Beceriler Çerçevesinde yer almayan *“tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisi”* TYMM’ye eklenmiş; *“coğrafi içerikli tablo grafik, şekil ve diyagram becerisi”* *“coğrafi”* ibaresi çıkarılmak suretiyle daha da genelleştirilmiş; *“kanıt kullanma”* becerisi ise *“kanıta dayalı sorgulama ve araştırma becerisi”* şeklinde öğretim programlarına alınmıştır. TYMM’de sosyal bilimler alan becerilerinin belirlenmesi ile ilgili şu açıklamaya yer verilmiştir: *“yerli ve yabancı literatür, alanın kendine özgü yapısı ve çağın gereklilikleri göz önünde bulundurularak yirmi birinci yüzyıl becerileri ile de güçlü ilişkileri olan on yedi alan becerisi belirlenmiştir.”* (MEB, 2024b: 34).

TYMM’de yer verilen sosyal bilimler alan becerileri şunlardır:

1. Zamana algılama ve kronolojik düşünme becerisi
2. Kanıta dayalı sorgulama ve araştırma becerisi,
3. Tarihsel empati becerisi,
4. Değişim ve sürekliliği algılama becerisi,
5. Sosyal katılım becerisi,
6. Girişimcilik becerisi,
7. Mekânsal düşünme becerisi,
8. Coğrafi sorgulama becerisi,
9. Coğrafi gözlem ve saha çalışması becerisi,
10. Harita becerisi,
11. Tablo, grafik, şekil ve/veya diyagram becerisi,
12. Mantıksal muhakeme becerisi,
13. Felsefi sorgulama becerisi,
14. Felsefi muhakeme becerisi,
15. Felsefi düşünce ortaya koyma becerisi,

16. Eleştirel sosyolojik düşünme becerisi,
17. Tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisi

TYMM’nde sosyal bilimeler alan becerileri kapsamında belirlenen on yedi beceri sosyal bilim disiplinleriyle ilişkisi boyutuyla değerlendirildiğinde; “zamanı algılama ve kronolojik düşünme becerisi”, “kanıta dayalı sorgulama ve araştırma becerisi”, “tarihsel empati becerisi”, “değişim ve sürekliliği algılama becerisi” ve “tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisinin” doğrudan tarih disipliniyle ilgili ve tarih öğretimi kapsamında olduğu söylenebilir. Diğer alan becerileri daha çok coğrafya, felsefe ve sosyoloji disiplinleri ile ilgili olmakla birlikte girişimcilik ve tablo, grafik, şekil ve diyagram becerileri örneğinde olduğu gibi birçok disiplinle aynı anda ilgili görülebilecek beceriler de bulunmaktadır.

Ortak Metinde yer verilen bu sosyal bilimler alan becerilerinden “kanıta dayalı sorgulama ve araştırma”, “zamanı algılama ve kronolojik düşünme”, “tarihsel empati”, “değişim ve sürekliliği algılama”, “mekânsal düşünme”, “sosyal katılım” ve “tarihsel sorun analizi ve karar verme” becerilerine 2024 Tarih Dersi Öğretim Programının “alan becerileri” boyutunda yer verilmiştir. Bu becerilerin yanı sıra öğretim programının “beceriler arası ilişkiler” boyutunda da “coğrafi sorgulama”, “harita becerisi”, “felsefi muhakeme becerisi”, “tablo, grafik, şekil ve/veya diyagram becerisi”, “eleştirel sosyolojik düşünme becerisi” ve/veya bu becerilerin bütünleşik becerilerine yer verilmiştir.

2024 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programında doğrudan programın “alan becerileri” boyutunda yer verilen yukarıda belirtilen yedi alan becerisi ile ilgili Tam Metine dayalı olarak aşağıda kısaca bilgi verilmiştir.

Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme Becerisi

Ortak Metinde zamanı algılama ve kronolojik düşünme becerisi; “*En temelde tarihsel olay, dönem ve aktörleri zamanın içine yerleştirmeye ve zaman içinde ardışık bir şekilde sıralamaya katkı sağlayan; farklı olay ve dönemlerin birbirleriyle ilişkisini tanımayı kolaylaştıran, bir olayın kısa ve uzun süreli sonuçlarını karşılaştırmayı sağlayan bir beceri*” şeklinde tanımlanmıştır (MEB, 2024a: 34). Bu beceri “karşılaştırma”, “dönüştürme”, “sıralama” ve “değerlendirme” olmak üzere dört bütünleşik beceriden oluşmaktadır.

Kanıtı Dayalı Sorgulama ve Araştırma Becerisi

Ortak Metin kitapçığında kanıtı dayalı sorgulama ve araştırma becerisiyle ilgili olarak şu açıklamaya yer verilmiştir: “*Tarihçilerin araştırma, sorgulama, analiz ve yorumlama süreçlerinin öğrenciye tanıtılmasını ve öğrencide bu süreçlere ilişkin deneyim ve becerilerin oluşturulmasını ve bu süreçlerde tarihsel kaynakların nasıl kullanılacağını ifade eder.*” (MEB, 2024a: 35). Bu beceri; “meraka dayalı soru sorma”, “kaynaklardan bilgi toplama”, “kaynağı inceleme”, “kaynağı sorgulama”, “kaynağı yorumlama” ve “kanıta dayalı ürün oluşturma ve paylaşma” olmak üzere altı bütünleşik beceriden oluşmaktadır.

Tarihsel Empati Becerisi

Tarihsel empati becerisi, *“Tarihteki kişileri/olayları ya da tarihsel kişiliklerin faaliyetlerini/davranışlarını kendi zamanının eşsiz şartları içinde değerlendirmeyi ifade eder”* (MEB, 2024a: 36). Bu beceri; “yorumlama”, “tarihsel bağlamsallaştırma” ve “yapılandırma” olmak üzere üç bütünlük beceriden oluşmaktadır.

Değişim ve Sürekliliği Algılama Becerisi

Değişim ve sürekliliği algılama becerisi; *“Tarihin herhangi bir döneminde bazı şeylerin devam ettiğini ve bazılarının ise nasıl değiştiğini açıklayabilme, zaman içindeki değişimi ilerleme-gelişme veya gerileme-bozulma şeklinde değerlendirebilme”* (MEB, 2024a: 36) anlamına gelmektedir. Bu beceri, “karşılaştırma”, “sıralama”, “değişim ve sürekliliği neden ve sonuçlarıyla yorumlama”, “sentezleme” ve “değişim ve sürekliliğin geleceğine yönelik kanıt, gözleme ve/veya deneyime dayalı öngöründe bulunma” şeklindeki beş bütünlük beceriden oluşmaktadır.

Sosyal Katılım Becerisi

Ortak Metinde sosyal katılım becerisi; *“öğrencilerin hem kendini hem de yakın çevresini etkileyen konularla ilgili bilgi sahibi olmasının yanında ihtiyaçların giderilmesinde sosyal grup çatısına dâhil olarak fikir üretmekten eyleme geçilme süreci”* (MEB, 2024a: 37). Olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bu beceri üretilen fikirleri çevredekilere iletme; fikirle ilgili görüşme, tartışma ve planlama yapma; uzlaşmaya varma ve eylemde bulunma faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu beceri; “sorgulama”, “sosyal temas oluşturma”, “grup dinamiğini sağlama”, “fikir üretme”, “müzakere etme” ve “fikri eyleme dönüştürme” şeklindeki altı bütünlük beceriden oluşmaktadır.

Mekânsal Düşünme Becerisi

Ortak Metinde mekânsal düşünme becerisi ile ilgili şu ifadeler yer verilmiştir: *“Mekân kavramlarını bilme, temsil araçlarını kullanma ve akıl yürütme süreçlerini uygulama şeklinde üç unsurun yapıcı bir bileşimini ifade eder. Bu beceri; insanların dünyayı modellemek (gerçek ve teorik), problemleri yapılandırmak, yapılandırdıkları problemlere cevap ve çözümler bulmak için mekânı kullanmalarını sağlar.”* (MEB, 2024a: 39). Bu alan becerisi; “konum algılama”, “mekânın coğrafi koşullarını tanımlama”, “mekânsal bağlantıları çözümlenme”, “mekânları karşılaştırma”, “mekânsal etkiyi sorgulama”, “mekânsal bölge belirleme/çizme”, “mekânsal hiyerarşiyi çözümlenme”, “mekânsal geçiş ile ilgili çıkarımda bulunma”, “mekânsal analogi yapma”, “mekânsal deseni algılama” ve “mekânda desenlenen farklı coğrafi olay, olgu, konu veya mekânları çözümlenme” olmak üzere on bir bütünlük beceriden oluşmaktadır.

Tarihsel Sorun Analizi ve Karar Verme Becerisi

Tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisi; *“geçmişteki bir sorunu tarihsel bağlamında ve olayı yaşayan insanların gözünden değerlendirerek dönemin şartları içinde neler yapılabileceğini analiz etme ve karar verme becerisi”* (MEB, 2024a: 48) anlamını taşımaktadır.

Bu beceri; “tarihsel sorunu belirleme ve çözümlenme” ve “tarihsel soruna alternatif çözüm üretme ve değerlendirme” şeklinde iki bütünlük beceriden oluşmaktadır.

2. 2024 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programında Beceriler Çerçevesi ve Alan Becerileri

2024 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programında, programın temel amacının insanı ve onun faaliyetlerini geçmiş-bugün-gelecek bağlamında anlamlandırabilmek için gerekli bilgi, beceri ve değerlerle donanmış tarih okuyazarı bireyler yetiştirmek olduğu belirtilmek ve bu amaca yönelik olarak beceri temelli bir yaklaşımla hazırlandığı belirtilmektedir:

“Tarih dersi öğretim programının geliştirilme sürecinde köklü bir anlayış değişikliğine gidilmiştir. Bu doğrultuda programda bireyin hem kendi hayatıyla hem de içinde yaşadığı toplumla ilişkisini dikkate alan bir yapı oluşturulmuş, bilgi aktarımı odaklı tarih öğretiminden beceri temelli tarih öğretimine geçilmiştir. Beceri temelli öğretimin etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesi adına öğretim programında sadeleştirmeye gidilmiş, siyasi tarihin yanı sıra insanı öne çıkaran sosyal tarih konuları da önemsenmiştir.” (MEB, 2024b: 4).

Öğretim programının temel yaklaşımı ve özel amaçlarıyla ilgili bölümünde de öğretim programının çatısı oluşturulurken Modelde yer alan sosyal bilimler alan becerileri, kavramsal beceriler, eğilimler, sosyal-duygusal öğrenme becerileri, değerler ve okuyazarlık becerilerinin kullanıldığı belirtilmektedir. Öğretim programında yer verilen on beş özel amaçtan iki tanesinin beceri kazandırmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır: “*Tarihsel bilginin inşa sürecinde tarihçilerin esas aldığı yöntemleri uygulamaları*”, “*Tarihi öğrenirken ve araştırırken ihtiyaç duydukları teknolojileri etkin bir şekilde kullanmaları*” (MEB, 2024b: 5).

Öğretim programının “öğrenme-öğretme uygulamaları başlığı altında yer alan açıklamalarda da öğretim programının bu boyutunda beceri öğretimine önem verildiği; kavramsal beceriler, okuyazarlık becerileri ve sosyal-duygusal öğrenme becerileriyle birlikte işe koşulan alan becerilerinin içeriğin öğrencilere öğretilmesi sürecinde kullanılacak öğretim kuram, model, strateji, yöntem, teknik ve materyalleri ile ölçme ve değerlendirme araç ve yöntemlerinin belirlenmesinde önemli rol oynadığı belirtilmiştir (MEB, 2024b: 10).

Tarih dersi öğretim programında alan becerilerine “alan becerileri” ve “beceriler arası ilişkiler” olmak üzere iki boyutta yer verilmiştir. Öğretim programının en başında ünite ismi, ünite ile ilgili açıklama ve ders saati süresinden hemen sonra gelmek üzere “alan becerileri” başlığı altında ünite kapsamında kazandırılması hedeflenen alan becerileri belirtilmiştir. Aşağıda öğretim programının alan becerileri boyutunda tüm sınıf düzeylerinde öğrenme alanı/ ünite kapsamında yer verilen alan becerileri veya süreç bileşenleri çizelge halinde (Çizelge 2) gösterilmiştir.

Çizelge 2. 2024 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programında Sınıflar Düzeyinde Yer Verilen Alan Becerileri

Sınıf	Alan Becerileri
9	SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.3. Kaynağı İnceleme), SBAB1. Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme

	(KB2.17. Değerlendirme), SBAB1. Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme (KB2.17. Değerlendirme), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama), SBAB3. Tarihsel Empati (KB2.14. Yorumlama, SBAB3.1. Tarihsel Bağlamsallaştırma, KB.2.13. Yapılandırma), SBAB4. Değişim ve Sürekliliği Algılama (SBAB5.2. Değişim ve Sürekliliği Neden ve Sonuçlarıyla Yorumlama), SBAB7. Mekânsal Düşünme [SBAB7.5. Mekânsal Bir Objenin Etraf ta Meydana Getirdiği Etkiyi Sorgulama (Aura-Etki)], SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.1. Meraka Dayalı Soru Sorma, SBAB2.2. Kaynaklardan Bilgi Toplama, SBAB2.3. Kaynağı İnceleme, SBAB2.4. Kaynağı Sorgulama, SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama, SBAB2.6. Kanıta Dayalı Ürün Oluşturma ve Paylaşma)
10.	SBAB1. Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme (KB2.7. Karşılaştırma), SBAB4. Değişim ve Sürekliliği Algılama (SBAB5.2. Değişim ve Sürekliliği Neden ve Sonuçlarıyla Yorumlama), SBAB1. Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme (KB2.17. Değerlendirme), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.4. Kaynağı Sorgulama), SBAB5. Sosyal Katılım (SBAB5.3. Fikir Üretme), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama), SBAB5. Sosyal Katılım (SBAB5.4. Müzakere Etme), SBAB3. Tarihsel Empati (SBAB3.1. Tarihsel Bağlamsallaştırma), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.1. Meraka Dayalı Soru Sorma, SBAB2.2. Kaynaklardan Bilgi Toplama, SBAB2.3. Kaynağı İnceleme, SBAB2.4. Kaynağı Sorgulama, SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama, SBAB2.6. Kanıta Dayalı Ürün Oluşturma ve Paylaşma)
11	SBAB1. Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme (KB2.17. Değerlendirme), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama), SBAB4. Değişim ve Sürekliliği Algılama (SBAB4.2. Değişim ve Sürekliliği Neden ve Sonuçlarıyla Yorumlama), SBAB4. Değişim ve Sürekliliği Algılama (SBAB5.2. Değişim ve Sürekliliği Neden ve Sonuçlarıyla Yorumlama), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama), SBAB17. Tarihsel Sorun Analizi ve Karar Verme (SBAB17.1. Tarihsel Sorunu Belirleme ve Çözümleme, SBAB17.2. Tarihsel Soruna Alternatif Çözüm Üretme ve Değerlendirme), SBAB3. Tarihsel Empati (SBAB3.1. Tarihsel Bağlamsallaştırma), SBAB3. Tarihsel Empati (KB2.14. Yorumlama, SBAB3.1. Tarihsel Bağlamsallaştırma, KB.2.13. Yapılandırma), SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.1. Meraka Dayalı Soru Sorma, SBAB2.2. Kaynaklardan Bilgi Toplama, SBAB2.3. Kaynağı İnceleme, SBAB2.4. Kaynağı Sorgulama, SBAB2.5. Kaynağı Yorumlama, SBAB2.6. Kanıta Dayalı Ürün Oluşturma ve Paylaşma)

Kaynak: MEB, 2024b

Çizelge 2’de de görüldüğü gibi 2024 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programının “alan becerileri” boyutunda farklı sınıf düzeylerinde yedi farklı sosyal bilimler alan becerilerine ve/veya bu becerilerin bütünleşik becerileri ile süreç bileşenlerine yer verilmiştir. Bu alan becerileri “kanıta dayalı sorgulama ve araştırma”, “zamanı algılama ve kronolojik düşünme”, “tarihsel empati”, “değişim ve sürekliliği algılama”, “mekânsal düşünme”, “sosyal katılım” ve “tarihsel sorun analizi ve karar verme” becerileridir. Öğretim programında en sık “kanıta dayalı sorgulama ve araştırma becerisine” yer verilirken (11 kez), en az “tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisi” ile “mekânsal düşünme becerisine” (1’er kez) yer verilmiştir.

Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programında “beceriler arası ilişkiler” boyutunda da alan becerileri ve/veya bütünleşik becerilerine yer verilmiştir. Öğretim programında beceriler arası ilişkiler; “*öğrenme çıktılarında doğrudan yer verilmeyen ancak bu öğrenme çıktılarındaki beceriler ilişkilendirilerek öğrenme öğretme yaşantılarında yer verilen alan becerileri ve kavramsal beceriler*” (MEB, 2024b: 14) olarak tanımlanmıştır. Öğretim programının beceriler arası ilişkiler boyutunda yer verilen alan becerileri ve/veya bütünleşik becerileri aşağıda çizelge halinde (Çizelge 3) gösterilmiştir.

Çizelge 3. Ortaöğretim tarih Dersi Öğretim Programının Beceriler Arası İlişkiler Boyutunda Yer verilen Alan Becerileri ve/veya Bütünleşik Beceriler.

Sınıf	Beceriler Arası İlişkiler
9	SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.2. Kaynaklardan Bilgi Toplama, SBAB2.3. Kaynağı İnceleme, SBAB2.4. Kaynağı Sorgulama), KB3.1. Karar Verme, SBAB1. Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme, (SBAB1.1. Dönüştürme, KB2.7. Karşılaştırma), SBAB2.3. Kaynağı İnceleme, SBAB8.4. Coğrafi

	Bilgileri Çözümleme, SBAB10.3. Haritadan Çıkarım Yapma, KB3.1. Karar Verme, KB3.2. Problem Çözme, KB3.3. Eleştirel Düşünme SBAB1. Zamanı Algılama ve Kronolojik Düşünme (SBAB1.1. Dönüştürme, SBAB1.2. Sıralama, KB2.7. Karşılaştırma), SBAB10.2. Haritayı Çözümleme, KB2.5. Sınıflandırma, KB3.1. Karar Verme
10	SBAB10.3. Haritayı Çözümleme, KB3.1. Karar Verme, SBAB2.1. Meraka Dayalı Soru Sorma, KB3.3. Eleştirel Düşünme, SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma (SBAB2.3. Kaynağı İnceleme), SBAB7. Mekânsal Düşünme (SBAB7.5. Mekânsal Etkiyi Sorgulama), SBAB10.3. Haritayı Çözümleme, SBAB14. Felsefi Muhakeme (SBAB14.2. Felsefi Düşünce ve Argümanları Değerlendirme), KB3.1. Karar Verme, KB3.3. Eleştirel Düşünme, SBAB2. Kanıta Dayalı Sorgulama ve Araştırma, SBAB10.3 Haritayı Çözümleme, SBAB11.1.Tablo, Grafik, Şekil ve Diyagram Okuma ve Yorumlama, KB3.1. Karar Verme, KB3.2. Problem Çözme, KB3.3. Eleştirel Düşünme
11	SBAB7. Mekânsal Düşünme (SBAB7.11. Aynı Haritada Desenlenen Farklı Coğrafi Olay, Olgu, Konu veya Mekânları Çözümleme), SBAB10.1. Harita Okuma, SBAB11.1. Tablo, Grafik, Şekil ve Diyagram Okuma ve Yorumlama, KB3.1. Karar Verme, KB3.2. Problem Çözme, SBAB4.2. Değişim ve Sürekliliği Neden ve Sonuçlarıyla Yorumlama, SBAB16. Eleştirel Sosyolojik Düşünme (SBAB16.2. Sorgulama), SBAB11.1. Tablo, Grafik, Şekil ve Diyagram, KB3.1. Karar Verme, KB3.2. Problem Çözme, KB3.3. Eleştirel Düşünme, SBAB10.3. Haritadan Çıkarım Yapma, SBAB11.1. Tablo, Grafik, Şekil ve Diyagram Okuma ve Yorumlama, KB2.7. Karşılaştırma, KB3.1. Karar Verme, KB3.2. Problem Çözme

Kaynak: MEB, 2024b

Çizelge 3’te de görüldüğü üzere öğretim programının “beceriler arası ilişkiler” boyutunda “kanıta dayalı sorgulama ve araştırma”, “zamanı algılama ve kronolojik düşünme”, “değişim ve sürekliliği algılama”, “coğrafi sorgulama”, “harita”, “mekânsal düşünme”, “tablo, grafik, şekil ve diyagram”, “felsefi muhakeme”, “eleştirel sosyolojik düşünme” sosyal bilimler alan becerilerinin yanı sıra “anlam oluşturma” Türkçe alan becerileri ve/veya bütünleşik becerilerine yer verilmiştir. Öğretim programının bu boyutunda ayrıca “karar verme”, “problem çözme” ve “eleştirel düşünme” şeklindeki üst düzey düşünme becerilerine de yer verilmiştir.

2024 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programının sonunda ek olarak tarih öğretmenlerinin derslerde öğrencilere tarihsel alan becerilerini kazandırma sürecinde yararlanabilecekleri “Tarihsel Empati Formu”, “Tarihsel Kaynak/Kanıt Analiz Formu”, “Değişim ve Süreklilik Formu”, “Bildiklerim, Merak Ettiklerim”, “Öğrendiklerim ve Hissettiklerim Formu” ve iki farklı formatta “Tarihsel Bakış Açısı Formu” olmak üzere altı farklı materyal örneğine yer verilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye’de öğretim programlarında beceri eğitiminin programın temel bir bileşeni olarak kabul edilerek yer verilmesi 2004-2005 öğretim yılından itibaren yapılandırmacı anlayışa geçişle birlikte mümkün olmuştur. Yapılandırmacı anlayışa uygun olarak hazırlanan öğretim programlarında hem her ders için ortak olarak kabul edilen ve öğretim programlarında yer verilen temel becerilere, hem de derse özgü beceriler olan alan becerilerine yer verilmiştir. Bu kapsamda 2008-2009 öğretim yılından itibaren kademeli bir şekilde uygulanmaya başlayan lise tarih dersi öğretim programlarında “Türkçeyi doğru, etkili ve güzel kullanma”, “eleştirel düşünme”, “yaratıcı düşünme”, “iletişim kurma”, “araştırma-sorgulama”, “sorun çözme”, “bilgi teknolojilerini kullanma”, “girişimcilik”, “gözlem yapma” şeklindeki dokuz temel becerinin yanı sıra “değişim ve sürekliliği algılama”, “mekânı algılama” ve “sosyal katılım” şeklindeki üç alan becerisi ve ayrıca “kronolojik düşünme”, “tarihsel kavrama”, “tarihsel analiz

ve yorum”, “tarihsel sorun analizi ve karar verme” ve “tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma” olmak üzere beş tarihsel düşünme becerisine yer verilmiştir.

2017 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programında alana özgü yeterlik ve beceriler olarak nitelendirilen “kronolojik düşünme becerisi”, “tarihsel kavrama becerisi”, “neden-sonuç ilişkisi kurma becerisi”, “değişim ve sürekliliği algılama becerisi”, “tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma becerisi”, “tarihsel analiz ve yorum becerisi”, “tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisi” ve “geçmişe geçmişteki insanların bakış açısıyla bakabilme becerisi/tarihsel empati” olmak üzere sekiz beceri ile ilgili açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Öğretim programında bu teorik bilgilere yer verilmesine rağmen kazanım tablosunda beceriler kazanımlarla ilişkilendirilmemiş ve becerilerin kazandırılmasına yönelik yöntem-teknik ve etkinlik önerilerine yer verilmemiştir.

2024 yılında uygulanmaya başlanan TYMM ve bu model kapsamında hazırlanan öğretim programlarında önemli ölçüde K-12 Beceriler Çerçevesi Türkiye Bütüncül Modeli temel alınarak beceri eğitimine önemli yer ayrılmıştır. Öğretim programlarında beceriler çerçevesi geniş tutulmuş ve “kavramsal beceriler”, “alan becerileri”, “eğilimler”, “sosyal-duygusal öğrenme becerileri” ve “okuryazarlık becerilerine” yer verilmiştir. Modelde Türkçe, matematik, fen bilimleri ve sosyal bilimler olmak üzere dört alanda alan becerileri tanımlanmış ve bu becerilere ilgili oldukları derslerin öğretim programlarında yer verilmiştir. TYMM’de sosyal bilimler alan becerileri kapsamında “zamanı algılama ve kronolojik düşünme becerisi”, “kanıta dayalı sorgulama ve araştırma becerisi”, “tarihsel empati becerisi”, “değişim ve sürekliliği algılama becerisi”, “sosyal katılım becerisi”, “girişimcilik becerisi”, “mekânsal düşünme becerisi”, “coğrafi sorgulama becerisi”, “coğrafi gözlem ve saha çalışması becerisi”, “harita becerisi”, “tablo, grafik, şekil ve/veya diyagram becerisi”, “mantıksal muhakeme becerisi”, “felsefi sorgulama becerisi”, “felsefi muhakeme becerisi”, “felsefi düşünce ortaya koyma becerisi”, “eleştirel sosyolojik düşünme becerisi” ve “tarihsel sorun analizi ve karar verme becerisi” olmak üzere on yedi alan becerisi tanımlanmıştır. Bu alan becerilerinden “kanıta dayalı sorgulama ve araştırma”, “zamanı algılama ve kronolojik düşünme”, “tarihsel empati”, “değişim ve sürekliliği algılama”, “mekânsal düşünme”, “sosyal katılım” ve “tarihsel sorun analizi ve karar verme becerileri” ve/veya bütüncül becerilerine 2024 Tarih Dersi Öğretim Programının “alan becerileri” boyutunda yer verilmiştir. Öğretim programının “beceriler arası ilişkiler boyutunda da ayrıca “coğrafi sorgulama”, “harita”, “felsefi muhakeme becerisi”, “tablo, grafik, şekil ve/veya diyagram becerisi”, “eleştirel sosyolojik düşünme becerisine” veya bu becerilerin bütüncül becerilerine yer verilmiştir.

Sonuç olarak 2024 Ortaöğretim Tarih Dersi Öğretim Programında genelde beceri eğitimine, özel olarak ise alana özgü becerilerin eğitimine önemli yer ayrılmıştır. Programda yer verilen becerilerin öğrencilere gerçek anlamda kazandırılabilmesi ayrıca bir uzmanlık gerektirmektedir. Etkili bir beceri eğitimi ancak uygun yöntem-teknik, etkinlik ve materyallerin işe koşulmasıyla mümkün olabilir. Bu amaca yönelik olarak tarih öğretmenlerinin beceri eğitimine yönelik uygulamaya dönük hizmet içi eğitimlerden geçirilmesinin; halihazırda

öğretmenlik lisans programlarında uygulanan programlara da beceri eğitimi kazandırmaya yönelik uygulamalı derslere yer verilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akbaba, B. (2020). Investigation of chronological thinking skills of secondary school students and development of these skills based on grade level. *Education and Science*, 45 (203), 215-229.

Akşin, S. (1995). Tarih öğretimimizde temel paradigma sorunu. (Ed.: Salih Özbaran), *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 62-68.

Aktekin, S. & Ceylan D. (2012). 9. sınıf yeni tarih dersi öğretim programı ile ilgili öğretmen görüşleri. *Milli Eğitim*, 194, 253-268.

Demircioğlu, İ. H. (2009). Tarih öğretmenlerinin tarihsel düşünme becerilerine yönelik görüşleri. *Milli Eğitim*, 184, 228-239.

Demircioğlu, İ. H. (2014). *Tarih öğretiminde öğrenci merkezli yaklaşımlar*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Dilek, D. (2007). *Tarih derslerinde öğrenme ve düşünce gelişimi*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Dinç, E. (2006). Tarih eğitimcilerinin mevcut lise tarih müfredat programı ve tarih öğretiminin amaçları hakkındaki görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 7 (2), 263-276.

MEB (2007). *Tarih dersi öğretim programı (9. sınıf)*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayını.

MEB (2008a). *Tarih dersi öğretim programı (10. sınıf)*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayını.

MEB (2008b). *Çağdaş Türk ve dünya tarihi dersi öğretim programı*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayını.

MEB (2009). *Tarih dersi öğretim programı (11. sınıf)*. Ankara: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayını.

MEB (2018). *Ortaöğretim tarih dersi (9, 10 ve 11. sınıflar) öğretim programı*. <https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=344> adresinden erişilmiştir (Erişim tarihi: 20.12.2024).

MEB (2024a). *Türkiye yüzyılı maarif modeli öğretim programları ortak metni*. <https://mufredat.meb.gov.tr/> adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 01.12.2024).

MEB (2024b). *Ortaöğretim tarih Dersi Öğretim Programı (9, 10 ve 11. sınıflar)*. <https://mufredat.meb.gov.tr/> adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 01.12.2024).

Safran, M. (2002). Ortaöğretim kurumlarında tarih öğretiminin yapı ve sorunlarına ilişkin bir araştırma. *Türk Yurdu*, 22 (175), 73-79.

Tekeli, İ. (2002). *Yaratıcı ve çağdaş bir tarih eğitimi için: İlköğretimde ve liselerde tarih eğitiminin yeniden yapılandırılması konusunda kavramsal bir çerçeve*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Tekeli, İ. (2007). *Birlikte yazılan ve öğrenilen bir tarihe doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Turan, R. (2015). Tarih öğretmenlerinin lise tarih derslerinin genel amaçlarının öğrencilere kazandırılma düzeylerine ilişkin görüşleri (Ankara İli Örneği). *Turkish Journal of Educational Studies*, 2(3), 139-180.

Turan, R. (2016a). Türkiye’de tarih eğitiminde bir değişim dinamiği: Tarih Vakfı. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 3720-3749.

Turan, R. (2016b). Tarih öğretmenlerinin öğrencilere temel ve tarihsel düşünme becerilerinin kazandırılma düzeyine ilişkin görüşleri. *Journal of Turkish Studies*, 11(14), 705-730.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİNE KAYNAKLIK EDEN PROGRAMLAR: MEB TALİM VE TERBİYE KURULU KARARLARI ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME

Prof. Dr. Refik TURAN

Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

Aksaray

refikturan@aksaray.edu.tr, 05058119031

ORCID NO: [0000-0001-8369-800X](https://orcid.org/0000-0001-8369-800X)

ÖZET

Türkiye’de Sosyal Bilgiler isimli bir ders ilk defa ilkokulların 4. ve 5. sınıflarında 1968-1969; ortaokullarda ise 1973-1974 öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanmıştır. Ortaokullarda okutulan Sosyal Bilgiler dersi 1985 yılında kaldırılarak yerine Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri dersleri okutulmaya başlanmış; bu durum 1997 yılına kadar devam etmiştir. Sekiz yıllık zorunlu temel eğitime geçildiği için 1998-1999 öğretim yılından itibaren Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri kaldırılarak ilköğretim okullarının 4-7. sınıflarında Sosyal Bilgiler dersi okutulmaya başlanmıştır. İlkokullarda Sosyal Bilgiler dersinin okutulmaya başlanmasından sonra bu dersleri sınıf öğretmenleri okutmaya başlamış ve bu nedenle de sınıf öğretmeni yetiştiren okulların programlarında bu doğrultuda güncelleme gerçekleştirilmiştir. Ortaokullarda ise bu dersi, daha önce bu dersin yerine okutulan Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinde olduğu gibi süreç içerisinde eğitim enstitüsü ve yüksek öğretmen okullarının ilgili bölümlerinden mezun olanlar okutmuştur. Öğretmen yetiştirme misyonunun 1982 yılında üniversitelere devredilmesinden sonra da uzun süre eğitim fakültelerinin bünyesinde sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programları açılmamış; eğitim fakültelerin tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği lisans programlarından mezun olanlar sosyal bilgiler öğretmeni olarak da atanmıştır. Türkiye’de ilk defa sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı 1993 yılında Kastamonu Eğitim Fakültesi bünyesinde açılmıştır. Bunu 1994 yılında Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1996 yılında ise Konya Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi izlemiştir. Sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı sayısındaki asıl önemli artış 1998 yılında Yükseköğretim Kurulu’nun ilköğretim branş öğretmenlikleri için ayrı lisans programları açılmasına karar vermesi üzerine gerçekleşmiş ve aynı yıl 25 yeni program açılarak toplam program sayısı 28’e ulaşmıştır. 2024 yılı itibariyle Türkiye’de eğitim fakülteleri bünyesinde 64 sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı öğretmen yetiştirme faaliyetini sürdürmektedir. Sosyal bilgiler öğretmeni yetiştirmede izlenen yukarıda kısaca özetlenen politikalar MEB Talim ve Terbiye Kurulunun sosyal bilgiler öğretmenliği branşına kaynaklık edecek programları belirleyen kararlarına da yansımıştır. Bu çalışmada MEB Talim ve Terbiye Kurulu kararları çerçevesinde Türkiye’de sosyal bilgiler öğretmeni atamasına kaynaklık eden programlarda tarihsel süreç içerisinde meydana gelen değişim incelenmiştir. Çalışmada doküman incelemesi yönteminden yararlanılmış ve temel dokümanlar olarak ilgili MEB Talim ve Terbiye Kurulu kararları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler eğitimi, Sosyal bilgiler öğretmeni, Öğretmen yetiştirme, Öğretmen istihdamı.

GİRİŞ

Öğretmen eğitim sisteminin en önemli unsurudur. Öğretmen öğrenme öğretme sürecinin planlayıcısı, öğrenme ortamlarının düzenleyicisi ve öğrenme öğretme sürecinin yöneticisidir. Dolayısıyla öğretmenlerin sahip oldukları nitelikler eğitim sistemlerinin başarı düzeyini belirleyen en önemli etkidir. Bu da öğretmenlerin eğitiminin ve seçilmesinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Duman'a (1988: 30) göre; *“eğitim sistemleri ne kadar iyi kurulursa kurulsun; programlar ne kadar iyi hazırlanırsa hazırlansın, sistemin başarısının onu işletecek ve programları uygulayacak öğretmenlerin niteliğine bağlıdır.”* Kavcar'a (1999: 1) göre ise *“hiçbir eğitim modeli, o modeli işletecek personelin niteliğinin üzerinde hizmet üretemez ve bu nedenle de bir okul, ancak, içindeki öğretmenler kadar iyi olabilir.”*

Türkiye’de Cumhuriyet Döneminin başından itibaren öğretmenlik özel uzmanlık gerektiren bir meslek olarak kabul edilmiş; öğretmen eğitimine ve özlük haklarının geliştirilmesine önem verilmiştir. 13 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu’nda öğretmenlik *“Devletin umumî hizmetlerinden talim ve terbiye vazifesini üzerine alan müstakil sınıf ve derecelere ayrılan bir meslek”* (Resmi Gazete, 1924) olarak tanımlanmıştır. 14.6.1973 tarihinde çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda ise öğretmenlik *“Devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleği”* olarak tanımlanmış ve mesleğe hazırlığın genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon ile sağlandığı belirtilmiştir. Dolayısıyla bu kanun, öğretmenlerin yüksek öğrenim görmesini zorunlu hale getirdiği için mesleğinin gelişimi açısından önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Aynı kanunla öğretmenlik formasyonu veren üniversite ve akademiler dışındaki öğretmen yetiştiren kurumların açılması ve işletilmesi ile öğretmenlerde aranacak niteliklerin belirlenmesi ve atanması görev ve yetkisi Milli Eğitim Bakanlığına (MEB) verilmiştir (Resmi Gazete, 1973). Bu dönemde öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarının tamamına yakını MEB’e bağlı olup yatılıydılar. Dolayısıyla MEB öğretmenleri hem yetiştiriyor hem de istihdam ediyordu. Bu kurumlara kabul edilen öğrenciler, öğretmenlerinin de tavsiyesi alınarak mesleğin gerektirdiği fiziksel ve kişilik özellikler açısından seçilerek alınıyor; öğretmen adaylarına öğretmenlik meslek ruhu en iyi şekilde aşılanıyordu (Duman, 1999: 103).

1981 yılında çıkarılan Yükseköğretim Kanunu (2547 Sayı ve 6 Kasım 1981) ve bunu tamamlayan Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (41 Sayı ve 20 Temmuz 1982 tarihli) ile farklı bakanlıklara bağlı yükseköğretim kurumları üniversitelere bağlanmıştır. Bu kapsamda MEB’e bağlı öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarından 2 yıllık eğitim enstitüleri eğitim yüksekokullarına; 4 yıllık yüksek öğretmen okulları ise eğitim fakültelerine dönüştürülerek üniversite çatısı altına alınmıştır (YÖK, 2007: 37). Böylece Cumhuriyet Döneminin başından itibaren MEB’e ait olan öğretmen yetiştirme misyonu üniversitelere devredilirken öğretmenlik mesleği için aranan nitelik ve yeterliliklerin

belirlenmesi ile atanmaları önceden olduğu gibi MEB’de bırakılmıştır. Nitekim 2011 yılında çıkarılan 652 sayılı Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede de öğretmenlerin nitelikleri ve yeterliklerinin belirlenmesi ve geliştirilmesine yönelik politikaların oluşturulması görevi MEB Öğretmen Yetiştirme Genel Müdürlüğüne verilmiştir (Resmi Gazete, 2011).

Öğretmenlik mesleğine ilişkin bağımsız bir meslek kanunu olarak çıkarılan 3.2.2022 tarih ve 7354 sayılı Öğretmenlik Meslek Kanununda 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nda olduğu gibi öğretmenlik *“eğitim ve öğretim ile bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleği”* olarak tanımlanmış ve öğretmenlik mesleğine hazırlığın genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon/öğretmenlik meslek bilgisi ile sağlandığı belirtilmiştir. Kanunda öğretmen olabilmek için aranacak nitelikleri belirleme ve öğretmen istihdamı ile ilgili görev MEB’e verilmiştir *“Öğretmen adaylarında genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon/öğretmenlik meslek bilgisi bakımından aranacak nitelikler Milli Eğitim Bakanlığınca tespit olunur. Öğretmenler, öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarından ve bunlara denkliği kabul edilen yurt dışı yükseköğretim kurumlarından mezun olanlar arasından seçilir.”* (Resmi Gazete, 2022). Bu kanun yaklaşık üç yıl yürürlükte kaldıktan sonra yerine yeni bir meslek kanunu olarak 10.10.2024 tarih ve 7528 sayılı Öğretmenlik Mesleği Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunda da öğretmenlik *“genel kültür, özel alan eğitimi ve öğretmenlik meslek bilgisi bakımından hazırlığı gerektiren özel bir ihtisas mesleği”* olarak tarif edilmiş ve öğretmenlerde aranacak nitelikler ile öğretmenlik alanlarına kaynaklık teşkil edecek yükseköğretim programlarının belirlenmesi yetkisi MEB’e verilmiştir. Öğretmen istihdamına yönelik şartların da belirlendiği bu kanunda önemli bir yenilik olarak öğretmenlik mesleği yeterlilikleri çerçevesinde belirlenecek teorik ve uygulamalı derslerden oluşan dört dönemlik hazırlık eğitiminin kurulacak Akademi tarafından verilmesi ve bu eğitim sonunda başarılı olanların öğretmen olarak atanması hükmüne yer verilmiştir (Resmi Gazete, 2024).

Türkiye’de Sosyal Bilgiler dersi 1968-1969 öğretim yılından itibaren ilkokullarda, 1973-1974 öğretim yılından itibaren ise ortaokullarda okutulmaya başlanmıştır. Bu ders o zamana kadar ilkokul ve ortaokullarda okutulan Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin yerine okutulmuş ve dolayısıyla içeriği de bu üç derse ait konulardan oluşturulmuştur. Ortaokullarda okutulmaya başlanan Sosyal Bilgiler Dersi 1985 yılında kaldırılarak yerine Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri isimli dersler okutulmaya başlanmıştır. Bu uygulama 1998 yılına kadar sürmüştür; 1997 yılında zorunlu temel eğitimin sekiz yıla çıkarılması üzerine gerçekleştirilen program düzenlemeleri çerçevesinde Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri kaldırılarak yerine 4.-7. sınıflarda program bütünlüğüne dayanan haftada 3’er saat Sosyal Bilgiler dersi okutulmaya başlanmıştır (Bektaş & Turan, 2023). İlkokul ve ortaokullarda Sosyal Bilgiler dersinin okutulmaya başlanması bu dersleri okutacak öğretmenlerin yetiştirilmesi konusunu gündeme getirmiştir. İlkokullarda sınıf bütünlüğü esas alındığı için diğer dersler gibi bu dersi de sınıf öğretmenleri okuttuğundan bir süre sonra sınıf öğretmeni yetiştiren ilköğretmen okullarının ve daha sonra açılacak olan iki yıllık eğitim enstitülerinin programlarına Sosyal Bilgiler dersi ve Sosyal Bilgiler eğitimine yönelik dersler konulmaya

başlanmıştır (Turan, 2023a). Sosyal bilgiler dersinin ilk okutulmaya başlandığı andan itibaren Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin bir birleşimi olarak görülmesi, bu dersi okutacak öğretmenlerin yetiştirilmesi ile ilgili uygulamaları de etkilemiş ve uzun süre Sosyal Bilgiler öğretmeni yetiştiren programlar açmak yerine bu ihtiyacın tarih ve coğrafya öğretmeni yetiştiren bölüm mezunlarından karşılanması yoluna gidilmiştir. Eğitim fakülteleri bünyesinde sosyal bilgiler öğretmeni yetiştirmeye yönelik ilk lisans programı 1993 yılında Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi bünyesinde açılmış olup, bunu ertesi yıl Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 1996 yılında İse Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi izlemiştir. Ancak 1997 yılında zorunlu temel eğitimin sekiz yıla çıkarılması sürecinde YÖK ilköğretim okullarının ikinci kademelerinde okutulan branş derslerini okutacak öğretmenleri yetiştirecek lisans programlarının açılmasına karar verince sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarının açılması da hız kazanmıştır. 1998 yılında 25 yeni program açılarak toplam program sayısı 28'e ulaşırken her geçen yıl yeni programların açılmasıyla günümüzde sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı sayısı 64'e ulaşmıştır (Turan, 2023b: 2988-2989). Eğitim fakültelerinde sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarının mezun vermelerine kadar geçen süreçte bu dersi okutacak öğretmenler eğitim enstitülerinin sosyal bilgiler; yüksek öğretmen okullarının tarih-coğrafya ve coğrafya-tarih bölümü mezunları, eğitim fakültelerinin tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği ile fen-edebiyat fakültelerinin tarih ve coğrafya mezunları arasından atanmıştır

Bu araştırmanın amacı Türkiye'de sosyal bilgiler dersinin okutulmaya başlanmasından sonra ortaokullarda bu dersleri okutacak öğretmenlerin atanmasına kaynaklık eden branşları belirleyen Talim ve Terbiye Kurulu kararlarını incelemektir. Araştırmada doküman incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. Doküman incelemesi; *"araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar."* (Yıldırım & Şimşek, 2003: 140). Bu araştırmada da temel dokümanlar olarak 1957 yılından günümüze öğretmen atamalarında esas alınan programlar ile öğretmenlerin okutacakları derslere ilişkin MEB Talim ve Terbiye Kurulu kararları incelenmiştir. Bu araştırma MEB Talim ve Terbiye Kurulunun MEB Tebliğler Dergisinde yayınlanan ve <https://dhgm.meb.gov.tr/www/tum-sayilar/icerik/814> veri tabanında erişime açık olan kararları ile sınırlıdır.

BULGULAR

1. Ortaokullarda Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi Derslerini Okutacak Öğretmenlere İlişkin MEB Talim ve Terbiye Kurulu Kararları

Giriş bölümünde de vurgulandığı üzere Cumhuriyet Döneminde 1982 yılına kadar öğretmen yetiştirme, öğretmenlerin sahip olması gereken nitelikleri belirleme ve öğretmen istihdamı ile ilgili her türlü yetki ve sorumluluk MEB'na verilmişken 1982 yılından itibaren öğretmen yetiştirme misyonu üniversitelere devredilmiş; öğretmenlik mesleğine atanmada gerekli nitelikleri belirleme ve öğretmen istihdamına yönelik görevler MEB'de bırakılmıştır. Öğretmenlerin atanmalarına esas alınacak yükseköğretim programları ile öğretmenlerin hangi dersleri okutacakları Bakanlığın bilimsel danışma ve karar organı olan Talim ve Terbiye Kurulu

tarafından belirlenmektedir. Türkiye’de ortaokullarda 1973-1974 öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanan Sosyal Bilgiler dersi ile bu ders okutulmadan önceki dönemde bu dersin yerine okutulan Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutacak öğretmenlerin atanmalarına esas olan yükseköğretim programları ile bu öğretmenlerin okutacakları derslere ilişkin MEB Talim ve Terbiye Kurulu kararları (1957-1974 yılları arası) aşağıda çizelge halinde (Çizelge 1) gösterilmiştir.

Çizelge 1. 1982 Yılı Öncesinde Ortaokul Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliğine Atanmada Esas Alınan Programlar İle Okutacakları Derslere İlişkin MEB Talim ve Terbiye Kurulu Kararları

İlgili MEB TTK karar tarih ve sayısı	Atandığı Okul	Atamaya Esas Branş	Mezun Olunan Yükseköğretim Programı	Maaş Karşılığı Gireceği Dersler
26.7.1957/ 176	Lise	Felsefe	Üniversitelerin Felsefe Bölümü	Ortaokul Yurttaşlık Bilgisi
	Lise	Tarih	Üniversitelerin Tarih Bölümü	Ortaokul Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi
	Lise	Coğrafya	Üniversitelerin Coğrafya Bölümü	Ortaokul Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi
	Ortaokul	Tarih-Coğrafya	Eğitim Enstitüsü	Lise Tarih, Lise Coğrafya
	Ortaokul	Edebiyat Grubu	Eğitim Enstitüsü	Ortaokullarda Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi, Yazı
14.5.1965/52	Lise	Felsefe Grubu (Felsefe, Mantık, Sosyoloji, Psikoloji)	Yüksek Öğretmen Okulu veya Üniversite Felsefe Böl.	Ortaokulda Yurttaşlık Bilgisi
	Lise	Tarih	Yüksek Öğretmen Okulu veya Üniversite Tarih böl.	Ortaokulda Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi
	Lise	Coğrafya	Yüksek Öğretmen Okulu veya Üniversite Coğrafya Böl.	Ortaokulda Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi
	Ortaokul	Tarih-Coğrafya-Yurttaşlık Bilgisi	Eğitim Enstitülerinin Tarih-Coğrafya Böl.	Lisede Tarih ve Coğrafya
	Ortaokul	Edebiyat Grubu Dersleri	Eğitim Enstitülerinin Edebiyat Grubu	Ortaokulda Yazı
29.4.1970/ 197 (1970-1971 öğretim yılından itibaren)	Ortaokul	Türkçe ve Sosyal Bilgiler	Eğitim Enstitülerinin Edebiyat Grubu	Ortaokulda Yazı, Lisede Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih ve Coğrafya
14.1.1974/ 6	Ortaokul	Sosyal Bilgiler	Eğitim Enstitülerinin Tarih-Coğrafya Böl.	Lisede Tarih ve Coğrafya
	Ortaokul	Sosyal Bilgiler	Eğitim Enstitülerinin Sosyal Bilgiler Böl.	Lisede Tarih ve Coğrafya

	Lise	Tarih	Yüksek Öğretmen O. veya Üniversitelerin Tarih Böl.	Ortaokulda Sosyal Bilgiler
	Lise	Coğrafya	Yüksek Öğretmen O. Veya Üniversitelerin Coğrafya Böl.	Ortaokulda Sosyal Bilgiler
	Lise	Felsefe Grubu (Felsefe, Mantık, Sosyoloji, Psikoloji)	Yüksek Öğretmen O. veya Üniversitelerin Felsefe Böl.	Ortaokulda Sosyal Bilgiler
	Lise	Sanat Tarihi	Fakülte veya Yüksekokul mezunu olup Sanat Tarihi öğretmeni atanlar	Ortaokulda Sosyal Bilgiler
11.10.1974/ 431	Ortaokul	Sosyal Bilgiler		Seçmeli T.C. Anayasası

Kaynak: MEB, 1957; MEB, 1965; MEB, 1970; MEB, 1974a; MEB, 1974b.

Çizelge 1’de de görüldüğü gibi MEB Talim ve Terbiye Kurulunun 26.7.1957 tarih ve 176 sayılı kararına göre ortaokullara eğitim enstitülerinin Tarih-Coğrafya ve Edebiyat Grubu bölümlerinden mezun olanlar ortaokullara Tarih-Coğrafya ve Edebiyat Grubu branşlarında öğretmen olarak atanabilmektedir. Ortaokullara Tarih-Coğrafya branşında ataması yapılan öğretmenler liselerde Tarih ve Coğrafya derslerini okutabilirken; Edebiyat Grubu branşında ataması yapılanlar ortaokullarda Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi ve Yazı derslerini okutabilmektedirler. Bunların dışında üniversitelerin felsefe bölümlerinden mezun olup, liselere Felsefe branşında atanan öğretmenler ortaokullarda okutulan Yurttaşlık Bilgisi; üniversitelerin tarih bölümü mezunu olup liselere tarih branşında atanmış olan öğretmenler ise ortaokullardaki Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutabilmektedirler. Özetle MEB Talim ve Terbiye Kurulunun bu kararıyla liselerin felsefe öğretmenleri ortaokullardaki Yurttaşlık Bilgisi; tarih ve coğrafya öğretmenleri ise ortaokullardaki Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutabilmektedirler. Eğitim enstitülerinin tarih-coğrafya bölümü mezunu olup ortaokullara Tarih-Coğrafya öğretmeni olarak atanan öğretmenler ortaokullardaki Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin yanı sıra liselerde okutulan Tarih ve Coğrafya derslerini okutabilmekte; eğitim enstitülerinin Edebiyat Grubu mezunu olup ortaokullara Edebiyat Grubu öğretmeni olarak atanlar ise ortaokullarda Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutmaktadırlar.

MEB Talim ve Terbiye Kurulunun 14.5.1965 tarih ve 52 sayılı kararına göre lise felsefe öğretmenleri ortaokullarda Yurttaşlık Bilgisi; tarih ve coğrafya öğretmenleri ise ortaokullarda Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutabilmektedirler. Bu branşlara atanabilmek için yüksek öğretmen okullarının veya üniversitelerin ilgili bölümlerinden mezun olmak gerekmektedir. Ortaokullarda Tarih-Coğrafya-Yurttaşlık Bilgisi branşına eğitim enstitülerinin tarih-coğrafya bölümü mezunları atanabilmekte; bu öğretmenler ortaokullardaki bu üç dersin yanında liselerde Tarih ve Coğrafya derslerini de verebilmektedirler. Eğitim enstitülerinin Edebiyat Bölümlerinden mezun olanlar Edebiyat Grubu öğretmeni olarak atanabilmekte ve bu öğretmenler de Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutabilmektedir. MEB Talim

ve Terbiye Kurulunun 52 sayılı bu kararı 29.4.1970 tarih ve 197 sayılı kararıyla değiştirilmiştir. Bu yeni karara göre eğitim enstitülerinin Edebiyat Grubu mezunları ortaokullarda Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmeni olarak atanacak; bu öğretmenler ortaokullarda Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi ve Yazı” dersleri ile liselerde Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih ve Coğrafya derslerini okutacaklardır.

MEB Talim ve Terbiye Kurulunun 14.1.1974 tarih ve 6 sayılı kararıyla öğretmenlerin atamalarına esas olan yükseköğretim programları ile okutacakları dersler yeniden belirlemiştir. Bu kararda eğitim enstitülerinin tarih-coğrafya bölümü ile sosyal bilgiler bölümü mezunlarının ortaokullara sosyal bilgiler öğretmeni olarak atanabilmeleri ve bu öğretmenlerin “Sosyal Bilgiler” dersinin yanı sıra liselerde Tarih ve Coğrafya derslerini de okutmaları öngörülmüştür. Bu kararda aynı zamanda lise Tarih, Coğrafya, Felsefe Grubu ve Sanat Tarihi öğretmenlerinin kanuni olarak okutmaları gereken dersler arasında ortaokul Sosyal Bilgiler dersi de sayılmıştır. Kurul, 11.10.1974 tarihinde aldığı 431 sayılı kararla ortaokullarda görev yapan Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin zorunlu olarak okutmaları gereken dersler arasına Seçmeli T.C. Anayasası dersini de eklemiştir.

Bu arada 1967 yılında tüm bölümlerinin öğretim süresi üç yıla çıkarılan eğitim enstitüleri bu yapılarını 1978-1979 öğretim yılına kadar sürdürmüş, bu tarihten itibaren şartları uygun olanların programlarında lise öğretmenlerini de yetiştirebilecek şekilde değişiklikler gerçekleştirilerek öğretim süresi dört yıla çıkarılmıştır. Bu eğitim enstitüleri 1980 yılından itibaren ise yüksek öğretmen okulu olarak adlandırılmıştır (YÖK, 2007). Talim ve Terbiye Kurulunun 14.1.1974 tarih ve 6 sayılı kararı ve bu kararda küçük bazı değişiklikler gerçekleştiren 11.10.1974 tarih ve 431 sayılı kararlarıyla belirlenen öğretmen atamalarında esas alınan programlar ile öğretmenlerin okutacakları derslere ilişkin esaslar herhangi bir değişikliğe uğramaksızın 1983 yılına kadar uygulanmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet Döneminin başından öğretmen yetiştirme misyonun üniversitelere devredildiği 1982 yılına kadar geçen süreçte, ortaokullarda Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi dersleri ile 1973-1974 öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanan Sosyal Bilgiler dersini okutacak öğretmenler sırasıyla Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü ve Necati Terbiye Enstitüsü ve Orta Muallim Mektebinin tarih-coğrafya bölümü; Eğitim Enstitülerinin ilk açıldığı yıldan itibaren (1946-1947 öğretim yılı) Toplu Dersler; 1949-1950 öğretim yılından itibaren edebiyat; 1966 yılından itibaren sosyal bilgiler (tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi) bölümlerinde; 1978-1979 öğretim yılından itibaren ise (ve 1980 yılında yüksek öğretmen okulu adını aldıktan sonra) bu okulların tarih-coğrafya ve coğrafya-tarih bölümlerinde yetiştirilmeye başlanmış ve bu bölümler mezun verdikçe ilgili Talim ve Terbiye Kurulu kararlarına yansıtılmıştır.

2. Öğretmen Yetiştirme Misyonunun Üniversitelere Devredilmesinden Sonra Ortaokul Sosyal Bilgiler Öğretmeni Atanmasında Esas Alınan Yükseköğretim Programları

1981 yılında çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile bunu tamamlayan Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkındaki 41 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile öğretmen yetiştirme

misyonu üniversitelere devredilmiştir. Bu kararın ardından o zamana kadar MEB’na bağlı olarak faaliyet gösteren 2 yıllık eğitim enstitüleri eğitim yüksekokullarına, yüksek öğretmen okulları ise eğitim fakültelerine dönüştürülerek üniversitelere bağlanmıştır (YÖK, 2007: 37). Eğitim fakültelerine dönüştürülen yüksek öğretmen okullarının bölüm, anabilim dalı ve açılacak programlar yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemelere göre eğitim fakültelerinde sosyal bilimler eğitimi bölümüne bağlı olarak tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği lisans programları açılmıştır. YÖK, bu süreçte bir yandan da program hazırlama çalışmalarını sürdürmüştür. Hazırlanan yeni programlar 1983-1984 eğitim öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır (Turan, 2021: 2576). Tarih öğretmenliği programında coğrafya, öğretmenliği; coğrafya öğretmenliği programında ise tarih yan dal olarak kabul edilerek öğretim programlarında yan dal ile ilgili derslere de yer verilmiştir. Böylece her iki lisans programında da tarih ve coğrafya derslerine yer verildiğinden bu programlardan mezun olanların ortaokul sosyal bilgiler derslerini de okutabilecekleri düşünülmüştür. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği lisans programları ile pedagojik formasyon almış olmak koşuluyla bu programlara eşdeğer olarak kabul edilen fen-edebiyat fakültelerinin tarih ve coğrafya lisans programlarında yetiştirilmesi uygulaması sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarının ihtiyacı karşılayacak düzeyde mezun vermeye başladıkları 2000’li yılların başlarına kadar sürmüştür.

Aşağıda öğretmen yetiştirme misyonunun üniversitelere devredildiği 1982 yılı sonrasında MEB Talim ve Terbiye Kurulu kararlarında sosyal bilgiler öğretmenliğine atanmada esas alınan programlar ile bu dersleri okutacak öğretmenler çizelge halinde (Çizelge 2) gösterilmiştir.

Çizelge 2. 1982 Sonrası Sosyal Bilgiler Öğretmenliğine Atanmada Esas Alınan Programlar İle Okutacakları Derslere İlişkin MEB Talim ve Terbiye Kurulu Kararları

İlgili MEB TTK kararı	Atamaya Esas Branş	Mezun Olunan Yüksek Öğretim Programı	Maaş Karşılığı Gireceği Dersler
05.9.1983/146	Ortaokul Sosyal Bilgiler	Eğitim Enstitüsü Sosyal Bilgiler Böl.	Ortaokul Sosyal Bilgiler T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Seçmeli Trafik, Seçmeli T.C. Anayasası
29.11.1985/245	“Milli Tarih Milli Coğrafya Vatandaşlık Bilgileri”	Eğitim Enstitüsü Sosyal Bilgiler Bölümü; Tarih-Coğrafya Bölümü; Edebiyat Grubu (Sosyal Bilgiler seçenler)	Ortaokul Milli Tarih, Milli Coğrafya, Vatandaşlık Bilgisi, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Lise Tarih, Coğrafya, Seçmeli T.C. Anayasası, Seçmeli Trafik
03.4.1991/ 37	Sosyal Bilgiler	Tarih Öğretmenliği Tarih	Sosyal Bilgiler, Tarih, Milli Tarih, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Vatandaşlık Bilgileri
		Coğrafya Öğretmenliği Coğrafya	Sosyal Bilgiler, Coğrafya, Milli Coğrafya Vatandaşlık Bilgileri
21.6.1996/218	Tarih Milli Tarih	Tarih Öğretmenliği Tarih	Tarih, Milli Tarih, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Demokrasi ve İnsan Hakları, Genel Türk Tarihi, Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, Türk Eğitim Tarihi, Sosyal Bilgiler
	Coğrafya Milli Coğrafya	Coğrafya Öğretmenliği Coğrafya	Coğrafya, Milli Coğrafya, Turizm, Türkiye Coğrafyası, Türkiye Beşeri ve Ekonomik

			Coğrafyası, Ülkeler Coğrafyası, Çevre ve İnsan, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, Jeoloji, Sosyal Bilgiler
	Sosyal Bilgiler	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Sosyal Bilgiler, Tarih, Milli Tarih, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Coğrafya, Milli Coğrafya, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi
01.6.2000/340	Sosyal Bilgiler	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Vatandaşlık ve İnsan Hakları, Demokrasi ve İnsan Hakları
		Tarih Öğretmenliği	Sosyal Bilgiler, Tarih, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Vatandaşlık ve İnsan Hakları, Genel Türk Tarihi, Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları
		Coğrafya Öğretmenliği	Sosyal Bilgiler, Coğrafya, Turizm, Türkiye Coğrafyası (fiziki), T. Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, Ülkeler Coğrafyası, Jeoloji, Çevre ve İnsan
07.7.2009/80	Sosyal Bilgiler	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Türk Eğitim Tarihi, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları, Halk Kültürü, Halk Bilim, Düşünme Eğitimi, Medya Okuryazarlığı
20.2.2014/ 9 Değişiklikler: 13/06/2018/ 89 26/09/2022/80 28/08/2023/44	Sosyal Bilgiler	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Türk Eğitim Tarihi, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları, Halk Kültürü, Düşünme Eğitimi, Medya Okuryazarlığı, İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi, Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi, İslam Kültür ve Medeniyeti, İslam Bilim Tarihi, Ortak Türk Tarihi, Hukuk ve Adalet, Çevre Eğitimi ve İklim Değişikliği, Türk Sosyal Hayatında Aile, Afet Bilinci, Temel Yaşam Becerileri, Kültür ve Medeniyetimize Yön Verenler, Ahlak ve Yurttaşlık Eğitimi ve Masal ve Destanlarımız.

Kaynak: MEB, 1983; MEB, 1985; MEB, 1991; MEB, 1996; MEB, 2000; MEB, 2009; MEB, 2014, MEB, 2028; MEB, 2022; MEB, 2023.

Çizelge 2’de de görüldüğü gibi öğretmen yetiştirme misyonunun üniversitelere devrinden sonraki ilk Talim ve Terbiye Kurulu kararında (05.9.1983/146 sayılı) ortaokul sosyal bilgiler öğretmenlerinin eğitim enstitülerinin sosyal bilgiler bölümü mezunlarından atanması ve bu öğretmenlerin ortaokullarda Sosyal Bilgiler, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Seçmeli Trafik ve Seçmeli T.C. Anayasası derslerini okutmaları öngörülmüştür.

Ortaokullarda 1985 yılında Sosyal Bilgiler dersinin kaldırılarak yerine Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri derslerinin okutulmaya başlanmasından sonra Talim ve Terbiye Kurulu bu değişikliği dikkate almış ve 29.11.1985/245 sayılı kararına yansıtmıştır. Bu karara göre ortaokullara Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri branşlarına eğitim enstitülerinin sosyal bilgiler bölümü, tarih-coğrafya bölümü ve edebiyat grubu (sosyal bilgiler

seçenler) mezunları atanacak ve bu branşlara atanan öğretmenler ortaokullarda Milli Tarih, Milli Coğrafya, Vatandaşlık Bilgisi ve T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük; liselerde ise Tarih, Coğrafya, Seçmeli T.C. Anayasası ve Seçmeli Trafik derslerini okutacaklardır.

MEB Talim ve Terbiye Kurulunun 03.4.1991 tarih ve 37 sayılı kararına göre ortaokul Sosyal Bilgiler öğretmenliğine eğitim fakültelerinin tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği mezunları ile fen edebiyat fakültelerinin tarih ve coğrafya lisans programı mezunları atanabilmektedir. Tarih öğretmenliği ve tarih mezunları ortaokullarda okutulan Sosyal Bilgiler, Tarih, Milli Tarih, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ve Vatandaşlık Bilgileri; coğrafya öğretmenliği ve coğrafya mezunu olup bu branşa atananlar ise Sosyal Bilgiler, Coğrafya, “Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri derslerini okutacaklardır. Kararda lise tarih öğretmenlerinin ortaokullarda Milli Tarih, T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ve Vatandaşlık Bilgileri; coğrafya öğretmenlerinin ise Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri derslerini maaş karşılığı olarak okutmaları hususu da belirtilmiştir. Bu kararda ayrıca eğitim fakültelerine dönüştürülen yüksek öğretmen okulu mezunlarının başvurularının dönüştürüldükleri veya denk görüldükleri alanlar gibi kabul edileceği ve eğitim enstitüsü (üç yıllık) mezunlarının öğretmenli haklarının öncelikle ortaokullara olmak üzere devam edeceği vurgulanmıştır (MEB, 1991: 213).

MEB Talim ve Terbiye Kurulu 21.6.1996/218 kararıyla öğretmenlerin atanmalarında esas alınan programlarda değişikliğe gitmiştir. Bu kararda ortaokul-lise ayrımı yapılmaksızın branşlar belirtilmiştir. Kararda ortaokul Sosyal Bilgiler dersine “Tarih-Milli Tarih”, “Coğrafya-Milli Coğrafya” ve “Sosyal Bilgiler” branşlarında olmak üzere üç farklı bağlamda yer verilmiştir. Karara göre “Tarih-Milli Tarih” branşına tarih öğretmenliği ve tarih bölümü mezunları, “Coğrafya ve Milli Coğrafya” branşlarına coğrafya öğretmenliği ve coğrafya bölümü mezunları, “Sosyal Bilgiler” branşına ise fakültelerin sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarından mezun olanlar atanacaklardır. Kararda ortaokul-lise ayrımı yapılmaksızın “Tarih ve Milli Tarih” branşına atanan öğretmenlerin Tarih, Milli Tarih, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Demokrasi ve İnsan Hakları, Genel Türk Tarihi, Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, Türk Eğitim Tarihi, Sosyal Bilgiler; “Coğrafya-Milli Coğrafya” branşına atanan öğretmenlerin Coğrafya, Milli Coğrafya, Turizm, Türkiye Coğrafyası, Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, Ülkeler Coğrafyası, Çevre ve İnsan, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, Jeoloji, Sosyal Bilgiler; Sosyal Bilgiler branşına atanan öğretmenlerin ise Sosyal Bilgiler, Tarih, Milli Tarih, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Coğrafya, Milli Coğrafya, Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi derslerini okutmaları öngörülmüştür. Bu kararda ayrıca eğitim yüksekokullarına dönüştürülen eğitim yüksekokulları ile yüksek öğretmen okullarından mezun olanlar ile isimleri değiştirilen yükseköğretim programlarından önceki yıllarda mezun olanların durumlarını belgelendirmeleri kaydıyla atanma başvurularının kabul edileceği ifade edilmiştir (MEB, 1996: 434).

MEB Talim ve Terbiye Kurulu 01.6.2000 tarihinde sosyal bilgiler öğretmenliğine eğitim fakültelerinin sosyal bilgiler öğretmenliği, tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği lisans programlarından mezun olanların atanabilmesine karar vermiştir. Karara göre sosyal bilgiler

öğretmenlerinden sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programından mezun olanlar ilköğretim ve lise ayrımı yapılmaksızın Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Vatandaşlık ve İnsan Hakları, Demokrasi ve İnsan Hakları; tarih öğretmenliği lisans programlarından mezun olanlar Sosyal Bilgiler, Tarih, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Vatandaşlık ve İnsan Hakları, Genel Türk Tarihi, Osmanlı Tarihi, İslam Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları; coğrafya öğretmenliği programından mezun olanlar ise Sosyal Bilgiler, Coğrafya, Turizm, Türkiye Coğrafyası (fiziki), Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, Ülkeler Coğrafyası, Jeoloji, Çevre ve İnsan derslerini okutacaklardır. Bu kararda ayrıca çizelgede yer verilmeyen ancak daha önceki kararlarda yer alan ve adları değişen yükseköğretim kurumlarının lisans düzeyindeki öğretmenlik programlarından mezun olanların da denk oldukları yükseköğretim programlarından mezun olanlar gibi değerlendirileceklerine dair bir geçici maddeye yer verilmiştir (MEB, 2000: 4).

MEB Talim ve Terbiye Kurulunun 07.7.2009/80 sayılı kararında Sosyal Bilgiler öğretmenliğine sadece sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarından mezun olanların atanması ve bu öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Türk Eğitim Tarihi, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları, Halk Kültürü, Halk Bilim, Düşünme Eğitimi ve Medya Okuryazarlığı derslerini okutmaları öngörülmüştür. Bu kararda Sosyal Bilgiler dersi lise tarih öğretmenleri ile coğrafya öğretmenlerinin de maaş karşılığı okutacakları dersler arasında gösterilmiştir. Kararda ilköğretim branş öğretmenliklerine öncelikle ilköğretim alan öğretmenliği programı mezunlarının atanacağı; bunların ihtiyacı karşılamaması durumunda Türkçe alanına Türk Dili ve Edebiyatı; Sosyal Bilgiler alanına Tarih ve Coğrafya; İlköğretim Matematik alanına Matematik; Fen ve Teknoloji alanına Fizik, Kimya ve Biyoloji öğretmenliği programlarından mezun olanların atanacakları belirtilmiştir (MEB, 2009: 414).

Son olarak MEB Talim ve Terbiye Kurulu, aldığı 20.2.2014 tarih ve 9 sayılı kararla öğretmenlerin atanmalarına esas olacak programlar ile okutacakları dersleri yeniden belirlemiştir. Buna göre sosyal bilgiler branşına öğretmen ataması eğitim fakültelerinin sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarından mezun olanlar atanacak olup, bu öğretmenler ilköğretim-ortaöğretim ayrımı olmaksızın Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Türk Eğitim Tarihi, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları, Halk Kültürü, Halk Bilim, Düşünme Eğitimi, Medya Okuryazarlığı, Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi, Osmanlı Türkçesi derslerini okutacaklardır. Bu kararın sosyal bilgiler öğretmenliğine esas olan yükseköğretim programını belirleyen kısmı günümüze kadar aynı şekilde uygulanırken sosyal bilgiler öğretmenlerinin okutacakları derslerde 2018 (89 sayılı karar), 2022 (80 sayılı karar) ve 2023 (44 sayılı karar) yıllarında güncelleme gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklikler sonrasında halihazırda sosyal bilgiler öğretmenleri ilköğretim ve liselerde okutulmakta olan Sosyal Bilgiler, Tarih, Coğrafya, T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Türk Eğitim Tarihi, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi, Demokrasi ve İnsan Hakları, Halk Kültürü, Düşünme Eğitimi, Medya Okuryazarlığı, İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi, Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi, İslam Kültür ve Medeniyeti, İslam Bilim Tarihi, Ortak Türk Tarihi, Hukuk

ve Adalet, Çevre Eğitimi ve İklim Değişikliği, Türk Sosyal Hayatında Aile, Afet Bilinci, “Temel Yaşam Becerileri, Kültür ve Medeniyetimize Yön Verenler, Ahlâk ve Yurttaşlık Eğitimi ve Masal ve Destanlarımız derslerini okutabilmektedirler. Talim ve Terbiye Kurulunun gerek 2014 yılı kararı gerekse o kararda yukarıda bahsedilen değişiklikler sonrasında lise tarih ve coğrafya öğretmenlerinin okutacakları dersler arasında da ilköğretim Sosyal Bilgiler dersine yer verilmiştir (MEB, 2018; MEB, 2022; MEB, 2023).

SONUÇ

Bu araştırmada 1957 yılından başlayarak günümüze kadar geçen süreçte MEB Talim ve Terbiye kararları çerçevesinde ortaokullarda okutulan Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi dersleri ile bu derslerin yerine 1973-1974 öğretim yılından itibaren okutulmaya başlanan Sosyal Bilgiler derslerini okutacak öğretmenlerin atanmasına esas olan yükseköğretim programlarındaki değişim incelenmiştir.

Türkiye’de öğretmen yetiştirme misyonunun MEB’e ait olduğu 1982 yılına kadar ortaokullarda okutulan Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi ve Sosyal Bilgiler derslerini okutacak öğretmenler sırasıyla Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü ve Necati Terbiye Enstitüsü ve Orta Muallim Mektebinin tarih-coğrafya bölümü; Eğitim Enstitülerinin ilk açıldığı yıldan itibaren (1946-1947 öğretim yılı) toplu dersler; 1949-1950 öğretim yılından itibaren edebiyat; 1966 yılından itibaren sosyal bilgiler (tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi) bölümlerinden, 1978-1979 öğretim yılından itibaren ise (ve 1980 yılında yüksek öğretmen okulu adını aldıktan sonra) bu okulların tarih-coğrafya ve coğrafya-tarih bölümlerinde yetiştirilmiştir. Bu dersleri okutacak öğretmenlerin mezun oldukları yükseköğretim programlarına ilişkin Talim ve Terbiye Kurulu kararları da önemli ölçüde öğretmen yetiştiren kurumların yapısı ve okutulana derslerdeki değişime göre şekillenmiştir.

Araştırma kapsamında incelenen ilk karar olan 1957 yılına ait karara göre ortaokullara Tarih-Coğrafya ve Edebiyat Grubu branşlarında öğretmen ataması yapılmaktadır. Bu branşlara eğitim enstitülerinin tarih-coğrafya ve edebiyat grubu bölümlerinden mezun olanlar atanabilmektedir. Ortaokullara Tarih-Coğrafya branşında ataması yapılan öğretmenler ortaokullardaki Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin yanı sıra liselerde Tarih ve Coğrafya derslerini de okutabilmektedirler. Ortaokullara Edebiyat Grubu branşında atanan öğretmenler de ortaokullarda Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi ve Yazı derslerini okutabilmektedirler. Bunun yanında liselerin felsefe öğretmenleri ortaokullardaki Yurttaşlık Bilgisi; tarih ve coğrafya öğretmenleri ise ortaokullardaki Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutabilmektedirler

MEB Talim ve Terbiye Kurulunun 1965 yılı kararında ortaokullarda Tarih-Coğrafya-Yurttaşlık Bilgisi ve Edebiyat Grubu branşlarına atama yapıldığı; bunlardan Tarih-Coğrafya-Yurttaşlık Bilgisi branşına eğitim enstitülerinin tarih-coğrafya; edebiyat grubu branşına ise edebiyat bölümü mezunlarının atanması öngörülmüştür. Karara göre Edebiyat Grubu öğretmenleri de

Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini okutabilmektedir. Kurul 1970 yılında eğitim enstitülerinin edebiyat grubu mezunlarının ortaokullarda Türkçe ve Sosyal Bilgiler öğretmeni olarak atanmasına ve bu öğretmenlerin ortaokullarda Türkçe, Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi ve Yazı derslerini liselerde Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih ve Coğrafya derslerini okutmalarına karar vermiştir.

Türkiye’de ortaokullarda 1973-194 öğretim yılından itibaren Sosyal Bilgiler dersinin okutulmaya başlanmasının bir yansıması olarak Talim ve Terbiye Kurulunun 14.1.1974 tarih ve 6 sayılı kararında sosyal bilgiler branşına ilk defa yer verildiği görülmektedir. Bu kararda eğitim enstitülerinin tarih-coğrafya bölümü ile sosyal bilgiler bölümü mezunlarının ortaokullara sosyal bilgiler öğretmeni olarak atanmaları ve bu öğretmenlerin Sosyal Bilgiler dersinin yanı sıra liselerde Tarih ve Coğrafya derslerini de okutmaları öngörülmüştür. Bu karar sosyal bilgiler öğretmenlerinin okutacakları derslerde küçük bir değişiklik dışında öğretmen yetiştirme misyonunun üniversitelere devredildiği 1982 yılına kadar uygulamada kalmıştır. 1983 yılında alınan bir sonraki kurul kararında da ortaokulların sosyal bilgiler öğretmenliğine eğitim enstitülerinin sosyal bilgiler bölümü mezunlarının atanmasına karar verilmiştir. 1985 yılında ortaokullardan Sosyal Bilgiler dersinin kaldırılarak yerine Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri derslerinin okutulması aynı yıl Talim ve Terbiye Kurulu kararlarına yansıtılmış ve Kurulun 1985 yılında aldığı 245 sayılı kararında “Milli Tarih-Milli Coğrafya-Vatandaşlık Bilgileri” branşına eğitim enstitülerinin sosyal bilgiler, tarih-coğrafya ve edebiyat grubu (sosyal bilgiler seçenler) bölümü mezunlarının atanması hususuna yer verilmiştir.

Talim ve Terbiye Kurulu 1991 yılında ortaokul sosyal bilgiler öğretmenliğine eğitim fakültelerinin tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği ile fen edebiyat fakültelerinin tarih ve coğrafya bölümü mezunlarının atanmasına karar vermiştir. Bu dönemde henüz eğitim fakültelerinde sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı bulunmamaktadır. Ancak çok geçmeden 1993 yılında Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi bünyesinde Türkiye’nin ilk sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı açılmıştır. Sekiz yıllık zorunlu temel eğitime geçildiği 1997 yılında YÖK, ilköğretim okullarının ikinci kademelerindeki branş derslerini okutacak öğretmenleri yetiştirecek ayrı lisans programlarının açılmasına karar verince 1998 yılı ve takip eden yıllarda pek çok eğitim fakültesi bünyesinde sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı açılmıştır. 1998 yılında aynı zamanda ortaokullarda okutulmakta olan Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri kaldırılarak tekrar Sosyal Bilgiler dersinin okutulmasına karar verilmiştir. Nitekim Talim ve Terbiye Kurulunun 1996 yılında aldığı 218 sayılı kararda bu geçiş döneminin bir yansıması olarak öğretmenlik branşları eğitim kademelerini dikkate almaksızın genel olarak “Tarih-Milli Tarih”, Coğrafya-Milli Coğrafya” ve Sosyal Bilgiler” şeklinde belirlenmiştir. Bu branşların üçü de ortaokullarda okutulmakta olan Milli Tarih, Milli Coğrafya, Vatandaşlık Bilgileri ve yeniden okutulmasına karar verilen Sosyal Bilgiler derslerini okutabilmektedir. Karara göre Tarih-Milli Tarih branşına eğitim fakültelerinin tarih öğretmenliği ile fen-edebiyat fakültelerinin tarih; Coğrafya-Milli Coğrafya branşına eğitim fakültelerinin coğrafya öğretmenliği ile fen-edebiyat fakültelerinin coğrafya; Sosyal Bilgiler branşına ise eğitim fakültelerinin sosyal bilgiler öğretmenliği programlarından mezun olanlar

atanabilmektedir. Böylece ilk defa 1997 yılında sosyal bilgiler öğretmenliğine atamada sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programı esas alınmıştır. Ancak henüz sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programları ihtiyacı karşılayacak düzeyde mezun vermediğinden bu programlardan mezun olanların yanı sıra tarih öğretmenliği, tarih, coğrafya öğretmenliği ve coğrafya lisans programlarından mezun olanların da sosyal bilgiler öğretmeni olarak atanması uygulaması bir süre daha devam etmiştir. Nitekim Talim ve Terbiye Kurulunun 2000 yılı karara göre de sosyal bilgiler öğretmenliği branşına sosyal bilgiler öğretmenliği, tarih öğretmenliği ve coğrafya öğretmenliği mezunları atanabilmektedir. Bu durum 2009 yılına kadar devam etmiş, aynı yıl alınan kararda sosyal bilgiler öğretmenliği branşına sadece eğitim fakültelerinin sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programlarından mezun olanların atanacağı belirtilmiştir. Bu durum süreç içerisinde bazı değişiklikler gerçekleştirilse de hali hazırda yürürlükte olan 2014 tarih ve 9 sayılı Talim ve Terbiye Kurulu kararında da aynı şekilde yer almıştır.

KAYNAKÇA

Bektaş, Ö. ve Turan, R. (2022). Sosyal bilgiler öğretim programları: içerik, kapsam ve örüntü. Ö. Bektaş-R. Turan (Edts.), *İçinde Türkiye’de Sosyal Bilgiler Öğretim Programları*, (ss. 1-20). Ankara: Pegem Akademi Yayınevi.

Duman, T. (1988). Türkiye’de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme Problemi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Duman, T. (1999). Türkiye’de eğitim reformları açısından öğretmen yetiştirme sorunu. *Erdem*, 12(34), 91-106.

Kavcar, C. (1999). Nitelikli öğretmen sorunu. *DEÜ Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, Özel sayı, 11, 1-13.

MEB (1957). Branş öğretmenlerinin tayinlerine esas olan derslerle birlikte lise ve ortaokullarda okutacakları dersler. *Tebliğler Dergisi*, 970 (26 Ağustos 1957), 1.

MEB (1965). Branş öğretmenlerinin tayinlerine esas olan derslerle birlikte lise ve ortaokullarda okutacakları dersler. *Tebliğler Dergisi*, 1358 (7 Haziran 1965), 220.

MEB (1970). Fen ve Edebiyat Grubu Öğretmenlerinin atamalarına esas olan derslerle birlikte okutacakları dersler hakkında Talim ve Terbiye Kurulu’nun 29.4.1970 tarih ve 197 sayılı kararı. *Tebliğler Dergisi*, 1607 (18 Mayıs 1970), 131.

MEB (1974a). Öğretmenlerin menşelerine ve branşlarına göre tayinlerine esas olan derslerle birlikte lise ve ortaokullarda okutacakları dersler. *Tebliğler Dergisi*, 1780 (25 Şubat 1974), 49-50.

MEB (1974b). Ortaokul ve ortaöğretim kurumlarında görevli öğretmenlerin kanuni ders saatleri içinde okutacakları seçmeli dersler. *Tebliğler Dergisi*, 1812 (4 Kasım 1974), 466-468.

MEB (1983). Öğretmenliğe atanacakların menşeleri ve atamalarına esas olan derslerle maaş karşılığı okutacakları diğer dersler. *Tebliğler Dergisi*, 2151 (7 Kasım 1983), 473-502.

MEB (1985). Öğretmenliğe tayin edileceklerin tayinlerine esas olan dersler ve maaş karşılığı okutacakları diğer dersler. *Tebliğler Dergisi*, 2202 (30 Aralık 1985), 543-581.

MEB (1991). Öğretmenliğe atanacakların atamalarına esas olan branşlarıyla mezun oldukları yükseköğretim programı ve maaş karşılığı okutacakları esas derslerle ilgili hususlar. *Tebliğler Dergisi*, 2335 (29 Nisan 1991), 186-213.

MEB (1996). Öğretmen atamalarına esas olan branşlarla mezun oldukları yükseköğretim programları. *Tebliğler Dergisi*, 2456 (1 Temmuz 1996), 394- 434.

MEB (2000). MEB'na bağlı eğitim kurumlarına öğretmen olarak atanacakların atamalarına esas alanlar ile mezun oldukları yüksek öğretim programları ve aylık karşılığı okutacakları derslere ilişkin esaslar. *Tebliğler Dergisi*, 2513 (Ek, Haziran 2000), 1-29).

MEB (2009). MEB'na bağlı eğitim kurumlarına öğretmen olarak atanacakların atanmalarına esas olan alanlar ile mezun oldukları yükseköğretim programları ve aylık karşılığı okutacakları derslere ilişkin esaslar. *Resmi Gazete*, 2622 (Temmuz 2009), 412-439.

MEB (2014). Öğretmenlik alanları, atama ve ders okutma esasları. *Tebliğler Dergisi*, 2678 (Mart 2014), 256-299.

MEB (2018). Öğretmenlik alanları, atama ve ders okutma esaslarında değişiklik yapılması hakkında 13/06/2018 tarihli ve 89 sayılı Kurul kararı. *Tebliğler Dergisi*, 2730, (Temmuz-Ek 2018), 2074-2086.

MEB (2022). Öğretmenlik alanları, atama ve ders okutma esasları ile eki çizelgede değişiklik yapılması hakkında 26/09/2022 tarihli ve 80 sayılı kurul kararı. *Tebliğler Dergisi*, 2780 (Ekim 2022), 1248-1253.

MEB (2023). Öğretmenlik alanları, atama ve ders okutma esasları ile eki çizelgede değişiklik yapılması hakkında 28/08/2023 tarihli ve 44 sayılı kurul kararı. *Tebliğler Dergisi*, 2789 (Ağustos Ek 2023), 1422-1435.

Resmi Gazete (1924). 439 sayılı orta tedrisat muallimleri kanunu.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200439.pdf adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 29.11.2024).

Resmi Gazete (1973). 1739 sayılı milli eğitim temel kanunu.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc056/kanuntbmmc056/kanuntbmmc05601739.pdf adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 01.12.2024)

Resmi Gazete (2011). Milli Eğitim Bakanlığı'nın teşkilat ve görevleri hakkında (652 sayılı) kanun hükmünde kararname. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/09/20110914-1.htm> adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 01.12.2024).

Resmi Gazete (2022). Öğretmenlik meslek kanunu. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/02/20220214-1.htm> adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 01.12.2014).

Resmi Gazete (2024). Öğretmenlik mesleği kanunu. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2024/10/20241018-1.htm> adresinden erişilmiştir (Erişim Tarihi: 30.11.2024).

Turan, R. (2021). Türkiye'de ortaöğretime öğretmen yetiştirmede uygulanan pedagojik formasyon programları üzerine bir inceleme (1979-2021). *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7(47):2572-2587.

Turan, R. (2023a). Türkiye'de sosyal bilgiler öğretmeni yetiştirmenin tarihçesi. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 1282-1312. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1371874>

Turan, R. (2023b). *Eğitim fakültelerinin sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programları ve kontenjanlarındaki sayısal gelişme üzerine bir inceleme*. P. Altınok Gürel-K. Beşaltı (Edts.), Ankara International Congress on Scientific Research-IX (December 26-29, 2023). Tam Metinler, (ss. 2985-29929, Ankara, Türkiye.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2003). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

YÖK, (2007). *Öğretmen yetiştirme ve eğitim fakülteleri (1982-2007)*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Yayını.

ÖZDÜZENLEMELİ ÖĞRENMEYİ SINIFLARDA AKTİVE ETMEDE ÖĞRETMENLERİN ROLÜ

Dr.Öğr. Gör. Nuray VURAL ÇINAR

Karabük Üniversitesi,

nuraycinar@karabuk.edu.tr - 0000-0002-5097 0510

ÖZET

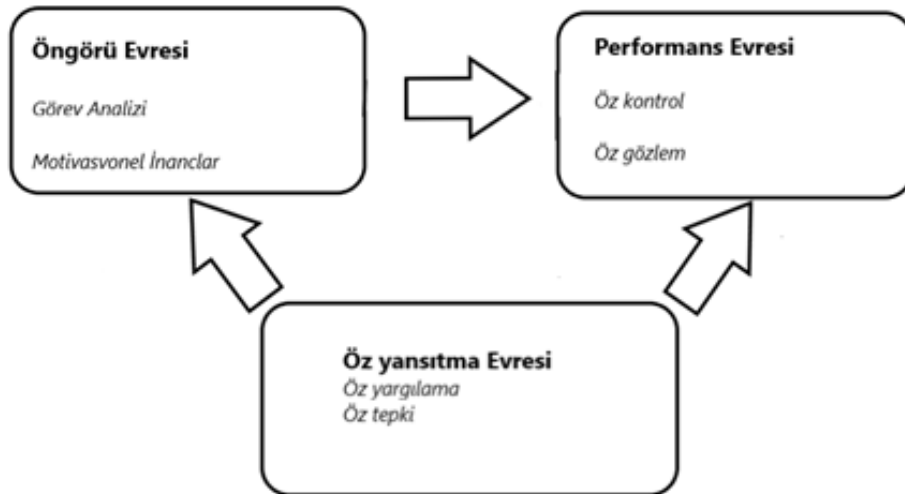
Gelişen bilim ve teknoloji ile birlikte 21. Yüzyıl becerileri bakımından ele alındığında, eğitim sisteminin; öğrenmeyi öğrenen, üst bilişsel becerilerin farkında olan ve yaratıcı düşünme becerilerine sahip donanımlı bireylere ve bu bireylere rehberlik edecek olan, kendini geliştirmiş öğretmenlere ihtiyacı vardır. Özdüzenlemeli öğrenme öğrencilerin öğrenme hedeflerine ulaşmak için motivasyonlarını, konsantrasyonlarını ve duygularını kontrol etmek ve izlemek için ortaya koydukları çabalar olarak tanımlanmaktadır. Öğrenenlerin öğrenmelerini daha etkili hale getirmek için öğrenmelerini planlaması, izlemesi ve kontrol etmesi anlamına gelir. Özdüzenlemeli öğrenenler daha az özdüzenleme gösteren yaşlılarına göre daha fazla yardım arama, onları hedeflerine götürecek pozitif öğrenme ortamlarının peşinde olma gibi özelliklere sahiptir. Buna bağlı olarak akademik başarıları ve performansları daha iyi olmaktadır. Öğrencilerin, özdüzenlemeli öğrenme becerilerini üstün akademik başarı sağlamak ve günlük yaşantılarında ve hayatları boyunca kullanmalarını desteklemek için bu becerilerin gelişmesine imkân sağlayacak öğrenme-öğretme ortamlarının düzenlenmesi gerekmektedir. Özdüzenlemeli öğrenmenin bireylerin erken yaşlardan itibaren kazanmaları gereken hayat boyu öğrenme için kritik bir yeterlilik olduğu konusunda hemfikir olunmasına rağmen öğrencilerin en iyi nasıl desteklenebileceği konusu henüz yeterince anlaşılmamıştır. Öğrenciler kendi öğrenmelerini düzenleyebilmeleri için öğretmenlerin desteğine ihtiyaç duyarlar. Öğretmenlerin tüm kademelerdeki sınıflarda uygulayabileceği, öğrencilerin üst bilişsel farkındalığını ve özdüzenlemeli öğrenme becerilerini geliştirecek stratejiler vardır. Bu çalışmada, öğretmenlerin özdüzenlemeli öğrenenler olma sürecinde öğrencilerini nasıl destekleyebilecekleri ve özdüzenlemeli öğrenmeye dayalı öğrenme ortamlarının oluşturulmasında öğretmenlerin rolü alayızın ışığında tartışılmıştır. Öğretmenlerin öğrencilerinde destekleyebilecekleri özdüzenlemeli öğrenme stratejileri, hedef belirleme ve planlama, üst bilişsel farkındalığı

geliştirme, öz motivasyon, dikkat kontrolü, öz izleme becerilerinin geliştirilmesi, stratejilerin esnek kullanımı, yardım arama, özdeğerlendirme, duygusal ve motivasyonel özdüzenleme başlıkları altında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özdüzenlemeli öğrenme, özdüzenlemenin desteklenmesi, özdüzenlemede öğretmenlerin rolü.

1. ÖZDÜZENLEMELİ ÖĞRENME

Özdüzenlemeli öğrenme (ÖÖ), alanyazında birçok araştırmacı tarafından tanımlanmıştır. Pintrich (2000) öğrencilerin öğrenmeleri için hedefler belirledikleri, daha sonra kendi bilişlerini ve davranışlarını düzenledikleri, kontrol ettikleri yapılandırmacı bir süreç olarak ifade ederken, Zimmerman (2000)'e göre özdüzenleme, hedefler belirlemek ve bu hedefleri gerçekleştirmek için stratejiler geliştirmek, bu stratejilerin kazandırdıklarını kontrol etmektir. Özdüzenleme döngüsel bir süreçtir. Çünkü önceki performanstan edinilen geri bildirimler, içinde bulunulan andaki girişimler sırasında yapılan gerekli düzenlemeler için kullanılmaktadır. Çeşitli ÖÖ modelleri olmakla birlikte, (Boekaerts, 1997; Borkowski, 1992; Pintrich, 2000; Winne & Hadwin, 1998; Zimmerman, 2000) alanyazında birçok araştırmaya temel teşkil eden Zimmerman (2000) özdüzenleme modeli Görsel 1'de özetlenmiştir.

Görsel 1. Döngüsel Özdüzenlemeli Öğrenme Modeli. Zimmerman (2000). Attainment of self-regulation: A social cognitive perspective. In Handbook of self-regulation. M. Boekaerts, P.R. Pintrich, & M. Zeidner (Eds.), (pp. 452-502).

Görsel 1’deki özdüzenleme evreleri aşağıda açıklanmıştır:

1. Ön düşünme evresi öğrenmeye başlamadan önceki süreç ve inançları belirtir. Bu evrede amaç belirleme ve strateji planlamayı kapsayan görev analizi ve öğrencilerin öğrenmeye karşı öz yeterliliği, sonuç beklentisi ve içsel ilgilerini kapsayan öz motivasyon olmak üzere iki tür süreçten bahsedilebilir.

2. Performans evresi öğrenme için gereken davranışsal süreçleri belirtir. Bu evre, bir önceki ön düşünme evresinde seçilen yöntem ya da stratejilerin kullanılmasını ifade eden öz kontrol ve bireyin kendi öğrenmesiyle ilgili olaylar hakkında kayıt tutması ve bu olayların sebeplerini bulmaya çalışmasını kapsayan öz gözlem süreçlerinden oluşur. Öz kontrolde amaç öğrencilerin hedefe odaklanması ve çaba ve kaynaklarını en iyi şekilde kullanmalarını sağlamaktır. Öz kontrolün sağlanması için, zihinde canlandırma, kendi kendine öz öğretim yapma, dikkati odaklama ve hedef stratejilerinin kullanılması gerekir. Öz gözlem aşamasında, öğrenci kullandığı stratejilerin ve bunlardan hangilerinin işe yaradığının farkına vararak kendisini ve hedefe yönelik gidişatını gözlemler.

3. Öz yansıtma evresi her öğrenme çabasından sonra gerçekleşen süreçleri ifade eder. Öz yargılama ve öz tepki süreçlerini kapsar. Öz yargılama, öğrencinin bir öğrenme çabasından sonra kendisini yargılaması, kendi performansını bir başkasının performansıya ya da herhangi bir standartla karşılaştırarak kendi öz-değerlendirmesini yapabilmesidir. Öz yargılamada öğrenci ya başka bir arkadaşının notuyla ya da standart bir not ile karşılaştırması söz konusudur. İkinci bir durum da öğrencinin kendi başarısı ya da başarısızlığının nedenlerini neye bağladığını ifade eden nedensel yorumlamadır. Öz tepki ise öğrencinin bir öğrenme çabasından sonra, öz memnuniyetinin artması, sonraki öğrenme çabaları için motivasyonunu artırır (Sarı & Akınoğlu, 2009). Son yıllarda ÖÖ alanındaki çalışmalar incelendiğinde ilk başlarda ÖÖ stratejileri ile akademik başarı arasındaki ilişkileri ortaya koyan çalışmalarla başlamıştır (Chen, 2002; Montalvo & Torres, 2004; Pintrich & de Groot, 1990; Rozendaal, Minnaert & Boekaerts, 2001). Zaman içerisinde sınıf ortamında ÖÖ’nün desteklenmesinin gerekliliği ve öğretmenlerin rolü üzerine eğilim göstermiştir (Dignath & Büttner, 2008; Kistner, Rakoczy & Otto, 2010; Nilson, 2013). Öğrenme sürecinde özdüzenleme önemlidir. Öğrencilerin daha iyi öğrenme alışkanlıklarına sahip olmasını sağlar ve ders çalışma becerilerini geliştirir. Özdüzenlemeli öğrenenlerin öğrenmeye hazır özellikleri ve kendi kendini motive etme özellikleri onları akranlarından ayırır. Öğrenme gereksinimlerinin farkındadır ve gerektiğinde uygun şekilde yardım arayabilir. En önemlisi de ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde öğrenme ortamlarını düzenleyebilirler (Kolovelonis, Goudos & Dermizaki, 2011). Dolayısıyla özdüzenlemesini yapan bir bireyin, kendine hedefler koyup, bu hedefler doğrultusunda uygun stratejileri seçip uyguladığı, performansını izleme ve değerlendirme yaptığını söylemek mümkündür (Ekici, 2015). Özdüzenlemeli öğrenenlerin bu özellikleri nedeniyle son çalışmalardan elde edilen bulguların da gösterdiği gibi, akademik testler ve öğrenci performansı ve başarısı ölçümlerinde daha iyi performans göstermeleri beklenen bir durumdur (Schunk & Zimmerman, 2007; Zimmerman, 2008). İzleme ve model olma yoluyla özdüzenleme becerileri öğretilen öğrenciler, ÖÖ eğitimi almayan öğrencilere kıyasla daha yüksek düzeyde akademik

öz yeterlik ve akademik başarı göstermektedir (Labuhn vd., 2010). ÖÖ'de özdüzenlemenin sağlanması ve devam etmesi açısından motivasyon önem arz etmektedir. Motivasyon ile ilgili ile ilgili birçok tanım olmakla birlikte öğrenme açısından öğrencilerin bir olay, nesne ya da konuyla ilgili düşünceleri ve değer yargıları; sınıftaki akademik görevlere ve bilişsel etkinliklere dair geliştirdiği bakış açısı ve akademik görevlerin nitelikleri ve etkililikleri hakkındaki görüşleri olarak ifade edilebilir (Ulutaş, 2016). ÖÖ bilgisinin önemi göz önüne alındığında, öğrencilerin ÖÖ'sünü etkili bir şekilde etkinleştirmek ve yönlendirmek için bilgi, beceri ve öz yeterlilik eksikliği, sınıf içinde ÖÖ'yü aktive etmenin önünde önemli bir engeldir (Kremer-Hayon ve Tillema, 1999; Perry, Hutchinson ve Thauberg, 2008; Perry ve Vandekamp, 2000; Wehmeyer, Agran ve Hughes, 2000). Bu nedenle mesleki gelişim faaliyetlerinin, mevcut öğretmenleri gerekli ÖÖ bilgisiyle donatmada önemli bir rolü vardır. Güncel mesleki gelişim modelleri, yaklaşımlarını öğretmen özdüzenlemesini temel bir öğretmen yeterliliği olarak belirlemiştir (Bartimote-Aufflick, Brew ve Ainley, 2010; Butler, Lauscher, Jarvis-Selinger ve Beckingham, 2004; Perry, Phillips ve Dowler, 2004; Randi, 2004). Öğretmenlerin özdüzenleme becerilerinin gelişmiş olması ve özdüzenlemeli öğrenme etkinliklerini deneyimlemiş olması, kullandıkları öğretim stratejilerini geliştirir ve bunu öğrencilerinde geliştirmeye daha meyilli olabilirler (Dembo, 2001; Gordon v.d., 2007; Kramarski ve Michalsky, 2009). ÖÖ, öğrencilerin öğrenme hedeflerine ulaşmalarını destekler ve motivasyonlarını artırır (Kramarski & Michalsky, 2009; Kramarski & Revach, 2008; Manning & Payne, 1993; Zimmerman, 2002). Ayrıca özdüzenleme becerilerinin desteklenmesinin, öğretmenin öğrenme hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunmanın yanı sıra öğrencilerde anlamlı öğrenmeyi sağlayacağı hakkında bir fikir birliği vardır (de Boer vd., 2018; Donker vd., 2014; Hamman vd., 2000; Kadioğlu-Akbulut & Uzuntiryaki- Kondakçı, 2021; Kitsantas, 2014; Zepeda vd., 2019). Öğretmenler öğrenme ve öğretimlerini kendi kendilerine düzenlerlerse, ÖÖ genel olarak tüm okul uygulamalarına daha genel olarak entegre olur. Öğrencilerin güçlendirilmesini istiyorsak, öğretmenlerin de güçlendirilmesi gerekir (Wehmeyer vd., 2000). Öğretmen güçlendirmesi kendiliğinden gerçekleşmediğinden, okulların öğretmenlerin öğrenme ve öğretileri üzerinde düşünmeye ve sorumluluk almaya teşvik edildiği bir ortam ve yapı yaratmaları gerekecektir (Butler, Lauscher, Jarvis-Selinger ve Beckingham, 2004; Van Eekelen vd., 2005). Sınıflarda ÖÖ'yü sağlamak için öğretmenler öğrenmeye yardımcı olan özdüzenleme süreçlerini öğrencilerine öğretebilirler. Bu prosesler hedef oluşturma, planlama, öz motivasyon, dikkat kontrolü, öğrenme stratejilerinin esnek kullanımı, öz izleme, uygun yardım arama ve özdeğerlendirmedir. Anlamlı öğrenmeyi sağlamak için ÖÖ becerilerinin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Özellikle okul ortamlarında, ÖÖ öğrencilerin problem çözme, motivasyon ve sosyal ilişkilerdeki başarısını artıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Cleary & Zimmerman 2004; Zimmerman, 2002).

2. ÖZDÜZENLEMELİ ÖĞRENMEDE ÖĞRETMENLERİN ROLÜ

ÖÖ'nün hem akademik hem de yaşam boyu öğrenme açısından önemi konusunda araştırmacılar hemfikir olmasına rağmen öğretmenlerin özdüzenlemeli öğrenme becerileri konusunda etkili

bir şekilde öğrencileri nasıl destekleyebilecekleri konusu henüz tam olarak anlaşılammıştır (Dent & Koenka, 2016; Dignath & Veenman, 2021). Öğretmenler sınıflarında ÖÖ'yü aktive etmek için öğrenme ortamlarını öğrencilerin öğrenmelerini düzenlemelerine olanak tanıyacak şekilde düzenleyebilir, doğrudan strateji öğretimi yapabilir ve dolaylı olarak ÖÖ'yü aktive edebilir. Yapılan çalışmalardan elde edilen kanıtlar, karmaşık olmalarına rağmen ÖÖ becerilerinin öğretilebileceğini, öğretmenlerin de bu tür özdüzenleme süreçlerini teşvik etmede kritik rolünün olduğunu ortaya koymuştur. Leutner, 2008,). Pek çok araştırmada ortaya konulduğu gibi, özdüzenlemeli öğrenmenin akademik başarı ile pozitif ilişkisi vardır (Dignath & Büttner, 2008; Dignath, Büttner & Langfeldt, 2008; Zimmerman, 1990; Zimmerman & Schunk, 2001). Bu sebeple öğrencilerin kendi öğrenmelerini düzenleyebilmeleri için bu öğrenme stratejilerini sınıflarda öğretmek anlamlı bulunmaktadır (Kramarski, Desoete, Bannert, Narciss & Perry, 2013). Bu önem, ÖÖ'deki yeterliliklerin öğretim programları arası yeterliliklerin kilit bir yönü olarak en son öğretim programı ve eğitim standartlarına dâhil edilmiş olması gerçeğiyle daha da vurgulanmaktadır (OECD, 2019). Öğrencilerin özdüzenlemeli öğrenenler olmaları için desteklenmeleri ve bu amaçla öğrenme stratejilerini teşvik edilmesi yoluyla öğretmenler tarafından eğitilmeleri gerektiği belirtilmiştir. Genel olarak, öğretmenlerin sınıfta öğrenme stratejilerini teşvik etmesi iki şekilde olabilir (Paris & Paris, 2001): Örtük ve açık olarak. Örtük strateji öğretimi, öğrencilerde bir öğrenme stratejisinin kullanımını geliştirmesi beklenen, ancak öğrencileri bir strateji hakkında bilgilendirmeyi ya da doğrudan tavsiye etmeyi içermeyen ve öğretmenin kullandığı ifadeleri ve/veya davranışlarını içerir. Örneğin, öğretmen bir stratejinin kullanımını model alır veya sorular sorarak öğrencileri bir strateji kullanmaya yönlendirir. Açık strateji öğretimi ise öğretmenin öğrencilere direkt olarak belirli bir stratejiyi kullanmalarını önerdiği ve stratejinin nasıl ve hangi durumlarda uygulanacağı konusunda somut bilgiler verdiği öğretim türüdür (Kistner vd., 2015). Öğretmenler, öğrencilerin ÖÖ'ye katılmaları için fırsatlar yaratarak dolaylı olarak ÖÖ'yü teşvik etmenin yanı sıra, dolaylı veya açık bir şekilde stratejileri öğretmek ÖÖ'yü doğrudan teşvik edebilir (Dignath vd., 2013). Birçok ulusal ve uluslararası kurum, yaşam boyu öğrenme girişiminin bir parçası olarak eğitim programlarına ÖÖ stratejilerinin öğretimini dâhil etmiştir (Avrupa Hayat Boyu Öğrenme Çerçevesi AB Konseyi, 2002). Bu nedenle, öğretmenin eğitiminin bir bileşeni, öğrencilerin nasıl öğreneceklerini öğrenmelerine yardımcı olacak yöntemler olmalıdır. Son yıllarda, ÖÖ ile ilgili yapılan çalışmaların odak noktasının, öğrencilerde doğrudan özdüzenleme eğitimi vermekten öğretmenlerin öğrencilerinin ÖÖ becerilerini destekleme konusunda eğitilmesine doğru yöneldiği görülmektedir (Kramarski, 2018; Kramarski & Kohen, 2017). Öğrencileri kendi öğrenmelerini düzenlemeleri için teşvik etmek ve motive etmek amacıyla öğretmenler doğrudan strateji öğretimi yapabilir ve öğrencileri kendi öğrenmelerini düzenlemeye teşvik eden bir öğrenme ortamı sağlayarak dolaylı olarak ÖÖ'yü etkinleştirebilirler (Dignath & Veenman, 2021). Bu bağlamda her öğretmen öğrencileri arasında ÖÖ'yü geliştirebilmeli ve kolaylaştırabilmelidir. Strateji öğretimi ile ilgili araştırmalar, çalışmaların bağlamla ilgili olması ve düzenli öğretime dâhil edilmesi gerektiğini (Perels, Guertler & Schmitz, 2005) ve öğretmenlerin, çeşitli yöntemler kullanma konusunda eğitilmeleri ve ÖÖ'ye elverişli öğrenme ortamları yaratması gerektiğini göstermektedir (Pauli,

Reusser & Grob, 2007; Volet, Vauras, & Salonen, 2009; Van Hout-Wolters, 2000). Doğrudan strateji öğretimi, öğrencilere farklı stratejilerin öğretmen tarafından açık bir şekilde açıklanmasını ve bu stratejilerin nasıl ve hangi durumlarda kullanılabileceğini içerir. Ayrıca stratejilerin kullanılmasında hangi becerilerin yer aldığını da bilmeyi gerektirir (Zimmerman, 2008). Özünde, öğrencilerde özdüzenlemeyi teşvik etmek, öğrencilere kendi "patronları" olmayı öğretmektir (Randi, 2004). Bu bağlamda sınıflarda etkili bir öğretimin esas bileşeni olan öğretmenin rolü de değişmelidir. Bu süreçte öğretmenlerin öğrencilerinin ÖÖ becerilerini nasıl destekleyebilecekleri ve bunu yapabilecek bilgi ve becerilere sahip olup olmadıkları sorgulanmalı, öğretme ve öğrenme sürecinde öğretmen ve öğrencilerin rolleri yeniden tasarlanmalıdır (Haşlamam, 2011). Öğrencilerine etkili öğrenme ortamı hazırlama ve yapılandırılmaları için rehberlik edebilen, öğretimini ve etkinlikleri bilişsel ve üstbilişsel süreçleri kolaylaştıracak şekilde düzenleyebilen, öğretimsel hedefleri ve geri bildirimleri kullanarak öğrencilere kendilerini izleme fırsatları sunabilen, öğrenenlere sürekli olarak kendilerini değerlendirmeleri için fırsatlar sağlayabilen öğretmenlerin ÖÖ'yü destekleyen öğretmenler olduğu söylenebilir (Haşlamam & Aşkar, 2015). Dignath ve Werf (2012)'e göre öğretmenlerin ÖÖ'yü sınıflarında aktive edebilmesi için, öğrencilerine öğrenme stratejilerini öğretmelidir. Bunun yanında onlara kendi öğrenmelerini düzenlemelerini destekleyen yapılandırıcı öğrenme ortamları da sağlamalıdır. Bu iki bileşen birbirini tamamlayan unsurlardır. Strateji öğretiminde öğretmenin rolü incelendiğinde ÖÖ'nün akademik başarı ve öğrenme verimliliği üzerinde olumlu bir etkisi olduğuna dair çok sayıda deneysel kanıt vardır (Zimmerman & Bandura 1994). Özdüzenlemede doğrudan strateji eğitimi, öğrencilere kendi öğrenmelerini yönetmek için gerekli olan bilişsel, davranışsal ve motivasyonel stratejileri açıkça öğretmeyi içerir. Bu yaklaşım, öğrencilerin ÖÖ stratejilerini etkili bir şekilde anlamalarına ve uygulamalarına yardımcı olmak için doğrudan modelleme, rehberli uygulama ve yapılandırılmış desteği vurgular.

2.1. Öğrencilerde Özdüzenlemeyi Destekleyen Sınıf İçi Uygulamaya Yönelik Temel Stratejiler

Öğrencilerin kendi kendini düzenleyen öğrenenler olmalarını desteklemek, öğrenmelerinin kontrolünü ele geçirmeleri ve hem akademik olarak hem de hayatta başarılı olmaları için gerekli becerileri geliştirmelerine yardımcı olmanın önemli bir parçasıdır. Kendi kendini düzenleyen öğrenme, hedefler koymayı, ilerlemeyi izlemeyi, zorlukları ele almak için stratejiler kullanmayı ve zamanla gelişmek için öğrenmeyi yansıtmayı içerir. Kramarski ve Michalsky (2009) öğretmenlere yönelik bu tür yüksek ÖÖ ortamlarının tasarlanması gerektiği ve bu durumun hem öğrenci motivasyonu ve başarısı hem de öğretmenlerin başarısı üzerinde etkili olduğunu belirtmiştir. Öğretmenlerin tüm kademelerdeki sınıflarda uygulayabileceği, öğrencilerin üst bilişsel farkındalığını ve özdüzenlemeli öğrenme becerilerini geliştirecek stratejiler vardır. Bunlar aşağıda açıklanmıştır:

1. Hedef Belirleme ve Planlama

Hedefler, bireyin eylemlerini düzenleyen standartlar olarak düşünülebilir (Schunk, 2001). Sınıf ortamında bir öğrenci için hedefler herhangi bir dersin sınavından iyi bir not almak gibi basit olabileceği gibi konuyu kapsamlı bir şekilde anlamak gibi daha ayrıntılı da olabilir. Genellikle uzun vadeli hedeflere ulaşmak amacıyla kısa vadeli ulaşılabilir hedefler belirlenir. Örneğin, bir öğrenci uzun vadeli bir hedef olarak bir sınavda başarılı olmayı belirlerse, bu hedefe ulaşmak için kısa vadeli ulaşılabilir hedefler belirlemelidir. Bunlar yeterli zaman ayırarak ders çalışmak ve belirli çalışma stratejileri kullanmak gibi hedefler olabilir. Öğrencileri öğrenmeleri için kısa vadeli hedefler belirleme konusunda desteklemek, öğrencilerin öz izleme yapmalarına yardımcı olmanın etkili bir yolu olabilir (Zimmerman, 2004). Öğrencilerin öğrenmeleri için belirli, ölçülebilir ve ulaşılabilir hedefler belirlemelerine yardımcı olarak bu beceriler desteklenebilir. Bu, hem kısa vadeli (örneğin, haftanın sonuna kadar bir ödevi tamamlamak) hem de uzun vadeli hedefleri (örneğin, belirli bir beceride ustalaşmak) içerebilir. Schunk (2001)'e göre planlama öğrencilerin bir öğrenme görevinde başarılı olmak için iyi belirlenmiş hedefler ve stratejiler oluşturmasına yardımcı olacağından planlama ve hedef belirleme birbirine bağlı süreçlerdir. Özdüzenlemenin önemli bir basamağı olan planlama üç aşamada gerçekleşir: Bunlar; bir öğrenme görevi ile ilgili hedef oluşturma, bu hedefe ulaşmak için stratejiler belirleme ve hedefe ulaşabilmek için zaman ve kaynak ihtiyacının belirlenmesidir. Sınıf ortamında ÖÖ'yü sağlamak için öğrenme görevlerine bir planla yaklaşmayı öğretmek, uygun bir yöntemdir. Dersin başında verimli öğrenme ile ilgili bir okuma parçası verilip öğrencilerin bununla ilgili tartışmalar yapmasını sağlama, dersin başında öğrencilerden o günkü derste öğrenilmesi hedeflenen konuları belirlemeleri istenerek böylece kendilerine hedef belirlemelerine yönelik destek sağlama, öğrencilere konuyla ilgili sorular sorarak daha önceden ne bildiklerinin ortaya çıkarılması olabilir. Aynı zamanda zaman yönetimi tekniklerini dâhil etmek, örneğin zaman çizelgeleri oluşturmak veya daha büyük projeleri daha küçük, yönetilebilir görevlere bölmek uygun stratejiler olabilir (Nilson, 2013).

2. Üst Bilişsel Farkındalığı Geliştirme

Öğrencileri sesli düşünmeye teşvik etmek, öğrencilerin kendilerinin düşünme ve problem çözme süreçleri hakkında düşünmelerini sağlamak, böylece hangi stratejilerin onlar için en iyi işe yaradığı ve bu stratejileri farklı bağlamlarda nasıl uygulayabilecekleri konusunda öz değerlendirme yapmalarını sağlamak bu stratejilerdendir. Öğrencilere zorlandıkları noktalarda yılmayıp üstesinden gelebilmek için gerekli stratejileri önermek suretiyle bu beceriler desteklenebilir. Bu amaçla öğrencilere "Bu sorunu çözmek için hangi stratejileri kullanabilirim?" "Bu görevde neyi iyi yaptım?" "Neyi farklı yapabilirdim?" gibi sorular yöneltilebilir. Ayrıca öğrenilen konu ile daha önce öğrenilen ya da gelecekte öğrenilecek konular arasında bağlantılar kurmaya yönlendirmek, öğrencileri bir konuda konu öncesi, sırası ve sonrası sorular oluşturmalarını teşvik etmek, öğrencilerin öğrendiği bilgilerin birbiriyle ilişkilendirmelerini sağlamak öğrencilerin planlama becerilerini destekleyecektir (Koutselini, 1991; Nilson, 2013).

3. Öz Motivasyon

Öz motivasyon, özdüzenleme süreci için kritik bir öneme sahiptir ve öğrenenlerin kendi öğrenmeleri üzerinde kontrol sahibi olmalarını gerektirir (Corno, 1993). Eğer bir öğrenci

belirlediği bir öğrenme hedefine ulaşmak için ödül ya da teşvik gibi dış etkenlerden bağımsız olarak bir veya daha fazla strateji kullanıyorsa burada öz motivasyonun ortaya çıktığı söylenebilir. Böyle bir durum öğrencinin daha özerk hale geldiğinin güçlü bir göstergesi olabilir (Zimmerman, 2004; Zumbunn vd., 2011). Öğrencilerin motivasyonlarını etkileyen faktörleri, örneğin konuya olan ilgi, algılanan değer ve öz yeterliliklerini tanımalarına yardımcı olmak, öğrenmeyi günlük yaşam uygulamalarına veya öğrencilerin kişisel ilgi alanlarına bağlamak gibi içsel motivasyonu artırma stratejilerini kullanmak gibi davranışlar özdüzenleme becerilerini destekler niteliktedir (Nilson, 2013; Zumbunn vd., 2011).

4. Dikkat Kontrolü

Öğrencilerin dikkatlerini kontrol edebilmeleri özdüzenleme yapabilmeleri açısından bir gerekliliktir. Dikkat kontrolü, öz izleme yapabilmeyi gerektiren bilişsel bir süreci içerir. Genellikle bu süreç, zihni dikkati dağıtan unsurların bertaraf edilmesi ve ayrıca örneğin sessiz alanlar gibi öğrenmeye elverişli uygun ortamların tercih edilmesini gerektirir (Winne, 1995). Öğrencilerin akademik sonuçlarının, göreve dikkat kontrolü sağlanarak harcanan zamanla orantılı olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur. Bu nedenle öğretmenler, dikkat dağıtan unsurları ortadan kaldırarak ve öğrencilerin dikkat sürelerini artırmalarına yardımcı olarak öğrencilerini destekleyebilirler (Zumbunn vd., 2011)

5. Öz izleme Becerilerinin Geliştirilmesi

Öğrencilerin stratejik öğrenenler olabilmesi için kendi öğrenmelerinin ve öğrenme çıktılarının sorumluluğunu almalıdır (Kistner vd., 2010). Özdüzenlemeli öğrenenlerin en önemli özelliklerinden biri, öğrenme hedeflerine yönelik ilerlemelerini izleyerek bu sorumluluğu almalarıdır. Öz izleme süreci, yukarıda bahsedilen stratejilerin tümünü içerir. Bir öğrencinin ilerlemesini öz izleme yapabilmesi için, öncelikle kendi öğrenme hedeflerini oluşturmuş ve kullanacağı stratejileri planlamış, hedeflerine ulaşmak amacıyla bağımsız olarak öz motivasyonunu sağlamış, dikkat dağıtan unsurları bertaraf ederek dikkat kontrolünü sağlamış olmalı ve öğrenme görevine uygun öğrenme stratejilerini kullanabilmelidir (Zimmerman, 2004). Tüm bu süreçte öğrenciler öğretmenlerinin desteğine ihtiyaç duyarlar. Öğretmenler öğrencilerin belirli öğrenme görevlerinde ne kadar çalıştıklarının, kullandıkları stratejilerin ve çalışmak için harcadıkları zamanın bir kaydını tutmalarını sağlayarak kendi kendini izlemeyi teşvik edebilir. Kontrol listeleri, öğrenme günlükleri veya dijital araçlar bu amaçla kullanılabilir. Bu uygulamalar, öğrencilerin ilerlemelerini somut bir şekilde görmelerine ve buna uygun olarak strateji değiştirmelerine olanak tanır. Öğrencilerin kendilerine sorular sorarak kendilerine geri bildirim verebilme fırsatı yaratılmış olur. Örneğin çalışmaları üzerinde düşünmelerini sağlayarak kendilerine “Neler iyi gidiyor?” “Neler işe yaramıyor?” “Hangi stratejilerimi değiştirmeliyim?” gibi sorular sormalarını sağlamak öğrencilerin öz izlemelerini destekleyen davranışlar arasındadır. Öğretmenin bir problem çözümü sırasında öğrencilerle kendi düşünme ve özdüzenleme süreçlerini paylaşarak model olması öğrencileri özdüzenleme konusunda destekleyen önemli bir strateji olabilir.

6. Stratejilerin Esnek Kullanımı

Akademik görevleri yerine getirmede birden fazla öğrenme stratejisi kullanan ve bu stratejileri hedefleri doğrultusunda gerektiğinde değiştirebilen öğrencilerin daha başarılı olduğu

söylenbilir (Paris & Paris, 2001). Ancak, öğrencilerin çoğu, özellikle de küçük yaşlarda öğrenme stratejileri hakkında sınırlı bir repertuara sahiptir (van den Broek, Lorch, & Linderholm, 2001). Bu nedenle öğrencilerin farklı öğrenme stratejilerini ihtiyaçlarına uygun şekilde kullanabilmeleri için desteklenmeye ihtiyaçları vardır. Bu noktada öğretmenlerin kritik rolü ortaya çıkar. Öğretmenler yeni stratejilerin nasıl kullanılacağını modelleyerek ve öğrenciler uygularken uygun geri bildirimler vererek, öğrencilerin bağımsız strateji kullanıcıları olmalarına yardımcı olabilir (Zumbrunn vd., 2011). Ayrıca öğrencilerin materyale katılımını sağlamak için aktif okuma, not alma, özetleme ve kendi kendine sınav yapmaları gibi aktif öğrenme yöntemlerini öğretebilirler. Öğrencilere karmaşık görevleri daha küçük adımlara bölmeyi, ilgili bilgileri belirlemeyi ve yaklaşımları hakkında eleştirel düşünme gibi problem çözme stratejilerini öğretebilirler. Öğrencilerin hatırlamayı iyileştirmek için hafıza tekniklerini, görselleştirmeyi veya parçalamayı öğrenmelerine yardımcı olarak öğrenme stratejilerini doğru kullanmalarını destekleyebilirler (Nilson, 2013; Zumbrunn vd., 2011).

7. Yardım Arama

Özdüzenlemeli öğrenenlerin her görevi kendi başlarına tamamlamaya çalıştıkları sanılabilir. Ancak, özdüzenlemeli öğrenenler diğer akranlarına göre daha fazla oranda gerekli durumlarda başkalarından yardım ararlar (Butler, 1998). Özdüzenlemeli öğrenenlerin kendilerini öğrenmeleri üzerinde daha özerk hale getirmek amacıyla başkalarından yardım arayabildikleri söylenbilir (Ryan vd., 2001). Öğretmenler, öğrencilere kolayca anlayabilecekleri sürekli ilerleme geri bildirimini sağlayarak ve uygun değişiklikleri yaptıktan sonra ödevleri yeniden gönderme fırsatlarına izin vererek olumlu yardım arama davranışlarını teşvik edebilir.

8. Özdeğerlendirme

Öğrenciler kendi öğrenmelerini öğretmenin verdiği geri bildirimlerden bağımsız olarak değerlendirebildikleri zaman, özdüzenlemeli öğrenenler olma yolunda ilerlemeleri daha olasıdır (Winne & Hadwin, 1998; Zimmerman, 2000). Özdeğerlendirme yapabilen öğrenciler kendi öğrenme stratejilerini değerlendirerek gelecekte de benzer öğrenme görevleri için stratejilerini düzenleyebilirler (Schraw & Moshman, 1995). Öğrencilerin belirledikleri öğrenme hedeflerine uygun olarak kullandıkları stratejileri izleme yapmalarına ve özdeğerlendirme sonuçlarına göre strateji değişimini destekleyerek öğretmenler sınıfta özdeğerlendirmeyi uygulayabilirler (Zimmerman, 2000). Öğrencilerin yaptıkları bir ödevle ilgili olumlu/olumsuz tarafları, kendini başarılı/başarısız bulduğu kısımları belirttikleri bir özdeğerlendirme yapmaları o ödevin kendileri için anlamı ve önemini daha iyi kavrayabilir.

9. Duygusal ve Motivasyonel Özdüzenleme

Özdüzenleme yalnızca bilişsel becerilerle ilgili değil, aynı zamanda duyguları yönetmeyi ve motive kalmayı da içerir. Duygu düzenleme, duygusal bir deneyimi sosyal olarak kabul edilebilir bir şekilde yönetme, tepki ve cevap verme yeteneğini ifade eder ve bireylerin sosyal etkileşimlerinde ve öğrenmelerindeki başarıları için gereklidir. Araştırmalar, çocuklarda duygu düzenlemenin, sosyal yeterliliğin ve akademik başarının yordayıcısı olduğunu göstermiştir (Yettie, 2019; Sezgin, 2024). Duygusal ve motivasyonel özdüzenlemeyi desteklemek amacıyla stres ve kaygıyla baş etme yöntemleri, öğrencilerin zorlukları da

kabullenerek sadece sonuç odaklı değil sürece ve gelişime odaklanmaları konusunda desteklenmeleri de önemlidir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak öğretmenler yalnızca içeriğin öğrenilmesinde değil aynı zamanda öğrencilerin öz düzenleme becerilerini destekleyen bir öğrenme öğretme ortamı oluşturmada ve destek yapıları sağlamada da önemli bir rol oynarlar. Öğrencilerinin kendi öğrenme süreçlerini ve hedef belirleme, öz izleme, uygun strateji seçimi, strateji değişimi gibi özdüzenleme stratejilerini anlamalarına yardımcı olurlar. Öğrencilere tüm cevapları vermek yerine, sorunları kendi başlarına keşfetmeye, görevlere nasıl yaklaşacaklarına dair kararlar almaya ve deneme yanılma yoluyla öğrenmeye teşvik ederek ve öğrencilerin öğrendiklerini ilgi alanlarıyla, günlük yaşam becerileriyle veya gelecekteki hedefleriyle ilişkilendirmelerine yardımcı olarak motivasyonel olarak desteklerler. Zamanında ve etkili geri bildirim sağlayarak öğrencilerin öz izleme ve öz değerlendirme becerilerini destekleyebilirler. Öğrencilerin özdüzenlemeli öğrenenler olması nda kritik bir role sahip olan öğretmenler, özdüzenleme stratejilerinin açıkça öğretilmesi, üst bilişsel becerilerin modellenmesi, ÖÖ'ye dayalı öğrenme ortamının yapılandırılması ve teşvik edilmesi ve düzenli geri bildirim sağlanması yoluyla öğrencilerin öğrenmelerinin kontrolünü ele geçirmelerine yardımcı olabilir. Böylece 21. yüzyıl bireylerinden beklenen çeşitli bağlamlarda ve zorluklarda kendi öğrenmelerini yönetebilen bağımsız, motive ve düşünceli öğrenenler olmaları için gereken adımlar atılmış olacaktır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, yapılan ilgili alanyazın taraması sonucu yaşam boyu öğrenmenin bir parçası olan, anlamlı öğrenmeyi sağlayan ve akademik başarıyı beraberinde getiren ÖÖ'nün sınıflarda doğrudan ve dolaylı olarak aktive edilmesi gerektiği, bu bağlamda öğretmenlerin kritik rolleri ve destekleyebilecekleri ÖÖ stratejilerinden bahsedilmiştir. Öğretmenlerin öğrencilerinin özdüzenlemeli öğrenenler olması yolunda desteklenmeleri amacıyla gerek hizmet içi eğitimler gerekse de mentörlük içeren programlar önerilebilir.

KAYNAKÇA

Boekaerts, M. (1997). Self-regulated learning: A new concept embraced by researchers, policy makers, educators, teachers, and students. *Learning and Instruction*, 7 (2) 161-186.

[https://doi.org/10.1016/S0959-4752\(96\)00015-1](https://doi.org/10.1016/S0959-4752(96)00015-1)

Borkowski, J. G. (1992). Metacognitive theory: A framework for teaching literacy, writing, and math skills. *Journal of learning disabilities*, 25(4), 253-257.

Butler, R. (1998). Determinants of help seeking: Relations between perceived reasons for classroom help-avoidance and help-seeking behaviors in an experimental context. *Journal of Educational Psychology*, 90, (20), 630-643.

Butler, D. L., Lauscher, H. N., Jarvis-Selinger, S., & Beckingham, B. (2004). Collaboration and self-regulation in teachers' professional development. *Teaching and teacher education*, 20(5), 435-455.

Corno, L. (1993). The Best-laid plans: Modern Conceptions of Volition And Educational Research. *Educational Researcher*, 22, 14-22.

Dent, A. L., & Koenka, A. C. (2016). The relation between self-regulated learning and academic achievement across childhood and adolescence: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 28, 425-474.

Dignath, C., & Büttner, G. (2008). Components of fostering self-regulated learning among students. A meta-analysis on intervention studies at primary and secondary school level. *Metacognition and learning*, 3, 231-264.

Dignath-van Ewijk, C., & van der Werf, G. (2012). What Teachers Think about Self-Regulated Learning: Investigating Teacher Beliefs and Teacher Behavior of Enhancing Students' Self-Regulation. *Education Research International*, 2012, Article 741713. <https://doi.org/10.1155/2012/741713>

Dignath, C., & Veenman, M. V. (2021). The role of direct strategy instruction and indirect activation of self-regulated learning—Evidence from classroom observation studies. *Educational Psychology Review*, 33(2), 489-533.

Ekici, F. (2015) Kimya Öğretmen Adaylarında Özdüzenlemeli Öğrenme Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Temel Öğrenme Stratejileri Öğretimi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Haşlaman, T. (2011). *Çevrimiçi Öğrenme Ortamının Öğretmen ve Öğrencilerin Özdüzenleyici Öğrenme Becerileri Üzerindeki Etkisi*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Haşlaman T., Aşkar, P. (2015). Öğrencilerin Özdüzenleyici Öğrenmelerinin ve Öğretmenlerin Özdüzenleyici Öğrenmeyi Destekleyen Davranışlarının Ölçülmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)* 30(1): 106121.

Kremer-Hayon, L., & Tillema, H. H. (1999). Self-regulated learning in the context of teacher education. *Teaching and Teacher Education*, 15(5), 507-522.

Kistner, S., Rakoczy, K., Otto, B. (2010). Promotion of self-regulated learning in classrooms: investigating frequency, quality, and consequences for student

performance. *Metacognition Learning* <https://doi.org/10.1007/s11409-010-9055-3>.

Kolovelonis, A., Goudas, M., & Dermitzaki, I. (2011). The effects of instructional and motivational self-talk on students' motor task performance in physical education. *Psychology of sport and exercise*, 12(2), 153-158.

Kramarski, B., & Michalsky, T. (2009). Investigating preservice teachers' professional growth in self-regulated learning environments. *Journal of Educational Psychology*, 101(1), 161–175. <https://doi.org/10.1037/a0013101>

Kramarski, B., Desoete, A., Bannert, M., Narciss, S., & Perry, N. (2013). New perspectives on integrating self-regulated learning at school. *Education Research International*, 2013.

Kramarski, B., Kohen, Z. (2017). Encouraging trainees' dual self-regulation roles as learners and teachers: effects of general and specific directions. *Learning Metacognition* 12, 157–191. <https://doi.org/10.1007/s11409-016-9164-8>.

Kramarski, B. (2018). Teachers as agents in promoting students' SRL and performance: Applications for teachers' dual-role training program. In D. H. Schunk & J. A. Greene (Eds.), *Handbook of self-regulation of learning and performance* 223–239. Routledge/Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9781315697048-15>.

Nilson, L. B. (2013). *Creating self-regulated learners: Strategies to strengthen students' self-awareness and learning skills*. Stylus LLC.

OECD (2019). *OECD The Future of Education and Skills 2030. OECD Learning Compass 2030. A set of concept notes*. Paris: OECD.

Paris, S. G., & Paris, A. H. (2001). Classroom applications of research on self-regulated learning. *Educational Psychologist*, 36, 89-91

Pauli C., Kurt R., Grob, U. (2007). Teaching for understanding and/or self-regulated learning? A video-based analysis of reform-oriented mathematics instruction in Switzerland. *International Journal of Educational Research* 46 (5):294- 305. DOI: 10.1016/j.ijer.2007.10.004.

Perels, F., Gurtler, T. & Schmitz, B. (2005). Training of self-regulatory and problem-solving competence. *Learning and Instruction*, 15, (2), Pages 123-139, ISSN 0959-4752, <https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2005.04.010>

Pintrich, P. R., & De Groot, E. V. (1990). *Motivational and self-regulated learning*

components of classroom academic performance. *Journal of educational psychology*, 82(1), 33.

Randi, J. (2004). Teachers as Self-Regulated Learners. *Teachers College Record*, 106(9), 1825–1853. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9620.2004.00407.x>

Ryan, A. M., Pintrich, P. R, Midgley, C. (2001). Avoiding seeking help in the classroom: Who and why?. *Educational Psychology Review*, 13, 2.

Rozendaal, J. S., Minnaert, A., & Boekaerts, M. (2005). The influence of teacher perceived administration of self-regulated learning on students' motivation and information-processing. *Learning and Instruction*, 15(2), 141-160.

Sarı, A., Akinoğlu, O. (2009) Özdüzenlemeli öğrenme: Modeller ve uygulamalar. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi 29, 139-154.

Schunk, D. H. (2001). Self-regulation through goal setting. *ERIC Document Service*, (462671).

Sezgin, E. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024; 23 (91): 1019-1040.

Schraw, G., & Moshman, D. (1995). Metacognitive theories. *Educational psychology review*, 7, 351-371.

Torrano Montalvo, F., & González Torres, M. (2004). Self-regulated learning: Current and future directions.

Ulutaş, B. (2016). *Özdüzenlemeli Öğrenme Ortamında Kimya Öğretmen Adaylarının Motivasyonlarının Değişiminin İncelenmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Van den Broek, P., Lorch, R. F., Jr., Linderholm, T., & Gustafson, M. (2001). The effects of readers' goals on the generation of inferences. *Memory & Cognition*, 29, 1081–1087.

van Hout-Wolters, B. (2000). Assessing active self-directed learning. *New learning*, 83-99.

Volet, S., Vauras, M., & Salonen, P. (2009). Self-and social regulation in learning contexts: An integrative perspective. *Educational psychologist*, 44(4), 215-226.

Winne, P. H., & Hadwin, A. F. (1998). Studying as self-regulated learning. In D. J. Hacker, J. Dunlosky, & A. C. Graesser (Eds.), *Metacognition in educational theory and practice* (pp. 277-304). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates

Yettie, Y. (2019). The Maternal Role On Emotional Competence Development of Early Childhood. *Journal of Educational, Health and Community Psychology*, 8(3), 310-333.

Zimmerman, B. J., & Bandura, A. (1994). Impact of Self-Regulatory Influences on Writing Course Attainment. *American Educational Research Journal*, 31, 845-862. <http://dx.doi.org/10.3102/00028312031004845>

Zimmerman, B. J. (2000). Attainment of self-regulation: A social cognitive perspective. In *Handbook of self-regulation*. M. Boekaerts, P.R. Pintrich, & M. Zeidner (Eds.), (pp. 452-502). San Diego, CA.

Zimmerman, B. J. (2008). Investigating self-regulation and motivation: Historical background, methodological developments, and future prospects. *American Educational Research Journal*, 45 (1), pp. 166-183

Zumbrunn, S., Tadlock, J. & Roberts, E. D. (2011). Encouraging self-regulated learning in the classroom: A review of the literature. Metropolitan Educational Research Consortium (MERC), Virginia Commonwealth University.

OKUL YÖNETİCİLERİNİN KULLANDIĞI GÜÇ KAYNAKLARININ ÇALIŞANLARIN VERİMLİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ROLÜNÜN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Onur Halit TÜRKAN

Gazi Üniversitesi

onurhalitturkan@gmail.com – 0009-0001-8071-0197

Doç. Dr. Emre SÖNMEZ

Gazi Üniversitesi

emresonmez@gazi.edu.tr – 0000-0002-2853-7956

ÖZET

Bu araştırma, "Okul Yöneticilerinin Kullandığı Güç Kaynaklarının Çalışanların Verimliliği Üzerindeki Rolünün İncelenmesi" başlıklı bir durum çalışması olarak yürütülmüştür. Araştırma, okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının, çalışanların verimliliği üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Yöntem olarak durum çalışması tercih edilmiştir ve 10 okul yöneticisi ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerin analizinde içerik analizi kullanılmış, veriler tema, alt tema ve kodlar aracılığıyla incelenmiştir. Elde edilen bulgular, okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının çalışanların motivasyonunu, verimliliğini ve genel iş performansını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Sonuç olarak, okul yöneticilerinin rolünün, çalışanların verimliliği üzerinde önemli bir etkisi olduğu ve etkili güç kullanımının okulda genel bir verimlilik artışı sağladığı bulunmuştur. Araştırma, okul yönetiminde güç kaynaklarının daha bilinçli ve stratejik kullanılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul yöneticileri, Güç kaynakları, Çalışan verimliliği, Güç kullanımı, Okul yönetimi.

GÜÇ

Güç, bir bireyin ya da bir grubun diğerlerinin düşüncelerini, tutumlarını ya da davranışlarını etkileyebilme kapasitesidir (Özdemir, 2003; Aydın, 2016; Özzenay, 2017). Okul yöneticilerinin kullandığı güç, eğitim ortamında önemli bir rol oynar. Yöneticilerin sahip olduğu güç, yalnızca görevleriyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda kişisel özellikleri, becerileri ve etkileşimde buldukları çevre ile de şekillenir (Argon ve Dilekçi, 2016). French ve Raven (1959), güç kavramını yalnızca fiziksel ya da maddi unsurlarla değil, sosyal ve psikolojik faktörlerle de ilişkilendirir. Okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynakları, öğretmenlerin, öğrencilerin ve okul personelinin etkinliğini etkileyebilir. Altınkurt ve Yılmaz (2010), okul yöneticilerinin güç kullanma yöntemlerinin okul başarısı üzerinde doğrudan etkiler yarattığını vurgulamaktadır.

Gücün Tanımı

Güç, bir bireyin başka birini etkileme kapasitesi olarak tanımlanabilir. Okul yöneticileri, bu güçlerini okulun düzenini geliştirmek, personeli teşvik etmek ve verimli bir çalışma ortamı yaratmak için kullanabilirler. Yukl (2013), okul yöneticilerinin güçlerini hem okulun yönetimi hem de çalışanların performanslarını iyileştirmek amacıyla kullandığını ifade eder. Güç, yöneticilerin çalışanları üzerinde farklı şekillerde etki yaratmalarını sağlar ve bu da okulun genel etkinliğini doğrudan etkiler. Aydın (2011), yöneticilerin güç kullanma biçimlerinin öğretmenlerin iş doyumunu arttırmak ve okul verimliliğini yükseltmek adına kritik bir rol oynadığını belirtmektedir.

Makam Gücü

Makam gücü, bir kişinin sahip olduğu pozisyon sayesinde kazandığı güçtür. Okul yöneticileri, sahip oldukları görev ve yetkiler aracılığıyla okulda çeşitli kararlar alabilir ve çalışanları yönlendirebilirler. French ve Raven (1959), makam gücünün genellikle resmi yapıların etkisiyle daha belirgin olduğunu ve yöneticinin çalışanları belirli kurallar çerçevesinde denetleme yeteneğini arttırdığını savunur. Çelik (2007), makam gücünün okul yöneticilerinin okul verimliliğini arttırmada önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir. Bu güç türü, okulda düzenin sağlanması ve yöneticinin kararlarının uygulanması açısından büyük önem taşır.

Zorlayıcı Güç

Zorlayıcı güç, başkalarını cezalandırma ya da olumsuz sonuçlarla tehdit etme yeteneğidir (Zıblım, 2020). Bass (1990), bu tür gücün okul yöneticileri tarafından kullanıldığında, çalışanların davranışlarını denetlemeye yardımcı olabileceğini ancak aşırı kullanımının istenmeyen sonuçlara yol açabileceğini ifade eder. Büyüköztürk (2016), zorlayıcı gücün yalnızca gerekli durumlarda kullanılmasının daha etkili sonuçlar doğuracağını ve okul yöneticilerinin cezalandırma yerine ödüllendirme yöntemlerini tercih etmelerinin daha faydalı olacağını belirtmektedir. Zorlayıcı gücün aşırı kullanımı, çalışanların motivasyonunu zayıflatabilir ve bu durum okulun verimliliğine olumsuz yansiyabilir.

Ödül Gücü

Ödül gücü, başkalarına ödüller sunarak onları etkileme kapasitesidir. Okul yöneticileri, öğretmenlere ve diğer çalışanlara ödüller vererek başarılarını teşvik edebilir ve performanslarını artırabilirler (Yürek, 2024). Deci ve Ryan (2000), ödüllerin, çalışanların motivasyonunu arttırmada önemli bir araç olduğunu ifade eder. Aydın (2011), okul yöneticilerinin ödül gücünü etkin bir biçimde kullanarak öğretmenlerin iş doyumunu ve okul verimliliğini yükselttiklerini belirtmektedir. Ödül gücü, çalışanların motivasyonunu arttırarak onları daha verimli hale getiren güçlü bir etki aracıdır.

Yasal Güç

Yasal güç, belirli kurallar, yasalar ve düzenlemeler aracılığıyla etki yaratma yeteneğini ifade eder. Okul yöneticileri, okulun yönetmeliklerine ve yasal düzenlemelere dayalı olarak çalışanların tutumlarını yönlendirebilir ve okulda düzeni sağlayabilirler (Memduhoğlu ve Turhan, 2016). Yukl (2013), yasal gücün okulda objektif ve tutarlı bir denetim sağlamada önemli olduğunu belirtir. Bu güç türü, okulda disiplinin korunması ve okulun işleyişinin düzenli bir şekilde devam etmesi için oldukça etkilidir. Çelik (2007), yasal gücün okul yöneticilerinin okulda disiplin sağlama konusunda başarılı olmalarını sağladığını savunmaktadır.

Kişisel Güç

Kişisel güç, bir bireyin karakteri, liderlik tarzı ve kişisel çekiciliği aracılığıyla başkalarını etkileme yeteneğidir. Tschannen-Moran ve Hoy (2000), okul yöneticilerinin kişisel özellikleri ve liderlik tarzlarıyla çalışanlarını motive edebileceklerini ve etkili bir çalışma ortamı yaratabileceklerini belirtir. Aydın (2011), okul yöneticilerinin karizmatik liderlik özelliklerinin öğretmenlerin iş doyumunu ve okul verimliliğini artırmada etkili olduğunu ifade etmektedir.

Karizmatik Güç

Karizmatik güç, bir liderin sahip olduğu kişisel çekicilik, vizyon ve ilham verme kapasitesidir (Kızanlıklılı, Koç ve Kılıçlar, 2016). Bass (1990), karizmatik liderlerin güçlü bir vizyon ve değerler seti sunarak çalışanlarını harekete geçirebileceğini ve okulun hedeflerine ulaşmalarını sağlayabileceğini ifade eder. Altinkurt ve Yılmaz (2010), okul yöneticilerinin karizmatik liderlik özelliklerinin çalışanlar üzerindeki etkisini artıran önemli bir etken olduğunu vurgulamaktadır. Karizmatik yöneticiler, etkileyici bir vizyon ve liderlik tarzıyla çalışanlarına ilham vererek onların motivasyonlarını yükseltebilirler.

Uzmanlık Gücü

Uzmanlık gücü, bir bireyin alanındaki bilgi ve deneyimleri sayesinde başkalarını etkileme yeteneğidir (Nartgün, Nartgün, ve Arıcı, 2016). Hallinger ve Heck (1996), okul yöneticilerinin sahip oldukları eğitimsel bilgi ve deneyimlerle öğretmenlere rehberlik edebileceğini ve onların gelişimlerini teşvik edebileceğini savunmaktadır. Aydın (2011), okul yöneticilerinin uzmanlık gücünü kullanarak öğretmenlerin mesleki gelişimlerini teşvik ettiklerini ve okulun genel verimliliğini artırdıklarını ifade etmektedir. Uzmanlık, okul yöneticilerinin eğitim kalitesini iyileştirme konusunda önemli bir araçtır.

VERİMLİLİK

Verimlilik, belirli bir amaca ulaşmak için kullanılan kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesidir (Taşçı, 2011; Sandal, 2014). Leithwood ve Jantzi (2006), okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının, çalışanların verimliliği üzerinde doğrudan bir etkisi olduğunu ifade etmektedir. Etkili bir yönetim, yalnızca öğrencilerin başarısını değil, aynı zamanda öğretmenlerin ve diğer okul çalışanlarının motivasyonunu, iş doyumunu ve genel performansını da artırır. Altinkurt ve Yılmaz (2010), okul yöneticilerinin doğru güç kaynakları kullanarak okul verimliliğini artıracabileceklerini savunmaktadır.

Verimlilik Türleri

Verimlilik, çeşitli açılardan değerlendirilebilir. Kanter (1983), okulda iş gücü verimliliği, zaman verimliliği ve kaynak verimliliği gibi üç temel verimlilik türünü incelemiştir. Bu türler, okulun genel işleyişini ve eğitim kalitesini doğrudan etkiler. Büyüköztürk (2016), okul yöneticilerinin bu verimlilik türlerini iyileştirme stratejileri geliştirmelerinin okul başarısına katkı sağladığını belirtmektedir.

- *İş Gücü Verimliliği*: Çalışanların işlerini daha hızlı ve etkili bir şekilde yapabilmesi anlamına gelir. Kanter (1983), okul yöneticilerinin çalışanların yetkinliklerini geliştirerek iş gücü verimliliğini artırabileceklerini savunmaktadır.
- *Zaman Verimliliği*: Çalışanların belirli bir zaman dilimi içinde gerçekleştirdikleri iş miktarını ifade eder. Leithwood ve Jantzi (2006), etkili zaman yönetiminin okul yöneticilerinin verimliliği artırmada önemli bir rol oynadığını belirtmektedir.
- *Kaynak Verimliliği*: Okulun maddi, insan ve fiziksel kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasıdır. Hallinger ve Heck (1996), yöneticilerin bu kaynakları etkin bir biçimde kullanarak eğitim kalitesini artırabileceklerini savunmaktadır.

OKUL YÖNETİMİNDE GÜÇ VE VERİMLİLİK İLİŞKİSİ

Bir örgütün verimliliğini doğrudan etkileyen insan gücü kaynağıdır. Çalışanların becerileri, motivasyonları, eğitim düzeyleri kadar önemlidir. Çalışanların ihtiyaçları ve hedefleri dikkate alınır ve onları motive etmek için politikalar ve programlar geliştirilirse, organizasyonun üretkenliğinin artacağı beklenir (Ünal, 1999).

Eğitimde verimlilik, öğrencilerin önceden belirlenmiş hedeflere ne ölçüde ulaştığını ya da istenilen nitelikleri kazandığını ifade etmektedir. Bir diğer tanım ise: Mümkün olduğu kadar az kaynak kullanarak, mümkün olduğu kadar çok öğrenmeye olanak sağlamaktır (Dinçer, 2002).

Eğitimde verimlilik, öğretimin kalitesini, öğrenmeye ayrılan zamanı, öğrencinin motivasyonunu ve yeteneklerini dikkate alır; Bu değişkenlere öğrencinin evinin, sınıfının ve arkadaşlarının etkisini ekleyen bir ölçüdür. Öğrencinin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor öğrenmesini etkileyen tüm değişkenler (öğrenci ilgileri, öğrenme ve çevresel etkiler) dikkate alınarak elde edilen sonuç olarak ifade edilebilir (Özgen, 1997).

Okul yöneticilerinin kullandığı güç türlerinin, çalışanların verimliliği üzerinde büyük etkileri vardır. Yukl (2013), yöneticinin kullandığı güç kaynaklarının, çalışanların motivasyonunu, tutumlarını ve genel performanslarını şekillendirdiğini ifade eder. Okul yöneticileri, makam gücü veya ödül gücü gibi araçları kullanarak öğretmenlerin ve diğer çalışanların verimliliklerini artırabilirler. Aydın (2011), yöneticilerin güç kaynaklarını dengeli bir şekilde kullanmalarının, okulun başarısına büyük katkı sağladığını belirtmektedir.

Sonuç olarak, okul yönetiminde kullanılan güç türlerinin, öğretmenlerin ve okul çalışanlarının iş doyumu, motivasyonu ve verimliliği üzerinde belirleyici bir etkisi vardır. Bass (1990), zorlayıcı ve yasal gücün dikkatli bir şekilde kullanılması gerektiğini çünkü bu tür güçlerin aşırı

kullanıldığında çalışanların motivasyonunu olumsuz yönde etkileyebileceğini ifade eder. Okul yöneticilerinin dengeli bir güç kullanımı, okulun genel başarısını ve çalışanların kişisel gelişimlerini destekleyebilir.

ARAŞTIRMANIN DESENİ

Bu araştırma, nitel araştırma yaklaşımı ile desenlenmiştir. Okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının çalışanların verimliliği üzerindeki etkisini derinlik odaklı incelemeyi amaçladığı ve içerik çerçevesinde ortaya koyduğu için bu çalışma nitel araştırma desenlerinden durum çalışması olarak tasarlanmıştır. Nitel durum çalışmalarının en önemli özelliği bir durumun derinlik odaklı araştırılarak o duruma ilişkin sonuçların ortaya koyulmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu çerçevede, okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının çalışanların verimliliği üzerindeki rolünün ne kadar etkili olabileceği noktasında inceleme yapılmıştır.

VERİ TOPLAMA SÜRECİ

Araştırmanın çalışma grubu, 2024-2025 yılları arasında Konya ili Selçuklu ilçesinde görev yapan okul yöneticileri arasından rassal yöntem ile seçilen yöneticilerden oluşmaktadır. Veri toplama sürecinde 10 yönetici ile yüz yüze görüşülmüştür ve yarı yapılandırılmış sorular sorularak veriler elde edilmiştir.

VERİLERİN ANALİZİ

Verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. Amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavram ve ilişkilere ulaşmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu bağlamda verilerin kodlanması, temaların aranması, temaların, kategorilerin ve alt kategorilerin düzenlenmesi ve sonuçların belirlenerek yorumlanması yoluyla süreç gerçekleştirilmiştir. İlk olarak veriler (kaydedilen görüşmeler) toplanmıştır ve yazıya dökülmüştür. Daha sonra araştırmacı tarafından transkripsiyonu yapılan metinlerin ilk okumasını yapılmıştır. İlk okuma sırasında sayfa kenarlarına akıcı kodlama diyebileceğimiz kod taslakları yazılmıştır. Daha sonra verilerin ikinci okuması gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte taslak kodların gözden geçirilmesi, varsa yeni kodların ortaya konması yoluyla kodların kesinleştirilmesi sağlanmıştır. Araştırma kapsamında araştırmacı ve danışman görüşme metinlerinden örnekleri okumuş ve kodların altını çizmiştir. Danışman ve araştırmacı daha sonra her kodu tartışmak için bir araya gelmiştir. Toplantı sonunda kodlar üzerinde anlaşmaya varılmıştır ve bir sonraki adım, kodlardan temaların oluşturulması ve temaların çalışmanın alt amaçlarına uygun olup olmadığının kontrol edilmesi olmuştur. Tema ve kategorileri araştırma hedefleriyle uyumlu hale getirdikten sonra tema ve kategoriler arasındaki ilişkileri incelenmiştir. Verileri sınıflandırma kodlarını ve temalarını kullanarak şemalaştırılması, temaların ve kategorilerin hedeflere göre ifade kalıplarının saptanması gerçekleştirilmiş ve son olarak tüm sonuçlar raporlaştırılmıştır.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çizelge 1: Güç Kaynakları ve Kullanımı

Tema	Alt Tema	Kodlar	N (Katılımcılar)
Güç Kaynakları	Uzmanlık Gücü	Uzmanlık gücü, ödül gücü, yasal güç	K2, K4, K5, K6, K7
	Yasal Güç	Yasal güç	K9
	Kişilik Gücü	Kişilik gücü	K1, K3, K8
	Meşruiyet Gücü	Meşruiyet gücü	K3, K4

Çizelge 1, okul yöneticilerinin otorite ve etkilerini çeşitli güç kaynakları üzerinden oluşturduğunu göstermektedir. Uzmanlık gücü, beş katılımcı tarafından ön plana çıkarılmış olup (K2, K4, K5, K6, K7) bu, yöneticilerin bilgi ve deneyim temelinde bir liderlik yaklaşımını benimsediklerini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, literatürde de doğrulanmaktadır. Örneğin, Altinkurt ve Yılmaz (2012), okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının öğretmenlerin örgütsel davranışları üzerinde etkili olduğunu ve uzmanlık gücünün öğretmenlerin iş tatmini ve verimliliğini artırmadaki önemli rolünü vurgulamaktadır. Böyle bir liderlik tarzı, çalışanların uzman bilgiye duyduğu güveni pekiştirir ve bu durum, onların iş performansını olumlu yönde etkiler.

Yasal güç, yalnızca bir katılımcı (K9) tarafından vurgulanmıştır. Bu durum, yöneticilerin otoritelerini formal kurallar yerine diğer güç türlerine dayandırmayı tercih ettiklerini göstermektedir. Yasal gücün daha az vurgulanması, okul yöneticilerinin daha çok ilişkisel ve uzmanlık temelli güç kaynaklarını benimsediklerini ortaya koymaktadır. Blase ve Anderson (1995), yasal gücün öğretmenlerin motivasyonu üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini ve bu nedenle daha az tercih edildiğini belirtmektedir.

Kişilik gücü, üç katılımcı (K1, K3, K8) tarafından vurgulanmıştır. Bu güç, yöneticilerin karizma, kişisel ikna becerileri ve güçlü ilişki yönetimi yetenekleriyle doğrudan ilişkilidir. Blase ve Anderson (1995), kişilik gücüne dayalı liderlik tarzının, çalışanların motivasyonlarını artırma ve iş doyumlarını yükseltme konusunda etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer yandan, Yukl (2013), liderlerin kişisel güçlerinin, çalışanların performanslarını iyileştirebileceği ve organizasyonel bağlılıklarını güçlendirebileceğini vurgulamaktadır.

Meşruiyet gücü, iki katılımcı (K3, K4) tarafından dile getirilmiştir. Bu güç, yöneticilerin otoritesinin, grup normları ve değerleriyle uyumlu bir şekilde algılanmasını ifade eder. Blase ve Anderson (1995), meşruiyet gücünün özellikle ekip dayanışmasını güçlendirmede önemli bir rol oynadığını belirtmektedir. Meşruiyet gücü, yöneticilerin ekip üyeleriyle ortak bir anlayış geliştirerek işbirliğini pekiştirmelerine olanak tanır.

Katılımcıların görüşlerini incelediğimizde, çizelgede yer alan bulgular, literatürle uyum göstermektedir. Okul yöneticilerinin uzmanlık ve kişilik gücüne daha fazla odaklanmaları, çalışanların verimliliğini artırabilecek ve ilişki temelli bir liderlik anlayışına işaret etmektedir.

Çizelge 1: Güç Kaynakları ve Kullanımı

Güç Kaynakları

Alt Tema: Uzmanlık Gücü

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

K2: "Eğitim almış olmak ve bu konuda bilgi sahibi olmak, size insanlara rehberlik etme ve kararlar alırken güven verir."

K4: "Uzmanlık gücü, kişisel deneyimlerimle güçlendi. Eğitim ve sürekli gelişim, bu alanda etkili olmamı sağlıyor."

K5: "Bu alandaki güçlü bilgim, öğrencilerime ve ailelere etkili bir şekilde rehberlik yapmamı sağlıyor. Bu, benim doğal bir lider olmamı sağladı."

Alt Tema: Yasal Güç

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

K9: "Yasal gücün etkisi çok büyüktür. Eğitimde ve iş yerinde yapılan tüm uygulamalar yasal çerçevelere dayanır. Bu durum, benim üzerimde de bir baskı oluşturuyor."

Alt Tema: Kişilik Gücü

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

K1: "Benim için kişilik gücü daha önemli. İyi bir insan olarak tanınmak, etrafımdaki insanlarla güçlü bir bağ kurmamı sağlıyor."

K8: "Kişisel özelliklerim, insanlarla etkileşimde başarılı olmamı sağlıyor. Bu benim için en güçlü kaynağım."

Alt Tema: Meşruiyet Gücü

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

K3: "Mesleki tecrübem ve bu alanda edindiğim başarılar, çevremdeki insanlarda bir güven oluşturarak bana meşruiyet kazandırıyor."

K4: "Birçok başarılı projeye imza attım, bu da bana önemli bir meşruiyet gücü sağlıyor."

Çizelge 2: Yöneticilik Tarzı ve Etkileri

Tema	Alt Tema	Kodlar	N (Katılımcılar)
Yöneticilik Tarzı	Katılımcı ve Destekleyici Yöneticilik	Katılımcı, destekleyici, çalışanları dinleme, güven oluşturma	K2, K3, K4
	Kişisel Yöneticilik ve Yapıcı Tarz	Kişilik gücü, yapıcı, teşvik edici	K1, K8
	Ortak Karar ve Örnek Davranışlar	Ortak karar, çalışanları yönetmeye katma, sorumluluk duygusu	K4, K7

Çizelge 2'ye göre, yöneticilik tarzları dört ana tema altında incelenmiştir:

Katılımcı ve Destekleyici Yöneticilik Tarzı, üç katılımcı (K2, K3, K4) tarafından dile getirilmiştir ve bu tarz, yöneticilerin çalışanlarıyla açık iletişim kurma, onların görüşlerini dinleme ve güven inşa etme gibi özelliklerini vurgulamaktadır. Bu tür bir liderlik anlayışı, öğretmenlerin özgüvenini ve motivasyonunu artırmada oldukça etkilidir. Glickman ve Gordon (2014), katılımcı liderlik tarzının çalışanların bağlılıklarını ve motivasyonlarını güçlendirdiğini, bunun da eğitimdeki başarıyı olumlu yönde artırdığını belirtmektedir. Ayrıca, Blase ve Blase (2001), katılımcı ve destekleyici liderlik tarzının okulda pozitif bir ortam oluşturduğunu ve öğretmenlerin iş doyumunu artırdığını ifade etmektedir.

Kişisel Yöneticilik ve Yapıcı Tarz, iki katılımcı (K1, K8) tarafından dile getirilmiştir. Bu liderlik tarzının temel özellikleri, yöneticilerin kişisel gücü ve teşvik edici bir yaklaşım benimsemeleriyle şekillenir. Yöneticilerin güçlü kişisel özellikleri ve yapıcı tutumları, çalışanların motivasyonunu artırır ve başarılarını teşvik eder. Bu yaklaşım, özellikle eğitim kurumlarında liderliğin güçlendirilmesi gereken önemli bir stratejidir. Öğretmenlerin bireysel gelişimini teşvik eden liderlik tarzları, onların mesleki gelişimlerine katkı sağlar ve eğitim ortamında verimliliği artırır (Sergiovanni, 2001). Yapıcı yöneticilik tarzı, çalışanların daha yüksek performans göstermelerini sağlayacak bir ortam yaratır ve bu, öğretmenlerin öğrencilerle daha etkili ilişkiler kurmalarını kolaylaştırır.

Ortak Karar ve Örnek Davranışlar, iki katılımcı (K4, K7) tarafından dile getirilmiştir. Bu liderlik tarzı, çalışanları karar alma süreçlerine dâhil etmek ve onlara sorumluluk bilinci kazandırmak üzerine odaklanmaktadır. Öğretmenler, yöneticileriyle birlikte kararlar aldıklarında kendilerini değerli hissederler ve işlerine karşı daha fazla sorumluluk duygusu taşırlar. Bu tür bir liderlik anlayışı, örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Yukl (2013), ortak karar alma sürecinin ve sorumluluk duygusunun, çalışanların iş tatminini doğrudan etkilediğini ve yöneticilerin bu yaklaşımı benimsemelerinin verimlilik ve bağlılık açısından olumlu sonuçlar doğurduğunu vurgulamaktadır.

Katılımcıların görüşlerine bakıldığında, yöneticilik tarzlarının etkileri, çalışanların iş doyumunu, motivasyonu ve verimliliği üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Katılımcı, destekleyici, yapıcı ve ortak karar alma gibi liderlik yaklaşımlarının, çalışanları daha fazla motive ettiği ve eğitim kurumlarında daha sağlıklı bir çalışma ortamı oluşturduğu görülmektedir. Yöneticilerin liderlik tarzları, öğretmenlerin ve diğer çalışanların verimlilikleri ile iş tatminleri üzerinde doğrudan etkili olan kritik bir faktördür.

Çizelge 2: Yöneticilik Tarzı ve Etkileri

Yöneticilik Tarzı

Alt Tema: Katılımcı ve Destekleyici Yöneticilik

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

K2: *"Yöneticilikte katılımcı olmak, çalışanlarıma daha fazla özgürlük tanımak ve onları kararlarımıza dâhil etmek benim için önemlidir."*

K3: "Ekip arkadaşlarımla fikirlerine değer vermek, onlarla birlikte çalışarak en iyi sonuçları elde ettiğimi görüyorum."

K4: "Destekleyici bir yöneticilik anlayışı, ekip arkadaşlarımla motivasyonunu artırıyor. Onların fikirlerine saygı göstermek çok önemli."

Alt Tema: Kişisel Yöneticilik ve Yapıcı Tarz

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

K1: "Yöneticilik tarzım kişisel bir etki yaratıyor. Ekip üyelerimle açık ve samimi iletişim kurarak daha etkili yönetiyorum."

K8: "Yapıcı yaklaşım benim için çok önemli. Her durumda olumlu bir tutum sergileyerek ekibime örnek olmaya çalışıyorum."

Alt Tema: Ortak Karar ve Örnek Davranışlar

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

K4: "Kararları birlikte almak, tüm ekibin sahiplenmesini sağlıyor ve bu da başarıyı artırıyor."

K7: "Ekip olarak birlikte karar alırken, herkesin katkısı çok önemli. Bu ortaklık ruhu başarıyı getiriyor."

Çizelge 3: Güç Kaynaklarının Etkileri ve Çalışan Verimliliği

Tema	Alt Tema	Kodlar	N (Katılımcılar)
Verimlilik ve Motivasyon	Çalışanların Verimliliği ve Motivasyonu	Çalışanların hevesi, güveni, ödülleri, iletişim, olumlu etkiler, işlerin planlı yapılması	K1, K2, K5, K9
	İyi İletişim ve Motivasyon	Güçlü iletişim, takdir etme, eşit iş yükü, işbirliği	K3, K6, K9
	Çalışanlara Saygılı Yaklaşım	Olumlu etkiler, memnuniyet, işbirliği	K4, K5, K8

Çizelge 3, okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının çalışanların motivasyonunu ve verimliliğini nasıl şekillendirdiğini göz önüne sermektedir. Çalışanların motivasyonu ve verimliliği, yöneticilerin güç kullanım biçimi ve bu güçleri nasıl birleştirdiklerine göre farklılık göstermektedir. Çizelgeye göre, güç kaynaklarının etkileri üç ana alt tema altında incelenmektedir:

Çalışanların Verimliliği ve Motivasyonu, dört katılımcı (K1, K2, K5, K9) tarafından vurgulanmış olup, bu tema çalışanların hevesi, güveni, ödüller, iletişim, olumlu etkiler ve işlerin düzenli bir şekilde yapılması gibi unsurları kapsamaktadır. Bu alt tema, yöneticilerin sağladığı güven ortamının ve planlı çalışmaların, çalışanların işlerine olan motivasyonlarını artırdığını ortaya koymaktadır. Örneğin, Altinkurt ve Yılmaz (2012) yaptıkları çalışmada, okul yöneticilerinin ödüllerle güç kullanmasının, çalışanların verimliliği üzerinde önemli bir etki yarattığını ve çalışanların daha motive bir şekilde işlerine odaklandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, Edwards ve Collinson (2009), güçlü bir iletişim ve güven ortamının çalışanlar üzerinde olumlu bir etki yaratarak iş verimliliğini artırdığını vurgulamaktadır.

İyi İletişim ve Motivasyon alt teması, üç katılımcı (K3, K6, K9) tarafından dile getirilmiştir. Bu tema, güçlü iletişim, takdir etme, eşit iş yükü ve işbirliği gibi unsurları kapsamaktadır. İyi iletişimin ve karşılıklı takdirin, çalışanların iş tatminini ve motivasyonunu artırdığı, pek çok araştırma ile doğrulanmış bir gerçektir. Yukl (2013), liderlerin güçlü iletişim becerilerinin, çalışanlar arasında güven oluşturarak motivasyonu artırdığını ve bunun verimlilik üzerinde olumlu etkiler yarattığını belirtmektedir. Ayrıca, takdir etme ve eşit iş yükü, çalışanların kendilerini değerli hissetmelerini sağlamak ve bu durum işbirliğini artırarak verimliliği yükseltmektedir.

Çalışanlara Saygılı Yaklaşım alt teması, üç katılımcı (K4, K5, K8) tarafından dile getirilmiştir ve bu tema, olumlu etkiler, memnuniyet ve işbirliği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çalışanlara saygılı bir yaklaşım, onların işlerinde daha verimli olmalarını ve tatmin duygusu yaşamalarını teşvik eder. Blase ve Blase (2001), saygılı bir liderlik anlayışının çalışanlar üzerinde psikolojik güven oluşturacağını ve bunun işbirliği ile verimliliği artıracığını ifade etmektedir. Yöneticilerin saygılı ve adil bir yaklaşım sergilemesi, çalışanların motivasyonlarını yükseltir ve bu da takım çalışmasını ve genel verimliliği artıran önemli bir faktör olarak öne çıkar.

Katılımcıların görüşlerinden elde edilen bulgulara bakıldığında, literatürdeki verilerle büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Güçlü iletişim, takdir etme, ödüller ve çalışanlara saygılı yaklaşım gibi faktörlerin, çalışanların motivasyonunu artırarak verimlilik üzerinde olumlu etkiler yarattığı gözlemlenmektedir. Bu bulgular, okul yöneticilerinin liderlik tarzlarının ve kullandıkları güç kaynaklarının, çalışanların iş performansı üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Çizelge 3: Güç Kaynaklarının Etkileri ve Çalışan Verimliliği

Verimlilik ve Motivasyon

Alt Tema: Çalışanların Verimliliği ve Motivasyonu

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

K1: *"Motivasyon artırıcı ödüller ve sürekli geri bildirim, çalışanların daha verimli olmasını sağlıyor."*

K2: "Güçlü bir iletişim ve net hedefler belirlemek, ekip arkadaşlarımla işlerini daha dikkatli yapmalarını sağlıyor."

K5: "İyi bir yöneticinin verdiği takdir, çalışanların motivasyonunu ciddi şekilde yükseltir."

Alt Tema: İyi İletişim ve Motivasyon

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

K3: "İyi bir iletişim, insanların birbirini anlamasını sağlar. Bu da hem motivasyonu artırır hem de verimliliği sağlar."

K9: "Takım içinde olumlu bir iletişim ve sağlıklı bir iş ilişkisi, çalışanların motivasyonunu artırır."

Alt Tema: Çalışanlara Saygılı Yaklaşım

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

K4: "Saygılı bir yaklaşım, çalışanlarıma değer verdiğimi hissettiriyor ve bu da onların işine olan bağlılıklarını artırıyor."

K5: "Çalışanlarımla fikirlerine değer verdiğimde, onlardan daha fazla geri bildirim alıyorum ve bu da işlerin daha verimli olmasını sağlıyor."

Çizelge 4: Güç Kullanımı ve Karşılaşılan Zorluklar

Tema	Alt Tema	Kodlar	N (Katılımcılar)
Zorluklar ve Çözüm Yöntemleri	Olumsuz Etkiler ve Çalışan Tepkileri	Olumsuz etki yaratma, bireysel görüşmeler, zorlayıcı güç kullanımı, iletişim zorlukları	K2, K3, K9
	Zorluklarla Başa Çıkma Yöntemleri	İletişimi açıklıkla sağlama, bireysel görüşmeler, uygun yöntemlerle sorunları çözme	K4, K6, K7
	İletişimsizlik ve Yanlış Anlamalar	İletişim eksiklikleri, yanlış anlaşılmalara, çözüm yolları	K9

Çizelge 4, okul yöneticilerinin güç kullanımıyla ilişkili karşılaştıkları zorluklar ve bu zorluklarla başa çıkma yöntemlerini incelemektedir.

Olumsuz Etkiler ve Çalışan Tepkileri alt teması, üç katılımcı (K2, K3, K9) tarafından dile getirilmiştir ve bu tema, yöneticilerin zorlayıcı güç kullanımı ve iletişim zorluklarının çalışanlar üzerinde olumsuz etkiler yaratmasına odaklanmaktadır. Bu alt tema, güç kullanımının bazen çalışanlar arasında olumsuz tepkilere yol açabileceğini ve bunun da verimlilik ve iş tatmini üzerinde kötü etkiler oluşturabileceğini ortaya koymaktadır. Zorlayıcı güç kullanımı, çalışanlar arasında güvensizlik yaratabilir ve iletişim kopukluklarına yol açabilir. Altınkurt ve Yılmaz

(2012), güç kullanımının olumsuz etkilerinin, çalışanların motivasyonunu düşürebileceğini ve örgütsel bağlılıklarını zayıflatabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca, iletişim zorlukları, yanlış anlaşılmalara ve güvensizliğe, çalışanların iş performansını olumsuz yönde etkileyebilir.

Zorluklarla Başa Çıkma Yöntemleri alt teması, üç katılımcı (K4, K6, K7) tarafından vurgulanmış ve bu tema, iletişimi açıklıkla sağlama, bireysel görüşmeler yapma ve uygun yöntemlerle sorunları çözme gibi başa çıkma stratejilerini içermektedir. Bu alt tema, yöneticilerin zorluklarla başa çıkabilmek için açık ve doğrudan iletişim kurarak, çalışanlarıyla bireysel görüşmeler yaparak ve sorunları çözmek için uygun yöntemler kullanarak etkili bir şekilde çözüm aradıklarını ortaya koymaktadır. Blase ve Blase (2001), etkili liderlerin zorluklarla başa çıkarken, açıklık ve empati kullanarak, çalışanlarla birebir görüşmeler yaparak çözüm sunduklarını belirtmektedir. Bu yöntemlerin, yönetici-çalışan ilişkisini güçlendirdiği ve iş performansını iyileştirdiği gözlemlenmektedir.

İletişimsizlik ve Yanlış Anlamalar alt teması, bir katılımcı (K9) tarafından belirtilmiş ve iletişim eksiklikleri ile yanlış anlamaların yanı sıra bu zorluklara karşı çözüm yollarına odaklanmaktadır. İletişimsizlik ve yanlış anlamalar, liderlik açısından önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu durumu aşabilmek için yöneticilerin, çalışanların düşüncelerini dinleyerek açık iletişim kanallarını kullanmaları ve mesajlarını net bir şekilde iletmeleri gerekmektedir. Yukl (2013), liderlerin şeffaf ve açık iletişim tarzının, yanlış anlamaların ve iletişim kopukluklarının önlenmesinde hayati bir rol oynadığını belirtmektedir. Ayrıca, bu tür zorlukların aşılabilmesi için düzenli toplantılar yaparak ve etkili bir geri bildirim mekanizması kurarak iletişimi güçlendirmek gereklidir.

Katılımcıların verdikleri cevaplar incelendiğinde, güç kullanımı esnasında karşılaşılan zorluklar, okul yöneticilerinin liderlik yetkinliklerini ve iletişim becerilerini önemli ölçüde sınamaktadır. Bu zorluklarla etkili bir şekilde başa çıkabilmek için yöneticilerin uygun stratejiler geliştirmeleri önemlidir. Zorlukların doğru bir şekilde yönetilmesi, çalışanların motivasyonunu artırarak, iş ortamında daha güçlü ve sağlıklı bir ilişki atmosferinin oluşmasına katkı sağlar.

Çizelge 4: Güç Kullanımı ve Karşılaşılan Zorluklar

Zorluklar ve Çözüm Yöntemleri

Alt Tema: Olumsuz Etkiler ve Çalışan Tepkileri

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

K2: *"Çalışanlar bazen otoriteyi kabul etmekte zorlanabiliyorlar, bu da olumsuz tepkilere yol açabiliyor."*

K9: *"Bazen yöneticinin güç kullanımı, çalışanlar arasında olumsuz etkiler yaratabiliyor. Bu durumda empatik yaklaşmak en iyi çözüm."*

Alt Tema: Zorluklarla Başa Çıkma Yöntemleri

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

K4: "Bireysel görüşmeler yaparak, çalışanlarımın zorluklarını daha iyi anlıyorum ve onların çözüm üretmelerine yardımcı oluyorum."

K6: "Zorlukları aşmak için sürekli geri bildirim veriyor ve takım ruhunu ön planda tutuyorum."

Alt Tema: İletişimsizlik ve Yanlış Anlamalar

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

K9: "İletişim eksiklikleri bazen yanlış anlamalara yol açabiliyor. Bu durumlarda, doğrudan açık ve net konuşarak sorunları çözüyoruz."

Çizelge 5: Gelecekteki Güç Kaynakları Kullanımı Stratejileri

Tema	Alt Tema	Kodlar	N (Katılımcılar)
Gelecek Stratejileri	Eğitim ve Kendini Geliştirme	Hizmet içi eğitim, bilgiyi artırma, açık ve net iletişim	K6, K8, K9
	Paydaşlar ile Yönetim	Çalışanları paydaş olarak görme, işbirliği, ortak kararlar, daha iyi yöneticilik	K4, K5, K7
	Mevzuat ve Uzmanlık Bilgisi	Mevzuat bilgisi, uzmanlık gelişimi, bilimsel konferanslar	K9

Çizelge 5'te okul yöneticilerinin gelecekteki güç kaynakları kullanımını nasıl şekillendirecekleriyle ilgili stratejiler ele alınmaktadır. Bu stratejiler, üç ana tema altında gruplanmıştır:

Eğitim ve Kendini Geliştirme alt teması, üç katılımcı (K6, K8, K9) tarafından vurgulanmıştır ve yöneticilerin hizmet içi eğitim, bilgi artırma ve açık iletişim gibi stratejilerle kendilerini geliştirmelerini içermektedir. Bu strateji, okul yöneticilerinin kendi liderlik becerilerini geliştirmek için sürekli eğitim ve gelişim süreçlerine katılmalarının önemini vurgulamaktadır. Eğitim, yöneticilerin liderlik tarzları ve güç kullanımı üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Glickman ve Gordon (2014), okul liderlerinin mesleki gelişimlerinin yönetsel becerilerini artıracaklarını ve verimliliği destekleyeceğini ifade etmektedir. Ayrıca, açık ve net iletişim becerilerinin geliştirilmesi, okul içindeki etkileşimi ve güveni artırır, bu da genel verimliliği olumlu yönde etkiler.

Paydaşlar ile Yönetim alt teması, dört katılımcı (K4, K5, K7) tarafından dile getirilmiş olup, yöneticilerin çalışanları paydaş olarak görmesi, işbirliği yapması, ortak kararlar alması ve daha etkili yöneticilik stratejileri geliştirmesi üzerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, okul yöneticilerinin sadece öğretmenleri değil, tüm paydaşları (öğrenciler, veliler, yerel toplum) dâhil ederek daha kapsayıcı bir yönetim anlayışına sahip olmalarını teşvik etmektedir. İşbirlikçi bir liderlik tarzı, okulun daha verimli bir şekilde işlemesine katkı sağlar. Blase ve Blase (2001), paydaşlarla işbirliği yapmanın okul yöneticilerinin liderlik becerilerini artırarak öğretim

süreçlerini iyileştirdiğini vurgulamaktadır. Ortak kararlar almak, çalışanların motivasyonunu güçlendirir ve okulun hedeflerine ulaşmada daha etkin bir yol sağlar.

Mevzuat ve Uzmanlık Bilgisi alt teması, bir katılımcı (K9) tarafından dile getirilmiş olup, mevzuat bilgisi, uzmanlık gelişimi ve bilimsel konferanslara katılma gibi unsurları içermektedir. Yöneticilerin eğitimsel ve yasal mevzuat konusunda derinlemesine bilgi sahibi olmaları, etkili bir liderlik için kritik bir faktördür. Sergiovanni (2001), okul yöneticilerinin mevzuat bilgisi ve güncel uzmanlık alanlarındaki bilgi düzeylerinin, okul yönetimini daha verimli hale getirdiğini ve onları daha etkin liderler kıldığını vurgulamaktadır. Ayrıca, bilimsel konferanslar gibi etkinliklere katılmak, yöneticilerin güncel yönetim uygulamaları hakkında bilgi edinmelerini sağlar ve bu da okulda daha iyi bir yönetim anlayışına olanak tanır.

Sonuç olarak, gelecekteki güç kaynakları kullanımı stratejileri, okul yöneticilerinin liderlik becerilerini geliştirmek ve okulda daha etkili bir yönetim sağlamak için atılacak önemli adımları içermektedir. Eğitim, paydaşlarla işbirliği yapma ve mevzuat bilgisi gibi unsurlar, okul yöneticilerinin gelecekteki en önemli stratejik odak noktaları olacak ve bu alanlar, okulun genel verimliliğini artırma ve daha sağlıklı bir yönetim anlayışı geliştirme açısından kritik öneme sahiptir.

Çizelge 5: Gelecekteki Güç Kaynakları Kullanımı Stratejileri

Gelecek Stratejileri

Alt Tema: Eğitim ve Kendini Geliştirme

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

K6: *"Hizmet içi eğitimlere katılmak, alanımdaki bilgimi artırmak ve yeni stratejiler öğrenmek çok önemli."*

K9: *"Eğitim, benim güçlü bir lider olmamı sağlıyor. Bilgimi sürekli geliştirmeli ve kendimi her zaman yeni bilgilere açmalıyım."*

Alt Tema: Paydaşlar ile Yönetim

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

K4: *"Çalışanlar ve diğer paydaşlarla işbirliği yapmak, hem çalışan motivasyonunu artırıyor hem de başarılı sonuçlar elde etmemizi sağlıyor."*

K7: *"Gelecekte paydaşlarla daha fazla ortaklık yapmayı düşünüyorum çünkü bu yöntem daha sürdürülebilir başarılar getiriyor."*

Alt Tema: Mevzuat ve Uzmanlık Bilgisi

- Bu temayla ilgili katılımcıların görüşleri aşağıda verilmiştir:

K9: *"Mevzuat hakkında derinlemesine bilgi sahibi olmak, çalışma alanlarında daha verimli olmamı sağlıyor. Bu alandaki değişiklikleri takip etmek çok önemli."*

SONUÇ

Okul yöneticilerinin güç kullanımı, liderlik tarzları ve bu güç kaynaklarının etkileri üzerine yapılan incelemeler, birçok önemli sonuca ulaşmıştır. Okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynaklarının çeşitliliği, çalışanların motivasyonu, verimliliği ve iş tatmini üzerinde doğrudan etkiler yaratmaktadır. Özellikle uzmanlık gücü, kişilik gücü, katılımcı ve destekleyici yönetim tarzları gibi faktörler, öğretmenlerin ve diğer çalışanların yüksek motivasyonla çalışmalarını sağlayarak iş performanslarını olumlu yönde etkilemektedir. Bu bulgular, literatürdeki diğer araştırmalarla paralellik göstermekte ve güçlü iletişimin, açık liderlik tarzlarının ve çalışanlara saygılı yaklaşımların verimliliği artırdığına işaret etmektedir.

Ancak, güç kullanımı sırasında karşılaşılan zorluklar da göz önünde bulundurulmalıdır. Zorlayıcı güç kullanımı, iletişim zorlukları ve olumsuz etkiler gibi durumlar, çalışanlar arasında güvensizlik oluşturabilir ve verimliliği olumsuz etkileyebilir. Bu tür engellerle başa çıkabilmek için yöneticilerin açık iletişim kurmaları, bireysel görüşmeler yapmaları ve çözüm odaklı stratejiler benimsemeleri önemlidir. Etkili yönetim için bu tür zorlukların aşılması gerekmektedir.

Gelecekte, okul yöneticilerinin güç kaynaklarını kullanma stratejileri, liderlik becerilerini geliştirmek ve daha etkili bir okul yönetimi sağlamak adına büyük bir öneme sahip olacaktır. Eğitim ve kişisel gelişim, paydaşlarla işbirliği ve mevzuat bilgisi gibi unsurlar, gelecekteki okul yöneticilerinin öncelikli alanlarını oluşturacaktır. Bu stratejiler, okul yönetimini daha verimli hale getirecek ve daha sağlıklı bir çalışma ortamının oluşmasına katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak, okul yöneticilerinin kullandığı güç kaynakları ve liderlik yaklaşımları, çalışanların iş performansı üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir ve okul yöneticiliği alanındaki güçlü liderlik anlayışının önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

- Altınkurt, Y., & Yılmaz, K. (2010). Okul yöneticilerinin güç kullanma biçimlerinin öğretmenlerin örgütsel bağlılık düzeylerine etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(1), 29-48.
- Argon, T. & Dilekçi, Ü. (2016). Teacher views on school administrators' organizational power sources and their change management behaviours. *Universal Journal of Educational Research*, 4(9), 2195-2208.
- Aydın, H. (2011). Okul yöneticilerinin liderlik stilleri ve öğretmenlerin iş doyumunu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(3), 315-332.
- Bass, B. M. (1990). *Bass & Stogdill's Handbook of Leadership: Theory, Research, and Managerial Applications*. Free Press.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *DeneySEL Desenler: Örneklem Seçimi, Veri Toplama ve İstatistiksel Analizler*. Pegem Akademi.
- Çelik, V. (2007). Okul yöneticilerinin güç kullanma biçimleri ve öğretmenlerin iş doyumunu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 15(2), 235-255.

- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.
- Diner, M. (2002). Cumhuriyetin ilanından bu yana eğitimde verimlilik konusuna bir bakış. *Ege Eğitim Dergisi*, 1(2), 34-46.
- Hallinger, P., & Heck, R. H. (1996). Reassessing the principal's role in school effectiveness: A review of the research. *Educational Administration Quarterly*, 32(1), 5-44.
- Kanter, R. M. (1983). The Change Masters: Innovation and Entrepreneurship in the American Corporation. *Simon and Schuster*.
- Kızanlıklı, M. M., Koç, H. & Kılıçlar, A. (2016). Örgütsel güç ve gücün kaynakları üzerine kavramsal bir inceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(4), 488-504. DOI: 10.20491/isarder.2016.229
- Leithwood, K., & Jantzi, D. (2006). Transformational school leadership for large-scale reform: Effects on students, teachers, and their classroom practices. *School Effectiveness and School Improvement*, 17(2), 201-227.
- Memduhoğlu, H. B. & Turhan, M. (2016). Öğretmen görüşlerine göre ilköğretim okul müdürlerinin örgütsel güç kaynaklarını kullanım düzeyleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 44(44), 73-90. <https://doi.org/10.15285/maruaeabd.286486>
- Nartgün, Ş. S., Nartgün, Z., & Arıcı, F. (2016). Eğitim yönetiminde güç kullanımı ve güç kaynakları. *Eğitim ve Bilim*, 41(187), 233-248.
- Özcanay, T. (2017). Okul yöneticilerinin kullandıkları güç kaynaklarına ilişkin yönetici ve öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Yakın Doğu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Lefkoşa.
- Özdemir, E. (2003). Liderlik ve etik. *Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 151-168.
- Özgen, B. (1997). Ortaöğretimde verimlilik nasıl sağlanır? *Eğitim ve Bilim*. <https://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5942/2064> Erişim Tarihi: 20/12/2024
- Sandal, İ. (2014). Örgütsel güven ile verimlilik arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Taşçı, F. (2011). Verimlilik artışında emek etkinliği üzerine bir yaklaşım: ah-me-t modeli. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 61(2), 177-199.
- Tschannen-Moran, M., & Hoy, W. K. (2000). A multidisciplinary analysis of the nature, meaning, and measurement of trust. *Educational Administration Quarterly*, 36(2), 334-352.

- Ünal, S. (1999). Okullardaki stres kaynakları verimlilik ilişkisi. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11, 365-372.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yukl, G. (2013). *Leadership in Organizations* (8th ed.). Pearson.
- Yürek, U. (2024). Okul yöneticilerinin kullandıkları güç kaynakları ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişkide güç mesafesinin aracılık rolü. Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Zıblım, L. (2020). *Okul yöneticilerinin kullandıkları güç kaynakları ile öğretmenlerin güç mesafesi arasındaki ilişki (Muğla/Türkiye-Tamale/Gana Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.

RESİMLİ ÇOCUK KİTAPLARINDA KÖTÜ MUAMELE KAVRAMININ ELE ALINIŞ ŞEKLİNİ NE KADAR FARKINDAYIZ?

Fethiye Nur AKSOY

İzmir Demokrasi Üniversitesi / Yüksek Lisans Öğrencisi

Fethiyenuraksoy@gmail.com - 0009-0000-3367-6099

Dr. Öğr. Üyesi Aysun TURUPCU

Aysun.turupcu@idu.edu.tr - 0000-0002-3840-6802

ÖZET

Resimli çocuk kitabı, çocukların yaşlarına ve gelişim seviyelerine uygun olarak özenle hazırlanmış, değerli içerikler taşıyan ve çocukların duygusal, zihinsel ve sosyal gelişimlerine olumlu katkıda bulunan çocuk edebiyatı ürünüdür. Kötü muamele kavramı ise sorumluluk, güven veya güç ilişkisi bağlamında çocuğun sağlığına, hayatta kalmasına, gelişimine veya onuruna fiili veya potansiyel zarar veren her türlü fiziksel, duygusal, cinsel ekonomik istismar ve/veya ihmal olarak ifade edilir. Bu araştırma, resimli çocuk kitaplarında ele alınan temaları genel ve özel olacak biçimde inceleyerek çocuk kitaplarında kötü muamele kavramının son 5 yılda nasıl ele alındığını incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma sorusu 'Türkiye'de resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramı nasıl ele alınıyor?' şeklinde belirlenmiştir. Araştırma nitel araştırma yöntemi olan içerik analizi şeklinde yapılmıştır. Bu bağlamda son 5 yıl içerisinde yayımlanan ve Türkiye'de en çok şubesi olan 5 kitapevinde satışı olan kitaplar ele alınmıştır. Kitapevlerinin internet sitelerinde ve mağazalarına giderek 'kötü muamele- ihmal- fiziksel istismar- duygusal istismar- cinsel istismar' temaları aratılmıştır. Az sayıda kitaba ulaşılmasıyla her bir ana temanın alt anahtar kelimeleri (yabancılar, şiddet, izinsiz öpme/dokunma, özel bölge, hayır diyebilme, zorba) çıkartılmıştır. Belirlenen kriterler ve yapılan elemeler sonucunda, araştırmanın çalışma grubunu 19 resimli çocuk kitap oluşturmaktadır. Araştırmanın bulguları, tema-konu, kahraman ve karakter özellikleri, resimleme özellikleri olma bakımından 3 ayrı kategoride incelenmiştir. İnceleme sonucunda Tema-Konu kapsam yoğunluğunun kötü muamele üzerinde olduğu ve burada sınır/güvenlik/şiddet alt kategorilerine daha çok yer verildiği görülmüştür. Kahraman ve karakter özelliklerinin birinci ağız/insan anlatıcısı olan 17 kitap olduğu görülmüştür. Resimleme özelliklerinde ise insan tasvirinin en çok 'Mutlu Kız', 'Mutlu Oğlan' şeklinde olduğu, en az 'Kırmızı Saçlı Kız' ve 'Üzgün Oğlan' şeklinde olduğu

görülmüştür. Olası Fail tasvirinde 22 tane karakterin erkek resmedildiği, 7 tane karakterin ise kadın olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: resimli çocuk kitabı, çocuk kitabı, kötü muamele

ABSTRACT

A children's picture book is a children's literature product that is carefully prepared in accordance with the age and developmental level of children, contains valuable content and contributes positively to the emotional, mental and social development of children. The concept of maltreatment is defined as any kind of physical, emotional, sexual economic abuse and/or neglect that causes actual or potential harm to the health, survival, development or honour of the child in the context of responsibility, trust or power relationship. This research was conducted to examine how the concept of maltreatment has been handled in children's books in the last 5 years by analysing the themes addressed in children's picture books in general and in particular. The research question was determined as 'How is the concept of maltreatment handled in illustrated children's books in Turkey? The research was conducted in the form of content analysis, which is a qualitative research method. In this context, books published in the last 5 years and sold in 5 bookstores with the most branches in Turkey were analysed. The themes of 'maltreatment - neglect - physical abuse - emotional abuse - sexual abuse' were searched on the websites and stores of bookstores. Sub-keywords of each main theme (strangers, violence, unauthorised kissing/touching, private area, being able to say no, bully) were extracted by reaching a small number of books. As a result of the criteria determined and the eliminations made, the study group of the research consisted of 19 illustrated children's books. The findings of the study were analysed in three different categories in terms of theme-subject, hero and character characteristics, and illustration characteristics. As a result of the analysis, it was observed that the intensity of the theme-subject scope was on ill-treatment and the sub-categories of border/safety/violence were more common. It was observed that there were 17 books with first-person narrators in terms of hero and character characteristics. In terms of illustration features, it was observed that the human depiction was mostly in the form of 'Happy Girl' and 'Happy Boy', and the least in the form of 'Red Haired Girl' and 'Sad Boy'. In the depiction of the possible perpetrator, it was seen that 22 characters were depicted as male and 7 characters were female.

Keywords : illustrated children's book, children's book, ill-treatment

1.GİRİŞ

Çocuk edebiyatı, bebeklikten başlayarak ilk gençlik dönemine kadar olan ve bu dönemde çocuğa sunulan tüm edebî ürünleri kapsar (Çevik & Müldür, 2019). Çocuk edebiyatı ürünleri çocukların anlam derecesine ve dil gelişimine göre hazırlanmalı, duygu, düşünce ve hayal dünyalarını genişletmelidir. Aynı zamanda çocuklara görsel ve dil anlamında katkı sağlamalıdır (Sever, 2013). Başka bir tanımda ise çocuk edebiyatı, çocukların büyümesine ve gelişime katkı sağlamalı, duygu ve düşüncelerini eğlenerek etkilenmesini sağlayan bir edebiyat ürünü olmalıdır (Şirin, 1987). Yalçın ve Aytaç (2005) göre Çocuk Edebiyatı, çocukların bedensel ve ruhsal gelişimlerine uygun olmalı, onların ilgisini çekmeli ve öğrenmelerini desteklemelidir. Bu yüzden erken çocukluk döneminde yazılan resimli kitaplar önem arz etmektedir. Erken çocukluk dönemindeki resimli çocuk kitapları çocuklarla etkileşimi ve iletişimi artırma açısından önemlidir. Böylece yetişkin-çocuk etkileşimi sağlanır, görsel düşünme becerisi gelişir, sanatla tanışır en önemlisi çocuğu hayata hazırlama ve farkındalık becerisini geliştirmeyi sağlamış olur. Bununla birlikte resimli çocuk kitabı çocuğa farklı dünyaların kapısını aralayarak onlara farklı yaşamdan örnekler sunar. Bu yüzden resimli çocuk kitabı, çocukların yaşlarına ve gelişim seviyelerine uygun olarak özenle hazırlanmalı; değerli içerikler taşıyan ve çocukların duygusal, zihinsel ve sosyal gelişimlerine olumlu katkıda bulunan çocuk edebiyatı ürünüdür (Aslan, 2007).

Resimli çocuk kitaplarının en önemli etkenlerinden birisi de kitapta işlenen karakterdir (Sever, 2013). Karakterler işlenirken abartıdan ve olaya yön vermeden kaçınılmalıdır. Aksi taktirde baskın karakterler çocuğun özdeşim kurmasını sağlayabilir (Yavuzer, 2001). Kitapların sosyal ve içerik açısından yetersiz olması, çocukların olumsuz modelleri benimseme riskini artırır. Bu yüzden karakterlerin tutumları, duygusal tepkileri ve ilişkileri, çocuklar üzerinde bıraktığı etki açısından büyük önem taşımaktadır (Yavuzer, 2001).

Resimli çocuk kitaplarında ele alınan temalara bakıldığında genel temalar 'Engel, mahremiyet, ihmal, değerler, farklılıklar, özerklik, savaş, göç, hastalık' olduğu görülürken özel temalarda ise 'İyi kötü ayrımı, kıskançlık, boşanma, ayrılık, kayıp, hastalık, göç, istismar' gibi konuların resimli çocuk kitaplarında yer aldığı görülmektedir (Aydın & Öksüz, 2021; Baş & Biros, 2019; Güleç & Geçgel, 2016; Otmar & Erdem, 2019; Tozduman Yaralı & Ateş, 2023). Genel temalara bakıldığında konuların hassas konulardan oluştuğu gözlemlenmektedir. Burada can sıkıcı, üzücü, rahatsız edici olan bu konular resimli çocuk kitapları aracılığıyla çocukların dünyasına

girdiğinde ya onlara bilmedikleri bir geçeği tanıtır ya da yaşamak zorunda kaldıkları böylesi bir duruma açıklık getirebilir. Bu nedenle, çocukların karamsarlığa karşı oldukça duyarlı olduğunu göz önünde bulundurarak, onlara umut aşılayan ve hayata bağlayan eserlerle temas etmelerini sağlamak önemlidir. Ancak ele alınan konu ve temalar, çocukları asla suça yönlendirmemeli, ırk ve din ayrımcılığını teşvik etmemeli değer yargılarına saygılı bir yaklaşım sergileyici olmasına özen göstermelidir.

Resimli çocuk kitaplarında yer alan hassas temalardan birisi ise kötü muamele kavramıdır. Kötü muamele, sorumluluk, güven veya güç ilişkisi bağlamında çocuğun sağlığına, hayatta kalmasına, gelişimine veya onuruna fiili veya potansiyel zarar veren her türlü fiziksel, duygusal, cinsel ekonomik istismar ve/veya ihmal olarak ifade edilir (Altınparmak, 2015; Balcıoğlu, 2022; MEB Çocuk İhmal ve İstismarı Hakkında Genel Bilgi, 2007; Pala, Ünalacak & Ünlüoğlu, 2011; Unicef Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 1989). Resimli çocuk kitaplarında ele alınan kötü muamele kavramı dikkat gerektiren bir konu olmasından kaynaklı ele alınma şekli önem taşımaktadır. Bu yüzden böyle bir konuda resimli çocuk kitabı yazarken ve inceleme yaparken, eserin çocuğa göre aktarılması önemlidir. Eserde konuya oldukça hafif ve olumlu yaklaşılmalı, ilgi çekici ve yeri geldiğinde eğlendirici karakterler ile yansıtma yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde konunun kırılğan yapıda olmasından kaynaklı çocuğa olumsuz etki edebilir. Böyle bir durumda çocuğun yanlış değer yargıları geliştirmesine, korku ve endişe hissetmesine, dil ve ifade becerilerinin gerilmesine, düşük özsaygı geliştirmelerine ve hayal güçlerinin kısıtlanmasına etki edebilir (Kadim, 2021). Bu tür eserler, çocuğun duygusal ve zihinsel gelişimine kalıcı olumsuz etkiler bırakabilir. Bu yüzden toplumsal bir sorun kabul edilen kötü muamele, hayatın ilk yıllarından itibaren, çocuğun algı düzeyine uygun yöntem ve görsel materyallerle desteklenmesi gerekir. Bu bağlamda araştırmanın sorusunu 'Türkiye'de resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramı nasıl ele alınıyor?' şeklinde belirlenmiştir. Böylelikle kötü muamele kavramının resimli çocuk kitaplarına nasıl aktarıldığını ve bu sürecin nasıl işlendiğini inceleme olanağı elde ediyoruz.

2.YÖNTEM

Bu çalışma resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramının nasıl ele alındığını incelemek amacıyla yürütülmüştür. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde, hedeflenen olgular ya da konu hakkında bilgi içeren yazılı materyaller analiz edilir (Yıldırım & Şimşek, 2021). Bu yöntemlerden birisi olan içerik analizi, bir metnin belli özelliklerinin objektif ve sistematik bir şekilde tanınmasına yönelik çıkarımların yapıldığı bir tekniktir (Büyüköztürk vd., 2014; Krippendorff, 2019).

Resimli çocuk kitaplarının çalışmaya dahil edilme kriterleri, son 5 yıl içerisinde yayımlanan ve Türkiye'de en çok şubesi olan 5 kitapevinde satışı olan kitaplar şeklinde ele belirlenmiştir. Kitapevlerinin internet sitelerinde ve mağazalarına giderek 'kötü muamele- ihmal- fiziksel istismar- duygusal istismar- cinsel istismar' temaları aratılmıştır. Az sayıda kitaba ulaşılmasıyla

her bir ana temanın alt anahtar kelimeleri (yabancılar, şiddet, izinsiz öpme/dokunma, özel bölge, hayır diyebilme, zorba) çıkartılmıştır. Belirlenen kriterler ve yapılan elemeler sonucunda, araştırmının çalışma grubunu 19 resimli çocuk kitap oluşturmaktadır.

Çalışma grubunda yer alan araştırmaların künye bilgileri bir Excel dokümanına kaydedilmiştir. Çalışma grubu, çalışmanın yılı, çalışmada tercih edilen yöntem ve çalışmada elde edilen bulgular başlıkları altında her bir araştırma tek tek incelenmiştir. Araştırmanın bulguları, tema-konu, kahraman ve karakter özellikleri, resimleme özellikleri olma bakımından 3 ayrı kategoride analiz edilmiştir.

3.BULGULAR

Türkiye’de son beş yılda yayımlanan resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramının ele alınış şeklini inceleyen bu araştırmada belirlenen kriterler doğrultusunda 19 resimli çocuk kitabına yer verilmiştir. Belirlenen kriterler, ilk aşamada Türkiye’de en çok şubeye sahip olan 5 kitapçı çıkartılarak elde edilmiştir. Bu kitapçıların mağaza ve internet sitelerinde “kötü muamele- ihmal- fiziksel istismar- duygusal istismar- cinsel istismar” kavramları araştırılmış ve çıkan kitaplar satın alınmıştır. Kitap sayısının az olmasından kaynaklı her bir kavramın alt basamakları incelenerek bu kavramlara ait olan anahtar kelimeler çıkartılmış ve yeniden araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda kitap sayısında artış olmuş ve son 5 yıl ’da yayımlanma kriterine bakılarak kitaplar üzerinde eleme yapılmıştır. Nihai olarak 19 kitap incelemeye alınmıştır. İncelenen kitapların bulguları tema-konu, kahraman ve karakter özellikleri, resimleme özellikleri olma bakımından 3 kategoride ele alınmıştır.

3.1 Tema- Konu

Araştırmanın ilk bulgusu, resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramının alt başlıkları çıkartılarak elde edilmiştir.

Kategori	Kodlar	f (Kitap sayısı)
Sınır	Dokunma	7
	İzinsiz öpme	5
	İzin/izinsiz	6
	Özel bölge	5
	Beden, vücut, vücut balonu	6
	Sır saklama	3
	Tembih etme	5
	Hayır diyebilme	11

Güvenlik	Haber ver, yardım iste	8
	Erken uyarı işareti, güvenlik ağı	3
	Güvende hissetme	4
	Tehlike	2
	Yabancılar	12
Şiddet	Savunma,	2
	Zorbalık	3
	Vurma	2
	Dalga geçme	2
	Tutsak	1
	Kötü görüntü	1
	Kandırma	3
	Kötü söz- davranış	8
	Görmezden gelme	2

Ele alınan alt başlıklara bakıldığında Sınır kategorisinde 48 kelimenin, güvenlik kategorisinde 29 kelimenin ve şiddet kategorisinde 24 kelimenin tekrar edildiği görülmüştür. Sınır kategorisinde en çok tekrar edilen (11) 'hayır diyebilme' kelimesi iken en az tekrar edilen (3) bu kategoride 'sır saklama' kelimesi olduğu görülmüştür. Güvenlik kategorisinde en fazla tekrar eden kelime (12) 'yabancılar' olmuş, en az tekrar edilen kelime (2) 'tehlike' olduğu görülmüştür. Son olarak şiddet kategorisinde en fazla tekrar edilen kelime (8) 'kötü söz, davranış' iken en az tekrar edilen (1) 'tutsak' ve 'kötü görüntü' kelimelerinin olduğu görülmüştür. Kitaplardan kategorilere göre elde edilen örnek cümleler aşağıdaki gibidir.

Sınır Kategorisi Örnek Cümleler;

- '... sana dokunmak hoşuma gitmiyor.'
- '... rahatsız edici bir şekilde dokunursa'
- '... sabırsızca ve Elif'in elini tuttu.'
- '... şapur şapur öpmesini tiksindirici...'
- '... zorla öpemez.'
- 'İzinsiz öpemezsiniz.'
- 'Sadece benim mi Özel Bölgem var diye sordu.'
- '... özel bölgelerini kapatırlar...'
- '... vücudun da bir kırmızı çizgidir.'
- 'Bu vücut senin.'
- 'Vücut balonumuza vücut sınırı ya da kişisel alan denir.'
- '... kötü bir sır saklamayı istese...', '... çünkü bu sır değildir.'
- '... kimseye söylememenizi tembihlese bile...'
- 'Hayır! Sana dokunmak hoşuma gitmiyor.', 'Hayır! Dedi bağırarak.'

Güvenlik kategorisi Örnek Cümleler:

- ‘... yakın bulduğun herkese bunu söyle.’
- ‘... güvendiğimiz bir yetişkine bahsetmeliyiz.’
- ‘Kendimi tehlikede hissettiğimde vücudum bana haber verir ve bunlar erken uyarı işaretleridir.’
- ‘Güvenlik ağım güvendiğim beş yetişkinden oluşuyor.’
- ‘Yanında kendini güvende hissettiğin...’
- ‘Tehlikeleri fark etmek her zaman kolay değildir.’
- ‘Yabancılardan şeker almak yok!’
- ‘... ailemizden izin aldıklarını veya çağırdığımı söyleseler bile...’
- ‘... yabancı biraz da dayısına benziyordu’

Şiddet Kategorisi Örnek Cümleler:

- ‘... mutlaka kendini savunmalısın.’
- ‘... sana bir yaptıysa, sen onlara iki yapacaksın...’
- ‘... zorbanın ders arasında sınıf arkadaşlarımı rahatsız ettiği...’
- ‘... zorbalıkla tek başıma uğraşmak zorunda değildim.’
- ‘... hele bana vurmaya kalksınlar...’
- ‘... çok da umurumuzdaydı diye güldüler...’
- ‘... peşinden koşmaya başladılar ve onunla dalga geçtiler.’
- ‘... beni sıkıca tuttuğunda, kendimi tutsak gibi hissediyorum.’
- ‘... seni ürküten bir şeyi göstermek...’
- ‘... sadece tanıdığımız kişilerin verdiği yiyecekleri...’
- ‘... çikolatayla kandırıp...’
- ‘Seni gidi şişko patates’, ‘Koca Dana’
- ‘Sen beceriksizsin’
- ‘Aptalsın! Yalancısın! Çirkinsin...’
- ‘... zorba beni duvardan aşağıya itti.’
- ‘...havlumu sakladılar, saçıma sakız yapıştırdılar, beni oyuna almadılar, kaleye koyup yüzüme şut çektiler...’
- ‘... oynadığımızda beni dışlar.’
- ‘... Teo yokmuş gibi davranarak...’

3.2. Karakter ve Kahraman Özellikleri

Araştırmanın ikinci temel bulgusu olan kahraman karakter özellikleri, anlatıcı yönünden incelenerek elde edilmiştir.

Kategori	Kod	F
Ana kahraman/ İnsan (Birinci Ağız)	Kız	11
	Oğlan	5
	Üçüncü kişi	1
Diğer kahramanlar	Anne	13
	Baba	10
	Arkadaş	8
	Amca	2
	Bebek	1
	Büyükanne	2
	Dede	2
	Doktor	4
	Hayvanlar	2
	Kardeş	7
	Komşu	4
	Küçük çocuk	2
	Öğretmen	4
	Servis Şoförü	1
	Yoldan Geçen Kadın	2
Kahraman/ Hayvan (Birinci Ağız)	Kurt	1
	Rakun	1

Anlatıcı yönünden incelenen resimli çocuk kitaplarında 19 kitabın 17'sinde anlatıcının insan figürü olduğu 2'sinde ise hayvan figürü olarak görülmüştür. Burada ana kahramanın en fazla (11) 'kız', en az (5) 'oğlan' olarak tasvir edildiği görülmüştür. Diğer kahraman olarak tasvir edilen karakterlerin ise en çok (13), (10) 'anne' ve 'baba', en az (1) 'bebek' ve 'servis şoförü' olduğu görülmüştür.

3.3.Resimleme Özellikleri

Araştırmanın son ve üçüncü temel bulgusu olan resimleme özellikleri, incelenen 19 kitabın anlatıcısının nasıl tasvir edildiğine bakılarak elde edilmiştir.

Kategori	Kod	F
Anlatıcı/ İnsan	Mutlu Kız	6
	Kırmızı Saçlı Kız	1
	Mutlu Oğlan	4
	Üzgün Oğlan	2
	Tedirgin Çocuk	5

Olası Fail	Bıyıklı Erkek	2
	Dondurma Satan Erkek	1
	Genç Erkek	6
	Gözlüklü Erkek	3
	Tombul Erkek	1
	Sakallı Erkek	1
	Şapkalı Erkek	1
	Orta Yaşlı Erkek	2
	Pis Görünümlü Erkek	1
	Küpeli Erkek	1
	Kemerli Erkek	1
	Kel Erkek	2
	Genç Kadın	3
	Gözlüklü Kadın	1
	Tombul Kadın	1
	Teyze	1
	Kırmızı Saçlı Kız	1
	Büyük Çocuk	4
	İri ve Kaba Rakun	1
	Kurtlar	1
Anlatıcı/Hayvan	Tatlı Rakun	1
	Kurt	1

Resimleme özelliği yönünde incelendiğinde anlatıcı/insan olarak resimlenen 18 kitabın olduğu anlatıcı/hayvan olarak resmedilen 2 kitabın olduğu görülmektedir.

Anlatıcı/insan olarak resimlenen karakterlerin en çok (6) (5) ‘mutlu kız’ ve ‘tedirgin çocuk’ en az (1) (2) ‘kırmızı saçlı kız’ ve ‘üzgün oğlan’ şeklinde olduğu görülmüştür. Resmedilen olası fail görüntüleri ise şu şekildedir; en fazla (6) (4) ‘genç erkek’ ve ‘büyük çocuk’ en az (1) ‘dondurma satan erkek, tombul erkek, sakallı erkek, şapkalı erkek, pis görünümlü erkek, küpeli erkek, kemerli erkek, gözlüklü kadın, tombul kadın, teyze, kırmızı saçlı kız’ en az (2) ‘bıyıklı erkek, orta yaşlı erkek, kel erkek’. Burada olası fail tasvirinin en fazla (22) erkek ve en az (7) kadın şeklinde olduğu görülmüştür.

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Yapılan araştırma resimli çocuk kitabında yer alan kötü muamele kavramının nasıl ele alındığını incelemek üzerinedir. Bu incelemeye göre resimli çocuk kitaplarında tema-konu kapsamının yoğunluğunun Kötü Muamele yönünde olduğu görülmüştür (Tozduman & Yaralı, 2023). Araştırmaya dahil edilme kriterlerinden biri olan kötü muamele- ihmal- fiziksel istismar-duygusal istismar- cinsel istismar temaları, Türkiye’de en çok şubesi olan kitapevlerinin

internet sitelerinde aratılmıştır. Bu temalara sahip erken çocuk dönemine ait kitap sayısının az olmasından kaynaklı her bir ana temanın alt anahtar kelimeleri çıkartılmıştır. Belirlenen kriterler doğrultusunda kitapların ayrıntılı künye bilgileri çıkartılmıştır. Künye bilgilerine bakıldığında 2021 yılında 1 adet 2022 yılına ait 8 adet, 2023 yılına ait 9 adet ve son olarak 2024 yılına ait 1 kitap olduğu görülmektedir. Bu kitapların yayınevlerinin değişiklik gösterdiği fakat en fazla İş Bankası Yayınevlerine ait 5 kitabın olduğu görülmüştür. 19 kitabın 17'inin uluslararası olduğu, 2 kitabın ise ulusal olduğu görülmüştür.

Araştırmanın alt bulguları incelendiğinde; sınır alt kategorisi olarak en çok kavramlar 'hayır diyebilme' ve 'dokunma' güvenlik alt kategorisinde en çok geçen kavramların 'yabancılar' ve 'haber verme-yardım isteyebilme', şiddet alt kategorisinde 'kötü söz- kötü davranış', 'kandırma' ve 'zorba' kavramlarının olduğu görülmektedir. Burada ele alınan kavramların kitabın içerisine doğrudan yer verdiği görülmüştür. Oysa temalar işlenirken doğrudan ders verme amacı gütmemelidir. Kavramların yer verilme şekli hem canlı hem cansız şekilde olabilir. Bu kavramlar olumsuz şekilde etiketlememeli ve ifade ile diyaloglar çocukları olumsuz yönlendirmemelidir (Başaran, Çelik & Güngör Aytar, 2021).

Kahraman ve Karakter özellikleri incelendiğinde birinci ağız/insan anlatıcısı olan 17 kitap olduğu görülürken, birinci ağız/hayvan anlatıcısı olan 2 kitaba ulaşılmıştır. Yan kahraman olarak geçen en çok kişinin anne ve baba olduğu görülmüştür. Hikâyede yer alan karakterler arasında olumlu gelişmeler kurulmalı, karakterlerin cinsiyetine yönelik olumsuz bir anlam atfedilmemeli ve çocuklarda güzellik ya da çirkinlik algısı oluşturulmamalıdır. Ancak bu özellikleri taşıyan kitapları, çocukların gelişimlerini ve eğitimlerine olumlu katkı sunabileceği unutulmamalıdır (Başaran, Çelik & Güngör Aytar, 2021). Nitekim inceleme yapılan kitapların içeriğindeki anlatıcıların çoğunda olumlu-olumsuz bir anlam atfetmediği görülmüştür.

Resimle özelliklerinde, anlatıcısı olan insan tasvirinin en çok 'Mutlu Kız', 'Mutlu Oğlan' şeklinde olduğu, en az 'Kırmızı Saçlı Kız' ve 'Üzgün Oğlan' şeklinde olduğu görülmüştür. Olası Fail tasvirinde 22 tane karakterin erkek resmedildiği, 7 tane karakterin ise kadın olduğu görülmüştür. Resimli çocuk edebiyatı ürünlerinde resimleri, yorumlamaya açık, belirli bir bütünlük ve düzen içinde sunulmalıdır (Sever, 2013). Burada yer alan resimlerin çocukların yaş grubuna uygun içeriklerden oluşturulmalı ve resimleme özelliklerinin eğlenceli olmasına özen gösterilmelidir. Dikkat edilmesi gereken başka bir özellik ise resimlerin yorumlamaya açık olması gerektiğidir (Sever, 2013).

5.ÖNERİLER

- Resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramı incelendiğinde ele alınış şeklinin açık bir biçimde olmadığı görülmüştür. Bu bakımdan incelemelerde alt kavramlar çıkartılmak zorunda kalmıştır. Bu sebepten dolayı kötü muamele kavramına resimli çocuk kitaplarında alt kavramlara ihtiyaç duyulmadan daha çok yer verilmelidir.

- Resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramının kahraman ve karakter özelliklerine bakıldığında anlatıcı çoğunluğunun insan olarak oluşturulmuştur. Kahraman özelliklerinin insan olamayan canlı- cansız varlık üzerinden de aktarımı sağlanmalıdır.
- Resimli çocuk kitaplarında kötü muamele kavramı resimleme özellikleri açısından incelendiğinde olası fail görüntülerinin resmedildiği görülmüştür. Burada olası failin erkek çoğunlukta olduğu ve olumsuz bir görüntü içerisinde tasvir edildiği görülmüştür. Oysa olası failerin sadece erkek olmadığı ve iyi görünümlü olma durumunda da risk taşıdığı gerçeği kitaplarda daha çok yer verilmelidir.

KAYNAKÇA

1. Altıparmak K, Anayasa Mahkemesinin Zor Sorusu: İşkence ve Kötü Muamele, Ama Hangisi? / Anayasa Yargısı, 31(1), 145-184, 2015.
2. Aslan, C., “Yazınsal Nitelikli Çocuk Kitaplarının Çocuğun Gelişim Sürecindeki Yeri”, II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara, 2007.
3. Aydın, İ., & Öksüz, A., Çocuk kitaplarının değerler eğitimi açısından incelenmesi. Rumelide Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi 25, 579-619, 2021.
4. Balcıoğlu, Ö., İşkence ve Kötü Muamele Yasağı Kapsamında Soruşturma Yükümlülüğü ve Türkiye'nin Soruşturma Yükümlülüğünü İcrası. Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi, 5(9), 173-189, 2022.
5. Baş, B., & Biros, Y., Çeviri Çocuk Edebiyatı Eserlerinde Yer Alan Değerler Üzerine Bir Araştırma. Ana Dili Eğitimi Dergisi, 7(4), 1095-1114, 2019.
6. Başaran, M., Çelik, N., & Güngör Aytar, A., Resimli Çocuk Kitaplarının Olumsuz Öğeler Açısından İncelenmesi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 41(2), 1247-1272, 2021.
7. Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F., Bilimsel araştırma yöntemleri / 29. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2020.
8. Çevik, A., & Müldür, M., Sınıf Öğretmeni Adaylarının Çocuk Edebiyatı Farkındalığı. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 18(72), 2019
9. Güleç, H., Geçgel, H., Çocuk Edebiyatı. / Ankara: Kök Yayıncılık, 2016.
10. Kadim, Çocuk Edebiyatı Ders Notları./ Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2021.
11. Meb, Çocuk İhmal Ve İstismarı Hakkında Genel Bilgi, 2017. https://tepebasi.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/28091628_Yocuk_ihmal_ve_istismarY_hakkYnda_genel_bilgi/ (Erişim tarihi: 30.11.2024)
12. Otmar, Ö., & Erdem, A., Yalvaç Ural'ın Çocuk Edebiyatı Eserlerinde Hayvan Sevgisi Değeri. Değerler Eğitimi Dergisi, 17(37), 7-34, 2019.
13. Pala, B., Ünalacak, M., & Ünlüoğlu, İ., Çocuklara kötü muamele: İstismar ve ihmal. Dicle Tıp Dergisi, 38(1), 2011.

14. Sever, S., Çocuk ve Edebiyat / İzmir: Tudem Yayınevi, 2015.
15. Şirin M. R., Çocuk Edebiyatı Yıllığı/ İstanbul: Gökyüzü Yayınları, 1987.
16. Tozduman Yaralı, K., & Ateş, R. C., Resimli Çocuk Kitaplarında Mahremiyet Eğitime İlişkin Unsurların İncelenmesi. Çocuk Edebiyat Ve Dil Eğitimi Dergisi, 6(2), 102-121, 2023.
17. Unicef Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 1989.
(<https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme/>) (Erişim tarihi: 30.11.2024)
18. Yalçın, A. ve Aytaş, G., Çocuk Edebiyatı/ Ankara: Akçağ Yayınları, 2024.
19. Yavuzer, H., Doğum öncesinden ergenlik sonuna çocuk psikolojisi / İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.
20. Yıldırım, Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri/ Seçkin Yayıncılık, 2021.
21. Yılmaz, O., & Destegüloğlu, B., Çocuk Kitaplarında Akran Zorbalığı. Milli Eğitim Dergisi, 50(230), 241-257, 202

YARATICI DRAMA İLE ÇOCUK KİTAPLARINA YOLCULUK: ZERDALI DEDEMLE BİR YIL ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Serap UZUNER YURT

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

suzuneryurt@gmail.com – 0000-0002-9353-3468

Selim AĞGÜL

Yüksek Lisans Öğrencisi, ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

selimagl02@gmail.com – 0009-0006-0842-0941

Şura BARUTCU

Yüksek Lisans Öğrencisi, ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

thesurabarutcu@outlook.com – 0009-0004-7134-2523

Merve ATÇI

Yüksek Lisans Öğrencisi, ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

merveatci866@gmail.com – 0009-0003-5870-2443

Eda Nur ŞENGÜL

Yüksek Lisans Öğrencisi, ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

ednrsngl98@gmail.com – 0009-0009-3843-4537

ÖZET

Eğitim ve öğretimde yaratıcı yöntemler öğrencilerin hayal dünyalarını kullanarak öğrenme sürecine aktif katılımlarını sağlayabilmesi olarak tanımlanabilmektedir. Bu yöntemlerden biri de çocukların hayal dünyalarını, sanata yönelik farkındalıklarını, yaratıcılıklarının gelişimini geliştiren; duygu ve düşüncelerini daha düzgün ifade edebilme becerisi sağlayan, algılama ve yorumlama yeteneklerini geliştiren, iletişim becerileri kazandıran yaratıcı dramadır. Bu araştırmada çocuk kitaplarıyla kurgulanan yaratıcı drama atölyesinin 5.sınıf öğrencilerinde okuma merakı ve isteği oluşturmak amaçlanmıştır. Araştırma temel nitel araştırma desenindedir. Araştırmanın çalışma grubunu Erzincan ilindeki 58 5.sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma grubu kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırma verilerinin toplanmasında uzman görüşüne başvurularak yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Veriler analiz edilirken teknik olarak içerik analizi kullanılmıştır. Çalışma sonunda yaratıcı drama atölyesi öğrencilerin kitap okumaya dair ilgi ve tutumlarını olumlu yönde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Kitap, Drama, Yaratıcı Drama, Yaratıcı Drama Atölye

1. GİRİŞ

Günümüz eğitim ve öğretiminde artık farklı yöntem ve tekniklerin kullanıldığı bilinmektedir. Bu yöntem ve teknikler sayesinde öğrencilerin aynı anda pek çok alan için olumlu yönde gelişim gösterdiği görülmüştür. Yöntemler, öğretimin gerçekleşmesini kolaylaştıran planlardır (Cole& Chan, 1994, s. 4-5).

Köksal Akyol (2003)' a göre drama günümüzde de sıkça kullanılan yöntemlerden biridir. Sadece eğitimde kullanılmamakla beraber tarih, psikoloji, coğrafya gibi alanlarda da kullanılan bir yöntemdir. Yunancadan türetilen bir kavram olan dramanın tam bir Türkçe karşılığı bulunmamaktadır (San, 1990, s.573). Drama, tiyatro metni anlamına geldiği gibi sadece okumak için yazılmış bir oyun metni anlamına ve dramatik bir bütünlüğe sahip bir dizi gerçek olay anlamına da gelmektedir (San, 1999, s.267). Adlandırma olarak ise drama yerine rol oynama, doğaçlama ve canlandırma gibi kavramlarında söylendiği görülmüştür (Köksal Akyol, 2003). Temelinde var olan kuramsal boyutu oluşturulmasıyla birlikte doğaçlama, canlandırma ve oyunlaştırma temelinde drama etkinlikleri etrafında sürdürülen bir etkinliktir. Genel anlatımla drama, bir fikri beden diliyle hareket ederek anlatmaktır (İçelli & Polat, 2008, s. 2-3) Drama kavramı Amerika'da "yaratıcı drama", Almanya'da "okul oyunu", İngiltere'de "eğitimde drama", Türkiye'de ise "yaratıcı drama" olarak kullanılmaktadır (San, 1996. s.150). Yani drama için pek çok adlandırma olduğu gibi farklı tanımlarında yapıldığı görülmektedir. Oyun ve doğaçlamayı bir arada bulunduran yaratıcı drama yöntemi, çocuğu pek çok açıdan geliştirebilmek için eğitimcilere büyük fırsatlar sunmaktadır. Çocukta gelişim göstermesi gereken aşamalardan biri de okuma eğitimidir.

Çocuğun, okuma eğitimini gerçekleştirmek için ise en önemli faktör güdülemedir. Bu yüzden okuma eğitiminin gerçekleştirilmesi için güdüleyici yöntemlerin kullanılması lazımdır (Sever, 2011, s.18). Oyun da bu güdülemeyi ve çocuğun yaşama ilişki kurmasını sağlayan yegâne şeydir. Oyun, çocuğun kendini ifade edebilmesi, toplumla sosyalleşebilmesi, yaratıcı düşünebilmesi, hayal kurabilmesi ve problem çözebilmesi için ortam oluşturur. Yaratıcı dramının temelinde de ‘oyun’ kavramı yer alır (San, 1996, s.149). Yaratıcı drama da oyun ve canlandırma ile ele alınan konunun zenginleşmesi ve öğrencilerin konu ile ilgili ayrıntılı düşünmesini sağlamaktadır. Yaratıcı drama çocuğun ulaştırılmak istenen amaç doğrultusunda onu daha kolay güdüleyen ve harekete geçiren eğlenceli, akılda kalıcı olan ve tüm becerilere hitap eden aktif bir yöntemdir. Bu nedenle çocuğa kitaba ilişkin olumlu bir his uyandırmak ve çocuğa kitabı okuma isteği uyandırması için bu yöntemin kullanılması önemlidir. Atölye sürecinde her açıdan aktif olan çocuğun oyun ve canlandırmalar yaparak kitapla ilgili ön bilgilerini artırıp karakterleri rolüne girerek dramatik durumlarla özdeşim kurması, çocuğun tüm bu yapılan etkinliklerle kitabı merak etmesini ve okumak istemesini sağlar (Adıgüzel& Süslü, 2017, s. 370-372).

Alan yazın incelendiğinde Özcan (2019) yapmış olduğu doktora tezinde yaratıcı dramının öğrencilerin iş birliği yapma ve okuma becerilerini geliştirdiği sonuçlarına ulaşmıştır. Erdoğan vd. (2018) çalışmalarında ise yaratıcı drama çalışmalarıyla birlikte öğrencilerin okuma kaygıları azalarak kitap okumaktan çok hoşlandıkları sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca Erdoğan vd. öğrencilerin okuma-anlamada artık kendilerini daha yeterli hissettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Adıgüzel ve Süslü ’nün (2017) yapmış olduğu çalışma, yaratıcı drama yöntemi sayesinde öğrencilerin kitapta geçen olayları somutlaştırarak daha iyi anladıkları ve bu sayede çocukta okuma kültürü oluşturulabileceği sonuçlarına ulaşmışlardır. Yılmaz (2009) ise çocuklarda okuma becerisini geliştirebilmek için yaratıcı drama yöntemini ve çocuk kitaplarını birlikte ele alarak etkinlikler yapılması gerektiği sonuçlarına ulaşmıştır.

Yapılan bu çalışmada çocuk kitaplarıyla kurgulanan yaratıcı drama atölyesinin 5. Sınıf öğrencilerinde okuma merakı ve okuma isteği oluşturması amaçlanmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu bölümde çalışmanın kapsamı ve amacı, önemi, modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı, verilerin analizi ve geçerlilik güvenilirlik başlıklarına yer verilmiştir.

2.1 Araştırmanın Kapsamı ve Amacı

Bu çalışma belirlenen okulda 5. Sınıf öğrencilerin de okuma becerileri ve okuma isteği oluşturmada yaratıcı drama atölyelerinin etkileri incelenmiştir. Öğrencilerin “kitap “ve “okuma isteği” hakkında düşünceleri ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Aynı zamanda yapılan yaratıcı drama atölyelerinin sonucunda öğrencilerin düşüncelerin ne tür bir değişime uğradığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmada kitap ve okuma istediğine yönelik aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır:

1. 5.Sınıf öğrencilerinin dram atölyeleri sonrası okuma istediğiyle ilgili düşünceleri nelerdir?
2. 5. Sınıf öğrencilerinin drama atölyeleri sonrası kitaba yönelik tutumları nelerdir?

2.2 Araştırmanın Önemi

Türkçe Dersi Öğretim Programı, dört temel beceri (okuma, yazma, dinleme ve konuşma), Türkçe dersleri kapsamında geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu beceriler ile birlikte birey dil ve zihinsel beceriler kazanmış olur. Böylelikle sosyal ve bireysel yönlerden gelişmeleri, iletişim becerisi edinmeleri, okuma ve yazma alışkanlığı kazanmalarını sağlayacak bilgi, beceri ve değerler yapılandırılmış olur. Bu çalışma 5. Sınıf öğrencilerini yaratıcı drama atölyeleriyle kitap ve okuma istediği hakkındaki düşünceleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Atölyelerin yapıldığı sınıfta Yaşar Bayraktar'ın "Zerdali Dedemle Bir Yıl" adlı kitabının daha önce okunmamış oluşu, atölyelerin temel amacının gerçekleşmesini kolaylaştırmıştır. Bundan dolayı öğrencilerin merak ve ilgileri ortaya çıkmıştır.

2.3 Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada daha önce etkinliklere katılmış 5. Sınıf öğrencilerinin kitap okuma ve okuma isteğine yönelik düşünceleri incelendiğinden nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırma, bireyin kendini ve çevresini anlamasına, toplumsal yapıların dinamiklerini çözümlemesine ve insan çabasıyla çalışma sistemlerinin derinliklerini keşfetmesine olanak sağlayan bir bilgi üretim yöntemidir. Bu tür inceleme, elde edilen olay veya olgu hakkında ayrıntı, bir kavrayış geliştirmeyi hedefler (Morgan,1996: akt. Baltacı, 2019:370). Nitel araştırma yaklaşımının seçilme amacı ise, araştırmaya katılan çocukların düşünce ve görüşlerinin, aynı zamanda bunlarda meydana gelen farklılıkların yazılı olarak alınmasıdır. Nitel araştırma yaklaşımını seçmekteki amaç ise, araştırmaya katılan çocukların düşünce ve görüşlerinin, aynı zamanda bunlarda meydana gelen farklılıkların yazılı olarak alınmasıdır.

2.4 Çalışma Grubu

Çalışmanın araştırma grubunu Erzincan ili merkez ve Tercan ilçesinde 5.sınıfta öğrenim gören 58 öğrenci oluşturmaktadır. Katılımcı grubu seçmede, kolay ulaşılabilir durum örneklemesi seçilmiştir. "Kolay ulaşılabilir veya elverişli örnekleme tamamen mevcut olan, ulaşması hızlı ve kolay olan ögelere dayanır." (Patton, 2005: akt. Baltacı 2018: 259).

2.5 Veri Toplama Aracı

Çalışma grubunda yer alan yaratıcı drama etkinliklerine katılmış 5. Sınıf öğrencilerine Yaşar Bayraktar'ın "Zerdali Dedemle Bir Yıl" adlı kitabına yönelik hazırlanan atölyeleri uygulanmıştır. Atölyelere yönelik değerlendirme formun da öğrencilerin kitap ve okuma istekleri için "Bu kitabı okumak istiyorum. Çünkü....." ve "Bu kitabı okumak istemiyorum. Çünkü.....", "Bugünkü oturumdan sonra kitap okumak ile ilgili düşüncelerim;" ifadeleri gibi sorular vardır. Form görünüş ve kapsam geçerliği incelenerek hazırlanmıştır. Atölyeler yapıldıktan sonra değerlendirme formu uygulanmak üzere toplanmıştır.

Yaşar Bayraktar'ın "Zerdali Dedemle Bir Yıl" adlı kitap üzerinden belirlenen okulda yaratıcı drama atölyeleri gerçekleştirilmiştir. Atölyeler bittikten sonra öğrencilere formlar dağıtılarak cevaplandırmaları istenmiştir. Cevaplanan formlar, araştırmanın veri kaynaklarını oluşturmaktadır.

2.6 Verilerin Analizi

Yaratıcı drama etkinliklerine katılmış 5. Sınıf öğrencilerinin "kitap "ve "okuma isteği" hakkında düşünceleri yönelik formların çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Katılımcıların formda vermiş olduğu cevaplar ilgili kategorilere yerleştirilmiştir. Elde edilen verilere göre anlamsal kategorilere ayrılarak sıklık tablolarıyla yorumlanmıştır.

İçerik analizi, bir araştırmanın sonucunda elde ettiğimiz veriler üzerinden çıkarımlar yapılarak kullanılan biçimci bir tekniktir (Olgun, 2008, s. 66).

2.7 Geçerlilik ve Güvenirlik

Araştırma sürecinde katılımcı öğrencilere kendi düşünceleri yazmaları için herhangi bir yönlendirici örnekleme veya yönlendirme yapılmamaya dikkat edildi. Öğrencilerin belirttikleri düşüncelere doğrudan yer verilmiştir. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için araştırmacı görüşünden yararlanılmıştır. Cevaplar biri öğretim üyesi olmak üzere yedi araştırmacı tarafından bağımsız olarak incelenmiş ve içerikleri analiz edilerek anlamsal kategorilere ayrılıp kodlanmıştır. Gerçekleştirilen araştırmada öğrenci görüşlerinin güvenilirliğini sağlamak amacıyla görüşler, yetkin bir uzmana sunulularak tutarlılığının incelenmesi sağlanmıştır. Ardından görüş ayrılıkları ve görüş birlikleri tespit edilip kodlar arası güvenirliliği hesaplama için Miles ve Huberman'ın (1994), $P(\text{Uzlaşma yüzdesi}) = \frac{Na(\text{Görüş Birliği})}{Na(\text{Görüş Birliği}) + Nd(\text{Görüş Ayrılığı})} \times 100$ güvenirlilik formülü kullanılmıştır. Uzmanlar ve araştırmacıların değerlendirmeleri arasında %92 uyum olduğu tespit edilmiştir. Doksan üzeri bir sonuç çıktığı için çalışmada güvenirliliğin sağlandığı kabul edilmiştir.

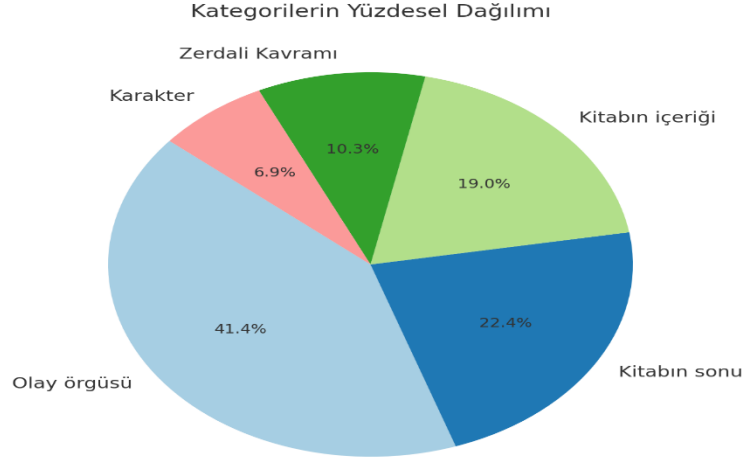
BULGULAR

Bu bölümde Erzincan 5. Sınıf öğrencisi olan 58 öğrencinin yaratıcı drama ile çocuk kitaplarına yolculuk: Zerdali Dedemle Bir Yıl Örneği ile yapılan drama atölyesine ait öğrenci görüşlerine ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Çizelge 1. Katılımcıların Drama Atölyesi Uygulanan Zerdali Kitabındaki Merak Unsurlarına İlişkin Bulgular

Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Olay örgüsü	24	41.38
Kitabın sonu	13	22.41
Kitabın içeriği	11	18.97
Zerdali Kavramı	6	10.34
Karakter	4	6.90

Görsel 1. Katılımcıların Drama Atölyesi Uygulanan Zerdali Kitabındaki Merak Unsurlarına İlişkin Yüzdesele Dağılım

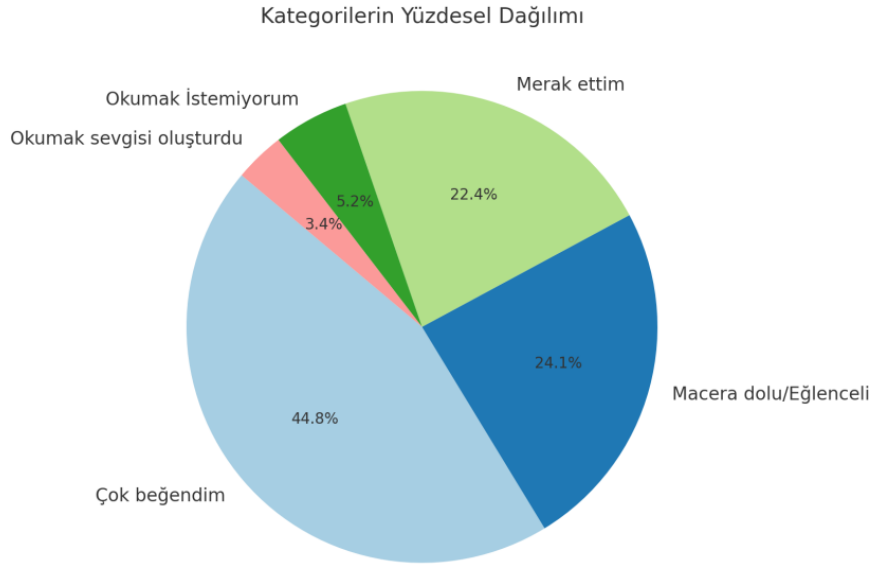
Çizelge 1 ve Görsel 1’ de görüldüğü üzere, katılımcılar arasında en çok ilgi çeken unsur olay örgüsü (%41.38) olmuştur. Bunu sırasıyla kitabın sonu (%22.41) ve kitabın içeriği (%18.97) takip etmektedir. Zerdali kavramı ise en düşük ilgi çeken unsurlar arasında yer almıştır (%6.90). Bu durum, kitabın genel kurgusunun katılımcılar üzerinde daha etkili bir merak uyandırdığını göstermektedir

Merak unsurlarına ilişkin genel anlamda katılımcıların verdiği cevaplara bakıldığında olay örgüsü ile alakalı olarak; K48 “*Bu çalışmada Anne ve babası Yağız’ ı nasıl ikna etti*”, K42 ise, “*Yağız’ ı neden başka okula verdiklerini merak ettim*” şeklinde açıklama yapmışlardır. Kitabın sonu ile alakalı olarak K45 “*en çok sonunda ne olduğunu merak ettim*” ifadesinde bulunmuştur. Kitabın içeriği ile alakalı olarak K50 “*kitabın içinde macera var mı*” K12 ise “*hediye alındıktan sonra ne olduğunu merak ettim*” şeklinde açıklama yapmıştır. Zerdali kavramıyla alakalı K34 “*kitabın adının neden zerdali oluşunu merak ettim*” derken karakterlerle alakalı K16 “*dedeyi merak ettim*” olarak ifade edilmiştir.

Çizelge 2. Katılımcıların Drama Atölyesi Uygulanan Zerdali Kitabındaki Okuma İsteği Oluşturmasına İlişkin Bulgular

Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Çok beğendim	26	44.83
Macera dolu/Eğlenceli	14	24.14
Merak ettim	13	22.41
Okumak İstemiyorum	3	5.17
Okuma sevgisi oluştu	2	3.45

Görsel 2. Katılımcıların Drama Atölyesi Uygulanan Zerdali Kitabındaki Okuma İsteği Oluşturmasına İlişkin Yüzdesel Dağılım

Çizelge 2 ve Görsel 2’de görüldüğü üzere, çok beğendim kategorisinin en yüksek oran (%44.83) ile katılımcıların çoğunluğunun bu atölyeyi olumlu bulduğunu göstermektedir. Macera dolu/Eğlenceli ve Merak ettim kategorileri toplamda %46.55 oranında bir ilgi çekicilik veya eğlence etkisi yaratmıştır. Okumak istemiyorum ve Okuma sevgisi oluşturdu kategorileri düşük oranlar (%8.62) ile sınırlı bir katılımcı grubunun olumsuz bir tutum sergilediğini göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlar, atölyenin genel olarak olumlu etkiler bıraktığını göstermektedir.

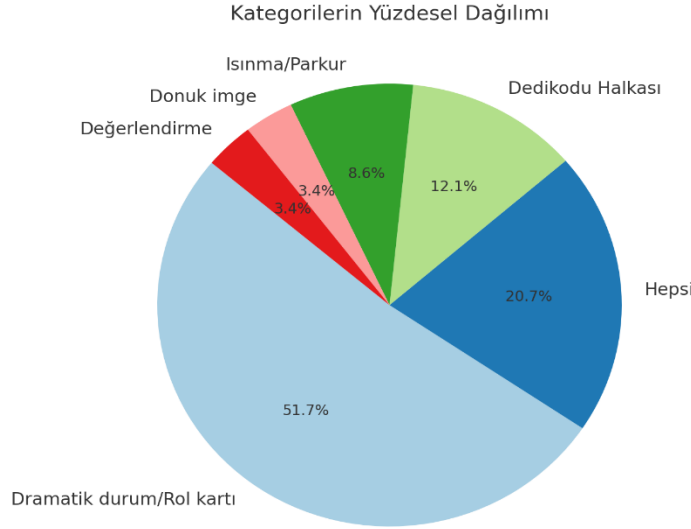
Okuma isteği oluşturmasına ilişkin genel anlamda katılımcıların verdiği cevaplara bakıldığında; K14 “*bu kitabı okumak istiyorum çünkü çok beğendim*” derken K54, “*bu kitabı okumak istiyorum çünkü macera dolu bir kitaba benziyor ve çok merak ediyorum*” şeklinde ifade edilmiştir. K51 ise “*çok merak ettiğim bazı yerler olduğu için bu kitabı okumak istiyorum*” şeklinde izah ederken K15 ise kitapla alakalı “*okumak istemiyorum çünkü çok kötü görünüyor*” şeklinde açıklama yaparak kitabın okuma isteği oluşturmasına ilişkin ifade edilmiştir.

Çizelge 3. Katılımcıların Drama Atölyesindeki Etkinliklere İlişkin Bulguları

Kategori	Frekans	Yüzde (%)
Dramatik durum/Rol kartı	30	51.72
Hepsi	12	20.69
Dedikodu Halkası	7	12.07

Isınma/Parkur	5	8.62
Donuk imge	2	3.45
Değerlendirme	2	3.45

Görsel 3. Katılımcıların Drama Atölyesindeki Etkinliklere İlişkin Yüzdesele Dağılımı

Çizelge 3 ve Görsel 3'e yönelik yapılan analizler sonucunda Dramatik durum/Rol kartı kategorisi, en yüksek oran (%51,72) ile katılımcılar tarafından en çok tercih edilen etkinlik olmuştur. Hepsi kategorisi %20,69 ile ikinci sırada yer alırken, diğer kategoriler daha düşük oranlarla temsil edilmiştir. Donuk imge ve Değerlendirme kategorileri, toplamın yalnızca %6,90'unu oluşturarak en az tercih edilen etkinlikler olmuştur.

Katılımcıların drama etkinliklerine ilişkin değerlendirmelerine bakıldığında; K24 "en çok dramatik durum rol kartı etkinliğini beğendim" derken K13, "bütün etkinlikler çok güzeldi çok bayıldım inşallah yine olur" şeklinde ifadeye bulunmuştur. Etkinliklerle alakalı K20 ise "dedikodu etkinliğini çok beğendim" şeklinde ifadeye bulunurken K27 "parkur etkinliğini çok beğendim", K38 "donuk imge etkinliğine bayıldım", K38 "donuk imge etkinliğinde kendimi çok iyi hissettim" şeklinde drama etkinliklerine ilişkin değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

3. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada çocuk kitaplarıyla kurgulanan yaratıcı drama atölyesinin 5.sınıf öğrencilerinde okuma merakı ve isteği oluşturmak amaçlanmıştır. Yapılan uygulama kapsamında ulaşılan bilgilerden hareketle yaratıcı dramayla gerçekleştirilen etkinlikler katılımcılar üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Susar Kırmızı'nın (2008) da yaptığı araştırmada okuduğunu anlama stratejileri ve okumaya yönelik tutum üzerindeki etkileri incelenmiştir. Okuduğunu anlama stratejilerinin geliştirilmesinde, yaratıcı drama temelli öğrenme yaklaşımının, geleneksel öğretim yöntemlerine kıyasla daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Doğan Kuşan ve Çoşkun Sönmez'in (2024) araştırma sonucunda da yaratıcı drama uygulamalarının katılımcıların sesli okuma becerilerini geliştirdiği ifade edilmektedir.

Zerdali- Dedemle Bir Yıl adlı kitapta 5.sınıf öğrencilerinin en çok ilgisini çeken unsur olay örgüsü olmuştur. Kitabın devamında hangi olayların yaşandığı, sonunun nasıl bittiği katılımcılar tarafından merak edilmiştir. Zerdali kavramı ise kitapla ilgili merak edilen başka bir unsurdur. Ancak genele bakıldığında katılımcıların kitabın kurgusuna daha yoğun bir merak duyduğu gözlemlenmiştir.

Katılımcılar, Zerdali- Dedemle Bir Yıl kitabı ile uygulanan drama atölyesini çok beğendiklerini ifade etmişlerdir. Alınan yorumlar neticesinde drama uygulamasının katılımcılar üzerinde olumlu bir etki bıraktığı sonucuna varılmıştır. Maceralı, eğlenceli ve merak uyandıran bir yapıya sahip olduğu katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Sınırlı bir katılımcının ise kitabı okumak istemeyerek kitaba karşı olumsuz bir tutum sergilediği görülmüştür.

Drama atölyesinde yapılan etkinliklerin geneli katılımcılar tarafından beğenilmiştir. Dramatik durum ve rol kartı etkinlikleri katılımcıların daha çok ilgisini çekmiş, en çok bu etkinlikler tercih edilmiştir. Donuk imge ve değerlendirme etkinlikleri katılımcıların ilgisini diğer etkinliklere göre daha az çekmiştir.

Sonuç olarak, Zerdali-Dedemle Bir Yıl kitabı ile uygulanan drama atölyesi, katılımcıların kitabı okuma isteklerini arttırmış ve katılımcılar üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Yapılan uygulamadan da yola çıkarak drama uygulamalarının kitap okuma isteğini arttırdığı görülmüştür. Tüm bunlar dikkate alındığında şu öneriler sunulabilir:

- Yaratıcı drama uygulamaları farklı sınıf düzeylerinde de uygulanabilir.
- Yaratıcı drama etkinliklerine okuma isteği oluşturmada daha fazla yer verilebilir.
- Yaratıcı drama uygulamalarının okuma isteğini artırması üzerine araştırma yapılabilir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, F. B. ve Süslü, G. (2017). “Yaratıcı dramayla kitap kurdu olunur mu?” Çocuk Kitaplarıyla Okuma Sevgisi ve İlgisi Kazandırma Ana Dili Eğitimi Dergisi, 5 (3). <https://doi.org/10.16916/aded.331238/> (Erişim tarihi: 27.12.2024)

Akyol, A. (2003). Drama ve Dramanın Önemi. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 1 (2). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tebd/issue/26132/275251/> (Erişim tarihi: 27.12.2024)

Baltacı, A., Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 368-388, Aralık, 2019.

Baltacı, A., Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İncelem, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran, 7(1), 231-274,2018.

Cole, P. G., and Chan, L. K. S., *Teaching Principles and Praticce*, New York Prentice, 1987.

Doğan-Kuşan & Çoşkun-Sönmez (2024). Yaratıcı Drama Etkinliklerinin 7. Sınıf Öğrencilerinin Sesli Okumalarına Etkisi: Karma Yöntem Araştırması Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 22 (2), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3751826/> (Erişim tarihi: 29.12.2024)

Erdoğan, T., Erdoğan, Ö., ve Uzuner, F. G. (2018). Yaratıcı Drama Yönteminin İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Okuma Motivasyonu ve Tutumlarına Etkisi Ana Dili Eğitimi Dergisi, 6 (2). <https://doi.org/10.16916/aded.387462/> (Erişim tarihi: 27.12.2024)

İçelli, O., & Polat, R. *Fen Eğitiminde Yaratıcı Drama Desenleri*, Maya Yayınevi, 2008.

Miles, M. B., Huberman, A. M., *An Expanded Sourcebook Qualitative data Analysis*, Sage Publications, California,1994.

Olgun, C. K., Nitel Araştırmalarda İçerik Analizi Tekniği, SOSYOLOJİ NOTLARI Nisan-Mayıs-Haziran,5, 66, 2008.

Özcan, Ş., *Okuma ve Yazma Eğitiminde Yaratıcı Drama*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2019.

San, İ. (1990). Eğitimde Yaratıcı Drama Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 23(2). https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000780/ / (Erişim tarihi: 27.12.2024)

San, İ., *Türkiye’de Yaratıcı Drama Çalışmalarının Dünü ve Bugünü*, Cumhuriyet ve Çocuk, 2. Ulusal Çocuk Kültürleri Kongresi 267-273, Ankara, 1999.

San, İ., Yaratıcılığı Geliştiren Bir Yöntem ve Yaratıcı Bireyi Yetiştirme Bir Disiplin: Eğitsel Yaratıcı Drama. Yeni Türkiye Dergisi, Ocak-Şubat, 1,7, 1996.

Sever, S., *Türkçe Öğretimi ve Tam Öğrenme*, Anı Yayıncılık, 2011.

Susar Kırmızı, F. (2008). Türkçe Öğretiminde Yaratıcı Drama Yönteminin Tutum ve Okuduğunu Anlama Stratejileri Üzerindeki Etkisi Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi ,23 (1) <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114699/> (Erişim tarihi: 29.12.2024)

Yılmaz, N., Yaratıcı Drama Destekli Yaratıcı Okuma Programı, Yaratıcı Drama Dergisi, 4,7, 2009.

YARATICI DRAMA UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRMESİNE İLİŞKİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ: ERZİNCAN ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Serap UZUNER YURT

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Temel Eğitim Bölümü
suzuneryurt@gmail.com – 0000-0002-9353-3468

Selim AĞGÜL

Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ABD
selimagl02@gmail.com – 0009-0006-0842-0941

Nülüfer YÜKSEL

Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ABD
n.b24@hotmail.com – 0009-0006-0027-2104

İshak ŞAHİN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ABD
ishaksahin75@gmail.com – 0009-0005-2548-2514

Tuğba TATLI

Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ABD
tugbatatli079@gmail.com – 0009-0000-2011-5380

ÖZET

Günümüz eğitim yaklaşımlarında öğrencilerin öz becerilerini arttıran, kendilerine yeteneklerini keşfettiren ve öğrencilere kendi kararlarını almalarını sağlayan yeni öğrenme tekniklerine ihtiyaç vardır. Bu tekniklerden biri de yaratıcı dramadır. Yaratıcı drama öğretimde kullanılan etkili tekniklerdendir. Öğretmenler yaratıcı drama yöntemleriyle öğrencilerin hayal dünyalarına, algılarına, bilgi ve becerilerine olumlu katkılar sunabilmektedir. Genel anlamda öğrenciler yaratıcı drama teknikleriyle bir durumu, bir olayı, fikirleri, kavramları, davranışları kendi duygu ve düşünceleri ile birlikte deneyimlerini de katarak bir oyun süreci içinde canlandırabilmektedir. Bu araştırmanın amacı 5. sınıf öğrencilerinin drama atölyesine ilişkin görüşlerini ortaya koymaktır. Araştırma temel nitel araştırma desenindedir. Araştırmanın çalışma grubunu Erzincan ilindeki 58 kişiden oluşan 5. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma grubu kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırma verilerinin toplanmasında uzman görüşü alınarak yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. İçerik

analizi kullanılarak verileri çözümlene yoluna gidilmiştir. Çalışmanın sonunda öğrencilerin yaratıcı drama atölyesi etkinliklerine yönelik olumlu tutumlar geliştirdikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Drama, Yaratıcı Drama, Drama atölyesi

ABSTRACT

In today's educational approaches, there is a need for new learning techniques that increase students' self-skills, enable them to discover their talents and enable students to make their own decisions. One of these techniques is creative drama. Creative drama is one of the effective techniques used in teaching. Teachers can make positive contributions to students' imaginations, perceptions, knowledge and skills through creative drama methods. In general terms, with creative drama techniques, students can portray a situation, an event, ideas, concepts, behaviors in a game process by adding their own feelings and thoughts, as well as their experiences. The purpose of this research is to reveal the opinions of 5th grade students about drama workshop. The research is in basic qualitative research design. The study group of the research consists of 58 5th grade students in Erzincan. The study group was determined by easily accessible sampling method. A structured interview form was used to collect research data by taking expert opinion. Data was analyzed using content analysis. At the end of the study, it was determined that the students developed positive attitudes towards creative drama workshop activities.

Key Words: Drama, Creative Drama, Drama workshop

1. GİRİŞ

Grup etkinliğinde yaratıcı drama iş birliğine dayalı bir öğrenmedir. Sürecin oluşumu yaşantılar sonucu elde edilen tecrübelerin yeniden ele alınmasına bağlıdır. Anlık olarak olaylar, kendiliğinden ve drama teknikleri uygulanarak ortaya koyulur. “Yaratıcı drama, doğaçlama, rol oynama gibi tiyatro ya da drama tekniklerinden faydalanılarak, bir grup çalışması içinde, bireylerin bir yaşantıyı, bir olayı, bir fikri, kimi zaman bir soyut kavramı ya da bir davranışı, eski bilişsel örüntülerin yeniden düzenlenmesi yoluyla ve gözlem, deneyim, duygu ve yaşantıların gözden geçirildiği “oyunsu” süreçlerde anlamlandırılması, canlandırılmasıdır. Ancak yaratıcı drama çalışmaları 1. Tiyatro yapmak değildir; 2. Oyunculuk değildir.” (San, 1999: s.267; San, 2002a: s.81). Dramada başat olan belirlenen hedeflere göre uygulanacak temanın geçerli olan öğrencilere, uygun zamanda verilirken bütün uygulamalarda ilişkinin olması, etkinliklerin birbirini tamamlayan bir niteliğe sahip olması ve kişide kazanılması düşünülen hedeflere ulaşmada ne kadar etkili olacağının tespit edilmesidir (Adıgüzel, 2006: s.25).

Okvuran’a göre (2002) yaratıcı dramanın bütün kademelerde ve farklı yaşlardan öğretmen ve öğrenciye uygulanabilir olması, çağdaş eğitim sistemiyle örtüşür. Çağdaş eğitimde

öğrencilerin aktif olması her zaman esas alınmıştır. Bunu destekleyen en önemli yöntemlerden biri ise yaratıcı drama tekniğidir. Yaratıcı drama ile tüm sınıf aynı anda aktif olabilmektedir. Böylece tüm öğrenciler süreçte görev alarak kendini ifade etme şansı bulmaktadır. Sonuç odaklı değil süreç odaklı bir yöntem olduğu için de katılımcılar kendilerini daha rahat ifade etmektedir ve yanlış yapmaktan çekinmemektedir. Ayrıca öğrencilerin empati duygularını geliştirerek günlük hayatta karşılaşılabilecekleri olaylara farklı açılardan bakmalarını sağlamaktadır.

Yaratıcı drama gerçek yaşantılara dayalı olduğu için öğrencilerin deneyim kazanmasını sağlar. Öğrenci drama sayesinde hayatta karşılaştığı problemleri kolaylıkla çözer ve öğrencinin bu sayede kendine olan güveni artar. Ayrıca yaratıcı drama ile kişinin duygusal zekâsı gelişerek kişi estetik açıdan ve sanat açısından hayata farklı bakma becerisi kazanır. Bu sebeplerden dolayı son yıllarda eğitimde yaratıcı drama teknikleri yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

Çalışma konusuna benzer olarak Belgin Bal İncebacak, Aslı Sarışan Tungaç ve Süleyman Yaman(2017), Aykaç ve Adıgüzel (2011), Uygungül (2016), yaratıcı drama ile öğretim uygulamasına yönelik öğrenci görüşleri ile ilgili veriler toplamıştır. Süreç sonunda öğrencilerin özgüvenlerinin arttığına, kendilerini daha iyi ifade ettiklerine, çekingenliklerinin azaldığına dair sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca öğrenciler etkinliklerde çok eğlendiklerini ve grup çalışmasının aralarındaki iş birliğini artırdığını ifade etmişlerdir.

Kardaş (2019) 7. Sınıf öğrencilerin drama etkinliklerine ilişkin görüşleri ile ilgili yaptığı çalışmada öğrencilerin %96'sının drama yöntemini beğendiklerini ve yaratıcı dramının öğrencilerin duygu ve düşüncelerine olumlu yönde etkisi olduğunu belirtmiştir.

Bu çalışmada farklı olarak yaratıcı drama uygulamalarına ilişkin 5. sınıf öğrencilerinin görüşlerine yer verilmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın kapsamı ve amacı, kullanılan model, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin toplanma süreci ve verilerin analizi hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır.

2.1. Araştırmanın Kapsamı ve Amacı

Bu çalışma Erzincan ilinde yer alan iki okulda yaratıcı drama atölyesine katılan 5. sınıf öğrencilerinin yaratıcı dramaya ilişkin duyguları, düşünceleri, dramının neye benzediği ve uygulanan atölye ile dramaya karşı olan farkındalıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

2.2. Araştırmanın Önemi

Yaratıcı drama atölyesi içerisinde yer alan çalışmalar ile öğrencilerin ilgilerini çekerek, onların duygularının farkına varmalarını sağlamak bunun yanında dramaya karşı olumlu düşünceler oluşturtabilmek hatta drama sayesinde neleri fark ettikleri ve dramayı neye

benzettiklerini öğrenmek bu çalışmanın önemini ifade etmektedir. Yaratıcı drama ile öğrencilerin bir araya getirilmesi ve atölye sonundaki drama çalışmalarının onlarda bırakmış olduğu etki hazırlanan görüşme formu ile öğrenilmeye çalışılmıştır.

2.3. Araştırmanın Modeli

Araştırma temel nitel araştırma desenindedir. Fraenkel&Wallen (2011, s.426-427)' e göre nitel araştırma doğal ortamında yapılan, sayılardan kelimelerden oluşan, insanların yaşamlarını anlamlandırma aşamasında tümevarımsal bir yol izleyen süreç ve ürünü içerir. Bu çalışmada nitel araştırma deseninin seçilme amacı ise araştırmaya katılan öğrencilerin drama çalışmaları ile düşüncelerinin, duygularının farkına varmalarını sağlamak ve onların ilgilerini çekerek kendileri ile ilgili neleri fark ettiklerini öğrenmek istenmektedir.

2.4. Çalışma Grubu

Çalışmanın araştırma grubunu Erzincan ili merkez ...ortaokulu ve Tercan ilçesi ... orta okulunda öğrenim gören toplam 58 öğrenci oluşturmaktadır. Katılımcı grubunun seçiminde kolay ulaşılabilir örneklem yöntemine başvurulmuştur. "Kolay ulaşılabilir veya elverişli örnekleme tamamen mevcut olan, ulaşması hızlı ve kolay olan ögelere dayanır"(Patton, 2005: akt. Baltacı 2018: 259). Bu örneklem ulaşılması en kolay kişi grubunu kapsamaktadır.

2.5. Verilerin Toplanması

5.sınıf öğrencilerine belirlenen okullarda yaratıcı drama atölyesi uygulanmıştır. Etkinlikler bittikten sonra öğrencilere görüşme formu dağıtılmıştır. Dağıtılan formlar öğrenciler tarafından doldurulmuştur. Doldurulan bu formlar araştırmanın veri kaynaklarını oluşturmaktadır.

Çalışma grubunda yer alan yaratıcı drama atölyesi etkinliklerine katılan 5. Sınıf öğrencilerine duygularını, düşüncelerini, dramayı neye benzettikleri ve drama sayesinde farkındalıklarını yazmaları için birer görüşme formu verilmiştir. Formda öğrencilerin duygularını yazmaları için "Bugünkü çalışmada.....hissettim."; düşüncelerini yazmaları için "Bugünkü oturumdan sonra drama uygulamaları ile ilgili düşüncelerim;....."; yaratıcı drama atölyesi uygulamasında fark ettikleri için "Bugünkü çalışmada.....fark ettim"; dramayı benzetmede ise "Drama.....'ya benzer. Çünkü....." cümleler yer almaktadır. Form görünüş ve kapsam geçerliliği sağlanarak hazırlanmıştır.

2.6. Verilerin Analizi

Yaratıcı drama atölyesine katılmış 5. Sınıf öğrencilerinin drama etkinliklerine ilişkin geliştirilen formların çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. İçerik analizi,

belirli kurallar çerçevesinde yapılan kodlamalarla bir metnin bazı kelimelerinin daha küçük içerik kategorilerine özetlendiği, sistematik ve sürdürülebilir bir yöntem olarak tanımlanmaktadır. Bu teknik daha çok sosyal bilimler alanında kullanılmaktadır. (Büyüköztürk vd., 2022, s. 258). Elde edilen veriler anlamsal kategorilere ayrılarak sıklık tablolarıyla yorumlanmıştır.

2.7. Geçerlilik ve Güvenirlik

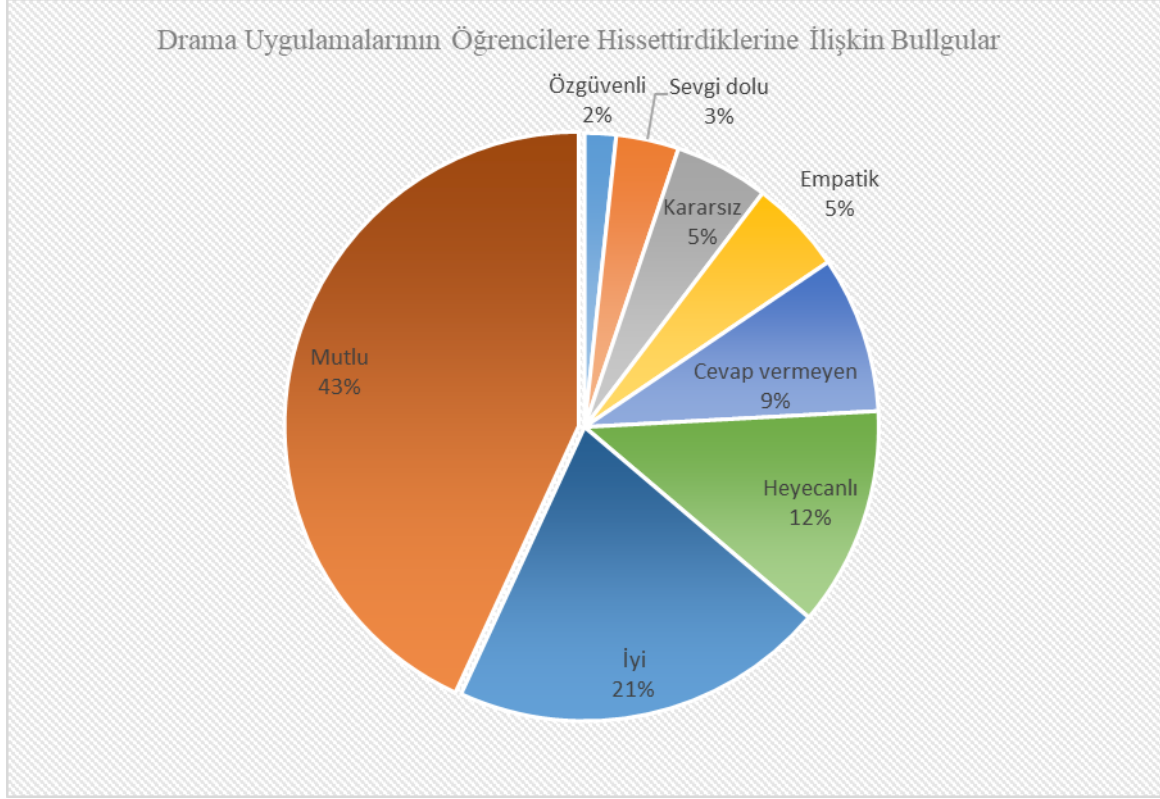
Araştırma sürecinde katılımcı öğrencilerin kendilerine verilen görüşme formunu doldururken düşüncelerini etkileyecek herhangi bir yorum ya da örnek vermemeye ve yönlendirme yapmamaya dikkat edilmiştir. Öğrencilerin düşüncelerine doğrudan yer verilmiş olup araştırmanın güvenilirliğini sağlamak için araştırmacı görüşünden faydalanılmıştır. Katılımcıların verdiği cevaplar biri öğretim üyesi olmak üzere yedi araştırmacı tarafından bağımsız olarak incelenmiş ve içerikleri analiz edilerek anlamsal kategorilere ayrılıp kodlanmıştır. Araştırmanın araştırmacılar arası güvenilirliğini sağlamak amacıyla, öğrenci görüşleri kavramsal kategorilere ayrılarak nitel araştırma konusunda donanımlı bir uzmana sunulmuş ve tutarlılık ile ilgili inceleme yapılmıştır. Uzmanlardan, öğrenci görüşlerini bu kavramsal kategorilerle eşleştirmeleri istenmiştir. Ardından görüş birliği ve görüş ayrılıkları saptanarak kodlayıcılar arası güvenilirliği, Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği güvenilirlik formülü $P(\text{Uzlaşma yüzdesi}) = \frac{Na(\text{Görüş Birliği})}{Na(\text{Görüş Birliği}) + Nd(\text{Görüş Ayrılığı})} \times 100$ kullanılarak hesaplanmıştır. Uzmanların ve araştırmacının değerlendirmeleri arasındaki uyumun %91 olduğu ortaya çıkmıştır. Bu değer, 90 üzerinde olduğu için araştırmada istenilen güvenilirliğin sağlanmış olduğu kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamında yaratıcı drama atölyesine katılan 5. Sınıf öğrencilerinin yaratıcı dramaya ilişkin duyguları, düşünceleri, dramının neye benzediği ve uygulanan atölye ile dramaya karşı olan farkındalıklarına ilişkin bulgular aşağıda verilmiştir:

Çizelge 1. Drama Uygulamalarının Öğrencilere Hissettirdiklerine İlişkin Bulgular

	Frekans	Yüzde
Mutlu	25	43%
İyi	12	21%
Heyecanlı	7	12%
Cevap vermeyen	5	9%
Empatik	3	5%
Kararsız	3	5%
Sevgi dolu	2	3%
Özgüvenli	1	2%

Görsel 1

Elde edilen verilere göre, dramanın katılımcılar üzerinde çoğunlukla olumlu etkiler bıraktığı gözlemlenmiştir. 'Mutlu' duygusu, yüzdelik dağılımda en yüksek değere sahiptir (%43). Diğer duygular ise daha düşük oranlarda ifade edilmiştir. 'İyi' %21, 'Heyecanlı' %12, 'Empatik' %5, Sevgi dolu %3, Özgüvenli %2 ile ifade edilmiştir. %9 ise cevap vermekten kaçınmıştır. Genel anlamda bakıldığında bu durum, kitabın ve kullanılan yöntemin katılımcılarda farklı bireysel etkiler yarattığını göstermektedir.

Duyulara ilişkin genel anlamda katılımcıların verdiği cevaplara bakıldığında mutlu hissedilmek ile alakalı olarak;

K20 “Çok mutlu oldum ve eğlendiğimi hissettim.”,

K27 ise “Çok mutlu oldum ve kafamı dağıttım.” şeklinde ifade edilmiştir.

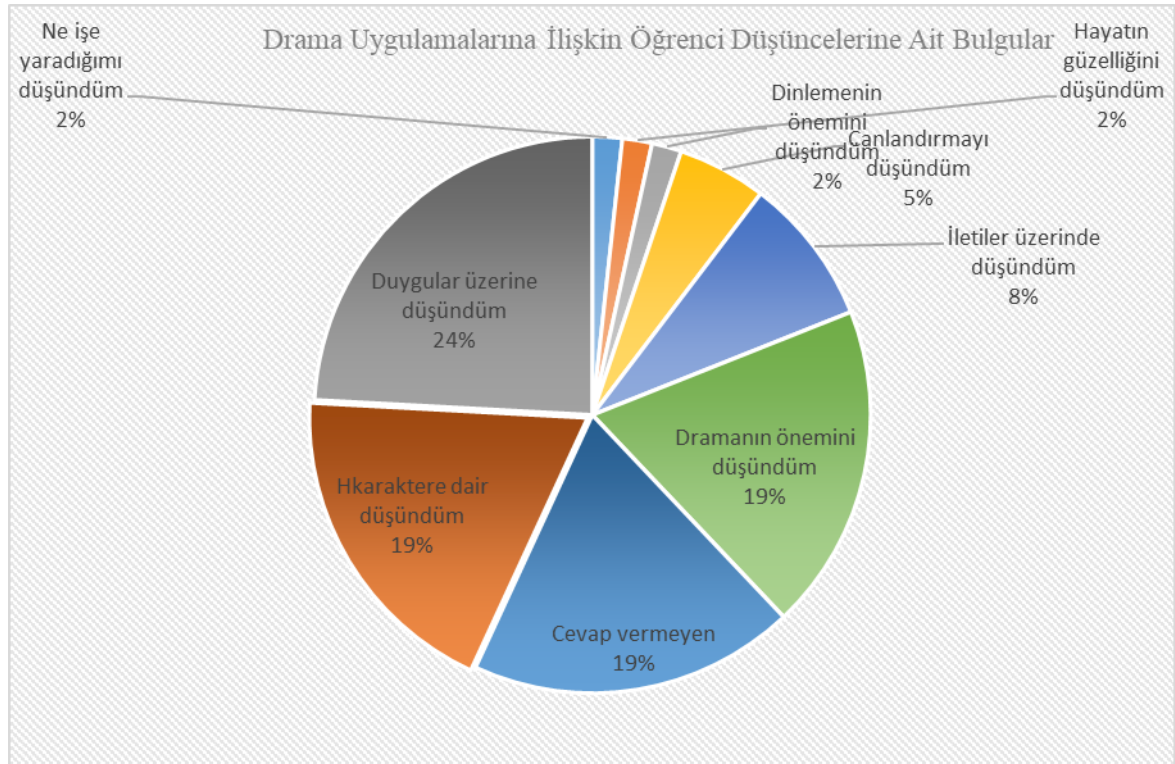
İyi hissedilmek ile alakalı K9 “Kendimi çok iyi hissettim.” şeklinde açıklama yapmıştır.

K39 empatik hissetmeyle alakalı “Kendimi dramada karakterlerin yerinde hissettim.” olarak açıklamıştır.

K18 kararsız hissedilmekle alakalı “Kendimi kararsız hissediyorum.” ifadesinde bulunmuştur.

Çizelge 2. Drama Uygulamalarına İlişkin Öğrenci Düşüncelerine Ait Bulgular

	Frekans	Yüzde
Duygular üzerinde düşündüm	14	24%
Karaktere dair düşünme	11	19%
Cevap vermeyen	11	19%
Dramanın önemini düşündüm	11	19%
İletiler üzerinde düşündüm	5	8%
Canlandırmayı düşündüm	3	5%
Dinlemenin önemini düşündüm	1	2%
Hayatın güzelliğini düşündüm	1	2%
Ne işe yaradığımı düşündüm	1	2%

Görsel 2

Bu veriler, dramanın okuyucular üzerinde çeşitli düşünceler uyandırdığını göstermektedir. Duygular üzerinde düşündüm ifadesi en yüksek yüzdeye (%24) sahiptir. Katılımcıların önemli bir kısmı, dramanın kendilerinde duygusal bir etkisi olduğunu belirtmiştir, burada dramanın duygusal farkındalık sağladığını gösterebilir. Karaktere dair düşünme %19 ile alakalı katılımcıların kitaptaki karakterler üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Cevap vermeyen %19 ile alakalı olarak katılımcıların bir kısmı, soruya doğrudan bir yanıt vermemiştir. Bu durum, sorunun netliğine veya katılımcıların konuya ilgisine bağlı olabilmektedir. Dramanın önemini düşündüm' %19 gibi ifadeler, okuyucuların dramayla derinlemesine bağ kurduğunu ve farklı açılardan düşündüğünü ortaya koymaktadır. Düşük oranda da olsa İletiler üzerine düşündüm %8, Canlandırmayı düşündüm %5, Dinlemenin önemini düşündüm, Hayatın güzelliğini düşündüm, Ne işe yaradığımı düşündüm %2 şeklinde yorumlarda bulunulmuştur.

Dramanın düşündürdüklerine ilişkin genel anlamda katılımcıların verdiği cevaplara bakıldığında ise;

Duygular üzerinde düşünmek ile alakalı olarak K44 “*Çok mutlu olduğumu düşündüm.*”

Karaktere dair düşünme ile alakalı K3 “*Yağz'ı ve yıldızları düşündüm.*”.

Dramanın önemini düşünmek ile alakalı K7 “*Dramanın çok iyi olduğunu düşündüm.*”

K2 “*Yağz'ın sonunu düşündüm.*” ifadesiyle dramanın iletileri üzerinde düşündüğüne dair ifadede bulunmuştur.

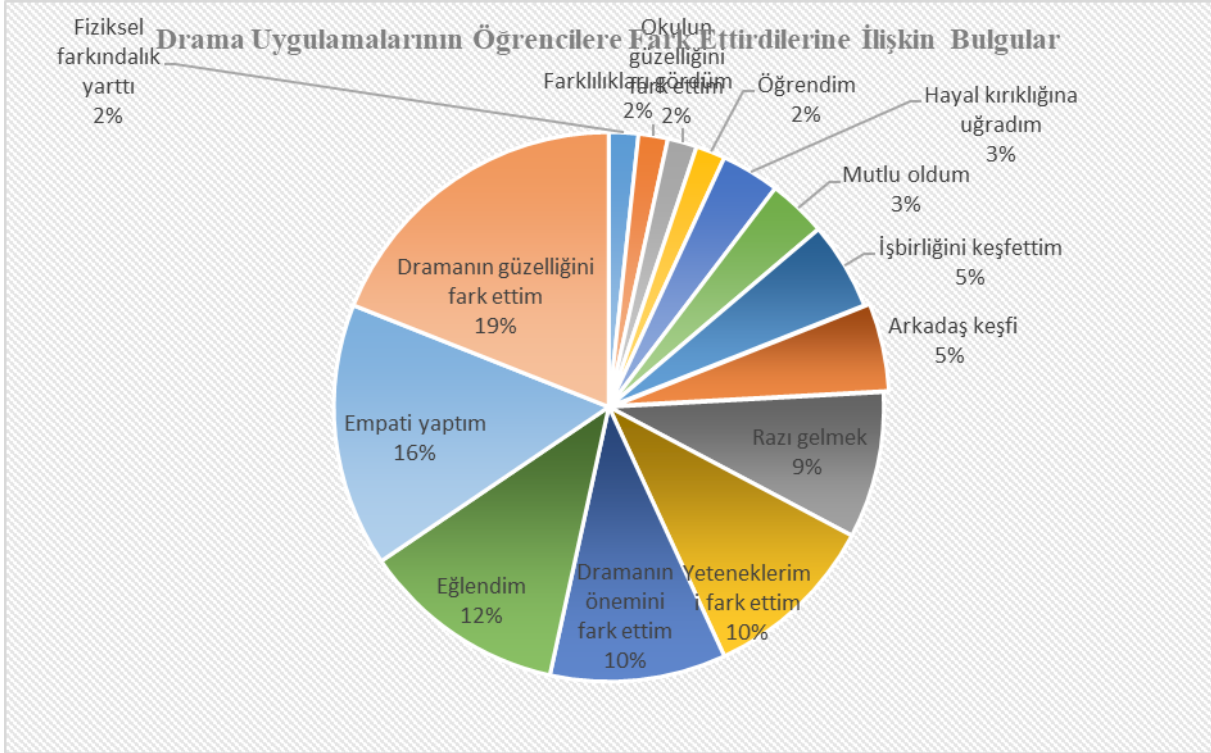
Canlandırmayı düşünmek ile alakalı K52 “*Nasıl rol yapıldığını düşündüm.*” ifadesinde bulunmuştur.

K37 “*Hayatın güzelliğini düşündüm.*” şeklinde yorumlarda bulunmuşlardır.

Çizelge 3. Drama Uygulamalarının Öğrencilere Fark Ettirdiklerine İlişkin Bulgular

	Frekans	Yüzde
Dramanın güzelliği fark ettim	11	19%
Empati yaptım	9	16%
Eğlendim	7	12%
Dramanın önemini fark ettim	6	10%
Yeteneklerimi fark ettim	6	10%
Razı gelmek	5	9%
Arkadaş Keşfi	3	5%
İşbirliğini keşfettim	3	5%
Mutlu oldum	2	3%
Hayal kırıklığına uğradım	2	3%

Öğrendim	1	2%
Okulun Güzelliğini fark ettim	1	2%
Farklılıkları gördüm	1	2%
Fiziksel farkındalık yarattı	1	2%

Görsel 3

Yapılan analizler, dramanın katılımcılar üzerinde farklı farkındalıklar yarattığını göstermektedir. 'Dramanın güzelliği fark ettim' ifadesi en yüksek orana sahiptir ve toplam farkındalıkların %19'unu oluşturmaktadır. Bu, yaratıcı dramanın kitabın estetik yönlerini vurgulamada etkili olduğunu göstermektedir. Empati yapma %16 ile katılımcıların kendilerini karakterlerin yerine koyma kapasitesini geliştirdiğini gösterebilir. Ayrıca Eğlenme %12 ile yaratıcı drama yönteminin katılımcılar için keyifli bir deneyim sağladığını, Dramanın ve yeteneklerin fark edilmesi %10 ile hem yaratıcı drama sürecinin önemini hem de kendi yeteneklerini keşfettiklerini, Razı gelmek %9 ile katılımcıların farklı durumları kabullenme ve adapte olma konusundaki farkındalıklarını, Arkadaş keşfi ve işbirliği %5 ile Katılımcılar arasında sosyal farkındalığın ve işbirliğinin arttığını, Mutluluk ve hayal kırıklığı %3. Farklı duygusal tepkiler, yaratıcı dramanın katılımcılarda duygusal çeşitliliği tetiklediğini, Öğrenme, okulun güzelliği, farklılıkları görme ve fiziksel farkındalık %2 ile bireysel veya daha az yaygın deneyimlerin yansımaları olduğu şeklinde açıklanabilir.

Farkındalığa ilişkin genel anlamda katılımcıların verdiği cevaplara bakıldığında dramanın güzelliğini fark ettim ile alakalı olarak;

K9 “Güzelliğini fark ettim.” ifadesinde bulunmuştur.

Empati ile alakalı K28 “Kendimi Yağız’ın yerine koydum, empati yaptım.” ifadesine yer vermiştir.

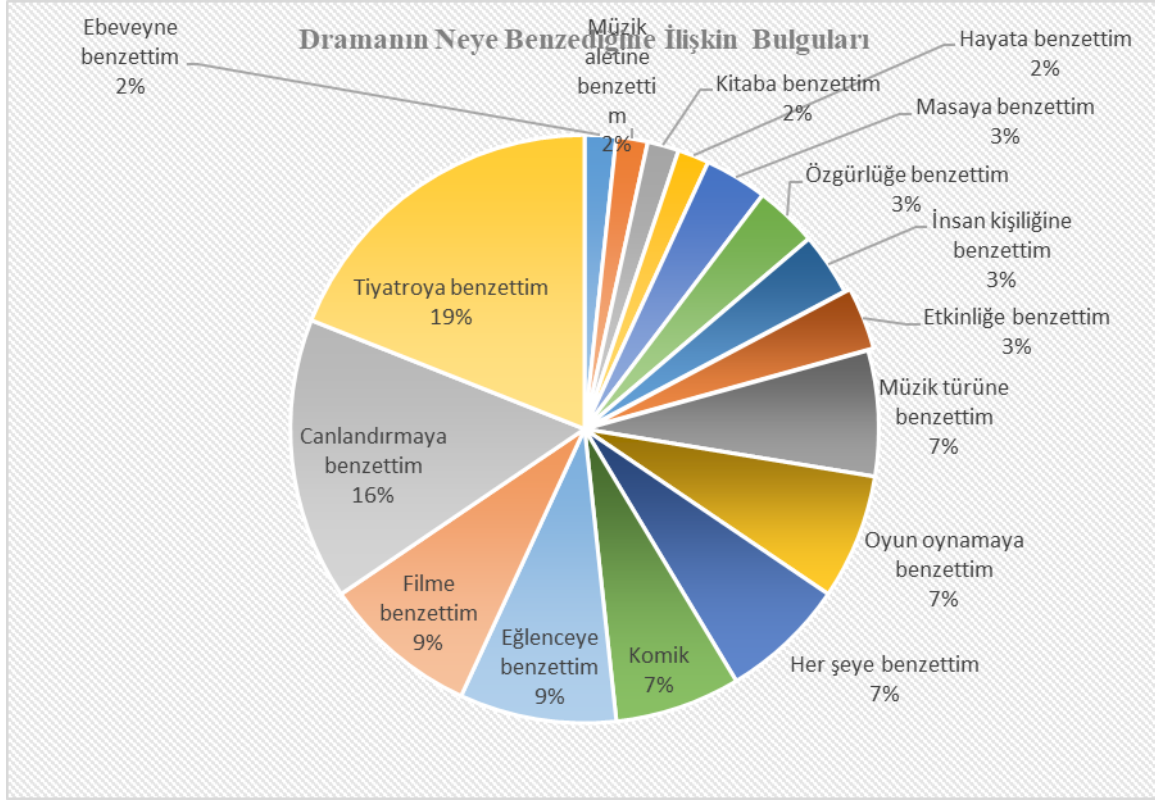
Eğlenmek ile alakalı K16 “Çok eğlendiğimi fark ettim.” şeklinde ifadede bulunmaktadır.

K14 “Dramanın önemini fark ettim.” ifadesiyle dramanın önemine dair farkındalık yarattığına ilişkin ifadede bulunmuştur.

K40 ise “Yeteneklerimi fark ettim.” K46 “Etkinliğe razı geldim.” K3 “Okulun güzelliğini fark ettim.” şeklinde ifadelerle farklı şekilde farkındalık yorumlarında da bulunmuşlardır.

Çizelge 4. Dramanın Neye Benzetildiğine İlişkin Bulguları

	Frekans	Yüzde
Tiyatroya benzettim	11	19%
Canlandırmaya benzettim	9	16%
Filme benzettim	5	9%
Eğlenceye benzettim	5	9%
Komik	4	7%
Her şeye benzettim	4	7%
Oyun oynamaya benzettim	4	7%
Müzik türüne benzettim	4	7%
Etkinliğe benzettim	2	3%
İnsan kişiliğine benzettim	2	3%
Özgürlüğe benzettim	2	3%
Masaya benzettim	2	3%
Hayata benzettim	1	2%
Kitaba benzettim	1	2%
Müzik aletine benzettim	1	2%
Ebeveyne benzettim	1	2%

Görsel 4

Elde edilen verilere göre, dramanın algılanışıyla ilgili katılımcıların farklı benzetimler yaptığını göstermektedir. 'Tiyatroya benzettim' ifadesi yüzdeler olarak en yüksek değere sahiptir (%19). Bu, yaratıcı drama yönteminin tiyatral öğeleri vurgulayan bir deneyim sunduğunu göstermektedir. Canlandırmaya benzetme (%16), katılımcıların ikinci sırada yaptığı benzetimdir, kitabın yaratıcı drama etkinliklerindeki canlandırma ile ilişkilendirildiğini göstermektedir. Filme ve eğlenceye benzetme (%9) ile yaratıcı drama sürecinin görsel ve eğlenceli yönlerinin ön plana çıktığını işaret etmektedir. Komik, her şeye, oyun oynamaya ve müzik türüne benzetme %7 gibi benzetimler, yaratıcı drama etkinliklerinin çok yönlülüğünü ve katılımcılar üzerindeki farklı etkilerini yansıtmaktadır. Etkinliği insan kişiliği ve özgürlüğe benzetme (%3) cevabı ile katılımcıların dramayı çeşitli soyut ve sosyal kavramlarla ilişkilendirdiğini, yaratıcı drama etkinliklerinin bireylerin düşünce dünyasında geniş bir yelpazede etkiler yarattığını göstermektedir. Masa, hayata, kitaba, müzik aletine ve ebeveyne benzetmede ise (%2), düşük oranlarda belirtilen bu benzetimler, bireysel farklılıkların ve yaratıcı düşüncelerin bir göstergesi olabilir.

Benzetilmelere ilişkin genel anlamda katılımcıların verdiği cevaplara bakıldığında; tiyatroya benzer ile alakalı olarak:

K20 "Tiyatroya benzer çünkü ikisinde de canlandırma var.", canlandırmaya benzer ile alakalı,

K8 “*Canlandırmaya benzer çünkü bir şeyi veya hikâyeyi canlandırıyoruz.*”, filme benzetmek ile alakalı,

K19 “*Drama filmlere benzer çünkü drama yapılıyor,*

K3 ise “*Drama eğlenceye benzer çünkü eğlendirir*” benzetilmelere ilişkin ifadede bulunmuştur.

K33 dramayı komik bulduğunu belirtmek ile alakalı “*Drama çok komik içinde komik şeyler var.*”,

K7 ise “*Her şeye benzettim çünkü dünyanın en iyi şeyi.*”,

K50 “*Oyun oynamaya benzer çünkü bir şeyleri hareketlendiririz.*” şeklinde yanıtlar vermişlerdir.

Genel anlamda cevaplara bakacak olursak;

K36 “*Drama müzik türüne benzer çünkü aklıma ilk o gelir.*”,

K28 “*İnsan kişiliğine benzettim çünkü insan kişiliği yapıyoruz.*”,

K44 “*Drama masaya benzer.*”,

K45 “*Drama özgürlüğe benzer çünkü kendimi çok özgür hissettim.*” şeklinde ifadelerle farklı şekilde benzetilme yorumlarında bulunmuşlardır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yaratıcı drama uygulamalarının değerlendirilmesine ilişkin öğrenci görüşlerinden yola çıkarak öğrencilerin yaratıcı drama atölyesi etkinliklerine yönelik olumlu tutumlar geliştirdikleri tespit edilmiştir. Öğrencilerin dramaya yönelik drama uygulamalarının öğrencilere hissettirdiklerine ilişkin bulgular değerlendirildiğinde 'mutlu' duygusu, yüzdelerik dağılımda en yüksek değere sahiptir (%43). Diğer duygular ise daha düşük oranlarda ifade edilmiştir. Bu durum, dramanın katılımcılarda farklı duygusal etkiler yarattığını göstermektedir. Aykaç ve Adıgüzel (2011)'in yaptığı benzer çalışmada da drama sonrası öğrencilerin mutluluk seviyelerinde artış olduğu belirtilmiştir. Yine yapılan başka bir çalışmada Uygungül (2016), Belgin Bal İncebacak, Aslı Sarışan Tungaç ve Süleyman Yaman(2017), yaratıcı dramanın, öğrencilerde sosyal bilgiler dersine karşı olumlu tutuma neden olduğu dolayısıyla olumlu duygular meydana getirdiği sonucuna ulaşmıştır.

Drama uygulamalarına ilişkin öğrenci düşüncelerine ait bulgular değerlendirildiğinde öğrencilerde yaratıcı dramaya karşı çeşitli düşünceler uyandırdığı görülmüştür. Görüşlerinin incelenmesi sonucu öğrencilerin 'Duygular üzerinde düşündüm' ifadesi en yüksek yüzdeye (%24) sahiptir. Bu, dramanın duygusal bir etki yaratıp bu konuda düşündürdüğünü göstermektedir. Ayrıca canlandırılan 'Karaktere dair düşünme' ve 'Dramanın önemini düşündüm' gibi ifadeler, okuyucuların dramayla derinlemesine bağ kurduğunu ve farklı açılardan düşündüğünü ortaya koymaktadır.

Drama uygulamalarının öğrencilere fark ettirdiklerine ilişkin bulgular değerlendirildiğinde dramanın öğrencilerde farklı farkındalılar yarattığı görülmektedir 'Dramanın güzelliğini fark ettim' ifadesi en yüksek orana sahiptir ve toplam farkındalıkların %19'unu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, 'Empati yaptım' ve 'Eğlendim' gibi ifadeler de yüksek oranda ifade edilmiştir. Bu durum, drama etkinliklerinin katılımcılar üzerinde hem estetik hem de duygusal etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Yapılan başka bir çalışmada Kardaş (2019) bu çalışmaya benzer bir sonuç elde etmiştir. Katılımcılar başlangıçta dramayı bir oyun olarak düşünürken yaratıcı dramanın uygulanması sonucunda bunun bir yöntem olduğunun farkına vardıklarını ifade etmişlerdir.

Dramanın neye benzetildiğine ilişkin bulgular değerlendirildiğinde öğrencilerin dramanın algılanışıyla ilgili katılımcıların farklı benzetimler yaptığı görülmektedir. 'Tiyatroya benzettim' ifadesi yüzdeler olarak en yüksek değere sahiptir (%19). Bu, dramanın tiyatroya olan benzerliğini vurgulayan bir algının yaygın olduğunu işaret etmektedir. Bunun yanı sıra 'Canlandırmaya benzettim', 'Filme benzettim' gibi ifadeler, dramanın farklı yönlerden nasıl algılandığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak yaratıcı drama ile yapılan 6 saatlik atölyede öğrencilerin duygularını olumlu yönde etkilediği, dramanın öğrenciler üzerinde birbirinden farklı şeyler düşündürdüğü, dramaya yönelik farkındalığın oluştuğu, dramayı farklı şeylere benzettikleri gözlemlenmiştir. Bu durum sonucunda öğrencilerin yaşamlarına, farkındalıklarına bu tür etkililikler yapılarak katkılar sağlanabilir. Farklı deneyimlerle bakış açıları kazandırılabilir. Dolayısıyla okullarda derslerin işlenişinde drama yer verilmesi ve ya dramanın ayrı bir ders şeklinde işlenmesi hem öğrencideki farkındalığı artıracaktır hem de gelişimine katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, H.Ö. Yaratıcı Drama Kavramı, Bileşenleri ve Aşamaları, Yaratıcı Drama Dergisi, 1(1), 2006.

Aykaç, M., Adıgüzel, Ö. Sosyal Bilgiler Dersinde Yaratıcı Dramanın Yöntem Olarak Kullanılmasının Öğrenci Başarısına Etkisi, Kastamonu Education Journal, 19(1), 2011.

Bal İncebacak, B., Sarışan Tungaç, A., Yaman, S. Yaratıcı Drama ile Öğretim Uygulamasına Yönelik Öğrenci Görüşleri. Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(1), 2017.

Baltacı, A., Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran, 7(1), 231-274,2018.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F., *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Yayınları, Ankara, 2022

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E., Hyun, H. H., *How to Design and Evaluate Research in Education*, McGraw-Hill/ New York and America, 2011.

İncebacak, B.B. Yaratıcı Drama ile Öğretim Uygulamasına Yönelik Öğrenci Görüşleri, 6(1), 2017.

Kardaş,N. 7.Sınıf Öğrencilerinin Drama Etkinliklerine İlişkin Görüşleri1, Social Sciences Studies Journal, Erzurum, 2017.

Okvuran, A. *Çağdaş İnsanı Yaratmada Yaratıcı Drama Eğitiminin Önemi ve Empatik Beceri Empatik Eğilim Düzeylerine Etkisi, Yaratıcı drama/1985- 1995/ yazılar. (1. Cilt)*, Aktaran: Adıgüzel. H.Ö. Naturel Kitap Yayıncılık/ Ankara, 2002.

San, İ. *Türkiye’de Yaratıcı Drama Çalışmalarının Dünü ve Bugünü*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları/Ankara, 1999.

MAARİF MODELİNE GÖRE HAZIRLANAN ORTAOKUL 5.SINIF TÜRKÇE DERS KİTABINDA YER ALAN YAZMA ETKİNLİKLERİNİN SÜREÇ TEMELLİ YAZMA YAKLAŞIMINA GÖRE İNCELENMESİ

AN ANALYSIS OF THE WRITING ACTIVITIES IN THE 5TH GRADE MIDDLE SCHOOL TURKISH TEXTBOOK PREPARED ACCORDING TO THE MAARİF MODEL, ACCORDING TO THE PROCESS-BASED WRITING APPROACH

Dr. Uğur ÖZBİLEN

Bağımsız Araştırmacı

ozbilenugur@gmail.com – [ORCID: 0000-0003-4921-2568](https://orcid.org/0000-0003-4921-2568)

Özet

Ders kitapları ders sürecinde kullanılan en temel ders materyallerinden biridir. Bu sebeple de bu materyalin iyi bir şekilde hazırlanması, düzenlenmesi ve amacına hizmet etmesi önem arz eden bir konudur. Türkçe ders kitapları aracılığıyla öğrencilerin dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu becerilere yönelik hazırlanan etkinliklerin de etkili ve verimli olması gerekmektedir. Bu gereklilikten hareketle bu araştırmada Maarif Modeline göre hazırlanmış 5. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan yazma etkinliklerinin süreç temelli yazma yaklaşımına göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda kitapta yer alan etkinlikler süreç temelli yazma yaklaşımının yazma öncesi hazırlık, taslak oluşturma, gözden geçirip düzenleyerek yazma, düzenleme (redaksiyon), yayınlama ve paylaşım aşamalarına göre incelenmişlerdir. Araştırma 5.sınıf Türkçe ders kitabı ve yazma etkinlikleri ile sınırlandırılmıştır. Nitel araştırma anlayışına göre yürütülen çalışmada doküman incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmanın verilerinin analizinde ise içerik analizi kullanılmıştır. İncelenmesi yapılan etkinlikler örneklendirilerek açıklanmıştır. Sonuç olarak incelenen etkinliklerin büyük çoğunluğunun süreç odaklı yazma yaklaşımının hazırlık aşaması ile ilgili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 5. Sınıf Türkçe ders kitabı, yazma etkinlikleri, içerik analizi.

Abstract

Textbooks are one of the most basic course materials used in the course process. For this reason, it is important that this material is well prepared, organized and serves its purpose. It is aimed to develop students' listening, speaking, reading and writing skills through Turkish textbooks. The activities prepared for these skills should also be effective and efficient. Based on this necessity, this study aims to examine the writing activities in the 5th grade Turkish textbook prepared according to the Maarif Model according to the process-based writing approach. For this purpose, the activities in the book were examined according to the pre-writing preparation,

drafting, revising and editing, editing (redaction), publishing and sharing stages of the process-based writing approach. The research was limited to the 5th grade Turkish textbook and writing activities. Document analysis method was utilized in the study conducted according to qualitative research approach. Content analysis was used to analyze the data. The activities analyzed were explained by giving examples. As a result, it was determined that the majority of the activities analyzed were related to the preparation stage of the process-oriented writing approach.

Keywords: 5th grade Turkish textbook, writing activities, content analysis.

1.GİRİŞ

Ders kitapları, ders sürecini yönetmek, öğretmene rehberlik sağlamak ve öğrenciye bilgi aktarmak için temel kaynak olarak değerlendirilmektedir. Her an ulaşılabilir ve etkili bir kaynaktır. Bu sayılan sebeplerden dolayı da Türkçe derslerinde kullanılan bu kitapların hazırlanması ve içeriklerinin düzenlenmesi önem gerektiren bir süreçtir (Maden, 2021). Türkçenin ana dili olarak başarılı bir şekilde öğretilmesi için de çok iyi bir şekilde hazırlanmış bir ders programına ve bu program doğrultusunda tasarlanmış Türkçe ders kitaplarına ihtiyaç vardır (Demirel, 2007).

Türkçe ders kitaplarında yer alan etkinlikler aracılığıyla öğrencilerin dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır (Çevik ve Güneş, 2017). Türkçe ders kitaplarında her beceriye özel etkinlikler tasarlanmıştır. Ancak bu etkinliklerin uygulanmasında dil becerilerinin keskin sınırlarla bir birinden ayrılması mümkün değildir. Becerilerin gelişimi karşılıklı etkileşim sonucunda meydana gelir.

Araştırmanın temel konusu olan yazma becerisi etkinliklerinin tasarlanması Türkçe ders kitaplarının önemli bir noktasını oluşturmaktadır. Bunun temel sebebi ise yazma becerisinin bir üretim becerisi olmasıdır. Yani bilgiler edinilip işlendikten sonra yazma becerisi aracılığıyla üretilmektedir. Türkçe ders kitabında yer alan yazma etkinlikler aracılığıyla öğrencilerin yazarak öğrenmeleri ve bu becerilerini geliştirmeleri istenir. Ayrıca bireyin kendini ifade etmesi konusunda da yazma becerisinin önemi çok büyüktür. Düşüncelerini istediği doğrultuda yansıtamayan öğrencilerin sahip oldukları birikimin de bir önemi kalmamaktadır (Erol, 2010).

Yazma becerisinin tam olarak amacına ulaşabilmesi için çeşitli teknik, yöntem, model ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlardan en önemlileri ürün odaklı yazma yaklaşımı ve süreç odaklı yazma yaklaşımıdır. Ürün odaklı yazma yaklaşımında yazma işi düşüncelerin kaydedilmesi veya yazılı hâle getirilmesi olarak görülmektedir (Maltepe, 2006). Ürün odaklı yaklaşımın temellerine bakıldığında realizme dayandığı bilinmektedir. Bununla beraber de yazılan ürüne odaklanılmakta yazının oluşturulma süreci önemsenmemektedir (Ülper, 2008). Ayrıca öğrenciler arası bireysel farklılıkları dikkate almaması ve bütün öğrencileri her konuda eşit kabul etmesi, yapılandırmacı yaklaşıma uymaması ve biçimsel öğelere odaklanması sebebiyle yazma becerisinin gelişimi noktasında yetersiz kalmıştır (Tabak ve Göçer, 2013). Bu yetersizlik karşısında süreç odaklı yazma alan yazında kendine yer bulmuştur. Bu yaklaşımda yazma sürecinin ortaya çıkan üründen daha önemli olduğu savunulmaktadır (Ülper, 2008). Bu yaklaşımda öğrenci aktif bir rol alarak düşünme becerilerini kullanma, yazma sürecinde planlama ve tasarımlar gerçekleştirme, yapılan tasarımlardan hareketle ortaya çıkan bilgileri öncelikle taslak bir yapıya dönüştürme, dönüştürülen yapıyı gözden geçirme ve düzeltme

çalışmaları ile öğrenciyi yazma becerisine ilgili hâle getirme hedeflenmektedir (Tavşanlı ve Kaldırım, 2020). Bu yaklaşım yazma sürecinde kazandırılan bu becerilerin yanında öğrenciye, bilgileri düzenleme, etkili iletişim kurma, problem çözme, öz değerlendirme yapma ve bağımsız düşünme becerisi gibi becerileri de geliştirmektedir (Karatay, 2015).

Bu denli çok beceriyi edindirme amacı olan bir yaklaşımla ilgili yapılacak çalışmaların alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada Maarif Modeline göre hazırlanmış 5. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan yazma etkinliklerinin süreç temelli yazma yaklaşımına göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Birinci temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının kullanılma sıklığı nasıldır?
2. İkinci temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının kullanılma sıklığı nasıldır?
3. Üçüncü temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının kullanılma sıklığı nasıldır?
4. Dördüncü temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının kullanılma sıklığı nasıldır?
5. Beşinci temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının kullanılma sıklığı nasıldır?
6. Altıncı temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının kullanılma sıklığı nasıldır?
7. Bütün temalarda yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının kullanılma sıklığı nasıldır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

5. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan yazma etkinliklerinin süreç temelli yazma yaklaşımına göre incelenmesinin amaçlandığı bu araştırma nitel temelli tasarlanmış ve doküman incelemesi yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Bu yöntemde araştırılmak istenen olay, olgu, durum ve konular hakkındaki yazılı ve basılı materyallerin (resmi yayınlar, tezler, gazeteler, raporlar, kitaplar, mektuplar, sanatsal çalışmalar, kişisel günlükler, müfredatlar, radyo arşivleri, videolar, ses kayıtları, filmler ve fotoğraflar gibi yazılı, sözlü veya görsel materyaller) analizi hedeflenmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

2.2. Sınırlılıklar

Araştırma sadece yazma becerisini geliştirmeye yönelik etkinlikler üzerinden yürütülmüş ve Maarif Modeline göre hazırlanmış 5. sınıf Türkçe ders kitabının birinci ve ikinci cildiyle sınırlandırılmıştır. Diğer dil becerileriyle beraber sunulan yazma etkinlikleri değerlendirilmemiştir.

2.3. İnceleme Nesnelere

2024-2025 eğitim öğretim yılında kullanılmaya başlanan 5. Sınıf Türkçe ders kitabının birinci ve ikinci cildinde yer alan yazma etkinlikleri araştırmanın temel nesnelere oluşturmaktadır.

2.4. Güvenirlik ve Geçerlik

Araştırmanın güvenilirliğinin sağlanmasında Miles & Huberman (1994) güvenilirlik formülünden faydalanılmıştır. Bu formüle göre kodlayıcılar arası uyumun en az %70 olması gerekmektedir. Yapılan araştırmada kodyıcılar arasında ortaya çıkan farklılıklar değerlendirilmiş ve veriler düzenlenerek hesaplama yapılmıştır. Yapılan hesaplama sonucunda kodlayıcılar arası uyumun %82 olduğu sonucuna ulaşılmış böylelikle veri analizinin güvenilirliği sağlanmaya çalışılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde yapılan incelemeler sonucunda elde edilen verilerin sıklıkları ortaya konacak ve örneklerle desteklenecektir.

Birinci araştırma sorusu ile ilgili bulgular

Tablo 1. Birinci temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının sıklığı

Süreç Temelli Yazmanın Aşamaları	1. Tema	
	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Hazırlık	22	%52,38
Taslak oluşturma	4	%9,52
Gözden geçirip düzenleyerek yazma	8	%19,04
Düzenleme	4	%9,52
Yayınlama ve Paylaşım	4	%9,52
TOPLAM	42	100

Tablo 1'e bakıldığında ilk temada etkinliklerin yarısından fazlası hazırlık süreciyle ilgilidir. Hazırlık aşamasını gözden geçirip düzenleyerek yazma, taslak oluşturma, düzenleme, yayın ve paylaşım aşamaları izlemektedir. Bu bulgularla ilgili örnekler şu şekildedir:

Sude'nin oyun durduğunda, mektubu aldığı ve görevi tamamladığında yaşadığı duygu durumlarını metinden hareketle belirleyip aşağıya yazınız. **(Hazırlık)**

Gün içinde yaptığınız etkinliklerden bazılarını yazınız. **(Hazırlık)**

Grubumuzla düşünüp tartışalım, ortak bir karara varalım, sonra kararımızı çalışma kâğıdımıza yazalım. **(Taslak oluşturma)**

Yazma sürecinizi tema sonundaki "Yazma Becerisi Öz Değerlendirme Ölçeği"ni kullanarak değerlendiriniz. **(Gözden geçirip düzenleyerek yazma)**

Öğretmenimizin uyarılarına uygun biçimde düzenlemelerimizi yapalım. **(düzenleme)**

Yazdığınız cümleleri arkadaşlarınızla paylaşınız. **(Yayınlama ve paylaşım)**

İkinci araştırma sorusu ile ilgili bulgular

Tablo 2. İkinci temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının sıklığı

Süreç Temelli Yazmanın Aşamaları	2. Tema	
	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Hazırlık	15	%51,72
Taslak oluşturma	6	%20,68
Gözden geçirip düzenleyerek yazma	4	%13,79
Düzenleme	4	%13,79
Yayınlama ve Paylaşım	0	0
TOPLAM	29	100

Tablo 2 incelendiğinde 2.temada da birinci tema ile benzer şekilde hazırlık aşamasını kapsayan yazma etkinliği sayısı oldukça fazladır. Hazırlık aşamasını taslak oluşturma, gözden geçirip düzenleyerek yazma ve düzenleme aşamaları izlemektedir. Bu tema altında yayınlama ve paylaşım aşaması ile ilgili yazma etkinliklerine rastlanmamıştır. Bu bulgulardan hareketle tespit edilen etkinlik örnekleri şu şekildedir:

"Ya İstiklal ya Ölüm" filminden alınan aşağıdaki görseli kullanarak Meclisi betimleyen bir paragraf yazınız. Yazınızın hedef kitlesini ve yazma araçlarını siz belirleyiniz. Paragrafı yazarken yazma stratejilerini uygulayınız. **(Hazırlık)**

Metnin başlığından ve görselinden hareketle içeriğini tahmin ediniz. Tahminlerinizi ve gerekçelerinizi aşağıya yazınız. **(Hazırlık)**

Öğretmenimiz, bize kendi uygulamasındaki sıraya uygun olarak adım adım ne yapacağımızı söyledikten sonra biz de bunları uygulayalım. **(Taslak oluşturma)**

Stratejiyi uygularken grup arkadaşlarımızla konuşup tartışalım, önceden bildiklerimizi ve yeni öğrendiklerimizi "Biz Uyguluyoruz" adımıdaki çalışma kâğıdını örnek olarak oluşturduğumuz çalışma kâğıdımıza yazalım. **(Gözden geçirip düzenleyerek yazma)**

Öğretmenimizin geri bildirimleriyle güçlü ve gelişmeye açık yönlerinizi belirleyiniz. Sonraki etkinliklerde güçlü yönlerinizi kullanmaya, gelişmeye açık yönlerinizi güçlendirmeye özen gösteriniz. **(Düzenleme)**

Üçüncü araştırma sorusu ile ilgili bulgular

Tablo 3. Üçüncü temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının sıklığı

Süreç Temelli Yazmanın Aşamaları	3. Tema	
	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Hazırlık	18	%64,28
Taslak oluşturma	5	%17,85
Gözden geçirip düzenleyerek yazma	0	0
Düzenleme	4	%14,28
Yayınlama ve Paylaşım	1	%3,57
TOPLAM	28	100

Tablo 3 incelendiğinde 3.temada da hazırlık aşamasını kapsayan yazma etkinliği sayısı oldukça fazladır. Hazırlık aşamasını taslak oluşturma, düzenleme, yayınlama ve paylaşım aşamaları izlemektedir. Bu tema altında gözden geçirip düzenleyerek yazma aşaması ile ilgili yazma etkinliklerine rastlanmamıştır. Bu bulgulardan hareketle tespit edilen etkinlik örnekleri şu şekildedir:

Belirlediğiniz anahtar kelimeleri, bu kelimelerin varsa eş veya zıt anlamlarını ve aşağıda verilen atasözlerini de kullanarak bir paragraf yazınız. **(Hazırlık)**

Bu topraklarda yaşayan bin yıllık bir çınar ağacı olduğunuzu hayal edin. Vatan toprağı üzerinde yaşanan her olaya şahit oldunuz. Söz sanatlarından ve temada öğrendiğiniz söz varlıklarından yararlanarak çınar ağacının bu konuyla ilgili duygularını aşağıdaki cümleden hareketle defterinize yazınız. **(Hazırlık)**

b. Aşağıdaki yönergeleri dikkate alarak bir hikâyeye yazınız.

- Kavramlar tablosundan bir kavram seçiniz.
- Ana karakteriniz için bir kişilik özelliğı seçiniz. Bu özelliğı ana karakterin belirli bir olay veya durumda nasıl göstereceğini düşününüz.
- Seçtiğiniz kavram ve kişilik özellikleriyle uyumlu bir olay örgüsü tasarlayınız.
- Serim, düğüm ve çözüm bölümleri arasındaki geçişleri ön bilgilerinizden de yararlanarak uygun bir şekilde yapınız.
- Duygu ve düşüncelerinizi hayal gücünüzle birleştirerek yazınızı zenginleştiriniz.
- Ana karakterin diğer karakterlerle diyaloglarına yer veriniz.

(Taslak oluşturma)

Öğretmeninizin geri bildirimleriyle güçlü ve gelişmeye açık yönlerinizi belirleyiniz. Bu yönlerinizi sonraki etkinliklerde geliştirmeye çalışınız. **(Düzenleme)**

Yazdığınız şiiri sınıf panonuzda veya uygun dijital ortamda paylaşınız. **(Yayınlama ve paylaşım)**

Dördüncü araştırma sorusu ile ilgili bulgular

Tablo 4. Dördüncü temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının sıklığı

Süreç Temelli Yazmanın Aşamaları	4. Tema	
	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Hazırlık	17	%58,62
Taslak oluşturma	4	%13,79
Gözden geçirip düzenleyerek yazma	2	%6,89
Düzenleme	4	%13,79
Yayınlama ve Paylaşım	2	%6,89
TOPLAM	29	100

Tablo 4'e bakıldığında 4.temada da yoğunluk hazırlık aşaması üzerindedir. Etkinliklerin yarısından fazlası bu aşamaya yönelik hazırlanmıştır. Hazırlık aşamasını sırasıyla taslak

oluşturma, düzenleme, yayınlama – paylaşım ve gözden geçirip düzenleyerek yazma aşamaları takip etmektedir. Bu bulgulara yönelik etkinlik örnekleri şu şekildedir:

İzlediğiniz filmi olay akışına göre kendi cümlelerinizle özetleyiniz. **(Hazırlık)**

Okuduğunuz "Nasreddin Hoca" metni ile "Dede Korkut"la ilgili paragraftaki bilgiler den hareketle Türk kültürünün iki önemli ismini aşağıdaki yönergeler doğrultusunda karşılaştırdığınız bir yazı yazınız. **(Taslak oluşturma)**

Yazma sürecinizi tema sonundaki "Yazma Becerisi Öz Değerlendirme Ölçeği"ni kullanarak değerlendiriniz. **(Düzenleme)**

Öğretmenimiz biz çalışırken bir eksiklik fark ederse onun uyarılarını dikkate alalım. **(Gözden geçirip düzenleyerek yazma)**

Yaptığınız çalışmalarını arkadaşlarınızla paylaşınız. **(Yayınlama ve paylaşım)**

Beşinci araştırma sorusu ile ilgili bulgular

Tablo 5. Beşinci temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının sıklığı

Süreç Temelli Yazmanın Aşamaları	5. Tema	
	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Hazırlık	14	%53,84
Taslak oluşturma	4	%15,38
Gözden geçirip düzenleyerek yazma	1	%3,84
Düzenleme	5	%19,23
Yayınlama ve Paylaşım	2	%7,69
TOPLAM	26	100

Tablo 5'te görüldüğü üzere 5.temada da diğer temalarla benzer şekilde hazırlık aşamasına yönelik etkinliklerin büyük bir yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Hazırlık aşamasına yönelik etkinlikleri sırasıyla düzenleme, taslak oluşturma, yayınlama-paylaşım ve gözden geçirip düzenleyerek yazma aşamaları takip etmektedir. Elde edilen bulgularla ilgili etkinlik örnekleri şu şekildedir:

Problem için çözüm önerilerinizi ilgili alanlara yazınız. **(Hazırlık)**

Sorunun çözümüne yönelik bir yazıyı aşağıdaki yönergeye göre planlayınız ve yazınız. **(Taslak oluşturma)**

Taslak yazınızı planlamanıza uygun olarak aşağıya yazınız. **(Gözden geçirip düzenleyerek yazma)**

Yazma sürecinizi tema sonundaki "Yazma Becerisi Öz Değerlendirme Ölçeği"ni kullanarak değerlendiriniz. **(Düzenleme)**

Yanıtınızı arkadaşlarınızla paylaşınız. **(Yayınlama ve paylaşım)**

Altıncı araştırma sorusu ile ilgili bulgular

Tablo 6. Altıncı temada yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının sıklığı

Süreç Temelli Yazmanın Aşamaları	6. Tema	
	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Hazırlık	11	%57,89
Taslak oluşturma	3	%15,78
Gözden geçirip düzenleyerek yazma	1	%5,26
Düzenleme	2	%10,52
Yayınlama ve Paylaşım	2	%10,52
TOPLAM	19	100

Tablo 6'ya bakıldığında 6.temada tespit edilen etkinliklerin büyük çoğunluğunun hazırlık aşamasına yönelik olduğuna ulaşılmıştır. Hazırlık aşamasını sırasıyla taslak oluşturma, düzenleme, yayınlama-paylaşım ve gözden geçirip düzenleyerek yazma aşamasını takip etmektedir. Son tema ile ilgili tespit edilen bulgular şu şekildedir:

Siz olsaydınız Tolga'nın yemek seçme alışkanlığından vazgeçmesi için ona hangi önerilerde bulunurdunuz? Gerekçeleriyle yazınız. **(Hazırlık)**

Seçimlerinizden hareketle defterinize bir metin oluşturunuz. Metninizi oluştururken türün özelliklerine uygun bölümlere yer vermeye dikkat ediniz. **(Taslak oluşturma)**

Yazınızı kontrol ediniz, gerektiğinde öğretmeninizden yardım alarak düzenleyip değiştirebilirsiniz. **(Gözden geçirip düzenleyerek yazma)**

Kendinizi virüs olarak tanıtan bir yazı yazınız. Yazınızda öğrencilere bulaşıp nasıl yayıldığından bahsediniz. Aynı zamanda öğrencilerin sizden korunmak için hangi temizlik kurallarına dikkat etmeleri gerektiğine ve bu kuralların sizi nasıl engellediğine yer veriniz. Yazınızı defterinize yazarak öğretmeninizle paylaşınız. **(Hazırlık-Taslak oluşturma-Yayınlama ve paylaşım)**

Tema sonunda yer alan "Yazma Becerisi Öz Değerlendirme Ölçeği"ni kullanarak yazma sürecinizdeki güçlü ve gelişmeye açık yönlerinizi tespit ediniz. Sonraki etkinliklerde bu yönlerinizi geliştirmeye çalışınız. **(Düzenleme)**

Yedinci araştırma sorusu ile bulgular

Tablo 7. Tüm temalarda yer alan yazma etkinliklerinde süreç odaklı yazma aşamalarının sıklığı

Süreç Temelli Yazmanın Aşamaları	Genel Dağılım
----------------------------------	---------------

	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Hazırlık	97	%56,06
Taslak oluşturma	26	%15,02
Gözden geçirip düzenleyerek yazma	16	%9,24
Düzenleme	23	%13,29
Yayınlama ve Paylaşım	11	%6,35
TOPLAM	173	100

Tablo 7’de görüldüğü üzere kitapta yer alan tüm yazma etkinliklerinin yarısından fazlası süreç temelli yazma yaklaşımının hazırlık aşamasına yöneliktir. Bu aşamayı taslak oluşturma, düzenleme, gözden geçirip düzenleyerek yazma son olarak da yayınlama ve paylaşım aşaması izlemektedir.

4. SONUÇ ve TARTIŞMA

Maarif Modeline göre hazırlanmış 5. Sınıf Türkçe ders kitabında yer alan yazma etkinliklerini süreç temelli yazma yaklaşımına göre incelemek amacıyla yapılan bu çalışmada hazırlık aşamasına yönelik etkinliklerin büyük bir çoğunluğu (%56) oluşturduğu tespit edilmiştir. Hazırlık aşamasını sırasıyla taslak oluşturma (%15), düzenleme (%13), gözden geçirip düzenleyerek yazma (%9), yayınlama ve paylaşım (%6) aşamaları izlemektedir. Müldür ve Çevik (2020) yaptıkları araştırmada hazırlık aşamasına yönelik araştırmaların çok az olduğu diğer aşamalardaki etkinliklerin ise çoğunlukta olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu sonuç hâlihazırda yapılan araştırmanın sonuçları ile farklılaşmaktadır.

Temalara göre dağılıma bakıldığında ise sonuç genel görünümle aynı şekildedir. Birinci temada en fazla hazırlık (f:22) daha sonra sırasıyla gözden geçirip düzenleyerek yazma (f:8), taslak oluşturma (f:4), düzenleme (f:4), yayın ve paylaşım (f:4) aşamaları izlemektedir. Bu sonucun temel sebebi hazırlık aşamasının kapsam alanının diğer aşamalara göre daha geniş olmasıdır. İkinci temada da en fazla hazırlık (f:15) daha sonra sırasıyla taslak oluşturma (f:6), gözden geçirip düzenleyerek yazma (f:4), düzenleme (f:4) aşamaları izlemektedir. Bu tema altında yayınlama ve paylaşım aşamasına yönelik yazma etkinliğine rastlanmamıştır. Bilgiyi yönetebilmek büyük oranda bilgi paylaşımına ve buna katılabilme motivasyonuna bağlı olduğu düşünüldüğünde (Gagne, 2009) yayınlama ve paylaşım aşamasına yönelik etkinlik olmaması ikinci tema açısından bir olumsuzluk olarak değerlendirilebilir. Üçüncü temaya gelindiğinde hazırlık aşamasına yönelik etkinliklerin yine en fazla (f:18) sıklığa sahip olduğu tespit edilmiştir. Hazırlık aşamasını taslak oluşturma (f:5), düzenleme (f:4), yayınlama ve paylaşım (f:1) aşamaları izlemektedir. Bu temada ise gözden geçirip düzenleyerek yazma aşamasına yönelik hiçbir etkinliğe rastlanmamıştır. Dördüncü temada da genel eğilimle benzer şekilde hazırlık aşamasına (f:17) yönelik etkinliklerin yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Bu aşamayı sırasıyla taslak oluşturma (f:4), düzenleme (f:4), yayınlama – paylaşım (f:2) ve gözden geçirip düzenleyerek yazma (f:2) aşamaları izlemektedir. Bu temada süreç temelli yazma yaklaşımının

tüm aşamalarına yönelik etkinlik olması yazma sürecinin daha etkili yapılabileceğine işaret etmektedir. Gezmiş (2022) yaptığı araştırmada süreç temelli yazma yaklaşımının yazma tutukluğunu gidermede etkili bir yöntem olduğunu tespit etmiştir. Beşinci temaya gelindiğinde hazırlık aşaması (f:14) yine yoğunlukta olup bu aşamayı sırasıyla düzenleme (f:5), taslak oluşturma (f:4), yayınlama-paylaşım (f:2) ve gözden geçirip düzenleyerek yazma (f:1) aşamaları izlemektedir. Süreç temelli yazma yaklaşımının tüm süreçlerini bulunduran bu tema bu yaklaşımın uygulanabilirliğini daha mümkün kılmaktadır. Altıncı ve son temaya gelindiğinde yine hazırlık aşamasına yönelik etkinliklerin yoğunlukta (f:11) olduğu tespit edilmiştir. Hazırlık aşamasını sırasıyla taslak oluşturma (f:3), düzenleme (f:2), yayınlama-paylaşım (f:2) ve gözden geçirip düzenleyerek yazma (f:1) aşamaları takip etmektedir.

Temalar süreç temelli yazma yaklaşımının aşamalarını bulundurma durumuna göre incelendiğinde ilk temadan son temaya doğru etkinlik sayılarında bir azalma olduğu tespit edilen diğer bir sonuçtur.

KAYNAKÇA

- Çevik, A. ve Güneş, F. (2017). Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(2), 272-286.
- Demirel, Ö. (2007). *Öğretimde planlama ve değerlendirme, öğretme sanatı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Erol, G. (2010). *Asit baz konusunun çoklu yazma etkinlikleri ve yaparak yazarak bilim öğrenme metodu kullanılarak öğretilmesinin değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Gagne, M. (2009). "A model of knowledge-sharing motivation". *Human Resource Management*, 48(4): 571-589.
- Gezmiş, N. (2023). Süreç odaklı yazma yaklaşımının yazma tutukluğu üzerindeki etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(3), 810-826.
- Karatay, H., Külah, E. ve Kaya, S. (2020). Okuma alışkanlığını geliştirme yöntem, teknik ve modelleri. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 8 (1) , 89-107.
- Maden, S. (2021). Türkçe ders kitapları ile ilgili lisansüstü tezlerin eğilimleri: Bir İçerik Analizi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 6(1), 30-45.
- Maltepe, S. (2006). Türkçe öğretiminde yazılı anlatım uygulamaları için bir seçenek: Yaratıcı yazma yaklaşımı. *Dil Dergisi*, 132, 56-66.

- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded source book*, 2nd ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publication.
- Müldür, M., & Çevik, A. (2020). Türkçe ders kitaplarındaki yazma etkinliklerinin süreç odaklı yaklaşım açısından incelenmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, (84), 491-510.
- Tabak, G., & Göçer, A. (2013). 6-8. sınıflar Türkçe dersi öğretim programının ürün ve süreç odaklı yazma yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 147-169.
- Tavşanlı, Ö. F. ve Kaldırım, A. (2020). Türkiye'de süreç temelli yazma yaklaşımı: Bir tematik analiz çalışması. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 9(1), 108-138.
- Ülper, H. (2008). *Bilişsel süreç modeline göre hazırlanan yazma öğretimi programının öğrenci başarısına etkisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi.
- Yıldırım, Ali; Şimşek, Hasan. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TÜRKÇE EĞİTİMİ ALANINDA OKUMA VE YAZMA BECERİLERİ KAPSAMINDA YAPILAN ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMALARININ TEMATİK BETİMSSEL ANALİZİ

THEMATIC DESCRIPTIVE ANALYSIS OF SCALE DEVELOPMENT STUDIES CONDUCTED IN THE FIELD OF TURKISH EDUCATION WITHIN THE SCALE OF READING AND WRITING SKILLS

Dr. Uğur ÖZBİLEN

Bağımsız Araştırmacı

ozbilenugur@gmail.com – [ORCID: 0000-0003-4921-2568](https://orcid.org/0000-0003-4921-2568)

Özet

Bu araştırmanın temel amacı Türkçe eğitimi alanının kapsamına giren okuma ve yazma becerileri ile ilgili yapılan ölçek geliştirme çalışmalarının tematik betimsel analizini yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda “Google Akademik” veri tabanında “okuma ölçeği” ve “yazma ölçeği” kelime grupları ile son beş yılda yapılmış çalışmalar taranmış ve araştırmanın inceleme nesnelere bu şekilde belirlenmiştir. Araştırmaya uyarlama çalışmaları dâhil edilmemiş, araştırma sadece makaleler üzerinden yürütülmüştür. Diğer akademik yazma türleri araştırma kapsamına alınmamıştır. Ayrıca araştırmaya sadece Türkiye’de yapılan çalışmalarla yapılmıştır. Nitel temelli tasarlanan araştırmada doküman incelemesi tekniği ile veriler toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler ise betimsel analiz tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Bu çalışmalar, en çok hangi beceri alanında yapıldıkları, tematik konu alanlarının dağılımı, çalışmaları yapan araştırmacı sayıları, ne tür örneklem kullandıkları, hangi örneklem büyüklüğünü kullandıkları, yapılan çalışmaların amaçları ve son olarak da faktör ve madde sayılarının dağılım durumlarına göre incelenmiştir. Sonuç olarak belirlenen sınırlılıklar kapsamında okuma çalışmalarının daha çok olduğu, en çok okuma motivasyonu ve yazma tutumu ile ilgili çalışmalar yapıldığı, örneklem olarak da en çok ilkökul ve ortaokul öğrencilerinin tercih edildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okuma, yazma, ölçek geliştirme, betimsel analiz.

Abstract

The main purpose of this research is to make a thematic descriptive analysis of the scale development studies on reading and writing skills within the scope of Turkish education. For this purpose, studies conducted in the last five years with the word groups “reading scale” and “writing scale” in the “Google Scholar” database were scanned and the objects of the research were determined in this way. Adaptation studies were not included in the research, the research was conducted only on articles and other types of academic writing were not included. In addition, only studies conducted in Turkey were included in the study. In the qualitatively designed research, data were collected through document analysis technique. The data obtained

from the research were analyzed using descriptive analysis technique. These studies were analyzed according to the skill areas in which they were conducted the most, the distribution of thematic subject areas, the number of researchers conducting the studies, what kind of sample they used, what sample size they used, the purposes of the studies, and finally the distribution of the number of factors and items. As a result, it was determined that there were more reading studies within the scope of the limitations determined, that most studies were conducted on reading motivation and writing attitude, and that primary and secondary school students were mostly preferred as the sample.

Keywords: Reading, writing, scale development, descriptive analysis.

GİRİŞ

Eğitim sürecinin denetlenmesini, eğitim araçlarının kontrolünü, eğitim programlarının verimliliğini ve eğitim sürecinde yapılacak değişikliklerin denetlenmesinde ölçme-değerlendirme süreci son derece önemlidir (Oliva,2005). Ölçme, evrende var olan ve araştırmalara dahil edilebilen varlık, nesne, olay, durum ve olguların niteliklerini sayısal olarak belirleme ve açıklama işi olarak tanımlanmaktadır (Turgut ve Baykul, 2021). Değerlendirme ise yapılan ölçme işlemi sonucunda elde edilen sonuçların daha önceden belirlenmiş ölçütlerle karşılaştırılıp ölçülen özellik hakkında fikir ortaya koyma işi olarak tanımlanmaktadır (Lord & Novick, 1968 akt. Delice ve Ergene, 2015). Hem değerlendirme hem de ölçme sürecinde testler, envanterler, puanlama anahtarları, anketler ve ölçekler gibi farklılıklar bulunduran araçlar kullanılır.

Bu araştırmanın merkezinde bulunan ölçekler, belirli bilimsel bir alanda yapılan bir araştırmaya katılan bireylerin gözlenemeyen düşünce ve davranışlarını tespit etmeye ve değerlendirmeye yardım eden ve bu davranışların ortaya çıkış sebeplerini ortaya koyan ölçme araçlarıdır (Erkuş, 2012). Ölçek geliştirme süreci oldukça detaylı, zaman gerektiren ve önem arz eden bir süreçtir (DeVellis, 2016). Çünkü bu araçlar soyut veya karmaşık durumların ölçülmesine olanak sağlar (Karabulut, 2023). Ölçme ve değerlendirme sürecinin en önemli aşaması sonuçlar hakkında geri dönüt vermektir bu dönütler eğitim sürecini etkileyerek bu sürecin verimli olmasını sağlamaktadırlar (Göçer, 2019).

Araştırmanın da ana konusunu oluşturan ve eğitim çatısı altında bulunan okuma ve yazma becerilerinin edindirilmesi ve geliştirilmesi eğitim öğretim sürecinin en önemli basamağı olarak görülmektedir. Bu konuda yazılan kitaplar, hazırlanan programlar, yapılan uygulamalar ve araştırmalar konunun genişlemesi ve geliştirilmesi için önem arz etmektedir. Okuma ve yazma konusunda farklı araştırma türleri ve farklı ölçme araçları kullanılarak Türkçe Eğitimi alanında binlerce çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarla bu alandaki ihtiyaçların, problemlerin, önerilerin ve nelerin daha çok önemsinmesi gerektiği ortaya konmuş ve bu alana katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Bu araştırmada da okuma ve yazma alanıyla ilgili ölçek geliştirme çalışmaları üzerinde durulacak, araştırmaların genel eğilimleri konuların çalışılma sıklıkları gibi

istatistiksel veriler ortaya konacaktır. Bu nedenle araştırmanın temel amacı Türkçe eğitimi alanının kapsamına giren okuma ve yazma becerileri ile ilgili yapılan ölçek geliştirme çalışmalarının tematik betimsel analizini yapmaktır. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1) Ölçek geliştirme çalışmaları en çok hangi beceri alanında yapılmıştır?
- 2) Ölçek geliştirme çalışmalarının tematik konu alanlarına göre dağılımı nasıldır?
- 3) Ölçek geliştirme çalışmalarında araştırmaları yapan yazar sayısının dağılımı nasıldır?
- 4) Ölçek geliştirme çalışmalarında sıklıkla ne tür örneklem kullanılmıştır?
- 5) Ölçek geliştirme çalışmalarında kullanılan örneklem büyüklüğünün dağılımı nasıldır?
- 6) Ölçek geliştirme çalışmalarında yer alan ölçeklerin faktör ve madde sayılarının dağılımı nasıldır?

YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Yazma ve okuma eğitimi alanında ölçek geliştirme çalışmalarının incelendiği bu çalışmada doküman incelemesi yöntemi (Büyüköztürk vd., 2016) kullanılmıştır. Doküman incelemesi belirli bir dönemde üretilmiş basılı materyallerin yorumlanması sonucunda ortaya çıkan verilerin analizlerini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

2.2. Verilerin Analizi

Araştırmanın verileri analiz edilirken betimsel analiz tekniğinden yararlanılmıştır. Bu analiz tekniğinde farklı verilerin benzer temalar altında bir araya getirilerek özet biçiminde yorumlanmasını kapsayan bir tekniktir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Yapılan betimsel analizde okuma ve yazma eğitimi alanındaki ölçek geliştirme çalışmalarının hangi beceri alanında yapıldığı, tematik konu alanları, çalışmaları yapan yazar sayısı, çalışmalarında kullanılan örneklem türü, örneklem büyüklükleri ve çalışmalarda yer alan ölçeklerin faktör ve madde sayılarının dağılımına göre incelenmiştir.

2.3. Sınırlılıklar

Öncelikle araştırma Türkiye’de yayınlanan ölçek geliştirme çalışmaları ile sınırlandırılmıştır. Daha sonra son beş yılda yani 2020 – 2024 yılları arasında yayınlanan çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Bu yıllardan önceki yıllarda benzer çalışmalar yapılmıştır. Ölçek uyarlama çalışmaları araştırma kapsamına alınmamış, araştırma ölçek geliştirme çalışmaları ile yürütülmüştür. Dil becerilerinden sadece okuma ve yazma konusunda yapılan ölçek geliştirme çalışmaları incelenmiştir. Diğer becerilerle ilgili yapılan çalışmalar araştırma kapsamına alınmamıştır. Verilerin elde edilmesinde sadece “Google Akademik” arama motorundan yararlanılmıştır. Bu motordan yararlanılırken de onuncu sayfa dahil olmak üzere bu sayfaya kadar olan makaleler incelenmiştir. Bunun temel sebebi ise bu sayfadan sonraki araştırma konularının giderek farklılaşmasıdır.

2.4. İnceleme Nesneleri

Belirlenen sınırlılıklar neticesinde elde edilen okuma ve yazma alanındaki makaleler araştırmanın inceleme nesnelere oluşturmaktadır. Araştırmada yaklaşık 54 çalışmaya

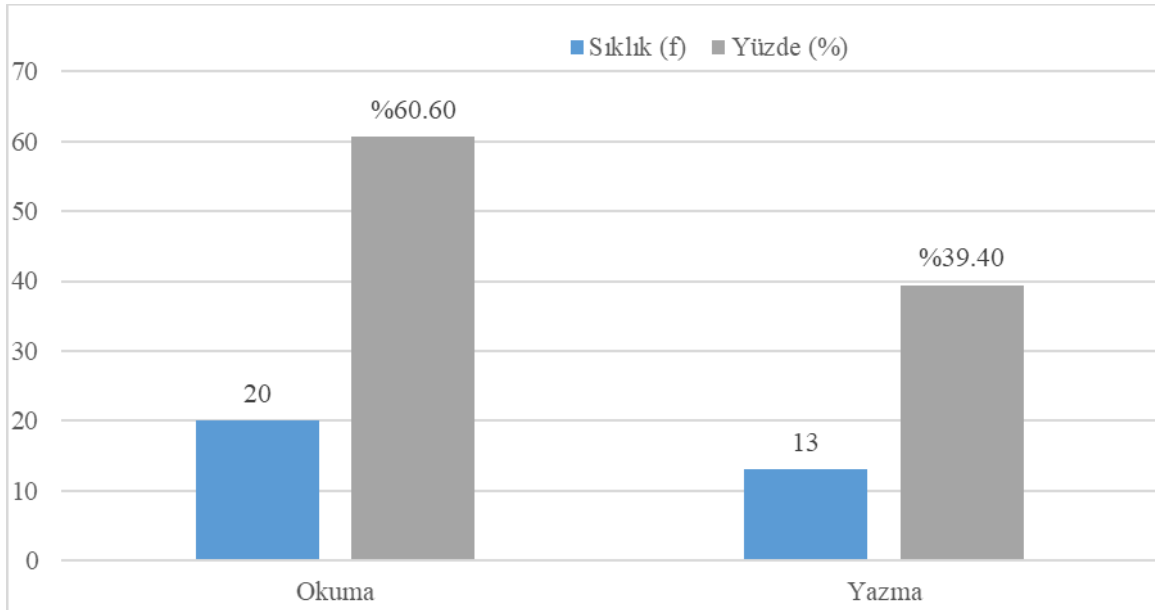
ulaşılmış ancak belirlenen sınırlılıklar neticesinde elde kalan 33 çalışma ile araştırma yürütülmüştür.

2.5. Güvenirlik ve Geçerlik

Betimsel analizle yürütülen bu çalışmada verilerin güvenirliliği tekrarlı ölçümlerle sağlanmaya çalışılmıştır. Akran bir uzman tarafından analiz edilen veriler gözden geçirilmiş, tespit edilen görüş ayrılıkları belirlenerek çözüme kavuşturulmuş ve araştırmaya son hâli verilmiştir. Ayrıca araştırmanın sınırlılıkları ve süreç iyi bir şekilde betimlenmiş böylelikle geçerlilik sağlanmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

“Ölçek geliştirme çalışmaları en çok hangi beceri alanında yapılmıştır?” sorusuna yönelik tespit edilen bulgular şu şekildedir:

Grafik 1. İncelenen çalışmaların dil beceri alanlarına göre dağılımı

Grafik 1'e bakıldığında belirlenen sınırlılıklar kapsamında araştırmaya 33 adet çalışma dahil edilmiş. Bu çalışmaların büyük çoğunluğunun okuma becerisi ile ilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

“Ölçek geliştirme çalışmalarının tematik konu alanlarına göre dağılımı nasıldır?” sorusuna yönelik tespit edilen bulgular şu şekildedir:

Tablo 1. Ölçek geliştirme çalışmalarının tematik konu alanlarına göre dağılımı

Okuma Konu Alanı	Sıklık (f)	Yüzde (%)	Yazma Konu alanı	Sıklık (f)	Yüzde (%)
Eleştirel okuma	2	%10	Dijital yazma	1	%7,69
Besin etiketi okuma	1	%5	Dijital ortamda yazma tutumu	1	%7,69
Dijital okuma motivasyonu	1	%5	Öz düzenleme	2	%15,38
Dijital okuma özyeterliliği	1	%5	Akademik yazma kaygısı	1	%7,69
Dijital ve basılı okuma tutumu	1	%5	Yazma Farkındalığı	1	%7,69
Okuma motivasyonu	4	%20	Akademik yazma değerlendirme	1	%7,69
Okuduğunu anlama	1	%5	Yazma tutumu	3	%23,07
Okuma kültürü oluşturma	1	%5	Yazma stratejisi	1	%7,69
Okuma tutumu	2	%10	Yazma motivasyonu	1	%7,69
Okuma özyeterliliği	1	%5	Yazma özyeterliliği	1	%7,69
Sesli okuma kaygısı	1	%5			
Görsel okuryazarlık	1	%5			
Dijital okuma tutumu	1	%5			
Yaratıcı okuma	1	%5			
Okuma düzeyi belirleme	1	%5			
Toplam	20	100		13	100

Tablo 1'e bakıldığında okuma eğitimi ile ilgili incelenen ölçek geliştirme çalışmalarının tematik konu alanlarının okuma motivasyonu, eleştirel okuma ve okuma tutumu üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Diğer ölçek geliştirilen alanlarda sadece birer çalışma yapılmıştır. Yazma eğitimi ile ilgili incelenen ölçek geliştirme çalışmalarının ise yazma tutumu ve yazmada öz düzenleme üzerine yapıldığı görülmüştür. Diğer tematik konu alanlarında sadece birer çalışma yapılmıştır.

“Ölçek geliştirme çalışmalarını yapan yazar sayısının dağılımı nasıldır?” sorusuna yönelik tespit edilen bulgular şu şekildedir:

Tablo 2. Ölçek geliştirme çalışmalarını yapan yazar sayısının dağılımı

Beceri Alanları	Tek Yazarlı	İki Yazarlı	Üç Yazarlı	Dört ve Üstü Yazarlı	TOPLAM
	Sıklık (f)	Sıklık (f)	Sıklık (f)	Sıklık (f)	Sıklık (f)
Okuma	1	16	2	1	20
Yazma	3	7	3	-	13
TOPLAM	4	23	5	1	33

Tablo 2 incelendiğinde her iki beceri alanı için de iki yazarlı çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Tek yazarlı ve dört ve üstü kişi ile yürütülen çalışma sayısı oldukça azdır. Yazma becerisinde araştırmaları yapan yazar sayısı biraz daha dengeli dağılım gösterirken okuma becerisi ile ilgili çalışmaların çok büyük çoğunluğu iki yazar tarafından yürütülmüştür.

“Ölçek geliştirme çalışmalarında sıklıkla ne tür örneklemeler kullanılmıştır?” sorusuna yönelik tespit edilen bulgular şu şekildedir:

Tablo 3. Ölçek geliştirme çalışmalarında kullanılan örneklemelerin dağılımı

Beceri Alanları	İlkokul Öğrencisi	Ortaokul Öğrencisi	Ortaöğretim Öğrencisi	Lisansüstü Öğrenci	Yabancı Öğrenci	Öğretmen Adayı	Yetişkin Bireyler	Üniversite Öğrencisi	TOPLAM
Okuma	8	5	1	-	-	4	1	1	20
Yazma	3	6	-	1	2	2	-	-	13
TOPLAM	11	11	1	1	2	6	1	1	33

Tablo 3'e bakıldığında hem okuma hem de yazma konu alanındaki ölçek geliştirme çalışmalarının büyük çoğunluğunda örneklem olarak ortaokul ve ilkokul öğrencilerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Okuma eğitimi alanında incelenen çalışmalarda lisansüstü ve yabancı öğrencilerin katıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Yazma eğitimi alanında incelenen çalışmalarda ise yetişkin bireyler, ortaöğretim öğrencileri ve üniversite öğrencileriyle yürütülen bir ölçek geliştirme çalışmasına rastlanmamıştır.

“Ölçek geliştirme çalışmalarında kullanılan örneklem büyüklüğünün dağılımı nasıldır?” sorusuna yönelik tespit edilen bulgular şu şekildedir:

Tablo 4. Ölçek geliştirme çalışmalarında kullanılan örneklem büyüklüğünün dağılımı

Beceri Alanları	100-200	200-300	300-400	400-500	500+	TOPLAM
Okuma	1	4	3	4	8	20
Yazma	1	1	3	2	6	13
TOPLAM	3	5	6	6	13	33

Tablo 4 incelendiğinde araştırmaların büyük çoğunluğunda 300 ve üzeri örneklem büyüklüğü tercih edildiği tespit edilmiştir. En fazla ise 500+ olan örneklem büyüklüğü tespit edilmiştir. En az ise 100-200 arasındaki örneklem büyüklüğüne sahip araştırmalara rastlanmıştır.

“Ölçek geliştirme çalışmalarında yer alan ölçeklerin faktör ve madde sayılarının dağılımı nasıldır?” sorusuna yönelik tespit edilen bulgular şu şekildedir:

Tablo 5. Ölçek geliştirme çalışmalarında ölçeklerde tespit edilen faktör sayılarının dağılımı

Beceri Alanları	1.faktör	2.faktör	3.Faktör	4.faktör	5.faktör	6.faktör ve üzeri	TOPLAM
Okuma	3	5	4	6	1	1	20
Yazma	3	2	6	-	2	-	13

TOPLAM	6	7	10	6	3	1	33
---------------	----------	----------	-----------	----------	----------	----------	-----------

Tablo 5'e bakıldığında okuma becerisi ile ilgili geliştirilen çalışmaların büyük çoğunluğunun 2, 3 ve 4 faktörlü çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Yazma becerisi ile ilgili geliştirilen çalışmalarda ise genellikle 1, 2 ve 3 faktörlü çalışmaların çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Yazma becerisi ile ilgili geliştirilen çalışmalarda 4 ve 6 faktörlü hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır.

Tablo 6. Ölçek geliştirme çalışmalarında ölçeklerdeki madde sayılarının dağılımı

Beceri Alanları	5-10 Madde	11-15 Madde	16-20 Madde	21-25 Madde	26-30 Madde	31 ve Üzeri Madde	TOPLAM
Okuma	-	2	9	4	1	4	20
Yazma	2	2	3	4	-	2	13
TOPLAM	2	5	11	8	1	6	33

Tablo 6 incelendiğinde okuma becerisi için geliştirilen ölçeklerin madde sayılarının büyük çoğunluğunun 16-25 arasında olduğu tespit edilmiştir. Yazma becerisi için geliştirilen ölçeklerin madde sayıları da aynı şekilde 16-25 arasında kümelenmiştir. Her iki beceri içinde 26-30 arasında maddeye sahip ölçek sayısı oldukça azdır.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Araştırma sonuçlarına gelindiğinde belirlenen sınırlılıklar doğrultusunda okuma ve yazma becerisi ile ilgili ölçek geliştirme çalışmaları incelenmiştir. Bu sınırlılıklarla okuma becerisindeki ölçek geliştirme çalışmalarına (f:20) yazma becerisine oranla (f:13) daha çok rastlanmıştır. Bu da ölçek geliştirme bağlamında anlama becerilerinden olan okumaya daha çok yoğunlaşıldığına işaret etmektedir.

İncelenen çalışmaların tematik konu alanlarının dağılımı ile ilgili sonuçlara gelindiğinde okuma becerisine yönelik çalışmalarda 15 farklı tematik konu alanına rastlandığı tespit edilmiştir. Okuma becerisi ile ilgili çalışmaların okuma motivasyonu (f:4), eleştirel okuma (f:2) ve okuma tutumu (f:2) temalarında yoğunlaştığı, diğer temalarla ilgili sadece birer çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Yazma becerisine yönelik çalışmalarda ise 10 farklı tematik konu alanına rastlandığı tespit edilmiştir. Yazma becerisi ile ilgili çalışmalarda yazma tutumu (f:3) ve yazmada öz düzenleme (f:2) temalarına yoğunlaşıldığı tespit edilmiştir. Engin, Karakuş Tayşi ve Ablak (2024) Türkçe eğitimi alanında okuma becerisi ile ilgili yapılan çalışmaları incelemişler ve birçok çalışmanın okuma motivasyonu ve okuma tutumuyla ilgili olduğunu tespit etmişlerdir. Bu sonuç yapılan hâlihazırdaki çalışmanın sonucuyla aynı doğrultudadır. Yine Şeker ve Çetin (2022)'in yaptığı çalışmada da en çok ölçek geliştirilen tematik konu alanının okuma tutumu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ölçekleri geliştiren yazar sayısı ile ilgili bilgilere gelindiğinde hem okuma becerisi (f:16) ile ilgili yapılan çalışmalarda hem de yazma becerisi (f:7) çalışmalarında en fazla iki yazarla yapılan araştırmalara rastlanmıştır. Tek yazarla (f:4), üç yazarla (f:5) ve dört üstü yazarla (f:1) her iki beceri toplamında yürütülen araştırma sıklıkları oldukça azdır.

Ölçek geliştirme çalışmalarında hem okuma hem de yazma çalışmalarında örneklem olarak en fazla ilkokul (f:11) ve ortaokul (f:11) öğrencileri tercih edilmiştir. Bu örnekleme öğretmen adayları (f:6) ve yabancı öğrenciler (f:2) takip etmektedir. Diğer örneklere sadece birer araştırmada rastlanmıştır. Engin, Karakuş Tayşi ve Ablak (2024) da yaptıkları araştırmada ölçek geliştirme çalışmalarında örneklem olarak en fazla ortaokul öğrencilerinin kullanıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Aydın (2020) da eleştirel okuma konusundaki lisansüstü tezleri incelediği araştırmasında örneklem olarak en fazla ortaokul öğrencilerinin kullanıldığını tespit etmiştir.

Araştırmalarda kullanılan örneklem büyüklüğü ile ilgili sonuçlara gelindiğinde okuma becerisi ile ilgili geliştirilen çalışmaların büyük çoğunluğunda (f:8) 500+ örneklem kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçla aynı şekilde yine yazma çalışmalarında da en fazla (f:6) 500+ örneklem büyüklüğü kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun temel sebebi ise aynı çalışma içerisinde açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi aşamalarında farklı örneklem gruplarının bulunmasıdır. Şeker ve Çetin (2022)'in yaptığı çalışmada da 500+ örneklemin kullanıldığı çok sayıda araştırmaya rastlanmıştır.

İncelenen çalışmaların faktör ve madde sayılarının dağılımına gelindiğinde okuma çalışmalarının (f:9) büyük çoğunluğunda 16-20 madde arasındaki çalışmalara rastlanmıştır. Bu veriyi 21-25 madde (f:4) arasındaki çalışmalar takip etmektedir. Yazma çalışmalarında ise en fazla 21-25 madde arasındaki çalışmalara rastlanmıştır. Bu veriyi 16-20 madde arasındaki çalışmalar takip etmektedir. Geliştirilen ölçeklerde tespit edilen faktör sayılarına göre yapılan inceleme sonucunda okuma çalışmalarında en fazla 4 faktörlü (f:6) çalışmalara rastlanırken yazma becerisinde ise en fazla 3 faktörlü (f:6) çalışmalara rastlanmıştır. Engin, Karakuş Tayşi ve Ablak (2024) ölçek geliştirme konusunda yaptıkları tematik çalışmada en fazla 4 faktörlü araştırmalar yapıldığını tespit etmişlerdir. Bu sonuç da hâlihazırda yapılan çalışma ile aynı doğrultudadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, B. (2020). Türkiye'de eleştirel okuma konusunda yapılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (18), 76-87.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak E., Akgün, Ö. E., Şirin, K. & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (22.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Delice, A., & Ergene, Ö. (2015). Ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarının incelenmesi: Matematik eğitimi makaleleri örneği. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 60-75.
- DeVellis, R. F. (2016). *Scale development: Theory and applications* (Vol. 26), SAGE Publications: Thousand Oaks.
- Engin, F. D., Karakuş Tayşi, E., & Ablak, K. (2024). Okuma becerisi ile ilişkili ölçek geliştirme süreci: Bir tematik içerik analizi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 28(3), 739-756.
- Erkuş, A. (2012). *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme*. Ankara: Pegem Akademi.

- Göçer, A. (2019). Türkçe eğitiminde ölçme ve değerlendirmenin işlevselliğine etki eden önemli bir uygulama tekniği olarak geribildirim kullanımı. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 111-126.
- Karabulut, C. (2023). Ana dil ve yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde konuşma becerisine ilişkin ölçek çalışmalarının incelenmesi. *Bezgeç Yabancılara Türkçe Öğretimi Dergisi*, 2(4), 249-260.
- Oliva, P. F. (2005). Developing the curriculum (6. Edition). Newyork: Pearson Education.
- Şeker, Z. C. ve Çetin, D. Y. (2022). Okuma eğitimi alanında yapılan ölçek geliştirme çalışmalarının incelenmesi: Bir meta-sentez çalışması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi*, 11(3), 1193-1209.
- Turgut, M. F. ve Baykul, Y. (2021). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. (9.Baskı) Ankara: Pegem Akademi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ek1. Analizde kullanılan araştırmalar**
- Şahin, G., Dilidüzgün, S., & Taşcılar, M. L. (2020). 8-10 yaş çocukları için eleştirel okuma ölçeği geçerlik güvenirlik çalışması. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 14(1), 372-386.
- Sığırcı, S. S., & Sarp, T. Z. (2024). Bir ölçek geliştirme çalışması: besin etiketi okuma tutum ölçeği. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 52(1), 10-18.
- Bulut, S., & Kırmızı, F. S. (2022). Dijital okuma motivasyonu ölçeği (dmö): geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 11(4), 1785-1806.
- Akkaya, N., & Çıvğın, H. (2020). Dijital okuma öz yeterlilik ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Girişimcilik ve Yenilikçilik*, 20-29.
- Çiğerci, F. M., Kesik, C., & Yıldırım, M. (2022). Dijital ve basılı okumaya yönelik tutum ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 10(3), 530-546.
- Aslan, O., & Yılar, Ö. (2023). Etraflı (Peritekstual) okuma yapmanın okuma motivasyonuna etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (43), 34-55.
- Alkan, Y., & Durukoğlu, S. (2023). Kitap Okuma Motivasyonu Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Çocuk Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi*, 6(2), 146-171.
- Odabaşı, B., & Kuruyer, H. G. (2022). Okuduğunu Anlama Kalibrasyon Ölçeği-Çocuk ve Uygulayıcı Formunun Geliştirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 10(2), 454-474.
- Çiğdemir, S., & Akyol, H. (2020). Okuma kültürü oluşturmada aile yeterliliği ölçeği geliştirme ve uygulama çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(3), 1874-1912.
- Kırmızı, F., & Çağ, D. (2023). Okumaya Yönelik Tutum Ölçeği (OYT): Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (58), 2520-2540.
- Özdil, B. G., & Demir, S. (2020). Okumaya Yönelik Tutum ve Alışkanlık Ölçeği Geliştirilmesi: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *Journal of Bayburt Education Faculty*, 15(30).
- Dadandı, P. U., & Ungan, S. Ortaokul Öğrencileri İçin Okuma Öz-Yeterliliği Ölçeği'nin Geliştirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1), 173-190.

- Kurnaz, H., & Nas, Ş. Ç. (2022). Ortaokul öğrencilerine yönelik eleştirel okuma öz yeterlik ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi*, 11(2), 793-812.
- Özcan, M. F., & Karakaya, B. (2020). Ortaokul öğrencilerinin sesli okuma kaygısı ölçeğinin geliştirilmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 219-228.
- Karaçam, E., & Ocak, G. (2023). Ortaöğretim öğrencileri için görsel okuryazarlık ölçeği geliştirme çalışması. *International Journal of Social Science Research*, 12(1), 60-77.
- Yurdakal, İ. H., & Kırmızı, F. S. (2021). Öğretmen adayları için dijital okumaya yönelik tutum ölçeği (DOTÖ): geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 51, 137-159.
- Uysal, Z. E., & Coşkun, M. V. (2023). Öğretmen Adaylarına Yönelik Yaratıcı Okuma Becerisi Ölçeği'nin (YOBÖ) geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 45-64.
- Geçgel, H., Kana, F., Öztürk, N. E., & Akkaş, İ. (2020). Öğretmen adaylarının okuma motivasyonları ve sosyal medyaya özgü epistemolojik inançları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 478-507.
- Aslan, O., & Yılar, Ö. (2022). Peritekstual okuma düzeyi belirleme ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 733-750.
- Palabıyık, E. (2024). Yetişkinlere Yönelik Okuma Motivasyonu Ölçeği Geliştirme: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Turkish Research Journal of Academic Social Science*, 7(1), 59-66.
- Atabek, O. (2020). Development and Validation of Digital Writing Scale for Preservice Teachers. *Novitas-ROYAL (Research on Youth and Language)*, 14(2), 119-139.
- Kırmızı, F. S., Kapıkıran, Ş., & Akkaya, N. (2021). Dijital ortamda yazmaya ilişkin tutum ölçeği (DOYAT): Ölçek geliştirme çalışması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (52), 417-444.
- Özgül, B. K., & Ateş, S. İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerine Yönelik Öz Düzenlemeye Dayalı Yazma Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(4), 1863-1882.
- Bahşi, N., & Tay, İ. (2024). Lisansüstü Öğrencilerine Yönelik Akademik Yazma Kaygı Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 1136-1153.
- Kansızoğlu, H. B. (2020). Ortaokul öğrencilerinin üstbilişsel yazma farkındalık düzeylerinin ölçülmesi: Bir literatür inceleme ve ölçek geliştirme çalışması. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 39(2), 123-152.
- Kurnaz, A., Erdoğan, İ., & Atbaşı, Z. (2021). Öğrencilerin bilimsel araştırma yapma ve makale yazma becerilerini değerlendirme ölçeğinin geliştirilmesi. *Milli Eğitim Özel Eğitim ve Rehberlik Dergisi*, 1(1), 127-159.
- Alptekin, T. K. (2022). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlere yönelik yazma tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 11(1), 302-314.
- Erol, T., & Kavruk, H. (2023). Üstbilişsel yazma stratejilerini kullanma eğilimi ölçeği. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 170-187.
- Kadan, Ö. F., & Arı, B. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma becerisi tutum ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1322-1333.

- Bahşı, N. & Sis, N. (2021). Yazarlık Ve Yazma Becerileri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlilik Ve Güvenirlik Çalışması. *Journal of History School*, 52, 2009-2027.
- Deniz, H., & Demir, S. (2020). Yazma Motivasyonu Ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 9(2), 593-616.
- Deniz, H., & Demir, S. (2024). Yazma Öz Düzenleme Yetkinliği Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22(1), 536-560.

SOSYAL MEDYANIN 5-6 YAŞ ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON 5–6 YEAR OLD CHILDREN****Öğr. Gör. Çiğdem KAYA BAĞDAŞ**Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi/ Çocuk Gelişimi
Bölümü

ORCID: 0000-0001-8307-3501

ÖZET

Son yıllarda dijital teknolojilerin hızla yayılmasıyla birlikte sosyal medya, çocukların hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. 5-6 yaş aralığındaki çocuklar, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini hızla tamamladıkları bir dönemde bulunmaktadır. Bu nedenle sosyal medyanın bu yaş grubundaki çocuklar üzerindeki etkilerini anlamak oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *çocuk, sosyal medya, etki*

ABSTRACT

With the rapid spread of digital technologies in recent years, social media has become an important part of children's lives. Children between the ages of 5 and 6 are in a period where they are rapidly completing their cognitive, emotional, and social development. Therefore, it is very important to understand the effects of social media on children in this age group.

Keywords: *child, social media, impact*

GİRİŞ

Son yıllarda dijital teknolojilerin hızla yayılmasıyla birlikte sosyal medya, çocukların hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. 5-6 yaş aralığındaki çocuklar, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini hızla tamamladıkları bir dönemde bulunmaktadır. Bu nedenle sosyal medyanın bu yaş grubundaki çocuklar üzerindeki etkilerini anlamak oldukça önemlidir. Bu çalışmada, sosyal medyanın 5-6 yaş grubu çocuklar üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri ele alınacaktır. Günümüzde sosyal medya, sadece yetişkinlerin ve ergenlerin değil, aynı zamanda çocukların da yoğun bir şekilde maruz kaldığı bir alan haline gelmiştir. 5-6 yaş grubundaki çocuklar, erken yaşta teknolojiye erişim sağladıkları için sosyal medyanın etkilerine daha hassas bir şekilde açık hale gelmektedirler. Bu etkiler hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle ele alınabilir.

Teknolojinin hızla ilerlemesiyle birlikte sosyal medya, bireylerin iletişim ve etkileşim yollarını büyük ölçüde değiştirmiştir. Özellikle 5-6 yaş grubu gibi erken yaşlarda sosyal medya

kullanımı, çocukların zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini etkileyebilir (Kara, 2020). Bu yaş grubu çocukların dijital medya ile tanışma yaşı, ebeveynlerin ve eğitimcilerin dikkatini çekmektedir.

Bu çalışma kapsamında sosyal medyanın 5-6 yaş çocuklar üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu amaçla, literatür taraması yapılarak farklı kaynaklardan elde edilen veriler değerlendirilecektir.

Sosyal Medyanın Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Sosyal medyanın 5-6 yaş çocuklar üzerindeki etkileri, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerini önemli ölçüde etkileyebilir. Bu etkilerin anlaşılması ve yönetilmesi gerekmektedir. Araştırmalar, sosyal medyanın çocukların bilişsel gelişimine etki ettiğini göstermektedir. Sürekli bilgi akışı ve görsellerin çocukların dikkatini dağıttığı, odaklanma ve problem çözme becerilerini azalttığı belirtilmektedir. Ayrıca, sosyal medyanın çocukların duygusal gelişimini etkilediği de düşünülmektedir. Olumsuz içeriklere maruz kalma, karşılaştıkları sosyal medya içerikleri ile kendilerini kıyaslama gibi etkiler duygusal sağlık üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilir. Sosyal medyanın çocukların sosyal gelişimine etkisi ise, dijital iletişimin yüz yüze iletişimi etkilediği ve sanal ortamda sosyalleşme becerilerini arttırdığı şeklinde değerlendirilmektedir.

Sosyal Medyanın Olumlu Etkileri

Sosyal medya, doğru kullanıldığında çocuklar için eğitici ve geliştirici bir araç olabilir.

Eğitim İçeriklerine Erişim: Bazı sosyal medya platformları, çocuklara yönelik eğitici videolar ve interaktif içerikler sunar. Bu, çocukların yeni beceriler öğrenmesini ve bilgi edinmesini destekleyebilir (Smith ve Jones, 2020). Eğitici videolar ve oyunlar, çocukların dil gelişimi, yaratıcı düşünme ve problem çözme becerilerini destekler (Yılmaz, 2021).

Dil ve Bilişsel Beceriler: Sosyal medyada sunulan oyunlar ve etkinlikler, çocukların dil gelişimini ve problem çözme becerilerini destekleyebilir (Brown, 2019).

Sosyal Bağların Gelişimi: Uzaktaki aile bireyleriyle iletişim kurma ve sosyal bağları güçlendirme fırsatı sunar.

Kültürel Bilinçlenme: Farklı kültürler ve fikirlerle tanışma, çocukların dünyaya bakış açısını genişletebilir.

Sosyal medya, çocuklara bazı olumlu katkılar sağlayabilir. Örneğin, eğitici videolar ve oyunlar, çocukların dil gelişimi ve problem çözme becerilerini destekleyebilir (Yılmaz, 2021). Ayrıca, uzaktaki aile bireyleriyle veya akranlarla iletişim kurma fırsatı sunarak sosyal bağların güçlenmesine yardımcı olabilir.

Sosyal medyanın 5-6 yaş çocuklar üzerindeki olumlu yönleri incelendiğinde, bu platformların çocukların dijital becerilerini geliştirmelerine olanak tanıdığı ve kreatif düşünme yeteneklerini artırarak problem çözme becerilerinin gelişmesine katkıda bulunduğu görülmektedir.

Ayrıca, çocuklar için eğitici ve öğretici içerikler sunabilen sosyal medya platformları, eğitimde destekleyici bir rol oynayabilir. Bu sayede çocuklar, interaktif oyunlar ve eğitici videolar aracılığıyla eğlenceli bir şekilde öğrenme deneyimi yaşayabilirler.

Sosyal Medyanın Olumsuz Etkileri

Zararlı İçeriklere Maruz Kalma: 5-6 yaş grubu, sosyal medyada denetimsiz bir şekilde vakit geçirdiğinde zararlı veya yaşına uygun olmayan içeriklerle karşılaşabilir (Williams ve ark., 2018).

Duygusal ve Sosyal Gelişime Olumsuz Etkiler: Sosyal medya kullanımı, bu yaştaki çocukların sosyal becerilerini ve duygusal gelişimlerini olumsuz etkileyebilir. Yüz yüze etkileşimlerin azalması, çocuklarda empati becerilerinin gelişimini kısıtlayabilir (Johnson, 2021).

Bağımlılık ve Fiziksel Aktivite Eksikliği: Uzun süreli ekran kullanımı, çocukların fiziksel aktivitelerden uzaklaşmasına ve hareketsiz bir yaşam tarzı benimsemelerine yol açabilir (Davis ve Clark, 2022).

Zararlı İçeriklere Maruz Kalma: Çocuklar, şiddet, nefret söylemi veya yaşa uygun olmayan diğer içeriklere erişim riski taşır (Novakid, 2023).

Dikkat Eksikliği ve Uyku Sorunları: Aşırı ekran kullanımı, çocukların dikkat dağınıklığına ve uyku düzeni bozukluklarına neden olabilir.

Siber Zorbalık: Sosyal medya platformlarında yaşanan siber zorbalık, çocukların psikolojik sağlığını olumsuz etkileyebilir.

Sosyal İzolasyon: Gerçek dünya etkileşimlerinin azalması, çocukların sosyal becerilerini olumsuz yönde etkileyebilir (Kocaman, 2022).

Bununla birlikte, sosyal medya kullanımının potansiyel olumsuz etkileri de mevcuttur. Araştırmalar, çocukların fazla sosyal medya kullanımının dikkat eksikliği, uyku bozuklukları ve sosyal izolasyon gibi sorunlara yol açabileceğini göstermiştir (Novakid, 2023). Ayrıca, zararlı içeriklere maruz kalma ve siber zorbalık gibi riskler de dikkate alınmalıdır.

Sosyal medyanın 5-6 yaş çocuklar üzerindeki olumsuz yönleri arasında, aşırı ekran zamanının çocukların fiziksel aktivite düzeylerini azaltması ve uyku düzenlerini bozması önemli bir sorundur. Ayrıca, sosyal medyanın çocukların dikkat sürelerini olumsuz yönde etkilemesi ve zararlı içeriklere maruz kalmalarına neden olabilmesi endişe vericidir. Bu nedenle, ebeveynlerin çocukların sosyal medya kullanımını denetleme ve uygun içeriklere erişimlerini sağlama konusunda dikkatli olmaları gerekmektedir.

Aile ve Ebeveynlerin Rolü

Ebeveynler, çocukların sosyal medya kullanımını yakından takip etmeli ve içerik filtreleme sistemlerini etkin bir şekilde kullanmalıdır. Ayrıca, çocukları sosyal medya yerine yaratıcı oyunlar ve fiziksel aktivitelerle meşgul etmeye yönlendirmek, olumsuz etkileri azaltmada önemli bir adımdır.

Ebeveyn ve Eğitimciler için Öneriler

Sosyal medya, doğru şekilde kullanıldığında çocuklar için eğitici ve geliştirici bir araç olabilir. Ancak, potansiyel riskler göz önüne alınarak ebeveyn ve eğitimcilerin rehberliği kritik önem taşımaktadır.

Denetimli Kullanım: Ebeveynler, çocukların sosyal medya kullanımını yakından izlemeli ve uygun içeriklere erişimlerini sağlamalıdır.

Eğitici Alternatifler Sunma: Sosyal medya yerine eğitici oyunlar ve etkinlikler tercih edilmelidir.

Zaman Sınırlamaları: Günlük ekran süreleri sınırlandırılmalı ve dijital cihazlardan uzak geçirilen zaman teşvik edilmelidir.

Dijital Okuryazarlık Eğitimi: Çocuklara erken yaşta dijital okuryazarlık eğitimi verilerek, internet ve sosyal medya risklerine karşı bilinçlendirilmeleri sağlanmalıdır.

Sonuç ve Öneriler

Sosyal medya, 5-6 yaş grubu çocuklar üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabilir. Ebeveynlerin bilinçli ve aktif bir rol oynaması, bu etkilerin dengelenmesine yardımcı olabilir. Bu yaş grubundaki çocukların sosyal medya kullanımının denetlenmesi, uzun vadeli gelişimleri için hayati önem taşır.

Araştırma sonuçlarına göre, sosyal medyanın 5-6 yaş çocuklar üzerindeki etkisi, bilişsel gelişimlerini etkileyebildiği gibi duygusal ve sosyal gelişimlerini de etkilemektedir. Olumlu yönleri olduğu kadar olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Bu nedenle, çocukların sosyal medya kullanımını konusunda dikkatli olunması gerekmektedir. Ebeveynlerin ve eğitimcilerin bu konuda bilinçli olması ve çocuklarına rehberlik etmesi son derece önemlidir. Sonuçlar, sosyal medyanın çocuklar üzerindeki etkisinin göz ardı edilmemesi gereken bir konu olduğunu ortaya koymaktadır.

Sosyal medyanın 5-6 yaş çocuklar üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, ebeveynlere ve eğitimcilere çeşitli önerilerde bulunulabilir. Öncelikle, ebeveynlerin çocukların sosyal medya kullanımını denetlemesi ve içerikleri konusunda dikkatli olması gerekmektedir. Ayrıca, eğitimcilerin de çocukları sosyal medya konusunda bilinçlendirmesi ve uygun içerikler sunması önemlidir. Sosyal medya platformlarının çocuklara yönelik güvenlik önlemlerinin artırılması da oldukça önemli bir öneridir. Bu önerilerin dikkate alınması, çocukların sosyal medya kullanımının daha bilinçli ve güvenli bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

Brown, L. (2019). The impact of digital games on cognitive development in children. *Journal of Child Development Studies*, 12 (4), 234-245.

Davis, R., ve Clark, P. (2022). Screen time and physical activity in early childhood, *Health and Fitness Journal*, 8*(3), 45-56.

Johnson, M. (2021). Emotional and social challenges of young children in the digital age. *Early Childhood Research Quarterly*, 36 (2), 89-102.

Kara, M. (2020). Çocukların sosyal medya kullanımı üzerine bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(1), 185-200.

Kocaman, B. (2022). Sosyal medyanın çocuk üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri. 'Kocaman Bi Site'. <https://www.bisite.com/cocuk-gelisimi/sosyal-medyanin-cocuk-uzerindeki-olumlu-ve-olumsuz-etkileri>

Novakid. (2023). Çocuklar üzerinde internet ve sosyal medya etkileri. *Novakid Blog*. <https://www.novakid.com.tr/blog/cocuklar-uzerinde-internet-ve-sosyal-medya-etkileri/>

Smith, J., ve Jones, A. (2020). Educational content on social media: Opportunities and challenges. *Journal of Media Literacy*, 15(1), 67-78.

Williams, T., Brown, K., Green, S. (2018). Risks associated with unsupervised social media use in young children. *Cyberpsychology Journal*, 10 (2), 123-135.

Yılmaz, E. (2021). Medyanın çocuklar üzerindeki etkileri ve kullanımına ilişkin öneriler. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 45-60.

OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE YAPAY ZEKÂ KULLANIMI**THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE PRESCHOOL PERIOD****Öğr. Gör. Çiğdem KAYA BAĞDAŞ**Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi/ Çocuk Gelişimi
Bölümü

ORCID: 0000-0001-8307-3501

ÖZET

Yapay zekâ (YZ) teknolojisi, son yıllarda eğitim alanında çeşitli yeniliklere öncülük etmiştir. Bu yenilikler, özellikle okul öncesi eğitimde, çocukların erken dönemde olumlu rekabetçi beceriler kazanmalarını desteklemek ve öğrenme deneyimlerini bireyselleştirmek amacıyla önem kazanmıştır. Bu çalışmada, okul öncesi dönemde yapay zekanın kullanım alanları, faydaları ve bu konuda dikkate alınması gereken etik sorumluluklar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *çocuk, okul öncesi dönem, yapay zekâ***Abstract**

Artificial intelligence (AI) technology has pioneered various innovations in the field of education in recent years. These innovations have gained importance, especially in preschool education, in order to support children to acquire positive competitive skills at an early stage and to individualize their learning experiences. In this study, the areas of use of artificial intelligence in the preschool period, its benefits and the ethical responsibilities that should be taken into account in this regard were discussed.

Keywords: *child, preschool period, artificial intelligence***GİRİŞ**

Okul öncesi dönem, bireylerin bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimlerinin temelini atıldığı kritik bir süreci ifade eder. Bu dönemde yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin kullanımı, eğitim süreçlerini destekleyici bir rol oynayabilir.

Yapay zekâ (YZ) teknolojisi, son yıllarda eğitim alanında çeşitli yeniliklere öncülük etmiştir. Bu yenilikler, özellikle okul öncesi eğitimde, çocukların erken dönemde olumlu rekabetçi

beceriler kazanmalarını desteklemek ve öğrenme deneyimlerini bireyselleştirmek amacıyla önem kazanmıştır.

Yapay zekâ, bireyselleştirilmiş eğitim olanakları sunarak okul öncesi alanında büyük katkılar sağlamaktadır (Smith ve Jones, 2020). Okul öncesi eğitim, çocukların temel becerileri kazandıkları kritik bir dönemdir ve yapay zekâ tabanlı uygulamalar, bu dönemde eğitimciler için yenilikçi çözümler sunmaktadır (Gökçe ve Yıldız, 2021).

Bu çalışmada, yapay zekânın okul öncesi dönemde kullanımını incelemek amacıyla nitel araştırma deseninde doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır.

Bu çalışmada, okul öncesi dönemde yapay zekâ uygulamalarının faydaları, uygulama alanları ve bu teknolojilerin eğitim ortamındaki etkileri ele alınmıştır.

Yapay Zekânın Okul Öncesi Dönemde Kullanım Alanları

Yapay Zekâ Uygulamaları, okul öncesi dönemde yapay zekâ, farklı alanlarda kullanılmakta ve bu teknolojiler, çocukların bireysel ihtiyaçlarına yönelik çözümler sunmaktadır.

1. Bireyselleştirilmiş Öğrenme

Yapay zekâ tabanlı eğitim uygulamaları, çocukların bireysel öğrenme hızı ve ilgi alanlarına uygun içerikler sunabilir (Brown ve ark., 2019). Yapay zekâ tabanlı uygulamalar, çocukların bireysel öğrenme hızı ve tarzına uyum sağlayan çözümler sunar. Örneğin, eğitim robotları ve akıllı yazılımlar, çocukların dil gelişimi ve matematiksel beceriler gibi alanlarda ilerlemelerine yardımcı olur (Demir ve Kaya, 2020). Bu sayede, her bir çocuğun kendi potansiyelini en iyi şekilde kullanması desteklenebilir.

2. Dil ve Konuşma Becerilerinin Geliştirilmesi

Yapay zekâ destekli uygulamalar, dil gelişimini ve temel matematiksel becerileri destekleyen oyunlar ve etkinlikler sunabilir. Bu uygulamalar, çocukların dikkatini çekerek öğrenme sürecini eğlenceli hale getirir (Garcia ve Lee, 2021).

Dil gelişimine yönelik Yapay Zekâ uygulamaları, çocuklara kısa hikayeler anlatma, kelime hazinesini genişletme ve doğru telaffuz konularında rehberlik edebilir.

3. Geri Bildirim ve Değerlendirme

Yapay Zekâ sistemleri, çocukların performansını anında değerlendirerek öğretmenlere ayrıntılı raporlar sunabilir. Bu durum, eğitim sürecinin daha etkin bir şekilde yönetilmesine olanak tanımaktadır (Wang ve ark., 2020).

Yapay Zekanın Eğitim Ortamına Etkileri

Günümüzde sıklıkla kullanılmaya başlanan yapay zekâ okul öncesi eğitim ortamını etkilemektedir. Öğrenme ortamında 5- 6 yaş okul öncesi dönem çocuklarının birden fazla gelişimini destekleyici zengin eğitim ortamları sunarken bunların yanı sıra başka olumlu etkileri de bulunmaktadır.

Bilişsel Gelişime Etkileri

Yapay Zekâ tabanlı uygulamalar, çocukların problem çözme, eleştirel düşünme ve yaratıcılık gibi temel becerilerini geliştirmeye yardımcı olur. Akıllı oyunlar ve eğitim yazılımları, bireysel öğrenme fırsatları sunarak öğrenme motivasyonunu artırabilir (Demir ve Kaya, 2020).

Eğitim Ortamının Zenginleştirilmesi

Akıllı tahta ve robotik araçlar gibi yapay zekâ destekli teknolojiler, sınıf ortamını daha dinamik hale getirerek çocukların dikkatini toplamasına yardımcı olur (Karakaya, 2022).

Eğitimciler ve Ebeveynler için Rehberlik

Yapay zekâ, çocukların eğitim sürecinde toplanan verileri analiz ederek eğitimciler ve velilere çocukların gelişim durumu hakkında ayrıntılı bilgi sunar.

Sosyal ve Duygusal Gelişimi Destekleyici

Yapay Zekâ tabanlı simülasyonlar ve oyunlar, çocukların empati, duygusal farkındalık ve sosyal beceriler kazanmasına yardımcı olabilir. Grup çalışmaları ve ortak problem çözme aktiviteleri, sosyal etkileşimleri teşvike eder.

Yapay Zekâ Kullanımının Faydaları

Erişilebilirlik: Yapay Zekâ teknolojileri, özellikle kırsal alanlarda kaliteli eğitime erişim imkânı sağlar.

Motivasyon Artışı: Etkileşimli ve oyun tabanlı uygulamalar, çocukların eğitime olan ilgisini artırır.

Veri Analizi: Yapay Zekâ, çocukların gelişimlerini izlemek ve eğitim planlarını optimize etmek için önemli verilere erişim sağlar. Yapay Zekâ, eğitimcilerin çocukların ilerlemesini takip etmesine ve bireysel eğitim planları oluşturmaya yardımcı olur. Veri analizi ve raporlama gibi işlemlerde zaman kazandırır (Karakaya, 2022).

Yapay Zekâ Kullanımının Riskleri

Yapay Zekâ kullanımının getirdiği avantajlara rağmen sorunları da beraberinde getirebilmektedir.

1. Mahremiyet ve Veri Güvenliği

Çocukların hassas verilerinin korunması önemlidir. Çocuklara ait verilerin toplanması ve saklanması, ciddi mahremiyet sorunları yaratabilir (Johnson ve Smith, 2018).

2. Aşırı Teknoloji Kullanımı ve Teknolojiye Bağımlılık

Çocukların teknolojiye aşırı maruz kalması, fiziksel ve psikolojik sağlıklarını olumsuz etkileyebilir. Ekran sürelerinin dengesizliği, çocukların fiziksel ve sosyal gelişimini olumsuz etkileyebilir.

3. Eğitimcilerin Rolünü Azaltması

Teknolojinin aşırı kullanımı, eğitimcilerin rolünü azaltabilir. Ancak, yapay zekâ insan etkileşimini tamamlayıcı bir araç olarak görülmelidir.

4 Erişim Sorunları

Teknolojik altyapı eksikliği veya ekonomik nedenlerle Yapay Zekâ uygulamalarına erişim kısıtlı olabilir.

Yapay Zekânın Uygulama Alanları

1. Etkileşimli Oyunlar: Yapay zekâ destekli oyunlar, çocukların problem çözme becerilerini geliştirirken, yaratıcılığı ve eleştirel düşünmeyi teşvik eder.
2. Dil ve Konuşma Gelişimi: Ses tanıma teknolojileri, çocukların dil gelişimlerini destekleyerek doğru telaffuz ve kelime hazinesinin artırılmasına yardımcı olur (Smith ve ark., 2018).
3. Bireyselleştirilmiş Öğrenme: Yapay Zekâ algoritmaları, çocukların ilgi alanlarını belirleyerek onlara özel eğitim materyalleri sunabilir.

4. Duygusal Takip: Yapay Zekâ tabanlı uygulamalar, çocukların duygusal durumlarını algılayarak uygun yanıtlar verebilir ve sosyal becerilerin gelişimini destekleyebilir (Brown, 2021).

Sonuç ve Öneriler

Yapay zekâ, okul öncesi eğitimde çok çeşitli uygulama alanları sunan bir teknolojidir. Ancak bu teknolojilerin kullanımında dengeli ve bilinçli bir yaklaşım benimsenmelidir. Yapay zekâ uygulamalarını üreten gerçek ya da tüzel kişiler Yapay Zekanın etik ve pedagojik boyutlarını dikkate alarak uygun uygulamalar geliştirmelidir.

Yapay zekâ, okul öncesi eğitimde büyük bir potansiyele sahiptir. Ancak bu teknolojinin etkili ve etik bir şekilde kullanılması için ebeveynler, eğitimciler ve politika yapımcıların dikkatli bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir. Eğitimcilerin bu teknolojilere dair eğitim alması ve ebeveynlerin bilinçlendirilmesi, YZ uygulamalarının başarılı bir şekilde entegrasyonu için kritik önem taşır.

Kaynakça

Brown, T. (2021). Erken çocukluk eğitiminde yapay zekâ: Duygusal izleme ve sosyal beceri geliştirme. *Uluslararası Eğitim Teknolojisi Dergisi*

Brown, T., Davis, R. ve Lee, M. (2019). Yapay zekâ tabanlı eğitim uygulamaları: Çocuklar için öğrenme deneyimlerinin kişiselleştirilmesi. *Eğitim Teknolojisi ve Yenilik Dergisi*, 25(4), 210-22

Demir, A. ve Kaya, S. (2020). Yapay zekâ destekli eğitim uygulamalarının erken çocukluk eğitimindeki yeri. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15(3), 45-58.

Garcia, M. ve Lee, K. (2021). Erken öğrenme için yapay zekâ destekli uygulamalar: Etkileşimli oyunlar aracılığıyla dil ve matematik becerilerinin geliştirilmesi. *Erken Çocukluk Eğitimi Teknolojisi Dergisi*, 18

Gökçe, T., ve Yıldız, İ. (2021). Okul öncesi eğitimde dijital teknoloji entegrasyonu. *Okul Öncesi Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 123-137.

Johnson, R. ve Smith, J. (2018). Çocukların verilerinin korunmasındaki zorluklar: Gizlilik endişeleri ve etik hususlar. *Dijital Gizlilik ve Güvenlik Dergisi*

Karakaya, Z. (2022). Erken yaş eğitiminde yapay zekanın rolü. *Eğitim Teknolojileri ve Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 88-102.

Smith, J. ve Jones, R. (2020). Kişiselleştirilmiş erken çocukluk eğitiminde yapay zekanın rolü. *Erken Çocukluk Eğitimi Dergisi*, 45(3).

Smith, J., Johnson, K. ve Lee, R. (2018). Dil gelişiminde konuşma tanıma teknolojileri: Çocuklarda telaffuz ve kelime dağarcığının geliştirilmesi. *Konuşma ve Dil Teknolojisi Dergisi*

Wang, X., Li, Y. ve Zhang, L. (2020). Eğitimde yapay zekâ: Gerçek zamanlı performans değerlendirmesi ve öğretmen desteği. *Eğitimsel Yapay Zekâ Uygulamaları Dergisi*, 12